

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDE *OL-* FİİLİ

CİLT I

Mehmet UZUN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRKÇEDE *OL*- FİİLİ

CİLT I

Mehmet UZUN

Danışman: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 18 / 07 / 2022

Mehmet UZUN

ÖZET**TÜRKÇEDE *OL-* FİİLİ****Mehmet UZUN****Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı****Danışman: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN****CİLT I****GİRİŞ – KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR–
YÖNTEM VE MALZEME****CİLT II****BULGULAR VE YORUMLAR – SONUÇLAR VE ÖNERİLER****Haziran 2022, XXVI, 819 sayfa**

Bu çalışma, Türkçe ölçünlü dilinin yaklaşık son 60 yılını temsil eden farklı yazınsal türlere ait metinlerden yola çıkarak *ol-* fiilinin betimlenmesi amacını taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda taranan metinlerde *ol-* fiilli cümlelerin, öbek yapıların, söz kalıpların, sözlük birimlerin vb. yer aldığı bir bütünce ortaya çıkarılmıştır. *ol-* fiilinin kullanımlarını yansıtan bütünce, toplamda yedi eserin taranmasıyla oluşturulmuştur.

Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiş, çalışmadaki önemli görülen kimi kavramların tanımları yapılmıştır. İkinci bölümde çalışmanın çerçevesini oluşturan kuramlar açıklanmıştır. Üçüncü bölümde çalışmada izlenen yöntem anlatılmış ve çalışmanın evreni ve örnekleme hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü bölümde taranan eserlerden elde edilen bütünce bağlamında *ol-* fiilinin kullanım özellikleri betimlenmiştir. Bu betimleme, kendi içerisinde altı ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklarda *ol-* fiili, biçim bilgisel, söz dizimsel, biçim-söz dizimsel, anlam bilgisel, görünüş-kılınıp-kip ve söz kalıpları özellikleri bakımından incelenmiştir. Biçim bilgisi bölümünde *ol-* fiilinin çekim ve yapım özelliklerine, sözcük türleri içindeki kullanımlarına, birleşik sözcüklerdeki yerine

ve çatı özelliklerine değinilmiştir. Bu bölümde aynı zamanda *ol-* fiilinin ekleşip ekleşmediği tartışılmıştır. Söz dizimi bölümünde *ol-* fiilinin alabildiği durum ekli ve durum eksiz (zarf-fiil ekli) tamlayıcıları ile cümle ögesi özellikleri incelenmiştir. Biçim-sözdiziminde *ol-* fiilinin *i-* ve *+D°r* ile koşutluğu ele alınmış ve dönüşümler yoluyla çeşitli birleşik cümleleri, basit cümleye çevirebilme özelliklerine yer verilmiştir. Anlam bilgisinde *ol-* fiilinin anlam alanı ve çok anlamlılığı ile sözlüksel alan ve yakın anlamlılığı ortaya konmuştur. Betimlemenin son bölümünde ise *ol-* fiilli söz kalıpları ele alınmıştır. Çalışmanın beşinci ve son bölümünde çalışmada elde edilen sonuçlar ile öneriler paylaşılmıştır. Çalışma, *ol-* fiilinin kullanım özelliklerini taşıyan örnekleme dayalı bütüncenin ve çalışmadaki kimi ilgili terimlerin Türkçe-İngilizce dizininin verilmesiyle tamamlanmıştır. Çalışmada *ol-* fiili, ses bilgisi dışındaki bütün dil bilgisel görünümleri bakımından incelenmiştir. Çalışma, Türkçenin 1960'lı yıllarından itibaren farklı yıllarda yazılan eserler odağında gerçekleştiği ve yazı dilinde *ol-* fiilinin değişik yazım biçimleriyle karşılaşılmadığı için fiille ilgili ses bilgisel inceleme yapılmamıştır. Bu görünümelerde *ol-* fiili, sözcük, sözcük öbeği, cümle, söz kalıpları bakımından betimlenmiştir.

Çalışma boyunca yapılan betimlemeler, *ol-* fiilinin pek çok yönden diğer fiillerden farklı kullanım özellikleri sergilediği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Türkçede *ol-* fiili gibi kullanım sıklığı yüksek pek çok sözcük devingen bir yapı içerisindedir. Bu sözcükler üzerine yapılacak ayrıntılı çalışmalarla Türkçenin dil bilgisinde daha çok yer kaplayan kurucu birimlerin hareket kabiliyetleri de ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar sözcükler: *Ol-* fiili, biçim bilgisi, söz dizimi, söz kalıpları, edim bilim, yapılaşma, sözcük dil bilgisi, dilsel yaratıcılık.

ABSTRACT**THE VERB *ol-* IN TURKISH****Mehmet UZUN****Doctoral Thesis, Department of Turkish Language and Literature****Advisor: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN****VOLUME I****INTRODUCTION – THEORICAL EXPLANATION AND RELATED
RESEARCH – METHOD AND MATERIAL****VOLUME II****FINDINGS AND COMMENTS – CONCLUSIONS AND PROPOSALS****June 2022, XXVI+819 pages**

This study aims to describe the verb *ol-* based on texts of different literary genres representing the last 60 years of the Turkish standard language. For this purpose, in the scanned texts, a corpus of sentences, phrases, lexical units, etc. containing the verb *ol-* has been created. Representing the usages of the verb *ol-*, the corpus has been created by scanning seven works of literature.

The study consists of five chapters. In the introduction, information is provided about the subject, purpose, importance, and limitations of the study, and definitions of some important concepts in the study are presented. In the second chapter, the theories forming the framework of the study are explained. In the third chapter, the method followed in the study is explained and information about the population and sample of the study is given. In the fourth chapter, the usage characteristics of the verb *ol-* are described in the context of the corpus obtained from the scanned works. This description consists of six main sections. In these sections, the verb *ol-* is examined in terms of morphological, syntactic, morpho-syntactic, semantic, aspect-act of manner-mode and speech pattern characteristics. In the morphology section, the conjugation and morphological derivations of the verb *ol-*, its use in parts of speech, its place in compound words, and its voice

features are investigated. In this chapter, it is also discussed whether the verb *ol-* transforms into affixes or not. In the syntax part, the clauses with and without the case suffixes (adverb-verb suffixes) and the sentence element properties of the verb *ol-* are examined. The parallelism of the verb *ol-* with *i-* and *+D^or* in morphology-syntax is discussed and its features of converting various compound sentences into simple sentences through transformations are presented. In the semantics section, the semantic field and polysemy of the verb *ol-* and its lexical field and near-synonymity are examined. In the last section of the description, speech patterns with the verb *ol-* are discussed. In the fifth and final chapter of the study, the results obtained in the study and recommendations are presented. The study concludes by presenting the sample-based corpus which contains the usage characteristics of the verb *ol-* and the Turkish-English index of the related terms in the study. In the study, the verb *ol-* is examined in terms of all its grammatical aspects except phonetics. Since the study is focused on works written in different years since the 1960s in Turkish and different spelling forms of the verb *ol-* are not encountered in the written language, a phonetic analysis of the verb is not carried out. As such, the verb *ol-* is described in terms of words, phrases, sentences, and speech patterns.

The descriptions made throughout the study reveal that the verb *ol-* exhibits different usage characteristics from other verbs in many respects. Many words with a high frequency of use, such as the verb *ol-* in Turkish, has a dynamic structure. With detailed studies on these words, the mobility of the constituent units which take up more space in Turkish grammar will also be revealed.

Key Words: the verb *ol-*, morphology, syntax, speech patterns, pragmatics, derivation / construction, word grammar, linguistic creativity.

ÖN SÖZ

Bu çalışma Türkçe yazı dilinde *ol-* fiilinin kullanım olanaklarını ve kendine özgü yapılaşmalarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1960’lardan günümüze kadar farklı yıllarda yazılmış olan farklı yazınsal türlere ait yazılı eserler kullanılmıştır. Bu eserlerden elde edilen bütüncü çerçevesinde ve *ol-* fiili özelinde dildeki pek çok sözcüğün diğer sözcüklerde görülmeyen bir dil bilgisine sahip olduğu anlaşılmıştır. Yapılan bu çalışma, bu bakış açısını yansıtmaktadır.

Dillerde pek çok sözcüğün sık kullanımına koşut olarak dinamik bir yapılaşma sergilediği ve bu yönüyle kendine özgü bir dil bilgisine sahip olabileceği görüşü, Batı dil biliminde ortaya çıkmıştır. Buna karşın Türkiye Türkolojisi’nde ve dil biliminde bu görüş çok fazla yer bulmamıştır. Her ne kadar kimi sözcükler üzerine ayrıntılı çalışmalar yapılmış olsa da bunlar, oldukça sınırlı sayıdadır.

Bilindiği üzere Türk dili, tarihsel süreç içerisinde çeşitli gereksinimlere bağlı olarak çoğunlukla kendi yapısal özellikleri doğrultusunda birtakım üretilmeye olanak sağlamaktadır. Bu olanaklar sonucunda, Türk dilinde kimi sözcükler aynı veya benzer hareket kabiliyetine sahip olabilirken kimi sözcükler de ön plana çıkararak bazı özel görevler yüklenebilmektedir. Böylece o sözcük, pek çok gereksinimi karşılayan bir potansiyele sahip olabilmektedir. Bu özelliğe sahip sözcüklerden biri, Türkçedeki *ol-* fiilidir. *Ol-* fiili, Türk dilinin temel sözcükleri arasında yer almaktadır. Fiilin eskicil özelliği ve kullanım sıklığının yüksek oluşu, ona işlerlik kazandırmış ve böylece pek çok yapılanmada yer alır olmuştur. Türkçede fiiller, temel birtakım özellikleri yansıtmaları bakımından benzer özellikler sergilemesine karşın kimi yönleriyle farklılaşmaktadır. *Ol-* fiilinin dikkat çekici özelliklerinden biri, sözcük türetimine (yapımına) oldukça elverişli olmasıdır. Bu türetme, yalnızca yapım ekleriyle sınırlı değildir, sıfat-fiil eklerinin bütünüyle ve kimi zarf-fiillerle de sözlük birim türetme özelliğine sahiptir. Hatta fiilin kalıplaştığı kimi çekimli biçimleri de *edimsöz* değeri taşıyan birer sözlük birimdir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar türetilmesi bağlamında *ol-* fiili hareketli bir görünüm sergilemiş, pek çok yabancı kökenli sözcüğe bu fiil aracılığıyla karşılıklar türetilmiştir. Bu durum, *ol-* fiilini öne çıkaran özelliklerden yalnızca biridir. Aynı zamanda *ol-* fiilinin, söz

dizimsel açıdan uygun bağlamlarda her fiilin yerini tutan oldukça işlek bir yapısı vardır ve bu yönüyle “joker” sözcük gibidir. Belki de evrenin başlangıcından beri ontolojik açıdan *ol-* fiilinin var olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. İslam felsefesindeki *kün fe-yekûn* bunun kanıtı olarak sunulabilir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig’deki *Tiledi törütti bu bolmuş kamug / Bir ök bol tidi boldı kolmuş kamug* kullanımı da *ol-* fiilinin eskiden beri Türk dili için özel bir fiil olduğu izlenimi vermektedir. Öte yandan Shakespeare’in *to be or not to be (olmak ya da olmamak)* sözü de *ol-* fiiline başka bir boyut kazandırmaktadır Kesin olarak söylenebilir ki Türkçede *ol-* fiili gibi başka sözcükler de vardır. Bunların ortaya çıkması için kullanım özelliklerinin betimleneceği başka çalışmaların yapılması gerekir. Bu çalışma, bu farkındalıkla ortaya çıkmıştır. *de-* fiili incelenmiş, bu çalışmayla *ol-* fiilinin dil bilgisi ortaya konmuştur. Sırada en azından sıklığı yüksek başka sözcükler ele alınmalıdır. Umarım bu çalışmaların sayısı artar ve yapılan bu çalışmalar, dillerdeki her bir sözcüğün ayrı bir potansiyele sahip olabileceği hakkındaki farkındalığı artırır.

Bu vesileyle bu tez konusunu öneren, sabrı, desteği, özverili tutumunun yanı sıra bana dil incelemelerinde dil bilimsel bakış açısı kazandıran danışmanım Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN’e teşekkürlerimi sunuyorum. Komite toplantılarında görüşleriyle çalışmanın ilerlemesine katkı sağlayan, bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlandığım Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK’e, ve yine komite üyesi olan, her konuşmamızda bana itici bir güç olan Dr. Öğretim Üyesi Bilal Erdem DAĞISTANLIOĞLU’na teşekkürler ediyorum. Ayrıca çalışmanın son aşamasında aramızda olamasa da komite toplantılarına katılan ve görüşlerini sunan Prof. Dr. Hatice SOFU’ya teşekkürü bir borç biliyorum. Tabii ki bu uzun yolda desteklerini asla esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkürler ediyorum.

Mehmet UZUN

Mayıs 2022, ADANA

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
ÖN SÖZ	VIII
KISALTMALAR	XVII
DİĞER İŞARETLER	XIX
TARANAN ESERLER İÇİN KISALTMALAR	XX
TABLOLAR LİSTESİ	XXI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XXIII

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.2. Çalışmanın Amacı	4
1.3. Çalışmanın Önemi	5
1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları	7
1.5. Tanımlar	10

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Türkçe Adı Üzerine Birkaç Söz	13
2.2. Yapılaşma Dil Bilgisi İle İlgili Kuramsal Görüşler	13
2.3. Sözcük Dil Bilgisi İle İlgili Kuramsal Görüşler	26
2.4. Anlam Bilgisi İle İlgili Kuramsal Görüşler	33
2.4.1. Dilsel Yaratıcılık	33
2.4.1.1. Dilsel Yaratıcılığa Üretici Yaratıcılık Yaklaşımı	35
2.4.1.2. Dilsel Yaratıcılığa Sözlüksel Yaratıcılık Yaklaşımı	38
2.4.2. Anlam Konusu ve Anlam Türleri Üzerine Yaklaşımlar	43
2.5. Zaman ve Görünüş Kavramlarıyla İlgili Kuramsal Görüşler	68

2.5.1. Zaman Kavramıyla İlgili Kuramsal Görüşler	71
2.5.1.1. Türkçede Zaman Kavramıyla İlgili Kuramsal Görüşler	92
2.5.2. Görünüş Kavramı (Tarihçesi, Tanımı ve Kuramları, Türleri)	104
2.5.2.1. Görünüş Kavramının Tarihçesi	104
2.5.2.2. Görünüş Kavramının Tanımı ve Kuramları	111
2.5.2.3. Görünüş Kavramının Türleri	130
2.5.2.3.1. Dil Bilgisel Görünüş	131
2.5.2.3.1.1. Bitmişlik – Bitmemişlik Görünüşleri	132
2.5.2.3.1.2. Yansız Görünüş / Yansız Bakış Açısı	158
2.5.2.3.1.3. Süreklilik Görünüşü	161
2.5.2.3.2. Sözlüksel Görünüş	166
2.6. Kılınış Kavramıyla İlgili Kuramsal Görüşler	209

BÖLÜM III

YÖNTEM VE MALZEME

3.1. Araştırma Modeli	218
3.2. Araştırma Evreni	219
3.3. Veri Toplamada Kullanılan Malzemeler	221

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Biçim Bilgisel Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	224
4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	224
4.1.1.1. Basit Çekimlerde <i>ol-</i> Fiili	225
4.1.1.1.1. <i>ol-</i> Fiilinin Zaman Çekimleri	225
4.1.1.1.1.1. <i>oldu</i> Çekimi	227
4.1.1.1.1.2. <i>olmuş</i> Çekimi	233
4.1.1.1.1.3. <i>olacak</i> Çekimi	238
4.1.1.1.1.4. <i>oluyor</i> Çekimi	243
4.1.1.1.1.5. <i>olur / olmaz</i> Çekimi	248

4.1.1.1.2. <i>ol-</i> Fiilinin Tasarlama Çekimleri	252
4.1.1.1.2.1. Emir Çekimi	252
4.1.1.1.2.2. Gereklilik Çekimi	253
4.1.1.1.2.3. İstek Çekimi	257
4.1.1.1.2.4. Dilek-Şart Çekimi	260
4.1.1.2. Birleşik Çekimlerde <i>ol-</i> Fiili	264
4.1.1.2.1. <i>olmuştu</i> Birleşik Çekimi	264
4.1.1.2.2. <i>oluyordu</i> Birleşik Çekimi	270
4.1.1.2.3. <i>olacaktı</i> Birleşik Çekimi	273
4.1.1.2.4. <i>olurdu / olmazdı</i> Birleşik Çekimi	277
4.1.1.2.5. <i>olmalıydı</i> Birleşik Çekimi	280
4.1.1.2.6. <i>olsaydı</i> Birleşik Çekimi	282
4.1.1.2.7. <i>oluyormuş</i> Birleşik Çekimi	284
4.1.1.2.8. <i>olacakmış</i> Birleşik Çekimi	285
4.1.1.2.9. <i>olurmuş / olmazmış</i> Birleşik Çekimi	286
4.1.1.2.10. <i>oluyorsa</i> Birleşik Çekimi	288
4.1.1.2.11. <i>olduysa</i> Birleşik Çekimi	289
4.1.1.2.12. <i>olmuşsa</i> Birleşik Çekimi	290
4.1.1.2.13. <i>olacaksa</i> Birleşik Çekimi	290
4.1.1.2.14. <i>olursa / olmazsa</i> Birleşik Çekimi	291
4.1.1.3. <i>ol-</i> Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimler	293
4.1.1.3.1. <i>-m°ş ol-</i> Birleşik Çekimi	297
4.1.1.3.1.1. <i>-m°ş oldu</i> Birleşik Çekimi	297
4.1.1.3.1.2. <i>-m°ş olacak</i> Birleşik Çekimi	299
4.1.1.3.1.3. <i>-m°ş oluyor</i> Birleşik Çekimi	303
4.1.1.3.1.4. <i>-m°ş olur / -m°ş olmaz</i> Birleşik Çekimi	305
4.1.1.3.1.5. <i>-m°ş olsa</i> Birleşik Çekimi	308
4.1.1.3.1.6. <i>-m°ş olmalı</i> Birleşik Çekimi	309
4.1.1.3.1.7. <i>-m°ş olacaktı</i> Birleşik Çekimi	311
4.1.1.3.1.8. <i>-m°ş oluyordu</i> Birleşik Çekimi	312
4.1.1.3.1.9. <i>-m°ş olmalıydı</i> Birleşik Çekimi	314
4.1.1.3.1.10. <i>-m°ş olsaydı</i> Birleşik Çekimi	315
4.1.1.3.2. <i>-AcAk ol-</i> Birleşik Çekimi	316
4.1.1.3.2.1. <i>-AcAk oldu</i> Birleşik Çekimi	316

4.1.1.3.2.2. -AcAk olsa Birleşik Çekimi	318
4.1.1.3.3. -(°)yor ol- Birleşik Çekimi	319
4.1.1.3.3.1. -(°)yor olmalı Birleşik Çekimi	319
4.1.1.3.3.2. -(°)yor olmalıydı Birleşik Çekimi	321
4.1.1.3.3.3. -(°)yor olsaydı Birleşik Çekimi	322
4.1.1.3.4. -r / -mAz ol- Birleşik Çekimi	322
4.1.1.3.4.1. -r / -mAz oldu Birleşik Çekimi	323
4.1.1.3.4.2. -r / -mAz olmuş Birleşik Çekimi	325
4.1.1.3.4.3. -r / -mAz oluyor Birleşik Çekimi	326
4.1.1.3.4.4. -r / -mAz olur Birleşik Çekimi	328
4.1.1.3.4.5. -r / -mAz olmuştu Birleşik Çekimi	328
4.1.1.3.4.6. -r / -mAz oluyordu Birleşik Çekimi	329
4.1.1.4. ol- Fiilli Çekimlerde Olasılık ve Pekiştirme	330
4.1.1.5. Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekim Özellikleri Bakımından ol- Fiili	337
4.1.1.5.1. Süreklilik	340
4.1.1.5.2. Bitiş / Tamamlanış	346
4.1.1.5.3. Tezlik / Birdenbirelik	347
4.1.1.5.4. Yeterlilik	350
4.1.1.5.5. Yaklaşma	358
4.1.2. Yapım (Türetim) Özellikleri Bakımından ol- Fiili ve ol- Fiilinin Sözcük Ailesi	360
4.1.2.1. ol- Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri	360
4.1.2.1.1. -ağan	361
4.1.2.1.2. -anak	364
4.1.2.1.3. -ası	366
4.1.2.1.4. -ay	368
4.1.2.1.5. -gu	371
4.1.2.1.6. -gun	372
4.1.2.1.7. -u-m(+suz).....	375
4.1.2.1.8. -u-m(+lu).....	378
4.1.2.1.9. -u-m(+sal).....	379
4.1.2.1.10. -u-m(+la-)	380
4.1.2.2. ol- Fiilinin Alabildiği Fiilden Fiil Yapım Ekleri	382

4.1.2.3. <i>ol-</i> Fiilinin Alabildiği Fiilimsi Ekleri	394
4.1.2.3.1. <i>ol-</i> Fiilinin Alabildiği İsim-Fiil Ekleri	394
4.1.2.3.2. <i>ol-</i> Fiilinin Alabildiği Sıfat-Fiil Ekleri	410
4.1.2.3.3. <i>ol-</i> Fiilinin Alabildiği Zarf-Fiil Ekleri	423
4.1.3. Sözcük Türleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	445
4.1.3.1. Son Biçimi Fiil İşlevli <i>ol-</i> Fiili	447
4.1.3.2. Son Biçimi İsim İşlevli <i>ol-</i> Fiili	448
4.1.3.3. Son Biçimi Sıfat İşlevli <i>ol-</i> Fiili	449
4.1.3.4. Son Biçimi Zarf İşlevli <i>ol-</i> Fiili	450
4.1.3.5. Son Biçimi Edat İşlevli <i>ol-</i> Fiili	454
4.1.3.6. Son Biçimi Zamir İşlevli <i>ol-</i> Fiili ve <i>ol-</i> Fiilli Yapıların Değiştirim Özellikleri	456
4.1.3.7. Son Biçimi Bağlaç İşlevli <i>ol-</i> Fiili	464
4.1.3.8. Son Biçimi Ünlem İşlevli <i>ol-</i> Fiili	469
4.1.4. Birleşik Sözcüklerde <i>ol-</i> Fiili	472
4.1.5. <i>ol-</i> Fiilinin Çatı Özellikleri	478
4.1.5.1. Özne – <i>ol-</i> İlişkisi Bakımından <i>ol-</i> Fiili	478
4.1.5.2. Nesne – <i>ol-</i> İlişkisi Bakımından <i>ol-</i> Fiili	481
4.1.6. <i>ol-</i> Fiilinin Ekleşmesi	482
4.2. Söz Dizimsel Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	487
4.2.1. Alabildiği Tamlayıcılar Bakımından <i>ol-</i> Fiili	487
4.2.1.1. Alabildiği Durum Ekli Tamlayıcılar Bakımından <i>ol-</i> Fiili	487
4.2.1.1.1. Sıfır Ekli (+Ø) Tamlayıcı	492
4.2.1.1.2. +° Ekli Tamlayıcı	493
4.2.1.1.3. +A Ekli Tamlayıcı	493
4.2.1.1.4. +DA Ekli Tamlayıcı	496
4.2.1.1.5. +DAn Ekli Tamlayıcı	499
4.2.1.1.6. +lA Ekli Tamlayıcı	501
4.2.1.1.7. +°n / +n°n Ekli Tamlayıcı	503
4.2.1.1.8. +CA Ekli Tamlayıcı	503
4.2.1.2. Alabildiği Eksiz (Zarf-Fiil Ekli) Tamlayıcılar Bakımından <i>ol-</i> Fiili	507
4.2.1.2.1. –All Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	507
4.2.1.2.2. –ArAk Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	508

4.2.1.2.3. – <i>D°ğ°ndA</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	510
4.2.1.2.4. – <i>D°ğ°ndAn</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	512
4.2.1.2.5. – <i>D°kçA</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	512
4.2.1.2.6. – <i>(i)ken</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	513
4.2.1.2.7. – <i>°ncA</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	514
4.2.1.2.8. – <i>°p</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	515
4.2.1.2.9. – <i>mAdAn</i> Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı	516
4.2.2. Cümle Ögesi Olarak <i>ol-</i> Fiili	516
4.2.2.1. Temel Cümlelerin Bir Ögesi Olarak <i>ol-</i> Fiili	518
4.2.2.1.1. Yüklem Olarak <i>ol-</i> Fiili	518
4.2.2.1.2. Özne Olarak <i>ol-</i> Fiili	522
4.2.2.1.3. Nesne Olarak <i>ol-</i> Fiili	523
4.2.2.1.4. Dolaylı Tümleç Olarak <i>ol-</i> Fiili	523
4.2.2.1.5. Zarf Tümleci Olarak <i>ol-</i> Fiili	524
4.2.2.1.6. Bağımsız Tümleç Olarak <i>ol-</i> Fiili	525
4.2.2.2. Fiilimsi Öbeklerinin Kurucu Ögesi ve Cümle Ögesi Olarak <i>ol-</i> Fiili	527
4.2.2.2.1. İsim-Fiil Öbeklerinde <i>ol-</i> Fiili	527
4.2.2.2.2. Sıfat-Fiil Öbeklerinde <i>ol-</i> Fiili	529
4.2.2.2.3. Zarf-Fiil Öbeklerinde <i>ol-</i> Fiili	531
4.3. <i>ol-</i> Fiilinin Biçim-Söz Dizimsel Özellikleri	531
4.4. Anlam Bilgisel Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	551
4.4.1. Çok Anlamlılık ve Anlam Alanı Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	551
4.4.2. Eşanlamlılık ve Sözlüksel Alan Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	569
4.4.3. Karşıt Anlamlılık Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	582
4.5. Görünüş, Kılınış ve Kip Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	584
4.5.1. Görünüş Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	584
4.5.1.1. Dil Bilgisel Görünüş Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	584
4.5.1.1.1. <i>ol-</i> Fiilli Çekimlerde Süreklilik Görünüşü	586
4.5.1.1.2. <i>ol-</i> Fiilli Çekimlerde Bitmişlik Görünüşü	587
4.5.1.1.3. <i>ol-</i> Fiilli Çekimlerde Başlama Görünüşü	589
4.5.1.1.4. <i>ol-</i> Fiilli Çekimlerde Bitmemişlik Görünüşü	592
4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	594
4.5.1.2.1. Durum Fiili Olarak <i>ol-</i> Fiili	595

4.5.1.2.2. Etkinlik Fiili Olarak <i>ol-</i> Fiili	599
4.5.1.2.3. Tamamlama Fiili Olarak <i>ol-</i> Fiili	602
4.5.1.2.4. Erişme Fiili Olarak <i>ol-</i> Fiili	606
4.5.1.2.5. Anlık Fiil Olarak <i>ol-</i> Fiili	610
4.5.2. Kılınış Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	612
4.5.2.1. Süreklilik Özelliği Gösteren <i>ol-</i> Fiili	613
4.5.2.2. Başlama Özelliği Gösteren <i>ol-</i> Fiili	616
4.5.2.1. Bitim Özelliği Gösteren <i>ol-</i> Fiili	618
4.5.3. Kiplik Özellikleri Bakımından <i>ol-</i> Fiili	620
4.5.3.1. <i>ol-</i> Fiilli Basit Çekimlerin Kiplik Özellikleri	623
4.5.3.1.1. Bildirme Kip Ekleriyle Ortaya Çıkan Kiplik Anlamlar	623
4.5.3.1.2. Tasarlama Kip Ekleriyle Ortaya Çıkan Kiplik Anlamlar	629
4.5.3.2. <i>ol-</i> Fiilli Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri	634
4.5.3.2.1. <i>ol-</i> Fiilinin Tarz Çekimlerinin Kiplik Özellikleri ...	634
4.5.3.2.2. <i>ol-</i> Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri	642
4.5.3.3. <i>ol-</i> Fiilli Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri	653
4.6. <i>ol-</i> Fiilli Söz Kalıpları	653

BÖLÜM V

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1.Sonuçlar.....	692
5.2. Öneriler	709
KAYNAKÇA	712
EK 1: TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ	730
EK 2: BÜTÜNCE	734
ÖZGEÇMİŞ	819

KISALTMALAR

AH	: Atebetü'l Hakâyık
Az. T.	: Azerbaycan Türkçesi
BT	: Batı Türkçesi
Bağ. T.	: Bağımsız Tümleç
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bk.	: Bakınız
Bşk. T.	: Başkurt Türkçesi
C	: Cümle
Çağ. T.	: Çağatay Türkçesi
Çev.	: Çeviren
Çuv. T.	: Çuvaş Türkçesi
D	: Doğu
D.T.	: Dolaylı Tümleç
DLT	: Dîvânu Lugâti't Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
DTO	: Dictionnaire Turk-Oriental
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ET	: Eski Türkçe
FÖ	: Fiil Öbeği
G	: Güney
GYTOS	: Gerçek Yaşam Temelli Okul Sözlüğü
GTS	: Güncel Türkçe Sözlük
GZ	: Gönderim Zamanı
İÖ	: İsim Öbeği
is.	: isim
K	: Kuzey
Kar. Mal. T.	: Karaçay-Malkar Türkçesi
Kar. T.	: Karahanlı Türkçesi
KB	: Kutadgu Bilig
Kıp. T.	: Kıpçak Türkçesi
Kır. T.	: Kırgız Türkçesi
Kkp T.	: Karakalpak Türkçesi

krş.	: Karşılaştırınız
KT	: Köl Tigin Yazıtı
KTLS	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
KZ	: Konuşma Zamanı
Kzk. T.	: Kazak Türkçesi
LÇ	: Lugat-ı Çagatay ve Türkî-i Osmanî
N.	: Nesne
OT	: Orta Türkçe
Osm. T.	: Osmanlı Türkçesi
OZ	: Olay Zamanı
Ö.	: Özne
Özb. T.	: Özbek Türkçesi
S	: Sonlu
s.	: Sayfa
Sal. T.	: Salar Türkçesi
sf	: sıfat
T	: Tonyukuk Yazıtı
T.	: Türkçe
Tar. S.	: Tarama Sözlüğü
Tat. T.	: Tatar Türkçesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TIEM	: Türk ve İslam Eserleri Müzesi
TS	: Türkçe Sözlük
Türk. T.	: Türkmen Türkçesi
Uyg. T.	: Uygur Türkçesi
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
Y. Uyg. T.	: Yeni Uygur Türkçesi
Y.	: Yükleme
Z.T.	: Zarf Tümleci

DİĞER İŞARETLER

- : Olmayan özelliği göstermek için kullanılır.
- (...) : Atıf yapılan kaynaklardaki eksiltileri göstermek için kullanılır.
- [...] : Tanık cümlelerdeki eksiltileri göstermek için kullanılır.
- + : Olan özelliği göstermek için kullanılır
- < : Ses ve yazıma ait değişimi gösterir.
- > : Ses ve yazıma ait değişimi gösterir.
- ± : Olabilen özelliği göstermek için kullanılır
- ° : dar (ı/i/u/ü) ünlülerini karşılamak için kullanılır.
- Ø : Eksiz / Sıfır biçimi karşılamak için kullanılır.

TARANAN ESERLER İÇİN KISALTMALAR

AMKM	: Ak Masal Kara Masal (tiyatro)
AŞG	: Ah Şu Gençlik (tiyatro)
B	: Berberde (tiyatro)
BMS	: Ben Mimar Sinan (tiyatro)
BYS	: Binbir Yaşam Sahnesi
DÖT	: Daha Önce Tanışmış mıydık?
DY	: Darılmaca Yok (tiyatro)
H	: Hastane (tiyatro)
İBY	: İçimizde Bir Yer
KD	: Karagöz'ün Dönüşü (tiyatro)
KP	: Kardeş Payı (tiyatro)
MS	: Merhaba Sevgi
P	: Patasana
YÖBŞV	: Yaşadıklarımın Öğrendiğim Bir Şey Var

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Jespersen'a Göre Zaman (Tense) Bölümlmeleri	79
Tablo 2. Reichenbah'a Göre Fiil Zamanı Dizilimleri ve Adlandırılması	81
Tablo 3. Şimdi Merkezli Fiil Çekimleri	82
Tablo 4. Geçmiş Merkezli Fiil Çekimleri	84
Tablo 5. Gelecek Merkezli Fiil Çekimleri	84
Tablo 6. Dil bilgisel Yaklaşımla Fiil Çekim Eklerinin Alt Türleri	94
Tablo 7. Rusçada Fiillerin Zaman-Görünüş İlişkileri	107
Tablo 8. Fiil Zamanı ve Görünüş İlişkisi	117
Tablo 9. Binnick'e Göre Bitmişlik ve Bitmemişlik Ayrırımları	143
Tablo 10. Olsen'e Göre Bitmişlik ve Bitmemişlik Arasındaki Farklılıklar	143
Tablo 11. Rassudova'ya Göre Bağlam İçi Görünüş Anıamları	144
Tablo 12. Aslan-Demir (2016) ve Doğan-Usta'ya Göre (2015) Türkçede Görünüş Türleri ve İşaretleyicileri	152
Tablo 13. Erkman Akerson'a Göre Türkçede Eklerin Zaman ve Görünüş İşlevleri	154
Tablo 14. Erguvalı-Taylan'a Göre Görünüş / Kip / zaman paradigmaları	155
Tablo 15. Uzun'a Göre (1998b) Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Paradigmaları	157
Tablo 16. Vendler'e Göre Fiillerin Sınıflandırması	173
Tablo 17. Comrie'ye Göre Fiillerin Sınıflandırması	177
Tablo 18. Kenny'nin Fiil Sınıflandırması	179
Tablo 19. Smith'e Göre Durum Türlerinin Zamansal Özellikleri	195
Tablo 20. Aydemir'e Göre Sözlüksel Görünüş Sınıflandırması	207
Tablo 21. Ol- Fiilinden Türetilen Sözlük Birimler	361
Tablo 22. Olağandan Türetilen Sözlük Birimler	363
Tablo 23. Olanaktan Türetilen Sözlük Birimler	365
Tablo 24. Olasıdan Türetilen Sözlük Birimler	367
Tablo 25. Olaydan Türetilen Sözlük Birimler	369
Tablo 26. Olgudan Türetilen Sözlük Birimler	372
Tablo 27. Olgundan Türetilen Sözlük Birimler	375
Tablo 28. Olumsuzdan Türetilen Sözlük Birimler	377

Tablo 29. Olumludan Türetilen Sözlük Birimler	379
Tablo 30. <i>Ol-</i> Fiilinden Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Türetilen Sözlük Birimler	382
Tablo 31. <i>Ol-</i> 'lı İsim-Fiillerin Biçim Bilgisel Özellikleri	397
Tablo 32. <i>Ol-</i> Fiilinden Sıfat-fiil Ekleriyle Oluşturulan Sözlük Birimler	411
Tablo 33. <i>Ol-</i> Fiilinin Dolaylı Karşıtlık İlişkisi	583

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Yapılaşmanın sembolik yapısı	16
Şekil 2. Yapılaşma Dil Bilgisi'nde bileşen modeli	20
Şekil 3. Hudson'a göre sözcüğün söz diziminde yönettiği ağ bağıntıları	31
Şekil 4. Saussure'e göre gösteren ve gösterilen ilişkisi	40
Şekil 5. Saussure'e göre anlamın gösterge üçgeni	47
Şekil 6. Ogden ve Richards'ın semantik üçgeni	47
Şekil 7. Şanjarhan'ın türümsel eşkenar dörtgeni	50
Şekil 8. Gerçek zaman ve fiil zamanı	74
Şekil 9. Gerçek zaman düzlemi	76
Şekil 10. Gerçek zaman düzlemi	77
Şekil 11. Sürem ve zaman	78
Şekil 12. Reichenbach'a göre basit çekimlerdeki zaman noktaları ilişkileri	83
Şekil 13. Reichenbach'a göre birleşik çekimlerdeki zaman noktaları ilişkileri ...	86
Şekil 14. Gerçek zaman fiil zamanı ilişkisi	96
Şekil 15. Türkçede fiil zamanları	100
Şekil 16. Zamansal dizilimler arasındaki ilişkiler	120
Şekil 17. Görünüşün görselleştirilmesi	133
Şekil 18. Comrie'ye göre görünüşün sınıflandırılması	136
Şekil 19. Görünüş türleri için GZ ve OZ ilişkileri	145
Şekil 20. Bitmişlik için genel şema	147
Şekil 21. Bitmemişlik için genel şema	147
Şekil 22. Olay'ın görünüş (bakış) durumları	153
Şekil 23. Mourelatos'a göre fiil sınıflandırması	182
Şekil 24. Bach'a göre fiil sınıflandırması	183
Şekil 25. Pusteyovsky'nin olay türlerinin sınıflandırması	187
Şekil 26. Verkuyl'nin görünüşsel birleşim şeması	189
Şekil 27. Verkuly'e göre üçlü görünüşsel sınıfların yorumlanması	192
Şekil 28. Etkinliklerin zamansal şeması	196
Şekil 29. Tamamlamaların zamansal şeması	197
Şekil 30. Anlıkların zamansal şeması	198
Şekil 31. Erişmelerin zamansal şeması	199

Şekil 32. Durumların zamansal şeması	200
Şekil 33. Smith'e göre görünüş türleri	201
Şekil 34. Belirli geçmiş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi	228
Şekil 35. Belirsiz geçmiş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi	235
Şekil 36. Gelecek zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi	239
Şekil 37. Şimdiki zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi	245
Şekil 38. Geniş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi	249
Şekil 39. $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi	267
Şekil 40. $-(^{\circ})yordu$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi	271
Şekil 41. $-AcAktI$ (ama olmadı) yapısında OZ, GZ ve KZ dizilişleri	274
Şekil 42. $-rd^{\circ} / -mAzdI$ yapısında OZ, GZ KZ dizilişi	278
Şekil 43. Geçmişte süreklilik / sınırlar arasılık işlevli $-(^{\circ})yormuş$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	284
Şekil 44. Rivayet / dolaylılık işlevli $-(^{\circ})yormuş$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	284
Şekil 45. $-m^{\circ}\ş oldu$ yapısında OZ, GZ ve KZ dizilimi	298
Şekil 46. $-m^{\circ}\ş olacak$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	300
Şekil 47. Tahmin, olasılık işlevli $-m^{\circ}\ş olacak$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi	303
Şekil 48. $-m^{\circ}\ş oluyor / -m^{\circ}\ş bulunuyor$ yapısındaki OZ, GZ ve KZ dizilimi	304
Şekil 49. $-m^{\circ}\ş olur / -mAz olur$ çekimindeki OZ, GZ ve KZ dizilimi	306
Şekil 50: Sonuçlu bitmişlik anlatımlı $-m^{\circ}\ş olur / -m^{\circ}\ş olmaz$ yapılarında OZ, GZ ve KZ dizilişi	307
Şekil 51. $-m^{\circ}\ş olacaktı$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	312
Şekil 52. $-m^{\circ}\ş oluyordu$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi	313
Şekil 53. $-m^{\circ}\ş olmalıydı$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	314
Şekil 54. $-AcAk olsa$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	318
Şekil 55. $-AcAk olsaydı$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi	319
Şekil 56. $-r / -mAz oldu$ çekiminde OZ, GZ, ve KZ dizilimi	325
Şekil 57. $-r / -mAz oluyor$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	327
Şekil 58. $-r / -mAz olmuştı$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi	329
Şekil 59. “olmak, var olmak, varlık kazanmak” anlamlı sözlüksel alan kümesi	581
Şekil 60. <i>Ol-</i> fiilinin sürekli ve kesiksiz kılınış özelliği	616
Şekil 61. <i>Ol-</i> fiilinin başlamalı kılınış özelliği	617

Şekil 62. *Ol-* fiilinin tamamlama türündeki bitimli kılınış özelliği 619

Şekil 63. *Ol-* fiilinin erişme türündeki bitimli kılınış özelliği 619

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu

Dil, kültürün korunmasında, aktarılmasında ve iletişimin sağlanmasında en temel dizgelerin başında gelmektedir. Çünkü dil yoksa düşünceler açığa çıkamadığı gibi, açığa çıkan düşünceler de paylaşılamaz. Başka bir deyişle, düşüncelerin dışa vurulmasının temel dizgelerinden biri, dildir. Düşüncelerin nasıl açığa çıktığı ve nasıl paylaşıldığı konusu ise dilsel açıdan dil bilgisi ve dil bilimi alanları içinde yer alan dil bilgisini (grameri) ilgilendirmektedir. Buna göre dil bilgisi bir dilin yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ancak, dilin doğası gereği dinamik ve değişken bir yapıya sahip olması, aynı dilin farklı düzlemlerde farklı görünümsergilemesi, bütünlüklü ve kapsayıcı bir dil bilgisi hazırlama işini güçleştirmektedir. O hâlde, temel gramer özellikleri ortak olsa da her dönemin, her düzlemin, Saussure'ün *söz* (parole) terimini de hatırlamak gerekirse, her dil kullanıcısının kendine özgü bir dil bilgisi olduğunu kabul etmek gerekecektir. Çünkü dilsel topluluk içerisindeki bir birey, soyut ve kuralları olan *dili* (langue), *-dil*in kuralları dâhilinde- kendi sesletimiyle, kendi kültürel kazanımıyla *söze* dönüştürmekte ve böylece *dili* somutlaştırarak anlamayı ve anlaşılmayı gerçekleştirmektedir. Bu düşünceden hareketle denilebilir ki, “bir toplumda tek bir *dil* olmasına karşın, o dilsel topluluğu oluşturan bireylerin sayısı kadar *söz* vardır.” (Kıran, 2013, 122). Buradaki *dil* terimi genel, *söz* ise özeldir. Nasıl ki *dil* topluluğunda birbirinden farklı *söz* varsa dilsel ögeler olarak sözcüklerin de birbirinden farklı kullanımları vardır.

Bu düşünceye göre 1970’lerde Amerika dil bilim geleneğinde ortaya çıkan Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi anlayışında, Chomsky’e karşıt bir bakış açısıyla dildeki ortaklıkların ve evrenselliklerin sanıldığından çok daha az olduğu, neredeyse her bir sözcüğün kendine özgü bir dil bilgisi potansiyeline sahip bulunduğu görüşü ortaya atılmıştır. Benzer düşünce 1980’lerde yine Amerika’da söz dizimi kuramı olarak ortaya çıkan Sözcük Dil Bilgisi’nde (Word Grammar) de vardır. Bu gerekçelerle her dönemin ve sahanın bütün bir dil bilgisinin ortaya konulması için bir dilin en azından kullanım sıklığı yüksek temel sözcüklerinin dil

bilgisinin ortaya konulması gerekecektir. Başka bir deyişle, bir dilin geniş kapsamlı dil bilgisi, tek tek biçim birimlerden ve kullanım sıklığı yüksek sözcüklerden başlayarak derinlemesine araştırma sonuçları veren monografik çalışmaların hazırlanmasıyla elde edilebilecektir. Günümüzde Türk dili üzerine bu türden özel çalışmalar yapılmakla birlikte, bunların sayısı oldukça sınırlıdır. Hatta birçoğu, makale düzeyindedir. Kapsayıcı bir dil bilgisi çalışması, hem biçim birimlerin hem de sözcüklerin ayrı ayrı incelenmesi sonucunda ortaya çıkacaktır. Ayrıca konunun sınırlandırılması ve daha özele indirgenmesi, daha derinlemesine inceleme yapılmasını ve çalışma alanı açısından daha sağlıklı verilerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Bu çalışmanın çıkış noktasını, bu ana düşünce oluşturmaktadır. Bu çalışma, Sözcük Dil Bilgisi çalışmasıdır. Sözcük Dil Bilgisi çalışmalarının temeli, İngiliz dil bilimci Hudson tarafından atılmış ve 1980’li yıllardan bu yana özellikle Avrupa ve Amerika dil bilimine dikkat çeken bir söz dizim kuramı hâline gelmiştir. Batı dil bilimi alanında Bağımsal Dil Bilgisi (Dependence Grammar) kuramı geleneğine bağlı olarak ortaya çıkan Sözcük Dil Bilgisi kuramı, bir söz dizimi kuramı olmasına karşın “söz dizimini sözcüklerin birleşmesini sağlayan kurallar bütünü olarak görmektedir. (...) Sözcük Dil Bilgisi’nin dayandığı nokta sözcükler arasındaki bağımlılıklardır.” (Kerimoğlu, 2014, s. 106). Dildeki pek çok sözcüğün kurduğu bu bağımlılıklar birbirinden farklı olabileceği için yine sözcükleri tek ve ayrıntılı incelemenin önemi ortaya çıkmaktadır.

Sözcük Dil Bilgisi “dilnin davranış veya diğer bilgi türleriyle aynı şekilde açıklanabileceği varsayımına dayanır ve bir yönüyle *bilişsel psikoloji* ile *bilişsel dilbilim*le ilgilidir. İşlemlerde *kavram* ve *kalıtım* gibi çerçeve kavramlara önem verilir. (...) *Kalıtım* insanın kavramları kullanarak karşılaştıkları hakkında çıkarımlarda bulunmasını, önceki deneyimlerini kullanmasını sağlayan bir olgudur.” (Kerimoğlu, 2014, s. 106). Bu yönüyle Sözcük Dil Bilgisi, Chomsky’nin Evrensel Dil Bilgisi (Universal Grammar) kuramından karşıt bir yerde durmaktadır. Bilindiği gibi, Chomsky’e göre diller zihinsel olarak, başka bir deyişle *derin yapı*da evrensel özelliklere sahiptir. Bütün diller, *yüzey yapıya* farklı biçimlerle taşınmaktadır. Yine Chomsky’e göre dünyadaki bütün dil kullanıcıları aynı beyin anatomisine sahiptir ve insan beyni dil, etnik köken, kültür farkı olmaksızın aynı biçimde işlemektedir. Buna göre, bütün dillerin *yüzey yapıları*, yani dil bilgisel görünümüleri kendilerine özgüdür, “ancak tüm dillerin bağlı

olduğu ve insanın zihninde oluşan, tek bir *evrensel dilbilgisi* esastır.” (Kerimoğlu, 2014, 69). Evrensel Dil Bilgisi bütün dillerde var olan kuralları içermekte ve farklı dönüşümler yoluyla yeni cümlelerin üretilmesine olanak sağlamaktadır. Yani diller, sınırlı sayıda kural ile sınırsız sayıda cümleler oluşturabilmektedir. Evrensel Dil Bilgisi’nin merkezinde söz dizimi yer almaktadır ve belirtildiği gibi dillerde *yüzey yapı* ve *derin yapı* vardır. Chomsky’e göre *derin yapı*, dillerde evrensel nitelik taşımaktadır, *yüzey yapı* ise derin yapının farklı dönüşümleriyle (eksiltme, ekleme vb.) somutlaşarak kullanım alanına çıkmaktadır. Başka bir deyişle dillerde *yüzey yapı*da farklılıklar gösteren söz dizimsel yapılar, *derin yapı*da evrensellikler göstermektedir. Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi ve Sözcük Dil Bilgisi kuramlarında ise dillerdeki evrenselliklerin aslında, düşünülen veya sanılandan çok daha az olduğu görüşü benimsenmiştir. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi Sözcük Dil Bilgisi’nde, dil kullanımında doğuştancı yaklaşımdan çok deneyimlerle elde edilen bilişsel bir bakış açısı hâkimdir. Böylece denilebilir ki bu kuramlara göre, dillerdeki dil bilgisel özellikler, genelleştirilemez ve bu özellikler, evrensel olarak değerlendirilemez. Çünkü “dil bilgisindeki genelleştirmeler, örneğin sözcüklerin bağımsız hareket edebildikleri, her sözcüğün kendi dinamikleri ölçüsünde başka sözcüklere benzeyen ya da benzemeyen dil bilgisi gelişimi içinde bulunduğu ve her sözcüğün kendine özgü sınırlılıkları bulunabileceği” (Özezen, 2009, 5) gibi gelişmeleri göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu durum, en azından bu yönleriyle, dilin ve sözcüklerin devingen olma özelliklerine aykırıdır. Örneğin Türkçede *ola ki* (ve hatta olumsuz *olmaya ki*) biçiminde kullanılan yapının verdiği işlevi ve anlamı, *ol-* fiilinin sözlüksel alanı içerisinde yer alan **meydana gele ki*, **vuku bula ki* vb. yapılar verememektedir. Yine Türkçede *oldu bilmek* veya *oldu saymak* kalıp sözleri, **meydana geldi bilmek / saymak*, **vuku buldu bilmek / saymak*, **gerçekleşti bilmek / saymak* biçimlerinde kullanılamamaktadır. Örnekleri çoğaltmak olasıdır. Bu ve buna benzer nitelikteki sözcüklerin, diğer sözcüklerle benzer veya kendine özgü dil bilgisel özelliklerinin bulunması gerçeğinden hareketle, Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi ve Sözcük Dil Bilgisi kuramları, dilde dil bilgisel bir potansiyele sahip olan her türlü ögeyi değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, herhangi bir doğal insan dilinde oldukça geniş bir yer kaplayan ve kültürel yapıyı da göstermesi bakımından başka herhangi bir doğal insan dilinde bulunmayan veya az bulunan söz kalıplarının da dil bilgisel inceleme alanına girmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada *ol-* fiilinin dil bilgisi, “dildeki her sözcüğün kendine özgü bir dil bilgisel potansiyele sahip olabileceği”, “sözcüklerin dil bilgisel görünümünün bir son biçim (yapı = structure) değil, dinamik bir biçimlenme (yapılaşma = construction) içinde olduğu” ve “dildeki bütün özel yapıların incelenmesi gerektiği” (Özezen, 2009, s. 5-7) anlayışlarından hareketle ortaya konmaya çalışılmıştır. *Ol-* fiilinin dil bilgisini ortaya koyan bu çalışmada, bu fiilin potansiyel özellikleri betimlenmiştir. Bu tür çalışmaların sayısının artmasıyla, belki de dilde “istisna” olarak değerlendirilen birtakım açılımların dilin genel çerçevesi içinde yer aldığı ve “istisna”dan öte bir kullanım alanı yarattığı sonucu çıkabilir.

Bu anlayıştan hareketle çalışmanın temeli olan *ol-* fiilinin genel bir dil bilgisi, ancak farklı araştırma alanlarına dayalı bir yaklaşımla ortaya çıkabilmiştir. Bu gerekçelerle birbiriyle örtüşen ve birbirlerine bağlı olan biçim bilgisi, söz dizimi, anlam bilgisi vb. konulara değinmek her ne kadar çalışmanın kapsamını genişletmiş olsa da bu durum, bir sözcüğün bütün kullanım özelliklerinin ortaya çıkması için vazgeçilmezdir.

1.2. Çalışmanın Amacı

Ol- fiilinin Türkçe yazılı dilindeki kullanım özelliklerinin betimlenmeye çalışıldığı bu çalışmadaki amaçlar;

- ✓ Biçim bilgisel çerçevede fiilin çekim ve yapım özelliklerini, birleşik sözcüklerdeki yerini, sözcük türleri içindeki kullanımlarını, fiilimsi ekleriyle kullanım olanaklarını ortaya koymak,
- ✓ Söz dizimsel çerçevede fiilin eş dizimlilik içinde alabildiği tamlayıcıları, cümle ve fiilimsi öbeklerindeki yerini belirlemek,
- ✓ *i-*, *+D°r* ve *ol-* fiili arasında bir koşutluk varsa bu koşutluklar doğrultusunda *ol-* fiilinin biçim-söz dizimsel özelliklerini saptamak,
- ✓ Anlam bilgisel bakımdan fiilin çok anlamlılığı ve anlam alanı ile eşanlamlılığı ve sözlüksel alanını ortaya çıkarmak,
- ✓ Görünüş bağlamında fiilin dil bilgisel ve sözlüksel görünüş özelliklerini tespit etmek,
- ✓ Soyut *ol-* fiilinin kılınış özelliklerini belirlemek,

- ✓ *Ol-* fiilli basit ve birleşik çekimlerin kiplik anlamlarını ortaya koymak,
- ✓ *Ol-* fiilli söz kalıplarını tespit etmektir.

Bu amaçlar doğrultusunda yürütülen çalışmayla, Türkçede “*ol-* fiilini özel kılan özellikler nelerdir? Diğer fiillerle benzeyen ve ayrılan özellikleri nelerdir? *ol-* fiilinin diğer fiilleri kapsayıcı bir özelliği var mıdır?” vb. sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır.

1.3. Çalışmanın Önemi

Türkçenin ses bilgisinden başlayıp söz dizimine kadar uzanan dil bilgisinde birtakım kuralların / özelliklerin olduğu genel kanıdır. Bu kuralların dışında görülen kimi kullanımların ise dil bilgisinde “istisna, yanlış, sapma” gibi aykırı biçimler olarak değerlendirildiği görülmektedir. Gerçekten de durum böyle midir, yoksa bunlar o kullanımlar içinde yer alan sözcüklerin “özel” bir biçimini mi yansıtmaktadır? Yani *yaratıcılık* dile mi dil kullanıcısına mı aittir? Eğer genel kuralların dışındaki kullanımlara “sapma, istisna, yanlış” gözüyle bakılırsa dilsel yaratıcılık dille ilişkilendirilir. Bu “özel” kullanımlar sözcüklerin potansiyeline bağlandığında ise dilsel yaratıcılığın, dil kullanıcısı merkezli olduğu düşünülür. Bu görüşe göre dildeki beklenen ve *sıra dışı* kullanımların üretilmesi, dil kullanıcısı kaynaklıdır. Dil ve dil kullanıcısı arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu etkileşimde dilsel üretimi gerçekleştiren dil değil, dil kullanıcısıdır. Aksi düşünülürse dilin, dil kullanıcısını yönlendirdiğinden ve dilsel üretimde dilin keyfiliğinden söz etmek gerekecektir. Bu durumda Burke, Crowley ve Girvin’in (2000, s. 15) dediği gibi “dil hapisanesine” sıkıştırılmış olmaz mıyız?

Yukarıda kısaca sözü edilen tartışma, dilsel yaratıcılıkta üretici yaklaşım ve sözlüksel yaklaşım kuramlarının ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Üretici yaklaşım, Chomsky’nin Evrensel Dil Bilgisi modeliyle ilgilidir. Bu çalışmada dilsel yaratıcılığın üretici yaklaşımla, yani dille ilgili olmadığı, aksine dil kullanıcısıyla ilgili olduğu görüşü kabul edilmiştir. Bu görüş, Chomsky’nin Evrensel Dil Bilgisi modelinin ve dillerin evrensel yasalarını belirleme çabasının karşısında yer almaktadır. Bu görüşle, dil kullanıcılarının üretimleri sonucunda dillerin dil bilgisel görünümünün sanılandan daha az ortaklık taşıdığı ve giderek

her sözcüğün neredeyse kendi iç yasaları ve böylelikle de kendi dil bilgisine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da, dil bilgisi ve hatta dil bilim alanındaki *tehlikeli genelleştirmelerin* daha az indirgenmesi, temel dil bilgisi konusunda daha temkinli yaklaşımlar sergilenmesi ve herhangi bir *yapı / yapılaşma* konusunda “sapma, yanlış, aykırı, istisna, doğru, yanlış” gibi görünen olası bütün kullanımların göz önünde bulundurulması düşüncesinin yaygınlaşmasına katkı sağlayabilecektir. Çalışma, bu düşünce doğrultusunda dil bilgisel ve dil bilimsel verilere dayanarak yapılacak olan diğer çalışmalara kaynaklık etmeyi amaçlamaktadır.

Dildeki en azından başlangıç olarak sıklığı yüksek sözcüklerin kullanımlarının belirlenmesi, o dilin olası bütün dil bilgisel özelliklerinin ortaya konmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bir şeyin bütününe bakmak, kimi zaman (hatta çoğu zaman) detayların görünmesini engelleyebilir. Bu nedenle bütünden özele gitmektense, özelden bütüne gitmek daha yararlı bir yöntem olabilir. Nasıl ki bir bina, birdenbire ortaya çıkmıyorsa, her bir tuğlanın üst üste konulması sonucunda bir bütün hâlini alıyorsa, dilde de her bir öge üst üste konulup o dilin olası tüm görünüşleri ortaya çıkabilecektir. Bu bakış açısı, dil bilgisine uyarlandığında dilin bütününe değil, dilsel ögeler olan sözcüklere, biçim birimlere odaklanmak, daha sağlıklı sonuçların elde edilmesine olanak tanımaktadır. *Ol-* fiilinin dil bilgisinin ortaya konmasındaki önem de aslında budur. Bu çalışma, bu bakış açısının yaygınlaşmasına ve sözcüklerin yine bu bakış açısıyla incelenmesine kaynaklık etmeyi hedeflemektedir.

Dildeki sözcüklerin dil bilgisinin belirlenmesi, farklı yöntemler kullanılarak dilin farklı düzlemleri arasında bağlantı kurulmasına da kaynaklık edebilir. Örneğin bir sözcüğün ağızlar ile ölçünlü dildeki kullanımlarının betimlenmesi, bu ikisi arasında bağlantı kurulmasına olanak sağlayabilir. Ne yazık ki bu çalışmada, bu yol izlenememiştir. Ancak yine de yeri geldikçe *ol-* fiilinin Türkçe ağızlarındaki kullanımlarına değinilmiştir.

Ol- fiilinin dil bilgisi, fiilin dil bilgiselleşme potansiyelini ortaya koyarak gerek farklı sözcük türlerindeki kullanımlarını ve gerekse söz kalıplarına elverişliliğini göstermiştir. Ayrıca fiilin anlam bilgisel özellikleri de böylece ortaya konulmuştur. Bu tür kullanımların tespit edilmesi, sözlük bilim için de önem taşımaktadır.

Öte yandan *ol-* fiilinin betimlendiği bu çalışma, Eski Türkçeden Türkçeye kadar geçen süre içinde değişiklik gösterebilen dilsel görünümlerin belirlenmesinde de önem taşımaktadır. Örneğin Eski Türkçede biçim bilgisel olanaklarla işaretlenen kimi görünümler, *ol-* fiili aracılığıyla söz dizimsel görünümlere evrilebilmektedir. Biçim bilgisinden söz dizime geçişte birçok dilsel ögenin yanı sıra *ol-* fiili de rol oynamaktadır. Eski Türkçede araç (vasıta) durumuyla işaretlenen *ilkin* zarfının Türkçede *ilk olarak* biçiminde neredeyse genelleşmesi, buna örnektir. Bu tür örneklerin artması, Türk dilinin değişebilen tipolojik özelliklerin ortaya çıkmasında önem teşkil etmektedir.

Dil biliminde değiştirim konusu, metin dil bilim bağlamında ele alınmaktadır. Kısaca dildeki bir birimin yerine başka bir birimin yerleştirilmesi biçiminde tanımlanabilen değiştirim, metinsellik ölçütleri arasında yer alan bağdaşıklık öğelerinden biridir. Türkçede çoğunlukla sözcük düzeyinde gerçekleşen değiştirmeye en uygun fiillerden biri, *ol-* fiilidir. *Ol-* fiili, *olduğu gibi* edat öbeği yapılaşmasıyla, çeşitli sözlük birim ve sözcük biçimlerle ve uygun söz dizimsel bağlamlarda değiştirmenin önemli öğelerinden biridir. Dolayısıyla bu bulgular, metin dil bilimdeki değiştirim konusu açısından da önem taşımaktadır.

Sözcüklerin dil bilgisinin ortaya çıkarılması, dil kullanımı ve dil öğrenimi için de önemlidir. Çünkü özellikle söz dizimi açısından sözcüklerin eş dizimliliklerini belirlemek, herhangi bir dilin, hem ana dili öğretiminde hem de ikincil dil olarak öğretimde, öğrenimi olumlu yönden etkilemektedir. Bu çalışma bu anlamda da önem taşımaktadır.

1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Esasında *ol-* fiilinin dil bilgisel potansiyelini ortaya koyma çabası, Türk dilinin en eski dönemlerinden başlayarak –hatta yazılı eserlerin verilmediği karanlık dönemler de dâhil olmak üzere- art zamanlı bir bakış açısını gerektirir. Zaten halihazırda bu çalışmanın başında bununla ilgili ön hazırlık yapılmış, fiilin ses bilgisel görünümlerini içeren bir ön çalışma da ortaya konmuştu. Ancak çerçevenin geniş tutulması, sağlam verilerin ortaya çıkmasına engel teşkil edeceği ve böylesi bir çalışmanın bir ekip işi olduğu düşüncesinden hareketle sınırlandırma gereği duyulmuştur. Bu kaygıdan dolayı çalışma, Türkçe yazı dili ile sınırlandırılmıştır.

1950'lerden itibaren Cumhuriyet'in kuruluş yıllarındaki Türkçeden farklı bir Türkçe gelişmeye başlamıştır. Türkçenin değişim göstermesinde medya, sinema vb.nin kullanımlarının yaygınlaşması etken olmuştur. Bu gerekçe nedeniyle bu çalışma, Türkçenin son 60 yılına odaklanmıştır. Aslında *ol-* fiili, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türkçeyi ve hatta Osmanlı Türkçesini içeren bir yaklaşımla incelenebilir, ancak bu çalışma 1960 öncesi için herhangi bir betimlemeyi dışarıda tutmuştur.

Çalışma, Türkçe ölçünlü dilini temsil eden, 1960'lı yıllardan günümüze kadar çeşitli yıllarda yazılan ve farklı yazın türlerine ait eserlerdeki *ol-* fiilli dil malzemesi odağında yapılmıştır. Çalışma için Türkçenin yaklaşık son 60 yılını temsil eden yazılı eserlerin seçilmesi, *ol-* fiili açısından dikkat çekicidir. Çünkü *ol-* fiili, Cumhuriyet sonrasında planlanan yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar türetme bağlamında oldukça etkin bir sözcük konumundadır. *İmkân / olanak, müsbet / olumlu, menfi / olumsuz* gibi. Doğal olarak bu türetmelerin 1960'dan önceki metinlerde çok fazla yer bulmadığı söylenebilir. Bu kaygı nedeniyle araştırma materyali olarak 1960 ve sonrasına ait yazılı eserler kullanılmıştır. Aslında 1960'lı yıllarda yazılan eserlerde bu sözlük birimlerin kullanımının seçimlik olduğu düşünülebilir. Yazarın eğitim durumu, yaşı, yaşadığı çevre gibi etkenler, bu sözlük birimlerden hangisinin tercih edileceği bağlamında değişkenlik gösterebilmektedir. Bu etkenler düşünülerek 1960'lı yılları temsilen bir tiyatro metni tercih edilmiştir. Tiyatro metninde yer alan *Hastane, Karagöz'ün Dönüşü* 1959, *Kardeş Payı, Darılmaca Yok, Berderde* 1967 yıllarında kaleme alınmıştır. Bu yıllar için tiyatro metninin seçimi, sözlü dile yakın olması ve yukarıda sözü edilen *ol-* fiilli türetimlere yer vermesidir.

Farklı yıllara ait eserlerin seçimi, yeni türetilen *ol-* fiilli sözlük birimlerin ne zamandan beri kullanımda olduğunun belirlenmesinde de önemlidir. Çünkü yeni türetilen bir sözlük birim, türetildiği ilk dönemlerde çok sık kullanılmaz. Hatta kimi sözcükler, benimsenmediği için kullanım alanına çıktıktan kısa bir zaman sonra unutulabilir veya sınırlı bir çevreyle kısıtlanabilir. *Ol-* fiilli sözlük birimlerin kullanım sıklığı için de bu durumdan söz edilebilir. Örneğin Ergin'in ilk baskısı 1958'de yayımlanan *Türk Dil Bilgisi* adlı çalışmasında *olumlu* ve *olumsuz* sözcüklerine rastlanmaz. Yerine *müsbet* ve *menfi* sözcükleri kullanılmıştır. Ancak *ol-* fiilli sözlük birimler, türetildikleri dönemden itibaren karşılık geldiği sözcüklerin yerini almaya başlamış ve süreç içerisinde yerini

aldıkları sözcükleri neredeyse bütünüyle ötelemiştir. *Ol-* fiilli sözlük birimlerin tam olarak ne zaman türetildikleri daha ayrıntılı çalışmalarla ortaya çıkacaktır. Ancak bu sözlük birimlerin sıklığının 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşmeye başladığı söylenebilir.

Öte yandan *ol-* fiilli sözlük birimlerin türetildikleri yıllar, aynı değildir. Kimi türetimler daha eskiyken kimisi daha yenidir. Örneğin *olay*, *olumsuz* gibi sözcükler daha eski, *olgu*, *olumsal* gibi sözcükler daha yenidir. Bu nedenle sözlük birimlerin kullanımı, eserden esere, yıldan yıla farklılık gösterebilir. Bu durumun önüne geçebilmek için araştırma materyali olarak seçilen eserler, farklı yıllara ve farklı yazın türlerine aittir.

Çalışma materyali olarak farklı yazın türlerinden 2 roman, 2 deneme, 1 öykü, 1 şiir derlemesi ve 1 tiyatro derlemesi seçilmiştir. Nedeni, *ol-* fiilinin bu yazın türlerine uygunluğunun ve bu yazın türlerindeki kullanım olanaklarının belirlenmesidir. *Ol-* fiili, bu eserlerin bütününde kullanım alanı bulmakla birlikte kullanım sıklığının en az olduğu tür, şiir derlemesidir. Diğer yandan Türkçede *ol-* fiili biçim-söz dizimsel özelliği gereği dolaylı anlatımların vazgeçilmez öğelerinden biridir. *Ol-* fiilinin bu kullanımı da eserden esere değişkendir. Doğrudan aktarmaları içeren tiyatro metinleri ile dolaylamaya çok yer verilmeyen şiir derlemesinde *ol-* fiilinin bu kullanımına çok fazla rastlanmaz. Daha çok deneme, roman ve öykü türleri içinde bu işlevi rahatlıkla yerine getirebildiği görülmektedir. Tiyatro ve şiir derlemelerinde *ol-* fiilinin bu özelliği çok görülme de bu eserler, *ol-* fiilinin başka görünüşleri hakkında veri sunmaktadır.

Farklı yazın türleri, *ol-* fiilli çekimler için de önemli veri sağlamaktadır. Türkçede *ol-*, *i-* fiiliyle benzer fiil çekimleri göstermekle birlikte ondan daha karmaşık birleşik çekim özelliklerine sahiptir. Bu çekimler, yine şiir ve tiyatro derlemelerinde daha az, roman, öykü ve denemelerde daha sık kullanılmaktadır.

Çalışma, ne yazık ki sözlü dil verilerini içermemektedir. Sözlü dil verileri, *ol-* fiili için elbette önemli bulgular verecektir. Özellikle *ol-* fiilli söz kalıpları, sözlü dilde daha geniş bir kullanım alanı bulabilir. Ancak yazı dili ile sözlü dilin araştırma yöntemleri birbirinden farklıdır. Sözlü dil araştırmalarının derleme yapmak, onları kayda almak, yazıya aktarmak gibi uzun zaman alan yöntemleri vardır. Doğal olarak bu yöntemleri izlemek, çalışmanın ilgili zaman süresinin dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle *ol-* fiilinin sözlü dildeki kullanımlarına değinilmemiş, yalnızca yazılı eserlerdeki kullanımları üzerinde

durulmuştur. Ancak taranan eserler içerisinde bir tiyatro metninin bulunması, bu açığı kısmen doldurmuştur. Çünkü tiyatro metni yazı diline ait bir eser olmakla birlikte yine de sözlü dil verileri sunabilme potansiyeline sahiptir.

Çalışmada *ol-* fiilli betimlemeler, yalnızca bütüncede tanıklanan kullanımlar üzerinden yürütülmüştür. Böylece kullanıldığı bilinen ancak taranan eserlerde tanıklanmayan kullanımlara yer verilmemiştir. Yalnızca önemli olduğu düşünülen *ol-* fiilli kullanımlar için –o da sınırlı sayıda- bütünce dışına çıkılmıştır. Bu durum, *ol-* fiilinin özellikle söz kalıplarındaki yeri bakımından bir eksiklik olarak algılanabilir. Ancak *ol-* fiilli söz kalıplarının sınırının çizilmesi zordur. Çünkü *ol-* fiili, kimi zaman deyimleri yalnızca fiilleştirmekte ve bu deyimler biçim düzlemine çıktığında *ol-* fiili ya ortadan kalkmakta ya da fiilimsi ekli biçimiyle kullanılmaktadır. *Hangi (ne) cehennemde ol-, derdi başından aşkın ol-, adı sanı ol-, bir çift sözü ol-* vb. bu duruma örnektir. Bu zorunluluktan dolayı çalışmada yalnızca tanıklanan *ol-* fiilli dil bigisel görünümlere yer verilmiştir.

1.5. Tanımlar

Çalışmada sıklıkla kullanılan ve genel dil bilgisi kaynaklarında henüz yaygınlık kazanmamış olan belirli kavramlarla ilgili şu bilgiler verilebilir:

Anlam alanı: Aynı gerçeklik kesiminde yer alan olguları belirten, anlam açısından ortak bir paydaya indirgenebilir sözlüksel birimlerin içerik düzlemindeki bağıntılarından kurulu düzen(dir). (Vardar, 2007, s. 22)

Bitmemişlik Görünüşü: Bitmemişlik durumun içsel yapısına dikkat çekmektedir (Comrie, 1976, s. 16). Bitmemişlik bakış açısı, bitiş noktalarını hariç tutan bir aralığa odaklanmaktadır. Uç noktaları hakkında bilgi vermeksizin bir durumun bölümünü sunmaktadır. Bitmemişlik, durumun içsel aralığını kapsamaktadır. (Smith, 1997, s. 62, 73).

Bitmişlik görünüşü: Bitmişlik, bir durumun görünümünü, o durumu oluşturan çeşitli ayrı aşamaların farkı olmaksızın tek bir bütün olarak işaretlemektedir (Comrie, 1976, s. 16). Bitmişlik bakış açısı, bir duruma bitiş noktaları da dâhil olmak üzere bütün olarak odaklanır. Bitmişlik bakış açısıyla bulunan cümleler, bir durumu bütün olarak sunmaktadır. Bitmişliğin süresi, durumun başlangıç ve bitiş uç noktalarını içermektedir. (Smith, 1997, s. 62, 66)

Çok anlamlılık: Bir sözcük biçiminin iki veya daha fazla anlamla ilişkilendirilen görüngü(dür) (Falkum – Vicente, 2015, s. 1). Bir gösterenin birden fazla gösterilene sahip olması durumudur.

Dil bilgisel görünüş: Dilsel incelemelere göre olayları yorumlamanın farklı yollarını kodlamak için konuşuculara olanak sağlayan yaygın bir dilsel araçtır. Dünya dillerinin pek çoğu, dil bilgisel görünüş olarak bilinen dilsel bir araç kullanarak olayların yapısını işaretlemektedir (Parrill–Bergen–Lichtenstein, 2013, s. 135-136).

Dilsel yaratıcılık: Yeni anlatımları ve düşünceleri anlamak ve iletişim kurmak için çaba gerektirmeyen yetenektir (Uçar, 2009, s. 13). Dildeki çeşitli gereksinimlere bağlı olarak gerçekleşen üretimlerin kim tarafından yapıldığı hakkında ortaya çıkan kuramdır.

İçerikli sözcük: Belirli bir sözcük anlamı olan sözcük türü(dür) (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 152). *Dolu sözcük* de denilmektedir.

İşlevsel sözcük: Tümcedeki görevi bir kavram anlatmaktan çok, tümcenin öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göstermek olan sözcükler(dir) (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 164). *Boş sözcük* de denilmektedir.

Kılınış: Öznel (indî) düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel (afakî) olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, tarzını anlatan bir gramatikal ulamdır (Dilaçar, 1989, 110). Soyut durumdaki fiilleri içkin özelliklerine göre sınıflandıran dil bilgisel kategoridir.

Sınır sonrası bakış: İlgili sınırın, yani sınır noktasının aşılmasından sonraki olayı öngörmektir. Sınırı aşmak, yalnızca sınıra bakış anlamında ona ulaşmak değil, onun ötesine geçmek anlamına gelmektedir (Johanson, 2000a, s. 102).

Sınıra bakış: Bir olayı kritik sınırına ulaştığı anda gözlemlemekte (Doğan – Usta, 2015, s. 178), olayın bitiş uç noktasına erişmeyi yansıtmaktadır (Demirgüneş, 2007, s. 33).

Sınırlar arası bakış: Olayın başlangıç ve bitiş sınırları olarak dış sınırlarını yansıtmayan subjektif bir algılama tarzıdır. Bu kavram, olayın başlangıcından sonrasının ve sonundan öncesinin gözlenmesini içerir (Johanson, 2016, s. 91-92). Olay'ın 'başlangıç sınırı'ndan sonra ve 'bitiş sınırı'ndan önceye, yani 'sürek'ine çevirmektir (Uğurlu, 2003, s. 129).

Söz kalıpları: Önceden hazırlanan ya da öyle görünen, dil bilgisiyle üretilmek veya analiz edilmek yerine, kullanım sırasında bellekte bütün olarak depolanan ve anımsanan söz dizisi(dir) (Wray, 2002, s. 9).

Sözlüksel alan: Aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütünü'nün oluşturduğu yapısal düzendir. Aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçekliğin aynı alanını betimlemek, aynı düşünceyi ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzene verilen addır (Kıran, 2013, s. 301).

Sözlüksel görünüş: Görünüşsel bilginin ikinci türüdür, üstü oldukça kapalıdır. Belirli bir sınıfa ait olarak bir cümlede sunulan durumu (olayı / eylemi) sınıflandırmaktır (Smith, 1997, s. XIII).

Yapılaşma: Doğru biçimlenmiş dilsel ifadeleri geçerli kılmak için genel bir tasarı sağlayan dilsel bir yapı modelidir (Fried-Östman, 2004, s. 18). Yapılaşma Dil Bilgisi'ne göre "her sözcük, her dil bilgisel kural ya da kalıp, bir yapılaşmadır." (Kuningas-Leino, 2006, s. 302).

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Türkçe Adı Üzerine Birkaç Söz

Tarih boyunca Türk dili çeşitli dönemlere ayrılmış, farklı coğrafyalarda yazı dili olarak çeşitli kollar oluşturmuştur. Türkçe adının kapsayıcılığı vardır. İlk yazılı ürünlerin verildiği dönemden başlayarak günümüze kadar bütün tarihî ve çağdaş Türk dil ve lehçeleri, Türkçe adı altında toplanmaktadır. Belirli bir bölgede, belirli bir toplulukta sözlü ve / veya yazılı biçimde kullanılan Türk dilinin adı, önüne çoğunlukla etnik, coğrafi, siyasi kökene dayalı adların getirilmesiyle (*Karahanlı Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Kazak Türkçesi, Gagavuz Türkçesi* vb.) kapsamlılıktan sıyrılarak özele ingirgenmiş, böylece belirli bir bölgenin, dönemin ve topluluğun dili olarak adlandırılmıştır. Bununla birlikte özellikle son dönemlerde Türk dillerinin adlandırılması, yine etnik, coğrafi, siyasi köklere dayalı adlara +CA biçim biriminin getirilmesiyle de (*Göktürkçe / Köktürkçe, Kıpçakça, Türkmence, Başkurtça* vb.) dile getirilmektedir. Bu yaklaşım, Batı Türkolojisi'nde de görülür. Batı Türkolojisi'nde *Turkic* ve *Turkish* terimleri, bu gereksinimden ortaya çıkmıştır. *Turkic* terimi, çoğunlukla *Genel Türkçe* veya tarihî Türk dillerini kapsarken *Turkish* terimi, Türkiye Türkçesini karşılayacak biçimde kullanılmaktadır. Sözü edilen gereksinim nedeniyle bu çalışmadaki *Türkçe* adı, İngilizcedeki *Turkish* ve dolayısıyla *Türkiye Türkçesini* karşılamaktadır.

2.2. Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi (Construction Grammar) İle İlgili Kuramsal Görüşler

Dillerde sözcükler, belirli yapılar bürünerek belirli anlamları karşılama olanağına sahiptir ve dillerde çeşitli sözcük yapma ve onlardan anlamlar elde etme yolları vardır. Bunlardan biri, yapılaşmadır. Yapılaşan dilsel birimler, kimi zaman anlamlarını ve işlevlerini yitirerek bütün bir yapı içinde anlam kazanmakta veya söz dizimsel özelliklerine bağlı olarak kendine uygun tamlayıcılarla kullanım alanına çıkabilmektedir. Bu yönüyle yapılaşma, seslerden sözcüklere,

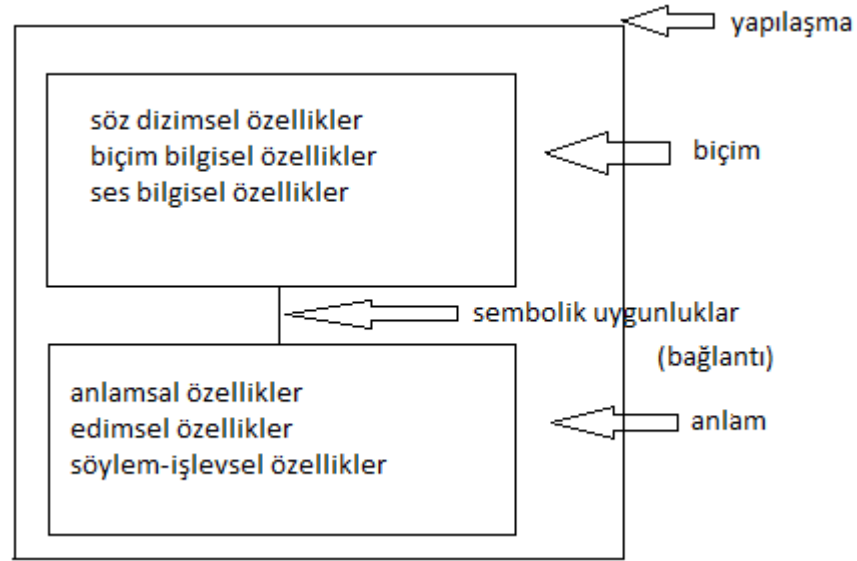
sözcüklerden söz dizimine ve oradan da anlama uzanan bir içeriğe sahiptir. Dildeki herhangi bir sözcüğün yapılaşmalarının betimlenmesi, aynı zamanda o sözcüğün dil bilgisini ortaya koymak demektir. Yapılaşma, bir dilin dil bilgisindeki hem genel hem de özel eğilimlerin saptanmasında önemlidir. Buna göre çalışmada *ol-* fiilinin yapılaşma içerisindeki kullanımları ele alınmıştır. Çünkü *ol-* fiilinin yapılaşmasının tespiti, aynı zamanda bu fiilin dil bilgisel görünümünün tespit edilmesi demektir. *Ol-* fiili, örneğin Türkçede asıl fiil ve yardımcı fiil olmanın yanı sıra çeşitli yapılaşma biçimleriyle çeşitli kullanımlar sergilemekte ve fiil özelliğini kaybederek farklı türlerde işlev görebilmektedir.

(163) Galiba, onu *ne olursa olsun* kaybetmeye dayanamamak, bazen kendimizi kaybetmek pahasına ona sahip olmayı isteyecek kadar onu değerli bulmak; karanlıklarımızı karıştıran aşkı, sevdiğimize duyduğumuz hayranlıkla, beğeniyle, sevgiyle, onun biricikliğine olan inançla sarıp sarmalamak, aşkın bazen sığılaştıran vahşetini aşkın içinde her zaman bulunmayan duygularla zenginleştirmek. (AA, İBY, s. 58)

(163)'te görüldüğü gibi *ne olursa olsun* yapısı, bir zarftır. Bu zarf, “her durumda, olumlu veya olumsuz bütün şartlarda” anlamındadır. Zarfın oluşumunda sözlük birimler ve biçim birimler, bu anlamın elde edilmesinde birbirinden ayrılmaz bir bağ içerisinde ve dolayısıyla birbiriyle bir yapılaşma örneği göstermektedir. Tek tek dilsel öğelerin değil, bütün bir yapının anlamı vardır ve bu zarf, cümle yapısının sözlükselleşmesiyle (lexicalization) oluşmuştur. Dolayısıyla anlamlı birimlerin birleşimsel yollarla görevli bir öge olabilmesi, Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi kuramıyla ilgilidir. Bu nedenle Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Batı dil biliminde *Construction Grammar* adıyla anılan ve 1970’lerde geliştirilen bu kuramın Türkçe kaynaklarda farklı terimlerle çevirileri vardır. Vardar’da (2007, s. 141) *kuruluş* biçiminde verilen sözcük için “sözdizimsel kurallar uyarınca, sözcüklerin tümce içinde anlam ve işlev bakımından öbekleşmiş durumu” tanımı verilmiştir. İmer-Kocaman-Özsoy’da da (2013, s. 187) *kuruluş* terimi vardır ve bu terim “sözcüklerin tümce içinde, sözdizim kurallarının belirlediği biçimde, anlam ve işlev açısından öbeklenmesi sonucu ortaya çıkan yapı” olarak tanımlanmıştır. Karaağaç’ta ise (2013, s. 855) *yapı* biçiminde

çevrilmiş ve “genel olarak, bir bütünü oluşturan çeşitli bölümlerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerden ve bütün içinde yerine getirdikleri işlevlerden doğan düzen; özel olarak, dilsel öğelerin oluşturduğu eş zamanlı iç bağıntılardan ve öğelerin işlevlerinden kaynaklanan, özerk nitelikli bütün dil birimleri için kullanılır.” açıklaması yapılmıştır. Kaynaklarda her ne kadar farklı terimler olsa da aslında vurgulanan nokta, sözcüklerdir ve sözcüklerin biçim-anlam özelliklerinden ortaya çıkan yapılardır. Cümleyi meydana getiren sözcükler ve öbekler, söz dizimine bağlı olarak belirli bir dizgeyi oluştursalar da çevreleriyle kurabildikleri birtakım dinamiklere sahiptir. Dillerde bu dinamiklere göre yapı kurabilen sözcüklerin birbirinden farklı kullanım alanları bulunmaktadır. Dolayısıyla her sözcüğün farklı yapılaşmaları ve farklı yapılaşma biçimleri vardır. Buna göre yapılaşma kısaca sözcüklerin hareket edebildikleri kendine özgü içyapılarının ve dinamik birtakım kullanımlarının bulunmasıdır. Bu farklı yapılaşma eğilimi, Karaağaç’ın tanımındaki *özerk* ifadesinde kendine yer bulmaktadır. TS’de (2011) *özerk*, “bir üst organa bağlı olmakla beraber ayrı bir yasayla kendini yönetme yetkisi olan” anlamındadır. Dil bilimsel bakışla buradaki üst organ, cümle ve söz dizim kuralları, ayrı yasaları olan ise sözcüklerdir. Buna göre sözcüklerin belirli çevreleriyle kullanım alanına çıktığı özerk yapıları vardır. Söz dizim kurallarıyla sözcüklerin ilişkisi, *bina* metaforuyla şöyle dile getirilebilir: Bir bina dışarıdan bakıldığında bir bütün olarak görünse de aslında parçaların birleşmesinden oluşmaktadır. Cümleleri oluşturan sözcükler ve sözcük öbekleri de tıpkı binalar gibi ilk bakışta tek bir parçaymış gibi görünmekteler. Ancak aslında yapısında birçok parça yer almaktadır. Bu metafordan binaların cümleler, parçaların ise sözcükler (ve öbek yapılar) arasındaki iç bağıntıları sağlayan yapılaşmalar olduğu söylenebilir. Yapılaşmaların dil bilimsel özellikleri içeren biçimden anlama kadar uzanan bağlantılar zinciri Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Yapılaşmanın sembolik yapısı

Kaynak: Croft-Cruise, 2004

Şekil 1, “Yapılaşma Dil Bilgisi”ndeki bütün yapılaşmaların, edimsel anlam da dâhil olmak üzere anlamla, söz dizimsel, biçim bilgisel ve gerektiğinde ses bilgisel bir biçimin eşleşmesi” (Croft-Cruise, 2004, s. 256) olduğunu göstermektedir.

“Batı dil bil bilim çevrelerinde ortaya çıkan ve Türkiye’de henüz gerekli ilgiliyi görmemiş olan Yapılaşma Dil Bilgisi kuramı, Chomsky’nin Evrensel Dil Bilgisi kuramına karşıt bir kuram olarak gelişmiştir.” (Yüceol Özzen, 2009, s. 5). Sınırlı sayıdaki kural kullanımıyla sınırsız sayıda cümle üretebilmeyi savunan Evrensel Dil Bilgisi (Universal Grammar), dil ve zihin arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu ikili ilişkiye göre dillerde derin yapı ve yüzey yapı olmak üzere iki düzey vardır. Derin yapı zihinle, yüzey yapı ise dil bilgisel kullanımlarla bağlantılıdır. Diller, dil bilgisi yönüyle farklı özelliklere sahip olmakla birlikte insan zihninde işleyen ve bütün dillerde ortaklık taşıyan evrensellikleri barındırmaktadır. Bu da evrenselliklerin dillerin derin yapısında ortaklık gösterdiği anlamına gelmektedir. Derin yapıdaki bu evrensellikler, dillerin yüzey yapısında farklı görünümlemlerle dışa vurulmaktadır. Dolayısıyla “tüm dillerin tek tek özel dil bilgisi vardır ancak tüm dillerin bağlı olduğu ve insan zihninde oluşan tek bir evrensel dil bilgisi esastır. Asıl olan da bu dil bilgisidir.” (Kerimoğlu, 2014, s. 68-69). Bu dil bilgisi anlayışına göre bir cümle, derin yapı ve yüzey yapı bileşenleridir.

Evrensel Dil Bilgisi her ne kadar söz dizimsel bir kuram olsa da derin yapıdan yüzeye yapıya yansıyan anlamsal bileşenleri de göz ardı etmez. Özellikle standart kuramda anlamsal bileşenler yalnızca derin yapıyla sınırlandırılmakta, bu anlamsal bileşenler yardımıyla derin yapıdaki anlamlar, yüzey yapıda farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Ancak yüzey yapıdaki farklı biçimler, anlamın değişmesinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Çünkü bu kuramda önemli olan derin yapıdaki anlamsal düşündür. Yani yüzey yapıda ortaya çıkan yapılaşmaların anlam değişiminde etkisiz olduğu kabul edilmektedir. Amerikan Yapısalcılığı çerçevesinde gerek Harris'in Dağılımsal Dil Bilgisi'nde ve gerekse Chomsky'nin Evrensel Dil Bilgisi'nde cümle öğelerinin formülleştirilmesi söz konusudur. Dağılımsal Dil Bilgisi cümlelerin anlamı konusunu ötelemişken Evrensel Dil Bilgisi anlamın derin yapıda olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla söz dizim kuramlarında anlam yönü, yeterince ele alınmamış ve yapılar, ancak bütün içinde değerlendirilmiştir. Ancak “dili, insan zihninin, anlayışının bir parçası olarak gören Langacker’e göre (2008) mantıksal formülleştirmeler, anlamı yansıtmakta yetersizdir. Çünkü anlam, gerçek değerlerinden çok bireysel deneyimlere dayanmaktadır. Bir sözcüğün anlamı ancak konuşurun deneyim dünyasıyla açıklanabilir.” (Kerimoğlu, 2014, s. 100). Ayrıca “deyimler ve söz kalıpları Chomsky'nin Evrensel Dil Bilgisi modelinde dışta bırakılmıştır.” (Özezen, 2009, s. 6).

Cümle anlamı kuramları, cümlelerin anlamı ve o cümlelerin sözcüklerinin anlamı arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Birleşimsel cümle anlamı kuramlarında sözcüğün anlamsal ve söz dizimsel gereksinimleri, o sözcüğün söz dizimsel baş olduğu bir öbeğin anlamsal ve söz dizimsel türünü öngörmek için kullanılabilir. Bu bakış açısına göre sözcükler, tamlayıcıların, biçim birimlerin ve gerek duydukları belirleyicilerin türlerini belirleyerek olası kardeşlik ilişkilerini kısıtlamaktadır. (...) Söz dizimsel birleşim kuralları, sözcükleri ve bağımlı öğelerini öbekler halinde birleştirmektedir. Öbekler, yüklemeler ve önermeler gibi karmaşık kavramları içermektedir. Birleşim kuralları, sözcüklerin katkılarına kavramsal bir içerik sağlamayacaktır. Bu nedenle sözcüklerin birleşimsel olasılıklarını değiştirmeyecektir. Böylece tasarı tabanlı (projection-based) bakış açısında cümlelerin anlamı vardır ancak cümle kalıpları yoktur. (Michaelis, 2006a, s. 73)

Bu bakış açısı Chomsky'nin dillerdeki ilkeler ve değişkenler görüşüyle yakından ilgilidir. Chomsky'ye göre (1989, s. 53) “bir dil, kurallar sistemi değildir, fakat evrensel dil bilgisinin değişmez ilkeleri sistemindeki değişkenler için bir dizi özelliktir.” Yani dillerin söz dizimsel özellikleri, o dilin dil bilgisi tarafından değil evrensel ilkelerle dillerin yüzey yapıdaki değişkenleri arasındaki

etkileşimden kaynaklanmaktadır. “Dönüşümsel dil bilgisinin ilk aşamalarında yapılaşmaların merkezi rolleri korunmuş, yapılaşmaya özgü kurallar ve sınırlamalar ilke olarak değerlendirilmiştir.” (Goldberg, 1995, s. 1). Buna göre evrensel özellikler dillerin ilkelerindedir ve değişmez özelliktedir. Değişebilen bu ilkelerin dillerdeki kullanım biçimleridir. Değişkenler, ancak evrensel özelliklerin dile yansımalarıdır. İşte Yapılaşma Dil Bilgisi, bu söz dizimsel ve anlam bilimsel düşüncelere karşıt bir anlayışı barındırmaktadır. “Yapılaşma Dil Bilgisi, 1960’lardan en azından 1980’lere kadar olan dönem boyunca Üretici Dil Bilgisi’nin çeşitli versiyonları tarafından önerilen dil bilgisel bilgi modeline ve Üretici Dil Bilgisi’nin doğrudan kolları olarak ortaya çıkan diğer söz dizimsel kuramlara cevap olarak ortaya çıkmıştır.” (Croft-Cruise, 2004, s. 225). Hatta Croft’a göre (2001, s. 4) “Yapılaşma Dil Bilgisi, bütün söz dizimsel kuramlara son vermek için ortaya çıkan söz dizimsel bir kuramdır.”

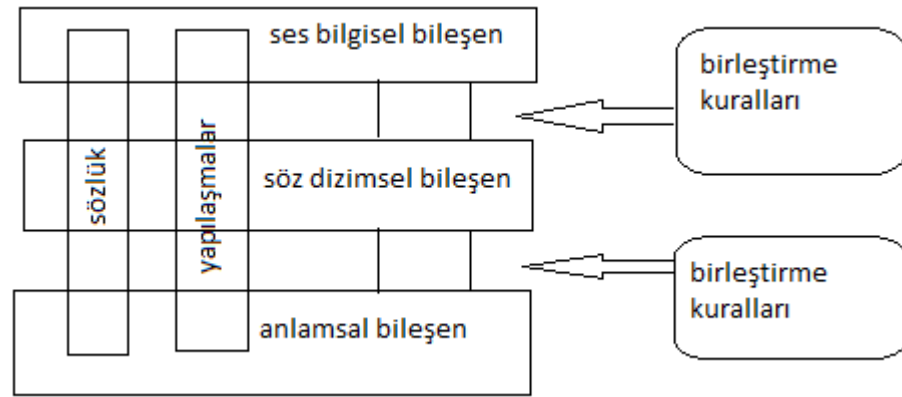
Yapılaşma Dil Bilgisi’ne göre dillerde, dil bilgisel yapılaşmaların dışında farklı üretkenlik dereceleriyle ortaya çıkan ve biçim-anlam eşleşmeleriyle açıklanamayan yapılar vardır. Dolayısıyla yalnızca öbek yapılarda değil sözcüklerde de birtakım özel anlamlar ve işlevlerle biçimlenen yapılaşmalar bulunmaktadır. Hâlbuki Evrensel Dil Bilgisi’nde yapılaşmaların öbek düzeyinde ilke bakımından evrensel özellikli olduğu düşüncesi hâkimdir. Yani söz kalıplarının kendi içinde anlamlı olma düşüncesi, bu kuramda kendine yer bulmaz. Bu düşüncüyü matematiksel bir diziyle formüle ederek anlatalım. Örneğin $4 \times (3 + 2)$ dizilimini ortaya koymak amacıyla bu dizilim $(4 \times 3) + 2$ biçimindeki bir dizilimle değiştirildiğinde sayılar aynı olsa bile dizilimin sonuçları da değişecektir. Yani yapıdaki değişiklik sonuca doğrudan etki edecektir. Bu düşünce söz dizimine uygulandığında “bir sözcük dizisindeki söz dizimsel birliktelikleri değiştirmek demek, o dizideki sözcüklerin ne anlama geldiğini değil, yalnızca sözcük dizisinin ne anlama geldiğini değiştirmek” demektir. (Michaelis, 2006a, s. 74).

Evrensel Dil Bilgisi’nde dönüşüm kurallarıyla derin yapıdaki düşünceler çeşitli biçimlerde dile getirilebilmektedir. “Dönüşüm kurallarının evrensel özelliği olmasına karşın, her doğal dil aynı dönüşümleri kullanmaz.” (Kıran, 2013, s. 218). Bu dönüşüm türlerinden biri, yer değiştirmedir. Örneğin “A + B” biçimindeki bir dizilimin içerdiği anlam, yer değiştirmeye “B + A” biçiminde yeniden dizilerek aynı anlamı farklı bir biçimde aktarmaktadır. Ancak sözcüklerin yapılaşmalarında

böyle bir durumdan bahsetmek zor görünmektedir. Çünkü yer değiştirmeye ortaya çıkan biçimler birbirinden tamamıyla farklı anlamları yansıtabilme özelliğine sahiptir. Bu da “Yapılaşma Dil Bilgisi’nin dönüşümsel olmadığını” (Goldberg, 1995, s. 7), “dilde evrenselliğin sanılandan çok daha az olduğunu ve dilin sürekli bir yapılaşma süreci içinde bulunduğunu” (Özezen, 2009, s. 5) kanıtlar niteliktedir. Aynı zamanda “Yapılaşma Dil Bilgisi’ndeki temel birimlerin içyapısı, Evrensel Dil Bilgisi’nin bileşen modelindeki temel birimlerden daha karmaşık bir görünümündedir.” (Croft-Cruise, 2004, s. 259). Örneğin Türkçede *ol-* fiiliyle kurulan *oldubitti* ve *bitti oldu* kalıp sözler karşılaştırıldığında bu anlam farkı göze çarpacaktır. Her iki kalıp söz de aynı fiilleri (*ol-* ve *bit-*) ve aynı çekim eklerini almıştır. Bu kalıp yapıların Evrensel Dil Bilgisi’ne göre yer değiştirmeye aynı anlamı yansıtması beklenirdi. Ancak yer değiştirme sonucunda ortaya çıkan anlamlar, oldukça farklıdır. İlki yani *oldubitti* “başkasına karışma fırsatı vermeden bir işi aceleye ve kargaşalığa getirip sonuca bağlama” biçiminde tanımlanırken diğeri yani *bitti oldu* “eylemin tamamlanmasına az kaldığını” söylemektedir. Ayrıca *oldubitti* kalıp sözü, daha da dinamik bir özellik göstererek *oldubittiye getir-* biçiminde başka bir söz kalıbının oluşması sonucunu doğurmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu iki yapının kalıplaşma dereceleri aynı değildir. *Oldubitti* kalıp sözü tam kalıplaşmaya örnekken, *bitti oldu* sözcük değişkenliğine sahip bir kalıplaşmadır. Çünkü ikinci örnekte ilk fiil değişebilmekte, ancak ikinci fiil değişmemektedir: *geldi oldu*, *pişti oldu* gibi. Bu örnekler de aslında anlam yükünün *-D° oldu* yapısında bulunduğunu göstermektedir. Dillerdeki özellikle söz kalıpları, kendi bütünlüğü içinde özel anlamlar içerir. Kalıplaşmaların dereceleri farklı olmakla birlikte özellikle tam kalıplaşmalarda kalıp yapıyı oluşturan dilsel öğelerle kalıp yapı arasında, herhangi bir anlamsal veya işlevsel bir bağlantı yoktur. Örneğin *olsa olsa* biçiminde kalıplaşan kalıp sözdeki *ol-* fiilinin sözlük anlamı özelliği olmadığı gibi şartın da şart ifade etmek gibi bir işlevi bulunmaz. Dolayısıyla bu kalıp söz kullanım olanağına bağlı olarak zarf veya bağlaç işlevini yerine getirmektedir. “Belirli anlamsal yapılar, ilişkili biçimsel ifadeleriyle birlikte onları somutlaştıran sözlüksel birimlerden bağımsız yapılaşmalar olarak kabul edilmelidir.” (Goldberg, 1995, s. 1).

“Her sözcük, her dil bilgisel kural ya da kalıp, bir yapılaşmadır.” (Kuningas-Leino, 2006, s. 302). Bu düşünce dil bilgisel olan bütün sözcüklerin yapılaşma içerisinde olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü yapılaşma “doğru

biçimlenmiş dilsel ifadeleri geçerli kılmak için genel bir tasarı sağlayan dilsel bir yapı modelidir.” (Fried-Östman, 2004, s. 18). Bu nedenle Yapılaşma Dil Bilgisi, “dil bilgisince izin verilen sonsuz sayıdaki ifadeleri açıklamaya çalıştığı için üretici” (Goldberg, 1995, s. 7) bir yaklaşıma sahiptir. Yapılaşmanın en önemli özelliği, bütüncül olmasıdır, yani biçim, anlam, söz dizimi gibi birçok dil bilgisel özelliği eşzamanlı olarak ifade etmektedir. Böylece “dil bilgisel incelemelerin bütün aşamaları yapılaşmayı içermektedir.” (Goldberg, 2006, s. 5). Çünkü yapılaşma, sözcükleri, biçim birimleri, deyimleri, sözlükselleşmiş genel ifade kalıplarını içererek ortaya çıkan anlam-biçim eşleşmesidir. Bu da biçim bilgisi, anlam bilgisi, söz dizimi gibi dil bilgisinin çeşitli alanlarını bütünleştirmesi demektir. “Yapılaşmaların kendi anlamsal yorumlaması ve kimi zaman kendi edimsel anlamları vardır. Bu nedenle bir birim olarak yapılaşma, dil bilgisel bilginin bileşen modelinden geniş kapsamlıdır.” (Croft-Cruise, 2004, s. 247). Yani ses bilgisinden başlayıp söz dizimini ve anlamı içine alan bileşenlerin sözlük ve yapılaşmayla kesişmesinin birleştirme kurallarına bağlı olarak gerçekleşmesiyle ilgilidir. Bu ilişki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yapılaşma Dil Bilgisi’nde bileşen modeli

Kaynak: Croft-Cruise, 2004.

Şekil 2’den anlaşıldığı üzere ses bilgisinden anlama kadar uzanan aşamalarda belirli birleştirme kuralları vardır. Bu birleştirme kuralları, ses bilgisini söz dizimine, söz dizimini de anlama bağlamaktadır. Böylece ortaya çıkan yapılaşmalar, bütünlüklü bir yapıya bürünerek en sonunda sözlüksel girdi hâline gelmektedir. “Sözlüklerdeki sözcükler gibi yapılaşmalar, söz dizimsel,

anlamsal ve hatta ses bilgisel bilgileri birleştiren yatay yapılardır.” (Croft-Cruise, 2004, s. 247).

Yapılaşmalar, söz dizimsel özelliklere bağlı olduğu için kısmen aynı sözcüklerden kurulu bir cümlede tamlayıcıların değişmesiyle anlam üzerinde değişiklik yaratabilir. Yani, biçimsel farklılıklar, anlamsal farklılıklarla ilişkilidir. Dolayısıyla aynı sözlüksel birimleri bulunan cümlelerde anlam yönünden sistematik farklılıkların bulunması, farklı yapılaşmalardan kaynaklanmaktadır. Bu tür kullanımlar, yine sözcüklerin yapılaşma biçimlerinin farklılığını ve biçimsel farklılığın anlam üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü her sözcük bağlı bulunduğu bir yapılaşma içerisinde biçim ve anlam değeri kazanır. Yapılaşma ve anlam farkı, İngilizcedeki *to* ve *of* tamlayıcılarının kullanımlarında karşımıza çıkmaktadır.

[1a] I am *afraid to* cross the road when it is in this icy condition.

(Yol böyle buzlu haldeyken yolu *geçmeye korkuyorum*.)

[1b] I am afraid *of falling down* and *breaking* a limb.

(*Düşmekten* ve *uzuv kırmaktan korkuyorum*.)

[1a]’da, bir şeyi yapmaya korktuğunda, korku şu düşünceyle tetiklenir: “Bunu istiyorum: Onu yapacağım.”. Bir şeyi yapmamaya korktuğunda, korku şu düşünceyle tetiklenir: “Bunu istiyorum. Onu yapmayacağım.”. Ancak bir fiil, böylesi bir bileşen içermiyorsa “Bunu düşünüyorum: Bunu istiyorum.” biçiminin bileşeni, o fiille uyumlu olmayacak ve *to* tamlayıcısını alamayacaktır (Wierzbicka, 1988, s. 33-34).

Bu tür yapılaşma örnekleri görüldüğü üzere söz dizimsel bir bileşen olan cümledeki konuşucunun olaya bakış açısına göre de farklı sonuçlar içermektedir. Yukarıda verilen [1a]’da konuşucu sürekli değil yalnızca o anki duruma karşı düşüncesini dile getirip eylemi yapıp yapmama konusundaki korkusunu belirtmektedir. Dolayısıyla buradaki korku duymak, yalnızca belirli bir an ile ilişkilendirilebilir. [1b]’de ise konuşucunun korkusu, her zaman gerçekleşecek bir durum olarak değerlendirilebilir. Yani konuşucu her zaman böyle bir korku içerisinde. Bu anlamsal farklılık, fiilden değil fiilin tamlayıcısının yapılaşma içindeki etkinliğiyle ilgilidir. İngilizcede *to* ve *of*, Türkçede ise +A ve +DAn tamlayıcılarının cümledeki sözcüklerle biçimsel ve anlamsal açıdan birleşim ilişkisi, bu değerlendirmede etkilidir. “Bolinger’e göre (1968) söz dizimsel biçimdeki bir değişiklik, anlamdaki bir farklılığı ortaya çıkarmaktadır.” (Goldberg, 1995, s. 3). Bu da biçim değişikliğinin anlam değişikliği üzerindeki etkisini yani yapılaşmanın önemini vurgulamaktadır.

Yapılaşma Dil Bilgisi'ne göre yapının özelliklerinden biri ya da daha fazlası, dil bilgisinde bulunan diğer yapılaşmaların bilgisinden kesin olarak öngörülemiyorsa bunlar, ayrı yapılaşmalar olarak tanımlanmaktadır. Yapılaşma, biçim-anlam eşleşmesidir ve yapılaşmanın bileşen parçalarından ya da önceden oluşturulmuş diğer yapılaşmalardan kesinlikle öngörülemez (Goldberg, 1995, s. 4). Aslında burada Yapılaşma Dil Bilgisi'nin temel noktası üzerinde durulmaktadır. Çünkü dillerdeki her sözcüğün birbirine benzer fakat çoğunlukla farklı yapılaşma eğilimleri vardır. Bu nedenle “dildeki bütün özel yapılar incelenmelidir.” (Özezen, 2009, s. 7). Çünkü Türkçede ve başka dillerde her fiilin yapılaşarak sözlükselleşmesi ve başka sözcük türlerinde işlev ve anlam kazanması aynı derecede değildir. Örneğin Türkçede cümle kökenli olan fakat çekim özelliğini yitiren birtakım sözlük birimler ve söz kalıpları vardır. “Bunlardan çoğu anlam kayması ve kalıplaşma yoluyla, kendilerinde var olan asıl anlamları ve yargı bildirme özelliklerini yitirerek bütünüyle” (Korkmaz, 2009, s. 1097) başka sözlük birimler hâline gelmiştir. Bunlardan biri, *ola ki* (olumsuzuyla *olmaya ki*) bağlacıdır. Bu cümle başı bağlacı, *fiil + istek 3. teklik kişi + ki* bağlacının birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Ancak burada artık *ol-* fiilinin anlamını yitirmesi gibi istek eki *-A*'nın da istek işlevi yoktur. Şaşırtıcı olan durum, olumsuz *olmaya ki* yapısının da aynı işlev özelliği göstermesidir ve burada da olumsuzluk eki *-mA*, olumsuzluk bildirmez. Dolayısıyla bu bağlacın gerek olumlu (*ola ki*) ve gerekse olumsuz (*olmaya ki*) yapıları, benzer yapılaşma eğilimi göstererek aynı işlevde birleşmiştir. Bu sözcükler, anlam olarak “eğer, belki, olabilir ki”, işlev olarak “bağlaç” özelliği taşımaktadır. (994) ve (1031) cümleleri, *ol-* fiilinin bu yapılaşmasına örnektir. Ancak bu yapılaşmayla aynı çekim özelliğine sahip en azından şimdilik başka bir fiil yoktur. **bula ki*, **diye ki*, **gele ki* gibi.

(994) Ama *ola ki* aklınıza, öyle doğuştan zenginlik-soyluluk falan gibi nedenler, sakın haaa gelmesin! (AB, BYS, s. 84)

(1031) Bundan da gücenmeler (*olmaya ki* kinlenmeler) doğabilir. Oysa niyetim şakadır. (AB, BYS, s. 96).

(994) ve (1031) cümlelerinde görüldüğü üzere yapılaşmalar, kimi zaman “cümledeki sözcüklerden bağımsız olarak bir anlam taşımaktadır.” (Goldberg, 1995, s. 1). Yani yapılaşma içindeki sözcükler, meydana getirildiği yapıdaki

parçalardan anlam ve işlev açısından farklılaşır. Başka bir deyişle bütünüyle donmuş ve sözlüksel bir girdi haline gelmiş yapılar, yapıyı oluşturan birimlerden oldukça farklı anlam ve işlev özelliği gösterebilmektedir. Kimi zaman da yapılaşma gösteren öbek yapılarda, öbeği oluşturan sözcükler, sözlüksel anlamlarını korumakla birlikte öbek yapının anlamında değişim gözlenmektedir. Yani anlam, öbek yapı çevresinde değer kazanmaktadır. (100) cümlesindeki *ol-* fiiliyle kurulan öbek yapıda böyle bir ilişki vardır.

(100) Profesör, yüzünün çizgilerinde kırılıp parçalanan bir gülümsemeyle, “Ben uzun zamandır bir kadınla birlikte *olmadım*” deyince genç kadın, “Sen bilirsin” diyerek arabadan çıkıyor ama kaldığı odanın kapısını da içeri girdikten sonra ardına kadar açık bırakıyordu. (AA, İBY, s. 37).

(100)’deki (+*IA birlikte*) *ol-* öbeğinde her ne kadar tek tek sözcüklerin anlamı korunuyor gibi görünse de aslında anlam, yapı içerisinde “arkadaşlık etmek, ilişkiye girmek” biçiminde öbek yapıyla belirlenmektedir. Yine burada da (*birlikte* sözcüğündeki) bulunma durumu eki +*te*’nin bulunma bildirmediği ortadadır. Yapılaşma, dildeki her bir sözcüğün dil bilgisel kullanım özelliklerini belirlemek olduğuna göre, bu kuram aslında dillerin sözlüksel verileri hakkında da önemli sonuçların elde edilmesini ve hepsi değilse bile bir kısmının sözlüksel girdi olarak değerlendirilmesini sağlayacaktır. (100)’de *ol-* fiilinin içerdiği anlam, TS’de (2011) yoktur, ancak yapılaşmanın anlam üzerindeki etkisi nedeniyle “arkadaşlık etmek, ilişkiye girmek” anlamının da sözlükte *ol-* fiilinin anlam alanı içinde yer alması gerekir. Çünkü bütün yapı, parçalarından daha farklı bir anlama sahiptir ve dil kullanıcısı bu bütün yapıları, parçalarına ayırarak değil bir bütün olarak algılamakta ve kullanmaktadır.

“Yapılaşma, bir dilin temel birimleri olarak ele alınmaktadır.” (Goldberg, 1995, s. 4). Yapılaşma, dillerdeki sözcük yapmanın yanı sıra cümlelerin temel üye yapılarının dizilimiyle ve dolayısıyla söz dizimiyle de ilgilidir. Çünkü dil bilgisi devingen bir yapıya sahip olduğu için yapılaşmalar da devingen olaylarla ilgili görülür. “Dilin temel cümle türlerinin mümkün olduğunca genel bir yöntem olarak belirli biçimlerle eşleştirilmiş anlamsal yapılara sahip, birbiriyle ilişkili bir ağ oluşturdıkları öne sürülmektedir.” (Goldberg, 1995, s. 5). Yani cümledeki fiil, kendi anlamına uygun diğer yapıları kendine çekerek onlarla birlikte anlamsal ve

yapısal bir bağlantı kurmaktadır. Aynı zamanda fiilin yapılaştığı diğer biçimlerin anlam bakımından da etkili olması söz konusudur. Örneğin çok anlamlılığa sahip *ol-* fiilinin *bulunmak* ve *uymak* anlamındaki kullanımlarında farklı dizilimler ve anlam ilişkileri yer almaktadır. (1563) ve (1586) cümlelerinde bu kullanımlar görülmektedir.

(1563) Vallahi, cebinde silahın olacak, hatalı sollama mı yaptın, gel bakayım, tak, tak, tak, bitti. (YK, DÖT, s. 16-17).

(1586) Haydaaa, ne garip şeyleri merak ediyorsunuz?.. Dur, bir düşünelim bakalım... Mmm... Yok o olmaz... (YK, DÖT, s. 19).

(1563)'te *bulunmak* anlamında *şu nedenden şurada bir şey ol-*, (1586)'da ise *uymak* anlamında *bir şey, bir şeye ol-* dizilimleri vardır. Yani bu dizilimler, *ol-* fiilinin diğer biçimlerle bir yapı ilişkisi kurduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Yapılaşma Dil Bilgisi, çekirdek dil bilgisinin (core grammar) seçimlik yapılarını değil, dildeki bütün yapıları sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Başka bir deyişle “bir dil kullanıcısı örneğin Türkçeyi, uç veya özel ayrımı yapmaksızın kullanıyor ve anlam bu yapılarla, iletişimde hiçbir kesinti olmaksızın gerçekleşiyorsa, dil bilgisi binlerce sözcüğün dil bilgisi potansiyellerinin toplamından oluşuyor demektir.” (Özezen, 2009, s. 7).

Örneklerde görüldüğü üzere Yapılaşma Dil Bilgisi, hem sözlüksel yapılaşmayı hem de söz dizimsel yapılaşmayı içermektedir. Ancak sözlüksel ve söz dizimsel yapılaşmalar iç dinamikleri bağlamında birbirinden farklılaşmaktadır. Çünkü sözlüksel yapılaşmalar, kimi zaman anlamlarını ve işlevlerini yitiren görevli ve / veya anlamlı sözcüklerin birleşmesi ve bütünlüklü bir yapıyla bir anlamı karşılaması sonucunda oluşmaktadır. Bu tür yapılaşmalar, özellikle sözlüksel girdi olan kalıp sözlerdir: *ne olursa olsun, olsun ... olsun, öyle olduğu hâlde, daha ne olsun* vb. Söz dizimsel yapılaşmalar ise sözlüksel girdi olmayan ancak tamlayıcıların kullanımlarıyla anlamların elde edilmesidir.

(2092) “Bu Geç Hititler, bizim Etiler adını verdiğimiz uygarlık değil mi?”

“Evet, Anadolu’da kurulan ilk büyük imparatorluk. Hint-Avrupa soyundan olmalarına karşın bizim Osmanlılara benziyorlar. Onlar gibi Anadolu’ya dışarıdan geliyorlar.” (AÜ, P, s. 8)

(2092)'deki (+DAn) *ol-* için TS'de (2011) “bir yerde doğmuş, yaşamış olmak” anlamı vardır. Bu anlamın elde edilmesinde +DAn çıkma durumu ekinin kullanımı etkindir. Ancak bu yapının “bir yerden gelmek, türemek” anlamlarıyla tamamlanması gerekir. Bu tür yapılaşmalar, söz dizimsel yapılaşmalardır. Bunlarda sözlük birimler, anlamlarını korur ve anlamın elde edilmesinde birbiri ardına gelir. Bu da, sözlük birimlerin birbirinden ayrılmaz bir yapılaşma içinde bulunmalarını beraberinde getirir.

Söz dizimsel yapılaşmalar, donmuş kalıp yapılar olmayıp cümle içinde birbirini tamamlayan ve söz dizimsel özelliklerle sıralanarak anlam taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür yapılaşmalar, sözlüksel girdi değildir.

(2283) [“Sizin çocuğunuz var mı?”

Esra bakışlarını kaçırdı.

“Yok” dedi. Bir an beş aylık hamileyken düşürdüğü kız çocuğunu anlatmak istedi, sonra vazgeçti. “Hayır, çocuğum yok.”

Esra'nın kederlendiği Bemd'in gözünden kaçmamıştı:]

“Üzülmeyin, daha gençsiniz, bir gün olur.”

“Hiç olmayacak,” diye geçirdi içinden Esra ama bunu da söylemedi Bernd'e. (AÜ, P, s. 51)

(2283) örneğinde görüldüğü gibi (*bir gün*) *ol-*, bir sözlüksel girdi olmamakla birlikte “zarf + (özne) + yüklem” dizilimiyle “gerçekleşmek”, hatta eksiltelen *bir gün (çocuğunuz) ol-* yapısıyla “sahip olmak” anlamlarına gelebilmektedir.

Yapılaşma Dil Bilgisi'ni benimseyen kuramcılar, yapılaşmaların uygun bir biçimde kullanılabildiği koşulları açıklamaya çalışmaktadır. Çünkü yapılaşma, konuşurların edinçlerinin ve dil bilgilerinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bu ilgi, üstü örtülü anlamsal ve edimsel etkenlerin dil bilgisel yapılaşmalardaki sınırları anlamada çok önemli olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır (Goldberg, 1995, s. 6). Dolayısıyla Yapılaşma Dil Bilgisi, konuşurların bilişsel yetenekleriyle ve Bilişsel Dil Bilim ile yakından ilgilidir. Çünkü “yapılaşmalar, konuşurların zihninde belirli bir biçimde yer almaktadır.” (Croft-Cruise, 2004, s. 256). Yani konuşurlar dildeki yapılaşmaları zihinlerine kodlamakta ve onların diğer yapılarla sınırlarını çözebilmektedir. Bu da, yapılaşmaların konuşurlarda bilişsel yönden

var olduğunu göstermektedir. Bunda konuşurların duyu, duygu, algı, yaşantı ve deneyimlerinin etkisi bulunmaktadır. Zihinde bilgilerin depolandığı bir bilişsel yapı vardır ve “bilişsel yapı ve algılama, bilişi oluşturmaktadır. Bilişsel yapı, herhangi bir öğrenme durumunda bilgiyi oluşturan unsurları düzenleyen ve tutan zihinsel şemadır, bir çatıdır.” (Uçak-Güzeldere, 2006, s.9). Bu yönüyle bilişsel yapı, yeni bilgilerin öğrenilmesini ve öğrenilen bilgilerin depolanmasını sağlayan bazı etkenlerden meydana gelmektedir. “Glass ve Holyoak’a göre (1986) genel fikirler, bilişsel yapıdaki hiyerarşi içinde üst düzeyde, daha dar kapsamlı fikir ya da kavramlar, alt düzeyde yerini almaktadır. Hiyerarşi içinde üstte bulunan genel fikir veya kavramlar kolay hatırlanır ve sabittir. Ancak dıştan gelen yeni bilgiler genel bilgi üzerine eklenmekte ve üst düzeyde yer alan bilgiyi değiştirmektedir. Kişinin davranışını, hatırlamayı ve problem çözmeyi, zihinde oluşturulmuş olan kavramların hiyerarşik yapısı etkilemektedir.” (Uçak-Güzeldere, 2006, s. 9-10). Dildeki dilsel birimler sürekli bir devingenlik ve yapılaşma içinde bulunduğu için bilişsel yapıdaki bilgiler de zaman içinde genişlemektedir. Dolayısıyla bilgi de bu devingenliğe bağlı olarak konuşurların bilişinde sürekli yenilenmektedir.

Bu çalışmada, Yapılaşma Dil Bilgisi’nin bütün sözcüklerin yapılaşma içerisinde olduğu, sözcüklerin yapılaşma biçimlerinin birbirinden farklı özellikler gösterdiği ve içyapılarının sanıldığından çok daha karmaşık bir yapı içinde olduğu görüşü benimsenmiştir. Dillerdeki bütün sözcüklerin yapılaşma içinde olmaları da “dil bilgisinin bu yapıların toplamından oluşması” (Özezen, 2009, s. 7) sonucunu doğurmaktadır. Buna göre Yapılaşma Dil Bilgisi kuramı çerçevesinde *ol-* fiilinin yapılaşmaları, sözlüksel girdi olduğu biçim-anlam eşleşmeleri bağlamında ele alınmıştır. Ancak söz dizimsel bileşenlerin anlam belirleyici olduğu durumlara da yer yer değinilmiştir.

2.3. Sözcük Dil Bilgisi (Word Grammar) İle İlgili Kuramsal Görüşler

Sözcük Dil Bilgisi, 1980’lerde Hudson’ın geliştirdiği bir dil bilgisi kuramıdır. Her ne kadar söz dizimi kuramı olarak ortaya çıkmış olsa da “çözümlemenin merkez birimi, her türlü çözümlemenin merkezinde yer alan sözcüklerdir.” (Hudson, 1998, s. 2). Buna göre Sözcük Dil Bilgisi, cümle yapısının -neredeyse bütününü- tek tek sözcüklerle ilgili bilgilerde yer aldığını savunan bir söz dizimi anlayışına sahiptir. Bununla birlikte Sözcük Dil Bilgisi’nin

varsayımı “aksine açık bir kanıt olmadıkça dilin bilgi ve davranış türleriyle benzer biçimde çözümlenip açıklanacağıdır.” (Hudson, 1998, s. 2).

Hudson, “dilbilgisini sözcüğün etrafında şekillendirmekte ve dili de çeşitli ilişkileri içeren bir *ağ* olarak görmektedir.” (Kerimoğlu, 2014, s. 106). Sözü edilen bu *ağ* (network), bir dilin söz diziminin temel taşlarından olan sözcüklerin çevreleriyle kurduğu bağıntıya karşılık gelmektedir ve söz dizimi sözcüklerin bağıntılarıyla kurulmaktadır. Hatta Sözcük Dil Bilgisi’nin iddiası “dilnin bir ağdan başka bir şey olmadığıdır ve ağı tamamlayacak hiçbir kural, ilke veya parametre yoktur.” (Hudson, 2007, s. 2). Bu bakış açısı, dillerin devinim içerisinde olduğu ve belirli bir forma sokulamayacak sınırsız bir dizgesi bulunduğu düşüncesiyle örtüşmektedir. Çünkü dil bir yapıdır (dizgedir), ancak asla bir kalıp değildir. Belirli bir sistemi bulunmasına karşın değişmez değildir. Buna dil kullanıcısının o sözcükle ilişkili düşünce dünyası da eklenince sözü edilen ağın sınırları daha da genişleyecektir. Bu bakış açısıyla Sözcük Dil Bilgisi, Evrensel Dil Bilgisi’nin karşısında yer almaktadır. Evrensel Dil Bilgisi’nde, dillerin evrensel özelliklere sahip olduğu ve bu evrensellerin yüzey yapıya taşınmalarında birtakım farklılıklar gösterdiği görüşü hâkimdir. Ancak Sözcük Dil Bilgisi’nde baş aktör sözcüktür ve her şey onun etrafında dönmektedir. Dilin farklı düzlemlerinde her sözcüğün farklı görünümlerinin –ses, biçim, cümle, anlam- olduğu düşünülürse böyle bir genelleme olası olmayacaktır. Hatta aynı sözcük, aynı toplumda dahi farklı görünümlere sahip olabilmektedir. Bu nedenle “dildeki her şey, biçimsel olarak düğümler ve bunların ilişkileri açısından tanımlanabilmektedir.” (Hudson, 2007, s. 2). Buradaki sözü edilen düğümler, yine sözcüklerdir. Yani “sözcükler, insan ağı ile dili bir arada tutan düğümlerdir.” (Hudson, 1998, s. 2).

Sözcük Dil Bilgisi’ne göre “dilnin bütünü, düzenli bir yapıya sahiptir ve tümü aynı temel biçimsel özellikleri paylaşan (bazıları diğerlerinden çok daha öncelikli olsa da) soyut yapılardan oluşmaktadır.” (Hudson, 2007, s. 2). Bu düşünce, dillerin birbirinden ayrıldığı görüşüne aykırılık taşıyormuş gibi bir izlenim uyandırabilir. Ancak durum, böyle değildir. Düzenli yapıyla kastedilen, herhangi bir sözcükle çağrışım yapabilecek diğer bileşenlerin zihinde canlanmasıdır ve bu çağrışım, söz zincirinin oluşmasını sağlayan soyut yapılarla örülü bir *ağ* bağlantısına sahiptir. Nasıl ki söz diziminde bir fiilin diğer sözcüklerle bağlantısını kuran tamlayıcılar varsa ve fiil bu tamlayıcılarla çeşitli dil bilgisel ilişkiler kurabiliyorsa insan zihni de o fiille ilgili çeşitli varyasyonları

kodlayabilmektedir. Yine fiil için tamlayıcılardan biri daha öncelikli olabildiği gibi zihin de o tamlayıcıyla ilgili olan ögeye daha çok odaklanmaktadır. Örneğin “Sözcük Dil Bilgisi’nde herhangi bir sonlu fiili öznesiyle birleştiren genel kavram –birincisi diğerinden çok daha kapsayıcı olmasına karşın- *vur-* fiilini nesnesiyle birleştirenle aynı biçimde çözümlenir ve tanımlanır.” (Hudson, 2007, s. 2). Buna göre Türkçede *vur-* fiili, kılıcı bir özneye gereksinim duyar. Aynı zamanda öznenin eylemi (*vur-* eylemini) gerçekleştireceği bir nesne / araç olmalıdır. Kılıcı özne ve nesne / araç, *vur-* eylemi için olmazsa olmaz türünden iki tamlayıcıdır. Bu bilgi, dil kulacısının zihninde de vardır. Ancak dil kullanıcısında bu bilginin varlığı, dil kullanıcısının doğuştan o dille donatıldığı anlamına gelmez, aksine o dille ilgili bilişsel gelişimine bağlıdır. Bu bakış açısına göre Sözcük Dil Bilgisi’nin iddiası “dille ilgili bilgilerin çok azının doğuştan geldiği ve neredeyse bütünüünün deneyimlerle öğrenildiği” (Hudson, 2007, s. 3) üzerine kuruludur. Sözcük Dil Bilgisi bu görüşüyle de, Chomsky’nin doğuştancı (nativist) yaklaşımına taban tabana zıttır. Aslında bu iddia, dilin kullanım temelli olduğu görüşüyle örtüşmektedir. Dilin kullanım temelli olduğu görüşü ise özellikle Bilişsel Dil Bilim’in benimsediği görüşlerdendir. Böylece Sözcük Dil Bilgisi, “bilişsel psikoloji (cognitive psychology) ve bilişsel dilbilimle (cognitive linguistic)” (Kerimoğlu, 2014, s. 106) yakınlaşmıştır.

Sözcük Dil Bilgisi’nin temel kavramlarından ikisi *kavram* (concept) ve *kalıttır* (inheritance). Kavram, “ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüş, imge(dir).” (Vardar, 2007, s. 132). Buna göre kavram, herhangi bir şeye atfedilen özellikler bütünüdür. “Kavram, basitçe, bir fikirdir, bu nedenle gerçek dünyada temsil ettiği şeyden çok farklıdır.” (Hudson, 2010, s. 9). Yani kavram ile o kavrama karşılık gelen nesnenin kendisi, aynı şey değildir. Örneğin balık yüzer, suda yaşar. Ancak balık kavramının kendisi yüzmeyen ve suda yaşamaz. Burada bir eşleşme / örtüşme vardır. “Kavramın özellikleri nesnenin özelliklerine uyacak biçimde tasarlanmıştır.” (Hudson, 2010, s. 10). Diğer yandan ister gerçek isterse hayal ürünü olsun insan zihninde kavramlar vardır, ancak bu kavramlara karşılık gelen nesneler kimi zaman gerçek dünyada bulunmayabilir. Bir zihin ürünü olan kavram, sözcük bilgisine bağlanarak ifade bulur. Sözcük Dil Bilgisi’nde *kalıtım* –genetik bilimindeki kalıttan farklıdır- deneyimlerden elde edilen bilgidir ve bu bilginin yaşam

boyunca rehberlik edici bir rolü vardır. Böylece kişi, karşılaştığı bir olay, durum, nesne vb. karşısında deneyimlerinden yararlanarak çıkarımda bulunur. Kişinin deneyimlerini yönlendiren ise *kavramlara* sahip olmasıdır. Başka bir deyişle “algılanan özellikleri algılanamayan özelliklerle birleştirerek geçmiş deneyimler üzerine inşa edilmesine izin veren kavramlardır.” (Hudson, 2010, s. 10). Hudson (2010, s. 10) bir olayla karşılaşıldığında iki girişimin ortaya çıktığını belirtmektedir.

i. Algılanan özellikleri de dâhil olmak üzere önceden bildiklerimize dayanarak –örneğin nasıl görüldüğü veya neye benzediği- onu yine önceden bildiğimiz bazı kavramların bir örneği olarak sınıflandırırız.

ii. Daha sonra o kavramdan daha fazla özelliği katılım yoluyla devralarak onun hakkında daha fazla çıkarım yaparız.

Sözcük Dil Bilgisi, adından da anlaşılacağı üzere söz diziminin merkezine sözcüğü yerleştiren bir söz dizimi kuramıdır ve söz diziminin ana birimleri olarak sözcüklerin belirleyici bir rol oynadığı görüşünü benimsemektedir. Bu kuram, söz dizimi bakımından başlıca şu ilkeleri benimsemektedir.

i. Cümle yapısı, bütünüyle tek tek sözcükler arasındaki bağımlılıklardan oluştuğu için sözcükler söz diziminin tek birimidir.

ii. Bu anlayışla Sözcük Dil Bilgisi, açıkça Tesnière’den kalan Bağımsal Dil Bilgisi (Dependency Grammar) geleneğinin bir parçasıdır.

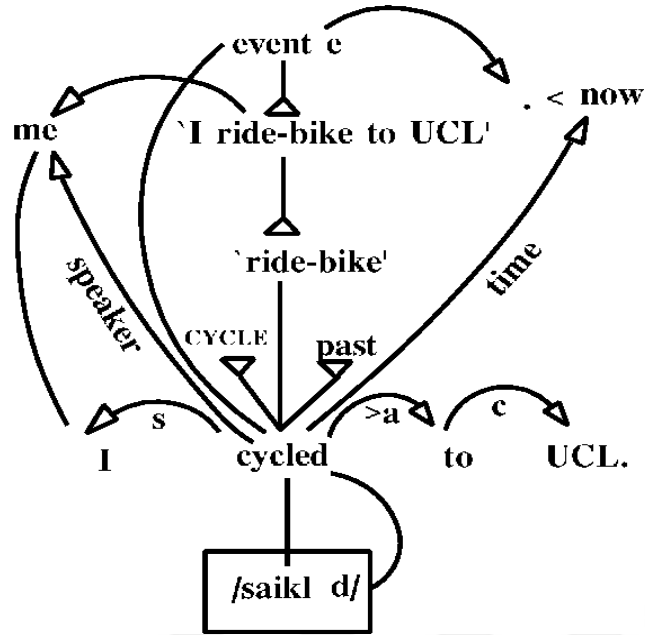
iii. Öbek yapılar, bağımlılıklarda saklıdır, ancak dil bilgisinde hiçbir rolü yoktur.

iv. Sözcükler, söz diziminin yalnızca en büyük birimleri değildir, aynı zamanda en küçük birimleridir.

v. Sözcük Dil Bilgisi, biçim bilgisinden bağımsız bir söz dizimi (morphology-free syntax) örneğidir. (Hudson, 1998, s. 2)

Bağımsal Dil Bilgisi, Tesnière tarafından geliştirilen bir söz dizimi kuramıdır. Bu söz dizimi anlayışı, yapısal düzen içerisinde cümlelerin “bağımlılıklarını ve hiyerarşik ilişkilerini” (Kıran, 2007, s. 186; Kerimoğlu, 2014, s. 46) çözümlemeyi amaç edinmiştir. Bilindiği gibi bu kuram, fiilin birtakım durum ekli tamlayıcıları (Bu kavram genel dil bilgisinde *durum ekli tamlayıcı, istem*, dil bilimde ise *argüman, eyleyen* vb. terimlerle karşılanmaktadır.) kendisine bağımlı hale getirdiğini, cümle denilen dizimin aslında bir fiille ona bağımlı durum ekli tamlayıcıların birlikteliğiyle ortaya çıktığını öne süren bir kuramdır. Yani hiyerarşik ilişkilerde eylemin (fiilin) özel bir yeri vardır, çünkü cümleyi yöneten, eylemdir. Eyleme bağlı diğer ögeler ise *eyleyendir* (actant). Eyleyen “eylemin belirttiği oluşa etken ya da edilgen biçimde katılan varlık ve nesnelerin

her biri(dir).” (Vardar, 2007, s. 98). Buna göre hiyerarşide yönetici olan ögeler, her zaman üst basamakta yer almaktadır. Eylem, cümleyi yönettiği ve diğer ögeleri kendine bağladığı için en üsttedir. Eyleme bağlanan diğer ögeler ise her zaman alt basamaklardadır. Kuramda aynı zamanda eylem, *düğüm* (node) işlevini görmektedir. *Düğüm*, “bağımsal dilbilgisinin öngördüğü özel gösterim ya da ağaç düzleminde ve üretici-dönüşümsel dilbilgisinde, kendine bağlı birimlere egemen olan, bu birimlerce belirlenen birim(dir).” (Vardar, 2007, s. 85). Buna göre Sözcük Dil Bilgisi’nde belirtilen *düğüm*, Bağımsal Dil Bilgisi’ndeki yönetici işlevini gören birimlerdir. Bu durumda Sözcük Dil Bilgisi’nde *düğüm* işlevini gören sözcüklerdir ve sözcükler diğer ögeleri kendine bağlamakta ve onları yönetmektedir. Bu anlayışa göre öbek yapıların söz diziminde herhangi bir rolü yoktur, çünkü söz dizimini öbekler değil sözcükler belirlemektedir. Bu özelliği bakımından sözcükler, söz diziminin en büyük birimleri olarak düşünülmüştür. Ancak aynı zamanda sözcükler, anlamlı en küçük anlam birimlerdir. Bu durumda sözcükler, iki yönlü bir özelliğe sahiptir. Ancak asıl belirtmek istenen, söz diziminde sözcüklerin egemen olduğu ve hiyerarşik düzeni sağlayan önemli bir işlev yüklendiğidir. Bu kurama göre dil bilgisi, sözcük etrafında çevrelenen *ağları* / *bağıntıları* incelemelidir. Söz dizimini sözcüğün biçimlendirdiğini ve sözcüklerle yönetilen çeşitli ağ bağlantılarına sahip olduğu görüşünü savunan Hudson (1998, s. 3), bu bağlamda Şekil 3’ü örnek göstermiştir.

Şekil 3. Hudson'a göre sözcüğün söz dizimde yönettiği ağ bağlantıları

Kaynak: Hudson, 1988

Şekil 3, "I cycled to UCL" cümlesinin çözümlemesini içermektedir. Görüldüğü üzere çeşitli oklarla gösterilen ilişkiler, sözcüklerin birbirleriyle olan bağlantılarını temsil etmektedir. Bu bağlantılar, aynı zamanda söz dizimini çevreleyen ağ bağlantılarıdır. Aslında Şekil 3, genel görünümüyle *cycle* sözcüğünün söz dizimsel ilişkileriyle ilgilidir. Ancak az da olsa bu fiilin çekim özelliklerini içerdiği görülmektedir. Ancak bu çekim özellikleri, temsildir ve bu aşamada sözcüklerin birer kavram olduğu vurgulanır. Böylece (Şekil 3'teki *cycled* için) bir sözcüğün çağrışım yaptığı ve aynı kavramsal alana girdiği başka sözcüklerle ilişkisi kurulur. Bu ilişki sonucunda sözcük, başka bir sözcükle çağrışım yapabilir, yerini aynı kavramsal alana giren başka bir sözcüğe bırakabilir. Şekil 3'te aşağıdan yukarıya uzanan dizilime bağlı 10 farklı ilişki biçimi yer almaktadır. Düz çizgilerle gösterilen yukarı uzantı, *cycle* ile *ride bike* arasındaki iç biçimi, sağa ve sola uzantılar ise dış biçimleri yansıtır niteliktedir. Buna göre "I cycled to UCL" cümlesi *cycle* fiili özelinde çeşitli ağ bağlantılarına sahiptir. Bu bağlantıların iç biçimi şöyle sıralanabilir.

i. En alt basamak, sözcük biçimi temsil eder¹. Bu sözcük biçim, çeşitli çekimlere girerek biçim kazanır ve kullanıma hazır hâle gelir.

¹ Şekil 3'teki *sailk*, kök sözcük, */saikl d/* sözcük biçimi temsil eder.

ii. İkinci basamak (yani *cycled*) sözcük biçimin cümlede karşılık bulduğu fiilin geçmiş zaman çekimidir.

iii. Kök fiil+geçmiş zaman biçiminde gösterilen çözümleme sözcüğün (*cycled*) bir kavram olduğunu ortaya koyar ve –eğer varsa- aynı kavrama sahip başka sözcüklerle bağlantı kurmasını sağlar.

iv. *cycled* çekimi, aynı kavramsal alana giren *ride-bike* fiilini çağrıştırarak onunla bağıntı kurar.

v. Böylece baştaki cümle, (*cycle* ve *ride-bike* arasındaki bağıntıdan dolayı) “I ride-bike to UCL” biçiminde düşünülerek göndergeye² bağlanır.

Görüldüğü üzere Şekil 3’ün içyapısı, bir sözcüğün söz dizimindeki bağımlılıklarını ve onun kavramsal yapısını ortaya koymaktadır. Dillerde sözcükler, çoğunlukla çok anlamlı birer göstergedir ve çeşitli kullanım olanakları vardır. Aynı zamanda bu göstergelerle ilgili olan ve onları içeren kavramlar da vardır. Aynı kavrama yakın olan göstergeler, birbirine yaklaşabilir ve kavram ortaklığı nedeniyle birbirini düşündürebilir. Bu durum, sözcüklerden değil, sözcüklerin aynı zamanda bir kavram olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece sözcüklerin birbirini çağrıştırmaması, birbirinin yerine alternatif olabilmesi, kavramlar aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Şekil 3’ün dış biçim bağlantıları ise şöyle sıralanabilir.

i. *cycled* (bisikletle gittim) cümlesinin öznesi sola doğru okla gösterilir. Bu dizilim, özne ile fiilin söz dizimindeki yerinden kaynaklıdır. Çünkü İngilizcede özne ve yüklem ardışıktır. Önce özne hemen sonrasında yüklem gelir.

ii. Sağa doğru okla gösterilenler ise (*git-* eylemini yapan özne gibi) *git-* eyleminin yapılacağı bir yeri / mekânı işaretlemektedir. Gerek özne ve gerekse tamlayıcı, *cycled* (bisikletle gittim) için birincil önemdedir.

iii. *me*, konuşucuyu (speaker) karşılar. Konuşucu, özne ve iki fiil (*cycle* ve *ride-bike*) arasında bağıntı kurar. Bunlardan ilki söylenen / dile gelen (*cycled*), ikincisi ise çağrışım yapılan (*ride-bike*) fiildir.

iv. *now* (şimdi) ise zamanı (time) temsil eder. Zaman (time), eylemle gönderge arasındaki bağlantıyı sağlar. Nasıl ki çekimli bir fiilin gerçekleşme

² Şekil 3’teki *event e*, *cycled* sözcüğü ile kavram arasındaki ilişkiyi temsil eder ve bu ilişki, *referent* (gönderge) olarak değerlendirilir.

zamanı varsa dış dünya gerçekliği olarak yorumlanan göndergenin (*cycled* çekimiyle ilgili olarak) de bir zamanı vardır.

Şekil 3'te görüldüğü üzere Sözcük Dil Bilgisi, “sözcük, özne, tamlayıcı, konuşucu, zaman (time), kavram, kavramsal alanda çağrıştırdığı başka sözcük(ler) ve gönderge” arasındaki bağıntıları inceleyen bir söz dizimi kuramıdır. Bu kuramdaki temel görüş, -örneğin *ol-* fiili çerçevesinden söylemek gerekirse- “*ol-*, bir fiildir, fiil bir sözcüktür, sözcük bir kavramdır.” biçiminde sadeleştirilebilir. Çünkü sözcükler, “kavramsal analizler için temel birimlerdir.” (Hudson, 1998, s. 2). Buna göre *sözcüklerle kalıtlılar* ve *kavramlar* arasında önemli bağlantılar vardır ve sözcüğü söz diziminde özel kılan neden de budur. Çünkü bir sözcükle ilgili kalıtlıların ve kavramların sayısı, sınırsız olabileceği için bu sınırı belirleyecek bir kural ve ilke geliştirmek zordur. Örneğin *ol-* fiiline bu açıdan bakıldığında sınırsız fiille bağıntılar kurabilme potansiyeli olduğu görülür. Onaylama / onaylamama söz kalıplarındaki *olur / olmaz*, *-mAyA çalışıyordu ama olmuyordu*, *-mAk istiyorum, olmuyor* vb. bunlar arasında değerlendirilebilir. Çünkü bu bağlamlarda *ol-* kavramı, bütün fiilleri çağrıştırmakta ve onlarla bağlantı kurabilmektedir. Bu bakış açısı, dil bilgisinin bilgi odaklı ve bilginin bir alt bileşeni olduğu sonucunu doğurmaktadır. Bu bilgi, dilin bir *kalıtım ağı* olduğu anlamına gelmektedir. Böylece dillerdeki –neredeyse- her bir sözcüğün kullanım biçimleri, birbirinden farklı olabilmektedir. Bu bakış açısı, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

2.4. Anlam Bilgisi İle İlgili Kuramsal Görüşler

2.4.1. Dilsel Yaratıcılık

Yaratıcılık (creativity); dil bilimi, ruh bilimi, felsefe, psikoloji, mantık gibi pek çok bilim dalının araştırma konularından biridir. Dolayısıyla yaratıcılık konusuna, hangi bilim dalının yaratıcılığı nasıl ele aldığına bağlı olarak farklı açılardan yaklaşılmaktadır. Bu nedenle yaratıcılığın dil bilimsel açıdan nasıl ele alındığının sorgulanması yararlı olacaktır. Çünkü yaratıcılığın, hem sözcük yapımında hem de sözcüklere çeşitli anlamlar yükleyerek çok anlamlı bir öge olmasında önemli bir yeri vardır. *Ol-* fiili de hem türetmeye elverişli olduğu hem

de çok anlamlılık içerdiği için fiile bu özelliği kazandıran, başka bir deyişle fiilin bu kadar etkin kullanılmasını sağlayan etkenin ne / kim olduğu, üzerinde düşünölmeye değerdir.

Dil bilimsel açıdan yaratıcılık “dil kullanıcılarının daha önce işitmedikleri ya da kullanmadıkları sonsuz sayıda tümceyi üretme ve anlama yetenekleri” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 271) olarak tanımlanmaktadır. Zawada (2005, s. 35) yaratıcılığın, dilin değil, ancak konuşurun bir özelliği olduğu görüşündedir. Zlatev’e (1999) göre de yaratıcılık, dünya ya da dil hakkındaki gerçeklerden ziyade konuşurun zihnindeki süreçlerin sonucudur. Benzer düşüncüyü Erickstad “her sözcük kişilere farklı bir şey anlatır ya da daha basitçe, anlamlar, sözcüklerin elinde değil, insanların elindedir.” (Bosho, 2002) sözleriyle dile getirmektedir.

20. yüzyılın başlarında Saussure’ün ortaya koyduğu görüşler, çağdaş dil bilimin temellerini atmıştır. Bu görüşlerden biri, *dil* (langue) ve *söz* (parole) karşıtlığıdır. Saussure’e göre dil, “dilyetisinin toplumsal ve kurallaşmış yönüdür; insanlar arasında geniş bir sözleşmeden, bir uzlaşmalar bütününden doğan toplumsal bir kurumdur. (...) Konuşan ve anlaşmazlık istemeyen birey, bu ortaklaşa uzlaşmayı değiştir(e)mez; ona uymak zorundadır.” (Kıran, 2013, s. 121; Aydın, 2014, s. 34). Başka bir deyişle Saussure’e göre dil, “tek başına dili değiştiremeyen ve yaratamayan bireylerin dışındadır ve bireylerin isteklerinden etkilenmez.” (Zawada, 2005, s. 34). Söz ise “dilyetisinin bireysel nitelikli bölümü” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 233-234), “dilyetisinin kişisel bir istenç ve anlak eylemiyle özdeşleşen bireysel yanı.” (Vardar, 2007, s. 180) biçimlerinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlara göre dilin, toplumsal; sözün ise bireysel ve doğrudan dil kullanıcısıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Croce, dili bir ifade biçimi olarak değerlendirmektedir: “İfade biçimi, fikirlerin sözcüklere ya da diğer sanatsal araçlara -örneğin müzik veya resim- dönüşümünü ileri sürmektedir. Ancak bu düşünce, dilden önce ve dilden bağımsız olarak fikirlerin olduğunu ve dilin fikirler için bir araçtan daha fazlası olmadığını öngörmektedir.” (Burke-Crowley-Girvin, 2000, s. 15). Yine Croce’e göre dil “çoktan hazırlanmış bir silah cephaneliği değildir ve bir sözlük, soyut fikirlerin koleksiyonu ya da nispeten iyi mumyalanmış cesetlerin mezarlığı değildir.” (Zawada, 2005, s. 36). Burke, Crowley ve Girvin (2000, s. 16) Saussure ve Croce’un dil hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak Saussure’ün dil kullanıcısının kendi anlamlarını yaratamayan ortak bir dil sisteminde kilitli olduğu, öte yandan Croce’un

konusunun ise kısıtlayıcı ve belirleyici gramer kurallarıyla engellenmeyen özgür bir ruh olduğu değerlendirmesini yapmışlardır. Burke, Crowley ve Girvin (2000, s. 15) “Eğer anlam, söylemek istediğimizin ya da niyetlendiğimizin yansımasından ziyade sistem tarafından üretiliyorsa kendimizin anlam üzerinde hiçbir kontrole sahip olmadığını düşünmek inandırıcı mıdır?” diyerek anlamın konuşurlarca üretildiği ve yaratıcılığın dile değil bireylere ait olduğu görüşünü savunmuşlardır. Yine Burke, Crowley ve Girvin (2000, s. 15) –Crocce’un düşüncesine benzer bir şekilde- metaforik bir yaklaşımla, yaratıcılığın konuşurda değil de dilin kendisinde, yani sistemde olduğu kabul edildiği takdirde “dil hapisanesinde sıkıştırıldığımız” düşüncesindedirler.

Dilsel yaratıcılık (linguistic creativity) ise “yeni anlatımları ve düşünceleri anlamak ve iletişim kurmak için çaba gerektirmeyen yetenek(tir).” (Uçar, 2009, s. 13). Bu tanım, dilsel yaratıcılığın dil kullanıcısı kaynaklı olduğunu, çevre, kültür ve eğitim gibi etkenlerden bağımsız bir biçimde, bütün dil kullanıcılarında bulunduğunu göstermektedir. Dil bilimsel bir kavram olarak dilsel yaratıcılık, “söz dizimi ve sözcük yapımının biçimsel üretici kuralları” ya da “sözlüksel birimlerde (art zamanlı) anlam kayması” olmak üzere iki yaklaşımdan birine göre incelenmelidir (Zawada, 2005, s. 2). Bu iki yaklaşımdan ilki *üretici yaratıcılık* (generative creativity) diğeri ise *sözlüksel yaratıcılık* (lexical creativity) olarak adlandırılmakta (Uçar, 2009, s. 14), ilki biçimsel, ikincisi anlamsal ayrıma dayanmaktadır. Bu nedenle üretici yaratıcılık ve sözlüksel yaratıcılık yaklaşımlarının, yaratıcılık konusuna bakış açıları üzerinde durmak gerekmektedir.

2.4.1.1. Dilsel Yaratıcılığa Üretici Yaratıcılık Yaklaşımı

Söz diziminde ve sözcük yapımında (yani biçim bilgisinde) birtakım kuralların olduğu görüşü, *Üretici Dil Bilgisi*’nin (Generative Grammar) benimsediği temel ilkelerden biridir. Üretici yaratıcılığın dilin dil bilgisel özelliklerini içeren kurallar bütünü olarak yorumlanması dolayısıyla buradaki yaklaşım, dil bilgisel odaklı ve yapısal bir görünüm sergilemektedir. Dillerde, konuşucu-dinleyici arasında bildirilişimin gerçekleşmesi için, konuşucunun cümleler üretebilmesini, dinleyicinin de bu cümleleri anlayabilmesini sağlayan birtakım kurallar vardır. Bu kurallar, dillerin dil bilgisini meydana getirir ve dilin

yapısal özelliklerine dayanır. İnsan, doğuştan dil yetisine ve zihninde depolanmış olarak bulunan bir dil bilgisine sahiptir. “Her insan doğumuyla bir ‘dilbilgisi mekanizması’na sahip olur. Bu mekanizma tüm insanlarda aynıdır, evrenselidir. (...) Tüm dillerin bağlı olduğu ve insan zihninde oluşan tek bir evrensel dilbilgisi esastır.” (Kerimoğlu, 2014, s. 68-69). Chomsky’ye göre (2009, s. 98) “dil bilgisel yapıların genel özellikleri, bütün dillerde ortaktır ve zihnin belirli temel özelliklerini yansıtır.” Diğer bir deyişle “bütün (ya da neredeyse bütün) dillerde bulunan ve bütünüyle evrensel olan ilkeler” (Field, 2004, s. 316) vardır. Yani ilkeler, dilden dile değişim göstermeyen evrensel özelliklerdir. Bu nedenle *Evrensel Dil Bilgisi* (Universal Grammar) adıyla da bilinen bu kuram, dillerde değişmeyen ve aynı özellikler taşıyan evrenselliklerin bulunduğu, bu evrensel kuralların, dillerin derin yapısında (deep structure) ortaklıklar gösterdiği, yüzey yapısında (surface structure) farklılaştığı görüşü üzerine temellenmiştir. Chomsky (2009, s. 93) bütün bir dil bilgisinin, bu ikili yapıların³ sonsuz kümesini üreten kurallara ilişkin sonlu bir sistemi barındırabildiği ve böylece konuşucudinleyicinin, zihinsel etkinliklerini ve zihinsel durumlarını kullanarak sonlu sayıdaki araçlarla sonsuz kullanımlar üretebildiği görüşündedir. Bu araçlar da dil kullanımının yaratıcı görünümünü açıklamak için evrensel bir işleyişle görev yapmaktadır (Zawada, 2005, s. 20). Chomsky’ye göre (2009, s. 76) dil, sonlu öğelerin yanı sıra sözcük ve cümle yapımı kurallarıyla sınırlanan ifadelerin sonsuz olasılıklarını bulundurmaktadır. Buna göre dilde sonlu öğeler ve sonlu öğelere bağlı olarak ortaya çıkan sonsuz olasılıklar / kullanımlar bulunmaktadır. Üretici Dil Bilgisi’nde biçim ve anlam arasında kesin bir ayrım vardır ve Üretici Dil Bilgisi’nin bu ayrıma biçimsel / yapısal, yani dil bilgisel yaratıcılık boyutuyla yaklaştığı görülmektedir. Yani “üretici çerçevede dilsel yaratıcılık, ilkelerin doğuştan, evrensel ve sonlu stokundan sabit öğelerin seçimiyle ve biçimsel kuralların sabit ve sonlu bölümüne göre onların birleştirilmesiyle açıklanmaktadır.” (Zawada, 2005, s. 25). Ancak Gay’e göre, yapısal benzeşmeyi ya da düzenleyici kuralları, dilsel yaratıcılık için kaynak olarak kullanan yaratıcılığın bütün biçimleri zayıf yaratıcılıktır. (Gay, 1980, s.310-312; Zawada, 2005, s. 19).

³ Burada bahsedilen ikili yapı, derin yapı ve yüzey yapısıdır.

Üretici Dil Bilgisi kuramı, “dil için insan yeteneğinin doğuştan olması” ve “insan dilinin aynı dili konuşan kişilerce anlaşılabilen yeni cümleleri üretmek için konuşura izin veren mantıksal kurallar bütünü üzerine kurulması” ilkelerini benimsemektedir. Chomsky özellikle dil kullanımının yaratıcı yönünü vurgulayarak “bir konuşurun herhangi bir cümlenin kendi diline ait olup olmadığını nasıl anlayabildiği” ve “dil konuşurunun daha önce duymadığı, kullanmadığı bir cümlenin dil bilgisel olarak doğru veya yanlış olduğunu nasıl bilebildiği” (Kıran, 2013, s. 206; Kerimoğlu, 2014, s. 67) soruları üzerinde durmuştur. Üretici Dil Bilgisi kuramının yanıtlamaya çalıştığı bu sorular, kurama ait *edinç* (competence) ve *edim* (performance) terimleriyle açıklanabilir. Bu kurama göre dil kullanıcısı, kendi ana diline ait sezgisel bir dilsel bilgiye sahiptir. Bu sezgisel bilgi, kuramda *edinç* terimiyle karşılanır. *Edinç*, konuşucu ve dinleyicilerin daha önce hiç duymadıkları, kullanmadıkları, bilmedikleri bütün cümleleri üretebilmelerini ve anlayabilmelerini sağlamaktadır (Kıran, 2013, s. 207, Vardar, 2007, s. 89). *Edim* ise dil kullanımı sırasında edincin gerçekleşmesi, dışa vurulmasıdır. Temelde edinci incelemeyi amaçlamayan Üretici Dil Bilgisi’nde (Kıran, 2013, s. 209; Kerimoğlu, 2014, s. 70) *edinç*, bireyin zihninde doğuştan var olan dil bilgisi kuralları olarak düşünülürse, Üretici Dil Bilgisi’nin inceleme alanının da dil bilgisi kuralları olduğu anlaşılacaktır. Bu düşünceye göre yaratıcılığın, dilin yapısından kaynaklanan yapısal bir yaratıcılık olduğu, yani dil bilgisel kaynaklı olduğu söylenebilir. Zaten dil bilimi sözlüklerinde yaratıcılığın dille ilişkilendirilerek ve Üretici Dil Bilgisi’ne gönderme yapılarak “dilin sınırlı sayıda öğeyle sınırsız sayıda tümce üretme gücü; dilin açık uçlu ve üretken bir niteliği olması.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 271), “(...) edinç düzleminde yer alan, sonlu sayıda kural aracılığıyla sonsuz tümce oluşturma ve anlama yetisi.” (Vardar, 2007, s. 220) biçimlerinde tanımlandığı da görülmektedir. Ancak burada şu soru akla gelebilir? Sınırlı sayıda araçla sınırsız sayıda cümle üretebilme, yaratıcılık olarak değerlendirilebilir mi? Diğer bir deyişle üreticilik, yaratıcılık mıdır? Bu konuda Lyons (1979, s. 549) üreticiliği (productivity) ‘dil sisteminin tasarım özelliği’, yaratıcılığı ise ‘sistemi geliştirmek için dil kullanıcısının yeteneği’ biçimlerinde tanımlayarak bu iki kavramı birbirinden ayırt etmektedir.

2.4.1.2. Dilsel Yaratıcılığa Sözlüksel Yaratıcılık Yaklaşımı

Dilsel yaratıcılığın diğer bir yaklaşımı olan sözlüksel yaratıcılık, sözcüklerin anlamlarının genişlemesi, iyileşmesi, değişmesi gibi dilsel yaratıcılığın örnekleri olarak kabul edilebilecek anlam bilgisel süreçlerle ilgilidir. Dolayısıyla sözlüksel yaratıcılığın eğildiği odak nokta, -üretici yaratıcılığın aksine- biçim (form) değil, *anlamdır* (meaning) ve bu da sözlüksel anlam bilim ile doğrudan ilgili olduğunu göstermektedir. Dilsel yaratıcılık, dilsel bilginin bütün türlerinin özellikle de sözlüksel bilginin gerekli bir özelliği (Zawada, 2005, s. 3) olması nedeniyle, hem dillerin hem de dil kullanıcılarının söz varlığının saptanması açısından önem taşımaktadır. Sözlükler birer “sözvarlığı kitabı” (Aksan, 2000, s. 75) olarak düşünülürse, dilsel yaratıcılığın sözlüksel yaratıcılık ve sözlüksel bilgi için önemi anlaşılacaktır. Çünkü sözcüklerin potansiyel kullanımlarını barındıran sözlükler, “dilini (ya da birden çok dilini) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını göstermektedir.” (Aksan, 2000, s. 75). Sözlüksel yaklaşımın dilsel yaratıcılığa yaklaşımını Zawada (2005, s. 26) şöyle dile getirmektedir: “Dilsel yaratıcılığa sözlüksel yaklaşımda odak nokta, ya tamamen yeni sözlüksel birimler yaratmayla ya da var olan sözlüksel birimleri yeni bir şekilde kullanmayla yeni kavramları adlandırmak ve yaratmak için konuşurların yetenekleridir.” Sözcükler, tarihsel zaman içerisinde ses bilgisel, biçim bilgisel ve anlam bilgisel değişimlere uğrayabilir, hatta kimi sözcükler unutulmuş yerini diğer sözcüklere bırakabilir. Sözlüksel yaklaşımın, dilsel yaratıcılıkla bağlantısı da bu bağlamda ortaya çıkmakta ve anlam bilgisel bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Bu yaklaşıma göre sözcüklerde görülen anlam bilgisel özellikler, dil kullanıcısının sözcükleri kullanma yetenekleriyle ortaya çıkmaktadır. Zawada’da (2005, s. 26-27) sözcüklerdeki anlam bilgisel gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

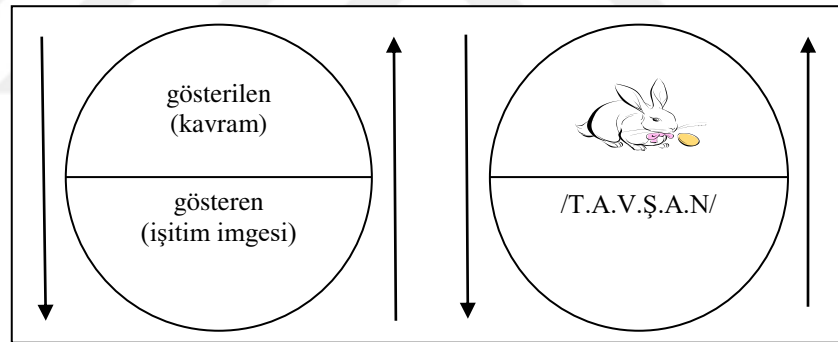
Dilin yaratıcı gücü, ya eski sözcüklerin yeni biçimlerle birleştirilmesiyle ya da artzamanlı anlam bilim (diachronic lexical semantics) alanında ve son zamanlarda daha çok bilişsel anlam biliminde (cognitive semantics) çalışmakta olan *metafor*, *düzdeğişmece* (metonymy), *kapsamlayış* (synecdoche) ve *ironi* gibi yöntemlerle eski sözcüklerin anlamlarını değiştirmeye, yeni anlamları ifade etmek için konuşurların yeteneklerine yerleşmiştir.

Dilsel yaratıcılık, insan dillerinde yaygın ve önemli bir insan özelliğidir. Çünkü dillerin söz varlığı olduğu gibi aynı zamanda yetişkin ana dil konuşurlarının da söz varlığı vardır ve bu söz varlığını sözcükler oluşturmaktadır. “Sözcükler, dilin yapı taşlarıdır ve zihinsel sözlükçe (mental lexicon) denilen sözcük bilgisi deposunun dil işlemenin en önemli ögesi olduğu, yaygın olarak kabul gören bir gerçektir.” (Lété, 2003, s. 188). Zihinsel sözlükçe çoğunlukla, yetişkin ana dil konuşurlarının kendi ana dillerinin söz varlığının bulunduğu dilsel bilgi bölümü olarak adlandırılmakta (...) geleneksel olarak zihinsel sözlükçede bulunan sözcüklerin zihinsel simgesi, sözlüksel girdi yoluyla elde edilmektedir. (Zawada, 2005, s. 4). Yetişkin sözlükçe, çoğunlukla dil bilgisel yapının temel birimleri olarak görev yapan, ayrı anlamlara ve bağımsız biçimlere sahip olan sözcüklerle doldurulmuştur. Bu geleneksel bakışa göre sözlükçe, pasif bir veri tabanıdır ve içerisindeki bilgiye erişmek için ihtiyaç duyulan arama sürecidir. (Lété, 2003, s. 188). Yani geleneksel bakış açısına göre dil kullanıcılarının, zihinde bulunan sözlüksel girdilerin zihinsel birer simge oluşturması yoluyla sözcüğü tanınması ve anlamlandırması gerçekleşmektedir. Elman’a göre ise (2004, s. 301) sözcükler, doğrudan zihinsel durumlara bağlı olarak hareket eden uyarıcılardır ve sözcüklerin zihinsel durumlarla etkileşimi, karmaşık ve sistemattir. Bu nedenle sözcüğün anlaşılmasında rol oynayan sözcük bilgisi, pasif bir depoya aktarılmaz.

İnsanların sözcük deposu olarak adlandırılan zihinsel sözlükçe, sözcüklerin alfabetik bir düzenle sıralanmaması ve içeriğinin asla sabit olmaması (Aitchison, 1990, s. 9-11) gibi özellikleri nedeniyle yazı diline ait sözlüklerden farklılık göstermektedir. Çünkü “insanlar var olan sözcüklerin anlamlarını ve sesletimini değiştirmenin yanı sıra sürekli yeni sözcükler ekler, (...) konuşma devam ederken çoğu zaman anlık olarak sözcüklerden yeni sözcükler ve yeni anlamlar yaratırlar.” (Aitchison, 1990, s. 11). Zihinsel sözlükçe, sözcüklerin anlamı, sesletimi, söz dizimsel özellikleri vb. ile ilgili bilgileri içeren zihinsel bir sözlük (dictionary) olarak tanımlanmaktadır ve dillerin sözvarlığını listeleyen bir sözlükten farklıdır. Çünkü sözcüklerin genel bir toplamı değildir. Ayrıca her bir konuşur tarafından bu sözcüklerin nasıl etkinleştirildiği, depolandığı, işlendiği ve bulunduğu ile ilgilidir. Bireylerin zihinsel sözlükçesi, öğrenilen yeni sözcüklerle değişmekte, genişlemekte ve gelişmektedir. (wikipedia, 2016). Saeed’e göre (2003, s. 58) sözlük birim (lexeme) sözlükçede şu özellikleriyle bulunmaktadır:

- i. Sözlük birimin sesletimi
- ii. Sözlük birimin dil bilgisel statüsü
- iii. Sözlük birimin anlamı
- iv. Sözlük birimin diğer sözlük birimlerle anlam ilişkileri

Dil üretimi üzerine eğilen kimi kuramlar, “(Gerrig and Gibbs’e göre) konuşurların mevcut alışılmış öğeleri zihinsel sözlükçeden⁴ bulunduğu ya da seçtiği ve sonrasında tasarlanmış anlamlarını⁵ açıklamak için onları birleştirdiği fikrine dayanmaktadır.” (Zawada, 2005, s. 27). Oysaki Gerrig ve Gibbs’e göre “sözlükteki sözcükler ile belirlenen anlam arasında birebir eşleşme yoktur.” (Zawada, 2005, s. 27). Gerrig ve Gibbs’in bu yaklaşımı, Saussure’ün *gösteren* (signifier) ve *gösterilen* (signified) terimleriyle karşıladığı *gösterge* (sign) tanımlamasına karşıt görünmektedir. Saussure, işitim imgesi gösteren aracılığıyla kavramsal gösterilenin zihinde canlandığı görüşünü benimsemiştir ve Saussure’e göre (2014, s. 104) bu iki kavram bir kâğıdın tersi ve yüzü gibidir. Saussure’e göre gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki şöyledir:

Şekil 4: Saussure’e göre gösteren ve gösterilen ilişkisi

Şekil 4’te görüldüğü üzere Saussure’e göre gösterge, ancak gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkiyle açıklanabilir. Bu yaklaşıma göre dilde var olan herhangi bir sözcüğün dil kullanıcısının zihninde bir sözlüksel girdisi, yani gösterileni bulunur. Zihindeki sözlüksel girdi, gösterilen ile açıklanırken, gösterilenin sessel boyutu (diğer bir ifadeyle işitim imgesi) gösteren ile karşılaşır. Gösteren ile gösterilenin karşılıklı etkileşimiyle anlamlama gerçekleşebilir.

⁴ Zihinsel sözlükçe, dilsel yaratıcılığın temeli olarak kabul edilmektedir (Zawada, 2005, s. 27).

⁵ Tasarlanmış anlamlar, dilsel yaratıcılığın süreçleri olarak kabul edilmektedir (Zawada, 2005, s. 27)

Zihinsel sözlükçe, aynı zamanda dil kullanıcısının sözcüğü tanıma bakımından geliştirilen yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Bu yaklaşım (yani zihinsel sözlük yoluyla tanıma yaklaşımı), Coltheart'ın geliştirdiği bir yaklaşımdır. Sözcük tanıma bağlamında Coltheart, *ikili yol modeli*'nden bahsetmekte ve bu model, *ses yoluyla tanıma* ve *zihinsel sözlük yoluyla tanıma* olmak üzere iki yolu içermektedir. (Güneş, 2013, s. 4-5).

Zihinsel sözlük yoluyla tanıma kelimenin görsel biçiminden hareket ederek yapılan tanımayı kapsamaktadır. Buna “doğrudan tanıma” da denilmektedir. Okuma sürecinde, zihinsel sözlükte kaydedilen bilgilere başvurulmakta ve bu yolla kelime tanınmaktadır. Bu işlemde kelimenin görsel biçimiyle anlamı arasında doğrudan bağ kurulmaktadır. Kelime tanıma açısından hızlı, etkili ve pratik bir yöntemdir. (Güneş, 2013, s. 5)

Coltheart'ın sözünü ettiği *ikili yol modeli* dışında, *zihinsel görünüm* ile de sözcük tanıma gerçekleşebilmektedir. Zihinsel görünümde, sözcüğün tanınması sürecinde beynin ve nöronların işleyişi araştırılmaktadır. Bu araştırmalarda öğrenmek ve sözcük tanımak için beyinde özel olarak gelişmiş bir bölgenin eşlik ettiği ortaya çıkmıştır. Bu bölgeye *kelime tanıma bölgesi* adı verilmektedir (Güneş, 2013, s. 5). Güneş (2013, s. 6) ayrıca bu araştırmaları yürüten Dehaene'ye dayanarak zihinsel görünüm hakkında şu bilgileri vermektedir:

Dehaene'ye göre bu bölgenin nöronları kelimenin önce harflerini incelemekte, harfleri tanımak için birlikte çalışmakta, harfleri birleştirerek kelimeyi tanımaktadır. Dehaene, beynin kelimeyi bütün olarak tanımadığını, tam tersine kelimenin harflerini tek tek ve aynı anda yürütülen çalışmalarla işlediğini açıklamaktadır. Kelime tanıma işlemi beynin bu bölgesinde yer alan, çok hızlı işlem yapan, bilinçli ve karmaşık bir nöron ağının çalışmasına dayanmaktadır. Bu ağ aracılığıyla kelimenin harfleri tek tek incelenmekte ve elde edilen bilgiler birleştirilerek kelime tanınmaktadır.

Bütün bu görüşlerden anlaşıldığı üzere dilsel yaratıcılık üzerine iki türlü yaklaşım vardır: Üretici yaratıcılık ve sözlüksel yaratıcılık. Bu iki yaklaşım, temelde yaratıcılığa bakış noktasında birbirine karşıttır. Üretici yaratıcılıkta, biçim bilgisi ve söz dizimi merkezli dil bilgisel bir yaklaşım söz konusuysen, sözlüksel yaratıcılıktaki odak nokta, sözlüksel birimlerdeki anlamsal değişimlerdir. Ayrıca biçim-anlam karşıtlığı bakımından da bu iki yaklaşımın farklılaştığı görülmektedir. Üretici yaratıcılık bu karşıtlığın biçim yönünü, sözlüksel yaratıcılık anlam yönünü incelemektedir.

Dilsel yaratıcılık veya dilin yaratıcılığı, *çok anlamlılıkla* da (polysemy) bağlantılıdır. Çok anlamlılık, anlamsal açıdan sözcüklerin birbiriyle bağlantılı birden çok anlamının bulunması olarak tanımlanır. Ricouer'e göre bütün doğal

diller çok anlamlıdır ve bir sözlüğü eline alan herkes, çok anlamlılık ögelerine rastlamaktadır (Gay, 1980, s. 309). Çok anlamlı sözcüklerin anlamı, kullanıldığı bağlama göre değişiklik göstermekte ve dil kullanıcıları, bu sözcüklerin hangi anlamıyla kullanıldığını bağlam aracılığıyla bilmektedir. Ricouer, sözcüklerdeki anlam değişimlerini sağlayan yöntemlerden biri olan metafor ile çok anlamlılık arasındaki ilişkiye değinerek metaforun, eşzamanlı olarak çok anlamlılıktan yararlandığını, artzamanlı olarak ise çok anlamlılığı genişlettiğini söyler ve bu süreci, dilsel yaratıcılığın temeli olarak görür (Gay, 1980, s. 31). Bu çalışmanın temel konusu olan *ol-* fiili, çok anlamlılığa sahip sözcükler arasındadır. Bu çalışmada bütünceden elde edildiği kadarıyla *ol-* fiilinin 24 anlam alanı belirlenmiştir. Elbette *ol-* fiilinin anlam alanı, bu kadarla sınırlı değildir. Çalışmanın örneklemini oluşturan bütünceden tanıklanmayan diğer anlamlarıyla *ol-* fiilinin anlam alanının genişlemesi kaçınılmazdır. Çünkü *ol-* fiilinin metaforik açılımları çoktur ve kullanım sıklığı arttıkça yeni anlam alanları ortaya çıkmaktadır. Hatta *ol-* fiili, değişimin önemli bir örneğidir ve söz dizimsel olanaklarla dolaylı olarak çok anlamlılığa sahiptir (bk. 4.4.1. Çok Anlamlılık ve Anlam Alanı Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili). Bunlardan birkaçı için şu örnekler sıralanmıştır:

- (598) 2. HASTA —(*Cüzdandan birkaç kâğıt para alır.*) Bu kadar yeter bana. Gideyim ben artık. Geç bile kaldım. Oraları tam kıvamındadır. Çaydanlığım senin olsun üstat. İspirto ocağım da. (TÖ, H, s. 83)
- (906) “Önceden depremi bilen bir alet icat etseler... Saat kaçta, ne şiddette olacağı bir bilsek...” (AB, BYS, s. 56)
- (2688) “Aşmunikal’ı, Valvaziti’ye sorsam...” diye geçirdim aklımdan. Ama beni fark eden başrahibin bakışlarını üzerimde hissedince korktum. Onu selamlayarak çıkışa yürüdüm. Birkaç adım atmıştım ki, “Bekle genç Patasana,” diyen Valvaziti’nin gür sesi beni durdurdu. Olduğum yerde kaldım. (AÜ, P, s. 151-152)
- (2854) Esra’nın bakışları saatine kaydı, David fark etmişti: “Uykunuz geldiyse sizi daha fazla tutmayayım.” “Elif’in yanına gitsem iyi olacak.” (AÜ, P, s. 194)

Yukarıda verilen örneklerde *ol-* fiili (598)’de “(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek”, (906)’da “gerçekleşmek, meydana gelmek”, (2688)’de “(bir

yerde) bulunmak” ve (2854)’te “uygun düşmek, yerinde görülmek” anlamlarındadır. Bu anlam bilgisi, fiilin kullanıldığı bağlamlara göre çeşitlilik göstermektedir. *Ol-* fiilinin bu anlam maddelerinin gerek sözlüklerde ve gerekse zihinsel sözlükçede bulunması ve kullanıldığı bağlam içerisinde dil kullanıcısının zihinsel girdiler yoluyla bu fiili anlaması / tanıması, dilsel yaratıcılığın, özellikle sözlüksel yaratıcılık ve anlam bilgisiyle yakın bir ilgisinin olduğunu göstermektedir. Bu açıdan çok anlamlılık, anlam alanı, eşanlamlılık, sözlüksel alan konularını içeren anlam bilgisi, bu çalışmanın inceleme konularından biri olmuştur (bk. 4.4. Anlam Bilgisel Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

2.4.2. Anlam Konusu ve Anlam Türleri Üzerine Yaklaşımlar

“Bir dilde anlamla ilgili her şey anlambilimin alanına girer; bu anlamlar biçimbilgisinin, sözdizimin ya da sözcükbilimin ürettiği anlamlar olabilir. Anlambilim araştırmaları her zaman sözcüklerin anlamına yönelik olmuştur. Anlam açısından sözcük ilk temel birimdir.” (Kıran, 2013, s. 291). *Ol-* fiili de bir sözcük olarak çok anlamlılık, eşanlamlılık, anlam alanı, sözlüksel alan vb. bakımlardan çeşitli özelliklere sahiptir. Bu özellikler, biçim bilgisel, söz dizimsel ya da biçim-söz dizimsel yapılardan kaynaklanarak *ol-* fiilinin –ve daha pek çok sözcüğün- belirli anlamları karşıladığını göstermektedir. *Ol-* fiilinin anlamsal özelliklerinin belirlenmesi, anlam bilimi incelemeleriyle ilgili olduğundan bu aşamada *anlam* konusunun değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Tarihî süreçler içerisinde *ol-* fiilinin kimi anlamlarının unutulup yerine başka anlamlar kazanması sonucunda anlam daralması, anlam genişlemesi vb. bir takım özellikler sergilediği söylenebilir. Tarihsel dil biliminin gelişimiyle *ol-* fiilinin bu özellikleri incelenebilir. Ancak çalışmada artzamanlı değil eşzamanlı bir yöntem benimsendiği için *ol-* fiilinin bu özelliklerine değinilmemiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren “sözcükler arasındaki ilişkileri saptamaya çalışan yapısal anlambilim ile” (Kıran, 2013, s. 292) sözcüklerdeki çok anlamlılık, eşanlamlılık, altanlamlılık, eşadlılık vb. ilişkiler incelenmeye başlanmıştır. Basit bir taramayla yalnızca TS’ye (2011) bakıldığında *ol-* fiilinin hem çok anlamlı hem de eşanlamlı bir sözcük olduğu görülecektir. Dolayısıyla anlam bilimi açısından *ol-* fiili çok anlamlılık, eşanlamlılık ve bunlarla ilişkili olarak anlam alanı ve sözlüksel alan bakımından değerlendirilmiştir. Dil bilimsel olarak *anlam* konusuna geçmeden

önce *ol-* fiilinin çok anlamlı ve eşanlamlı (daha doğrusu yakın anlamlı) kullanımlarına birkaç örnek vermek yararlı olacaktır.

- (98) Böyle bir aşağılanmadan hoşlanmayan profesör istifa etmeye karar veriyor ama bu kararını söylediği karısı, “Bir şey oluyor” dedikten sonra kocasının kollarında ölüyordu. (AA, İBY, s. 36)
- [2] [...] ama bunun süreklilik kazanması ancak bir mucizeyle gerçekleşebildi ya da her iki insanın da kendini başarılı bir biçimde kandırmasıyla. (AÜ, P, s. 170)
- (518) BİR SES —Kesin zırlıtyı. Saat on oldu. Uyuyacağız. (TÖ, AŞG, s. 33)
- [3] Aradan elli mi desem, yetmiş mi desem, yıl geçmiş. (AB, BYS, s. 19)

Ol- fiili (98)’de “meydana gelmek, gerçekleşmek”, (518)’de ise “geçmek, tamamlanmak” anlamlarındadır. [2] ve [3]’te ise karşılık geldiği bu anlamlar örneklendirilmiştir. Dolayısıyla (98) ve (518) örnekleri, *ol-* fiilinin çok anlamlılığını, [2] ve [3] ise yakın anlamlılığını gösterir niteliktedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki özellikle eşanlamlılık açısından bu fiiller her zaman birbirinin yerini tutmaz. (98) ve [2]’de fiillerin aynı düzlemde birbirinin yerine kullanılması olasıyken, (518) ve [3]’te olası değildir. [3]’teki *geçmiş* yerine *olmuş* kullanılabilir ancak (518)’deki *olmuş* yerine *geçmiş* kullanımı, aynı düzlem için uygun olmayacaktır. Yani (518)’in anlattığı, saatin yedi ile sekiz arasındaki herhangi bir zaman aralığı olabilir. Benzer anlatım, [3] için de geçerlidir. Oysaki (518)’de *olmuş* yerine *geçmiş* kullanmak aynı anlamı vermeyecektir. “Ooo, yedi geçmiş” biçimde kurulacak bir cümle, ancak “x’i yedi geçmiş” anlamı verecektir. Belirli bir zaman aralığını anlatmak için cümlelerin “Ooo, yediyi geçmiş” biçiminde kurulması gerekecektir. Bu durum, muhtemelen *ol-* fiilinin kullanım alanının yakın anlamlı görüldüğü diğer fiillere göre oldukça geniş olmasından ve anlam açısından onları içermesinden kaynaklanmaktadır.

İletişim kurmak isteyen dil kullanıcısı, bir dizge olan dil aracılığıyla okuyucuya / dinleyiciye birtakım anlamlar aktarmak istegindedir. Bu bakımdan konuşucu ve dinleyici için sözcüklerin anlamı tanımlanabilir. Ancak *anlamın* kendisinin tanımlanabilmesi, yani “anlamın anlamı” oldukça güçtür. Başka bir deyişle “her konuşucu için anlam apaçıktır; ama konuşucu anlamı tanımlamakta

güçlük çeker ya da tanımlayamaz.” (Kıran, 2013, s. 291). Dolayısıyla sözcüklerin anlamından önce dil bilimi açısından *anlamın* kendisinin anlamlandırılması daha önemli görülmektedir.

Anlam (meaning) konusuyla ilgilenen pek çok bilim dalı vardır ve mantık, ruh bilimi, felsefe, dil bilimi bu bilim dallarından yalnızca birkaçıdır. Dolayısıyla anlam konusunu, bilim dallarının kendi içerisinde ele almak doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü aynı bilim dalının farklı inceleme alanlarında bile anlam, farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Örneğin dil biliminin bir kolu olan ses biliminde *anlam* ayırıcı en küçük birim sesbirimken, biçim biliminde *anlamlı* en küçük birim biçimbirimdir. Metin dil biliminde ise metnin yapısı, çözümleme yöntemleri, tutarlılık, metnin işlevleri vb.nin yanı sıra metnin *anlamı* da ele alınan konular arasındadır. Bu da, dildeki en küçük birimlerden daha büyük birimlere kadar bütün dil bilimsel incelemelerde, anlamın odak nokta olduğunu göstermektedir. Ancak yine de *anlamın* kendisinin soyut olması, anlam konusunu inceleyen araştırmacıların konuya farklı yaklaşımları nedeniyle, anlam tanımı, kuramı ve türleri üzerine herkesin uzlaşabildiği bir birliğin bulunmadığını belirtmek gerekir. Anlam üzerine yapılan kimi çalışmalarda da konunun tartışmalı olduğu ve uzlaşımın bulunmadığı dile getirilmiştir. “(...) anlamın ne olduğu, nasıl tanımlanabileceği ya da bu terimin kullanılıp kullanılamayacağı üzerinde bugünkü dilbilimciler bir türlü birleşmemekte, birbirinden ayrı görüş ve terimlerle konuyu açıklamak istemektedirler.” (Aksan, 2000, s. 158). A. Uçar da (2009, s. 21) çalışmasında ilgili kaynakçalara gönderimde bulunarak konuyla ilgili sorunu “(...) alan yazınında anlamın ne olduğu, anlam kuramları ve anlam türleri üzerine pek çok tartışma bulunmaktadır.” sözleriyle dile getirmektedir.

Kempson (1996, s. 4) bir anlam kuramının yeterli olması için en az üç koşulu yerine getirmesi gerektiği düşüncesindedir:

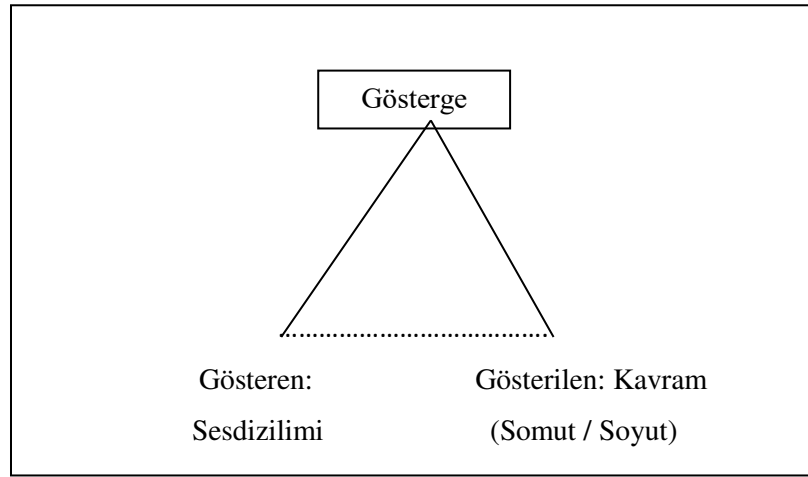
- (i) Anlam bilim, herhangi bir dile ait sözcük anlamının ve cümle anlamının niteliğini ortaya koymalı ve onlar arasındaki ilişkinin niteliğini açıklamalıdır.
- (ii) Anlam bilim, dil biçimlerindeki –ister sözcüklerde isterse cümlelerde- belirsizlikleri tahmin etmelidir.
- (iii) Anlam bilim, bir dilin sözcükleri ve cümleleri arasındaki düzenli ilişkileri belirtmeli ve açıklamalıdır.

İncelenmesi gereken bu koşullardan anlaşılacağı üzere anlam bilimin yanıtlamaya çalıştığı sorunlardan biri, sözcüğe dayalı bir anlam tanımının yapılmasıdır. Buna göre *anlamın* sözcük anlamı “dilde birer ‘gösterge’ niteliğiyle

yer alan, insanın dünya bilgisine dayalı birtakım belirleyicileri bulunan sözcüklerin belli bir bağlam belli bir konu içinde ilettikleri kavram” (Aksan, 2009, s. 48) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte yine de “(...) ister sözcük düzeyinde, isterse tümce ve sözce düzeyinde olsun, anlamın kolaylıkla açıklanabilir tanımlanabilir bir kavram olmadığını” (Aksan, 2009, s. 45) da eklemek gerekir. Anlamın “sözcük anlamının anlaşılmasında iki temel kavram *gönderim* (reference) ve *içlem* (sense) kavramlarıdır.” (Kocaman, 1992, s. 87). *Gönderim* “bir göstergeyi bir göndergeye bağlama(dır.)” (Vardar, 2007, s. 104) yani dil birimleri ile dış dünyadaki nesneler arasındaki ilişkidir. Bu ilişki, göstergebilim açısından düşünüldüğünde Saussure’e göre, gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantıyla açıklanmaktadır. Saussure (2014, s. 80) “dilde ne göstergeler ne anlamlar vardır, bir tek göstergelerin farkları ile anlamların farkları vardır, farklar ancak birbirleri sayesinde var olur, dolayısıyla birbirlerinden ayrılamaz ve dayanışıktırlar (...)” diyerek göstergelerin anlamlarla, anlamların da göstergelerle var olduğunu dile getirmektedir. Başka bir deyişle gösterge ile anlam arasındaki bağ, bir kâğıdın ön ve arka yüzü gibidir. Saussure (2014, s. 104) gösterge ile anlam arasındaki ilişkiyi şu sözlerle anlatmaktadır:

Anlamın gösterge olmaksızın var olamayacağı ve anlamın gösterenin ters yüzündeki deneyimden başka bir şey olmadığı -tıpkı bir kâğıdın ön ve arka yüzünü makasla ayrı ayrı kesemeyeceğimiz gibi- göz önünde tutulursa, bunlar zihne ait tek bir kavramın iki biçimidir.

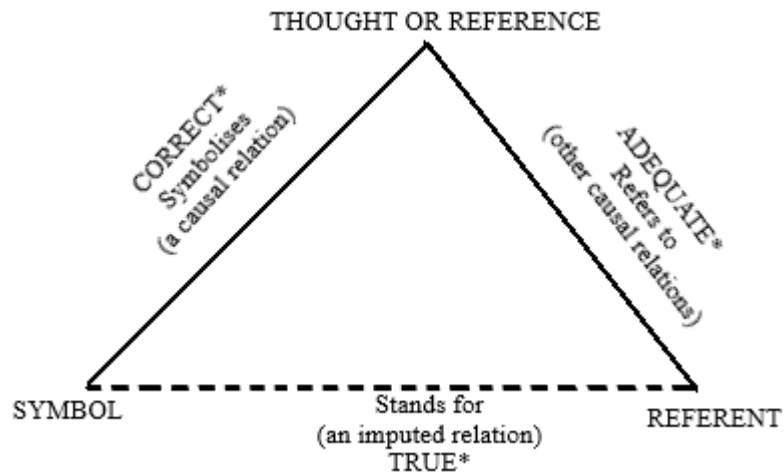
Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere “(...) göstergeyle anlamı arasında doğal bir bağ var(dır).” (Guiraud, 1999, s. 27). Bireyler arasında bildirilişimin gerçekleşmesi için (i) konuşucu, (ii) dinleyici, (iii) konuşucunun dinleyiciye aktarmak istediği herhangi bir durum, olay vb. ve (iv) bu aktarımı gerçekleştirmek için dilsel göstergelerin bulunması gerekmektedir. Dilsel göstergeler, gösteren ile gösterilenin karşılıklı ilişkisiyle meydana gelen birimdir. Göstergede “(...) *çiftkutuplu anlaksal bir çağrışım* söz konusu(dur).” (Guiraud, 1999, s. 30). Bu çağrışım, gösteren biçim ve gösterilen kavram olmak üzere iki yönlüdür ve biçim ile kavram arasındaki ilişki “nesne aracılığıyla adın canlandırılması ve ad aracılığıyla nesnenin canlandırılması” (Guiraud, 1999, s. 30) biçiminde yorumlanmaktadır. Saussure’e göre gösterge-gösteren-gösterilen arasındaki ilişki şöyle gösterilebilir.

Şekil 5. Saussure'e göre anlamın gösterge üçgeni

Kaynak: Sumru Özsoy ve diğerleri, 2013

Ogden ve Richards anlamın gerçekleşmesinde rol oynayan öğeleri *gönderge* (referent), *sembol* (symbol) ve *düşünce* (thought) üçlemesiyle ele alarak konuyla ilgili görüşlerini “üçgen modeli” ile somutlaştırmışlardır. Üçgen, düşünce ve semboller ile düşünce ve göndergeler arasında nedenli ilişkilerin bulunduğunu, semboller ile göndergeler arasında ise doğrudan bir bağlantının olmadığını varsaymaktadır. “Üçgen, köşelere yerleştirilen fikir ya da ifade içeren üç faktörlü basit bir modeldir. (...) Üçgenin bir zirvesi *sembolü*, diğer zirvesi *düşünceyi*, son zirvesi ise zihnimizde yarattığımız *göndergeyi* içermektedir.” (Bosho, 2002).

Şekil 6. Ogden ve Richards'ın semantik üçgeni

Kaynak: C. K. Ogden ve I. A Richards, 1923

Şekil 6⁶, anlamın oluşumunda rol oynayan düşünce, sembol ve gönderge arasındaki ilişkileri içermektedir. Kesiksiz çizgilerle bağlanan ögeler arasında nedenli ilişkilerin bulunduğu, kesikli çizgilerle bağlanan ögeler arasında ise doğrudan bir bağlantının olmadığı öngörülmektedir. Buna göre düşünce ve sembol arasındaki ilişki, doğrudandır ve nedenli ilişkilere dayanmaktadır. Ayrıca sembolün, bildirişim sırasında konuşucunun aktardığı göstergelere bağlı olarak dinleyicinin tepkisi olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ogden ve Richards'ın (1923, s. 10) “semboller, ne söylendiğini duyduğumuzda, hem bir gönderim hareketi yapmamıza hem de şartlara göre, konuşucunun davranışına ve hareketine benzer bir tutum takınmamıza neden olur.” diyerek sembolün bu yönünü vurgulamışlardır. Şekil 6'daki düşünce ve gönderge arasındaki ilişki, çoğunlukla doğrudan bir ilişki olmakla birlikte kimi zaman ise dolaylı bir ilişkiyle sağlanmaktadır. Bu ilişkinin doğrudan veya dolaylı olması, gördüğümüz veya duyduğumuz şeylere bağlı olarak değişenlik göstermektedir. Gördüğümüz şeyler söz konusu olduğunda doğrudan, duyduğumuz şeyler söz konusu olduğunda ise dolaylı bir ilişkiden söz etmek olasıdır. Ogden ve Richards'ta (1923, s. 11) ilişkinin bu yönü “düşünce ve gönderge arasında (gördüğümüz renkli bir yüzeye baktığımızda ya da düşündüğümüzde olduğu gibi) doğrudan ya da (Napolyon'u andığımızda ya da hatırladığımızda olduğu gibi) dolaylı bir ilişki vardır.” sözleriyle belirtilmiştir. Dolaylı bir ilişkinin olması durumunda –Napolyon göndergesinden hareket edersek- düşünce ve gönderge arasında pek çok gösterge durumundan söz etmek gerekecektir. Bu gösterge durumları Ogden ve Richards'ta (1923, s. 11) “sözcük–tarihçi–eşzamanlı kayıt–göz– tanık–gönderge (Napolyon)” biçiminde verilmiştir. Üçgenin tabanı, sembol ve gönderge arasındaki ilişkiyle ilgilidir ancak “sembol ve gönderge arasında dolaylı olandan başka herhangi bir ilişki yoktur. (...) Yani sembol ve gönderge, doğrudan bağlantılı değildir ve yalnızca dolaylı olarak üçgenin iki yanını sarmaktadır.” (Ogden-Richards, 1923, s. 11-12)

⁶ Şekil 6'da yer alan *thought or reference*, *symbol* ve *referent* için kaynaklarda birbirinden az veya çok farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Terimler sırasıyla, Aksan'da (2000, s. 156) *düşünce ya da belirtilen kavram*, *simge (sözcük)*, *nesne (adlandırılan varlık)*; Kocaman'da (1992, s. 88) *kavram*, *biçim*, *gönderge*; Özer'de (2015, s. 157) *düşünce veya kastetme*, *sembol*, *gönderge* biçiminde çevrilmiştir.

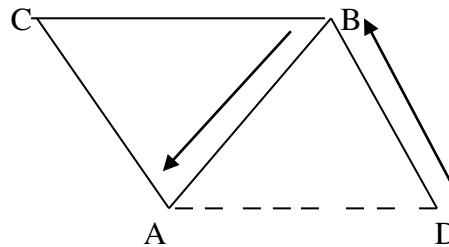
“Şema, sembolün gerçeği temsil eden bir ilişkiyi desteklemek üzere seçildiğini varsaymaktadır. Gerçekle dolaylı bağlantı kuran sembol ve gerçek olan gönderge arasındaki bağlantıyı düşünce sağlamaktadır. Şema, *doğruluk* (correct) ve *yeterliği* (adequate) düşüncenin kollarında gerçeğin kavranışı için gerekli görmüştür.” (Özer, 2015, s. 148).

Bu üçgen, “semantik üçgen” adıyla da bilinmektedir. Ogden ve Richards’ın araştırdığı evreler “anlam kuramı”, “tanım kuramı” ve “sembol kuramı”nı içermektedir. Sembol kuramı, iletişimde dile gelen sözcüklerin imgeleri nasıl uyandırdığını ve deneyime dayalı bireysel bir anlamın nasıl sağlandığını açıklamak için geliştirilmiştir. Bu kurama göre “semboller, tek başlarına doğal olarak isteğe bağlıdır / keyfidir, ancak birbiriyle bağlantılı kullanıldığında, ifade edilen fikirler için anlam oluşturulur. (...) Sözcüklerin eksiksiz ya da kesin bir anlamı yoktur. Sözcükler, kullanıldığı bağlama dayalı farklı anlamları olabilen değişkenlerdir.” (Bosho, 2002). Sözcüklerin tek başına kullanımlarında anlamlarını belirlemek zordur. Ancak belirli bir bağlam içerisinde kullanıldığında sözcüklerin anlamları anlaşılabilir ki bu durum, özellikle çok anlamlı sözcüklerin kullanımlarında ön plana çıkmaktadır. “Ogden ve Richard, anlamı semboller ve işaretler bakımından sınıflandırır. İşaretler, kendileri dışındaki şeylerin doğal temsilcileridir, ses gibi; hâlbuki semboller, işaretlerin özel türleridir, yazı gibi. Her iki durumda da, işaretler ve semboller, tek başlarına anlamsızdır.” (Bosho, 2002). Sembollerin keyfi olması, semboller ile karşıladığı işaretler arasında nedensiz bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu da, dilsel göstergelerin nedensizliğini açıklamaktadır. Yani dilsel göstergelerin ses imgesiyle karşıladığı kavram arasındaki ilişki, nedensiz bir ilişkiye dayanmaktadır. Örneğin “kedi sözcüğü, tek başına anlamsızdır. Çünkü ne kedi olarak bildiğimiz şeye benzer ne de bir kedinin sesleri ya da davranışlarıyla doğrudan bir bağlantıya sahiptir. Bu nedenle kedi sözcüğü, keyfi bir bolden başka bir şey değildir.” (Bosho, 2002). “Gösteren ile gösterilen arasında bu iki düzlemi birbirlerine yaklaştıran ‘uzlaşma’ dışında hiçbir doğal bağıntı yoktur.” (Kıran, 2013, s. 149)

Malinowski anlam konusu hakkındaki görüşlerini, Ogden ve Richards’ın şemasına benzer bir şemayla açıklamaya çalışmıştır. Malinowski’nin görüşleri, “ilk dillerdeki anlam sorunu” ile ilgilidir. Malinowski’ye göre anlamın oluşması, üç aşamalı bir süreçtir ve anlamın oluşumunda yer alan ilk aşamada ses tepkisi ile durum arasında doğrudan bir ilişki vardır. Bu aşamada “söyleyiş, yalnızca ses

tepkisi, ifade, anlam ve durumla ilgilidir, düşüncenin herhangi bir eylemini içermez. Üçgenin tabanı, ses tepkisi ve durum arasındaki gerçek bir ilişkiyi temsil etmektedir. Bu aşamada ne sembolden ne de göndergeden söz edilemez.” (Malinowski, 1946, s. 323-324). İkinci aşamada, ilk aşamada yer alan durum’un yerini gönderge almıştır ve etkin ses kullanımı ile gönderge arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Bu aşamada etkin ses ile gönderge arasındaki ilişki “(...) hâlâ tek ve düz bir çizgiyle temsil edilmektedir. Ses, henüz gerçek bir sembol değildir, çünkü göndergesinden bağımsız kullanılmaz.” (Malinowski, 1946, s. 324). Malinowski (1946, s. 325) üçüncü aşamada dilin üç temel kullanımı olan aksiyon-anlatı ve ritüel arasında ayırım yapılması gerektiğini belirtmekte, Ogden ve Richards üçgeninin gelişmiş dilin son aşamasını temsil ettiğini ve dilin mütevazı atalarıyla genetik ilişkisinin dilin anatomisinin bir bölümünü açıklayabildiğini söylemektedir. Malinowski üç aşamalı bu görüşüyle “insanın şartlara bağlı çıkardığı seslerin birer sembole dönüşmesini ve böylelikle anlamlı birimlere ulaşması sürecini” (Özer, 2015, s. 149) değerlendirmiştir. Bu görüş, anlamın birdenbire oluşmadığını, süreç ve aşamalara bağlı olarak ortaya çıktığını kabul etmektedir. Bu süreç ve aşamalar, sestən sembole ve sembolden anlama uzanan biçimde gerçekleşmektedir.

Şanjarhan (2011, s. 368) “kelimenin yapısını anlayabilmek için ona sadece ‘semantik açıdan’ bakmak yeterli değildir, onun semantik yapısı yanında ses malzemesi de göz ardı edilmemelidir.” diyerek Ogden ve Richards üçgeninin yalnızca semantik açıdan ele alındığı ve ses malzemesini dışladığı düşüncesindedir. Sözcüğün ses yapısının da dâhil edilmesiyle dörtgen modeli üzerinde durulmuş, dörtgen için “türümsel eşkenar dörtgen” (Şanjarhan, 2011, 371) terimi kullanılmıştır.

Şekil 7. Şanjarhan'ın türümsel eşkenar dörtgeni

Kaynak: Şanjarhan, 2011

Şanjarhan'a göre dilsel göstergeler nedensiz değil, aksine nedenli bir ilişkiye sahiptir. Hatta dilsel göstergeler o denli nedenlidir ki sözcükte yer alan sesbirimler bile sözcüğün zihinde yer alan anlamıyla ilişkilidir. Diğer bir deyişle sözcüğün zihinsel anlamı ile sözcükte yer alan sesbirimler doğrudan ilintilidir.⁷ Şanjarhan (2001, s. 371) bu görüşünü şu sözlerle dile getirmektedir:

Kavramın akılda kalıplaşan mantıki anlamı ile bu mantıki anlamın dil ve yapı açısından şekli arasında bir ilişki vardır. Çünkü ses açısından görüntüsünün nasıl olması gerektiği, o şeklin akıldaki mantıki anlamının canlı yapısıyla anlam yönüne katıldığı görülür. (...) Ya da A'nın nasıl olması B'nin⁸ görünüşüyle açıklanabilir. Bu durum, B-A istikametindeki sıkı ilişkinin gerekliliğini de gösterir.

Guiraud (1999, s. 107) “sözcüklerin anlamları yoktur, yalnızca kullanımları vardır, bir sözcüğün anlamları, bunların kullanımlarının toplamından başka bir şey değildir.” diyerek kullanımları dolayısıyla bağlamı ön plana çıkarmaktadır.

Anlam sözcüğünün tanımında görülen uzlaşmazlık anlam türleri için de geçerlidir.

Lyons (1995, s. 44) ayrıntıya girmeden yapılabilecek bir sınıflandırmada iki anlam türünden söz etmektedir: betimleyici anlam (descriptive meaning) ve betimleyici olmayan anlam (non-descriptive meaning). Bu iki anlam türünden ilki önermeli anlam (propositional meaning) ve ikincisi önermeli olmayan anlam (non-propositional meaning) terimleriyle de adlandırılmaktadır. “Betimleyici anlamla ilgili olarak dillerin dışa vurduğu önermelerin doğru ya da yanlış olup olmadığına göre doğru veya yanlış betimleyici ifadeler ortaya koyabilmesi evrensel olarak kabul edilmiş bir gerçektir.” (Lyons, 1995, s. 44). Bu bağlamda, dildeki önermelerin doğru veya yanlış olması, dil kullanıcılarının bilişsel deneyimleriyle yakından ilgilidir. Çünkü dildeki herhangi bir önermenin anlamı, onun dış dünyadaki göndergesiyle tanımlanmaktadır. Bu yönüyle “betimleyici anlam, alternatif olarak bilişsel anlam (cognitive meaning) ve göndergesel anlam (referential meaning) ile eşdeğer sayılmaktadır.” (Lyons, 1995, s. 44). Bilişsel

⁷ Şanjarhan bu görüşünü *kitap* sözcüğü üzerinden “**ki** (uk- (kavramak, anlamak), oku) +**it** (et-fiil) +**ap** (yazmak, harf). Yani; bu kelime *yazılanı oku, anla* anlamına gelen eski bir kelimedir. (...). Bu kelime birkaç bağımsız leksikolojik birliklerden ve en önemlisi de tarihî yapılardan oluşmuştur. Şunu söyleyebiliriz ki, kelimenin yapısında üç kelime vardır: (...) 1) anla (okumak); 2) yapmak (fiil); 3) yazmak (isim)” (2011, s. 369) .sözleriyle açıklamaktadır.

⁸ Şanjarhan'ın şemasındaki A noktası sesbirimleri, B noktası ise anlamı karşılamaktadır.

anlam, “bir sözcüğün, söz öbeğinin, tümcenin dış dünyadaki göndergesiyle bağlantısından oluşan anlam(dır).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 59). Bilgi edinimi ve bilgi edinim süreçleriyle ilgili olarak zihnin, sözcükleri veya nesneleri kavrayabilmesi için *gözlemleyen* ve *gözlemlenen* gibi araçlara ihtiyaç duyulur. Buradaki gözlemleyen ögeler bilgi ediniminin gerçekleşmesini sağlayan *duyumlar, algılar, duygular, deneyimler*; gözlemlenen ögeler ise dış dünyadaki göndergeler olarak yorumlanabilir.

Dillerde doğru veya yanlış önermelerin bulunması, “son zamanlarda doğruluk koşullu anlam bilimi (truth conditional semantics) kuramında oldukça önemli bir hâl almıştır.” (Lyons, 1995, s. 44). “Bu yaklaşımda anlam, bir tümcenin doğru bir yargı bildirmek için kullanılabileceği gerçek dünyadaki koşullar açısından tanımlanabilir.” (Kocaman, 1992, s. 89). Örneğin;

‘Kar beyazdır’, ancak ve ancak kar beyaz ise doğrudur.

Burada bir üst dil anlatımı (ancak ve ancak ...) tırnak içindeki bir nesne-dil anlatımının hangi koşullarda doğru yargıda bulunmak için kullanılacağını anlatmaktır. Daha açık bir deyişle, ‘kar beyazdır’ önermesinin doğru olabilmesi için gerekli koşul(lar) gerçek dünyada kar’ın beyaz olmasıdır. (Sözelimi değişen çevre ve fiziksel koşullarda kar başka bir renge büründüğünde bu tümce anlamlı olmayacaktır.) (Kocaman, 1992, s. 89-90).

Betimleyici olmayan anlam, daha heterojendir ve (...) anlatımsal bir bileşen olarak dil kullanıcısının gönderme yapacağı şeyi içermektedir (Lyons, 1995, s. 44). Anlam biliminde anlatımsal (expressive) “konuşucunun duygusal ya da coşkusal durumunu dile getiren sözdizimsel, biçimbilimsel, bürünsel olguları belirtir. Bildirinin konuşucuya dönük olduğu, onun duygularını vurguladığı durumlarda dilin anlatımsal işlevinden söz edilir.” (Vardar, 2007, s. 23). Yani dil kullanıcısı, duygu durumlarına bağlı olarak sözcüklere değişik anlamlar yükleyebilmektedir. Bu nedenle “betimleyici olmayan anlam, duygusal anlam (affective / emotive) ve davranışsal (attitudinal) anlam ile eşdeğer sayılmaktadır.” (Lyons, 1995, s. 44).

Doğal diller, anlatımsal anlamı dilbilgiselleştirme dereceleri bakımından önemli ölçüde değişmektedir (Lyons, 1995, s. 44). Bununla birlikte doğal diller, sözlü ifadelerin bürünsel yapısıyla anlatımsal anlamı kodlama özelliğine sahiptir. Bu da aynı cümlelerin bürünsel çevrelerinin etkisiyle değişik biçimlerde söylenebileceği anlamına gelmektedir.

- (602) 1. HASTA —Nereye gidiyorsun?
 2. HASTA —Arkaya. Bahçeye. Hava almaya. Anlarsın ya.
 1. HASTA —Tamam. (*Yatar. 2. kapıya yürür.*) Üstat gece kalkınca bunun üstünü ört.
 3. HASTA: Olur. (TÖ, H, s. 86)

(602)'de “onaylama, yanıt / karşılık verme” işlevindeki *olur* sözcüğü, verilen bir işin yapılmasının kabul edildiğini anlatmaktadır. Ancak dil kullanıcısının (bu örnekte 3. hastanın) söz konusu sözcükteki vurgusu, tonlaması, bu anlatımın tam tersini de dile getirebilecektir. Örneğin (602) cümlesi, “*Olur, neden yapacaktım*” biçiminde devam etseydi ve alaycı bir tonlamayla söyleneşeydi bu kez istenilen işin yapılmayacağı ya da yapılmasının istenmediği anlatımı söz konusu olacaktı. Bu tür örnekler, anlatımsal anlamlı sözcüklerin –hepsi olmasa bile- bir kısmının sözlükselleştiğini gösterir niteliktedir. Ancak sözlükselleşmenin dilden dile farklılık derecelerine sahip olduğunu da belirtmek gerekir.

Sözlük birimler, bir sözlükte listelenmiş bulunan ifadelerdir (Lyons, 1995, s. 51). Sözlükte madde başı olarak bulunan “anlam dizgesindeki en küçük ayırıcı birim” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 236) olarak sözlük birimler bir dilin sözcük dağarcığını oluşturmaktadır. Bu yönüyle sözlük birimler anlamlı dil birimleridir. Dillerde farklı dil bilgisel kurallar aracılığıyla sözcük yapma yolları vardır ve böylece sözlük birimler ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle “diller, sınırlı kaynaklardan sınırsız kullanımlar sağlamaktadır.” (Cruse, 1986, s. 76). Ancak sözlü ve yazılı iletişim sözlük birimlerden daha çok onların çekim biçimlerinden oluşan sözcük biçimlerle (word form) sağlanmaktadır. Sözlük birimlerin kendisi aynı zamanda bir sözcük biçim olmakla birlikte daha farklı sözcük biçimleri bulunmaktadır. Böylece sözlük birimler, sözcük biçimleri kapsayıcı bir konumdadır. Sözlük birimler ile sözcük biçimler, anlam bilimde iki anlam türüyle ilişkilendirilmektedir. Bunlar sözlüksel anlam (lexical meaning) ve dil bilgisel anlamdır (grammatical meaning). Bu iki anlam türü için Lyons (1995, s. 52) şu bilgileri vermektedir.

Aynı sözlük birimin farklı biçimleri, çoğunlukla –zorunlu olmasa da- anlam bakımından farklılaşmaktadır. Bu sözlük birimler, aynı sözlüksel anlamı paylaşmaktadır ancak dil bilgisel anlamları bakımından ayrılık göstermektedir. Örneğin kız ve kızlar aynı sözlüksel anlam (ya da anlamlara)

sahiptir ancak dil bilgisel anlamlarına göre farklılık göstermektedir. Kız, teklik biçimdeyken kızlar çokluk biçimdedir. Teklik ve çokluk biçimler arasındaki ayrım, anlamsal olarak bağlantılıdır.

Bu bilgiden anlaşıldığı üzere dil bilgisel anlam, sözcük biçimlerin taşıdıkları anlamla ilgilidir, yani sözlük birimlerin değişken çekim bağlamlarındaki biçimlerin anlamıdır. Sözlüksel anlam “dil göstergesinin, kendisini oluşturan gösteren-gösterilen ilişkisinin sosyal uzlayışa dayalı, nedensiz kullanımıdır.” (Karaağaç, 2013, s. 783). Yani sözlük birimlerin anlamı ve göndergesi arasındaki ilişki olarak yorumlanabilir. Bu ilişki sözlük birimlerin gönderimde bulunduğu bütün anlatımlar için geçerlidir. “Cümle içinde de sözlükte bulunan temel, yan, mecaz, argo, terim ve deyim anlamıyla olmak üzere kendi anlamını barındıran sözcükler” (Delice, 2012, s. 31) birer sözlüksel anlama sahiptir. Çünkü bu tür sözlük birimlerin dış dünyada uzlayışa dayalı birer göndermeleri bulunmaktadır. Sözlük birimler, göndermeler aracılığıyla dış dünyadaki nesneler, durumlar, olgular vb. arasında bir bağlantı kurmaktadır. O hâlde sözlükteki madde başı sözlük birimler için sıralanan bütün anlamlar, o sözlük birimin sözlüksel anlamı olduğunu göstermektedir. Dil kullanıcıları, tek tek sözcüklerle değil, çoğunlukla daha büyük dil birimleriyle iletişim kurmaktadır. Bu dil birimlerinde, sözlük birimler ve sözcük biçimler bir arada yer almaktadır. İletişimin temelinde anlam aktarma olduğu düşünülürse cümlelerin anlamı, sözlüksel anlam ve dil bilgisel anlam birleşimiyle ortaya çıkmaktadır. Böylece dil bilgisel anlam, sözlüksel anlamdan uzaklaşmadan cümlelerin anlamını etkilemekte, “cümlelerin anlamı, kısmen bir araya getirilen sözlük birimlerin anlamıyla ve kısmen de dil bilgisel anlamla belirlenmektedir.” (Lyons, 1995, s. 52). Başka bir deyişle bir cümlelerin anlamı, sözlüksel anlam ve dil bilgisel anlamın toplamıdır.

Delice (2012, s. 31) Türkçede sözcük türlerini sözlüksel anlam ve dil bilgisel anlam özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Delice’ye göre Türkçede bu anlam özellikleriyle on sözcük türü bulunmaktadır. Bu on sözcük türünden beşi sözlüksel anlamlı, beşi ise dil bilgisel anlamlıdır. Bu sınıflandırma kuşkusuz sözcüklerin bağımlı ve bağımsız biçimbirim olup olmasına bağlıdır. Çünkü Türkçede bazı sözcükler tek başlarına kullanım alanına çıkmakla birlikte bazıları ancak başka sözcüklerle birlikte bir öbek yapı içinde yer almaktadır. Delice de (2012, s. 31) “bir sözcük, cümle içinde ‘soyut’, ‘somut’ ve ‘oluş-kılış’ anlamları ile kullanıldığında ‘sözlüksel anlamlı’; ‘yüklem veya yüklemeler arasında dil bilgisel bağıntı’lar kuran anlamları ile cümleye girdiklerinde ‘dil bilgisel anlamlı’

kullanılmış olur.” diyerek sözcüklerin bu özelliğini vurgulamaktadır. Delice’ye göre (2012, s. 31) sözlüksel anlam ve dil bilgisel anlam özelliklerine göre sözcük türlerinin sınıflandırılması şöyledir:

Sözlüksel anlam: Sözcüğün gerçek anlamıdır. Kavramsal adlandırmaların cümlede yine kavram anlamıyla var olması demektir. Bu bağlamda *isim, zamir, sıfat, zarf* ve *asıl fiil* sözlüksel anlamlıdır.

Dil bilgisel anlam: Cümlede sözcükler arasında ilgi, bağ ve bağıntı kurmak amacıyla kullanılan sözcüklerin taşıdığı anlamdır. Bu tür sözcükler, cümlede kavram karşılığı ile değil; dil bilgisel bir bağıntının karşılığı ile kullanılır ve *bağlaç, ünlem, edat, pekiştireç* ve *yardımcı fiil* adlarıyla karşılanır.

Türk dilinde tarih boyunca bazı sözlüksel anlamlı birimlerin dil bilgisel anlamlı birimlere dönüşmesi –veya tam tersi- söz konusudur. Yani “bir kavrama karşılık olsun diye üretilen sözlük anlamlı sözcükler de öz anlamından uzaklaştırılarak dil bilgisel anlamlı sözcüklere dönüştürülebilir.” (Delice, 2012, s. 31). Sözlüksel anlam ile dil bilgisel anlam arasındaki ilişki, dillerde farklı biçimlerde görülmektedir. “Bir dilde sözlüksel olarak (sözlükselleşmiş) kodlanan sözcük, bir diğer dilde dil bilgisel olarak (dil bilgiselleşmiş) kodlanabilir.” (Lyons, 1995, s. 52). Dolayısıyla dillerde sözlükselleşme veya dil bilgiselleşme aynı değildir. Örneğin Türkçede *kitap / kitaplar* sözcükleri arasındaki farklılık dil bilgisel anlama dayalıyken Arapçada *kitâb / kütüb* biçiminde sözlüksel anlama dayalıdır. Sözlüksel anlamlı birimlerin elde edilmesinde sözcük biçimleri ve dil bilgisel anlam ortak bir paydada birleşmekte ve böylece başka anlamlı sözlüksel birimler ortaya çıkmaktadır. Delice’nin (2012, s. 31) verdiği şu iki örneği karşılaştıralım:

[4a] Dur; etrafa *bakalım*; ondan sonra içeri girelim.

[4b] Bu işin sonu nereye varacak, *bakalım*!

[4a] ve [4b] cümlelerinde aynı fiilin aynı çekim ekli biçimleri bulunmaktadır. Delice’ye (2012, s. 31) göre [4a]’daki *bakalım* sözcüğü asıl fiil olduğu için sözlüksel anlamlı, [4b]’de ise pekiştireç işleviyle kullanıldığı için dil bilgisel anlamlıdır. Ancak sözlük anlamı açıdan bakıldığında [4a]’da *bak-*, [4b]’de ise *bakalım* sözcükleri sözlük birimdir. Dil bilgisel anlamın, sözlük birimlerin çekimli biçimleri olduğu düşünülürse o hâlde [4a]’daki *bakalım* sözcüğünün dil bilgisel anlamı olması gerekecektir. Çünkü sözlüksel anlam, *bak-* fiili üzerindedir. [4b]’deki *bakalım* ise sözcük biçim ve dil bilgisel anlamın bileşeni

olarak yeni bir sözlük birimdir ve gerek anlamı gerekse göndergesiyle farklı bir anlamı karşılamaktadır.

Leech (1981, s. 9) anlamı *kavramsal anlam* (conceptual meaning), *yan anlamsal anlam* (connotative meaning), *toplumsal / sosyal anlam* (social meaning), *duygusal anlam* (affective meaning), *yansıtıcı anlam* (reflected meaning), *eş dizimsel anlam* (collocative meaning) ve *konusal anlam* (thematic meaning) olmak üzere 7 bölümde sınıflandırmaktadır.

Kavramsal anlam (conceptual meaning): Kimi zaman temel (denotative) ya da bilişsel (cognitive) anlam olarak adlandırılan kavramsal anlam, çoğunlukla dilsel iletişimdeki temel etken olarak kabul edilmekte ve diğer anlam türlerinin olmadığı durumlarda dilin temel işleyişinin ayrılmaz bir parçası olarak gösterilebilmektedir. (Leech, 1981, s. 9).

Leech (1981, s. 9) özellikle dilsel modellemelerin temelinde yatan *karşıtlık ilkesi* (principle of contrastiveness) ve *yapı ilkesi* (principle of structure) olmak üzere iki ilkeye işaret etmektedir. Leech'e göre karşıt özellikler, fonolojide seslerin sınıflandırılmasının temelinde yer almaktadır. Yani “bir sese uyguladığımız herhangi bir nitelik, onu, sahip olduğu özelliklere göre *olumlu* veya sahip olmadığı özelliklere göre *olumsuz* olarak tanımlamaktadır.” (Leech, 1981, s. 10). Leech dildeki kavramsal anlamların, karşıt özellikleri bakımından incelenebildiği görüşündedir. “Örneğin *kadın* (woman) sözcüğünün anlamı, *+insan –erkek +yetişkin*, *erkek çocuk* (boy) ise *+insan +erkek –yetişkin* olarak tanımlanabilir.” (Leech, 1981, s. 11). Bu örnekte verilen sözcüklerin anlamlarındaki karşıtlık, *erkek* ve *yetişkin* karşıtlığına dayanmaktadır.

Yan anlamsal anlam (connotative meaning): “Yan anlamsal anlam, onun salt kavramsal içeriğinin yanı sıra, bir ifadenin atıfta bulunduğu şeyler aracılığıyla sahip olduğu iletişimsel değerdir.” (Leech, 1981, s. 12). “Bir sözcüğün sürekli anlamsal öğelerine ya da düz anlamına kullanım sırasında katılan ve bildirenlerin tümünce algılanmayan, ikincil kavramlara, imgelere, öznel izlenimlere vb. ilişkin olan duygusal, coşkusal ikincil anlam” (Vardar, 2007, s. 215-216) olarak tanımlanan yan anlamsal anlam, hiyerarşik düzlemde kavramsal anlamın altındadır ve ikincil bir değere sahiptir. Çünkü çevresel etkenlere bağlı olarak değişiklik gösterebildiği gibi zaman içerisinde yan anlamın yaygınlık kazanması sonucunda hiyerarşide üst basamaklara çıkarak kavramsal anlam olarak kullanılması söz konusu olabilir. Yan anlamlarda görülen bu değişkenlik

(Leech'e göre (1981, s. 13) düzensizlik), yan anlamsal anlamın, kavramsal anlamdan farklı olan noktalarındandır. Yani yan anlamsal anlam, “kültür, tarihsel dönemler ve bireylerin tecrübelerine göre önemli ölçüde farklılık göstermektedir.” (Leech, 1981, s. 13)

Dil kullanıcısının duyduğu ve / veya kullandığı ifadelerin dış dünyadaki göndergelerin ilişkisiyle ortaya çıkan deneyimlerle ortaya çıkan yan anlamsal anlamlar “bir bireyce benimsenen bakış açısına bağlı olarak, göndergenin, bir grup insanın ya da bütün bir toplumun ‘varsayılan özelliklerini’ kucaklayabilir.” (Leech, 1981, s. 12). Bu nedenle “yan anlamların aynı dili konuşan toplumlarda bir dereceye kadar bireyden bireye, yaştan yaşa ve toplumdan topluma değişeceği de açıktır.” (Leech, 1981, s. 12).

Yan anlamsal anlam, sözcüğün bağlam içerisinde kullanımlarına bağlı olarak belirlenmektedir.

[5a] *Kadın* yemek pişiriyor; sonra daireye geçecek.

[5b] *Kadın* tutmak zorunda kalmışlar.

[5c] O kadın *kadındır*.

Yukarıda verilen cümlelerde “kadın” sözcüğü, [5a]’da “erkek ya da adam karşıtı”, [5b]’de “ev işine, bir kimseye, bir çocuğa bakmak üzere tutulan kadın”, [5c]’de ise “iyi ev hanımı, yetenekli kadın” anlamlarında kullanılmıştır (Aksan, 2000, s. 137). Bu cümlelerinin üçünde de ortak olarak bulunan *kadın* sözcüğü, ilk cümlede “erkek karşıtı” anlamıyla kavramsal anlamı, diğerlerinde ise yan anlamsal anlamıyla kullanılmaktadır. Leech de (1981, s. 12) *kadın* sözcüğünün +*insan*, -*erkek*, +*yetişkin* özelliklerini kavramsal anlam, *etek / elbise giyen*, *aşçılıkta deneyimli*, *annelik içgüdüğü taşıyan*, *hassas*, *ağlamaya eğilimli*, *korkak*, *duygusal* gibi özelliklerini ise yan anlamsal anlam olarak değerlendirmiştir.

Sosyal / toplumsal anlam (social meaning): “Bir dil parçasının, kullanıldığı sosyal şartlar hakkında bilgi vermesidir. Bir metnin aynı dildeki farklı boyutlarını ve üslup seviyelerini tanıma yoluyla sosyal anlamı çözülebilmektedir.” (Leech, 1981, s. 14). Buna göre sözcük kullanımı, kullanıldığı metne ve kullanıldığı sosyal şartlara bağlı olarak belirlenmektedir. Aynı kavramı karşılamak üzere resmî, edebî, argo gibi özel dil kullanımlarına sahip alanlarla genel kullanımlarına göre sözcük kullanımının seçimi bulunmaktadır ve dil kullanıcıları bu sözcük kullanımlarına göre sosyal / toplumsal anlamı

belirleyebilmektedir. Leech sosyo-stilistik değişkenlerin farklı boyutlarını şöyle göstermiştir:

Lehçe (coğrafi bölgenin veya sosyal sınıfın dili)
 Dönem / Zaman (18. yüzyılın dili vb.)
 Uzmanlık (hukuk dili, bilim dili, reklamcılık dili vb.)
 Statü (nezaket dili, sözlü dil, argo vb.)
 Tarz (muhtıra dili, konferans dili, mizah dili vb.)
 Özgünlük (Dickens tarzı, Hemingway tarzı vb.) (1981, s. 14)

Leech (1981, s. 15) bu farklı boyutlar içinse şu örnekleri vermiştir:

[6a] steed (şiir)	[6b] domicile (çok resmî)
horse (genel)	residence (resmî)
nag (argo)	abode (şiir)
gee-gee (bebek dili)	home (genel)

Örneklerde görüldüğü üzere [6a]'da verilen sözcükler Türkçe *at*, [6b]'de verilen sözcükler ise Türkçe *ev* karşılığındadır. Aynı kavram alanı içerisinde yer alan bu türden sözcükler, kullanıldıkları sosyal statüleri hakkında bilgi vermektedir ve dil kullanıcıları bu statülere göre sözcüğün / metnin üslup düzeyi ve farklı boyutları hakkında bilgi sahibi olabilmektedir.

Leech'in sözünü ettiği sosyal / toplumsal anlam, *ol-* fiilinin kimi kullanımları açısından değerlendirilebilir. Örneğin *ol-* fiilinin anlam alanına giren kullanımların biri *yetişmek*, *olgunlaşmaktır*. Bununla birlikte bu anlam, yine *ol-* fiilinden türetilen *olgun* sözcüğünde de vardır. Aslında *yetişmek*, *olgunlaşmak* anlamı için *ol-* (*oldu*, *olmamış* vb.) veya *olgun* sözcüklerinin kullanılması, ağızlararla ölçünlü dil arasındaki ayrımı gösterebilir. Çünkü *yetişmek*, *olgunlaşmak* anlamında *ol-* sözcük biçimlerinin kullanımları ağızlarda, *olgun* sözlük biriminin kullanımları ise ölçünlü dilde daha sıklıkta. Zaten taranan metinlerde de *ol-* fiilinin bu anlamıyla kullanıldığı sınırlı örnekler tespit edilmiştir. Aşağıda verilen örneklerle bu açıdan bakılabilir.

- (351) [...] Boğaz tepelerinin koyu yeşil korulukları, tebessümünü zor zapt eden olgun bir kadın gibi, bu ışıklı eğlenceye katılmakla bigâne kalmak arasında tuhaf bir kararsızlık geçiriyor. (AA, İBY, s. 115)
- (1861) Yavrular inanılmayacak bir hızla büyüyüp, düşe kalka uçmaya başladılar, zeytinler olup da duvardan indirilene kadar da orayı yuva bildiler. (AK, MS, s. 46)

(1864) “Zeytinler oldu” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)

(2327) Kayısılar henüz olgunlaşmamıştı ama dalları basan erikler yerlere dökülmeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 61)

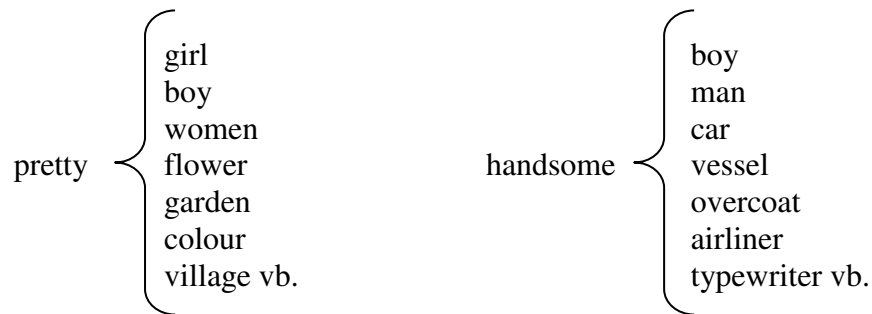
Duygusal anlam (affective meaning): *Duyusal anlam* (emotive meaning) (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 107) olarak da bilinen duygusal anlam, “konuşucunun, dinleyiciye karşı tutumu ya da konuştuğu bir şey hakkındaki tutumu dâhil olmak üzere kişisel duygularını yansıtan” (Leech, 1981, s. 15) anlam türü olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan “ses tınısı ve tonlama önemli olduğu gibi” (Leech, 1981, s. 16) beden hareketleri de önem taşımaktadır. Dil kullanıcısının sosyal yaşantısını devam ettirebilmesinde ve toplumsal ilişki kurabilmesinde iletişimin rolü önemlidir ve iletişim çoğunlukla sözlü dille gerçekleşmektedir. Sözlü dilde konuşucunun, konuştuğu bir konu veya dinleyici karşısındaki tutumu yani duygularının aktarımı (sevinç, üzüntü, korku, heyecan vb.) tonlama, vurgu, ses tınısı vb. bürünsel etkenlerle dışa vurulmaktadır. Bunun yanı sıra “duygusal anlam çoğunlukla, kullanılan sözcüklerin kavramsal ve yan anlamsal içerikleri aracılığıyla da iletilmektedir.” (Leech, 1981, s. 15). Örneğin *ol-* fiilinin farklı fiil çekimlerinde, sıralanan etkenlere bağlı olarak *oldu*, *olur* “küçümseme”; *oldu*, *olur* “onaylama”, *olacak* “ısrar etme”, *olsun* “önemsememe” gibi duygusal anlamlar bulunabilmektedir. Bu tür kullanımlarda özellikle aynı fiil çekiminin (*oldu* / *olur* örneğinde olduğu gibi) farklı duygusal anlamlara sahip olduğu durumlarda, istemli veya istemsiz olarak omuz silkme, başı öne eğme gibi bedensel hareketlerin de etkisinin olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak bu anlamlar yazı dilinde ancak duygu durumuna bağlı ifadelerin kullanılmasıyla açığa çıkmaktadır. Örneğin “*Neden olmasın, dedi omuz silkerek*” veya “*Olur, dedi başını öne eğerek*” gibi. Ayrıca başlıca görevi duygu durumlarını iletmek olan dilsel ögeler de bulunmaktadır ki bu dilsel ögelerin başında ünlemler gelmektedir. Ünlemler, konuşucunun çeşitli duygu durumlarını yansıtan sözcükler olarak duygusal anlamı birincil elden karşılamakta ve “diğer anlamsal işlev türlerinin arabuluculuğuna gerek duymadan duyguları ve tutumları iletebilmektedir.” (Leech, 1981, s. 16).

Yansıtıcı anlam (reflected meaning): “Bir sözcüğün anlamının başka bir anlam için verilen karşılığının parçasını oluşturduğu durumlarda, çoklu kavramsal anlam hâlinde ortaya çıkan anlamdır.” (Leech, 1981, s. 16). Sözcüğün barındırdığı

anlam özelliklerinin diğer bir sözcüğün karşıladığı kavram için kullanılması olarak da yorumlanabilir. Leech bu anlam türü için *kutsal ruh* anlamında kutsal üçlemenin üçüncü kişisine atıfta bulunan eşanlamlı (synonymous) *comforter* ve *holy ghost* sözcüklerini örnek göstermiştir. Bu sözcüklerden *holy ghost* (ghost (hayalet) sözcüğünü bulundurmasından dolayı) korkunç, *comforter* ise sıcak ve rahatlatıcı hissi vermektedir (Leech, 1981, s. 16). Bu açıdan sözcüğün, -kökende anlam bağı olmasa da- yaptığı çağrışımlar sonucunda başka bir kavramı karşıladığı düşünülebilir. Olumlu anlamsal çağrışım yapan sözcükler, olumsuz çağrışımlı sözcüklerle birlikte aynı kavramı karşılayabilir. Hatta kimi zaman olumlu çağrışımlar yansıtan sözcüklerin, olumsuz çağrışımlı sözcüklerin yerini alması veya onlardan daha sık kullanılması da görülebilir.

Eş dizimsel anlam (collocative meaning): “Bir sözcüğün çevresinde bulunma eğilimindeki sözcüklerin anlamlarıyla değer kazandığı çağrışımlardan oluşan” (Leech, 1981, s. 17) anlam türüdür. Eş dizimlilikte iki veya daha fazla sayıda dil biriminin aynı dizimleri göstermesi söz konusudur. Bu dizimler, “sözcük + sözcük” veya “bağımlı biçim birim + sözcük” dizilişleri biçiminde anlamsal belirlemeleri gerçekleştirmektedir. “Eş dizimlilik (collacation) kavramı, sözlükbilime dağılımsal ölçütlerin uygulanmasından kaynaklanır ve birimlerin anlam yönünün dizim içi kullanımlarıyla yakından ilişkili olduğu görüşüne bağlanır.” (Vardar, 2007, s. 94-95).

Leech bu anlam türü için “iyi görünümlü (good-looking)” anlamında ortak bir zemini paylaşan *pretty* ve *handsome* sözcüklerini örnek göstererek bu sözcüklerin “bir arada ya da birlikte bulunması olası adların dizimleri ile ayırt edilebileceği” (1981, s. 17) düşüncesindedir. Leech’in yukarıdaki sözcüklere bağlı olarak verdiği örnekler şöyledir:

Örneklerde görüldüğü üzere kullanıldığı ada bağlı olarak sıfatın yüklendiği anlamlar değişiklik gösterebilmektedir. Eş dizimlilikte sözcüğün birlikte

kullanıldığı biçim birimin de anlam değişikliği ve yanı sıra söz dizimsel değişiklikler sağladığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde *ol-* fiili için verilen şu madde başlarında söz dizimsel farklılıklar ile bu farklılıklara bağlı olarak anlamsal değişiklikler göze çarpmaktadır:

- Uygun düşmek, yerinde görülmek:

(3038) Kendilerine geldiklerinde hava iyice kararmıştı. Bakışları pencereye kayan Esra, “Ooo vakit geç olmuş,” dedi uyukulu bir sesle, “artık gitmeliyim.”

Eşref düş kırıklığına uğramış gibiydi:

“Gidecek misin? Yemeği birlikte yiyeceğimizi sanıyordum.”

“Gitsem iyi olur,” dedi Esra. Aslında gitmeyi istemiyordu. (AÜ, P, s.

246)

- Yaklaşmak, gelip çatmak:

(3121) Gün doğdu, öğle oldu, ikindi oldu; yüze yakın insan dağı taşı karış karış aradık ama ne bir ize, ne bir işarete rastlayabildik. (AÜ, P, s. 266)

(3038) ve (3121) örneklerinde *ol-* fiili, eksiz (sıfır ekli / Ø) durumdaki bir özne ile ilişki içerisindedir. Ancak bu iki cümlelerin söz dizimsel özellikleri benzerlik gösterse de *ol-* fiilinin anlamı farklılaşmaktadır. Bu anlam farklılaşmasında özne görevindeki sözcüklerin ve –(3038)’de görüldüğü gibi– zarfın rolü etkindir.

- “–den” Mensup olmak, ait olmak:

(1121) Sıcak ülkelerde yetişen ve ikiçenekliler familyasından olan bu ağacın adı, “Abanoz”dur. (AB, BYS, s. 129)

- “–den” Yitirmek, elinden kaçırmak:

(3296) Peki tanrıların ne çıkan vardı insanların bu kadar acı çekmesinden, ölmesinden, sakatlanmasından, evinden yurdundan olmasından? (AÜ, P, s. 311)

(1121) ve (3296)'da ise *ol-* fiilinin çıkma durumu ekiyle eş dizimliliği görülmektedir. Bu eş dizimlilikte söz dizimsel ilişki *tümleç + ol-* fiili biçimindedir. Yine benzer söz dizimsel özellikler görülmesine karşın *ol-* fiilinin anlamı, eş dizimli kullanıldığı sözcükten dolayı farklılaşmaktadır.

- “-e” Bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek

(2624) Tersliklerin ardı arkası kesilmiyordu. Hayır, bundan sonrasını göze alamazdı. Ekiptekilerden birine bir şey olsa ömür boyu vicdan azabı çekerdi. (AÜ, P, s. 134)

(2624)'te ise *ol-* fiili yönelme durumu ekiyle eş dizimli hâldedir ve söz dizimsel ilişki yine *tümleç + ol-* fiili biçimindedir. Bu örnekte söz konusu anlamın elde edilmesinde *tümleç* ile yüklem arasındaki öznenin etkisi vardır.

Örneklerde görüldüğü gibi eş dizimsel anlam, dilsel birimlerin birlikte kullanıldığı sözcüğe ve söz dizimsel özelliklerine bağlı olarak dizim içerisindeki kullanımlarıyla ilgilidir.

Konusal anlam (thematic meaning): “Konuşurun ya da yazarın iletiyi sıralama, odak veya vurgu bakımından düzenlemesiyle bildirilen anlamdır.” (Leech, 1981, s. 19). Türk dilinde cümlelerin temel ögesi, yüklemidir ve cümlelerin olmazsa olmaz ögesidir. Vurgulanmak istenen öge ise sıralamada yükleme yaklaştırılmakta, söz dizimsel yolla, cümlede hangi ögenin vurgulanmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Leech (1981, s. 19) konusal anlamı “çoğunlukla alternatif dil bilgisel yapı içerisindeki seçim konusu olan bir konu” olarak değerlendirmektedir. Leech'in (1981, s. 20) verdiği şu örnekler cümledeki ögelerin sıralanması yönüyle vurgu bakımından farklı ögelere işaret etmektedir:

[7a] Ben, Danimarka peynirini çok seviyorum.

[7b] Danimarka peynirini ben çok seviyorum.

[7c] En sevdiğim şey Danimarka peyniridir.

Bu cümlelerden [7a]'da “ne kadar”, [7b]'de “kim” ve [7c]'de “ne” sorularına yanıt veren ögeler sırasıyla “zarf”, “özne” ve “nesne”dir.

Cruse (1986, s. 271) –Lyons'ta olduğu gibi- önermeli anlam (propositional meaning) ve anlatımsal anlam (expressive meaning) olmak üzere iki anlam türünden söz etmektedir. Bu iki anlam türünün özellikleri şöyle sıralanabilir:

(i) Önermeli anlamın özellikleri, kısmen, içinde bulunduğu cümlede dile getirilen düz cümle (statement), soru, emir gibi önermeli tutumlara bağlıdır. Bir düz cümlede, önermeli anlam, –ya belirli bir durumla ya da diğer düz cümlelerle ilişkili olarak- doğruluk koşullarını belirleyen anlamdır. Bu rolü, en azından kısmen cümlede bahsedilen ifadelerin gönderim özelliklerini denetleyerek gerçekleştirmektedir.

Önermeli anlamın bu rolü, doğruluk koşullarına sahip olmayan emir ve sorularda farklılık göstermektedir. Sorularda doğru yanıtları oluşturan ifadelerin aralığını, emirlerde ise emre uygun ya da emre itaat olarak sayılan eylemlerin aralığını belirlemektedir. Ancak anlatımsal anlamın böyle bir işlevi yoktur (Cruse, 1986, s. 271).

Bu açıklamaya göre Cruse (1986, s. 271) aşağıdaki [8a]’yı önermeli anlam [8b]’yi ise anlatımsal anlam olarak değerlendirmektedir:

[8a] Aniden keskin bir ağrı hissettim. (önermeli anlam)

[8b] Ahhh! (anlatımsal anlam)

(ii) Farklı durumlara ve bağlamlara bağlı olarak önermeli anlamın doğruluğu tartışılabilir. Ancak anlatımsal anlama böyle bir itirazda bulunmak pek mantıklı değildir (Cruse, 1986, s. 271).

Buna göre yukarıdaki [8a] önermeli anlama sahip cümleye dinleyici tarafından itiraz edilebilir. Böylece [8a]’da belirtilen “ağrı hissetmenin” doğruluk koşulu konuşucu ve dinleyici açısından belirsizlik taşımaktadır. Yani konuşucu “ağrı dozunun” doğruluğunu, dinleyicisi ise aynı olayın yanlışlığını ortaya koyan bir düşünce içerisinde yer alabilmektedir. Dinleyicinin [8a]’ya itiraz eden ifadesi [9]’da verilmiştir.

[9] Bu bir yalan. Size iki doz ağrı kesici verdim. (Cruse, 1986, s. 271)

(iii) Bir bildirimde sözlüksel bir birimle taşınabilen anlatımsal anlam, doğruluk koşullarını belirlemede hiçbir rol oynamamaktadır (Cruse, 1986, s. 271).

Yukarıdaki [8b] örneğinde olduğu gibi bir tek sözlüksel birim, o durumdaki doğruluk koşulunu açıklamada yetersizdir. Çünkü hangi durumda böyle bir ifadenin ortaya çıktığı açık değildir.

(iv) Önermeli anlam, çoğunlukla dijital olarak kodlanmıştır, yani farklı düzlemlerde değişebilmektedir. Öte yandan anlatımsal anlam, en azından yoğunluk bakımından sürekli değişebilmektedir ve bu nedenle analogik olarak kodlanmıştır (Cruse, 1986, s. 272).

Bu bağlamda önermeli anlam ile anlatımsal anlam arasındaki ayrım, yazı dili ve sözlü dil arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Önermeli anlamda herhangi bir durumun yoğunluğu ancak kullanılabilecek değişken sözlük birimlerle, anlatımsal anlamdaki yoğunluk ise bürünsel yollarla dile getirilebilmektedir. Bu nedenle

önermeli anlamın değişkenliği, ancak başka bir değişkenin kullanımıyla açığa çıkacağı için sürekli bir değişim içerisinde değildir. Anlatımsal anlam ise ses yüksekliğinin veya söylem süresinin etkisiyle sonsuz bir biçimde değişiklik gösterebilmektedir. [8a]'da belirtilen ağrının yoğunluğunu derecelendirmek için farklı sözlük birimler kullanarak önermeli anlam [10]'da devam etmektedir.

[10] Aniden keskin (çok keskin / oldukça keskin) bir ağrı hissettim. (Cruse, 1986, s. 272).

(v) Anlatımsal anlamı, önermeli anlamdan ayıran diğer özellik, anlatımsal anlamın söylem anında ve yerinde yalnızca konuşucu için geçerli olmasıdır. Bu sınırlandırmada anlatımsal anlam üzerinde örneğin gülümseme, kaşlarını çatma, sabırsızlık davranışları, köpeğin havlaması gibi etkenler söz konusudur. Bu etkenlerin hepsi anlatımsal anlamı sürekli olarak sınırlandırabilmektedir (Cruse, 1986, s. 272).

Bu özellik, anlatımsal anlamın sözce anıyla önermeli anlamın ise sözceleme anıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bir cümle sözce anıyla bağlantılı ise anlatımsal anlamdan, sözceleme anıyla bağlantılı ise önermeli anlamdan bahsetmek gerekmektedir. Çünkü “dilın sözce anını aşma kapasitesi, bütünüyle önermeli anlama bağlı olacaktır.” (Cruse, 1986, s. 272). Buna göre sözce anını aşan [11a] ve [11b] cümleleri, önermeli anlamı içermektedir.

[11a] Dün ağrı hissettim.

[11b] Yarın Avustralya’da ağrı hissedeceğim. (Cruse, 1986, s. 272)

(vi) Önermeli anlam ile anlatımsal anlam arasındaki farkın bilişsel eşanlamlılıkla ilgisi basittir. Sözlüksel birimin içkin anlamı, bu anlam türlerinden ya birinden ya da ikisinden oluşabilmektedir. Eğer iki sözlüksel birim bilişsel eşanlamlı ise o zaman önermeli özellikleri bakımından aynı, anlatımsal özellikleri bakımından farklı olabilmektedir.

Dilde neredeyse hepsinde anlatımsal anlamı içeren bir dizi sözlüksel birim vardır. Bunlardan en belirgin olanı, heyecan ifade eden sözcüklerdir. Yani ünlemlerdir. (...) Tabu alanından sözcükler de kolaylıkla heyecan ifade eden anlatımlar için kullanılmaktadır (Cruse, 1986, s. 273).

Ünlemler, aynı zamanda sözce anıyla da ilgilidir. Yani “ben, şimdi” anlatımlarını dışı vurarak sözce anıyla konuşucunun nasıl bir duyguya sahip olduğunu paylaşmaktadır. Dolayısıyla konuşucunun çeşitli duygu durumları hakkında da bilgiler vermektedir.

[12] Hay allah!, Vay be!, Vay canına!, Harika! (Cruse, 1986, s. 273).

(vii) Anlatımsal anlama sahip sözlüksel birimler cümlede çoğunlukla sıfatın ya da zarfın niteleyicisi işlevinde kullanılarak dil bilgisel bir role sahip olabilmektedir (Cruse, 1986, s. 273).

[13] Şu lanet köpeği koltuğumdan indir. (Cruse, 1986, s. 273).

(vii) Heyecan ifade eden sözcükler, anlatımsal çeşitliliğe sahip olan tek sözlüksel birimler değildir (Cruse, 1986, s. 273).

Anlatımsal anlam, yalnızca heyecan ifade eden sözcüklerle bildirilmez. Bununla birlikte başka sözlüksel birimler de kullanıldığı bağlama bağlı olarak anlatımsal anlamı karşılayabilmektedir. Ancak bu gibi kullanımlarda da yine sözcüğe yüklenen anlamda konuşucunun duygu durumunun etkisi vardır.

[14a] *Çoktan* geldi.

[14b] *Hâlâ* burada.

[14c] *Henüz* gelmedi. (Cruse, 1986, s. 273)

(viii) Anlatımsal anlam, en karakteristik olarak şüphe, emin olma, umut, beklenti, şaşkınlık, küçümseme, hayal kırıklığı, hayranlık, saygısızlık, ciddiyet gibi duyguları veya davranışları iletmektedir. Uygun bağlamalarda *çoktan* (already), *hâlâ* (still) ve *henüz* (yet) sözcükleri, duyguları karşılayabilmektedir. Bu sözcüklerle çoğunlukla şaşkınlık anlatılmaktadır.

[15a] *Henüz* gelmedi mi?

[15b] *Çoktan* geldi mi?

[15c] *Hâlâ* orada mı?

Ancak bu sözcüklerin karşıladığı anlam, belirgin biçimde duygusal bir duygu durumu olmayabilir. Temel olarak *hâlâ*, *çoktan* ve *henüz* sözcükleriyle anlatılan anlam, [16a], [16b] ve [16c]'de konuşucu için bir beklentidir.

[16a] Toplantı bittiğinde mağaza *hâlâ* açık olmalı.

[16b] Onunla iletişim kurmaya çalıştık ancak *çoktan* gitmişti.

[16c] Hattın gerginliği *henüz* elektriklenmemiş.

Bu cümleler, duygusal açıdan tarafsız ifadeleri yansıtmak için kullanılabilir. Normalde bir duyguyu anlatmamasına karşın bu sözlüksel birimlerle taşınan anlam, yine de anlatımsaldır. Ancak bu anlatımlar, bürünsel açıdan derecelendirilebilir görünmemektedir. Bürünsel yoğunlaşma, bu sözlüksel birimler için yalnızca farklı bir duygusal görev taşıdıklarında olasıdır (Cruse, 1986, s. 274).

(ix) Anlatımsal özellikler ve önermeli özellikler, sözlüksel bir ögenin anlamında eşzamanlı olarak bulunabilmektedir. Bu, *anneciğim* (mummy) ve *babacığım* (daddy) gibi sözcükler için geçerlidir. Bu sözcüklerin *baba* (father) ve *anne* (mother) sözcüklerinden farklı olması anlatımsal anlamla ilgilidir. Küçültme ekleri, sıklıkla sadece anlatımsal işleve sahiptir (Cruse, 1986, s. 274).

(x) Bir soru cümlesinde sözlüksel birimlerle aktarılan anlatımsal anlam, önermeli anlamın yaptığından farklı olarak soru sorma alanına girmemektedir. Ancak bu tür kullanımlarda anlatımsal anlam, cümleyle etkileşime girmekte ve cümlelerin niteliğini değiştirmektedir (Cruse, 1986, s. 275).

Anlatımsal anlama sahip sözlüksel birimler, soru cümlelerinde kullanıldığında bir soru sormak ve karşılığında bir yanıt almak amacı taşımazlar. Burada asıl aktarılan anlam, konuşucunun bir duygusunu dile getirmektir. Dolayısıyla bu tür cümleler, soru sormaktan çok bir duygu durumunu içermektedir. Ancak bu tür bir sözlüksel birimin kullanılmadığı soru cümlelerinde, amaç bir durumu sorgulamak ve yanıt almaktır. Dolayısıyla anlatımsal anlamlı sözcükler bu yönüyle soru cümleleri oluşturmaya yatkın değildir. Bu tür sözcükler kullanılmadan dile getirilebilecek bir soru cümlesi önermeli anlamı taşımaktadır. Bu yüzden [17a] ve [17b] cümlelerinde aktarılan anlam birbirinden farklıdır. [17a]'da bir şaşkınlık duygusundan bahsedilebilirken [17b]'de salt bir soru sorma ifadesi bulunmaktadır.

[17a] Onlar çoktan geldiler mi?

[17b] Onlar geldiler mi? (Cruse, 1986, s. 275)

(xi) Bazı sözlüksel birimler, kullanımın bütün bağlamlarında belirgin olmayan anlatımsal kapasiteye sahiptir. Bu tür sözcükler, oldukça tarafsız bir işlevi yerine getirmekle birlikte kimi zaman bürünsel yollarla duygusal bir anlatımsal işlevi karşılayabilmektedir (Cruse, 1986, s. 275).

Yani bazı sözcükler, kullanımına bağlı olarak kimi zaman herhangi bir duygu anlamı taşımamaktadır. Ancak sözlü dilin elverdiği bürünsel özellikler yardımıyla bu sözcükler, başka bir bağlama bağlı olarak bir duygu değerini aktarabilmektedir. Dolayısıyla aynı sözcük, farklı bağlamlarda farklı özellikler gösterebilmektedir. Aşağıdaki [18a]'da *bebek* (baby)⁹ sözcüğü, duygusal bir anlam değerinde değilken [18b]'de bir duygu durumu yansıtmaktadır.

[18a] Bebek, zamanından önce doğdu.

[18b] Aa, bak, bir bebek! Çok tatlı değil mi? (Cruse, 1986, s. 275).

Cruse'a göre (1986, s. 277) önermeli ve anlatımsal anlamlar, dildeki en önemli anlam türleridir. Çünkü konuşucular tasarladıkları iletileri iletmede bu anlamları kullanmakta ve doğrudan yönlendirmektedir. Ancak sözcüklerin bu anlamlar dışında başka anlamları da vardır. Bu anlamlar, birincil çalışma alanı konuşucunun amacı ve dil arasında bir arayüz oluşturmamakta, bir söylemi oluşturan dil bilimsel birimler arasında etkileşimler kurmaktadır. (...) Dil bilimsel

⁹ Cruse'a göre (1986, s. 275-276) *süt çocuğu* / *bebek* (infant) ve *yenidoğan* (nenonate) sözcükleri, önerme bağlamı açısından *bebek* (baby) sözcüğüyle çok yakın olmasına karşın anlatımsal kullanım için uygun değildir.

öğeler normal olarak aynı cümle ya da aynı söylem içinde birlikte bulunabilmektedir. Bu anlamsal özellikler, ön varsayımsal anlam (presupposed meaning) ve çağrışımsal anlamdır (evoked meaning).

Ön varsayımsal anlam, ortaya çıktıkları söylemde sorgulanmayan, yalanlanmayan, iddia edilmeyen bir anlatımın ya da sözlüksel birimin kullanımında kabul edilen anlamsal özellikleri belirtmek için kullanılan anlamdır (Cruse, 1986, s. 278). Dolayısıyla bu tür anlatımlarda bir varsayım vardır ve o varsayıma herhangi bir itirazda bulunulmayacaktır. Anlatımda yer alan sözlüksel birim ile varsaydığı nesne, olay, durum vb. arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki sonucunda dinleyici, bir genelleme yapabilmekte ya da doğrudan bir sonuç çıkarabilmektedir. Çünkü ön varsayım “bir sözcede dinleyiciye ulaştırılmak istenen bildirinin dışında kalan, tartışma götürmeyecek biçimde sunulan bilgi(dir).” (Vardar, 2007, s. 155). Kısacası bir anlatımda dinleyicinin çıkarabildiği “arka plan bilgisidir”. (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, 209). Belirli ön varsayımlar (yani önceden belirlenmiş özellikler), düzenli ve karakteristik olarak belirli sözlüksel öğelerle ilişkilendirilmektedir. Örneğin *iç-* (drink) fiilinin kullanımı, sıvı özelliği taşıyan bir nesnenin içilme durumunu belirtmektedir (Cruse, 1986, s. 278).

[19] Arthur onu içti. / Arthur onu içti mi? / Arthur onu içmedi. / Arthur, onu iç! (Cruse, 1986, s. 278)

[19]’daki bütün cümleler, normal kullanımlarda bir sıvıya atıfta bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu cümlelerden herhangi birinin geçtiği konuşmayı dinleyen bir kişi, bir tür sıvıya atıfta bulunulduğu sonucunu çıkarabilmektedir (Cruse, 1986, s. 278).

Cruse’a göre (1986, s. 278-279) sözlüksel bir birimin ön varsayılan anlam özellikleri üzerindeki temel etkisi, o sözcüklerin dizimsel birliktelikleri üzerinde sınırlandırmalar koymaktır. Böylece anlamsal açıdan eş kullanımlı sınırlandırmalar, bu dizimsel birlikteliklerden ortaya çıkmaktadır. Bu sınırlandırmalar seçimlik sınırlandırmalar (selectional restrictions) ve eşdizimli sınırlandırmalardır (collocational restrictions).

Çağrışımsal anlam söylem tutarlılığına katkıda bulunan ve doğrudan iletişimsel rolü olan anlamdır. Bulunduğu cümlenin doğruluk değerini etkilemez ve böylece bilişsel eşanlamlılar arasında daha olası değişkenlik kaynağı sağlar. Bu

anlamın olasılığı, bir dildeki farklı lehçelerin ve ağızların varlığının sonucunda ortaya çıkmaktadır (Cruse, 1986, s. 282).

Görüldüğü üzere dil biliminde anlam ve anlam türleri hakkında farklı görüşler vardır. Dildeki bir sözcüğün anlam alanı, bu sınıflandırma biçimlerinden biriyle yapılabilir. Bu çalışmada *ol-* fiilinin çok anlamlı özellikleri ve anlam alanı, *eş dizimsel anlam* çerçevesinde ele alınmıştır (4.2.1. Alabildiği Tamlayıcılar Bakımından *ol-* Fiili ve 4.4.1. Çok Anlamlılık ve Anlam Alanı Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

2.5. Zaman ve Görünüş Kavramları İle İlgili Kuramsal Görüşler

Türk dilinin cümle yapısında temel öge, yüklemidir. “Tümcede bütün öğelerin işlevlerini kendisine göre belirledikleri, sözdizimsel açıdan tümcenin temelini oluşturan ve hiçbir ögeye bağlı olmayan, ortadan kalkmasıyla da tümcenin yok olmasına yol açan öge” (Vardar, 2007, s. 226) olarak yüklem, zaman ve kişi bildirimi sağlamaktadır. Böylece tek başlarına soyut durumda olan fiiller, somut duruma geçerek çekime girmektedir. Yani çekimli bir fiil, yüklem işlevini kazanarak hem zaman eklerini hem de kişi eklerini barındırmaktadır.¹⁰ “Çekimli bir eylem, hareketi, işi, oluşu, kılışı *tarz / zaman / kişi* üçgeninde belirtir. Bu özellikteki eyleme bitmiş eylem, çekimli eylem adı verilir. Buna göre bitmiş eylem, a) hareket, b) hareketin yapılma zamanı, tarzı, c) hareketi yapan kişi olmak üzere üç ayrı bilgiyi aktarmış olur. Başka bir deyişle, bitmiş eylemde hareketin ne zaman, ne biçimde gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini gösteren zaman / tarz ögesi ile özneyi veren kişi eki bulunur.” (Üstünoğlu, 2004, s. 678). Çekimli fiilde bu üç bilginin yanı sıra ayrıca görünüş özelliği de bulunmaktadır. Dolayısıyla bir sözcüğün veya sözcük öbeğinin cümle niteliği kazanabilmesi için yüklem bulunması temel koşuldur. Çünkü “dil bilimsel zaman alanı, cümledir.” (Smith, 2007, s. 420). Dil kullanıcıları, bu biçimde cümleler oluşturmakta ve cümleler aracılığıyla iletişim kurarak zihinde bulunan duygu ve düşünceleri dışa vurmaktadır. Bu yönüyle cümle, iletişimin merkezi olmanın yanı sıra, gerek dil bilimsel ve gerekse dil bilimsel incelemelerin de temel çalışma alanlarından biri

¹⁰ Türkçe fiil çekiminde, gereklilik çekimindeki kimi özel durumlar ile geçişsiz fiillerin edilgen çatılı kullanımlarında, eylemi yapanın kim olduğu bilgisi belirsizdir.

olmuştur. Bu çalışma alanlarından ikisi zaman (tense) ve görünüş¹¹ (aspect) konularıdır. Bu çalışmada zaman ve görünüş konuları, *ol-* fiilli çekimler özelinde incelenmiştir (bk. 4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili ve 4.5.1.1. Dil Bilgisel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

Dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında bazen, zaman (tense), görünüş ve kip / kiplik (mood / modality) kavramlarının aynı yapılarla aktarıldığı ve iç içe değerlendirildiği görülmektedir. Hatta kimi kaynaklarda görünüşün zamanla, kipin zamanla birlikte anıldığı (X zaman kipi gibi) görülmektedir. Çoğunlukla iç içe geçmiş bir yapının birer parçaları gibi ele alınan bu üç kavramın, insan dna'sına benzer biçimde zincirleme birbirine bağlı konular olarak değerlendirildiği söylenebilir. Bu hâliyle zaman, görünüş ve kip / kiplik kavramlarının ayrımını yapmak oldukça güç görünmektedir. Bunlar içerisinde görünüş kavramının zorluğunu ve karmaşıklığını Binnick (1991, s. 135) “görünüş çalışmaları, daha önce keşfedilen ancak zayıf bir biçimde haritalanmış bölgeye girmeye cesaret edenlerin çoğunu hapseden ‘engeller’, ‘tuzaklar’ ve ‘labirentlerle’ dolu karanlık ve vahşi bir ormana benzetilmiştir.” sözleriyle dile getirmektedir. Buna karşın ancak ana hatlarıyla zamanın biçim, görünüşün biçim-anlam, kipliğin ise anlam (konuşucunun sözceye yüklediği kişisel tutum) üzerine kurulu olduğu kabul edilebilir.

“Zaman (tense) ve görünüş, kuşkusuz, doğal bir dilde en çok merak uyandıran olaylardandır. Bu iki kavram, gerçek zamanın dilsel bir topluluk tarafından kavramsallaştırılmasının farklı yollarını yansıtmaktadır.” (Vet-Vetters, 1994, s. 1). Yani “fiil zamanı ile gerçek zamandaki vaka ve durumun nokta ya da süreç olarak yer alması söz konusu olurken, görünüş kavramında ise nokta ya da sürecin gerçek zaman üzerindeki yayılım tarzı söz konusudur.” (Benzer, 2012, s. 34). Ancak bu farklılıkların, bu iki kavramı benzer veya aynı biçimde işaretleyen dillerde belirlenmesi kolay değildir. Çünkü “zaman ve görünüşün açık bir ayrımının olmadığı ve Türkçede, fiil biçim bilgisi bakımından bu kavramların açıkça işaretlenmediği düşünülmektedir.” (Özbek, 2011, s. 2-3). Böylesi dillerde “zaman ve görünüş farklılıkları, çoğunlukla ikinci dil öğrencileri için -ikinci dil, köken olarak ana dillerine çok yakın olsa bile- dil sisteminin en zor bölümünü

¹¹ Dil bilgisel ve dil bilimsel kaynaklarda bu konu için farklı terimler kullanılmakla birlikte, bu çalışmada genel eğilimlere uyularak *görünüş* terimi tercih edilmiştir.

oluşturmaktadır.” (Vet-Vetters, 1994, s. 1). Bu nedenle Johanson (1994) “bu iki kavramı birleştiren ‘aspektotempora’ adını verdiği yeni bir kavram öne sürmüştür.” (Özbek, 2011, s. 3; Uğurlu, 2003).

Bir önsezi olarak, dil kullanıcılarının dil bilgisel zaman ve dil bilgisel görünüş kavramlarına yaklaşımlarının aynı derecede eşit olmadığı söylenebilir. Özellikle zaman ayrımının bilincine varmış dil kullanıcılarına, örneğin “*Saat dörtte burada olacak.*” cümlesinin zamanı sorulduğunda, eylemin henüz gerçekleşmemesi nedeniyle gelecekte bir nokta işaretlenerek gelecek zaman yanıtı alınabilir. Aynı cümlenin görünüşü sorulduğunda ise “Görünüş nedir?” sorusu yöneltilecektir. Bu durum, zaman kavramının dil kullanıcılarında sezgisel olarak bulunduğu göstergesidir. Binnick’in (1991, s. 135) şu sözleri, bu görüşü desteklemektedir:

Zaman, belki de, aynı derecede karmaşıktır, ancak en azından bilinen Batı Avrupa dillerinin konuşurlarına sezgisel olarak açık kavramlar içeren tanınmış geleneksel bir alandır. Zaman ya da zamanlar ne olursa olsun, konuşurların onlar hakkında birtakım görüşleri vardır: Örneğin, geçmiş zamanı ifade etmek için geçmiş zamanı göz önünde bulundurmak tatmin edicidir. Ancak, görünüş, aynı biçimde geleneksel bir kavram değildir ve çoğu Avrupa dilinin konuşurlarının görünüşle ilgili açık görüşleri yoktur.

Ayrıca “başlangıçtan bu yana zaman (tense) çalışmaları, görünüş, yani durumun içyapısı üzerine sunulan bakış açısı çalışmalarıyla karıştırılmıştır.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 47). Bu nedenle daha az bilinen görünüş kavramını ele almadan önce nispeten daha çok bilinen zaman kavramı üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Zaman (tense) kavramının ele alınmasının diğer bir nedeni de, söz konusu kavramın dillerde sıklıkla görünüş kavramıyla birlikte değerlendirilmesidir. Lyons’un (1983, s. 284) bu konudaki sözleri, her iki kavramın kesiştiği hatta kimi dillerde birlikte ele alındığını göstermektedir.

Zaman, kip ve görünüş, İngilizce yanında birçok başka dilde de kaynaşır. Bunun nedeni, bir ölçüde kimi kavramların (...) kip, görünüş ya da sürem yönünden sınıflandırılabilmesidir; bir ölçüde de bu dillerin anlam yönünden çözümlenmesinde açıkça, zaman kip ya da görünüş adıyla dizgesel olarak biçim bilgisel ve söz dizimsel karşıtlıklarla yaptığımız ayrımlardan daha çok ayrım kabul etmemizin gerekli olmasıdır. Bu üç ulamdan hiçbirisi insan dili için temel değildir ve değişik diller sürem, kip ve görünüş kavramlarını kümeleme ya da birbirinden ayırma yönünden epeyce ayrılırlar.

Kornfilt (1997, s. 336) “Türkçede pek çok zaman işaretleyicileri, aynı zamanda görünüşsel işlevlere sahiptir. Hatta bazıları, aynı zamanda kip

işaretleyicileri olarak işlev görmektedir.” diyerek söz konusu kavramların yakınlığına dikkat çekmektedir.

Akçataş (2004, s. 102) “Türkçede zaman ve görünüş aynı eklerle gösteriliyorsa, bu durumda zaman tasnifi ile görünüş, (...) birbirinden ayrılmamalıdır. Bu yüzden Türkçede bunların ayrı başlıklar altında ele alınması yerine, cümle cümle zaman formülleri elde edilmesi mümkün olabilir.” sözleriyle bu iki kavramın aynılığını dile getirmektedir.

İbe Akcan’a göre (2005, s. 9) “(...) zaman ve görünüş birbirinden ayrılamaz kavramlardır ve biri olayı içyapısından diğeri ise dışarıdan görerek birbirlerini tamamlarlar ve bu sadece eylemle değil tüm tümce ile etkileşim içindedir. Zaman ve görünüş ulamları birlikte bir gelişim göstererek edinilmekle beraber, görünüş zamandan daha ön sırada bir belirleyici olarak yer almaktadır.”

Zaman ve görünüş kavramlarının yakınlığı ve hatta kimi zaman aynı biçimbirimlerle işaretlendiği düşüncesiyle çalışmada zaman kavramı da kuramsal olarak ele alınmıştır.

2.5.1. Zaman Kavramı İle İlgili Kuramsal Görüşler

Zaman kavramı, felsefenin ilk dönemlerinden başlayarak filozofların ilgisini çekmiş, daha sonra gelişen pek çok bilim dalı için de önemli araştırma konularından biri olmaya devam etmiştir. “Fiille ilgili en temel fikirler, diğer pek çok konuda olduğu gibi, Eski Yunan’a kadar gitmektedir. Plato, fiili, hareketi belirten bir sözcük olarak tanımlamakta ve ‘hareket bildiren sözcük’ (action word) olarak adlandırmaktadır. Ancak Aristo için bir fiil, zamanı belirten anlamlı karmaşık bir sestir ve fiilin en temel özelliği, zaman bildirmesidir.” (Binnick, 1991, s. 3). Aristo için “yalın anlamda hareketle zaman arasında ayrılmaz bir bağ vardır. Buna karşın hareketle zaman bir ve aynı şey değildir. Değişim ve hareket somut anlamda belirlenebilen bir şeyin temel özelliğidir. Buna karşın zaman evrensel bir şeydir. Her bir hareketin ve değişimin kendine has bir zamanı vardır. Buna karşın zamanın kendine has bu tür bir özelliği yoktur çünkü bu özellikler zamanın doğal uzantıları olarak ortaya çıkarlar.” (Topakkaya, 2012, s. 226). Bu bağlamda doğada hareketi sağlayan ögenin fiil olduğu düşünüldüğü takdirde, hareketle zaman arasındaki ayrılmaz bağın, fiil ile zaman arasındaki bağ olduğu göze çarpacaktır. Çünkü fiiller, “bir hareketi bildiren sözcükler olarak

anlambilimsel özellikleriyle tanımlanırlar.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 129). Buna göre dil bilgisel ve / veya dil bilimsel yaklaşımlara göre bir sözcük veya sözcük öbeğinin cümle değeri taşıması, eksiltilmiş bile olsa, mutlaka bir fiilin bulunmasına bağlıdır. Fiil olmadan cümle olamayacağı gibi, hareket ve değişim de söz konusu olamayacaktır. Dolayısıyla zaman kavramından da söz edilemeyecektir.

Doğası gereği genellikle kavranamaz gibi görünen, doğaya dair algılama şeklini ve ontolojik bakış açımızı biçimlendiren zaman, fiziksel bir yapı değildir; görülmez, hissedilmez ya da duyulmaz fakat buna karşın somut bir şey gibi algılanır ve varlığın bir boyutu olarak duyularımızın algıladıkları verilerin bir bileşeni gibi çalışır. (Yetmen, 2014, s. VI). Bu nedenle yetişkin dil kullanıcılarının az veya çok zaman hakkında bir düşüncesi bulunmaktadır. Bununla birlikte çeşitli bilim dalları, zaman kavramını farklı yönleriyle incelemeye çalışmakta ve doğal olarak farklı kuramsal yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu kuramsal yaklaşımlar kimi zaman birbirini tamamlarken kimi zaman ise eleştirilerek yerini yeni kuramlara bırakmaktadır. Böylece zaman kavramı, “insan düşüncesinde bir problem olarak binlerce yıl var olmuş, asırlık paradoksları yaratmış ve buna rağmen yine de üzerine bir fikir birliği sağlanamamış” (Yetmen, 2014, s. VI) bir kavram olarak durmaktadır. “Antik çağlardan beri, zaman kavramının, nehrin akışı ve sabit noktalardan oluşan çizgi olmak üzere iki imgesi tartışılmaktadır. Bir yandan zaman, hareketle, yani dünyadaki değişikliklerle ilişkilendirilmektedir. Diğer yandan sayılarla temsil edilen olayların durağan bir sırası olarak düşünülmektedir.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 42). Ancak uzun bir tarihsel inceleme alanı olmasına karşın zaman kavramı, “anlam, dil bilgisi, mantık ve felsefe öğrencileri tarafından 2500 yıldır yapılan incelemelere karşın oldukça yetersiz bir biçimde yorumlanmaktadır.” (Binnick, 1991, s. 3).

Zaman kavramı, felsefenin yanı sıra dil bilgisi ve dil biliminin de inceleme alanlarından biridir. Bu arada gerek dil bilgisel ve gerekse dil bilimsel çalışmalarda en çok ilgi gösterilen alanlardan birinin zaman kavramı olduğu ve bu çalışmalardaki en çok üzerinde durulan uğraşın, zaman kavramını bölümleme çabası olduğu göze çarpmaktadır. Dil bilgisel ve dil bilimsel incelemelerde zaman kavramı, gerçek zaman (time) ve fiil zamanı (dil bilgisel zaman / tense) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Gerçek zaman akıp giderken ve kesitlere ayrılmazken, fiil zamanı, gerçek zamanın bölümlenmesini ve birbirinin ardı sıra yer alan kesitleri

içermektedir. Yani fiil zamanı, “(...) sonsuz diye nitelediğimiz ‘zaman’ (time) çizgisinin belirli bölümlerine verilen özel adları ifade etmektedir.” (Yaman, 1992, s. 62). Bütün bir dilbilgisi alanının, temelde hareketin, eylemin *nesne-mekân* yanında *zaman* bağlantısını ortaya koyma çabasında olduğu söylenebilir (Uzun, 2009, s. 7). Fiil zamanı bazı dillerde, fiil çekim ekleriyle bildirilmektedir. Fiil çekim ekleri, eklendikleri fiilde özellikle, zaman / tasarı / kişi öğelerini barındırmaktadır. Çekimli fiil, bir sözcük topluluğunun cümle değeri taşımasında ve anlamlamanın gerçekleşmesinde rol oynayan etkenlerdendir. Ancak sözcükleri birbirine bağlayan ve anlamlı bir dizge olmasını sağlayan durum ekli veya durum eksiz tamlayıcılar, anlamlamanın tamamlanmasının önemli parçalarındandır. Bu nedenle “fiillerin öncelerinde yer alan ve biçim düzlemine yansıyan / yansımayan durumlarla, durum ekli veya durum eksiz tamlayıcılarla ilişkileri olmasa zihinde anlamlama eksik kalır, dolayısıyla da cümle oluşmaz.” (Yüceol Özezen, 2000, s. 201).

En geniş anlamıyla zaman, sürekli akıp giden yani akışı durdurulamayan sonsuz bir çizgidir. Bu sonsuz çizgi, gerçek zaman olarak ele alınmaktadır. “Ses, zaman içindeki bir olaydır ve zaman, durmadan, bölünmeden ara vermeksizin devam etmektedir. Zamanın, birbirine bitişik ayrı birimlere bölünmüş olarak görünmesini sağlamak için ona, bir saat yüzeyinde ya da bir takvimde uzamsal olarak yaklaşıldığında bir hâkimiyet sağlanabilir. (...) Gerçek zamanın hiçbir bölümlenmesi yoktur ve kesintisiz olarak devam etmektedir.” (Ong, 2002, s. 75). Dil bilgisel terim olarak ise eylemin, uçsuz bucaksız akış çizgisi üzerinde ne zaman gerçekleştiğini, gerçekleşeceğini veya hangi sıklıkla gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Yani fiil zamanı, eylemin gerçek zaman üzerindeki yerleşimidir. “İnsanoğlu, zaman adını verdiği bu uçsuz bucaksız kavramı, birtakım gruplara ayırarak sınırlandırmaya çalışır. Çünkü söylediklerini olayın gerçekleşme ya da kendi konuşma anına göre bu zaman çizgisi üzerine yerleştirme zorunluluğu hisseder.” (Üstünoğlu, 2005, s. 188). Görüldüğü üzere iki farklı zaman kavramı vardır. İlki bölümlenemeyen, soyut ve akışı durdurulamayan gerçek zaman (time), ikincisi ise eylemin gerçekleşme zamanı, yani gerçek zamanın bölümlenme çabası sonucunda ortaya çıkan fiil zamanıdır veya dil bilgisel zamandır (tense). Gerçek zaman ve fiil zamanı ayrımı, Uzun’da (1998a, s. 110) “insansal algılayış” ve “dilsel algılayış” terimleriyle karşılanmıştır. Bu terimlerden “insansal algılayış”, gerçek zamanı; “dilsel algılayış” ise fiil zamanını

karşılamaktadır. Benzer bir ayrım, Bull'da (1968) da görülmektedir. “Bull zamanı ‘kişisel zaman’ (personal time) ve ‘toplumsal zaman’ (public time) olarak ayırmıştır. Toplumsal zaman, doğa olaylarının metrik döngülerine dayanırken, kişisel zaman öznel tahminlerden oluşan zaman dilimlerinden oluşmaktadır.” (Canbulat, 2004, s. 564). “Fiil zamanı sınıflandırmaları, gerçek zamanın düz çizgisi boyunca iki nokta arasındaki ilişkilerin düzenli kodlanmasıdır.” (Benzer, 2012, s. 13).

Zaman gerçekte, kesintisiz süregiden bir akıştır, başı, sonu ve ortası yoktur. Ancak, zamanı gerçekteki bu akışkan niteliğiyle ele almak dünyayla başa çıkabilmek açısından son derece engelleyicidir. İnsanlar, zaman kavramına kendi sınırlı yaşamları açısından bir düzen getirmişler ve üç temel alt-zaman dilimi oluşturmuşlardır: Geçmiş, şimdi ve gelecek. İnsanların, geçmişi anımsama ve değerlendirme, şimdi ve şu anda olanı geçmişten ayırabilme ve geleceği tasarlama yetisi vardır. (...) Öyleyse zaman kavramını (felsefi olarak) iki üyeli bir karşıtlık şemasına oturtabiliriz: (Erkman-Akerson, 2007, s. 262).

Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman
Başı sonu belli olmayan akış	Başı sonu belli olan aralıklar

Şekil 8. Gerçek zaman ve fiil zamanı

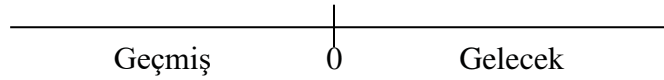
Kaynak: Erkman-Akerson, 2007

Bu ikili ayırmadan “dilimlenmemiş zaman”, geniş zamanı; “dilimlenmiş zaman” ise geçmiş zamanı, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı sembolize eden fiil zamanlarıdır. Fiil zamanı, olayların ancak gerçek zaman ile ilişkisinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü dil kullanıcısı, dile getirilen olayları belli bir zaman kesitine yerleştirme zorunluluğu içerisinde. Bu zaman kesitleri, konuşma zamanına (bundan sonra KZ) göre yapılandırılmıştır. “Fiil zamanı, başka bir zamana gönderimde bulunulan durum zamanıyla ilişkilidir ki bu, çoğunlukla konuşma zamanıdır.” (Comrie, 1976, s. 1-2). Yani fiil zamanları, KZ’nin merkez alınarak belirli bölümlere ayrılmasıyla meydana getirilmektedir. Başka bir deyişle, fiil zamanı, KZ’ye göre kesitlere ayrılmaktadır. “Konuşur, dilsel iletişimin doğal merkezidir: Dildeki temel zamansal yönlendirme noktası, konuşurların zamanıdır, konuşma zamanıdır, yani şimdidir.” (Smith, 2007, s. 420). Dolayısıyla fiil zamanı, konuşucuya ve KZ olan şimdiki zamana odaklı olarak bölümlenmelere ayrılmaktadır. “Dilden dile değişen çekim yollarıyla dile getirilen zaman kavramı, işi, konuşan açısından aydınlatan, belirleyen dilbilgisel bir türdür.” (Aksan, 2000,

s. 99). Buna göre “şimdiki zamanda işaretlenen bir durum, zamansal açıdan konuşma zamanıyla eşzamanlı olarak yer almaktadır. Geçmişte işaretlenen bir durum, konuşma zamanından önceye yerleşmektedir. Gelecekte işaretlenen durum ise, konuşma anından sonra bulunmaktadır.” (Comrie, 1976, s. 2).

Dil kullanıcılarının zihninde yer alan zaman kavramı (time) ile dile yansıyan zaman kavramı (tense) aynı değildir. Bunlardan ilki gerçek zaman, ikincisi ise fiil zamanı ile bağdaşmaktadır. “Fiil, gerçek zaman (time) ayrımlarıyla yani fiil zamanıyla (tense) ilgili olan konuşmanın bir parçasıdır.” (Binnick, 1991, s. 3). Buradan fiil zamanının gerçek zamanın bölümlenmesinden ortaya çıktığı ve zaman bildiriminin fiiller aracılığıyla dışa vurulduğu anlaşılmaktadır. Ancak kimi dillerde zaman kavramının bulunmaması veya isimler üzerinden de zaman aktarımının sağlanması söz konusudur. “Bazı toplumlar teknolojik olarak gelişmiş konumlarından dolayı nanosaniyeler gibi çok küçük zaman sürelerine aşinadırlar ve zamanı belirlerken çok ince zamansal ayrımlar yapabilirler. Öte yandan pek çoğunda, zamansal konumun bu ayrıntılı doğruluğu olası değildir ve hatta pek çoğu, ‘bugün’ ve ‘şimdi’ arasında sözcüksel bir ayrıma sahip değildir.” (Abdurrazak, 2012, s. 15). Gerçek zaman, kesintisiz devam eden düz bir çizgidir ve herhangi bir araç yardımıyla kesintiye uğraması söz konusu değildir. “Zaman, basitçe olsa da, uzaya benzemektedir ve sınırsız tek bir boyuttur. Uzay gibi zaman da, konum için bir yönlendirme noktası ya da sınır noktası gerektirmektedir.” (Smith, 2007, s. 420). Bu yönlendirme noktası, KZ olan şimdiki zamandır. Fiil zamanı dillerde saat, takvim, fiil çekim ekleri, zarflar gibi çeşitli yollarla fiilin gerçekleşebileceği belirli zaman kesitlerini içermektedir. Örneğin 24 saatlik zaman diliminin, yaşanılan anı ve bugünü karşıladığı düşünüldüğünde, 24 saatten öncesinin yaşanılmış anı ve dün, 24 saatten sonrasının ise yaşanılacak anı ve yarını işaretlemesi söz konusudur. Ancak bu “dün-bugün-yarın” gibi ayrımlar, fiil zamanı ile gerçek zamanın doğrudan bağlantılı olduğu anlamına gelmez. Bu durum, düz bir çizgi olarak kabul edilen gerçek zamanın saat yoluyla fiil zamanlarına ayrıldığını gösterir niteliktedir. Bu zaman kesitleri, geleneksel olarak geçmiş, şimdi ve gelecek olarak belirlenmektedir. Aslında bu zamansal kesitler, dil kullanıcısı için bir zorunluluktur, çünkü dil kullanıcısı, olayları belli bir zaman kesitine yerleştirerek dışa vurumu ve algılamayı gerçekleştirmektedir. “Geleneksel olarak zaman (time), çizgi üzerinde 0 ile işaretlenen şimdiki zamanı, solu geçmiş zamanı, sağı ise gelecek zamanı sembolize eden düz bir çizgi olarak

kabul edilmektedir.” (Abdurrazak, 2012, s. 15). Bu yaklaşıma göre “bir olayın geçmişte meydana geldiğini söylemek, o olayı çizgesel olarak 0’ın soluna yerleştirmektir. Diğerinden sonra gerçekleştiğini (yani gelecekte) söylemekse, çizgesel olarak 0’ın sağında yer alacağı anlamına gelmektedir.” (Comrie, 1985, s. 2). Dolayısıyla doğal dillerde gerçek zamanın çoğunlukla çizgesel olarak birbirini takip eden geçmiş-şimdi-gelecek doğrultusunda olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, basitçe şöyle gösterilmektedir:

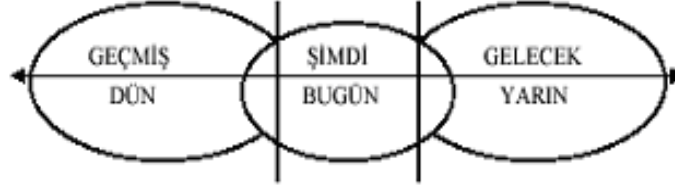

Şekil 9. Gerçek zaman düzlemi

Kaynak: Comrie, 1985.

“Bu gösterim, çizgesel olarak zaman kavramıyla ilgili doğal dil ifadelerinin bir bölümünü temsil etmemize olanak sağlamakta” (Comrie, 1985, s. 2) ve böylece eylemleri belirli bir zaman (tense) içerisinde düşünmemize yardımcı olmaktadır. Ancak Şekil 9, “doğrudan zaman akışını, yani şu anın durağan bir zaman çizgisi boyunca hareket edip etmediğini ya da fiil zamanının durağan bir mevcut gönderim zaman noktası üzerinden akıp akmadığını temsil etmez.” (Comrie, 1985, s. 2). Bu düşünce, şimdiki zamanın 0 noktası (sıfır noktası - zero point) olarak ele alınmaması gerektiğini düşündürmektedir. Geleneksel yaklaşımda şimdinin çoğunlukla 0 nokta olarak gösterilmesi, gerçekleşmekte olan olayların bir ayağının geçmişte bir ayağının ise gelecekte olduğu gerçeğini, yani sürekliliğini göz ardı etmek demektir. Çünkü şimdi olan olaylar, geçmişte başlamış, gelecekte de bir süre devam edecektir. Diğer bir deyişle “akışı durdurulamayan zamanın devamlı ilerlemesi, şimdinin her zaman için gelecek yönünde yer değiştirmesi sonucunu doğurmakta, bu da zaman düzleminde şimdinin yerini sıfır noktasından daha geniş bir yere yerleştirmektedir. Şimdinin sıfır noktasıyla gösterilmemesinin diğer bir nedeni ise, geçmiş ile geleceği birbirine bağlaması, geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi üstlenmesi ve ‘şimdiye bağlı olarak süreklilik’ işlevini bünyesinde barındırmasıdır.” (Uzun, 2009, s. 25-26). Aynı zamanda “bir olayın, bir başka olay sırasında meydana geldiğini söylemek, birinci olayın yerinin çizgesel olarak ikinci olaya ayrılmış zaman aralığının içinde olduğunu söylemek demektir. Çünkü bir olay, mutlaka belirli bir zaman dilimi boyunca sürmektedir. Bu nedenle çizgesel olarak yalnızca

bir noktadan ziyade, zaman çizgisinin belirli bir bölümü olarak gösterilmelidir.” (Comrie, 1985, s. 2). Fiil zamanının gerçek zaman düzlemi üzerindeki yerleşimi ile şimdinin süreklilik bildirimi şöyle gösterilebilir:

Şekil 10. Gerçek zaman düzlemi

Kaynak: Üstünoğlu, 2004

Şekil 10, şimdinin geçmiş ve gelecek ile arasındaki ilişkisini göstermektedir. Dikey çizgiler, şimdinin bir bölümünün geçmişte bir bölümünün ise gelecekte olduğunu betimleyerek her iki kesit arasındaki geçiş aşamalarını belirtmektedir. Bu da şimdinin sürekliliğini gösterir niteliktedir. Ancak bu süreklilik, şimdiki zaman ile geniş zamanı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu da şimdiki zamanın, geniş zamanı; geniş zamanın da şimdiki zamanı karşılama beraberinde getirmektedir. Ancak yine de her iki zaman kesiti arasında farklılıklar bulunmaktadır. Acarlar (1969, s. 252), bu farklılığı şöyle anlatmaktadır:

Şimdiki zamanla geniş zaman arasında belirli bir sınır çizmek kolay olmaz. *Sabahları erken kalkıyorum*, bu söz şimdiki zamanla geniş zamanı ayıran sınırın her iki yanını tutan bir anlam taşıyor, *şimdikilerde erken kalkmak alışkanlığını edindim* denilmek isteniyor; öyle olunca söze, anlam çevresi daraltılmış bir geniş zaman kavramı da eklenmiş bulunuyor. Salt geniş zaman kipiyle söylenen *sabahları erken kalkarım* cümlesi birinci örnekteki anlamı veremezdi, çünkü bu türlü deyişte sınırsız bir geniş zaman kavramı var.

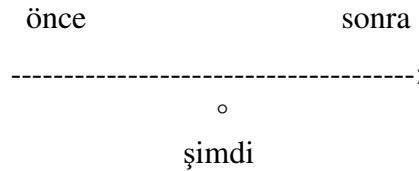
İnsanın genel olarak temelde geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı kavrayabildiği çoğunlukla kabul görse de, dil bilimsel zaman anlayışları toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. “Zamanın (time), en belirgin bölümünün geçmiş, şimdi ve geleceğe ayrılmış olması, çok eski bir düşüncedir.¹² Bu nedenle bir dil, bu ayrımları işaretlemek için üç zamana (tense) sahip olmalıdır.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 47). Ancak gerçek zaman ayrımları çoğunlukla bu biçimde düşünülse de, fiil zamanları dilden dile farklılık göstermektedir. “Örneğin Antik Yunancada şimdiki zaman (present), geniş zaman

¹² Bu görüş, eski Yunana kadar gitmektedir. (Swart-Verkuyl, 1999, s. 47, Binnick, 1999, s. 3).

(aorist) (geçmiş zaman türü), gelecek zaman (future) ve aynı zaman da bitmemiş (imperfect), (şimdi) bitmiş (perfect) ve pluperfect¹³ bulunmaktadır.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 47). Hatta kimi dilde fiil zamanı ayrımı yoktur. “Comrie, her dilin fiil zamanına sahip olmasa bile, bütün kültürlerin gerçek zamanı kavramsallaştırmasına sahip olduğunu varsaymaktadır. Bir dil geleneksel olarak zamansız (tenseless) olarak tanımlandığında, o dilde geçmiş, şimdiki ve gelecek kavramsallaştırmasının olmadığı sonucunu doğurmamaktadır.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 45). Zamanın farklı dillerde farklı biçimlerde algılanışını Dilaçar (1989, s. 111) şöyle anlatmaktadır:

Zaman gramatikal ulamı kimi dillerde isimlerde de bulunduğu halde bizde yalnız fiillerde kullanılır. Eskiden, hemen hemen bütün dillerde zamanın yalnızca iki türü vardı: *bitmişlik* (Latin. perfectum, Arap. mazi) ve *bitmemişlik* (Latin. imperfectum ya da imfectum, Arap. muzari); *geleceklik* ve *şimdiki*likle birlikte bitmemişlik sayılırdı. Zamanla bu kavram *geçmişlik* (passé), *şimdiki*lik (présent) ve *geleceklik* (futur) şeklinde üçe ayrıldı. Ayrıca, *geniş zaman* (aoriste), *süreklilik* (progressif, continu), *geçmiş öncesi* (passé antérieur), *gelecek öncesi* (futur antérieur), *salt zaman* (temps absolu), *görelî zaman* (temps relatif, temps sucomposé) ve bunların katışık şekilleri gibi zaman kavramları türeyip gelişti.

Comrie’nin bahsettiği zaman anlayışı, Jespersen’da da (Lyons, 1983, s. 274) görülmektedir ve bu düşünce şu biçimde gösterilmiştir:

Şekil 11. Sürem ve zaman

Kaynak: Lyons, 1983

Bu şemaya göre Jespersen, şimdikiyi kuramsal sıfır noktasıyla, geçmiş, şimdiden-önce, gelecek’i de şimdiden-sonra ile eş zamanlı hâle getirmiştir. Geçmiş ve gelecek ayrımlarını da daha sonra ikincil olarak düşünülen önce ve sonra kavramlarına uygulayarak, zamanı alt bölümlere ayırmıştır: geçmiş öncesi, geçmiş sonrası, gelecek öncesi, gelecek sonrası. Kuramsal sıfır noktası olarak şimdi ise alt bölüme ayrılmamıştır (Lyons, 1983, s. 274).

Şekil 11’den anlaşıldığı üzere Jespersen’in dil bilgisel zaman bölümlemesi, şimdi merkezlidir, geçmiş veya gelecek zamanlar, şimdi’nin öncesine veya sonrasına göre düzenlenmektedir. Buna göre şimdi’den önce

¹³ Pluperfect, Türkçeye “belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi” veya “hikâye birleşik zaman” (-m°şt°) biçiminde çevrilse de, bu çeviri uygun olmadığı için özgün terim tercih edilmiştir.

meydana gelen eylemler şimdiden önce olarak geçmiş, şimdi'den sonra meydana gelecek eylemler ise şimdiden sonra olarak geleceği temsil etmektedir. Bu şekle göre ayrıca şu zaman bölümlerlerinden de söz etmek olasıdır ki bu zaman bölümlerlerinde merkez noktanın değişebileceği görülmektedir:

“Kuramsal sıfır noktası” (sözcenin şimdi’si) bir yandan gelecek ile gelecek-dışı, öte yandan geçmiş ile geçmiş-dışı ikiliği ortaya çıkaracak biçimde geçmiş ya da gelecek içine alınabilir. Değişik bir ikilik (zamanın yönüne gönderimde bulunmadan, şimdi ile şimdi-dışı arasındaki ayrıma dayanarak) şimdi ve şimdi-dışı olabilir. Başka sınıflandırma olasılıkları yakınlık kavramına (yön kavramına gönderimde bulunarak ya da bulunmadan) dayanabilir. Örneğin, (sözce zamanına göre) yakın ya da uzak ikiliği; şimdi, yakın, uzak üçlemesi (Lyons, 1983, s. 274).

Jespersen’a göre, zaman (time), şimdiki zaman tarafından geçmiş ve gelecek olmak üzere iki bölüme ayrılmış düz bir çizgi ile temsil edilebilen bir bütün olarak düşünülmelidir. İkili bölünmenin her birinde, konuşmakta olduğumuz temel noktadan öncesine ya da sonrasına uzanan bazı noktalara gönderim sağlayabiliriz. Zaman bölümlenmesi sonucunda ortaya çıkan yedi bölünmenin her biri için geriye dönük ve ileriye dönük biçimler bulunmaktadır (Swart-Verkuyl, 1999, s. 54).

Tablo 1:

Jespersen’a Göre Zaman (Tense) Bölümlenmeleri

post-future	Cc	after-future
future	Cb	future
ante-future	Ca	before-future
present	B	present
post-preterit	Ac	after-past
preterit	Ab	past
ante-preterit	Aa	before-past

Görüldüğü gibi farklı toplumların dil kullanıcısının zihninde farklı zaman anlayışları vardır: Genelde zaman anlayışı, geçmiş-şimdi-gelecek biçiminde üçlü bir ayrıma tâbi tutulmaktadır. “Bu üçlü zaman karşıtlığının evrensel bir özelliği olduğu düşünülmüştür. Ancak durum böyle değildir.” (Lyons, 1983, s. 273). “Kimi diller bu üç zamanı, ayırt edemediği gibi, hiç zaman ayrımı bulunmayan diller de vardır.” (Comrie, 1976, s. 2). Diğer zaman ayrımları, geçmişin temel alınarak geçmiş-geçmiş dışı ikiliği içinde de düşünülebilmektedir. Bunun yanı sıra

şimdi-şimdi öncesi-şimdi sonrası (Bu ayrım, şimdi-şimdi dışı olarak da değerlendirilebilir.) veya gelecek-gelecek öncesi gibi biçimlerle değerlendirilebilmektedir. Katamba (1993, s. 220-221), dillerdeki farklı zamansal bölümlenmeler hakkında şu bilgileri vermektedir:

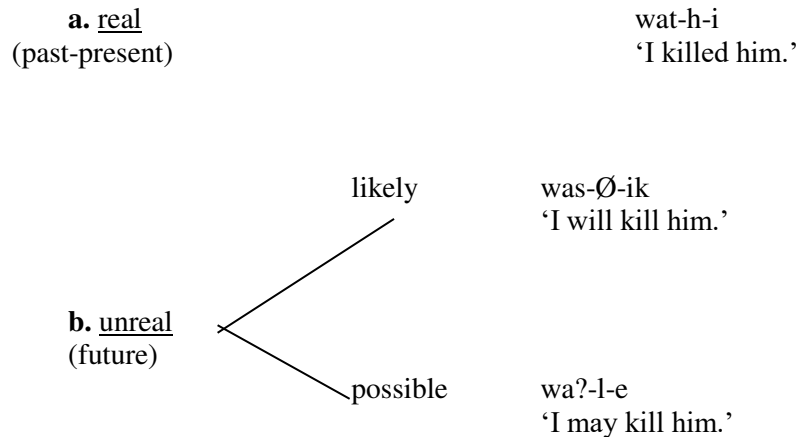
Birçok dilin biçim bilgisinde en az üç fiil zamanı göze çarpmaktadır: geçmiş, şimdiki ve gelecek (zamanlar). Swahili dilindeki şu örnekler tipiktir:

<u>Past</u>	<u>Present</u>	<u>Future</u>
(Before now)	(Now)	(After now)
ni-li-leta	ni-na-leta	ni-ta-leta ¹⁴
I-past-bring	I-pres-bring	I-fut-bring
'I brought'	'I bring'	'I shall bring'

Ancak bu üçlü fiil zamanı ayrımları, kesinlikle evrensel değildir. Bazı sistemlerde yalnızca iki yönlü bir ayrım yapılmaktadır. Kimi zaman, fiil zamanı ayrımları, Yidin dilinde olduğu gibi, geçmiş (past) ve geçmiş-dışı (non-past) arasında çizilmektedir. Örneğin *galiŋ* "go" (non-past), olay şimdi gerçekleşiyorsa ya da gelecekte gerçekleşecekse kullanılırken, *gali:ŋ* "went" (past), olay geçmişte gerçekleşmişse kullanılmaktadır.

Kimi zaman da gelecek (future) ve gelecek dışı (non-future) ayrımı göze çarpmaktadır. Şimdiki zaman (present) ve geçmiş zaman (past) aynı biçimde işaretlenmektedir ancak gelecek zamandan (future) farklılaşmaktadır. Bu ayrımlar, birçok yerli Amerika, Avustralya ve Papua Yeni Gine dillerinde görülmektedir. Böylesi sistemlerde, doğal olarak fiil zamanının işlevi olan zamansal gönderim, yine de şimdiki zamandır. (...) Temel zamansal ikilik (dichotomy), gerçek (real) olan geçmiş zaman ve şimdiki zaman ile gerçek olmayan (unreal) gelecek zaman arasındadır. (Geçmiş ve şimdiki zamanın neyi barındırdığını biliriz fakat gelecek hakkında asla emin değiliz.). Çoğunlukla bu anlamda *gerçek dışı* (unreal) için kullanılan teknik terim *irrealis* iken, *gerçek* (real) için kullanılan teknik terim *realis*'tir.

Dani dili, bu dil türüne iyi bir örnektir. Bu dilde üç farklı statü ayrımı bulunmaktadır: gerçek (real), olası 1 (likely), olası 2 (possible).

¹⁴ Bu dizilimlerin Türkçe çevirileri şöyle yapılabilir:

Ben-geçmiş zaman-getir (m-di-getir)	Ben-şimdiki zaman-getir (um-iyor-getir)	Ben-gelecek zaman-getir (im-eceğ (< ecek)-getir)

Görüldüğü gibi zamansal gönderimle ilgili olan fiil zamanı, olasılık ve kesinlikle ilgili olan statüyle kesişmektedir.

Fiil zamanları, konuşma zamanı ile diğer ilgi aralıkları arasındaki ilişkiyi barındırmaktadır (Michaelis, 2006b, s. 221). Fiil zamanlarında görülen bu ilişki, Reichenbach'a göre üçlü bir ilişkiyle açıklanmaktadır. "Reichenbach, fiil zamanlarını, konuşma zamanı (speech time=S), olay zamanı (event time=E) ve gönderim zamanı (reference time=R), arasında yer alan ilişkiler olarak tanımlamaktadır." (Binnick, 1991, s. 111; Michaelis, 2006b, s. 221).

Reichenbach (1947), fiil zamanlarının nasıl çalıştığını anlamak için, yalnızca konuşma zamanını ve söz konusu olayın zamanını değil, aynı zamanda bir gönderim noktasını da göz önünde tutmamız gerektiğini önermiştir. Ayrı bir gönderim noktası, pluperfect gibi zamanlar aracılığıyla meydana gelmektedir. Örneğin "By five o'clock John had already left" (Saat 5'te John çoktan ayrılmıştı.) cümlesindeki ayrılma olayı, yalnızca konuşma zamanından değil aynı zamanda gönderim zamanı olarak işlev gören saat 5'ten önceye yerleşmektedir. Böylece pluperfect için Reichenbach'ın şeması, çizgilerin öncelik sırasını işaretlediği E_R_S biçimindedir (Swart-Verkuy, 1999, s. 54).

Reichenbach gönderim zamanı (bundan sonra GZ), olay zamanı (bundan sonra OZ) ve KZ arasındaki ilişkilere bağlı olarak fiil zamanlarını şöyle adlandırmıştır: (Swart-Verkuy, 1999, s. 55).

Tablo 2:

Reichenbach'a Göre Fiil Zamanı Dizilimleri ve Adlandırılması

Yapı	Yeni Adı	Geleneksel Adı	Örnek
OZ_GZ_KZ	Anterior Past	Pluperfect	I had left
OZ,GZ_KZ	Simple Past	Simple Past	I left
GZ_OZ_KZ			
GZ_KZ,OZ	Posterior Past	_____	I would leave
GZ_KZ_OZ			
OZ_KZ,GZ	Anterior Present	Present Perfect	I have left
KZ,GZ,OZ	Simple Present	Present	I leave
KZ,GZ_OZ	Posterior Present	Simple Future	I will leave
KZ_OZ_GZ			

KZ,OZ_GZ ¹⁵	Anterior Future	Future Perfect	I will have left
OZ_KZ_GZ			
KZ_GZ,OZ	Simple Future	Simple Future	I will leave
KZ_GZ_OZ	Posterior Future	_____	I shall be going to leave

OZ, cümlede belirtilen eylemin ifade edildiği gerçekleşme zamanıdır, yani fiil zamanıdır. Çünkü fiil zamanının gösterici özelliği, cümledeki olayın zamanına işaret etmektedir. Buna göre OZ, basit zamanlarda (absolute tense) gösterici merkez (deictic centre) olarak kabul edilen şimdiye bağlı olarak öncesinde, aynı anda veya sonrasında yer alabilecektir. Bu da, OZ'nin geçmiş, şimdi veya gelecek olarak ele alındığı anlamına gelmektedir. Çünkü bu noktada önemli olan, fiil zamanının şimdiye göre yer alması değil, aksine gerçekleştiği zamandır. Bu tür durumlarda GZ, KZ ve OZ arasındaki ilişki, anlatı zamanına göre belirlenmekte, bu ilişkiler dizisine bağlı olarak da fiil çekimleri değişiklik göstermektedir. “Gösterici merkez, basit zamanlarda şimdiki zamanken, görelî zamanlarda (relative tenses) ise zamandaki diğer noktalardır.” (Comrie, 1985, s. 1). Türkçede anlatı zamanının şimdi merkezli olduğu durumlarda basit çekimlerin, geçmişte olduğu durumlarda ise birleşik çekimlerin kullanılması bu düşünceye bağlı olarak açıklanmaktadır. Erkman-Akerson (2007, s. 262-263), Türkçedeki fiil çekimlerinin gösterici merkeze alınan anlatı zamanına göre çekimlenmesini şöyle göstermektedir.

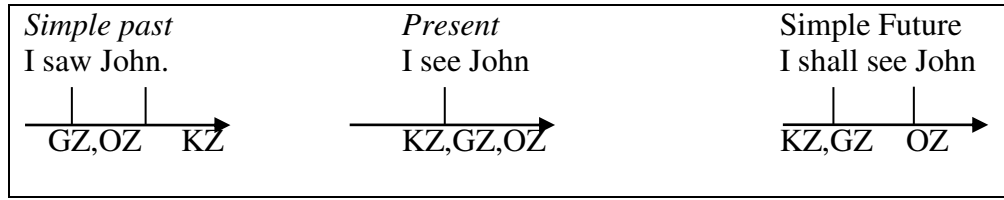
Tablo 3:

Şimdi Merkezli Fiil Çekimleri

Merkez: Şimdi – şu an (konuşma zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İr], [-Er]	[-Dİ], [-mİş]	[-yor]	[-EcEk]

Tablo 3'te görüldüğü üzere Türkçede gösterici merkeze KZ'nin yani şimdinin alındığı durumlarda, cümleler basit çekimlerden oluşmaktadır. Bu tür basit çekimlerde Reichenbach'a göre GZ, OZ ve KZ ilişkisi şöyledir:

¹⁵ Future perfect tense'te bu noktaların dizilimi, KZ_OZ_GZ biçiminde olması gerekirken, muhtemelen yanlışlıkla bu biçimde gösterilmiştir.

Şekil 12. Reichenbach’a göre basit çekimlerdeki zaman noktaları ilişkileri

Kaynak: Binnick, 1991.

Reichenbach’ın betimlemesinde bulunan GZ, KZ ve OZ noktaları, ya soldaki noktanın sağdaki noktadan önce geldiğini göstermek için kullanılan bir çizgiyle ya da iki noktanın aynı olduğunu göstermek için kullanılan bir virgülle gösterilmektedir. (Binnick, 1991, s. 111; Michaelis, 2006b, s. 224). Yani sözü edilen noktalar arasında öncelik-sonralık ilişkisi varsa, bu ilişki dizisi, noktaların arasına konulan bir çizgi ile belirtilmektedir. Virgülün konulması ise bu noktaların çakıştığını, eş zamanlı olduğunu, yani birbirlerine göre sıralanmadığını göstermektedir. “Basit zamanlarda –geçmiş, şimdi, gelecek zamanlarda- GZ ve OZ aynı konuma yerleşmektedir. Sözü edilen zaman, cümlede belirtilen durum zamanıdır.” (Michaelis, 2006b, s. 224).

GZ, OZ ve KZ noktaları arasındaki ilişki şu örneklerde daha açık görülmektedir:

Present: GZ,OZ,KZ → She’s at home right now (Şu an evde); GZ= right now

Past: OZ,GZ_KZ → She was at home yesterday (Dün evdeydi); GZ= yesterday

Future: KZ_OZ,GZ → She will be at home this evening (Bu akşam evde olacak); GZ= this evening (Michaelis, 2006b, s. 224).

Örneklerde görüldüğü üzere basit çekimlerde GZ, OZ ve KZ noktalarının ilişkileri belirtilmektedir. Buna göre GZ’nin şimdi olduğu durumlarda, GZ, OZ ve KZ noktaları birbiriyle çakışmaktadır. Geçmiş zamanlı çekimlerde OZ ve GZ noktaları aynı, KZ noktası farklıdır. Gelecek zamanlı çekimlerde de GZ ile OZ noktalarının aynı, KZ noktasının farklı olduğu görülmektedir. Buna göre şimdiki zamanda GZ, OZ ve KZ noktaları eş zamanlıdır, öncelik-sonralık ilişkisine bağlı değildir. Geçmiş zamanda OZ ve GZ noktaları eş zamanlı olarak KZ noktasından önceye yerleşmektedir. Gelecek zamanda ise GZ ve OZ noktaları yine eş zamanlıdır, ancak KZ noktasından sonra yer almaktadır.

Birleşik çekimlerde ise anlatı noktası değişir ve buna bağlı olarak fiil çekimleri değişiklik gösterir. “Görelî zamanlarda –past perfect gibi- OZ ve GZ farklıdır. Konuşucunun atıfta bulunduğu zaman, cümlede belirtilen durum zamanından ya önce ya da sonra gelen zamandır.” (Michaelis, 2006b, s. 224). Erkman-Akerson (2007, s. 263) anlatı zamanının geçmiş veya gelecek olması durumunda kullanılan fiil çekimlerini şöyle göstermektedir:

Tablo 4:

Geçmiş Merkezli Fiil Çekimleri

Merkez: Geçmişteki bir an (anlatı zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İrdİ], [-İrmİş]	[-Dİydİ], [-mİştİ] [-mİşmİş]	[-yordu], [-yormuş]	[-EcEktİ], [EcEkmİş]

Tablo 5:

Gelecek Merkezli Fiil Çekimleri

Merkez: Gelecekteki bir an (anlatı zamanı)				
	Dilimlenmemiş Zaman	Dilimlenmiş Zaman		
İşlev	Geniş	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Biçim	[-İr] olacak, [-yor] olacak	[-mİş] olacak	[-yor] olacak	-----

Tablo 4 ve Tablo 5’e göre zaman kavramının hem anlatı noktasıyla hem de sözce ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Sözce zamanı, şimdidir. Fiil zamanı ise, üretilen cümlelerin anlatı zamanına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Özellikle anlatı zamanının şimdi olduğu durumlarda basit çekimlerin, anlatı zamanının geçmiş olduğu durumlarda ise birleşik çekimlerin kullanılması bu nedene bağlanabilir. “Konuşma zamanı ile işaretlenen durum zamanı arasındaki ilişki, doğrudan ya da dolaylı olabilmektedir. Doğrudan ilişkilerde geçmiş zaman gibi basit zamanlar (absolute tenses), dolaylı ilişkilerde ise future perfect tense gibi görelî zamanlar kullanılmaktadır. Örneğin ‘*Bu mektubu okuduğunda gitmiş olacağım.*’ cümlesindeki gitme olayı, konuşma zamanıyla ilgili gelecekte olan bir noktaya göre geçmişte olarak temsil edilmektedir.” (Michaelis, 2006b, s. 220).

Verilen bu örnek cümledeki *gitmiş olacağım* yapısı aslında, zaman ve görünüş kavramlarının ayrımını da göstermektedir. Bu yapının zamanı, henüz gerçekleşmemiş bir olaya göndermede bulunarak gelecek zaman olarak işaretlenmişken, görünüşü bitmişlik / sınır sonrasılık bildirmektedir. Bu nedenle İngilizce dil bilgisinde *future perfect* olarak adlandırılmakta, future, geleceği; perfect ise bitmişliği karşılamaktadır. Bu tür işaretlemelerdeki zamansal yerleşmelerin, cümlenin üretildiği sözce ve sözceleme zamanlarının ilişkisine bağlı olarak belirlendiği söylenebilir. Çünkü “zaman ulamının temel özelliği, tümcede belirtilen oluş anını konuşucunun söyleme, sözceleme anına bağlamasıdır.” (Vardar, 2007, s. 228). Akaslan (1999, s. 41), sözce anı (Z1) ile sözceleme anı ¹⁶ (Z0) arasındaki ilişkiye göre zamansal değerleri şöyle göstermektedir:

Çakışma ilişkisi:	$Z1 = Z0$ Şimdiki zaman değeri
Farklılık ilişkisi:	$Z1 \neq Z0$ Yakın geçmiş ve yakın gelecek değerleri
Kopukluk ilişkisi:	$Z1 \text{ w } Z0$ Geçmiş zaman ve gelecek zaman değerleri.
Belirsizlik ilişkisi:	$Z1 * Z0$ ¹⁷ Aorist değerler (her zaman / çoğu zaman / kimi zaman vb.)

Baştürk (1999, s. 8) sözceleme kuramındaki bu ilişkileri, zamirler yoluyla şöyle dile getirmektedir:

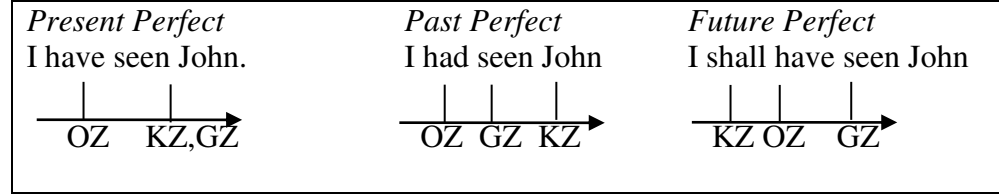
Eğer bu üst-işlemcinin değeri *eşit* ise, bir başka deyişle sözcedeki öznenin gönderimi sözceleyen öznenin gönderimi ile aynı ise bu durumda kullanılan zamir “ben” (-im) zamiridir; eğer bu üst-işlemcinin değeri *farklılık* değerinde ise, bir başka anlatımla eğer sözcedeki öznenin gönderimi sözceleyen öznenin gönderimi ile aynı değilse o zaman kullanılan zamir “sen” (-sin) zamiridir; yok eğer üst-işlemcinin değeri kopukluk değerinde ise

¹⁶ Sözceleme kuramına göre, sözce ile tümce birbirinden ayrılan iki kavramdır. Buna göre tümce, soyut olarak oluşturulan ve henüz konuşma anına göre belirlenmemiş genel düşüncedir. Sözce ise sözceleme edimi sonucu oluşturulan ve tümcenin özel bir durumu olan somut üretilimdir. (Baştürk, 1999, s. 6)

¹⁷ Burada verilen “w” ve “*” işaretleri, sözce anı ile sözceleme anı arasındaki zaman aralığının ilişkisine işaret etmektedir. Buna göre “w” işareti, sözce anından önce veya sonra olan olaylara göre sözce anı ile sözceleme anı arasındaki ilişkinin kopukluk ilişkisi olduğunu belirtmektedir. “*” işareti ise -(°)yor ekinin olası bütün zamansal değerlere (geçmiş, şimdiki, gelecek zamanlar ile geniş zaman olarak adlandırılan aorist değerlere sahip her zaman, çoğu zaman, kimi zaman vb.) sahip olması dolayısıyla sözce anı ile sözceleme anı arasındaki ilişkinin belirsizlik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

yani sözcedeki öznenin gönderimi sözceleyen öznenin gönderimine göre belirlenemiyorsa bu durumda kullanılan zamir “o” (Ø) zamiridir.

Reichenbach’a göre birleşik çekimlerdeki GZ, OZ ve KZ noktaları arasındaki ilişki ise şöyledir:

Şekil 13. Reichenbach’a göre birleşik çekimlerdeki zaman noktaları ilişkileri

Kaynak: Binnick, 1991

Birleşik çekimlerdeki bu ilişki şöyle de örneklenmektedir:

Present Perfect: OZ_KZ,GZ → The crowd has now moved to plaza (Kalabalık şu anda meydana hareket etti.); GZ= now

Past perfect: OZ_GZ_KZ → The crowd had moved to the plaza when the police showed up (Polis geldiğinde kalabalık meydana hareket etmişti.); GZ= the time at which the police arrived)

Future perfect: KZ_OZ_GZ → The crowd will have moved to the plaza by the time you call the police. (Polisi çağırdığınızda kalabalık meydana hareket etmiş olacak.); GZ= the time at which the police are called) ya da OZ_KZ_GZ → That’s Harry at the door; he will have bought wine (Kapıdaki Harry’dir; o, şarabı satın almış olacak); GZ= the time of Harry’s arrival (Michaelis, 2006b, s. 224-225).

Birleşik çekimlerde GZ, OZ ve KZ noktalarının ilişkisi, basit çekimlere göre değişiklik göstermektedir. Present perfect’te KZ ve GZ noktaları eş zamanlıdır ve OZ noktasından sonra bulunmaktadır. Past perfect’te öncelik-sonralık ilişkisine bağlı olarak GZ noktası, OZ noktasından sonraya, KZ noktasından önceye yerleşmektedir. Future perfect’te ise dizilim sıralamasında OZ noktası, KZ’den sonra, GZ’den önce konumlanmaktadır.

Zaman (tense), bir durumun zamanını söylemin durumuna göre belirlediği için, *gösterici* (deictic) olarak tanımlanmaktadır (Comrie, 1976, s. 2). Zaman kavramının bu özelliği Lyons’ta da (1983, s. 273) “(...) zaman (göstermeye tümüyle ya da bir ölçüde bağlı bütün söz dizimi özellikleri gibi) aynı zamanda hem tümce hem de sözcenin özelliği olan *gösterici* bir ulamdır.” sözleriyle dile

getirilmiştir. “Lyons’un da belirttiği gibi, zaman hakkındaki en önemli gerçek, gösterici bir kavram olmasıdır. Bu nedenle fiil zamanlı bir önerme, yalnızca gerçek zamana bağlı olmayacaktır. (...) Fiil zamanı, birkaç noktaya ya da söylemin sıfır noktasıyla ilgisi dışında tanımlanamayan zaman sürecine gönderim içerecektir.” (Michaelis, 2006b, s. 220). “Varlıkları, bir gönderim noktasıyla ilişkilendiren bir sistem, gösterici sistem olarak adlandırılmaktadır ve bu nedenle fiil zamanı, göstericidir.” (Comrie, 1985, s. 14). Çünkü fiil zamanı, bir olayın, durumun düz bir çizgi olarak düşünülen gerçek zaman üzerindeki gerçekleşme anını referans almaktadır. Comrie’ye göre (1985, s. 14) dillerde en sık rastlanan şey, gönderim noktası olarak konuşma durumunun seçilmesidir ki bu gönderim noktaları (zaman için) şimdiki an, (alan için) şimdiki nokta, (kişi için) konuşucu ve dinleyici odaklı olarak üç biçimde karşımıza çıkmaktadır. (...) Gönderim noktası, çoğunlukla şimdiki andır ve fiil zamanları; durumları, ya şimdiki anla aynı zamanda ya şimdiki andan öncesine ya da şimdiki zamandan sonrasına yerleşmektedir. Bu zamansal yerleşmeler Türk dilinde, fiil çekim ekleriyle belirlenmiştir. Türkçede fiil çekim eklerinin diğer zamanlara gönderimde bulunduğu durumlar dışında –temel çekim biçimleri bağlamında- $-m^{\circ}\text{ş}$ ve $-D^{\circ}$ biçim birimleri KZ’den önce olarak geçmiş zamanı, $-(^{\circ})\text{yor}$, $-mAktA$ ve $-mAdA$ biçim birimleri KZ’yle eşzamanlı olarak şimdiki zamanı, $-AcAk$ biçim birimi ise KZ’den sonra olarak gelecek zamanı işaretlemektedir.

Comrie (1985) de, Reichenbach’ın zaman betimlemesine benzer bir biçimde KZ, GZ ve OZ arasındaki üçlü ilişkiye değinmektedir. Ancak bu üçlü ilişki –Reichenbach’ta görülen ilişkisel dizimden biraz farklı biçimde, düzenli olarak OZ, GZ, KZ noktaları arasındaki ilişkiyle açıklanmıştır. “Comrie, (1985), KZ ile ilgili GZ ve GZ ile ilgili OZ gibi okunabilen yani KZ’nin GZ ile ve GZ’nin OZ ile ilişkisini içeren karmaşık ilişkileri önermektedir.” (Swart-Verkuy, 1999, s. 55). Comrie, fiil zamanlarını basit çekim ve birleşik çekim olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Basit çekimlerdeki ilişki Comrie’de (1985, s. 122) şöyle anlatılmaktadır.

Basit çekimin düzenli görünümünü oluşturmak için, konuşma zamanı için KZ olarak kısıltacağımız şimdiki zamanı belirtmek gerekmektedir. Ek olarak, zamanda bulunan durumla kaplanmış bir zaman noktası ya da zaman aralığı belirlememiz gerekecektir. Bu zaman noktası veya zaman aralığı, olay zamanı için OZ olarak belirtilmektedir. (...) KZ ve OZ noktalarını birbiriyle ilişkilendirmemizi sağlayan bazı zamansal ilişkiler kurmamız gerekmektedir. Söz konusu ilişkiler, önce, sonra ve eşzamanlıdır. Öncelik

(before) ilişkisinde, zaman noktası veya zaman aralığında, X içindeki her bir zaman noktası, Y içindeki her bir zaman noktasının solunda ise X, Y noktasından öncedir (Y'den önce X). Sonralık (after) ilişkisinde, X içindeki her bir zaman noktasının Y'deki her bir zaman noktasının sağında olduğu anlamına gelmektedir (Y'den sonra X). Eşzamanlılık (simultaneous) ilişkisinde ise X'teki her bir zaman noktasının Y'de de olması (veya tam tersi) demektir. Eşzamanlılık, simetrik bir ilişkidir yani X eşzamanlı Y, Y eşzamanlı X'e eşittir.

Görüldüğü gibi Comrie'ye göre basit çekimlerde KZ ve OZ noktaları ile bu noktaların birbiriyle önce, sonra ve eşzamanlılık ilişkileri vardır. Bu noktaların basit zamanlardaki yerleşimi Comrie'ye göre (1985, s. 123) şöyledir:

Present	→ OZ eşzamanlı KZ
Past	→ OZ önce, KZ
Future	→ OZ sonra, KZ

Basit çekimlerdeki bu ilişkilere göre şimdiki zamanda OZ ve KZ noktaları eşzamanlıdır. Geçmiş zamanda OZ noktası, KZ noktasından önce gelmektedir. Gelecek zamanda ise OZ noktasının KZ noktasından sonraya yerleşmesi söz konusudur.

Toplumlarda farklı zaman bölümlerlerinin olduğundan yukarıda söz edilmişti. Bununla birlikte basit çekimler, geçmişin veya geleceğin temel alınmasıyla geçmiş dışı (non-past) veya gelecek dışı (non-future) gibi ikili ayrımları da barındırmaktadır. Buna göre geçmiş dışı ve gelecek dışı zamanlarda KZ ve OZ noktalarının birbirine göre yerleşimi şöyle gösterilmektedir:

geçmiş dışı	→ OZ eşzamanlı KZ ya da OZ sonra, KZ
gelecek dışı	→ OZ önce, KZ ya da OZ eşzamanlı KZ (Comrie,

1985, s. 124).

Geçmiş dışı zamanın şimdiki ve gelecek zamanları içerdiği düşünüldüğünde, bu durumda OZ ve KZ noktalarının ya eşzamanlı olduğu ya da OZ noktasının KZ noktasından sonraya yerleştiği görülecektir. Gelecek dışı zaman ise şimdiki ve geçmiş zamanları içermektedir. Bu durumda ise OZ ve KZ noktaları ya eşzamanlı olacak ya da OZ noktası KZ noktasından önce yer alacaktır. Diğer bir deyişle geçmiş dışı zamanda OZ noktası hiçbir durumda KZ noktasından önceye, gelecek dışı zamanda ise hiçbir durumda KZ noktasından sonraya yerleşmeyecektir.

Birleşik çekimlerin ayrımını elde etmek için gerekli olan, GZ ile sembolize edilen başka bir zaman noktasını belirlemektir. Böylece GZ noktasından sonraya, önceye veya eşzamanlı olarak durum zamanındaki yerleşimi ilişkilendirebiliriz (Comrie, 1985, s. 124). Comrie'ye göre birleşik çekimlerdeki ilişki, GZ ve OZ noktaları arasındaki ilişkiyle belirlenmektedir. Buna göre birleşik çekimlerdeki GZ ve OZ noktalarının ilişkisi şöyledir:

relative present	→ OZ eşzamanlı GZ
relative past	→ OZ önce, GZ
relative future	→ OZ sonra, GZ (Comrie, 1985, s. 124-125)

Birleşik çekimler için bütün bu gösterimlerin en belirgin özelliği, bağlantılı olmayan, yani şimdiki zaman gibi herhangi bir gösterici merkezle ilgili bir zamana yerleşmeyen bir gönderim noktasının olmasıdır. (...) Birleşik çekimler için GZ, bağlamla (context) verilmektedir. Birleşik çekimlerin anlamı, GZ noktasının tespitinde herhangi bir gönderim içermemektedir (Comrie, 1985, s. 125). Yani birleşik çekimlerde bulunan GZ noktasının, aslında gösterici merkez noktasıyla herhangi bir bağı yoktur ve GZ noktasının belirlenmesi, salt birleşik çekimlerde belirgin değildir. GZ noktasının belirlenmesi, cümlede verilen bağlamla anlaşılır hâle gelmektedir.

Comrie'nin yukarıda verdiği ilişkiye göre relative present'te OZ ve GZ noktaları eşzamanlıdır, öncelik-sonralık sırasına göre dizilmemektedir. Relative past'ta OZ noktası, GZ noktasından önceye yerleşmektedir. Relative future'da ise OZ noktası, GZ noktasından sonra gelmektedir.

Basit çekimler ile birleşik çekimlerin birleşimde (İngilizcedeki pluperfect, future perfect gibi) ise OZ, GZ ve KZ noktalarının ilişkisi vardır. Böylesi zamanlarda “GZ, KZ olan şimdiki zamana göre oluşturulmaktadır. Sonrasında ise OZ noktası, GZ noktasıyla ilgili bir zamana yerleşmektedir. Örneğin pluperfect için, şimdiki zamandan önce, bir GZ noktası vardır. OZ ise, GZ noktasından öncedir.” (Comrie, 1985, s. 125). Buna göre pluperfect için ilişki şu biçimdedir:

pluperfect	→ OZ önce, GZ önce, KZ

Bu gösterim, KZ'den önce GZ ve GZ'den önce OZ olarak yorumlanmaktadır. Bu gösterimin birçok önemli özelliği, belirtilmelidir. İlk olarak, OZ noktası, GZ noktasına göre ve GZ noktası da KZ noktasına göre yer almaktadır. Ancak OZ ve KZ noktaları arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Çünkü öncelik ilişkisi, geçiş aşamasıdır. (...) İkinci olarak,

gösterimdeki OZ, GZ ve KZ noktalarının dizilimi, şöyledir ki GZ noktası, OZ ve KZ arasındadır: Bu dizilim, basit ve birleşik çekim birleşiminin bütün örnekleri için geçerlidir. Böylesi birleşik çekimlerde bir durumun, sırayla, şimdiki zamana göre konumlandırılan bir GZ noktasına göre konumlandırıldığı düşüncesine karşılık gelmektedir (Comrie, 1985, s. 125).

İngilizcedeki future perfect'te ise bu noktaların dizilimi “KZ'den sonra OZ ve OZ'den sonra GZ” (Comrie, 1985, s. 126) biçimindedir. “Future perfect, OZ'nin GZ'den önce ve GZ'nin KZ'den sonra yer alması gerektiği gerçeğiyle sınırlandırılmıştır.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 55). Bu dizilim, Reichenbach'ın yukarıda verilen dizilimiyle benzerlik göstermektedir. İki görüş arasındaki fark, Reichenbach'ta birbiri ardınca dizilen ilişkiler ağı olarak söz konusuysen, Comrie'de GZ noktası merkezli bir dizilimin olduğu görülmektedir.

Fiil zamanı, gerçek zamandaki yerleşimin dil bilgisel ifadesidir. Diğer bir deyişle zaman (tense), “eyleme bağlı olarak gerçek ya da doğal sürenin çeşitli dilbilgisel bölümlerini belirten ulam ve bu ulama bağlı olarak ortaya çıkan alt ulamlardan her biri(dir.)” (Vardar, 2007, s. 228). Yani soyut zaman düzlemi üzerindeki gerçekleşme biçimidir. Buna göre “fiil zamanına sahip pek çok dilde, fiil zamanı, fiillerle ya da belirli yardımcıları olarak fiile eklenen fiil çekim ekleriyle veya fiile bağlı bulunan dil bilgisel sözcüklerle işaretlenmektedir.” (Swart-Verkuyl, 1999, s. 45). Türk dilinde fiil zamanları, fiile eklenen fiil çekim ekleriyle sağlanmaktadır. Çünkü “zaman kavramı, çekimli fiilin temel ögesidir. Eylemler ister ortaya çıkmış olsun, ister çıkması tasarlansın zaman kavramı ya açık olarak ya da dolaylı olarak vardır.” (Özdemir, 1989, s. 178). Fiil zamanlarını bildiren eklere, zaman ekleri adı da verilmektedir. Böylece çekimli fiil oluşturularak zaman (ve ayrıca kişi / kip / görünüş kavramları) dışı vurulmaktadır. “Zaman bildirimi için birinci koşul, bir fiilin bulunmasıdır. Fiil yoksa *zaman* bildirimi de yoktur. (...) Bir fiilin gerçekleşmesi için, öncelikli koşullardan biri, zamandır. Aynı biçimde zaman bildirimi için de en önemli koşul, bir fiilin bulunmasıdır. Başka bir deyişle fiil için zaman ve zaman için fiil, olmazsa olmaz türünden iki koşuldur.” (Uzun, 2009, s. 21). Ancak cümlede fiil zamanının daha belirgin bir yere yerleşmesi için birtakım yönverenlerin kullanımı da söz konusu olabilmektedir. Böylece fiil zamanı, soyut zaman düzlemi üzerinde daha kesin bir konuma yerleşecektir. Ayrıca bu türden yönverenler, zaman eklerinin diğer bir zamana gönderimde bulunmasının belirlenmesinde de etkindir.

Comrie (1985, s. 8), fiil zamanının belirlenmesinde rol oynayan yönverenler hakkında şu bilgileri vermektedir:

Zamanda (time) konumlanan ifadelerin genel toplamı, dilin yapısı için önemi bakımından üç sınıfa ayrılabilir:

a. En geniş sınıf, birleşik ifadelerden oluşmaktadır. Çünkü bu sınıf, zaman (time) aralıklarını ölçmek için dilsel araçlara sahip olan bir dilde potansiyel olarak sonsuzdur. Bir dilde bulunan birleşik ifadeler, bir başka dilde tek bir sözlüksel ögeden oluşabilmektedir. Örneğin İngilizcedeki *last year*, Türkçedeki *geçen yıl* birleşik bir ifadeyken, Çekçedeki *loni* tek bir sözlüksel birimdir.¹⁸

b. İkinci sınıf, zamanda konumu ifade eden dildeki sözlüksel ögelerden oluşmaktadır. Bu sözlüksel ögeler, tek bir sözcüğü barındırmaktadır. *Şimdi, bugün, yarın* gibi sözlüksel birimleri içermektedir.

Sözlükte listelenen ögeler deposunun zorunlu olarak sonlu olması nedeniyle (...) sözlüksel ögelerin kullanımı, birleşik ifadelerin kullanıma göre daha azdır.

c. Üçüncü sınıf, dil bilgisel kategoridir.¹⁹

Bir cümlede belirtilen fiil zamanı, KZ olarak ele alınan şimdiki zamana göre belirlenmektedir. Çünkü “gösterici merkezin en doğru örneği, burada ve şimdidir, yani gösterici merkez olarak alınan KZ’dir.” (Comrie, 1985, s. 14). “Dilden dile değişen çekim yollarıyla dile getirilen zaman kavramı, işi, konuşan açısından aydınlatan, belirleyen dilbilgisel bir türdür.” (Aksan, 2000, s. 99). Türkçede dört fiil zamanının bulunduğu temel kanıdır ve bu fiil zamanlarının KZ’ye göre konumu genel olarak şöyle dile getirilmektedir.

Şimdiki zaman konuşma anıyla aynı anda gerçekleşen vaka ve durumlar için kullanılır: “Okuyor.”. Geçmiş zaman konuşma anından önceki bir duruma yerleşir: “Okudu.”. Gelecek zaman konuşma anından sonraya yerleşir: “Okuyacak.” ve geniş zaman ise her zamanı kapsayarak “Okur.” biçiminde konuşma anından öncesine, konuşma anına ve sonrasına yerleşir. (Benzer, 2012, s. 13).

Buna göre Türkçedeki $-(^{\circ})yor$, $-mAktA$ ve $-mAdA$ KZ’yle aynı anda olan, $-D^{\circ}$ ve $-m^{\circ}\$$ KZ’den önce olan, $-AcAk$ ise KZ’den sonra olan olayları işaretlemektedir. Türkçede bu fiil zamanlarının yanı sıra ayrıca KZ’den önce olan,

¹⁸ Bu tür yönveren sözcüklerin kullanımı, birleşik ifadeler ile sözlüksel ögeler arasındaki farklardandır. Çünkü herhangi bir dilde birleşik sözcük olarak kullanılan yönveren bir başka dilde tek bir sözlük ögesinden ibaret olabilmektedir.

¹⁹ “Dil bilgisel kategoriler, GZ noktaları olarak, zaman (time) için şimdiki zamanı, mekân için şimdiki yeri, kişi için ise konuşucuyu ve dinleyiciyi kullanmaktadır. Kavramları bu GZ noktalarıyla ilişkilendiren sistemler, gösterici sistemler (deictic systems) olarak sınıflandırılmaktadır.” (Abdurrazzak, 2012, s. 16). Sistem için çoğunlukla GZ, konuşma eylemi olduğu için zamanının gösterici bir sistem olduğu söylenmektedir. (Saeed, 2003, s. 125).

KZ’de devam eden ve KZ’den sonra da devam edecek olayları işaretlemek için *-r / -Ar / -mAz* biçim birimleri bulunmaktadır. Türkçede bu biçim birimlerin işlevlerini belirleyebilmek için ayrıca Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda zaman kavramının nasıl ele alındığına bakmanın yararlı olacağı kanısındayız.

2.5.1.1. Türkçede Zaman Kavramı İle İlgili Kuramsal Görüşler

Türkçe üzerine yapılan dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında zaman kavramının ne olduğu yanı sıra zaman kavramının bölünmesi ve zaman eklerinin işlevleri üzerinde durulmaktadır. Konu üzerine yapılan hemen her kaynakta, zaman kavramının tanımını bulmak olasıdır. Ancak zaman kavramı hakkındaki en çarpıcı açıklama, Augustinus’a ait olmalıdır:

Nitekim zaman nedir? Kim bunu kolayca ve hemen tanımlayabilir? Kim onu sözcüklere dökerek denli, en azından düşünceyle kavrayacak? Ama konuşma sırasında, zamandan daha yakın ve daha bilinir bir şey söyleyebilir miyiz? Ondan söz edilince kesinlikle onu anlıyoruz, bir başkası ondan söz edince de gene anlıyoruz. Öyleyse zaman ne? Eğer hiç kimse benden bunu sormasa biliyorum; ama soran kişiye açıklamak istesem bilmiyorum (Babür, 1996, s. 47).

Türkçede dört fiil zamanının bulunduğu genel kanıdır: *Geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman*. Bu dört fiil zamanı, fiillerin üzerine *-D° / -m°ş, -(°)yor / -mAa / -mAktA, -AcAk ve -r / -Ar / -mAz* biçim birimlerinin eklenmesiyle dile getirilmektedir. Sözü edilen bu zamanlar, fiil ve fiil çekim eklerinin bütünü oluşturarak fiil çekimi aracılığıyla aktarılmaktadır. Fiil çekimi, “çeşitli zaman, kip, görünüş, çatı, sayı, kişi vb. ulamlarını belirtmek üzere eylemlerin uğradıkları biçimbilimsel değişikliklerin tümü(dür).” (Vardar, 2007, s. 59). Bu tanımdan çekimli bir fiilde birtakım dil bilimsel öğelerin bulunduğu ve Türk dilinde zaman, kip, görünüş gibi kavramların aynı yapıyla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Tek başlarına soyut durumda bulunan fiiller, bu yönüyle somut duruma geçmektedir. Fiil çekimi, fiillerin somutlaşmasını sağlamakla birlikte bu somutluk, farklı söz dizimsel yollarla daha çok netlik kazanabilmektedir. Özellikle yüklemdeki olayın sonsuz zaman düzleminde ne zaman gerçekleşeceğini bildiren yönverenler aracılığıyla fiillerin gerçekleşme zamanı daha da somutlaşmaktadır. Bu tür durumlarda zaman sınırlaması katan zarfların etkisi göze çarpmaktadır. “Gelecek” cümlesi, *-ecek* biçim biriminin kullanımından dolayı henüz gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşecek bir olaya

gönderimde bulunmaktadır. Ancak olayın tam olarak gelecekte ne zaman gerçekleşeceği bilgisi yoktur. Bu nedenle *yarın, iki gün sonra, birazdan* gibi sözcüklere ihtiyaç duyulmaktadır. Cümle “*Yarın gelecek.*” veya “*Yarın saat 18.30’da gelecek.*” biçimlerinde genişletildiğinde yüklemdeki olayın zamanı, daha da belirginleşecektir.

Türkçede çoğunlukla *bildirme / haber kipleri* ile *tasarlama / isteme kipleri* terimleriyle karşılanan dokuz fiil çekim ekinin varlığından söz edilmektedir. Yine bu fiil çekim eklerinden *bildirme / haber kiplerinin* kip yanı sıra zaman bildirimi sağlandığından bahsedilmekte ve bu özelliği bakımından zaman eki (geçmiş zaman eki, gelecek zaman eki vb) olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu tür adlandırmalarda eklerin kip, görünüş bildirimlerinden çok zaman bildirimlerinin ön planda olması söz konusudur. Çünkü “bu eklerin Türk dil bilgisi kitaplarında esas ve öncelikli işlevlerinin zaman olduğu düşünülür ve bu sebeple ekler dil bilgisi kitaplarında geniş zaman eki, gelecek zaman eki gibi adlarla yer alır.” (Benzer, 2012, s. 23-24).

Türkçe dil bilgisi kaynaklarında özellikle kip ve zaman kavramlarının birlikte değerlendirildiği görülmektedir. “Türkçeye ilişkin betimlemelerde kip kavramı zaman kavramıyla çoğu kez karışır, kip yerine tarz terimini kullanıp zaman yerine kipi kullananlara bile rastlanır.” (Vardar, 2007, s. 135). Geleneksel yaklaşımla fiil çekim eklerinin bir kısmı kip yanı sıra zaman bildirimi sağlarken bir kısmı ise yalnızca kip bildirimi işlevini üstlenmektedir. Kip ve zaman bildirimi sağlayan eklerin *bildirme / haber kipi* ekleri olduğu ve bu eklerin ayrıca “kip ve zaman ekleri” olarak adlandırıldığı gözlenmektedir. Tasarlama / isteme kipleri ise yalnızca kip değerleriyle kullanım alanına çıkmaktadır. Ergin (2000, s. 288) “şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. (...) Bu ekler bir şekil, bir de zaman ifade ederler. Şekil ifadesi hepsinde, zaman ifadesi ise ancak bir kısmında vardır.” diyerek bu ayrımı vurgulamaktadır. Yani fiil çekim eklerinin bir kısmı hem zaman hem de kip işlevlerini, bir kısmı ise yalnızca kip işlevini bünyesinde taşımaktadır. Dil bilgisi kaynaklarına göre fiil çekim eklerinin alt türleri şöyle gösterilebilir:

Tablo 6:

Dil Bilgisel Yaklaşımla Fiil Çekim Eklerinin Alt Türleri

Fiil Çekim Ekleri		
Kip ve Zaman Ekleri		Kip Ekleri
Kip Ekleri	Zaman Ekleri	
Bildirme	Belirli Geçmiş (–D°)	Şart (–sA)
	Belirsiz Geçmiş (–m°ş)	İstek (–A)
	Şimdiki (–(°)yor, –mAdA, –mAktA)	Gereklilik (–mAlI)
	Gelecek (–AcAk)	Emir
	Geniş (–r / –Ar / –mAz)	

Tablo 6’ya göre iki türlü fiil çekim eki vardır: Kip ve zaman ekleri ile yalnızca kip ekleri. Bunlardan kip ve zaman ekleri de kendi içerisinde iki farklı işlevi bir arada barındırmaktadır. Yani bu ekler hem kip hem de zaman bildirimlerini karşılamaktadır. Kip işleviyle bildirmeyi, zaman işleviyle ise belirli geçmiş zamanı, belirsiz geçmiş zamanı, şimdiki zamanı, gelecek zamanı ve geniş zamanı işaretlemektedir. Diğer bir deyişle bu ekler, çift işleve sahiptir. Bu düşünceye göre Türkçede kip ve zaman, aynı eklere yüklenen bir görünüm sergilemektedir. Tasarlama / isteme kipleri ise yalnızca kip işlevini üstlenmekte, zaman kavramından ise soyutlanmaktadır.

“Zakir’e göre (1999) geleneksel dil bilgisinde zaman, olayın (hareketin) gerçek zamandaki (time) yeri ile KZ arasındaki bağlantısını ifade eden bir kategoridir. Türk dili morfolojik çalışmalarında zaman genellikle, bu ‘üçlü (trichotomical)’ sınıflamanın ve tanımın Türk dillerinin gerçekliğine uyup uymadığına bakılmaksızın, geçmiş, şimdi ve gelecek olarak sınıflandırılmıştır.” (Demirgüneş, 2007, s. 9-10). Bu sınıflamaya ayrıca geniş zaman da eklenmektedir. Ancak Türkçedeki fiil zamanının bu dörtlü ayrımı, Oğuzcanın ilk dil bilgisi kitabı olan Müyessiretü’l-Ulûm’da görülmemektedir. Bergamalı Kadri sözü geçen eserinde “fiillerin gerçekleşebileceği üç zamandan söz eder: *‘Zamân üçdür; biri geçmiş zamandır, biri şimdiki zamandır, biri gelecek zamandır.’*” (Ertürk, 2015, s. 1075).

Üçok (2004, s. 129-130) fiil zamanı (temps; tempus) hakkında “fiillerin ifade ettikleri işin ne zaman vukua geldiğini çekimlerden veya daha doğrusu

çekim eklerinden anlamak kabildir. Fiillerin ifade ettikleri iş, durum, hüküm vs esas itibariyle dört zamanda vukua gelirler: hal, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman.” bilgilerini vermektedir. Bu açıklamadan Türkçede zaman kavramının fiiller ve fiil çekim ekleri üzerinden aktarıldığı sonucu çıkmaktadır. Dilaçar’ın (1989, s. 111) “Zaman gramatikal ulamı kimi dillerde isimlerde de bulunduğu halde bizde yalnız fiillerde kullanılır.” sözleri de bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Çünkü mastar durumunda bulunan fiiller soyut durumdadır. Soyut durumdaki fiillerin kullanım alanına çıkarak OZ’yi işaretlemesi, öncelikle fiil çekim eklerinin görevidir. Ancak fiil çekim eklerinin düzenli olarak bilinen işlevlerine bağlı bir zamanı işaretlemesi kimi zaman olanaklı değildir. Böylesi durumlarda bağlam içindeki yönverenler ile durum eklerinin kullanımı fiil zamanının belirlenmesinde etkilidir.

Özdemir (1989, s. 178) fiil zamanını “fiilin karşıladığı eylemin meydana geldiği zaman bölümüne ‘filde zaman’ denir. Zaman kavramı, çekimli fiilin temel ögesidir. Eylemler ister ortaya çıkmış olsun, ister çıkması tasarlansın zaman kavramı ya açık olarak ya da dolaylı olarak vardır.” biçiminde tanımlamaktadır. Bu tanımdan fiil çekim eklerinin ön plana çıkan işlevinin zaman kavramı olduğu ve fiil çekimlerinde ister açık isterse kapalı bir biçimde mutlaka zaman kavramının bulunduğu anlaşılmaktadır. Fiil çekimlerinde zaman kavramının açık biçimde bulunması yukarıda belirtilen bildirme / haber kip eklerinde, kapalı biçimde bulunması ise tasarlama / isteme kip eklerinde bulunan bir özelliktir. Ancak tasarlama / isteme kip eklerinde görülen zaman bildirimleri, çoğunlukla geleceğe yöneliktir ve bu özelliğe uygun yönverenlerle kullanımları göze çarpmaktadır. Özdemir (1989, s. 178) bu tür kullanımlar için “Hemen gelmelisin.”, “Şimdi uyusam.”, “Yarın yapsam.” örneklerini vermektedir. Bu örneklerde yönveren olarak kullanılan zarfların, KZ’den, yani şimdiki zamandan hemen ve / veya biraz sonra yapılması tasarlanan eylemlerin zamanını gelecek yönünde işaretlediği görülmektedir. Bu da tasarlama / isteme kip ekleriyle çekimlenen basit çekimlerin geçmiş zaman işaretleyici zarflarla kullanılamayacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “*Dün gelmelisin.”, “*Az önce uyusam.”, “*Dün yapsam.” gibi kullanımlar, gerek zamansal bölümlemeye ve gerekse dil bilgisine uygunluk taşımayacaktır.

Yaman (1992, s. 62) zaman kavramına, hem gerçek zaman hem de fiil zamanı bakımından yaklaşmakta ve şu bilgileri vermektedir: “Genel anlamıyla

zaman, başı ve sonu olmayan, akışı durdurulamayan soyut bir kavramdır. Dilbilgisindeki terim anlamıyla ‘zaman’ ise, fiilin bildirdiği iş, oluş ve hareketin başı ve sonu olmayan bu akış halindeki çizginin neresinde, hangi noktasında cereyan ettiğinin, etmekte olduğunun veya edeceğinin belirlenmesidir. Diğer bir söyleyişle ‘zaman’ terimi, sonsuz diye nitelediğimiz ‘zaman’ çizgisinin belirli bölümlerine verilen özel adları ifade etmektedir. Başı ve sonunun sınırsızlığı ile zapt edilemeyen bu hızlı akışın belirli dilimlere ayrılmasına ‘zaman’ denilmektedir.” Bu açıklamadan gerçek zamanın, fiil zamanına göre daha geniş bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Fiil zamanı, ancak gerçek zaman çizgisi üzerindeki çeşitli bölümlemelerden oluşmaktadır. Ancak bu bölümlemeler, gerçek zaman ile fiil zamanının birbiriyle bağlantılı olduğu anlamına gelmez. Çünkü gerçek zaman soyuttur, fiil zamanı ise dillerde çeşitli yollarla işaretlenen bir somutluk taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında gerçek zaman, fiil zamanını kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır. Başka bir deyişle fiil zamanı, ancak gerçek zaman üzerinde bir yer kaplamaktadır.

Şekil 14. Gerçek zaman fiil zamanı ilişkisi

Ergin (2000, s. 133) zamanı “fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden gramer kategorisi” olarak tanımlamaktadır. Türkçede kip ile zaman kavramlarının ayrı biçimlerle değil aynı biçim birimler üzerinden aktarıldığını belirten Ergin’e göre (2000, s. 133) “(...) şekil ifadesi bütün fiil kiplerinde vardır. Fiil kiplerinin bir kısmında ise bu şekil ifadesinden başka, (...) bir de zaman ifadesi vardır. Yani fiil kiplerinin bir kısmı yalnız kip ve şekil kategorisini karşılarken diğer kısmı şekil kategorisi ile birlikte zaman kategorisini de karşılarlar. Demek ki zaman kategorisi fiil kök veya gövdelerinin ayrı bir çekim şekli ile değil kip şekillerinin bir kısmı ile ifade edilir. Kip eklerinin

bir kısmı da aynı zamanda zaman ekleridir.” Türk dilinde yaygın kabul edilen görüşe göre bildirme / haber ve tasarlama / isteme kiplerinin olduğundan yukarıda söz edilmişti. Ergin’in verdiği bilgilere göre Türk dilinde kip ve zaman kavramlarını karşılayan ekler, bildirme / haber kipleridir. Dolayısıyla bu ekler, hem kip hem de zaman ifadesi taşımaktadır. Kip olarak bildirmeyi zaman olarak ise ikisi geçmiş zaman olmak üzere dört fiil zamanını karşılamaktadır. Bu fiil zamanları geçmiş zaman (yazarın kullandığı terimlerle görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman), şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zamandır.

Banguoğlu da (2011, s. 441-443) Türkçedeki fiil çekim eklerinin bir kısmının kip ve zaman kavramlarını karşıladığı düşüncesinden hareketle bu kavramları birlikte değerlendirmiştir: “Bir kılış veya oluşun içerisinde geçtiği zaman parçasına fiilin zamanı diyoruz. (...) Fiil çekiminde zaman esastır. Çekim kipleri aslında zaman bölümlerine göre adlandırılırlar (geçmiş kipi, gelecek kipi).” Banguoğlu (2011, s. 442) Türkçedeki zamanları ise *ana zamanlar* ve *yan zamanlar* olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ana zamanları geçmiş (-D° ekli geçmiş zaman), şimdiki ve gelecek zamanlar; yan zamanları ise dolaylı geçmiş (-m° ekli geçmiş zaman) ve geniş zamanlar oluşturmaktadır.

Korkmaz (2007, s. 249) fiil zamanını “çekimli fiilin karşıladığı kılış veya oluşun içinde geçtiği zaman dilimi: Şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman vb. Fiildeki zaman, basit zaman ve birleşik zaman olarak ikiye ayrılır.” biçiminde tanımlamaktadır. Korkmaz (2009, s. 570) bir diğer çalışmasında da zaman kavramı hakkında benzer bilgiler vermektedir: “Fiilde zaman, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı ve sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir. (...) Fiil çekimi, zaman kavramı açısından basit zamanlı çekimler ve birleşik zamanlı çekimler olmak üzere iki grup oluşturur.” Görüldüğü gibi Korkmaz’da da fiil zamanı, çekimli fiille ilgili görülerek fiilin üzerine gelen fiil çekim eklerinin kullanımlarına bağlı olarak dörde ayrılmaktadır. Ancak açıklamada görülen birleşik zaman²⁰ terimi, tartışmaya açıktır. Birleşik zaman, birden çok fiil çekim ekinin üst üste gelmesiyle (-AcAktI, -m°şt° vb.) ortaya çıkan yapılar için kullanılmaktadır. Ancak bu adlandırma, iki zamanın bir arada kullanılması

²⁰ Bileşik zaman (Alm. Zusammengesetztes Tempus, Fr. Temps composé, İng. Compound tense). Yardımcı eylem ya da, Türkçede olduğu gibi, ekeylemlle oluşturulan zaman(dır).”(Vardar, 2007, s.44)

anlamına gelmekte ve zihinde bir eylemin aynı anda iki farklı zamanda meydana geldiği düşüncesini uyandırmaktadır. Hâlbuki eylemin yalnızca tek bir zamanda gerçekleşmesi söz konusudur. Örneğin *-AcAkI* yapısı ele alındığında ve birleşik zaman düşüncesi kabul edildiğinde, eylemin hem gelecek zamanda gerçekleşeceği hem de geçmiş zamanda gerçekleştiği kabul edilecektir. Oysa bu tür fiil çekimlerinde, fiil zamanı çoğunlukla sona gelen biçim birimlerle işaretlenmektedir. Her fiil çekim ekinin üst üste gelememesi de (*-(°)yoracak, *-D°yor vb.) bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Gülsevin'in (2000, s. 215-216) konu hakkındaki görüşleri bu düşüncüyü desteklemektedir:

“Birleşik zaman” başlığı, terim olarak düzeltilmelidir. Çünkü herhangi bir fiil (oluş, kılış, eylem) “birden çok zaman”da gerçekleşmemektedir. Yani, birleşik yapıların herhangi birinde, birden çok zaman kavramı bulunmamaktadır. Fiil, tek bir zamanda gerçekleşmektedir. Bu tür yapılarda eklerden biri “zaman”, diğeri “kip (tarz)” bildirmektedir. Fakat, “birleşik zaman” terimi, akıllarda birden çok zaman olduğu izlenimini doğurmaktadır. (...)

Fiil -(y)AcAk i-dim:	(gel-ecek i-dim)
Fiil -(I)r i-dim:	(iç-er i-dim)
Fiil -(I)yor i-mişsin:	sev-iyor i-mişsin)

şeklindeki yapılarda, ilk (gel-, iç-, sev-) fiile gelen ekin “asıl zaman”, i- (< er-) fiili üzerine gelen ekin ise “kip” fonksiyonu taşıdığı söylenmektedir. Yani, “gelecektim” örneğinde asıl zaman “-(y)AcAk”, kip ise “tim” kabul edilmektedir. Bundan hareketle de yapıya “gelecek zamanın hikayesi” adı verilir.

Oysa (büyük çoğunlukla) tam tersine, bu tür yapılarda birinci ek “kip”, i- (< er-) fiili üzerine gelen ek ise “zaman” bildirmektedir.

Uğurlu (2003, s. 127) dildeki zaman sistemini açıklamak için birbiriyle ilişki içerisinde bulunan üçlü bir sistemin belirlenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu üçlü sistem, konuşma (K), olay (O) ve zaman dilimi (Z) arasındaki ilişkiyle açıklanmaktadır. Buna göre “(...) bir dildeki zaman sistemini (Tempussystem) açıklamak; ‘olay’ [O] ile ‘konuşma’nın (Sprehereignis) [K] ilişkilerini, ‘eş zamanlı’ (Gleichzeitigkeit) [=] veya ‘art arda’ (Reihenfolge) [/] olma bakımından kurmak ve metnin bağlamına göre ‘zaman çizgisi’ üzerinde ‘zaman dilimi’ni [Z] belirlemektir.” Bu ilişkiler sonucunda basit çekimlerde şu dizilimlerin olduğu görülmektedir:

[K = O = Z]²¹: Ali şimdi uyuyor. Burada, -yor şimdiki zaman eki ve şimdi vasıtasıyla olay’ın konuşma ile aynı zamanda olduğu belirlenmektedir.

²¹ Bu dizilimlerdeki “=” işareti, söz konusu öğelerin birbiriyle eşzamanlılık ilişkisini, “/” işareti ise art zamanlılık ilişkisini belirtmektedir. Buna göre şimdiki zamanda K, O, Z noktaları eşzamanlıdır. Geçmiş zamanda O ve Z noktaları eşzamanlı olarak K noktasından önce yer almaktadır. Gelecek

[O = Z / K]: Ali dün geldi. Burada -dl geçmiş zaman eki ve dün vasıtasıyla olay'ın konuşma'dan önce olduğu belirlenmektedir.

[K / O = Z]: Ali yarın dönecek. Burada, -AcAk gelecek zaman eki ve yarın vasıtasıyla konuşma'nın olay'dan önce olduğu belirlenmektedir. (Uğurlu, 2003, s. 127).

Akçataş (2004, s. 97), Türkçede fiil zamanının belirlenmesinde fiil çekim eklerinin yanı sıra zaman zarfları, zarf-fiiller, sıfat-fiiller, zaman bildirimi sağlayan sözcükler ile cümlelerin anlamının göz önünde tutulması gerektiği düşüncesindedir. Bu düşünceye göre fiil zamanı, yalnızca çekimli fiilde kullanılan zaman ekleriyle değil cümlelerin anlamıyla da yakından ilgilidir. Bu tür belirlemelerde fiilin gerçekleşme zamanının dışı vurumu, çoğunlukla “Z.T. + Y.” diziliminde ortaya çıkmaktadır. Akçataş'a göre (2004, s. 98) fiil zamanı, öncelikle geçmiş, bulunan an, gelecek ve sınırsızlık (geniş zaman) olmak üzere dörde, sonrasında ise bu zaman kesitleri, birbiriyle karşıtlık ilişkisi içerisinde bulunan sekiz ölçüte ayrılmaktadır. Karşıtlık ilişkisiyle verilen bu sekiz ölçüt şöyledir:

- 1- bitmişlik / bitmemişlik
- 2- süreklilik / süreksizlik
- 3- belirlilik / belirsizlik
- 4- kesintililik / kesintisizlik
- 5- mutlaklık / itibarîlik
- 6- bağımlılık / bağımsızlık
- 7- eşzamanlılık / artzamanlılık
- 8- uzaklık / yakınlık (Akçataş, 2004, s. 98)

Akçataş (2004, s. 99-101) bu ölçütleri şöyle tanımlamaktadır:

Bitmişlik / Bitmemişlik: Fiilin gerçekleşip bitmesi veya bitmemesi durumudur.

Süreklilik / Süreksizlik: Fiil yapılırken bir sürenin geçmesine veya derhal gerçekleşmesine bağlıdır.

Belirlilik / Belirsizlik: Fiilin zaman bilgisinin ayrıntılı olarak verilmesi veya örtülü kalmasıdır.

Kesintililik / Kesintisizlik: Fiilin belirli aralıklarla gerçekleşmesi veya ara vermeden oluşması biçimindedir.

Mutlaklık / İtibarîlik: Fiilin mutlak olarak kendi kendine zamanını belirleme veya başka bir fiilin gerçekleşmesine göre belirlendiğini gösterir.

Bağımlılık / Bağımsızlık: Fiilin gerçekleşme zamanının başka öğelere bağlı olması veya olmaması durumudur.

zamanda ise K noktası, birbiriyle eşzamanlı olan O ve Z noktalarından önceye yerleşmektedir. Ancak bu zamansal belirlemelerin ve dizilimlerin her zaman bu kadar açık olmadığı da göz ardı edilmemelidir.

Eşzamanlılık / Artzamanlılık: Fiillerin aynı zamanda gerçekleşmesi veya fiillerin birbirini takip etmesi biçiminde bir belirlemedir.

Uzaklık / Yakınlık: Fiilin bulunulan zamana göre uzak bir süre içinde mi, yoksa yakın bir süre içinde mi gerçekleştiğini belirler.

Şu örnek cümle, fiil zamanının belirlenmesinde cümle anlamının göz önünde tutulması gerektiğini göstermektedir:

[20] İstanbul’da yıllar önce arada bir maaş alırken buluşuyorlardı.

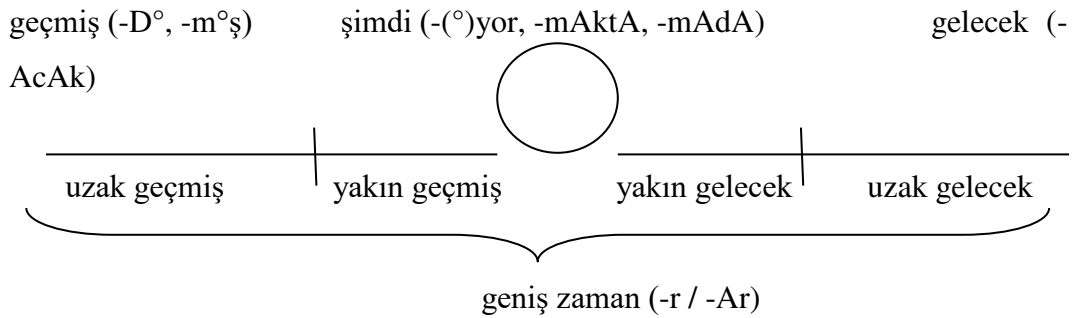
[20]’de verilen cümlelerin fiil zamanını Akçataş, cümlede kullanılan zarf tümleçlerinin de etkisiyle “Uzak Kesintili Bağımlı Eşzamanlı Geçmiş” olarak değerlendirmektedir.

yıllar önce: Uzak Geçmiş

arada bir: Kesintili Geçmiş

maaş alırken: Bağımlı ve Eşzamanlı Geçmiş (2004, 102)

Bu açıklamalar farklı zaman bölümlmeleri olarak düşünülse de, Türkçede yaygın kabul gören yaklaşımla belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman ve şimdiki zaman olmak üzere beş fiil zamanı bulunmaktadır. Bunlara yakınlık ve uzaklık ilişkisi de eklenirse, dil bilgisel zaman daha da çeşitlilik gösterecektir. Kaynaklardaki genel eğilime uyularak Türkçedeki fiil zamanları ana hatlarıyla şöyle gösterilebilir.

Şekil 15. Türkçede fiil zamanları

Kaynak: Uzun, 2009

Uçsuz bucaksız gerçek zaman düzlemi için bu beş fiil zamanının mutlak olmadığı, yani tek bir zamanı karşılamadığı göz ardı edilmemelidir. Örneğin $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde, geniş zaman ekleri aynı zamanda şimdiki zamanı da karşılamaktadır. Bu da, herhangi bir dil bilgisel zamanı karşılayan müstakil bir biçim birim olmasa da, dil kullanıcısının o zamanı algıladığını ve türlü dil bilgisel yollarla aktardığını göstermektedir. Ayrıca dilsel

ihtiyaca bağılı olarak dil kullanıcıları, bu farklı zaman dilimlerini işaretlemek için yeni fiil çekim ekleri üretmektedir. Örneğin *-(°)yor*, *-mAktA* ve *-mAdA* biçim birimleri, bu ihtiyaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Öyle ki Türk dilinde *-(°)yor* biçim biriminin ortaya çıkmadığı dönemlerde, geniş zaman biçim birimleri, geniş zamanın yanı sıra şimdiki zamanı da karşılarken günümüzde şimdiki zaman biçim biriminin kullanım sıklığı yaygınlaşmış ve geniş zamanı da kapsar biçimde kullanılmaya başlamıştır. Bunda şüphesiz, söz konusu biçim birimin süreklilik bildirimini barındırması da etken olmuştur. Benzer biçimde bu beş fiil zaman biçim birimlerinin, sonsuz bir çizgi olan gerçek zamanı tam olarak karşılaması da beklenmemelidir. Bu nedenledir ki eylemin fiil zamanını daha belirgin bir yere yerleştirmek için zarf, edat gibi sözcükler kullanılmakta ve böylece fiil zamanı daha da somutlaşmaktadır. “Düşünce ve duyguların sonsuzluğunu kapsayacak, içten geleni bütün ayrıntılarıyla dışa yansıtabilecek yeter sayıda sözcük bulmanın olanaksızlığı (...) sözü uzatmadan istenilen her şeyi en küçük ayrıntılarına dek kolaylıkla anlatabilmek çabası” (Acarlar, 1969, s. 250-251) gibi nedenlerle sözcüklerde, fiil çekimlerindeki zaman eklerinde çeşitli dilsel özellikler ortaya çıkabilmektedir. Türkçedeki bu eklerin işlevlerini belirlemek için şu örnekler incelenebilir:

(60) [Gelecek o siyah bulutlarla dolu.

İçlerinden neler çıkacak?

Karanlık bir kış gecesi beklerken sığırcıkların keyifle şakıdığı bir bahar sabahı mı bulacağım, bir yaz günü beklerken kış günlerinin azgın boralarından biri mi çarpacak yüzüme?

Nasıl baş edeceğim hayatın beklenmedik değişiklikleriyle?]

[...]

Yoksa bir kar sessizliği mi *hâkim olacak* hayata? (AA, İBY, s. 25)

(404) Aradan uzun yıllar geçti, birçok olay *oldu* ama ben hep aynı günü hatırlarım; defalarca yaşanan, o sıradan, sakın günü. (AA, İBY, s. 135).

(2856) “Silah sesleri duyduk,” dedi. “Neler *oluyor*?” (AÜ, P, s. 194)

(60)’ta verilen cümledeki *hâkim olacak* çekimli fiili, hem bağlama göre hem de çekime göre KZ’den sonraya yerleşecek bir durumu işaretlemektedir. Bu kullanım, hem metin bağlamında olayın anlatıldığı zamandan hem de KZ’den sonraki bir zamana gönderim yapmaktadır. Buna göre basit çekimli gelecek

zamanda OZ, KZ'den sonraya yerleşmiştir. GZ ise bağlam içerisinde verilen [Gelecek o siyah balonlarla dolu.] cümleden anlaşılacağı üzere KZ'den sonraki bir konumlanma noktasını içermektedir. Yani OZ ve GZ noktaları eşzamanlı olarak KZ'den sonra yer almaktadır. (404)'teki cümlede ise KZ'den önce gerçekleşmiş ve bitmiş bir zaman kesiti işaretlenmiştir. Buna göre OZ noktası, KZ'den önceye yerleşmiştir. GZ de KZ'den önce fakat OZ ile eşzamanlıdır. Çünkü olayların meydana gelmesi, yılların geçmesiyle aynı anda gerçekleşmiştir. (2856)'da verilen cümlelerin temel zamanı, şimdiki zamandır. Buna göre KZ, OZ ve GZ noktaları eşzamanlıdır.

Uçsuz bucaksız olan gerçek zamanın sınırlı zaman ekleri aracılığıyla işaretlenmesi kimi zaman –hatta çoğu zaman- zordur. Bu nedenle bağlama uygun koşullarda zaman eklerinin birbirinin yerini aldığı ve “bilindik” işaretlemelerinin dışına çıktığı görülmektedir. Zaman eklerinin bu işlevleri için *zaman kayması*²² terimini kullanan Yaman (1999, s. 33-34) bu bağlamda şu etkenlerden bahsetmektedir:

1- Dillerde zaman içinde birtakım değişmelerin olması, son derece tabiidir. Yani dildeki değişmeler, gelişmeler ve “zaman kaymalarının” birinci sebebi, dildeki tabii değişmelerdir.

2- Dilin gelişmesi ile düşüncenin gelişmesi hep paralel olmuştur. Dildeki zaman ve anlam kaymalarının bir sebebi de düşüncenin her geçen gün açılan yeni ufuklarla zenginleşmesidir.

3- Zaman kaymalarının bir sebebi de doğrudan doğruya “zaman” kavramının kendisiyle ilgilidir. Zaman, öyle belirli kalıplara sokulabilecek ve tam ifade edilebilecek bir kavram değildir. Biz istesek de istemesek de çeşitli zaman dilimleri birbiri içine girecek ve dolayısıyla kaymalar da olacaktır.

4- “Zaman kaymalarının” diğer bir sebebi de anlatım yollarındaki çeşitliliği sağlama düşüncesi veya ihtiyacıdır. Anlatıma renk katmak, tekdüzelikten kurtulmak için bu, bir mecburiyettir.

5- “Zaman kaymalarının” bir başka sebebi de dilde mevcut olan *en az çaba kuralının* getirdiği mecburiyettir. Zaman kaymaları yoluyla hem bir başka zaman hem de bir işlev ifade edilebilmektedir.

6- “Zaman kaymalarının” bir sebebi de şeklin gösterdiği gerçek zaman ile sonraki geçici zaman ve işlevin hiçbir durumda eş değerde olmamalarıdır. Örnek olarak geniş zamanın bildirdiği gelecek zaman ile aslı gelecek zaman ekleriyle ifade edilen gelecek zaman arasında birtakım farklar vardır. Geniş zaman ekleriyle ifade edilen gelecek zaman, tahminî bir “gelecek”tir. Diğerisi ise, “kesin” gelecektir.

Fiiller mastar durumda bulunduklarında, yani herhangi bir çekime

²² Zaman eklerinin birbirine alternatif gönderimlerini / işaretlemelerini karşılamak için kullanılan bu terim, kimi çalışmalarda görünüş yerine önerilmiş görünmektedir. Ancak zaman kayması teriminin görünüş ile ilgisi olmadığı açıktır.

girmediginde soyut durumdadır. Soyut durumdaki fiiller, zaman bildirme işlevine sahip değildir. Ancak çekime girdiğinde, zaman (bunun yanı sıra kişi, görünüş ve kip) bildirme işlevini yerine getirerek somut duruma geçmektedir. Bu nedenle zaman ekleri, soyut durumdaki fiilleri sonsuz ve kesintisiz bir çizgi hâlindeki gerçek zaman üzerinde bir konuma yerleştirerek birinci dereceden onları somutlaştırmakta ve Türkçedeki geçmiş–şimdi–gelecek–geniş zamanlarda gerçekleşeceğini göstermektedir. Ancak tek bir çekimli fiilin eylemin zaman düzlemi üzerindeki konumunu tam olarak göstermede yeterli olmadığı da açıktır. Böylesi kullanımlarda eylemin GZ’sini veren ve fiilin zamanını tam olarak belirli bir yere yerleştiren sözcüklerden yararlanılmaktadır. Çünkü dillerde fiil çekim eklerinin zaman bildirme özelliği kimi zaman yeterli değildir. Buna bağlı olarak cümlede kullanılabilen ve GZ’yle ilgili olan sözcükler, sözcük öbekleri, OZ’yi daha belirgin bir konuma yerleştirecektir. Bu tür sözcükler, sözcük öbekleri, yönveren terimiyle adlandırılmaktadır. Sözcüklerin yanı sıra eylemi sınırlandıran sıfat-fiil ekleri veya zarf-fiil ekleri de kullanılabilmektedir.

- (61) On iki yaşındayken bir pazar akşamı boş bir tramvayın arka sahanlığında yapayalnız hayaller kurarken, “on yıl sonra ne olacak acaba” diye düşündüğümü hatırlıyorum, [...] (AA, İBY, s. 26)
- (385) Çok kaybolduk biz.
Geçenlerde bir sergide kayboldum. (AA, İBY, s. 128)

(61)’deki cümlelerin zamanı, gelecek zamandır (ol-acak). Tek başına kullanılabilecek *olacak* çekiminde olayın tam olarak ne zaman gerçekleştiği bilgisi, yani “ne zaman” sorusunun karşılığı yoktur. Dolayısıyla *olacak* çekiminin zaman düzlemindeki yeri, çok belirgin değildir. Ancak cümledeki *on yıl sonra* GZ’si, eylemin gelecek zamandaki sınırını vurgulayarak gerçek zamandaki yerini belirginleştirmektedir. Bu tür durumlarda GZ’yi işaretleyen yönveren sözcüklerin sözlüksel anlamı, cümlelerin OZ’sini belirginleştirmede doğrudan etkiye sahiptir. Benzer durum, (385) için de geçerlidir. (385)’te bu kez yüklem, geçmiş zamandadır. Ancak cümledeki *geçenlerde* zarfı, GZ’yi işaretleyerek eylemin zamanını daha belirgin kılmaktadır. Yani şimdiki zamana yaklaşan yakın bir geçmişte eylem olup bitmiştir. Yönveren sözcükler, fiilin zamanını daha belirgin bir noktaya yerleştirmenin yanı sıra “zamanın belirlenmesinde fiil çekim ekleri

kadar ve hatta onlardan daha belirgin rol oynamaktadır.” (Uzun, 2009, s. 9).

Türk dilinde fiil zamanları, fiillerin üzerine gelen çekim ekleri aracılığıyla işaretlenmektedir. Türkçede dil bilgisel zaman bölümlemesinin geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman biçiminde olduğu yaygın bir görüştür. Bununla birlikte dil kullanıcısının gözlemlediği ve fikirde bulunabildiği zaman kesitinin geçmiş zaman olması dolayısıyla geçmiş zaman–geçmiş-dışı zaman ayrımları da görülmektedir (Uzun, 1998a; Demirgüneş, 2007). Bu tür zaman ayrımlarında geçmiş zaman -D° biçim biriminin bütün fiil çekim eklerinin üzerine gelmesi ve zaman bildirimde, diğer biçim birimlere göre daha net bir bildirim sağlaması göz önüne alınmıştır. Bu çalışmada zaman kavramı, *ol-* fiilinin alabildiği fiil çekim eklerinin kullanımlarına göre dörtlü ayrıma göre yapılmış ve *ol-* fiilli çekimlerin dil bilgisel zaman işaretlemeleri GZ, OZ, KZ noktaları arasındaki ilişkiye göre değerlendirilmiştir (bk. 4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

2.5.2. Görünüş Kavramı (Tarihçesi, Tanımı ve Kuramları, Türleri)

2.5.2.1. Görünüş Kavramının Tarihçesi

Dil bilgisi ve dil bilimi kaynaklarında görünüş (aspect) kavramıyla ilgili kuramsal değerlendirmelere geçmeden önce söz konusu bu kavramın gelişimine ve tarihçesine değinmek yerinde olacaktır.

“İlk ilgiyi çekişi eskilere gitmekle birlikte, (...) daha çok XIX. ve XX. yüzyıl dilciliğinde ele alınan” (Aksan, 2000, s. 102) görünüş kavramı, “(...) önceleri Rusça ve öteki Slav dillerinde, eylemin çekiminde ‘bitmişlik’ ve ‘bitmemişlik’ ayrımını anlatmak için kullanılıyordu. ‘Bitmiş’ terimi Stoa dilbilgisi uzmanlarının Yunancada, bir ölçüde benzer bir kavram olan ‘tamlanmışlık’ teriminin kullanılışını anımsatmaktadır.” (Lyons, 1983, s. 281).

Dilaçar (1974, s. 160) görünüş teriminin tarihsel gelişimini şu sözlerle anlatmaktadır:

Avrupa’da ilk grameri [*Tekhnē grammatikē*, M.Ö. II. yüzyıl] yazar Dionysios Thrax, fiille ilgili olarak *eidos* (= görünüm, görünüş, biçim, tür. Lat. species) ve *horoi* (= sınırlamalar) terimlerini kullanmış, yıllar sonra Ruslar *eidos* terimini kendi dillerinde anlamca bunun tam çevirisi olan *vid* (= görünüş, biçim, tür) sözcüğüyle karşılamışlar, Batı Avrupa’da da yine bunun tam bir çevirisi olan Latin esaslı *aspect* kabul edilmiştir (Lat,

aspectus, *ad-spectus* = görüş, görünüş, biçim, *adspicio* < *specto* = bakmak, görmek).

Görünüş terimi, Slav dillerindeki bitmişlik ve bitmemişlik karşıtlığını belirtmek için Rusçada kullanılan *vid* teriminin tatmin edici olmamakla birlikte geleneksel olarak kabul edilmiş eşdeğer bir çevirisi olarak dil bilimciler tarafından kullanılmaktadır (Lyons, 1995, s. 705). *Aspect* terimi (görünüş), Slav dillerinden aktarma bir çeviridir (örneğin Rusça *vid*). Etimolojik olarak Rusça *vid* sözcüğü, *view* (bakmak) ve *vision* (görmek) sözcükleriyle ortak köktendir. *Aspect* sözcüğünün etimolojik kökü, *görmek*, *bakmak* anlamlarına gelen *spect-*'tir. (Binnick, 1991, s. 136; Młynarczyk, 2004, s. 35).

Görünüş terimi, görünüş kavramına göre oldukça yenidir. (Binnick, 1991; s. 35; Młynarczyk, 2004, s. 34). Çünkü görünüşün dil bilimsel ya da dil bilimsel bir inceleme alanı olarak yer alması oldukça yeniyken, dillerde bu kavramın olduğunun bilinmesi çok daha eskilere dayanmaktadır. Görünüş, dil bilimsel veya dil bilimsel bir terim olarak ilk defa “1853’te İngilizcede ortaya çıkmakla birlikte, Yunan ve Roma felsefecilerince bilinmekteydi. Yunanlılar, örneğin, bitmemiş (imperfect) ve geniş zaman (aorist) arasındaki farkın, bitmemiş ve bitmiş (perfect) arasındakile aynı türden olmadığını çok iyi biliyorlardı.” (Binnick; 1991, s. 135; Młynarczyk, 2004, s. 34). “Platon’un İyon’unda (Ion) Sokrates ‘ve yarıştın mı?’ [egonizu-imperfect], ‘ve başardın mı?’ [egoniso-perfect] diye sormuştu.” (Młynarczyk, 2004, s. 34). Bu tür görünüş ayrımları, kimi dillerde farklı yapılarla kimi dillerde ise benzer yapılarla sağlanmaktadır. Çünkü “diller, ifade ettikleri görünüşsel anlamlar yönüyle farklılaşmaktadır.” (Smith, 1997, s. XIV). Sözü edilen örneklerin Türkçe bağlamında görünüş özelliklerinin belirlenmesi, bu hâliyle zordur. Ancak burada verilen bitmişlik veya bitmemişlik görünüş özelliklerinin sözlük birimlerin belirttiği ifadeye bağlı olarak tamamlanma / tamamlanmama üzerine kurulu olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim “Romalı yazar Marcus Terentius Varro, tamamlanmış (complete) bir eylemi kastederek ‘bitmiş’ (perfect, Lat. perfectus), tamamlanmamış (incomplete) bir eylemi kastederek ‘bitmemiş’ (imperfect, Lat. imperfectus) tanımlamıştır.” (Binnick, 1991, s. 135; Młynarczyk, 2004, s. 34).

Smith (1997) üç farklı dil ailesinden İngilizce, Fransızca, Rusça, Mandarin Çincesi ve Navajo dili üzerine çalışmıştır. “Rusça, çarpıcı görünüşsel sistemlere ve görünüş konusunda güçlü bir Slav geleneğine sahip olması nedeniyle önemli

bir dildir.” (Smith, 1997, s. XVI). Görünüş işaretleyicileri, Hint-Avrupa dil ailesinin üyelerinden olan Slav dillerinde, yine Hint-Avrupa dil ailesinin üyelerinden olan Germen dillerine göre daha belirgindir. Örneğin “İngilizce, Fransızca ve Rusça, Hint-Avrupa dilleri olmasına karşın, bu dillerin görünüşsel sistemleri oldukça farklıdır.” (Smith, 1997, s. XVI). Bununla birlikte “Rusça gibi Slav dillerinde bitmişlik görünüşü ve geçmiş zaman arasındaki ayrımın dil bilgisel olduğu ve açık bir biçimde işaretlendiği iyi bilinmektedir. İngilizce gibi diğer Avrupa dillerinde de dil bilgisel görünüş (grammatical aspect) ve zaman (tense) ayrımı bulunmaktadır.” (Özbek, 2011, s. 2). Bu nedenle bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri, ilk olarak Slav dillerinde ve özellikle Rusçada ortaya çıkmıştır. “Slav dillerinin dil bilgisinde görünüş teriminin anlamı, oldukça açık ve kesindir. Çünkü Slav dillerinde görünüş, açık bir biçimde ve biçim bilgisel olarak işaretlenmiştir. Birkaç istisnaya, Rusçada bütün fiiller, zaman biçimlerinin bitmişlik ya da bitmemişlik adı verilen iki bölümüne sahiptir.” (Binnick, 1991, s. 136). Bu nedenle “Rusça ve diğer Slav dilleri öğrencileri, bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri arasındaki farka daha aşinadırlar.” (Comrie, 1976, s. 1). Örneğin Rusçadaki “*pročital* (perfective / bitmişlik) ve *čital* (imperfective / bitmemişlik) durumlarının ikisi de İngilizceye ‘Okudu’ (He read) biçiminde çevrilebilmektedir.” (Comrie, 1976, s. 1). Başka bir deyişle İngilizcedeki “‘Okudu’ (She read) hem *čitala* (bitmemişlik) hem de eşanlamlı olmayan (nonsynonymous) *pročitala* (bitmişlik) biçimlerinde aktarılabilmektedir.” (Binnick, 1991, s. 136). Rusçadan örneklenen bu sözcüğün (yani *pročital* sözcüğünün) “bitmemişlik görünüşü ise ‘Okuyordu’ (He / She reading), ‘Okurdu’ (He / She used to read) biçimlerindedir.” (Comrie, 1976, s. 1). “Rusçada (i) ‘*Ja pročital roman*’ ve (ii) ‘*Ja čital roman*’ cümleleri ‘*roman okudum.*’ biçiminde çevrilebilirse de bunlar eşdeğerli değildir. (i)’de (pro-cital) ‘*bitmişlik*’, (ii)’de ise (cital) ‘*bitmemişlik*’ kullanılmıştır.” (Lyons, 1983, s. 281). Bu tür örnekler, Slav dillerinden Rusçada bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin Germen dillerinden İngilizceye oranla daha güçlü ve belirgin olduğunu göstermektedir. Bu iki görünüş ayrımı arasındaki fark, olaya dışarıdan veya içeriden bakış açılarına bağlı olarak değerlendirilmektedir. Buna göre dışarıdan bakışı açısı *bitmişlik*, içeriden bakış açısı *bitmemişlik* görünüşleriyle ilgilidir.

Rusçada geleneksel açıdan geçmiş (past) ve şimdi (present) olarak adlandırılan ve biçim bilgisel olarak işaretlenmiş iki zaman vardır. Şimdiki

zaman, geçmiş dışı zaman olarak adlandırılabilir. Bitmemişlik fiiliyle geçmiş dışı zaman işaretleyicisi, şimdiki zamanı; geçmiş zaman işaretleyicileri ise geçmiş zamanı gösterir. Fakat bitmişlik fiilleriyle kullanımları, oldukça farklıdır. Burada geçmiş zaman, geniş zaman (aorist) ifadesini; geçmiş dışı ise, gelecek zaman ifadesini vermektedir. Bitmemişlik fiiliyle geleceği belirtmek için *ol-* fiilini kullanan dolaylı bir anlatım gereklidir. Rusçada bir fiilin zaman-görünüş sistemi şöyledir: (Binnick, 1991, s. 138).

Tablo 7:

Rusçada Fiillerin Zaman-Görünüş İlişkileri

ZAMAN / GÖRÜNÜŞ		
ZAMAN	GÖRÜNÜŞ	
	BİTMİŞLİK	BİTMEMİŞLİK
GEÇMİŞ	<i>podumali</i> (they) thought (düşündüler) (they) had thought (düşünmüşlerdi)	<i>dumali</i> (they) thought (düşündüler) (they) were thinking (düşünüyorlardı) (they) have thought (düşündüler) (they) have been thinking (düşünüyorlar)
GEÇMİŞ DIŞI	<i>podumayut</i> (they) will think (düşünecekler)	<i>dumayut</i> (they) think (düşünürler) (they) are thinking (düşünüyorlar)
GELECEK	—	<i>budut dumat</i> (they) will think (düşünecekler) (they) will be thinking (düşünüyor olacaklar)

Tablo 7’de görüldüğü üzere dillerin görünüş aktarımları birbirinden farklılık göstermektedir. Rusçadaki bitmemişlik görünümüleri, İngilizcede –kimi örneklerde olduğu gibi- bitmişlik yapılarıyla karşılanmaktadır. Örneğin Rusçada *dumali* bitmemişlik görünüşünü yansıtırken, bu fiilin İngilizcedeki karşılıklarından bazıları bitmişlik görünüşüyle karşılanmaktadır. Ayrıca Tablo 7’ye göre fiillerin zamansal bildirimleri, dillerin çekim sisteminde farklılaşmaktadır. Bu farklılıklar özellikle geçmiş zaman görünümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yine *dumali* fiiline göre Rusçadaki geçmiş zaman, Türkçede –çevirilere göre- bazen şimdiki zaman ile aktarılmaktadır.

Hint-Avrupa dillerinden verilen örnekler, söz konusu dillerde bitmişlik görünüşünün, bitmemişlik görünüşünden türetildiğini göstermektedir. Bu türetme, çoğunlukla Hint-Avrupa dillerinin tipolojik özelliklerinden biri olan önekler yoluyla gerçekleşmektedir. Örneğin Rusçadaki bitmişlik ve bitmemişlik ayrımları şu örneklerde öneklerin kullanımıyla ortaya çıkmaktadır.

- (21a) Petja *stroil* dom
Petja IMP.built (a / the) house-ACC
(21b) Petja *po-stroil* dom
Petja PF-built (a / the) house-ACC
' Petja built a house

(21a)'daki *stroil* (to built) fiil biçimi bitmemişlik görünüşünderken (21b)'deki *po-stroil* bitmişlik görünüşündedir. Rusçada görünüşsel farklılıklar, fiil biçim bilgisiyle yansıtılmaktadır. Bitmişlik biçimleri, sıklıkta ve -kimi zaman- önekler aracılığıyla bitmemişlik biçimlerinden türetilmektedir. Örneğin, *po-stroil* bitmişlik biçimi, *po-* önekin eklenmesiyle (21a)'da kullanılan geçmiş biçimli bitmemişlik *stroil* fiilinden türetilmiştir (Borik, 2006, s. 1-2).

Hint-Avrupa dillerinde ve özellikle Rusçada bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin belirlenmesindeki dil bilgisel özellikleri Binnick (1991, s. 136-137) şu sözlerle anlatmaktadır:

Bitmişlik, çoğunlukla önekler aracılığıyla oluşturulur. Bununla birlikte ses değişimi, gövde değişimi (bitmişlik *izučit* “çalışmak”: bitmemişlik *izučat*) ya da başka bir sözlüksel birimin seçimi (bitmemişlik *govorit* “konuşmak”: bitmişlik *skazat* “anlatmak, söylemek”) gibi farklı araçlar da kullanılır. Bitmişlik *načat* “başlamak”, bitmemişlik *načinat* durumlarında olduğu gibi, çok az sayıda beklenmeyen değişimler de gözlenir. Bazı fiiller, vurgu değişimi yoluyla görünüşü değiştirir: *srezat* “kesmek”, ikinci hece vurgusuyla bitmemişlik, ilk hece vurgusuyla bitmişlik durumlarındadır.

Şunu belirtmek gerekir ki örneğin Rusça ve Türkçe farklı dil ailelerinin üyeleridir ve doğal olarak tipolojik özellikleri birbirinden farklıdır. Rusça yarı (gövde) bükümlü, Türkçe ise çekimli bir dildir. Bu nedenle Türkçede görünüş işaretleyicileri, büyük oranda fiil çekimleri üzerine kuruludur. Dil bilgisel açıdan Türkçede *-mA* olumsuzluk ekinin de bitmişlik veya bitmemişlik bildiriminde etken olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Çünkü görünüş dillerde, çoğunlukla biçim bilgisel olarak işaretlenmiş durumdadır.

Eski Yunancada görünüşün tanınmasının eskiliğine ve Slav dillerindeki açık doğasına karşın görünüş, Batı dil bilgisi geleneğine girdikten sonra büyük bir karışıklığa sebep olmuştur (Binnick, 1991, s. 139). Bu karışıklık, görünüş ile kılınış (İng. act of manner / Alm. aktionsart) kavramlarının karıştırılmasından ve iç içe değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. İncelenmeye başlandığı

dönemlerde görünüş ve kılınış kavramları, çoğu dilde eşanlamlı kavramlar olarak ele alınmıştır. Dilaçar (1974, s. 159) “Beş, on yıl öncesine kadar ‘kılınış’la ‘görünüş’ arasında kesin bir ayırt yapılmayıp bunlar çoğunca türlü dillerde eşanlam olarak kullanılırdı. İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar *aspect* (İtal. *aspetto*, İsp, *aspecto*), Almanlar *Aktionsart*, Ruslar da *vid* (= görünüş) terimine geniş bir anlam alanı ayırmışlardı.” diyerek bu karmaşıklığı dile getirmiştir.

Her ne kadar *vid* terimi, Smetritskiy’nin 17. yüzyılın başlarındaki çalışmasında ortaya çıkmış olsa da (Binnick, 1991, s. 139-140), Smetriskiy’nin çalışmasında “bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin ikili karşıtlığına değinilmemiştir.” (Młynarczyk, 2004, s. 35). Bu türden bir görünüş kavramı, ilk olarak Miklosich’de²³ ele alınmış olmakla birlikte, görünüş (*vid / aspect*) terimi ilk olarak N. Grec tarafından “Practical” (1827-1834) adlı Rusça dil bilgisinde açıkça zaman dışı bir ayırım için kullanılmış ve görünüş terimi, eylem koşullarını ifade etme olarak tanımlanmıştır (Binnick, 1991, s. 140, Młynarczyk, 2004, s. 35). “Grec’in zamanı (tense) görünüşten ayırması, (...) Slav dillerinde görünüş çalışmalarının sistemli hale gelmesine zemin hazırlamış ve aynı zamanda Germen dilleri üzerinde de bir etkisi olmuştur. Grec’in ‘eylem koşulları’ anlayışı, çok geneldi ve bu genelleme, görünüş kavramını Germen dillerine aktarmayı olası kılmıştır. Söz konusu dillerde bu kavram, *aktionsart* (kılınış) olarak bilinir olmuştur. *Aktionsart*, ‘eylem biçimi’ni (manner of action) karşılayan Almanca bir terimdir.” (Młynarczyk, 2004, s. 35). Dolayısıyla ilk olarak Slav dillerinde zaman dışında bir kavram olarak düşünülen *vid* (*aspect / görünüş*) teriminin sonrasında Germen dillerine *aktionsart* olarak aktarılması nedeniyle görünüş ve kılınış kavramları birbirine karıştırılmıştır. Aslında farklı iki kavramı karşılayan bu iki terim, kavram karışıklığı nedeniyle tek bir kavram için, yani görünüş için kullanılır hâle gelmiştir.

Çağdaş bir görünüş kuramı, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde yayımlanan “Jakobson’un (1932) çalışmasına kadar sağlam bir biçimde kurulmamış”

²³ İlkı 1868, ikincisi 1874’te yayımlanan *Vergleichende Grammatik der Slavischen Sprachen* (*Comparative Grammar of the Slavic Languages*) (Binnick, 1991, s. 140) adlı çalışmasında bu konu ele alınmıştır.

(Binnick, 1991, s. 140), ancak bu çalışmayla birlikte kuramsal bir disiplin alanı hâlini almıştır.

Batılı kaynaklarda “görünüş üzerine araştırmalar, uzun zaman Slav ve Germen dillerinde olmak üzere iki farklı akım olarak süregelmiştir.” (Młynarczyk, 2004, s. 64). Görünüş kavramı bu iki akımdan Slav dillerinde *vid*, Germen dillerinde ise *aktionsart* terimleriyle karşılanmıştır. “1957’den sonra bu iki akım, birbirinden kesin bir biçimde ayrılmıştır. Bu ayrımın nedeni, Chomsky’nin *Syntactic Structures* (Söz Dizimsel Yapılar) adlı çalışmayı yayımlamasıdır. Chomsky, bu çalışmayla birlikte dil biliminde daha düzenli ve matematikle ilişkilendirilmiş yeni yaklaşımlar başlatmıştır.” (Młynarczyk, 2004, s. 64). Bu yaklaşımlar içerisinde görünüş kavramının anlamdan çok söz dizimsel veya biçim bilgisel olması yani biçimle ilgisi yer almaktadır. Chomsky’nin dil biliminde uyguladığı yöntemlere benzer bir yaklaşımı, “Richard Montague 1970’lerin başında anlam bilimiyle genişletmiştir.” (Młynarczyk, 2004, s. 64). Böylece görünüş bilimi, Chomsk ile biçim, Montague ile anlam boyutuyla ele alınır olmuştur.

Batılı kaynaklarda görünüş, gerek kavram olarak gerekse dil bilgisel / dil bilimsel bir terim olarak çok daha önceleri bilinmesi dolayısıyla bu dilsel inceleme alanı, aspectology (görünüş bilimi) adıyla bir disiplin olarak anılmaktadır. Ancak Batı’da görülen bu durum, Türkiye’deki Türkoloji çalışmaları için geçerli değildir. Görünüş çalışmaları, Türkiye’de oldukça yenidir. Johanson’un 1971 yılında hazırladığı *Aspekt im Türkischen* adlı çalışma Türkçedeki görünüş çalışmalarının başlangıç noktası olmuş ve bu çalışmayla birlikte Türkiye’de görünüş konusu ele alınmaya başlamıştır. Dilaçar’ın (1974, s. 159) Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten’deki *Türk Fiilinde “Kılınış”la: “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız* adlı makalesinde “Beni bu fiil ulamlarını burada yazı konusu etmeğe özendiren başlıca olay, İsveçli genç Türkolog Doç. Dr. Lars Johanson’ın 1971’de *Aspekt im Türkischen* (Türkçede Aspekt, 334 s., Uppsala) başlıklı bir ana yapıt ortaya koyması(dır).” sözleri de Türkiye’deki görünüş çalışmalarının başlangıcını özetler niteliktedir. Ancak buna karşın yine de Türkçede görünüş konusunun yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Hatta konu üzerine yapılan müstakil çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Yine bu çalışmalarda zaman ve görünüş kavramlarının ilişkisine değinildiği görülmektedir. Akçataş (2004, s. 102) “Türkçede zaman ve görünüş

aynı eklerle gösteriliyorsa, bu durumda zaman tasnifi ile görünüş, (...) birbirinden ayrılmamalıdır.” diyerek her iki kavramın yakınlığını hatta iç içe olduğunu belirtmektedir. Ancak bu yaklaşım, yalnızca biçim bilgisel bir yaklaşımdır ve anlamdan soyutlanmıştır. Bununla birlikte görünüşün anlam ile bağlantısının ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır.

Türkçede ve diğer dillerde görünüş ve kılınış kavramları için farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Hatta görünüş, kimi kaynaklarda fiillerin kılınış özellikleri olarak değerlendirilmiş ve bu nedenle bu iki farklı kavram, tek bir çatı altında ele alınmıştır. Örneğin Batılı kaynaklarda görünüş için şu terimlerin kullanıldığı bilinmektedir: “‘başlama görünüşü’ (aspect initial), ‘bitirme görünüşü’ (aspect final), ‘orta görünüşü’ (aspect medial), ‘kısmı görünüş’ (aspect partiel), ‘sıfır görünüş’ (aspect nul, yani süresizlik), ‘girişim görünüşü’ (aspect inceptif), ‘tamamlanma görünüşü’ (aspect de l’accompli), ‘tamamlanmama görünüşü’ (aspect de l’inaccompli)”. (Dilaçar, 1974, s. 160-161).

Türkiye’de ise çoğunlukla görünüş ve yanı sıra *bakış* (Uğurlu, 2003) terimleri kullanılmaktadır. *Anlam kayması* (Acarlar, 1969; Gencan, 1979) ve *zaman kayması* (Yaman, 1999) terimlerinin ise görünüş kavramıyla ilgisi yoktur. Bu iki terim, fiil çekim eklerinin birbirinin yerine kullanımlarını karşılar biçimdedir.

2.5.2.2. Görünüş Kavramının Tanımı ve Kuramları

Yunan ve Roma felsefecileri tarafından çok eskilerden beri görünüş kavramı bilinmekle birlikte, bu kavramın dil bilimsel bir araştırma alanı hâlini alması oldukça yenidir. Dolayısıyla konu ile ilgilenen araştırmacıların görüşleri, inceledikleri dillere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle araştırmacılar, görünüş kavramının tanımını yapmakta ve sınırlarını çizmekte birbirinden farklı görüşler ortaya atmaktadır. Dillerin tipolojik özellikleri de göz önüne alındığında bu farklılıkların olması kaçınılmazdır. Ancak yukarıda değinildiği üzere, zaman kavramı ile görünüş kavramının –kimi kaynaklarda belirtildiği üzere- aynı biçim birimlerle aktarılması ve dolayısıyla birbirine yakınlştırılması, görünüş kavramının gerek tanımının yapılmasında ve gerekse sınırlarının çizilmesinde zorluklar yarattığı da bir gerçektir. Çünkü “Holisky’e

(1981) göre görünüş adlandırılmasının hemen hemen onu kullanan dil bilimciler kadar farklı anlamları bulunmaktadır.” (Benzer, 2012, s. 40).

Görünüş üzerine yapılan araştırmalar, yabancı kaynaklarda oldukça geniş bir çalışma alanı olmakla birlikte Türkçe için oldukça yenidir. Bu çalışma alanı için Türkçe dil bilgisi ve dil bilim kaynaklarında yaygın olarak görünüş terimi vardır (Dilaçar, 1974; Uzun, 1998b; Uslu, 1999; Aksan, 2000; Erkman Akerson, 2007; Vardar, 2007; Korkmaz, 2007; Korkmaz, 2009). Öte yandan Uğurlu (2003, s. 125-126) –Johanson’a dayanarak- görünüş terimi yerine *bakış* terimini kullanmakta ve düşüncesini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Görünüş” teriminin oluşturulduğu *görün-* fiili, dönüşlü çatıdadır. Bu yüzden “Aspekt” terimini karşılaması kanaatimizce uygun değildir. Çünkü “Aspekt” kelimesinin anlamında, çekimli fiilin ifade ettiği “olay”ın kendi kendine bir “görünme”si değil, bilakis konuşanın onu “nasıl gördüğü” vardır; bir başka deyişle, işi yapan, “olay” değil, ona bakan insandır. Nitekim *aspekt* kelimesi de Latince *aspektus* < *ad-spektus* < *specto* “bakmak, görmek” fiilinden türetilmiştir. Bu yüzden “Aspekt”te bir “olay”ın “farklı yerlere odaklanan bakışlarla değerlendirmesi” (unterschiedlich orientierte Perspektivische Ideen”) söz konusudur.

Türkiye’de görünüş konusuyla ilgili ilk çalışmalarda farklı terimlerin kullanımları görülmektedir. Örneğin Yaman (1999) bu bağlamda *zaman kayması* terimini kullanmaktadır. Ancak *zaman kayması* teriminin görünüş ile ilgisi yoktur ve –bu terimin uygun olup olmadığı bir yana- zaman eklerinin birbirinin yerini alan kullanımlarını tanımlamada kullanılmaktadır. Buna karşın Yaman (1999, s. 31) *zaman kayması* hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

Zaman kayması, dilde kendisine zaman bildirme görevi yüklenen bazı eklerin, dilin genel işleyişi içinde, asıl işlevlerinin dışında farklı bir zamanı ifade eder duruma gelmeleridir. Zaman eklerinin kendi asıl zamanlarından başka zamanları ifade eder duruma geçmeleri, yapay değil doğal birer gelişmedir. Bu durum, dilin doğal seyrine uygundur ve dilin anlatım gücünü arttıran göstergelerdir.

Dil, olmuş bitmiş, tamamlanmış, sınırları çizilmiş bir yapıya değil, aksine sürekli gelişen ve değişen bir yapıya sahiptir. Ayrıca düşüncenin gelişmesi ve bu gelişmenin dile yansması sonucunda, dilin doğal gelişimi içerisinde farklı anlatım biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ayrıca ucu bucağı olmayan zamanı, belirli biçim birimlerle karşılamak olanaksızdır. Bu nedenle dillerde herhangi bir zamanı aktarmak için kullanılan fiil çekim eklerinin bilinen kendi işlevlerinin dışında başka bir zamanı karşılaması söz konusu olmuştur. Bu açıklamaya göre görünüş, fiil çekim ekleriyle sınırlandırılmış ve doğrudan zaman ile birlikte

değerlendirilmiştir. Yani görünüş, yalnızca biçimle ilgilidir. Buna göre görünüş ile zamanın aynı olduğu ya da görünüşün zamanın bir alt kolu olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak her ne kadar görünüş ve zaman, Türkçede aynı yapılarla aktarılsa da, temelde her iki kavram birbirinden farklıdır. Zaman, biçimle ilgili iken, görünüş biçim-anlam birleşiminin sonucudur. Yani görünüş konusunda anlamı dışarıda tutup biçimle sınırlandırmak kandırıcı bir yaklaşım olamayacağı gibi, zaman ile görünüşün ayrımını yapamama sorununu da beraberinde getirecektir. Bu konuda K. Acarlar (1969, s. 250) şöyle demektedir:

Zaman, öncesiz ve sonsuz bir kavramdır. Bu kavramı yine her biri çok geniş süreleri kaplayan, *geçmiş*, *şimdi*, *gelecek* diye üç bölümde sınırlandırmak, anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmak olanaksızdır. Zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu dolduramamış. İşte bu nedenle gerektiğinde bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirerek açıklık kapatılmak istenmiştir.

Bu açıklama, görünüş kavramının gerçek zamanın bölünmesinden ortaya çıktığını düşündürmektedir. Bu noktada uçsuz bucaksız gerçek zamanın, dil bilgisel zaman bölümlerine ayrılması, ancak bu bölümlemenin, fiil zamanlarını yansıtmakta yetersiz kaldığı düşüncesinden hareketle dilde görünüş özelliklerinin ortaya çıktığına değinilmektedir. Ancak Acarlar, her ne kadar anlam kayması terimini kullanmışsa da, “zaman kipinin başka bir zaman kipi yerine kullanımı” ifadesiyle görünüş-anlam ilişkisinden çok görünüş-zaman ilişkisine (hatta zaman-kip ilişkisine) vurgu yapmakta ve söz konusu görünüşü zaman ekleriyle sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda *anlam kayması* terimi, “önceki yansıttığından farklı olarak bir sözcüğün yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmesi” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 28) olarak düşünüldüğünde, Acarlar’ın verdiği örneklerin anlam kayması terimiyle karşılanamayacağı da ortadadır.

Bu tür zaman bildirimleri, özellikle zamanı sınırlandıran, konumlarını daha da somutlaştıran yönveren sözcüklerin kullanımlarıyla belirlenmektedir. Hatta yönveren sözcükler, fiil çekim eklerinin işlevlerinden daha belirgin bir rol oynamaktadır. Buna göre zaman bildiriminde yönveren sözcükler birincil işleve, fiil çekim ekleri ise ikincil işleve sahiptir. Yönveren sözcüklerin zaman bildirimindeki önemi ve fiil çekim eklerinin farklı bir zamanı karşılaması (332) cümlesinde görülmektedir:

(332) Yeterince sabırla ve inançla beklersem olur diyerek. (AA, İBY, s. 60)

(332) cümlesinin yüklemi *olur*, görüldüğü üzere geniş zaman çekimindedir. Ancak bu yüklem, her zaman gerçekleşen genel geçer bir durum için kullanılmamıştır. Aksine gelecek zamanda gerçekleşmesi beklenen bir durumu karşılamaktadır. Bu zamansal bildirimin elde edilmesini sağlayan yani eylemin henüz gerçekleşmediğini gösteren öge, şart çekimidir (bu örnekte *beklesem*). Şart çekiminin henüz gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşmesi beklenen olaylar için kullanıldığı göz önüne alındığında yüklemdeki zaman bildiriminin de gelecek zamanı karşıladığı görülecektir. Dolayısıyla KZ'den yani şimdiki zamandan sonra gerçekleşecek bir olay anlatılmaktadır. Bu da, söz konusu kullanımların görünüşle değil, zaman konusuyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, *ol-* fiilli yüklemdeki fiil çekim eklerinin “bilindik” zaman bildirimlerinden farklı bir zamanı karşıladığı kullanımlar, zaman konusu içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak Türkçe dil bilgisi kaynaklarında fiil çekim eklerinin bu tür kullanımları görünüş konusu içerisinde değerlendirilmektedir (Yaman, 1999, Korkmaz, 2007; Korkmaz, 2009; Aksan vd. 1983; Aksan, 2000, Gencan, 1979 vb.).

Görünüş, sıklıkla Slav dilleriyle ilgili olarak ele alınsa da genelde bu konu, doğal olarak, Slav dilleriyle sınırlı değildir. “Görünüş, (...) zamansal yorumlamanın belirlenmesinde anahtar rol oynayan dil bilgisel kavramlardan biridir. Diller, görünüşsel farklılıkları kodlama biçiminde önemli ölçüde farklılaşırlar. Ancak görünüş, neredeyse her dilin dil bilgisel sisteminde vardır.” (Borik, 2006, s. 2). Örneğin “Yoruba ve Igbo dilleri de dâhil olmak üzere Batı Afrika dillerinin pek çoğunda şimdiki zaman ve geçmiş zamanın özel işaretleyicileri yoktur, fakat görünüş işaretleyicileri vardır.” (Comrie, 1976, s. 82).

Binnick'e göre (1991, s. 170) “görünüş, bütünüyle dil bilgiselleşmiştir, zorunludur, bitmişlik ve bitmemişlik gibi genel karşıtlıklarla işleyen dillerin sistematik bölümleridir.”

Görünüş kavramı aslında, dünya dilleri arasında zaman kavramından daha yaygın olarak bulunmaktadır. Pek çok dil, zaman kavramına sahip değilken, –eğer varsa- çok azında görünüş kavramı yoktur. Üstelik son zamanlarda, görünüşün zamandan daha temel olduğu, ana dillerinde her iki kavrama da sahip olan çocuklarda ilkinin (yani görünüşün) ikincisinden (yani zamandan) daha hızlı bir biçimde öğrenildiği tartışılmaktadır (Lyons, 1979, s. 705). Smith'e göre (1997, s.

XVI) “çocuklar öğretilmeksizin kolayca görünüşsel farklılıkları anlamaktadır. Bu gerçek, çocukların algısal ve bilişsel temelli olduklarını güçlü bir biçimde göstermektedir. (...) Çocuklar, bu farklılıkları ayırt eden dilsel biçimleri çok erken dönemlerde edinmektedir.” Benzer düşünceyi İbe Akcan (2005, s. 9) “zaman ve görünüş ulamları birlikte bir gelişim göstererek edinilmekle beraber, görünüş zamandan daha ön sırada bir belirleyici olarak yer almaktadır. Yine sıklıkla savunulan görüşe göre, dil ediniminin çok erken dönemlerinde sözcüksel görünüş bilgisi mevcuttur ve çocuklar eylem sınıflarına duyarlıdır.” sözleriyle dile getirmektedir. Dillerde görünüş, fiiller üzerinden aktarılmaktadır. Bu aktarım çeşitli yollarla ve özellikle biçim bilgisel olarak işaretlenmiş durumdadır. O hâlde çocukların, edindikleri dillerde görünüş ayırımına nasıl vardığı, biçim-anlam ilişkisini nasıl kavradığı soruları karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda G. Panitsa (2010, s. 15-16), şu bilgileri vermektedir:

Çağdaş Yunancada fiiller, görünüş için kesinlikle işaretlenmiş bir hâldedir. Bu yüzden görünüş, çocukların konuşmalarında oldukça erken ortaya çıkmaktadır. Bu durumda soru şudur: Fiillerde görünüşün biçim bilgisel işaretlemesi, çocukların, görünüşün biçim bilgisel gerçekleşmesiyle ortaya çıkan anlamlara hâkim olmasını gerektirmekte midir? (...) Fiillerde görünüşün biçim bilgisel işaretlemesiyle ortaya çıkan anlamlar, çocuklar tarafından yavaş yavaş edinilmekte ve kurulacak bir biçim-anlam haritalaması, zaman almaktadır.

Çocuklar, ilk dilsel verilerle karşılaştıklarında nesneleri, sahneleri, olayları vb. gözlemlemektedir. (...) Dilsel girdinin yoksul doğasına ve sunulan etkenlere rağmen bütün çocuklar, nihayetinde benzer zaman aralığındaki farklı görünüşlerinde görünüşe hâkim olmaktadır.

Çocukların erken dönemlerden itibaren görünüş kavramına sahip olmalarında “Chomsky’nin Evrensel Dil bilgisi, önemli bir rol oynamalıdır. Evrensel Dil bilgisi, insan dilindeki olası yapılar hakkında doğuştan belirlenmiş bilgileri içermektedir. (...) Üretici alandaki dil edinimi çalışmaları, çocukların edindikleri dilin çok gelişmiş bir dil bilgisine sahip olduklarını göstermektedir.” (Panitsa, 2010, s. 16). Ancak buna karşın dil bilimi öğrencileri için görünüş, zaman ve kip gibi diğer fiil kavramlarına göre daha az aşinalık göstermektedir (Comrie, 1976, s. 1).

Görünüş, dünya dillerinde farklı biçimlerde gerçekleştirilen değişkenlerdir. (...) Durumların ve onların sunumlarının zamana bağlı yapılarının anlamsal alanıdır (Smith, 1997, s. 1). Bu yönüyle görünüş, cümlede anlatılan durumların zamana yayılımını göstermekte ve onların içyapılarını anlamsal olarak

aktarmaktadır. Bu aktarım, dilden dile değişen fakat fiiller üzerinden çoğunlukla biçim bilgisel yollarla işaretlenerek gerçekleşmektedir. Çünkü görünüşün yaygın iki türü olarak kabul edilen bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri, çoğunlukla dil bilgisel yapılarla iletilmektedir. Bazen de fiilin zaman ve görünüş özelliklerini pekiştirmek için zarf, edat gibi yönveren sözcüklerden yararlanılmaktadır. Görünüş dil bilgisel biçim birimlerle işaretlenmesi nedeniyle biçimle, fiil biçimlerinin içyapısındaki anlamlarla ilgili olması yönüyle anlamla bağlantılıdır. Bu nedenle görünüş, biçimle aktarılan durumların anlamsal özelliklerini yansıtmakta ve biçim-anlam özelliği taşımaktadır.

Dillerde görünüş ve zaman kavramları birbiriyle ilişkili iki kavram olduğu için görünüşle ilgilenen çalışmalarda zaman kavramına da değinilmekte ve iki kavram arasındaki farklılıklar üzerinde durulmaktadır. “Görünüş tanımlamalarında araştırmacılar, bu iki kavramın birbiriyle ilişkilerinden ziyade görünüşü zamandan ayırt etmekle başlamaları gerekmektedir. Zamansal yerleşim, bir durumun, zamanın ve zaman zarflarının dışarıdan bakış açısını karşılamaktadır, yani gerçek zamandaki bir durumu belirlemektedir. Görünüş ve görünüşsel zarflar (aspectual adverbial), bir durumun içsel yapısını göstermektedir. Her ne kadar iki sistem arasında önemli etkileşim olsa da zaman ve görünüş farklıdır.” (Panitsa, 2010, s. 17).

Görünüş ve zaman kavramları birbiriyle ilişkili olmakla ve her ikisi de gerçek zaman üzerinden aktarılmakla birlikte temelde “görünüş, zamandan büyük oranda farklıdır.” (Comrie, 1976, s. 3). Yine de “görünüş, büyük ölçüde zamanla (tense) etkileşim içindedir.” (Binnick, 1991, s. 138). Dil bilgisel zaman ve görünüş ilişkisi ile dil bilgisel zamanların bildirdiği görünüş türleri hakkında Comrie (1976, s. 66) şu bilgileri vermektedir:

Şimdiki zaman, esasen öykülemekten çok betimlemek için kullanıldığından, temelde bitmemişlik görünüşünü işaretler. Bu, ya sürekli ya da alışkanlıktır, yani bitmişlik değildir. (...) Temel dil bilgisel zaman ayrımının geçmiş ve geçmiş dışı arasında olduğu dillerde kesinlikle şimdiki bitmişliğin bir olasılığından bahsedilmez. Aksine geçmiş dışı bitmişlikten, yani şimdiki-geleceğin bitmişliğinden söz edilmektedir. Şimdiki zaman, öncelikle bir betimleme zamanı olduğu için, geçmiş dışı bitmişliğin, gelecekte bitmişlik anlamlarından birine sahip olması oldukça doğaldır. Geçmiş dışı bitmişlik ile gelecekte bitmişliğin bu gelişiminin çeşitli aşamaları, farklı Hint-Avrupa dillerinde (özellikle Slav dillerinde) ve Hint Avrupa dilleri dışındaki dillerde görülebilir. Önekler, fiilin bitmişlik anlamını verme eğiliminde olsalar da önekli fiillerin görünüşsel anlamının

oldukça zayıf bir biçimde geliştiği Macarcada, gelecek anlamına sahip olan böyle önekli fiillerin geçmiş dışı zamana yönelik bir eğilimi vardır.

Bu açıklamaya göre dil bilgisel zaman biçimlerinin kendi içerisinde bildirdiği bir görünüşsel anlamı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda dil bilgisel zaman ile görünüş, birbirine yaklaşan bir görünüme sahiptir. Çünkü bir dil bilgisel zamanın, kendi içerisinde öneklerle veya soneklerle işaretlenen bir görünüş anlamı bulunmaktadır. Bu nedenle şimdiki zaman, -eğer özel bir işaretleme söz konusu değilse- bitmemişlik / süreklilik görünüşü ile örtüşmektedir. Geçmiş zaman ise -yine özel bir işaretleme söz konusu olmazsa- aksine bitmişlik görünüşündedir. Gelecek zaman ise bu konuda farklılık göstererek bitmişlik veya bitmemişlik görünüşlerini vermektedir. Bu durum, “zaman belirleyicileri olmaksızın, bitmemişlik görünüşü ile şimdiki zaman ve bitmişlik görünüşü ile de geçmiş zaman arasında yakın bir ilişkinin” (Demirgüneş, 2007, s. 40) olduğunu göstermektedir. Türkçede fiil zamanları ile görünüş ilişkisi Tablo 8’de gösterilmiştir:

Tablo 8

Fiil Zamanı ve Görünüş İlişkisi

FIİL ZAMANI	DİLBİLGİSEL GÖRÜNÜŞ
geçmiş zaman →	← bitmişlik
şimdiki zaman →	← bitmemişlik / süreklilik
gelecek zaman →	← bitmişlik veya bitmemişlik
geniş zaman →	← bitmemişlik / süreklilik

Dillerin tipolojik özelliklerine göre aynı veya farklı biçim bilgisel yollarla işaretlenen bu iki kavram, bir durumun zaman (time) çizgisi üzerindeki konumlanmasına ve içsel bakış açılarına bağlı olarak belirgin farklılıklara sahiptir. Comrie’ye göre (1976, s. 2-3) “fiil zamanı, şimdiki zamana göre işaretlenen durum zamanıyla ilişkiliyken, görünüş, bir durumun içsel zaman seçimini izlemenin farklı yollarıdır. Örneğin Fransızcadaki *il lisait* (okuyordu) ve *il lut* (okudu) ya da İngilizcedeki *he was reading* (okuyordu) ve *he read* (okudu) arasındaki fark, zamansal değildir. Çünkü her iki durumda da basit geçmiş zaman vardır. Bu bağlamda, zamandan farklı olarak görünüşten söz edilmektedir.” Çünkü bu örneklerde ortak zaman, geçmiş zamandır. İki zaman ekinin üst üste

gelemeyeceği düşüncesinden hareketle, burada görünüş ve zaman ayrımı vardır. Dolayısıyla Türkçedeki $-D^{\circ}$ ve $-(^{\circ})yordu$ ($< -yor\ i-di$) yapılarında bir farklılığın olması gerekecektir. Böylesi örneklerde eylemin geçmiş zamanda gerçekleştiğini işaretleyen biçim bilgisel yapılar ile eylemin içsel oluşumunu işaretleyen biçim bilgisel yapıların birlikte kullanımı görülmektedir. Türkçedeki *okuyordu* ve *okudu* çekimlerinde bu ayrım, açıkça görülmektedir. Her iki çekim de geçmişte olmuş bitmiş bir zamanı bildirmekle birlikte bu cümlelerin görünüş özellikleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar, görünüşsel işaretlemeye dayanarak bitmişlik, bitmemişlik, süreklilik gibi bir durumun içyapısını göstermektedir. Buna göre *il lut*, *he read* ve *okudu* bitmişlik; *il lisait*, *he was reading* ve *okuyordu* bitmemişlik / süreklilik görünüşlerine sahiptir. Türkçe açısından düşünüldüğünde, özellikle $-m^{\circ}şt^{\circ}$, $-(^{\circ})yordu$ gibi yapılarda “zaman + zaman” (veya “zaman + kip”) dizilimi değil “görünüş + zaman” dizilimi vardır. Bu tür dizilimler, Türkçe dil bilgisi kaynaklarında birleşik zaman adlandırmasının yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak kimi dillerde bu türden görünüş özelliklerinin görmezden gelinip bunları zaman olarak değerlendiren bir dil bilgisi geleneğinin olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Görünüş ve zaman kavramları arasındaki fark, bu kavramların gösterici özellik taşıyıp taşıymasına bağlıdır. “Fiil zamanı, gösterici bir kavramdır, yani çoğunlukla KZ’yle ilgili olarak durumları gerçek zamandaki bir konuma yerleştirmektedir. Görünüş ise durum zamanını başka bir durum zamanıyla ilişkilendirmekle ilgili değildir. Aksine bir durumun içsel zaman seçimiyle ilgilidir.” (Comrie, 1976, s. 5). Lyons da (1983, s. 282; 1995, s. 705) görünüşü, zamandan ayrı tutarak iki kavram arasındaki farkı “zaman, (tense) konuşma zamanına açık ya da örtük bir gönderim içeren gösterici (deictic) bir kavramdır. Görünüş ise gösterici değildir (non-deictic).” sözleriyle belirtmektedir. Lyons’a göre (1995, s. 707) *durağanlık* (stativity) ve *ilerlemelilik* (progressivity) görünüşün genel işleyişinde gönderimin yaygın olarak yapıldığı anlamsal kavramlardan yalnızca ikisidir. Diğerleri; *süreklilik* (duration), *tamamlanma* (completion), *alışkanlık* (habituality), *yineleme* (iteration), *anlık* (momentariness), *başlama* (inception) ve *sonlanmadır* (termination). Bunların hepsi, gösterici olmayan zamansal kavramlar olarak görünüş sınıflandırması içerisinde yer almaktadır. Buna göre görünüş, gösterici bir kavram değildir. Fiil zamanı, durumun çoğunlukla KZ’ye göre yerleşimiyle; görünüş, durumun içsel bakış

açısıyla ilgilidir. Görünüş ve zaman farkını Comrie (1976, s. 5) şu sözlerle açıklamaktadır:

John was reading when I entered (İçeri girdiğimde John okuyordu) gibi bir cümlede, farklı biçimlerin içeri girmemi içsel olarak John'un okumasına yerleştiren gösterici bir işlevi yerine getirdiği görülebilir. Ancak bu belirli gösterici işlev, sözü edilen durumların içsel seçimini karşıladıkları farklı yolların yalnızca ikincil bir sonucudur. Çünkü was reading (okuyordu) içsel olarak bizi okuma durumuna yerleştirir. Bu nedenle doğal olarak, içsel seçim olmaksızın birleşik bir bütün olarak bize verilen diğer bir durumla karşılaşmaktayız. Bu yeni durum, zamansal olarak içinde bulunduğumuz, yani içsel olarak John'un okumakta olduğu zamandaki bir noktaya yerleşir.

Bu düşünceye göre en az iki durumun olduğu kullanımlarda ilk durum, ikinci duruma zemin hazırlamaktadır. Doğal olarak ikinci durum, ilk duruma göre değerlendirilmektedir. Öyleyse Comrie'nin verdiği örnekte içsel bakış açısı, *was reading* yapısıyla; dışarıdan bakış açısı ise *entered* yapısıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle *entered* yapısının bitmişlik anlamı, *was reading* yapısına göre belirlenmektedir. Yani okuma durumunun devam ettiği sırada, içeri girme durumu gerçekleşmiş ve bitmiştir. Comrie'nin (1976, s. 3-4) yukarıda verdiği örnek cümle hakkındaki sözleri, bu görüşü desteklemektedir:

Bu tür cümlelerde ilk fiil, bazı olaylara arka plan hazırlar. Olayın kendisi ise ikinci fiille tanıtılır. İkinci fiil, içsel zaman seçimiyle ilgili olarak sözü edilen durumun (bu örnekte *my entry*) bütününe sunar. Durumun tamamı, başlangıcı, ortası ve sonuyla parçalanamaz tek bir bütün olarak sunulur. Bu durumu, içeri girme eylemini oluşturan çeşitli safhalara bölmek için herhangi bir girişim yapılmaz. Bu anlamı taşıyan fiil biçimlerinin bitmişlik anlamına sahip olduğu ve sözü edilen dilde bu anlamı belirtmek için özel fiil biçimlerinin bulunduğu söylenebilir. Bu bitmişlik görünüşüdür.

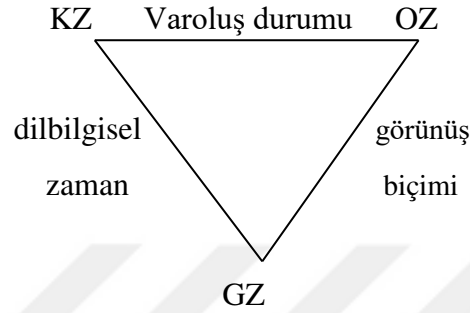
Diğer biçimler, yani John'un okuma durumuna atıfta bulunan biçimler, durumu bu biçimde göstermez. Aksine durumun içsel zaman seçimine açık gönderimde bulunur. Bu örnekte, John'un okumasının başlangıcına veya sonuna açık bir gönderim yokken, John'un okumasının içsel bir bölümüne gönderim yapılır. Bu cümle, benim içeriye girişimin (*my entry*), John'un okumakta olduğu dönem boyunca meydana gelen bir olay olduğu anlamına gelir. Yani John'un okuması hem önce başladı hem de benim içeriye girişim sırasında devam etti.

Binnick'e göre (1991, s. 458) görünüş, OZ'nin GZ ile olan ilişkisiyle ilgilidir. Bitmişlik görünüşünde OZ, GZ'nin içindeyken, bitmemişlik görünüşünde OZ ve GZ örtüşmektedir.

Görünüşün OZ ile GZ arasındaki ilişkisi, Johnson (1977) tarafından ortaya atılan bir yaklaşımdır. "Johnson, bilindik yaklaşımlardan oldukça farklı bir yaklaşım vermektedir. Ona göre görünüş, konuşma durumuna gönderim yapılmaksızın anlatılan olayın kendisini tanımlamaktadır." (Binnick, 1991, s.

209). Johnson (1977, s. 19) zaman, görünüş ve varoluş durumu (existential status) arasındaki ilişkileri ve bunların belirlenmesindeki etkenleri şu sözlerle anlatmaktadır:

Dil bilgisel zaman farklılıkları, konuşma zamanı (speech time) ve gönderim zamanı (reference time) arasındaki ilişkileri; görünüş biçimi, gönderim zamanı ve olay zamanı (episode time) arasındaki ilişkileri; varoluş durumu farklılıkları ise konuşma zamanı ve olay zamanı arasındaki ilişkileri içermektedir.

Şekil 16. Zamansal dizilimler arasındaki ilişkiler

Kaynak: Johnson, 1977

Görünüşsel kavramlar, dile bağımlı değildir, fakat insanın bilişsel yeteneğine dayanır. İnsanlar, temel durum türlerini algısal ve bilişsel yetenekleri temelinde, tıpkı kütle ve sayı isimlerini belirten sayılabilir ve sayılamaz varlıkları ayırt ettikleri gibi ayırt eder. İnsanlar, farkında olmaksızın, görünüşsel farklılıkları otomatik olarak algılar (Smith, 1997, s. XV). Bu açıklamaya göre görünüş, dil kullanıcılarının bireysel kullanımlarına bağlı olarak öznel bir özellik taşımaktadır. Dil kullanıcısı, özellikle dil bilgisel görünüşü dile getirirken farklı biçim bilgisel yollara başvurmaktadır. Dil kullanıcısı özellikle aynı durumu aynı bağlam içerisinde farklı biçim bilgisel işaretleyicileri kullanarak aktarabilir. Öznel aktarımlara ve yönverenlerin etkisine örnekler [22a-b] cümlelerinde verilmiştir:

[22a] Sabah-tan beri hiçbir şey ye-mi-yor-um.

(I have not eaten anything since this morning.) (Speaker is still hungry)

[22b] Sabah-tan beri hiçbir şey ye-me-di-m.

(I have not eaten anything since this morning.) (Speaker is still hungry) (Özbek, 2011, s. 8).

[22a-b] cümlelerinde aynı durum (yani yememe durumu) anlatılmaktadır. Ancak bu aynı durum, [22a]'da $-(^{\circ})\text{yor}$ biçim birimli bitmemişlik / süreklilik işaretleyicisinin, [22b]'de ise $-D^{\circ}$ ekli bitmişlik işaretleyicisinin kullanımıyla

belirtilmektedir. Ancak her ne kadar farklı işaretleyicilerle kullanılmış olsa da bu bağlamda vurgulanan anlam, yeme durumunun hâlâ gerçekleşmemesi, diğer bir deyişle yememe durumunun devam etmesidir. Yani dil kullanıcısı, cümlelerin üretildiği anda hâlâ aç durumdadır. Bu yönüyle [22a-b] cümlelerinin ikisinde de bitmemişlik / süreklilik görünüşü vardır. [22a-b] cümlelerinde “Türkçede +*DAn* çıkma durumu ekinin, *beri* edatının ve *–yor* süreklilik işaretleyicisinin birleşmesi bu yorumlamayı vermektedir.” (Özbek, 2011, s. 7). Bu kullanımlarda göze çarpan diğer bir nokta, olumsuzluk biçim birimidir. [22b]’de geçmiş zaman işaretleyicisinin kullanılması, olumsuzluk nedeniyledir. “Geçmiş zaman işaretleyicisi *–di*, olumsuz yapılarda *–den beri* ile kullanılabilir.” (Özbek, 2011, s. 7). Ayrıca olumsuzluğun, cümlede süreklilik bildiren zamansal ve / veya görünüşsel zarfların (bu örnekte *sabahtan beri*) kullanımına olanak sağlaması da göze çarpmaktadır. Olumsuzluk ile süreklilik bildiren zamansal ve / veya görünüşsel zarflar, hem anlam bağlantısını kuvvetlendirmekte hem de görünüş belirleyicisi olarak değer kazanmaktadır. Çünkü +*DAn beri* edat öbeği Türkçede “geçmişte başlayan ve hâlâ devam eden durumları” (Kornfilt, 1997, s. 354) belirtmekte kullanılmaktadır. Cümlede olumsuzluğun kullanılmaması durumunda süreklilik bildiren zamansal ve / veya görünüşsel zarflar uygun olmayacaktır.

[23] *Sabah-tan beri ye-di-m.

(*I have been eating since morning.)

Bildirişim, konuşucu ve dinleyici arasında gerçekleştiği için konuşucunun dinleyiciye aktarmak istediği iletiyi çeşitli yollarla anlatması olasıdır. Örneğin basitçe [24a-b-c] cümlelerini karşılaştırmak gerekirse;

[24a] Yarın geleceğim.

[24b] Yarın geliyorum.

[24c] Yarın gelirim.

Bu üç cümlede *gel-* eyleminin farklı biçim birimlerle çekimli biçimleri bulunmaktadır. Ancak eylemin ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği cümledeki *yarın* yönverenin kullanımıyla netlik kazanmaktadır. Konuşucu, yapmak istediği eylemi –bu örneklerden hareketle- en az üç farklı biçimde dinleyiciye aktararak “eyleme yeni bir değer yüklemektedir.” (Aksan, 2000, s. 102). Dinleyici de bu farklı kullanımlara karşın, konuşucunun eylemi henüz yapmadığı sonucuna varmaktadır.

Yani konuşucu, aktarmak istediği iletiyi birkaç farklı yolla dile getirebilirken, dinleyici bu tür kullanımlardan ortak bir sonuca varmaktadır. Dolayısıyla dil kullanıcısının, dilin elverdiği ölçüde iletisini farklı biçimlerde anlatabilmesi, yani iletinin dil kullanıcısının kullanımlarına bağlı olarak farklı yollarla dile getirilmesi sonucunda görünüşün öznellik taşıdığı düşünülebilir. “Kitabı *okudun okudun*, okumadın alıp gidiyorum” (Korkmaz, 2009, s. 579) cümlesini dil kullanıcısı, şarta ve sonrasında emre bağlayarak dinleyiciye aktarmak düşüncesindedir. Yani bu cümle şart ve emir kullanımıyla “Kitabı okuyacaksan oku, okumayacaksan alıp gidiyorum” (Korkmaz, 2009, s. 579) karşılığındadır. Dil kullanıcısı, bireysel tutumuna bağlı olarak sözü edilen ifadeyi, birkaç farklı biçimde dile getirmektedir. Ancak hem konuşucu hem de dinleyici, bu örnek cümledeki çekimli fiillerin görünüş olarak *bitmişlik* anlamını barındırdığını anlayabilmektedir. Bu örnek cümle, görünüşün bağlama dayalı olduğunu da gösterir niteliktedir. Aynı fiillerin aynı çekim biçimleriyle tekrarlı kullanımı, bu anlamın elde edilmesindeki etkenlerdendir. Ancak her ne kadar konuşucu iletisini farklı biçimlerle aktarsa da dinleyici bu iletiyi konuşucunun aktarmak istediği gibi anlamaktadır. Yani konuşucunun aktarmak istediği ileti, dinleyici tarafından da aynı biçimde anlaşılmaktadır. Bu nedenle kimi araştırmacılar, görünüşün öznel değil, nesnel bir özellik taşıdığını savunmaktadır. Korkmaz (2009, s. 580) Türk Gramerinin Sorunları toplantısında ileri sürülen görünüşte nesnellik²⁴ görüşünü şu sözlerle dile getirmektedir:

Çekimli fiillerde şahıslar devreye girmiş olsa da, görünüş bakımından, tıpkı belirli zamanları içine alan kiplerde olduğu gibi genel kabul bulmakta, yani konuşanlarca da dinleyenlerce de aynı biçimde anlaşılmaktadır. Yalnız belirli gramer kalıpları, bilinen şekle bağlı kurallar dışına çıkarak birtakım işlev ve anlam kaymalarına uğramaktadır. Mademki görünüşle ilgili değişimler, konuşanlarca da dinleyenlerce de aynı biçimde algılanabiliyor, o hâlde burada bir öznellik değil, aksine bir nesnellik söz konusudur.

Bu bağlamda görünüşün konuşucu-dinleyici arasındaki aktarma-anlama ile ilgili olarak sonuç odaklı değil, konuşucunun kullanımına dayalı cümle kurma odaklı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Başka bir deyişle görünüş, dinleyici odaklı

²⁴ Z. Korkmaz’ın aktardığı görünüşte nesnellik görüşü, Türk Gramerinin Sorunları toplantısında, Gürer Gülsevin’in sunduğu bildirinin sonuç bölümünde yer almaktadır. Ancak bu bildirinin bulunduğu Türk Gramerinin Sorunları’nın 3. cildi yayımlanmadığı için sözü edilen görüş, Z. Korkmaz’ın Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi) adlı çalışmadan yararlanılarak aktarılmıştır.

değil, konuşucu odaklıdır. Bu nedenle görünüşün öznelliği düşüncesi, daha çok kabul görmektedir. Yani görünüşte öznellik boyutu, konuşucu açısından daha çok ön plana çıkan bir etken olarak değerlendirilmektedir. “Görünüşün alanı, ilginç bir öznel etkene sahiptir, çünkü görünüşsel anlamlar arasındaki seçim çoğunlukla konuşucuya bağlıdır.” (Smith, 1997, s. XIII). Görünüşte nesnellik olduğu düşünülürse, bütün bildirişimlerde konuşucunun aktarmak istediği iletinin dinleyici tarafından da kesinlikle aynı biçimde anlaşılacağı sonucu çıkacaktır. Ancak konuşucu-dinleyici arasında anlaşma, kimi zaman tam olarak sağlanamaz. Dildeki “Anla(ya)madım.”, “Ne demek istedin(iz)?”, “Bu ne demek oluyor?” gibi kullanımlar, anlaşmazlığı göstermektedir ve –anlama açısından değerlendirildiğinde- görünüş açısından dikkate değerdir.

Dilaçar (1974, s. 161-162) “çekime uğramış fiilin taşıdığı kavramda süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşım yapmasıdır. (...) fiil çekiminde, konuşanın, çekim kalıplarının kabul edilen anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı, bu çekime fiil mastarında da bulunmayan özel bir renk vermesidir.” diyerek görünüşün çekimli fiille ilgisine değinmektedir. Ayrıca “anlamlandırma sınırlarının dışına çıkarak kullanışı” ifadesi, yine görünüşün anlamsal özelliğini öne çıkarmaktadır. Dil kullanıcısının bireysel kullanımlarına dayalı olarak öznellik boyutuna da değinen Dilaçar (1974, s. 161) görünüşün bir diğer özelliği için “nesnel değil, öznel; mastarda değil, çekim şekillerinde bulunan bir iç anlamdır.” sözleriyle görünüş ve kılınış arasındaki farkı vurgulamaktadır. Bu tanıma göre görünüş için iki özellik üzerinde durmak gerekir. İlki, görünüşün, çekimli fiil biçimleriyle ilgili olması ve fiil çekiminin zamana bağlı farklı anlamları içermesi, ikincisi ise öznel bir özellik taşımasıdır. Görünüşün öznel bir özellik taşıması, Türkçe kaynaklardaki açıklamalarda belirtilmektedir. Örneğin Aksan’da (2000, s. 102) “eylemin, çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılınışın dışında, kişisel, öznel bir anlatımı yansıtmasıdır.” Korkmaz (2009, 576) da görünüşte öznelliğin olduğu düşüncesindedir:

Görünüş; kip ve şahıs ekleri olarak çekime girmiş bulunan ve bir yargı bildiren *bitmiş fiiller* (Lât. *Verbum finitum*, Alm. *Finite Verbformen*) için söz konusudur. Bu durum daha değişik bir anlatımla dile getirilirse, çekime uğramış olan fiilin taşıdığı kavramda, süreç bakımından konuşanın özel bir başkalaşma yapmış olmasıdır. Dolayısıyla görünüş nesnel (objektif) değil öznel (subjektif)’dir. Fiilin ad biçimi olan mastarda değil, çekimli şekillerinde görülen bir iç anlamdır. Bunlarda şekilden beklenen anlam yerine, daha değişik bir anlamın ortaya çıkmasıdır. Daha doğrusu, bu kalıba, konuşanın verdiği özel anlamdır ve dil psikolojisinin ürünüdür.

Bu açıklamada görüldüğü üzere dil bilgisel görünüş, çekimli fiille ilgilidir ve öznelidir. Ayrıca görünüş yalnızca biçimle değil aynı zamanda anlamla da bağıntılıdır. Ancak görünüşün dil psikolojisiyle ilişkilendirilmesi, sözü edilen kavrama farklı bir boyut kazandırmaktadır. “Dil psikolojisi, dilin kökeni, oluşumu, kullanımıyla ilgilenen dil bilimi ile insan davranışlarını açıklamaya çalışan psikolojinin katkılarıyla şekillenmiş bir bilim dalıdır. (...) Bu bilim dalı, dilin nasıl algılandığını ve kullanıldığını araştırmak için dil ve deneyim, dil ve zihin arasındaki ilişkiyi hem biyolojik hem de psikolojik yönden inceler.” (Özbay-Barutçu, 2013, s. 935-936). Dolayısıyla bu araştırma alanının amaçları arasında insan zihni ile dil arasındaki bağı incelemek yatmaktadır. Bu konuda “Slobin, üç ana sorunu dile getirmektedir:

Algılama: İşittiğimizi hangi dilbilim birimi çerçevesinde algılıyoruz?

Kavrama: Tümceler ne anlama geldiğine nasıl karar veriyoruz?

Hatırlama: Konuşma veya okuma yoluyla edindiğimiz bilgiyi nasıl depoluyoruz ve gerektiğinde nasıl çağırıyoruz?” (Ekmekçi, 1991, s. 3).

Dil psikolojisinde konuşucu, aynı zamanda dinleyici konumundadır. Buna göre, dil psikolojisi ile ilişkilendirilen görünüş kavramı, konuşucunun aktardığıyla ilgili olmakla birlikte, bu aktarımı sırasında zihnin nasıl çalıştığıyla da ilgilidir. Yani konuşucunun “nasıl algıladığı”, “nasıl karar verdiği” ve “bilgiyi nasıl depoladığı” sorularıyla da yakından ilintilidir. Bu durum dil psikolojisinin “kişinin dil kullanımı kadar, dinleyici olarak da anlama ve kavrama işlevini nasıl yürüttüğü, duyduklarını nasıl çözümleyip sözcüklerden arındırarak anlama dönüştürdüğü ve bu anlamı kafasında nasıl bir sistem içinde depoladığı konularıyla ilgilendiğini” (Ekmekçi, 1991, s. 3) göstermektedir. Dil ile zihnin doğrudan ilişkili olması da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü dil kullanıcısı, bildirişim anında “neyi, nasıl ve ne anlamda kullanacağı” konusunda düşünmeksizin düşüncenin dışavurumunu yapmaktadır.

Benzer biçimde zihnin zaman kesitlerini algıladığı ve dilde eylemin zamanını belirten / sınırlandıran zarfların kullanımında da seçici davrandığı söylenebilir. Örneğin zaman konumlamasına sahip olan *az sonra* zarfının *-AcAk* ve *-(°)yor* biçim birimleriyle kullanılabilmesine karşın *-D°* biçim birimiyle kullanılamaması, hem dilin hem de zihnin zaman kavramına yaklaşımını gösterir niteliktedir.

Vardar’a göre (2007, s. 105-106), görünüş “eylemin anlattığı iş, oluş, edim vb.ni konuşucunun nasıl gördüğünü belirten dilbilgisi ulamı. Zaman ulamından ayrılan görünüş, eylemin bitmişliği, bitmemişliği, başlangıcı, gelişimi, sonucu, yinelenişi vb. bakımından ele alındığını vurgular.” Diller bitmişlik, bitmemişlik, yineleniş, sonuç gibi görünüş özelliklerini genel itibariyle çekimli fiil biçimleriyle işaretlemekle birlikte yine de bu yeterli değildir. O hâlde bitmişlik, bitmemişlik, yineleniş, sonuç gibi görünüş özellikleri nasıl belirlenebilir? Bu sorunun yanıtı şu ölçütlere göre değerlendirilebilir:

- i. Fil çekiminde çekim eklerinin kullanımıyla
- ii. Eylemi sınırlandıran ve eyleme çeşitli anlam ilgileri katan görünüşsel zarfların kullanımıyla
- iii. Eylemi sınırlandıran ve eyleme çeşitli anlam ilgileri katan biçim birimlerin kullanımıyla
- iv. Fiillerin anlam ve kılınış özellikleriyle

Dolayısıyla görünüşün, hem biçim bilgisel hem söz dizimsel hem de anlam bilgisel bir kavram olduğu görülmektedir. Dil, bir dizgedir ve bu dizge içerisinde yer alan bütün ögeler, cümleyi etkilemektedir. Yönverenler sözcüklerin etkisi de bu noktada önem taşımaktadır. Bu ölçütler kimi yönden zaman, görünüş ve kiplik kavramlarını birbirine yaklaştırmaktadır. Vardar (2007, s. 228) “eylem diziminin bir ulamı olan zaman çoğu kez kip, kiplik, görünüş ulamlarıyla kesişir.” diyerek bu yakınlığa dikkat çekmektedir. Özellikle Türkçede fiil çekim ekleri, hem zaman hem de görünüş (ayrıca kip) işaretleyicileri olarak kullanılmaktadır. Fiillerin anlam ve kılınış özelliğinin görünüş türünü belirlemesi özellikle [+]rekli fiillerin –(°)yor ekli çekimlerinde dikkat çekmektedir. *Ölüyor, düşünüyor* gibi kullanımlar her ne kadar süreklilik biçim birimiyle çekimlenmiş olsa da burada süreklilik görünüşü değil bitmişlik görünüşü elde edilmektedir. –(°)yor biçim biriminin farklı fiil türleriyle kullanımlarında şu görünüş özelliklerinden söz edilmektedir:

[25a] Durum fiiliyle sürekli / aralıksız görünüş (continuous aspect)

Ali Ayşe-yi tan-ıyor.

Ali knows Ayşe.

[25b] Hareket fiiliyle sürekli / aralıksız görünüş

Ali televizyon izli-yor.

Ali is watching television.

[25c] Başlangıç görünüşü²⁵ (ingressive aspect)

Ali yat-ıyor.

Ali is going to bed (now). (Özbek, 2011, s. 7).

Görünüş ve zamanı (tense) farklı yollarla işaretleyen diller olduğu gibi, bu iki kavramı aynı yapılarla işaretleyen diller de bulunmaktadır.²⁶ Kimi dillerde “her iki kavram için aynı fiil biçim bilgisinin kullanıldığı ve bu nedenden doğan kavramlar arasındaki belirsizliğin yalnızca zamansal ve görünüşsel zarflarla ya da pragmatik şartlar altında ortadan kalkacağı varsayılmaktadır.” (Özbek, 2011, s. 3). Kornfilt (1997, s. 336) ve Göksel-Kerslake (2005, s. 73) Türkçe biçim bilgisinde biçim birimlerin birden fazla kullanıma sahip olarak zaman, görünüş ve / veya kiplik işlevlerini barındırdığını belirtmektedirler. Bu görüşe göre “Türkçede bütün biçim bilgisel bağlamlarda yalnızca görünüşsel durumlar için işlev gören özel bir biçim birim yoktur.” (Özbek, 2011, s. 6). Örneğin Türkçedeki *-D°* biçim birimi, bağlama göre geçmiş zamanın yanı sıra bitmişlik görünüş değerine sahiptir. “Türkçede İngilizcedeki present perfect’i açıkça ve yalnızca ifade eden bir biçim bulunmamaktadır. Bu görünüşsel işlev, çoğunlukla belirli geçmiş zaman *-D°* biçim birimiyle ifade edilmektedir.” (Kornfilt, 1997, s. 349). Ancak Türkçede görünüş işaretleyici olarak ayrı bir biçim birimin olmaması, “Türkçenin görünüş sisteminden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir.” (Özbek, 2011, s. 6). Bu tür dillerde “dil bilgisel görünüş, zaman (time) kavramıyla ilgili olduğu için dil bilgisel zamanla (tense) karıştırılmıştır. (...) Dil bilgisel görünüşle kodlanan değişken kavramlar, anlamsal açıdan, dil bilgisel zamanla kodlananlardan ayrılabilir. Her ne kadar her iki kavram da zaman (time) içeriyor olsa da,

²⁵ Başlangıç anlamının belirlenmesi Comrie’ye (1976, s. 19) göre durum bildiren fiillerin bitmişlik biçimlerinde görülmektedir: “Bitmişlik ve bitmemişlik biçimleri arasında ayırım yapan pek çok dilde, bazı fiillerin, özellikle de bazı durum fiillerinin bitmişlik biçimleri, bir durumun başlangıcını belirtmek için kullanılabilir.”

²⁶ Kornfilt (1997, s. 349) Türkçedeki *-D°* biçim biriminin geçmiş zaman ve bitmişlik görünüşü işlevleri için şu örnekleri vermiştir:

Hasan balığı ye-di

“Hasan **ate** the fish”

“Hasan **has eaten** the fish”

Kornfilt’e göre örnekte verilen Türkçe cümlelerin İngilizceye çevirisi iki biçimde gerçekleşmektedir. Bu çevirilerden ilki geçmiş zamanı, ikincisi ise bitmişlik görünüşünü işaretlemektedir.

birbiriyle etkileşim sağlamak ve aynı biçim birimlerle açıklanabilmektedir.” (Olsen, 1997, s. 5). Buna göre görünüş kavramı, yalnızca çekimli fiillerle ilgili değil, aynı zamanda bağlamın içerdiği anlamla ilgilidir. Bu özelliği bakımından görünüş, zamandan (tense) ayrılmaktadır. Dilaçar’ın (1974, s. 164) “‘Gördüm, kaçıyordu, arkasından da koşanlar vardı.’ ile ‘Kaçıyordu ama bırakmadım.’ cümlelerindeki *kaçıyordu* fiilinin görünüş bakımından farkları; ikisi de *-yor*’lu fakat birinde ‘gerçekleşmiş kaçma’, öbüründe ‘niyet durumunda kalmış kaçma’”²⁷ anlamlarını verdiği örnekler, görünüş ile zaman arasındaki farkı göstermektedir. Her iki çekimli fiilin de ortak zamanı, geçmiş zaman olmakla birlikte görünüşü birbirinden farklıdır. Bu örneklerin ilkindeki *kaçıyordu* çekimli fiilinde “eylemin geçmiş zamanda sürdüğü”, ikincisinde ise “eylemin gerçekleşmek istendiği sırada engellendiği” bilgileri anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle ilkinde eylemin gerçekleştiği, diğerinde ise eylemin henüz gerçekleşme aşamasına geçmediği bilgisi bulunmaktadır. Buna göre her iki cümlenin de geçmişte meydana gelen olayları dile getirdiği düşünülürse, ilkinde “geçmiş zamanda ‘gerçekleşmiş niyet’”, ikincisinde ise “geçmiş zamanda ‘gerçekleşmemiş niyet’” (Gülsevin, 2000, s. 217) anlamlarının bulunduğu görülecektir. Yani ilk cümlede bitmemişlik / süreklilik görünüşü, ikincisinde bitmişlik görünüşünden söz etmek gerekir. İkincisinde özellikle *-(°)yordu* yapısının *-AcAktI* yapısına yakın kullanımı göze çarpmaktadır. Bu anlamların elde edilmesinde konuşucunun söylem özellikleri kadar cümle ve / veya mekân bağlamının da etken olduğu görülmektedir. Gencan da (1979, s. 307) “(...) kullanışın sözcüğe kazandırdığı anlamı da gözden kaçırmamak zorundayız.” diyerek görünüşün hem bağlam duyarlı hem de öznel bir kavram olduğunu belirtmektedir. Dilaçar’ın (1974, s. 162) “görünüş bir çeşit *şekil × anlam* ve *anlam × şekil* (sensus × forma; forma × sensus) karşılığıdır, ‘şekilden beklenen anlam yerine başka bir anlam çıkıyor’ demektir; Almancada ‘iç anlam’ (innere, inhaltbezogene Bedeutung) denilen anlam” sözleri de, görünüş kavramının anlamla olan ilişkisine vurgu yapmaktadır.

²⁷ Dilaçar’ın verdiği “*Kaçıyordu ama bırakmadım*” cümlesi “niyet durumunda kalmış kaçma”, kipliğini de çağrıştırmaktadır. Çünkü cümlenin anlattığı “*kaçacaktı ama bırakmadım*” anlamıyla düşünülmelidir. Buna göre *-AcAktI* yapısı her ne kadar yaygın olarak “gelecek zamanın hikâyesi” olarak adlandırılırsa da bu tür yapılarda eylemin zamanı, geçmiş zamandır. Bu nedenle *-AcAktI* yapısını Gülsevin (2000, s. 217) kip olarak “geçmiş zamanda gerçekleşmemiş niyet kipi” olarak değerlendirmektedir.

Uzun'a göre (1998a, s. 110) "görünüş, olayın gerçek zaman boyutuna yerleşiş biçimini gösterir. Örneğin, bir olay geçmişte gerçekleşmekle geçmiş zamana ait olur ama bu olayın geçmişte sözgelimi anlık olarak mı yoksa süremsel olarak mı gerçekleştiğini görünüş belirler."

Akerson (2007, s. 265) "görünüş, bir olayın süreye nasıl yayıldığını gösteriyor, ancak bunu yaparken, konuşma ya da anlatı zamanı dediğimiz bir noktayı temel almıyor, genel olarak bir olayın süre boyutuyla olan ilişkisini gösteriyor." diyerek görünüş ve zamanın farkına değinmektedir.

Buraya kadar verilen açıklamalarda görüldüğü üzere zaman (tense) ve görünüşün birbirinden farklı olmakla birlikte birbiriyle etkileşim içindedir. Dil bilgisel zaman, bir durumun gerçek zaman üzerindeki yerleşimini göstermektedir. Bu yerleşim, dillerde çoğunlukla KZ olan şimdiki zamana göre belirlenmektedir. Görünüş ise dil bilgisel zamandan farklı olarak durumun içsel yapısının anlam yönüyle aktarılmasıdır. Fiillerle ilgili olan görünüş, dillerin tipolojik özelliklerine göre farklı yollarla işaretlenmektedir. Türk dili gibi bazı dillerde bu iki kavramın aynı biçim bilgisel yollarla aktarılması sonucunda, kavram karışıklığı ortaya çıkmıştır. Özellikle pek çok Türkçe kaynakta fiil çekim eklerinin birbirlerinin yerine atıfta bulunduğu kullanımlar, görünüş içerisinde değerlendirilmiştir. Kısaca Türk dilinde zaman ve görünüş, çekimli fiillerle ilgili iki kavramdır. Ancak Türk dilinde görevli ögeler olan biçim birimler içerisindeki sıfat-fiillerde de görünüş özelliğinin olduğunu gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Sıfat-fiiller, her ne kadar yargı bildirmese ve kişi eklerini almasa da, zaman bildirimi sağlamaları dolayısıyla ikincil zaman ekleri olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın sıfat-fiillerin karşıladığı zaman, fiil çekim eklerinin karşıladığı zamana göre daha belirsiz olduğu ve sıfat-fiillerin karşıladığı zamanın kimi durumlarda asıl fiilin çekimine göre elde edilebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Dilaçar'ın (1974, s. 164) "Eve telefon et, bizimkilere, bu gece dayımda *kaldığımı* söyle" cümlesindeki "*kaldığımı* fiilinde öznel bir iç anlam, bir 'görünüş' var; nesnel anlam *kalmış olduğumu*, öznel anlam ise *kalacağımı*'dır." ifadesi, görünüşün yalnızca çekimli fiillerle değil, fiilimsilerle de ilgili olduğunu göstermektedir. Buna göre *kalmış olduğumu* anlamı bitmişlik, *kalacağımı* anlamı ise bitmemişlik görünüşlerini karşılamaktadır. Dilaçar'a göre (1974) "*okuduğum kitap* sözcük takımında iki 'görünüş' vardır: biri '*okumakta olduğum kitap*', şimdi sürüp giden -*yor*'lu bir iş, ama -(°)*yor* eki kullanılmamış; öbürü '*okumuş olduğum, geçenlerde*

okuduğum kitap’, geçmişte olup bitmiş, -miş’li bir iş, ama -miş / -muş eki kullanılmamıştır.” Bu örnekte ise *okumakta olduğum kitap* bitmemişlik / süreklilik, *okumuş olduğum, geçenlerde okuduğum kitap* bitmişlik görünümlerindedir.

Türkçede *-D°k* sıfat-fiil eki, geçmiş zaman sıfat-fiili olarak adlandırılmaktadır. Bu özelliği gereğince bu sıfat-fiil ekinin eklendiği fiilin zamanını geçmişe yönlendirmesi beklenmektedir. Ancak Uslu (1999, s. 6) “geçmiş zaman anlamı olmayan tümcelerde de bu ekle kurulan yapılara rastlandığını” dile getirmekte ve bu sıfat-fiilin kullanımlarına dikkat çekmektedir. Uslu (1999, s. 7), *-D°k* sıfat-fiilinin kullanımıyla ilgili “Ali’nin *hasta olduğunu* biliyor musun?” cümlesini örnek vermekte ve bu cümledeki sıfat-fiilin zaman ve görünüş özelliğini “Yan tümce yüklemine eklenen -dık eki, eylemin zamansal içyapısını belirten görünüşü göstermektedir. Görünüş (aspekt) ulamı eylemin ‘bitmişlik’ ya da ‘bitmemişlik’ özelliğini belirtir. Bu örnekte yan tümce eyleminin zamanı şimdiki zamandır.” sözleriyle açıklamaktadır. Bu noktada fiilimsi bulunan cümlelerin birleşik cümle sayılıp sayılmayacağı sorununu bir kenara bırakırsak, bu örnek cümleden şu çıkarımları yapmak mümkün olacaktır:

- i. Ali, geçmiş bir zamanda hastalandı.
- ii. Ali hastalığı atlatamadı.
- iii. Ali şu an için hâlâ hasta.

Bu çıkarımlara göre geçmişte başlayıp süregelen bir durum bulunmakta ve bu durum şu an için hâlâ devam etmektedir. Bu nedenle “hasta olduğunu” yapısı, bitmemişlik / süreklilik görünüşüne, zaman olarak ise şimdiki zamana gönderimde bulunmaktadır. Bu görünüş anlamının elde edilmesinde *ol-* fiilinin kullanımı göze çarpmaktadır. Türk dilinde tarihsel dönemlerden itibaren en sık kullanılan iki yardımcı fiilin (*i* < *er-*, *ol-* < *bol-*) çekimleri, bu anlam farkının elde edilmesini daha belirgin kılacaktır: *hastaydı, hasta oldu*. Birincisinde *i-* (< *er-*) yardımcı fiilinin kullanımından dolayı bitmişlik görünüşü ve geçmiş zaman bildirimi elde edilirken, ikincisinde ise *ol-* (< *bol-*) yardımcı fiilinin kullanımından dolayı bitmemişlik / süreklilik görünüşü ile şimdiki zaman bildirimi elde edilmektedir. Bu farklılığın ortaya çıkmasında *ol-* (< *bol-*) fiilinin *i-* (*er-*) fiiline göre anlamlı bir sözcük olması da etkindir. Elöve’nin (Deny, 1941, s. 466) Türk Dili Grameri’nin çevirisindeki bir dipnotunda *i-mek*’in değişikliğe uğramadan devam eden bir fiili bildirdiği, *ol-mak*’ın ise daha önce devam eden bir fiilin, bir zaman sonra

değişerek başka bir durum aldığını bildirdiği üzerinde durması, iki fiil arasındaki farkı göstermektedir.

Türk dilinde görünüş, fiillere eklenen fiil çekim ekleriyle ilgilidir. Bu yönüyle fiil çekim ekleri, kendi içerisinde hem zaman hem de görünüş işlevlerini barındırmaktadır. “İki kavram birbirinin zıttı değil birbirini tamamlayan bütünün parçalarıdır.” (Benzer, 2012, s. 41). Ancak belirtmek gerekir ki cümlede kullanılan biçim birimin hangi işlevi karşıladığını belirlemek kimi zaman kolay değildir. Özellikle basit çekimlerde zamanın mı yoksa görünüşün mü aktarıldığı bilgisi kimi zaman iç içe geçmiş görünmektedir. Birleşik çekimlerde ise bu ayrımı belirlemek basit çekimlere göre nispeten daha kolaydır. Çünkü iki zaman ekinin veya iki görünüş ekinin üst üste gelmesi söz konusu olamayacağı için bu tür çekimlerde çoğunlukla “görünüş + zaman” diziliminin esas olması gerekecektir. Dolayısıyla $-m^{\circ}\dot{s}t^{\circ}$ ($< -m^{\circ}\dot{s}$ *i-di*) gibi bir çekimde $-m^{\circ}\dot{s}$ görünüş, $-D^{\circ}$ ise geçmiş zaman işlevlerini barındırmaktadır.

2.5.2.3. Görünüş Kavramının Türleri

Kaynaklarda görünüş kavramının türleriyle ilgili olarak görüş birliği yoktur. Kimi kaynaklarda (özellikle Türkçe dil bilgisi ve dil bilim kaynaklarında) görünüşün alt türlerine çoğunlukla değinilmezken kimi kaynaklarda dil bilgisel görünüş (grammatical aspect) ve sözlüksel görünüş (lexical aspect) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Örneğin Binnick’e göre (1991) iki türlü görünüş vardır: Dil bilgisel görünüş (grammatical aspect) ve Aristocu görünüş (Aristotelian aspect). Smith’e göre (1997, s. XIII-XIV) “Bir cümlelin görünüşsel anlamı, iki tür bilgi aktarmaktadır: bir durum (situation), belirli bir bakış açısına göre (viewpoint / perspective) sunulmakta ve durum, dolaylı olarak belirli bir türden olay ya da aşama olarak sınıflandırılmaktadır. (...) Görünüş, durumların zamansal düzenlenmesi ve zamansal bakış açısıyla ilgilidir. Bir cümlelin görünüşsel anlamı, iki bağımsız görünüşsel bileşen (bunlar durum türü ve bakış açısidir) arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır.” Buna göre cümlede aktarılan görünüş anlamı, hem dil bilgisel görünüşle hem de sözlüksel görünüşle ilgilidir. Görünüşün bu ikili ayrımı, Smith’te (1997) iki bileşen kuramı (two component theory) adı altında ele alınmıştır. “İki bileşen kuramı, bir cümlelin durum türü (olay ya da durum) ve bakış açısı (bitmişlik ya da bitmemişlik) arasındaki ilişkiye

ilkesel bir yaklaşım getirmektedir. (...) Bu kuram, görünüşsel sistemlerin temel bileşeni olarak durum görünüşünü ve bakış açısı görünüşünü tanımlamaktadır.” (Smith, 1997, s. XIV). “Bu iki aşamalı kuram, bir duruma bakış olarak anlaşılan görünüşsel bilgi ile bir durumun zamansal özellikleri arasındaki farklılıkla ilgili bir açıklama getirmektedir.” (Schilder, 1995, s. 326).

Dil bilgisel görünüş, çoğunlukla bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerine ayrılmakla birlikte Smith’te (1997) bu iki görünüşün yanı sıra üçüncü bir dil bilgisel görünüş türü olarak yansız görünüş (neutral viewpoints) türü vardır.

Sözlüksel görünüş ise “görünüşsel bilginin ikinci türüdür, üstü oldukça kapalıdır. Belirli bir sınıfa ait olarak bir cümlede sunulan durumu sınıflandırmaktır.” (Smith, 1997, s. XIII). Görünüşün bu türü için Smith’te (1997) “durum görünüşü (situation aspect)”, Binnick’te (1991) “Aristocu görünüş (Aristotelian aspect)” terimleri vardır. “Durum türü, fiil ve fiil değişkenleri ya da fiil birlikteliği tarafından daha soyut bir biçimde iletilmektedir.” (Smith, 1997, s. XIV). Sözlüksel görünüş, kimi kaynaklarda kılınış olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada *ol-* fiilinin sözlüksel görünüş özellikleri, kılınıştan farklı bir sınıflandırma içinde değerlendirilmiştir (bk. 4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

2.5.2.3.1. Dil Bilgisel Görünüş (Grammatical Aspect)

“Dil bilgisel görünüş, dilsel incelemelere göre olayları yorumlamanın farklı yollarını kodlamak için konuşuculara olanak sağlayan yaygın bir dilsel araçtır. Dünya dillerinin pek çoğu, dil bilgisel görünüş olarak bilinen dilsel bir araç kullanarak olayların yapısını işaretlemektedir. Olası çeşitli görünüşsel farklılıklar saptanmakla birlikte daha yaygın olanı, bir olayın devam ettiğinin ya da tamamlandığının anlaşılıp anlaşılmadığını işaretlemektir.” (Parrill–Bergen–Lichtenstein, 2013, s. 135-136). Dillerde dil bilgisel görünüş, fiille anlatılan durumun çeşitli biçim bilgisel yollarla işaretlenmesiyle ilgilidir. Diller, dil bilgisel görünüşü işaretleme bakımından birbirinden ayrılmakla birlikte pek çok dil, dil bilgisel görünüşe sahiptir.

Olsen’e göre (1994) dilbilgisel görünüş gerçek zamanla ilgilenecek hem vaka ve durumların nasıl gerçek zaman üzerinde geliştiğini hem de konuşucuların belirli bir gerçek zamanda vaka ve durumlara nasıl baktıklarını belirttiği için

sıklıkla fiil zamanı ile karışmaktadır. Aslında, dilbilgisel görünüş ara sıra ikincil fiil zamanı olarak da adlandırılmaktadır (Benzer, 2012, s. 42).

Dil bilgisel görünüş, dillerin tipolojik özelliklerine bağlı olarak çoğunlukla önekler ya da son eklerle işaretlenmektedir. Örneğin özellikle Slav dillerinde öneklerin kullanımı, (*cital* / *pro-cital*; *stroil* / *po-strail* gibi) dil bilgisel görünüşün işaretlenmesinde oldukça önem taşımaktadır. Eklemeli dillerden olan Türkçede ise dil bilgisel görünüş, fiilin üzerine getirilen *-m°ş* / *-D°* / *-(°)yor* / *-mAktA* / *-mAdA* / *-r* / *-Ar* / *-mAz* / *-AcAk* biçim birimleriyle dile getirilmektedir. Ancak bu eklerin tek işlevli mi yoksa çok işlevli mi olduğu tartışılmaktadır. Dolayısıyla dil bilgisel görünüş, çoğunlukla fiillerin çekimli biçimleriyle ilgilidir ve biçim bilgisel olarak işaretlenmiş durumdadır. Ancak görünüşün belirlenmesinde zarf, edat gibi sözlük birimlerin de etkisi, kimi zaman fiil çekim eklerinin önüne geçmektedir. Ayrıca kimi söz dizimsel yapılar da görünüşün elde edilmesinde etken olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle dil bilgisel görünüş, biçim bilgisel özelliğinin yanı sıra söz dizimsel bir özellik de taşımaktadır.

Batılı dillerde çoğunlukla bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri üzerinde durulmakla birlikte Türkçede bu iki görünüşün yanı sıra üçüncü bir dil bilgisel görünüş olarak süreklilik görünüşü²⁸ (*continuous aspect*) bulunmaktadır. Ancak süreklilik görünüşü, durumun henüz bitmediği, aksine devam ettiği anlamını içerdiği için bitmemişlik görünüşü içerisinde de değerlendirilmektedir.

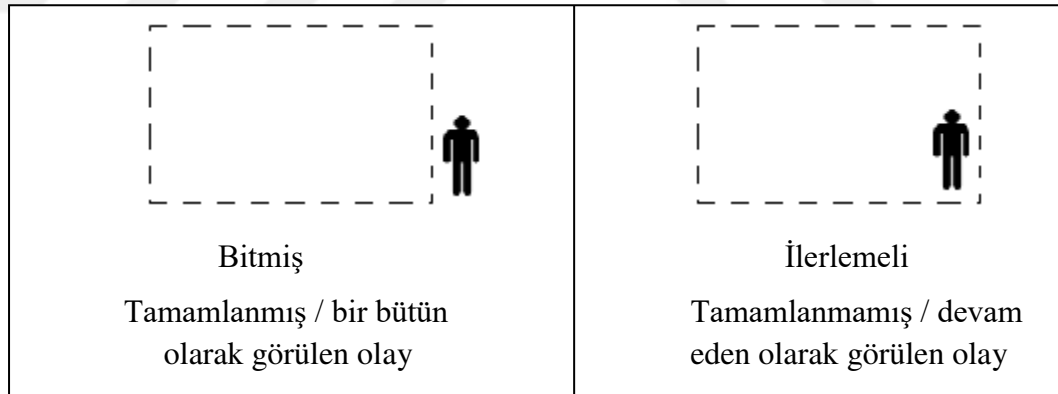
2.5.2.3.1.1. Bitmişlik (Perfective) – Bitmemişlik (Imperfective) Görünüşleri

Dil çalışmalarında görünüş kuramları bütünleyici bir yaklaşım içerisinde zıtlıklar içinde kurulmuştur. Bu zıtlıklar Comrie’de bitmişlik (*perfective*) / bitmemişlik (*imperfective*); Johanson’da ara-sınırlılık (*intraterminality*) / bitimli-sınırlılık (*adterminality*) / art-sınırlılık (*postterminality*), Smith’te hal türü / bakış türü görünüşleri arasındadır (Demirgüneş, 2007, s. 28).

Comrie’de (1976) dilbilgisel görünüş türleri, bitmişlik ve bitmemişlik olmak üzere ikiye ayrılmıştır. “Bitmişlik, bir durumun görünümünü, o durumu oluşturan çeşitli ayrı aşamaların farkı olmaksızın tek bir bütün olarak

²⁸ Bu dil bilgisel görünüş türü için *sürme görünüşü* (Uzun, 1998a, s. 110), *bitmişliği belirtmemek görünüşü* (Akaslan, 1998, s. 147) *sürerlilik görünüşü* (Sebzecioğlu, 2004, s. 25) gibi terimlerin kullanımı da görülmektedir.

işaretlemektedir. Bitmemişlik ise durumun içsel yapısına dikkat çekmektedir.” (Comrie, 1976, s. 16). Diğer bir deyişle “bitmişlik görünüşü, durumun içyapısını herhangi bir biçimde ayırt etmeksizin, duruma dışarıdan; bitmemişlik görünüşü, duruma içeriden bakmaktadır. Bu özelliğiyle bitmemişlik, önemli ölçüde durumun içsel yapısıyla ilgilidir.” (Comrie, 1976, s. 4). Buna göre bitmişlik görünüşünde önemli olan, durumun başlangıcı, ortası veya sonu parçalanmaksızın bir bütün olarak sunumudur. “Bitmişlik, önceki bir durumdan doğan durum zamanı ve önceki durumun zamanı olarak ifade edilebilen iki nokta arasındaki ilişkiyi belirtmektedir.” (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 247). Bitmişlik görünüşü, temelde önceliği bildirmektedir. Çünkü bu bildirim sırasında zamansal gönderim noktalarına göre olasılıklar söz konusudur. Bitmemişlik görünüşünde ise durumun başlangıcı ve sonu göz önünde bulundurularak ve içsel olarak bir süreç vardır. Aslında bu noktada durumun içyapısında devamlılık vardır. Yani bitmemişlikte, durum devam etmektedir. Dolayısıyla bitmemişlik görünüşü, başlangıç ve bitiş arasındaki ara sınırla ilgilidir. Comrie’nin görüşüne benzer bir yaklaşım Gabrielatos’ta da (2004, s. 134) bulunmaktadır. Bitmişlik ve bitmemişlik arasındaki dışarıdan veya içeriden bakış açılarını Gabrielatos şöyle göstermiştir:

Şekil 17. Görünüşün görselleştirilmesi

Kaynak: Gabrielatos, 2004

Şekil 17’de görüldüğü üzere Gabrielatos dil bilgisel görünüşü, bitmiş²⁹ ve ilerlemeli olmak üzere ikiye ayırarak bu ikisi arasındaki farkı, dil kullanıcısının

²⁹ Geleneksel olarak zaman (tense) ve görünüş arasında ayırım yapan çalışmalarda, bitmiş (perfect) çoğunlukla –ama her zaman değil- bir görünüş olarak düşünülmüştür. Ayrıca bitmiş, eşit derecede zaman (tense) değildir. Çünkü anlam bakımından çeşitli zaman (tense) biçimlerinden farklılaşmaktadır. Bitmiş, çok sıklıkla bir görünüş olarak ele alınmaktadır (Comrie, 1976, s. 6).

olaya içeriden mi yoksa dışarıdan mı baktığına bağlı olarak belirlendiği üzerinde durmaktadır. Buna göre iki görünüş türü arasındaki fark, olayın bitip bitmemesine ve kişinin olaya içeriden mi yoksa dışarıdan mı bakmasına dayanmaktadır. Çünkü “görünüş, dil kullanıcısının bir olaya bakışının ilerlemeli (progressive) ya da bitmiş (perfect) olup olmadığını göstermektedir.” (Gabrielatos, 2004, s. 134).

“Bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri arasındaki ayrım, ne durumlar arasındaki nesnel bir ayrımdır ne de konuşucu tarafından nesnel olarak sunulan bir ayrımdır.” (Comrie, 1976, s. 4). Dil bilgisel görünüş, cümlelerin üretimi sırasında konuşucunun öznel seçimine bağlıdır ve konuşucu aktarmak istediği iletiyi farklı biçimlerle aktarma olanağına sahiptir. Bu yönüyle dil bilgisel görünüş, konuşucunun seçimlik isteğine göre değişmektedir. Buna göre farklı dil bilgisel görünüş türleri elde edilmektedir.

Aynı konuşucunun, herhangi bir biçimde kendi içerisinde çelişkili olmaksızın aynı durumu ilk başta bitmişlik biçimiyle, daha sonra da bitmemişlikle işaretlemesi oldukça olasıdır. Bu özellik, şu cümleler aracılığıyla betimlenebilir: “John, dün bu kitabı *okudu*; kitabı *okuyorken* postacı geldi.” “Oku-” fiilin farklı biçimleri (okudu, okuyorken), aynı okuma durumuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, ilk cümlede John’un okuması, ardışık zamansal aşamalara bölünmeden bütün bir olay olarak sunulmuştur. İkinci cümlede bu olay, eyleme geçirilmiştir. Böylece konuşucu, şimdi John’un okuma durumunun ortasındadır ve (daha önce bitmişlik anlamlı biçimi kullanarak işaretlediği) bu durumun ortasında olduğunu, postacının geliş olayının gerçekleştiğini söylemektedir (Comrie, 1976, s. 4).

Bu tür farklılıklarla konuşucunun aynı çekimle kurduğu aynı veya farklı olayların anlatımında da karşılaşılmaktadır. Buna göre farklı görünüş türleriyle birlikte anlam farklılıkları da ortaya çıkmaktadır.

- (9) İki insanın ortak hafızası olan “ilişkiyi” unutup o ilişkiden bağımsız bir macera aradıklarında gene birbirlerini buluyor, gene birbirlerine *âşık oluyorlardı*. (AA, İBY, s. 9)
- (315) [Çok genç ve güzel bir kadına bir gün bir adam geliyordu, “Kızım hasta, ölecek” diyordu, “Siz hayatınızdan bir yıl verin benim kızıma, şimdi o kadar gençsiniz ki, bu bir yılı fark etmezsiniz bile, daha sonra bu bir yılı ben size gün gün ödeyeceğim, bana verdiğiniz üç yüz altmış beş günü aynen geri alacaksınız.”]
Genç kadın *razı oluyordu*. (AA, İBY, s. 59)

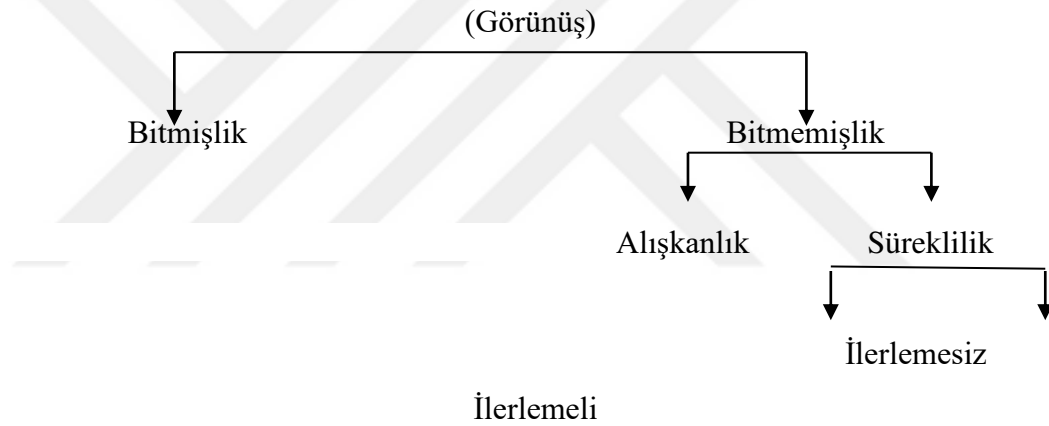
(9) ve (315) cümlelerindeki *âşık olma* ve *razı olma* durumlarının her ikisi de $-(^{\circ})yordu$ ile çekimlenmiş olsalar da bunlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık, dil bilgisel zaman yönüyle değil, dil bilgisel görünüş yönüyledir. (9) ve (315)'te ortak dil bilgisel zaman, geçmiş zaman olmakla birlikte (9)'da bitmemişlik / süreklilik görünüşü, (315)'te bitmişlik görünüşü bulunmaktadır. Buna göre (9)'da kişiler *âşık olma* durumunun içerisinde ve bu durum, belirli aralıklarla gerçekleşmeye devam etmektedir. (315)'te ise *razı olma* durumu gerçekleşmiş ve bitmiştir. Bu farklı görünüş özelliklerinin elde edilmesinde cümle ve metin bağlamı önem taşımaktadır. Çünkü (9)'daki *gene* zarfı, durumun birkaç defa tekrarlandığını ve devam ettiğini gösterirken, (315)'te bağlam öne çıkmaktadır. Özellikle bu bölümün öyküleme içinde konuşma parçası olması, durumların tek bir noktaya indirgenmesi sonucunu doğurmaktadır. Ancak bu nokta, durumun başlangıcını, ortasını ve sonunu kapsayıcı niteliktedir. Çünkü bitmişlik görünüşü durumu, herhangi bir bölünmeye uğramadan bir bütün olarak sunmaktadır. Dolayısıyla (9)'da duruma içeriden bakış açısı, (315)'te dışarıdan bakış açısı söz konusudur.

Kimi zaman bitmişlik görünüşü, durumun tamamlanmış olmasıyla ilgili düşünülmektedir. Çünkü “bitmişlik -adından da anlaşılacağı üzere- tamamlanmış bir eylemi, bitmemişlik ise tamamlanmamış bir eylemi ifade etme hissi vermektedir.” (Binnick, 1991, s. 136). Ancak bitmişlik ve tamamlanmışlık her ne kadar birbirine yakın anlamlara sahip olsalar da aralarında, özellikle olayın bölümlerini vurgulamaları bakımından farklılıkları bulunmaktadır. Tamamlanmışlık, durumun başlangıcı veya ortasından çok özellikle durumun sonuna odaklıdır. Bu yönüyle tamamlanmışlık, durumun sonuna vurgu yapmaktadır. Bitmişlik görünüşü ise başlangıcı, ortası ve sonuyla ilgilenmeden durumun bir bütün olarak sunumuyla ilgilidir. Comrie (1976, s. 18) tamamlanmışlık ve bitmişlik farkını şöyle anlatmaktadır:

Bitmişliğin çok sık tekrarlanan tanımı, tamamlanmış bir olayı göstermesidir. Bu tanımdaki sözcük, bütün (complete) anlamında değil, tamamlanmış anlamındadır (completed). Her iki sözcük arasındaki benzerliğe karşın, aralarında önemli bir anlamsal ayrım vardır. Bitmişlik, başlangıcı, ortası ve sonuyla bütün bir durumu ifade eder. Bununla birlikte tamamlanmışlık kullanımı, bir durumun sona ermesi üzerine çok fazla vurgu yapar. Bitmişlik kullanımı, bir durumun sonuna, durumun herhangi bir bölümünde olduğundan daha fazla vurgu yapmaz. Daha doğrusu durumun bütün bölümleri, tek bir bütün olarak sunulur.

Kimi zaman da bitmişlik terimi yerine bitmiş (perfect) teriminin kullanımları görülmektedir. Smith'e göre (1997, s. 106) "bitmiş ve bitmişlik arasında bir ayrım vardır. Bitmiş, yapıyı belirli zamansal ve görünüşsel özellikleriyle belirtmektedir. Bitmişlik ise sınırlı bir görünüşsel bakış açısını belirtmektedir." Binnick'e göre de (1991, s. 295) "bitmişlik, bitmiş görünüşle (perfect aspect) aynı değildir. Bitmişlik için doğru koşullar, -her ne olursa olsun- bitmiş olanlardan oldukça farklı görünmektedir. Bitmiş, GZ'den önceki bir olaya atıfta bulunmaktadır. Fakat bitmişlik, bir önceki olaya atıfta bulunmak zorunda değildir."

Comrie (1976, s. 25) dilbilgisel görünüşü, ilk olarak bitmişlik ve bitmemişlik olmak üzere önce ikiye, bitmemişlik görünüşünü de kendi içerisinde alt gruplara ayırmıştır. Comrie'nin görünüş sınıflandırması şöyledir:

Şekil 18. Comrie'ye göre görünüşün sınıflandırılması

Kaynak: Comrie, 1976

Şekil 18'de görüldüğü üzere bitmemişlik görünüşü alışkanlık (habitual) ve süreklilik (continuous) olmak üzere iki türdür. "Bitmemişlik biçimi, ya alışkanlık durumunu ya da kendi içinde süreklilik gösteren bir durumu ifade etmektedir. Bu nedenle bitmemişlik terimi, süreklilik-alışkanlık olarak yorumlanmaktadır." (Comrie, 1976, s. 26). Süreklilik görünüşü de yine kendi içinde ilerlemesiz (non-progressive) ve ilerlemeli (progressive) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İlerlemeli ve ilerlemesiz görünüş için Williams (2001, s. 93-94) şu bilgileri vermektedir:

Hızlı gelişen olaylar, çoğunlukla ilerlemesiz biçimle iletilmektedir. Durumların arka planına ya da meydana gelen beklenmedik bir olaya atıfta bulunulduğunda, çoğunlukla ilerlemeli biçim kullanılmaktadır. "*Çok yağmur*

yağıyor ve *yağmur*, *sahayı çok kaygan yapıyor*. Oyuncuların bazıları *problem yaşıyor* ve yalnızca *duruyorlar*” ya da “*Hayranlardan biri, sahanın ortasında koşuyor* ve dört polis, onu *kovalıyor*” cümlelerinde görüldüğü gibi. Burada ilerlemesiz biçimin kullanılması (yani *Hayranlardan biri, sahanın ortasında koşar* ve *dört polis onu kovalar*), durumun önceden tahmin edilemeyen özelliği nedeniyle uygun olmayacaktır. Başka bir deyişle bir futbol maçını oluşturan şeyin genel olayını düzenleyen kabul edilmiş kurallar içine girmeyecektir. Ancak “*İnzaghi, sol kanattan topla koşar, topu ceza sahasına gönderir ve kaleci topu izler.*” gibi bağlamlarda aynı fiillerle (run ve chase) ilerlemesiz biçimi kullanmak kabul edilebilir.

Alışkanlık, çeşitli nedenlere bağlı olarak her zaman aynı biçimde gerçekleşmesiyle ortaya çıkan şartlanmış durumlardır. Bu özelliğiyle alışkanlık durumlarında, yineleme de vardır. Yineleme, bir durumun tekrarlanması, belirli bir durumun art arda gerçekleşmesidir. Bu yönüyle alışkanlığın aslında yinelemeyle (iterativity), aynı olduğu varsayılmaktadır. Ancak her yinelenen durum, bir alışkanlık değildir. Bu nedenle alışkanlık ile yineleme durumları bir ve aynı değildir. Comrie’ye göre (1976, s. 27) bu terminoloji iki anlamda hatalıdır.

İlk olarak, bir durumun önemsiz tekrarlanması, özellikle alışkanlık (ya da bitmemişlik) biçimiyle belirtilecek durumlar için yeterli değildir. Eğer bir durum sınırlı sayıda yinelenirse, durumun bu örneklerinin tamamı, içsel bir yapıya ait olmakla birlikte tek bir durum olarak görülebilir ve bitmişlik biçimiyle belirtilebilir. Örneğin, bir öğretmenin ayağa kalktığı, beş defa öksürdüğü ve ardından dersini vermeye devam ettiği bir sahneyi düşünelim. İngilizcede bu durum, “*Öğretmen ayağa kalktı, beş defa öksürdü ve dersine devam etti*” gibi tanımlanabilir. Bu durumda, özellikle *used to* (-rd°) yapısıyla alışkanlık biçimini kullanmak olası olmazdı: **öğretmen beş defa öksürürdü*. İkinci olarak, bir durum, hiçbir yineleme olmadan alışkanlık biçimiyle belirtilebilir. “*Diana tapınağı, Efes’te dururdu*” gibi bir cümlede bu tapınağın her birinin belirsiz zaman aralıklarıyla birkaç defa Efes’te durduğuna dair bir çıkarım yoktur. Doğal bir yorumlama, tapınağın kesintisiz belirli bir dönem boyunca Efes’te durmasıdır.

Alışkanlık durumları için ortak nokta, geniş bir zaman süresiyle ilgili olan bir durumu tanımlamasıdır. Bir durum, zaman içinde yeterince gerçekleşiyorsa veya belirli / belirsiz geniş bir zaman aralığında yeterince tekrar ediyorsa alışkanlık olarak kabul edilebilir. Burada asıl önemli olan, durumun geniş bir zaman aralığında tekrarlanmasıdır. Ancak bu geniş zaman aralığının ne kadar süreyi kapsadığı ve neye göre belirlendiği görecelidir. Türkçede alışkanlık durumları, *-r* / *-Ar* / *-mAz* biçim birimleriyle aktarılmakla birlikte bu biçim birimlerle işaretlenen her durum alışkanlık anlatmayabilir. Özellikle öyküleme anlatımlarında bu tür kullanımlara sıklıkla rastlanmaktadır.

Comrie’de (1976) bitmişlik görünüşünün de kendi içerisinde *sonuçlu bitmişlik* (perfect of result), *deneyimsel bitmişlik* (experiential perfect), *kalıcı*

durumlu bitmişlik (perfect of persistent situation), *yakın geçmişte bitmişlik* (perfect of recent past) olmak üzere türleri bulunmaktadır.

Sonuçlu bitmişlik³⁰ (**perfect of result**): Sonuçlu bitmişlikte, şimdiki durum, geçmişteki bazı durumların sonucu olarak anılmaktadır. Bu, geçmişteki bir durumun şimdi ile ilgisinin en açık dışavurumlarından birisidir.

[26a] John has arrived

[26b] John arrived

Bu örneklerden ilki, John'un gelişinin sonucunun sürdüğünü (yani ilkinde John, hâlâ buradadır) ikincisi ise sürmediğini belirtmektedir. (...) Sonuçlu bitmişlik görünüşünü yansıtan cümleler, tek başına bir durumun yapılmasıyla ilgili kavramsal arka plan hakkında herhangi bir bilgi vermeden sonuçların hâlâ sürdüğünü bildirmektedir (Comrie, 1976, s. 56-57).

“Bybee, Perkins & Pagliuca’ya göre (1994) ‘bitmiş (perfect)’ ve ‘sonuçsal (resultative)’ arasında bir ayrım vardır: Sonuçsal, şimdiki durumun önceki bir olayın sonucunda ortaya çıktığına dair oldukça karmaşık bir anlamı ifade etmektedir. Bunun tersine bitmiş, geçmiş bir olayın şimdiki zamanla oldukça genel bir biçimde ilgili olduğu anlamını belirtmektedir.” (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 249-250).

Aslında gerçekleşen ve gerçekleşmeyen olayların, ardışıklık ilişkisi içerisinde ister istemez şimdiye uzanan etkileri bulunmaktadır. Ancak bu etkisel ardışıklık, yani geçmişteki bir olayın şimdiyle ilgisi, anlatı zamanının şimdi olduğu durumlarda geçerlidir ve bağlam içerisinde elde edilebilir. Sonuçlu bitmişlik görünüşü, Türkçede basit çekimlerde ve özellikle geçmiş zaman çekimlerinde görülmektedir. Çünkü “Türkçe sonuçlu bitmişlik görünüşünü –DI geçmiş ekiyle ya da –mİş kiplik / görünüş işaretleyicisiyle ifade eden dillerden biridir.” (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 257). Ayrıca *bayıl-*, *öl-*, *sinirlen-* gibi anlık fiillerin kullanımlarında da sonuçlu bitmişlik anlamı elde edilebilir.

(154) Ama iki yıl sonra, “L’ucrece Borgia” isimli piyesinde oynayan Juliette Drouet’ye âşık oldu [ve Juliette’in ölümüne kadar çok uzun yıllar sürecek bir ilişki başladı aralarında.] (AA, İBY, s. 54)

³⁰ Bitmişlik görünüşünün bu türü için Bacanlı (2008, s. 7) “evrensel bitmişlik (universal perfect)” terimini kullanmıştır. Bacanlı’ya göre (2008, s. 7) “evrensel bitmişlik, (durağan veya değişken) sonlu olmayan bir fiille oluşturulan, geçmişteki bir noktada başlamış, konuşma anına dek sürmüş ve konuşma anında devam eden olayları ileten bitmişliktir.”

(154) cümlesinde *âşık olma* durumu, geçmişte gerçekleşmiş olmakla birlikte bu durumun şimdiyle ilişkisi vardır. Dolayısıyla geçmişteki bir durumun etkilerinin şimdide devam ettiği görülmektedir. Bu anlamın elde edilmesinde bağlam içerisinde yer alan ve köşeli ayraç içinde verilen cümle önemli bir etkindir. Buna göre *âşık olma* gerçekleşmiştir fakat bu durum, hayatlarında büyük bir değişiklik yaratmıştır.

[27] I have lost my glasses (Gözlüklerimi kaybettim.)

Bu cümle gözlüklerin hâlâ kayıp olduğu durumlarda sonuçlu bitmişlik anlamı vermektedir. Aksi hâlde deneyimsel bitmişlik olarak yorumlanmaktadır (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 250).

Sonuçlu bitmişlik görünüşünün doğası, birinin bitmişliği (ya da bitmişlik yapısının yokluğunda geçmiş zamanı) ve diğerinin bir durum fiilinin şimdi zamanını kullandığı diller arasındaki çeviri denklikleri karşılaştırılarak incelenebilir. Yani bir dil bu anlamı, geçmişteki bir eylemden sonuçlanan bir durum olarak nitelendirirken, diğeri bu durumun nasıl ortaya çıktığı hakkında açık bir işaret yapmadan şimdiki bir durum olarak nitelendirmektedir (Comrie, 1976, s. 57).

Deneyimsel bitmişlik³¹ (**experiential perfect**): Deneyimsel bitmişlik, şimdiki zamana uzanan geçmişteki bir zaman boyunca en az bir defa meydana gelen belirli bir durumu belirtmektedir (Comrie, 1976, s. 58).

Deneyimsel bitmişlik ile sonuçlu bitmişlik, birbirine benzer yapılara sahiptir. Ancak sonuçlu bitmişlikte olayın etkileri şimdiki zamana uzanırken, deneyimsel bitmişlikte olayın kendisi şimdiki zamana uzanmaktadır. “İngilizcede tanımlayıcı bir örnek, ‘*ol- (be)*’ ve ‘*git- (go)*’ arasındaki ayrımdır.” (Comrie, 1976, s. 59).

[28a] Bill has *been* to America (Bill Amerika’da bulundu.)

[28b] Bill has *gone* to America (Bill Amerika’ya gitti.)

Bu örnek cümlelerden (28a) deneyimsel bitmişlik, (28b) ise sonuçlu bitmişlik bildirmektedir. Çünkü aralarında anlamsal açıdan açık bir ayrım vardır. [28a]’da Bill’in Amerika’da olduğuna veya yolda olduğuna işaret edilirken, [28b]’de böyle bir işaret yoktur. Çünkü [28a] cümlesi, Bill’in aslında bir nedenle

³¹ Alanyazında bulunan diğer terimler “varoluşsal bitmişlik (existential perfect)” ve “belirsiz bitmişlik’tir (indefinite perfect).” (Comrie, 1976, s. 58). Bacanlı (2008, s. 7) “varoluşsal bitmişlik”, Güven (2008a, s. 135) “tikel tamamlık” terimlerini önermiştir.

(bir veya birden fazla) Amerika'ya gittiğini anlatmaktadır. Kısacası Bill, geçmişten şimdiye uzanan bir zaman diliminde en az bir defa Amerika'ya gitmiştir. Bu zaman aralığı, geçmiş ve şimdi arasında bulunmaktadır.

Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001)'ye göre deneyimsel bitmişlik, öznenin belirli bir deneyime sahip olduğunu ileri sürmektedir. Adı geçen bu yazarlar, evrensel bitmişlik ve deneyimsel bitmişlik arasındaki ayrımı, şöyle göstermişlerdir: (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 249).

[29] I have been sick since 1990 (1990'dan beri hastayım.)

a. evrensel bitmişlik okuması: 1990 _____ NOW

b. deneyimsel bitmişlik okuması: 1990 _____ NOW

Bu örneklerde görüldüğü üzere evrensel bitmişlik okuması, durumun aralıklar boyunca devam ettiğinde gerçekleşmektedir. Deneyimsel bitmişlik okuması ise aralıklar boyunca durumun en az bir defa meydana gelmesini içermektedir (Arslan-Kechriotis, 2006, 249).

Deneyimsel bitmişlik, İngilizcede hem sözlüksel hem de biçimsel özelliklere göre işaretlenmektedir. Ancak sözlüksel birimin kullanımı, daha ön plandadır. Türkçede de böyle bir görünüş anlamı için sözlüksel birimlerin kullanımı önem taşımaktadır. Türkçede (*bir yerde olmak* anlamındaki *bulun-* fiili ile “henüz, şimdiye kadar, daha önce, hiç” gibi sözlük birimler de bu bağlamda kullanılabilir.

Kalıcı durumlu bitmişlik (perfect of persistent situation): Geçmişte başlayan ancak şimdiki zamanda hâlâ devam eden bir durumu tanımlamak için kullanılmaktadır (Comrie, 1976, s. 60). Bu bitmişlik görünüşü türü “McCawley (1971) ve Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001) tarafından ‘evrensel bitmişlik’ olarak nitelenir.” (Bacanlı, 2008, s. 7). “Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001), yüklemın geçmişteki belirli bir noktadan şimdiye uzanan bazı aralıklar boyunca devam ettiği anlamını taşımaktadır.” (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 248).

[30] We have lived here for ten years. (On yıldır burada yaşıyoruz.)

Iatridou, Anagnostopoulou & Izvorski (2001), bir olasılığın aralık boyunca devam ettiğini belirtmek için “bitmişlik zaman aralığı” (perfect time span) terimini öne sürmüşlerdir. Bitmişlik zaman aralığının sol tarafı, zarflarla; sağ tarafı, bitmişlikteki zaman ekleriyle belirtilmektedir (Arslan-Kechriotis, 2006, s. 248).

Türkçede bu anlamı sağlamak için bitmemişlik / süreklilik bildiren $-(^{\circ})yor$ / $-mAktA$ / $-mAdA$ / $-r$ / $-Ar$ / $-mAz$ biçim birimleri kullanılmaktadır. Türkçe ve İngilizcede bu anlamı sağlamak için farklı biçimsel yapıların kullanımı, dillerde görünüşün farklı yollarla ve farklı biçimsel yapılarla aktardığını göstermektedir. Nitekim İngilizcede bitmişlik görünüşünde olan bu anlam, Türkçede bitmemişlik / süreklilik görünüşüyle aktarılmaktadır. Ancak bu anlamın elde edilmesinde, yani olayın geçmişte başlayıp şimdide devam ettiğini göstermek için zarf, edat gibi sözlük birimlerin kullanımı, ortaklık göstermektedir. Çünkü olayın kendisinde bir süreklilik vardır. Olay, geçmiş ve şimdi arasında yer almaktadır.

Arslan-Kechriotis (2006, s. 253) bu bitmişlik türü için “evrensel bitmişlik” terimini kullanmış, Türkçedeki bu anlamı karşılayan biçimler için şu bilgileri vermiştir:

Evrensel bitmişlikle yorumlanan Türkçe cümleler, yüklemelerindeki şu işaretleyicilere sahiptir: fiilsiz yüklemdeki sıfır işaretleyici (zero marking) [31a], bitmemişlik $-Iyor$ eki [31b] ve bulunma biçimli $-mAktA$ [31c]. Böylece Türkçe, sıfır işaretleyici ile kodlanan şimdiki zaman aracılığıyla, *beri* ve $-Dır$ ile biçimlenen zarfların kullanımıyla evrensel bitmişlik anlamını ifade etmektedir.

[31a] 1998'den beri hasta-yım.
'I have been sick since 1998'

[31b] On yıl-dır aynı semt-te otur-uyor-um
'I have lived / have been living in the same neighborhood for 10 years.'

[31c] Beş sene-dir bu bölüm-de çalış-makta-yım
'I have worked / have been working in this department for five years.'

Yakın geçmişte bitmişlik (perfect of recent past): Bazı dillerde sözü edilen geçmişteki durumun şimdiyle bağıntısı, zamansal yakınlıkla ilgilidir ve geçmişteki durum çok yenidir. Böyle durumlarda bitmişlik kullanılabilir. (...) Bu anlamın elde edilmesinde *son zamanlarda* ya da eşanlamlısı olan zarflardan yararlanılır. (...) Gerekli olan yakınlık derecesi, yakın geçmiş zaman gönderiminin belirtilmesine izin veren diller arasında çeşitlilik göstermektedir (Comrie, 1976, s. 60-61).

[32] I have recently learned that the match is to be postponed
(Yakın zamanda maçın erteleneceğini öğrendim.)

Türkçede olayın çok uzak ya da çok yakın bir zamanda gerçekleşmesi, çekimde herhangi bir değişiklik yapılmasını gerektirmez. Bitmişlik görünüşündeki olaylar, $-D^{\circ}$ ve $-m^{\circ}\delta$ biçim birimleriyle işaretlenerek dile getirilmektedir. Ancak

geçmişteki bir olayın şimdiye olan yakınlığı veya uzaklığı, kullanılabilecek zarf, edat gibi sözlük birimlerle daha belirgin biçimde aktarılmaktadır. O hâlde Türkçede bu türden bir bitmişlik görünüşü, hem biçim bilgisel hem de söz dizimsel bir özelliğe sahiptir.

“Görünüş teriminin kullanımı, çok benzer bir durumun bitmişlik ya da bitmemişlik olarak izlenebilmesinden kaynaklanmaktadır. Belirli bir bağlamda bitmişlik veya bitmemişlik görünüşü tercih edilebilir ya da bu görünüşlerden biri zorunlu olabilir. Ancak çoğunlukla benzer olayı tanımlamak için her ikisi de kullanılabilir.” (Binnick, 1991, s. 136). Aynı olayı tanımlayan ve dilsel geçerlilik çerçevesinde kullanılabilen cümlelerde birtakım farklılıkların olması doğaldır. Bu farklılıklar zamansal değil, görünüşsel işaretlemeye dayanmaktadır. Buna göre örneğin Türkçedeki “ziyaret ettim” durumunun bitmişlik, “ziyaret ediyordum” durumunun bitmemişlik / süreklilik görünüşünde olduğu söylenebilir. O hâlde bitmişlik görünüşü, ziyaret etme durumunu dışarıdan ve tamamlanmış bir bütün olarak göstermektedir. Bitmemişlik görünüşü ise aynı durumu içeriden ve tamamlanmamış, devam eden bir durum olarak sunmaktadır.

“Fiiller olayları, ya bir bütün olarak ya da kendi içerisindeki olay aşamaları olarak belirtebilir. ‘*Resmi boyadı*’ cümlesi, baştan sona kadar bütün bir tamamlamayı, ‘*Resmi boyuyordu*’ cümlesi, yalnızca olay aşamasını aktarmaktadır. İkincisinde resmi boyamaya çoktan başlamış ve henüz herhangi bir sonuç olmamıştır.” (Binnick, 1991, s. 208). Türkçedeki -(°)yordu çekimli fiillerde, olayın başı ve sonu bulunmayabilir. Olayın bu özelliği, kullanılabilecek zaman ve / veya görünüşsel zarflar yardımıyla belirtilebilir. Ancak yine de özellikle olayın sonuna açık bir gönderim yapılmaz. Aksi hâlde olayın bir aşaması değil, sonucuna vurgu yapılır ve bu tür durumlarda olay bir bütün olarak sunulur bitmişlik görünüşünü yansıtır.

(291) Kadın, başka erkeklerle de oluyordu, hattâ bir iki defa da evlenmişti.
(AA, İBY, s. 101)

(291) cümlesinde olayın aşaması vurgulanmış ancak birlikte olma olayının başı ve sonu belirtilmemiştir. Cümle “*Kadın, başka erkeklerle de oldu*” biçiminde kurulsaydı o hâlde birlikte olma olayı başı, ortası ve sonuyla bir bütün olarak düşünülecekti. Bu durumda cümlelerin atıfta bulunduğu görünüş özelliği de

farklılaşacaktı.

Binnick'e göre (1991) iki türlü görünüş vardır: dil bilgisel görünüş (grammatical aspect) ve Aristocu görünüş (Aristotelian aspect). Bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri, dil bilgisel görünüş türleridir ve kaynaklarda bu görünüşlerin karşıt özelliklerini içeren pek çok terim vardır. Binnick'e göre (1991, s. 154) bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri arasındaki ayrımlar şöyledir:

Tablo 9:

Binnick'e Göre Bitmişlik ve Bitmemişlik Ayrımları

Bitmişlik	Bitmemişlik
İlerlemesiz (non-progressive)	İlerlemeli (progressive)
Anlık (semelfactive)	Yinelemeli (iterative)
Birandalık (punctuative)	Alışkanlık (habitual)
Devingen (dynamic)	Durağan (static)
Süreksiz (transitory)	Sürekli (permanent)

Comrie ile Binnick'in bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri arasındaki en önemli farklılık, ilerlemeli ve ilerlemesiz biçimlerde ortaya çıkmaktadır. İlerlemesiz biçimler, Comrie'de bitmemişlik; Binnick'te bitmişlik olarak değerlendirilmektedir.

Benzer'den (2012, s. 48) aktararak Olsen'in (1994) bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri arasında sıraladığı farklılıklar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10:

Olsen'e Göre Bitmişlik ve Bitmemişlik Arasındaki Farklılıklar

Bitmişlik	Bitmemişlik
Aşamasız	Aşamalı
Durağan	Hareketli
Anlık (punctiliar)	Sürekli (durative)
Tamamlanmış	Tamamlanmamış
Sonuç(lanmış) (result[ative])	Süreç (process)
Devamlı (permanent)	Geçici (temporary)

Aralıksız (non-continuous)	Aralıklı (continuous)
Bitişli (telic)	Bitişsiz (atelic)
Sınırlanmamış (unbounded)	Sınırlanmış
Dışarıdan odaklanır (external focus)	İçerden odaklanır (internal)

Genel olarak görünüş türleri belirli bağlamlarda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle görünüş türlerinin çeşitli bağlamsal anlamları vardır. Bu yönüyle görünüş “Smith’e göre (i) eylemin sözlük anlamına ilişkin bilgi, (ii) eylemin üyelerine ilişkin bilgi ve (iii) eylemin dil bilgisel çekimlenişine ilişkin bilgi olmak üzere üç türlü bilgi sunmaktadır.” (Demirgüneş, 2010, s. 227). Ancak her bağlam içinde bu anlamların / bilgilerin her biri bulunmayabilir. Binnick’e (1991, s. 155) dayanarak Rassudova’ya göre bitmişlik ve bitmemişlik özellikleri Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11:

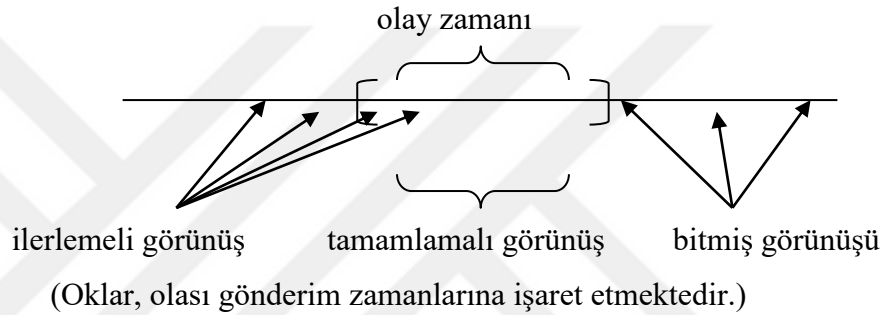
Rassudova’ya Göre Bağlam İçi Görünüş Anlamları

Bitmişlik görünüşü	Bitmemişlik görünüşü
belirli-gerçek (concrete-factual)	belirli-süreçsel (concrete-processual)
bütün anlam (aggregate meaning)	belirsiz-yinelemeli (indefinite-iterative)
çizgesel örnek (graphic exemplary)	genel gerçek (general-factual)

Dil bilgisel görünüş dillerde geleneksel olarak bitmişlik ve bitmemişlik olmak üzere ikiye ayrılırken, Smith (1997) bu iki görünüş türüne yansız görünüş (neutral viewpoint) türünü eklemiştir. Ayrıca yine geleneksel olarak grammatical aspect (dil bilgisel görünüş) adıyla anılan bu kavram için Smith (1997) viewpoint aspect (bakış açısı görünüşü) terimini kullanmıştır. Smith’te bakış açısı görünüşü (durum türü (situation type) ile birlikte), iki bileşen kuramı (two component theory) adı altında ele alınmıştır. “Bakış açısı, çoğunlukla eklerle ya da seçilen

başka biçim birimlerle morfolojik olarak belirtilmektedir.” (Smith, 1997, s. XIV). Smith’e göre (1997, s. 62) “iki bileşen kuramı, bütün cümlelerin bir bakış açısına sahip olduğunu gerektirmektedir. Çünkü durum türleri, bakış açıları olmaksızın aktarılamamaktadır.” Buna göre iki bileşen kuramında temel olan, bakış açısı görünüşüdür ve aynı zamanda durum türlerine göre aktarılabilecek olan bilgi, bakış açısı görünüşüyle değer kazanmaktadır.

Johnson’a göre ilerlemeli (progressive), tamamlamalı (completive) ve bitmiş (perfect) görünüşleri olmak üzere üç görünüş vardır. Bu görünüşler, -daha önce belirtildiği üzere- OZ ve GZ arasındaki ilişkilere göre belirlenmektedir. Buna göre bu görünüş türlerinin yerleşimi şöyledir:

Şekil 19. Görünüş türleri için GZ ve OZ ilişkileri

Kaynak: Johnson, 1997

Tamamlamalı görünüşte bir cümlenin GZ’si için olası yerleşimler, OZ’yle çakışan zaman aralığıdır. Bitmiş ve ilerlemeli görünüşlerde ancak bir dizi olasılıklar vardır. Buna göre bitmiş görünüşünde GZ, OZ’dan sonraki herhangi bir zaman olabilirken, ilerlemeli görünüşte GZ, OZ’dan ya hemen önceki ya da OZ’nin içine yerleşen herhangi bir zaman olabilir (Johnson, 1977, s. 20-21).

“Tamamlamalı görünüş biçimi, olayın tek bir zaman aralığında olduğu anlamına gelmektedir. Bu zaman aralığı, GZ’yle örtüşmektedir. Fiille adlandırılan olay, o aralıkta gerçekleşmektedir.” (Johnson, 1997, s. 60). Şekil 19’da da görüldüğü üzere tamamlamalı görünüş, OZ ile çakışan bir aralıkta meydana gelmektedir. “Bir fiilin bitmiş biçimi, GZ’nin OZ’dan sonra olduğu bir duruma atıfta bulunmaktadır.” (Johnson, 1997, s. 66). “Dillerde ‘yinelenen’, ‘alışılan’, ‘tamamlanmayan’ ya da ‘beklenen’ hareketler gibi etkenleri içeren ‘ilerlemeli görünüş’ kavramı için aynı (ya da çok benzer) anlam yapılandırılmaları bulunan” (Johnson, 1977, s. 76) ilerlemeli biçim, GZ’nin OZ’dan önce gerçekleşen durumları belirtmektedir.

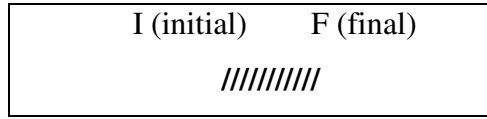
Smith'e göre (1997, s. 61) “görünüşsel bakış açısı, nesneleri alıcıya görünür kılan bir kameranın merceği gibi işlev görmektedir. Durumlar, bakış açısı merceğinin gösterdiği nesnelerdir. Tıpkı nesneyi bir resim için kullanılır kılmakta kamera merceği gerektiği gibi, bir cümlede konuşulan durumu görünür kılmak için bakış açısı gerekmektedir.” Nasıl ki kamera merceği, herhangi bir nesneyi resmetmek için bir araçsa, dil bilgisel görünüş (/ bakış açısı görünüşü) de cümlede sözü edilen durumun ortaya çıkmasındaki dilsel bir araçtır. Çünkü dil bilgisel görünüş, durumun zamanda (time) nasıl yayılım gösterdiğini içeriden veya dışarıdan içsel olarak işaretleyerek aktarmaktadır. Dolayısıyla durumlar, dil bilgisel görünüş aracılığıyla görünür hâle gelmektedir.

Dillerdeki dilsel biçimler, cümlelerde dil bilgisel kurallara göre yer almaktadır. Bu dil bilgisel kurallar, dilden dile değişmekle birlikte derin yapıların, yüzey yapıları yansımasını sağlayarak anlamlı bütünlük oluşturulmaktadır. Dilsel araçlar, geleneksel olarak sözlüksel birimler ve biçim birimlerdir. Sözlüksel birimler, bağımlı veya bağımsız birimler olmakla birlikte varlıkları, olayları, kavramları ifade etmektedir. “Sözlüksel birimler sınıfı, geniştir çünkü diller, üretici sözlüksel kurallara sahiptir.” (Smith, 1997, s. 5). Örneğin Türk dilinde sözlük birimler, ekleme, birleştirme gibi özelliklerle oluşturulmaktadır. Biçim birimler ise çeşitli dil bilgisel işlevleri yerine getirmektedir. İşte Smith'e göre (1997, s. 5) “görünüş alanı, bu iki sistemden seçimler sunmaktadır. Bunun içerisinde bakış açısı ve durum türleri vardır. Bir cümle oluşturulduğunda bunlardan biri (yani bakış açısı ya da durum türü) seçilmelidir. (...) Çünkü görünüşsel sistemin iki bileşeni, birbiriyle etkileşim içindedir.”

Çoğunlukla çekimli fiillerle işaretlenen dil bilgisel görünüş, bir durumun bütününe ya da bir bölümüne odaklanarak işlev yüklenmektedir. “Odaklanılan durum, cümleyle iletilen görünüşsel bilgi (visibility) adını verdiğimiz özel bir statüye sahiptir. Yalnızca odaklanılan bilgi aktarılabilir. (...) Görünüşsel bakış açıları arasındaki temel anlam farklılığı, bir durumun ne kadar görünür hâle gelmesinde yatmaktadır. Bitmişlik bakış açısı, bir duruma bitiş noktaları da dâhil olmak üzere bütün olarak odaklanırken, bitmemişlik bakış açısı, bitiş noktalarını hariç tutan bir aralığa odaklanmaktadır.”(Smith, 1997, s. 62).

Bitmişlik bakış açısıyla bulunan cümleler, bir durumu bütün olarak sunmaktadır. Bitmişliğin süresi, durumun başlangıç ve bitiş uç noktalarını

içermektedir. Bu, bitmişlik bakış açısının temel özelliğidir ve genel şeması şöyledir: (Smith, 1997, s. 66).

Şekil 20. Bitmişlik için genel şema

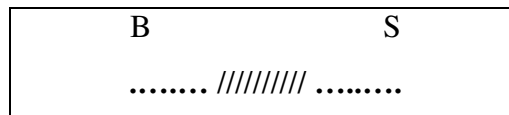
Kaynak: Smith, 1997

Bir cümledeki bitmişlik, durum türü üzerinde de etken olabilmektedir. Çünkü iki bileşen kuramında durum türünün aktardığı anlam, bakış açısı görünüşü olmadan belirlenemeyecektir. Bu yönüyle bitmişlik, bir olayın sürmediği bilgisini vermektedir. Bitmişlik bakış açısı ile durum türleri arasındaki ilişki [33a-ç] cümlelerinde verilmiştir:

- [33] a. Lily gölde yüzdü. (etkinlik (activity))
 b. Bayan Ramsey mektup yazdı. (tamamlama (accomplishment))
 c. Lily öksürdü. (anlık (semelfactive))
 ç. Bay Ramsey deniz fenerine ulaştı. (erişme (achievement))

Bu cümlelerin yorumlanmasıyla ilgili olarak dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır. Bu cümleler, olayları başlangıç ve bitiş uç noktalarıyla sınırlı olarak sunmakta ve olaylar, cümlenin durum türüne göre sonlanmış (terminated) ya da tamamlanmış (completed) olarak bulunmaktadır. [33a,c] sonlanmış olayları, [33b,ç] tamamlanmış olayları sunmaktadır (Smith, 1997, s. 67).

Bitmemişlik bakış açısı ise, uç noktaları hakkında bilgi vermeksizin bir durumun bölümünü sunmaktadır. Böylece bitmemişlik, bilgi yönünden açıktır. Bitmemişlik, durumun içsel aralığını kapsamaktadır. Bitmemişlik bakış açısının genel şeması ise şöyledir: (Smith, 1997, s. 73).

Şekil 21. Bitmemişlik için genel şema

Kaynak: Smith, 1997

Smith'e göre (1997, s. 73) İngilizcedeki en yaygın iki bitmemişlik türü, genel bitmemişlik ve ilerlemeli bitmemişliktir. Bunlardan ilki, bütün durum

türlerinin zamansal aralığına odaklanırken, ikincisi, yalnızca durum dışı türlere uygulanmaktadır.

Türkçede görünüş üzerine yapılan ilk kapsamlı çalışma, Johanson’a (1971) aittir. “Türkçede görünüş kategorisini sistemli olarak ele alan ilk dilbilimci Johanson’dur. Çeşitli çalışmalarında görünüşe değinen Johanson, görünüş kategorisiyle ilgili olarak çeşitli bakış açıları belirlemiş ve bir sınıflama yapmıştır.” (Doğan-Usta, 2015, s. 178). “Johanson (1971, 2000)’un görünüş kuramında, görünüş ulamının doğal dillerde bütünleyici bir niteliğe sahip olduğu, kılınış ve dilbilgisel zaman ulamları ile etkileşim içerisinde olduğu öne sürülür.” (Demirgüneş, 2007, s. 33). Dil bilgisel ve dil bilimsel kaynaklarda dil bilgisel görünüşün zıtlıklar üzerine kurulduğu daha önce belirtilmişti. Johanson’da da (1971, 2000) bu zıtlıklar çerçevesinde, sınırlar arası bakış (intraterminality), sınır sonrası bakış (postterminality) ve sınıra bakış (adterminality) olmak üzere üç türü bulunmaktadır.

Sınırlar arası bakış (intraterminality): Olayın başlangıç ve bitiş sınırları olarak dış sınırlarını yansıtmayan subjektif bir algılama tarzıdır. (...) Bu kavram, olayın başlangıcından sonrasının ve sonundan öncesinin gözlenmesini içerir (Johanson, 2016, s. 91-92). Dolayısıyla bu görünüş türü, bir olayın başlangıcı ve bitiş arasındaki ara sınırı işaretlemektedir. Bu nedenle Johanson’da görülen bu terim, yaygın olarak bitmemeşlik olarak da nitelendirilmektedir. Uğurlu’da (2003, s. 129) ise “‘bakış’, bir ‘olay’ın ‘başlangıç sınırı’ ve ‘bitiş sınırı’ arasına bakmaktır; bir başka deyişle bakışı, ‘olay’ın ‘başlangıç sınırı’ndan sonra ve ‘bitiş sınırı’ndan önceye, yani ‘süreke’ine çevirmektir.” biçiminde tanımlanmaktadır. Türkçede olayın başlangıcı ve bitişine vurgu yapmadan ara sınırı ifade etmek için *-(°)yor, -mAktA, -mAdA, -r / -Ar / -mAz* biçim birimleri kullanılmaktadır.

Sınır sonrası bakış (postterminality): Bir eylemin önemli sınırı aşıldıktan sonra gözlenmesi dolaylı olur: Dikkat bir noktaya yönelmiştir ki orada eylem öbeğinin “kritik” zaman sınırı aşılmıştır. “Kritik” sınır bitiş dönüşümlü ve dönüşümsüz eylem öbeklerinde bitiş sınırıdır, başlangıç dönüşümlü eylem öbeklerinde ise başlangıç sınırıdır; başka bir ifade ile söyleyecek olursak zaman ilişkisinin konumlanma noktasıyla aynıdır (Johanson, 2016, s. 234). Sınır sonrasılık, olayın anlatıldığı fiilin özelliğine bağlı olarak “son sınırı” veya “başlangıç sınırı”nı işaretleyebilir. Özellikle olayın son noktasını vurgulayan fiillerle “son sınır”, başlangıç noktasını vurgulayanlarla “başlangıç sınırı” öne

çıkılmaktadır. Uğurlu (2003, 129) sınır sonrasılığın bu özelliğini “‘bakış’, ‘olay’ın, ‘önemli sınırı’nın geçilmiş olduğuna dikkat etmektedir. Bu ‘önemli sınır’, ‘olay’ı dile getiren ‘eylem’in ‘kılınışı’na göre değişmektedir: ‘Son sınırı vurgulayanlar’ ve ‘sınır vurgulamayanlar’da, ‘bitiş sınırı’; ‘ön sınırı vurgulayanlar’da ise ‘başlangıç sınırı’ önemlidir.” sözleriyle dile getirmektedir. Buna göre *atıl-*, *koyul-*, *başla-*, *yat-* gibi fiillerle “başlangıç sınırı”, *öl-*, *bit-*, *bitir-*, *at-*, *koy-* gibi fiillerle “son sınır” vurgulanmaktadır. “Adam bayılmış” gibi bir cümle, bayılma eyleminin gerçekleştiği ve baygın olma hâlinin hala devam ettiğini ifade edebilmektedir.

(900) Hayvansal küfürlerimiz öteki türlere oranla, daha ince ve iyi niyetli gibi görünmektedir. “Vay köpoğlu vay!” diye iltifat edilir. “Vay ayı vay!” derken, hafif gülümsenir. Hayvan sevgimizi ulusça, insanlar üzerine kaydırarak belirtmiş oluruz. (AB, BYS, s. 53)

(900) örneğindeki *belirtmiş oluruz*, Johanson’a göre sınır sonrası bir bakışa sahiptir. Çünkü tanıtımda verilen “kritik” sınır aşılmıştır. *Belirtmiş oluruz*, *belirt-* eyleminin sona erdiği / kritik sınıra ulaştığı, *belirtmiş ol-* durumunun başladığı bilgisini vermektedir. Bu bilginin elde edilmesinde *-miş* biçim biriminin etkisi vardır ve aynı zamanda bu biçim birim ilgili sınırı işaretlemektedir. (900) cümlesi bu yönüyle “son sınırı” vurgulamaktadır. Başlangıç ve bitiş sınırlarının aşılması olarak yorumlanan sınır sonrasılık, kaynaklarda yaygın olarak bitmişlik görünüşü olarak ele alınmaktadır.

Türkçede sınır sonrasılık, yaygın biçimde *-D°*, *-m°ş*, *-m°şt°* vb. yapılarla işaretlenerek “geçmiş zaman olarak yorumlanabilir.” (Uğurlu, 2003, s. 131). Bu yapılar “kiplik farkları bir kenara bırakılırsa, *-miş* ve *-miştir* sınır sonrasılığı dolaylı gözlem anlamında ifade ederken, *-di* ya olayın doğrudan gözlenmesini içermekte ya da sadece olgu olarak ortaya koymaktadır.” (Johanson, 2016, s. 235).

Sınıra bakış (adterminality): Bir olayı kritik sınırına ulaştığı anda gözlemlemekte (Doğan – Usta, 2015, s. 178), olayın bitiş uç noktasına erişmeyi yansıtmaktadır (Demirgüneş, 2007, s. 33).

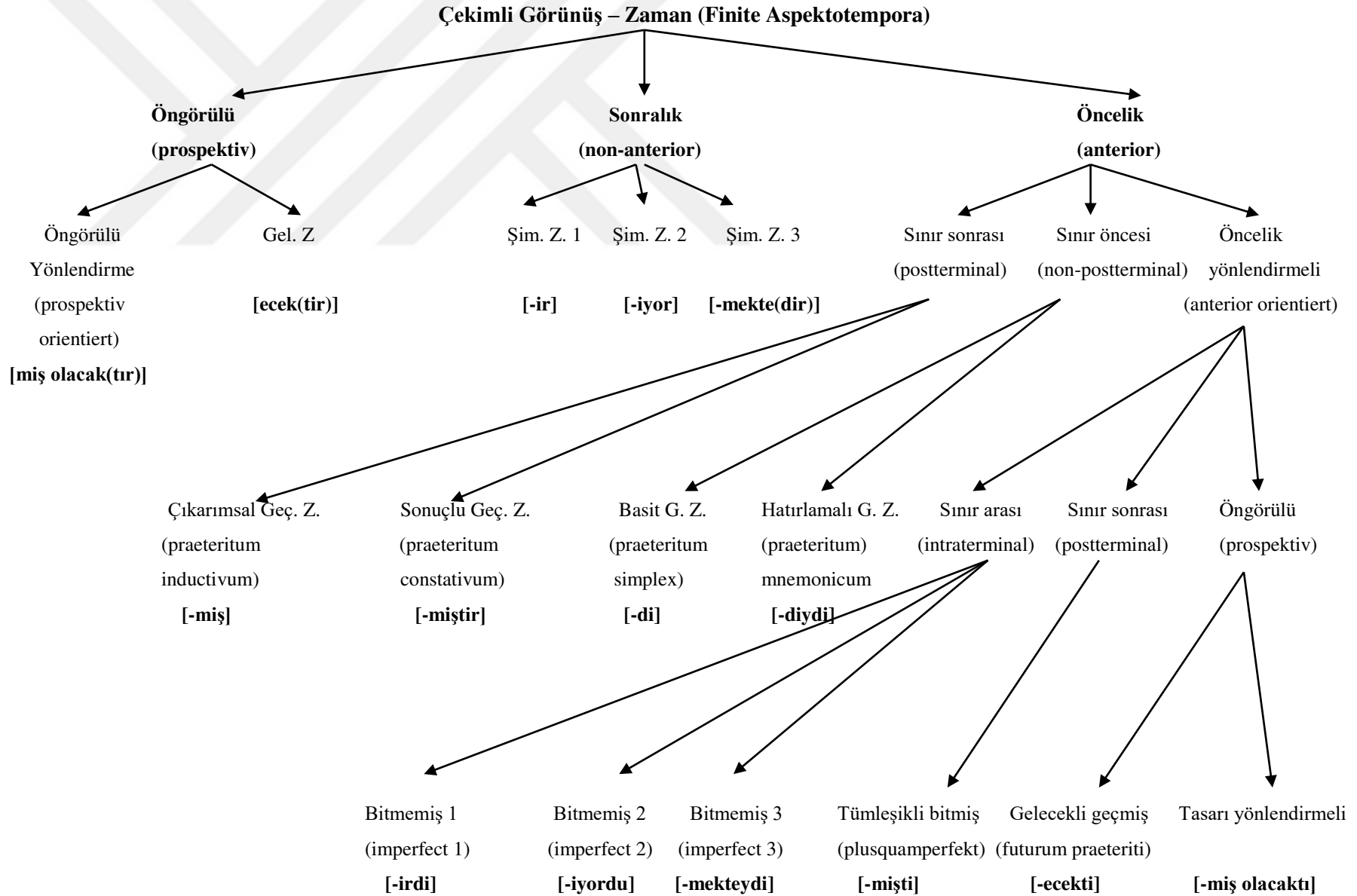
Johanson’un görünüş kuramında “‘olay’a çevrilen ‘bakış’ı tanımlayabilmek için öncelikle iki noktanın belirlenmesi” (Uğurlu, 2003, s. 129) ve bunların sıralanma ilişkisinin göz önünde bulunması gerekmektedir. Bu iki nokta konumlanma noktası (lokalisierungspunkt) ve yönelme noktasıdır

(orientierungspunkt) (Johanson, 2016, s. 60).³² Bu iki terimden konumlanma noktası, olayın “olmuş / o zaman” işaretlemesi için zaman çizgisi üzerinde aşılması zorunlu olan noktadır (Johanson, 2016, s. 197; Uğurlu, 2003, s. 130). Bu nokta, olayın anlatıldığı fiilin özünde olan kılınışına göre başlangıç sınırı veya bitiş sınırı olabilmektedir. O hâlde konumlanma noktası, büyük oranda sınır sonrası bakış ile ilgilidir. “Bitiş dönüşümlü eylemsel ve dönüşümsüz eylemsel olaylarında bu nokta, bitiş sınırıyla özdeştir, başlangıç dönüşümlü eylemsel olaylar ise başlangıç sınırı ile özdeştir.” (Johanson, 2016, s. 197). Sınırlar arası bakış’ta, konumlanma noktası, belirsizdir. Çünkü başlangıç ve bitiş sınırları değil, bu iki sınır arasında yer alan olaylar anlatılmaktadır. Olayın konumlanma noktası, özellikle zarflar ve yanı sıra edat, bağlaç gibi sözlük birimlerin kullanımlarıyla daha belirgin bir hâl almaktadır. “Yönelme noktası ise (Johanson’a göre) doğrudan ‘olay’la ilgili değil, ona yönelen ‘bakış’la ilgilidir.” (Uğurlu, 2003, s. 130). Aslında yönelme noktası, özellikle basit çekimlerde doğrudan bir yönelme noktası olarak “şimdi”yi içermektedir. Ancak birleşik çekimlerde farklı ve dolaylı yönelme noktaları olabilmektedir. “Bu durum ‘şimdi’nin başka bir ‘zaman’a taşınmasıyla ortaya çıkmaktadır.” (Uğurlu, 2003, s. 130). Bu yönelme noktaları, anlatı zamanı, anlatı tarzı olarak da değerlendirilebilir.

Johanson, görünüş ve zamanın (tense) birbirinden ayıramayacak derecede etkileşim içerisinde olduğu düşüncesinden hareketle aspectotemporality (görünüş-zamansallık / zamansal görünüş) terimini kullanmıştır. “Johanson’a göre (2000) görünüş-zamansallık, görünüş, kılınış ve zamansallık gibi dil bilimsel kavramları içeren çok boyutlu bir alan olarak algılanır. O, şekil bilgisi, söz dizimi, sözlüksel anlam bilim ve edim bilimin etkileşimiyle ortaya çıkan karmaşık bir fenomendir.” (Bacanlı, 2010, s. 72). Johanson (1994)’te *görünüş-zamansallık / zamansal görünüş* kavramını Türkçede şöyle çizmiştir:³³ (Demirgüneş, 2007, s. 35)

³² Johanson’un söz ettiği konumlanma noktası ve yönelme noktası, bu çalışmada GZ ve OZ noktaları olarak değerlendirilmiştir. Konumlanma noktası ile OZ, yönelme noktası ile GZ örtüşmektedir.

³³ Bu aşamada verilen şekil, Demirgüneş (2007)’den alınmış olsa da, terim kullanımı bakımından küçük değişiklikler yapılmıştır.

Aslan Demir (2016), Johanson'un görünüş sınıflandırmasını genişletmiş ve görünüşü ““sınıra duyarlı olan bakış açısı” ve “sınıra duyarlı olmayan bakış açısı” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Eylemleri başlangıç ve bitiş sınırlarıyla ilişkili olarak izleme imkânı sağlayan sınıra duyarlı olan bakış açısının kendi içinde “sınır öncesi bakış”, “sınır sonrası bakış”, “sınırlar arası bakış”, “sınıra bakış” olmak üzere dört türü bulunmaktadır (Doğan-Usta, 2015, s. 178-179). Aslında Aslan Demir'in sınıflaması, yukarıda verilen Johanson'un tasnifinden “sınır öncesi bakış” yönüyle farklılaşmaktadır ve bu tür, sınır sonrası bakış'ın koşutu olarak değerlendirilmektedir.

Aslan-Demir'e göre (2016, s. 32) sınıra duyarlı olan bakış açısı, eylemleri başlangıç ve bitiş sınırlarıyla ilişkili olarak izleme imkânı sağlarken, sınıra duyarlı olmayan bakış açıları eylemi herhangi bir sınır ya da evresine özel bir vurgu yapmaksızın bir bütün olarak sunmaktadır. Sınıra duyarlı olmayan bakış açısı da “sözde bitmişlik” ve “(genel) öngörülülük/öngörülü bakış” olmak üzere iki grup hâlinindedir (Doğan-Usta, 2015, s. 179). Aslan-Demir'e (2016) ve Doğan-Usta'ya (2015) dayanarak bu sınıflandırmada yer alan görünüş türleri ile Türkçede bu görünüş türlerini işaretleyen biçim birimler Tablo 12'de verilmiştir:

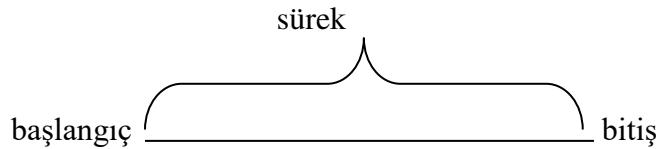
Tablo 12:

Aslan-Demir (2016) ve Doğan-Usta'ya göre (2015) Türkçede Görünüş Türleri ve İşaretleyicileri

Sınıra duyarlı olan bakış açısı				Sınıra duyarlı olmayan bakış açısı	
sınır öncesi bakış	sınır sonrası bakış	sınır arası bakış	sınıra bakış	sözde bitmişlik	öngörülü bakış
[-mAk üzere], [x-DI x-(y)AcAk], [neredeyse x-DI veya x-(y)AcAk], [x-mA+(iyelik eki)+(y)A az kal-/ramak kal-], [x-mA+(iyelik eki) yakın	[-mIş]	[-yor], [-mAktA], [-mAdA]	[Ø]	[-DI]	[-AcAk]

(dır)], [-DI] [-yor] ³⁴					

Uğurlu'nun görünüş (yazarın adlandırmasıyla bakış) hakkında verdiği bilgiler, Johanson'un –yukarıda verilen- görünüş kuramına dayanmaktadır. Uğurlu'ya göre (2003, s. 129) “‘bakış’ kavramının temelini, ‘olay’ın, ‘başlangıç sınırı’, ‘bitiş sınırı’ veya ‘sürek’ine yönelik bakış teşkil etmektedir. Bir başka deyişle ‘bakış’ın, bir ‘olay’ın gerçekleşmesindeki safhalardan birisine yönelmesi, odaklanması söz konusudur.” Olay, “dil dışında, gerçek hayatta vuku bulan ve ‘çekimli fiil’ vasıtasıyla dile getirilen ‘hareket’i karşılamaktadır.” (Uğurlu, 2003, s. 126). Buna göre olay’ın dışı vurumu çekimli fiille gerçekleşmektedir. Çekimli fiil ise fiilin, fiil çekim ekleri ile kişi eklerini alması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla görünüşün, doğrudan çekimli fiil ile ilgili bir kavram olduğu görülmektedir. Bu görüşe göre çekimli bir fiilin aldığı biçim bilgisel eklere ve cümle bağlamına bağlı olarak bir “başlangıcı”, “bitişi” ve başlangıç ile bitişi arasında geçen “sürekliliği” söz konusudur. Yani çekimli bir fiille karşılanan olay, başlangıç, bitiş ve süreklilik arasındaki bir noktada gerçekleşmektedir.

Şekil 22. Olay’ın görünüş (bakış) durumları

Erkman Akerson’a göre (2007) dil bilgisel görünüşün alt türleri olarak biterlik ve bitmezlik görünüşleri vardır. “Bitmezlik görünüşü, (...) olayların, başlangıç ve bitiş noktalarını değil de, sürekliliklerini, genelgeçerliliklerini ya da sık sık yinelandıklarını gösteren görünüş türüdür. Biterlik görünüşü, (...) olayların uzunca bir süreye yayılmadığı, bir kez gerçekleşerek tamamlandığı, bitip arkalarından başka bir olayın geldiği görünüş türüdür.” (Erkman Akerson, 2007, s. 265). Bu tanımlarda görüldüğü üzere bitmemişlik görünüşü, cümledeki durumun

³⁴ Bu sınır öncesi bakış açısına “x-D°+kişi eki oldu+kişi eki”, “x-D° oldu” yapıları da eklenebilir. Bu tür yapılar da, dil bilgisel görünüşün yalnızca biçim bilgisel bir kavram olmadığını aynı zamanda söz dizimsel özelliklere de bağlı olduğunu göstermektedir.

başlangıcına ve / veya sonuna bir gönderim yapılmadan başlangıç ile sonuç arasındaki ara sınırı işaretlemektedir. Ara sınırdaki gerçekleşen durumlar, kimi zaman uzun bir zamana yayılmakla birlikte kimi zaman kısa bir zaman aralığında devam ediyor olabilir. Örneğin Türkçede herhangi bir durumun sıklıkla ve genelgeçer olarak yapıldığını işaretlemek için $-r / -Ar / -mAz$ biçim birimleri kullanılmaktadır. Ancak Türkçede özellikle son yıllarda $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin kullanım alanı yaygınlaşarak sözü edilen bu biçim birimlerin gönderim özelliklerini karşılamaya başlamıştır. Ancak bu biçim birimlerle çekimlenen fiillerde yine de aralarında az da olsa bir anlam farkı bulunmaktadır. Bu anlam farkı $-(^{\circ})yor$ 'lu çekimlerde daha sınırlı bir genişlikle, $-r / -Ar / -mAz$ 'lı çekimlerde daha kapsayıcı ve daha uzun bir genişlikle karşımıza çıkmaktadır.

Türkçede zaman ve görünüşün aynı biçim birimlerle gösterildiğine değinen Erkman Akerson, (2007, s. 267) bu iki kavramın farkını “(...) görünüş işlevi, olayları belli bir zaman noktasına yerleştirmez, olayları yalnızca süredeki yayılım boyutları açısından değerlendirir. Olayları belli bir zaman noktasına göre yerleştirme zaman işlevinin görevidir.” sözleriyle dile getirmektedir. Erkman Akerson'a göre (2007, s. 266) Türkçede özellikle zaman eki olarak kabul gören biçim birimlerin görünüş işlevleri şöyledir: “Türkçe’de $[-İr]$ ve bazen de $[-yor]$ ekleri bitmezlik gösterir. $[-Dİ]$, $[-mİş]$ ve $[-yor]$ eki (çoğu zaman) biterlik gösterir. Bir olayın bitmezlik / biterlik açısından gelecek zamana yerleşmesi daha sorunludur.” Türkçede bu biçim birimlerin zaman ve görünüş işlevleri Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13:

Erkman Akerson’a Göre Türkçede Eklerin Zaman ve Görünüş İşlevleri

GÖRÜNÜŞ	ZAMAN		
	Geçmiş	Şimdi	Gelecek
Bitmezlik	$[-İrdİ]$, $[-yordu]$	$[-İr]$, $[-yor]$	$[-EcEk]$?
Biterlik	$[-mİş]$, $[-Dİ]$, $[-mİştİ]$, $[-Dİydİ]$	$-yor$	$[-mİş]$ olacak, $[-EcEk]$

Tablo 13’e bakıldığında Türkçede biçim birimlerin tek işlevi değil, birçok işlevi barındırdığı görülmektedir. Erkman Akerson’a göre sözü edilen biçim birimler çok işlevlidir. Ancak Türkçede bir biçim birimin, tek işlevli mi yoksa çok

işlevli olduğu tartışmalıdır. Başka bir deyişle Türkçede tek biçim birim / tek işlev mi yoksa tek biçim birim / çok işlev mi bulunmaktadır?

Kornfilt'e göre (1997, s. 336) Türkçede zaman, görünüş ve kimi zaman kip aynı işaretleyicilerle sağlanmaktadır. Buna göre Türkçede biçim birimler, ikili hatta üçlü bir işlevi karşılamaktadır. Göksel ve Kerslake (2005, s. 73), "Türkçede fiil çekim eklerinin birden fazla işlevi vardır ve aynı anda zaman, görünüş ve / veya kipliği işaretleyebilir." diyerek "tek biçim birim / çok işlev" anlayışını kabul etmişlerdir.

Türkçede "tek biçim birim / çok işlev" yaklaşımı, Erguvanlı-Taylan'da (1996) da görülmektedir. "Erguvanlı-Taylan, Türkçenin 'eylemcil dilbilgisel biçimbirim'lerle iki ayrı paradigma kurduğunu kabul edip bu paradigmalara ait dilbilgisel kategorileri şöyle belirtmiştir:" (Uzun, 1998b, s. 6).

Tablo 14:

Erguvanlı-Taylan'a Görünüş / Kip / Zaman Paradigmaları

	I. Paradigma	II. Paradigma
EYLEM + (çatı)	-TI (bitmiş)	-(y)TI (geçmiş)
	-mİş (bitmiş)	-(y)mİş (tanıtsal)
	-(I)yor (bitmemiş)	
	-(y)AcAk (gelecek-kipsel)	
	-(A/I)r (aorist-kipsel)	
	-mAII (gereklilik-kipsel)	
	-(y)A (istek-kipsel)	
	-sA (koşul-kipsel)	

Tablo 14'e göre Türkçedeki bazı fiil çekim eklerinin çok işlevli olduğu görülmektedir. Tablo 14'te verilen II. dizideki biçim birimler tek işlevlidir ve sırasıyla ilki zaman (geçmiş / past), ikincisi kip (tanıtsal / evidential) işlevini karşılamaktadır. Ancak I. dizide verilen biçim birimlerin bir kısmı birden çok işlevi yüklenebilir. Buna göre I. dizideki *-TI* bitmişliği, *-mİş* bitmişliği, *-(°)yor* ise bitmemişliği / sürekliliği bariz olarak işaretleyen görünüş ekleridir. Ancak bu biçim birimler, basit çekimlerde (yani II. dizideki bir biçim birimle birlikte kullanılmadığında) zaman işlevini de içermektedir. Yani ilk ikisi geçmiş zaman, diğeri ise şimdiki zamanı karşılamaktadır. *-(y)AcAk*, *-(A/I)r* biçim birimleri de yine çok işlevlidir ve zamanın (sırasıyla gelecek (future) ve geniş zaman (aorist)) yanı sıra kipi vermektedir. *-mAll*, *-(y)A*, *-sA* biçim birimleri ise tek işlevlidir ve kiplik değeri bulunmaktadır. Erguvanlı-Taylan'ın bu yaklaşımı, Erkman Akerson'un yukarıda verilen yaklaşımından farklı olarak *-AcAk* biçim birimine görünüş değeri yüklememesidir.

Diğer yandan Uzun (1998b, s. 5) "tipik olarak bir eke bir işlev yükleyen eklemeli dillerin bir üyesi olmasına ve başkaca hemen hemen hiçbir paradigmada benzer bir ilişki sergilememesine karşın, Türkçenin tek bir ekle görünüş, kip ve zaman kategorilerini aynı anda sergilediği görüşü, bu dilin genel karakteristiğine aykırı bulunmalıdır." diyerek bir biçim birimin birden fazla işlevi karşılayamayacağı düşüncesinde hareketle "tek biçim birim / çok işlev" görüşüne karşı çıkmış ve "tek biçim birim / tek işlev" görüşünü savunmuştur. Uzun'a göre (1998b, s. 15) Türkçedeki (biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan) fiil çekim ekleri, görünüş bakımından $\pm$ sürme (ve karşıtı olarak $\pm$ bitme), zaman bakımından $\pm$ geçmiş (karşıtı olarak $\pm$ geçmiş dışı), kip bakımından da $\pm$ isteme ve $\pm$ tanıtsal türlere ayrılmaktadır. Biçim birimlerin bu işlevleri Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15:

Uzun'a Göre (1998b) Türkçede Görünüş / Kip / Zaman Paradigmaları

GÖRÜNÜŞ	(BAŞKASI KİPİ)	1. TÜR KONUŞUCU KİPİ	2. TÜR KONUŞUCU KİPİ	ZAMAN
-TI [+bitme, -sürme]	-(y)AcAk, -(A/I)r, -mAII, -sA, -(y)A [+isteme, -tanıtsal]	-(y)AcAk, -(A/I)r, -mAII, -sA, -(y)A [+isteme, -tanıtsal]	-(y)mIş [-isteme, +tanıtsal]	-(y)TI [+geçmiş]
-(I)yor [-bitme, +sürme]	-mIş [-isteme, +tanıtsal]	-mIş [-isteme, +tanıtsal]		-Ø [-geçmiş]
-Ø [-bitme, -sürme]	-Ø [-isteme, -tanıtsal]	-Ø [-isteme, -tanıtsal]		

Tablo 15'e göre görünüş, kip ve zaman kavramları birbiriyle ilişkili olarak $\pm$ zıtlıklara ayrılmıştır. Buna göre Türkçede biçim düzlemine yansıyan görünüş değerine sahip iki biçim birim vardır: $-D^{\circ}$ ve $-(^{\circ})yor$. $-(^{\circ})yor$ biçim birimi, bütün çekimlerde görünüş işlevini karşılamaktadır. Buna göre $-D^{\circ}$ biçim birimi “+bitme” (karşıt olarak -sürme), $-(^{\circ})yor$ biçim birimi ise “+sürme” (karşıt olarak -sürme) görünüşlerindedir.

Dillerde ister üçlü (geçmiş-şimdi-gelecek) isterse ikili (geçmiş-geçmiş dışı) zaman ayrımları olsun, bu zaman ayrımlarını işaretlemek için belirli biçim birimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle herhangi bir dil bilgisel kavramı (görünüş / kip / zaman vb.) ifade etmek için müstakil yapıların bulunmadığı dönemlerde biçim bilgisel ve / veya söz dizimsel yapıların kullanımları görülmektedir. Örneğin Türk dilinde $-(^{\circ})yor$ biçim birimi ortaya çıkana kadar (ve hatta ortaya çıktıktan sonra da), bu biçim birimin işlevini $-r$ / $-Ar$ biçim birimlerinin karşıladığı bilinmektedir. Öyleyse $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin görünüş

olarak işlev gördüğü düşünülürse, o hâlde bu biçim birimin teşekkül etmediği dönemlerde onun yerine kullanılan *-r / -Ar* biçim birimi de görünüş değeri taşımaz mı? Günümüzde kullanılan fiil çekim eklerinin bazılarının sıfat-fiil kökenli olup sonradan görünüş / kip / zaman kavramlarını karşılaması, biçim birimlerin çok işlevli olduğunu göstermez mi? Görünüş, kip veya zaman kavramlarının oldukça geniş bir kapsam alanı olması, ister istemez dillerin bu kavramları belirli bazı biçim birimlerle dışavurumunda birtakım yollara başvurmasını beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Türkçede “tek biçim birim / çok işlev” yaklaşımı, daha çok benimsenmiştir. Ancak bu biçim birimlerin bağlam içerisinde barındırdığı işlevlerden biri, daha çok öne çıkabilmektedir. Bu çalışmada, “tek biçim birim / çok işlev” yaklaşımı kabul edilmiş, biçim birimlerin bağlam içerisindeki kullanımlarına ve biçim bilgisel dizilimlerine göre öne çıkan işlevleri değerlendirilmiştir (bk. 4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

2.5.2.3.1.2. Yansız Görünüş / Yansız Bakış Açısı (Neutral Viewpoint)

Yansız görünüş, Smith’in (1991, 1997) çalışmalarıyla birlikte bitmişlik ve bitmemişlik görünüş türlerinin yanında üçüncü bir tür olarak yer almaktadır.

“Yansız bakış açısı, bir durumun başlangıç noktasını ve en azından bir aşamasını içermektedir.” (Smith, 1997, s. 62). Bitmişlik bakış açısı, durumu her iki uç noktasıyla bütün olarak sunduğu bilgi yönünden sınırlıdır. Bitmemişlik bakış açısı ise açıktır. Yansız bakış açısı, hem sınırlı hem de açık okumalara izin vermektedir. Ancak yansız bakış açısıyla verilen bilgi, bitmemişlikle özdeş değildir (Smith, 1997, s. 65).

Görünüş kavramına değinen kaynakların ortak noktası, dil bilgisel görünüşün, dil bilgisel işaretleyicilerle aktarılmasıdır. Bu işaretleyiciler, çoğunlukla fiiller aracılığıyla biçim düzlemine çıkan biçim birimlerdir. Adına bitmişlik, bitmemişlik, ilerlemeli, sınırlar arası densin, bu görünüş türlerini işaretlemek için dillerde bir fiil biçim bilgisi bulunmaktadır. Ancak yansız bakış açısını işaretlemek için herhangi özel bir işaretleyici yoktur. Böylesi cümleler, doğal olarak görünüş yönüyle belirsizdir. Dillerde –eğer varsa- görünüş açısından belirsiz olan cümleler, bitmişlik veya bitmemişliğin aksine yansız bakış açısıyla değerlendirilebilir. O hâlde herhangi bir işaretleyicisi olmayan yansız bakış açısının anlamını sağlayan nedir? Smith’e göre (1997, s. 77-78) bu sorunun yanıtı

“yansız bakış açısını göstermek için hem deneysel hem de kuramsal nedenler vardır. Deneysel olarak, görünüşsel belirsiz cümlelerin yorumlanması, ne bitmişlik ne de bitmemişlik olarak gösterilebilir. Böylesi cümleler, hem açık hem de sınırlı okumalara izin verdiğinden, diğer iki bakış açısından daha esnektir. (...) Hem görünüşsel olarak belirsiz cümlelerin bulunduğu anlam alanı hem de bilginin kuramsal iç gereksinimi, açık ama sınırlı bir bakış açısına sahip olduklarını önermektedir.”

Smith’in yukarıda belirttiğine göre yansız bakış açısı, bitmemişlikte olduğu gibi hem açık okumalara ve bitmişlikte olduğu gibi sınırlı okumalara izin vermektedir. O hâlde yansız bakış açısı ile diğer iki bakış açıları arasında nasıl bir ilişki vardır? Çünkü belirttiği anlamlar bakımından her iki bakış açılara da yaklaşan bir özelliği bulunmaktadır. “Yansız bakış açısı, açık okumalara izin verdiğinde bitmişlikten zayıf, sınırlı okumalara izin verdiğinde ise bitmemişlikten güçlüdür.” (Smith, 1997, s. 78). Bu durumda, açık okumalarda bitmemişliğe, sınırlı okumalarda bitmişliğe yaklaşan bir görünüm sergilemektedir.

[34] Marie, ofise gireceğinde Jean şarkı söyleyecek.

(Jean will sing when Marie will enter the office)

Bir zaman cümlecisi (when clause) bağlamında gelecek, açık veya sınırlı olarak değerlendirilebilecek durumları sunmaktadır. Belirleyici etkenler, durum türü, bağlam ve dünya bilgisidir. (...) Buna göre temel cümle (Jean will sing) açık ve sınırlı okumalara sahiptir. Sınırlı yorumlama, başlangıç yorumudur: Jean, Marie’nin girişi sırasında şarkı söylemeye başlayacaktır. Açık yorumlamada, Jean, Marie girdiğinde zaten şarkı söylüyor olacaktır.” (Smith, 1997, s. 78).

Çinceden örneklenen [35a] cümlesi, İngilizceye [35b-c]’de görüldüğü üzere iki türlü çevrilmektedir:

[35]a. Zhangsan dao jia de shihou, Mali xie gongzuo baogao.

b. Zhangsan eve geldiğinde Mali çalışma raporu yazdı.

(When Zhangsan arrived at home, Mali wrote the work report.)

c. Zhangsan eve geldiğinde Mali çalışma raporu yazıyordu.

(When Zhangsan arrived at home, Mali was writing the work report.)

Smith’e göre (1997, s. 79) Çincedeki [35a] cümlesi de, hem açık hem sınırlı okumalara izin vermektedir. Sınırlı okumada temel cümle, başlangıç anlamlıdır: Mali, tahminen Zhangsan’ın gelişiyle aynı anda yazmaya başladı

[35b]. Açık okumada temel cümle, devam eden bir olayı sunmaktadır: Mali, Zhangsan'ın gelişi sırasında zaten yazıyordu [35c].

Örneklerde görüldüğü gibi, yansız bakış açısı, birbiriyle bağlantılı ikili durumların olduğu cümlelerde görülmektedir ve farklı anlamlamalara izin vermektedir. Böylesi ikili (ve belki de daha fazla) anlamlamalara izin veren cümleler, Smith'e göre görünüşsel açıdan belirsizdir. Sınırlı okumalarda çoğunlukla olayın başlangıcı, açık okumalarda devam etmesi söz konusudur. Ayrıca yansız bakış açısına sahip olduğu düşünülen cümlelerde gelecek işaretlemesi, dikkati çeken diğer bir özellik olarak bulunmaktadır.

Schilder (1995), Smith'in yansız bakış açısını herhangi bir görünüşsel işaretlemeyi bulundurmeyen Almandaki geçmiş (preterite) biçimli kullanımlara uygulamıştır. Smith'e göre (1991) başlangıç ve son uç noktaları dışlayarak bir durumun ortasına atıfta bulunan bitmemişlik bakış açısı, söylem (discourse) içerisinde arka planı tanımlamak için kullanılabilir (Schilder, 1995, 326). [36] cümlesinde bitmemişlik görünüşünün bu özelliği görülmektedir:

[36] Sanık bir kaza geçirdi. (O sırada) eve gidiyordu.

(The defendant had an accident. He was driving home (at this time).)

Görüldüğü üzere [36] cümlesi, zamansal sıralama bakımından birbiriyle ilişkilidir. İlk cümle bitmişlik görünüşündeyken, ikinci cümle bitmemişlik / süreklilik görünüşündedir. Aynı zamanda bitmemişlik / süreklilik görünüşündeki olay (eve gidiyor olması), bitmişlik görünüşündeki olaya (kaza geçirmesi) arka plan hazırlamaktadır. Yani bu cümle, "Sanık eve gidiyorken kaza geçirdi." demektir. Ancak aynı cümlenin Almandaya doğrudan çevirisi anlamsal açıdan farklılık göstermekte ve zamansal sıralama bakımından değişmektedir. Bu cümle Almandada "ilk olarak sanık kaza geçirdi ve sonrasında eve gitti" (Schilder, 1995, s. 327) anlamına gelmektedir. Bu anlamın elde edildiği Almanca cümle, [37]'de verilmiştir.

[37] Sanık bir kaza geçirdi. Eve gitmişti. (*o sırada)

(Der Angeklagte hatte einen unfall. Er fuhr nach hause (*zu der zeit)).

Schilder'e göre (1995, s. 127), [37]'deki ikinci cümle, ilk cümlede tanımlanan olay için arka plan işlevi görmektedir. Ancak bu söylem, tuhaf gelmektedir ve [38]'deki bir aşamayla olayın sürmesi, daha çok tercih edilmektedir:

[38] Eve dönmeye başlamıştı.

(Er war auf dem weg nach hause.)

Bu durumda cümle, “Sanık kaza geçirdi. O sırada eve dönmeye başlamıştı.” biçiminde anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir söylem biçimiyle ikinci cümledeki olay, ilk cümledeki olaya zemin hazırlayacaktır. Bu söylem özellikleri nedeniyle Schilder (1995, s. 127) “geçmiş zaman için Almanca görünüş sisteminin her durumda yansız bakış açısını sunduğunu” ileri sürmektedir.

Schilder (1995, s. 328) Almanca için yaptığı çalışmada, yansız bakış açısıyla ilgili öngörülebilecek özellikleri iki maddede belirtmiştir.

i. Bir durumun uç noktası, bu bakış açısının odağının ötesindedir.

Durum görünüşüyle verildiği varsayılan bilgi, bağlam tarafından geçersiz kılınabilmektedir.

ii. Yansız bakış açısı, durumun başlangıç noktasını içermektedir.

Başlangıç noktasının dâhil olmadığı bitmemişlik bakış açısının tipik bir işlevi olan arka plan, bu bakış açısı için geçerli değildir.

2.5.2.3.1.3. Süreklilik Görünüşü (Continuous Aspect)

Batılı kaynaklarda özellikle *continuous*, *progressive*, *durative* gibi terimlerle adlandırılan süreklilik görünüşü, bitmemişlik görünüşünün içerisinde bir alt tür olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla Batılı kaynaklarda çoğunlukla bitmişlik ve bitmemişlik görünüşleri, temel görünüş türleri olarak ele alınagelmıştır. Comrie’nin (1976) çalışmasında bitmemişlik üst başlığı altında *continuous aspect* ve bunun da alt türü olarak *progressive aspect* terimlerinin kullanılması, bu terimlerin Türkçe karşılıklarında çeviri karmaşasına yol açmıştır. Örneğin Demirgüneş (2007, s. 39) *continuous aspect*’i “devamlılık”, *progressive aspect*’i “sürerli” biçimlerinde birbiriyle aynı veya benzer anlam alanlarıyla çevirmiş fakat aralarındaki farka değinmemiştir. Dolayısıyla her iki görünüş türü, karşılıkları görünüşsel anlam bakımından birbirine karışır bir hâl almıştır. Bu terim karmaşası, hiç şüphesiz görünüş konusunun Türkiye’deki Türkoloji çalışmalarında oldukça yeni bir araştırma alanı olmasından kaynaklanmaktadır.

Bitmemişlik görünüşünün durumun başlangıç veya son noktalarına atıfta bulunmadan bu iki nokta arasında yer alan bir durumu bildirmesi, süreklilik görünüşünün bitmemişlik görünüşü içerisinde değerlendirilmesi sonucunu

doğurmuştur. Bu nedenle Türkçe kaynaklarda bitmemişlik görünüşü ile süreklilik görünüşü kimi zaman birbirine yakınlaştırılmış, hatta biri kullanılmadan diğerine değinilmiştir. Yukarıda verilen Erkman Akerson'un (bk. Tablo 13) ve Erguvanlı-Taylan'ın (bk. Tablo 14) görüşleri, süreklilik görünüşünü değil, bitmemişlik görünüşünü içermektedir. Dolayısıyla Türkçede -(°)yor, -mAktA, -mAAdA vb. biçim birimlerle işaretlenen süreklilik görünüşü, -sözü edilen nedenden dolayı bitmemişlik görünüşü olarak ele alınmıştır.

Aslında bitmemişlik görünüşü ile süreklilik görünüşünün tanımlarına bakıldığında, her iki görünüş türü arasında kesin bir ayrım yapmak zor görünmektedir. Bunu belirlemek için birkaç terim sözlüğüne bakmak yeterlidir.

Bitmemişlik görünüşü: “Başlaması ve sona ermesi göz önünde tutulmadan oluşumu içinde ele alınan eylemin görünüşü. Örneğin *Çocuk yemek yiyor, Adam yürüyordu* vb. bitmemişlik görünüşü içerir.” (Vardar, 2007, s. 48).

“Tümcede belirtilen iş ya da olayın, sözcenin yer aldığı zamanda bitmemiş olduğunu ve sonucunun konuşma anında hâlâ geçerli olduğunu belirten eylem görünüşü ve biçimi; örn. *Ahmet kitap okuyor* tümcesinde *okuyor* bitmemişlik görünüşü belirtmektedir.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 62).

“Eylemlerin sürekliliğine veya henüz tamamlanmadığına işaret eder. (...) Türkçenin söz dizimindeki bitmemişlik görünüşü için en çok kullanıldığı yapı, -mAktA şimdiki zaman ekiyle veya geniş zamanın alışkanlık kullanımıyla sağlanmaktadır: *Bilmekteyim, Akmaktadır, Ölmektesin, Bulmaktadır* vb.” (Karaağaç, 2013, s. 209).

Süreklilik görünüşü: “Eylemin gelişim ve süresi açısından ele alındığını belirten görünüş. Örneğin *Konuşup duruyor* tümcesi sürerlik görünüşü içerir.” (Vardar, 2007, s. 187).

“Süreklilik, var oluş ve olaylarda, varlık-eylem ilişkisinde ortaya çıkan bir bilgidir. Süreklilik, kesintisizlik, bitişiklik gibi varlık sıfatı; bitmemişlik, alışkanlık, geniş zaman ve şimdiki zaman gibi eylem sıfatı bilgilerle komşu bir bilgidir. (...) Geniş zaman ve şimdiki zamanların bildirdiği süreklilikten yararlanarak aktarılır. *Giderim, Gidiyorum* vb.” (Karaağaç, 2013, s. 786).

İmer-Kocaman-Özsoy (2013)'te süreklilik (veya sürerlik) görünüşü bulunmamaktadır. Ancak görünüş için verilen tanım, bu konudaki karışıklığı göstermektedir: “Çoğunlukla eylemlerin çekimlenmesinde söz konusu olan ve eylemin gösterdiği iş veya oluştaki süremin iç düzenlemesini ve sürekliliğini

belirleyen dilbilgisel ulam. Bitmiş, bitmemiş, süren, yinelemeli, noktasal vb. görünüş türleri vardır.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 144).

Bitmemişlik ve süreklilik görünüşleriyle ilgili bu tanımlarda ortak olarak göze çarpan özellik, sözü edilen durumların devam etmesidir. Çünkü devam eden durumlar, başlangıç noktasını ifade edebilmekle birlikte sonuç noktasını işaretlemeyebilir. Dolayısıyla her iki nokta arasında yer alan ara sınıra vurgu yapmaktadır. Ayrıca verilen örneklerde ortak olarak *-(°)yor* ve *-mAktA* gibi biçim birimler, hem bitmemişlik hem de süreklilik görünüşlerini vermektedir. O hâlde bu tanımlara göre bitmemişlik ve süreklilik görünüşleri aynıdır. Burada şu soru akla gelebilir: “Her bitmemişlik ifade eden durumlar, aynı zamanda süreklilik gösterebilir mi? Öteden beri yapılan tanımlara dayanarak iki görünüş türü arasında şöyle bir denklik kurulabilir:

- i. Süreklilik bildiren bütün durumlar, aynı zamanda bitmemişlik bildirebilir.
- ii. Bitmemişlik bildiren durumlar, kimi zaman süreklilik bildirebilir.

Bu denkliği somutlaştırmak için (601) cümlesine bakılabilir.

(588) 3. HASTA —Oğlum, toyluğu bırak. Bir de çilek dudaklı, sıırım gibi, çakı gibi bir kız çıkarsa, elimin üstünden ayağımın altından öpersin. Vur diyorum sana.

1. HASTA —Sahi vurayım mı?

3. HASTA —Tabii. Ama usturuflu. Tak tak.

2. HASTA —Bir tutarsa, iyi eğlence olacak ha. (TÖ, H, s. 79-80)

(588) örneğinde görüldüğü üzere *olacak* yüklemi, gelecek zamanda çekimlenmiştir. Örnekte aslında bir beklenti / olasılık vardır. (588) örneği, konuşma parçalarından oluştuğu için beklenti / olasılık, KZ noktasından sonrasına gönderim yapmaktadır. Dolayısıyla *olacak* çekimiyle anlatılan olay, henüz gerçekleşmemiştir. Bir olayın sürmesi veya son sınırına ulaşması için başlaması gerekir. Ancak (588)’de sözü edilen durumlar bu yönüyle başlamamıştır. O hâlde hem süreklilik hem de bitmişlik içerisinde olmayan bu durum, hangi görünüş türü içerisinde yer alacaktır? Buna göre her iki görünüş türünde olmayan bu durum, bitmemişlik görünüşüyle açıklanabilir. Bu tür kullanımlar, Johanson’da

tanımlanan (2016) ve Aslan-Demir (2016) tarafından genişletilen yaklaşımla sınır vurgulayan bir bakış açısına sahiptir. Sınır vurgulayan bakış açısı içerisinde ise sınır öncesini işaretlemektedir. Sınır öncesi bakış açısı “eylemin gerçekleşmesi için aşılması gereken kritik sınırın hemen öncesine yönelen bir görünüş değeridir.” (Doğan-Usta, 2015, s. 173) ve ne bitiş ne de süreklilik söz konusudur. Bu sınırı belirleyen çeşitli biçim bilgisel ve söz dizimsel öğeler olmakla birlikte (601) örneğinde sınır belirleyici olarak durumun başlamadığına ve sürmediğine işaret eden yapılar, *-acak (olacak)* ve *-arsa (tutarsa)* biçim birimleridir.

Türkçede süreklilik işlevi, yaygın bir kullanım alanına sahip olan *-(°)yor*, *-r / -Ar / -mAz* biçim birimlerinin yanı sıra daha sınırlı kullanımları bulunan *-mAktA* ve *-mAdA* biçim birimleriyle işaretlenmektedir. Bu biçim birimlerin yalnızca görünüş işaretleyicisi mi yoksa aynı zamanda zaman işaretleyicisi olarak da mı kullanılabileceği tartışmalıdır. Geleneksel yaklaşım, fiil çekim eklerinin zaman / kip / görünüş üçlüsünü işaretlediği yönündedir. Ancak süreklilik işaretleyicisi biçim birimler özelinde kimi araştırmacılar Türkçede özellikle *-(°)yor* biçim biriminin zamansal bir değer taşımaktan çok görünüş eki olduğu görüşündedir.

Sebzecioğlu (2004), Türkçedeki *-(°)yor* ekli cümlelerin kiplik değerleriyle ilgili çalışmasında bu biçim birimin kiplik ve zaman aktarımında etken olmadığını, aksine görünüş özelliği taşıdığı düşüncesini çeşitli örneklerle açıklamıştır. Buna göre *-(°)yor* biçim birimi, “sürerlilik” bildiren bir görünüş ekidir. Ekin işleviyle ilgili olarak Sebzecioğlu (2004, s. 32) şu iki özelliğin belirgin bir hâle geldiğini belirtmiştir:

Birincisi *-yor*’un zaman değil, *sürerlilik* bildiren görünüş kategorisi içinde yer aldığıdır. İkinci özelliği ise, *-yor*’un bildirme gibi genel bir kip türünün altında yer alan bir zaman ögesi değil, çok daha başka kipteki tümceler içinde yer alabilen bir görünüş ögesi olduğudur.

Uzun’a göre (1998a, 1998b) Türkçede dil bilgisel zamanın geçmiş zaman ve geçmiş dışı zaman olmak üzere iki türlü olduğundan bahsedilmiştir. Bu düşünceye göre zaman işlevine sahip olan tek biçim birim, geçmiş zaman eki *-D°*’dır. O hâlde *-(°)yor* biçim birimi, herhangi bir zamansal değere sahip değildir. “Bu ek gerçekleşmekte olan bir olaya, bu olayın ne zaman başladığını ve ne zaman biteceğini belirtmeden gönderimde bulunmakla *sürme* görünüşü” (Uzun, 1998a, s. 112) işlevini barındırmaktadır.

Akaslan'a göre (1999, s. 37) “-iyor mümkün olan tüm zamansal değerleri (şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman ve ‘geniş zaman’ olarak adlandırılan aorist değerleri olan her zaman, çoğu zaman ve kimi zaman / sık sık değerleri) verebilmekte, zamansal açıdan oldukça muğlak kalmaktadır.” Sözceleme kuramı bakımından değerlendirilen çalışmada -(°)yor biçim biriminin neden zaman işlevi barındırmadığı şu maddeler hâlinde verilebilir:

i. Dilbilgisel zaman art arda gelen anlar sınıfından oluşan düz bir çizgi şeklinde tasavvur edildiğinde, geçmiş zamanı ve gelecek zamanı ifade etmekte kullanılan sırasıyla -di ve -acak biçimbirimleri pirose’yi³⁵ bu çizgi üzerinde içsel olarak özel bir ana, yani -dı sözceleyen açısından geçmişte (arkasında) kalan anlardan birine, -acak ise gelecekteki (önündeki) anlardan birine yerlerken, -iyor biçimbirimi piroseyi içsel olarak özel bir ana (sözceleme anına, kabaca, konuşma anına) yerlemez; herhangi bir ana / her ana yerleyebilir. (...) -iyor’un piroseyi özel olarak sözceleme anına değil de herhangi bir / her ana yerleyebilme özelliğinde olması, onun içsel olarak şimdiki zaman eki olmadığını gösterir. Bu biçimbirim zamansal açıdan tümüyle belirsizdir ve içsel olarak herhangi bir özel bir zamansal değer taşıyıcısı değildir.

ii. (...) -iyor’un zamansal yerlemeden bağımsız olarak gerçekleştirilen, niteliksel bir belirleme içeren betimlemelerde, tanımlamalarda, açıklamalarda vb. kullanılabilmesi ve bu anlamda piroseyi özel bir ana yerlemeyen (belli bir anla sınırlandırmayan) kullanımların olabilmesi de, yine -iyor’un zamansal açıdan tümüyle belirsiz olma özelliğinin sonucudur.

iii. Adların taşıdığı zaman nüansını katacak biçimde ad türetme eki olabilen, -dı, -mış, -acak, ve -ar eklerinin (sırasıyla kap-tı kaç-tı, geç-miş, gel-ecek, roket at-ar) tersine -iyor’un türetmeye girememesinin nedeni de, içsel olarak hiçbir özel zaman taşıyıcısı olmaması ve zamansal olarak belirsiz olmasıdır. (Akaslan, 1999, s. 38-41).

Sıralanan bu özelliklerden dolayı bitmişlik görünüşün karşısı bir içsellik gösterdiği için -(°)yor’un işlevini Akaslan (1999, s. 47) *bitmişliği belirtmeme* olarak değerlendirmiştir.

Kaynaklarda görüldüğü gibi görünüş türleri arasında –farklı terimlerle dile getirilse de- kimi zaman bitmemişlik görünüşünün alt türü kimi zaman da bağımsız bir görünüş türü olarak bir süreklilik görünüşü bulunmaktadır. Adlandırma bakımından *süreklilik*, *sürme*, *bitmişliği belirtmeme*, *sürerlik*, *sürerlilik* gibi terimlerle karşılanan bu görünüş türü için bu çalışmada *süreklilik* terimi tercih edilmiştir.

³⁵ Pirose (Fr. procès), dildışı bir olay değil, dildışı olayın, durumun, vb. yani her türlü dildışı olgunun dilsel temsilidir. (Akaslan, 1999, s. 38).

2.5.2.3.2. Sözlüksel Görünüş (Lexical Aspect)

Sözlüksel görünüş, bu çalışmanın kapsamı içerisinde yer alan görünüş türlerinin ikincisini oluşturmaktadır. Kaynaklarda farklı terimlerle adlandırılan sözlüksel görünüş³⁶, dil bilgisel görünüşten farklıdır. Çünkü dil bilgisel görünüş, dillerde çoğunlukla biçim bilgisel olarak işaretlenmiş durumdadır. Bu işaretlemeye bağlam içinde yer alan çeşitli sözlük birimlerin (zarf, edat vb.) etkisi de vardır. Bu yönüyle dil bilgisel görünüş, fiile duyarlıdır. Ancak sözlüksel görünüş fiillerle ilgilidir ve çoğu zaman fiillerin (durumların / olayların) tamlayıcıların da yardımıyla içerdiği anlamsal bilgilendirmeye dayalı bir sınıflandırmadır. Ayrıca sözlüksel görünüş türünde “zaman eki olarak bilinen eklerin sözlüğe dayalı görünüş türünü atamada etkilerinin cümle içindeki zarfın, edatın yanında çok az olmasıdır.” (Benzer, 2012, s. 57). Yani sözlüksel görünüşte, aynı fiil, aynı biçimde çekimlenmesine karşın farklı görünüm ve farklı anlamsal yorumlar sergileyebilmektedir. Bu farklı yorumların ortaya çıkması, tamlayıcıların katkısıyla. Pustejovsky’nin (1991, s. 33) “bu üyelerin yapısının dillerdeki yüklemelerin davranışları üzerinde önemli etkileri vardır.” sözleri de bu görüşü desteklemektedir. Türkçede dil bilgisel görünüşün işaretlenmesinde “(öbek yapı +) fiil + çekim eki” dizilimi, sözlüksel görünüşün işaretlenmesinde ise “öbek yapı + fiil (+ çekim eki)” dizilimi önceliklidir. Yani sözlüksel görünüşün işaretlenmesinde öbek yapıyı oluşturan tamlayıcı üyelerin etkisi, dil bilgisel görünüşün işaretlenmesine göre daha etkindir. Dolayısıyla bağlam, sözlüksel görünüşte -diğerine göre- oldukça önemli bir rol oynamaktadır.

Bazı dillerde görünüşün tanınmasının eskiliğine ve Slav dillerinde açık bir biçimde tanımlanmış doğasına karşın, Batı dil bilgisi geleneğine girmesinden sonra büyük bir kavram karmaşasına yol açtığı daha önce belirtilmişti. Bunda şüphesiz birbirinden farklı özelliklere sahip iki kavramın, yani görünüş ve kılınış kavramlarının aynı başlık altında değerlendirilmesi neden olmuştur. Bu nedenle bazı çalışmalarda sözlüksel görünüş, kılınış adı altında değerlendirilmekte ve her iki kavramı tek çatı altında toplama eğilimi görülmektedir. Ancak sözlüksel görünüş ile kılınış arasında da farklılık bulunmaktadır. Sözlüksel görünüş her ne

³⁶ Görünüşün bu ikinci türü için kaynaklarda “durum görünüşü, bağımsız görünüş, durum türü, fiil sınıfı ve yüklem sınıfı, fiil sınıflandırması, fiil türü, görünüşe ait sınıf” (Benzer, 2012, s. 57) gibi adlandırmalar görülmektedir.

kadar fiil çekimine tam olarak bağlı olmasa da, bu noktada elde edilecek bilgi, bütün bir cümleyle ilgilidir. Ancak kılınış, fiil kök veya gövdelerinde soyut olarak bulunan zamansal özelliklere göre belirlenmektedir. Dolayısıyla her iki kavram arasındaki ayrım, biçim bilgisine ve söz dizimine dayanmaktadır. Ayrıca bu kavramlar arasındaki uygulama yöntemi, yine kavramlar arasında belirsizliğe yol açmaktadır. Aslan Demir'in (2016, s. 19) sözleri, farklı yöntemlerin uygulanmasıyla oluşan kavram karmaşasını göstermektedir:

i. kılınışın fiil semantiğiyle sınırlı olup olmadığı, ii. fiile bağlı unsurların, örneğin tamlayıcıların resme dâhil edilip edilmeyeceği, iii. söylem ya da bağlamın kılınış üzerinde etkisinin olup olmadığı, iv. kılınışı, bağlamın bütün etkilerinden soyutlayarak salt fiil leksemi boyutunda incelemenin mümkün olup olmadığı vb. sorunsallara hangi açıdan yaklaşıldığına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.³⁷

Sözlüksel görünüş, cümlede dile getirilen durumların (yani olayların / eylemlerin) türlerini belirlemektedir. İlk çalışmalarda dil bilgisel görünüşle bağlantılı olarak ele alınsa da sonraki çalışmalarda dil bilgisel görünüşün yanı sıra ikinci bir görünüş türü olarak değerlendirilmiştir. Daha önce belirtildiği üzere dil bilgisel görünüşte çoğunlukla bitmişlik ve bitmemişlik olmak üzere birbiriyle karşıtlık içerisinde olan iki tür değerlendirilmektedir. Bunlardan bitmişlik, tamamlanmış, sonuçlanmış durumları; bitmemişlik ise aksine tamamlanmış durumları içermektedir. Bu yönüyle bitmişlik durumları, sürekli değildir. Sürekli olan yalnızca bitmemişlik içerisindeki durumlardır. Durumlarda görülen bu anlamsal ikili ayrım hakkında ilk bilgiler, felsefeye aittir ve yirminci yüzyıl itibarıyla dil bilimine yansımıştır. Dolayısıyla zaman kavramında olduğu gibi sözlüksel görünüşle de ilk olarak felsefe alanı ilgilenmiştir. “Anlamsal olarak yapılan bu ikili ayrım, Platon tarafından örtük bir biçimde tanımlanmış olmakla birlikte ilk olarak Metafizik’te Aritoteles tarafından açık bir biçimde yapılmıştır.” (Binnick, 1991, s. 142). Bu nedenden dolayı Aristocu görünüş (Aristotelian aspect) adıyla da anılmaktadır. Aristo, Metafizik’te durumlarda görülen bu ikili ayrımı, *kínēsis* ve *energeia* sözcükleriyle ifade etmektedir. “*Kínēsis* sözcüğünün normal anlamı, hareket / devinim; *energeia* sözcüğünün ise etkinlik’tir.” (Binnick, 1991, s. 143). Her ne kadar tam olarak örtüşmese de sürekli olmayan durumlar

³⁷ Bu çalışmada sözlüksel görünüş ve kılınış, birbirinden ayrı kavramlar olarak ele alınmıştır. Aslan Demir’in verdiği yöntemlerden birinci ve ikinci incelemelerin fiillerin sözlüksel görünüşlerinin belirlenmesinde dördüncü özelliğin ise kılınışın belirlenmesinde etken olması benimsenmiştir.

kínēsis, sürekli olan durumlar ise *energeia* ile bağdaştırılabilir. Buradaki süreklilik ve süreksizlik, durumların aralıksız gerçekleşmesiyle ilgili düşünülmelidir. Buna göre durumlar, hareket / devinim ya da etkinlik sağlamaktadır. “Aristoteles’e göre doğal varlıklar öncelikli olarak kendi değişim ve durağanlık ilkelerini kendilerinde taşıyan varlıklar olarak karşımıza çıkar (Met. 1015a13-15). Yapma varlıklardan onları ayıran farklılık da budur. Yapma varlıklarda bu şekildeki bir değişme ve hareket (*kinesis*) ilkesinden bahsedemeyiz (Fizik 192b15-20).” (Mutlu, 2009, s. 11). Buradaki yapma varlıklar, içsel olarak bir hareket bildirmeyen sabit konular olarak yorumlanır. Yani *durumlardır*. Dolayısıyla bu tür varlıklarda, bir hareket söz konusu olmayacaktır. *Energeia* ise “(...) içsel aktivite olarak kabul edilebilir. İnsanın sahip olduğu potansiyellerini etkin hale getirmesi demektir. Dolayısıyla bu etkinlik kesintisiz, yaşam boyu süren bir etkinliktir. Bu anlamıyla da *kinesis*; yani hareket teriminin tam karşısında yer alır. Çünkü hareket sürekli devam eden bir yapıda olmaktan ziyade kesintili bir şekilde ilerler. Aralarındaki bir diğer fark ise *energeia* yaşam boyu devam ettiği için zaman içinde gerçekleşen bir etkinlik değildir. Oysaki *kinesis* zamana tabidir.” (Mutlu, 2009, s. 17-18). Kısaca bu ikili ayrım, durağan ve devingen olaylar arasındadır. Doğal olarak dillerdeki durumların kendi içerisinde birtakım zaman sınırlılıklarına bağlı olarak kendi içkinlikleri vardır.

İlk olarak hareket ve etkinlik olmak üzere ikiye ayrılan bu yaklaşım, sonraki çalışmalarla daha sistemli bir hâl almış ve çeşitlenmiştir. Durum türleriyle ilgili ayrımlar, felsefeciler tarafından tekrar yorumlanmıştır. “Ryle (1949), *düşün-* gibi kesintisiz etkinliklerden (nonculminative activities) *bir şeyi öğren-* gibi kesintili erişimleri (culminative achievements) ayırt etmiştir. Kenny (1963) *düşün-* gibi etkinlikler ile *bil-* gibi durumlar (states) arasında farklı bir ayrım yapmıştır. Vendler (1957) belirli bir anda olan (*öl-* ya da *bir şeyi bul-* gibi) erişimleri, zaman alan (*bir reklam sloganı düşün-* ya da *konusmak için iyi derecede İspanyolca öğren-* gibi) tamamlamalardan (accomplishment) ayırmıştır.” (Binnick, 1991, s. 143).

Fiiller, çekimli veya çekimsiz biçimlerinde zaman barındırma potansiyeline sahiptir. Çekimli biçimlerdeki zaman bildirimi, doğal olarak birliktelik içinde oldukları yapıya bağlıdır. Bu yönüyle çekim sistemi, fiilin zamanını belirginleştirmektedir. Ancak çekimsiz biçimlerde zaman kullanımı fiilin içkin özelliğine dayalıdır. Bu özelliğiyle bazı fiiller, yalnızca veya çoğu

zaman belirli zaman kesitleriyle kullanım alanına çıkmakta ve içkin özelliğine uygun tamlayıcıları almaktadır. Çünkü bu durumda fiil seçici davranarak kendi davranışına uygun zaman kesitiyle birlikte bütünlük oluşturmaktadır. Çünkü “zamansal görünüş, ilk, iç ve son zaman alt sürelerin kavramlarını içeren bir dizi sürecin davranışları olarak görülebilmektedir. Bunlar yüklemelerin üyeleriyle ilişkili anlamsal rollerle ilgilidir.” (Pusteyovsky, 1991, s. 34). Türkçede örneğin *düşün-* fiilinin *düşünürüm* çekimine göre *düşünüyorum* çekiminin yaygın kullanımı, bu nedenledir. Çünkü *düşün-*, süreç isteyen devingen bir fiildir ve doğasına uygun bir biçimde Türkçede çoğunlukla sürekli *-(°)yor* biçim birimiyle birliktelikleri bulunmaktadır. Aynı zamanda *düşünürüm* ile *düşünüyorum* biçimlerinin anlamsal yorumlarının birbirinden farklı olduğu da açıktır. Aslında fiillerin bu içkin özellikleri, zaman kavramıyla da ilgili görünmektedir. “Fiillerin zamanlara (tense) sahip olması, zaman kavramını içeren düşüncelerin fiillerin kullanımlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu düşünceler, yalnızca geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki açık ayrımlarla sınırlı değildir. Bu kavramla ilgili daha ince bir bağ vardır: bir fiilin kullanımı, o fiilin zaman (time) kavramını varsaydığı ve içerdiği özel bir yol da gösterebilmektedir.” (Vendler, 1957, s. 143). Bu yönüyle fiiller ile zamanlar arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Sözlüksel görünüş çalışmaları “eylem ya da eylem öbeği sınıflamalarında, daha çok eylemin görünüşsel anlamlarının tümcenin görünüş yorumunu nasıl etkilediği ve bu bilginin tümcede nasıl değişime uğradığını anlamaya yöneliktir.” (Aydemir, 2006, s. 28). Konu hakkındaki çalışmalar fiillerin tamlayıcılarla kullanımlarına ve anlamsal özelliklerine bağlı olarak birbirine benzer veya farklı sınıflandırma biçimleri sunmaktadır. Ancak en büyük farklılık, aynı özellikteki fiil türleri için farklı terimlerin kullanılmasıdır. Konunun daha iyi anlaşılması düşüncesiyle sözü edilen sınıflandırma biçimlerinin ayrı başlıklar altında verilmesi uygun görülmüştür.

Vendler’in Sınıflandırması

Dünya literatürüne yön veren en kritik çalışmalardan biri Zeno Vendler’e aittir. Sonraki araştırmalar, Vendler’in sınıflandırması üzerinden ve sıklıkla onu eleştirerek ya da geliştirerek yol almıştır (Aslan Demir, 2016, s. 16). Fiiller, kendi içerisinde zaman ve içkin özellikler sergilemektedir. Vendler’in

sınıflandırmasında dikkat çeken özellik, fiillerin kullanılabildikleri zamanlarla ilişkisidir. Bu ilişkiye göre Vendler’de fiiller, dörtlü bir sınıflandırma içindedir: *etkinlikler* (activities), *tamamlamalar* (accomplishments), *erişmeler* (achievements), *durumlar* (states).

Dillerde (bazılarında veya pek çoğunda) fiil ve zaman ilişkisinden dolayı, bazı fiillerin kendi içkin özelliğine bağlı olarak yalnızca bazı zaman sistemleriyle kullanımları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla fiillerin kendine özgülükleri, bağlı olduğu zaman sistemini de etkileyerek bir çekim sistemi oluşturmaktadır. İngilizcede belirli zamanlarla kullanılan fiilleri, Vendler (1957, s 144-145) sürekli zamanlara sahip olanlar ve olmayanlar biçiminde ikiye ayırarak şu bilgileri vermektedir.

Sürekli zamanlara sahip fiillerle bu zamanlara sahip olmayan fiiller arasında iyi bilinen bir ayrım vardır.

What are you doing?

‘Ne yapıyorsun?’

Bu soruya sürekli zamanlara sahip olan “*koşuyorum, yazıyorum, çalışıyorum*” fiilleri cevap verebilmektedir.

I am running

‘Koşuyorum.’

Ancak aynı soruya sürekli zamanlara sahip olmayan fiillerle cevap verilemez.

*I am knowing

‘Biliyorum.’

Öte yandan “...bilir misin?” sorusuna verilen “evet, bilirim” yanıtı, “koşar mısın?” “evet, koşarım” ile benzer değildir.

Bu farklılık, *koş-*, *yaz-* vb.nin zaman içinde süren süreçler olduğunu yani diğer bir deyişle zaman içinde birbirini takip eden ardışık aşamalardan oluştuğunu belirtmektedir. Koşan adam bir anlık sağ bacağını kaldırır, sonra indirir, sonra diğer bacağını kaldırır, indirir vb. Fakat belirli bir süre ya da belirli bir an içinde bir şeyler bildiği konunun doğru olabilmesine rağmen *bil-*, *sev-* ve akrabalari, zaman içinde süren süreçler değildir. Şimdi coğrafyayı bildiğim durum olabilir. Fakat bu, coğrafyayı bilme sürecinin zaman içinde birbiri ardına takip eden aşamalardan oluştuğu, şimdilerde devam ettiği anlamına gelmez.

Görüldüğü üzere ilk çalışmalarda fiiller, sürekli zamanlara sahip olan ve olmayanlar biçiminde ikiye ayrılmıştır. Bu yaklaşıma göre süreç isteyen fiillerin süreç bildiren zamanlarla kullanımı doğaldır. Diğer bir açıdan söylenecek olursa, süreç istemeyen fiillerin süreç bildirmeyen zamanlarla kullanımları olağandır. Ancak fiillerde görülebilen bu süreklilik, fiili sınırlandıran diğer öğelerin kullanımıyla esneklik taşıyabilir. Bu durumda fiillerin karşıladığı anlamsal yorum da farklılık taşıyacaktır. Bu durumda örneğin bir etkinlik fiili, bir erişme veya

tamamlama anlamı taşıyan bir fiil hâlini alabilecektir. Örneğin *yürü-*, içkin özelliği bakımından süreç içerisinde olan bir fiildir. Eğer *yürü-* fiili, fiili sınırlandıran bir tamlayıcı olmaksızın kullanılırsa, o hâlde bu fiilin ne kadar süreceği belirginlik taşımaz. Belki bir saat sürecektir belki de daha fazla. Çünkü sınırlandıracak bir öge kullanımı yoktur. Ancak *bir saat* gibi bir tamlayıcının kullanımıyla artık belirli bir süre içerisinde gerçekleşecek bir durum bildirilmektedir. Bu durumda *yürü-* ile *bir saat yürü-* arasında bir farklılığın olması gerekir. Bu farklılık, fiilin içkin yapısından çok, kullanılan tamlayıcıların etkisinden kaynaklanmaktadır. Buna göre *yürü-*, –Vendler’in sınıflandırmasıyla– etkinlik; *bir saat yürü-*³⁸ ise *tamamlama* durum türü içerisinde. Çünkü ikincisinde belirli bir andan sonra, beklenen koşullar içerisinde durum sona ermiş olacaktır. Bu ayrışma, özellikle sürekli zamanlara sahip olan fiillerde görülmektedir. Bu tür fiiller içerisinde “işaretlenmiş bir bölümlenme vardır.” (Vendler, 1957, s. 145). Bu noktada işaretlemeyi kasıt, fiili sınırlandıran ögelerin bulunup bulunmamasıdır.

Birisinin koştuğu veya bir aracı ittiği söylenirse, bu açıklama, koşmanın veya aracı itmenin ne kadar süreceği konusunda herhangi bir varsayımı ifade etmez. Kısa bir süre sonra durabilir ya da koşmaya devam edebilir veya yarım saat itebilir. Öte yandan, eğer birisinin bir mil koştuğu ya da bir başkasının bir daire çizdiği söylenirse, o zaman ilk öncekinin bir mili tamamlayana kadar koşmaya devam edeceği, sonrakinin de daireyi çizene kadar çizmeye devam edeceği iddia edilir. Eğer bu kişiler, etkinliklerini tamamlamazlarsa, bu açıklama yanlış olarak sonuçlanır. Böylece koşmanın ya da bir aracı itmenin belirlenmiş bir uç noktaya sahip olmadığı, bir mil koşmanın ve bir daire çizmenin ise –eylem iddia edildiği gibi gerçekleşiyorsa– ulaşılması gereken bir “doruğa” (climax) sahip olduğu görülür. (...) Koşmanın ya da bir aracı itmenin sona ermesinden bahsetmek anlamlı değilken, bir mil koşmak ve bir daire çizmek sona ermiş olmalıdır. (Vendler, 1957, s. 145).

Görüldüğü gibi temelinde süreç barındıran fiiller, belirli bir tamlayıcı ile kullanım alanına çıktığında doğal olarak sınırlandırılmış bir durumu belirtmektedir. Bu yönüyle salt sürerli fiillerle, sınırlandırılmış sürerli fiiller arasında durum türü bakımından farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık, durumun zaman içerisinde “ne kadar” sürdüğü ile ilgilidir. Buna göre salt sürerli fiiller

³⁸ Ancak burada fiilin nasıl değerlendirileceği tartışmalıdır. Fiil, *yürü-* midir yoksa *bir saat yürü-* mi? Aslında fiillerin sınıflandırmasında söz dizimsel özelliklerin etkisi olduğu düşünülürse *bir saat yürü-*’nin, ancak bir öbek yapı olabileceği anlaşılabacaktır. Bu durumda *bir saat* tamlayıcı iç üye, *yürü-* ise fiildir. Aksi hâlde bu sınıflandırmalarda özne dışındaki bütün ögelerin fiil olarak değerlendirilmesi söz konusu olacaktır.

belirli bir zaman aralığı istemezken, sınırlandırılmış sürerli fiiller, doğal olarak belirli bir zaman içinde yer almaktadır. Ancak her ikisinin de ortak noktası belirli bir süre devam etmiş olmalarıdır. Bu süre kavramı salt sürerli fiillerde belirsizken, diğerlerinde belirlidir. Bu iki durum türü arasında belirtilen zaman içinde gerçekleşme biçimleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Burada kullanılabilecek *süresince* ve *içinde* sözlük birimleri, durum türü üzerinde etkilidir. *Süresince* sözlük birimi, belirtilen zaman sınırı boyunca durumun sürekli bir biçimde yapıldığı bilgisini vermektedir. Ancak *içinde* sözlük biriminde böyle bir anlam yoktur. Yani yukarıda verilen örnekler ele alındığında, *bir saat süresince koş-* ile *bir mili yirmi dakikada koş-*, aynı durum türleri içinde değildir. Eğer kişinin bir saat süresince koşması doğruysa, o zaman, bir saat içindeki her sürede koşma durumunun aralıksız gerçekleştiği söylenebilir. Ancak kişinin bir mili yirmi dakika içinde koşması doğru olsa bile, o zamanın gerçek bölümü olan herhangi bir süre içinde bir mil koştuğu söylenemez. Belki belirli aralıklarla durmuş, dinlenmiş olabilir. Bu anlamın elde edilmesi, durumun süre içerisinde nasıl gerçekleştiği ile ilgilidir. Her iki durumda da ortak olarak kişinin verilen belirli zaman aralığında koşma durumu içerisinde olmasıdır. Buna göre “(bir saat süresince) *koş-* zaman içinde homojen bir biçimde sürmektedir, sürecin herhangi bir aşaması, bütünüyle aynı niteliktedir. *Bir mili koş-* öyle değildir. Bu durum da, zamanda sürmektedir. Ancak mantıksal olarak varlıkları nedeniyle gerekli olan bir sona doğru ilerlemektedir.” (Vendler, 1957, s. 146).

Durum türlerinin belirlenmesi, içlerinde zaman kavramını içermesi ve kendi içkinliklerine göre belirli zamanlarla kullanılması nedeniyle. Ancak bunun yanı sıra diğer bir etkenden de söz etmek gerekecektir. Çünkü durumları sınırlandıracak öbek yapıların bu zamansal yerleşim üzerindeki etkileri de yine durum türlerinin belirlenmesinde önemli bir etkidir. Bu nedenle Vendler (1957, s. 146) *koş-* ve *bir aracı it-* vb. durumlar için etkinlik (activity), *bir mil koş-* ve *bir daire çiz-* vb. durumlar için de tamamlama (accomplishment) terimlerini kullanmıştır.

Sürekli zamanlara sahip olmayan fiiller ise sözlüksel görünüş bakımından farklı özellikler göstermektedir. Çünkü bu tür fiiller, zamanda devam eden süreçleri değil, aksine yalnızca bir zaman anını veya daha kısa ya da daha uzun zaman aralıklarını belirtmektedir. Bu noktada süreçten ziyade eylemin belirli ya

da belirsiz zamansal ilişkileri vardır. Vendler (1957, s. 146-147) sürekli zamanlarla kullanılmayan fiillerin sözlüksel görünüşlerini şöyle açıklamaktadır:

Belirli bir anda bir kişi zirveye ulaşır, yarışı kazanır, bir şeyi tanır. Diğer yandan kısa ya da uzun süreliğine bir şeyi bilebilir, bir şeye inanır birini sever veya birine egemen olur. İlgili soruların ve yanıtların biçimi, açıkça bu düşünceyi kanıtlamaktadır: “Saat kaçta zirveye ulaştın? (Tam olarak öğle saatlerinde)” ve “Uçağı hangi anda fark ettin? (Öğleden önce 10.53’te). “Onu ne kadar süre sevdin? (Üç yıl boyunca)” ve “Leyleğe ne kadar süre inandın?” (Yedi yaşına kadar). Buna göre ilk örnekler (*zirveye ulaş-, yarışı kazan-* vb) erişme (achievement), ikinci örnekler ise (*sev-, inan-* vb) durum (state) fiilleridir.

Vendler’in sınıflandırmasında etkinlikler homojen³⁹ bir özellik taşır. Bu tür fiiller “sonlu olmayan süreçleri” (Aydemir, 2006, s. 31) bildirir. Çünkü “bu tür fiiller, hiçbir sonuçlanmayı veya beklenen sonucu içermez.” (Mourelatos, 1978, s. 416). Tamamlamalar, özünde süre bildirmekle birlikte “içsel bir hedefe sahiptir.” (Aydemir, 2006, s. 31). Bu nedenle tamamlama durumlarında tek bir an değil, o zaman diliminin bütününde eylemin gerçekleştiği söylenebilir. Erişmeler, “eylemin başlangıcını veya son noktasını içerir.” (Mourelatos, 1978, s. 416). Bu yönüyle erişme fiillerinin süreçten çok “belirli zamansal an ile ilişkisi” (Aydemir, 2006, s. 31) vardır. Durumlar “süreçsizdir ve belirsiz anlardan oluşur.” (Aydemir, 2006, s. 31). Bu tür fiillerin sürekli biçimleri yoktur ve doğal olarak devingenliği içermez. “Değişimin sonucu olarak ortaya çıksa veya edinilse de, değişimin potansiyelini sağlayabilse de *durumun* kendisi bir değişiklik oluşturmaz.” (Mourelatos, 1978, s. 416).

Bu ölçütlere göre Vendler’in sınıflandırması Tablo 16’da gösterilmiştir:

Tablo 16:

Vendler’e Göre Fiillerin Sınıflandırması

Olaylar			
Etkinlikler	Tamamlamalar	Durumlar	Erişmeler
<i>koş-, yürü-</i>	<i>bir saat koş-, bir daire çiz-</i>	<i>bil-, sev-</i>	<i>zirveye ulaş-, yarışı kazan-</i>

³⁹ Vendler’e göre (1957, s. 146) sürecin herhangi bir bölümü, sürecin bütünüyle aynı nitelikteyse o süreç homojen bir görünüm sergilemektedir.

Comrie'nin Sınıflandırması

Comrie (1976, s. 41), fiillerin kendine özgülüklerini “içkin anlam” (inherent meaning) terimiyle adlandırmakta ve fiillerin bu özelliklerini birbiriyle karşıtlık ilişkisi içerisinde değerlendirerek altı sınıfa ayırmaktadır. Bu ikili karşıtlıklardan ilkinin anlık (punctual) ve sürerli (durative) fiiller oluşturmaktadır. Fiil türleriyle ilişkili sürerlik (durativity) ifadesi, dil bilgisel görünüş türlerinden bitmemişlik ile benzer görünse de bu iki ifade birbirinden farklılık taşımaktadır. Comrie (1976, s. 41) “içyapısıyla (süre, cümle dizilimleri) ilgili bir duruma bakış anlamına gelen bitmemişlik ile verilen durumun belirli bir süre boyunca süreceğine işaret eden sürerlik arasında bir ayrım yapılabilir.” diyerek bu farklılığa dikkat çekmektedir. Bitmemişliğin karşıtı bitmişlik iken “sürerliğin karşıtı, zaman içinde devam etmeyen, birdenbire meydana gelen bir durumun niteliği olan anlıktır.” (Comrie, 1976, s. 42). Dolayısıyla anlık ve sürerli fiiller arasındaki temel ayrım, süre kavramıyla ilgilidir. “Anlıklar, çok kısa bir süre dahi olsa herhangi bir süreye sahip değildir. Böylece anlık bir durumun, tanımı gereği bir içyapısı yoktur.” (Comrie, 1976, s. 42) Sürerliler ise belirli bir süreye bağlı bir özellik göstermektedir. Bu ikili karşıtlık ve bunların alt türleri *öksür-* fiilinden hareketle anlatılmaktadır.

Anlık fiil örneği olarak sıkça verilen bir fiil, *öksür-*'tir. Bu fiilin dillerdeki çevirileri, bir dizi öksürükten ziyade bir tek öksürüğe karşılık gelmektedir. Eğer bu fiil için söz konusu karşılık kesinlikle doğru olsaydı, bitmemişlik anlamı olan süreklilik, (yalnızca bir öksürüğün olduğu yorumlarda) *öksür-* fiiliyle olanaksız olurdu. Yani *öksürüyordu*, bir kez öksürdüğü bir duruma gönderimde bulunmada uygunsuz olurdu. Böylesi bir cümle için olası tek yorum, gönderimin bir dizi öksürük olmasıdır. Yalnızca iki öksürük olsa bile bir dizi öksürük, açıkça sürerli bir durumdur. Yalnızca bir defa meydana gelen (örneğin bir tek öksürük) bir duruma gönderimde bulunmak için tek kerelik (semelfactive), tekrarlanan (örneğin bir dizi öksürük) bir duruma gönderimde bulunmak için ise yinelemeli terimleri gösterilebilir. (Comrie, 1976, s. 42)

Tek kerelik fiillerin anlık ya da sürerli olup olmadığı tartışmalıdır. Anlık olarak değerlendirildiğinde herhangi bir zaman bağlantısı yoktur, adı üzerinde birdenbire gerçekleşmesi vardır. Sürerli olması ise oldukça kısa dahi olsa süreyle bağlantısı olduğunu gösterir. *Bir kez öksür-* tek kerelik bir fiil olmakla beraber Comrie'ye göre (1976, s. 43) “tam anlamıyla anlık değildir, aksine oldukça kısa bir zaman devam eden bir duruma gönderimde bulunmaktadır.” O hâlde *öksür-*

anlık değilse, tam anlamıyla anlık olması gereken herhangi bir durum türü var mıdır? Comrie (1976), bu tür için *ulaş-* fiilini örnek göstermektedir.

[39] Ali yolun sonuna ulaştı.

Burada *ulaş-* fiilinin gerçekleşmesi için birbirinden farklı iki an bulunmaktadır: İlki fiilin henüz gerçekleşmediği, yani Ali'nin henüz yolun sonuna ulaşmadığı bir andır. İkincisi ise fiilin artık gerçekleştiği ve sona gelindiği bir andır. Bu iki an, hiçbir zaman birbirine karışmaz ve birbiriyle kesişmez. Ancak birbirinin ardı sıra yer alabilir. Çünkü *ulaş-* için *yürü-* / *koş-* vb. gereklidir. Bu da yolun sonuna ulaşmadan önce gerçekleşen ve ulaşmanın gerçekleşmesini sağlayan *yürü-* / *koş-* vb. fiillerden geçmektedir. Bu nedenle önce ve sonra ile ilgili olan “bu iki an arasındaki aralık her zaman için sıfır olacaktır.” (Comrie, 1976, s. 43). Bu noktada ‘Ali yolun sonuna ulaşıyor’u söylemek uygun düşmeyecektir.

Fiillerin tek kerelik veya sürerli olması, bazen fiillerin tek başına kullanımlarından değil, tamlayıcı ögelerin kullanımlarından anlaşılmaktadır. Bu tamlayıcı ögeler, zarflar, teklik / çokluk özne veya fiil çekim ekleri vb. olabilmektedir. Dolayısıyla *bir kez öksür-* tek kerelik fiil türüne, *birkaç kez öksür-* ise yinelemeli fiil türüne örnektir.

Comrie'ye göre (1976, s. 44) fiillerin ikinci karşıtlığı erekli / ereksiz⁴⁰ (telic / atelic⁴¹) olmasıdır. Buradaki “erek” ifadesi, bir son nokta / hedef olarak “erişme ve tamamlama hal türlerinde ulaşılan doğal uçnoktadır.” (Güven, 2008a, s. 132) ve erekli terimi, Vendler'deki tamamlama teriminin yerine kullanılmıştır. Bu tür fiillerde belirli bir süre vardır ancak erekli fiillerde bu sürenin bir sınırı bulunmaktadır. Dolayısıyla “erekli bir durum, sürecin devam edemeyeceği, iyi tanımlanmış bir uç noktaya zemin hazırlayan süreci içeren bir durumdur.” (Comrie, 1976, s. 45). Ereksiz fiillerde ise uç nokta belirsizlik taşımaktadır. İçerdikleri süre boyutu nedeniyle bu tür fiilleri, sürerli fiillerin alt sınıfları olarak ele almak yanlış olmayacaktır. Bu özellikteki fiillerin belirlenmesinde de yine tamlayıcı ögelerin etkisi vardır. Yani durumlar, fiillerin yanı sıra değişkenleriyle

⁴⁰ Güven (2008, s. 132), *telic* sözcüğünün Yunanca kökeninden yola çıkarak doğal uçnoktanın “erek” olması gerektiği düşüncesindedir. Bu çalışmada da *telic* / *atelic* terimlerinin karşılığı olarak erekli / ereksiz terimlerinin kullanımı uygun görülmüştür. Bu terim için kaynaklarda hedefte-bitişli teriminin kullanımı da vardır.

⁴¹ İngilizcede bu terimlerle ilgili olarak *telicity* bulunmaktadır. Bu terim için “*±uçnokta*, *±son noktalı*, *kapalı uçlu* / *açık uçlu* ve *bitimli* / *bitimsiz* terimleri kullanılmıştır.” (Güven, 2008, s. 127).

birlikte tanımlanmaktadır. Comrie (1976, s. 44) bu özellikteki fiilleri, *şarkı söylüyor* ve *bir sandalye yapıyor* örnekleriyle tartışarak bu fiillerin anlamsal görünüş özelliklerinin birbirinden farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Hem *şarkı söylüyor*⁴² hem de *bir sandalye yapıyor*, sürerli durumlara gönderimde bulunmaktadır. Çünkü her ikisi de belirli bir süre kadar devam edecek şekilde algılanması gereken durumlardır. Kişinin şarkı söyleme konusundaki dayanıklılığına ve sandalye yapma hızına bağlı olarak bu durumların her ikisinin de kısa veya uzun bir zaman boyunca sürmesi olasıdır. Ancak bu iki durum türü arasında içyapılarına göre önemli bir farklılık vardır.

İkinci örnekte eninde sonunda sandalye yapma eyleminin tamamlandığı bir nokta vardır. Sandalye hazır ve bu noktada sandalye yapmayla tanımlanan durum, ister istemez sona erecektir. Bu, *şarkı söylüyor* ile tanımlanan durum için doğru değildir. Herhangi bir noktada şarkı söyleme bırakılabilir ve şarkı veya şarkılar tamamlanmasa bile yine de şarkının söylenmiş olması doğru olacaktır. Böylece sandalye yapmayla tanımlanan durum, sandalyenin tamamlandığı, kendiliğinden sona erdiği bir uç noktaya yerleşmiştir. Şarkı söylemeyle tanımlanan durumun böylesi bir uç noktası yoktur ve süresiz olarak uzatılabilir veya herhangi bir noktada bırakılabilir.⁴³

Comrie'deki üçüncü karşıtlık durumlar (states) ve devingen konumlardır (dynamic station). Dik'e göre bu fiil türleri arasındaki ölçüt "devingen durumların hız bildiren tamlayıcılarla uyum göstermesi, durumların ise bu tür tamlayıcılarla uyum göstermemesidir." (Aslan Demir, 2016, s. 20). Bu türlere ait fiillerin özelliği, ifade ettikleri durumların aşamalarına göre farklılık göstermesidir. Aşamalarının her zaman aynı biçimde gerçekleştiği fiiller durum türüne, ancak aşama sırasında herhangi bir değişiklik gösteren fiiller ise devingen durum türüne örnek oluşturmaktadır. "Durumlar, kendini değiştirmek için herhangi bir durum ortaya çıkmadıkça sürecektir. Ancak devingen durumlar sürekli olarak yeni bir enerjiye bağlı olursa devam edecektir." (Comrie, 1976, s. 49). Bu fiil türleri için *duruma* gönderimde bulunan *bil-* ve devingen durumları gösteren *koş-* örnekleri verilmektedir:

Bil- ve *koş-* fiilleriyle ifade edilen durumlar arasındaki ayrım, durumun farklı aşamaları arasındaki ilişkidir. *Bil-* durumunda, "yaşadığım yeri biliyor" durumunun bütün aşamaları aynıdır. *Bil-* durumuyla ilgili seçilen zaman noktası ne olursa olsun tam olarak aynı durum bulunmaktadır. Ancak *koş-* durumunda öyle değildir. "Koşuyor" denildiğinde durumun aşamaları

⁴² *Şarkı söylüyor* ifadesi ereksiz bir durumken, *bir şarkı söylüyor* ereklidir. "Çünkü bu durum iyi tanımlanmış söz konusu bir şarkının sonuna geldiği uç noktaya sahiptir." (Comrie, 1976, s. 45).

⁴³ Bu düşünceye göre *şarkı söyle-* ereksiz, *sandalye yap-* ise ereklidir. Ereklî ve ereksiz fiillerin anlamsal ayrımı aynı zamanda dil bilgisel görünüş ile de ilgilidir. "Bir kişi '*şarkı söylüyor*' ifadesinden şarkının söylendiği (bitmişlik) sonucunu çıkarabilir. Ancak '*sandalye yapıyor*' ifadesinden sandalyenin yapıldığı (bitmişlik) sonucunu çıkaramaz." (Comrie, 1976, s. 45).

çok farklı olacaktır. Önce bir ayak yere basacak, sonra iki ayak da yerden kesilecek ve en sonunda diğer ayak yere basacaktır. Böylece *bil-* değişim içermekle *koş-* zorunlu olarak değişim içermektedir. (Comrie, 1976, s. 48-49).

Sınıflandırmadan da görüldüğü üzere Comrie’de fiiller, altı tür özelliği göstermektedir. Bu türlerden bazıları içkin özelliklerine göre farklı sınıflar oluşturmaktadır. Örneğin bir kerelik ve yinelemeli fiiller, içerdikleri anlam özelliklerine göre anlık fiillerin alt türleri, erekli ve ereksiz fiiller ise sürerli fiillerin alt türleridir. Durum ve devingen fiiller ise içkin özelliklerine göre süreyle ilişkileri bulunsa da asıl özellikleri aşama içerip içermemeleridir. Bu yönüyle durum fiilleri, aşamasız (non-phasal) ve devingen fiiller ise aşamalı (phasal) özelliklere sahiptir. Buna göre Comrie’nin fiil sınıflandırması üç ana başlık altında altı alt sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma Tablo 17’de gösterilmiştir:

Tablo 17:

Comrie’ye Göre Fiillerin Sınıflandırması

	DURUMLAR		
Süre Bakımından	Anlık [-süre] <i>ulaş-</i>	Yineleme [+süre] <i>birkaç kez öksür-</i>	Tek kerelik [+süre] <i>bir kez öksür-</i>
Uç nokta Bakımından	Erekli [+uç nokta] <i>sandalye yap-</i>	Ereksiz [-uç nokta] <i>şarkı söyle-</i>	
Aşama Bakımından	Devingen [+aşama] <i>koş-</i>	Durum [-aşama] <i>bil-</i>	

Kenny’nin Sınıflandırması

Kenny’de (2003, s. 120) de ilk önce, fiillerin sürekli zamana sahip olanları ve sahip olmayanları biçiminde bir ayrım vardır. Ancak burada –Vendler’den farklı olarak- dörtlü değil, durağan (static)⁴⁴, etkinlik ve edim (performance) biçiminde üçlü bir sınıflandırma bulunmaktadır. Sürekli zamana sahip olmayanlar

⁴⁴ Durağan olarak nitelenen fiiller, Kenny’de durum fiilleri olarak da değerlendirilmektedir.

durağan, sürekli zamanlara sahip olanlar ise etkinlik ve edimlerdir. Kenny'nin şemasının "Vendler'in şemasından temel ayrımı, erişmelerin ve tamamlamaların ayrı bir tür olarak tanımlanmamasıdır." (Mourelatos, 1978, 416). Edim fiilleri, Vendler'in sınıflandırmasındaki erişme ve tamamlama fiillerini kapsamaktadır.

Fiil, durağan bir özelliğe sahip olduğunda bitmişlik (perfect, A has Ød) yapısı, geniş zamanı (A Øs) belirtmektedir. "Onu yedi yıldır seviyorum." ya da "Bütün gün bundan korktum." gibi anlatımlar, onu hâlâ sevdiğim ya da hâlâ korktuğum durumlarda kullanılmaktadır (Kenny, 2003, s. 121). Kenny'nin durağan fiiller hakkındaki bu düşüncesi, Vendler'deki (1957, s. 149) "'A birini z(aman)1'den z(aman)2'ye kadar sevdi' ifadesi, z1 ve z2 arasındaki herhangi bir (any) anda 'A o kişiyi sevdi' anlamına gelmektedir." düşüncesiyle örtüşmektedir.

Sürekli zamana sahip olan etkinlik ve edim fiilleri ise iki farklı zamansal özellik ilişkisi içerisindedir. Buradaki farklılık, eylemin bitmişlik veya bitmemişliği ile de ilgili görülmektedir. "Süren (A is Øing) biçimin herhangi bir durumu, noktalanmamış (A has not Ød) bir biçimi belirtmektedir. Örneğin "kişi, ev yapıyorsa henüz ev yapımı bitmemiştir, John orduya katılıp katılmayacağına karar veriyorsa henüz karar vermemiştir." (Kenny, 2003, s. 121). Başka bir deyişle bitmişlik (A has Ød), durumun sürmediğine (A is not Øing) işaret etmektedir. Yani "Evimi yaptıysam o zaman (artık) inşa etmiyorumdur." (Kenny, 2003, s. 122). Böylesi zamansal ilişki içerisinde yer alan fiiller, edim fiilleri olarak değerlendirilmektedir. Edimlerden farklı olarak "devam eden fiil (A is Øing), noktalanmamış değil de, gerçekleşen, süren veya etkileri devam eden (A has Ød) bir durumu gösteriyorsa bu tür fiiller ise etkinlik fiilleridir. Örneğin 'Roma'da yaşıyorum' (am living) cümlesi, Roma'da yaşamadığım (have not lived) sonucunu göstermez. Aksine bu cümle, 'ne zamandır Roma'da yaşıyorsun?' (have you lived) sorusunu beraberinde getirmektedir." (Kenny, 2003, s. 121).

Kenny (2003, s. 122-124) bu üç fiil türünün kullanım özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Durum fiilleri bir süre boyunca devam edebilir, etkinlik fiilleri bir süre boyunca devam ederken, yalnızca edim fiilleri,-diğer iki fiil türünden farklı olarak- zaman almaktadır. Kapıyı maviye boyamanın ne kadar sürdüğünü sorabilirken, kapının mavi olmasının ne kadar sürdüğünü soramayız. (...) Biri, beş dakika boyunca kıkırdayabilir, ancak kıkırdamaya başlaması için beş dakika gerekmez. Edimler, zaman dilimi *içinde* (in) gerçekleştirilirken, durumlar ve etkinlikler zaman dilimi *boyunca* (for) uzamaktadır. Üç gün *içinde* Roma'ya seyahat edeceğiz ve üç gün *boyunca* orada kalacağız. Eğer

yüzüğü bulmak için başarılı bir arayış *içinde* bir saat harcarsak, o zaman bir saat *boyunca* onu ararız ve bir saat *içinde* onu buluruz.

Bir şeyi hızlıca yapmak, onun yapılmasında daha kısa bir zaman, yavaşça yapmak ise daha uzun bir zaman alacaktır. Sadece zaman alan eylemler, hızlıca veya yavaşça yapılabilir. Durum ve etkinlik fiilleri, bu zarflarla nitelendirilemezken, yalnızca edim fiilleri nitelendirilebilir. Mary, Jane'den daha hızlı kek pişirebilir, ancak Jane'den daha hızlı güzel olamaz. Fransızca'yı yavaşça öğrenmek mümkündür, ancak Fransızca'yı yavaşça bilmek mümkün değildir. (...) Yalnızca edimler, tamamlanmış ya da tamamlanmamış olabilir. (...) Etkinlikler ve durumlar, süresiz olarak uzatılabilir veya sona erebilir. Edimler, belirli bir sona ulaşır ve sonlandırılır.

Bu ölçütlere göre ise Kenny'nin sınıflandırması Tablo 18'de gösterilmiştir:

Tablo 18:

Kenny'nin Fiil Sınıflandırması

Olaylar		
Durumlar	Etkinlikler	Edimler
<i>bil-, kork-</i>	<i>yaşa-, kal-</i>	<i>seyahat et-, bul-</i>

Mourelatos'un Sınıflandırması

Mourelatos'un (1978) sınıflandırması, Vendler ve Kenny'nin sınıflandırmalarının ortaklaşa bir sonucudur. Mourelatos (1978, s. 416) "Kenny'nin kapsayıcı edim türünün iki alt türü olarak Vendler'de tamamlama ve erişme biçiminde verilen iki sınıflandırmayı birleştirmek mantıksız değildir. Bununla birlikte bu birleştirme, Vendler'in önerdiği tipolojinin ölçütlerinden birini düzeltmeden ve buna karşılık Kenny'nin önerdiği ölçütlerden birinde düzeltme yapmadan gerçekleştirilemez." sözleriyle bu düşüncesini dile getirmektedir. Mourelatos'a göre Vendler'in ölçüt olarak değerlendirdiği süreklilik düşüncesi hatalıdır. Vendler'de sürekliliği alabilen etkinlikler ve tamamlamalar bir grup, sürekliliği kabul etmeyen durumlar ve erişmeler ise ayrı bir grup olarak ele alınmaktadır. "İki tür açısından bu ayrım, hatalıdır. Çünkü temel alınan dil bilgisel ölçüt, hatalıdır. Bir kişi, erişme fiillerinin bazılarını süreklilikle iyi biçimlenmiş cümlelerde rahatlıkla aktarabilmekte ve oluşturabilmektedir. *Yarışı kazanıyor* (is winning) gibi." (Mourelatos, 1978, s. 416-417). Ancak bu gibi kullanımlarda göz ardı edilmemesi gereken bir özellik göze çarpmaktadır. *Yarışı kazanıyor*, her ne kadar süreklilikle kullanılsa da fiilin

kendi içkinliği, sonuç odaklı olduğunu ve doğruluğunun eleştirilebildiğini göstermektedir. Ayrıca tek bir yarıştan söz edildiğinde, *yarışı kazanıyor* ile sonucun gerçekleştiği veya gerçekleşmesinin yakın olduğu belirtilmektedir. Bu durum da fiilin sonuca yönelik olduğunu gösterir niteliktedir. Mourelatos’a göre Kenny’nin sınıflandırmasında hatalı görülen nokta, edimler için ölçüt olarak verilen eylemin bitmesi veya bitmemesidir. Çünkü bu ölçüt, tamamlamalar içinde geçerli olabilmektedir. Mourelatos’un (1978, s. 417) bu konudaki eleştirisi şöyledir:

Kenny’nin şemasında birleştirmeye engel olan nokta, edim ölçütlerinden biri olarak “bitmenin / bitmemenin” benimsenmesidir. Bu ölçüt, tamamlamalar için geçerli, erişmeler için geçerli değildir. (...) Birleştirmede tartışılan nokta, hem tamamlamaların hem de erişmelerin bir sonucu içeren eylem olmasıdır. Dahası, birbiriyle yakından ilişkili bir uç nokta erişmesi olmaksızın bir tamamlama olamaz. Bir kişi “*Mektubu bitirdim.*” diyemezse “*Mektubu yazdım.*” diyemeyecektir. Önemli ölçüde hem tamamlamalar hem de erişmeler, belirli bir süre almaktadır. Yani her ikisi de zaman biriminin (T) ve sayı ifadesinin (N) olduğu bağlamlarda kabul edilebilir. Hem tamamlamalar hem de erişmeler “belirli bir zaman içinde (in N of T)” biçimindeki zarfları almaktadır. Ancak bazı erişmeler için bu tür zarflar, “belirli bir zamandan sonra (after N of T)” noktasından kendi özelliğine göre ayırt edilemez. Böylece “*İki dakika içinde başlayacağız.*”, “*İki dakika sonra başlayacağız.*”dan ayırt edilemez. Buna karşın “*Beş dakika içinde bir mil koşacağım.*”, “*Beş dakika sonra bir mil koşacağım.*”dan oldukça farklı bir anlam ifade etmektedir.

Mourelatos’un erişmeler ve tamamlamalar hakkındaki bu görüşü, zaman sınırı açısından dikkat çekicidir. Ancak “zaman içinde” ve “zamandan sonra” zarfları, eylemin tamlayıcı üyeleri olarak farklı işlev gördükleri için birbirini tamamlar nitelikte kullanılamayacaktır. İlki verilen bir süre sınırını diğeri ise verilen sürenin bitimini işaretlemektedir. Dolayısıyla bu zarflar, fiilin başlangıcı veya bitişi ile ilgilidir. Bu nedenle “*İki dakika içinde başlayacağız*” ve “*İki dakika sonra başlayacağız*” cümleleri, içerdikleri anlam yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Ancak eylemin zaman sınırının başlangıcına gönderme söz konusu olduğu için her iki cümledeki fiil de erişme fiili olarak değer görmektedir. Mourelatos da “ayırt edilemez” diyerek fiilin bu özelliğini belirtmektedir. Cümlelerin anlam yönünden çok fiilin durum türü olarak belirlenmesi göz önünde tutulmaktadır. Dolayısıyla erişmeler için verilen örneklerde, fiilin başlangıcına vurgu yapılmaktadır. Tamamlamalar için verilen cümlelerin ilkinde ise fiilin bitişi (beş dakika içinde bir mil koşmanın bitmesi), diğesinde ise başlangıcı (beş dakika sonra bir mil koşmaya başlama) söz konusudur.

Mourelatos'un (1978, s. 419-423) Vendler ve Kenny'e dayanarak fiillerin sınıflandırmaları hakkındaki düşünceleri üç maddede özetle şöyledir:

1. Durum bağlamlarında *bil-* ve *anla-* fiillerinin özel ilgisi şüphesizdir. Ancak görünüşsel sistemlerle sağlanan anlamsal aktarım olanakları göz önüne alındığında anlamsal olarak benzer olan bu iki fiil (veya diğerleri), edim ya da etkinlik bağlamlarına oldukça uygun bir biçimde işlev görebilmektedir. “*Gün geçtikçe kuantum mekaniği hakkında daha çok şey anlıyorum* (am understanding).”

2. Koşmanın genel etkinliği, bir etkinlik olarak karakterini kaybetmeden bir mil koşma türüne ayrılabilir. Başka bir deyişle, bir milin koşulup koşulmadığına bakılmaksızın, bir mil koşma etkinliğinin herhangi bir alt süresi homojen olarak aynı alt süreler bölünür. Sonuç olarak, bir mil koşma etkinliği ile yüz metre veya Maraton koşma etkinliği arasında niteliksel bir ayrım vardır.

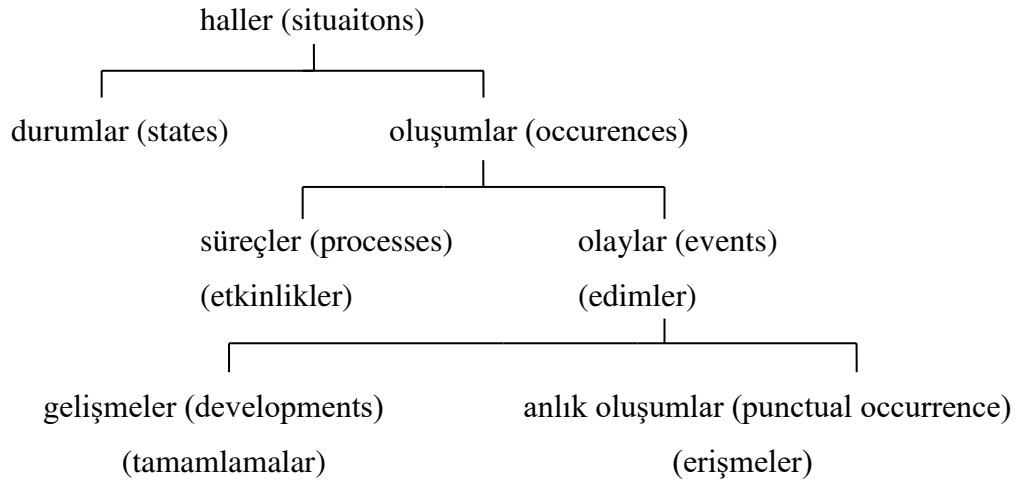
3. Fiil türlerinin belirlenmesinde kimi zaman mantıkçılar tarafından dile getirilen zamansal ilişki söz konusudur. Bir önerme, şu anda doğruysa o zaman geçmiş zamana karşılık gelen önerme gelecekte doğru olacaktır. Kenny'nin *Rose and Crown*'da yürüme örneğinde fiilin ilk durumu, bitmemişlik, ikincisinde ise bitmişlik görünüşündedir. Verilen örnekte görünüş benzerliğini göstermek için iki seçenek bulunmaktadır:

a. Bitmişlik görünüşüyle: Şu anda *Rose and Crown*'da yürüdüğü (has walked) doğruysa, orada yürüdüğü (did walk / had walked) gelecekte doğru olacaktır.

b. Bitmemişlik görünüşüyle: *Rose and Crown*'da yürümekte olduğu (is walking / has been walking) doğruysa, orada yürümüş olduğu (was walking / had been walking) gelecekte doğru olacaktır.

Mourelatos'un verdiği bilgilere göre fiil türlerinin özelliklerinin belirlenmesinde dil bilgisel görünüşün de etkisi bulunmaktadır. Ancak tek başına dil bilgisel görünüş yeterli değildir. “Bütün durumlarda toplam altı etken söz konusudur: i. fiilin içsel anlamı, ii. fiil üyelerinin (yani konu ve nesnelerin) niteliği, iii. -eğer varsa- zarflar, iv. görünüş, v. süreç olarak dil bilgisel zaman, vi. geçmiş, şimdi ya da geleceğe gönderim olarak dil bilgisel zaman.” (Mourelatos, 1978, s. 422).

Bu düşüncelere göre Mourelatos'un (1978, s. 423) fiil sınıflandırması Şekil 23'tedir:

Şekil 23. Mourelatos’a göre fiil sınıflandırması

Kaynak: Mourelatos, 1978

Şekil 23’ten anlaşıldığı üzere bütün fiiller, bir hâl (situation) özelliği taşımaktadır. Şekil 23’teki süreçler, gelişmeler ve anlık olaylar sırasıyla Vendler’deki etkinlikler, tamamlamalar ve erişmelere, olaylar ise Kenny’deki edimlere denk gelmektedir. Karşılaştırma yapabilmek ve benzerliği ve / veya farklılığı görebilmek için Mourelatos, kendi terimlerini ve esinlendiği diğer terimlerle birlikte vermiştir. Ancak Vendler’den farklı olarak tamamlamalar, etkinliklere değil erişmelere yakın olarak gösterilmektedir. Mourelatos’ta (1978, s. 423) bu fiil türleri için şu örnekler bulunmaktadır:

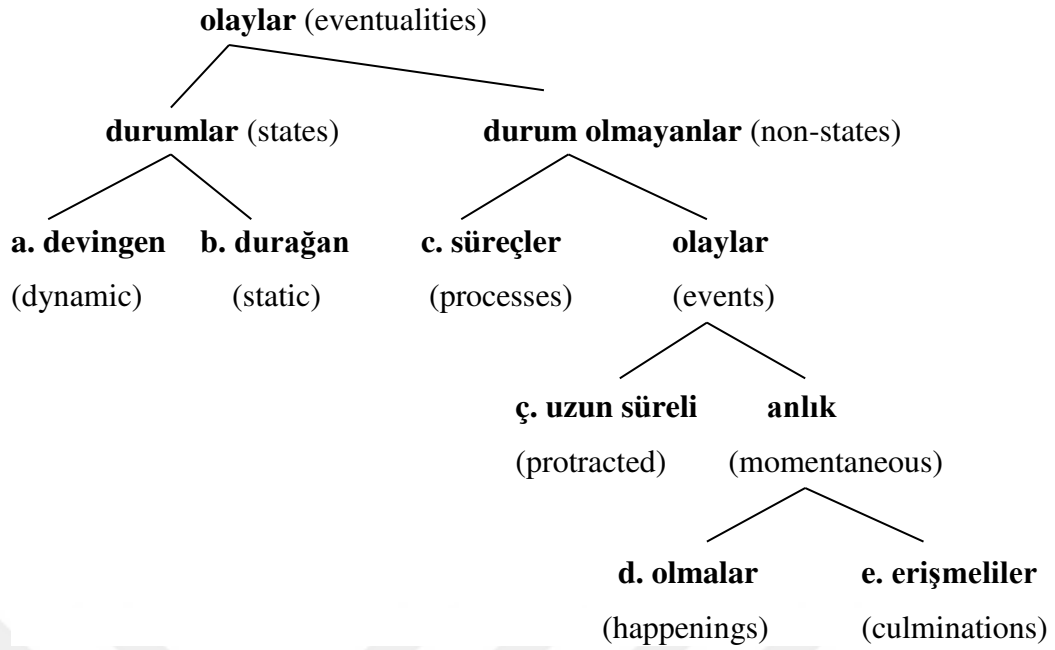
Durum fiili: Hava, yasemin **kokuyor** (smells)

Süreç fiili: Kar **yağıyor** (is snowing)

Gelişme fiili: Güneş **battı** (went down)

Anlık olay fiili: Kablo **koptu** (snapped), Göz **kırptı** (blinked)

Benzer bir sınıflandırma, -Carlson (1981)’e dayanarak ve kısmen kendi terimlerini kullanarak- Bach’a (2014, s. 62) aittir:

Şekil 24. Bach’a göre fiil sınıflandırması

Kaynak: Bach, 2014.

Şekil 24’ten anlaşıldığı üzere Bach’a göre fiiller, ilk önce üç ana sınıfa ve bu sınıflar da ait oldukları bölümlere bağlı olarak altı alt sınıfa ayrılmaktadır. Böylece “*otur-*, *dikil-*, *yat-* devingen; *sarhoş ol-*, *New York’ta ol-*, *sahip ol-*, *sev-*, *benze-* durağan; *yürü-*, *araç it-* süreç; *inşa et-*, *Boston’a yürü-* uzun süreli; *tanı-*, *fark et-* olma; *öl-*, *zirveye ulaş-* erişmeli fiil türleridir.” (Bach, 2014, s. 62). Bu fiil türlerinin bazılarında görülen tamlayıcı öge (örneğin *yürü-* / *Boston’a yürü-*), fiil türünün belirlenmesi üzerinde etkiye sahiptir. Benzer durum *otur-* fiili (ve belki başka fiiller) için de geçerlidir. *Bir yere otur-* ve *bir yerde otur-* kullanımlarında fiil, farklı bir tür özelliği göstermektedir. Buna göre yukarıdaki sınıflandırmaya göre ilki yani *bir yere otur-* devingen durum, *bir yerde otur-* ise durağan durum fiili olarak değerlendirilmektedir.

Pusteyovsky’nin Sınıflandırması

Pusteyovsky (1991), cümle düzeyinde ele aldığı olayların yapısı kuramını üç varsayım üzerine kurmuştur. Varsayımlar, olay türlerini, olay yapısını ve bunların belirlenmesindeki anlamsal üyeleri kapsamaktadır. Olay türleri sınıflandırmasının Vendler ve Dowty’e dayalı olduğu görülmektedir. Bu

varsayımlardan özellikle ilk ikisi olayların türlerini ve belirlenmesindeki tamlayıcıların etkisini içermektedir.

i. Yüklemlerin alt olay yapısı, fil ayrışmaları ve sözlüksel anlam bilim için örnek sağlamaktadır. Varsayılan dildeki yüklem belirlenmesi için durumlar (states), süreçler (processes) ve geçişimler (transitions) olmak üzere üç temel olay türü vardır.

ii. Olayların alt yapısını inceleyerek, olay yapısındaki kapsam belirlemesi açısından zarf değişikliklerinin pek çok davranışı tanımlanabilmektedir. (Pusteyovsky, 1991, s. 33).

Bu yaklaşımlardan anlaşılacağı üzere Pusteyovsky'e göre üç türlü olay türü vardır ve bunların belirlenmesinde tamlayıcıların, özellikle de zarfların önemli etkileri bulunmaktadır. Bu olay türleri durumlar, süreçler ve değişimlerden oluşmaktadır. Değişimler ise kendi içerisinde erişmeler ve tamamlamalara ayrılmaktadır. Aslında bu sınıflandırma Vendler'in sınıflandırmasından farklı değildir. Sınıflandırma açısından değerlendirildiğinde olay türleri üzerindeki zaman kavramı ve tamlayıcıların etkisi üzerinde durulmuştur.

Pusteyovsky'de olay türü ve olay yapısı aynı zamanda zaman kavramıyla da ilgilidir. Bu ilişki için zamansal görünüş (temporal aspect) terimi vardır ve bu terim "yüklemlerin üyeleriyle ilişkilendiren anlamsal rollerle ilgili olduğu kadar ilk, iç ve son zaman alt süre kavramlarını içeren süreçler dizisinin davranışları" (Pusteyovsky, 1991, s. 34) olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, tamlayıcıların ve olay yapılarının türler üzerindeki etkisini açıklar niteliktedir.

- [39] (a) Mary yürüdü.
(b) Mary mağazaya yürüdü.
(c) Mary otuz dakika boyunca yürüdü.

[39a] cümlesinde kullanılan *yürü-* fiili, belirsiz uzunluktaki bir etkinliğe işaret etmektedir. Yani cümlenin kendisi, etkinliğin zamansal uzunluğuyla ilgili bilgiyi içermemektedir. Bu tür cümleler, süreç belirtmektedir. [39b] cümlesi, Mary'nin mağazaya yürüme etkinliğini sonlandırdığı ek sınırlamayla ilk cümledekinden daha fazla bilgi içermektedir. Bu cümle, etkinliğin zamansal süresine açıkça bir gönderim yapmasa da sürecin mantıksal bir sonlanması ya da süresi bulunduğunu öne sürmektedir. Yani Mary, mağazadayken etkinlik sona ermiştir. Bu tür cümleler, tamamlamayı işaret etmektedir. [39c] cümlesi de belirli bir yürüme etkinliği ve sona ermesi hakkında bilgi içermektedir. Ancak bu cümlede etkinliğin mantıksal sonlanmasıyla ilgili bilgi yoktur. Aksine etkinliğin sınırlılığına zamansal bir belirlilik kazandırmak için kullanılan sürerli zarflar vardır. Böylesi cümleler, sınırlı süreç bildirmektedir (Pusteyovsky, 1991, s. 34).

Yukarıdaki örnekler, bir fiilin (örnekteki *yürü-* fiilinin) farklı sözlüksel görünüşlerini vermektedir. Ancak *yürü-* fiili, soyut biçimiyle ve zaman içeriğiyle değerlendirildiğinde sürekli bir fiil olduğu açıktır. Dolayısıyla kılınış özelliği bakımından sürekli olan bir fiil, çeşitli tamlayıcıların kullanımlarıyla başka bir dil

bilimsel konunun alanıyla ilgili bir özellik göstermekte ve fiil türü bakımından da ayrılmaktadır. Bu tamlayıcılar, zarflar, durum ekleri gibi dil bilgisel öğelerdir. Bu öğelerin fiil üzerindeki etkisi ve fiilin özelliği hakkında bilgi verici bir yönü bulunmaktadır ve fiili, süre (ya da zaman) yönünden sınırlandırmakta veya genişletmektedir. Yukarıda verilen örneklerde *yürü-* fiili, tamlayıcıların kullanımları dolayısıyla sırasıyla “süreç, tamamlama ve sınırlı süreç (bounded process)” (Pusteyovsky, 1991, s. 34) görünüşü içerisinde değerlendirilmektedir.

Pusteyovsky’e göre sözlüksel açıdan sürekli olan *yürü-* fiiline benzer tamamlamalar da bulunmaktadır. Örnek olarak verilen *inşa et-* (build) ve *kırıp dök-* (destroy) fiilleri, gerçekleştirilen etkinliğin mantıksal bir sonucu olduğu için tamamlama olaylarına işaret etmektedir.

[40] (a) Mary bir ev inşa etti.

(b) Mary masayı kırıp döktü.

[40a] cümlesinde evin varlığı, Mary’nin eyleminin sonucuyken, [40b] cümlesinde masa olarak gösterilebilecek bir şeyin yokluğu, onun eyleminin doğrudan sonucudur. Bir cümlelerin tamamlama gösterip göstermediğine dair yararlı bir yöntem, *bir saat içinde* gibi zamansal zarflarla değiştirilebilme özelliğidir.

(c) Mary bir saat içinde mağazaya yürüdü.

(ç) Mary bir yıl içinde bir ev inşa etti. (Pusteyovsky, 1991, s. 35)

Özellikle [40c-ç] cümlelerinde zarflar, eylemi mantıksal bir zaman noktasına götürmektedir. Bu zaman noktası, verilen süre içerisinde eylemin sona erdiği, dolayısıyla artık mağazada bulunduğu anlamına gelmektedir. Benzer durum, evin inşa edilmesinin de sona erdiğini göstermektedir. Bu da demek oluyor ki *içinde* biçiminde kullanılabilecek zaman bildirimli zarflar, kullanım bakımından o fiille uygunluk gösteriyorsa bu tür fiiller *tamamlama* olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu tür fiiller, *sürecince*, *boyunca* gibi süreç bildiren zarflarla kullanıldığında fiilin türünde değişiklik olabilmektedir.

[41] Mary dört yıl boyunca birçok ev inşa etti.

[41] cümlesi, sınırlı bir süre boyunca öznenin ev inşasının yapımında bulunduğu anlamına gelmektedir. Cümledeki sürerli zarf, cümlelerin nesne konumunda çokluk olması nedeniyle süreç olarak yeniden yorumlandığını göstermektedir (Pusteyovsky, 1991, s. 35).

[41] örneğinde görüldüğü gibi fiilin zamanı üzerinde etkisi bulunan sürerli zarflar, fiilin türünü tamamlamadan çıkarıp süreç fiili haline getirmektedir. Aslında bu sürerli zarflar da fiili zaman bakımından sınırlandırmaktadır. Ancak bu sınır, kendi içerisinde –yukarıda verilen diğer örneklerden farklı olarak- bir sonlanmaya doğru değil aksine süreye yayılım boyutuyla ilgili görünmektedir.

Dolayısıyla burada sınırlandırılmış bir süreç vardır. Pusteyovsky bu tür fiiller için sınırlı süreç ifadesini kullanmaktadır.

Erişmeler, bir tür değişimle sonuçlanan ancak değişimin aniden meydana geldiği düşünülen bir olaydır. Bu tür fiillerde değişim, kademeli olarak değil, nokta-benzeri (point-like) niteliğindedir. *Öğlen* (at noon) gibi *nokta zaman bildiren* zarflarla yapılan değişim, cümlenin bir erişme bildirdiğine işaret etmektedir.

- [42] (a) John öğleden sonra saat 3'te öldü.
 (b) John cüzdanını öğleden sonra 3'te buldu.
 (c) John öğlen geldi. (Pusteyovsky, 1991, s. 35)

Cümlede nesnenin teklik ve çokluk olması yine fiilin tür değişikliğinde bir etkidir. Nesne teklik olduğunda mantıksal olarak sona eren bir tamamlama iken nesnenin çokluk olarak kullanılması, süreç biçimde yorumlanmaktadır. Çünkü çokluk nesnelerin gerçekleşme süresi belirsiz bir süre bağlamında düşünülmektedir.

- [43] (a) Mary bir bira içti.
 (b) Mary biraları içti. (Pusteyovsky, 1991, s. 35)

[43a]'daki iç- fiili tamamlama, [43b]'dekinde ise süreç bildirmektedir.

Durumlarda ise cümlenin başlangıç ve son sürelerine bir gönderim söz konusu değildir ve herhangi bir değişiklik bulunmaz.

Mary hastadır.

Mary, John'un onu sevdiğine inanıyor.

Diğer görünüş türlerinden farklı olarak durumlar, homojendir. Sürekli zarflarla kullanımlara uygunluk gösterirken buyruk biçimlerde kullanılmaz.

Mary altı aydır hastaydı.

*Hasta ol. (Pusteyovsky, 1991, s. 35-36).

Durum fiillerinin “ne zamandır?” sorusuna yanıt verebildiği diğer sınıflandırmalarda da dile getirilmektedir. Ancak buyruk cümleleriyle kullanılamayacağına dair ölçütü Pusteyovsky değerlendirmektedir. Her ne kadar *ol-* yardımcı fiiliyle yapılan birleşik sözcüklerin buyruk yapısına uygunluk taşımadığı söylene de bu durum en azından Türkçe için her zaman geçerlilik taşımayacaktır. Çünkü cansız bir olaya gönderimde bulunulduğunda buyruk geçerli değildir. Ancak özne canlı bir özellik taşıdığına buyruk cümlelerinin, dil bilgisel ve anlamsal geçerliliği bulunmaktadır. Bu durumda **kaza ol* buyruk biçimine uygun değil, ancak *adam ol* uygundur.

Sözlüksel türlerle gönderimde bulunduğu dil bilgisel görünüş arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki özellikle etkinlik ve tamamlama fiillerinin içerdiği gönderim noktalarıyla ilgilidir. Etkinlik fiillerinin süreklilik görünüşüyle kullanıldığı cümleler bitmişliği içerebilmekteyken tamamlama fiillerinin aynı

kullanımları bitmişliği içermemektedir. Dolayısıyla buradaki dil bilgisel ilişki, bitmişlik ile değil bitmemişlik veya süreklilik görünüşüyle ortaya çıkmaktadır. “*John koşuyor* cümlesi, John’un koştuğunu içerir. Ancak *John, bir ev inşa ediyor* cümlesi, John’un evi inşa ettiğini içermez.” (Pusteyovsky, 1991, s. 37). Bu örneğe göre *koş-* etkinlik, *inşa et-* ise tamamlamadır. Etkinlik homojen bir görünüme sahipken, tamamlama homojen olmayıp bir durum değişikliğiyle sona ermektedir. “Süren bir durum (X is Ving), bitmişliği (X has Ved) içerirse hem fiil hem de yüklem, bir süreçtir.” (Pusteyovsky, 1991, s. 36). Tam tersi ise tamamlamadır. Yani süren bir durum (X is Ving) bitmişliği (X has Ved) içermezse böylesi durumlar tamamlama türündedir. Bir tamamlama fiilinin süreklilik görünüşüyle kullanıldığı bağlam ise eylemin gerçekleşip gerçekleşmediğine bağlı olarak erişmeyi bildirebilmektedir. *Mağazaya gidiyor*, henüz mağazaya ulaşılmadığını göstermektedir. Burada ise *git-* tamamlama, *ulaş-* ise erişme türündedir.

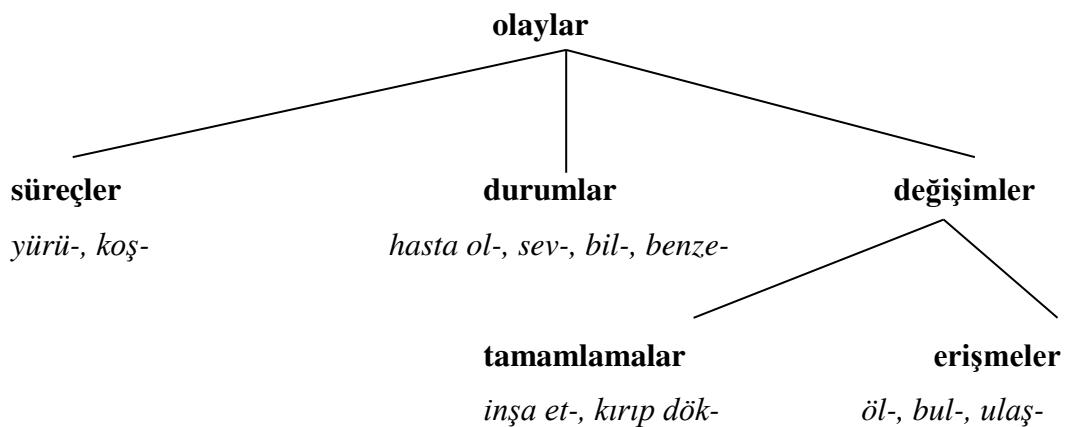
Bu fiil türlerini şöyle sistemleştirmek olasıdır:

Süren bir etkinlik fiili, bitmişlik anlamını içerir.

Süren bir tamamlama fiili, bitmişlik anlamını içermez.

Süren bir tamamlama, bitmişliğin olumsuz anlamını içerir.

Pusteyovsky’nin sınıflandırmasında üç temel tür vardır: Süreçler, durumlar ve değişimler. Değişimler ise kendi içerisinde tamamlamalar ve erişmeler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma Şekil 25’te örnekleriyle gösterilmiştir.

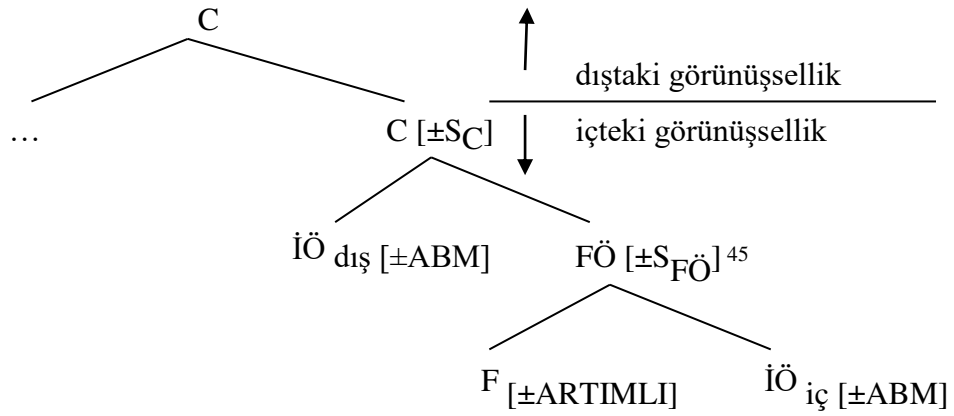

Şekil 25. Pusteyovsky’nin olay türlerinin sınıflandırması

Verkuyl'nin Sınıflandırması

Verkuyl (2002), fiil türlerinin sınıflandırması üzerine daha önce yapılan bazı çalışmalarda katı bir bakış açısının olduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşıma göre fiiller, üyelerinin katkıda bulunduğu bilgilerden bağımsız olarak ontolojik özellikleriyle görünüşsel birleşimde içerdiği sabit bir anlama sahiptir. Dolayısıyla bu bakış açısı, tamlayıcıların etkisinden soyutlanmış ve yalnızca içkin özelliklerine göre yapılan belirlemeleri kapsamaktadır. Hâlbuki durum böyle değildir. Fiilin özelliğinin belirlenmesinde fiilin, iç üyelerinin / tamlayıcıların birleşimiyle elde edilebilecek anlamların göz önüne alınması gerekmektedir. Bu nedenle Verkuyl (2002) kuramına *görünüştelle birleşim* (aspectual composition) adını vermiştir. “Fiil öbeği (fiil + iç üyeler / tamlayıcılar), karmaşık görünüşsel bilgi olarak tanınabilen anlamlı görünüşsel bir bilgiyi oluşturmaktadır.” (Verkuyl, 2002, s. 201).

Görünüştelle birleştirmenin temelinde fiillerin anlamları ile üyelerini daha geniş birimler olarak bir araya getirme düşüncesi yatmaktadır. Bu düşünce de iki noktaya dayanmaktadır. İlki fiillerin temel bir görünüş özelliğinin olmasına ve ikincisi bu özelliğin bağlama bağlı olarak değişmesine dayanmaktadır. Bu özelliğiyle fiilin görünüş bilgisi, sözlüksel değil söz dizimsel bir görünümle elde edilebilmektedir. Dolayısıyla fiillerin görünüşsel özellikleri, ontolojik bir yaklaşımla değil dil bilimsel bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Metaforik bir yaklaşımla “bir molekül, bir araya getirilen atomlardan meydana geliyorsa” (Verkuyl, 2002, s. 202) fiilin görünüş bilgisi de öbek yapıda bir araya gelen üyelerin katkısıyla belirlenmektedir. Verkuyl, bu metafordan yola çıkarak fiilin görünüş bilgisinin atomik bir yapıya sahip olmadığı ve yalnızca fiilin içkin özelliklerine bağlı kalınarak bir sınıflandırmanın doğru olamayacağı düşüncesindedir. Sağlıklı bir değerlendirme ancak birleşim ile yani öbek düzeyinde gerçekleşmektedir. Nasıl ki molekülün hangi atomlardan oluştuğunu belirlemek için parçalarına ayırmak gerekiyorsa fiilin görünüş özelliğini belirlemek için de parçalarına ayırmak gerekmektedir. Buna göre görünüşsel birleşim düşüncesinin iki parçalı anlamsal atomik bölümleri bulunmaktadır. İki parçalı bölümlere, Şekil 26’da gösterilmiştir.

Şekil 26. Verkuyl'nin görünüşsel birleşim şeması

Kaynak: Verkuyl, 2002

“Şekil 26, cümle yapısına dayalı birleşimselliğin nasıl çalıştığını göstermek için sadeleştirilmiş bir şema sunmaktadır. Sadeleştirme, Şekil 26'nın iki düzeyli yüklem fiillerini ve tamlayıcılarla birlikte tek düzeyli yüklemeleri kapsadığı gerçeğiyle ilişkilidir.” (Verkuyl, 2002, s. 203). Şekil 26 göstermektedir ki fiil ile iç üye İÖ'nün atomik özellikleri, FÖ'nün sonlu olup olmadığı ([±S]) hakkında bilgi vermektedir. Bir üst basamakta ise dış üye İÖ, FÖ'ye bağlanmaktadır. Dış üye İÖ ile FÖ'nün anlamsal birleşimi, zamansız cümlenin içteki görünüşünü yansıtmaktadır. Bu içteki görünüş biçimi, yine sonlu olup olmaması ([±S]) biçiminde değerlendirilmektedir. Cümlenin [±S] biçiminde yorumlanması, altındaki birimlerin gösterdiği özelliklere dayanmaktadır. Dolayısıyla her bir basamakta üyelerin birbiriyle ilişkileri ve birleşimsel anlam görünüşleri, belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 26'ya göre “anlamsal bilgiler, anlamsal atomlar olarak değerlendirilen [±ARTIMLI]⁴⁶ ve [±ABM]⁴⁷ özellikleriyle ifade edilmektedir.”

⁴⁵ Şekil 6'daki kısaltmalar özgün metindeki biçimleriyle şöyledir:

C: cümle (özgün metinde S (sentence))

S: sonlu (özgün metinde T (terminative))

İÖ: isim öbeği (özgün metinde NP (noun phrase))

FÖ: fiil öbeği (özgün metinde VP (verb phrase))

⁴⁶ [±ARTIMLI], özgün metinde [±ADDTO] biçimindedir. Terimin çevirisi, Aydemir'den (2006, s. 35) alınmıştır. “Genelleşmiş nicelik yapısı, geleneksel düşüncenin küme-kuramsal (set-theoretical) terimlerle biçim verilmesine olanak sağlamaktadır: [±ARTIMLI] (±ADDTO), eklenerek sıfır noktasından devingen olarak ele alınabilmektedir.” (Verkuyl, 2002 s. 208).

(Verkuyl, 2002, s. 202). Dolayısıyla fiillerin görünüş özellikleri, yapının belirleyici parçaları olan iki anlamsal üyenin yardımıyla belirlenmektedir. Bu anlamsal iki üye fiilin [$\pm$ ARTIMLI], İÖ'nün ise [$\pm$ ABM] özelliklerini taşıyıp taşımasına bağlıdır. Şekil 26, tümevarım yöntemiyle öğelerin birbiriyle ilişkilerine göre açıklanmaktadır:

Bir fiil, bazı anlamsal özelliklere göre belirlenmektedir.⁴⁸ Ayrıca bazı anlamsal özelliklerle belirlenmiş İÖ₂ bulunmaktadır.⁴⁹ Karmaşık bir anlamsal konunun yorumlandığı (ki burada [$\pm$ S_{FÖ}] olarak etiketlenmiştir) düzeyde bir FÖ biçimlenmektedir. FÖ, zamansız bir C cümlesine uyum sağlayan İÖ₁ ile birleşmektedir. Bu C cümlesi, karmaşık anlamsal bir özellik biçiminde daha düşük düzeylerden toplanan ve [$\pm$ S_C] olarak etiketlenen karmaşık görünüşsel bilgiyi barındırmaktadır. (Verkuyl, 2002, s. 202-203).

Verkuyl'deki anlamsal atomlardan fiille ilgili [$\pm$ ARTIMLI] ve İÖ ile ilgili [$\pm$ ABM] özellikleri, bütünlük içerisinde FÖ'nün görünüşsel birleşimi hakkında bilgi vermektedir. Başka bir deyişle “[$\pm$ ARTIMLI] özellik ile işaretlenmiş eylem ile [$\pm$ ABM] özelliğiyle işaretlenmiş İÖ'nün birleşimi, bize FÖ'nün birleşimsel görünüş [$\pm$ S] yorumunu verir.” (Aydemir, 2006, s. 35). FÖ'nün görünüşsel birleşimi ise karmaşık bir anlamsal yapı içerisinde [$\pm$ S] özelliğine göre belirlenmektedir. Dolayısıyla görünüşsel birleşim, bir fiil ile bir İÖ'nün birlikte barındırdığı özellik olarak ele alınmaktadır. Bu düşünce de, görünüşsel özelliğin yalnızca fiile bağlı olmadığını iç üyelerinin (tamlayıcıların) de önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Fiilin [+ARTIMLI] özelliği, devingen gelişimi, değişimi, durumsal olmayanları ifade etmektedir. Bu terim, eksi değere sahip olan (yani [-ARTIMLI]) durum fiillerinden ayırt etmek için kullanılmaktadır. [+ABM] özelliği, İÖ'nün belirtilen şeylerin ya da kütlelerin belirli bir miktarına ait olduğunu veya eksi özelliğiyle ([-ABM]) belirli bir miktar içermediğini ifade etmektedir. (Verkuyl, 2002, s. 203). Buna göre miktarı belirtilenler [+ABM], belirtilmeyenler ise [-ABM] özelliği içerisinde yer almaktadır.

⁴⁷ [$\pm$ ABM], özgün metindeki [$\pm$ SQA]'nın çevirisidir. [$\pm$ SQA], *specified quantity of A* (A'nın belirli miktarı) ifadesinin kısaltılmış biçimidir. A ise ölçülebilen veya sayılabilen her şeyi ya da kütleyi karşılamaktadır.

⁴⁸ Bu anlamsal özellikler, fiillerin içkin görünüş özellikleridir ve Verkuyl'de [$\pm$ ARTIMLI] yönüyle değerlendirilmektedir.

⁴⁹ İÖ için geçerli olan anlamsal özellikler [$\pm$ ABM]'dir.

[44] (a) *Bir sonat çaldı, üç sonat çaldı, birkaç sonat çaldı, piyanoyla Schumann'ın son sonatını çaldı.*

(b) *Müzik çaldı, baştan sona kadar sonat çaldı.*

Verkuyl'nin (2002, s. 203), belirli miktara sahip olan ve olmayan İÖ için verdiği örneklerden [44a] [+ABM], [44b] ise [-ABM] değerindedir. Çünkü konuyla ilgili belirli sınır belirtilmektedir. Bu da fiilin görünüş bilgisi hakkında bir fikir sağlamaktadır. İÖ ile ilgili bu ayrımın sınırlı ya da sınırsızlıkla bir ilgisi yoktur. [+ABM] özellikli bir İÖ, diğer şeylerden ayrılabilen fark edilebilir bir şeye aittir. Bunun gerçekleşmesi anında herhangi bir şey sayılabilir veya ölçülebilir olacaktır. Önemli olan nokta, kesin bir biçimde belirtilmesinden çok belirli bir parçasının dile getirilip getirilmemesidir. Böylece İÖ, önemli bir görev üstlenmektedir ve “anlamsal bilgi, İÖ’nün belirleyici bölümünde yer almaktadır.” (Verkuyl, 2002, s. 203). Görünüşsel bilginin elde edilmesinde fiilin katkısından çok İÖ’nün önemi vardır. Çünkü bir fiilin tamlayıcısı, fiili çeşitli yönleriyle sınırlandırmaktadır. Bu nedenle “Görünüşsel bilgiye fiilin katkısı nedir?” (Verkuyl, 2002, s. 203) sorusu irdelenmiştir. Bu soru, bir fiilin anlam katkısının ne kadar göz önünde tutulup tutulmayacağıyla ilgilidir. Yani görünüşsel bilginin yalnızca bir fiilin içkin özellikleriyle değerlendirilip değerlendirilmeyeceği sorunuyla ilişkilidir.

[45] (a) Mary üç mil yürüdü.

(b) Mary millerce yürüdü.

Yukarıdaki Şekil 26’ya göre, *üç mil yürü-* ve *millerce yürü-* FÖ arasındaki ayrım, şöyle gösterilebilmektedir:

(a) F [+ARTIMLI] + İÖ ₂ [+ABM]	⇒	[+S _{FÖ}]
(b) F [+ARTIMLI] + İÖ ₂ [-ABM]	⇒	[-S _{FÖ}]

Karşılaştırılan iki FÖ’nün farklı görünüşsel değer almasından sorumlu tutulması gereken, fiilin tamlayıcısıdır. *Üç mil yürü-* sonlu FÖ durumunda [+S_{FÖ}], *millerce yürü-* sürerli FÖ durumunda [-S_{FÖ}] söz konusudur. FÖ düzeyindeki anlamsal bilgi, alt düzey bilgisinden oldukça farklılaşmaktadır. (Verkuyl, 2002, s. 204).

Verkuyl’de (2002), görünüşsel birleşimle FÖ’nün üçlü bir sınıflandırması söz konudur: *durumlar*, *süreçler* ve *olaylar* (events). Bu türlerin elde edilmesinde İÖ’nün [$\pm$ ABM] ve fiilin [$\pm$ ARTIMLI] atomik özelliklerinden yararlanarak aslında fiilin değil FÖ’nün görünüşsel değeri ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla cümledeki her iki üyenin özellik toplamı, FÖ’nün görünüşsel değeridir. Bu ilişki Şekil 27’de gösterilmiştir:

ikilemiyle durağan ve devinimler yani durumlarla olaylar arasında bir ayrım yapmıştır. Sözü edilen ayrım, fiillerin ontolojik içerikleriyle ilgilidir. Ancak son zamanlarda yapılan dil bilimsel çalışmalarla yalnızca ontolojik içeriklerinin değil özellikle dil bilgisel özelliklerin etken olduğu göz önüne alınmaktadır. Smith (1997, s. 17) durum türlerinin belirlenmesinde bu yöne dikkat çekmektedir.

Fiillerin özellikleri, insanın algısal ve bilişsel yeteneklerine dayanmaktadır. Durum türleri, bir dilin anlamsal ulamlarıdır ve içkin zamansal özellikleriyle idealize edilmiş durumların sınıflarıdır. Dil bilimsel yöntem için ilginç olan nokta, anlamsal durum türlerinin dil bilgisel ilişkilere sahip olmasıdır.

Dillerdeki fiiller her ne kadar içkin özellikler sergilese de asıl olan bağlamın belirleyiciliğidir. Çünkü dili, bir dizge olarak düşündüğümüzde, cümlede yer alan her öge bir diğerini etkilemektedir. Bu da cümlede fiilden çok üyelerinin etkinliğini göz önüne sermektedir. Bu üyeler, özellikle zarflardır. Yanı sıra durum ekleri, dil bilgisel görünüş vb. olabilmektedir. Çünkü “bir cümlenin durum türü, fiil, üyeleri ve fiil öbeği tarafından iletilmektedir.” (Smith, 1997, 17).

Smith’in (1997, s. 17-18) dil bilgisel görünüşün durum türü üzerindeki etkisini gösteren şu iki örnek oldukça ilgi çekicidir:

- [46] (a) Mary ırmak boyunca yürüdü.
(b) Mary ırmak boyunca yürür.

[46a] cümlesi, Smith’e göre etkinlik, [46b] cümlesi ise tamamlama durum türüne örnektir. Çünkü [46a] cümlesi devingen, sürerli ve ereksiz, [46b] cümlesi devingen, sürerli ve erekli özelliklerini taşıyan birer olayı göstermektedir. Burada cümlenin [$\pm$]erekli özelliği, durum türünün belirleyicisidir, yani bir hedef özelliği söz konusudur. Bu hedef belirli bir noktada sona erecek veya ermeyecektir. [46a] cümlesinde *yürü-* eyleminin ne kadar sürdüğü belirginlik taşımaz. Özne, belirsiz bir mesafe boyunca eylemi gerçekleştirmiştir. Ancak [46b] cümlesi bu anlamı içermemektedir. Çünkü eylem doğru bir biçimde gerçekleştirilecekse, yani doğruluğu geçerli olacaksa bu durumda belli bir sona doğru ilerleyecek ve *yürü-* eylemi, ırmağın sonunda sona erecektir. Cümlede yalnızca dil bilgisel görünüş özelliklerinin farklılık taşıdığı düşünülürse, bu görünüş anlamının elde edilmesinde dil bilgisel öğelerin etkinliği ortaya çıkacaktır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki “fiil öbekleri ile durum türleri arasındaki ilişki, birebir değildir. Fiil öbekleri, farklı durum türleriyle ilişkili olabilir. Farklılık, konuşur için mevcut olan görünüşsel seçimlerden kaynaklanmaktadır.” (Smith, 1997, s.

18). Buna göre her durum türü, kendisiyle ilişkili üyelerle birlikte kullanım alanına çıkarak belirli bir özellik kazanmaktadır. Şöyle ki:

[47] (a) Bill gerçeği anladı.

(b) Bill, aniden gerçeği anladı.

Smith'e göre (1997, s. 18) [47a] cümlesi durum, [47b] cümlesi erişme görünüş türlerine sahiptir. [47a] ve [47b] cümleleri arasındaki tek kullanım farkı, zarf türündeki *aniden* sözcüğüdür. Bu sözcüğün kullanımı, cümlenin görünüş anlamını değiştirmekte, durum türünden erişme türüne aktarmaktadır. Ancak bu noktada fiil öbeklerinin belirli durum türleriyle ilişkili olarak sınıflandırılmayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir üye, diğer fiil türleriyle de birlikte kullanılabilir. Smith'te durum türleri -diğerlerinin aksine- beşli bir sınıflandırma biçimindedir: durumlar, etkinlikler, tamamlamalar, anlıklar, erişmeler. Bu beş durum türü, tanımlayıcı zamansal kavram özellikleriyle durumları sınıflandırmaktadır. "Devingenlik, ereklilik (telicity) ve sürerlik zaman özellikleri, temel durum türlerini ayırt etmektedir. Anlamsal açıdan belirtilen özellikler, üç karşıtlı çift oluşturmaktadır." Sınıflandırmada beşli durum türlerinin özellikleri, birbiriyle karşıtlık içerisindeki belirli ölçütlere göre belirlenmekte ve bu özelliklerin bulunup bulunması $[\pm]$ değerleriyle gösterilmektedir. Bu karşıtlık taşıyan özellikler, durağan / devingen, erekli / ereksiz ve sürerli / anlık (instantaneous) biçimlerindedir. Bu karşıtlıkların anlamsal içerikleri ve karşılıkları durum türleri hakkında Smith (1997, s. 18-19) şu bilgileri vermektedir.

Durağan / Devingen: Bu ikisi arasındaki ayrım, birincildir. Durum türlerini, durum ve olay sınıfları olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Durumlar durağan, olaylar ise devingendir. Durumlar, en basit durum türüdür. Tek ve farklılaşmamış bir dönemden oluşmaktadır. Her ne kadar zaman almasalar da zaman içinde varlıklarını sürdürmektedir.

Olayların doğal sınıfı, bütünüyle durağan olmayan durumları içermektedir. Olaylar dinamiktir ve sürekli olarak yeni bir enerjiye bağlıdır. Zaman içinde yer almakta ve farklı anlarda gerçekleşen ardışık aşamalardan oluşmaktadır.

Erekli / Ereksiz: Erekli olaylar, bir olayın sonucunu veya amacını oluşturan bir durum değişikliğine sahiptir. Hedefe ulaşıldığında durum değişikliği meydana gelmekte ve olay sona ermektedir. Uçurumdan yere düşen bir kaya, erekli bir olaydır. Çünkü kaya yerde olduğunda son noktaya ulaşılmaktadır. Erekli olayların doğal bir son noktası ya da içkin bir sınırı vardır.

Ereksiz olaylar, süreçlerdir. Herhangi bir anda kesilebilir ve sonları yoktur. Başka bir deyişle planlı olmayan bir son noktaları vardır. Ereksizliğin özelliği, pek çok dilde dil bilgiselleşmiştir.

Sürerli / Anlık: Anlık düşüncesi, kavramsaldır, bir idealleştirmedir. *Yarışı kazan-* gibi bir olay, anlık olarak sınıflandırılmadan tam olarak konuşurken birkaç milisaniye alabilir. Süre, durumların kaçınılmaz özelliği olarak pek çok dilde dilsel bir ulamdır.

Bu ikili karşıtıklara bağlı olarak durum türlerinin özellikleri Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19:

Smith’e Göre Durum Türlerinin Zamansal Özellikleri

DURUMLAR			
	DURAGAN	SÜRERLİ	EREKLİ
DURUM	[+]	[+]	[-]
ETKİNLİK	[-]	[+]	[-]
TAMAMLAMA	[-]	[+]	[+]
ANLIK	[-]	[-]	[-]
ERİŞME	[-]	[-]	[+]

Zamansal özelliklere bağlı olarak bir olayın parça-bütün ilişkisi, durum türleri arasında farklılık gösterebilmektedir. Bitmemişlik bildiren bir etkinlik, kendi içerisinde geçmiş zamanı içerebilirken, aynı özellik bitmemişlik içerisindeki bir tamamlama için geçerli değildir. Çünkü etkinlik, bir olayın sonunu içermeyip başlangıcını kapsayabilmektedir. Ancak tamamlamalarda cümledeki bir üyenin yardımıyla sonu belirginlik taşımaktadır. Bu yönüyle tamamlamalarda olayın gerçekleşip gerçekleşmediği kesinlik taşımayacaktır. Buradan bitmemişlik içeren bir etkinliğin geçmiş zamanla ilintili olduğu, ancak yine bitmemişlik içerisindeki bir tamamlamanın geçmiş zamanla bir ilintisinin olmadığı sonucu çıkacaktır. *Gitti* örneği bir etkinlik türündedir. *Git-* fiilinin her bir bölümü, kendi içerisinde aynı zamanda bir gitme olayını karşılamaktadır. Dolayısıyla bu etkinlik fiilinin bitmemişlik veya süreklilik biçimi olan “*gidiyordu*” aynı zamanda bu olayın kendi içerisindeki “*gitti*” biçimini içermektedir. Çünkü eylem, daha önce başlamıştır ve bitene kadar sürecektir. Tamamlamalarda ise durum tam tersidir. Bu tür örneklerde fiilin bir bölümü, bütünle uygunluk taşımamaktadır. Aynı fiilin tamamlama türündeki bitmemişlik bildirimine sahip *eve gidiyordu* örneği, kendi

içinde *eve gitti* anlamını vermeyecektir. Çünkü bu bilgi, cümlelerin bu hâliyle belirgin değildir. Erekli durumlar sayılabilir bir özelliğe sahiptir. Bu özellik, yalnızca fiille sağlanamayacağı için dilin dil bilgisel özelliklerden yararlanılmaktadır. Sayılabilir özellik söz konusu olduğunda teklik / çokluk bu konuda etkindir.

[48] (a) Şarkılar söyledi (Etkinlik ve ereksiz)

(b) Bir şarkı söyledi (Tamamlama ve erekli)

[48a] cümlesi, dile getirilen olayın (yani *söyle-*) zaman bakımından ne kadar sürdüğü belirgin olmadığı için etkinlik türündedir. Konunun ne kadar olduğu da sayılamaz olması dolayısıyla ereksizdir. [48b] cümlesinde ise konunun sayılabilir olması zaman bakımından da sonlu olmasını beraberinde getirmektedir. Bir şarkının söylenmesi, zaman bakımından son noktayı içermektedir. Sayılabilir olması erekli, son noktası olması ise tamamlama ile örtüşmektedir. Görüldüğü üzere burada türü belirleyen [48a]’da çokluk, [48b]’de ise teklik kullanımıdır. Benzer örnekleri çoğaltmak olasıdır.

[49] (a) Mary parkta yürüdü. (ereksiz)

(b) Mary okula yürüdü. (erekli)

[50] (a) Edward sigaralar içti. (ereksiz)

(b) Edward bir sigara içti. (erekli)

[49a]’da bulunma, [49b]’de ise yönelme tamlayıcıları vardır. [50a]’nın isim öbeği, sayılamayan bir miktarı, [50b]’nin isim öbeği ise sayılabilen bir miktarı karşılamaktadır. Olaylar, belirlilik olarak farklıdır. Belirli bir sigara içmek, açık bir son noktaya sahiptir, ancak sigaraları içmek, süresiz olarak devam edebilen ereksiz bir olaydır. (Smith, 1997, s. 4).

Tablo 19’da görüldüğü üzere etkinlikler, [-]durağan (yani [+]devingen), [+]sürerli ve [-]erekli (yani [+]ereksiz) özelliklere sahiptir. Bu özellikler, etkinlerin hem zihinsel hem de fiziksel etkinlikleri içermesi anlamına gelmektedir. Bütünüyle süreçlerden meydana gelen etkinliklere “*parkta dolaş-, gül-, düşün-, hoşlan-, kiraz ye-*” (Smith, 1997, s. 23) örnektir. Etkinlik durumlarının özelliği Şekil 28’de gösterilmiştir.

I F (planlı olmayan)

Şekil 28. Etkinliklerin zamansal şeması

Kaynak: Smith, 1997.

Etkinliklerin sona ermesi, fiil dışında gelişen bir durumdur. Çünkü etkinlikler, içkin özellikleri bakımından belirli bir süreye bağlıdır. Sona ermesi, ancak cümlede açık ya da örtük olarak belirtilen zamansal sınırla ilgilidir. Böylece

etkinlikler, süreç içinde sürekli akıp giden olaylardır. Kimi zaman durabilir ancak bitmezler. Örneğin;

- [51] (a) Yolu genişletiyorlar.
(b) Yolu genişlettiler.

Aşamalı yüklemli cümleler, özelliğin artmasını veya azalmasını içerdiklerinde etkinlik olaylarını sunabilmektedir. Bu cümlelerin ikisi de, aşamalı değişim durumlarına gönderimde bulunmakta ve belirli bir aşamaya ulaşılmasını gerektirmemektedir. Genişledikten sonra yol, hâlâ çok geniş olmayabilir. (Smith, 1997, s. 24).

Bu cümleler, içerdikleri anlam gereğince yol yeterince genişletilene kadar sürecektir. *İki metre kadar* gibi bir tamlayıcıyla kullanıldığında artık son sınırı belirtildiği için etkinlik değil tamamlama türüne örnek olacaktır.

Tamamlamalar, [-]durağan (yani [+]devingen), [+]sürerli ve [+]ereklidir. Etkinliklerden ayrılan yönü, bir son noktasının olmasıdır. Böylece tamamlamalar, bir süreç ve bir sonuçtan ya da durum değişikliğinden meydana gelmektedir. Durum değişikliği, tamamlamalarda bir durumun bitip artık başka bir duruma geçişi karşılamaktadır. Çünkü sürecin sonlanması anlamına gelmektedir. Tamamlamalar doğası gereği sonludur, sınırlıdır. Bu durum türü için “*bir köprü inşa et-, okula yürü-, bir kadeh şarap iç-*” (Smith, 1997, s. 26) örnek olarak verilebilir. Tamamlamalarda doğal bir son nokta / uç nokta bulunmaktadır. Sürecin bu doğal son noktalarla ilerlediği başarılı aşamalar vardır. Son noktaya ulaşmayla birlikte yeni bir durum ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda son noktayı / uç noktayı içeren bir cümle, sona ulaştığında eylem bitecek ve doğal olarak devam etmeyecektir. Örneğin “okula yürüdüysen ve oraya vardıysa olay tamamlanmıştır. Bir şiir yazılırsa, son dize bitirildiğinde olası gelecek aşama, ancak düzeltmedir.” (Smith, 1997, s. 26). Bu durum türünde temel kavram, bitme / sona ermedir. Tamamlamaların özelliği Şekil 29’dadır.

I F (doğal son)

Şekil 29. Tamamlamaların zamansal şeması

Kaynak: Smith, 1997.

Tamamlamalar, süreç ve sonuç birleşimi bir türdür. Çünkü bu türlerde bir olayın sona ermesi için belirli bir sürenin olması gerekmektedir. Tamamlama türündeki bir olay sona ulaştığında ister istemez süreç de sona erecektir. Dolayısıyla tamamlama durumlarında süreç ve sonuç birbirinden ayrılmaz bir ilişki içerisinde. Bu ilişki tamamlamalar için zorunluluktur. Tamamlamalarda,

cümledeki fiil ve üyelerin ortak kullanımları görünüş bilgisinin elde edilmesine katkı sağlamaktadır.

Anlıklar, [-]durağan (yani [+]devingen), [-]sürerli (yani [+]sürersiz) ve [-]erekli (yani [+]ereksiz) özelliklere sahiptir. Herhangi bir sonuçlamadan çok tek aşamalı olaylardır. “*kapı çal-, hıçkır-, kanat çırp-*” (Smith, 1997, s. 29) örnek olarak gösterilmiştir. Anlık durumların zamansal özelliği, Şekil 30’da verilmiştir. E (end / son) noktası, tek aşamalı bir olayı içermektedir.

• F (son)

Şekil 30. Anlıkların zamansal şeması

Kaynak: Smith, 1997.

Semelfactive (anlık) terimi, tek bir olayı gösteren bir eke gönderimde bulunmak için Slav dil biliminde kullanılan Latince “semel (bir kez)” sözcüğünden gelmedir. (Smith, 1997, s. 29). Bu özelliği gereğince sürer bir yapıda değildir. Tek aşamalı olaylar olması nedeniyle anlıklar sınırlıdır ve belirlenebilir bir zaman süresi içerebilir. Ancak bu süre oldukça kısadır. “Bir kişi öksürdüğünde veya bir kuş kanat çırdığında olaylar, gerçekleşmek için bir saniyenin belli bölümünü almaktadır.” (Smith, 1997, s. 29). Bu yönüyle oldukça hızlı bir biçimde meydana gelmekte ve sürerli olarak değerlendirilmemektedir.

Anlıklar yalnızca bir kez gerçekleştiğinde tek aşamalı olayları yansıtmaktadır. Ancak böylesi tek olaylar, kullanılabilecek tamlayıcının etkisiyle tür değişikliğine uğrayabilmektedir. Anlıklar, birden fazla gerçekleştiğinde ve bunun süreye yayılımı belirtildiğinde artık anlık değil, yineleme yorumuna sahiptir. Bu durumda etkinlik türüne dâhil olacaktır. [52a-b-c] cümleyi karşılaştıralım.

[52] (a) Ali öksürdü.

(b) Ali bir saat boyunca öksürdü.

(c) Ali öksürüyordu.

[52a] cümlesinde *öksür-* eyleminin herhangi bir tamlayıcının kullanılmaması nedeniyle “bir kez” gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tek aşamalı bir olaydır. Ancak [52b] cümlesindeki yorum, ilkinden farklıdır. Burada *öksür-* eylemi, tamlayıcının belirttiği üzere bir saat boyunca yineleme biçiminde tekrar etmiştir. Bu nedenle [52b] cümlesi, eylemin pek çok kez gerçekleşmesi ve

süreye yayılması nedeniyle çoklu olay etkinliği olarak değerlendirilmektedir. Aynı görünüş bilgisi, [52c] cümlesi için de geçerlidir. Ancak burada yineleme sağlayan özellik, dil bilgisel bitmemişlik / süreklilik görünüşü ile ilgilidir. “Elde edilen yorum, fiil öbeğinin ve diğer biçimlerin birbirini destekleyen zamansal özellikleriyle ortaya çıkmaktadır.” (Smith, 1997, s. 30). Anlıkların kimi zaman bağlamları belirgindir ve yineleme tarzındaki kullanımları dışında, yani tek aşamalı olaylarda sürerli zarflara ya da süre ifadesine sahip olan bitmemişlik / süreklilik görünüşlü cümlelerde yer almamaktadır.

Erişmeler, [-]durağan (yani [+]devingen), [-]sürerli (yani [+]sürersiz) ve [+]erekli özelliklerine sahiptir. Bu tür olaylarda durum değişikliği ile sonuçlanan anlık gönderimler söz konusudur. “*evden ayrıl-, zirveye ulaş-, birini tanı-*” (Smith, 1997, s. 30) örnek olarak verilmiştir. Erişmelerin zamansal şeması, Şekil 31’de gösterilmiştir.

..... F (son)

Şekil 31. Erişmelerin zamansal şeması

Kaynak: Smith, 1997.

Erişmelerin zamansal şeması, bir durum değişikliği içeren tek bir aşamadan oluşmaktadır. Noktalar, başlangıç ve sonuç aşamalarını göstermektedir. Bu tür olayların başlangıç ve sonuç aşamaları bazı dillerinin cümlelerinde sunulmaktadır. Erişme kavramı, ilişkili herhangi bir süreçten bağımsız tek durumlu bir olaydır. (Smith, 1997, s. 30).

Durum değişikliği, tamamlamalar ile erişmelerin ortak noktalarından biridir. Ancak aralarındaki önemli ayrım, tamamlamaların süreye bağlı, erişmelerin ise anlık gerçekleşmesidir. Dolayısıyla biri sürerli, diğeri ise sürersiz özellik göstermektedir. Bu yönüyle erişmeler, anlık olaylara bağlı olarak ortaya çıkan durum değişiklikleri olarak değerlendirilmektedir. “Erişmeler, çok hızlı meydana gelen durum değişiklikleridir. Sözlüksel süre, olaylar zincirinin sonucuna odaklanabilir veya anlık olabilir.” (Smith, 1997, s. 30).

Erişmelerin bir kısmı, başlangıç aşamalarını gerektirmektedir. Çünkü bir olayın sonlanması için bir yerden başlamak gerekmektedir. Örneğin “kişi, bir koşu yarışını kazanmak için öncelikle koşmalıdır. Zirveye ulaşmak için tırmanmalıdır.” (Smith, 1997, s. 31)

Durumların olay sınıfındaki diğer türlerden en önemli ayrımı, [+]durağan bir özelliğe sahip olmasıdır. Diğer türlerin hepsinde [-]durağan (yani [+]devingen) bir özellik söz konusuysa bu tür “bir an veya bir süre için geçerli olan durağan durumlardır.” Durumlar, [+]durağan, [+]sürerli ve [-]jerekli (yani [+]ereksiz) özelliktedir. “*çiftlik sahibi ol-, bir yerde ol-, uzun boylu ol-, hayaletlere inan-*” (Smith, 1997, s. 32) örnekler arasındadır. Durumların zamansal şeması, Şekil 32’de gösterilmiştir.

I _____ F

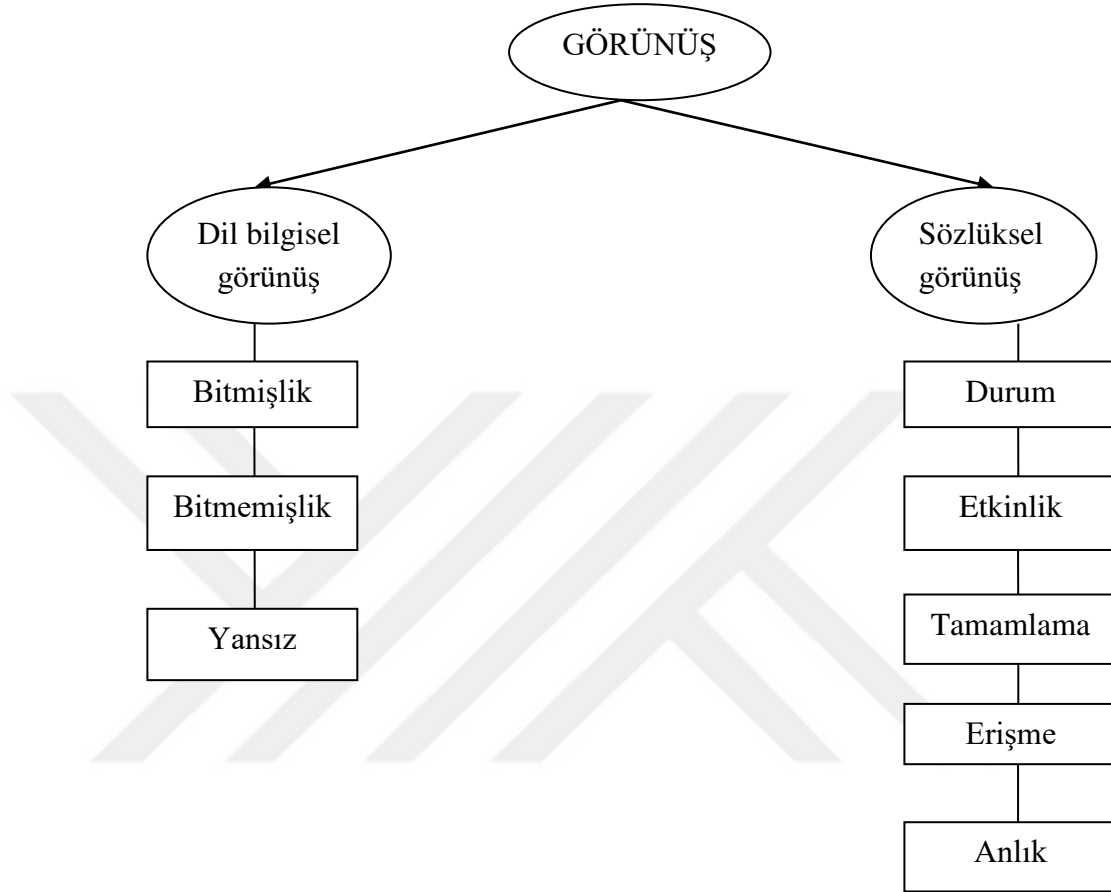
Şekil 32. Durumların zamansal şeması

Kaynak: Smith, 1997.

Durumlar, içyapısına sahip olmayan farklılaşmamış, yani aynı süreçten oluşmaktadır. Durum türlerinde, durum değişikliği söz konusu değildir. Ancak değişimin gerçekleşmesi için bir dış aracıya ihtiyaç duymaktadır. Bu da bir durumun belirli aşamalarının ancak zaman içinde değişmeyeceğini göstermektedir. Örneğin *bir şeye sahip ol-*, kendi içerisinde bir durum türündedir. Bu durumun belirli bir tamlayıcı olmaksızın kendi içerisinde bir değişiklik göstermediği açıktır. Ancak zamanla ilgili bir tamlayıcının kullanımı, durumun belirtilen zamandan sonra değişiklik göstereceğine işaret etmektedir. Şöyle ki “John bir hafta boyunca bir ata sahip olduğunda hafta boyunca bu durumun diğerlerine göre aynı biçimde süregelmediği bir an yoktur.” (Smith, 1997, s. 32). *Sahip ol-*, bir hafta boyunca değişmeden devam edecektir. Ancak belirtilen süre dolduğunda başka bir olay gerçekleşecektir. Değişikliğin gerçekleşmemesi yani aynı niteliğe sahip olunması, durumların en temel özelliğidir. Durumların, zamanla ilgili olarak başında, sonunda ve bunların aralığında değişmeden gerçekleşmeye devam etmesi gerekecektir. “Bir durum belirli aralık boyunca değişmediğinde o aralığın her alt aralığı boyunca süregelmektedir.” (Smith, 1997, s. 32).

Smith’in sınıflandırması, görüldüğü üzere fiillerin içkin özelliklerinin yanı sıra onları belirli yapılara büründüren tamlayıcıların etkisini içermektedir. Bu tamlayıcılar, dil bilgisel özellik göstermektedir ve dizgenin birer parçası konumundadır. Dolayısıyla hem dil bilgisel görünüşün hem de sözlüksel görünüşün belirlenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Smith'te (1997), dillerdeki görünüş kavramı, dil bilgisel görünüş ve durum türlerinin özelliklerini belirleyen sözlüksel görünüş olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu iki görünüş kavramı, alt türleriyle birlikte Şekil 33'te gösterilmiştir:

Şekil 33. Smith'e göre görünüş türleri

Aydemir'in Sınıflandırması

Aydemir'de (2006) fiillerin sınıflandırmasının hem fiillerin içkin özelliklerinin hem de söz dizimsel özelliklerin bir arada değerlendirilerek birleşimsel bir bütünlük içerisinde ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Kendisi de “Bu tür sınıflandırmaların karşılaştığı en çetin sorun, sözlüksel görünüş anlamlarının yalnızca sözlükçe ile mi, yoksa sözdizimi ile mi ilişkili olduğu konusudur. Üretimsel Dilbilim Kuramınca farklı ilkelerle çalıştığı varsayılan sözlükçe ve sözdizimi modüllerinin karşılıklı olarak da çalışması gerektiği açıktır. Bu nedenle, bu tür anlamlar bu ikisinin kesiştiği sözlükçe-sözdizim arayüzü ile de ilişkilendirilir.” (Aydemir, 2006, s. 67) diyerek bu

düşünceyi dile getirmektedir. Gerçekten de fiillerin sınıflandırılmasında en önemli sorun olarak yöntem farklılığı dikkat çekmektedir. Fiiller, salt ontolojik özelliklerine göre mi yoksa söz dizimsel özelliklerine göre mi sınıflandırılmalıdır? Özellikle çok anlamlılığa sahip fiillerde anlamın belirleyiciliğinin bağlam olduğu göz önüne alınırsa fiillerin sözlüksel görünüş sınıflandırmasının da bağlam içerisinde ele alınması gerektiği anlaşılabacaktır. Ancak yalnızca söz dizimi yönüyle sınıflandırma da yeterli olmayabilir. Bu nedenle sözlük anlamı ile söz diziminin birlikte ele alınması gerekir.

Verkuyl'nin düşüncesi bu aşamada önemlidir. Çünkü sözcüklerin görünüş bilgilerinin atomik yapıların birleşimiyle elde edilebileceği düşüncesindedir. Bu düşüncenin pek çok çalışmada ortak olduğu söylenebilir. Ancak fiillere bakış açıları birbirinden farklılık taşımaktadır. Örneğin Vendler'de (1957) *yürü-* etkinlik, *bir mil yürü-* ise tamamlamadır. Sorun şu ki, *bir mil yürü-* bir fiil midir yoksa öbek yapı mıdır? Öbek yapısı bulunan bütün kullanımlar bütünlüklü bir fiil olarak mı değerlendirilmelidir? Bu soruların yanıtını aslında yukarıda anlatıldığı üzere Verkuyl (2002) vermiştir. İÖ ile birlikte fiilin barındırdığı birtakım birleşimler vardır ve bu birleşimler, birbirini etkileyerek FÖ'nün görünüş bilgisini vermektedir. O halde *bir mil yürü-* de bir öbek yapı ile fiilin birleşimi olarak değerlendirilmesi gereken FÖ'dür. İÖ'nün katkısıyla bir etkinlik fiili, tür değişimiyle tamamlama olacaktır. Bu da, birleşim düşüncesini desteklemektedir.

Aydemir, fiillerin sınıflandırılmasında $[\pm]$ devingenlik, $[\pm]$ süre ve $[\pm]$ değişim ölçütleri üzerinde durmaktadır. $[\pm]$ devingenlik ölçütü, temelde iki tür arasında açık bir ayrım yapmaktadır: durumlar ve durum olmayanlar. Bu iki tür, sınıflandırmada $[\pm]$ durumsal ve $[\pm]$ devingen özellikleriyle değer görmüştür. Aydemir'e göre (2006, s. 124) devingenlik ve durum anlamları, fiillerin sözlüksel özellikleridir. Bu anlamlar sözlüksel kategorilerle ilişkilidir ve fiiller, sözlüklerde bu iki kavrama işaret eden anlamsal özelliklerle kodlanmıştır. $[\pm]$ süre ve $[\pm]$ değişim ölçütleri ise öbek yapıyla belirlenir ve söz dizimsel özellik gösterir.

Devingenlik kavramı, durumsal eylemleri durumsal olmayanlardan ayırmaktadır. (Aydemir, 2006, s. 100). Durumlar $[-]$ devingenlik özelliğine sahiptir. Aslında bu ölçüt, diğer birçok sınıflandırmalarda kullanılan ölçütlerdendir. Smith'te (1997) devingenlik değil, durağanlık söz konusudur ve durağanlık, devingenliğin karşısında yer almaktadır. Dolayısıyla durağanlık veya devingenlik, durumları, durum olmayanlardan ayıran en temel özelliktir. Bu

özellik, durumlarda sürenin her aşamasının birbiriyle aynı olduğu, değişmediği ile ilgilidir. Yani ara aşamalar, başlangıç ve bitiş ile aynı özelliğe sahiptir. Ancak bazı fiiller, fiilin tamlayıcısıyla belirtilen belirli bir süre boyunca değişim göstermeden gerçekleşmeye devam etmektedir. Bu durumda, “süreye bağlı olan, süre bildiren tamlayıcılarla kullanılabilen fiiller, durum fiili olarak mı değerlendirilmelidir?” sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada fiilin içkin özelliği belirleyici olabilmektedir.

[53] Esen iki saat boyunca köşede durdu / bekledi.

Bu cümledeki *dur-* / *bekle-* fiilleri, süre içeren bir tamlayıcıyla kullanılmasına rağmen Aydemir’e göre durum fiilleridir. “Bu cümledeki *dur-* / *bekle-* eylemleri, iki saat boyunca devam eden bir durumu betimler. Ancak Esen’in pozisyonunda bir değişim olup olmadığı bilgisini içermez. (...) Durumlar değişime neden olan bir şeyler olmadıkça geçerliliklerini korurken, devingen olaylar devam etmek için değişime yani enerji girdisine / çıktısına ihtiyaç duyarlar. (Aydemir, 2006, s. 100-101).

Aydemir’de durum ve devingen fiiller arasındaki ayrım, *otur-* ve *koş-* fiillerinin benzer bağlamlarda kullanımlarıyla örneklendirilmiştir.

[54] (a) Esen iki saat boyunca oturdu.

(b) Esen iki saat boyunca parkta koştu.

[54a]’da *otur-* eylemi durum betimler. Bu durumun değişimi için bir devinim olması gerekir. Ancak [55b]’deki olayı betimleyen *koş-* eyleminin ise devamı için devinim şarttır. (...) Aslında *otur-* türü eylemleri devingen olayları betimler gibi algılatan şeyin dış üyenin anlamıyla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. (Aydemir, 2006, s. 101).

Devinim, devingen fiiller için geçerlidir. Aydemir’e göre (2006, s. 102) devingenlik, zihinsel, bedensel ve duygusal devinimlerle ilişkilidir. Buna göre *öksür-* bedensel devinim, *düşün-* ise zihinsel bir devinim içermektedir. Ancak bu düşüncede bir sorun karşımıza çıkmaktadır. 14(a) örneğinde olduğu üzere *otur-* vb. fiillerin gerçekleşme anı mı, başlangıcı mı yoksa süre içerisinde gerçekleşme biçimi mi göz önünde bulundurulmalıdır? *Öksür-* fiili, kendi içinde bir devinim gösteriyorsa *otur-* fiili neden devinim göstermesin? *Otur-* fiilinin gerçekleşmesi için beden belirlir bir devinim içinde olması gerekmez mi? Bu devinim kavramı, fiillerin bazılarında açık ve süre açısından uzunken, bazılarında örtük ve süre açısından kısa bir zaman alabilmektedir. Yine bazılarında devinim sürekli olabilirken bazılarında süreksiz olabilmektedir. *Koş-* fiilinde devinim açıktır çünkü bu fiilin gerçekleşmesi için birbirini izleyen olaylar söz konusudur. Ancak

otur- fiilinde devinim –eğer varsa- birbirini izlemeyen olayların gerçekleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Durum fiilleri, tamlayıcı üye konumundaki çeşitli öğelerle birliktelik kurabilmektedir. Bu birlikteliklerde elde edilebilen anlam da farklılık göstermektedir.

[55] (a) Ahmet kırk yıl boyunca karısını hep sevdi.

(b) Ahmet çocukluğu boyunca yılandan korktu.

Bu cümlelerde görüldüğü üzere *sev-* ve *kork-* eylemlerinin betimlediği durumlar bitişsiz anlatılarla uyumludur. Kısacası, bitişsiz anlatılarla betimlenen durumun belirtilen süre boyunca devam ettiği yorumu vardır. (Aydemir, 2006, s. 174).

Kimi zaman öbek yapıda durum fiili ile tamlayıcı üyenin birbiriyle uyumlu olmaması söz konusudur. Bu tür uyumsuzluklar, yapının dil bilgisel olmadığı anlamına gelir. Özellikle tamamlama bildiren tamlayıcı üyelerin bazı durum fiilleriyle kullanımları yoktur.

[56] (a) Ahmet onu iki yılda sevdi.

(b) *Ahmet ondan iki yılda korktu. (Aydemir, 2006, s. 174)

[56a]'da fiil ve tamlayıcı kullanımı dil bilgiselken, [56b] dil bilgisel değildir. Her iki fiil de ruhsal durumları gösteren birer durum fiilidir. Ancak bu fiillerin alabildikleri tamamlama ifadeleri birbirinden farklılık göstermektedir. İlk cümledeki *sevme* durumunun belirli bir zamandan sonra (iki yılın sonunda) gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle *sevme* durumunun herhangi bir aralığına değil de başlangıcına bir gönderim yapılmaktadır. Bu cümlelerin içerdiği anlam *iki yıl sonra sevmeye başladı* biçiminde yorumlanabilir.

Aydemir'de (2006, s. 102) süre kavramı devinim içeren anlık, tek kerelik⁵⁰ ve etkinlik türlerini kapsayan bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Süre bakımından anlıklar [-]süreli değerdedir. Çünkü Comrie'nin (1976, s. 43) belirttiği gibi bu tür fiiller, sıfır (0) zaman aralığında gerçekleşmektedir. Etkinliklerin süreyle bağlantısı açıktır ve istenildiği kadar devam edebilir. Bu yönüyle etkinlikler [+]süreli değer taşımaktadır. Tek kereliklerin süre alıp almadığı tartışmalıdır. Smith'te (1997) tek kerelikler, anlık gerçekleşimdir. Comrie'de (1976) çok küçük bir süre içermeleri dolayısıyla anlık değil, sürerlidir. Aydemir'de (2006) tek

⁵⁰ Aydemir'de (2006) tek kereli yerine tekatımlı terimi vardır. Aynı konu hakkında yapılan çalışmalarda farklı terimlerin kullanılması dolayısıyla daha fazla terim karmaşasının yaşanmaması ve konu bütünlüğünün sağlanması için tek kerelik terimi tercih edilmiştir.

kerelikler, [+]sürelî değerdedir. Bu özellikler göz önüne alındığında devinin özellikli türler arasında anlıklar, diğerlerinden ayrılmaktadır.

Anlıklar ve tek kerelikler aslında birbirine oldukça benzer özellikler sergilemektedir. Alabildikleri tamlayıcı üyelerle ve dil bilgisel görünüş ekleriyle kullanımlarında benzer bir yorum paylaşılmaktadır. Bu yorum, gerek anlık gerekse tek kereliklerde bitmemişlik / süreklilik kullanımıyla olayların yinelenebilir olmasına dayanmaktadır. Ancak etkinliklerde böyle bir yorum yoktur.

[57] (a) Adam (on dakikadır) hapşuruyor.

(b) Adam (on dakikadır) başını duvara vuruyor.

(c) Adam (bir saattir) yüzüyor. (Aydemir, 2006, s. 105)

[57a-b] cümlelerindeki *hapşur-* tek kerelik ve *vur-* anlık fiilleri, aynı anlamsal ifadeye sahiptir. Her iki cümle de -tamlayıcıyı alsın veya almasın- *hapşur-* ve *vur-* eylemlerinin birden fazla yapıldığı bilgisini paylaşmaktadır. Dolayısıyla bu cümlelerde aynı yineme olayları karşılık bulmaktadır. Bu cümleler, tamlayıcıları çıkarıp yalnızca $-(^{\circ})yor$ bitmemişlik veya süreklilik görünüş biçim birimiyle kullanılsa dahi bu anlamın elde edilmesi olasıdır. Çünkü $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin doğasında eylemlerin bitmemesi, sürekli ya da belirli aralıklarla devam etmesi yatmaktadır. Ancak [57c]'de eylemin kendi içinde belirli bir süre devam edeceği anlamı vardır ve yineme anlamı yoktur. Bu cümleler bitmişlik görünüş biçim birimi olan $-D^{\circ}$ ile kullanıldığında eylemlerin bir kez mi yoksa yinelenmeli mi gerçekleşmesi tamlayıcıların kullanımına bağlıdır. Bu durumda “*Adam hapşurdu.*” ile “*Adam on dakika boyunca hapşurdu.*” farklı anlamların yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. İşte fiillerin sözlüksel sınıflandırılması ve elde edilebilecek anlamların farklı yorumlanması, bu türden bir söz dizimsel ilişkiye bağlıdır.

Tek kerelik ve anlık fiillerin gerçekleşme anına gönderim yapan, anlık olay bildiren tamlayıcılarla kullanımları, dil bilgisel açıdan uygundur. Ancak etkinlik fiillerinin bu tür bir tamlayıcı ile kullanımları söz konusu değildir.

[58] (a) Adam aniden hapşurdu.

(b) *Adam aniden koştu.

(c) *Adam aniden çocuğu dövdü. (Aydemir, 2006, s. 106)

[58a]'daki *hapşur-*, oldukça kısa bir süreyle ilişkisi bulunması dolayısıyla bu türden bir tamlayıcıyla kullanımında sorun yoktur. Ancak [58b-c]'deki etkinlik

fiilleri olan *koş-* ve *döv-* “zorunlu mimimum süreçleri nedeniyle homojen değildirler.” (Aydemir, 2006, s. 107). Dolayısıyla içsel bir süreye ve enerjiye ihtiyaç duyan etkinlik fiilleri, anlık olay bildiren tamlayıcıları alamayacaktır. Bu tür kullanımların ve anlamların yorumlanması, fiilin üye yapıları hakkında da bilgi vermesi açısından dikkat çekicidir.

Değişim kavramı ise Aydemir’de (2006, s. 114) erişme ve tamamlama türleri için geçerli bir özelliktir. Aydemir’e göre (2006, s. 115) hem erişmeler hem de tamamlamalar devinim özelliklerine sahiptir. Ancak aralarındaki temel farklılık, erişmelerde olayın gerçekleşmesiyle birlikte bir değişim görülmesidir. Aynı yorum, tamamlamalar için geçerli değildir. Bu özellikleri bakımından erişmeler [+]değişim, tamamlamalar ise [-]değişim değerlerini yansıtmaktadır.

(Erişme örnekleri)

[59]	(a) Uçak havaalanına vardı	Uçak havaalanında
	(b) Ahmet balkondan düştü.	Ahmet balkonda değil
	(c) Kuş dala kondu.	Kuş dalda (Aydemir, 2006, s.

114)

[59a-b-c] cümlelerinde görüldüğü üzere *var-*, *düş-* ve *kon-* fiilleri, birer devinim içindedir. Ancak bu devinimle birlikte ortaya çıkan olay sona erdiğinde karşılarında verilen başka bir durumu karşılamaktadır. Bu durumda erişmelerin sona erdiği anda bir başka durumun ortaya çıkmasını doğurduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

(Tamamlama örnekleri)

[60]	(a) Sopayı duvara vurdum.	→ ≠ sopa duvarda
	(b) Araba duvara çarptı.	→ ≠ araba duvarda
	(c) Neslihan bir metre sıçradı.	→ ≠ Neslihan bir metrede (Aydemir,

2006, s. 114)

[60a-b-c] cümlelerinde de aslında bir devinim vardır. Ancak erişmelerden farklı olarak olayın sona ermesiyle başka bir durum ortaya çıkmaz. Dolayısıyla tamamlamalar durum değişikliği göstermez.

Aydemir’in sınıflandırması fiilleri ayrı ayrı özelliklerine göre türlere ayırmaktan çok birleştirici bir görünüm sergilemektedir. Çünkü sınıflandırmada ölçüt olarak değerlendirilen özellikler, bazı türleri birbirine yaklaştırırken bazılarını ayırt etmektedir. Örneğin devingenlik, durumlar dışındaki türler için geçerlidir. Ancak devingenlik özelliği gösteren alt türlere sınıflandırmada yer

verilmemiştir. Bu da, tek kerelik veya etkinlik fiillerin hepsinin devingenlik özelliği altında değerlendirilmesi demektir. Ancak bu tür fiillerin gerek alabildikleri tamlayıcılar gerekse paylaştıkları yorumlar birbirinden farklı biçimlerde elde edilmektedir. Bu nedenle devingenlik özelliği altında diğer türlerin adlandırılması gerekir. Aydemir'in fiil sınıflandırması, iki özellik temelinde dörtlü bir ayrımı yansıtmaktadır. Özellikleri taşıyanlar [+], taşımayanlar [-] değerdedir. Bu sınıflandırma Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20:

Aydemir'e Göre Sözlüksel Görünüş Sınıflandırması

	Devingen	Durumsal
DEVİNİMLER	+	-
DURUMLAR	-	+
KARMAŞIK GÖRÜNÜŞLÜLER	+	+
GÖRÜNÜŞSÜZLER	-	-

Tablo 20'de verilen devinimler ve durumlar aslında diğerlerine göre biraz daha anlaşılır durumdadır. Ancak son iki verilen sözlüksel görünüş türleri, farklı iki özelliği aynı anda barındıran ve barındırmayan fiilleri içermektedir. Nasıl olur da böylesi farklı özellikler bir fiilde aynı anda bulunabilir? Bu sorunun yanıtını Aydemir'den (2006, s. 191) dinleyelim:

[61] (a) Burnu iki saat boyunca / *iki saatte kanadı / acıdı.

(b) Burnu birden kanadı / acıdı.

[61a-b]'de *kana-* türü eylemlerin betimlediği olayların hem başlangıcına hem de süregelenliğine gönderme yapılabildiğini görüyoruz. Ancak, bu tür eylemler *X zamanda* anlatıları ile olası değildir. Oysa bu eylemlerin hem bir devinim hem de durum betimledikleri açıktır. Bu tümcelerde betimlenen olayda *burnu* İÖ'sünün gösterdiği üyede içsel bir kanama / acıma devinimi olduğu, buna bağlı olarak da burunda kanın / acının var olduğu bilgisi yer alır. Ancak, buradaki devinim ve durum arasındaki ilişki devinimin bittiği anda durumun oluşması ilişkisi değildir. Bu eylemlerin betimlediği olayda devinim ve durum aynı anda başlar ve devam eder. Bu örnekler durumsallık bilgisi ile devingenlik bilgisinin bir arada bulunmasının hedefte-bitişli / sonlu olaylar betimlenmesinde yeterli olmadığını göstermek açısından çarpıcıdır. Nitekim bu eylemlerle sonlu anlatılar kullanılamaz.

Görünüşsüz türündeki fiiller ise kök sözcükten ettirgenlik eki alarak tamlayıcı üye üzerinde herhangi bir değişiklik ortaya koymayan fiillerdir. Çünkü bu tür fiillerde anlam ve yapı ilişkisi, ettirgen sözcük üzerinde değil türediği kök

sözcük üzerindedir. Bu tür ettirgen fiiller, biçim bilgisel yönden farklılık taşıırken söz dizimsel açıdan kurucu değildir. Söz dizimini etkileyen yine türediği kök sözcük olan fiildir. Böylesi fiiller “görünüş ile direk bir ilişkisi içinde değildir ve etkenlik kavramını kodlayan yüklemelerdir.” (Aydemir, 2006, s. 125).

[62] (a) On dakika boyunca arabayı itti / ittirdi.

(b) On dakika boyunca koştu / koşturdu.

[62a-b] örneklerinde görüldüğü üzere *it-* / *ittir-* ve *koş-* / *koştur-* sözcükleri yalnızca biçim bilgisel yönden farklılık taşımakta, söz dizimsel olarak aynı öbek yapılarla kullanılmaktadır. Dolayısıyla *ittir-* ve *koştur-* fiillerindeki ettirgenlik, yapıdaki bitmemişlik ya da süreklilik ifadeleriyle birlikte yer almasında etken değildir. Her iki cümlelerin aynı İÖ’yü ve aynı tamlayıcıları aldığı düşünüldüğünde bu ilişkinin kök sözcükten kaynaklandığı görülecektir. Bu durumda *ittir-* ve *koştur-* gibi fiiller [-]devingen, [-]durumsal özellik taşımaktadır. [±]devingen ve [±]durumsal özelliklere sahip olan veya olmayan *it-* ve *koş-* fiilleridir.

Konu üzerine yapılan çalışmalar, sözlüksel görünüşün doğrudan fiilleri ve fiil sınıflandırmalarını içerdiğini göstermektedir. Bazı sınıflandırmalar, öbek yapıyı (tamlayıcı + fiil), fiil olarak ele alarak yalnızca fiillerin ontolojik içkinlikleri üzerinden bir değerlendirme yapmıştır. Buna karşın bu birliktelikleri, FÖ olarak ele alan ve FÖ’nün, İÖ ve fiilden oluştuğunu düşünen yaklaşımlar da vardır. Bu yaklaşımlarda İÖ, yükleme doğrudan etki eden bir tamlayıcı iç üyedir. İÖ ve fiil birleşimi, FÖ’nün görünüş bilgisini vermektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, hem fiilin ontolojik içkinliklerini hem de söz dizimini birleştirmektedir. Bu çalışmada sözlüksel görünüşün incelenmesi, çalışmanın merkezindeki *ol-* fiilinin İÖ konumundaki tamlayıcı üyelerle kullanımlarında sergileyebildiği özellikleri betimlemek amacını taşımaktadır. Yöntem olarak fiillerin içkin özelliklerinin alabileceği tamlayıcıları belirlemesi ve tamlayıcıların fiilin türü hakkında bir bilgi vermesi, yani birbiri üzerindeki etkilerinin bulunması düşüncesiyle birleşimsel bir yöntem benimsenmiştir. Bu birleşimsel yöntem, üç türlü bilgiyi içermektedir: i. *Ol-* fiilinin içkin özellikleri, ii. *Ol-* fiilinin söz dizimindeki İÖ ile dizimliliği, iii. *Ol-* fiilinin sözlük anlamı. Bu bilgiler, çok anlamlı bir olan *ol-* fiilini belirli fiil türleri içine yerleştirmektedir. Çok anlamlılık dizge içinde değer bulduğu gibi fiillerin sözlüksel görünüşleri de söz diziminde değer kazanmaktadır. Ayrıca bu çalışmada *ol-* fiilinin sözlüksel görünüşlerinin belirlenmesinde kullanılan sınıflandırma, Smith’e (1997) dayalıdır. Buna göre *ol-*

fiilinin sözlüksel görünüş biçimleri, *durum, etkinlik, erişme, tamamlama* ve *anlık* olmak üzere beşli bir sınıflandırmayla yapılmıştır (bk. 4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili). Çalışmanın inceleme bölümünde *ol-* fiilinin sözlüksel görünüş özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi ve örneklendirme yapıldığı için bu noktada *ol-* fiili ile tamlayıcı İÖ arasındaki ilişki için yalnızca aşağıdaki örnek cümleler verilmiştir.

[63] (a) *Üç gün boyunca* orada *olacağız*.

(b) *Üç gün içinde* orada *olacağız*.

[63a-b] cümlelerinde söz dizimsel açıdan yalnızca tamlayıcı üyenin farklılığı dikkat çekmektedir. [63a]’daki tamlayıcı İÖ *üç gün boyunca*, bitmemişlik / süreklilik görünüşü anlatımlarına uygundur. Ancak [63b]’deki *üç gün içinde* bitmişlik görünüşüyle yorumlanabilir. Bu da cümlelerin kurucu üyesi olan yüklemdeki *ol-* fiilinin hem anlam hem de sözlüksel açıdan farklılık taşıması anlamına gelmektedir. Bu özelliğiyle [63a] cümlesi, belirtilen sürede devam edecektir, yani eylemin süreye yayılımı söz konusudur. Sürenin bütün aşamalarında bir değişiklik yoktur, aynı gerçekleşecektir. İlk gün, ikinci gün, üçüncü gün (ve alt aşamalarında) hep *orada olma* anlamı bulunmaktadır. Ancak [63b] cümlesi, *orada olmanın* başlangıcına odaklanmaktadır. Bu başlangıç her ne kadar belirtilen süre içinde belirgin değilse de –eylem eğer doğru olarak gerçekleşirse- *üç gün içinde* mutlaka gerçekleşecek ve *orada olma* başlayacaktır. Dolayısıyla bu anlamıyla [63b]’de bir değişim vardır. Eylemin gerçekleşmesiyle “artık oradayız” yorumu ortaya çıkmaktadır. Buna göre [63a]’da *ol-* fiili, (*bir yerde*) *kalmak, bulunmak-*, [63b]’de ise (*bir yere*) *varmak, ulaşmak* anlamlarındadır. Bu anlam, fiilin içkin özelliğine göre alabildiği tamlayıcı İÖ ilişkisiyle ortaya çıkmaktadır. Aynı anlamlarda *ol-* fiili, aynı İÖ tamlayıcılarıyla kullanılmayacaktır. Böylece [63a]’da *ol- durum*, [63b]’de ise *erişme* özelliği sergilemektedir.

2.6. Kılınış Kavramı İle İlgili Kuramsal Görüşler

Bu çalışmada *ol-* fiilinin kılınış özelliklerine geçmeden önce kılınış kavramının kaynaklarda nasıl ele alındığına değinmek gerekmektedir. Bu konu, her ne kadar Batılı kaynaklarda çok daha önceleri literatüre geçmişse de Türkiye’deki geçmişi oldukça yenidir. Johanson’un 1971’de hazırladığı Aspekt

im Turkischen (Türkçede Görünüş) adlı çalışmasıyla Türkiye’de de tanınan bu kavram, -bazı kaynaklarda detaylı incelenmekle birlikte- yeterince ele alınmamıştır. Ayrıca konu hakkındaki terim karmaşası da dikkat çekicidir. İlk ortaya çıktığında görünüş ve kılınış arasında bir ayrım yapılmamakla birlikte günümüzde artık bunların ayrı özellikleri olan kavramlar olduğu ortaya konmuştur. Ancak kılınış, bazı kaynaklarda özellikle sözlüksel görünüş ile birlikte anılmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki kılınış, fiillerin çekimli değil soyut durumda, yani çekimsiz biçimlerinde içerdikleri zaman bakımından niteliğiyle ilgilidir. Dolayısıyla “her eylem, kendiliğinden bir kılınışa yani ‘cereyan tarzı’na sahiptir.” (Uğurlu, 2003, s. 127). “Eylemin belirttiği oluşun zaman bakımından niteliğini, bir başka deyişle başlama mı, bitiş mi, süreklilik mi belirttiğini gösteren anlamsal ulamdır.” (Vardar vd, 2007, s. 134). Bu tanımlama, fiillerin soyut durumda da içkin özellikleriyle zaman ve anlam içerdiklerini göstermektedir. Yani “kılınışı, fiil, bildirdiği ana anlama bağlı bir süreç türü olarak kendi içinde bulundurmaktadır. (...) Belli bir sürecin akışında bulunan doğal bir özelliktir.” (Dilaçar, 1974, s. 161). Yalnızca basit fiillerin değil, birleşik fiillerin ve hatta bunların olumsuz biçimlerinin de kendi içerisinde barındırdığı çeşitli kılınış özellikleri vardır. Bu noktada olumsuzluğun fiillerin kılınışı hakkında nasıl bir değişiklik yaratabileceği düşünülebilir. Olumsuzluk, eylemlerin gerçekleşmediğini / olmadığını aktarması nedeniyle kendi içinde farklı görünüşler sergilemektedir. Yani aynı köke bağlı olumlu ve olumsuz fiillerin zamana yayılımları aynı derece de olmayabilir. Sürekli fiillerin olumlu ve olumsuz biçimlerinde bir değişiklik yoktur. *Yürü-* de *yürüme-* de bu bağlamda aynıdır. Çünkü her iki fiilin de zaman bakımından niteliği ortaktır, sürekli. Ancak süreksiz fiillerin olumlu ve olumsuz biçimlerinde değişiklik görülmektedir. Örneğin *at-* süreksizken, *atma-* “eylemin gerçekleşme anına kadar” sürekli. İlki zaman bildirimi bakımından aniden gerçekleşirken, diğeri zamana yayılmaktadır. Çünkü olumsuz fiiller, henüz gerçekleşmemiştir. Bu da olumsuz fiillerin süreklilik içerisinde olduğunu doğrular niteliktedir.

(1366) Bir çocuk gibi korunmasız,
 karıştı bin yılın ölüsüne
 Ama onun umutları,
 Benim de umutlarım olacak bundan böyle. (AB, YÖBŞV, s. 29)

(1366)'da *ol-* fiili, “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamındadır ve durum değişikliği bulunmaktadır. Dolayısıyla burada *ol-* fiili de durum değişikliğiyle birlikte artık başka bir durumu karşılamaya başlamaktadır. Bu yönüyle (1366)'da *ol-*, başlamalı / ön sınırı vurgulayan bir fiildir. Yeni durumdan öncesinin bittiği ve yeni durumun başlayarak sonrasında devam edeceği anlatılmaktadır. Bu yönüyle (1366)'dan “öncesinde umutlarım yokken artık umutlarım olmaya başlayacaktır.” anlaşılmaktadır. Bu anlamın elde edilmesinde *bundan böyle* tamlayıcısı da göz önünde bulundurulmalıdır.

(1057) Hekimlerin politikaya meraklanmaları dünyada yaygın. Şimdi hatırladığıma göre bizde de başbakanlarımızdan ikisi doktordu. Zaten devlet adamı olarak yetişmiş başbakan bize nasip olmadı. (AB, BYS, s. 106)

(1057)'de ise *nasip ol-* birleşik fiilinin olumsuzluğu vardır. Her ne kadar *nasip olmadı* yapısı, bitimli gibi görünse de burada yanıltıcı olan, bitmişlik görünüşünü veren *-D°* biçim biriminin bulunmasıdır. Bu biçim birim olmaksızın *nasip olma-* sürekli bir görünümdeydir. Gerek olumsuzluk ekinin bulunması ve gerekse cümledeki *zaten* tamlayıcısı bu anlamın elde edilmesinde etkindir. (1366) ile karşılaştırıldığında (1366)'da durum değişikliği varken (1057)'de herhangi bir değişim yoktur. En başta nasılsa en sonda da aynı durum devam etmiştir. Yani cümleden “hiçbir zaman nasip olmadı” anlamı çıkmaktadır.

Türkçe kaynaklarda kılınış konusu, ya Johanson'un (1971) ya da Dilaçar (1989) sınıflaması üzerinden ele alınmaktadır. Bu nedenle iki sınıflamayı görmek, bir bakıma diğer kaynakları da görmek anlamına gelmektedir. Çünkü kaynaklarda bu iki sınıflamaya atıfta bulunarak benzer tanımlar yapılmakta ve seçimlik fiillerle örneklem oluşturulmaktadır. Türkçede kılınış konusu üzerine ilk çalışmayı yapan Johanson'dur ve ona göre fiiller, üç türlü kılınış özelliğine sahiptir: “ön sınırı vurgulayanlar, son sınırı vurgulayanlar ve sınır vurgulamayanlar. Bu gruba giren

eylemler ayrıca, ‘bir anda’, ‘uzun sürede’, ‘bir seferde’ veya ‘tekrarlanma’yla cereyan edebilir; ‘sık sık yapılma’, ‘oluşmaya başlama’ veya ‘bir sonuca yol açma’ gibi gösterebilir.” (Uğurlu, 2003, s. 127-128). Ön sınırı vurgulayanlar, eylemin başlangıç noktasına odaklanan ve sonrasında süreç isteyen durumları karşılamaktadır. Böylece ön sınırı vurgulayan fiillerin bir başlangıcı ve sonrasında süren bir aşaması bulunmakta, başlama aşaması, zamana yayılım bakımından oldukça kısa bir anı içermektedir. Bu tür fiiller, “gelişmesi birbirine bağlı iki ‘hareket’i ifade ederler. Bunların gerçekleşmiş sayılması için, hareketi gerçekleştirmeye başlamak olan ‘ön sınır’ın aşılması gerekmektedir; bu sınırın aşılmasından sonra ‘sürek’ gelmektedir.” (Uğurlu, 2003, s. 128). Dolayısıyla ön sınırı vurgulayan fiillerin bir kısmı başka bir fiilin sona ermesiyle ilgili görünmektedir. Örneğin *git-* fiili, gitme eyleminin başlamasını ve sonrasında sürmesini içermektedir. Ancak bu eylemin ortaya çıkması için sona eren (*bir yerden*) *ayrıl-* eyleminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Ön sınırı vurgulayan fiiller “*saat 1’de x-idi ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu veya x-di, demek ki şimdi x-iyor*” (Uğurlu, 2003, 128) kalıbına uygunluk göstermektedir.

Son sınırı vurgulayanlar ise iki farklı gelişim içindedir. Bir kısmı son sınırdan önce süreç isteyen eylemlerin gerçekleşmesiyle bir kısmı ise başka bir eyleme ihtiyaç duymadan yalnızca son sınıra yönelen fiillerdir. Örneğin *bul-* fiilinin gerçekleşmesi için *ara-* fiilinin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Ancak *patla-* fiili anlık bir gerçekleşmedir. Bu türdeki fiiller “gelişerek bitiş veya son sınırına ulaşmadıkça meydana gelmiş sayılmayan ‘hareket’lerdir (...) ve *x-di mi? Evet, x-di ve hâlâ x-iyor* gibi bir ifadede kullanılamaz.” (Uğurlu, 2003, s. 128).

Sınır vurgulamayanlar ise “meydana gelmiş sayılması için herhangi bir sınırı aşmak veya sınıra ulaşmak gerekli olmayan ‘hareket’lerdir. (...) Bunlar *x-di mi? Evet, x-di ve hâlâ x-iyor* ifadesinde x yerine kullanılabilir.” (Uğurlu, 2003, s. 128). Dolayısıyla sınır vurgulamayan fiiller ne bir başlangıçla ne de bir bitişle ilgilidir. Gerçekleşmesi kendi içinde sürmektedir. Johanson’un bu sınıflaması, fiillerin başlaması, bitmesi ve sürmesi ile ilgilidir. Aslında fiillerin bir kısmında ifade edilen aşamaların birbirini öncelik-sonralık ilişkisine göre takip etmesi beklenebilir. Çünkü bir eylemin başlaması veya sonucu, başka bir eylemin başlaması veya sona ermesi sonucunu doğurmaktadır. Fiiller bu yönüyle incelendiğinde özellikle ön sınırı vurgulayanlar ve son sınırı vurgulayanlarda böylesi bir anlamsal sıra ilişkisi vardır. Örneğin *uyan-* fiili, *uyu-* eyleminin sona

erdiğini belirtmektedir. Ancak bu karşılığın yanı sıra başka bir eylemin başlangıcı da olabilmektedir. Aslında *uyan-* fiili, Johanson'un sınıflamasında son sınırı vurgulayan bir fiildir ve bu yönüyle uyku hâlinin bitmesi vardır. Ancak başka bir anlam olarak uyanıklık hâlinin başlaması da düşünülebilir. Yani sona ermeyle birlikte, başka bir durumun başlangıcını da karşılayabilir. Bu sınıflamada dikkat çeken bir nokta, fiillerin kılınış özelliklerinin belirlenmesinde kullanılabilecek cümle formüllerinde düzenli olarak $-(^{\circ})\text{yor}$ biçim biriminin bulunmasıdır. Bu biçim birim, kökeni itibariyle süreklilik bildirdiği için –yukarıda verilen formüllere göre- bazı fiillerle kullanılması olası değildir. Süreklilik geçmişte başlayan, şimdi devam eden ve bir süre daha devam edecek olayları ifade etmektedir. Bu yönüyle süreklilik ancak geleceğe yönelik süren eylemlerle uyumluluk göstermektedir. Eylemin kesilmesi / bitmesi, sürekliliğin de sona ermesi anlamına geleceği için $-(^{\circ})\text{yor}$ biçim biriminin son sınırı vurgulayan fiillerle kullanımı uygun olmayacaktır. “Kimi fiil zamanlarına kılınış karışmış olabilir. Bu karışım, fiilin asli kavramında, mastar şeklinde de vardır; örneğin, *aramak*, sürekli bir kavram anlattığı için *yitirdiğimi arıyorum* denebilir ve bu sürekli bir ‘zaman’ anlatır. Fakat *aramak*’ın ‘anlamca zıddı’ olan *bulmak* süreksiz bir kavram anlattığı için *yitirdiğimi buluyorum* denemez, çünkü *-yor* eki, genel olarak, sürekli hareketler için kullanılır.” (Dilaçar, 1989, s. 110-111). Böylece fiillerin kılınış özelliklerinin belirlenmesinde dil bilgisel görünüş işaretleyicilerinin etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Kılınışı, “(...) öznel (indî) düşünceyle karışmadan, fiil sürecinin, yani eylemin ve oluşun nesnel (afakî) olarak nasıl geliştiğini, yapıldığını, tarzını anlatan bir gramatikal ulamdır.” biçiminde tanımlayan Dilaçar (1989, 110) aynı zamanda fiillerin kılınış sınıflamasını yapmıştır. Bu sınıflama, şöyledir:

I. Kesiksiz (non-interrompu)

A. Sürekli (continu): aramak

1- Oluşlu (virtuel): kızarmak

a) Girişmeli (inchoatif): yeşermek

b) Bırakmalı (decessif): soysuzlaşmak

c) Süregelmeli (perduratif): şarıldamak

c.1) Olmalı (existentiel): gözetlemek

c.2) Kapsamlı (possessionnel): parıldamak

2- *Edişli* (agentiel): dövmek

- a) *Etmeli* (factitif): ufalamak
- b) *Yapmalı* (effectif): duvar örmek
- c) *Uğraşmalı* (tractatif): kuş avlamak
- ç) *Etkilemeli* (affectif): korkutmak
- d) *Donatmalı* (equipatif): ağaçlandırmak
- e) *Yoksunlamalı* (privatif): silahsızlandırmak
- f) *Araçlamalı* (instrumentatif): fırçalamak

B. *Süreksiz* (momentane): bulmak

1- *Başlamalı* (ingressif): yola koyulmak

2- *Bitirmeli* (terminatif): erişmek

II. *Kesikli* (interrompu)

A. *Üstüsteli* (iteratif): damlamak

B. *Yinelemeli* (frequentatif): atıştırmak

1- *Yeğınlemeli* (intensif): şaşalamak

2- *Yeğnilemeli* (diminutif): gülümsemek

Aslında Johanson'un sınıflaması ile Dilaçar'ın sınıflaması, birbirine benzer özellikler göstermektedir. Johanson'daki ön sınırı vurgulayanlar, son sınırı vurgulayanlar ve sınır vurgulamayanlar, Dilaçar'da sırasıyla başlamalı, bitirmeli ve sürekli fiillerdir. Ancak aralarında farklılıklar da vardır. Örneğin Dilaçar'ın sınıflaması yalnızca olumlu fiillerle örneklendirilmiştir. Türemiş fiillere yer vermesi bakımından dikkat çekicidir ancak birleşik fiillere yer verilmemesi eksikliklerdir. Ancak yine de bu alandaki ilk çalışmalardan olması dolayısıyla hâlâ geçerliliğini koruduğunu da belirtmek gerekir.

Kılınış ve görünüş, fiiller üzerinden aktarılan iki kavram olmakla birlikte birinin nesnel, diğerinin öznel olması dolayısıyla aralarında önemli bir fark bulunmaktadır. Yani kılınış "konuşan ve işitenle bir öznel ilgisi yoktur, nesneldir. (...) Fiil mastarının temelinde var olan bir niteliktir. Konuşan buna kendiliğinden bir şey katmaz, anlamı kendi doğal çıkırından çıkarmaz." (Dilaçar, 1974, s. 161, 164). Başka bir deyişle "Türk fiilinin temeli kılınış bakımından tarafsızdır." (Kononov, 1956, s. 277).

Fiillerin kılınış özelliklerini değiştiren bir başka durum ise yapım ekleridir. Fiille ilgili bir kavram olarak isimden fiil ve fiilden fiil yapma ekleri, yalnızca

yeni anlamlı sözlüksel girdiler yapmayıp aynı zamanda fiillerin kınınışı üzerinde de etki göstermektedir. Dolayısıyla kök sözcüğün kınınışı özelliği ile bu kök sözcükten türeyen yeni fiilin kınınışıları değışebilmektedir. İsimden fiil yapma ekleri, üzerine geldiğı sözcüğü fiilleştirerek onlara bir hareket olanağı sağlamaktadır. Çünkü fiiller, isimlerden farklı olarak hareket içerisindedir. Örneğın *ağla-* fiili süreklidir. Bu fiilin içe dönük olması ve eylemden etkilenen ögenin özne olması, bu kınınışın elde edilmesinde etken olduğı söylenebilir. Ancak *ağlat-* fiili nesneye yöneliktir ve kınınışı bakımından süresiz bir fiildir. *+lAş-* (< *+lA-ş-*) biçim birimi ise eklendiğı sözcüğe başlama anlamı katmaktadır: Burada “-ş ekinin, eklendiğı geçişsiz fiil kök veya gövdelerinden ‘kendiliğinden olma’ bildiren fiil türetmesi” (Korkmaz, 2009, s. 132) söz konusudur. *güzel+leş-* “güzel olmaya başlamak, güzel bir durum almak” gibi. *Ol-* fiilinin de alabildiğı yapım ekleri bakımından değışken özellikleri vardır. (125) ve (204)’te bu kullanımlar örneklendirilmiştir.

- (125) Nasıl oldu anlayamadım, o ışık bir an öylesine güçlü bir biçimde beni içine çekti ki, sanki her şey gerçekliğini kaybetti, [...] (AA, İBY, s. 46)
- (204) [Sanırım, aşkla ilgili kesin olarak söyleyebileceğimiz tek gerçek, bu sihirli alana girdikten sonra büyük bir sarsıntıdan geçeceğimiz.]
Bu sarsıntıdan sonra bizim için yeni bir dünya oluşacağı. (AA, İBY, s. 71)

(125)’te *ol-* fiili, “meydana gelmek, gerçekleşmek” anlamlarında artık biten olaylara gönderimde bulunarak bitimli / son sınırı vurgulayan bir özelliktedir. Çünkü artık anlatılan olaylar sona ermiş ve bu olaydan sonra başka olaylar gerçekleşmiştir. Ancak (204)’te *oluş-*, “varlık kazanmak” anlamıyla başlamalı / ön sınırı vurgulayan bir fiildir. Çünkü henüz böyle bir dünya yokken, belirli bir zamandan veya durumdan sonra böyle bir dünya ortaya çıkacaktır.

Fiiller, kullanımları bakımından hem asıl hem de yardımcı fiil olarak işlev yapabilir. Bu noktada fiillerin asıl fiil veya yardımcı fiil olarak işlevleri, kınınışı özelliği bakımından farklılaşabilir. Özellikle yardımcı fiil olarak kullanıldığı durumlarda fiiller, anlamlarını yitirerek yapı içinde işlevsel öge olarak yer almaktadır. Bununla birlikte bazen birleşik fiillerdeki yardımcı fiillerin anlamını koruduğı ve dolayısıyla yapıya anlamsal katkı sağlayarak birleşik fiillerin

kılınısını belirleyici bir rol üstlendiğini de belirtmek gerekir. Buna göre betimlemeli (tasviri) birleşik fiillerde ve isim + yardımcı fiil yapılarında yardımcı fiil, ilkinde görevli ikincisinde anlamlı öğelerdir. Ancak yardımcı fiil ister anlamını korusun isterse korumasın, kılınış yine de yardımcı fiil üzerinden belirlenmektedir. O hâlde birleşik fiillerdeki yardımcı görevini üstlenen fiillerin barındırdığı içsel zaman ifadesine bakmak gerekir. Türkçede *ol-* fiilinin betimlemeli birleşik fiillerde yardımcı fiil (art fiili) olarak kullanımları yoktur. Buna karşın hem asıl fiil hem de yardımcı fiil olarak oldukça yaygın kullanımları vardır. *Ol-* fiilinin asıl ve yardımcı fiil olduğu durumlarda kılınış özellikleri farklılık gösterebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki *ol-* fiili, ontolojik özelliği bakımından *var olanı* karşılamaktadır. Bu yönüyle *ol-* fiilinin içerdiği zaman aralığı süreklidir. Çünkü *var olan* bir şey, *yok olana* kadar sürecektir. Bu süre, özellikle asıl fiil olduğu durumlarda görülmektedir. Kısaca *var olan* bir şey, o süreç içerisinde durağan olarak belirli bir süreye sahiptir. Çünkü *var olmanın* her aşaması homojendir, değişim içermez. Aksi halde *var olmamış* olacaktır. Bu nedenle *ol-* fiili, *var olmak*, *varlık kazanmak*, *bulunmak* anlamıyla sürekli / sınır vurgulamayan bir fiildir. (820)'de *ol-* fiilinin bu özelliği görülmektedir.

(820) Günümüzdeki ölüm tehlikeli sirk numaralarında bile, o günlerin kalıntıları *olduğunu* söyleyenler var. (AB, BYS, s. 28)

Öte yandan asıl fiil olarak *ol-* fiilinin anlam alanına giren kimi kullanımlarında değişim görülür. Örneğin “yaklaşmak, gelip çatmak” anlamında *ol-* fiilinin kendisi bitimli / son sınırı vurgulayan bir fiilken, sınıra ulaşmasını sağlayan olay, sürekli / sınır vurgulamayan bir özelliğe sahiptir.

(892) Neredeyse sabah *olacak*... (AB, BYS, s. 50)

(892)'de *ol-* fiilinin içerdiği “yaklaşmak” anlamı, henüz *sabah olmanın* gerçekleşmediğini anlatmaktadır. *Sabahın olması* için hâlâ belirli bir süreye ihtiyaç vardır ve bu süre zamanın akışı içerisinde sürecektir. Güneşin doğması, havanın yavaş yavaş aydınlanması gibi olaylar gerçekleşecek ve sonunda *sabah olacaktır*. Bu olayların gelişimi, aynı zamanda konuşucu ve dinleyicinin görmesi ve algılamasıyla ilgilidir. Aslında zamanın doğal akışı içerisinde sabahtan sonrası

da vardır ve sabah (vakti) da belirli bir süre akış çizgisi üzerinde yer alacaktır. Ancak sabahın sürmesi için önce *olması* gerekir.

- (7) Birbirlerini sevmişler, birbirlerine *âşık olmuşlar*, evlenmişlerdi. (AA, İBY, s. 8)

(7)'de ise *ol-*, yardımcı fiildir. *Ol-* fiilinin bir isimle birleşmesi durum değişikliği sonucunu doğurmaktadır. Önceden *olmayan* ama gerçekleştiği andan itibaren *olan* bir değişim vardır ve bu değişim içerisinde *olma* durumu sümektedir. Bu düşünceden hareketle *âşık ol-* “önceleri böyle bir duyguya sahip değilken sonradan olunan ve devam eden” bir duygudur. Yani bir durumdan başka bir duruma geçiştir. Bu değişimin elde edilmesinde *ol-* fiilinin etkisi kaçınılmazdır. Çünkü isimler durağan bir özelliğe sahip olduğu için durum değişikliği göstermeyecek, durum değişimi ancak fiiller aracılığıyla ortaya çıkacaktır. Bu durum değişimini ifade etmek, *ol-* fiilinin özünde vardır. J. Deny'nin (1941) çalışmasının çevirisini yapan Elöve (1941, s. 466) bir dipnotta “olmak mastarı evvelce eden bir fiilin bir zaman sonra değişerek başka bir durum aldığını bildirir.” diyerek *ol-* fiilinin bu özelliğine dikkat çekmektedir. Clauson da (1972, s. 331) *ol-* fiilinin “durum değişikliğine işaret ettiğini” belirtmektedir. Bu anlam ilişkisiyle yardımcı fiil işleviyle *ol-*, gerçekleştiği an itibariyle başlamalı / ön sınırı vurgulayan bir fiildir ve sonrasında süreklilik / sınır vurgulamayan bir durum ortaya çıkmaktadır.

Ol- fiili, diğer fiillerden farklı olarak sıfat-fiil veya çekim eki aldığı düşünülen yapıların üzerine gelerek başka birleşik yapılar da kurabilmektedir. Bu yapılarda da kendinden önce gelen biçim birim ile *ol-* fiilinin birleşimi, yapıya ayrı kılınış özellikleri katmaktadır.

Bu çalışmada *ol-* fiilinin kılınış özellikleri, Dilaçar'ın (1989) sınıflamasındaki terimlerle değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra Johanson'un sınıflandırma modeli de Dilaçar'la birlikte verilmiştir. Buna göre *ol-* fiilinin kılınış özellikleri, bitimli / son sınırı vurgulayan, başlamalı / ön sınırı vurgulayan, sürekli / sınır vurgulamayan olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir (bk. 4.5.2. Kılınış Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

BÖLÜM III

YÖNTEM VE MALZEME

3.1. Araştırma Modeli

Araştırmanın hazırlık aşamasında *ol-* fiilinin dil bilgisel görünümünü ortaya koyan betimlemelere yönelik literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda çalışmanın alt yapısını oluşturan kuramlarla ilgili kaynaklar araştırılmaya başlanmış ve pek çok kaynağa ulaşılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar, içerdikleri konulara göre işlenerek kuramsal çerçeve oluşturulmuştur.

Araştırmanın ikinci aşamasında araştırma materyali olarak seçilen 7 metin, elektronik ortamda taranarak bilgisayara aktarılmış ve bir veri havuzu oluşturulmuştur. Bu veri havuzunda yer alan 7 esere dayalı olarak *ol-* fiilli bütüncü ortaya çıkmıştır. Böylece örneklem, inceleme yapmaya hazır hâle getirilmiştir.

Araştırma materyali 2 roman, 2 deneme, 1 tiyatro, 1 şiir ve 1 öyküden oluşmaktadır. Eserlerin seçiminde belirli ölçütlere dikkat edilmiştir. Bunlar, ölçünlü dili temsil edebilmesi, farklı yazın türlerinde olması ve sayfa sayısıdır. Bu ölçütlere göre seçilen eserler bağlamında yapılan çalışma, özellikle 1960'lı yıllardan günümüze Türkçe ölçünlü dildeki *ol-* fiilinin dil bilgisel görünümünü içermektedir. Bu bağlamda 1959-1987 yılları arasında yazılan tiyatro metinleri, 1976'dan 1986'ya kadar farklı yıllarda yazılan şiirler ile ilk baskısı 1989'da yapılan roman inceleme materyali arasında yer almaktadır. Farklı yıllarda yazılan bu eserler, en azından ortalama 1960-1990 arasına ışık tutmaktadır. Çalışma Türkçe yazı dili odaklıdır. *Ol-* fiilinin geçirdiği dönemleri göz önünde bulundurmak için fiilin tarihsel geçmişine bakmak ve bugün için geniş bir alana yayılan Türk dünyasında fiilin kullanımlarını ortaya koymak, bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Bu nedenle fiille ilgili elde edilen bulgular, 1960'tan günümüze Türkçe yazı dilindeki kullanımlarını yansıtmaktadır. 1960'lı yılların ölçüt alınması, bazı yönlerden önemlidir. Her ne kadar dilde yeni yapılaşmalar, yeni oluşumlar olası olmakla birlikte bu yıllar, o dönemin genel dil görünümü hakkında bilgi verme olanağı sunmaktadır. Bilindiği üzere Cumhuriyet'in

ilanından sonra yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar türetme çabası görülür. Bu bağlamda *ol-* fiilinden türetilen birçok sözcük, alıntı sözcüklere karşılık olarak dilde yerini almıştır. 1960’larda yazılan bu eserlerde *ol-* fiilli türetmelerin birçoğu –aynı sıklıkta olmasa da- görülmektedir. Bu türetmeler tam olarak ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu sorunun yanıtı, bu çalışmanın amaçlarından biri değildir. Ancak 1960’lı yıllarda yazılan eserlerde bu sözcüklere yer verilmesi, en azından o dönemden önceki türetmeler olduğunu düşündürmektedir. Farklı yazın türlerine ait eserlerin seçimi, *ol-* fiilinin bütün bu türlerde hangi görünümüleriyle kullanılabildiğini belirlemeye olanak sağlamaktadır. Örneğin şiir derlemesi, *ol-* fiilinin -fiilin bazı farklı görünümelerini de içermekle birlikte- özellikle söz kalıplarındaki kullanımları açısından veri sağlamıştır. Tiyatro metni ise *ol-* fiilli kullanımlar arasında en ilgi çekici olanıdır. Tiyatro metninin bu çalışma açısından en önemli özelliği, –diğer türlerden daha çok- sözlü dili yansıtmasıdır. Bu metin sayesinde –her ne kadar kesin olmasa da ve sınırlı sayıda- *ol-* fiilinin sözlü dildeki kullanımlarını elde etme olasılığı vardır. Diğer bir özelliği ise metnin kurgusu gereği anlık konuşmaları içermesidir.

Araştırmanın diğer aşamasında bütüncede yer alan örneklem çerçevesinde *ol-* fiilli kullanımların incelenmesine başlanmıştır. Bütünce ± 4000 civarında *ol-* fiilli kullanımı içermektedir. İnceleme, dil bilgisinin ses bilgisi dışındaki bütün görünümelerini içerecek biçimde yapılmıştır.

Bu çalışma, istatistiksel ve karşılaştırmalı bir çalışma değildir. Bu nedenle *ol-* fiilinin taranan eserlerdeki kullanım sıklığının belirlenmesi veya başka bir fiil ile doğrudan bir karşılaştırılması yapılmamış, yeri geldikçe başka bazı fiillere değinmekle yetinilmiştir. Çalışmada *ol-* fiilinin belirlenen kullanım özellikleri, betimlemeli bir yaklaşımla hazırlanmıştır.

Araştırmada *ol-* fiili eşzamanlı bakış açısıyla ele alınmıştır. Ancak bazı bölümlerde *ol-* fiilinin ilginç ve spesifik görünümleri için tarihsel dönemler ile çağdaş Türk dil ve lehçelerine de değinilmiştir. Sonuçlar, öneriler ve değerlendirmeler, elde edilen bulgulara dayanılarak paylaşılmıştır.

3.2. Araştırma Evreni

Çalışmanın araştırma evreni, Türkçedeki *ol-* fiilinin dil bilgisel görünümleridir. Fiilin dil bilgisel görünümelerini betimlemek için yazılı eserlerden

hareket edilmiştir. Bu eserler, farklı yıllara ait olmakla birlikte en eskisi 1959 yılında kaleme alınmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgular, bütüncedeki örnekleme dayalıdır. Ancak olduğu bilinen fakat bütüncede yer almayan kullanımlar için farklı eserlere başvurulmuştur. Bunların sayısı oldukça sınırlıdır. Çalışmada yer alan örnekler, iki yöntemle verilmiştir. Taranan eserlerden oluşturan bütüncedeki örnekler, parantez “()”, bütüncenin dışına çıkılan örnekler ise köşeli parantez “[]” içerisinde verilmiştir. Kuramsal çerçevede incelenen kaynaklardan alınan örneklerde ikinci yöntem kullanılmıştır. Örneklerin iki farklı yöntemle verilmesi, kronolojik sıranın bozulması olarak yorumlanabilir. Ancak bütünceden elde edilen örnekler ile özellikle kuramsal çerçeveyi oluşturan kaynaklardan alıntılanan örneklerin birbirine karışmaması için bu yöntemin uygulanmasına gerek görülmüştür.

Çalışmada *ol-* fiilli bulgular için en az 3 örnek verilmesine dikkat edilmiş, ancak bazı bulgularda yeterli örnek bulunmadığı için bu sayı 3’ün altında kalmıştır. *Ol-* fiilinin çekim özelliklerinin incelendiği bölümde *ol-* fiili, hem gönderimde bulunduğu kişilere hem de olumlu-olumsuz biçime göre değerlendirilmiştir. Buna göre bu bölümde bütün kişilerin teklik ve çokluk, olumlu ve olumsuz biçimleri için 2 örnek vermekle yetinilmiştir. Örneklerin hangi eserden seçildiğini göstermek amacıyla yazarın ve eserlerin kısaltmaları verilmiş, hemen sonrasında hangi sayfada geçtiği belirtilmiştir. Örneğin “*TÖ, KD, s. 92*”, Turgut Özakman’ın *Karagöz’ün Dönüşü* adlı eserinin 92. sayfasında geçen *ol-* fiilli kullanımı tanımlamaktadır.

Çalışmada eser adları kısaltması, eserin başlığındaki ilk harfleri temsil edecek biçimde yapılmıştır. Ancak tiyatro derlemesi için “BO” kısaltması uygun görülmemiş, her bir tiyatro metni, adlarının kısaltılmasıyla verilmiştir.

Araştırma materyalinden elde edilen bütünce, Türkçede *ol-* fiilinin dil bilgisel özelliklerini önemli oranda yansıtmaktadır. Çünkü sıklığı yüksek olan fiil, taranan eserlerde pek çok dil bilgisel görünümle kullanılabilme olanağına sahiptir. Yine de bu çalışma *ol-* fiiliyle ilgili bitmiş değil, ancak bir başlangıç çalışması olabilir. Başka yazınsal türlere ait eserlerden elde edilebilecek verilerle ve farklı bakış açılarıyla yeni bulgular elde edilebilir ve böylece *ol-* fiilinin dil bilgisi bütünlüklü bir yapıya kavuşabilir.

3.3. Veri Toplamada Kullanılan Malzemeler

Çalışma materyali için seçilen eserlerden tiyatro derlemesinde 1957-1987 yılları arasında yazılan 8 metin bulunmaktadır. Bu metinlerden *Hastane* ve *Karagöz'ün Dönüşü* 1957, *Kardeş Payı* 1966, *Darılmaca Yok* ve *Berberde* 1969, *Ah Şu Gençler* ve *Ak Masal Kara Masal* 1982, *Ben Mimar Sinan* 1987 yıllarında kaleme alınmıştır. Dil incelemelerinde tiyatro metinlerinin diğer yazın türlerine göre daha fazla veri sağladığı –doğal olarak işlenen konuya göre- söylenebilir. Çünkü bu metinler, baştan sona 1. kişi ağzından cümleleri içermektedir ve bu yönüyle sözlü dile diğerlerinden daha çok yakınlık göstermektedir. Çalışmada *ol-* fiili sözlü dil bakımından incelenmemiş olmakla birlikte tiyatro metinleri bu açığı –ses bilgisel açıdan değilse bile- bir nebze de olsa giderebilmiştir. Örneğin bu metinler aracılığıyla *ol-* fiilli birleşik çekimlerin sözlü dilde çok fazla yer bulmadığı söylenebilir. Tiyatro metinleri, kiplik incelemeleri için de önem taşımaktadır. Çünkü diyalogların yine 1. kişi ağzıyla oluşturulması konuşucunun hangi kişisel tutum içinde bulunduğunu daha açık bir hâle (ses tekrarları, tonlama vb. özellikleriyle) getirebilmektedir.

Şiir derlemesi ise 1976-1986 yılları arasında yazılan şiirleri kapsamaktadır. İçerisinde ±80 şiir vardır. Bütüncede yer alan eserler içerisinde (eserin sayfa sayısı ve sıklığı bakımından ortalamaya vurulduğunda) *ol-* fiili ile ilgili en az örnek şiir derlemesinden tanıklanmıştır. Aslında bu bile *ol-* fiili hakkında bir veridir. Belki fiilin kendisinden belki şiirlerin yazıldığı dönemden belki de –en büyük etken bu olsa gerek- şiir türünün yapısından *ol-* fiiline çok fazla yer verilmemiştir. Ancak bu görüşün netliğe kavuşması, başka şiirlerden elde edilecek verilerin karşılaştırılmasıyla olasıdır. Yine de bu şiir derlemesinden tanıklanan örnekler, *ol-* fiilin genel çerçevesinin ortaya çıkarılmasında katkı sağlamıştır.

Araştırma materyali olarak taranan eserler içerisinde 2 roman vardır. Bunlardan biri, çocuk romanıdır (*Merhaba Sevgi*). Bu roman ilk olarak 1989 yılında yayımlanmıştır. Bir çocuk romanının seçimi, *ol-* fiilli kullanımların çocuklara ne derecede hitap edebileceği hakkında birtakım çıkarımlar yapılabilmesinde olanaklar sunmaktadır. Çocuklara yönelik olması dolayısıyla dili son derece sade olan bu metinde *ol-* fiiline epeyce yer verildiği görülmektedir. Bu durum, metnin düz yazı olmasına, yazarın tercihinin veya artık *ol-* fiilin o yıllar itibarıyla var olan özelliklerine başka özelliklerini de katarak dile yerleşmiş

olabileceğiyle açıklanabilir. Nedeni ne olursa olsun *ol-* fiilinin 1990'lı yıllar itibariyle genel bir perspektif çizmeye başladığı söylenebilir. Zaten bu düşünce, 2000'li yıllarda yazılan eserlerden elde edilen verilerle desteklenmektedir. Tiyatro metinleri ile şiirlerin ve çocuk romanının yazıldığı yıllar, 2000'den öncesinde *ol-* fiilli görünümeler hakkında bazı verilerin elde edilmesine olanak tanımıştır. Diğer romanın (*Patasana*) ilk baskısı ise 2000 yılında yapılmıştır. Taranan eserler içerisinde en hacimli olan metin budur (392 sayfa).

Materyaller arasında 2 deneme vardır. Bu eserlerin yayım yılları, 2004 (*İçimizde Bir Yer*) ve 2005'tir (*Binbir Yaşam Sahnesi*). İlkinin içerisinde 30 deneme yazısı vardır ve 158 sayfadan oluşmaktadır. Diğerinde ise 47 deneme yazısı vardır ve 202 sayfadır.

Öykü metni ise (*Daha Önce Tanışmış mıydık*) 2003'te yayımlanmıştır. İçerisinde 6 öykü vardır ve 53 sayfadır.

Taranan bu metinler içerisinde *ol-* fiiliyle ilgili en ilginç örnekler, çoğunlukla tiyatro metni ile *Binbir Yaşam Sahnesi* ve *Patasana* adlı eserlerden tanıklanmıştır. Bu tespit, tiyatro metni için türüne, diğerleri için yazarların dil kullanımına bağlanabilir. Örneğin *Patasana*'da yazar, özellikle eylemin gerçekleşme biçimini çoğunlukla *ol-* 'lı birleşiklerle anlatmaktadır. Bu yönüyle –yazarın dillerdeki *görünüş* bildirimini bilmemekle birlikte bunu bilinçli bir tercihle yaptığı düşünülebilir- eylemin gerçekleşme biçiminin bittiği, sürdüğü gibi anlatımlar, daha açık bir işaretlemeye dile getirilmiştir. Örneğin *dikilen* değil *dikilmekte olan*, *geldiği* değil *gelmiş olduğu*, *gelen* değil *gelmez olan* vb. kullanımlar oldukça çoktur. *Binbir Yaşam Sahnesi* ise yazarın üslubuna bağlanabilir. Çünkü *Binbir Yaşam Sahnesi* –diğerinden daha çok- yazı dili ile sözlü dil arasındadır ve sözlü dilde daha yakın olması beklenen kimi kullanımlar bu eserde görülmektedir: *hayrola*, *kimin hayatı ola ki*, *inan olsun ki* vb.

Bu çalışmada kullanılan materyallerin kaynakçası şöyledir:

- Altan, A. (2004). *İçimizde Bir Yer* (3. bs.). İstanbul: Alkım Yayınevi. (deneme, 158 sayfa).
- Behramoğlu, A. (2003). *Yaşadıklarımın Öğrendiğim Bir Şey Var Toplu Şiirler II* (11. bs.). İstanbul: Adam Yayınları. (şiir, 191 sayfa).
- Boysan, A. (2005). *Binbir Yaşam Sahnesi* (2. bs.). İstanbul: Bilgi Yayınevi. (deneme, 202 sayfa).

- Kopan, Y. (2003). *Daha Önce Tanışmış mıydık?*. İstanbul: E-Kitap Yayınevi. (öykü, 53 sayfa).
- Kutlu, A. (2012). *Merhaba Sevgi* (14. bs.). İstanbul: Bilgi Yayınevi. (roman, 149 sayfa)
- Özakman, T. (2017). *Bütün Oyunları 3* (8. bs.). İstanbul: Bilgi Yayınevi. (tiyatro, 203 sayfa).
- Ümit, A. (2010). *Patasana* (35. bs.). İstanbul: Everest Yayınları, (roman, 392 sayfa).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKÇEDE *OL*- FİİLİ

CİLT II

Mehmet UZUN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

TÜRKÇEDE *OL*- FİİLİ

CİLT II

Mehmet UZUN

Danışman: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2022

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Biçim Bilgisel Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Biçim bilgisi, “1. Sözcüklerin, biçimbirimlerin yapısını inceleyen dilbilgisi alanı. Bu açıdan, sözlükbirimlerin ve sözcük-biçimlerin oluşum süreçlerini, biçimbirimlerin bu süreçteki kuruluşlarını ele alır. 2. Bir dilin dilbilgisinde, o dilin sözlükbirimlerinin ve sözcük-biçimlerinin oluşum süreçlerini, biçimbirimlerin bu süreçteki kuruluşlarını içeren bileşen.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 53) biçiminde tanımlanmaktadır. Buna göre bu aşamada, bir sözlük birimi olan *ol-* fiilinin türetilmesiyle meydana gelen diğer sözlük birimlerin ve çekimlenmesiyle oluşan sözcük biçimlerin incelenmesi ele alınmıştır. Yani *ol-* fiilinin üzerine alabildiği bağımlı ardıl biçim birimlerle kullanımları incelenmiştir. Bu değerlendirme, *ol-* fiilinin hangi çekim, yapım ve fiilimsi ekleriyle kullanılabildiği ve sözlüklerde madde başı olarak yer alabildiği sözcükler hakkında da bilgi vermektedir. Böylece *ol-* fiilinin biçim bilgisel özellikleri, zaman ve tasarlama çekimleri, yapım özellikleri, sözcük türleri içindeki yeri, fiilimsi ekleri ve birleşik sözcük kullanımlarının yanı sıra sözcük ailesinin ortaya konmasını sağlamaktadır.

Zaman çekimleri, *ol-* fiilinin zaman ekleriyle sıklığı, yapım (türetim) özellikleri ise sözcük ailesi bakımından önemlidir. Çünkü çok anlamlı bir sözcük olan *ol-* fiili, anlamlarına bağlı olarak bütün zaman ekleriyle kullanım alanına çıkamayacağı gibi, her yapım ekiyle de türetilmemektedir. Dolayısıyla sözcüğün anlam-biçim birlikteliği, hem çekim hem de yapım özelliklerini sınırlandıran bir görünüm sergilemektedir. Bu sınırlandırma içerisine fiil çekiminde yer alan kişi ekleri de dâhildir. Başka bir deyişle fiilin zaman çekimleri ile yapım özellikleri, anlamıyla sıkı sıkıya bir bağlantı içerisindedir. Özellikle yapım özellikleri, “*ol-* fiilinin türetmeye elverişli bir fiil olup olmadığını” ortaya çıkarmıştır.

4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Türk dilinde isim ve fiil çekimi olmak üzere iki türlü çekim sistemi bulunmaktadır. Çekim, kısaca sözlük birimlerden sözcük biçim oluşturma

sürecidir. *Ol-* sözlük biriminin de bir fiil olması dolayısıyla bu aşamada söz konusu fiilin, fiil çekimleri ele alınmıştır. Fiil çekimi, “eylemlerin uğradıkları biçimbilimsel değişikliklerin tümü(dür.)” (Vardar, 2007, s. 59). Bunlar içinde “zaman, kip, kişi, sayı, çatı vb. (Vardar, 2007, s. 97; İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 128) bildirimler vardır. Ancak bu kavramlardan *kipin* bağlam içerisinde yer alan diğer ögelerle ilişkisi bulunması dolayısıyla sadece fiillerle ilgili olmadığı açıktır. Fiiller, bu kavramları yansıtmada yapı içinde yer alan bir öge durumundadır. Çünkü fiiller, tek başlarına soyuttur ve üzerine çeşitli ardıl biçim birimleri olarak kullanım alanına çıkmakta ve cümledeki diğer ögelerle bağlantı kurmaktadır. Bu bağlantı, fiillerin çekime girmesiyle olasıdır.

Kök veya gövde durumunda bulunan soyut fiillerin gerçekleşebilmesi, yani somutlaşabilmesi için belirli birtakım ögelere gereksinim vardır. Bu ögelerin başında fiil çekim ekleri ile kişi ekleri gelmektedir. Böylece fiiller, belirli bir çekim sistemine girerek kullanım alanına çıkmaktadır. “Bir işin, oluşun, kılışın gerçekleşmek için iki şeye ihtiyacı vardır. Bunlardan biri zaman, diğeri hareketi yapacak olandır. (...) Zaman yoksa hareket de yoktur. Yapan yoksa hareket de yoktur.” (Üstünoğlu, 2004, s. 679). Türkçede beşi “bildirme / haber” ve dördü “tasarlama / dilek-şart” olmak üzere dokuz fiil çekim sisteminin olduğu genel kanıdır. Ancak belirli zaman dilimlerini ve tasarımları karşılamak için ardıl biçim birimlerin bulunmadığı tarihsel dönemlerde ve günümüz Türkçesinde bunların yerine birtakım söz dizimsel yapıların kullanıldığı da bilinmektedir. *-mAk gerek, -mAk lazım, -mAk üzere* vb. yapılar, bu ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Çalışmada sözü edilen bu yapılar da çekim özellikleri bölümünde değerlendirmeye alınmıştır.

4.1.1.1. Basit Çekimlerde *ol-* Fiili

4.1.1.1.1. *ol-* Fiilinin Zaman Çekimleri

“Çekimli bir eylem; hareketi, işi, oluşu, kılışı *tarz / zaman / kişi* üçgeninde belirtir. Bu özellikteki eyleme bitmiş eylem, çekimli eylem adı verilir. (Üstünoğlu, 2004, s. 678). Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere Türk dilinde çekimli bir fiil, kip, zaman ve kişi bildirimini taşımaktadır. Bu dil bilimsel ögelerin yanı sıra biçim-anlam birleşimi olan görünüş kavramı da yine çekimli fiil aracılığıyla

aktarılmaktadır. Türk dilinde gerek kip ve gerekse görünüş, ardıl biçim birimlerle ilgili olmakla birlikte yalnızca biçime bağlı değildir ve farklı yönlendiricilerin katkısıyla belirlenmektedir. Yani genel kanı olarak denebilir ki Türk dilinde belirli biçim birimler, –doğrudan veya dolaylı olarak- bu üç kavramı (yani kip, görünüş ve zaman kavramlarını) bir arada karşılamaktadır.

Yalnızca biçime bağlı olmayan kip ve görünüş kavramları bir yana bırakıldığında Türk dilinde zaman bildirimi fiillerin (anlamly veya görevli) üzerine gelen “bildik zaman ekleriyle sağlanmaktadır.” (Yüceol Özezen, 2009, s. 19). “Zaman eklerinin işlevi, eylemde var olan zamanı bir ölçüde somutlaştırmak, belirgin kılmak, geçmiş-şimdi-gelecekte oluşan zaman çizgisi içinde bir yere oturtmaktır.” (Üstünoğlu, 2004, s. 679). Bu “bildik” zaman ekleri, “eylemin gösterdiği iş, oluş ve durumun gerçekleşme dönemini dilbilgisel olarak belirleyerek” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 284) gerçek zamandan ayırmaktadır. Ancak bu “bildik” zaman ekleri, gerçek zamanın bölümlenmesinde yeterli olmadığı gibi “bu ‘bildik’ zaman eklerinin bir bölümü, kendi ‘bildik’ işlevinin dışında da kullanılabilmektedir.” (Yüceol Özezen, 2009, s. 19). Örneğin Türkçede gelecek zamanı karşılamak için –AcAk biçim birimi vardır. Bu biçim birim, eylemin gelecekte gerçekleşeceği süre hakkında bir bilgi vermezken eylemin gerçekleşmesine çok kısa bir süre kaldığını belirtmek için –mAk üzere yapısı kullanılmaktadır. Yine gereklilik bildirimi için –mAIl ekinin bulunmadığı dönemlerde –gU ol / -gU kergek / kerek, -mAk kergek / kerek vb. yapılar söz konusu işlevi karşılamaktadır. Bu tür kullanımlar, gerek zaman bildirimi gerekse tasarlama anlamları için yalnızca biçim birimlerin kullanılmadığını, sözlük birimler ile söz diziminden yararlanıldığını göstermektedir. Hatta bu kullanımların bazıları, sözü edilen işlevler için belirli ardıl biçim birimlerin bulunduğu örneğin Türkçede hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

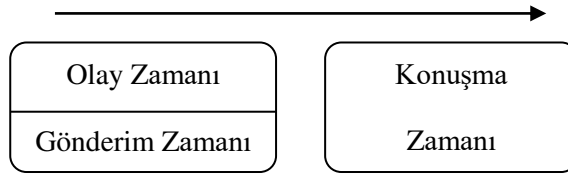
Bu çalışmada ol- fiiliyle ilgili sözü edilen kullanımlar belirleneceği gibi ol- fiilli zaman çekimleri, bu aşamada kip konusundan bağımsız olarak ele alınmıştır. Zaman ve görünüşün birbiriyle iç içe olmaları dolayısıyla, yeri geldikçe ilgili yerlerde görünüş konusuna değinilmiştir. Yine ol- fiilinin zaman çekimlerinde fiil çekim eklerinin “bildik” işlevlerine değinilmiş, “özel” kullanımları, yani diğer zamanları karşılayan özellikleri, görünüş konusu içerisinde değerlendirilmiştir. Ayrıca zaman çekimleri, OZ’nin, GZ’nin ve KZ’nin ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir. Çünkü “dilsel zaman (linguistic time), gönderim zamanı ve

konuşma zamanını, görünüş ise, olay zamanı ve gönderim zamanını ilişkilendirmektedir.” (İbe Akcan, 2005, s. 8). Yani GZ ile KZ arasındaki ilişki dilsel zamanın, OZ ile GZ arasındaki ilişki ise dil bilgisel görünüşün belirlenmesinde etkindir. Fiil zamanı, KZ olan *şimdiyi* merkeze alarak belirli bir yere yerleşmektedir. Bu da OZ ve KZ arasındaki bağlantının yanı sıra GZ ile de ilgilidir. GZ, OZ ve KZ arasında bağlantı kuran bir özelliğe sahiptir. Kimi zaman KZ’den önce kimi zaman sonraya ait olarak diğer iki öge arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır. GZ, özellikle birleşik çekimlerde daha farklı konumlarda yer almakta ve aynı zamanda görünüş kavramı hakkında da belirleyici olmaktadır. GZ’nin belirlenmesi, cümlede ya da ilgili metin bağlamında kullanılacak zarflar (zaman gönderimini belirlemede kullanılabilecek zaman zarfları) ya da olayların betimlendiği metindeki diğer cümlelerin zamanlarıyla sağlanmaktadır.

4.1.1.1.1. *oldu Çekimi*

Türkçede çeşitli terimlerle karşılanmakla birlikte çoğunlukla “belirli geçmiş zaman” (Çalışmada bu terim tercih edilmiştir.) olarak belirtilen bu zaman dilimi, “betimlenen eylemin geçmişte gerçekleştiğinde ya da konuşucunun eylemin gerçekleşmesini kendi kişisel gözlemiyle bildiğinde kullanılmaktadır.” (Underhill, 1976, s. 48). Bu zaman dilimi, genel olarak “bildik” bir yaklaşımla böyle tanımlanmasına karşın kimi zaman konuşucunun kişisel gözlemi olmasa da olayların dışavurumunu sağlayabilmektedir. Yani konuşucu, gözlemlemese bile dile getirilen olay hakkında kesin bir bilgiye sahipse bu zaman dilimini kullanabilmektedir. Bu nedenle “kesin geçmiş zaman” terimiyle de karşılanması söz konusudur.

Belirli geçmiş zaman, -özel kullanımları bir kenara bırakıldığında- KZ’den önce gerçekleşen / tamamlanan olayların anlatımını sağlamaktadır. Bu zamansal özelliğiyle çekimli fiildeki eylemin KZ’den önce gerçekleştiği bilgisini vermektedir. Buna göre eylemin OZ’si, KZ’den öncedir. OZ’nin önce gerçekleşmesi, doğal olarak GZ’nin de KZ’den önce olduğu anlamına gelmektedir. Belirli geçmiş zaman çekiminde OZ ve GZ eşzamanlıdır ve belirtilen zaman noktasını işaret etmektedir. KZ ise bu iki ögeyle artzamanlı bir ilişki içerisindedir.

Şekil 34. Belirli geçmiş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi

Şekil 34’teki dizilim, aynı zamanda şöyle de gösterilmektedir:

“OZ=GZ $\implies$ KZ”. Bu dizilime göre *oldu* geçmiş zaman çekimi, *bitmişlik / sınır sonrasılık* görünüşünü işaretlemektedir.

(63) Aradan yıllar geçti.

Geleceğini merak ederek izledim kendi hayatımı.

Mutluluk ve başarı bekledim hep.

İkisini de bulduğum zamanlar oldu, ikisini de kaybettiğim zamanlar.

Hayatın benle dalga geçtiği ve benim hayatla dalga geçtiğim zamanlar oldu. (AA, İBY, s. 26)

(63)’te anlatılan olay, konuşucunun anlatımını sergilediği ana göre üç türlü zaman noktasına sahiptir.

Söylem zamanı: KZ, *şimdi*.

Eylem zamanı (*oldu*): Çekimli fiilin işaretlediği OZ, *geçmiş*

Olayların meydana geldiği zaman (*aradan geçen yıllar*): GZ, *geçmiş*.

Buna göre konuşan özne içinde bulunulan zamanda, yani *şimdide* söylemi gerçekleştirmektedir. OZ, *oldu* çekiminde görüldüğü üzere geçmiş zamandır ve bu olayların GZ’si geçmiş zamanda belirtilen *aradan yıllar geçti* ifadesidir. Buna göre (63) cümlesi, *aradan geçen yıllar içinde (...) zamanlar oldu* biçiminde anlaşılmaktadır.

Ol- fiilinin -diğer fiillerde olduğu gibi- belirli geçmiş zaman çekimi oldukça yaygındır. Bu yaygın kullanım, *ol-* fiilinin anlam alanına bağlı olabildiği gibi basit çekimlerin birleşik çekimlere göre daha yaygın olmasıyla da ilgili görünmektedir. Dolayısıyla Türk dilinde birleşik çekimler, dilin muhtemelen daha geç dönemlerinde ortaya çıkmış olmalıdır. ET metinlerde birleşik çekimlerin basit çekimlere göre azlığı da bu düşüncüyü doğrular niteliktedir.

Türkçe fiil çekiminde altı özneye yönelik olumlu ve olumsuz olmak üzere on iki çekim biçimi vardır. Taranan metinlerde *ol-* fiilinin olumlu belirli geçmiş zaman çekiminde yalnızca 2. çokluk kişi çekimine (*oldunuz*) örnek yoktur. Olumsuz çekimde ise 1. çokluk (*olmadık*) ve 3. çokluk (*olmadılar*) kişilere ait bir kullanıma rastlanmamıştır. Ancak *ol-* fiilinin bu kişilerle çekimi, Türkçe için olasıdır. Diğer kişilerin olumlu ve olumsuz biçimleri için (*oldum / olmadım, oldun / olmadın, oldu / olmadı, olduk, olmadınız, oldular*) örnek bulunmaktadır. Tanıklanan bu çekimlerde özellikle 3. teklik kişi çekiminin yaygın olduğu görülmektedir. Bu durum, *ol-* fiilinin anlam alanının çoğunlukla insan dışı kavramlara ait olmasıyla ve anlatıcı tipolojisiyle ilgili olsa gerektir. Çünkü metin anlatıcısı, kendini çoğunlukla metne katmadan gözlemlediğini 3. kişi ağzıyla anlatmakta, ancak metin anlatıcısının kendini anlattığı ya da metin kahramanlarının konuşturulduğu parçalarda 1. ve 2. kişi çekimlerine rastlanmaktadır.

- (559) ERKEK —(*Kafa sesi*) Babam her şeyden anlar sanıyordum. Futboldan zerre kadar çakmıyormuş, geçen gün rezil oldum. (TÖ, AŞG, s. 60)
- (579) 2. HASTA —Kim çıkardı koynundan tavşanları, ördekleri?
1. HASTA —Ben!
2. HASTA —Gördün mü?
1. HASTA —Ne diye engel olmadınız? (TÖ, H, s. 74)
- (671) 1. OYUNCU —(*Bir süre sonra aralarından çıkar.*) Çok çalıştık, ama olmadı, yenildik o gün. Yenilince disiplin daha sıkılaştı. Daha iyi beslendik, daha çok ezberledik. Antlar içtik, dualar ettik, kurbanlar kestik, oynadık. Ama ha babam yeniliyorduk. Yenildikçe yandaşlarımız kızıyor, kızışıyor, kulüp karışüyordu. Başkanın koltuğı sallanıyordu. Antrenör bir basın toplantısı yaparak durumu açıkladı. (TÖ, DY, s. 128)
- (707) MİMAR SİNAN —O tarihlerde, demir ve çimento karışımı betonarme tekniğı henüz bulunmamıştı. Bu yüzden, bu amaç, birdenbire gerçekleşemezdi. Adım adım, ağır ağır gerçekleşecektir. Bakınız, gelişim nasıl oldu. (TÖ, BMS, s. 156)
- (917) İlk kez yemeğı çıktığı erkek, genç ve güzel kadını gece yarısı evinin kapısına getirdi. Erkeğın ısrarı üzerine de razı oldu: (AB, BYS, s. 60)

- (966) Evet, yıllar geçti... Neler olmadı neler... Sesli film mi icat olmadı, aya mı gidilmedi... (AB, BYS, s. 78)
- (981) Öyle bir zat tanıdım ki, ömrümde yalnız iki kez görüştüm, iki akşam yemeğinde beraber oldum. (AB, BYS, s. 81)
- (1486) Kadriye Hanım bütün hayatımı değiştirdi. İnanır mısınız, o okumayı sevmeyen hayta, kitap üstüne kitap devirmeye başladı. Rahmetli babam bu çabamı göremedi yazık ki!.. Tıpkı babam gibi eğlenceden, gezmelerden, sazdan sözden keyif aldım. Üç çocuk sahibi olduk. (YK, DÖT, s. 5)
- (1875) Annesinin hazırladığı güzel, süslü yiyecek torbasını boynundan ve kolundan geçirerek çaprazlamasına astı. Sokağın başında öteki çocukları bekledi, hayvanları kapıdan çıkarıp ötekilerin arasına kattı, bu sırada diğer çocuklar Sevgi'ye yardımcı oldular. (AK, MS, s. 54)
- (1969) Aynaya baktığımda, karşımda iki kırmızı top gibi, şişen gözlerimi gördüm. Ne ayıp, herkese rezil oldun Sevgi, dedim kendime. (AK, MS, s. 101)
- (2995) “Sen niye savcı olmadın,” dedi Yüzbaşı. “Eminim karanlıkta hiçbir olay bırakmaz, hepsini çözerdin. Böylece bizim gibi salaklar da katilleri nasıl yakalayacaklarını öğrenmiş olurdu.” (AÜ, P, s. 234)

(966) örneğinde *icat olmadı* yüklemi, herhangi bir durum belirtmez. Bu yönüyle *icat ol-* fiili, aslında *icat et-* biçimindeki birleşik fiille eşdeğer görünümündedir. Dolayısıyla *icat olmadı* –hemen sonrasında devam eden yüklem ile birlikte düşünüldüğünde- edilgen çatının yerini tutmaktadır. Yani etken çatıdaki *icat ol-*, edilgen çatıdaki *icat edil-* ile hem anlamca hem de söz dizimi bakımından benzerlik taşımaktadır.

Ol- ve *git-* fiillerinin belirli geçmiş zaman çekiminin birlikte kullanımı, zaman noktasını pekiştirerek oldukça eski bir zaman noktasına gönderim yapmaktadır. Bu tür yapılar “*olup gitti*” biçiminde de kullanılabilir. Aslında bu kullanımlarda –*o* zarf-fiil ekinin fiil çekim eklerine yaklaşan bir görünümü vardır ve kullanıldığı fiil çekim ekinin işlevini pekiştirdiği söylenebilir.

- (950) Benim çocukluğumun çevresi bile yok oldu gitti. (AB, BYS, s. 71)

Ol- fiilinin belirli geçmiş zaman çekiminde, eylemin geçmişte gerçekleştiği bilgisi bulunmakla birlikte kimi zaman anlatılan durumun kendisi, KZ’de hâlâ devam etmektedir. Bu anlatımın elde edilmesinde *ol-* fiilinin çoğunlukla yardımcı fiil olarak kullanılmasının yanı sıra durum değişikliği bildirerek “bir görev, makam, san ve nitelik kazanmak” anlamına gelmesi de etkindir ve bu anlamıyla bütün kişi çekimleriyle (*oldum, oldun, oldu, olduk, oldunuz, oldular*) kullanım alanına çıkma olasılığı vardır. Asıl fiil kullanımlarında da kimi zaman durum değişimi görülmektedir. Metin bağlamı içerisinde eğer geçmişe gönderimi işaretleyen belirleyiciler kullanılmamışsa¹ durum değişikliğini anlatan *oldu* çekimlerinde GZ’nin OZ’yle başlayan ve KZ’yle kesişen bir görünümü vardır. Yani bu tür kullanımlarda olayın başlangıcına vurgu yapılmaktadır. Ayrıca bu dizilimin çoğunlukla KZ’yi içeren konuşma parçalarında görülmesi, dikkat çekicidir. OZ geçmişte bir zaman noktası olarak işaretlense de olayın kendisi veya etkileri, KZ’de de sürmektedir. Bu yönüyle *oldu* çekimi, *başlama* görünüşünü işaretlemektedir.

(348) Yıllar geçti, o piyesi seyrettiğim günden bu yana.

Yaşlandım.

Yazar oldum.

Gece trenleri geçti.

Yağmurlar yağdı.

Kadınlar *oldu*. (AA, İBY, s. 113)

(348) örneğinde iki *oldu* belirli geçmiş zaman çekimi vardır. Bunlardan ilkinde yardımcı fiil, ikincisinde ise asıl fiildir. Gerek işlev ve gerekse anlam bakımından farklı özellikte bulunan bu çekimlerden *yazar oldum* örneği, geçmişte bir noktada başlamıştır, ancak yazar olma durumu geçen yıllar içinde sürmektedir. İkinci *oldu* örneği ise geçmişte olmuş bitmiş bir olayı betimlemektedir. Yani ilki geçmişte başlayan ve devam eden *başlamalı / ön sınırı vurgulayan*, ikincisi ise

¹“(1405) Tam o tarihlerde, lokantanın karşısındaki ilkokulda öğretmenlik yapan Kadriye Hanım’a *âşık oldum.* (YK, DÖT, s. 4)” örneğinde görüldüğü üzere “âşık olma” durumu, zamanı belirleyen “tam o tarihlerde” ifadesiyle geçmiş zamana yönlendirilmiştir. Bu gibi durumlarda GZ ile OZ eşzamanlıdır ve KZ’den kopuktur.

geçmişte gerçekleşip biten *bitmişlik / son sınırı vurgulayan* görünüş işaretlemeleri yapmaktadır.

- (618) KARAGÖZ —Hacivat ne kadar istesem ağzımı senin kadar bozamam. Bir zamanlar bilir bilmez, Arapça, Farsça paralardın. Şimdi uşağın bile Frenkçe konuşuyor. Ulan her devrin adamısın be! Akıllısın gözüm çıksın. Bir bana bak, bir kendi haline. Seni döveceğime keşke kendimi dövseymişim. Benim dayağımı yiye yiye adam oldun, anam babam ölsün ki... Tüh... (TÖ, KD, s. 98)
- (775) Şimdi neredeyse hepsi frizör oldu, berber kalmadı. Ben yine de berbere giderim ya. (AB, BYS, s. 12)
- (1057) Hekimlerin politikaya meraklanmaları dünyada yaygın. Şimdi hatırladığıma göre bizde de başbakanlarımızdan ikisi doktordu. Zaten devlet adamı olarak yetişmiş başbakan bize nasip olmadı. (AB, BYS, s. 106)
- (1990) “Senin neyini seveyim a aptal kız. Hem sakatsın, hem de başımıza yük oldun. İnşallah köyüne sepetler seni.” (AK, MS, s. 113)
- (3538) “Kendi adıma ben, Kemal’in kuşku uyandıracak hiçbir davranışını, tavrını görmedim. Evet, biraz kıskanç bir insandı. İnsanları kırdığı olurdu. Ancak onun cinayetlerle ilişkili olacak bir davranışına tanık olmadım.” (AÜ, P, s. 365)

ET’den bu yana *er-* (> *i-*), *bol-* (> *ol-*) *tur-* (> *+D°r*) fiilleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Yine bu fiiller, isim veya isimliklerin üzerine gelmekte ve belirli çekim kalıbına sokarak onları yüklemleştirmektedir. İşlevleri bakımından benzerlik gösteren bu fiillerden *ol-* işlevini ve anlamını korumuş olmakla birlikte *i-* ve *+D°r* anlamlarını yitirmiş ve bütünüyle görevselleşerek dil bilgiselleşmiştir. Ancak bu tür çekimler, gerek biçim bilgisel ve gerekse söz dizimsel açıdan tam bir koşutluk içerisinde değildir. Çünkü *i-* fiilinin çekim örnekleri sınırlıyken *ol-* fiili bütün fiil çekimlerine sahiptir. Örneğin *i-* fiilinin gelecek zaman çekimi (**iyecek*) yokken *ol-* fiilinin vardır. Buna karşın Türkçede bu fiillerin işlevsel olarak benzer kullanımları hâlâ devam etmekte ve pek çok fiil çekiminde birbirinin yerini alabilmektedir. Bu fiil çekimlerinden biri, belirli geçmiş zaman çekimidir. Belirli geçmiş zamanda *ol-*, *i-* ve *+D°r* dilsel birimlerin koşutluğu, anlamsal açıdan birbirini destekler niteliktedir. *i-* fiili, yapısı gereği herhangi bir

durum değişikliği göstermezken *ol-* fiili hem [+]*durağan* hem de [+]*devingen* bir özelliğe sahiptir. Bu iki fiilin birbirine koşut kullanımı, [+]*durağan* bir durum söz konusu olduğunda ortaya çıkmakta ve her iki çekim biçimi de “*herhangi bir durumda bulunmak*” [+]*durağan* yapısını karşılamaktadır. Ayrıca bu koşutluğun daha çok 3. kişi çekimlerinde görülmesi de dikkat çekicidir.

(536) DELİKANLI —Sağlık programı bu galiba... Baba, teybi tamire vermiştin, *ne oldu?* (= *ne durumda(dır)? / akıbeti nedir?*)

BABA —Yarın akşam alacağım. (TÖ, AŞG, s. 45)

(1219) Hocamızın son önerisi *şu oldu:* (= *şuydu*) (AB, BYS, s. 159)

(1832) “*Deli mi oldun* (= *deli misin*) kızım sen? Hiç bu kadar güzel bir av bırakılır mı? Güzel bir elmayı bırakır mısın sen? Taze cevizi yahut? Hiç lezzetli, yararlı yiyecekler bırakılır mı?” (AK, MS, s. 34)

Belirli geçmiş zaman biçim biriminin üzerine soru ekinin geldiği durumlarda –diğer bütün fiillerde görüldüğü gibi- bir soru sorma anlamından çok ana cümleyi zaman bakımından sınırlandırma / pekiştirme söz konusudur. Bu tür kullanımlar, *olduğunda*, *olduğu zaman* anlamını taşımakta ve ana cümleye zaman yardımcı cümlesi olarak bağlanmaktadır.

(679) BERBER —Güzel söylüyorsunuz ya, beni alalım ele. Babam ben daha ilkokula giderken ölüverdi. Tıpkı sizin berber gibi. Annem çaresiz beni işe verdi. Kendi de başladı çalışmaya. Gece *oldu mu* (= *olunca / olduğunda*), ikimiz de yorgunluktan bitkin, çorbamızı içer içmez, küt yatağa, leş gibi uyurduk. (TÖ, B, s. 136)

Bununla birlikte *ol-* fiilinin belirli geçmiş zaman çekimindeki *oldu*, *tamam* / *pekâlâ*; *olmadı*, *hayır* / *yanlış* anlamlarına gelecek biçimde kullanılabilen söz kalıplarına da uygunluk göstermektedir (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

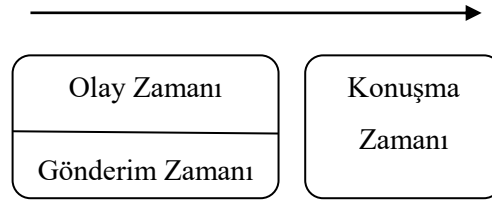
4.1.1.1.1.2. *olmuş* Çekimi

Türkçede *-m°ş* biçim birimi, geçmiş zamanı işaretleyen bir diğer fiil çekim ekidir. “Bu biçim birim, kip eki midir zaman eki midir, yoksa çok işlevli bir biçim birim olarak hem kipi hem de zamanı mı karşılamakta mıdır?” sorusu,

kaynaklarda farklı biçimlerde değerlendirilmekte ve dolayısıyla tartışılmaktadır. “Eylemlerde oluş, durum ya da edimin, içinde bulunulan süre diliminden önce olup bittiğini belirsiz olarak gösteren ya da başkalarından duyularak öğrenildiğini anlatan kip(tir.)” (Vardar, 2007, s. 35). Aslında bu tanımda yer alan “içinde bulunulan süre diliminden önce olup bittiği” ifadesi geçmiş zaman işaretleyicisi, “başkalarından duyularak öğrenildiği” ifadesi ise “rivayet / dolaylılık²” olarak yorumlanmakta ve çok işlevli bir kullanımının olduğunu düşündürmektedir. Benzer düşünce pek çok dil bilgisi ve dil bilim kaynağında da görülmektedir. Örneğin Korkmaz (2009, s. 599-600) “fiilin karşıladığı oluş ve kılışın içinde bulunulan zamandan daha önce gerçekleştiğini; ancak konuşanın bunu görmediğini, bilmediğini, başkasından duyup öğrendiğini veya farkında olmadan işlediğini ve sonradan fark ettiğini ya da gördüğünü bildiren şekil ve zaman kalıbıdır.” diyerek yine biçim birimin çok işlevliliğine vurgu yapmaktadır. Gerçekten de $-m^{\circ}\text{ş}$ biçim birimi, zaman gönderimi bakımından KZ’den önceki bir zamanda yapılan eylemi işaretlemenin yanı sıra dil kullanıcısının çeşitli duygu durumlarını dışa vurmak için de kullanılmaktadır. Karşıladığı anlatımlar nedeniyle çeşitli terimlerle karşılanmakla birlikte zaman bildirimi bakımından çoğunlukla “belirsiz geçmiş zaman” (Çalışmada bu terim tercih edilmiştir.) olarak adlandırılmaktadır. Belirsiz geçmiş zaman çekimli anlatımlar, anlatıcının özellikle üçüncü kişi olduğu metinlerde masalımsı bir anlatı ortamı yaratmaktadır.

Belirsiz geçmiş zaman çekiminde OZ, GZ ve KZ arasındaki ilişki, belirli geçmiş zamanda olduğu gibidir. Yani OZ ve GZ eşzamanlı olarak KZ’den önceye yerleşmektedir. Buna göre belirsiz geçmiş zamanda da ögeler arasındaki dizilim “ $OZ=GZ \implies KZ$ ” biçimindedir. Bu özelliğiyle $-m^{\circ}\text{ş}$ biçim birimi, yine *bitmişlik / sınır sonrasılık* görünüşünü işaretlemektedir. Ancak zaman bakımından “belirsiz” olarak yorumlanması ve “başkasından duyma, sonradan fark etme” anlatımları nedeniyle bu çekimin GZ’sinin de ister istemez “belirsiz” bir nitelik taşıyabileceğini belirtmek gerekir. Hatta “sonradan fark etme” anlatımının olduğu durumlarda, dolaylı olarak OZ’nin GZ’den önceye yerleşebileceği de düşünülebilir. Bu dizilim, Şekil 35’te gösterilmiştir.

² Dolaylılık (indirectivity) “anlatılan olayın, doğrudan değil, bilinçli bir katılımcı tarafından olayın karşılanmasına istinaden, dolaylı bir biçimde aktarılması demektir.” (Johanson, 2000b, s. 61)

Şekil 35. Belirsiz geçmiş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi

(197) Büyücü kendini lanetleyerek ağlarken denizkızı, sevdiği denizciyle birlikte dalgaların arasında kaybolmuş.

[Bu, ünlü Alman yazarı Hermann Hesse'nin çok bilinen "Cüce" hikayesinde anlatılan masallardan biri.] (AA, İBY, s. 70)

(197)'deki olayı, anlatıcı bir masaldan alıntılararak aktarmaktadır. Parçanın hem masala ait olması hem de olayın başka bir kaynaktan aktarılması, anlatıcının olayı sonradan öğrendiği anlamına gelmektedir. Olayın sonradan edinilmesi, doğal olarak OZ'yi KZ'den önceki bir yere yerleştirmekte, GZ ise –parçadan anlaşıldığı üzere- OZ ile aynı zaman noktasını paylaşmaktadır. Buna göre (197) örneğindeki üçlü zaman noktalarının görünümü şöyle sıralanabilir:

Söylem zamanı: KZ, *şimdi*

Eylem zamanı (*kaybolmuş*): OZ, *geçmiş*

Kaybolmanın gerçekleşme zamanı (*büyücünün kendini lanetleyerek ağladığı sırada*): GZ, *geçmiş*

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin belirsiz geçmiş zaman çekiminin tamamına yakını olumlu biçimde çekimlenmiş olmakla birlikte az sayıda olumsuz örneklerine rastlanmaktadır. Bunlar içerisinde yine 3. teklik biçimleri (*olmuş / olmamış*) oldukça yaygındır. Bunun dışında oldukça az sayıda 2. teklik (*olmuşsun*), 1. çokluk (*olmuşuz*) ve 3. çokluk (*olmuşlar*) kişi çekimli örnekleri vardır. Taranan metinlerde bulunmayan diğer kişi çekimleri ise (*olmuşum / olmamışım, olmamışsın, / olmamışsınız, olmuşsunuz / olmamışsınız, / olmamışlar*) Türkçe için olasıdır.

(1107) Bir yakın arkadaşımınla Kumkapı meyhanelerinden birine gidip oturduk.

Eski dostlar yok olmuş. Tüm meyhaneler yeni. (AB, BYS, s. 126)

(1406) Hazin ve sıcak bir gülümseyiş

Dudaklarında bir genç kızın

Kurbanı olmuş

Faşist kurşunlarının (AB, YÖBŞV, s. 94)

(1549) Naile Teyze, o yıllarda evinde kiracı olarak oturduğumuz bir kadıncağızdı. Bahçe içinde küçük bir evi vardı. Biz alt katta otururduk, o da üst katta otururdu. Hiç çocuğu **olmamış**, kocasını genç yaşında kaybetmiş zaten. (YK, DÖT, s. 14)

(2501) “Haklısınız Esra Hanım. Baraklar Türkmen’dir. Ama burada kuş karışması olmuş. Kız alıp vermişler, **akraba olmuşlar**. Türkmenler Araplara, Araplar Kürtlere karışmış. Ama Barak âdetleri yok olmamış.” (AÜ, P, s. 103)

(1107)’de “sonradan farkına varma” işlevini karşılayan *yok olmuş* birleşik fiili, bağlamda kullanılan “geçen gün” zarfıyla birlikte geçmiş zamana yerleşmektedir. Buradaki *yok ol-* birleşiminin “varlığı sona ermek” anlamı da fiilin içerdiği kılınış özelliği bakımından bitişi / son sınırı vurgulamayı karşılamaktadır. Bu da, olayın yine geçmiş zaman bildirdiğini doğrular niteliktedir. Ancak her eylemin olumlu ya da olumsuz olarak bir başka duruma gönderim yapması, olayın kendisinin, anlatımın gerçekleştiği an da geçerliliğini sürdürdüğü anlamına gelebilir. Yani “daha önce yok olmuş, şimdi de yoklar” biçiminde bir anlatım söz konusu olabilmektedir.

Olmuş belirsiz geçmiş zaman çekimi, kimi zaman –belirli geçmiş zamanda olduğu gibi- geçmişte başlayan ancak şimdide süren olayları da aktarmaktadır. Dolayısıyla bu tür anlatımların şimdiyle bir bağlantısı vardır. Ancak burada asıl anlatılmak istenen, süreklilikten çok “başlangıç sınırını” vurgulamaktır. Bu kullanımlar, özellikle durum değişikliği içeren fiiller için olasıdır. *Ol-* fiilinin sözcüksel alanı içerisinde “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamı da olduğu düşünüldüğünde geçmişte sahip olunan bir özelliğin değişmesi ve KZ’de başka bir özelliğin kazanılması söz konusu olacaktır. Buna göre GZ, OZ’ye yaklaşmakla birlikte KZ’yle de bağlantı kurmaktadır. Eylem geçmişte bir noktada değişime başlamış ve değişmiş hâliyle *şimdi* de devam etmektedir. Bu yönüyle *olmuş* çekimi, *başlamalı* görünüş değerini yansıtmaktadır.

- (608) KARAGÖZ —(*Uşğa*) Bu da kim?
 UŞAK —(*Resmi*) Beyefendinin oğulları...
 KARAGÖZ —Ulan Allah bağışlasın, eşek kadar olmuşun. (= *şimdi eşek kadarsın*) Gel, gel kucaklaşalım. (*Delikanlının üstüne yürür.*) Seni yaradana kurban olsun bu amcan... Seni... (TÖ, KD, s. 93)
- (626) KARAGÖZ —Neden olacak? Bir zamanlar Hacivat'tın. Şimdi Cemal Abdi olmuştun (*şimdi Cemal Abdi'sin*). Yarın kimbilir hangi kılığa gireceksin?
 CEMAL ABDİ —Yok canım, bu kadar basit olamaz. (TÖ, KD, s. 101)
- (809) İtir çiçekli, kamış perde sineklikli berberler kuaför olmuş. (*şu anda bu berberler kuafördür*) (AB, BYS, s. 22)
- (2555) Esra sakın görünmeye çalışıyordu:
 “Hayır şer olacak bir şey yok Maho Usta. Her gün ciple gidiyordum, bugün de minibüsle gideyim, dedim. Sizde ne var ne yok? Nasılsınız?”
 “Ne olacak” diyen Maho'nun güneşten kösele gibi sertleşmiş yüzü kederle buruşmuştu “Hacı Settar'ı duymuşuz, perişan olmuşuz.” (= *hâlâ perişanız*) (AÜ, P, s. 116)

Ol- fiilinin “herhangi bir durumda bulunmak, herhangi bir duruma ulaşmak” anlamında kullanıldığı belirsiz geçmiş zaman çekimlerinde de sözü edilen olay, geçmişte böyle bir durum almış olmakla birlikte şimdi de o durum devam etmektedir, anlamı verebilir. Bu gibi kullanımlarda OZ, KZ'den yine öncedir, ancak vurgulanmak istenen anlam, şimdi ne durumda olduğudur. Bu kullanımlarda da *olmuş* çekimi yine *başlamalı* görünüşü yansıtmaktadır.

- (1117) İstanbul olmuş (= *şimdi yirmi milyon(dur)*) 20 milyon. (AB, BYS, s. 128)

Ol- fiilinin belirsiz geçmiş zaman çekimlerinde de *i-* ve *+D°r'*a koşut olabileceğini düşündüren birtakım kullanımlar görülmektedir. Bu koşutluk, fiil çekiminin zamanı hakkında da bilgi vermekte ve *ol-* fiili, her ne kadar geçmiş zaman işaretleyiciyle çekimlenmiş olsa da aslında *şimdiye* bir gönderim yapılmaktadır. Doğal olarak bu durum, sözü edilen olayın süreklilik göstermesiyle de ilgilidir.

(818) Nasrettin Hoca sosyal bir fenomen olmuş. (= fenomendir) Toplum düzenine ışık tutuyor. Filozof. Halka düşünmeyi öğretiyor. Düşünme ürkekliğini körükleyen karanlık çığırtkanlarından değil.

Kişi olarak tanınmasının artık zaten zamanı geçmiş. Belki bilinmemesi daha iyi. O artık halkın simgesi olmuş. (= halkın simgesidir) Hayır! Daha ötesi... O artık halkın kendisi... (AB, BYS, s. 25-26)

(951) ["Ne güzel şey, elli-altmış-yetmiş yıl önce yaşadığın çevrenin bozulmadan kalması. Çevre sürekliliğinin bozulmaması. Evini, okulunu görebilmen. Kışkandım seni. Benim çocukluğumun çevresi bile yok oldu gitti."]

Önemli bir izlenimini de şöyle dile getirdi:]

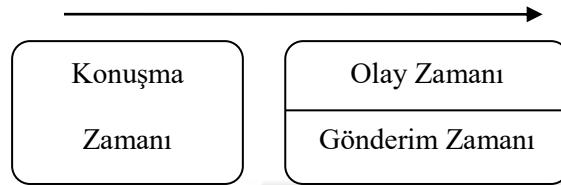
"Ama ne yazık ki bu süreklilik isteyerek sağlanmış değil. Bakımsızlık ve terk edilmişlikten olmuş. Burada oturanlar her zaman, ancak geçinen aileler olmuş. (= ancak geçinen ailelerdir.) Çevreyi değiştirmeye güçleri olmamış ki..." (AB, BYS, s. 71)

Ol- fiilinin belirsiz geçmiş zaman çekimi de söz dizimsel olanaklardan yararlanılarak *ne olmuş / ne olmuş yani* biçimlerinde "küçümseme, önemsememe" ya da "ne var, bana ne" anlamlarına gelerek söz kalıpları içerisinde yer alabilmektedir (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.1.1.1.1.3. *olacak* Çekimi

"Eylemin anlattığı iş, oluş ve durumun sözcenin yer aldığı zamandan sonra olacağını belirleyen zaman(dır). (...) Ancak bu eklerin tahmin, zorlama, kararlılık, yönlendirme vb. anlamları içermeleri nedeniyle kip değerleri de vardır." (İmer-Kocaman, Özsoy, 2013, s. 134). Ancak Kornfilt'e göre (1997, s. 341) "gelecek zaman biçimi, sonlu bir fiil olarak kullanıldığında yalnızca zaman işlevine sahiptir, görünüşsel ve kiplik değerleri yoktur. Ancak bu biçim, bir sıfat-fiil olarak örneğin bir yardımcı fiille kullanıldığında böylesi değerleri üstlenebilmektedir." Yani basit ve birleşik çekimlerde *-AcAk* biçim biriminin işlevleri farklılık gösterebilmektedir. Basit çekimlerde zaman işaretletici olarak işlev görürken birleşik çekimlerde görünüş ve kip özelliklerine de sahip olabilmektedir. Bu görüş, Türkçede *-AcAk* biçim biriminin çok işlevli olduğu kanısını vermektedir.

Gelecek zamanda olay, henüz gerçekleşmemiş, yani gerçekleşeceği için OZ ve GZ, KZ'den sonraki aşamaya yerleşmektedir. Çünkü sözü edilen olay(lar), KZ'den sonraki bir zaman noktasında gerçekleşecektir. Bu özelliği bakımından GZ, OZ'ye yaklaşmakta hatta eşzamanlı bir ilişki göstermektedir. Gelecek zaman çekiminde zaman noktalarının dizilimi, geçmiş zamandaki dizilimin tam tersidir. Böylece –AcAk biçim birimi, bu çalışmada *bitmemişlik* görünüşü içerisinde değerlendirilmiştir. Bu dizilim, Şekil 36'da gösterilmiştir.

Şekil 36. Gelecek zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi

Bu dizilimler, diğer türlü şöyledir: “KZ $\Rightarrow$ GZ=OZ”

(60) [Gelecek o siyah bulutlarla dolu.

İçlerinden neler çıkacak?

Karanlık bir kış gecesi beklerken sığırcıkların keyifle şakıdığı bir bahar sabahı mı bulacağım, bir yaz günü beklerken kış günlerinin azgın boralarından biri mi çarpacak yüzüme?

Nasıl baş edeceğim hayatın beklenmedik değişiklikleriyle?]

[...]

Yoksa bir kar sessizliği mi *hâkim olacak* hayata? (AA, İBY, s. 25)

(60) örneğine bakıldığında sözü edilen olayların gelecekte (zaten parçada da “gelecek” denilerek zaman noktası belirtilmiştir) gerçekleşip gerçekleşmeyeceği söz konusu edilmiştir. Ancak gerçekleşme noktası belirli bir gelecek değil, aksine belirsiz bir gelecek zaman noktasıdır. Yani geleceğin süresi, belirsizdir. Yine de olaylar, KZ'den sonraki bir zaman aralığında gerçekleşecek ya da gerçekleşmeyecektir. Buna göre olaylar, gelecek zamana yerleşirken gönderimde bulunduğu zaman dilimi de yine gelecekte bir nokta olacaktır. Bu da OZ ile GZ'nin eşzamanlı bir noktaya yerleştiğini gösterir. (60) örneği, zaman noktaları bakımından şöyle sıralanabilir:

Söylem zamanı: KZ, *şimdi*

Eylem zamanı (*hâkim olacak*): OZ, *gelecek*

Hâkim olma zamanı (*gelecek*): GZ, *gelecek*

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin olumlu gelecek zaman çekiminde bütün kişilere (*olacağım, olacaksın, olacak, olacağız, olacaksınız, olacaklar*) yönelik örnekler vardır ve bu çekimler içerisinde en yaygın olanı, yine 3. teklik kişiyedir. Olumsuz çekimlerinde ise 3. teklik (*olmayacak*), 1. çokluk (*olmayacağız*) ve 2. çokluk (*olmayacaksınız*) kişi örnekleri tanıklanmıştır. Diğer kişilere ait olumsuz gelecek zaman çekimlerine (*olmayacağım, olmayacaksın, olmayacaklar*) rastlanmamakla birlikte bu çekimler Türkçe için olasıdır.

(207) O kadar *mutlu olacaklar* ki bazen birçok şeyi kendi istekleriyle feda edecekler. (AA, İBY, s. 72)

(635) İKİNCİ —Babam ölürse tüfeği bana kalacak.

BİRİNCİ —Ben nerede *olacağım*, tüfek sana kalırken? (TÖ, KP, s. 108)

(711) ANLATICI —Bir, iki, üç... (*Gerekirse tekrarlanır.*) Tamam, çok güzel. Şimdi de bakın, tıpış tıpış nasıl dönecekler sahneye. Ben bir kelime söyleyeceğim, siz de söylediğim kelimeyi tekrarlayacaksınız. Bakalım ne *olacak*? Hazır mıyız? (TÖ, AMKM, s. 164)

(756) AK MASALCI —Ben razıyım. (*Dört çocuk alkışlar.*)

K. MASALCI —Ben...

YAR. KIZ —Biz de razı olalım.

1. YARDIMCI —Evet.

2. YARDIMCI —Olalım. (TÖ, TO, s. 113)

K. MASALCI —Ama bu kez, çok *dikkatli olacaksınız*. (TÖ, AMKM, s. 192-193)

(836) “Sayın jüri üyeleri! Sizi uzun sözlerle yormayacağım. Yarım saat sonra *serbest olacaksınız*...” (AB, BYS, s. 34)

(873) “Yani beni iyi ederseniz, ikimiz de *dünyaca ünlü olacak mıyız*?” (AB, BYS, s. 43)

(1340) “Fark etmez. Neye karar verirsen ver, on yıl sonra nasılsa *pişman olacaksın*.” (AB, BYS, s. 195)

(1674) Hepimiz ileride *büyük şirketlerin yöneticileri olmayacak mıyız*? (YK, DÖT, s. 36)

(1710) Biraz sonra ya burada sızacağım ya da kalkabilirsem Arzu’nun kollarının arasına atılacağım. [...] Yeni bir iş bulacağım, birkaç gün

toparlanacağım. Tıraş olacağım, tırnaklarımı keseceğim. (YK, DÖT, s. 41)

(1941) Çok şanslısın. Ablalarını okutamadık. Oysa sen sonuna kadar okuyup büyük bir insan olacaksın. Bir mesleğin, toplumda bir yerin bulunacak. (AK, MS, s. 90)

(2051) Sevgi Sarıışık'ın yanaklarını okşuyor, ara sıra eğilip öpüyordu. Sarıışık bazı bazı yerinden doğrulur gibi yapıyor, ama doğrulamıyordu. Gövdesindeki kasılmaların doğuma katkısı yoktu. Yılların deneyimli hayvancıları çaresizlik içindeydi.

Sonunda biri;

“Olmayacak” dedi. “Doğuramayacak. Çaresiz yavrudan vazgeçeceğiz.”

(AK, MS, s. 144)

(3601) “Buraya geldiğiniz için pişman olmayacaksınız küçük hanım,” dedi. Yüzünde gizemli bir ifade belirmişti. “Burada bulunan hiçbir gazeteci pişman olmayacak. İstanbul’a sıkı bir haberle döneceksiniz. Ama biraz sabırlı olmalısınız.” (AÜ, P, s. 381)

Ol- fiilinin gelecek zaman çekimi, yine gelecekte gerçekleşecek olayları betimlemek için kullanılmakla birlikte kimi zaman KZ’de başlayan ve ileride süren olayları karşılamaktadır. Bu anlatımın elde edilmesinde bağlamda kullanılan veya sezdirilen “bundan böyle, artık” gibi zarfların etkisi vardır ve yine başlangıç sınırına vurgu yapılmaktadır. Bu anlatımlarda OZ ve GZ, KZ’de başlayıp gelecekte bir noktaya yerleşmektedir. Bu durumda dizilim, $KZ \leq OZ = GZ$ biçimde olmaktadır. Bu durumda *olacak* çekimi, *başlama* görünüş değerine sahiptir.

(611) UŞAK —(*Uzaklaşmaya çalışarak*) İsterseniz ben gidip bir bakayım.
KARAGÖZ —Hööt. Bir yere gidemezsin. Seni himayeme aldım ya, bitti artık. Gözümün önünde olacaksın. (TÖ, KD, s. 94)

(1361) Sabah kahvaltılarının masası olmayacak artık,
Yine gel demeyecek,
çıkarken ben kapıdan, çıkıp karanlığa karışırken (AB, YÖBŞV, s. 27)

(1366) Ama onun umutları,
Benim de umutlarım olacak bundan böyle.
Çaresizleri korurken,
Annemi de korumuş olacağım biraz. (AB, YÖBŞV, s. 29)

Yukarıdaki örneklerde “artık, bundan böyle” zarflarının etkisiyle daha önce devam eden bir durumun sona erdiği ve yeni bir sürecin başladığı anlaşılmaktadır. Bu zarflar, sözü edilen olayların zaman noktasını sınırlandırmakta, olayların başlangıç noktasına vurgu yapmaktadır. Bu başlangıç noktası KZ’de başlayacak ve –eğer ne kadar süreceği belirtilmemişse- belirsiz bir geleceğe kadar sürecektir. Bu durumda GZ, KZ’yi içermektedir, çünkü vurgulanan nokta, *şu andan itibaren*dir. Dolayısıyla OZ ve GZ, KZ’de başlayacak ve geleceğe doğru bir gelişim gösterecektir.

Gelecek zaman çekiminde *ol-* fiili, *i-* ve $+D^{\circ}r$ ’ın dönüştürücüsü gibi işlev görmektedir. Çünkü OZ’nin KZ’yle olan ilişkisi (önce ya da sonraya yerleşmesi) bu dilsel öğelerin birbiriyle koşutluğunu ortaya koymaktadır. OZ, KZ’den önceye yerleştiğinde, yani geçmiş zaman çekiminde *i-* fiiliyle biçim düzlemine çıkan kullanım, OZ’nin KZ’den sonraya yerleştiğinde *ol-* fiiliyle ifade bulmaktadır. OZ ve KZ kesiştiğinde ise bu kez $+D^{\circ}r$ kullanılmaktadır. (310) örneği bu açıdan ele alındığında aradaki benzerlik görülecektir.

OZ, KZ’den sonra (gelecek zaman):

(310) Dudaklarını şişirerek oturur, yaşlarımızı hesap ederdim, ben kaç yaşına geldiğimde o kaç yaşında olacak, birlikte olmamızı sağlayacak zamana ne kadar sürede ulaşabiliriz. (AA, İBY, s. 106)

OZ, KZ eşzamanlı (şimdiki zaman):

[310a] [...] ben kaç yaşına geldiğimde o kaç yaşında(dır), [...]

OZ, KZ’den önce (geçmiş zaman)

[310b] [...] ben kaç yaşına geldiğimde o kaç yaşında(idi), [...]

Aynı zamanda gelecek zaman işlevi taşımayan ve *ol-* fiilinin $[+]$ durağan yapıdaki “herhangi bir durumda bulunmak” anlamına geldiği kullanımlarda da *ol-*, *i-* ve $+D^{\circ}r$ ’ın biçimsel ve işlevsel koşutluğu vardır.

(1960) “Sus ve yerine otur. Hayvanla bu arkadaşını bir tutuyorsun sen. Yaptığın çok ayıp. Hem yanlış bir şey yapıyorsun, hem de saldırgansın. Üstelik bu durumunu hayvanları sevme maskesi altında bana kabul

ettirmeye çalışıyorsun... Üstelik kız olacaksın." (= *kızsın*) (AK, MS, s. 97)

Ol- fiilinin gelecek zaman çekiminin *ne* soru sözcüğüyle birlikte kullanımından ortaya çıkan *ne olacak* yapısı, “ne önemi var, ne değeri var” anlamında küçümseme / önemsememe bildirimi sağlayan söz kalıbı oluşturmaktadır (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

Türkçede *-Acak* gelecek zaman biçim biriminin yanı sıra eylemin kısa bir süre sonra gerçekleşeceğini bildirmek için ayrıca *-mAk üzere* yapısı bulunmaktadır. Ancak taranan metinlerde *olmak üzere* yapısının yakın gelecek zaman bildirimini sağlayan bir örnek karşılaşılmamıştır.

4.1.1.1.1.4. *oluyor* Çekimi

Türkçede *-(°)yor* biçim biriminin işlevi tartışmalıdır. (tartışma için bk. 2.5.2.3.1.3. Süreklilik Görünüşü). Bu tartışmalar, söz konusu biçim birimin zaman işaretleyici olarak şimdiki zamanı karşılaması ya da görünüş bildirmesi yönündedir. Diller, dil bilgisel açıdan zamanı bölümlemede farklılık gösterebilir de evrensel zaman açısından benzerlik taşımaktadır. Geçmişin olmuş bitmiş, geleceğin ise belirsiz olması nedeniyle dil kullanıcısının zihninde *şimdi* kavramının daha öncelikli olduğu düşünülebilir. Çünkü dil kullanıcısının müdahalede bulunabildiği belki de tek zaman kesiti şimdidir. Bu nedenle örneğin ET’de şimdiki zaman için tek başına bir biçim birimin kullanılmaması, şimdi kavramının olmadığı anlamına gelmeyecektir. Türk dilinde şimdiyi karşılamak için belirli biçim birimlerin bulunmadığı dönemlerde geniş zamanın kullanılması, belki de bu gereksinim nedeniyledir. Ayrıca *-(°)yor* biçim biriminin “geçmişte başlayan ve hâlâ devam eden durumların” dışavurumunda kullanılması, süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyicisi olduğunu da göstermektedir. Bu yaklaşımla çalışmada *-(°)yor*, zaman işaretleyicisi olarak şimdiki zaman, görünüş bakımından da süreklilik / sınırlar arasılık bildiren çok işlevli bir biçim birim olarak ele alınmıştır.

Şimdiki zaman, “eylemin belirttiği iş, oluş vb.nin içinde bulunulan zamanda yapılmakta olduğunu gösteren zaman(dır).” (Vardar, 2007, s. 188). Türk dilinin tarihsel dönemleri açısından şimdiki zaman çekimi, diğer fiil çekimlerine

göre oldukça farklı bir gelişim göstermiştir. OT dönemine kadar şimdiki zamanı işaretlemek için belirli bir biçim birim kullanılmamasına rağmen farklı biçimlerle ve özellikle geniş zamanla hem olumlu hem de olumsuz anlamda şimdiki zaman bildirimi sağlanabilmekteydi.

Türk dili eklemeli bir dil olduğu için yazılı ürünlerle takip edilebilen ilk dönemlerden itibaren zaman ile ilgili belirlemeleri çoğunlukla birtakım ardıl biçim birimlerle işaretlemiştir ve işaretlemektedir. Dillerde herhangi bir kavram için ilk dönemlerde bulunmayan biçimlerin sonradan türetilmesi, çeşitli nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan gereksinimler nedeniyledir. Bu gereksinimler sonucunda şimdiki zamanı karşılamak için ardıl biçim birim $-(^{\circ})yor$ ortaya çıkmıştır. İlk olarak Kıp. T. metinlerinden Codex Comanicus ve Tuhfetü'z-Zekiyye'de görüldüğü düşünülen bu biçim birim, bir betimlemeli (tasviri) birleşik fiil yapısının (*-A yorır*) ekleşmesinden oluşmuştur. BT'nin EAT döneminde şimdiki zaman için bu betimlemeli (tasviri) birleşik fiil yapısı kullanılırken Osm. T.nde belirli bir biçim birim olan $-(^{\circ})yor$ 'a dönüşmüştür. Gerek Osm. T.nde gerekse Türkçede sözü edilen biçim birim genelleşmiş olmakla birlikte geniş zaman biçim birimlerinin şimdiki zaman için kullanımı, bütünüyle ortadan kalkmamıştır. Ancak Türkçede geniş zaman işaretleyicilerinin şimdiki zamanı karşılamadaki işlevinin daraldığını, aksine şimdiki zaman biçim biriminin geniş zamanı karşılamada yaygın kullanıldığını söylemek yanlış olmasa gerekir. Bu değişim, $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin kökeniyle ilgilidir. Sürekli bir fiilin (*yorı-*) ve süreklilik bildiren *-r* biçim biriminin ekleşmesiyle ortaya çıkan yeni biçim birimin süreklilik bildirmesi doğaldır ve süreklilik işlevinden şimdiki zaman işlevi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla $-(^{\circ})yor$ biçim birimi, hem süreklilik / sınırlar arasılık hem de şimdiki zamanı işaretlemek için kullanılan yaygın bir biçim birim hâlini almıştır. Hatta her *şimdi* anlatımında, uzun veya kısa bir zaman aralığına sahip *süreklilik* ifadesinin bulunması kaçınılmazdır.

Şimdiki zaman çekimi, eylemin içinde bulunan zamanda gerçekleşmekte olduğunu gösterdiği için OZ, KZ ile eşzamanlıdır. Doğal olarak GZ de aynı zamana gönderimde bulunduğu için bu üç öge, birbiriyle aynı noktaya yerleşmektedir. Şimdiki zaman çekiminde bu üç zaman noktasının yerleşimi şöyledir:

Konuşma Zamanı
Gönderim Zamanı
Olay Zamanı

Şekil 37. Şimdiki zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi

Bu dizilimler ayrıca “OZ=GZ=KZ” biçiminde de gösterilebilir.

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin şimdiki zaman çekimi –diğer basit çekimlerde olduğu gibi- yaygındır. Taranan metinlerde *oluyorum / olmuyorum, oluyorsun, oluyor / olmuyor, oluyoruz, oluyorsunuz, oluyorlar* çekimlerine örnek varken *olmuyorsun, olmuyoruz, / olmuyorsunuz, olmuyorlar* çekimlerine rastlanmamıştır. Ancak örnekleriyle karşılaşılmayan bu çekimler de Türkçe için olasıdır. Tanıklanan örneklerde yine olumlu biçimler ile 3. teklik kişi çekimi sayıca daha fazladır.

- (511) 1. OYUNCU —Yıllar sel gibi akar. Dünün cimcimleri, ufaklıkları birdenbire delikanlı oluverirler.
- KIZ —Anneee, baba. Koşun, koşun, Ali *tırış oluyor.* (TÖ, AŞG, s. 29)
- (564) SİKER —Çok üzgünüm... Eee kira, konvers, yaz tatili, sebze, yeni elbise, harçlık, yağ, sinema filan derken, zavallı Baba yenildi. Pili bitti adamın... Ne, ne, ne... Fırladı yerinden... Aman yarabbi, devam edecek. Bu ne sabır, bu ne direnç, bu ne dayanıklılık... Ama... ama ben maçı anlatmaya devam edemeyeceğim, *fena oluyorum.* dayanamayacağım aahh... Yazık adama yahu. (TÖ, AŞG, s. 63)
- (610) KARAGÖZ —Karısı canım. Ne yapıyor kocakarı?
- UŞAK —Hanımefendi mi?
- KARAGÖZ —Haa hanımefendi ya. Çenesi yine mitralyöz gibi çalışıyor mu?
- UŞAK —Estağfurullah.
- KARAGÖZ —Ne *oluyorsun.* yoksa seni korkutuyorlar mı? (TÖ, KD, s. 94)
- (1492) İnanın şu anda bu satırları yazarken *tüylerim diken diken oluyor.* (YK, DÖT, s. 5)
- (1642) Saatler önce bataryası boşalan cep telefonumu umutsuzca bir kere daha açmaya çalışıyorum. *Olmuyor.* Ağlamayacağım... (YK, DÖT, s. 30)

(3382) Esra cipe binmeden önce yüzbaşıya döndü:

“Akşam uğra istersen.”

Manidar bir ifade belirdi Eşref’in yüzünde.

“Çok yorgun oluyorsunuz.” dedi, “sizi rahatsız etmek istemem.” (AÜ, P, s. 333)

(1642) örneğindeki *olmuyor* çekimi oldukça ilginç bir özelliğe sahiptir. Bu farklılık kendinden önce gelen cümle bağlamıyla iç içedir. –*mAyA çalış-* / –*mAk iste-* vb. söz dizimsel yapılardan sonra gelen çekimli *ol-* fiili, isim-fiil ekli sözcüğün anlamını taşımakta ve etken çatılı yeterlilik ya da edilgen çatı kullanımına sahip görünmektedir. Yani (1642) örneğinden yola çıkıldığında ...*açmaya çalışıyorum, açılmıyor* ya da ...*açmaya çalışıyorum, açamıyorum* biçimlerindeki anlamsal ve söz dizimsel bir diziliş ortaya çıkmaktadır. Özellikle ikinci diziliş, *olmuyor* çekiminin bir başka kullanım özelliğini de göstermektedir. (1642)’de her ne kadar biçim düzlemine 3. teklik kişiyle çıkmış olsa da etken çatılı yeterliliğin yerini tuttuğu kullanımlarda kendinden önceki yüklem kişininyle koşutluk içerisinde. ...*açmaya çalışıyoruz (fakat) açamıyoruz.* gibi. Bu da, *olmuyor* çekiminin bütün kişilere yönelik olabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla bu kullanımlar, *ol-* fiilinin kapsayıcı bir fiil olduğunu gösterir niteliktedir ve hatta bu tür söz dizimsel bağlamlarda kullanılabilen diğer fiillerin yerini alabildiği ve onların anlamlarını içerdiği söylenebilir.

Türkçede –(°)*yor* biçim birimi, şimdi anlatımının yanı sıra süreklilik de bildirdiği için aynı zamanda *her zaman, ara sıra* vb. yapılan eylemler için de kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda zaman bildirimi bakımından şimdiki zamandan çok geniş zaman işlevi vardır. Bu işlev, çoğunlukla bir zarf kullanımıyla, kimi zaman çokluk ekiyle ya da bağlamdaki anlatımla dışa vurulmaktadır. Tanıklanan örneklerde şimdiki zamandan çok geniş zaman işlevli süreklilik / sınırlar arasılık bildirimi yaygındır.

(64) Teninin parçası olmuş niceleri uzaklaşıyorlar, bir zamanlar adını bile bilmediklerin ise daha sonra *en mahrem gülüşlerinin sahibi oluyorlar.* (AA, İBY, s. 26)

(289) Çoğunlukla içimizdeki boşluğa uyan “parça”, *kötülük oluyor.* (AA, İBY, s. 101)

(388) Kendimizin çocuğu gibiyiz, her gece kendimize kendimizle ilgili bir

masal anlatıyoruz, bir prens oluyoruz, bir prenses, dürtüst, içten, cesur oluyoruz, iyiliklerle donanıyor, sevecenliklerle yüceliyoruz. (AA, İBY, s. 131)

- (1291) Mimarlık üzerine yazı yazmaya başlarken, mizah yapmak gibi bir düşüncem kesinlikle olmuyor. (AB, BYS, s. 178)
- (1551) Bunlar şirketin numaraları, dokuz hat, alttaki faks numarası, oradan aramayın. Ben genelde şirket dışında oluyorum ama not bırakırsınız... (YK, DÖT, s. 15)

Ol- fiilinin hem olumlu hem de olumsuz şimdiki zaman çekimi de *i-* ve *+D°r'*a koşut olabilmektedir. Bu koşutluk, *ol-* fiilinin hem anlamsal hem de işlevsel bir sözcük olmasının yanı sıra yine *[+]*durağan yapısını da göstermektedir. Çünkü bu dilsel birimlerin birbirinin yerini tutabilmesi, -diğer fiil çekimlerinde olduğu gibi- yine değişmeyen ve *[+]*durağan bir durum olduğunda ortaya çıkmaktadır. *Ol-* fiili aynı zamanda *-mAk* isim-fiil ekli bir fiilin ya da iyelik eklerinin üzerine geldiği durumlarda işlevselleşerek biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan ek-fille koşut bir kullanım sergilemektedir.

- (730) 2. YARDIMCI —Ah çok kolaymış. (*Parayı verir.*) Ah... Bir de sana, “Aptal bir kaz yollasam, yolar mısın” dedi. Sen de, “Hem de nasıl” demiştin. Bu ne demek oluyor? (= ne demek / ne demektir) (TÖ, AMKM, s. 176)
- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışırız, sesiniz başka çıkar. Resimler de öyle oluyor işte. (= öyledir) Bunun yanında, çizenleriniz de olacaktır. (AK, MS, s. 12)
- (2643) Ve Eşref'i de belki bir daha göremeyecekti. Sahi bunu hiç düşünmemişti. “Amaan, dert ettiğim şeye bak. Göremezsem göremeyeyim. Adam neyim oluyor (= neyimdir) sanki,” diyerek yüzbaşının esmer yüzünü gözlerinin önünden uzaklaştırmak istedi. (AÜ, P, s. 139-140)

T.T'de *-(°)yor* biçim birimine göre daha formel bir kullanım alanına sahip olan gerek şimdiki zamanı ve gerekse sürekliliği / sınırlar arasılığı daha kesin bir biçimde bildiren *-mAkA* ve *-mAdA* biçim birimleri bulunmaktadır. Diğer fiillerde olduğu gibi *ol-* fiiliyle çekimlenmesi olası görülen bu biçim birimlerin Türkçedeki

kullanımı, oldukça sınırlıdır ve özellikle bilimsel metinlerde kullanımlarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Taranan metinlerde hem *-mada* hem de *-makta* biçim birimlerinin *ol-* fiiliyle çekimlenmiş birer örneği tanıklanmıştır. Bu örneklerden *-makta* olumsuz (*olmamaktadır*), *-mada* ise olumlu (*olmada[dır]*) 3. teklik kişiyedir.

(1125) Adları yıllardır, vergi şampiyonları listelerinden *eksik olmamaktadır*.
(AB, BYS, s. 131)

(1392) Ve dalgakıranlarla zincirlenmiş deniz
Gitgide çürüyen bir su *olmada* artık
Akıtmada zehrini doğaya
İçimizdeki bataklık... (AB, YÖBŞV, s. 63)

4.1.1.1.1.5. *olur / olmaz Çekimi*

“Eylemin belirttiği oluş, iş, edim vb.nin her zaman yapıldığını ve yapılabileceğini belirten kip(tir).” (Vardar, 2007, s. 101). “Eylemin gösterdiği iş, oluş ya da durumun her zaman olduğunu, sürekli geçerliğini koruduğunu anlatan görünüş biçimi(dir).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 137). Bu iki tanım aslında geniş zamanın ne olduğu hakkında bir uzlaşının olmadığını göstermektedir. Ancak her iki kaynaktaki bu tanımlar, geniş zaman maddesinde verilmiştir. O hâlde bu çekimle hem *zaman* hem *kiplik* hem de *görünüş* bildirmek olasıdır. Örneğin eylemin “ara sıra vb” yapılması *zaman*, “alışkanlık” anlatması *kiplik*, “süreklilik” bildirmesi *görünüş* kavramlarıyla ilgilidir.

Geniş zaman çekiminde OZ, KZ’den önce, KZ’de ve KZ’den sonra olmak üzere farklı görünümsergilemektedir. Çünkü bu çekimde olay, KZ’yi aşan bir özelliğe sahiptir. GZ de yine OZ gibi farklı noktalardadır, ancak OZ ile eşzamanlıdır. O hâlde geniş zaman çekiminde bu üç öge, üç farklı dizilim içerisinde.

Şekil 38. Geniş zamanda OZ, GZ ve KZ dizilişi

Bu dizilimler ayrıca şöyle gösterilebilir:

1. OZ=GZ $\Rightarrow$ KZ
2. OZ=GZ=KZ
3. KZ $\Rightarrow$ OZ=GZ

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin geniş zaman çekimi, diğer fiil çekimlerine göre oldukça fazladır. Bunda geniş zaman kadar *ol-* fiilinin de etkisi vardır. Bu durum, geniş zamanın, diğer bütün zamanları kapsayıcı özelliği nedeniyle diğer zamanlara gönderimde bulunmasıyla ilgilidir. Ayrıca *ol-* fiilinin de gerek sözlüksel anlam birim gerekse *i-* ve *+D^or*'a koşut olarak işlevsel bir biçim birim olarak kullanılmasının yanı sıra çeşitli anlam alanına sahip olan kalıp sözlere oldukça uygun olmasıyla açıklanabilir. Taranan metinlerde *ol-* fiilinin geniş zaman çekiminde olumsuz 2. teklik (*olmazsın*) ve çokluk (*olmazsınız*) ile 3. çokluk (*olmazlar*) kişilere yönelik herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak bu kişi çekimleri, Türkçe için olasıdır. Tanımlanan örneklerde ise yine en çok 3. teklik kişi çekimleri bulunmaktadır.

- (90) Bir filmde Romy Schneider, tanıştıktan kısa süre sonra seviştiği erkeğe, “Ben kendimi çabuk teslim ettiğim erkeklere *âşık olmam*” diyordu. (AA, İBY, s. 34)
- (621) CEMAL ABDİ —Laf ebeliğini bırak. Vaktim az. Baloya yetişeceğiz. Sana iş vereyim, ne dersin? Belki birtakım işlerde *ortak bile oluruz*. (TÖ, KD, s. 99)
- (667) 5. OYUNCU —Ben antrenörünüzüm... Takımda disiplin isterim. Düşünmek yasak... Ben düşünürüm. Terbiye asıldır. Ben ne dersem o *olur*! (TÖ, DY, s. 125-126)

- (908) Biraz bekleyip ekler: Hem kendini mutlu sanmıyorsan bile, mutsuz olmana sebep yok. Hele sabret! Birisi bir enayilik yapar, sen mutlu olursun... Böyledir bu iş! (AB, BYS, s. 56)
- (1105) Felaket haaaa? Beş dakika önce ölümden döndük. Felaket dediğimiz şeye bak! Biz insanlar, adam falan olmayız. (AB, BYS, s. 125)
- (1130) “Kadınlar erkeklerin güçlü yanlarına hayran olurlar, zayıf yanlarını severler.” (AB, BYS, s. 133)
- (1149) Kötü bir işin yüzde yüzüne sahip olacağıma, çok iyi bir işte yüzde yirmi hisseye razı olurum. (AB, BYS, s. 137)
- (1923) “Denemem gerekiyor” dedi. “Yapamazsam, sizlerin özleminize dayanamazsam her şeyi bırakır, gelirim.”
“Hayır... Böyle söylersen, böyle düşünürsen olmaz!” (AK, MS, s. 80)

(1923) örneğinde *olmaz*, her ne kadar 3. teklik kişiyle çekimlenmiş olsa da konuşulan / öğüt verilen kişi (dinleyici) bakımından düşünüldüğünde derin yapıda 2. teklik kişiye yöneliktir. Bu söz dizimsel ilişkide *olmaz* çekimi, bağlam içinde konuşulan kişiye göre çekimlenerek özne bakımından altı kişiye de açık olabilmektedir. Aynı zamanda *ol-* fiilinin, bu söz dizimsel bağlamdaki yeri, yine fiilin kapsayıcılığını vediger fiillerin anlamını içerdiğini göstermektedir. Yani (1923) bu yönüyle değerlendirildiğinde, *böyle söylersen böyle düşünürsen yapamazsın, ... dayanamazsın* yapısı elde edilmektedir.

Ol- fiili, olumlu veya olumsuz geniş zamanla çekimlendiğinde de –diğer çekimlerde görüldüğü gibi- ek-fiillere koşut kullanımlar sergilemektedir. Bu koşutluk, özellikle *ol-* fiilinin isim veya isimliği yüklemleştirdiği durumlarda görülmektedir. Yine bu koşutluk, işlevsel ve zamansal olarak birbirine benzemekteyken, biçimsel ve söz dizimsel olarak birbirinden ayrılmaktadır. Çünkü *i-* fiili, Türkçede tamamıyla işlevselleşerek geniş zaman (veya şimdiki zaman) çekiminde biçim düzleminden düşmüş ve işlevini kişi ekleri üstlenmiştir. Ancak *ol-* fiili, hem anlamını hem de işlevini sürdürerek –diğer fiil çekim ekleriyle çekimlendiği gibi- doğrudan biçim düzlemine yansıyan geniş zaman biçim birimleriyle kullanım alanına çıkabilmektedir. Yani Türkçe için **i-r / *i-mez* biçimleri yokken *olur / olmaz* biçimleri etkin biçimde kullanılmaya devam etmektedir. *Ol-* ve *i-* fiillerinin koşut kullanımıyla, en çok geniş zaman çekimlerinde karşılaşılmakta ve zaman bildirimi bakımından da koşutluk birbirini

tamamlamaktadır. Yine bu tür koşutluklarda genel geçer bir bildirimle değişmeyen, sürekli aynı olan [+]durağan bir durum vardır.

- (732) K.MASALCI —Ben de size en kanlı ve canlı masallarımın birini anlatayım. Kara Korsan! (*Çocuklar alkışlarlar.*) Hani Temel Reis’in kavgacı bir arkadaşı var, Kabasakal. Kara Korsan, **bu Kabasakal’ın büyükbabası olur.** (= *büyükbabasıdır*) [...] (TÖ, AMKM, s. 177)
- (897) Biri bağırır: “Lan Arap! Şükret yine! Dünyaya şanslı gelmişsin...” Arap anlamıyor, soruyor: “O niye?” “Elbet ya! Bitlenirsen kolay yakalarsın. Bit **beyaz olur** (= *beyazdır*) senin tenin kara.” (AB, BYS, s. 53)
- (916) Sanatta ise “müstehtecen” yoktur. Her açık olan **ayıp olmaz.** (= *ayıp değildir*) (AB, BYS, s. 59)
- (1787) Aslında bütün bunlar bunaldığım işime, yeniden dört elle sarılmam için **yeterli olur** (= *yeterlidir*) [...] (YK, DÖT, s. 51)

Ol- fiilinin geniş zaman çekimleri (*olur ve olmaz*), özellikle kalıp söz olarak kullanılmaya ve bu yönüyle kiplik özellik göstermeye oldukça elverişlidir: onay, tasdik, yapabilme izni (*olur*), onaylamama, tasdik etmeme (*olmaz*), “yalvarırım, lütfen, rica ederim” (*ne olur / n’olur*) (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları). Bütün bu kalıp yapıların özellikle 3. teklik kişiyle çekimlenmesi dikkat çekicidir. Çünkü *ol-* fiilinin konuşucunun duygu durumunu yansıttığı bu söz kalıplarında, kişi çekimi geri plandayken ve hatta zaman bildiriminden uzakken, içeriği, yani kiplik özelliği ön plandadır. Ayrıca *ne olur / n’olur* kalıp yapısının 1. kişi dışındaki diğer kişileri kapsayan bir görünümü vardır. Yani ister 2. kişiye isterse 3. kişiye yönelik olsun, çoğunlukla 3. teklik kişi çekimli biçimleri vardır. Ancak bu kalıp yapının 2. teklik ve çokluk kişiyle de (*ne olursun / n’olursun, ne olursunuz / n’olursunuz*) çekimleri bulunmaktadır.

4.1.1.1.2. *ol-* Fiilinin Tasarlama Çekimleri

4.1.1.1.2.1. Emir Çekimi³

“Eylemin yapılması gerektiğini buyurarak anlatan isteme kipi(dir).” (Vardar, 2007, s. 51). Emir (buyruk), farklı duygu durumlarını anlatmak için kullanılmaktadır. Bunlar, “bilindik” emir işlevinin yanı sıra “istek, rica, uyarı” vb. olabilmektedir. Türkçede “bilindik” adıyla bilinen bu biçim birimler, 2. teklik kişi dışında –o da her zaman değil- neredeyse kullanımdan kalkmış görünmektedir.

Emir çekimlerinde *ol-* fiilinin çoğunlukla yardımcı fiil görevinde kullanımları vardır. Bu tür kullanımlarda *ol-* fiili bağımsız bir anlam birim değil, aksine bağımlı anlam birimdir ve bağlı olduğu sözcüğün anlamıyla ilişkili olarak biçim düzlemine çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu birleşik yapıların bir kısmı, hatta TS’de (2011) sözlük birim olarak yer almakta ve kalıp söz olarak bulunmaktadır. Emir çekimlerinde *ol-* fiili, asıl fiil olarak da kullanılmakta ve taranan metinlerde iyelik, ilgi (tamlayan) ve bulunma durumu ekli biçimlerle kullanım alanına çıkabildiği görülmektedir.

- (491) KIZ BABASI —Ben hiç Macara kız verir miyim? Verirsem *kahrolayım*. (TÖ, AŞG, s. 18)
- (497) ANNE —Bunca işimin arasında, seni elinden tutup buraya getiriyorum. Neden? Böyle *süklüm püklüm olma*, biraz girişken, *canlı kanlı ol* diye. (TÖ, AŞG, s. 22)
- (507) 1. OYUNCU —Peki, çocuk?
KADIN —Sahi bir de çocuğumuz vardı. (*Çocuğu top gibi atar!*)
Al canım, *senin olsun*. (TÖ, AŞG, s. 28)
- (1082) “Ya buna *razı olalım*, ya da Hakkâri’de gömülmeye...” (AB, BYS, s. 115)
- (1562) Amannn!.. Tamam geçti, *sakin olun*. (YK, DÖT, s. 16)

³ Çalışmanın bu bölümü *ol-* fiilinin çekim özelliklerini temel aldığı için 1. teklik kişide –*AyIm* ve 1. çokluk kişide –*Allm* biçim birimlerinin emir mi istek mi yoksa emir-istek mi bildirdiği tartışılmamıştır. Tasarlama ekleriyle her türlü duygu durumunun dışı vurulduğu ve bir biçim birimin birden fazla duygu durumunu yansıttığı düşünülürse emir eklerinin isteği karşılaması olağan görünmektedir.

- (1809) O gün burada ol ve dünyanın güzelliğini iki hafta süreyle içlerinde biriktiren yavrularımın sevincine tanıklık et. (AK, MS, s. 23)
- (1810) “Hiç kuşkun olmasın” diye yanıtladı kedi. (AK, MS, s. 24)
- (3193) Esra havlusunu alıp çıkmak üzereydi ki telefonu çaldı. Eşref’in sesini duyunca yine bir tuhaf oldu. “Âşık olmayalım herife...” diye geçirdi içinden. (AÜ, P, s. 284)

(3193) örneği, her ne kadar 1. çoklukla çekimlenmiş olsa da aslında burada özne teklik 1. kişidir. Ayrıca yine aynı örnekte, emir değil, olasılık içeren bir kiplik ifadesi vardır.

Örneklerde görüldüğü üzere *ol-* fiilinin olumlu emir çekiminde yalnızca 3. çokluk kişi (*olsunlar*) kullanımına rastlanmamıştır. Olumsuz çekimleri için 2. teklik (*olma*), 1. çokluk (*olmayalım*) ve 3. teklik (*olmasın*) örnekleri varken diğer kişilere yönelik (*olmayayım*, *olmayın(ız)*, *olmasınlar*) emir çekimi örneğiyle karşılaşılmamıştır. Tanıklanmayan kullanımlar Türkçe için olası çekimlerdir.

Tanıklanan örneklerde *ol-* fiilinin emir çekimleri, en az 1. kişi, en çok 3. teklik kişiyledir. Gerek 1. kişilerde ve gerekse 3. kişilerde emir işlevinden çok istek ve uyarı anlamları vardır. Emir işlevi çoğunlukla 2. kişilerde görülmekle birlikte bu çekimde de farklı duygu durumları anlatılabilmektedir. *Ol-* fiilinin emir çekiminde en çok 3. teklik kişi çekiminin (*olsun*) bulunması, bu yapının söz kalıplarına ve farklı sözcük türlerinde kullanımına (... *olsun* ... *olsun*) uygunluğu nedeniyle. *Ol-* fiilli bazı söz kalıplarının yalnızca emir 3. teklik kişiyle çekimlenmesi, bunun kanıtı olsa gerekir: *afiyet olsun*, *oh olsun*, *helal olsun*, *Allah razı olsun* vb. (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.1.1.1.2.2. Gereklilik Çekimi

“Bir işin ya da olayın gerçekleşmesinin zorunlu olduğunu belirten kip(tir.)” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 138). Türkçede gereklilik / zorunluluk çekimi, yalnızca biçim bilgisel yollarla değil, aynı zamanda sözcüksel ve söz dizimsel olanaklarla da dile getirilmektedir. *-mAII*, *-sA gerek*, *-mAk gerek*, *-mAk gerek-*, *-mAk lazım*, *-mA + iyelik gerek*, *-mA + iyelik lazım*, *-mA + iyelik gerek-* vb. yapılar, bu anlamı vermek için kullanılmaktadır. Ancak bu yapıların

hepsinin gereklilik / zorunluluk anlamı vermediği ortadadır. Özellikle –sA *gerek* yapısı, daha çok olasılık anlamıyla kullanılmaktadır.

- (366) Bize kendi yaratıcılığından ve huzursuzluğundan bir parça verdiği, bizi yeryüzündeki yansımaları haline getirdiği için tanrıya minnettar mı olmalıyız, yoksa bizi ahenginin sessiz ve itaatkâr bir parçası kılmadığı için sitem mi etmeliyiz bilemiyoruz. (AA, İBY, s. 119)
- (496) BABA —Şimdi dikkat et, matematiğe geçiyoruz. Matematik çok önemlidir. Benim matematiğim çok iyiydi. Sen de tıpkı benim gibi olmalısın. (TÖ, AŞG, s. 20)
- (677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Akli başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, oldu bitti. (TÖ, B, s. 134-135)
- (863) Oysa, aile kızı giyinmesiyle pavyon kızı giyinmesinde farklılık olmalı. Aynı modeli giyseler bile, öyle bir başkalık olmalı ki, fark anlaşılın. Bunun da basit çareleri var. Ünlü modacı hanımlardan Edith Head, hanımlara verdiği şu öğütlerle bu çareyi açıklıyor: “Giysileriniz, kadın olduğunuz anlaşılacak kadar dar, hanımefendi olduğunuz anlaşılacak kadar da geniş olmalıdır.” (AB, BYS, s. 41)
- (1959) Sonunda dayanamadım. İçimden “güçlü olmalı, görüşümü, güzelce açıklamalıyım,” diyordum ama, ayağa kalkar kalkmaz ağlamaya başladım: (AK, MS, s. 97)

Ol- fiilinin gereklilik / zorunluluk çekiminde de 3. teklik kişi çekimi çoğunluktadır. Bunun nedeni, yazı dili ile sözlü dil arasındaki farklılıktan kaynaklanmış olsa gerekir. Sözlü dilde dil kullanıcı, olayın içerisine kendini de katarak yapılması gereken bir gereklilik / zorunluluk eylemini kendine yönelik söyleyebilir. Ancak yazılı dilde konuşucu, anlatıcı durumundadır ve kendisinin içinde bulunduğu olayları değil de gözlemlediği olayları dışarıdan ve 3. kişi ağzından anlatmaktadır. Gereklilik / zorunluluk çekiminde çoğunlukla 3. kişinin bulunması, *ol-* fiili ile de ilgili görünmektedir. Çünkü *ol-* fiilinin birçok anlamı, insana değil, insan dışındaki kavramlara yöneliktir. *Ol-* fiilinin insanlara yönelik anlamlarında asıl veya yardımcı fiil olarak 1. ve 2. kişilerle kullanımları bulunmakla birlikte sayıca azdır. Bu durum, *ol-* fiilli bütün çekimler için

geçerlidir. Aslında gereklilik / zorunluluk çekimi, bu yönüyle bütün kişileri kapsayan bir görünüm sergilemektedir. Konuşucunun kendisinin de yapması gereken olayları, 3. kişi çekimiyle anlatması olasıdır. Örneğin (677), bu hâliyle doğrudan değilse bile dolaylı olarak *ol-* fiilinin içerdiği anlam bakımından edilgen çatı görünümündedir (*hesaplı yapılmalı*). O hâlde eylemi yapan, bütün öznelere, yani altı kişiye de yönelik olabilecektir. Böylece dil kullanıcısı, kendinde bir gereklilik / zorunluluk hissetmeden dolaylı olarak olayın içinde yer alabilecektir. Ancak kendisinin doğrudan olayın içinde bulunduğu anlatımlarda (366, 496 ve 1959 örneklerinde olduğu gibi) 1. veya 2. kişi çekimlerine rastlanmaktadır.

Ol- fiilinin gereklilik çekiminde de ek-fiile koşut kullanımlar vardır. Gereklilik / zorunluluk çekiminin, olasılık bildirdiği kullanımlarda *olmalı* çekimli fiilinin –söz dizimsel olarak değilse bile anlamsal açıdan- *+D°r* koşacına benzerliği dikkat çekicidir. Her iki biçim birimin de pekiştirme ve olasılık bildirimleri vardır. İşlevsel ve anlamsal olarak bu koşutluğun, *isim + olmalı* ve *isim + D°r* yapılarının 3. kişi çekimlerinde birbirine yakınlığı söylenebilir. Özellikle *-m°ş olmalı*, *-(°)yor olmalı* vb. çekim biçimlerinde bu benzerlik daha belirgindir. Farklılık, söz dizimsel olarak birinin fiil, diğerinin isim cümlesi olmasıdır. Ancak *olmalı* çekimli fiilinin üzerine *-D°r* biçim birimini alabildiğini ve böylece dile getirilen anlamın pekiştirildiğini de belirtmek gerekir.

(302) Birbirine hiç benzemeyen iki duyguyu, iki zıt ucu aynı anda tutabilen biri de neredeyse hayatın bütün enerjisini, bazen olumlu bazen de olumsuz bir biçimde, bütün bedeninde ve ruhunda hissediyor.

Bağımlılığı yaratan da ***bu olmalı***. (= *(belki) budur*) (AA, İBY, s. 104)

(1426) Değerini arttıran bu armağanın

Bir hapishaneden bir başka hapishaneye gelmesiydi

Şiir de böyle bir şey ***olmalı*** diye düşündüm: (= *(muhtemelen) şiir de böyle bir şeydir*) (AB, YÖBŞV, s. 121)

(1441) Zihnin ve duyarlığın aydınlanması

Suların aydınlanması gibi bir şey ***olmalı*** (= *(belki) suların aydınlanması gibi şeydir*) (AB, YÖBŞV, s. 135)

(1467) Ölüm de böyle bir şey ***olmalı*** (= *(belki) böyle bir şeydir*) diye düşündü; gitgide yoğunlaşan bir unutkanlık. (AB, YÖBŞV, s. 184)

Az da olsa *ol-* fiilinin olumsuz gereklilik / zorunluluk çekimi, ek-fiilin olumsuzunda kullanılan *değil* edatı gibi işlev görmektedir. Bu kullanım için taranan metinlerde tek örnek tanıklanmıştır ve burada söz dizimsel ilişkiler etkendir. Yazarın anlatımda tekrara düşmemek için böyle bir kullanımı tercih ettiği söylenebilir. (387)'deki gereklilik / zorunluluk çekiminin, iç cümledeki kesinlik anlamını pekiştirdiği görülmektedir.

- (387) [Kendimizle her karşılaştığımızda sevimsiz bir yabancı görmüş gibi başımızı çeviriyoruz, kendi yüzümüze yerleştireceğimiz bir başka yüz arıyoruz.]
 “Bu değil benim yüzüm” diyoruz, “bu olmamalı.” (AA, İBY, s. 131-132)

Gereklilik / zorunluluk anlatımının sağlandığı sözcüksel ve söz dizimsel kullanımlar, *-mAll* biçim birimine göre daha seyrek ve bu kullanımlarda özellikle *gerek*, *gerek-* ve *lazım* sözcüklerinin kullanımı vardır. Taranan metinlerde sözcüksel ve söz dizimsel yollarla basit zorunluluk / gereklilik anlamı veren *olsa gerek*, *olsa gerek-*, *olma + iyelik gerek-*, *olmak zorunda* yapıları tanıklanmıştır. Bununla birlikte *olmak gerek*, *olmak gerek-*, *olmak lazım*, *olmam lazım*, *olmam gerek* vb. olumlu ve olumsuz biçimleri, Türkçe için olasıdır.

- (140) Babası, daha doğduğunda kızına duyduğu hayranlıktan olsa gerek adını İnci koymuş. (AA, İBY, s. 51)
 (742) K. MASALCI—Profesör Çokbilmiş ile iki yardımcısı, uzun yıllar çalışarak bir süperrobot yaptılar. Uçan, yüzen, koşan, sürünen bir robot. Bu robot, benim! Bugün beni ilk kez çalıştıracaklar. Şimdi robot olmam gerekiyor. (TÖ, AMKM, s. 182)
 (1136) “Biz kadınlar, erkekler bizi sevsin diye güzel olmak zorundayız. Biz onları sevelim diye de, aptal olmamız gerekiyor.” (AB, BYS, s. 134)
 (1179) Hepimiz öğrenmişizdir: Hipnotizmacı sorularını yöneltmek için, önce uyutur. Bu mesleğin de herhalde kolay ve zor yanları olsa gerekir. (AB, BYS, s. 148)

Türkçede *gerek* sözcüğü bir fiil olarak üzerine zaman çekimlerini alarak kullanım alanına çıkabilmektedir: *ol-mak gerek-i-yor*, *ol-mak gerek-ir*, *ol-ma-m gerek-ecek* vb. Ancak isim olarak da kullanılabilmekte ve ek-fiille

çekimlenebilmektedir. *ol-mak gerek+tir* vb. Buna göre *gerek* sözcüğünün kullanım alanına bağlı olarak hem fiil hem de isim olarak işlev gördüğünü belirtmek gerekir. Ancak *gerek* sözcüğünün belirli (*ol-mak gerek-ti*) ve belirsiz geçmiş zaman (*ol-mak gerek-miş*) çekimlerinde üzerinde durulması gereken noktalar vardır. Sözü edilen bu çekimlerde *gerek* sözcüğü isim mi yoksa fiil midir? Eğer fiil ise bu fiil çekim eklerini –diğer fiillerde olduğu gibi- üzerine doğrudan alarak bir fiil cümlesi kurmaktadır. Aksi halde isimleri yüklemleştirmek için işlev gören ek-fiile ihtiyaç duyacak ve kurulan cümle, isim cümlesi olarak kabul görecektir. Aslında bu sorun, sözcüğün köken bilgisel gelişimi ile ilgilidir. ET’de sözcüğün isim (*kergek*) ve fiil (*kerge-*) olarak kullanımları, birbirinden farklıdır. Ancak ET’deki *kergek* sözcüğü BT’ye sözcük içindeki –g- sesinin düşmesiyle *gerek* biçiminde geçmiş ve –pek çok sözcükte görüldüğü üzere- eşadlı bir gelişim göstermiştir.

Kimi zaman da olumsuzluk taşıyan sözcüklerin kullanımıyla yine olumsuz gereklilik / zorunluluk anlamlı yapılar kurulabilir. Bu kullanımlarda (908 ve 1224 örneklerinde görüldüğü üzere) *gerek* ve *sebe* sözcüklerinin biçimsel ve söz dizimsel benzerliği vardır.

- (908) Biraz bekleyip ekler: “Hem kendini mutlu sanmıyorsan bile, *mutsuz olmana sebep yok*. Hele sabret! Birisi bir enayilik yapar, sen mutlu olursun... Böyledir bu iş!” (AB, BYS, s. 56)
- (1224) Aklımızı kullanarak yapacağımız birinci iş, yaşama filozofimizi karara bağlamaktır. Yaşayışımızın pratik amaçlarının neler olduğunu, bilmek zorundayız. Elimizde olmayan sebeplerle varamadığımız amaçlar var ise bile, *mutsuz olmaya gerek yok*. (AB, BYS, s. 161)

4.1.1.1.2.3. İstek Çekimi

İstek anlam alanı, iletişim ortamına istek, dilek vb. kip ekleri, istek bildiren kiplik yüklem, söylem stratejileri ve parçalar üstü sesbirimlerle çıkan; ancak temelde konuşuru bu birimleri kullanmaya yönelten ya da bu birimlerle ifade bulan anlamsal içerik ya da değerdir. (Aslan Demir, 2011, s. 436). Anlaşıldığı üzere Türkçede istek, sadece biçim bilgisel özelliklerle değil, hatta ondan daha öte birimlerin kullanımıyla dışa vurulmaktadır. Aslında bu durum, belki Türk dilinin

çeşitli dönem ve sahalarında da geçerlidir ve bunların tespiti çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Türkçede isteği karşılamak için biçim bilgisel işaretleyici olarak –A biçim birimi vardır. Uyg. T.nde görülen –gA(y) gelecek zaman ekinden ses bilgisel değişimle –A biçimini almış ve bu biçimiyle EAT’de yaygın kullanılan bir istek eki ortaya çıkmıştır. Ancak BT’deki tarihsel süreç içerisinde bu biçim birimin kullanım alanı azalmış ve bunun yerine emir veya dilek-şart eklerinin kullanımı yaygınlık göstermiştir. İsteğin yazı dilinde ortadan kalkması, bütün kişilerde aynı zamanda gerçekleşmemiştir. “Adamoviç’e göre (1985) 1. kişilerde 1600’lü yıllarda başlar ve gerileme en erken 1. en geç 2. kişilerde gerçekleşir.” (Aslan Demir, 2011, s. 438). Yazı dilinde isteğin ortadan kalkması ve yerine emir eklerinin kullanılması oldukça ilginç bir gelişim göstermektedir. Türk dilinde (ve belki diğer dillerde) eş görevli eskicil biçim ile yeni ortaya çıkan biçimin bir arada kullanılması görülen bir durumdur. Süreç içerisinde yeni biçim, eskicil olanın kullanım alanını daraltmakta ve bir süre sonra eskicil biçimin kullanımdan kalkması sonucunda bütünüyle onun yerine geçmektedir. Ancak istek çekiminde bunun tersi bir durum söz konusudur. Türk dilinde istek eki, emir eklerine göre daha yeni olmasına karşın burada eskicil olan emir biçimleri, yeni biçim olan isteğin kullanım alanına girmiş ve onu öteleyerek istek çekiminin yerini almıştır. Bunda belki de emir çekiminin ET’den beri sıklıkla istek anlamını karşılaması etken olmuştur. Türkçede istek kullanımı dua ve beddua gibi kalıp ifadeler, deyimler, masallar vb. dışında neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır.

Türkçede *ol-* fiilinin istek çekimleri bulunmakla birlikte bunlar çoğunlukla dua içerikli söz kalıplarında yer almaktadır. İsteğin 1. kişilerinde artık tamamıyla emir ekleri kullanılmakla birlikte 2. ve 3. kişilerde *olasın / olmayasın / ola / olmaya* biçimleri olasıdır ancak oldukça sınırlı sayıdadır. Bu kullanımlar, sözlü dilin yazı diline etkisi olarak değerlendirilebilir. Taranan eserler içinde isteğin 2. kişi çekimlerine örnek tespit edilmemiştir. Ancak “bir yerde bulun(ma)mak”, “bir görev, makam, san, nitelik kazan(ma)mak” vb. anlamlarda *sakın ... olmayasın (olmayasınız)* gibi kullanımlar Türkçe için olası sınırlı çekimlerdenidir. Yine ... *ki ... olsun / olmayasın* biçimindeki *ki*’li birleşik cümle yapılarında da bu çekimin kullanımları olasıdır.

- (569) 1. OYUNCU İzin verirseniz sözü toparlayayım. Amacımız ukalalık etmek değildi. Sürç-i lisan ettikse affola. (TÖ, AŞG, s. 66)
- (844) Gençliğimizde bizim lisede, Abanoz Sokağı edebiyatı iyice gelişmişti. Günahımız affola ama, gerçeği saklayanlayız; biz bu edebiyatı, Servetifünun edebiyatından iyi bilirdik. Bu sokakta geçen olayların anıları, neşe kaynaklarımızdan birisiydi. (AB, BYS, s. 37)
- (1456) Sözcüklerin de
Yazgıları var
Ne kötü
Ölüm sözcüğü olmaya tutsaklanmak (AB, YÖBŞV, s. 167)
- (1474) Evvela böyle bir mektup yollayarak zamanınızı aldığım için özür dilerim. Maruzatımı arz etmek için en uygun şeklin bir mektup yollamak olduğuna karar verdiğim günden beri, konuyu nasıl toparlayacağımı ve sizi nasıl daha fazla rahatsız etmeyeceğimi düşünüyorum. Yine de kantarın topuzunu kaçırr ve sözü uzatırsam şimdiden affola. (YK, DÖT, s. 3)

(703) örneğinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın şiirinden bir alıntı yapılmıştır. Dolayısıyla bu örnek aslında Osm. T.ne ait bir parçadır ancak şiirin günümüz Türk edebiyatındaki bilinirliği nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak şiire atıf yapıldığı bilinmektedir.⁴

- (703) MİMAR SİNAN —1566'da Zigetvar Kalesi'ni kuşatmıştık. Dış kale düşmüştü ama iç kale hâlâ dayanıyordu.

[...]

Kalenin düşmesine belki de birkaç saat kala, Kanuni Sultan Süleyman, savaş çadırının içinde, gözlerini yumdu.

[...]

8. SES (Hafif ekolu)

—Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat dedikleri bir cihan kavgasıdır

Olmaya baht ü saadet dünyada vahdet gibi. (TÖ, BMS, s. 154)

⁴ Behçet Necatigil'in Atatürk'ü Duymak aldı şiirinde Kanuni Sultan Süleyman'ın bu şiirine atıf yapıldığı görülmektedir: Olmaya devlet cihanda Atatürk'ü duymak gibi.

İsteğin 3. teklik kişi çekimi, kalıp söz görünümünde olan bazı kullanımlarda yine ek-fiile benzer bir özellik sergilemektedir. Bu kullanımda *isim + ola* ve *isim + D°r* yapıları birbirine alternatif olabilecek tarzdadır ve her ikisi de özellikle sözlü dilde daha çok, yazı dilinde ise daha az sayıda kendisine yer bulmuştur. Aslında *ola* yapısının *isim + D°r* işleviyle kullanımları EAT’de oldukça yaygındır ve Türkçede görülen kullanımlar, o dönemin kalıntıları biçimindedir. (*ola* yapısının EAT’deki koşaç işlevli kullanımları için bk. Turan, 1999). (577), (1186) ve (1321) örneklerinde bu kullanım tanıklanmıştır.

- (577) 3.HASTA —Bir tane de bize tut evlat, babanın canına rahmet okuyalım. (4. *güvenle, alayla güler.*) Tövbe estağfurullah... (4. *kibriti çakar. Bir eliyle paketin kapağını açar. Yüzü donar.*) **Hayrola** (= hayırdır) hazret, ne oldu? (TÖ, H, s. 73)
- (1186) Müdürün, başka yere tayini çıktı. Son defa daireyi dolaşırken, memurlardan birisini para sayarken gördü, takıldı: “**Hayrola** (= hayırdır)! Ne parası o öyle?” (AB, BYS, s. 150)
- (1321) Gazetelerimizde “hayat kadını” diye bir deyim kullanılıyor. “Gizli çalışan bilmem kaç hayat kadını yakalandı” diye haber veriyorlar. Bu deyimdeki “hayat” sözcüğü, kimin hayatı **ola ki** (= Kimin hayatıdır / kimin hayatı olabilir) acaba? O kadınların mı yoksa zamparaların mı? (AB, BYS, s. 188)

4.1.1.1.2.4. Dilek-Şart Çekimi

Türkçede dilek-şart ifadesi, -sA biçim birimi ile işaretlenmektedir. Bu biçim birim, “gerçekdışı olan ya da normal koşullarda gerçekleşmesi mümkün olmayan istek ve dilekleri (*Bir kuş olsam, uçsam tepelere*), gerçek olup gerçekleştirilebilirliği görece düşük olanları (*Keşke herkes senin gibi ince fikirli olsa*) karşıladığı gibi, ikili/çoklu iletişimde yönlendiriciliği ve empoze derecesi düşük, baskı oluşturmayan, eylemden çok eylemden önceki ‘razı olma’ eşiğine vurgu yapan istek ve beklentileri (*Bu akşam eve biraz erken dönsen.*) karşılar.” (Aslan-Demir, 2011, s. 439). Bu bildirimleri yönüyle -sA biçim biriminin şart ifadesinden çok isteği karşıladığı görülmektedir. Aslında şart ifadesi kattığı kullanımlar da bulunmakla birlikte bu kullanımlarda -sA biçim biriminin dilek-şart mı yoksa zarf-fiil mi olduğu konusunda bir tartışma vardır. (bk. Gülsevin,

1990). Çünkü şart anlamı kattığı kullanımlarda cümlemin yüklemine zaman yönünden sınırlandıran bir zarf. işlevini karşıladığı görülmektedir.

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin dilek-şart çekimleri için olumlu 2. çokluk (*olsanız*) ile olumsuz 1. çokluk (*olmasak*) ve 3. çokluk (*olmasalar*) kişilere yönelik herhangi bir örneğe rastlanmamakla birlikte bu çekimler Türkçe için olasıdır. Tanıklanan diğer kişilerle kullanımında yine çoğunluk 3. teklik kişiyedir ve diğer kişilerle kullanımı sınırlıdır. 3. teklik kişi çekimiyle yaygınlığı, *ol-* fiilinin kalıp sözlere uygunluğu nedeniyle olsa gerektir. Yine bu çekimde *ol-* fiili, hem asıl fiil ama çoğunlukla yardımcı fiil işlevine sahiptir.

(578) 3. HASTA —Neden?

1. HASTA —Uyuz da onun için. Ben onun yerinde olsam, şimdi seni çarşafı boğardım. Ya da bir bıçak aşırır, gırtlığını ekmek gibi doğardım. (TÖ, H, s. 74)

(2266) “Salak sensin lan,” diyerek başını geri çekti Kemal. “Benim yerimde sen olsan, ne yapardın acaba?” (AÜ, P, s. 48)

(578) ve (2266) örneklerinde (birinin) *yerinde ol-* yapısı, aynı kavramı karşılayan (birinin) *yerine geç-* ile aynı anlamsal alanı paylaşmaktadır. Bu iki yapı, biçim bilgisel açıdan değilse bile söz dizimsel açıdan ortaklaşa bir özellik sergilemektedir. Buna göre kimi kullanımlarda *ol-* fiilinin aynı anlamsal alanı paylaştığı diğer fiillerle koşutluk gösterdiği söylenebilir.

(165) [...] âşık da olsak bir kadının ya da bir erkeğin boşluğu doldurulabilir birgün ama sevdiğimizizin boşluğunu dolduracak başka hiç kimse olmadığına gerçekten inandığımızda, aşkımız bu inançla bütünleştğinde ve bu inanç gerçek olduğunda, o zaman kendimize değil de sevdiğimizimize sarılmak her şeye rağmen mümkün olur sanırım. (AA, İBY, s. 58)

(225) Ellerindekini dişilere kaptıran erkekler göründükleri kadar aptal olsalar o paraları, çakıltaşlarını, yiyecekleri bulup biriktiremezlerdi, demek tek neden bu değil. (AA, İBY, s. 76)

(680) BERBER —Siz hayat ticarettir dediniz ya, haklısınız tabii, haklı olmasanız söylemezsiniz. Yalnız bayım biz bu ticarete yaya kalmışız. Taksitle yaşıyoruz, haftada bir. (TÖ, B, s. 136)

- (928) Kahroldum oracıkta. Yahu ben kırk yıllık mimarım. Yıllarca Oda'mızda sorumlu görev almışım. On beş yıl eğitimde çalışmışım. Yaptığım tesis yüzü geçmiş. Uluslararası ciddi ödül de kazanmışım. Genç meslektaşım beni bunlardan tanımıyor da, altı aylık pazar ilavesi yazısından tanıyor. Hani ikisi de ben olmasam, oracıkta bağıra bağıra ağlayacaktım. (AB, BYS, s. 63-64)
- (1029) Böyle düşünceler masaldır. Kim kiminle evlenmiş olsa, bugün görülen evlilik manzaraları değişmiş olamazdı... Tıpatıp aynı kalacaktı... Bu yanlış evlenme olmasa, bir başka yanlış evlenme yapılmış olacaktı. (AB, BYS, s. 96)
- (1535) Keşke Faik amca burada olsa ve o yumuşacık ses tonuyla çocukluk buluşunun marifetlerini tek tek açıklasa. (YK, DÖT, s. 11)

Ol- fiilinin şart 3. teklik kişi çekimi, sorulan veya belirtilen herhangi bir ifade karşılığında önceki cümleyle ilgili cümle başı bağlacı olarak işlev görmektedir. Bu kullanımlarda *olsa* çekiminin “bulunmak” anlamını taşımanın yanı sıra “yoksa, aksi halde, aksi takdirde” anlamları vardır. Bu anlamı dolayısıyla olumsuz bir cümleyle olumlu bir cümle arasında bağlantı ögesi olarak iş gören bir bağlaç görünümündedir.

- (763) K. MASALCI—Heh heee, üüüç, masal okumak.
ANLATICI —Bu ne demek?
K. MASALCI—Kandırmak, yutturmak, yalan söylemek
ANLATICI —Doğruuu... Mesela sen bize hiç masal anlatmadın, hep masal okudun! Başka? Başka anlamı yok mudur okumak sözcüğünün.
K. MASALCI—Hayır. Olsa (= aksi takdirde / aksi halde / yoksa)⁵ bilirdim. (TÖ, AMKM, s. 196)

Ol- fiilinin olumsuz şart çekiminin ek-fiilin olumsuz çekimini karşılayan *değil* edatıyla işlev bakımından benzerliği vardır. Ancak bu benzer ilginin kurulması, *bile* bağlacıyla birlikteliği nedeniyledir. Bu tür kullanımlarda gerçek

⁵ *Olsa* çekiminin bu kullanımı, her ne kadar çeviri bir eserden alıntı olsa da şu örnekle karşılaştırılabilir: “Holm kelimelerle mücadele ediyordu. Ekonomiye hiç ilgin olmadı. Aksi halde yanlış paranın Berlin Senatosu için bir kayıp teşkil etmediğini bilirdin.” (Pflüger, Karanlıkta, s. 451)

fakat gerçekleşmesi görece düşük olan bir olasılıktan söz edilmektedir. Taranan metinlerde bu işleviyle tek örnek tanıklanmıştır.

- (166) Onun annesinin öldüğünden haberdar olmasan (= *haberdar değilsen*) bile, onun annesinin başında beklediğini bilirken baloda gülerek dans edemezsin. (AA, İBY, s. 58)

Ol- fiilinin olumlu 3. teklik kişi çekiminin özellikle *nasıl* soru sözcüğüyle birlikte kullanımlarında kalıp sözler kurmanın yanı sıra işlevsel açıdan ek-fiile oldukça benzer bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu kalıp sözler, kimi zaman birbirinden farklı anlam alanlarına sahip olsa da çoğu kez birbirinin yerini alabilmektedir. Dolayısıyla bu gibi kullanımlarda *ol-* fiili, anlamlı değil, görevli birim özelliği kazanmaktadır.⁶ Ayrıca bu iki fiilin diğer soru sözcükleriyle kullanımları işlevsel ve anlamsal açıdan aynı değildir.

- (766) ANLATICI —(*Kara Masalcı'ya*) Sıra sizin.
K. MASALCI—Oynamıyorum. (*Ak Masalcı'ya*) Senin olsun hepsi.
Ben kendime yeni müşteriler bulurum, nasıl olsa. (= *nasılsa*) Yürü,
Zorba. Gidiyoruz. (TÖ, AMKM, s. 197)
- (1050) Onlar beni nasıl olsa (= *nasılsa*), kurtarırlar ötekilerin elinden diyorum.
(AB, BYS, s. 104)
- (1686) Gürültü çıkmasın diye sifonu çekmiyorum, sabaha Arzu halleder nasıl olsa. (= *nasılsa*) (YK, DÖT, s. 38)

Aynı zamanda *ol-*, *i-* ve *+D°r*, söz dizimsel bakımdan da birbirine koşut olabilmektedir. Bu tür kullanımlarda olumlu çekimin devamında doğrudan veya dolaylı olarak biçim düzleminde yer alan veya almayan olumsuz çekimlerin varlığı veya sezdirilmesi, bu iki fiilin eşdeğerliğini gösterir niteliktedir.

- (372) Elimde olsa onlara, başarılı insanların hayat hikâyelerini okutmak isterdim, korkularının, endişelerinin, güvensizliklerinin nasıl benzeştiğini görüp biraz içleri rahatlasın diye. (*Ama elimde değil*) (AA,

⁶ *Ol-* ve *i-* fiillerinin eşdeğer işlevi, şu örnekle karşılaştırılabilir: “(1812) “Niçin kandıralım” dediler. “Söylediğimizin doğru olduğunu yarın sen de göreceksin nasılsa (= *nasıl olsa*) [...]” (AK, MS, s. 56)”

İBY, s. 124)

(582) 1. HASTA —Bırak şunu dinini seversen. Şampanya içermiş. Küstah. Ben bir kere bir şişe içtimdi. Dehşet içki ha. Üç saat hiç durmadan dans etmişim. Fırsat olsa şimdi de ederim ya... (Ama fırsat yok) (TÖ, H, s. 76)

(753) KELOĞLAN —Her şey pek iyi, pek hoş da, bunları, nasıl durduracağız? Nasıl durdurulacağını bilmiyorum ki. Aman oyuncu başı, ne yapacağız?

ANLATICI —Onu Ak Masalcı'ya sor.

KELOĞLAN —Sahi canım, masalı anlatan o. Ben de kafa olsa, rüyada gördüm diye padişah kızı peşine düşer miydim zaten? (Ama kafa yok) (TÖ, AMKM, s. 191)

olsa şart çekimi, söz kalıplarına da uygundur. Bu söz kalıpları, farklı sözcük türleri içinde yer alarak bağlaç veya zarf işlevi görebilmektedir (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.1.1.2. Birleşik Çekimlerde *ol-* Fiili

4.1.1.2.1. *olmuştu* Birleşik Çekimi

$-m^{\circ}st^{\circ}$ birleşik çekimi, eylemin gerçekleşme zamanını geçmiş zamana yerleştirmektedir. Türk dilinde biçim bilgisel açıdan bir sözcüğün işlevini, çoğunlukla üzerine gelebilen biçim birimlerden sonuncusu belirler. Buna göre bu birleşik çekimlerde zaman işaretleyicisi, çekimli fiilin sonuna gelen $-D^{\circ}$ biçim birimidir. O hâlde $-m^{\circ}ş$ biçim birimiyle ilgili olarak şu sorular sorulabilir: $-m^{\circ}ş$ biçim biriminin yüklendiği işlev nedir? Bu işlev nasıl belirlenecektir?

Çekimli fiildeki eylemin zamanını uzak bir geçmişe gönderme özelliği bulunan bu biçim birim, aslında bir gösterimsel ögedir. Gösterimsel “bir sözcük ya da sözceyi doğrudan bir yer, zaman ve kişiyle ilişkilendiren terim ya da sözcük(tür).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 146). “Gösterimsellik, dil öğelerinin nicel kullanımına dayanan anlatımlarda bulunan bir süreç olarak bilinir. Örneğin, bir nesnenin sarı renkte olduğunu ama bu sarısının çok belirgin olduğunu söylemek üzere, *sarı* sözcüğünü çoğaltabiliriz: *sarı sarı (muzlar)*. Böylece sözcüğü yineleyerek sarının çokluğunu adeta gösterebiliriz.” (Uzun, 1998a, s.

125). Bu yaklaşıma göre $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekimi, tek tek kullanıldığında geçmiş zaman verebilen iki biçim birimin üst üste gelmesiyle, çekimli fiildeki eylemin zamanını, zaman noktası bakımından pekiştirmektedir. Uzun'a göre (1998a, s. 125-126) böyle bir işlev $-m^{\circ}sm^{\circ}$ çekiminde de vardır: “ $-m^{\circ}sm^{\circ}$, $-m^{\circ}s$ 'ın gösterimsel olarak yinelenmesiyle oluşmaktadır ve buradaki her bir biçim birimin işlevi, ayrı kipliği, zamanı vb. aktarmak değil⁷, aynı kategoriye çoğaltma yoluyla pekiştirmektir. Sözü edilen birlikteliğe dayanarak $-m^{\circ}st^{\circ}$ 'da da aynı zamanı aktaran iki farklı biçim birimin gösterimsellik amacıyla yan yana geldiğini söyleyebiliriz. Buradaki gösterimselliğin hedefi de, geçmiş zamanı göreceli olarak daha uzak geçmiş anlatmak üzere pekiştirmektir, diyebiliriz.” Ancak bu birleşik çekimdeki biçim birimlerin işaretlediği dil bilgisel işlevler birbirinden farklıdır. $-m^{\circ}st^{\circ}$ birleşik çekimindeki $-m^{\circ}s$ biçim birimi tıpkı $-D^{\circ}$ biçim biriminde olduğu gibi zaman işaretleyici bir işleve mi sahiptir? Eğer öyleyse bu zaman kavramıyla kastedilen nedir? $-D^{\circ}$ biçim birimi, geçmiş zaman işaretleyicisi olduğuna göre doğal olarak $-m^{\circ}s$ biçim biriminin de olmuş bitmiş olayların betimlenmesini sağlayan bir özelliği vardır. “Bu kullanımda, $-m^{\circ}s$ işaretleyicisi, bitmişlik görünüş işaretleyicisi işlevini üstlenmektedir. Böylece geçmişteki bir noktayla ilgili olarak betimlenen olay, tamamlanmıştır.” (Kornfilt, 1997, s. 349). Buna göre $-m^{\circ}s$ biçim birimi görünüş, $-t^{\circ}$ biçim birimi ise zaman bilgisini vermektedir. Eylemler arasında öncelik-sonralık veya eşzamanlılık ilişkisi bulunduğu göre $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekimi, daha sonraki bir zaman noktasına yerleşen gönderim zamanından önceki bir olayın işaretleyicisidir. Yani birleşik çekimde ardışık bir sıra içerisinde bulunan bu biçim birimler, ilişkili olduğu diğer ardışık olaylarla öncelik-sonralık sırasını işaretlemektedir. Doğal olarak bu iki biçim birim, farklı dil bilimsel özellikler sergilemektedir. Kornfilt'e göre (1997, s. 349) “ $-m^{\circ}s$ biçim birimi bir fiile eklendiğinde ve üzerine geçmiş zaman biçim birimi geldiğinde çoğunlukla bitmişlik görünüşünü işaretlemektedir.” Böylece $-m^{\circ}s$ bitmişlik görünüşü, $-D^{\circ}$ ise geçmiş zaman işaretleyicisi olarak iş görmektedir.

$-m^{\circ}st^{\circ}$ birleşik çekimindeki $-m^{\circ}s$ biçim biriminin kiplik işlev üstlendiği düşüncesindeki Şahin (2003, s. 162) biçim birimin “geçmiş zamanda bilerek

⁷ $-m^{\circ}sm^{\circ}$ birleşik çekiminde de çekimi oluşturan biçim birimler farklı işlevler üstlenmektedir. Çekimdeki ilk $-m^{\circ}s$ biçim birimi, hem zaman hem de bitmişlik görünüşünü işaretlerken, ikinci $-m^{\circ}s$ küçümseme / alay etme kipliğine gönderim yapmaktadır.

yapılan, bilinçli hareketleri” veya tam tersi “geçmişte farkında olunmadan ya da elde olmadan yapılan, gerçekleşen hareketleri” anlattığı görüşündedir. Bu birleşik çekim için “çoktan geçmiş zaman” (Kononov, 1956, s. 322), “tümlelişli geçmiş öncesi (plus-que-parfait)” (Dilaçar, 1989, s. 112), “uzak geçmiş zaman” (Tekin, 2003, s. 191) terimlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Bu birleşik çekim, olayı uzak geçmişe yerleştirdiğine göre her durumda hem GZ hem de OZ, KZ’den önceye yerleşmektedir. Ancak GZ ile OZ noktaları, cümlede zamanını sınırlandıran diğer işaretleyicilerin durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir. “...D°ğ°ndA ...m°şt°” gibi yapılarda OZ, GZ’den önce, -ki bu çekimde bu diziliş daha yaygındır.-, “...°ncA ...m°şt°” vb. yapılarda GZ, OZ’den önceye yerleşmektedir. Şu iki örnek karşılaştırıldığında aradaki fark daha iyi anlaşılacaktır.

- (459) Gece yarısı, ormanın ortasında kamyoneti durdurup bütün ışıklarını söndürdükten sonra indim.
Saf, katışıksız, lekesiz, dokunulmamış karanlığı görmek istiyordum.
[...]
Yolda telefon çalmıştı.
“Bir kaza” olmuştu. (AA, İBY, s. 154)

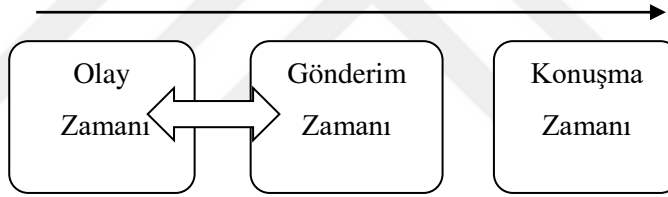
(459) örneğinde “yolda, telefonun çalması” olayı aslında daha önce olan “kazanın meydana geldiğini” haber vermek içindir. Dolayısıyla metnin anlatıcısı, “kazayı” başka birinden öğrenmektedir. Buna göre *olmuştu* çekimiyle belirtilen OZ, “yolda telefonun çalması” ise GZ ile ilgilidir. Ardışık ilişki içerisinde değerlendirildiğinde ise OZ, GZ’den öncedir. (459)’da *ol-* fiili, “meydana gelmek, vuku bulmak, gerçekleşmek” anlamlarındadır. Aslında *ol-* fiilinin bu anlamıyla kullanımında GZ’nin OZ’den önce gelmesi daha olasıdır. Çünkü “olan, meydana gelen” herhangi bir olay (burada kaza), ancak başka bir olayın sonucunda gerçekleşecektir. Ancak (459)’da GZ’yi belirten ifade, “meydana gelen” herhangi bir olayla ilgili değildir. Aksine olayın haber verilmesi amacını taşımaktadır.

- (1728) Henüz üçüncü sınıf öğrencisiyken arkadaşlarımla kurduğumuz bir şirketle iş hayatına girmiştik. Akademisyen olmak istiyordum ama

genç yaşta iyi para kazanmaya başlamam, yüksek lisans yapmama bile engel olmuştu. (YK, DÖT, s. 44-45)

(1728)'de ise ilk önce “iyi para kazanma” gerçekleşmiş ve bu durumun “yüksek lisans yapmaya engel olunduğu” belirtilmiştir. Dolayısıyla (1728)'de GZ ve OZ noktaları, öncelik-sonralık sırasına göre ardışık bir dizilim içerisinde yer almaktadır. İki farklı olay arasında bir bağlantı kurulduğunda “*iyi para kazanınca ... engel olmuştu*” biçiminde bir yapı oluşmaktadır. Böylece ilk olay GZ, ikinci olay ise OZ noktalarıyla ilgilidir ve önce GZ, sonra ise OZ sıralanmaktadır. Ancak daha önce belirtildiği üzere her ikisi de KZ'den öncedir. (1728)'de GZ'nin OZ'den önceye yerleşmesi, *engel ol-* birleşik fiilin anlamıyla da ilişkilidir. Çünkü *engel ol-* “önlemek, geciktirmek” birleşik fiili, çoğunlukla daha önceki bir olayın sonucudur.

-m°şt° çekiminde bu üç zaman noktası arasındaki diziliş, Şekil 39'daki gibidir.

Şekil 39. *-m°şt°* çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi

Türk dilinde *-m°şt°* (< ET *-mİş er-ti*) birleşik çekimi, ET'den beri kullanılagelmekte ve her türlü fiille çekimlenebilmektedir. Diğer fiil çekimlerinde olduğu gibi *ol-* fiilin bu birleşik çekiminde de 3. teklik kişiyle kullanımları yaygındır. Taranan metinlerde *ol-* fiilin olumlu biçimleri için 1. teklik ve çokluk (*olmuştum, olmuştuk*) ile 3. teklik ve çokluk kişi (*olmuştu, olmuşlardı*) örnekleri vardır. Olumsuz biçiminde ise yalnızca 3. teklik kişi (*olmamıştı*) örneğine rastlanmıştır. Olumlu ve olumsuz diğer kişi çekimleri (*olmamıştım, olmuşsun / olmamıştın, olmamıştık, olmuşsunuz / olmamıştınız, olmamışlar*) metinlerden tanıklanmasa da Türkçe için olasıdır.

- (8) Birbirlerini sevmişler, birbirlerinden uzaklaşmışlar, milyonlarca insanın içinde dolaştığı bir meçhule dalmışlar ve o milyonlarca insanın içinde

yeniden birbirlerini bulup yeniden birbirlerine âşık olmuşlardı. (AA, İBY, s. 9)

(988) Cihat Burak’la dostluğumuz, yarım yüzyılı geçti. Mimarlık öğreniminde beraber olmuştuk. (AB, BYS, s. 82)

(1570) [...] yahu inanamıyorum, dedi, yani kaç tane erkek arkadaşım oldu ama beni böyle on dakikada anlayan olmamıştı... (YK, DÖT, s. 17)

(1657) İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştum. (YK, DÖT, s. 34)

(1936) ‘Ben gidiyorum’ dedi. Tam gidecekken, geri döndü, eski, ürktüğüm Hatice Hanım olmuştı. (AK, MS, s. 89)

Ol- fiili, iyelik 3. teklik kişi ekli sözcük veya sözcük öbeğini yüklemleştirdiği durumlarda çoğunlukla iki anlam ilişkisi içerisinde yer almaktadır: “herhangi bir durumda bulunmak”, “bir durumdan başka bir duruma geçmek”. Bu iki anlam alanı içerisinde *ol-* fiili ortak olarak bir *durum* bildiriyorsa da bu durumun süreye yayılma noktasında farklılıklar taşımaktadır. “Herhangi bir durumda bulunmak” anlamıyla yer aldığındaki [+]*durağan*, “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamıyla ise [+]*devingendir*. Ancak (1657)’deki *ol-* fiilinin devingen özellik gösterdiği düşünüldüğünde burada “durum değişikliği” söz konusu olacak ve zamansal açıdan bir başlangıç noktasına sahip olacaktır. Ama burada “olmuş bitmiş” bir anlatım vardır ve *durağanlık* söz konusudur. Yani kişinin başarısı, eğitimi boyunca sürmüş ve böylece eğitimini tamamlamıştır. Bu tür kullanımlarda *ol-* fiilinin *i-* fiiline benzer bir görünümünün olduğu düşünülebilir.⁸ (1734) ile karşılaştırıldığında aradaki anlam farkı görülecektir.

(1734) Diğer iki ortak -şu andaki konumlarını düşünerek adlarını vermekten kaçınmam gerekiyor- üniversite yıllarındaki heyecanlarını, umutlarını, hayallerini bir kenara bırakmış serbest piyasa ekonomisinin saldırgan savaşçıları olmuşlardı. (YK, DÖT, s. 45)

⁸ “Karısının, onu ‘aldatmak’ için seçtiği erkek yine kendisiydi. (AA, İBY, s. 9)” cümlesi, bu açıdan değerlendirildiğinde *ol-* ve *i-* fiillerinin işlevsel koşutluğu anlaşılacaktır. Böyle bir koşutluk aynı zamanda zamansal açıdan da dikkate değerdir. Birbirine koşut olduğu durumlarda *oldu* çekimi, geçmiş zaman değil, şimdiki zaman, *olmuştu* çekimi ise yalnızca geçmiş zaman bildirmektedir.

Ekli bulunduğu olayı daha önceki bir zaman dilimine yerleştiren *-m°st°* çekimi, metin bağlamına bağlı olarak kimi zaman basit çekimli anlatımlara sahip olabilmektedir. Bu işlevsel kullanım, *olmuştu* çekimi için de geçerlidir. *olmuştu* biçiminde çekimlenen yüklem *oldu* biçiminde bir çekim özelliği kazanması, olayı uzak bir zaman noktasından alıp daha yakın bir zaman noktasına yaklaştırmaktadır. Doğal olarak bu kullanım, metin içindeki diğer çekimlerin yardımıyla elde edilebilmektedir. *olmuştu*'nun *oldu* biçiminde kullanımında ise *ol-* fiilinin, ek-fiile yaklaşan bir görünüme sahip olduğu söylenebilir. Nasıl ki *i-* ek-fiili *[+]*durağanlık bildiriyorsa *ol-* fiili de farklı anlamları karşılamasına ve farklı söz dizimsel özellikler göstermesine karşın *[+]*durağan bir duruma gönderim gerçekleştirebilmektedir. *oldu* çekimi, zaman düzlemi üzerinde geçmiş zamana gönderim sağlamanın yanı sıra şimdiki zamanı da bildirebilir. Ancak yazar / anlatıcı, geçmişte gerçekleşen olayları yakın bir zamana yerleştirme düşüncesinde olmakla birlikte, *ol-* fiilli kullanımları, birleşik çekimle dile getirmiştir. Böylece geçmiş ve şimdiki zamanlar arasındaki OZ ayrımı yapılmıştır. Bu ayrım *ol-* fiilinin sözlüksel görünüş özelliğinin etken olduğu söylenebilir. Bu kullanıma, *ol-* fiilinin –belki de diğer fiillerden farklı olarak- oldukça uygun görüldüğü düşünülebilir. (1638)'de bu kullanım örneklenmiştir.

(1638) [Bir ara, tepeye arabayla çıkmamam konusunda beni uyaran delikanlıyı dinlemediğim için kendime kızdım ama artık dönemezdim. Dolambaçlı keçi yolu bittiğinde bulabildiğim bir düzlüğe park ettim.] Akşamüstü olmuştu. [Plastik şişede ısınmış suyun kalanını içtim. Torpidodaki kolonyalı mendille, ellerimi, alnımı, boynumu sildim.] Terden sırılsıklam olmuşum. [Bomboş bir alandaydım. Ne yana bakmam, ne yana yürümem gerektiğini bilmiyordum. Arabanın önüne çöküverdim. Bir sigara yaktım. Sonra bir sigara daha. Gelen giden yoktu. Tabii ya, yalandı her şey. Uykusuzluk çeken Sellice halkı, gizemli macun, Şerbetçi, hepsi yalandı. Tek gerçek, bir yalanın ardından buraya gelecek kadar deli olduğumdu. Cesaret diye adlandırmak istediğim şey aslında delilikti. Arabanın kapısını açıp, radyoda bir kanal ayarlamaya çalıştım. Garip bir şekilde, şehir merkezinden kilometrelerce ötede, bir dağ başında klasik müzik çalan bir kanal buldum. Güneş batana kadar oturup, müzik dinlemeye karar verdim. İşte tam o anda, sanki yerdeki

bir delikten çıkmışçasına, nereden geldiği belli olmayan bir adamın bana doğru yürüdüğünü fark ettim.]⁹ (YK, DÖT, s. 30)

olmamıştı olumsuz birleşik çekimi, iyelik ekli sözcük veya sözcük öbeklerini yüklemleştirdiği durumlarda yine geçmişe gönderimde bulunarak “sahip olmamak, bir şeyi elde etmemek, edinmemek” anlamlarındadır ve biçim bilgisel ve söz dizimsel olarak *yoktu* ile benzerlik taşımaktadır.

(1932) Hafta sonunda babam geldiğinde ondan para alıp kendime kitap almayı düşünürdüm. Bir çocuk romanı ya da öykü kitabı. Hiç öyle bir kitabım olmamıştı o güne kadar. (AK, MS, s. 84-85)

(1948) Çünkü yoksulduk biz, hiçbir zaman öylesine güzel şeylerim olmamıştı. Dahası, yeni giysim bile pek olmamış, ablalarımın kalan şeyleri giymiştim bugüne değin. (AK, MS, s. 92)

4.1.1.2.2. *oluyordu* Birleşik Çekimi

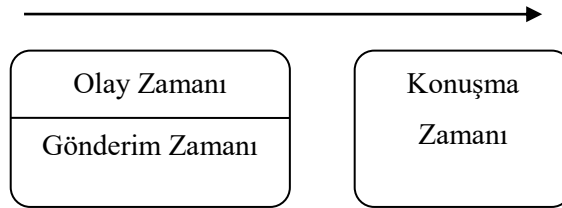
-(°)yor biçim birimi, kökeninden gelen özelliği bakımından süreklilik ve aynı zamanda şimdiki zaman bildirimi sağlamaktadır. Bu ikili işlev, eylemin basit çekimlerinde görülen bir özelliktir. Ancak birleşik çekimlerde bu biçim birim, şimdiki zaman işleviyle değil süreklilik / sınırlar arasılık işleviyle öne çıkmaktadır. Çünkü birleşik çekimin zamanı, -D° ile işaretlenen geçmiş zamandır. Uzun (1998a, s. 159) bu birleşik çekim için “Ali eve gidiyordu” ve “Ali eve gitti” cümlelerini karşılaştırarak şu bilgileri vermektedir:

İkincisinde eve gitme işinin bitmiş, tamamlanmış olmasına karşın, ilkinde tamamlanan, biten ancak eve gitme işindeki sürme olabilir. Çünkü *gidiyordu*’da Ali’nin eve vardığı bilgisi bulunmamaktadır. Demek ki, *gidiyordu*’da işin geçmişe ait olmasının -yor ile ilgisi bulunmamaktadır. -yor, işin sürdüğü bilgisini aktarma işlevini üstlenmektedir.

Bu birleşik çekimde zaman işaretleyici -D° biçim birimi olduğuna göre -(°)yor biçim birimi, eylemi zaman bakımından değil, yapılma biçimi bakımından sınırlandırmaktadır. Bu işlev, OZ’nin GZ ile aynı noktada ilişki kurmasıyla açıklanabilir. Geçmişteki bir GZ noktasında eylem gerçekleşiyorken aynı anda

⁹ Parçada eğer “Akşamüstü oldu”, “Terden sıırıslıkla oldu.” çekimleri kullanılsaydı metnin anlatı zamanı, şimdiki zamanı içerebilecekti. Hâlbuki yazar / anlatıcı, olay zamanlarını geçmiş zaman olarak işaretlemiştir ve her iki kullanımda da durağanlık söz konusudur.

başka bir eylem, OZ noktasında gerçekleşmeye devam etmektedir. GZ ve OZ geçmiş zamana yerleştiği için KZ'den öncedir.

Şekil 40. -(°)yordu çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi

Bu dizilim diğer türlü “GZ=OZ $\implies$ KZ biçiminde gösterilebilir.

- (136) Kaderimizi şekillendirmekte, bilincimizin, aydınlık düşüncelerimizin, keskin duygularımızın gücünü yüceltmeye çalışırken tanrısal bir sakanın kurbanı mı oluyorduk? (AA, İBY, s. 50)

Ol- fiilinin -(°)yordu çekiminde de –diğer çekimlerde olduğu gibi- 3. teklik kişi çekimleri çoğunluktadır. Ancak kimi durumlarda 3. teklik kişiyle çekimlenmesine karşın özne bakımından bütün kişileri kapsayan bir görünüme sahiptir. Bu tür kullanımlar özellikle –*mAk istiyordum*, *olmuyordu*, –*mAyA çalışıyordum*, *olmuyordu*. vb. biçiminde olumlu yapıdan sonra olumsuz bir söz dizimsel diziliş içerisinde. Bu tür söz dizimsel ilişkilerde *olmuyordu* çekiminin öznesi, dolaylı olarak kendinden önce gelen cümleinin öznesine göre belirlenmektedir. Bu diziliş, *ol-* fiilinin iki özelliğini ön plana çıkarmaktadır. İlki *ol-* fiilinin sözü edilen bağlamda yer alabilen isim-fiil ekli sözcüklerin yerini alması ve yeterliğin olumsuz anlamını içermesidir. İkincisi ise bu bağlamdaki bütün fiillerin anlamını kapsayıcı bir özelliğe sahip olmasıdır. (1629)’da *ol-* fiilinin bu işlevi örneklenmiştir.

- (1629) Yol boyunca Meltem’i düşündüm. Gözümün önüne çeşitli görüntüler geliyordu. Olağanüstü güzellikteki boynunu, ince ellerini, güneş ışıklarının oyunlar yapmayı sevdiği saçlarını hatırlamaya çalışıyordum. Olmuyordu. (= *Hatırlayamıyordum*) (YK, DÖT, s. 29)

TS'ye göre (2011) *gibi* + *yardımcı fiil* dizilişinde deyimleşmiş üç kalıp yapı bulunmaktadır. Bu kalıp yapı içerisinde *gibi* edatından önceki ögeler değişkenlik gösterirken *gibi* + *yardımcı fiil* değişken değildir. Bunlar *gibi gel-*, *gibi yap-*, *gibi ol-* yapılarıdır. Ancak bu yapılar kendilerinden önce *fiil* + *çekim* ekli bir yapıyla kullanım alanına çıkmaktadır. Bu tür kullanımlar, *ol-* fiilinin *gibi* edatıyla birlikte kalıplaştığını gösterir niteliktedir.

- (1493) Takdir edersiniz ki insan yaşlandıkça sulugözlü oluyor. O gece de, karşımdaki koca çınarın nasıl acımasızca budandığını gördükçe *ağlayacak gibi oluyordum*. (YK, DÖT, s. 5-6)

Bu birleşik çekimde *ol-* fiili, çoğunlukla yardımcı fiil işlevindedir. Asıl fiil olarak kullanımları bulunmakla birlikte bunlar sayıca azdır. Taranan metinlerde *oluyordum*, *oluyordun*, *oluyordu* / *olmuyordu*, *oluyorduk* kullanımları tanıklanmıştır. Olumsuz biçimi yalnızca 3. teklik kişi çekimiyledir. Tanıklanmayan *olmuyordum*, *olmuyordun*, *olmuyorduk*, *oluyordunuz*, *olmuyordunuz*, *oluyorlardı*, *olmuyorlardı* çekimleri ise Türkçe için olasıdır.

- (80) Hazzı ertelemek, o hazza sahip olmak için çırpınan bedenle zihnini o hazdan uzak tutmak sanki kendi varlığını inkâr etmek gibiydi, kendinden, benliğinden, sınırlarından kopup uzaklaşıyor, kendini neredeyse tümüyle unutuyor ve hayal gücünün genişlettiği hazzın içine, uzun bir bekleyişten sonra daldığında artık orada *kayboluyordun*. (AA, İBY, s. 32)
- (340) Böyle bir cümleyi söyleyebilecek, “Hayatıma ihtiyacın olursa gel ve al” birine öylesine ihtiyaç duyuyordum ki, bana hayatını sunacak bir kadının varlığını hayalimde hissedebilmek için aynı hayalin içinde ölmeye *razı oluyordum*. (AA, İBY, s. 112)
- (1606) Uykusuzluk işimi yapmama *engel olmuyordu*. Kimi gece hiç uyumadan kimi gece de garip bir kâbusun tuzağına düşeceğim kısa bir uykunun ardından işe gidiyordum. Bir iki bardak kahveden sonra toparlanıyor, gün boyunca başka hiçbir şey düşünmeden çalışıyordum. (YK, DÖT, s. 25)

(1801) Sevgi'nin sepete eğilmesi rahatsızlığını artırdı, üst üste fıflamaya, tırnaklarını göstermeye başladı. Sevgi şaşırды, buna da ne oluyordu? (AK, MS, s. 19)

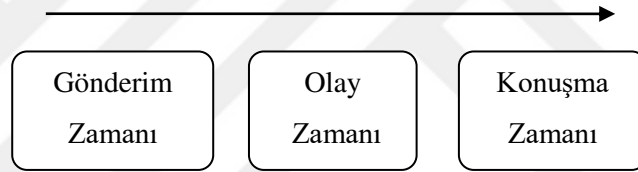
(340)'daki *razı ol-* birleşik fiili, “uygun bulmak, beğenmek, benimsemek, istemek, kabul etmek” anlamlarında *razı gel-* birleşik fiilliyle aynı anlam alanını paylaşmakta ve her ikisi de “isim + yardımcı fiil” yapısından oluşmaktadır. Eğer bu iki birleşik fiilin aynı anlam alanı içerisinde yer alması doğruysa o hâlde hangi fiil, diğerinin kullanım alanına girmiştir? Yani bu yapıdaki hangi fiil, Türk dili için daha eskicidir? Türk dilinin tarihsel süreci içerisindeki bütün dönem ve sahalarında *ol-* (< *bol-*) fiilinin isimlerin üzerine gelerek birleşik fiil yaptığı bilinmektedir. Ancak *gel-* fiilinin bu tür bir kullanımı yeni olsa gerekir. Böylece bu birleşiklerde yer alan ve Türkçe için daha yeni olan *gel-* fiili, *ol-* fiilinden örneksenerek kullanım alanına çıkan bir birleşik sözcük olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda hem *razı ol-* hem de *razı gel-* birleşikleri, aynı söz dizimsel özelliklere sahiptir. (1801) örneğinde ise *ol-* (burada çekimli biçimiyle *oluyordu*) aslında bir kalıp sözü ve bu kalıp sözün anlamını karşılar niteliktedir. Çünkü burada “huyu değişmek” anlamıyla *bir hâl ol-* kalıp yapısının yerini almıştır ve *ol-* fiili, *bir hâl ol-* kalıp yapısıyla aynı söz dizimsel ilişkiye sahiptir. Her ikisi de özellikle +A yönelme durumu ekli bir tümleçle kullanım alanına çıkmaktadır.

4.1.1.2.3. *olacaktı* Birleşik Çekimi

-*AcAktI* birleşik çekiminin iki farklı anlatım özelliği vardır. Bu anlatımlara geçmeden önce bu birleşik çekimde de zaman işaretleyici biçim birimin -*D°* olduğunu ve eylemlerin OZ'sinin geçmiş zamana yerleştiğini belirtmek gerekir. Çünkü ister gerçekleşmeyen isterse de gerçekleşmesi belli bir olaydan sonra gerçekleşecek olan eylemler, KZ'den önceki bir GZ'ye gönderimle dile getirilmektedir. Bu anlatımlar, kimi zaman biçim bilgisel işaretlemelerle kimi zaman da GZ'nin açıkça belirtilmesiyle elde edilmektedir. Buna göre -*AcAktI* çekimi şu anlatımları dışa vurmak için kullanılmaktadır.

1. Geçmiş zamanda gerçekleşmeyen eylemleri anlatmaktadır. Bu nedenle “geçmiş zamanın gerçekleşmemiş niyet kipi” (Gülsevin, 2000, s. 217) olarak değerlendirilir. Eylemin gerçekleşmemesi, bazen üzüntü yaratabileceği gibi bazen

de mutluluk verebilmektedir. Hangi duygu durumuna ait olabileceği, çekimli fiilin anlamıyla ve bağlamla doğrudan ilişkili görünmektedir. Bir niyetin gerçekleşmemesi üzüntü verebileceği gibi kötü bir durumun meydana gelmemesi mutluluk verebilecektir. Ancak hangi duygu durumu anlatılırsa anlatılsın “-AcAktı ama olmadı” anlamı söz konusudur. Bu tür yapılanmalarda *ol-* fiili, yine kendinden önce gelen fiilin olumsuz anlamlarını içermektedir. Yani “*gelecekti ama gelmedi / gelecekti ama olmadı, yapacaktı ama yapmadı / yapacaktı ama olmadı*” gibi kullanımlar, *ol-* fiilinin bu yapılanmaya uygun fiillerin yerine kullanılabildiğini gösterir niteliktedir. Bu anlamın elde edilmesinde, şartlı cümle yüklemine *-sA* ya da *-sAydI* çekimli olması önemli bir etkidir. Çünkü *-sAydI* çekimi de eylemin gerçekleşmediğini göstermektedir. Buna göre bir olayın gerçekleşmesi (ya da gerçekleşmemesi) belli bir olayın sonucu olduğundan GZ noktası, OZ noktasından öncedir. Ancak her iki zaman noktası da KZ’den önceye yerleşmektedir.

Şekil 41. -AcAktI (ama olmadı) yapısında OZ, GZ ve KZ dizilişleri,

Bu diziliş, ayrıca $GZ \Rightarrow OZ \Rightarrow KZ$ biçiminde de gösterilebilmektedir.

2. -AcAktI çekimi, kimi zaman da gerçekleşen bir olayı anlatmak için kullanılmakta ve -AcAktI ve oldu anlamı çıkmaktadır. Bu anlamın elde edilmesinde, yani eylemin gerçekleşmesinin dışı vurumunda ve oldu demek gereklidir. Konuşucu / yazar bu anlatımı, yine geçmişteki bir GZ’den sonrasına yerleştirilen şimdiki zaman noktasından gerçekleştirmektedir. KZ noktası, şimdi olduğundan bu andan önce gerçekleşecek olayların anlatımı da ister istemez daha önceye yerleşecektir. Yani KZ noktasına göre yine geçmişte olması düşünülen ve geçmişte gerçekleşen olaylara gönderim yapılmaktadır. Böylece hem GZ hem de OZ noktaları, anlatımın yapıldığı KZ’den yine öncedir ve diziliş, -AcAktI ama olmadı ile aynıdır (bk. Şekil 41). Aralarındaki ayrım, birinin gerçekleşmemiş, diğerrinin ise gerçekleşmiş olmasıdır.

Aslında yazarın / konuşucunun KZ’ye göre seçtiği GZ noktası, *ol-* fiilli çekimler için oldukça dikkat çekici bir görünüm sunmaktadır. GZ noktasının

şimdiki zaman olduğu durumlarda *ol-* fiili *oldu* / *olmuş* çekimleriyle biçim düzlemine çıkmaktadır. Bu tür ilişkilerde *oldu* ve *olmuş* çekimleri, geçmiş zamandan çok $+D^{\circ}r$ koşacıyla koşutluk içerisindedir ve şimdiki zamana gönderim sağlamaktadır. GZ noktası olarak geçmiş zaman seçildiğinde ise –eğer olay gelecekte gerçekleşecekse- *olacaktı* çekimi söz konusudur ve KZ'den kısa ve uzun bir zaman sonra olay / eylem gerçekleşecektir. Eğer GZ gelecek zamanda bir noktadaysa o zamanda $-m^{\circ}\dot{s}$ *ol-* yapısıyla çekim özelliğine bürünmektedir. Dolayısıyla GZ noktasının, *ol-* fiilli çekimlerin biçim bilgisel ve söz dizimsel kullanımının belirlenmesinde oldukça önemli bir etken olduğu söylenebilir. Yani GZ şimdiye yerleştiğinde *oldu* / *olmuş* ($+D^{\circ}r$ koşacına koşut olarak), geçmişe yerleştiğinde *olacaktı*, geleceğe yerleştiğinde ise $-m^{\circ}\dot{s}$ *ol-* çekimleri biçim düzleminde yer almaktadır. (705) örneğinde bu durum örneklenmiştir.

(705) MİMAR SİNAN —Caminin, çok sevdiği Edirne'de yapılmasını emretti. Yüreğim kaygı ve sevinçle dolu, tezgâhımın başına geçtim.

[...]

Bu, belki de benim için son fırsattı.

(*Pergeli, koparıp alır.*)

77 yaşındaydım.

(*Işıklar, normalleşir.*)

Selimiye Camisi, *benim ustalık eserim olacaktı*. (TÖ, BMS, s.

155)

(705)'te sözü edilen olay, başlangıç olarak belirtilen (burada 1567) yıldan sonra tamamlandığında gerçekleşecektir. Dolayısıyla GZ noktasında henüz gerçekleşmeyen ancak GZ'den sonraki bir zaman kesitinde gerçekleşeceği bilinen bir olayın anlatımı vardır. GZ noktaları değiştiğinde ise (705)'teki *olacaktı* çekimi, farklı çekim kalıplarına girecektir.

(GZ noktası şimdi)

[705a] “Selimiye Camisi, benim ustalık eserim *oldu* (*eserimdir*).”

(GZ noktası gelecek)

[705b] “Selimiye Camisi, benim ustalık eserim *olmuş olacaktı*.”

Ol- fiilinin *-Acaktı* çekimi, az sayıda olmakla birlikte bu çekimlerde – diğer fiil çekimlerinde olduğu gibi- yine 3. teklik kişi çekimleri yaygındır. Bunda öznenin ne / kim olduğu ya da *ol-* yardımcı fiilinden önce gelen isim ya da isim öbeğinin niteliği de önemlidir. Çünkü birleşik yapıdaki *ol-* fiili, isim ya da isim öbeğinin içeriğine göre bir çekim biçimine bürünmektedir. Bu çekimin Türkçede sayıca az olmasının nedeni, benzer anlamsal ve söz dizimsel ilişkilere sahip olan *-rd° / -mAzdl* çekiminin kullanılmasıdır (bk. 4.1.1.2.4. *olurdu / olmazdı* Birleşik Çekimi). Taranan metinlerde “*olacaktım, olmayacaktım, olacaktı, olacaktık, olmayacaktı*” örnekleri tanıklanmış olmakla birlikte tanıklanmayan “*olacaktın, olmayacaktın, olmayacaktık, olacaktınız, olmayacaktınız, olacaklardı, olmayacaklardı*” örnekleri de Türkçe için olasıdır.

- (674) 1. OYUNCU: İlk karşılaşmamıza kadar aylarca çalıştık... Kurbanlık koç gibi beslendik. Ne yapacağımızı ve ne düşüneceğimizi papağan gibi ezberledik... Karşılaşma, karşı takımın sahasında *olacaktı*... (TÖ, TO, s. 55)
- (1333) Eğer enflasyon, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi dertler insanların sırtına binmeseydi, hiç olmazsa yarısının mizah dehası olduğu, hemen anlaşılacaktı. İkinci yarısının ne olduğu konusunda ise üzülmeye gerek yok... Çünkü onlar, bugün tanıdığımız çoğunluktan *farklı olmayacaktı*. İkinci yarının da altında kalanlara ise özellikle *minnet borçlu olacaktık*. (AB, BYS, s. 193)
- (2052) Sarıışık'ın alınları akıtmalı buzağıları olurdu. Bu kez *olmayacaktı*. “Olsun” dedi içinden Sevgi. Anne ve babasının da “Olsun” dediklerini biliyordu. “Bize o kadar çok şey verdi ki... Yavrusunun ölmesi acıklı bir şey. Bundan sonra da doğuramayacak. Yaşlı, çok yaşlı, olsun. Ona her zaman bakarız.” (AK, MS, s. 145)
- (2532) Yeni Yıl Bayramı gelip çattığında içim içime sığmıyordu. O gece gözüme uyku girmemişti. Ertesi sabah hiç yaşamadığım bir ilişkiyi yasayacak, bir kadınla birlikte *olacaktım*. (AÜ, P, s. 109)
- (2695) Aklım böyle olduğunu söylüyordu ama içimdeki kaygıyı atamıyordum. Ya yine başarısız olursam? Hayır hayır, *başarısız olmayacaktım*. (AÜ, P, s. 153)

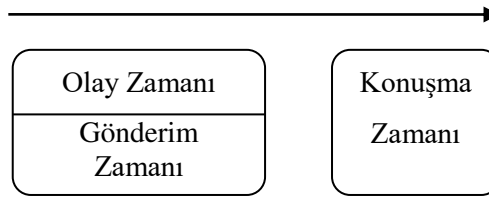
(1333) örneğinde yüklem (*farklı olmayacaktı*) 3. teklik kişi çekimli olmasına karşın özne (*onlar*) çokluk biçim birimi almıştır. Dolayısıyla bu örnekte

öznenin çokluk biçimde kullanımı, biçim bilgisine yansımayan 3. çokluk kişiyi karşıladığını göstermektedir.

4.1.1.2.4. *olurdu / olmazdı* Birleşik Çekimi

$-rd^{\circ}$ / $-mAzdl$ birleşik çekiminde zaman bildirimi, yine $-D^{\circ}$ biçim birimi üzerindedir. Böylece bu çekimdeki bir fiil, geçmiş zamana yerleşirken $-r$ / $-mAz$ biçim birimleri, fiile süreklilik / sınırlar arasılık özelliği katmaktadır. Dolayısıyla –aynı $-(^{\circ})yordu$ yapısında olduğu gibi- bu birleşik çekimdeki $-r$ / $-mAz$ biçim birimleri, zaman işaretleyicisi değildir. Fiilin geçmiş zamandaki gerçekleşme biçimi hakkında bilgi veren bu biçim birimler, “her zaman / ara sıra” vb. gönderimleriyle sürekliliği / sınırlar arasılığı derecelendirmektedir. Bu nedenle $-rd^{\circ}$ / $-mAzdl$ çekimleri “sürekli geçmiş zaman” (Tekin, 2003, s. 189) olarak adlandırılmaktadır. Sürekliliğin derecesi, kimi zaman bir zarfın, çokluk biçim biriminin kullanımıyla kimi zaman da metin bağlamıyla ortaya çıkmaktadır. Süreklilik canlı varlığa ait olduğunda, bir alışkanlıktan söz etmek olasıdır. Bu anlam nedeniyle “geçmiş zamanın terk edilmiş alışkanlık kipi” (Gülsevin, 2000, s. 218) olarak adlandırıldığı görülmektedir. *Ol-* fiili canlı bir varlıkla ilgili olmadığında herhangi bir nesnenin, durumun, olayın vb.nin genel geçer niteliği hakkında bilgi vermektedir.

Bu birleşik çekim, geçmiş zamanı karşıladığı için OZ ve GZ eşzamanlı olarak KZ'den öncedir.

Şekil 42. $-rd^{\circ}$ / $-mAzdl$ yapısında OZ, GZ KZ dizilişi

- (798) Kasa çoğu zaman tamtakır olurdu. Merhametli manastırların dilencilere verdiği çorba ile “kifafı nefis” edilirdi çok zaman. (AB, BYS, s. 20)

Bu birleşik çekim, *ol-* fiilinin birleşik çekimler içerisinde en yaygın olanıdır. Bunda gerek sürekliliği / sınırlar arasılığı bildirmek için $-(^{\circ})yordu$ ve

gerekse gerçekleşmeyen bir olayın anlatımında kullanılmasıyla –*AcAktI* çekimlerinin yerine tercih edilmesi etkindir. Aynı zamanda *olurdu* çekiminin *olmazdı* çekimine göre oldukça yaygın kullanıldığını da belirtmek gerekir. Dil kullanıcısının düşüncesinde gerçekleşmeyen olayların gerçekleşmesi durumunda neyin / nasıl olacağı (ya da olmayacağı) olumsuz değil de çoğunlukla olumlu bir anlatımla dile getirilmektedir. Doğal olarak olması beklenen olaylar, daha öncelikli ve merak uyandırıcıdır. Merak edilen ve öğrenilmek istenen bir olay için *ne olurdu?* / *nasil olurdu?* yerine *ne olmazdı?* *nasil olmazdı?* sorularının tercih edilmemesi, bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Dolayısıyla *olurdu* çekiminin soru sözcükleriyle kullanımında düzenli olarak olumlu biçim yer almaktadır. Olumlu biçimin, aynı zamanda söz dizimsel olarak da yerini olumsuz biçime bırakmadığı kullanımlar vardır. Bu tür kullanımlarda yüklem çekimi değişmezken, yüklemden önce gelen sözcüğün değişmesi, olumlu veya olumsuz çağrışım yapmaktadır.

- (28) Eğer kadın, sevgilisi seyahattheyken O'Neill'le kırıştırmasaydı ve Reed eve döndüğünde bunu fark etmeseydi hayatları nasıl olurdu ya da o mektubu bulduğunda karısının açıklamasını bile beklemeden, “Umurumda değil” demeseydi de karısını dinleseydi, kıskançlığını saklamaya çalışmak yerine gösterebilseydi ne olurdu? (AA, İBY, s. 15)
- (932) Evlenen kişi, eskisine oranla daha başka türlü yaşamaya mahkûm olduğunu da bilmelidir. Az ya da çok. Ama kesinlikle başka türlü. Bu kabulle başlanmadıysa, ne iyi olurdu hiç başlanmaması... (AB, BYS, s. 66)
- (1518) Acaba sadece “Benimle evlenir misin?” yazsam daha mı iyi olurdu? (YK, DÖT, s. 10)

Yukarıdaki örneklerde –*sAydI* yapıları, yüklemdeki çekimle birlikte sözü geçen olayların gerçekleşmediği bilgisini vermektedir. Aslında bu tür *gerçekleşmeyen beklenti / olasılık* anlatımlarında süreklilikten / sınırlar arasılıktan çok *kiplik* ön plana çıkmaktadır. Çünkü bu anlatımlarda her zaman / ara sıra gibi gerçekleşen bir süreklilik / sınırlar arasılık yoktur. Aksine kişisel bir tutum dile getirilmektedir. Yazar / konuşucu olayların gerçekleşmesi hâlinde neyin / nasıl olabileceği düşüncesini soru yoluyla veya öznel düşüncesiyle anlatmaktadır. Burada beklenen, ne olmadığı değil, ne olabileceğidir. Dolayısıyla *ne olurdu* /

nasıl olurdu yerine *ne olmazdı / nasıl olmazdı* çekimlerinin kullanımı uygun değildir. Ancak soru sözcükleriyle birlikte kullanılan olumlu çekime yanıt olarak –ancak yine de olumlu çağrışımla- “*ne olmazdı ki*” biçiminde karşılık verilebilir. (932) ve (1518) örneklerinde yüklem, her durumda olumlu çekimlenirken değişkenlik gösteren *iyi / kötü (ne iyi olurdu / ne kötü olurdu)* sözcükleridir.

Taranan eserler içerisinde asıl veya yardımcı fiil olarak *olurdum / olmazdım, olurdun, olurdu / olmazdı, olurduk* örnekleri tanıklanmış olmakla birlikte Türkçe için *olmazdın, olmazdık, olurdunuz / olmazdınız, olurlardı / olmazlardı* kullanımları da olasıdır.

(376) [Adım başı biri katılırdı bize, şarkılarıyla, şiirleriyle, romanlarıyla, hikâyeleriyle gelirlerdi.

Mehmet bazılarının şarkılarına eşlik ederdi.

Ben dinlerdim.]

Kaybolurduk ve kaybolmayı severdik. (AA, İBY, s. 126)

(764) ANLATICI —Kitap okumak, okulda okumak, su gibi okumak, kalmadan okumak... Bunları bilmiyor musun?

K. MASALCI —Yooo... Niye bileyim? Bana ne zaten. (*Seyircilere*)

Okusam, böyle *rezil mi olurdum*? (TÖ, AMKM, s. 196)

(948) Oltayı üretmek de, neredeyse kilim örmek kadar emek isteyen yoğun bir işti. Önce üçer tek, sonra üçer üçlü burulur, iki-üç karışık parça birbirine özel düğümlerle bağlanırdı. Oltanın sicili, dokuz kat-otuz kulaç gibisinden anlatılırdı. Daha birinci günü kopup gittiği *olurdu*. (AB, BYS, s. 70)

(1937) Bunları söylemeseydi ütü işi o kadar ağır gelmezdi, yaparken duyduğum büyük sıkıntı *olmazdı* belki. (AK, MS, s. 89)

(1949) Eğer o bir çift kurdeleye bile göz koyarak açgözlülük etmese, o kadar *düşman olmazdım* ona. (AK, MS, s. 92)

(2366) “Oğlum sen yanlış meslek seçmişsin. Sen sosyolog olmalıymışsın, böylece memleketimizin güzel insanlarıyla daha sık bir arada *olurdun*.”

“Sosyolog olmaya gerek yok. Arkeologlar da yeteri kadar insanla ilişkide bulunuyorlar.” (AÜ, P, s. 71)

(309) örneğinde süreklilik / sınırlar arasılık anlatımı, zarftan (*çocukken*) çok çokluk ekinin kullanımıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü burada çokluk eki

yüklemde anlatılan eylemin / olayın birden fazla gerçekleştiği hakkında yönlendirici konumundadır.

(309) Çocukken, büyük kadınlara âşık olurdum. (AA, İBY, s. 106)

4.1.1.2.5. *olmalıydı* Birleşik Çekimi

-*mAllydI* birleşik çekimi, gereklilik / zorunluluk işlevli -*mAlI* biçim biriminin üzerine geçmiş zaman -*DI* biçim biriminin gelmesiyle oluşmaktadır. Bu durumda bir “kip eki + zaman eki” dizilimi söz konusudur. Diğer tasarlama biçim birimlerinde olduğu gibi -*mAlI* biçim birimi de bilinen gereklilik / zorunluluk anlatımının yanı sıra olasılık, istek vb. kiplik anlamları aktarabilmektedir.

Taranan metinlerde olumsuz çekim için yalnızca 3. teklik biçimine (*olmamalıydı*) örnek vardır. Olumlu çekimlerinde ise 1. teklik ve çokluk (*olmalıydım, olmalıydık*) ile 3. teklik kişi (*olmalıydı*) çekimleri tanıklanmıştır. Taranan metinlerde 1. kişilerin olumsuz çekimleri (*olmamalıydım, olmamalıydık*) gibi 2. teklik ve çokluk ile 3. çokluk kişilerin olumlu ve olumsuz çekimleri (*olmalıydın / olmamalıydın, olmalıydınız / olmamalıydınız, olmalıydılar, olmalılardı / olmamalıydılar, olmamalılardı*) tanıklanmamış olmakla birlikte bu çekimler T.T için olasıdır.

(414) O, kendi hayatının Sarah Bernhardt’ıydı. Hayat, kendi yazdığı bir piyes gibi olmalı, onun istediği gibi oynanmalıydı, oyunda onun istemediği bir aksaklık olmamalı, başka artistler sahnenin önüne fazla geçmemeliydi. (AA, İBY, s. 139)

(1217) Babam gözünü, hastalandıktan ancak bir ay sonra açabilmiş. Hem de düğünün yapılacağı yerden, bin kilometre kadar uzakta. İlk işi, gelin hanımı aramak. Ama ortada ne düğün kalmış, ne de gelin. Zaten oraları, artık gidilemez hale gelmiş. Geriye kala kala, elli yıl süreyle anlatılacak bir anı kalmış. Ya kız güzel miymiş? Aaaa! Peder merhum sağ olmalıydı¹⁰ da anlatmalıydı. (AB, BYS, s. 159)

¹⁰(1217) örneğinde istek anlamının bulunması nedeniyle bu kullanım Türkçe ağızlarında daha çok kalıplaşmış veya kalıplaşma eğilimindeki “*sağ olaydı*”, Türkçe yazı dilinde ise “*sağ olsaydı*” biçiminde dile getirilmekte, bu ifadelerle bağlı olarak sonra gelen yüklemde değişiklik göstermektedir. “*sağ olaydı da anlataydı*” ya da “*sağ olsaydı da anlatsaydı*.” gibi.

- (1601) Mahkemeye gitmek istememiş ama davanın uzayabileceği düşüncesiyle avukatın sözünü dinlemiştim. Meltem de oradaydı. Duruşma salonuna girmeden önce biraz konuşmuştuk. Keyfi yerindeydi. Evi aniden terk ettiği için üzgün olduğunu ama kavgalı bir ayrılıktan korktuğu için böyle yaptığını söylemişti. En azından birimiz çıkıp gidebilecek kadar cesur olmalıydık. (YK, DÖT, s. 23-24)
- (1722) Bu işi yapmaya başladığım ilk yıllarda, çok şanslı olduğumu düşünüyordum. Çünkü kendi işimin sahibi olduğum için zamanımı dilediğimce kullanabilecektim. Kendimle başa çıkabilmek için, yazının sihirli bir lunaparka benzeyen çekici dünyasıyla her an iç içe olmalıydım. (YK, DÖT, s. 44)

–*mAll* biçim birimi, ortaya çıktığı EAT’nin son dönemlerinden bu yana kullanılmakla birlikte bu biçim birimin yanı sıra çeşitli sözcüksel ve söz dizimsel olanaklarla da gereklilik / zorunluluk anlamı veren yapılar kullanılmaktadır (bk. 4.1.1.1.2.2. Gereklilik Çekimi).

- (1660) Bu ziyaretlerden birinde bölüm başkanımız Tuğrul hoca, çok uluslu bir şirketin dünyanın çeşitli ülkelerinden başarılı öğrenciler için özel bir program düzenlediğini söylemişti. Bunun için yüksek bir mezuniyet ortalamasına sahip olmak, okul tarafından önerilmek ve yapılacak iki aşamalı sınavda başarılı olmak gerekiyordu. (YK, DÖT, s. 34)
- (2274) Arkeologlar, öteki bilim adamları gibi yalnızca kendi konusu olan şeylerle ilgilenmek durumunda değillerdi, onlar aynı zamanda usta bir organizatör, insanlarla iyi ilişkiler kurabilen bir psikolog da olmak zorundaydılar. (AÜ, P, s. 49)

(1660) örneği, gereklilik / zorunluluk çekiminin kimi zaman özne bakımından altı kişiye de yönelik olduğunu göstermektedir. Çünkü sözü edilen programa girmeye hak kazanmak için belirli şartlar vardır ve bu şartlar bütün özneler için geçerlidir. Aynı zamanda (1660) cümlesinin yüklemi –*mAll* biçim birimiyle çekimlendiğinde ortaya *ol-* fiilinin edilgen çatısı çıkmaktadır. Bu da, geçişsiz bir fiil olan *ol-* fiilinin edilgen çatıyla genişletildiğinde öznenin bütün kişilere açık –ya da öznesiz- bir söz dizimini beraberinde getirmektedir. (1660) cümlesi bu bakımdan şöyle de dile getirilebilir.

[1660a] [...] Bunun için yüksek mezuniyet ortalamasına sahip olunmalı [...] ve yapılacak iki aşamalı sınavda başarılı olunmalıydı.”

4.1.1.2.6. *olsaydı* Birleşik Çekimi

-*sAydI* birleşik çekimi, dilek-şart işlevli -*sA* biçim biriminin üzerine geçmiş zamanı işaretleyen -*DI* biçim biriminin gelmesiyle oluşmaktadır. Bu şartlı cümle yüklemi, “sözü edilen özelliğe sahip olmama, gerçekleşmeme” anlamı vermektedir. Bu anlamı çıkarabilmek için -*sAydı* ve -*D°ysA* birleşik çekimleri karşılaştırılabilir. Aslında bu iki birleşik çekim de geçmiş zamana yerleşmesi bakımından birbiriyle benzer bir özelliğe sahiptir. Ancak gönderimde bulundukları GZ açısından farklılık taşımaktadır. -*D°ysA* birleşik çekiminde, KZ’ye oldukça yakın bir zamana gönderim vardır. Öyle ki şartlı cümle yüklemine gerçekleşmesi, hemen sonrasında ana cümle yüklemine gerçekleşmesinde gerçek bir koşul oluşturmaktadır. Ancak -*sAydI* birleşik çekiminin -diğerinden farklı olarak-KZ’den daha uzak bir zamana gönderimde bulunduğu söylenebilir. Bu zamansal gönderim noktaları, ana cümle yüklemine çekimini de etkilemektedir. -*D°ysA* şartlı cümlelerde ana cümle yüklemi basit çekimlenirken -*sAydI*’da birleşik çekim kullanılmaktadır. Ayrıca bu iki çekim, anlam yönünden de farklılık taşımaktadır. -*D°ysA* çekiminde açık bir koşul, -*sAydI* çekiminde ise gerçekleşmemiş bir koşul anlamı vardır. -*D°ysA* çekiminde eylemin tamamlanıp tamamlanmadığı gözlemlenebilirken -*sAydI* bütünüyle tamamlanmış, olmuş bitmiş bir anlama sahiptir. Bu çekimin bildirdiği, “-*sAydı* (...) ama değil / ama yok” (ya da tam tersi) biçimindedir.

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu çekimi, en çok kullanılan birleşik çekimlerden biridir ve -diğer bazı birleşik fiil çekimlerinden farklı olarak- 2. kişi çekimi de bulunmaktadır. Bu, diyalog parçalarında konuşucunun muhatap aldığı birilerinin varlığı nedeniyledir. Aynı zamanda olumlu ve olumsuz çekimler arasında da sayıca farklılık vardır. Olumlu çekimler yaygınlık gösterirken olumsuz çekimler oldukça azdır. Olumsuz çekimlerin azlığı, dil kullanıcısının olumsuzlamaya yaklaşımı ve çekimin kendisiyle ilgili olsa gerektir. Çünkü -*sAydI* yapısı zaten gerçekleşmeyen / niteliğe sahip olunmayan bir olaya gönderim yaparak dolaylı açıdan olumsuzluk taşımaktadır. Yani olumlu çekimle olumsuz, olumsuz çekimle olumlu bir anlam çağrıştırılabilir. Buna göre dil ve dil kullanıcısı

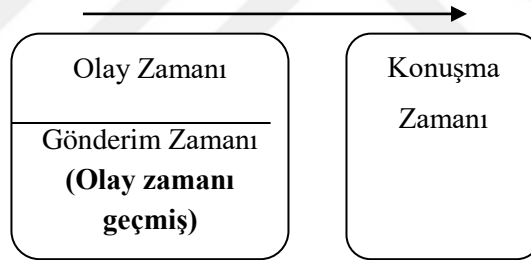
açısından olumlu yapıların öncelikli olduğu ve bu yapılar üzerinden olumsuzluğu dile getirdiği söylenebilir. Buna rağmen *ol-* fiilinin olumsuz çekimleri de vardır ve bu örneklerde *ol-*, asıl fiil olarak kullanılmakta ve “*bulunmak*” anlamına gelmektedir.

Taranan metinlerde olumlu-teklik kişilerin hepsine (*olsaydım, olsaydın, olsaydı*) örnek bulunurken olumsuz çekimlerde 2. teklik (*olmasaydın*), 3. teklik (*olmasaydı*) ve 1. çokluk (*olmasaydık*) kişi çekimlerine örnek vardır. Diğer olumlu ve olumsuz kişi çekimleri (*olmasaydım, olsaydık, olmasaydınız, olmasaydılar / olmasalardı*) tanıklanmamış olmakla birlikte bu çekimler de Türkçe için olasıdır.

- (402) Ve, o zaman biz diyoruz ki:
“Ben mükemmel olsaydım, mükemmel birini niye arayacaktım?” (AA, İBY, s. 132)
- (864) “Sansür olmasaydı ‘pornografi’nin tadı mı kalırdı?” (AB, BYS, s. 41)
- (935) Evlenebileceğim yaşlarda iken, bestelerim ısıklanıyordu. Böyle gecelerde yalnız eve döndüğüm zaman, kendimi cesaretim kırılmış gibi hissetmezdim. Ama bir karım olsaydı, bu kadar çok yenilgi geçmişte birikseydi, ben de ona hâlâ ‘yine kötü gitti’ demek zorunda olsaydım, buna tahammül edemezdim. (AB, BYS, s. 67)
- (983) Günler geçmiş, Ahmet Haşim’le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, “Bir dost evinde olmasaydık, seninle boğazlaşırdım” demiş. (AB, BYS, s. 81)
- (1953) “Pis sümsük çolak... Hırsızlığı bile yakıştıramıyorsun. Aptalın birisin. Arabistan’da olsaydın, kalan o tek elini de keserlerdi. Doğrusu ne iyi olurdu, diye söylendi.
[...] Arabistan’da olmadığı için kendini çok şanslı buluyordu. (AK, MS, s. 93)
- (2988) “Belki de asker olmasaydın iyi bir ressam olurdun.”
“Belki ama ben asker olduğum için mutluyum.” (AÜ, P, s. 233)

4.1.1.2.7. *oluyormuş* Birleşik Çekimi

-(°)yormuş birleşik çekimi, kullanıldığı bağlama göre iki farklı görünüm ve zaman bildirimi sergilemektedir. Eğer OZ, geçmiş zamana yerleşir ve bu noktadan anlatım yapılırsa geçmişte sürekli gerçekleşen olaylara gönderim yapılmaktadır. Bu durum, özellikle masallarda “bir varmış bir yokmuş” biçiminde başlayan bir anlatı ortamı yaratmaktadır. Bu tür anlatımlarda OZ ile GZ eşzamanlı olarak KZ’den önceye yerleşmektedir. Eğer anlatım KZ merkezliyse ve bu noktadaki bir eylem hakkında bilgi paylaşımı yapılıyorsa “başkasından duyma, kesin olmama” anlamı vardır. *-(°)yormuş* çekiminin rivayet / dolaylılık işlevi de bu kullanımlarda ortaya çıkmaktadır. Çünkü KZ’de gerçekleşmekte olan bir eylem, rivayet / dolaylılık biçiminde anlatılmaktadır. Doğal olarak zaman bildirimi *-muş* biçim birimiyle değil, *-(°)yor* biçim birimiyle işaretlenmektedir ve şimdide süregelen, süreklilik gösteren bir eylem hakkında konuşucu, kendisinin bilgisi olmadığını dile getirmektedir. Bu kullanımda ise OZ, GZ ve KZ birbiriyle kesişen bir dizilim sergilemektedir.

Şekil 43. Geçmişte süreklilik / sınırlar arasılık işlevli

-(°)yormuş çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

Şekil 44. Rivayet / dolaylılık işlevli

-(°)yormuş çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

Fıkra, masal vb. yazınsal türlerde görülen –(°)yormuş yapısı, Türkçede sık kullanılan bir çekim değildir. Bu durum, *ol-* fiili için de geçerlidir ve taranan metinlerde 3. teklik kişiyle çekimlenmiş iki örnek vardır. Ancak tanıklanmayan 1., 2. ve 3. kişilerin olumlu ve olumsuz çekimleri (*oluyormuşum / olmuyormuşum, oluyormuşsun / olmuyormuşsun, olmuyormuş, oluyormuşuz / olmuyormuşuz, oluyormuşsunuz / olmuyormuşsunuz, oluyorlarmış / oluyormuşlar / olmuyorlarmış / olmuyormuşlar*) Türkçe için olasıdır.

(1013) Böyle bir fıkra da şu: Muttalip Bey, horozunun tembelliğinden o derece şiddetli ve sürekli şikâyet etmiş ki, arkadaşları da bıkmış. “Anlat be! Bu hayvan nasıl bu kadar tembel oluyormuş?” Muttalip Bey de örnek vermiş: “Sabah erken komşuların horozları öterken, o namussuz *ötmüyor* da, tasdik niyetine başını *sallıyor*.” (AB, BYS, s. 91)

(2982) “Yüzbaşım uyumuyor. ‘Esra Hanım gelince lojmana buyursun,’ dedi. Bahçesi daha serin oluyormuş.” (AÜ, P, s. 231)

(1013) örneğinde “herhangi bir durumda bulunmak” anlamını karşılayan *ol-* fiili, bu yönüyle değişen bir durum değil [+]durağan bir özellik göstermektedir. Bu nedenle isimleri yüklemleştiren ve durağanlık bildiren *i-* ek-fiiliyle benzer bir görünüme sahiptir. Doğal olarak burada rivayet değil, geçmiş zaman bildirimi söz etmek gerekir ve yazar / konuşucu, “*Bu hayvan nasıl bu kadar tembelmiş*” biçiminde de anlatımı gerçekleştirebilir. Eğer [+]devingen ve sürekli bir anlatım vermek istenirse ... *tembellik yapıyormuş* biçiminde bir cümle oluşturulması gerekebilir. Ancak doğrudan anlatımlı diyalog parçaları birlikte değerlendirildiğinde OZ noktası ile KZ noktası kesişmekte ve şimdi olagelen olaylar dile getirilmektedir. O zaman da basit çekim özelliği taşıyan *oluyor* ortaya çıkmakta ve yine ek-fiile benzer bir işlev barındırmaktadır. İki bakış açısı arasındaki farklılık *ol-* fiilinin işlevinde değil zamansal bildirimdedir.

4.1.1.2.8. *olacakmış* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekimde –AcAk zaman, –mİş ise kiplik işaretleyicisidir. Buna göre –AcAk mİş yapısı “gelecekte gerçekleşmesi beklenen duygu durumlarını” (beklenti, istek, rivayet vb.) dile getirmektedir ve “zaman + kiplik”

işaretleyicilerinin dizilimi vardır. –*AcakmıŖ* çekiminde OZ, GZ ve KZ’nin dizilimi, basit çekimdeki –*AcAk* ile aynıdır (bk. 4.1.1.1.1.3. *olacak* Çekimi).

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu birleşik çekimi için iki örnek tanıklanmıştır ve bu örnek de yine 3. teklik kişi çekimiyledir (*olacakmıŖ*). Bununla birlikte tanıklanmayan 1., 2. ve 3. kişilerin olumlu ve olumsuz çekimleri (*olacakmıŖım / olmayacakmıŖım, olacakmıŖsın / olmayacakmıŖsın, olmayacakmıŖ, olacakmıŖsınız / olmayacakmıŖsınız, olacakmıŖsınız / olmayacakmıŖsınız, olacaklarmıŖ / olacakmıŖlar / olmayacaklarmıŖ / olmayacakmıŖlar*) Türkçe için olasıdır.

(1883) Daha dileğini tutmadan, “Uç uç böceğim...” demeden böcek uçu gitti. Hemen dilek dilemediği için biraz burkuldu. Ardından her zamanki iyimserliğiyle, “Dileğim hiç beklemeden olacakmıŖ, bu anlama geliyor böceğin uçuvermesi” dedi. (AK, MS, s. 57)

(3405) Bir kanal yapımı işine gitmeseymiş Edip Başkan da burada olacakmıŖ. Neylersin ki vazife her şeyden önemliymiş. Yarın gazeteciler geldiğinde burada olacakmıŖ. (AÜ, P, s. 339)

(1883)’teki olaylar, yazarın / konuşucunun anlatımıyla geçmiş zamana ait olmakla birlikte parçanın içine roman kahramanın ağzından bir iç cümle yerleştirilmiştir. Bu iç cümlenin KZ’si şimdi olduğuna göre “dileğin olması / gerçekleşmesi” de şimdiden kısa bir süre sonra gerçekleşecektir. –*mıŖ* biçim birimi ise bu zamansal işaretlemeye beklenti kipliği ile katılmaktadır.

4.1.1.2.9. *olurmuş / olmazmış* Birleşik Çekimi

–*rm°Ŗ* / –*mAzmlŖ* birleşik çekimi, cümlenin OZ’sine bağlı olarak geçmiş ya da geniş zamanda “her zaman / ara sıra” gibi sürekli gerçekleşen (ya da gerçekleşmeyen) olayları işaretlemektedir. Eğer OZ noktası KZ noktasıyla kesişirse –*rm°Ŗ* / –*mAzmlŖ* süreklilik taşıyan bir olaya başkasından duyma anlamı katmaktadır. OZ noktası, KZ’den önce ise bu durumda geçmiş zamandaki sürekli / sınırlar arası bir olay dile getirilmektedir. Yani bu birleşik çekimin işlevi, (–(°)*yormuş* çekiminde olduğu gibi) doğrudan OZ ve KZ noktaları arasındaki ilişkiye bağlıdır. Görüldüğü üzere her iki durumda zaman işaretleyicileri değişse

de $-m^{\circ}$ ş biçim birimi yapıya “başkasından duyma, sonradan farkına varma” anlamı katmaktadır.

- (3033) Doktorlar yatıştırıcı bir iğne yaptılar, anneme de tepkimin normal olduğunu söylediler. Çocuğunu yitiren anne adaylarında bu tür depresyonlar olurmuş. (AÜ, P, s. 245)
- (3259) “Kayınpeder de mangalda et pişirmeye düşkündür,” diye sürdürdü Alman. “Güneylilerin hepsinin eli yatkın olurmuş bu işe.” (AÜ, P, s. 300)

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin, bu birleşik çekimde bilinenden farklı bir özelliğe sahip olduğu da görülmektedir. Çünkü burada gözlemlenen ya da başkasından duyulan bir olaya yanıt verme işlevi yoktur. Bu işlevde küçümseme, beğenmeme vb. anlamlarla gerçekleşen bir duruma itiraz etme söz konusudur ve taranan metinlerde yalnızca olumlu 3. teklik kişi (*olurmuş*) örnekleri vardır. Ancak burada olumlu anlamdan çok olumsuz anlam dile getirilmektedir. Yani olumlu yapıyla olumsuz anlam belirtilmektedir. Bu anlamın elde edilmesinde m° soru eki + *olurmuş* biçimindeki söz dizimsel ilişkiler de etkindir. Yine *olurmuş* çekimiyle konuşucu kendi düşüncesini anlattığı için aslında bu birleşik çekim, olumsuz basit çekimin (*olmaz*) yerine kullanılmış görülmektedir. Dolayısıyla birleşik çekimle anlatılan düşünce, derin yapıdaki basit çekimin karşılığı olarak yüzey yapıya yansımaktadır.

Taranan metinlerde 1., 2. ve 3. kişilerin olumlu ve olumsuz çekimleri (*olurmuşum / olmazmışım, olurmuşsun / olmazmışsın, olmazmış, olurmuşuz / olmazmışız, olurmuşsunuz / olmazmışsınız, olurlarmış / olmazlarmış*) tanıklanmamış olmakla birlikte bu çekimler, Türkçe için olasıdır.

- (752) KELOĞLAN —Valla olmaz. (*Toparlanır, ayağa kalkar.*) Aman diyim, bozma!
- K. MASALCI—Haydi, toplayın pılınızı pırtınızı defolun burdan. Burası benim. Bu ne bu? (*Yaylananları gösterir.*) Böyle masal mı olurmuş? (=olmaz) (*İtmek ister, o da yapıştır.*) Ne oldu bana? (TÖ, AMKM, s. 190-191)
- (1109) İki elim, dünya-ahret bu balık köftesi ile balık böreğini icat edenlerin yakasında olsun! Balığın köftesi mi olurmuş (=olmaz) a vicdan

fukaraları! Balığın içi temizlenir pişirilir. Kafası bile koparılmaz. Torik bile diliminden anlaşılır. (AB, BYS, s. 126)

(2781) “Yapma Tim,” dedi, “patlıcan sebzelerin kralıdır. Onu küçük görmeyi sana yakıştıramadım. Bizde patlıcanın on beş çeşit yemeği yapılır.”

Murat, aşçıya inanmamıştı:

“Amma attın be Halaf! On beş çeşit patlıcan yemeği mi olurmuş. (= olmaz)” (AÜ, P, s. 175)

4.1.1.2.10. *oluyorsa* Birleşik Çekimi

-(°)*yorsa* birleşik çekiminde -(°)*yor* şimdiki zaman ve süreklilik / sınırlar arasıllık işleviyle, -sA ise bu zamansal işaretlemeyi veya sürekliliği / sınırlar arasıllığı koşula bağlamaktadır. Ancak bu anlatım hareket bildiren fiillerin çekimlenmesinde görülen bir özelliktir. Dolayısıyla durum fiillerinin -(°)*yorsa* çekimi için bu kullanım pek olası görünmemektedir. Çünkü bir fiilin durum bildirmesi, [+]*durağandır*, başka bir deyişle [-]*devingenliğe* sahiptir. Çok anlamlı bir fiil olarak *ol-* fiili de karşıladığı anlama bağlı olarak kimi zaman [+]*devingen* kimi zaman da [+]*durağan* bir durumu karşılamaktadır. *Ol-* fiili özellikle [+]*durağan* bir özellik gösterdiğinde değişmeyen bir olay söz konusudur ve bu tür kullanımlarda *i-* ek-fiiliyle işlevsel bir benzerlik içerisindedir. Bu benzerlik *ol-* fiilinin yine “herhangi bir durumda bulunmak” anlamına geldiği kullanımlarda görülmektedir. Durum değişimi içeren kullanımlarında ise bu benzerlik yoktur. Dolayısıyla durum değişikliği bildirdiği kullanımlarda *ol-* fiilinin anlamını koruduğunu, değişmeyen bir durum anlattığında *i-* fiiline benzer –belki de onun yerine- kullanıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. (778) örneğinde bu kullanım örneklenmiştir.

(778) Çünkü sanat, ne sunan ne de algılayan için, vücudun hangi organı köprü oluyorsa (=köprüyse), o eylem içinde hapsedilen sözcüklerle anlatılmamalıydı. (AB, BYS, s. 14)

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu birleşik çekimi için tek örnek tanıklanmıştır ve bu örnek, (778)’de görüldüğü gibi 3. teklik kişi çekimiyledir. Bununla birlikte diğer kişilerle çekimlenebilen (*oluyorsam / olmuyorsam*,

oluyorsan / olmuyorsan, olmuyorsa, oluyorsak / olmuyorsak, oluyorsanız / olmuyorsanız, oluyorlarsa / oluyorsalar / olmuyorlarsa / olmuyorsalar) kullanımlar da Türkçe için olasıdır.

4.1.1.2.11. *olduysa* Birleşik Çekimi

-D°ysA birleşik çekiminde *-D°* biçim birimi, eylemi geçmiş zamana yerleştirirken *-sA* biçim birimi bu çekime koşul anlamıyla katılmaktadır. Yani konuşucu olayın içindedir ve olayı sorgulayabilmektedir. Bu çekimde şartlı cümle yüklemi, ana cümle yüklemine çoğunlukla zarf tümleci olarak kullanılmakta, bu söz dizimsel yapıda OZ, KZ'nin öncesinde yer almaktadır. Ancak kimi zaman ise ana cümle yüklemine özne olarak katılmaktadır.

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu çekimi için iki örnek tespit edilmiştir ve bu örnekler olumlu 3. teklik (*olduysa*) ve olumsuz 1. çokluk kişi (*olmadıysak*) çekimiyledir. 3. teklik kişi çekiminde asıl fiil, 1. çokluk kişi çekiminde ise yardımcı fiil görevindedir. Taranan metinlerde diğer kişi çekimlerine (*olduysam / olmadıysam, olduysan / olmadıysan, olmadıysa, olduysak, olduysanız / olmadıysanız, oldularsa / olduysalar / olmadılarsa / olmadıysalar*) rastlanmamıştır, ancak bu çekimler Türkçe için olasıdır.

(206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile olmadığımız, heyecanlı olduğu kadar sakin, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA, İBY, s. 71-72)

(1104) [Şubat 1978 idi takvim. Bir arkadaşla, Avrupa'ya, on günlük bir iş yolculuğuna çıktık. Son olarak Hannover'de yapı fuarını gördük. Dönüş yolculuğuna başlamak üzere kocaman uçağa bindik. On, on beş hostes hizmette. Vakit öğle. Kalkar kalkmaz portakal suyu dağıtmaya başladılar. Arkadaşımınla yollarımız ayrılıyor. Veda içkisi olarak portakal suyuna cin karıştırmak için güzel hostese on mark verdim.]

Ne olduysa o anda oldu. (AB, BYS, s. 123)

(2888) Yemekten, içkiden, uyumaktan, sohbetten hoşlanırdı. Kalender bir insandı. Ama dün gece ne olduysa birden çıldırmıştı. Belki de Murat çok üstüne gitmişti. “Ne olursa olsun öyle davranmaya hakkı yoktu,” diye

düşünüyordu Esra. (AÜ, P, s. 202-203)

(1104)'de *olduysa* çekimi, cümlelerin öznesi görevindedir ve burada *ne* sözcüğüyle birlikte kullanımı vardır. Bu kullanımda özne, biçim bilgisel olarak sıfat-fiil ekli bir yapının dönüştürülmüş biçimi gibidir: *ne olduysa = olanlar / olan olaylar*.

4.1.1.2.12. *olmuşsa* Birleşik Çekimi

-m°şsA birleşik çekiminde *-m°ş* biçim birimi, eylemi geçmiş zamana yerleştirirken *-sA* biçim birimi bu çekime de koşul anlamıyla katılmaktadır. *-D°ysA* birleşik çekiminden farkı, konuşucu olayın içinde değildir, sonradan öğrenmiştir. Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu birleşik çekimiyle tek örnek vardır ve yine 3. teklik kişi (*olmuşsa*) çekimiyledir. Bununla birlikte örneğine rastanmayan diğer kişi çekimleri (*olmuşsam / olmamışsam, olmuşsan / olmamışsan, olmamışsa, olmuşsak / olmamışsak, olmuşsanız / olmamışsanız, olmuşlarsa / olmamışlarsa*) Türkçe için olasıdır.

Tanıklanan tek örnekte *olmuşsa*, kendinden önce *nasıl* soru sözcüğüyle, kendinden sonra belirsiz geçmiş zamanlı *olmuş* çekimiyle kullanım alanına çıkmış bir yapı içerisindedir. Bu yapı, cümlede sözü edilen olayın konuşucu / anlatıcı tarafından bilinmediğini, sonradan öğrenildiğini pekiştirmektedir.

(1155) Nasıl *olmuşsa* olmuş, Asya ve Avrupa mizahları çok eski yüzyıllardan beri, birbirine karışmıştır. (AB, BYS, s. 141)

4.1.1.2.13. *olacaksa* Birleşik Çekimi

-AcAksA yapısında zaman işaretleyicisi *-AcAK* biçim birimidir ve çekimli fiili, gelecek zamana yerleştirmektedir. *-sA* biçim birimi de gelecekte gerçekleşmesi beklenen bir olaya koşul işleviyle katılmaktadır. Taranan metinlerde *ol-* fiilinin bu birleşik çekimi için yalnızca 1. teklik kişi (*olacaksam*) örneği vardır. Tanıklanmayan diğer kişi çekimleri (*olmayacaksam, olacaksan / olmayacaksan, olacaksa / olmayacaksa, olacaksak / olmayacaksak, olacaksanız / olmayacaksanız, olacaklarsa / olmayacaklarsa*) Türkçe için olasıdır.

- (556) DELİKANLI —Sonra, bak söyleyeyim, bir amirin emrine de girmem. Başıma buyruk olacaksam, ne âlâ... Neden mi? Çünkü evde babam, okulda müdür, kahvede patron, maқта hakem... yetti artık. Amirsiz memur olmaz diyorsan, beni ırgalamaz. O senin sorunun. (TÖ, AŞG, s. 58)

4.1.1.2.14. *olursa / olmazsa* Birleşik Çekimi

-*rsA* / -*mAzsA* birleşik çekiminde -*r* / -*Ar* / -*mAz* “her zaman / ara sıra vb.” gönderimleriyle geniş zamanda sürekli / sınırlar arası gerçekleşen (veya gerçekleşmeyen) olayları işaretlerken, -*sA* ise eyleme koşul anlamı katmaktadır. Ancak birleşik çekimin bu işlevi, yaygın görünmemektedir.

- (713) ANLATICI: Arkadaşlar, en baştaki yaramazın adı Zorba. Hep kendi dediğinin olmasını ister. Olmazsa kavga çıkarır. (TÖ, AMKM, s. 164-165)
- (814) “Muhterem peder, hela duvarındaki çıplak kadın resmine baktınız mı?” Papaz: “Baktım.” “İncir yaprağını da gördünüz mü?” “Evet, gördüm.” Garson açıkladı: “O yaprağı kaldırıp altına bakan olursa salonda ziller çalar da, ona gülüyorlar...” (AB, BYS, s. 25)
- (2054) Sizleri üzdüğümü biliyorum. Yaşam sevinçlerle birlikte üzüntülerle de sürüyor. Onlara tutsak olmazsak acıları en aza indirgeyebiliriz. (AK, MS, s. 148)

-*rsA* / -*mAzsA* birleşik çekimi, belki de -diğer şartlı birleşik çekimlere göre- kiplik bildiriminde en yaygın kullanılan çekimlerden biridir. Çünkü bu birleşik çekimde “koşula bağlı beklenti / olasılık” anlamı vardır. Hatta beklentinin henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi istenen bir duygu durumu olduğu düşünülürse, -*rsA* / -*mAzsA* birleşik çekiminin gelecek zamana yönelik olduğu da çıkarılabilir.

- (336) Eğer birgün hayatıma ihtiyacın olursa gel ve al onu. (AA, İBY, s. 111)

- (534) AĞABEY —Tezcan, bari zahmet olmazsa saati söyle de, babama saat kaçta mars oldum, tarihe geçsin. (TÖ, AŞG, s. 44)
- (914) Seksten söz edip belki o sevgili ağabeyime kendimi bağışlatırım. Edepli olursam da, belki yukarıdakiler görmezliğe gelirler. (AB, BYS, s. 58)
- (1872) “Baba” dedi Sevgi. “Pek iyi uyuyamadım bu gece. Niçin yalnız gitmemem için bu kadar ısrar ettiniz, anlamadım.”
“Yalnız olursan bin türlü tehlikeyle karşı karşıya kalabilirsin.” (AK, MS, s. 53)
- (1912) İçinden sürekli olarak, kurutmam gerek, kurutmam gerek, bugün çok güçlü olmazsam sonra zayıflarım, diyordu. (AK, MS, s. 74)
- (1979) “Her ay az da olsa yardım edeceğim. Bıraktığım parayla kitap almanı istiyorum. Bundan sonra göndereceklerimle de, önce beslenmene, sonra da kafanın gelişmesine yararı olacak biçimde harcama yapacaksın. Seni izleyecek, başarılarınla övüneceğim. Sen başarılı olmazsan ben yanılmışım, insan tanımıyor, yanlış işler yapıyorum, demektir.” (AK, MS, s. 106)

(1872) örneğinde 2. teklik kişi *olursan* çekimi, bağlam içinde değerlendirildiğinde *git-* fiilinin yerini tutmaktadır: *yalnız olursan* = *yalnız gidersen*. Çünkü hemen öncesindeki cümlede yapılması istenilmeyen durum, yalnız gitmemesidir. Dolayısıyla bu örnek cümle de göstermektedir ki *ol-* fiili, başka fiillerin anlam alanına girerek onların yerini alabilmekte ve oldukça geniş bir kullanım alanına sahip olabilmektedir.

olursa / *olmazsa* birleşik çekimi çeşitli söz kalıplarında ve çeşitli anlamlarda söz dizimsel olanaklarla yüklem dışında bağlaç ve zarf türlerinde kullanılabilmektedir. Bu çekimin diğer fiil çekimlerinden farkı, 3. teklikte olumlu (*olursa*) ve olumsuz (*olmazsa*) biçimlerin sayıca denkliğidir. Bu durum, hiç şüphesiz söz kalıplarındaki biçimiyle ilgilidir. Çünkü kimi söz kalıplarında olumlu ve olumsuz–özellikle bağlaç kullanımlarında-, kimi söz kalıplarında ise yalnızca olumsuz –özellikle zarf kullanımlarında- biçimleri bulunmaktadır. Örneğin (534) örneğinde **zahmet olursa* değil *zahmet olmazsa* biçimiyle kullanım alanına çıkmaktadır. “*ne olursa olsun, nerede olursa olsun*” vb. zarf kullanımlarında eylemin yapılması kesindir ve “her zaman” ifadesiyle geniş zaman bildirimi söz konusudur. *hiç olmazsa* ise zarf işleviyle kalıp sözdür. Aynı zamanda *hiç olmazsa*

kalıp sözü, içerdiği anlam ve işlev yönüyle *hiç değilse* yapısıyla koşuttur ve burada da *olmazsa = değilse* denkliği vardır.

Verilen örneklerde görüldüğü üzere taranan metinlerde *ol-* fiilinin olumlu birleşik çekiminde teklik bütün kişilere yönelik (*olursam, olursan, olursa*) kullanımlara rastlanırken çokluk kişi çekimlerine (*olursak, olursanız, olurlarsa*) örnek yoktur. Olumsuz çekimlerinde ise 2. ve 3. çokluk kişi kullanımları (*olmazsanız, olmazlarsa*) dışındaki diğer kişilerle kullanımları bulunmaktadır. Taranan metinlerden tanıklanmayan kişi çekimleri, Türkçe için olasıdır.

4.1.1.3. *ol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimler

Bu aşamada incelenen, sıfat-fiil ya da fiil çekim ekli sözcüklerden sonra *ol-* fiilinin gelmesiyle ortaya çıkan *-m°ş ol-*, *-AcAk ol-* vb. birleşik çekimlerdir. Bu tür birleşik çekimlerin kullanım özelliklerine geçmeden önce *ol-* fiilinden önce gelen biçim birimlerin işlevi üzerine uzlaşının olmadığını belirtmek gerekir. Farklı görüşler, birleşik yapıdaki ilk fiilin üzerine gelen biçim birimlerin sıfat-fiil veya fiil çekim eki olduğu noktasındadır. Türkçede *-r / -mAz*, *-AcAk* ve *-m°ş* biçim birimleri, sıfat-fiil işlevinin yanı sıra sıfat-fiil kökenli fiil çekim ekleri olarak da iş görmektedir. Bu biçim birimlerin kullanımları, her ne kadar birbirinden farklı olsa da, çift işlevli oluşları tartışmaya yol açmaktadır. Ancak *ol-* fiilinden önce gelerek birleşik çekim kuran bir *-(°)yor* biçim birimi vardır ve bu biçim birim diğerlerinden farklı olarak fiil kökenlidir. O hâlde *ol-* fiili üzerine geldiği sıfat-fiil ekleriyle birleşik çekim oluşturuyorsa *-(°)yor* biçim birimi de bir sıfat-fiil eki olarak mı işlev görmektedir? Bu biçim birimin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren sıfat-fiil eki olarak kullanımlarına rastlanmadığı gibi diğer sıfat-fiil eklerinden farklı olarak kalıplaşma yoluyla sözcük türetmemekte, buna karşın *ol-* fiiliyle birleşik çekim kurabilmektedir. *-(°)yor* biçim birimden yola çıkıldığında doğal olarak *ol-* fiilinden önce gelen biçim birimlerin sıfat-fiil olarak değerlendirilmemesi gerekebilir. Ancak Türkçede *-(°)yor* ve *-r / -mAz* biçim birimleri arasında süreklilik / sınırlar arasılık bildirimi bakımından bir ilişki olduğu da bilinmektedir. Hatta bu ilişki nedeniyle özellikle Türkçede *-(°)yor* biçim biriminin, *-r / -mAz* biçim birimlerinin alanına girdiği de görülmektedir. Belki de *-(°)yor* biçim birimi, *-r / -mAz* biçim birimlerini örnekseyerek onlara benzer çekim kalıplarında kullanılmış olabilir. Ancak bu kabul edilse bile

örnekseme sıfat-fiil işlevi üzerinden değil, fiil çekimi üzerinden gerçekleşmiştir. Aksi hâlde sıfat-fiil eklerinde görüldüğü gibi (akarsu, bakarkör vb.) birleşik sözcük türetebilmesi beklenirdi. Biçim bilgisel açıdan değerlendirilebilen bu kullanımlar, aynı zamanda söz dizimini de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü *ol-* fiilinden önce gelen biçim birimler, sıfat-fiil kabul edildiğinde cümlede bir sıfat-fiil öbeği kurulmasını ve cümledeki özne dışındaki bütün ögelerin bu öbeğin içinde yer almasını beraberinde getirecektir. Konuyla ilgili olarak Özmen (2010, s. 496-497) söz dizimsel ilişkilere göre *ol-* fiilinden önce gelen biçim birimleri fiil çekim eki olarak kabul etmekte ve şu bilgileri vermektedir:

ol- fiili, üzerine geldiği fiil şekli ve ona bağlı unsurlarla birlikte bir birlik oluşturuyorsa, asıl görevi bu yapıyı fiilleştirmekle sınırlı ise, bu yapıyı, *sıfat-fiil grubu + ol-* biçiminde düşünebiliriz; ancak burada, *ol-* fiilinin işlevi, üzerine geldiği fiil şeklini fiilleştirmek değil onlarla yeni ve ortak bir zaman kavramıyla birlikte değişik işlevler kazandırmaktır. Böyle olunca, *fiil + fiil çekim eki + ol- + fiil çekim eki* birliğinden oluşan ve kendi aralarında bir bütün oluşturan yapıyı yüklem olarak değerlendirmemiz gerekmektedir.

Bilindiği üzere *ol-* (< *bol-*) fiili, ET'den beri isimlerin üzerine gelerek onları fiilleştiren oldukça işlek yardımcı fiillerden biridir. Bu işlevinin yanı sıra fiil çekim ekli sözcüklerden sonra gelerek *i-* (< *er-*) fiiline benzer çekim biçimleri oluşturmaktadır. Ancak Türkçede bu iki yardımcı fiilin, fiil çekim eklerinden sonra gelerek oluşturdıkları birleşik çekimler sayıca aynı oranda değildir. Özellikle *ol-* (< *bol-*) yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimlerin kullanım sıklığı, ET'den günümüze kadar, *i-* (< *er-*) fiiliyle kurulan birleşik çekimlere göre daha azdır. Hatta Türk dilinde birleşik çekimler, basit çekimlere göre dilin ikincil çekimleridir, denebilir. Bu nedenledir ki Türk dilinde önce basit sonrasında birleşik çekimlerin ortaya çıktığı ve *ol-* fiiliyle kurulan birleşik çekimlerin bu zincire diğerlerinden daha geç dönemlerde katıldığı söylenebilir. Aynı zamanda bu birleşik çekimlere *ol-* fiili ile kimi zaman eşdeğer olan *bulun-* fiilini de eklemek gerekir. Yani basit çekim – *i-*'li (< *er-*) birleşik çekim – *ol-*'lı (< *bol-*) birleşik çekim – *bulun-*'lı birleşik çekim biçiminde bir gelişim düşünülebilir. Çünkü çekimli fiilin üzerine *bulun-* fiilinin getirilmesiyle elde edilen birleşik çekimlerin sayısı, *ol-* fiiline göre daha sınırlıdır. Bu fiillerle kurulan birleşik çekimlerde *ol-* fiili, görüldüğü üzere *i-* ve *bulun-* fiilleri arasında bir geçiş aşaması oluşturmakta, bir yanı *i-* bir yanı ise *bulun-* fiiline yaklaşan bir görünüm sergilemektedir.

Ol- (< *bol-*) ve *i-* (< *er-*) fiillerinin “belirli fiil çekim eklerinin üzerine gelerek onlarla birleşik fiil çekimi oluşturmaları arasındaki yakınlık ve benzerlik Eski Türkçe döneminden beri sürmektedir.” (Özmen, 2010, s. 489). Bu fiillerle benzer işleve sahip *tur-* yardımcı fiilini de eklemek gerekir. Çünkü *tur-* yardımcı fiili de çekimli fiillerin üzerine gelerek onlarla birlikte “kesinlik, olasılık” vb. kiplik işaretleyicisi olarak yer almış ve Türk dilinin tarihsel süreci içerisinde dil bilgiselleşmiştir. Ancak bu fiillerin dil bilgiselleşme süreçleri, aynı değildir. Gabain (1979, s. 61) “*er-* ‘er-, ulaş-’, *bol-* ‘ol-, tam ol-’ ve *tur-* ‘kalk-’ fiilleri, sık sık kullanıldıkları için, tam anlamlarını kaybettiler ve muhtemelen tasviri yardımcı fiil, sonra tasviri fiil ve nihayet gerçek yardımcı fiil durumuna geldiler. Esas anlamını *er-* en önce, *tur-* ise en sonra kaybetti.” diyerek *ol-* fiilinin dil bilgiselleşmesini ikinci sıraya koymaktadır. Aslında sözü edilen bu fiillerin işlevselleşmesi, çekimli fiillerin üzerine geldiği kullanımları içermektedir. Bu da, *i-*’li birleşik çekimlerin *ol-*’lı birleşik çekimlere göre daha eskicil olduğunu ve *ol-*’lı yapıların, *i-*’li yapıların yanında “ikinci tip birleşik çekimler” (Özmen, 2010, s. 489) oluşturduğunu göstermektedir. Çünkü *ol-*’lı birleşik çekimlerin yazı dilinde ve sözlü dildeki dağılımları aynı değildir. Yazı dilinde kendine daha çok yer bulan *ol-*’lı birleşik çekimler, sözlü dilde oldukça sınırlı sayıdadır. Ay’ın (2011) Türkçe ağızlarına ait 56 ilden derlenen metinlerde *ol-*’lı birleşik çekimleri incelediği çalışmasına göre en yaygın görülen çekim *-r / -Ar ol-* yapısıyken kimi çekimler hiç kullanılmamaktadır. Bu veri, *i-* ve *ol-* fiilli birleşik çekimlerin kullanım sıklıklarının ve oluşum süreçlerinin aynı olmadığını düşündürmektedir. Yine bu fiillerin birleşik çekim biçimleri birbirinden farklıdır. “*i-* fiili, sadece öğrenilen geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman ve şart eklerini alabilirken, *ol-* fiili, bunlar yanında diğer kip eklerini alabilmekte ve çok zengin bir kullanım çeşitliliğine sahip olabilmektedir. Ayrıca *er-* fiili zamanla, *i-* şekline dönüşüp gerek birleşik çekimlerde gerekse isimlerin üzerine geldiğinde işlevi saklı kalmak kaydıyla düşebilirken, *ol-* (< *bol-*) fiili kendini korumuş ve kendi varlığını hissettirerek, görünüşle ilgili, bazı özel anlam ilişkileri içinde ikili, üçlü birleşik çekimler oluşturabilmiştir.” (Özmen, 2010, s. 496). Bu fiillerle kurulan birleşik çekimlerde olumsuzluk ekinin çekime ekleniş biçimi de aslında iki fiilin farkını başka açıdan ortaya koymaktadır. *i-*’li birleşik çekimlerde olumsuzluk eki, ilk fiilin üzerinde gelirken, *ol-*’lı birleşik fiillerde değişken yeri vardır: *gelmemiști*, *gelmemiş ol-* / *gelmiş olma-* gibi. Aslında bu tür kullanımlar, *ol-* fiilinin *i-* fiiline

göre tam anlamıyla dil bilgiselleşmediğini, yardımcı fiil işlevindeyken bile yapıya anlamıyla katılabildiğini göstermektedir. Ercilasun'un (1984, s. 152) “*bol-*, birleşik fiile manası ile de iştirak ederken, *er-* ‘iki kipli çekim’lere yalnız şekli ile iştirak eder.” sözleri de bu görüşü desteklemektedir. Kimi fiil çekimlerinde birbirine benzer özellikler gösteren ve birbirinin yerini tutabilen bu fiiller, çekime kattıkları anlam ve olayın süreye yayılımı bakımından hem benzerlik hem de farklılık taşıyabilir. *i-* fiili, eklendiği sözcüğe değişmeyen bir görünüm katarken, *ol-* fiili “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamıyla olayın başlangıç noktasını işaretleyebilir ya da “herhangi bir durumda bulunmak” anlamıyla durumun değişmediği / aynı olduğu anlamını verebilir. Bu benzerlik veya farklılık, fiillerin işlevsel ve anlamsal özellikleriyle ilgilidir. Çünkü *i-* fiili, yapıya, yalnızca işlevsel olarak, *ol-* fiili ise hem işlevsel hem de anlamsal olarak katılmaktadır. Bu yönüyle *i-* fiili [+durağan]dır, *ol-* fiili ise anlamına bağlı olarak [±]durağan bir görünüm sergilemektedir. Turan'ın (1999, s. 267) *ol-* fiili için verdiği “bir hâle girmek” ve “bir hâl üzere bulunmak” anlamları da *ol-* fiilinin [±]durağan özelliğini göstermektedir. Sözü edilen fiillerin birbirinin yerini alabilmesi de, [+durağan] olduğu kullanımlar için geçerlidir. Bu iki fiilin birbirinin yerini tutabildiği kullanımlarda *i-* değil de *ol-* fiilinin tercihi, Turan'a göre (1999, s. 285) “daha dinamik ve karmaşık bir anlamın ifade edilmek istenmesi” nedeniyledir.

Ol- ve *i-* fiillerinin birleşik çekimleri, aynı zamanda görünüş ve zaman bildirimleri yönüyle de benzerlik taşımakla birlikte daha çok farklılık göstermektedir. Örneğin *gelirdi* ile *gelir oldu* çekimlerinin görünüş ve zamana yayılımları bir değilken, *gelecekti* ile *gelecek oldu* çekimlerinde benzerdir. Çünkü *ol-* fiili, çekimlere farklı gönderim zamanları kazandırmakla *i-* fiilinden oldukça çeşitli zamansal ve görünüşsel anlatım olanakları sağlamaktadır. Başka bir deyişle “*ol-* yardımcı fiilli yapılar, eylemin *başlangıç sınırı*, *sürek* ve *bitiş sınırı*ndan oluşan iç yapısına, farklı yönelim noktalarından bakılabilmesi ve farklı görünüş-zaman ilişkilerinin ifade edilebilmesi yönünde işlevler üstlenirler.” (Aslan, 2012, s. 11-12).

4.1.1.3.1. -m°ş ol- Birleşik Çekimi

4.1.1.3.1.1. -m°ş oldu Birleşik Çekimi

-m°ş oldu birleşik çekimi, geçmiş zaman işaretlemenin yanı sıra görünüş açısından *bitmişlik* ya da *sınır ötesi* (postterminal) bakış açısına sahiptir. Bitmişliği veya “sınır ötesi bakış açısını içeren belirli ikincil (peripheral) yapılar, belli başlı birimlerden oluşmaktadır. Bunların bazıları, durağan ya da sınır ötesi bir duruma *girmeyi* veya sınır ötesi bir durumda *bulunmayı* içeren devingen koşaç (copula) türlerine dayalı içinde olma, sonuç bildirme yapılarıdır.” (Johanson, 2000a, s. 128). Buna göre *m°ş oldu* yapısı, “sınır ötesinin geçildiği bir durumda olma / bulunma” (Johanson, 2000a, s. 128), belirtilen sınırın geçildiği “bir hâle girme” (Turan, 1999, s. 267) veya “eylemin dinamik evresinden durağan bir evresine geçme” (Aslan, 2012, s. 15) anlatımlarına sahiptir. Dolayısıyla bu birleşik yapıdaki biçim birimler, farklı dil bilimsel özellikleri işaretlemektedir. “*DI* eki geçmiş zamanı, *mİş* eki ise bitmişlik görünüşü vermektedir.” (Benzer, 2012, 139). Bu bağlamda ilk fiile gelen -m°ş biçim birimi, bitmişlik veya sınır ötesilik bakımından “ilgili sınırın, yani sınır noktasının (post terminum) aşılmasından sonraki olayı öngörmektir. Sınırı aşmak, yalnızca sınıra bakış (adterterminal) anlamında ona ulaşmak değil, onun ötesine geçmek anlamına gelmektedir.” (Johanson, 2000a, s. 102). Bu yönüyle -m°ş oldu birleşik çekimi, “geçmiş zamanda bitmişlik” (Güven, 2008b, s. 81) veya “geçmiş zamanda sınırötesilik (postterminality in past)” (Aslan, 2012, s. 15) bildirmektedir.

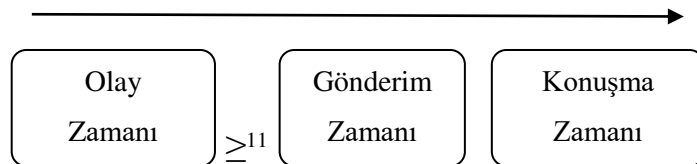
Geçmiş zamanda bitmişlik / sınır sonrasılık bildiren -m°ş oldu yapısıyla aynı bildirime sahip -m°şt° birleşik çekimi, KZ’nin konumu bakımından değilse bile OZ ve GZ noktalarının ilişkisi ve bu noktaların KZ’ye olan yakınlık-uzaklık dereceleri açısından aynı değildir. -m°şt° çekimi, uzak bir geçmişe gönderim sağlayarak *şimdiden* (yani KZ noktasından) kopuk bir işleve sahipken -m°ş oldu çekiminin etkileri / sonuçları, KZ noktasında sürebilmektedir. Çünkü -m°ş oldu yapısıyla bildirilen bitmişlik / sınır sonrasılık “olayı kendi konumunun dışındaki bir yönelim noktasından sunabilmekte ve ilgili sınırın ötesine ulaşan bir duruma dikkat çekmektedir.” (Johanson, 2000a, s. 103). Yani geçmişte gerçekleşen olayın etkileri, KZ’ye kadar uzanan ve KZ’de süren bir durum bildirme olanağı sunmaktadır. Bu yönüyle -m°ş oldu çekimi, *şimdi* ile bağlantılı olarak “konuşma

anıyla en yüksek seviyede irtibatlı olan geçmiş eylemlere işaret etmektedir.” (Bacanlı, 2008, s. 5).

Ol-’lı bu birleşik çekim, doğal olarak olayın geçmiş zamanda gerçekleştiği bilgisini verdiği için OZ noktası, KZ noktasından önceye yerleşmektedir. Ancak *-m°ş* biçim birimiyle çekimlenen olay, dolaylı olarak daha sonraki bir aşamada öngörüldüğü için GZ noktası, KZ ile OZ noktaları arasına konumlanmaktadır. *-m°şt°* çekiminden farklı olarak *-m°ş oldu* çekiminde hem OZ hem de GZ noktaları, KZ’yle daha yakın bir ilişki içerisinde. *-m°ş oldu* yapısının bu zamansal ilişkisini Aslan (2012, s. 16) şöyle açıklamaktadır:

“*Yemiş olduk, girmiş olduk* vb. eylemler, *yemiştik, girmiştik* vb. eylemlerden farklı olarak, genellikle, basit geçmiş zamanla / şimdiki zaman arasına yerleşir; bir bakıma (basit) geçmiş sonrası / hâl öncesi bir zaman kesiti anlatılmış olur. *-mXş oldu* ile işaretlenen eylemler, çoğu durumda, mantıksal olarak, *-DX* ile işaretlenen eylemlerin peşi sıra ya da o eylemlerle eşzamanlı olarak; ‘ve böylece’, ‘böylelikle’, ‘bu suretle’ gerçekleşir. (...) İlk eylemle, ‘böylelikle’ de ifade ederek ortaya çıkan ikinci eylemin konumları sıralı ya da eşzamanlı olabilir.

Açıklamadan anlaşıldığı üzere KZ’den önce yer alan GZ ve OZ noktaları, kullanıma bağlı olarak eşzamanlı, fakat daha çok ardışık bir dizilim içinde olabilmektedir. Çünkü geçmiş zamanda gerçekleşen bir olayın öngörülmesi, ister istemez sonraki bir aşamada olasıdır. *-m°ş oldu* birleşik çekiminde bu üçlü ilişki Şekil 45’te gösterilmiştir:

Şekil 45. *-m°ş oldu* yapısında OZ, GZ ve KZ dizilimi

Kaynak: Aslan, 2012

Taranan metinlerde *-m°ş oldu* yapısıyla ilgili çok örnek yoktur. Bu birleşik çekimin yüklem olduğu kullanımların azlığı, bu çekim yerine -her ne kadar farklı bir anlatım biçimine sahip olsa da- basit geçmiş zaman çekimlerinin tercihinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere bu birleşik çekim, basit

¹¹ Şekil 45’te gösterilen bu işaret, OZ ile GZ’nin öncelik-sonralık-eşzamanlılık konumlarını göstermektedir. Buna göre OZ, GZ’den önce gelebileceği gibi OZ ve GZ aynı noktaya yerleşebilmektedir.

geçmiş zaman ile şimdiki zaman arasındaki bir bölüme yerleşerek bu iki zaman arasında bir ilişki kurmaktadır. *Ol-* fiilinin basit geçmiş zaman çekimlerinde de bu işlevin bulunması nedeniyle bu birleşik çekimden çok basit çekimlere yer verilmiş olabilir. Buna rağmen *-m°ş ol-* yapısı, yüklem dışında üzerine *sıfat-fiil*, *sıfat-fiil + durum ekleri*, *sıfat-fiil + iyelik ekleri* olarak cümle içinde farklı ögelerde ve sözcük öbeklerinde daha çok kullanım alanına çıkmaktadır.

(1167) “Neee? Sen ha? Arabacı İvan haa? Tam yirmi dakikadır heladaydın ha? Tıpkı prensler gibi!”

Eveet sevgili dostlar? Nasıl prens olunacağını da böylece öğrenmiş olduk. (AB, BYS, s. 143)

(2409) “Hattuç Nine’nin nar bahçesinin yanından geçerken, “Haklıymışsın,” dedi Esra çitten taşan bir nar dalına çarpmamak için başını hafifçe eğdikten sonra, “Yanlış adamdan kuşkulandım.”

“Eh, bunun bir işe yaramadığını söyleyemeyiz. Böylece tarihi eser kaçakçıları yakalamış olduk.” (AÜ, P, s. 83)

(3055) Urartu ordusuyla Asur ordusu savaşa tutuştular. Asur aslanı Urartuları perişan etti. Sardur, ordusundan kalanları da yanına alarak kaçmaya başladı. Böylece Pisiris’in güvendiği dağlardan biri çökmüş oldu. (AÜ, P, s. 251-252)

(1167), (2409) ve (3055) örneklerinde görüldüğü üzere “böylece” zarfı, iki olay arasında bir bağlantı sağlamaktadır. Böylece yüklemdeki olay, daha önceki bir olayın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. *-m°ş oldu* çekiminde devingenlikten durağanlığa geçiş, OZ ve GZ arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır. Örneğin *öğrenme* durumu [+]devingenken, *öğrenmiş olma* durumu [+]durağandır. Dolayısıyla önce *öğrenme*, sonrasında *öğrenme durumuna sahip olma* bilgisi veren bu çekim, sırasıyla OZ ve GZ noktalarını belirlemektedir.

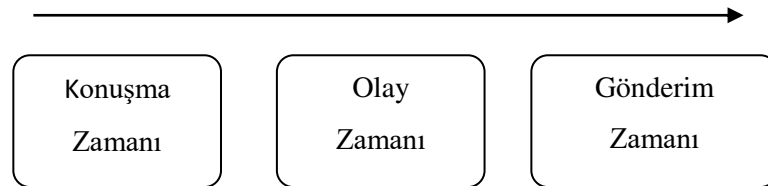
4.1.1.3.1.2. *-m°ş olacak* Birleşik Çekimi

-m°ş olacak yapısı, Johanson’a göre “gelecekteki eylemlere sınırötesi bir perspektifle bakışın (postterminality in future) ifadesini sağlar. Eyleme sınırötesi perspektifle bakılan nokta konuşma anı değil; gelecekte, gerçekleşmesi beklenen eylemin sınırötesindeki ikincil bir yönelim noktasıdır. Bu noktadan olayın bütünü

değil, ilgili sınırı aşıldıktan sonraki bir kesit görülür (Aslan, 2012, s. 19-20). Bu açıklamaya göre bu birleşik çekim, gelecekte belirlenmiş bir zaman noktasından (yani GZ noktası) önce gerçekleşmesi beklenen olayları, bitmişlik / sınır sonrası bakımından işaretlemektedir. Böylece *-m°ş olacak* çekiminde eylem, *-AcAk* biçim birimiyle gelecekteki bir zaman noktasına yerleştirilirken, *m°ş* biçim birimiyle bu eylemin ilgili sınıra ulaşılmadan gerçekleşmesi noktasında bitmişlik / sınır sonrası görünüşü dışa vurulmaktadır. Yani iki farklı biçim birim, iki farklı işlevi yerine getirmektedir. *-AcAk* gelecek zaman, *-m°ş* bitmişlik / sınır sonrası görünüş işaretleyicileridir. Eylemin gelecek zamana yerleşmesi, kullanılabilecek zarfların uygunluğuyla örtüşmektedir. *-m°ş olacak* çekimi, geleceğe yönelik zarflarla uygunluk gösterirken, geçmişe yönelik zarflarla uygun değildir.

Aslında *-m°ş olacak* yapısı, bitmişlik görünüşünün ya da sınır sonrası bakışın yalnızca geçmiş zamanla ilgili olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü “geçmiş zamanla sınır ötesi bakış arasında doğal bir yakınlık olsa da” (Aslan, 2012, s. 20) bitmişlik / sınır sonrası, başka zamana gönderimlerde de işaretlenebilir. Bunun kanıtı, *gelecekte bitmişlik* (future perfect / perfective in future) / *gelecekte sınır ötesi bakış*tır (postterminality in future).

Gelecekte bir zaman noktasından önce gerçekleşmesi beklenen bir öngörü *-AcAk* biçim birimiyle işaretlendiği için *-m°ş olacak* yapısındaki, “-geçmiş (+öngörü +sınır ötesi) öğeleri, KZ’de öngörülen bir GZ noktasından önce OZ’yi olayın ilgili sınırına yerleştirmek için alıcıya yol gösteren” (Johanson, 2000a, s. 127) özelliklere sahiptir. Zaman ve görünüş ilişkisi bakımından ise KZ’den sonra OZ ve en sonda GZ yer almaktadır. Bu ardışıklık, Şekil 46’da gösterilmiştir.

Şekil 46. *-m°ş olacak* çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

“Gelecekte bitmişlik yapısı, *-m°şt°* (pluperfect) yapısıyla benzer bir anlama sahiptir. Ancak burada, gönderim noktası, geçmişten ziyade gelecektir. Böylece ‘*gitmiş olacağım*’, gelecekte gönderim noktası olduğunu ve ‘*gidişimin*’ o gönderim noktasından önceye yerleştiğini belirtmektedir.” (Comrie, 1985, s. 69).

Geçmişte bitmişlikte OZ ve GZ arasında bir ardışıklık ilişkisinin olduğu genel kabule rağmen Comrie (1985, s. 69), bu dizilimin bağlam içinde kullanılabilecek özellikle zaman zarfının belirttiği yöne göre değişebileceği düşüncesindedir.

Gelecekteki bitmişlik ile birlikte ortaya çıkan belirli bir noktayı ya da süreyi işaretleyen zaman zarfları, gönderim noktasının yanı sıra eylemin zamanını da gösterebilir. Böylece ‘saat altıda çıkmış olacağım’ cümlesi, iki olası yorumu karşılar: İlki, saat altı, benim çıkış zamanıdır ve ‘eğer saat altıya kadar buraya gelmezsen beni göremezsin. Çünkü saat altıda çıkmış olacağım.’ yapısına uygundur. İkincisi, saat altı, benim çıkışımın önceki gelecekte bir gönderim noktasıdır ve ‘eğer saat altıya kadar buraya gelmezsen, beni göremezsin. Çünkü saat altıda çoktan çıkmış olacağım’ yapısıyla olanaklıdır.

Ancak burada verilen örneklerdeki OZ ve GZ noktaları arasındaki ardışıklık ilişkisinde bir sorun göze çarpmaktadır. Eğer bu iki nokta, kabul edilen ilişkinin tersine bir dizilim içinde yer alacaksa, Comrie’nin verdiği ilk cümle, buna örnek oluşturabilir. Çünkü önce saatin altı olması ve sonrasında çıkışın gerçekleşmesi beklenir. İkinci örnekte ise eylemin ilgili sınırdan önce gerçekleştiği bilgisi “çoktan” zarfıyla zaten açıkça bildirilmektedir. Dolayısıyla *-m°ş olacak* birleşik çekimi, salt anlatımlarda ve bir zaman zarfının kullanımıyla çoğunlukla ilgili sınırdan önce gerçekleşen bir anlatım olanağı sunmaktadır. Taranan metinlerden tanıklanan örneklerde de bu ilişki söz konusudur.

- (250) Sen de birgün kendi yaşamını sürmüş, tüketmiş olacaksın, her şey tıpkı eskisi gibi duracak, işte o zaman sen de benim gibi, benden daha kötü ağlayacaksın. (AA, İBY, s. 83)
- (835) Cezayı aynı bırakırsanız, savunma denen fırsatın, hiçbir işe yaramadığını anlatmış olacaksınız. (AB, BYS, s. 33)
- (1794) Böylece, belki de dünyada ilk kez bir kitap okurlarınca resimlenmiş olacak. (AK, MS, s. 12)

Ol- yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekimlerde *-mA* olumsuzluk ekinin yeri, *-m°ş olacak* yapısındaki görünüş-zaman ilişkisini etkileyen bir görünüme sahiptir. Çünkü *-mA*, gerçekleşmeyen olayları işaretleyerek fiilleri, kılımlı özellikleri bakımından etkilemektedir. Buna göre *-mA* olumsuzluk ekinin *ol-* fiilinden sonra getirilmesi, görünüş-zaman bakımından değişiklik göstermese de ilk fiile getirildiğinde “ilgili sınırdan ve ilgili sınırın ötesinde değişmeden sürebildiği” bilgisini vermektedir. Ancak burada dikkat edilmesi ve sorulması

gereken bir nokta vardır. Olumsuzluğun ilk fiile eklendiği kullanımlarda eylem *-m°ş olacak* mı yoksa *-mAmlş olacak* mı biçiminde değerlendirilmelidir? Yani eylem örneğin *gelmiş ol-* mıdır yoksa *gelmiş olma-* mıdır? Eğer olumsuzluk görmezden gelinip bunlara da olumlu yapıdaki çerçeveden bakıldığında herhangi bir farklılık yoktur. İlgili sınıra ulaşılmadan eylem sona erecektir. Ancak *-mAmlş olacak* yapısı, eylemin ilgili sınırdan sonra da devam edebileceği bilgisini paylaşmaktadır. Bu anlam, bitimli / son sınırı vurgulayan fiillerde açıkça görülmektedir. Çünkü bitimli / son sınırı vurgulayan fiiller “‘X-di mi? Evet, X-di ve hâlâ X-iyor’ gibi bir ifadede X yerine kullanılamaz.” (Uğurlu, 2003, s. 128). Taranan metinlerden *-mAmlş olacak* yapısıyla çekimlenen *yok ol-* fiilinin olumlu biçimi bu tanıma uygun değilken, olumsuz biçimi uygundur.

**Yok oldu mu? Evet, yok oldu ve hâlâ yok oluyor.*

Yok olmadı mı? Evet, yok olmadı ve hâlâ yok olmuyor.

Bu açıklamaya göre *yok ol-* ile *yok olma-* aynı kılınış değerlerine sahip olmadığı gibi aynı görünüş özelliğine sahip görünmemektedir. Çünkü *yok olma-* fiili, sürekli / sınır vurgulamayan kılınış özelliğine sahiptir. Bu tür fiiller, “meydana gelmiş sayılması için herhangi bir sınırı aşmak veya sınıra ulaşmak gerekli olmayan ‘hareket’lerdir.” (Uğurlu, 2003, s. 128). Böylece *-mAmlş olacak* yapısında, GZ noktası, OZ ile eşzamanlı veya ardışık bir ilişki içerisine girmektedir. OZ, hem GZ’yle eşzamanlı hem de GZ’den sonradır. (1370)’te bu kullanım örneklenmiştir.

(1370) Ama gizli sevgiler bulunup çıkarılırsa

Yüreklerinden insanların,

Çıkarılırsa karanlığından unutuşun

Yaşanmış olan şeyler

Ve tek bir insan yüreği gibi çarparsa

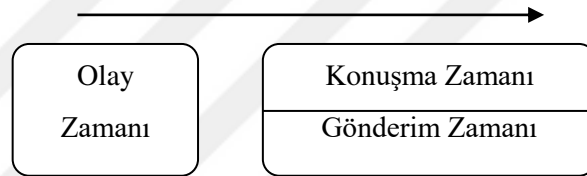
Bir gün insanlık,

Hiçbir şey *yok olmamış olacaktır*,

Dönüşerek sonsuz, büyük ve

Bütün zamanları birleştiren bir sevgiye... (AB, YÖBŞV, s. 30)

-m°ş olacak çekimi, gelecekte bitmişlik ifadesinin yanı sıra “olasılık, tahmin” vb. anlatımlara sahip olarak *-m°ş olmalı* çekiminin anlamını karşılayabilmektedir. Dolayısıyla bu tür bir anlatımda *-AcAk* ile işaretlenen gelecek zaman değildir. Konuşucu / yazar, içinde bulunduğu bir zaman noktasından “geçmişte bitmiş / sınır sonrasına ulaşmış” bir anlatım gerçekleştirir. Yani “olasılık / tahmin” ifadesi içeren eylemin OZ’si, aynı noktaya yerleşen KZ ve GZ’den öncedir. Böyle anlatımlarda “*-mXş olacak* yapısının anlattığı, gelecekte sınırötesilik değil *konuşma anında, eylemin sınırötesine yönelik tahmindir.*” (Aslan, 2012, s. 20). Buna göre *-m°ş* biçim birimi, çift işlevli bir görünümle hem geçmiş zamana hem de bitmişlik / sınır sonrası bakışa gönderim gerçekleştirirken, *-AcAk* biçim birimi, kiplik işleviyle rol oynamaktadır. *-m°ş olacak* çekiminin bu işlevinde dizilim şöyle gösterilebilir:

Şekil 47. Tahmin, olasılık işlevli *-m°ş olacak* çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi

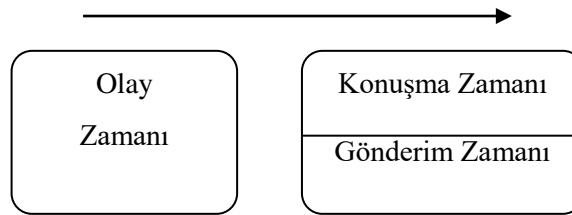
- (1643) Böyle yapmam onda bir güven duygusu yaratmış olacak ki, hırıltılı ama tok bir sesle konuşmaya başladı. (YK, DÖT, s. 30-31)
- (2252) Fırtına Tanrısı Teşup güzel Tunnavi’yi büyükbabamdan daha çok sevmiş olacak ki yanına almış. (AÜ, P, s. 45)
- (3013) Yanaklarındaki kızarıklığı, gözlerindeki tuhaf ısıltıyı sevmemiş olacak ki, “Saçmalama Esra,” diye söylendi. (AÜ, P, s. 238)

4.1.1.3.1.3. *-m°ş oluyor* Birleşik Çekimi

-m°ş oluyor (veya *-m°ş bulunuyor*) çekimi, “sonuçlu bitmişlik” bildiren bir yapıdır. “Sonuçlu bitmişlikte, şimdiki duruma, geçmiş bazı durumların sonucu olarak gönderim yapılmaktadır.” (Comrie, 1976, s. 56). Yani şimdiki zamanda geçerli olan bir durum, geçmişteki diğer bir durumun sonucuna dayanmaktadır. Ancak Bacanlı’da (2008, s. 6) sonuçsallık ile bitmişlik, birbirinden ayrıdır: “Bitmişlik, geçmişteki olayı onun konuşma anında geçerli olan durumla ilgisi

açısından tasvir eder; oysa sonuçsal, geçmiş bir eylemden sonuçlanan durum üzerine odaklanır.” Aslında hem *bitmişlik*’in hem *sonuçsallık*’ın farklı anlamları bulunsa da her ikisi de KZ’yle bağlantılıdır. Bu nedenle sonuçlu bitmişlik, geçmişteki bir eylemle KZ’deki bir eylem arasında bağ kurulmasını sağlamakta ve bu anlatım Türkçede *-m^oş oluyor / -m^oş bulunuyor* gibi yapılarla dile getirilmektedir. Görüldüğü gibi Türkçe bu anlatımı, biçim bilgisel ve söz dizimsel olanaklarla işaretlemektedir.

Geçmiş ve şimdiki zamanlardaki eylemler arasındaki bağlantı ögesi, biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan “böylece / böylelikle” vb. zarflardır. Bu tür zarflar, geçmişteki bir eylemin şimdiki zamandaki (yani KZ’deki) eylem üzerindeki etkisini bir çeşit nedene ve sonuca bağlamaktadır. Neden bildiren cümle(ler), “böylece / böylelikle” vb. gönderimle ifade edilmekte ve sonuç bildiren cümlelerin öncesinde yer almaktadır. Dolayısıyla hem sonuç hem de KZ’den önce gerçekleşen bir eylem söz konusu edildiği için Türkçedeki *-m^oş oluyor / -m^oş bulunuyor* çekimleri, sonuçlu bitmişlik olarak değerlendirilmektedir. Johanson’a göre (2000a, s. 110) bu tür yapılar “yüksek odaklı sınır ötesi birimleri olup güçlü bir biçimde nesne-yönelimlidir. Olayın ilgili sınırının aşılmasından sonra yönelim noktasında gözlemlenen sınır ötesi aşamaya yüksek odak (focus) sağlamaktadır.” Buna göre *-m^oş* biçim birimi, bitmişlik / sınır sonrası olarak OZ, *-(^o)yor* ise bitmiş / sınır sonrası eylemin sonucunu içeren KZ noktalarıyla ilgilidir. GZ noktası da, bu durumda KZ ile eşzamanlı bir görünümüdür.

Şekil 48. *-m^oş oluyor / -m^oş bulunuyor* yapısındaki OZ, GZ ve KZ dizilimi

-m^oş oluyor yapısına, taranan metinlerden yalnızca birinde örnek vardır. Bunun, belki yazarın kendine özgü bir dil kullanımıyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte *ol-* yardımcı fiiliyle *bulun-* yardımcı fiili bu düzlemde birleşik çekim kurabilen bir özellik göstererek benzer çekim ve anlatım biçimi

göstermektedir. Ancak *ol-* yardımcı fiilinin bu tür birleşik çekim kurabilmesi yaygınken, *bulun-* yardımcı fiili *-m°ş bulundu / -m°ş bulunuyor* gibi sınırlı yapılar içinde yer alır.

- (485) 1. OYUNCU —Yeni bir evliliğin temelini *atmış bulunuyoruz.*
8. OYUNCU —Hayırlı ve uğurlu olsun efendim. (TÖ, AŞG, s. 15)
- (826) Düzen sağlamak bir kenara, eğer uygulama olanağı bulunmayan bir kanun konmuşsa, hiçbir amaç elde edilemiyor, üstelik tüm hukuk düzenine güven sarsacak bir yanlışlık *yapılmış oluyor.* (AB, BYS, s. 31)
- (991) Bizim sevgili esnek demokrasimizde de, bize başımızdakilerin kim olduğunu belletiyorlar, işte böylece, en iyimser olmamız gereken işin, politika olduğunu *hatırlamış oluyoruz.* (AB, BYS, s. 83)
- (1293) Örnek verelim: Mimarların bir bölümü toplumsal ve bilimsel hiçbir içeriği olmayan, vicdansızca pahalı olan, işlemeyen, asalet düşkünlerini gururlandıran, eski taklidi çağdışı yapıları yaparak veya onurlandırarak, insan avına *çıkış bulunuyor.* (AB, BYS, s. 178)
- (1347) “Dünyaya bir kere kadın gelmişim. Niye erkek gelmediğim üzerine kafa yoruyorum da, en sağlam teselliyi şöyle buluyorum. Böylece hiç olmazsa, bir kadınla evlenmek gibi bir akıbetten, kendiliğinden *kurtulmuş oluyorum.*” (AB, BYS, s. 199)

4.1.1.3.1.4. *-m°ş olur / -m°ş olmaz* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim “gelecekteki bir yönelim noktasından, yönelim noktasına göre geçmişte, şimdiye / konuşma anına göre gelecekte olan bir eyleme sınırötesi bir perspektifle bakmayı ifade eder. Gelecekteki yönelim noktasına ulaşıldığında, eylemin ilgili sınırı aşılmış ve sonuçları veya ilgili sınırı aşıldıktan sonraki evresi ‘durağan bir hal almış’tır.” (Aslan, 2012, s. 21). Bu yönüyle *-m°ş olur / -m°ş olmaz* yapısıyla *-m°ş olacak* yapısı arasında zaman-görünüş işaretlemesi bakımından herhangi bir fark yoktur. Farklılık, *-m°ş olacak* çekiminin daha yüksek, *-m°ş olur / -m°ş olmaz* çekiminin “daha düşük odaklı bir görünüş-zaman işaretleyicisi olmasıdır.” (Aslan, 2012, s. 22). Aslında sözü edilen bu çekimin düşük odaklı olması, zamansal açıdan gelecekteki bir noktaya işaret etmesiyle ilgilidir. Çünkü gelecek, belirsizdir ve dolayısıyla gelecekteki bir

eylemin olup olmayacağı öngörüye-varsayıma dayalıdır. Yani gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan bir eylem gerçekleşmeyebilir veya gerçekleşmesi olanaksız görülen bir eylem de gerçekleşebilir. Bu, zamanın akışının ne getireceğine bağlıdır. $-r$ / $-mAz$ biçim birimlerinin “bilindik” işleviyle süreklilik / sınırlar arasılık bildirmesi, bu sürekliliği / sınırlar arasılığı gelecek zamana taşıyabilir. Aynı zamanda özellikle $-r$ biçim birimi, kiplik belirleyicisi olarak *olur* = *olabilir* benzerliğiyle “varsayıma dayalı bir durum” bildirme özelliğine sahiptir. Olasılığın doğrudan değilse bile dolaylı olarak geleceğe yönelik olduğu düşünüldüğünde, $-r$ biçim biriminin de “gelecekte gerçekleşmesi varsayılan” bir eylemi işaretlemesi olasıdır. Ancak bu anlatım, $-r$ biçimi için geçerliken, $-mAz$ biçim birimi için geçerli görünmemektedir. Çünkü Türkçede örneğin söyleme bağlı olarak varsayım bildirebilen *olur* yapısındaki bu anlatım, *olmaz* yapısında yoktur. Hatta *olmaz* yapısı, aksine “kesinlik” bildiren bir işaretleyicidir. Bu durumda $-m^{\circ}\dot{s}$ *olur* / $-m^{\circ}\dot{s}$ *olmaz* yapıları, varsayıma dayalı bir gelecek bildiriminin yanı sıra kesinliğe dayalı bir gelecek bildirimine de sahiptir. Her iki anlatımda da $-m^{\circ}\dot{s}$ *olur* / $-m^{\circ}\dot{s}$ *olmaz* çekimleri, gelecekte belirlenen bir noktadan önce gerçekleşen / gerçekleşmeyen olayları tanımlamak için kullanılmaktadır. Yani $-r$ / $-mAz$ varsayıma dayalı bir gelecek noktasını, $-m^{\circ}\dot{s}$ ise bu noktadan önce bitmiş / sınır sonrasına ulaşmış bir eylemi işaretlemektedir. Buna göre OZ, KZ’den sonraya, GZ’den önceye yerleşen bir dizilim söz konusudur.

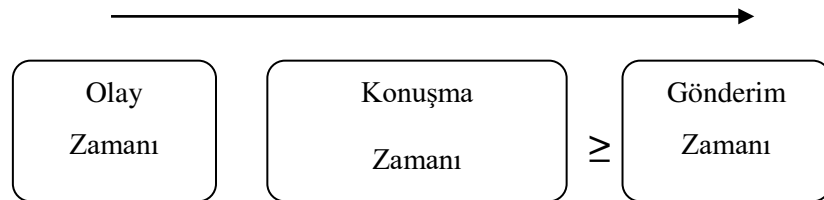
Şekil 49. $-m^{\circ}\dot{s}$ *olur* / $-mAz$ *olur* çekimindeki
OZ, GZ ve KZ dizilimi

- (1054) “Aile doktorum bana her sabah, önce bir bardak soğuk su, sonra bir fincan sıcak kahve, sonra da bir bardak soğuk su daha içmemi söyledi. Bu sabah ben birinci bardak soğuk suyu unuttum. Ne halt edeceğim şimdi?” Doktor çareyi gösterdi:
“Sakin olun. Şimdi evinize gidip bir bardak soğuk suyu rektal olarak aşağıdan şırınga edin. Kahve yine ortada *kalmış olur.*” (AB, BYS, s. 105)

(1267) Çok eskiden okuduğum bir sözü de unutamıyorum. Jack London, “İlham (Esin) yazmakla gelir” diyordu. Yazmanın, “aşk ile ve şevk ile” çalışmaktan başka yolunu bilmiyorum. Hele mizahın sululuğa hiç tahammülü yoktur. Bunu söyleyerek laf cambazlığı da yapılmış olmaz. (AB, BYS, s. 171)

(1826) Oraya kendi kedinizin adını yazın isterseniz. Kediniz yoksa, olsaydı, ne ad koymak isterseniz o adı yazın. Bir önceki sayfada gördüğünüz Sütlaç’ın resmi yanına kendi kedinizin resmini çizin, ya da varsa fotoğrafını yapıştırın. Böylece sizin olan bir canlının yaşattığı ya da yaşatabileceği sevinci, dostluğu anımsamış olursunuz. (AK, MS, s. 30)

$-m^{\circ}\text{ş olur} / -m^{\circ}\text{ş olmaz}$ yapısının, kimi zaman $-m^{\circ}\text{ş oluyor}$ yapısına benzer anlatımları vardır ve “sonuçlu bitmişlik” bildirmektedir. Yani geçmişteki bir eylemle, yönelim noktası bakımından *şimdide* ve daha sonraki bir noktada geçerliliği süren başka bir eylemle ilişki kurulmaktadır. İki çekim arasındaki farklılık, $-m^{\circ}\text{ş oluyor} / -m^{\circ}\text{ş bulunuyor}$ yapılarında yönelim noktasının *şimdi* ile sınırlı, $-m^{\circ}\text{ş olur} / -m^{\circ}\text{ş olmaz}$ yapılarının *şimdiyi* ve sonrasını kapsayan bir yönelim noktasına sahip olmasıdır. Yani genel geçer bir zamansal işaretleme söz konusudur. Bu durumda dizilim $-m^{\circ}\text{ş oluyor}$ yapısından biraz farklı biçimdedir ve GZ, KZ ile hem eşzamanlı hem de ardışık bir ilişki göstermektedir.

Şekil 50. Sonuçlu bitmişlik anlatımlı $-m^{\circ}\text{ş olur} / -m^{\circ}\text{ş olmaz}$ yapılarında OZ, GZ ve KZ dizilişi

(900) Hayvansal küfürlerimiz öteki türlere oranla, daha ince ve iyi niyetli gibi görünmektedir. “Vay köpoğlu vay!” diye iltifat edilir. “Vay ayı vay!” derken, hafif gülümsenir. Hayvan sevgimizi ulusça, insanlar üzerine kaydırarak belirtmiş oluruz. (AB, BYS, s. 53)

(1010) İnsan sevgisini hayvan sevgisine bu denli bağlamakla, insanlarla hayvanları birbirinden ayırmak için hiçbir özen gösterilmiş olmaz. (AB, BYS, s. 91)

4.1.1.3.1.5. -m^oş olsa Birleşik Çekimi

Cümlede herhangi bir yönlendirici olmaksızın -m^oş olsa yapısı, eylemin geçmişte bir zaman noktasında gerçekleşmesi durumunda ileride meydana getirebileceği eylemlere varsayım anlamı katmaktadır. Bu anlamın elde edilmesinde kimi zaman ana cümle yüklemine geçmiş zamanda çekimlenmesi, yapısal ve anlamsal olarak birbirini destekleyecek ifade biçimlerinin bulunması önemli etkindir. Özellikle *da* bağlacının biçim düzlemine yansıyan veya saklı kalan kullanımları, ana cümle yüklemi ile yardımcı cümle yümleri arasında karşıtlık ilişkisi kurmaktadır. -m^oş olsa (*da*) = -m^oş olmasına rağmen.

Bulut (2014, s. 198) “eylemler -m^oş olsa yapısında, gerçek zaman düzleminde yer almaz. Ancak eylemlerin bir zaman düzleminde gerçekleşmesi istenilmektedir.” diyerek bu çekimin zaman işaretlemesinden yoksun olduğu düşüncesindedir. Aslında bu düşünce, -m^oş olsa yapısında kiplik anlamın daha yüksek odaklı bir işleve sahip olmasıyla ilgili görünmektedir. Çünkü bu yapı, eylemin ne zaman gerçekleştiği üzerine değil, daha çok varsayıma dayalı beklenti üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak beklenti, özellikle zaman vurgusuyla dışa vurulduğunda ya da vurulmak istendiğinde eylemin gerçekleşme zamanı öne çıkarılabilir. Bu yönüyle düşünüldüğünde m^oş olsa yapısı, geçmiş, şimdi ve gelecek zamanlara yönelik kullanım olanağı sunmaktadır. “*Dün gelmiş olsa ne iyi olurdu / Şimdi gelmiş olsa ne iyi olur / Yarın gelmiş olsa ne iyi olacak*” gibi. Dolayısıyla beklentinin işaretlendiği zamana bağlı olarak farklı dizilimler ortaya çıkacaktır. O hâlde bu çekimde yer alan -m^oş biçim biriminin işlevi nedir? Bu birleşik çekim bütün zamanlara uygunluk taşıdığına göre -m^oş biçim birimi, temelde görünüş işlevlidir ve hangi zamana yönelim olursa olsun OZ noktasını, GZ noktasından önceye yerleştirmektedir. İşaret edilen zamanlara göre bu noktalar, KZ’den önceye veya sonraya yerleşebilmektedir. Böylece -m^oş biçim birimi, bitmişlik / sınır sonrasılık bildirmektedir.

-m^oş olsa –ve ol-’lı diğer birleşik çekimlerde- üzerinde durulması gereken başka bir nokta daha vardır. O da, birleşik çekime katılan -mA olumsuzluğunun fiile kattığı anlam ve birleşik çekimdeki işlevidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki -mA olumsuzluk ekinin hangi fiile eklendiği, anlam yönünden değişiklik göstermez: *gelmiş olmamak* = *gelmemiş olmak* gibi. Ancak işlev olarak fiillerin kılınış değerleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Yani *bitiriyorum* ile

bitirmiyorum aynı şey değildir. Bu da, görünüş özelliklerinin farklılığını gösterir niteliktedir. Bulut'a göre (2014, s. 201) *-m°ş olmasa* yapısında, eylemler bitmiş bir görünüşle sunulurken, *-mAmlş olsa* yapısında başlangıç sınırı aşılmamış bir eylemden söz edilmektedir. Taranan metinlerdeki *-m°ş olsa* çekimli fiillerde de bu özellik göze çarpmaktadır. Özellikle bitimli / son sınırı vurgulayan fiillerin üzerine geldiğinde sürekli / sınır vurgulamayan ya da başlamalı / ön sınırı vurgulayan bir fiil hâline gelerek başlangıcı ve bitişi belirli olmayan bir zamana yerleşim bildirmektedir. (978) ve (1142), bu kullanıma örnektir.

- (894) Açık konuşalım, çok genç yaşta başlayıp alışmış olmasak, bu rakı içilecek zıkkım değil... (AB, BYS, s. 51)
- (978) Dünyada hiçbir iş başarmış olmasam, salt bazı insanları sevebilmiş olduğum için kendimi affederim. (AB, BYS, s. 80)
- (1029) Böyle düşünceler masaldır. Kim kiminle evlenmiş olsa, bugün görülen evlilik manzaraları değişmiş olamazdı... Tıpatıp aynı kalacaktı... Bu yanlış evlenme olmasa, bir başka yanlış evlenme yapılmış olacaktı. (AB, BYS, s. 96)
- (1142) Seks gücü ile ilişkisi tıp kitaplarına geçmiş olmasa bile, kel oluş yalnız erkeklerde görülmektedir. (AB, BYS, s. 135)
- (1914) Artık ağlamaması gerektiğini biliyordu. İnsanın kendine karşı görevleri olduğunu öğrendi bu yaşında. Bu görevlerden en önemlisi sözcüklere dökememiş olsa da şu: İnsan kendini mutsuz olmamaya zorlamalıdır. (AK, MS, s. 76)

4.1.1.3.1.6. *-m°ş olmalı* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim, KZ noktasından önce gerçekleşmiş eylemlere olasılık / ihtimal anlamı katmaktadır. Bu yönüyle eylemin zamanı, KZ'den uzak veya yakın bir kesitte olabilmektedir. Ancak *-m°ş olmalı* çekimi de *--m°ş olsa* çekiminde olduğu gibi- kiplik bildirimiyle öne çıkan bir yapıdır. Zaten olasılık bildirmesi, eylemin geçmişte gerçekleşmesini belirsizleştiren bir durumdur. *-m°ş olmalı* çekiminin geleceğe yönelik zarflarla kullanılamaması da bu görüşü desteklemektedir. *Az önce gelmiş olmalı, şimdi gelmiş olmalı, *biraz sonra gelmiş olmalı*. Bu çekim, her ne kadar KZ anını gösteren *şimdi* ile kullanım alanına çıkabilse de, *şimdi* sözcüğünün zaman bildirimi bakımından yakın geçmiş, şimdi

ve yakın gelecek zamanlara gönderim yapması olasıdır. Bu durumda da eylem, KZ'den oldukça kısa bir zaman önce gerçekleşmiş veya gerçekleşmeye başlamış olacaktır.

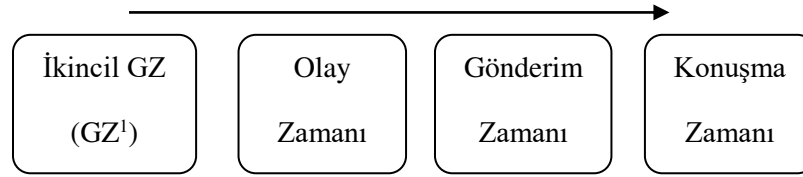
-m°ş olmalı çekimindeki eylemin, geçmiş zamana yerleşmekle birlikte görünüş değeri bakımından değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Taranan metinlerdeki örneklere göre çoğunlukla bitmişlik / sınır sonrasılık veya süreklilik / sınırlar arasılık görünüş değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Doğal olarak bu görünüş biçimlerinin elde edilmesinde bağlam ve *-mA* olumsuzluğunun etkisi vardır. Sonradan farkına varma (1876 örneği), olasılık (1045 ve 1123 örnekleri) anlatımlarında OZ, GZ'den öncedir ve her ikisinde de bitmişlik / sınır sonrasılık vardır. İlgili sınırın geçilmesinden sonra süren bir eylem söz konusu olduğunda ise (865 örneği) başlangıcı bellidir ve *şimdiye* kadar uzanmaktadır. Bu kullanım, başlamalı / ön sınırı vurgulayan fiillerle olasıdır.

- (865) İster Avrupa'da olsun, ister Amerika'da... Açık giyim ve ten ilişkileri sinema dünyasında artık iyice kanıksanmış. Alışkanlık ve görev haline gelince, herhalde artık zevki de *kalmamış olsa gerek*... (AB, BYS, s. 41)
- (1045) Atatürk de öyle değil miydi? Zaten biz onu, ne yaşadığında anladık, ne de öldükten sonra! Sözüne anlamadığımız devlet kurucusuna gösterdiğimiz saygı, ölüm günleri içki içmemekti. Hem de Atatürk'e karşı... Samimiyetsizlik bu. Onu elimizden aldı diye rakıya da kızmayalım. Herhalde kendi istedi gitti. Bize *dayanamamış olsa gerek*. (AB, BYS, s. 102)
- (1123) Bu zavallı sokak uzun süre, şehrimizin yaya trafiği yükünü ve günahını taşıyan mekânlardan birisi olmuştur. Sanırım ki, normal olmayan cinsel ilişkilerin artmayışında, görülmeyen-hesaba gelmeyen bir *rolü olmuş olsa gerekir*. (AB, BYS, s. 129)
- (1943) En çok bir hafta sonra, yalnızca bir kez kullanmışken ortadan kayboldu kurdelelerim. Aradım, aradım, bulamadım. Hatice Teyze'ye koştum. Ağlamak üzereydim.
'Birisi *çalmış olmalı*...' dedim. 'Çünkü çok iyi saklıyordum.' (AK, MS, s. 91)

4.1.1.3.1.7. -m°ş olacaktı Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim yapısı, -m°ş olacak ile anlatılan “gelecekte sınırötesilik işlevini, geçmiş zaman diliminde konumlandırarak yerine getirir.” (Aslan, 2012, s. 20). Dolayısıyla -D° biçim birimi, zamansal bir işlevi yerine getirerek eylemin KZ’den önce konumlanması gerektiğini göstermektedir. Ancak -m°ş olacaktı yapısı, iki GZ noktasına sahiptir ve çoğunlukla -sA / -sAydI ile çekimlenen ya da böylece / böylelikle sözcükleriyle gönderim sağlanan başka bir eylemin sonucu olarak ifade edilmektedir. Johanson (2000a, s. 37) bu yapıyı “*perfectum futuri praeteriti*” olarak adlandırmış, bu yapı Aslan (2012, s. 20) tarafından “geçmişin geleceğinde bitmişlik” biçiminde çevrilmiştir.

“Bu bakış açısı *sınırötesi perspektifle görülen bir eylemin, geçmişteki ikincil bir gösterim noktasından öngörüldüğünü* ifade eder; eylem, geçmişteki ikincil gösterim noktasında henüz gerçekleşmediği / öngörüldüğü için, eylemin tamamlanıp tamamlanmadığına dair bilgi de kesin değildir.” (Aslan, 2012, s. 21). Bu ikincil nokta, -m°ş olacaktı çekimine zemin hazırlayan -sA / -sAydI vb. çekimli yardımcı cümlelerdir. Dolayısıyla eylemin olup olmayacağı, bu ikincil gönderim noktasında öngörülmektedir. Çünkü öngörü, ileriye yöneliktir ve dolayısıyla eylemin OZ’si, ikincil gönderim noktasından (GZ¹) sonraki aşamada yer almaktadır. -sA / -sAydI çekimli yardımcı cümleler, bu çekimin gerçekleşmeyen bir olaya atıfta bulunması nedeniyle, yüklemdeki -m°ş olacak çekiminin gerçek dışı olduğu hakkında bilgi vermektedir. Johanson’a göre (2000a, s. 37, 127) -m°ş olacaktı çekimi, “+geçmiş, +sınır ötesi ve +öngörü” bildirme özelliklerine sahiptir ve “bu öğelere sahip birimler, olayın geçmişteki ikincil yönelim noktasında öngörüldüğünü ve sonraki bir yönelim noktasında olayın ilgili sınırının aşıldığını belirtmektedir.” Bu yapının bitmişlik / sınır sonrasılık işaretlemesi, ilgili sınırın aşılması anlamına gelmektedir. O hâlde ikincil yönelim noktasının -sA / -sAydI gibi birimlerle ilgili olması, dolaylı olarak birincil yönelim noktasının (yani ilgili sınırın aşıldığı noktanın) OZ’dan sonraya yerleşmesini gerektirmektedir. Yani OZ noktası, ikincil yönelim noktasıyla (GZ¹), birleşik çekimde yer alan -AcAk biçim biriminin işaretlediği birincil yönelim noktası (GZ) arasına yerleşmektedir. Böylece birleşik çekimde yer alan biçim birimlerden D° OZ’yle, -AcAk birincil GZ’yle, -m°ş ise görünüş işleviyle ilgili görünmektedir.

Şekil 51. -m°ş olacak çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

Kaynak: Aslan, 2012

(776) Şimdi denebilir ki bundan sonraki sahne ne oldu? İyiydi, hoştu ama, anlatmam ki.

Bir anlatabilsem, küfür sanatının güzel örneklerinden birini aktarmış olacaktım.¹²(AB, BYS, s. 13)

(1029) Böyle düşünceler masaldır. Kim kiminle evlenmiş olsa, bugün görülen evlilik manzaraları değişmiş olamazdı... Tıpatıp aynı kalacaktı... Bu yanlış evlenme olmasa, bir başka yanlış evlenme yapılmış olacaktı. (AB, BYS, s. 96)

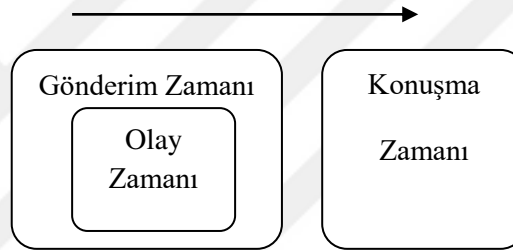
(2987) Adamı zorlamış, konuşturmuştu. Karısıyla arasının kötü olduğunu da öğrenmişti. Ne olacaktı şimdi? O da kocasından boşanmış olduğunu mu anımsatacaktı? Böylece iki özgür, yetişkin kişi olarak bir ilişkiye girebileceklerini ima mı etmiş olacaktı? (AÜ, P, s. 232)

4.1.1.3.1.8. -m°ş oluyordu Birleşik Çekimi

Johanson’a göre (2000a, s. 110) bu birleşik çekim “geçmiş zaman ve yüksek odaklı sınır ötesi birimleridir.” Yüksek odaklı bitmiş / sınır sonrası birimler, daha öncede belirtildiği gibi olayın ilgili sınırının aşılmasından sonraki bir noktada gözlemlenen kesite odaklanmaktadır. Buna göre birleşik çekimdeki -D° biçim birimi, geçmiş zaman işaretleyicisidir ve eylemi *şimdiden* önceki bir kesite konumlandırmaktadır. -m°ş biçim birimi bitmişlik / sınır sonrasılık bildirmekte, -(°)yor ise bitmişliğin / sınır sonrasılığın yüksek odak sağladığı yönelim noktasını işaretlemektedir.

¹² Bu örnek, -m°ş olacak yapısına daha yakındır. Çünkü eylem, geçmiş zamana değil, geleceğe yöneliktir ve yardımcı cümlenin yüklemi, bunu destekler niteliktedir (bk. 4.1.1.3.1.2. -m°ş olacak Birleşik Çekimi).

Ancak burada bitmişlik / sınır sonrasılık işaretleyicisi $-m^{\circ}\text{ş}$ ile süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyen $-(^{\circ})\text{yor}$ biçim birimlerinin bir arada bulunması oldukça ilginç bir görünüm sunmaktadır. $-(^{\circ})\text{yor}$ biçim biriminin, eylemin bir kez veya alışkanlıkla, tekrarlamayla birçok kez gerçekleştiğini işaretlemesi noktasında süreklilik / sınırlar arasılık bildirdiği bilinmektedir. Ancak $-m^{\circ}\text{ş oluyordu}$ yapısında eylem, tekrarlı bir biçimde gerçekleşse de her defasında aşılacak ilgili sınırdaki bir yönelim noktasına odak sağlamaktadır. Bu anlam, tekrarlanan biçimlerde değilse bile bitimli / son sınırı vurgulayan ve tek kerelik fiillerle daha net anlaşılmaktadır. Örneğin *atmış oluyordu* gibi. Dolayısıyla $-m^{\circ}\text{ş}$ ile işaretlenen OZ ile $-(^{\circ})\text{yor}$ ile işaretlenen GZ noktaları arasında bir ardışıklık ilişkisi bulunduğu, ancak bu ardışıklık ilişkisine karşın bu noktaların birbirinden kopuk olmadığı anlamı çıkarılabilir. Böylece Şekil 52'deki gibi dizilim, düşünülebilir.

Şekil 52. $-m^{\circ}\text{ş oluyordu}$ çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi

Taranan metinlerde bu yapıyla çekimlenmiş sınırlı sayıda örnek tespit edilmiştir. Aşağıdaki örneklerde geçmişte her defasında gerçekleşen bir olay anlatılmıştır ve defasında bitmiş / sınır sonrasına ulaşmış bir olayın sonraki aşamasına odak sağlandığı söylenebilir.

- (43) Bunları anlatırken kendi gerçeğimizi unutuyor, kendi hapishanemizden kaçıyor, özgürleşiyorduk ama gözlerimizi yeniden açtığımızda kendimizi yeniden aynı hapishanenin içinde buluyorduk, üstelik bizi bunaltan duygularımız yeni yeni yalanlarla daha da güçlenmiş, ruhumuzu yaralayan yalanlar daha da çoğalmış oluyordu. (AA, İBY, s. 19)
- (2020) Böyle giderse, bir gün onları çömlekten yuvalarında bulamayacağını anlayınca, çömlek parçasının üstüne bir torba geçirdi. Böylece küçük dostlarını tehlikelerden de korumuş oluyordu. (AK, MS, s. 126)
- (3581) Onu teselli ederken, aslında kendisini yatıştırmaya çalışıyor, böylece birazcık olsun kaygılarından, kuşkularından, tedirginliklerinden

kurtulmuş oluyordu. (AÜ, P, s. 377)

-m^oş oluyordu yapısı, (3181) ve (3183)'te ise yine bitmiş / sınır sonrasına ulaşmış bir olayı anlatmakla birlikte bunlarda sürekli gerçekleşen değil, tek seferlik olayların sonucu vardır. Bu olayların sonucu da yine sonraki aşamaya odak sağlamaktadır.

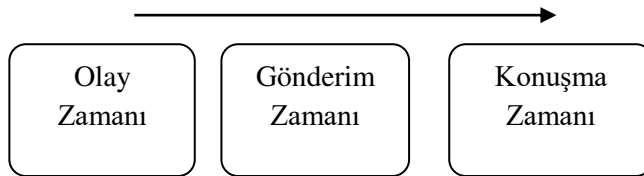
(2705) Olay ne kadar yaygınlık kazanırsa cinayeti isleyen aşiret ya da aile bir o kadar saygınlık kazanıyor, bir o kadar korkulur hale geliyordu. Çünkü ayaklar altına alınan onurlarını yığitlikle yeniden kazanmış oluyorlardı. (AÜ, P, s. 155)

(3181) Gizli bölümün ortaya çıkmasıyla, günlerdir kafalarını kurcalayan sorulardan biri yanıtlanmış oluyordu. (AÜ, P, s. 281)

(3183) İçindeki şair yaşadıklarını öteki insanlarla paylaşmaya zorlamış onu. Böylece bir anlamda yaşadıklarını aşmış, çektiklerine yabancılaşmış oluyordu. (AÜ, P, s. 281)

4.1.1.3.1.9. -m^oş olmalıydı Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim “geçmiş zamanda eylemin tamamlanmışlığına yönelik varsayım bildirmektedir.” (Aslan, 2012, s. 21). Eylemin tamamlanmış ya da tamamlanmamış olması, ilgili sınırın aşıldığı bir yönelim noktasından anlaşılmaktadır. Buna göre yapıda yer alan her bir öge, sırasıyla görünüş, kip ve zaman işaretleme özelliğine sahiptir. Yani -D^o geçmiş zaman, -mAll varsayım, -m^oş ise bitmişlik / sınır sonrası görünüş işlevlidir. Böylece zaman noktalarının dizilimi şöyledir:

Şekil 53. -m^oş olmalıydı çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

(1464) Kocakarı içkisini
Bitirmiş olmalıydı ki
 Çıkıp gitti torunuyla

Biri bir kahve söyledi (AB, YÖBŞV, s. 173)

(1851) Kumru, bu evde sevgiyle karşılaşacağını, kendisine kötülük yapılmayacağını bildiği için burayı yuva seçmiş olmalıydı. (AK, MS, s. 40)

(3305) Önünü iyi göremediği için artık daha yavaş ilerliyordu. Birden tökezledi, ayağı bir ağaç gövdesine takılmış olmalıydı. (AÜ, P, s. 314)

4.1.1.3.1.10. -m^oş olsaydı Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim “geçmişte gerçekleşmesi istenilen, ancak gerçekleşmesi olanaksız varsayımları ifade eden durumları karşılamaktadır.” (Bulut, 2014, s. 198). Aslında bu anlam, salt –sAydI çekiminde de vardır. Ancak -m^oş olsaydı çekiminde -m^oş biçim biriminin biçim düzlemine yansıyan kullanımının, bitmişliği / sınır sonrasılığı pekiştiren bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Bu durumda her –sAydI yapısında biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan -m^oş biçim biriminin varlığı söz konusu olacaktır. Doğal olarak bu kullanım, isimleri yüklemleştirdiği değil, fiillerle birleşik çekim kurduğu kullanımlar için geçerli bir özellik olsa gerekir: *yerinde olsaydım = yerine geçmiş olsaydım* gibi. Bu kullanım, ayrıca *ol-* fiilinin bir dönüştürücü işlevli olduğunu da göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü *yerine geçseydim* çekiminin bildirdiği ile *yerine geçmiş olsaydım* çekiminin bildirdiği arasındaki fark, belki KZ ile OZ noktaları arasındaki mesafe olabilir. Buna göre bu yapıdaki biçim birimlerin her biri, görünüş, kip ve zaman işlevlerini karşılamaktadır.

(148) [...] ve eğer varlığından haberi olmuş olsaydı, her şeyi hiçe sayıp hiçbir şeye aldırmadan, onunla ağlamak için yanına koşacağını belirtti. [...] Mümkün olabilir miydi? (AA, İBY, s. 54)

(1993) “Ah! Ne çare, bir de okumuş olsaydık. O zaman sarı sıçana benzeyen karı gibi doktor bile olurduk.” (AK, MS, s. 115)

(2442) ‘Ha başkaları, ha ikiz kardeşim, benim İçin fark etmezdi. Ama eğer beni Seyithan yurmuş olsaydı ailem, kardeşlerim kurtulmuş olurlardı. Üstelik Seyithan da yaşamını yitirmezdi.’ (AÜ, P, s. 92)

4.1.1.3.2. -AcAk ol- Birleşik Çekimi

4.1.1.3.2.1.-AcAk oldu Birleşik Çekimi

Bu birleşik yapı, “geçmiş zamanda öngörülük (prospective in past) bildirmektedir.” (Aslan, 2012, s. 17). Dolayısıyla bu yapı, geçmişte yer alan bir yönelim noktasının olduğunu ve eylemin bu yönelim noktasından sonraki bir aşamada öngörüldüğü anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle “geçmişteki bir yönelim noktasından, yönelim noktasına göre gelecekte, konuşma anına göre geçmişte bulunan bir eyleme, öngörülü bir perspektifle bakışı ifade eder.” (Aslan, 2012, s. 17).

OZ, GZ ve KZ’nin dizilişi, -AcAk oldu ile -AcAktI yapılarında benzerlik taşımaktadır (bk. 4.1.1.2.3. *olacaktı* Birleşik Çekimi). Çünkü -AcAk ile ifade edilen öngörü, belirli bir GZ’yi işaretleyerek eylemin henüz bu ilgili sınırı aşmadığı bilgisini içermektedir. Buna göre GZ, eylemin gerçekleşme zamanından öncedir ve eylem bu GZ’de henüz gerçekleşmemiştir. Çünkü “öngörülü bakış, gerçekleşmiş bir olayı ifade etmez.” (Uğurlu, 2003, s. 129). -AcAktI ile -AcAk oldu çekimlerinin benzer ilişkilere sahip olması, yine *i-* ve *ol-* fiillerini birbirine yakınlaştırabilir. Buna karşın bu iki çekim, olayın içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak farklı anlam özelliklerine de sahip olabilir. “-AcAk oldu’nun bazı kullanımlarında, niyet edilen olayların gerçekleşebileceğine dair beklenti, konuşma anında, görece yüksek olarak devam etmektedir. Eylemin ‘tasarlanma / niyet etme’ biçimindeki ilk evresi tamamlanmış; ‘yerine getirme’ biçimindeki ikinci evre içinse beklemeye geçilmiştir: *Babam bana tatil için para verecek oldu* (para vermeye niyet etti, henüz vermedi ama verebilir) gibi.” (Aslan, 2012, s. 17). Ancak aynı anlam yine bağlam içinde -AcAktI çekimi için de geçerli görünmektedir.

-AcAk biçim biriminin işlev bakımından *kip* veya *görünüş* işaretleyicisi olması noktasında bir uzlaşma yoktur. Aynı zamanda uzlaşmanın olmadığı bir başka konu ise bir biçim birimin birden fazla işleve sahip olup olmasıdır (bk. 2.5.2.3.1.1. Bitmişlik-Bitmemişlik Görünüşleri). Johanson (2000a, s. 36) “bazı yönelim noktalarında ‘umulan, tasarlanan, tahmin edilen’ vb. öngörülen gerçekleşmemiş olaylar anlatılabilir. Geleceğe yönelik bu tasarımı, bağıntılı sonralık (relative posteriority) olarak yorumlanabilir ancak birçok öngörü birimlerinin kiplik anlam

dereceleri vardır. Bu durumda olay, daha belirsiz bir biçimde sunulur.” diyerek dolaylı olarak –AcAk biçim birimine çift işlev yüklemektedir.

Taranan metinlerde –AcAk *oldu* için sınırlı sayıda örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde dikkat çeken özellik, yapının çoğunlukla *de-* fiili ile birlikteliğidir. Tanıklanan örneklerin neredeyse bütününde birleşik yapı, *diyecek oldu* biçimindedir. Bu durum, bir rastlantı mıdır yoksa yapının içeriğine en uygun fiil, *de-* fiili midir? Bu sorunun yanıtı, daha kapsamlı taramalar sonucunda ortaya çıkabilir. Bu örnekte *ol-* fiili ile *i-* fiili işlev bakımından örtüşmektedir. –AcAk ile işaretlenen bir gönderim noktasından eyleme öngörülen bu yaklaşım, bağlam içerisinde –tıpkı –AcAktI çekiminde olduğu gibi- eylemin gerçekleşmediği bilgisini vermektedir: *diyecek oldu* = *ama diyemedi* / *diyecekti* = *ama diyemedi*. Eylemin gerçekleşmediği, aynı zamanda “...” (üç nokta) işaretinin kullanımıyla daha açık bir durum almaktadır.

(1984) “Ama...” *diyecek oldu*. Hatice Hanım gözlerini açıp öyle bir bakış baktı ki, Sevgi hemen uzanıp mektubu aldı elinden. (AK, MS, s. 110)

(2619) “Aptal mısın sen?” diye güreledi, belki de ürperdiği için kendi kendisine bağırıyordu.”İki bin yedi yüz yıl önceki bir kültürün inançlarına göre mi değerlendiriyorsun olayları?..”

“Günümüzde de...” *diyecek oldu* Murat.

“Lütfen keser misin,” diyerek lafı ağzına koydu çocuğun, “başımızda yeterince sorun var, bir de senin batıl inançlarınla uğraşamam şimdi.” (AÜ, P, s. 133)

(2883) Esra kararsızdı. David’in babasıyla konuşmayı çok istiyordu ama Elif tümüyle iyileşmemişti, onu bırakıp gitmeyi içine sindiremiyordu.

“Elif...” *diyecek oldu*. (AÜ, P, s. 202)

(2564) örneğinde ise gerçekleşen bir eylemin anlatımında –AcAk *oldu* yapısının kullanımı ilgi çekicidir. Çünkü özne, söylemek istediği sözü söylemiş ve eylem tamamlanmıştır. Belki burada –AcAk *oldu* yapısı, özneye bağlı bir duygu durumunu dışa vurmak amacıyla kullanılmış olabilir. Özne, her ne kadar bu sözü söylemiş / tamamlanmış görünse de yalnızca kendi duyabileceği bir ses tonuyla konuşmuş olabilir.

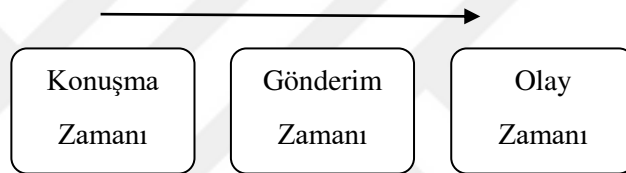
(2564) “Bu safsatalara boş verin Esra Hanım,” dedi Maho. “Abid Hoca,

cahillerin sözüne bakarak öyle söylemiştir. Gelip Kara Kabir'i görse, o da anlardı hakikati.”

“Hocanın karşısında böyle konuşmadınız,” diyecek oldu Şıhlı. (AÜ, P, s. 118)

4.1.1.3.2.2.-AcAk olsa Birleşik Çekimi

-AcAk olsa çekimi, konuşma zamanından sonra öngörülen bir yönelim noktasının ötesinde varsayılan eylemleri tanımlamaktadır. Dolayısıyla bu çekimde ögelerin sıralanışı KZ < GZ < OZ dizilişindedir. Çekimin görünüş-zaman özellikleri “gelecek zaman ve bitmemişlik / öngörülülük” biçiminde ifade edilebilir. -sA biçim birimi de varsayım anlamıyla yapıya kiplik işaretleyicisi olarak katılmaktadır.

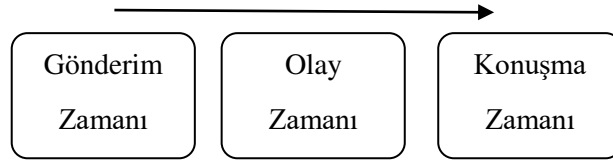

Şekil 54. -AcAk olsa çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

- (2985) “Kendinden bahsetmek çok mu zor?” diye sordu Esra. “Ne zaman senden söz edecek olsak konuyu kapatıyorsun.” (AÜ, P, s. 232)
- (3029) “İkimiz de istiyorduk çocuğu. Orhan her zaman olduğu gibi benden daha hevesliydi, sanki çocuğu benden daha çok istiyor gibiydi. Üzerime titriyordu. Birazcık ağır bir şey kaldıracak olsam, ‘Yapma yapma!’ diye atılıyordu.” (AÜ, P, s. 244)
- (3090) Hamit Ağa tespihlere meraklıdır. Ne zaman bizim takımdan birisi izne gidecek olsa, ‘Dönerken bana tespih getirin,’ diye tutturur. (AÜ, P, s. 259)

Birleşik yapının yardımcı ögesi *olsa*, kimi zaman bağlama bağlı olarak -sAydI biçiminin anlamını ve yapısını karşılar bir görünümdeydir. Çünkü ana cümle yüklemine geçmiş zamanla çekimlenmesi, ister istemez yardımcı cümle yüklemine de geçmiş zamana yerleştirmektedir. Bu durumda -AcAk olsaydı biçiminde bir yapıdan söz etmek gerekir. Yazar / konuşucu, ana cümlede geçmiş zaman işaretleyicisi kullandığından -muhtemelen tekrara düşmemek için-

yardımcı cümlede geçmiş zaman biçim birimi kullanmamış olmalıdır. Bu yapı, geçmiş zamana yönelik olduğu için GZ ve OZ noktaları da, KZ'den önceye yerleşmektedir. Ancak *-AcAk olsa* ile *-AcAk olsaydı* çekimlerinin her ikisi de yönelim / gönderim bakımından öngörüye dayandığı için eylem, henüz bu sınırı aşmamıştır. Dolayısıyla *-AcAk olsa(ydı)* çekiminde $GZ < OZ < KZ$ sıralaması vardır.

Şekil 55. *-AcAk olsaydı* çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilişi

(1659) [İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştum. Bölüm başkanımız ve hocalarım bana özel bir ilgi gösteriyorlardı. Kim bilir, belki de beni diğer başarılı mezunlardan daha sosyal biri olarak görüyorlardı. Okulda kalmaya karar vermem işlerine gelirdi çünkü birçoğunun istediği tipte bir asistan adayıydım.] Sektörde *çalışacak olsam da (= çalışacak olsaydım da)*, fakültenin adını yücelteceğimden emin görünüyorlardı. (YK, DÖT, s. 34)

4.1.1.3.3. *-(°)yor ol-* Birleşik Çekimi

4.1.1.3.3.1. *-(°)yor olmalı* Birleşik Çekimi

Türkçede *-(°)yor* biçim birimi, başlangıcı / bitişi olmayan ya da başlangıcı ve bitişi arasında belirli bir süre alan olayların kendi sınırları içerisinde öngörülmesini işaretlemekte, bu nedenle sürekliliği / sınırlar arasılığı bildirme işlevi görmektedir. Süreklilik / sınırlar arasılık, “bir ‘olay’ın ‘başlangıç sınırı’ ve ‘bitiş sınırı’ arasına bakmaktır; başka bir deyişle bakışı, ‘olay’ın ‘başlangıç sınırı’ndan sonra ve ‘bitiş sınırı’ndan önceye, yani ‘süreklilik’ine çevirmektir.” (Uğurlu, 2003, s. 129). Olayın başlangıç ve bitişi, kimi zaman cümledeki yönlendiricilerin kullanımıyla belirlenebilirken, kimi zaman ise belirsizlik taşıyabilmektedir. Özellikle tekrarlama, alışkanlık vb. gibi durumlarda, olay, -eğer

sonu belirtilmemişse- hâlâ geçerliliğini koruyabilmektedir. Bu nedenle süreklilik / sınırlar arasılıkta, OZ ile GZ örtüşmekle birlikte aynı süreli değildir. “Sınırlar arası birimler, zamansal olarak eklenen yönelim noktasından gözlemlenen durumları ve süreçleri tanımlamaktadır. Bu nedenle, olayın süresini, bir yönelimle örtüştürerek konumlandırır. Ancak olay ve yönelim noktaları, eş süreli değildir. Yönelim noktası, olay zamanına dâhil edilmektedir.” (Johanson, 2000a, 76). Yani olayın süresi, yönelim noktasını içermektedir. Bu durumda $-(^{\circ})yor$ biçim birimli bir eylemde -eğer farklı bir zamana gönderim yapılmamışsa- GZ, OZ’ye sonra katılmakla birlikte aralarında eşzamanlı bir ilişki bulunmaktadır.

$-(^{\circ})yor$ biçim birimi, doğrudan eylemin başlangıç ve bitişi arasına yöneldiği için “yüksek odak” sağlamaktadır. Çünkü “yüksek odaklı sınırlar arasılar, sınırlı bir şimdiyi işaretleyerek orada devam eden eyleme odaklanmaktadır.” (Johanson, 2000a, s. 87). Buna göre $-(^{\circ})yor olmalı$ yapısı, sürekli / sınırlar arasılıkta gerçekleşen bir eyleme olasılık anlamı katmaktadır. $-(^{\circ})yordu$, $-(^{\circ})yormuş$ gibi diğer çekim ögeleriyle kullanılmaksızın $-(^{\circ})yor$ biçim birimi, sözü edilen görünüş işlevinin yanı sıra *şimdi* kesitine de gönderim gerçekleştirmektedir. Bu nedenle $-(^{\circ})yor olmalı$ birleşik çekimi, görünüş-zaman ilişkisi bakımından “şimdi, sürekli / sınırlar arası (ve $-malı$ biçim birimiyle kiplik)” özelliğe sahiptir ve $OZ=GZ=KZ$ dizilimi vardır. Aslında bu zamansal özellik, biçim birimin yalnızca *şimdi*yle ilişkili olduğu durumlar için geçerlidir. Biçim birimin geniş bir süreye yayılan işaretlemelerinde durum biraz farklı görünmektedir. Çünkü olay, geçmişte başlamış ve ilgili süresi içinde devam etmiş olabilecektir. Ancak geçmişte başlayan ve birbiriyle örtüşen OZ ve GZ noktalarının, KZ noktasına kadar sürmesi nedeniyle bunların aynı zamanda KZ ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu tür anlatımlarda “ $OZ=GZ \leq KZ$ ” diziliminden söz edilebilir. (718)’de bu kullanım örneklenmiştir.

- (718) K. MASALCI—Bu tabancayı bir kavgada, Red Kid denilen sıska bir kovboyun elinden almıştım. Elimin tersiyle şöyle bir tane çakmıştım, adam duvara afiş gibi yapıştı. Hâlâ *duruyor olmalı*, orada. (TÖ, AMKM, s. 169)

$-(^{\circ})yor olmalı$ yapısıyla benzer anlatım biçimine sahip ayrıca $-(^{\circ})yor olabilir$ yapısı da bulunmaktadır. Bu yapıda da geçmişten şimdiye uzanan bir

olayın anlatımı vardır ve *olabilir* yapısı, tıpkı *-mAll* gibi olasılık bildiren bir kiplik işaretleyicisi işlevi görmektedir.

(1557) Yaaa, ben sizi nereden *tanıyor olabilirim*? Nerede oturuyorum demiştiniz? Aaaa, hangi sokak peki? Sokağınızın adını bilmiyorum musunuz? (YK, DÖT, s. 16)

(1821) Ben tehlikeli biri değilim. Seninle birlikte yavrularını koruyacağım. Sana yardımcı olacağım. İster ver, ister verme, artık önemi yok. Senin bildiğin pek çok şeyi *bilmiyor olabilirim* ama, sen de benim başardığım pek çok şeyi başaramazsın kedi. (AK, MS, s. 29)

-(°)yor biçim birimi, kimi zaman geçmiş zamandaki kurgusal bir olayı canlı kılmak için de kullanılabilmektedir. Özellikle masal, öykü gibi yazınsal türlerde sıklıkla görülen bu kullanımlarda *-(°)yor* biçim birimi, *-D°* veya *-m°ş*'in yerini alabilmektedir. Akşehirli (2010, s. 35) “‘*Olay nasıl olmuş?*’ şeklindeki bir soruya verilen ‘*Çocuk yola çıkıyor, karşıdan hızla bir araba geliyor.*’ cevabında, soruda geçmiş zamana ait bir eylem söz konusu olduğu için *-yor* biçim birimi de geçmiş zamanı ifade etmektedir. Burada geçmiş zamanın görülen ya da öğrenilen geçmiş olması zaman sıralamasında bir farklılık yaratmaz; her iki durumda da olay ve referans zamanı özdeştir ve konuşma zamanından öncedir.” diyerek bu kullanımı belirtmiştir. Bu tür öykülemeli anlatımlarda *-(°)yor olmalı*, *-m°ş olmalı* yapısının yerini almıştır. (1833), bu kullanıma örnektir.

(1833) “Bırak onu diyorum sana. Ben böyle bir hayvanı yemem. İnsanlar hayvanları böyle yemezler.”

“Kendi akılsızlıkları...” diyerek omuz silkiyor Sütlaç. Sonra da fareyi ağzına aldığı gibi, yıldırım hızıyla oradan uzaklaşıyor. Kaçarken şöyle *düşünüyor olmalı*: (AK, MS, s. 34)

4.1.1.3.3.2. *-(°)yor olmalıydı* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim, *-(°)yor olmalı* ile çekimlenen eylemi, geçmiş zamana yerleştirmektedir. Geçmiş zamana yerleşmesi, eylemin KZ'den önce sürmekte olduğu anlatmakta ve böylece *-(°)yor* biçim birimi, sürekliliği / sınırlar arasılığı işaretleyerek eylemin ilgili sınırlarının KZ'den önce bittiğini ifade etmektedir.

Yani eylem, KZ'den önceye yerleşen ilgili sınırlar arasında gerçekleşmiş ve bitmiştir. Birleşik yapıda yer alan her bir biçim birim, ayrı bir dil bilgisel işleve sahiptir. $-(^{\circ})\text{yor}$ süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyerek görünüş, $-\text{malı}$ tahmin / olasılık anlamıyla kiplik, $-\text{dı}$ ise zaman bildirimi sağlamaktadır.

(3102) Aşağıdaki kovuklarda saklanıyor olmalılardı. (AÜ, P, s. 262)

(3413) Timothy, Teoman ve Elif ortalıkta görünmüyordu. Odalarında çalışıyor olmalıydılar. (AÜ, P, s. 341)

4.1.1.3.3.3. $-(^{\circ})\text{yor olsaydı}$ Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim “geçmiş zamanda gerçekleşmesi istenen, ancak gerçekleşmesi şimdi için olanaksız olan bir eylemi” sürekli / sınırlar arası bir bakış açısıyla tanımlamaktadır. Yapıda yer alan her bir öge, ayrı dil bilgisel işleve sahiptir: $-D^{\circ}$ geçmiş zaman, $-\text{sA}$ kiplik, $-(^{\circ})\text{yor}$ ise görünüş işaretleyicisidir.

(1546) Faik amcam yaşıyor olsaydı bu makinenin, erişteyi pişmiş olarak çıkaracağını yapardı. (YK, DÖT, s. 13)

(2053) Sarıışık yine bağırmaya başladı. Sevgi de onunla birlikte bağırıyordu, ama bunun farkında değildi. Boğazı ağrıyor gibiydi yalnızca. Bu geceyi yaşıyor olmasaydı, uyanacaktı. Bir düş, bir karabasan olduğunu anlayacaktı. Uyanamıyordu. (AK, MS, s. 145)

4.1.1.3.4. $-\text{r} / -\text{mAz ol-}$ Birleşik Çekimi

Türkçede bu yapı, $-\text{m}^{\circ}\text{ş ol-}$ yapısıyla birlikte en çok kullanılan birleşik çekimdir. Bunun nedeni, gerek $-\text{r} / -\text{mAz}$ gerekse $-\text{m}^{\circ}\text{ş}$ biçim birimlerinin ET'den beri kullanılmasıyla ilgili olsa gerektir. Bu durum, diğer ol- 'lı birleşik çekimlere göre bu çekimlerin daha eskicil olduğu izlenimi vermektedir. Hatta $-\text{r} / -\text{mAz ol-}$ birleşik çekimi, kimi kullanımlarda kalıplaşma eğilimi içerisindedir ve $-\text{mAz olur mu}$ yapısıyla yöneltilen bir sözde sorunun olumlu yanıtını karşılar niteliktedir. Ancak bu kalıp yapının özellikle tiyatro metninde bulunması ve konuşma parçalarında yer alması, bu kalıplaşmanın sözlü dile ait olduğunu düşündürmektedir.

(612) KARAGÖZ —(*Bir an durur, sonra uşağa bir tekme atar.*) Acıdı mı ulan bir yerin?

UŞAK —Acımaz olur mu? Fakat size... (TÖ, KD, s. 95)

(719) K. MASALCI —Tamam, her kovboy filminde bir salon bulunur, her salonda da en azından bir kavga olur. Şimdi, bu kasabanın salonuna giriyorum, havamı atarak, kaşımı çatarak, biraz da yan yatarak. (*Kapıyı tekme ile açar, içeri girer.*) Nüfus sayımı mı var? Kimse yok ortalıkta. Yoksa geldiğimi anladılar da tüydüler mi? Hey, Kimse yok mu?

YARDAKÇI KIZ —(*Çıkar*) Olmaz olur mu? Ben varım. (TÖ, AMKM, s. 169)

(728) 1. YARDIMCI —Yalnız erkeklerin akıllı olduğunu iddia edip durursun. Kızla konuştuklarımızı dinledin.

2. YARDIMCI —Dinledim efendim.

1. YARDIMCI —Anladın mı?

2. YARDIMCI —Anlamaz olur muyum? (TÖ, AMKM, s. 175)

(887) “İyi ama sen karına, hırsızların hiç ses çıkarmadığını anlatmadın mı?”

“Anlatmaz olur muyum? Şimdi de her sessizlik olduğunda beni uyandırıyor.” (AB, BYS, s. 48)

4.1.1.3.4.1. -r / -mAz oldu Birleşik Çekimi

-r / -mAz oldu birleşik çekimi, geçmiş zamanda başlayan ve konuşma anında süren olaylara “sınırlar arası bir perspektifle bakmayı ifade eder.” (Aslan, 2012, s. 23). Ancak süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyen biçim birimler odak derecelerine göre farklılık göstermektedir. Çünkü sürekliler “/sınır arasılar, şimdi (nunc) tarafından belirlenen bakış aralığının görece darlığına bağlı olarak daha yüksek veya daha düşük odaklanma dereceleri göstermektedir.” (Johanson, 2000a, s. 38). Odaklanma, yönelim noktasında gözlemlenen bir olay üzerine yoğunlaşan psikolojik ilgidir. Buna göre -r / -mAz biçim birimleri, olayın başlangıcı ve şimdi arasındaki sınırı daha geniş bir bakış açısıyla işaretlemektedir. Aslan’ın (2012, s. 23) Johanson’dan aktardığına göre “-r / -mAz biçim birimleri, bunlarla aynı görünüş değerine sahip -(°)yor ve -mAktA biçim birimlerine göre daha düşük odaklı ya da odaksızdır.” Bunda -r / -mAz biçim birimlerinin diğerlerine göre OZ ve GZ noktaları arasında daha geniş bir sınır oluşturması ve bu nedenle eylemin

başı ve şimdiyle arasındaki bağlantının zayıflaması etken olabilir. Bu duruma örnek olarak *geliyordu* ve *gelirdi* gösterilebilir. Doğal olarak bu çekimler, alabileceği zarfları da etkilemektedir. *Az önce geliyordu* dil bilgisel açıdan uygunken **Az önce gelirdi* uygun değildir.

“Bütün sürekliler “/” sınır arasılar, yönelim noktası içeren bir aralık içerisindeki ilgili olayları işaretlemektedir. Ancak bunlar *şimdiyle* belirlenen görüş aralığının görece darlığıyla ilgili olarak farklılaşabilir.” (Johanson, 2000a, s. 85). Dolayısıyla OZ ile GZ arasındaki aralık, biçim birimin işaretlemesine bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Çünkü odaklanma, OZ ve GZ arasındaki yakınlık-uzaklık ilişkisiyle ilgilidir. Bu ilişki, oldukça dar bir zaman aralığına sığdırılabileceği gibi, geniş ve hatta sonsuz bir zaman aralığını da kapsayabilir. OZ ve KZ arasındaki aralık, ne kadar darsa, odaklanma derecesi o kadar yüksektir. Aralık süresi uzadıkça, odaklanma derecesi de zayıflamaktadır. Buna göre geniş bir zaman aralığını işaret eden *-r / -mAz* biçim birimleri, süreklilik / sınır arasılık işaretlemekle birlikte odak dereceleri düşüktür. *-r / -mAz oldu* çekimiyle durum değişikliğinin anlatılması, belki biçim birimlerin bu özelliğine de bağlanabilir. Bu nedenledir ki alışkanlık, tekrarlama gibi eylemlerde *-(°)yor ve -r / -mAz* biçim birimleri, birbirinin yerini alabiliyorken, *-r / -mAz oldu* birleşik çekimin yerine **-(°)yor oldu* kullanılamamaktadır. Şu örnekler karşılaştırıldığında aradaki fark daha iyi anlaşılacaktır.

Her akşam bize geliyordu.

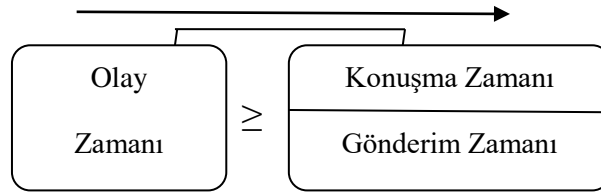
Her akşam bize gelirdi.

Her akşam bize gelir oldu.

**Her akşam bize geliyor oldu.*

Süreklilik / sınırlar arasılık, eylemin başlangıcından bitişine kadar olan zaman süresiyle ilgilidir. *-r / -mAz oldu* yapısı da, başlangıcı ve KZ arasında süren bir eylemi karşılamaktadır. Bu eylemin sonraki bir zaman diliminde sürüp sürmeyeceği belirsizdir. Dolayısıyla eylemin başlangıcı, KZ noktasıyla öncelik ilişkisi içerisindedir. GZ ise OZ’ye, KZ’den bakmaktadır. Başka bir deyişle “eyleme yöneliş, birincil gösterim noktasından yani konuşma anından gerçekleşir.” (Aslan, 2012, s. 23). Böylece GZ, OZ tarafından içerilmektedir. Bu özellikleri nedeniyle *-r / -mAz* biçim birimleri, Johanson’a göre (2000a, s. 90) “-geçmiş / sınırlar arası, odaksız” özelliklere sahiptir. Gülsevin’e göre ise (2000,

s. 220) “eskiden olmayan ve yeni başlamış ve devam etmekte olan alışkanlık” anlatmaktadır. *-r / -mAz oldu* çekiminde zaman-görünüş özellikleri Şekil 56’daki gibidir.

Şekil 56. *-r / -mAz oldu* çekiminde OZ, GZ, ve KZ dizilimi

Kaynak: Aslan, 2012

- (1194) Yıllar geçti. Trakya’da yapı yerlerini dolaşır olduk. (AB, BYS, s. 152)
- (1202) Kaynanalarla gelinler daha mı iyi geçinir oldular, yoksa büyük aileler küçüldü de artık birbirinin yüzünü mü görmüyorlar, bilmem... (AB, BYS, s. 154)
- (1351) Hele Düsseldorf’u Kadıköy’den iyi tanıdığımı düşününce, kendime karşı utanır oldum, [...] (AB, BYS, s. 200)
- (1733) Ama bir süre sonra, işteki tekdüzelik ve özellikle büyük ölçekli olmanın gerektirdiği ayak oyunlarından midem bulanır oldu. (YK, DÖT, s. 45)
- (2028) “Babam hastalandı, giderek hareketleri ağırlaştı, sonra hareket edemez oldu, annem işi yüklenmek zorunda kaldı. Babam eve tıkıldı, bir araba da alamıyorduk, o yüzden hiçbir yere gidemez oldu. Yataktan koltuğa, koltuktan yatağa taşıyorduk annemle.” (AK, MS, s. 132)
- (3564) Kıyısında yürüyerek sakinleştiğim Fırat bana düşman kesildi. Üzüntümü almaz, sıkıntımı gidemez oldu. Gün ışığına çıkamaz oldum, [...] (AÜ, P, s. 372)

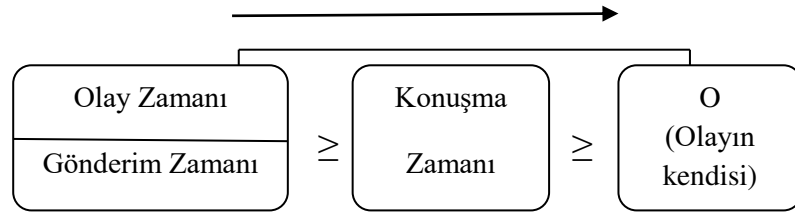
4.1.1.3.4.2. *-r / -mAz olmuş* Birleşik Çekimi

Bu çekimin bildirdiği, *-r / -mAz oldu* çekiminden çok farklı değildir. Yalnızca birleşik yapıda yer alan *-muş* biçim birimi, yazarın / konuşucunun geçmişteki bir noktada başlayan ve KZ’de devam eden bir olaya tanık olmadığı, başkasından edindiği ya da sonradan gözlemleyerek farkına vardığı anlamı katmaktadır. Taranan metinlerde de *-r / -mAz olmuş* yapısı, gözlemleyerek farkına varma (96 ve 647) ve masal anlatımıyla (1854) kullanılmıştır.

- (96) Yollar biraz ıssızlaşıp sessizleşmiş, kentte hayat, geceleri biraz erken *durur olmuş*, vitrinler soluklaşmış, ışıklar azalmış. (AA, İBY, s. 35)
- (647) 1. OYUNCU —(*Gittikçe yavaşlayarak*) Gıdı da gıdı gıdı... (*Son oyuncu da kımıldayamaz, olmuştur, sessizlik.*) Gene olmadı değil mi? Soğuk kaçtı... Ne yapalım, öyle unutmuşuz ki gülmeyi, taklidini bile yapamıyoruz. (TÖ, DY, s. 116)
- (1854) Sevgi biraz büyüdüğü için, büyüklerinin sözünü dinlemiş, bir iki gün sonra yavruları eline *almaz olmuş*. Merdivenin en üst basamağında, anne kumrunun yavruları doyurmasını soluk almaktan korkarak izlerken ayaklarının dibindeki Sütlaç da yalana yalana yavrudan birinin aşağı düşmesini, ya da Sevgi'ye belli etmeden onları ve annesini kapıp götürmeyi hayal ediyormuş. (AK, MS, s. 41-42)
- (3162) Yaşlanmışsın Patasana. Yüzündeki çizgiler derinleşmeye başlamış, her an gülümsemeye hazır dudakların, sevinç duymaktan *utanır olmuş*, üzerine bir ağırlık çökmüş. (AÜ, P, s. 276)

4.1.1.3.4.3. *-r / -mAz oluyor* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim, geçmişte başlayıp KZ'de devam eden ve sonrasında da sürecek olan eylemlere sürekli / sınırlar arası bir yaklaşımla bakmayı ifade etmektedir. Çekimin *-r / -mAz oldu*'dan farkı, eylemin KZ'den sonra da sürecek olmasıdır. Görüldüğü üzere çekimde süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyen iki biçim birim bulunmaktadır. Bu biçim birimlerin aynı birleşik çekimde yer alması, *-r / -mAz*'ın düşük odaklı ya da odaksız, *-(°)yor*'un ise yüksek odaklı olmasına bağlanabilir. Böylece okuyucu / dinleyici, sürekliliğe / sınırlar arasına yoğunlaşacak, odaklanacaktır. Böylece iki farklı biçim birimle süreklilik / sınırlar arasılık pekiştirilmektedir. Aslında bu çekimde de *-tıpkı -r / -mAz oldu*'daki gibi bir durum değişikliğinden söz etmek olasıdır. Ancak bu durum değişikliği hâlihazırda devam eden ancak bir nedenden dolayı daha da artan bir noktaya gelmektedir. Durumda ortaya çıkan bu yoğunluk, aynı zamanda *-(°)yor* biçim biriminin de işlevinden kaynaklanmış olabilir. Buna göre *-r / -mAz oluyor* çekiminde OZ değilse bile olayın kendisi, KZ'den sonra da devam edecektir. Çekimin görünüş-zaman ilişkisi Şekil 57'deki gibidir.

Şekil 57. -r / -mAz oluyor çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

- (947) Yıllar geçtikçe, dünya üzerinde gezdiğim gördüğüm yerler arttıkça, çocukluk günlerimi ve çevrelerimi daha çok arar oluyorum. (AB, BYS, s. 69)
- (1663) Su ısındığı için ilk kadehten sonrası çekilmez oluyor. Ama her seferinde gecenin sessizliğini bölüp mutfığa gitmek, buzdolabını açmak, soğuk su ve buz koyarken çıkacak gürültüleri engellemeye çalışmak zor geldiğinden buna katlanıyorum. (YK, DÖT, s. 34)
- (1865) “Doğru taşıyorsun” dedi annesi, “ama canın isterse taşıyorsun. Bana gerektiği zaman değil. Ne kadar seslensem, tuhaf biçimde kulakların duymaz oluyor, kimi zaman, ‘Evde annem yemek pişirmek için bu suyu bekliyor’ demeden, arkadaşların çağırdığı için yolun ortasında kovayı güğümü bırakıp çekip gittiğin de oluyor. Daha neler var neler...” (AK, MS, s. 48)

(1843) örneğinde ise olay, masal anlatısı içerisinde yer almıştır ve burada -r / -mAz oluyor, -r / -mAz oldu yerine kullanılmıştır. Çünkü metin bağlamı, geçmiş zamana yöneliktir. Aynı zamanda (1843)’te var olan bir eylemin yoğunlaşması, “daha da artması” gibi bir anlatım yoktur. Aksine belli bir zamandan sonra değişen ve süren bir eylem anlatılmıştır.

- (1843) Her hayvanın beslenmeyeceğini iyice öğreniyor Sevgi. Sonraları onlara yiyecek bırakmıyor. Giderek onları yaşamından çıkarmayı da beceriyor. “Şimdi beni bekliyorlardır, şimdi karınları acıkmıştır” diye düşünmez oluyor.

[Sonra bir gün...

Sözünü ettiğim gün evde büyük temizliğe kalkışıldı. Sevgi’nin bile yapacağı pek çok iş vardı. Yalnızca ailenin barındığı bölümler değil, ahır, samanlık, ambar... Her yer temizlenmeye başlandı. Zararlılar için

ilaç yapıldı ve fareler kendilerini dışarı attılar. Büyüklü küçüklü on kadardılar.] (AK, MS, s. 37)

4.1.1.3.4.4. *-r / -mAz olur* Birleşik Çekimi

Aynı biçim birimlerin üst üste geldiği bu birleşik çekimde “birinci *-Ar* işaretleyicisi, eylemin sürerliğini ifade ederken, yardımcı fiile eklenen *-Ur* işaretleyicisi eylemin başlangıç noktasının aşıldığı, görünüş düzleminde eylemin başladığı ve zaman düzleminde eylemin genele yayıldığı bilgisini verir.” (Bulut, 2014, s. 137). Eylemin başlangıç noktasının aşılması ve genel geçer bir durum alması, geçmişte başlamasıyla ilgilidir. Aslında geçmişte başlama özelliği gösteren bu yapı, kısa veya uzun bir süre için geçerli olabilmektedir. Dolayısıyla eylemin süreye yayılması veya genel geçer bir durum alması, başlangıç sınırının aşılmasından sonra gözlemlenebilen bir özelliktir. Bu nedenle bu yapıda, kısa veya uzun zaman aralığına yönelen süreklilik / sınırlar arası birleşik çekimdir. Eylemin OZ ve GZ noktaları, eşzamanlı dizilim içerisindedir. Bu iki nokta, KZ’den önceye yerleşmekle birlikte KZ’ye kadar uzanır ancak ya KZ’de ya da KZ’den oldukça kısa bir zaman sonra sona erer.

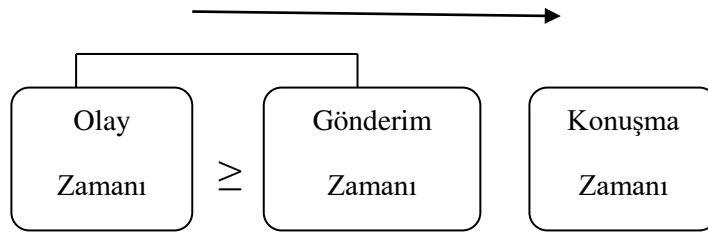
(482) YÖNETİCİ —Sayın ve sevgili izleyiciler, programımız burada sıfırı tüketti. Hepinize iyi uykular, videotik rüyalar dileriz. Şen ve esen kalın. Güle güle, yine görüşelim. (*Ses gittikçe duyulmaz olur.*) Bir dahaki programa kadar... (TÖ, AŞG, s. 14)

(660) 4. OYUNCU —E, en büyük, en güzel, her şey bütün ruhumla, huzur ve refah, mutluluk, kahraman, geleceğin, hizmet aşkı, muhabbet, sevdâ, sevgi, ben, ben, ben, ben, ben, ben...
(*Ses gittikçe düşer ve duyulmaz olur. Sözsüz oyun, 4. Söylevini canla başla sürdürmektedir.*) (TÖ, DY, s. 122)

4.1.1.3.4.5. *-r / -mAz olmuştu* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim, *-r / -mAz olmuş* çekimini geçmiş zamana yerleştirerek anlatmaktadır. *-m°şt°* çekimindeki OZ ile GZ noktaları arasında yer alan aşamaya sürekli / sınırlar arası bir yaklaşımla bakmayı ifade eden bu çekimde eylem, OZ’de başlamış ve GZ’ye kadar sürmüştür. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi

süreklilikte / sınırlar arasılıkta OZ ile GZ süreleri aynı değildir ve GZ, OZ’ye sonradan dâhil edilmektedir. Başka bir deyişle GZ noktası, OZ noktası tarafından içerilmektedir. Böylece *-r / -mAz olmuştu* birleşik çekimiyle “konuşma anından önceki ikincil bir yönelim noktasından, geçmişte başlamış olan, ancak ikincil yönelim noktasında hâlâ süren bir eylem” (Aslan, 2012, s. 24) anlatılmaktadır ve odaklanılan nokta, OZ ile GZ arasındaki zaman dilimidir.

Şekil 58. *-r / -mAz olmuştu* çekiminde OZ, GZ ve KZ dizilimi

Kaynak: Aslan, 2012

- (1080) Denizden 1700 m. yükseklikteki Hakkâri’nin aralık ayı fırtınalarında, hele geceleri, çadırda yaşamanın bizi dönülmez yolculuklara çıkarabileceği düşüncesi, yüreklerimizi de titretir olmuştu. (AB, BYS, s. 114)
- (1524) Bizden başka akrabası yok gibiydi, bizimle de son yıllarda pek görüşmez olmuştu. (YK, DÖT, s. 10)
- (1901) Artık inek olan buzağısına Sarıışık adını vermiş ve derslerini hayvanlarına anlatmaz olmuştu. (AK, MS, s. 66)
- (2298) “Kalbimin sevgilisi Tunnavi’yi tanrılar elimden çekip alınca, karaya vurmuş yayınbalığı gibi ne yapacağımı bilemez olmuşum,” diye anlatırdı büyükbabam. (AÜ, P, s. 54)

4.1.1.3.4.6. *-r / -mAz oluyordu* Birleşik Çekimi

Bu birleşik çekim, *-r / -mAz oluyordu*’la çekimlenen eylemi geçmiş zamana yerleştirerek anlatmaktadır. Geçmiş zamana yerleşmesi, eylemin KZ’den önce gerçekleşmekte olduğu bilgisini vermekte ve böylece sürekliliği / sınırlar arasılığı işaretleyerek eylemin ilgili sınırlarının KZ’den önce sona erdiğini ifade etmektedir. Yani eylem, geçmişte ilgili sınırlar arasında gerçekleşmiş ve bitmiştir. Başka bir deyişle KZ’den önceye yerleşen ve eşzamanlılık gösteren OZ ve GZ

noktalarının, eylemin başlangıcı ve bitişi arasındaki zaman aralığına odak oluşturmaktadır.

(1081) Bir anlık tezek parlaması ile suratlarımızı yakan soba, sırtımızın donmasını önlemiyordu. Yatarken diktiğimiz yarım bardak sek rakı, bir anda ciğerimizi kavuruyor, ısındık sanıyorduk. Bu yalancı ısınmadan bir saat sonra buz kesiyor ve uyuyamaz oluyorduk. (AB, BYS, s. 114)

4.1.1.4. *ol-* Fiilli Çekimlerde Olasılık ve Pekiştirme

Türkçede –diğer fiillerde olduğu gibi- *ol-* fiilinin bütün çekimleri olasıdır. Ancak bu çekimlerin varlığı ve sıklığı metin türüne bağlı olarak değişkenlik gösterebildiği gibi yine bu çekimlerin içerdiği anlamlar da birbirinden farklı olabilmektedir. Hatta aynı çekim, farklı bağlamlarda ve farklı söylemlerde birbirine bütünüyle karşıt anlamlar sergileyebilir. Bunun en önemli kanıtı, *-D°r* biçim birimidir.

Dillerde bildirişim tek bir sözcükle sağlanabilmekle birlikte daha çok birbiriyle ilişkili sözcük dizisiyle gerçekleşmektedir. Bu da, bildirişimin doğrudan bağlam veya söylemle ilişkili olması demektir. Dolayısıyla cümlede anlamı belirginleştiren, açığa çıkaran diğer öğelerin önemi yadsınmayacak derecede önemlidir. Bu yönüyle Türkçede çoğunlukla zarf tümleçleri, bu işlevi karşılar niteliktedir. Bu durum bildirişim sırasında aktarılmak istenen anlamın, yalnızca biçim bilgisel olmadığını ve dilin “dizge” olduğu gerçeğini de göz önüne sermektedir. Türkçede “mutlaka, kesinlikle, şüphesiz, kuşkusuz” vb. zarflarla yüklemdeki anlam, kesinliğe bağlanarak pekiştirilirken “galiba, belki, herhalde, muhtemelen” vb. zarflarla da olasılık bildirilmektedir. Ancak bu zarflar bütün bağlam veya söylem durumlarında birbirinin yerini almaz. Örneğin sözü edilen zarflardan “‘mutlaka’ ve ‘kesinlikle’ belirteçleri, önermenin doğruluğuna güven bildirme yönüyle ortaklık taşımaktadır. Ancak ‘mutlaka’ belirteci konuşanın bir olay, olgu ya da durumu bilinen gerçeklere dayanarak söylediğini, ‘kesinlikle’ belirteci ise söylediklerinin öyle olduğuna inandığını belirtmektedir.” (Ruhi-Zeyrek-Osam, 1997, s. 107). Sıralanan bu zarfların yanı sıra *ol-* fiili de gerek kalıplaşmalarla gerekse söz dizimsel olanaklarla yargıyı özellikle olasılığa bağlayabilme potansiyeline sahiptir: *olur ya, olur da, olur ki* “belki olur, olması

muhtemel”, *-m^oş olmalı* “belki *-m^oşt^or*”, *olabilir* “neden olmasın, olması muhtemel” gibi. Hatta “*ol-* yardımcı fiili kendinden önceki fiilin *-mış* eki ile yapılmış isim-fiil şekli ile birleşerek, kendisi de 3. şahıs emir kipinin olumsuz şekline girerek, *-mış olmasın* kalıplaşmış şekliyle ‘şüphe ve ihtimale dayanan bir imkân’ da gösterir.” (Korkmaz, 2005c, s. 608). Bununla birlikte yine bir söylem belirleyicisi olarak *olamaz* çekiminin de anlamı pekiştirici bir kullanımı olduğu düşünülebilir. *Ol-* fiilinin sözü edilen kullanımlarının bütününde ayrıca geniş zaman çekiminin bulunması, dikkat çekicidir. Bu durum *ol-* fiili ile geniş zaman eklerinin aynı kiplik anlamı karşılamadaki uygunluğunu gösterir niteliktedir. Zaten *ol-* fiilinin yeterlilik birleşik çekimi de yalnızca geniş zaman ile kullanıldığında (*olabilir*) “olasılık (bilgisellik), izin (bilgisellik dışı, yükümlülük) kiplik anlamları” (Erguvanlı Taylan, 2018, s. 9) taşımaktadır. Böylece geniş zaman ekleri de olasılık ve pekiştirme işlevlerini karşılamak için kullanılan bir ardıl biçim birim olarak yer almaktadır.

(1502) ***Olur da*** bu kitabın, yeni bir baskısını yapacak olursanız 152. sayfada, altında “Sait Tulgar, 1959 baharında bir hanım arkadaşıyla Çengelköy’de çay içerken...” yazan resmi çıkarmanızı rica edeceğim. (YK, DÖT, s. 7)

(1502) örneğinde görüldüğü üzere *olur da* kalıp sözü, bildirilen olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında belirsizlik içeren bir cümle başı bağlacı görünümündedir ve bu kullanımıyla “eğer” bağlacıyla benzer bir işleve sahiptir. Bu yönüyle kitabın yeni bir baskısının yapılp yapılmayacağı belirsiz bir olasılığa bağlanmakta ve cümlenin devamında bir koşul cümlesi yer almaktadır.

Türkçede pekiştirme ve olasılık, söz dizimsel olanakların yanı sıra biçim bilgisel yollarla da karşılanabilmektedir. *-mAlI*, *-D^or*, *-r* biçim birimleri ve betimlemeli (tasviri) birleşik fiil kuran *-Abil-* yapısı özellikle olasılık işaretleyicileri olarak kullanılmaktadır. (Sebzecioğlu, 2004, s. 24; Erguvanlı Taylan, 2018, s. 8). Bu noktada özellikle *-mAlI*, *-Abil-* ve *-D^or* kullanımlarının farklı kiplik anlamlar içermekle birlikte ortak olarak olasılık bildirdiği bilinmektedir. Ancak asıl dikkat çekici olan konu, olasılığın söz dizimsel olanaklarla kurulduğu *ol-* fiilli çekimlerdir. (Çalışma *ol-* fiili ile ilgili olduğundan isim cümlelerindeki olasılık ve pekiştirme dışarıda tutulmuştur.) Çünkü sözü

edilen bu yapılar, diğer fiillerle kullanımlarında da olasılık barındırmakla birlikte *olmalı* ve *olabilir*, birleşik fiil yapısındaki kuruluşlarda düzenli olarak olasılık bildirir: *gelmiş olmalı* “muhtemelen gelmiştir”, *gelmiş olabilir* “belki gelmiştir” gibi. Bu ve benzer örnekler aslında birleşik çekimlerdeki *olmalı* ve *olabilir* kullanımlarını –en azından olasılık ifadelerinde– *-D°r* biçim birimine yaklaştırmaktadır. ET’den bu yana *bol-* (> *ol-*) ve *tur-* fiillerinin özellikle geniş zaman çekimlerinde birbirine koşut kullanımları bilinmekle birlikte, bu koşutluk Türkçede farklı çekimlere yerini bırakmış görünmektedir. Bunda kuşkusuz Türkçede *-D°r*’in tamamen salt bir biçim birime dönüşmesi, *ol-* fiilinin ise biçim-anlam özelliklerini koruyarak “dil bilgiselleşme” sürecini tamamlamamış olması etkindir. Anlam olarak birbirine benzer kullanımlara sahip bu yapılar, çekim özellikleri bakımından da birbirine benzer özellikler göstermektedir. Farklılık, *-D°r* biçim biriminin diğerlerinden farklı olarak *-AcAk* ve *-mAlI* biçim birimleriyle çekimlenebilmesidir. Yine kişi ekleri de bu çekimlerde farklı sıradadır. *olmalı* ve *olabilir* çekimlerinde kişi ekleri sondayken, diğerinde ise *-D°r* biçim birimi en sonda yer almaktadır. Bu çekim özellikleri şöyledir:

<i>-(°)yor olmalı</i>	<i>-(°)yor olabilir</i>	<i>-(°)yordur</i>
<i>-m°ş olmalı</i>	<i>-m°ş olabilir</i>	<i>-m°şt°r</i>
		<i>-AcAktIr</i>
		<i>-mAlIdIr</i>

- (592) 2. HASTA —Kızın üstünde, ne diyorlar ona, kırmızı bir sabahlık olur, söz gelişi...
3. HASTA —Düşün düşün. Elleri ateşten cayır cayır yanıyordu.
2. HASTA —Gözleri ateşten iri iri olmuştur. (TÖ, H, s. 81)
- (718) K. MASALCI—Bu tabancayı bir kavgada, Red Kid denilen sıska bir kovboyun elinden almıştım. Elimin tersiyle şöyle bir tane çakmıştım, adam duvara afiş gibi yapıştı. Hâlâ duruyor olmalı, orada. (TÖ, AMKM, s. 169)
- (1475) Efendim, bendeniz Kemal Tulhar. Soyadım size kim olduğum hakkında bir fikir vermiş olabilir ancak ben yine de söyleyeyim. (YK, DÖT, s. 3)
- (1943) En çok bir hafta sonra, yalnızca bir kez kullanmışken ortadan kayboldu kurdelelerim. Aradım, aradım, bulamadım. Hatice Teyze’ye koştum. Ağlamak üzereydim.

‘Birisi çalmış olmalı...’ dedim. ‘Çünkü çok iyi saklıyordum.’ (AK, MS, s. 91)

Yukarıda sıralanan örneklere bakıldığında hepsinde bir olasılık bildirimi olduğu görülecektir. Ancak Türkçedeki “... *olmalı*, ... *olabilir*, ...*D°r*” çekimlerinin birbirine benzer ilişkilerine rağmen bu olasılıkların konuşucu / anlatıcı açısından gerçekleşme / bilme olasılığı birbiriyle eşit midir? Başka bir deyişle bu olasılıkların kiplikleri aynı mıdır? Aslında cümledeki ve söylemdeki yargının olasılık dereceleri, farklı okumalara bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Dolayısıyla cümleyi veya söylemi, belli bir konuma / bağlama yerleştirmek gerekir. Bu bağlam, öncesi ve sonrasıyla bir bütündür. Buna göre (592) örneği, konuşucularca görülmeyen / hayal edilen bir olaydır, gerçekleşmesi beklenen bir istektir. Dolayısıyla konuşurlar, olay hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir, yalnızca fikir yürütme söz konusu edilmiştir. Böylece (592) örneği, olgusal olmayan belirsiz, düşük dereceli bir olasılığa sahiptir. (718), (1475) ve (1943) örnekleri ise (592)’ye göre daha yüksek bir olasılık bildirmektedir. Çünkü konuşucunun / anlatıcının olay hakkında en azından izlenimi ya da deneyimi vardır. Örneğin (718)’de konuşucu olayın içerisinde ve adamın duvarda asılı olduğuna tanık olmuştur. Dolayısıyla (718) örneği, bilgiseldir ve tahmin bildirmektedir. Bununla birlikte (1943) örneği de bilgiseldir, ancak bu kez tahmin değil mantıksal çıkarım vardır. Çünkü konuşucu, kurdelesini çok iyi saklamış olmakla birlikte her yerde aramış, bulamamış ve sonunda kurdelenin çalındığı ihtimalini göz önünde tutmuştur. Bu değerlendirmeler, metin içi okumalara göre elde edilmektedir ve farklı bağlamlarda farklı sonuçların elde edilebileceğini de belirtmek gerekir.

Türkçede olasılığın yanı sıra pekiştirme işlevini karşılayan tek biçim birim *-D°r*’dir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu biçim birim, gereklilik / zorunluluk, şimdiki zaman, belirsiz geçmiş zaman ve gelecek zaman biçim birimlerinin üzerine gelerek olasılık veya pekiştirme işlevini yerine getirir. Ancak *-D°r* biçim birimiyle kimi kullanımlarda koşutluk gösteren ayrıca *olur* ve *oluyor* çekimleri de vardır (bk. 4.1.1.1.1. *ol-* Fiilinin Zaman Çekimleri). Bu koşutluğa göre özellikle genel geçer olayların anlatıldığı *olur* ve *oluyor* çekimlerinin de dil bilgiselleşmeye başladığı ve pekiştirme işlevini karşıladığı söylenebilir. Ayrıca bu koşutluk *-D°r* biçim birimi ile *olur* ve *oluyor* çekimlerinin isim veya isim öbeğinin üzerine

geldiği kullanımlarda görülmektedir. Çünkü çekimli fiillerde olduğu gibi isim ve isim öbeklerindeki anlam da pekiştirme ve olasılığa bağlanabilmektedir. Ancak bu benzerliğe karşın bürünsel değişimlerle aralarında kiplik bakımından farklılıklar bulunabilir. Bu farklılığı Erguvanlı Taylan (2018, s. 16-17) şöyle açıklamaktadır:

Herhangi bir tanıştirma anında söylenen “*Ahmet benim kuzenim **ol-ur***” kullanımı, konuşucunun karşı tarafın Ahmet ile olan akrabalık ilişkisini bilmediği ya da ona bu ilişkiyi hatırlatmak ihtiyacı duyduğu bir söylemsel bağlamda karşımıza çıkar. Buna karşın “*Ahmet benim kuzenim-**dır***” (ima: *ona göre hareket edin*) ise konuşucu ile Ahmet arasındaki ilişkinin kategorisini ön plana çıkarmaktadır. Böyle bir bildirim, uyarı gibi söylemsel bir işlevi ifade için kullanılabilir.

Taranan metinlerde *olur* çekiminin pekiştirme işlevli kullanımları tanıklanmıştır. Bu tür kullanımlarda herkesin bildiği bir durum olabilir ya da karşılıklı konuşmalarda dinleyicinin konu hakkında bir bilgisi bulunmayabilir. Konuşucu, bu bilgiyi karşı tarafa hatırlatma veya aktarma düşüncesi içindedir. Aynı işlev, sözü edilen örneklerde *-D°r* biçim birimiyle de pekiştirmeye bağlanabilir. Tanıklanan örnekler, -taranan metinlere göre- *olur* çekiminin olasılıktan çok pekiştirme işleviyle kullanıldığını göstermektedir.

- (874) Yaşlı kadın arkadaşına yakınıyordu: “Sinirlerim bozuk. Doktor bana, en az iki ay, çevremden uzaklaşarak tatile gitmemi salık verdi. Ama ben doktora inanmıyorum.” Arkadaşı “Neden?” deyince de açıkladı.
“Kendisi damadım **olur** da.” (AB, BYS, s. 44)
- (1163) Hangi yaşta evlenmenin doğru olduğu Diyojen’e soruldu. O, her zamanki ışıyla konuyu aydınlattı:
“Genç iken, erken **olur**. Yaşlanınca da, artık geçmiştir.” (AB, BYS, s. 142)
- (1178) “Baba! Yetişkin eşeklerden birisi daha büyük, öteki daha küçük. Bunların hangisi ‘baba’dır?” Adam sorunun karşılığını çok iyi biliyordu, söyleyiverdi:
“Aman evladım, sakın unutma! Eşegin büyüğü daima ‘baba’ **olur**.” (AB, BYS, s. 147)

Yukarıda verilen örneklerden (1163) ve (1178), *olur* çekiminin pekiştirme işlevli olduğunu daha açık bir biçimde göstermektedir. Örneklerdeki *olur* çekimlerinin, öncesi ve sonrası ile birlikte düşünüldüğünde ilgili diğer çekimlerle koşutluk taşıdığı görülecektir. (1163)’teki *geçmiştir* çekiminde pekiştirme işlevli

-D°r, öncesinde yerini *olur* çekimine bırakmıştır. Buradaki Diyojen’e ait olan söz, kendisiyle ilgili genel bir kanıdır. O hâlde burada pekiştirme işleviyle birlikte geniş zamanı düşünmek gerekir. Ancak ikinci cümlede bitmişlik gösteren *-m°ş* biçim birimi vardır ve ilkinde isim, ikincisinde ise fiil pekiştirilmiştir. Burada şu soru sorulabilir: Acaba (1163)’te *olur* ve *-D°r* koşutluğu mu yoksa *olur* ve *-m°şt°r* koşutluğu mu vardır? Eğer ilk koşutluk doğru ise *erken olur*’a koşut olarak ikinci cümlenin yüklemine *geçmiş olur* biçiminde düşünülmesi gerekir. İkinci koşulda ise *erken olur* ile *geç olur* koşut görünmektedir. (1178)’de ise çocuğun babasına sorduğu sorunun yüklemine (*babadır*) karşılık babanın verdiği yanıtın yüklemi, yine koşutluğu göstermektedir. Parçadaki *daima* zarfı da yüklemdeki anlamı pekiştirmeye ve kesinliğe bağlayan diğer bir öge konumundadır.

Taranan metinlerde *-D°r* biçim biriminin *-m°ş*, *-AcAk* ve *-mAll* biçim birimlerinin üzerine gelerek pekiştirme işlevli kullanıldığı örnekler tanıklanmıştır. Ancak *ol-* fiilinin şimdiki zaman çekiminin (*oluyorumdur, oluyorsundur, oluyordur, oluyordur, oluyorsunuzdur, oluyorlardı / oluyordurlar*) pekiştirilmiş örnekleri tanıklanmamıştır.

- (306) Sevdığınız karşınızdadır, işte onun saçları, onun dudakları, onun gözleri, onun sesi, onun gülümseyişi, onun bakışı, onun duruşu ama bütün bunlar onu, sizin sevdığınız “o” yapmaya yetmemektedir, “o” kendi içinde **kaybolmuştur**. (AA, İBY, s. 105)
- (863) Oysa, aile kızı giyinmesiyle pavyon kızı giyinmesinde farklılık olmalı. Aynı modeli giyseler bile, öyle bir başkalık olmalı ki, fark anlaşılın. Bunun da basit çareleri var. Ünlü modacı hanımlardan Edith Head, hanımlara verdiği şu öğütle bu çareyi açıklıyor: “Giysileriniz, kadın olduğunuz anlaşılacak kadar dar, hanımefendi olduğunuz anlaşılacak kadar da geniş **olmalıdır**.” (AB, BYS, s. 41)
- (1123) Bu zavallı sokak uzun süre, şehrimizin yaya trafiği yükünü ve günahını taşıyan mekânlardan birisi **olmuştur**. Sanırım ki, normal olmayan cinsel ilişkilerin artmayışında, görülmeyen-hesaba gelmeyen bir rolü olmuş olsa gerekir. (AB, BYS, s. 129)
- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışırsınız, sesiniz başka çıkar. Resimler de öyle oluyor işte. Bunun yanında, çizenleriniz de **olacaktır**. (AK, MS, s. 12)

- (1796) Gün gelecek, hiçbir marifetinin bulunmadığı sanılan bir çocuk herkesi şaşkınlığa uğratacak büyük bir başarının sahibi olacaktır. (AK, MS, s. 16)

Türkçede *-D°r* biçim birimi, tasarlama kiplerinden yalnızca gereklilik ekini üzerine alarak yümlemdeki anlamı pekiştirmeye veya olasılığa bağlamaktadır. Kullanıldığı bağlama / söyleme göre “gereklilik eki, ‘görece bir gereklilik’ anlatımı yanında ‘kesin bir gereklilik’ ve ‘olasılık’ anlamını vermek üzere kullanılmaktadır.” (Yüceol Özezen, 2010a, s. 192). Bu anlatımlardan “kesin gereklilik”, *-mAll* biçim biriminin bütün fiillerle çekimlenmesinde vardır. Ancak “görece gereklilik” (ve belki olasılık) yalnızca *olmalı* çekimiyle olasıdır. Bu çekim, konuşucunun / anlatıcının bir önerme hakkında kesin olmamakla birlikte bir fikri / bilgisi olduğu izlenimi vermektedir. Bu nedenle Erguvanlı Taylan (2018, s. 15) bu türden bir kullanımı “bilgisellik kipliği alanındaki mantıksal çıkarım” olarak değerlendirir. Ayrıca *-mAll* biçim birimiyle bu anlam, yalnızca *ol-* fiiliyle kullanıldığında görülür.

- (1558) Belki de kocası öldükten sonra erkeklere düşman oldu kadıncağız. Vardır böyle durumlar. Tabii ya öyle olmalı. (YK, DÖT, s. 16)
- (2008) “Babacığım, onların içinden neyin çıkacağını bilmeden beklemek hoş bir şey olmalı. Onları bana ver, benim olsun.” (AK, MS, s. 123)

Görüldüğü üzere Türkçede pekiştirme ve olasılığın ikisini de karşılayan yalnızca *-D°r* biçim birimi vardır. Ancak pekiştirme ve olasılık birbirinden ayrı değerlendirilirse farklı biçim bilgisel ve söz dizimsel olanakların da bu anlatımlara hizmet ettiği görülecektir. Bunlardan biri, *ol-* fiilinin çeşitli çekim biçimleri ve kalıp yapılarıdır. Bu çekimler ve kalıp yapılar, çoğunlukla olasılık bildirmekle birlikte önermeyi pekiştirmeye de bağlayabilmektedir. Hatta yapılması istenen / beklenen “*Sinemaya gidelim mi?*” gibi bir soruya verilen “*Olabilir*” yanıtı bile bu fiilin özellikle olasılık için ne kadar yaygın kullanıldığını gösterir niteliktedir.

4.1.1.5. Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

“Türkiye Türkçesinde art-fiil (*postverbs*), tasvirî fiil, tasvir fiilleri (*descriptive verbs*) gibi çeşitli şekillerde adlandırılan fiil birleşmeleri; bilindiği üzere, şekilce zarf-fiil kuruluşundaki bir asıl fiilin, bir yardımcı fiile bağlanması sonucu meydana gelmektedir. Yardımcı fiil, kendisinden önceki asıl fiilin gösterdiği durum veya hareketi tasvir eder, çeşitli bakımlardan onun yapılma şeklini işaretler.” (Ergönenç Akbaba, 2015, s. 579). Bu fiil birleşmelerinde asıl fiili betimleme / tasvir etme işlevi gören yardımcı fiiller, ya bütünüyle ya da kısmen anlamlarını yitirmiştir. Böylece bilinen “sözlük anlamından farklı yeni bir anlam kazanmış ve esas fiil olmaktan çıkıp, esas fiile bazı anlam incelikleri katan bir yardımcı fiil durumuna gelmiştir.” (Korkmaz, 2009, s. 811). Asıl fiile bir zarf-fiil eki ile bağlanabilen bu fiiller, yapıya çeşitli anlam ilgileri katmakla birlikte onlara birtakım dil bilgisel roller de yüklemektedir. Bu roller kiplik, zaman, görünüş, kılınış açısından da karşımıza çıkar. Hatta bu dil bilgisel yapılanmaları bakımından her betimlemeli birleşik fiil yapısı, bütün çekimlere açık değildir ya da belirli birtakım kullanımları vardır. Özellikle betimlemeli birleşik fiillerin olumsuz çekimi, yardımcı fiilin özelliğine bağlı olarak değişken bir dağılım göstermektedir. Örneğin yeterlilik çekiminde “*olabil-*” ve “*olama-*” çekimleri dengeli bir dağılımdayken tezlik çekimindeki “*oluver-*”, olumsuz “*oluverme-*” biçimine göre daha yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bu kullanım alanı, yardımcı fiillerin kılınış özellikleriyle doğrudan ilintilidir. Hatta tezlik / birdenbirelik bildiren olumlu “*oluver-*” ve olumsuz “*oluverme-*”, gerçekleşen bir olayı oldukça kısa bir zamana bağlamaktadır. Çünkü “*oluverme-*”, gerçekleşen ancak gerçekleşmesi beklenmeyen / hoş görülmeleyen bir durumu anlatmak için kullanılabilir: *Üstelik bir de kaza oluvermesin mi?* gibi. Ayrıca *oluverme-* çekiminin kiplik anlamı da vardır. Ancak bununla birlikte **oluvermez mi?* kullanımı, böyle bir betimleme için aykırı bir görünüm sunmaktadır. Yine bir kiplik işaretleyicisi olarak işlev gören *olabilir*, dil bilgisel olarak uygunken **olabiliyor* çok fazla kullanılmaz. Yine bir söylem belirleyici olarak eylemin kesin bir dille yapılamayacağını söylerken kullanılabilen *olamaz*, aynı kipliği pekiştirmek için gelecek zamandaki *olmayacak* biçimiyle ardı sıra çekimlenir: *Asla olamaz, olmayacak* gibi. Bu kullanımlar, bütün fiillerle değilse bile kimi fiil birleşmelerinin aslında birer kalıp söze dönüştüğünün ya da dönüşmeye

başladığının göstergesidir. Çünkü özellikle *ol-* asıl fiilliyle kurulan betimlemeli birleşik fiillerin bir kısmı, kiplik belirleyicisidir ve TS’de (2011) de bu biçimleriyle sözlük birimdir.

Türk dilinde betimlemeli birleşik fiil yapısı, *fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil* dizilişindedir. Türkçede iki fiil arasına çoğunlukla tek ünlüden oluşan *-A / -I / -U* zarf-fiil ekleri gelmekle birlikte kimi fiillerde *-p* zarf-fiil biçiminin kullanıldığı da görülür. *olabil-*, *olagel-*, *oluver-*, *olup bit-* gibi. Görüldüğü üzere Türkçede bu birleşmelerde yardımcı fiil olarak belirli fiillerin kullanımları vardır. Ancak Türk dilinin tarihsel ve çağdaş dönemlerinde başka fiillerin de bu yapı içerisinde kullanımları bulunmaktadır. Bunlardan birisi, *bol-* (> *ol-*) fiilidir. *Bol-* fiili, ET ve OT’de isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiillerin üzerine gelerek fiil birleşmeleri içinde yardımcı fiil işlevini görmüştür. Ancak Türkçede bunlardan zarf-fiil ile birleşmesi kullanımdan kalkmıştır ya da Oğuzcada böyle bir fiil birleşmesi hiç olmamıştır. Örneğin *bol-* fiili, Uyg. T.nde “‘imkân’ ve ‘imkânsızlık’ bildiren bir tasvir fiil olarak kullanılır. *u-* yardımcı fiilinde olduğu gibi, bu fiil de, *-a / -u* ve *-galı* ekleri ile yapılan zarf-fiillerden gelmiştir. (...) Bu yardımcı fiil gerek Uygur metinlerinde, gerek başka metin ve lehçelerde, umumiyetle şahsı belirsiz olumsuz ifadelerle gelmektedir. Bu takdirde, birleşmiş fiilde ‘imkânsızlık’ fonksiyonu ile birlikte bir ‘edilgenlik’ vasfı da kendini göstermektedir.” (Korkmaz, 2005c, s. 616). Bu bilgi, ET’de *bol-* fiilinin hem olumlu hem de olumsuz biçimiyle betimlemeli birleşik çekimlerde rol oynadığını göstermektedir. Aynı zamanda olumsuz biçimi *bolma-* anlamca “olanaksızlık” ve söz dizimsel olarak özne bakımından “belirsizlik” işlevini yerine getirmektedir. Korkmaz’ın (2005c, s. 616) Altun Yaruk’tan verdiği şu örnek bunu doğrulamaktadır: “*Ol kuwragnıñ öñresin kinin bilgeli bolmadı* ‘O cemaatin geçmişi ve geleceği bilinemedi’”. *bol-* fiilinin benzer işlevleri, çağdaş Türk dili ve lehçelerinde de görülür. Türk. T.nde *-p bol-* biçiminde birleşim gösteren yapı, kılınış, görünüş gibi dil bilgisel göstergelere de sahiptir. Türk. T.nde “*-p bol-* art fiili, ‘i. fiilin tamamlandığını bildirme; ii. fiilin gerçekleşme olasılığını bildirme’ biçiminde iki temel işleve sahiptir.” (Aslan Demir, 2013, s. 76). Bu bildirimlerden ilki birleşik fiilin görünüş açısından bitmişliği / son sınırı vurgulamasıyla ve doğrudan *-p bol-* yapısının kılınış özelliği ile ilgilidir. Çünkü “*-p bol-* art fiili, birleştiği dönüşümsüz fiillere son sınıra dayalı bir yorum kazandırır, böylece fiilin evre yapısı, ilk şeklinde olmayan kritik bir sınır kazanır ve son-dönüşümlü olarak yeniden yapılır.” (Aslan Demir, 2013, s.

76). Yani sürekli / sınır vurgulamayan bir fiilin üzerine geldiğinde bitimli / son sınırı vurgulayan bir birleşik fiil oluşturmaktadır: “*Agşam maharyna çenli kitabın galan yerlerini hem okap boldum* (Akşam yemeğine kadar kitabın kalan yerlerini de okuyup bitirdim.)” (Aslan Demir, 2013, s. 277). *bol-* (> *ol-*) fiilinin Türk dilinin tarihsel ve çağdaş dönemlerinde görülen bu özelliği Türkçede yoktur, bunun yerine başka söz dizimsel olanaklar içerisinde kullanılarak bu işlevleri yerine getirebilmektedir. Özellikle bir olayın gerçekleşme olasılığı, parçada herhangi bir olasılık işaretleyicisi olmaksızın *ol-* fiilli çekimle bildirilebilir. Ancak burada ismi veya isimliği yüklem yapan yardımcı fiil konumundadır ve fiilin olumsuz emir çekimi böyle bir anlatımı karşılamaktadır:

(127) “Benim başımdan geçenler, etrafımdakilerin başlarından geçenler hakikat mi, hayal mi, yoksa tanrının bir rüyası mı sadece? O uyandığı zaman *kaybolacak bir rüya olmasın* (= *rüya olabilir mi*) bunlar, [...]” (AA, İBY, s. 47)

(535) 1. OYUNCU —Aramızda sorunlarımıza cevap vermek üzere bir uzman bulunuyor. Doktor bey, arkadaşımız *cocuk felci olmasın?* (= *cocuk felci olabilir mi?*)

DOKTOR —Hayır efendim, gözlemlerime göre turp gibi. (TÖ, AŞG, s. 44)

Türkçe dil bilgisi kaynaklarında betimlemeli birleşik fiil yapısı için çoğunlukla dört betimlemeden söz edilir: yeterlilik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma. Bu dört betimlemeye ek olarak Korkmaz (2009, s. 831) uzaklaşma’yı da eklemiş ve *git-* yardımcı fiili ile kurulduğunu belirtmiştir. Türkçede *git-*, tek ünlüden oluşan zarf-fiil eklerindense çoğunlukla -^o*p* zarf-fiil ekiyle asıl fiile bağlanmakta ve belirli fiillerle kullanılabilmektedir. Ancak Deny (1941, s. 473) atasözü olarak kaydettiği açıklamada bu fiilin tek ünlülü zarf-fiil ile bağlandığı “*eyiliğe kemlik olagelmış olagider*” örneğini vermiştir. Bu tür bir kullanım, eskicil bir özelliğin kalıntısı olmalıdır. Çünkü *git-* yardımcı fiilinin -*süregit-* gibi birkaç örneği dışında- tek ünlülü zarf-fiil ile kullanımı pek olası değildir. Bunun yerine -^o*p git-* biçimiyle daha yaygın kullanımları vardır. Bu nedenledir ki Türkçede *olagit-* yerine *olup git-* kullanımı görülmektedir. Bu çalışmada *olup git-* fiil birleşmesi, bitiş / tamamlanış betimlemesi başlığı altında değerlendirilmiştir.

Taranan eserlerde *ol-* fiilli üç betimleme türü tanıklanmıştır: yeterlilik, tezlik / birdenbirelik ve bitiş / tamamlanış. *Ol-* fiilinin süreklilik ve yaklaşma betimlemesine ise rastlanmamıştır. Bununla birlikte taranan eserler dışındaki kaynaklara dayanarak süreklilik ve yaklaşma çekimleri hakkında da bilgi verilmiştir.

4.1.1.5.1. Süreklilik

Aslında ölçünlü dilde *ol-* fiilinin süreklilik betimlemesi için *olagel-* çekimi vardır. Fiilin tek ünlülü *-agel-* dışındaki diğer biçimlerinin Türkçede büyük oranda kullanımdan kalkması, farklı nedenlere bağlanabilir. Öncelikle betimlemeli birleşik fiiller, ya bütünüyle kalıplaşmış ya da kalıplaşma eğiliminde olan yapılardır. Bu da, her fiilin bu kalıplaşmaya uygun olmadığı anlamına gelebilir. Yani çekim özellikleri bakımından fiiller, seçici davranmaktadır. Dolayısıyla “*dur-, kal-, gör-, koy-*” yardımcıların *ol-* fiilini bu yapı içinde kabul etmediği (ya da tam tersi) düşünülebilir. Ancak bu düşünce uzak bir olasılıktır. Çünkü *oladur-, olakal-* gibi çekimler, ölçünlü dilde çok fazla tercih edilmese de Türkçe ağızlarında vardır ve bu kullanımlar, *ol-* fiilinin süreklilik betimlemesi ile kullanılabildiğini gösterir niteliktedir. Örneğin Kayseri / Kocasinan yöresinde “*olakalmak:: biriyle uğraşmak, musallat olmak*” (Gerçek, 2011, s. 94) sözcüğü vardır. Yine Mersin / Mut ağızında “*sergen olakalmak: yere serilmek*” (Çiloğlu, 2008, s. 75) sözcüğü tespit edilmiştir. Bununla birlikte yazı dilinde görülebilecek bu çekimlerin bir kısmı yazarın ağız özelliğiyle ilgili olabileceği gibi bir kısmı bilimsel yayımlarda yer almaktadır.

Ol- fiilinin süreklilik betimlemesinin *-agel-* dışında Türkçe ölçünlü dilinde çok fazla yer bulmamasının bir başka nedeni, bu anlatımın yerini başka bir yapıya bırakmış olabileceğidir. Zamana yayılma bakımından bu betimlemelerinin kimisi birbirinden farklı olsa da kılınışları bakımından sürekli / sınır vurgulamayan bir yanı vardır. Bunlar içerisinde *olagel-* betimlemesi, sıklık ve zamana yayılma bakımından diğerlerinin önüne geçmiş ve onların ölçünlü dilden büyük oranda kalkması sonucunu doğurmuş olabilir. Çünkü *olagel-* çekimi, diğerlerinden farklı olarak homojen bir çekimdir ve başlangıcı, süreği ve bitişiyile eşit bir dağılım sergilemektedir. Öteden beri devam eden olayları betimlemek için kullanılan bu çekim de, benzer bir anlatıma sahip olan *sürüp git-* birleşiyile aynı anlam alanına

girmektedir. Bu anlamsal yakınlık belki de *olagel-* ile *sürüp git-* birleşik çekimlerini birbirine yakınlaştırmış olabilir. Anlamsal yakınlık yalnızca birleşik çekimlerde değil, *ol-* ve *sür-* fiillerinde de göze çarpmaktadır. Çünkü *ol-* fiilinin anlam alanlarından biri, “sürdürmek, yürütmek”tir. Benzer biçimde *sür-* fiilinin de “olmaya devam etmek” anlamı vardır. Bu yakınlığa karşın bu birleşik çekimlerin her durumda birbirinin yerine kullanılamayacağını da belirtmek gerekir. Taranan eserlerde *olagel-* ile aynı kılınış türüne sahip olan *sürüp git-* örnekleri tanıklanmıştır. Ancak *sürüp git-* çekimi, daha geç dönemlerde üretilmiş olmalıdır.

Ol- fiilinin betimlemeleri, ölçünlü dilde az kullanılmakla birlikte bu fiilden türeyen sözcük ve kalıp sözlerle süreklilik anlatımları sağlanabilmektedir. İşlevi “eklendiği fiildeki hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı gösteren ve abartma görevinde sıfatlar türeten” (Korkmaz, 2009, s. 69) –*AğAn* biçim birimiyle türetilen sözcüklerden biri, *olağan* sözcüğüdür. *Ol-* fiilinin içinde bulunduğu “*oldum bittim, oldum olası*” kalıp sözleri de yine süreklilik içermektedir. *Ol-* fiilinin süreklilik işaretlemek için bu tür olanakları varken betimleme çekimlerinin ölçünlü dildeki azlığı dikkat çekicidir. Türkçede ayrıca “*fiil + D° fiil + All*” biçimiyle de süreklilik bildirimi sağlanır ve bu yapı, neredeyse bütün fiillerle kullanılabilir: *oldum olalı, geldi geleli, gittin gideli* gibi. Ancak “*oldum olası, oldum bittim*” kalıp sözlerde *ol-* dışında başka bir fiil gelemaz. Acaba bu yapılarda süreklilik bildirimi sağlamak için *ol-* fiilinin seçilmesi tesadüf müdür yoksa fiilin bunda bir etkisi var mıdır? Sorunun yanıtı, fiilin ontolojik özelliğiyle ilgili düşünülebilir. Kimi toplumların dini inançlarında ve mitolojilerinde her şeyin başlangıcı “*yarat-*”tır (ET *kılın-*). “*yarat-*”, olmayan bir şeyi var etmektir. Bu nedenledir ki yaratma eylemini yapan, “*yaratıcı*” sıfatını taşır. Yaratılan şey, varlık kazanır, “*var olur*”, yaratılmayan şey ise zaten yoktur, “*olmamıştır*”. Dolayısıyla “*yaratmak*”, aynı zamanda “*olmak (/ oldurmak)*”tır, denebilir. “*var olmak, vücut bulmak, bulunmak*” anlamı (*Hikmetinle oldu çarh ü asüman*. Tar. S. V, 1996) *ol-* fiilinin ontolojik özelliğine bağlı *öntürüdür* (prototype). Aslında bu anlam *ol-* fiili için ET’den beri vardır. “*teğri teg teğride bolmuş*” (KT, G 1; BK, K 1) sözünde bu görülür. Farklı okumalar olmakla birlikte “bu anlatıyla hükümdarın Tenri tarafından yaratıldığı anlatılır.” (Tanyu, 1980, s. 44). Benzer bir görüş Şen’e (2010, s. 257) aittir: “(Tıpkı) gök gibi Tanrı tarafından var edilmiş Türk Bilge Kağan ya da dil içi çeviri ilkelerinden yola çıkarak göğü var eden Tanrı’nın var ettiği Türk Bilge Kağan”. Sözü edilen fiiller arasındaki ilişki çağdaş Türk dil ve

lehçelerinde de vardır. Örneğin Altaycada *büt-* fiili, “oluşmak, meydana çıkmak; yaratılmak” (Çelik, 1997, s. 77) anlamlarındadır. Altaycada “Cerdin Bütkeni (Yeryüzünün Yaratılışı)” adlı metinde geçen “*Bek taş bütsin.*” ve “*Cer bütsin*” cümleleri, Çelik (1997, s. 61-62) tarafından “*Sert taş olsun*” ve “*Yer olsun*” biçiminde Türkçeye aktarılmıştır. Aynı cümleler Ögel tarafındansa “*Yaratılsın katı taş*” ve “*Yeryüzünü yaratır*” (Uğurcan, 2016, s. 25) biçimindedir. Görüldüğü üzere Türkçeye aktarımlarda *yarat-* ve *ol-* fiilleri aynı sözlüksel alan içindedir. Buna göre *ol-* fiilinin varlığı ve yokluğu barındıran bir içselliği vardır ve hatta yazıtlarda geçen yukarıdaki sözdeki *bol-*, Şen’e göre (2010, s. 257) “yaratılmanın ötesinde bir oluşturma”. Bu nedenledir ki *ol-*, Türkçede pek çok dil bilgisel oluşumda kendini göstermektedir.

Taranan eserlerde *ol-* fiilinin tek ünlülü süreklilik betimlemesine rastlanmamakla birlikte başka kaynaklardan belirlenen örneklerini vermek yararlı olacaktır.

olakalmak

Johanson’a göre (2004, s. 187) “*kal-* fiili, iki aşamayı kapsayan ön dönüşümlü (initiotransformative) bir fiildir: dönüşüm aşaması ‘bir duruma girmek’, dönüşüm sonrası ‘o durumda kalmak.’” anlamlarını karşılamaktadır. Böylece “-A *kal-* yapısı, hem dönüşüm hem de dönüşüm sonrası aşamaları etkinleştirme yeterliliğine sahiptir.” (Johanson, 2004, s. 188). Bacanlı’ya göre de (2014, s. 121) “bu art fiil, bir duruma atlamayı ve o durumda uzunca süre kalmayı bildirir.” Buna göre *olakal-* “bir şeyle uğraşmaya, ilgilenmeye başlamak” anlamındadır.

[64] Steven Sussman’a göre işkolikliğin tedavi edebilmesi için, ön değerlendirmeler tamamlanmış olmalı ve teşhis konulabilmiş olmalıdır. Değerlendirebilmek için 10 tane belirleyici işaret sunmaktadır. Bu uyarı işaretleri şunlardır:

(a) acelecilik ve sürekli bir şeylerle *meşgul olakalmak*, (b) kontrol ihtiyacı duymak, (c) mükemmeliyetçilik [...] (Orhan-Çopuroğlu, 2020, s. 44-45)

[65] İşte Yunus ardından bıraktığı deryayı umman şiirleriyle tüm insanlığı selamlarken bu arada Molla Kasım’ın da şiirlerinde rahatsız olduğu

gözlerden kaçmaz. O rahatsız ola kalsın,
(<http://gurbuzer.blogspot.com/2016/07/yunus-emre.html>, Erişim Tarihi:
08.11.2020)

Görüldüğü üzere yukarıdaki örneklerin ikisi de “biriyle uğraşmak, musallat olmak” anlamına uygundur. *olakal-* kendi içinde “olma ve devam etme” bildirimiyle ön dönüşümü ve sürekliliği / sınırlar arasılığı içermektedir. *olakal-* birleşik fiili, örneklerden hareketle biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan +*IA* araç (vasıta) durumu ekiyle eş dizimlidir. Ayrıca *ol-* fiilinin söz dizimsel işlevleri de her iki örnekte koşuttur ve kendinden önce gelen ismi yüklem yapmaktadır. Bu işlev, *ol-* fiili için olağandır.

oladurmak

Johanson’a göre (2004, s. 187) *dur-* yardımcı fiili –tıpkı *kal-* fiilinde olduğu gibi- “‘bir duruma girmek’ anlamıyla ilk dönüşümü, ‘o durumda kalmak’ anlamıyla dönüşüm sonrası aşamayı kapsayan ön dönüşümlü bir fiildir.” Görüldüğü üzere *olakal-* ve *oladur-*, aynı yapıdaki fiil birleşmeleridir.

- [66] Mamafih bu iş için rahatsızlığının geçmesini bilhassa istiyorum. Ben şimdilik göndereceğin vesika ve notlarla meşgul oladurayım. (Bilgi, 2004, s. 80)
- [67] Senden sonrası böyle geçiyor işte. Gittiğin yerde kimlerin gözü değişiyor gözlerine, gülüşüne bilmiyorum ama onlar gülüşüne âşık oladursun ben hüznüne deli divane... (Yerlikaya, 2016-2017, s. 3).

Yine bu örneklerde de *ol-* fiili, yardımcı fiil işlevindedir. Bu yönüyle hem *olakal-* hem de *oladur-* birleşik yapıları, anlamsal ve söz dizimsel bakımdan birbirine koşuttur. Gerek *olakal-* gerekse *oladur-* seyrek görülen yapılar olmakla birlikte kullanıldığı bağlamlarda isim veya isimliği yüklem yapmaktadır. Bu iki birleşik çekim, aynı zamanda olayın zamana yayılımı bakımından da benzerdir.

olagörmek

gör- fiilini Gabain (1988, s. 25) modal yardımcı fiil olarak ele almış ve “‘denemek, için çalışmak’ manasında kullanılır. Bu manada bilhassa emir ve istek

şekillerinde çok sık geçer.” açıklamasını yapmıştır. Gabain’in buna uygun olarak verdiği örnekler “*sata gör ki müflisligüm vaktıdur, tar dirilme-yi gör ‘sakin darda kalma!’*” biçimindedir. Erdal da (2004, s. 258) *kör-* fiilini “niyet (intention)” başlığı altında değerlendirmiştir: “*kör-* fiili, öznenin asıl fiilde belirtilen eylemi gerçekleştirmek niyetinde olduğunu dışa vurmak için kullanılır. (...) Asıl fiilde tanımlanan eylemi gerçekleştirmeye yönelik bilinçli bir isteği karşılar.” Görüldüğü üzere *gör-* (< *kör-*) yardımcı fiili, bir kiplik işaretleyicisi olmanın yanı sıra yer aldığı fiil birleşmesine süreklilik işlevi katmaktadır. Buna göre *olagör-* “olmaya niyetlenmek, olma niyeti içinde bulunmak” anlamlarına gelmektedir. Buna benzer anlamıyla *olagör-* fiil birleşmesi, Tar. S.nde (V, 1996) tanıklanmış ve “*olmaya bakmak, olmaya çalışmak*” anlamı verilmiştir. Tar. S.nde bu birleşik fiil yapısının yer alması, bu yapılanmanın Türk dili için yeni olmadığını göstergesidir. Tar. S.nde taranan 15. yüzyıl metni Anâsır-ı Erba’a’da geçen örnek şöyledir:

[68] Sen dahi uyur gönülleri uyar
İsi nefesli olugörgil (ey) yâr

Tanımlanan örneğin 15. yüzyılda yazılmış bir metinde geçmesi önemlidir. Çünkü *olagör-* çekimi, her ne kadar Türkçe ölçünlü dilinde çok fazla kullanım alanı bulamasa da, bu betimlemelerin tarihsel bir geçmişi olabildiğine dayanak sağlamaktadır. Bu geçmişlik belki de o dönemden günümüze sözlü dil ile yazı dili arasındaki etkileşimi göstermektedir. Çünkü bu birleşik çekim, 20. yüzyılda yazılmış Zînetü’l Kulûb adlı eserde de geçmektedir.

[69] Hakk ile *hakk olagören*
Hakk yolunda başın veren
Bu dünyâda Hakka eren
Neyler aceb sîm ü zeri (Ocak, 1973, s. 439)

olagör- birleşik çekimiyle, içerdiği fiiller bakımından benzeyen ancak biçim bilgisel açıdan farklı olan başka bir çekim vardır: *olmaya gör-*. Bu birleşik yapı, isim-fiil ve yönelme durumu ekini alarak *gör-* fiiline bağlanmaktadır. Akbaba (2015), *-mAyA başla-*, *-mAyA giriş-*, *-mAyA kalk-* vb. yapıları da betimlemeli (tasviri) birleşik fiil olarak değerlendirmiştir. Ancak fiilimsi ekli

sözcükler, “isim” kategorisi adı altında toplanabildiği düşüncesiyle –mAyA gör-yapısı, bir betimlemeli birleşik fiil değil, isim + yardımcı fiilden oluşan bir birleşik fiil olarak değerlendirilebilir. *olagör-* ve *olmaya gör-* birleşikleri, süreklilik işaretleyiciliği bakımından benzer özelliklere sahip olmakla birlikte aralarında farklılık vardır. *olagör-* çekimi, başlangıç, süreklilik ve bitiş arasında homojen bir görünüm sergilerken *olmaya gör-* başlangıç ve süreklilik vurgu yapmaktadır.

olagelmek

Ol- fiilli bu çekim, ölçünlü dilde kullanımı bulunan ve yine Oğuzcada öteden beri kullanıldığı tanıklanan bir çekimdir. Tar. S.nde (V, 1996) çekimin 15. ve 16. yüzyılda yazılan metinlerde *oligel-* ve *olugel-* olmak üzere iki biçimi olduğu belirlenmiştir.

[70] Bu nesne Âdem oğlanları aralarında evvelden âhire ***oligelmiştir***. (Kesir, XV. 123)

[71] Bizden âmiller baş talep ederler, ***oligelmiş*** değildir, bid’attır. (Sic. A. XVI. 1, 474)

Tar. S.nde verilen bu iki örnekte de *oligel-* aslında sürekli / sınır vurgulamayan kılınış ve süreklilik / sınırlar arası görünüşü bildirmesi bakımından ortaklık taşımaktadır. Ancak içerdikleri bu süreklilik değerleri, durağanlık ve devingenlik açısından aynı değildir ve aralarında anlam ayrılığı vardır. Bu durum, *ol-* fiilinin sözlük anlamıyla ilgilidir. Çünkü *ol-* fiili içsel olarak hem durağan hem de devingen bir olayı anlatma potansiyeline sahiptir. Buna göre ilk verilen örnek, sürekli devam eden, kuşaktan kuşağa aktarılan bir olayı dile getirerek devinime dayalıdır. Böylece “*oligelmiştir*” çekimine karşılık “*sürüp gelmiştir / süregelmiştir*” denebilir. Buradaki *evvelden âhire* zarfı da bu anlatımı desteklemektedir. İkincide ise öteden beri aynı olan bir olay, bu kez durağan yapıyla sürekliliği karşılar. Bu nedenle *oligelmiştir* yerine “*sürüp gelmiştir / süregelmiştir*” uygun düşmeyecektir. Bu kullanımları nedeniyle TS’de de (2011) *oligel-* için “1. Öteden beri sürüp gelmek; 2. Hep belli biçimde olmak” anlamları verilmiştir. Aynı zamanda ikincinin kiplik bir anlamı karşıladığı da düşünülebilir: *olamaz, kabul edilemez, olacak şey / iş değildir*.

4.1.1.5.2. Bitiş / Tamamlanış

Taranan eserler içinde *ol-* fiilli bitiş / tamamlanış betimlemesi için yalnızca *olup git-* yapısı tespit edilmiştir. *git-* fiili, bağlandığı zarf-fiile bağlı olarak farklı anlatım özellikleri gösterir. “Ünlü ulaşlı tasviri fiil yapılarında geleceğe yönelik süreklilik bildiren bir fiildir. Ulaşsız yapılarda ise süreklilikten ziyade tezlik, kolaylık, önemsizlik anlatır. –İp ulaşlı yapılarda *dalıp git-*, *uzayıp git-* gibi örneklerde süreklilik bildirirken *gülp git-* gibi örneklerde de süreklilik değil tezlik anlatır.” (Şahin, 2002, s. 103). Ancak *olup git-* birleşğinde *git-* fiili, bütünüyle anlamını yitirmemiştir. Dolayısıyla *olup git-* birleşik yapısı iki biçimde yorumlanabilir. İlkinde betimlemeli birleşik fiil yapısının genel tanımına uymayan bir durumdan söz edilebilir. Çünkü bu fiil birleşmelerinde betimlenen / tasvir edilen, ilk (asıl) fiil olması beklenirken *olup git-* birleşğinde *ol-* değil, *git-* fiilinin betimlendiği düşünülebilir. Bu tür ilişkilere sahip birleşiklerde eylemler arasında ardı sıra ya da eş zamanlı bir gerçekleşme sırası görülmektedir. İkincisi ise söz dizimsel ve anlamsal özelliklerine bağlı olarak iki fiilin ortak bir anlam alanına sahip görünmesidir. Çünkü taranan eserlerden tanıklanan örneklerde *ol-*, isim veya isimliği yüklem yapan yardımcı fiil işlevindedir. Fiilin *yok ol-*, *kaybol-* gibi kullanımları vardır ve olumsuz bir çağrışım yapmaktadır. *git-* fiilinin de alt anlamlarından biri “yok olmak, elden çıkmak”tır ve bu da olumsuz bir durum anlatılır. Dolayısıyla betimleme yapısı, *yok olup git-*, *kaybolup git-* biçimlerine gelir. Bu anlamsal yakınlık, anlatılmak istenen olayın pekiştirilmesini sağlamak için iki fiilin üst üste gelmesine olanak vermiş olabilir. Belki bu nedenle birleşikteki *-op* zarf-fiili, aynı görünüş ve zaman ilgisiyle yerini ikinci fiilin çekim özelliğine bırakabilmektedir. (*isim +*) *olup gitti* veya (*isim +*) *oldu gitti* gibi.

- (73) Bu iki cümle zihnimin karanlıklarında, kendisine anlam kazandıracak hiçbir tecrübeye rastlamadan denize bırakılmış iki balık gibi ***kaybolup gitmişti***. (AA, İBY, s. 30)
- (1118) [Tarihimizden kalan beş-on camiyi koruyoruz. Tarihimizi korumuyoruz. İstanbul olmuş 20 milyon. Yarıdan çoğu gecekonduda. Kültür hazinelerimizi korumak, vicdanımızı rahatlatmak için, beş-on saray yavrusu ya da yalı tamiri yetiyor. Çünkü bunlar gözle görülüyor.]

Gözle görülmeyen kültür hazinelerimiz ise yok olup gidiyor. (AB, BYS, s. 128)

Türkçede $-^{\circ}p$ zarf-fiilinin eylemler arasında bağlama işlevi vardır ve bu özellik “iki kılışın birbiri ardınca veya aynı zamanda gerçekleştiğini gösterir. Öyle ki bu zaman yakınlığı bazen iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımını yaratır ve zarf-fiil bir türlü tasvir fiili meydana getirir.” (Banguoğlu, 2011, s. 429). Ancak *olup git-* birleşğinde aynı anlamsal alanı paylaşan fiillerin birlikteliği vardır ve burada ilk fiilin ikincisini ve ikinci fiilin de ilk fiili pekiştirdiği söylenebilir. Bu nedenle $-^{\circ}p$ zarf-fiilinin bu birleşik yapıda bir bağlama / ulama işlevi yoktur ve fiillerin birbirleriyle karşılıklı ilişkilerinden söz etmek gerekir.

$-^{\circ}p$ *git-* yapısı, *git-* fiilinin bilinen sözlük anlamından hareketle eylemin konuşucudan uzakta bir yere odaklandığını gösterir. Fiilin öteye yönelimi nedeniyle Korkmaz (2009, s. 831) *git-* fiilli betimlemeleri, “uzaklaşma” başlığı altında değerlendirmiştir. Gabain de (1988, s. 21) fiilin “uzaklaşan bir hareketi gösterdiğini” belirtmiştir. Uzaklaşma, fiilin yönelim doğrultusuyla ilgilidir. Çünkü uzaklaşan yönelim, kısaca bir yerden diğer bir yöne doğrudur. Ancak “*isim + olup git-*” yapısında böyle bir yönelim noktasından çok yardımcı fiilin (art fiilin) “yok olmak, elden çıkmak” anlamıyla ilk fiili pekiştirici bir rolü vardır. Bu nedenle *olup git-* yapısı, bu çalışmada bitiş / tamamlanış betimlemesi olarak ele alınmıştır. *olup git-* birleşiminin bitiş / tamamlanış bildirmesi, $-^{\circ}p$ zarf-fiilin yerini çekim eklerinin almasıyla daha netlik kazanır. Çünkü bu çekim, çoğunlukla geçmiş ($-D^{\circ}$, $-m^{\circ}\text{ş}$) kimi zaman da geniş zaman işaretçileriyle kullanım alanına çıkmaktadır. Eylemin bitiş / tamamlanışı, fiil birleşmesindeki çekim ögesiyle işaretlenir. Böylece (73) örneği bitmiş / tamamlanmışken, (1118) örneği ise henüz devam eden, ancak sona doğru yol alan bir durumu karşılar.

4.1.1.5.3. Tezlik / Birdenbirelik

Türkçede *ol-* fiilli $-uver-$, ve $-up$ *bit-* yapılarında tezlik / birdenbirelik anlatımı vardır. Bu yapı, Türkçe dil bilgisi kaynaklarında “bildik” işlevi nedeniyle çoğunlukla tezlik olarak adlandırılır. Ancak Deny’nin gramerini Türkçeye çeviren Elöve (1941, s. 471) kendine ait dipnotta “bu siyganın esas manası bir fiili ‘tekellüfsüz, ihtimamsız, ihmalkâr’ bir surette yapmaktır; bunun için buna ‘ihmal

ve özensizlik’ fiili demek en doğrusudur.” diyerek farklı bir görüş bildirir. Böylece –*iver-* birleşik çekimi, tezlik / birdenbirelik bildiriminin yanı sıra “bir şeyi başkası için yapma; ihmal, özensizlik” (Demir, 2006, s. 88-89) anlatımlarını da karşılar. Gökçe (2013) *ver-* fiilinin alt alanlarını Newman’a dayanarak dört maddede ele almıştır.

i. Uzam-zamansal alan [spatio-temporal domain]: VER- eylemi bu alt alanda, taşınabilir bir nesnenin uzam ve zaman dairesi içinde ve aynı zamanda sabit bir duruş konumunda yer alan bir alıcı ve bir verici arasında gerçekleşen iletme konu olmaktadır.

ii. Kontrol alanı [control domain]: VER- eyleminin yerine getirilmesi için ön koşul teşkil eden uzam-zamansal alan buna rağmen eylemin gerçekleşmesinin doğasını göstermesi açısından bir şey ifade etmez. Dolayısı ile kontrol alanında verici, VER- eylemine konu olan nesneyi başlangıçta kontrolü altında tutan kişiyken, buna karşılık alıcı ise bu kontrolü VER- eyleminin sonunda üzerine alan / kontrolü altına alan kişidir.

iii. Güç dinamikleri alanı [the force-dynamics domain]: Söz konusu alan, verici ve alıcı varlıklardan birinin diğerini etkilediği alan şeklinde de tanımlanabilir. Buna göre, VER- eyleminde insan katılımcılardan verici, verme eylemini başlatırken diğer insan katılımcı alıcı ise bu eylemi sona erdiren.

iv. İnsan yararı alanı [the domain of human interest]: Bu alanda alıcı ve verici arasındaki ilişkiler açısından VER- eyleminin sonunda alıcı lehine gerçekleşen bir durum söz konusudur. (Ersan, 2015, s. 25-26)

Bu alt alanlar, *ver-* fiilinin asıl fiil olduğu durumlar için geçerlidir. Dört aşama bütün olarak “yarar amacıyla bir şeyi, birinden diğerine iletme” olarak düşünülebilir. Bacanlı (2014, s. 128) yukarıda verilen kontrol alanına bağlı olarak “verme eylemiyle özne, verdiği şeyin kontrolünü kaybetmekte ve yeni bir hâl başlamaktadır.” diyerek *ver-*’li fiil birleşmelerinin “başlama” bildirebildiğini belirtmektedir. Başlama, dönüşüm sonucunda “yeni bir duruma geçme” biçiminde yorumlanır. Sözü edilen durum değişikliği, *ol-* fiilli çekimlerde daha belirgin bir kullanıma sahiptir. Çünkü *ol-* fiili, verilen değil değişim içerebilen bir fiildir. Betimlemeli birleşik fiillerde anlamsal ve söz dizimsel ilişki yardımcı fiilde değil ilk fiildedir. *Ol-* fiili de geçişsiz bir fiil olduğuna göre söz dizimsel olarak nesneye değil, doğrudan özneye yöneliktir. Dolayısıyla *oluver-* çekimi, “(yarar amacıyla) bir kişinin / bir şeyin (bir nedenden) nitelik kazanması” biçiminde bir ilişkiye sahiptir ve “Ö. + Y.” ilişkisi vardır. Yani *oluver-*, bir başkasının değil de biçim düzlemindeki öznenin yararına olabilmektedir. Bu nedenle taranan eserlerde *oluver-* yapısının bir başkası için yapma işlevine rastlanmamıştır. *oluver-* çekiminde başkası için yarar amacı, yazı dilinde “bizim için, bu nedenle” vb. zarf tümleçlerinin kullanımı ya da hissettirilmesiyle dışa vurulabilir.

isim + ol- birleşigi, “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamıyla ön dönüşümlü bir fiildir. Bu nedenle *isim + oluver-* fiil birleşmesi de doğal olarak “bir duruma gelivermek” anlamıyla eylemin başlangıcına işaret eder. Ön dönüşümlü fiillerle “-a *ber-* art fiili, OLMANIN (yani, hâle gelmenin) ve UYUMANIN (yani, UYKUYA DALMANIN) tamamını ‘birdenbire’ veya (...) ‘başlama’ gibi çağrışımlarla içerir.” (Bacanlı, 2014, s. 130). Aşağıdaki örneklerde, *oluver-* yapısı “beklenmezlik, kolaylık, önemsizlik” anlatımlarını karşılamakta, “birdenbire, hemen” zarfları da bu anlatımlara katkı sağlamaktadır.

(511) 1. OYUNCU —Yıllar sel gibi akar. Dünün cimcimleri, ufaklıkları birdenbire *delikanlı oluverirler.* (=delikanlı hale geliverirler)

KIZ —Anneee, baba. Koşun, koşun, Ali tıraş oluyor. (TÖ, AŞG, s. 29)

Delikanlı ol-, çocukluk çağından çıkıp gençliğe adım atmak biçiminde düşünüldüğünde bir şeyin kontrolünü / aşamasını terk etme ve sonrasında yaşamın yeni bir aşamasına geçme sırasını içermektedir. (1077)’deki birdenbire zarfı, eylemin zaman çizgisi üzerindeki yerini değil, kişilerin davranış değişiklikleriyle dönüşüm gerçekleştirdiklerini düşündürmekte, *-uver-* yapısı da tezlikten çok beklenmezlik bildirmektedir. (1156) örneğinde “hâline gelmek” anlamıyla “kolaylık” dile getirilmekte, *hemen* zarfı da eylemin gerçekleşmesinde herhangi bir engelin olmadığını göstermektedir.

(1077) [Aradan bir yüzyıla yakın zaman geçtikten sonra yaptığımız Ankara Kocatepe ve İstanbul Şişli Camileri nasıl sanki? ihtiyar doğmuş, çağdışı yapılar bunlar da!]

Ama, televizyonda Rafaella Carra’nın bacaklarını seyrederken, *çağdaş oluveriyoruz.* (= çağdaş hale geliveriyoruz) Birdenbire nasılsa! (AB, BYS, s. 113)

(1156) [Haçlı seferlerinden de çok eski bu. Herhalde Büyük İskender’in Hindistan seferinde başladı. Moğolların doğurduğu çalkalanmalarda sürdü gitti. Göçebe uluslar, deniz ticareti yapanlar, Finikeliler-Venedikliler, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya taşındılar mizah hazinelerini.]

Bu tohumlar bazı ülkelerde çürürken, bazı yerlerde hemen oranın çiçeği oluverirler. (= çiçeği haline geliverirler) (AB, BYS, s. 141)

- (1240) Bakıyorsunuz yanık türkü söyleyen ileri yaşıta bir işportacı, ülke çapında ün kazanıyor. Bir başka okul kaçkını ise, hızla bir gazinoda ünlü oluyor. “Geleceğe nasıl bakıyorsunuz?” diyen dedikodu yazarına ise, verdiği yanıt şöyle: “Sanatıma güveniyorum.” Hemen “sanatı” oluverdi (= sanatı haline geliverdi) yaptığı iş. Bir anda, miras yoluyla tarla sahiplenir gibi... (AB, BYS, s. 164)

Türkçede *ol-*’lı çekimli fiilin üzerine gelen *bit-* fiili de tezlik / birdenbirelik anlamı vermektedir. Ancak burada *bit-* fiilinin etkisiyle “bitiş / tamamlanış” söz konusudur ve belki de *oldu bitti* yapısında “başkası için yapmak” anlamı çıkarılabilir.

- (677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Akli başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, oldu bitti. (TÖ, B, s. 134-135)

Türkçede ayrıca eylemin hemen olduğunu dile getirebilmek için (...*mAsIylA**mAsI*) *bir ol-* söz kalıbı da vardır.

- (527) GENÇ —Ee bana bir güven geldi. O güvenle üniversite sınavlarına girdim... Anaa, girmemle iki seksen yatmam bir oldu. Yetenekten batmışım. (TÖ, AŞG, s. 36)

4.1.1.5.4. Yeterlilik

Türkçede yeterlilik betimlemesinin olumlu ve olumsuzunda iki farklı fiil kullanılır. Olumlu çekimlerde ilk fiilin (asıl fiilin) –A zarf-fiil biçimi üzerine *bil-* yardımcı fiili (art fiili) getirilir. Olumsuzu ise ET “gücü yetmek, muktedir olmak” anlamındaki *u-* fiilinin kalıntısının görüldüğü –*AmA-* (geniş zaman 2. ve 3. kişilerde –*AmAz*) çekimiyledir. Olumsuz çekimlerde ET *u-* fiili, kendinden önce gelen tek ünlülü zarf-fiil ekiyle kaynaşmaya uğrayarak aşınıp düşmüştür. Böylece yeterlilik ve zarf-fiil işlevini tek biçim birim üstlenmiştir: –A *u-ma-* > –A *mA-*

ET'den beri bilinen *bil-* fiilinin “iktidar gösteren tasvir fiili halindeki kullanılışını ilk defa Kutadgu Bilig’de tespit ediyoruz. *u-* fiili ekleşme ve esas fiil ile kaynaşma sonunda olumlu ifadelerden çekilmeye yüz tuttuğu için, XII. yüzyılın Kaşgâr Türkçesi mahsullerinde yerini *bil-* fiiline terk etmiş durumdadır.” (Korkmaz, 2005c, s. 613). Aslında “gücü yetmek, muktedir olmak” anlamındaki *u-* fiiline koşut olarak *bil-* fiilinin kullanılması (veya seçilmesi), iki fiilin anlamsal alanı bakımından birbirine yakınlığı nedeniyledir. ET’de *u-* çoğunlukla fiziksel kimi zaman da zihinsel yeterliliğe dayalı fiillere gelmektedir. *bil-* fiili de kişinin ilgisi, yatkınlığı, deneyimleri, araştırması vb. sonucunda her hangi bir şey hakkında yeterliliğini içermektedir. Dolayısıyla hem *u-* hem de *bil-*, yeterlilik içsellğine sahiptir. “*bil-*, KB’de her ne kadar olumlu ve olumsuz şekilleri ile *u-* fiilinin yerini almış ise de, olumsuz ifadelerde, ilk anlamını büsbütün kaybetmiş bir tasvir fiili haline de henüz geçememiştir. ‘*bir şeyi yapmayı bil-* = *muktedir ol-*’ gibi birbirine yakın iki kavramı da üzerinde taşıyor niteliktedir. Şu halde, *-u bilme-* şekli, (...) esas fiilin anlamına tesir eden yardımcı fiil olmaktan çıkarak tasvir fiili haline geçiş merhalesinde bulunmaktadır.” (Korkmaz, 2005c, s. 613). Bu nedenle *bil-* fiili, olumlu ve olumsuz yeterlilik betimlemelerinde *u-* fiiline koşut olmuştur. Oğuzcada olumlu yeterlilik betimlemelerinde *bil-*, olumsuz betimlemelerde ise *u-* fiilinin ekleşmiş biçimi günümüze kadar kullanılagelmıştır. Hatta BT’nin Doğu kolundaki Az. T. ile Türk. T.nde olumsuz yeterlilik için *bilme-* biçimi de bulunmaktadır.

u- fiiline koşutluğu ve içsellliği, *bil-* fiiline yeterlilik yardımcı fiili işlevi kazandırmıştır. Türk dilinde –özellikle BT’de- oldukça sık kullanım alanına sahip olmasıyla birlikte yeterliliğin yanı sıra oldukça farklı kiplik anlamları barındıran bir çekim ögesi halini almıştır. Yeterlilikle başlayıp “olasılık, yetenek, rica, izin, tavsiye” (Kara, 2011, s. 1429-1434) gibi kiplik anlamlarla devam eden bir özelliğe sahiptir. Böylece *bil-*, kiplik (modal) işaretleyen yardımcı fiildir. Çünkü –*Abil-* betimlemesi, eklendiği fiilin kılınış özelliğini göstermez, ona çeşitli anlam özellikleri katar.

Taranan eserlerde *ol-* fiilinin en çok yeterlilik (*olabilir* çekimi, farklı anlamlara sahip olmakla birlikte genelleme yapmak için bu terim kullanılmıştır.) betimlemesine rastlanmıştır. Yükleme olmanın dışında fiilimsi, iyelik ve durum eklerini alarak isim, sıfat, zarf gibi çeşitli kullanışları da yaygındır. Taranan eserlerde çoğunlukla geniş zamanla çekimlenmiş *olabilir* biçimi vardır ve bu

haliyle sözlük birimdir. Acaba bu durum, yalnızca *ol-* fiili için mi geçerlidir, yoksa diğer fiiller için de böyle midir? sorusu, daha geniş bir çalışmanın konusudur. Yeterlilik, izin, tavsiye, olasılık gibi anlatımların çoğunlukla genel geçer ya da geleceğe yönelik olduğu düşünülürse, geniş zaman kullanımı olağan düşmektedir. Ancak bu anlatımların geçmiş ya da şimdiye gönderimde bulunduğu durumlarda, *ol-* fiilinin kullanımıyla karşılaşılmaktadır. Bu ihtiyaçtan dolayı *-m^oş olabilir*, *-(^o)yor olabilir* çekimleri ortaya çıkmıştır (bk. 4.1.1.3. *ol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimler). Yine de yeterlilik çekiminin geniş zamanla bağlantısı, diğer fiillerle kullanımının belirlenmesiyle ortaya çıkacaktır. Şunu da söylemek gerekir ki *olabilir* çekimi, kiplik açıdan geniş bir kullanım alanına sahiptir ve sözlük birimi olmanın yanı sıra dil bilgiselleşme eğilimi içerisindedir. *gelmiş-tir ~ gelmiş olabilir*.

Ol- fiilinin kendinden önce çekimli bir fiil olarak birleşik fiil oluşturabildiğinden söz edilmişti. Taranan eserlerde *olabilir*, *-m^oş* (bitmişlik) ve *-(^o)yor* (süreklilik / sınırlar arasılık) görünüş işaretleyicilerinin üzerine gelerek bitmiş veya süren eylemlere olasılık anlamı katmaktadır.

- (1557) Yaaa, ben sizi nereden *tanıyor olabilirim*? Nerede oturuyorum demiştiniz? Aaaa, hangi sokak peki? Sokağınızın adını bilmiyormusunuz? (YK, DÖT, s. 16)
- (1821) Ben tehlikeli biri değilim. Seninle birlikte yavrularını koruyacağım. Sana yardımcı olacağım. İster ver, ister verme, artık önemi yok. Senin bildiğin pek çok şeyi *bilmiyor olabilirim* ama, sen de benim başardığım pek çok şeyi başaramazsın kedi. (AK, MS, s. 29)
- (1915) Annesi babası odasına gelmedi. Sevgi'nin yüreği korkuyla doldu. *Unutmuş olabilirler* kendisini. Ya da daha kötüsü yolda bir kazaya *uğramış olabilirler*. (AK, MS, s. 76)
- (2022) Aklına geldiği zamanlar Sevgi süt koydu çömleğin içine. Süt bittiğinde, iki yılanının içtiğini düşünüyordu. Bir gün annesi, farelerin ya da başka hayvanların sütü *içmiş olabileceğini* söyledi. (AK, MS, s. 128)

Normalde bu tür birleşik fiillerde olasılık anlamı taşıyan fiil, baştakidir. Ancak soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığında (1557'de olduğu gibi) olasılıktan çok biçim düzlemine yansımayan hatırlayamama anlatımı göze çarpmaktadır. Çünkü konuşucunun tanıma eylemini yapıp yapmadığı belirsiz değildir. Aksine

kişiyi tanımaktadır. Asıl anlatılmak istenen, “sizi tanıyorum, ama nereden tanıyorum, hatırlayamıyorum” biçimindedir. Dolayısıyla (1557)’deki –*Abil*- yapısı, olumsuz bir anlatımla yetmezlik veya “zıtlığa hazırlık” (Kara, 2011, s. 1434) işlevini taşımaktadır. “Zıtlığa hazırlık” işleviyle –*Abil*-, kendisinden sonra gelecek olumlu ya da olumsuz başka bir cümleye bağlanacaktır. Cümleler arasındaki bağlantı, karşıtlık bildiren bağlaçlar aracılığıyla gerçekleşir.

olabilir çekimi, bir kiplik işaretleyicisi olarak eylemin olasılığa bağlanmasıdaki en kullanışlı yapılardan biridir. Hatta özellikle soru yoluyla izin veya istek ifadelerine yanıt olabilme özelliğine sahiptir. Örneğin “*gezelim mi?*”, “*gidebilir miyiz?*” vb. sorulara “*olabilir*” yanıtı verilebilir. Böyle kullanımlarda *ol*- fiilli çekim, eylemin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında konuşucunun kesin bir karara varmadığını gösterir ve “olma / olmama” arasında yer alır. Yine *olabilir* çekiminin konuşucu açısından daha önce anlatılan olaylara karşı tarafsız (nötr) olduğu yaklaşımını (kabulleniş) gösteren toplayıcı bir özelliği vardır. Gerek yanıt gerekse kabulleniş söylemlerinde *olabilir*, bağlam içinde yer alan bütün fiilleri kapsayıcı niteliktedir. Yani “*gidebilir miyiz?*” sorusu, olasılıkla “*gidebiliriz*” veya “*olabilir*” biçiminde yanıt bulabilir. Ancak iki yanıt arasında olasılığın gerçekleşmesi bakımından farklılık vardır. İlki, gerçekleşmesi daha yüksek bir olasılık iken, ikincisinde konuşucunun tavrı, nötrdür, yani tarafsızdır.

- (725) ZORBA —Hoşlanmayız.
 ÖTEKİLER —Duymadık bile.
 K. MASALCI —Anladın mı?
 AK MASALCI —Olabilir... Ama bir tane anlatacağım.
 Armağan olarak. Çocuklar karar versin, sizinkiler mi güzel, benimkiler mi?
 K. MASALCI —Olmaz, olamaz. Olay çıkartırım. Rakip istemem. (TÖ, AMKM, s. 173)

(725)’te kabulleniş anlamını karşılayan *olabilir* kiplik işaretleyicisi, parçadaki ilgili fiillerle ilgili iki işlevi karşılar görünümündedir. İlki *hoşlanmıyor olabilirler*, *duymamış olabilirler* biçiminde iki farklı eylemi, bünyesinde toplamaktadır ve görünüş işaretleyici biçim birimlerin eksiltilmesine olanak vermektedir. İkincisi ise *hoşlan*- fiilini karşılar niteliktedir. “*hoşlanmayız* ...

hoşlanmayabilirler”. Ayrıca bu işlevde karşıtlık ilişkisi de vardır ve bu ilişki *ama* bağlacıyla sağlanmaktadır.

olabil- yeterlilik çekiminin taranan metinlerden belirlenen kiplik özellikleri şöyledir:

yeterlilik:

- (189) Bir tanrı kadar zalim olabildiği gibi bir tanrı kadar da bağıslayıcı olabilir hayat, bir tanrı kadar hoyrat olabildiği gibi bir tanrı kadar da cömert olabilir. (AA, İBY, s. 64).
- (721) K. MASALCI—Baylar, duyduğuma göre bu havalinin en anlı, şanlı ve tez canlı silahşorları, sizmişsiniz. Doğru mu?
JİM —Ben olabilirdim.
K. MASALCI—Güzel.
JİM —Ama annem izin vermedi.
JON —Aaa, ben de olabilirdim, silah sesinden ödüm kopmasaydı değil mi Jim? (TÖ, AMKM, s. 170)
- (1677) Bizim gibi olmayanların, bizim gibi olabilmeleri için yardım derneklerinin toplantılarında içki içeceğiz. (YK, DÖT, s. 37)
- (1907) Bir kolum var. Pek çok şeye yetebilir. Onun yetmediği durumlarda insanlar ve araçlar var. Yaşamımı kendi başıma sürdüreceğim kadar güçlüyüm, daha güçlü olabilirim. (AK, MS, s. 72)

olasılık:

- (823) Papazlığı o kadar övmüş, o kadar göklere çıkartmış ki, sınıftaki küçük kızlardan birinin içine şüphe düşmüş, papazların da pis işlerle ilişkisi olabilir mi ki acaba diye, soruyor: (AB, BYS, s. 29)
- (1422) Tüm kamu malları özelleştirilmelidir...
“Bazı karşı çıkışlar olabilir...” (AB, YÖBŞV, s. 109)
- (1519) Taşınma telaşı bittikten sonra, bir gece o garip makineyi önüme alıp ne olabileceğini düşünmeye başladım. Belli ki o büyük delik bir şeyin girişine yarıyordu ve kol da o şeyin bir değişim sürecine girmesini sağlıyordu. Ama o şey ne olabilirdi, nasıl bir değişim süreci yaşıyordu ve bütün bunlar sonuçta neye yarıyordu? (YK, DÖT, s. 10)
- (1913) Kahvaltısını yaptı döke saça. Yıllar sonra düşündüğünde o gün biraz aç kaldığını hatırlıyor. Ancak içinde bir sevinç: “İlk kez tek kolumla

yaşamımı sürdüreceğ şeyleri yaptım. Kimseye yük olmayabilirim.
Önümdeki yol uzun. Yine de gidebilirim.” (AK, MS, s. 76)

izin:

- (616) CEMAL ABDİ —Beni bırak şimdi.
KARAGÖZ —Peki Hacivat.
CEMAL ABDİ —Bu adı da unut.
KARAGÖZ —Peki Haciv... Beyefendi.
CEMAL ABDİ —Yok canım aramızda biraz daha samimi olabiliriz.
(TÖ, KD, s. 97)

yetenek: Bu kipliğin elde edilmesinde söz diziminde yer alan “şairler” sözcüğünün etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü “şair olmak” yetenek isteyen bir meziyettir. (1424)’te de “şairler gibi yetenekli olabilmeye” vurgu yapıldığı söylenebilir. Ancak (1424)’teki “ah” ünlemi ile ikinci dizede yer alan “yetse” şart çekimi, bu kipliğin yeterlilik olarak yorumlanabileceğini göstermektedir.

- (1424) Ah, o şairler gibi olabilsem ben de
Yetse sesim
Anlatmaya
Yaşadığımız bütün bu şeyleri... (AB, YÖBŞV, s. 113)

Yeterliliğin olumsuz çekimi, olumlu çekimle karşılaştırıldığında daha baskın bir yetmezlik anlamı taşımaktadır. Bunda kuşkusuz, zarf-fiil ekiyle kaynaşarak varlığını devam ettiren ET *u-* fiilinin etkisi vardır.

- (16) Sevdim.
Çok sevdim.
Ama sevdiğimi, sevgimi, aramızdaki üçüncü canlıdan, ilişkimizden koruyacak kadar güçlü olamadım.
Birçok insan da olamadı. (AA, İBY, s. 11)
- (774) O akşam “Kralın Ölümü” ilk defa oynanıyor. Tiyatro eleştirmeni T. Fontane temsilden sonra sokağa çıktığında oyun yazarını karşısında buluyor. Yazar fena halde hiddetli: “Sizin eleştiri yazmaya hakkınız olamaz! Son perdede uyudunuz!” (AB, BYS, s. 12)

(1384) Hiçbir şey

görkemli olamaz

kocaman

bir göğün altında

yüce bir dağla

engin bir denizin

birleşmesi kadar... (AB, YÖBŞV, s. 44)

(1708) Başka neler dediğimi hatırlamıyorum. Zaten aslında sizin de, düzeninizin de canı cehenneme demek istiyordum. Belki onu da demişimdir. Çünkü Mr.Wellers'dan ve onun temsil ettiği hayatlardan nefret ediyordum. Oysa şimdi o tiksindiğim hayatlardan birine **sahip olamadığım** için kendimden tiksiniyorum.. (YK, DÖT, s. 41)

(1982) Cebinden, Sevgi'nin, renkleri birbirine karışmış, eski bir bez parçası görünümü almış kurdelelerini çıkardı. Sevgi'nin ağzı açık kaldı. Ne yapmış bu kötü yürekli kadın. Bunlar onun kurdeleleri değil. Bunlar benim değil, diyecek kadar **yürekli olamadı**,

“Sağ ol...” dedi, “sağ ol Hatice Teyze.” (AK, MS, s. 109)

olamaz çekimi, kimi zaman da bir yanıtın veya sorunun kabul edilmediğini / onaylanmadığını gösteren bir kullanıma sahiptir. Dolayısıyla olumsuzlama yapısıyla “hayır” yanıtının karşılığıdır, ancak yeterlilik çekimi, sözü edilen olayı kesinliğe bağlamaktadır. Yani *olamaz* = *kesinlikle hayır* ilişkisi vardır.

(760) K. MASALCI —Yooo, vitaminli mitaminli soru istemem. Çünkü yalnız Kara Bela, Kara Korsan, Kara Robot değilim. Kara cahil de benim. Çok dikkatli olun. En önemli soruyu soruyorum. Kovboy ne demektir?

AK MASALCI —Sığır çobanı demektir.

K. MASALCI —**Olamaz**. Yalan söylüyor. Tamam, ben kazandım. (TÖ, AMKM, s. 194)

(979) Bazen sanılır ki, iyimser olmak, sevebilmenin şartlarından birisidir... **Olamaz**! Sevilebilmeye, kişisel hazinesinin ağırlığını koyabilen kişinin, iyimserliğin yardımına ihtiyacı yoktur. (AB, BYS, s. 81)

(1141) Kellik hastalık mıdır? **Olamaz**, değildir. Çünkü hanımlarda yoktur. (AB, BYS, s. 135)

olamaz, yasaklama / karşı koyma işleviyle kullanıldığında, karşılık geldiği fiilin yerini tutmakta ve dolaylı olarak o fiilin anlam ve çekim özelliklerini karşılar bir görünüme bürünmektedir. Ancak *ol-* fiilinin anlamsal karşılığı olan fiil, 1. ve 2. kişilerde, kişi ekini taşıırken, *ol-* fiilli yeterlilik çekimi, 3. kişiyedir. Hatta yapılmak istenen bir eylemin konuşucu tarafından kesin bir dille yasaklanması, *ol-* fiilinin art arda söylenmesi ile pekiştirilmektedir. Ancak ilk *ol-* fiili salt geniş zamanla (*olmaz*), ikincisi ise yeterlilik geniş zamanladır (*olamaz*). Böylece iki olumsuz çekim, art arda “asla” anlatımı vermektedir. Bu durumda *ol-* (yani *olmaz*, *olamaz*), yapılması istenen bütün eylemler için kullanılabilen bir yasaklama kiplik işaretleyicisidir. (725)’te böyle bir kullanım örneklenmiştir. Bu örnekte *olamaz*, bir önceki diyalogdaki *anlat-* fiilinin gerçekleşmeyeceğini gösteren bir yetmezlik kullanımıdır. Aslında bunlarda da dolaylı bir yeterlilikten söz etmek olasıdır. Çünkü yasak koyan, o olay hakkında yetki sahibi olandır.

- (725) ZORBA —Hoşlanmayız.
 ÖTEKİLER —Duymadık bile.
 K. MASALCI —Anladın mı?
 AK MASALCI —Olabilir... Ama bir tane anlatacağım. Armağan olarak. Çocuklar karar versin, sizinkiler mi güzel, benimkiler mi?
 K. MASALCI —Olmaz, olmaz. (= *Hayır, anlatamazsın*) Olay çıkartırım. Rakip istemem. (TÖ, AMKM, s. 173)

(725)’e benzer bir söz dizimsel ilişki (1991)’de görülmektedir.

- (1991) “Benim yastığımın altında mı? Orada paranın ne işi var Hatice Teyze?
Hayır o para benim değil, benim olmaz.” (AK, MS, s. 114)

olamaz yeterlilik çekiminin diğer kiplik anlamları şöyledir:

olanaksızlık:

- (626) KARAGÖZ —Neden olacak? Bir zamanlar Hacivat’tın. Şimdi Cemal Abdi olmuşsun. Yarın kimbilir hangi kılığa gireceksin?
 CEMAL ABDİ —Yok canım, bu kadar basit olmaz. (TÖ, KD, s. 101)

- (1355) Eldiveni basarak sürttüğçe vücudumdan makarnaya benzeyen ince sosisler çıkıyordu. Bunlar **kir olamazdı**. (AB, BYS, s. 203)
- (1622) Kimileri inanmamış, kimileri daha **kötü olamaz** ya diye düşünmüş, kimileri de aç kurt gibi saldırmış Şerbetçi'nin macununa. (YK, DÖT, s. 28)

olasılık: Bu kipliğin elde edilmesinde biçim bilgisi ve söz dizimi etkindir. Yükleme bulunan –mAz biçim birimi, geleceğe gönderim yaparken –sA biçim birimi de gelecekteki bir olaya olasılık anlamı katmaktadır. Bu anlam cümlelerin başında bulunan “ya” bağlacıyla pekiştirilmektedir. Ancak (487) örneği, bağlamdan yola çıkarak “endişe / korku” kipliği biçiminde de yorumlanabilir.

- (487) ANNE —Hiç sorma kızım. İbo'da atlar, yatlar, katlar, milyonlar var, milyonlar.
 KIZ —Acaba akıllı mı?
 ANNE —Zengin, hırslı.
 KIZ —Genç mi, yakışıklı mı, anlayışlı mı?
 ANNE —Para babası.
 KIZ —Ya **mutlu olamazsak**. (TÖ, AŞG, s. 16)

beğeni / şaşkınlık:

- (563) SPIKER —Vay vay vay! Sanki her gün bu rakiplerle didişiyormuş, çekişiyormuş gibi alışkın, rahat bekliyor. Bu ne müthiş Türk. Bu kadar insanın istekleri, tutkuları, kaprisleri, ihtiyaç ve talepleriyle mücadele edecek. **Olamaz, olamaz, olamaz**... (TÖ, AŞG, s. 62)

4.1.1.5.5. Yaklaşma

Türkçede yaklaşma betimlemesi, asıl fiilin –A zarf-fiil biçimi üzerine yaz-yardımcı fiilin (art fiilin) getirilmesiyle oluşturulur. Türkçe ağızlarında kullanılmakla birlikte ölçünlü dilde büyük oranda kullanımdan çekilen bu fiil birleşmesi için taranan metinlerde herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Türkçe ağızlarında yer alan –Ayar-, “az kalsın, neredeyse” anlamıyla asıl fiildeki eylemin gerçekleşmediğini ya da gerçekleşmesine az bir süre / ramak kaldığını belirtmektedir.

[72] Bakırköy Belediye başkanı Ahmet Bahadırılı, bu köşeye en sık konuk olanlardan birisi. Kendisiyle şimdiye kadar mahkemelik olmadım ama olayazdım. (<https://www.hurriyet.com.tr/ege-izlenimleri-39184706>)

Olayaz- birleşği, bilinen işlevinin dışında “arada kalmak, olup olmayacağı belirsiz olmak” anlamında da kullanılabilir. Bu anlamın elde edilmesinde fiil birleşmesinin çekimli biçimi değil de *-mak* isim-fiil ekiyle genişletilmiş olması etken görünmektedir.

[73] Olmamışlık desen değil, olmuşluk desen hiç değil. Bizim durumumuz bence olayazmak. Tam olacağız bir gülme geliyor. (<https://chezmerveska.wordpress.com/2018/01/10/olayazmak-ve-otesi>)

Türkçede bu fiil birleşmesi yerine aynı anlamı verebilmek için “-mAk üzere”, “az kaldı / az kalsın -AcAktP”, “-az kaldı / az kalsın -(°)yordu” vb. (diğer yaklaşma yapıları için bk. 2.5.2.3.1.1. Bitmişlik-Bitmemişlik Görünüşleri) söz dizimsel olanaklardan yararlanılmaktadır. Bununla birlikte *ol-*, birleşik fiil yapısındaki *-AcAk oldu* birleşğinde yardımcı fiil işleviyle yaklaşma yönelimine katkı sağlamaktadır. Bu söz dizimsel yapılarla elde edilen yaklaşma betimlemesi için şu örnekler verilebilir.

(892) Neredeyse sabah olacak... (AB, BYS, s. 50)

(1984) “Ama...” diyecek oldu. Hatice Hanım gözlerini açıp öyle bir bakış baktı ki, Sevgi hemen uzanıp mektubu aldı elinden. (AK, MS, s. 110)

Bu yapıların yanı sıra Türkçede “... gibi *ol-*” yapısı da “bir duruma, bir duyguya yaklaşmak, -mAyA yüz tutmak, olmak üzere bulunmak” anlamlarıyla yaklaşma ifadesini karşılamaktadır. *Ol-* fiilinden önce gelen yapı, söz dizimsel açıdan Özmen’e göre (2013, s. 185) “cümle + gibi” dizilişindeki edat öbeğinden oluşmaktadır. Bu düşünceye göre *gibi* edatından önce gelen öge, çekimli bir fiildir. *gibi ol-* kalıbı, kimi zaman kendinden sonra doğrudan veya dolaylı olarak “ama henüz *olmadı*” kullanımını beraberinde getirmektedir.

(847) Kovulma işi biraz unutulur gibi oldu. (= unutulmaya yüz tuttu ama henüz unutulmadı) (AB, BYS, s. 37)

- (1084) Kısa bir süre sonra şantiye binasını, her çareye başvurarak bitirir gibi olduk. (= *bitmeye yüz tuttu ama henüz bitirmedik*) (AB, BYS, s. 116)
- (1383) Uyuyamadım bütün gece
Kâh dalgaların sesi irkiltti beni
kâh gıcırdayan pencere.
Dalar gibi olduğumda da
düşümde seni gördüm hep. (AB, YÖBŞV, s. 42)
- (1493) Takdir edersiniz ki insan yaşlandıkça sulugözlü oluyor. O gece de, karşımdaki koca çınarın nasıl acımasızca budandığını gördükçe ağlayacak gibi oluyordum. (= *ağlamaya yüz tuttum ama henüz ağlamadım*) (YK, DÖT, s. 5-6)

4.1.2. Yapım (Türetim) Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili ve *ol-* Fiilinin Sözcük Ailesi

Sözcük ailesi “(Alm. *Wortfamilie*, Fr. *Famille de mots*, İng. *Family of words*). Aynı kökten türeme sözcükler bütünü(dür).” (Vardar, 2007, s. 182). Bu bütünün (ailenin) içerisine aynı sözcükten türeyen isim ve fiil soylu sözlük birimler girmektedir. Sözlük birimlerden türetme yoluyla yeni sözlük birimler, çekim yoluyla da sözcük biçimler oluşturulmaktadır. Buna göre bir sözlük birim olan *ol-* fiiline gelebilen yapım (türetme) ekleriyle türetilmiş isim ve fiil türündeki sözlük birimler değerlendirilmiş ve *ol-* fiilinin sözcük ailesi ortaya çıkarılmıştır.

4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri

Türkçede *ol-* fiili, gerek kök sözcük gerekse birçok fiilden isim yapım ekini alarak oldukça sık bir kullanım alanına sahiptir. *Ol-* fiilinden türetilen yeni sözlük birimler, kullanım alanına bağlı olarak çoğunlukla isim veya sıfattır. Ayrıca bunların üzerine başka yapım ekleri getirilip genişletilerek daha yeni sözlük birimler oluşturulmaktadır. *Ol-* fiilinden, fiilden isim yapım eklerini alarak türetilen sözlük birimler, Tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21:

Ol- Fiilinden Türetilen Sözlük Birimler

FİİL	F.İ.Y.E	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>ol-</i>	-ağan	OLAĞAN
	-anak	OLANAK
	-ası	OLASI
	-ay	OLAY
	-gu	OLGU
	-gun	OLGUN
	-m+suz	OLUMSUZ
	-m+lu	OLUMLU
	-m+sal	OLUMSAL

4.1.2.1.1. -ağan

-Ağan, ET'den beri kullanımı bilinen birleşik bir biçim birimdir (Eraslan, 2012, s. 104; Korkmaz, 2009, s. 69). Biçim birimin iki farklı biçimin birleşmesiyle oluştuğu noktasında görüş birliği vardır. Ancak kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Hatiboğlu'na göre (1981a, s. 23) “kolaylık, alışkanlık, elverişlilik’ kavramları veren birleşik bir ektir. Ekin ‘-gan / -gen’ parçası ortaç ekidir. ‘-a / -e’ parçası ise, istek kipi kuran ekle aynıdır.” Banguoğlu (2011, s. 229) “fiilden *-ge-* > *-e-* berkitme fiillerinin (*tıkamak, dolamak*) eski bir *-gen* sıfat-fiilinden erkenden kopmuş birleşik bir ek olmalıdır.” biçiminde görüş belirtmiştir. Erdal’a göre (2004, s. 252) ise kökeni *er-* fiili ile kurulan bir betimlemeli birleşik fiil yapısı olabilir. “Bazı çağdaş Türk dillerinde bulunan sürekli sıfat-fiil eki *-AgAn*, *-A er-ken*’in kaynaşması sonucu ortaya çıkmış olabilir. Bu görüş, kalıplaşmış *erken* birleşiminin yanında *er-*ten *-gen* sıfat-fiilinin varlığını varsayacaktır.” Johanson da (2005, s. 153), Erdal ile aynı görüştedir. “**er-gen* yardımcı fiiliyle tek ünlülü bir zarf-fiilin birleşmesinden oluşmakta ve eski bir art-fiil yapısına uzanmaktadır.” Görüldüğü üzere *-Ağan*, ET’deki *-gAn* biçim biriminin genişlemiş ve kuvvetlendirilmiş biçimi olarak görülmektedir.

-*AğAn* biçim birimi, “aşırı ve devamlı yapan veya olanı” (Ergin, 2000, s. 191), “hareketi sürekli olarak yapanı, çokça yapanı” (Korkmaz, 2009, s. 69) karşılamakta, bu yönüyle -*AğAn*, süreklilik, alışkanlık gibi sıfat işlevli sözcükler türetmenin yanı sıra kalıplaşarak isimler de yapmaktadır.

Türkçe ağızlarında -*AğAn* biçim birimiyle türetilmiş 81 (Güzel, 2018, s. 77), TS’de 15 sözcük (Bozel, 2008, s. 178) tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu biçim birim, sözlü dilde daha sıklıkla kullanılmakta ve belki de sözlü dilden yazı diline geçmiş olabilmektedir. TS’de -*AğAn* ile türetildiği belirlenen sözlük birimlerden¹³ en sık kullanılanları, *olağan* ve *durağan* sözlük birimleridir. *olağan* için TS’de (2011) “1. Sık sık olan, olagelen, doğal, tabii, olmadık karşıtı; 2. Alışılmış olan, normal” anlamları verilmiştir. *Ol-* fiilinden türetilen bu sözlük birimin Cumhuriyet dönemi sonrasında görülen türetme ve sadeleştirme etkinliğiyle ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak bu sözcükle BT’nin ilk dönem eserlerinde karşılaşilmektedir. Dolayısıyla sözcük, Türk dili için yeni bir türetim değildir. Mansuroğlu (1960, s. 11) da -*AğAn* biçim birimiyle türetilen *olağan* sözcüğüne “eski sözler” içerisinde yer vermiştir. Yine de *olağan* sözlük biriminin sık kullanımı, Cumhuriyet döneminden sonra gerçekleşmiştir. Bu da, doğal olarak türetme değilse bile sadeleştirme etkinliğinin sözlük birimin kullanım sıklığına etki etmesini beraberinde getirmiştir.

Olağan sözlük biriminin EAT’de Yunus Emre Divanı ve Osm. T.nde Sinan Paşa’nın Tazarru-name’sindeki kullanımları şöyledir:

(Yunus Emre Divanı)

Dervîş olan kişiler deli *olagan* olur

‘İşk neydügin bilmeyen aña gülegen olur

(...)

Dervîş Yûnus sen dahı incitme dervîşleri

Dervîşlerün du’âsı kabûl *olagan* olur (Tatçı, s. 77, 96. gazel)

(Tazarru-name)

Hôd-rây olanın tâli’i *olağan* olmaz

¹³ TS’de (2011) -*AğAn* ile türetilen diğer sözlük birimler şunlardır: “*artağan, buzluğan, iveğen, geleğen, gezegen, gezeğen, güleğen, kayağan, küseğen, süreğen, sütleğen, soluğan, şırlağan*” (Bozel, 2008, s. 178)

Ve kendi fikrine uyanın işi onağan olmaz. (Tulum, 2014, s. 475)

(Kendini görenin talihi yaver gitmez; kendi fikrine uyanın işi yolunda gitmez.)

Görüldüğü üzere Tulum, Tazarru-name'deki *olağan* için “yaver” çevirisini yapmıştır. “*Talihi yaver git-*” deyimden yola çıkılırsa, buradaki yaverin “yolunda, açık” anlamlarına gelmesi düşünülebilir. Bu da, dolaylı olarak *olağan* sözcüğüne “olması mümkün olan” anlamı kazandırır. Ayrıca bu örneklerde dikkat çeken bir başka özellik, yapının –*AğAn ol-* biçimiyle kullanım alanına çıkmasıdır.

olağan sözlük biriminin türetim bakımından eskiliği, üzerine ayrıca isimden isim ve isimden fiil yapım eklerini alarak daha da genişlemiş biçimlerinin türetilmesine olanak sağlamaktadır. Hatta bu sözcükle “*olağanüstü, olağan dışı*” birleşik sözcükleri de yapılmıştır. Ancak bu türetimler, Cumhuriyet dönemi sonrasında gerçekleşmiş olmalıdır.

Tablo 22:

Olağandan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.F.Y.E.	F.F.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olağan</i>	+lık			<i>OLAĞANLIK</i>
		+laş- (< +la-ş-)		<i>OLAĞANLAŞ-</i>
		+laş-	-tır-	<i>OLAĞANLAŞTIR-</i>

Taranan metinlerde *olağan* ve türetilmiş biçimleri için yalnızca üç örneğe rastlanmıştır. Aslında sıfat işlevli *olağan* sözcüğünden sonra biçim düzlemine yansımayan ancak varlığı sezilen *ol-* fiili vardır. Böylece Türkçedeki kullanımlar, EAT ve Osm. T. için verilen örneklerdeki dizimin eksiltilmiş biçimi olabileceğini düşündürmektedir. EAT *olagan ol-* > Osm. T. *olagan ol-* > T. *olağan (ol-)*

- (2) Kızıl bir kor gibi örslerine bıraktığım ruhumu bazen sert darbelerle, bazen yumuşak dokunuşlarla şekillendiren, benden bir başka ben yaratan, onun her şeyi, babası, oğlu, kardeşi, kocası, sevgilisi olduğum, onu her şeyim yaptığım, varlığıyla her şeyin tadını, kokusunu, görüntüsünü değiştiren, sıradan birçok davranışı olağanüstü maceralara

dönüştürüp olağanüstü maceraları olağanlaştıran kadınlar. (AA, İBY, 7)

(1402) Bir öykü çeviriyordum Çehov'dan

Masamda bira bardağı

-Odam, kitaplarım, olağan (= olağan olan) dünyam-

Tül perdede ağustos ışınları (AB, YÖBŞV, 87)

(2670) Bir insanın bu kadar fit olması, kusursuza yakın davranışlar sergilemesi pek olağan gelmezdi. (AÜ, P, s. 146)

4.1.2.1.2. -anak

-AnAk biçim birimi için Hatiboğlu (1981a, s. 30) “ad ya da eylem kök veya gövdesine gelerek ad kuran ‘-a-’ ve “-nak’ parçalarından oluşmuş birleşik bir ektir.” demiş ancak biçim birimlerin neler olduğuna değinmemiştir. Korkmaz (2009, s. 74) da “birleşik bir ek izlenimi vermektedir.” demekle birlikte kökeni hakkında bilgi vermemiştir.

BT’de EAT’dan beri seyrek kullanılan –AnAk biçim birimi, Cumhuriyet dönemi sonrasında daha fazla işlerlik kazanmış ve alıntı sözcüklere Türkçe karşılıklar türetmek için kullanılan biçim birimlerden biri olmuştur. “*kabiliyet / yetenek, anane / gelenek, zabıt / tutanak, tahsisat / ödenek*” (Banguoğlu, 2011, s. 235), “*mekanizma: düzenek*” bunlardan birkaçıdır. Türkçe ağızlarında –AnAk biçim birimiyle türetilmiş 73 (Güzel, 2018, s. 77) sözcük bulunmakla birlikte ölçünlü dilde ancak 15 (Bozel, 2008, s. 182) sözcük vardır. Ölçünlü dilde kullanılan on beş sözcük şöyledir: *sağanak, seçenek, takanak, tutanak, yetenek, bakanak, geçenek, gelenek, görenek, gözenek, düzenek, itenek, kesenek, olanak, örtenek.*” Bunlardan dokuzu Türkçe ağızlarında yer alırken altısı yoktur. Dolayısıyla –AnAk biçim birimiyle sözcük yapımında sözlü dil ile yazı dili arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu söylemek olasıdır. Çünkü Hatiboğlu (1981a, s. 30-31) “*olanak, ödenek, seçenek, tutanak, yetenek*” sözcüklerinin Cumhuriyet sonrasındaki dil devrimiyle türetildiğini belirtmiştir ve bu belirtilen sözcüklerden yalnızca ikisi (tutanak ve yetenek) Türkçe ağızlarında tespit edilmiştir. *olanak* sözcüğünün ise Türkçe ağızlarında kullanımlarına rastlanmamıştır. Buna göre *olanak* vd. Türkçenin geç döneminde oluşturulan

sözlük birimlendendir ve dilde türetme ve sadeleştirme çerçevesinde “imkân” sözcüğünün karşılığı olarak Türkçeye kazandırılmıştır.

olanak sözlük birimi, Türkçe için yeni türetilmiş olmasına karşın bu sözlük birimden başka sözlük birimler türetilmiştir. Bunlar Tablo 23’te gösterilmiştir.

Tablo 23:

Olanaktan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.İ.Y.E.	İ.F.Y.E.	F.F.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olanak</i>	+lı				<i>OLANAKLI</i>
	+lı	+lık			<i>OLANAKLILIK</i>
	+sız				<i>OLANAKSIZ</i>
	+sız	+lık			<i>OLANAKSIZLIK</i>
	+sız		+laş-		<i>OLANAKSIZLAŞ-</i>
	+sız		+laş-	-tır-	<i>OLANAKSIZLAŞTIR-</i>

Türkçede *olanak* sözlük birimi, “imkân” sözlük birimine verilen Türkçe karşılıktır. Buna karşın biçim bilgisel açıdan *olanak* sözlük biriminin *imkân* sözlük birimine göre daha fazla türetim özellikleri göze çarpmaktadır. Türkçede *imkân*ın yalnızca olumsuz türetim biçimleri (imkânsız, imkânsızlık vb) varken olumlu biçimlerine (*imkânlı, *imkânlılık) rastlanmaz. Ancak *olanak*, yerini aldığı sözlük birimden farklı olarak olumlu türetim biçimlerine de sahiptir. Yeni olmasına karşın türetilen bu yapılar, *olanak* sözlük biriminin kullanım sıklığı hakkında da bilgi vermektedir.

- (290) Paralarını yiyen, *olanaklarından* insafsızca yararlanan, yalan söyleyen, başka kadınlarla kırıştıran, onu bırakıp bırakıp giden bir adama tutulmuştu. (AA, İBY, s. 101)
- (802) Direktör, yazılması *olanağı* bulunmayan bir küfürden sonra emir veriyor: (AB, BYS, s. 20)
- (1697) O tarihlerde benim için çok şey ifade eden bu sözler, şimdi bana çözülmesi *olanaksız* bir bilmece gibi geliyor. (YK, DÖT, s. 39)
- (1719) Beyin, bu konuşmanın öncesini ve sonrasını da depoya almak ister ama bu *olanaksızdır*. (YK, DÖT, s. 44)

(1954) Sevgi ona içinden bir ad koymuştu, ama köpeği çağırması olanaksızdı.
(AK, MS, s. 94)

(2766) Peki yaşamın öteki etkinlik alanları, arkeoloji, arkadaşlar, aileler...
Dünyanın ilişki olanakları, insanın kendini var etmesi için sunulan
zengin çeşitlilik... (AÜ, P, s. 170)

olanak sözlük birimi, söz dizimsel ilişkilere bağlı olarak kendinden sonra gelen sözcüğün biçimsel ve anlamsal çağrışımına göre olumsuz biçimin yerini alabilmektedir. Olumsuz yapıdaki *olanaksız*, kendinden önce *-mAk* isim-fiilini ya da iyelik eklerini alan sözcüklerle kullanım alanına çıkmaktadır. Buna göre (802)'deki *yazılması olanağı bulunmayan, yazılması olanaksız olan* biçiminde de kurulabilir. Böylece *ol-* ve *bulun-* fiilleri de birbirine yaklaştırılabilir.

4.1.2.1.3. -ası

EAT'de gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanımının yanı sıra seyrek olarak gelecek zamanı da karşılayan *-AsI* biçim biriminin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Deny (1921, s. 456) “*-gü (-kü)*den yapılmış fiilin eski bir isimcil siygası ile onun ardınca gelen ve teşbih ve tasgir edatı olan *-si*’den çıkmış bulunuyor.” derken Elöve eklediği dipnotla *-si*’nin iyelik 3. kişi olduğunu belirtmiştir. Hatiboğlu (1981a, s. 31-32) *-gu > -ga > -a* gelişimi gösteren gelecek zaman ile ET'deki “*istek, gerek*” anlamları veren *-sIg > -sI* sıfat-fiilin birleşimi olduğu düşüncesindedir. Banguoğlu'na göre (2011, s. 237) “eski Oğuzcada gelecek kipini (bugünkü dilek kipini) teşkil eden *-e* sıfat-fiili üzerine *-si* iyelik ekinin gelmesiyle oluşmuş olmalıdır.” Benzer görüş Ergin'e (2000, s. 337) aittir. “Eskiden *-gası / -gesi* şeklinde olan bu ekin *-ga / -ge* gelecek zaman partisip eki ile *-sı / -si* iyelik ekinin birleşmesinden çıkmıştır.” Korkmaz (2005a, s. 147) biçim birimin yapısını ek yığılmasıyla açıklamaktadır. ET'deki eş görevli iki sıfat-fiil ekinin ses düşmeleri sonucu kaynaşmasından meydana gelmiştir: *-gA-sIg > -AsI*.

-AsI biçim biriminin EAT'den Türkçeye uzanan süreç içerisinde kullanım alanı azalmıştır. Günümüzde daha çok beddua içerikli anlatım biçimlerinde yer alan (*kör olası, kör olasıca gibi*) *-AsI* biçim birimi, çok fazla olmamakla birlikte sözcük yapımında da kullanılmaktadır. Biçim birimin beddua gibi anlatım kalıplarında yer alması, aslında yazı dilinin sözlü dilden etkilendiği izlenimi

vermektedir. Çünkü bu biçim birimle Türkçe ağızlarında 26 (Güzel, 2018, s. 78), ölçünlü dilde ise 7 sözcük (Bozel, 2008, s. 182) türetilmiştir. Ölçünlü dildeki sözlük birimler “*giysi, tütsü, yatsı, yassı, sinsi, şaşılasi, olası*” sözcükleridir. Bu sözcüklerden yalnızca *şaşılasi* ve *olası* sözcüklerinde biçim birim –*AsI* biçimindeyken diğerlerinde vurgusuz orta hece düşmesi görülmektedir. Bu durum, ses düşmesine uğramış sözlük birimlerin daha eski, *olası* (ve *şaşılasi*) sözlük biriminin ise yeni türetilmiş olduğunu düşündürmektedir.

olası, “mümkün, ihtimal” alıntı sözlük birimlerin karşılığı olarak Türkçeye kazandırılmıştır. Burada dikkat çeken bir durum vardır. O da, *ol-* fiilinin olasılık anlatımlarına uygunluğudur. *İmkân* ve *mümkün*, aynı kökten gelen Arapça sözcüklerdir ve bu ortak köke karşılık Türkçede yine ortak kök olan *ol-* fiili seçilmiştir. Bu türetme denkliğine koşut olarak Türkçede olasılık anlatımı için *olası* ve *olanak* sözcüklerinin seçiminin bilinçli bir tercih olduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca *ol-* fiilinin sadece yapımlık değil çekimlik özellikleri de (*olmalı* ve *olacak*) olasılık için sıkça kullanılmaktadır.

Biçim birimin kökeniyle ilgili yapılan görüşlerde çoğunlukla bir gelecek zaman ifadesi vardır. *olası* sözlük birimi, bir tahmin içeriğine sahiptir. Tahminin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, zaman (time) bakımından gelecekte ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla *olası* sözcüğünde –*AsI*, sıfat-fiil özelliğini doğrudan olmasa bile dolaylı olarak sürdürmektedir. Bu biçim birimle türetilen diğer sözcüklerde (*şaşılasi* dışında) böyle bir özellik yoktur.

Türkçede *olası* sözlük biriminin üzerine çeşitli isimden isim yapım eklerinin getirilmesiyle başka sözlük birimler oluşturulmaktadır. Hatta bu sözlük birimlerin kimisi, felsefe terimidir. *olası*dan türetilen sözlük birimler şunlardır:

Tablo 24:

Olasıdan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.İ.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olası</i>	+c1		<i>OLASICI</i>
	+c1	+lık	<i>OLASICILIK</i>
	+lı		<i>OLASILI</i>
	+lık		<i>OLASILIK</i>

Taranan metinlerde yalnızca *olası* ve *olasılık* sözlük birimlerinin örneklerine rastlanmıştır. Bu örneklerde *olası*, isim veya sıfat, *olasılık* ise isimdir. *olasılık*, söz dizimsel olarak isim tamlamasındaki *-mA* veya *-mA+iyelik ekli* tamlayanın tamlananı görevindedir. *olası* ise isim olduğunda *-mA* veya *-mA+iyelik ekli* öznenin yüklemidir. Buna göre *olası* ve *olasılık*, birbirine benzer eş dizimliliğe sahiptir.

- (855) Hem sevmek, hem de aklın baştan gitmesinden korunmak, *olası mıdır?*
Evet... *Olasıdır.* Arada mesafe bırakarak *olasıdır.* (AB, BYS, s. 39)
- (949) Ben olta yapmak için hep ekmekçinin atının kuyruğundan kıl koparmayı tercih ederdim. Çünkü ekmekçi bağıramaz, ortalığı velveleye veremezdi. Olayın, peder merhumun kulağına gitmesi *olasılığı* da azalırdı. (AB, BYS, s. 70)
- (977) Bu zihinsel buluşmalar *olasılığını* bağışlayan, kolaylaştıran, insanlara duyabileceğim sevgidir. (AB, BYS, s. 80)
- (1019) Hadiiiih.. Bir soru daha ki, bilinmesi *olası değil...* (AB, BYS, s. 95)
- (1678) Öğleden sonra ise globalleşme, dünya ekonomisi, sivil toplum örgütlerinin *olası* baskıları gibi konularda tartışma gurupları oluşturuyoruz. (YK, DÖT, s. 37)
- (1799) Şimdi köyden bu kadar sonrasını görmek *olası değil* kuşkusuz. (AK, MS, s. 17)
- (2082) Yüzbaşı yanıt vermedi ama Esra onun, “Kazı durursa işler yoluna girer,” diye düşündüğünü, en azından bu *olasılığa* sıcak baktığını sanıyordu. (AÜ, P, s. 6)

4.1.2.1.4. -ay

Ol- fiilinin üzerine *-ay* biçim biriminin getirilmesiyle oluşturulan bir sözlük birimdir. Türkçe dil bilgisi kaynaklarında fiilden isim yapan *-Ay* yoktur (Deny, 1921; Ergin, 2000, Banguoğlu, 2011; Korkmaz, 2009 vd.). Türk dilinde sözcük türetme yollarından biri, örneksemedir. Örnekseme “dilbilgisel ya da sözlüksel örneklere uygun yeni öğeler yaratılmasına, dilsel birimler arasındaki bir bağıntı aracılığıyla kurulan bir orantıdan kalkılarak yeni biçimler oluşturulmasına, kimi öğelerin anlıkta ilişki kurdukları başka öğelerin etkisiyle onlara benzer bir biçime girerek değişmesine yol açan süreç(tir.)” (Vardar, 2007, s. 155). Buna göre

Türkçedeki –Ay biçim biriminin, isimden isim yapan +Ay biçim birini örnekseyerek ortaya çıktığı söylenebilir. Bu örneksene, Türkçede hem isim hem de fiil kökü olarak kullanılan sözcükler yoluyla meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü Türkçede isim olarak *dik*, fiil olarak *dik-* fiili vardır ve bu sözcükten türetilen *dikey* sözcüğü bulunmaktadır. Başka bir örnek *düzey* sözcüğüdür. Olasıdır ki bu sözcüklerin (*dikey* ve *düzey*) kökleri önce isim olarak düşünülmüş, sonrasında fiil kökü ile ortaklığı sonucunda fiillerin de üzerine gelen bir –Ay biçim birimi ortaya çıkmıştır. Bu düşünceden hareketle Hatiboğlu (1981a, s. 34) +Ay biçim birimiyle “ad kökünden kurulan sözcükler örnek tutularak *ol-* eyleminden *olay* sözcüğü türetilmiştir.” notunu düşmüştür. Mansuroğlu da (1960, s. 11) –Ay ile türetilen sözcüklerin “yeni yapıldığını” belirtmiştir. Doğal olarak bu türetmeler, Cumhuriyet dönemi sonrasındaki türetme ve sadeleştirme etkinliğinin sonucudur ve *olay* sözlük birimi, “hadise, vaka” sözlük birimlerinin Türkçe karşılığıdır. Bu sözlük birimin türetimi, sözlü dil ile yazı dili arasındaki ilişki bakımından da önemlidir. Çünkü sözlük birim, yazı dilinde türetilmiş ve böylece Türkçe ağızlarına geçmiştir. Başka bir deyişle bu türetim, yazı dilinden sözlü dile aktarılmıştır. Taranan eserler içerisinde yer alan tiyatro metninde *olay* sözlük biriminin sınırlı örneklerine rastlanması da bu bağlamda düşünülebilir.

olay “1. Ortaya çıkan, oluşan durum, ilgi çeken veya çekebilecek nitelikte olan her türlü iş, hadise, vaka; 2. Önemli tarihsel olgu, fenomen.” (TS, 2011) anlamlarında isimdir. Sözlük birim, yeni türetilmekle birlikte karşılık geldiği “*hadise, vaka*” sözlük birimlerinin yerini almıştır. Hatta “*olay çıkarmak, olay yaratmak, olay yapmak, olay olmak*” deyimleri içinde de kullanılmaktadır. Yine bu sözlük birimden türetilen ve TS’de (2011) bulunan diğer kullanımları Tablo 25’te gösterilmiştir.

Tablo 25:

Olaydan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E	İ.İ.Y.E.	İ.F.Y.E.	F.F.Y.E.	İsim-fiil	SÖZLÜK BİRİMİ
	+c1					OLAYCI
	+c1k					OLAYCIK

<i>olay</i>	+cı	+lık				<i>OLAYCILIK</i>
			+la-		-ma	<i>OLAYLAMA</i>
			+laş-	-tır-		<i>OLAYLAŞTIR-</i>
	+lı					<i>OLAYLI</i>
	+sız					<i>OLAYSIZ</i>

olay sözlük birimi, aslında değiştirim ögesi olarak oldukça kapsamlıdır. Çünkü küçük büyük, önemli önemsiz, gerçekleşen gerçekleşmeyen her şey, bir olaydır. Metin içerisinde art arda anlatılanlar, tek bir sözcüğe, yani *olay* sözlük birimine sığdırılabilir. (1775)’te böyle bir anlatım görülmektedir. Örnekte *olay*, iki defa geçmektedir ve her iki kullanımda da aynı anlatılar, tek bir sözcükte, yani *olay* sözlük biriminde toplanmış / birleşmiştir (bk. 4.1.3.6. Son Biçimi Zamir İşlevli *ol-* Fiili ve *ol-* Fiilli Yapıların Değiştirim Özellikleri).

(1775) Hamileliğinin üçüncü ayında yaşadığı bir *olay* onu sadece çalışma hayatından değil, dünya işlerinden de soğutmuş. Ankara’da Posta Caddesinin köşesindeki ofisi bir sabah askerler tarafından basılmış. İhtilal olduğunda posta idaresinin basılması, işi bırakma nedeni olarak görülmeyebilir. Ama hamile bir kadının, hem de üstüne silah namlusu çevrildiği bir sırada, pencereden bir askerin ölümüne tanık olmasının büyük bir bunalıma neden olması şaşırtıcı değildir. (...) Bu *olaydan* sonra annem kendini dine vermiş. (YK, DOT, s. 46-47)

Bu durum, *ol-* fiilinin kendisiyle ilgilidir. Çünkü ister olsun isterse olmasın, hepsi *olmaya* ve sonrasında da türetilmiş *olay* sözlük birimine bağlanmaktadır. *olay* sözlük biriminin bu kapsamlı gönderim özelliği, *ol-* fiilinin bütüncül bir fiil olduğunu gösterir niteliktedir. Böyle bir kullanım için *ol-* fiilinin seçilmesi bilinçli bir tercih midir bilinmez ancak oldukça uygun bir türetim olduğunu belirtmek gerekir. Belki bu nedenledir ki tanıklanan örnekler de *olay* sözlük birimi ile çekimli sözcük biçimleri bulunmaktadır ve oldukça sık bir kullanımı vardır.

(687) MİMAR SİNAN —Ben, hiçbir emeğin, çabanın boşa gitmeyeceğine inananlardanım. Nitekim 4 yıl sonraki *olaylar*, bu

inancımı doğruladı. 1538’de ordumuz, bu kez batıya sefere çıkmıştı. Ordunun başında da, Kanuni Sultan Süleyman bulunuyordu.(TÖ, BMS, s. 144)

- (800) Richard Wagner’in, Dresden kenti akşam gazetesindeki bir yazısında şu olay anlatılıyor: (AB, BYS, s. 20)
- (1662) Aslında ben bunu istemiyordum ama olayı çekici kılan bir şey vardı ki reddedemedim: (YK, DÖT, s. 34)
- (2039) Aradan yıllar geçti. Sevgi on beş yaşında artık. Ortaokulu bitirdi, liseye başlayacağı yaz acılı günler geçirdi. Bir olayla karşılaştı, etkisi günlerce yitmedi. (AK, MS, s. 138)
- (3005) “Adamlardaki kurnazlığı düşünebiliyor musun? Bölgeye yerleşebilmek için yetmiş sekiz yıl önceki olaydan bile yararlanmaktan çekinmiyorlar...” (AÜ, P, s. 236)

4.1.2.1.5. -gu

-GU, sözcük yapımında ET’den beri sık kullanılan biçim birimlerden biridir. Bu biçim birimle somut ve soyut isimler türetilmektedir. Bunlardan biri, *olgu* sözlük birimidir. *olgu* “1. Birtakım olayların dayandığı sebep veya bu sebeplerin yol açtığı sonuç, vakıa; 2. Varlığı deneyle kanıtlanmış şey; 3. Edebi eserlerde olayı geliştiren davranış, iş” (TS, 2011) anlamlarındadır. Bu yönüyle *olay* ve *olgu* arasında bir bağlantı vardır. Nasıl ki *olay*, “vaka” sözcüğünün karşılığı ise *olgu* da “vakıa” sözcüğünün karşılığıdır. *olay* nedendir, *olgu* ise sonuçtur. Sonuca ulaşmak için önce bir nedenin olması gerekir. Bundan hareketle Türkçede önce *olay*, sonra da *olgu* sözlük biriminin türetildiği düşünülebilir. Bu türetimde *ol-* ortak kökünün tercih edilmesi ise bilinçli bir seçim olsa gerekir. Çünkü Arapçadaki “*vaka / vakıa*” nasıl ortak bir köke sahipse, bunlara karşılık türetilen *olay* ve *olgu* da ortak bir köke dayanmaktadır. Ancak *olay* ve *olgu* sözlük birimlerinin kullanım sıklığı aynı değildir. *olay*, genel bir gönderim işlevine sahip olduğu için ölçünlü dilde daha fazla yer bulmuştur. *olgu* ise daha çok bilimsel bir terim gibi durduğu için kullanımı, daha azdır. Taranan metinlerde de zaten iki örnekle karşılaşmıştık.

olgu, Cumhuriyet sonrasındaki türetme ve sadeleştirme etkinliğinin bir sonucu olarak türetilmiştir. Bu sözlük birimin Türkçe ağızlarında bulunması dikkat çekicidir. Kastamonu ağzında *olgu*, “gerçek” anlamındadır ve “*lafın*

olgusunu konuşmalı” örneği vardır. (DS IX, 1993, s. 3277). Ancak buradaki *-gu*, fiilden isim yapım eki değil, sıfat-fiil ekidir. Buna göre “*olgusunu, olacağı*” koşutluğu vardır. Hatta *olacak* sözlük birimi de, sıfat-fiilin kalıplaşmasıyla oluşturulmuştur ve günümüzde Türkçe ağızlarındaki *olguya* benzer anlamıyla kullanılmaktadır. ET’den beri *-gU*’nün sıfat-fiil işlevleri vardır ve her türden fiilin üzerine getirilebilir. Buna göre ölçünlü dildeki *olgu* sözlük biriminin Türkçe ağızlarındaki *ol-gu* (< ET *bol-gu*) kullanımını kaynak alıp yeniden diriltilmesi de olasıdır.

olay sözlük birimine göre daha sonra türetilmesine karşın *olgu* da üzerine çeşitli yapım eklerini alarak başka sözlük birimlerin oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. Türetilen bu yeni sözlük birimlerin bir kısmı, felsefe terimidir. Bunlar, *olgucu* ve *olguculuk* sözlük birimleridir.

Tablo 26:

Olgudan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.İ.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olgu</i>	+cu		<i>OLGUCU</i>
	+cu	+luk	<i>OLGUCULUK</i>
	+sal		<i>OLGUSAL</i>
	+sal	+lık	<i>OLGUSALLIK</i>

(1693) 1980’lerden itibaren her alanda yaygın bir *olgu* olarak karşımıza çıkan küreselleşme deneyimi en somut görüntüsünü ekonomik alanda ulus-devletin temel aktör olarak gerilemesinde bulmuştur. (YK, DÖT, s. 39)

(3604) İnsanı asıl etkileyen ne din, ne sanat, ne bilimdir, insanı asıl etkileyen *olgu*, ölümdür. (AÜ, P, s. 382)

4.1.2.1.6. -gun

Olgun sözlük birimi, *ol-* fiilinin üzerine *-gun* fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu biçim birim, eklendiği sözcüklerden anlamı pekiştirilmiş sıfat türeten çok işlek bir ektir.” (Korkmaz, 2009, s. 81). İşlevinde

“büyültme, aşırılık manası vardır. Teşkil ettiği isimler çok yapan, olan veya yapılan nesneleri veya yapılan işi karşılar.” (Ergin, 2000, s. 189).

Türkçedeki *olgun* sözcüğü, tartışmalı olmakla birlikte Atalay’ın DLT yayımında verilmiştir.

Sedremiş *olgun* koyak

Sarmamış sütten kayak (Atalay, III, 1999, s. 167)

Bilindiği gibi filde sözcük başı *b-* sesinin düşerek *ol-* (< *ET bol-*) biçiminde kullanımı, BT’nin (çağdaş kollarından Türk. T. dışında) özelliklerinden biridir. Sözcüğün Atalay yayımında yer alması, sözcük başı *b-* sesinin daha o dönemde düşme eğilimi gösterdiği izlenimi verebilir ve bu durum, *olgun* sözcüğünün BT’ye özgü olabileceğini düşündürülebilir. Clauson’un (1972, s. 137) *olgun* (ripe) biçiminde okuduğu sözcüğün yalnızca Güney Batı dillerinde yaşadığını belirtmesi, bu açıdan dikkate değerdir. Ünlü (2012, s. 583) de hazırladığı sözlüğe Atalay yayımını kaynak olarak sözcüğü *olgun* biçiminde vermiştir. Clauson (1972) sözlüğünde *bol-* ve *ol-* fiillerini ayrı sözlük birimler olarak değerlendirmiştir. “*ol-*: *olmak, olgunlaşmak, tamamen veya çok pişmek.*” Bayat’ta da (2008, s. 56, 255) *bol-* ve *ol-* fiilleri ayrıdır. *bol-* “1. olmak, meydana gelmek; 2. ulaşmak, varmak; 3. yaratılmak”, *ol-* “1. olmak, meydana gelmek; 2. olgunlaşmak, kemâle ermek”. Clauson’un ve Bayat’ın yaklaşımlarına göre *bol-* ve *ol-* fiilleri, birbirinden ayrı sözcükler olabilir. Zaten Clauson da (1972, s. 125) “bununla birlikte, bu dillerde, bu fiilin köken bakımından epey yaygın olan *ol-* (< *bol-*)’tan oldukça farklı olduğunun anlaşılıp anlaşılmadığı şüphelidir.” diyerek bu ayrımın olabileceğini dile getirmiştir. Ancak buradaki *olgun* okunuşu, tartışmalıdır. Tekin’de (1989, s. 122, 196) sözcük, *ulgun* biçimindedir ve sözcük kökü *ol-* değil, *ul-* fiilidir: “*ul-* fiilinin bir anlamı da ‘eskimek, yıpranmak, eprimek’tir. Buna göre bu mısradaki ‘yumuşamış, iyice pişip dağılacak hale gelmiş’ anlamına *ulgun* olmalıdır.” Ercilasun-Akkoyunlu yayımında da (2015, s. 417) sözcük *ulgundur*. “*ul-* fiili ‘etin dağılması, elbisenin uzun zaman sonra eskiyip yıpranması’ anlamındadır. Bu durumda *ulgun*; ‘eskimiş, yıpranmış, beklemiş’ anlamlarında düşünülebilir.” Aslında *olgun* ile *ulgun* arasında süre bakımından farklılık vardır. *olgun*, meyve vb. yiyecekler için “yenecek zamanı gelmiş” anlamındayken *ulgun* (Türkçe ağızlarındaki *ul-* fiiliyle ilişkili) “yenecek

zamanı geçmiş” anlamındadır. Bu noktada düşünülmesi gereken iki nokta vardır. İlki bu fiilde sözcük başı *b-* sesinin Kar. T. eserlerinde düşme olasılığının olup olmadığıdır. DLT’de geçen ifade bir kenara bırakıldığında AH’de fiilin *ol-* biçimine rastlanmaktadır. Eserde *bol-* biçimi 76, *ol-* biçimi ise 7 defa geçmektedir (Karaağaç, 1997, s. XXIII). Yine TİEM’de 73 numara ile kayıtlı Kuran Tercümesi’nde fiilin *ol-* biçimi tespit edilmiştir. Adı geçen eserde *ol-* (*kaçan kim tiledi erse tutup tutsa anar kim ol yagi ol ola ekkike*) “olgunlaşmak, olmak” (Ünlü, 2004, s. 99, 601; Ünlü, 2012, s.582) anlamlarıyla verilmiştir. Görüldüğü üzere Kar. T.nde *bol-* biçimi yaygınken az da olsa *ol-* biçimi görülmektedir. O hâlde bu dönem eserleri için sözcük başı *b-* düşmesi, görülebilen bir olaydır ve hatta *ol-* fiili “olgunlaşmak” anlamıyla kullanılmaktadır. İkincisi ise fiilde *o > u* değişiminin görülüp görülmeyeceğidir. İkincisinin örnekleri Çağ. T.nde vardır. Bu dönem eserlerinde fiil, çoğunlukla *bol-* iken az da olsa *bul-* biçimiyledir. Ünlü (2013, s. 171) *bol-* > *bul-* değişiminin Abuşka Lügati’nde geçtiğini tespit etmiştir. Fiilde görülen ses değişimi, Türkçe ağızlarında da vardır ve *ul-* “olmak” anlamındadır (Korkmaz, 1994; Olcay, 1995; Gemalmaz, 1995). Kaynakların verdiği bilgiler, Kar. T.nde az da olsa *bol-* > *ol-* gelişiminin olduğunu ve fiilin “olgunlaşmak” anlamıyla o dönem eserlerinde de kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Çağ. T.nde *bol-* > *bul-* ve Türkçe ağızlarında *ol-* > *ul-* değişimleri vardır. Sonuç olarak DLT’de geçen sözcüğün *olgun* olması olasıdır.

Türkçede *-G°n* biçim birimi, eklendiği fiilin tamamlanmış olduğunu belirten sıfatlar türetmektedir. Bu yönüyle sıfat-fiil eklerinden *-m°ş* biçim birimine benzer bir işlevi vardır. Biçim birimler arasındaki bu işlev benzerliği nedeniyle *olgun* sözcüğü aynı zamanda *olmuş* biçimiyle de anlamca koşutluk gösterir. Türkçede *-G°n* biçim birimiyle türetilen sözcüklerden bir kısmı eskiden beri kullanılırken bir kısmı ise yeni türetmelerdir. Hatiboğlu (1981a, s. 66) *olgun* sözcüğünü eski biçimler arasında vermesiyle söz konusu sözcüğün geçmiş dönemlerde türetildiği kanısındadır.

olgun “1. Yenecek duruma gelmiş (meyve); 2. *mec.* Tamamlanmış, iyice işlenmiş (yazı, düşünce vb.); 3. *mec.* Bilgi, görgü ve hoşgörüsü gereği kadar gelişmiş, ağırbaşlı (kimse), kâmil” (TS, 2011) anlamlarındadır. Sözcüğün mecaz anlamlarının bulunması, eski bir türetim olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. *olgun* sözlük biriminin üzerine yapım ekleri getirilerek

başka sözlük birimler de türetilmektedir. Bu sözlük birimler, Tablo 27’de verilmiştir.

Tablo 27:

Olgundan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.F.Y.E.	F.F.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olgun</i>	+luk			<i>OLGUNLUK</i>
		+laş-		<i>OLGUNLAŞ-</i>
		+laş-	-tır-	<i>OLGUNLAŞTIR-</i>

- (528) GENÇ —Babam “Aman oğlum yat, kavun, karpuz da yata yata olgunlaşır” dedi. O yıl olgunlaştım, ertesi yıl bir hamle daha yaptım. (TÖ, AŞG, s. 36-37)
- (649) 1. OYUNCU —Çocuklar tamam mı, neden politikaya atılmadık da kendimizi getirip getirip sanata çarptık, bunun taklidini yapalım? Olgun ve dolgun bir oyun olur! (TÖ, DY, s. 116)
- (682) Müzikle birlikte, fona verilen ışığın şiddeti de yükselecektir. Mimar Sinan’ı olgunluk çağı görünümü ve giysileri içinde görürüz. (TÖ, BMS, s. 141)
- (1304) Bunun üzerine Bektaşî, olgun aşlanmış armut ikram eder. (AB, BYS, s. 182)
- (1390) Ve kederi de yaşamalısın, namusluca, bütün benliğinle
Çünkü acılar da, sevinçler gibi, olgunlaştırır insanı (AB, YÖBŞV, s. 56)
- (1435) Bulacağım şiiri zihnimin anlığında
İçten tazeliğinde duygularımın
Daha olgun bir buluşmada, yeniden... (AB, YÖBŞV, s. 132)
- (3064) Annem yere yığıldı, bir ağıt tutturarak, yüzünü gözüne tırmalamaya başladı. Onu durdurdum, bu ölümü olgunlukla karşılaması gerektiğini söyledim. (AÜ, P, s. 254)

4.1.2.1.7. -u-m(+suz)

Olumsuz sözlük birimi, -m fiilden isim ile +suz isimden isim yapım eklerinin üst üste gelmesiyle oluşturulmuştur. Gabain’e göre (2000, s. 57) -ms°z,

-ml^og, biçim birimlerin üst üste gelmesi, “ek yığılmasıdır.” Türkçede -m+s^oz ile türetilen kimi sözlük birimlerde gelişimi izlenmektedir. Türkçedeki *ölümsüz* (< *öl-ü-m+süz*), *bakımsız* (< *bak-ı-m+sız*) bunlar arasındadır. Ancak kimisinde ilk türetilen biçim unutulmuş veya kullanılmamış olabilir. *olumsuz*, böyle bir sözlük birimdir. Sözlük birimin son biçimi, ölçünlü dilde sık kullanılırken **olum* (< *bolum* < *bol-u-m*) biçimi yoktur. Dolayısıyla bu türden sözcüklerin yapımındaki -ms^oz için ek kalıplaşması denebilir. Ancak sözcüğün *bolum* biçimi, Çağ. T. sözlüklerinden Courteille’in DTO ve Şeyh Süleyman Efendi’nin LÇ adlı eserlerinde tanıklanmıştır. DTO’da (1870, s. 178) *bolum* (بولوم) “sağlam (stabilité, fermeté)”, anlamındadır. LÇ’de ise (86a) *bolum* (بولوم) için “bulgu¹⁴, idrak, irfan, hâl¹⁵, icat, derya¹⁶” anlamları vardır. Gülensoy da (2007, s. 622) bu gövdenin bulunmamasına karşın türetilmiş biçimlerinden hareketle *olum* biçimine “yarama, müspetleşme” anlamı vermiştir. *bolum* biçimi çağdaş Türk dil ve lehçelerinden Kır. T. ve Kar. Mal. T.nde bulunmaktadır. Kır. T.nde *bolum* “oluş; hazır bulunuş” (Yudahin, 1998, s. 128), Kar. Mal. T.nde “durum, vaziyet” (Tavkul, 2000, s. 125) anlamlarındadır. *bolum* biçiminin çağdaş Türk dil ve lehçerinin kimisinde görülmesi, önemlidir. Bu durum, BT’de *olum* biçiminin var olabileceğini düşündürmektedir. BT’de *olum* biçiminin olmadığı düşünülürse bu durumda Kıpçak grubu Türk dil ve lehçeleri örneksenmiş olabilir. Görüldüğü gibi sözlüklerde *bolum* için verilen anlamların olumsuzları, Türkçede *olumsuz* sözlük birimi tarafından içerilmektedir. Çünkü *olumsuz*, aynı zamanda “...A uygun olmayan” anlamında kullanılabilir.

olumsuz (< *bolumsuz*), Türk dili için yeni bir türetim değildir. İlk örneği, KB’de (1715. beyit) yer almaktadır.

Bolumsuzka devlet kelü birse kut

İter devletin ol keçürmez küni (Arat, 1999, s. 189)

¹⁴ “bulgu”, yanında verilen “idrak, irfan” sözcükleriyle ilgili olarak “anlayış” olarak düşünülmeli. Sözcük bu anlamıyla Konya ağzında yaşamaktadır (DS II, 1993, s. 788)

¹⁵ Buradaki “hâl”, “güç, kuvvet, takat” anlamlarında olmalı.

¹⁶ “derya” sözcüğünün bir anlamı “bilgili kimse” demektir.

Arat sözcüğün çevirisini “*olmayacak kimse*” (Arat, 1988, s. 132) biçiminde verirken dizinde “*layık olmayan*” anlamıyla yer almaktadır. Hacıeminoğlu (1996, s. 15) ve Ünlü’de de (2012, s. 142) “*layık olmayan*” anlamıyla madde başıdır. Sözcük *bolumsuz* biçimiyle Babürnâme’de de tespit edilmiş ve “hiçbir işe yaramayan” anlamı verilmiştir. Babürnâme’deki örnek şöyledir.

bu târîhda hem bardur, bisyâr sust ve bî-cur’at ve ***bolumsuzdur*** (Teres, 2009, s. 242)

Görüldüğü üzere *olumsuz* (< *bolumsuz*), Türk dili için yeni değildir. +s°z, yoksunluk bildiren ve olumsuz anlamda sıfatlar türeten bir biçim birim olduğu için *olumsuz* sözlük birimi, -yukarıdaki tarihî eserlerdeki kullanımlardan yola çıkarak- “güçsüz, anlayışsız, dayanıksız” gibi kavramları kapsamaktadır. Sözlük birimin eskiliğine karşın Türkçedeki sık kullanımı, Cumhuriyet sonrasındaki sadeleştirme etkinliğinin sonucudur ve Arapça “menfi” sözcüğünün karşılığıdır.

Türkçede *olumsuz* “1. Yapıcı ve yararlı olmayan, hiçbir sonuca ulaşmayan, gözetilen amaca veya beklenilene uygun olmayan, menfi, negatif; 2. Onaylanmayan, kabul etmeyen, aleyhte olan; 3. *mec.* Davranışları beğenilmeyen, yıkıcı düşünceleri olan, zararlı, menfi” (TS, 2011) anlamlarına gelen bir sıfattır. Sözlük birim aynı zamanda dil bilgisi ve felsefe terimidir ve üzerine yapım ekleri getirilip genişletilerek başka sözlük birimler oluşturulmaktadır.

Tablo 28:

Olumsuzdan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	İ.F.Y.E.	F.F.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olumsuz</i>	+luk			<i>OLUMSUZLUK</i>
		+lan- (< +la-n-)		<i>OLUMSUZLAN-</i>
		+laş-(< +la-ş-)	-tır-	<i>OLUMSUZLAŞTIR-</i>

- (302) Birbirine hiç benzemeyen iki duyguyu, iki zıt ucu aynı anda tutabilen biri de neredeyse hayatın bütün enerjisini, bazen olumlu bazen de ***olumsuz***, bir biçimde, bütün bedeninde ve ruhunda hissediyor.

Bağımlılığı yaratan da bu olmalı. (AA, İBY, s. 104)

(565) 1. OYUNCU —Geldik müzikalin sonuna...

KORO —(Olumsuz) Oooooooooo.

1. OYUNCU —Biraz daha devam edersek, hepimiz merkez stüdyolarını boylayacağız. (*Deliler köşesini gösterir.*) (TÖ, AŞG, s. 64)

(2127) Yetkili arkeolog herhangi bir olumsuzluk durumunda kazıyı da durdurabilirdi. Allahtan bu kazıda yetkili arkeolog Kemal olmuştu. (AÜ, P, s. 15)

(2288) Esra, bazen onun bir şeyler gizlediğini düşünmesine karşın, şu ana kadar hiçbir olumsuzluğunu görmemişti. (AÜ, P, s. 52)

(2722) Onun insanın kanını donduran çelik mavisi soğuk bakışlarını hiçbir olumsuzluk heyecanlandıramaz. Hadi canım, karısı Vartuhi kazıda olsaydı, gördüm onun soğukkanlılığını... (AÜ, P, s. 157)

4.1.2.1.8. -u-m(+lu)

Bu biçim birimlerle türetilen *olumlu* sözlük birimi, *olumsuz* sözlük biriminin karşıtıdır. Sözlük birimin yapısı, fiilden isim yapan *-m* ve isimden isim yapan *+lu* biçim birimlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. *-ml°* (< *ET -ml°g*) “türetildiği fiilin konusuna gönderimde bulunur ya da nitelendirir.” (Erdal, 2004, s. 153). Buna göre *olumlu* (< *ET bolumlug*¹⁷) “...*A* layık (olan), ...*A* uygun (olan)” anlamlarını karşılamakta, yukarıda DTO ve LÇ’de verilen anlamlardan yola çıkıldığında “güçlü, anlayışlı, dayanıklı” kavramlarını içermektedir.

Türk dilinin tarihî dönemlerinde *olumlu* ve farklı biçimlerine (*bolumlug* / *bolumlu* vb) rastlanmamıştır. Buradan, bu sözcüğün o dönemlerde bulunduğu ancak yazılı eserlerde kullanılmadığı ya da Türkçedeki türetme ve sadeleştirme etkinliği sonucunda *olumsuz*dan örneksenerek ortaya çıktığı söylenebilir.

Türkçede *olumlu* “1. Gözetilen amaca veya beklenilene uygun, yararlı, müspet, pozitif; 2. Yapıcı; 3. Onaylayan, kabul eden, lehte olan; 4. Olgulara, deneylere dayalı olarak bazı nitelikleri belli olan; 5. Davranışları beğenilen, yapıcı düşünceleri olan, yararlı” (TS, 2011) anlamlarında sıfattır. Kimi zaman yüklem önünde zarf olabildiği de görülmektedir. Ayrıca dil bilgisi terimidir. Türkçede bu

¹⁷ Olumsuz biçimin Kar. T. ile Çağ. T.ndeki tanıkları sonucunda sözlük birim, ET’de *bolumlug* biçiminde olmalıdır.

sözlük birim, diğerlerinden farklı olarak genişlemeye çok elverişli değildir ve yalnızca üzerine *+luk* biçim birimini alabilmektedir.

Tablo 29:

Olumludan Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	İ.İ.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>olumlu</i>	+luk	<i>OLUMLULUK</i>

- (1695) Serbest piyasa zihniyetiyle iktisadi açıdan olumlu bir gelişme olarak saptanan bu değişim, küreselleşmenin diğer boyutları göz önüne alındığında uluslararası piyasada rekabet içinde bulunan şirketleri birtakım sorunlarla yüz yüze getirmektedir. (YK, DÖT, s. 39)
- (2038) İnsana ve insanın yarattığı olumlu her şeye saygım o gün kesin biçim almıştır. (AK, MS, s. 137)
- (2295) Kazı başladığından bu yana Bernd’le ilk kez olumlu bir diyalog kurmuştu. (AÜ, P, s. 53)
- (2788) “Bildiğiniz gibi Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün Patasana’nın tabletlerini uluslararası bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyurma talebi vardı. Bu talep gerek üniversite, gerekse bu kazıda görev alan bizler tarafından olumlu karşılanmıştı. Basın toplantısı çarşamba günü yapılacak.” (AÜ, P, s. 178)

4.1.2.1.9. *-u-m(+sal)*

Olumsal sözlük birimin yapısı, fiilden isim yapan *-m* ile isimden isim yapan *+sal* biçim birimlerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Türk dilinde *bolumsuz* örneğinden hareketle *bolum* (< *bol-u-m*) > **olum* gövdesinin türetilmesi olasıdır. Ancak *+sAl* biçim birimi, Türkçe için oldukça yenidir. Biçim birim “Arapça +î nispet ekinin yerini tutmak üzere, Latin kökenli Fr. *+Al* “nispet bildirme, ait olma” ekinin Türkçeye uyarlanırken *siyasa* ve *ulus* gibi kelimelere getirildikten sonra *+sAl* biçiminde yanlış ayrılmasından oluşmuş bir ektir.” (Korkmaz, 2009, s. 61-62). Dolayısıyla *olumsal*, son dönemlerde türetilen sözlük birimlerdendir ve felsefeye ait bilimsel bir terim olarak kullanılan sıfattır.

Sözlük birim, TS’de (2011) “olması kadar, olmaması da mümkün bulunan, zorunlu karşıtı”, felsefede ise “rastlantısal olan; ne zorunlu ne de olanaksız olan; olabilir de olmayabilir de olan (şey)” (Akarsu, 1975, s. 128) anlamındadır. Verilen anlamlardan görüldüğü üzere sözlük birim, “mümkün, ihtimal” üzerine kuruludur. Dolayısıyla sözlük birimin türetilmesi, anlamca yakınlık gösteren *olası* sözlük biriminden örneksenmiştir. Ancak bu örnekseme, biçim bilgisel değil, anlam bilgisel yoldan gerçekleşmiştir. Bir felsefe terimi olarak *olası* sözlük biriminin yerine *olumsal* sözlük biriminin türetilmesi, sadeleştirmeyle ilgilidir ve Batı dillerine kaynak olan Lat. contingens (Alm. kontingent,, İng. contingent) karşılığı olmalıdır. Bilimsel bir terim olduğu için taranan eserlerde *olumsal* sözlük birimine rastlanmamıştır.

4.1.2.1.10. -u-m(+la-)

Türkçede **olum* biçiminden türetilen başka bir sözlük birim daha vardır: *olumla-*. Ancak bu sözlük birim, isimden fiil yapan yapım ekiyle türetilmiş bir fiildir. TS’de (2011) *olumla-* fiili yoktur, yerine edilgen biçimi olan “olumlu duruma gelmek veya getirmek” anlamında *olumlan-* vardır. Buna göre *olumla-* “(olduğunu, olabileceğini) onaylamak” veya (3220)’de görüldüğü üzere “tatlıya bağlamak” anlamındadır.

(2745) Esra telaşlanmıştı:

“Çarşamba mı? Bu kadar çabuk mu?”

“Çarşambaya daha dört gün var,” diyerek bu tarihi *olumladığını* belirtti Alman. (AÜ, P, s. 165)

(3220) Tam öfkeler yatıştı, tartışma *olumlandı* derken, “Sana inanmıyorum,” diye atıldı Kemal yeniden, [...] (AÜ, P, s. 290)

Ölçünlü dilde görülen bu türetmelerin yanı sıra Türkçe ağızlarında bulunan ancak yazı diline geçmeyen *ol-* fiilli başka türetmeler vardır. DS’den (IX, 1993, s. 3277-3279) belirlenen örnekler şunlardır: *olgaç* “iyi gelişmiş, yetişmiş”, *olgamlı* “tavında”, *olguçlu* / *oluk* “şişman, büyümeye, gelişmeye elverişli olan”, *oluk* “olgun, olgunlaşmış”, *olumcul* “olacak şey”, *olurlu* “olumlu”. Bunların yanı sıra ölçünlü dilde fiilimsi ve fiil çekim ekleriyle de *ol-* fiilinden türetilen başka sözlük

birimlerin bulunduğunu da söylemek gerekir (bk. 4.1.2.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilimsi Ekleri).

Diğer yandan –ş çatı ekli *ol-* fiilinin üzerine –m fiilden isim yapan yapım ekinin getirilmesiyle *oluşum* sözlük birimi türetilmiştir. Sözlük birim için TS’de (2011) “1. oluşma işi, teşekkül, teşkil, 2. Katman, kütle gök cismi vb.nin biçimlenme süreci” anlamları vardır. *oluşum* için verilen bu iki anlamdan ilki genel, diğeri ise gök bilimi ve yer bilimi alanında kullanılan bir terimdir. Verilen anlamlardan anlaşıldığı üzere *oluşum* sözlük birimi, “teşekkül” sözlük biriminin karşılığıdır. Taranan metinlerde *oluşum* için herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Gerek ölçünlü dildeki gerekse ağızlardaki *ol-* fiilinden türetilen biçimler, Türk dilinin yapım özelliklerinin ET’den beri aynı olduğunu göstermektedir. *Ol-* (< *bol-*) fiilinden türetilen sözlük birimlerin birkaçına Türk dilinin tarihî dönem eserlerinde rastlanmakla birlikte çoğunluğu, yeni türetmelerdir. Ancak ister eski ister yeni türetilsin, bu sözcüklerin kullanımları, Cumhuriyet sonrasında artış göstermiştir.

Son olarak *ol-* fiilli türetmeler içerisinde son yıllarda görülen karma bir kullanımdan söz etmek gerekir. Bilindiği gibi alıntı sözcüklere Türkçe, Türkçe sözcüklere de alıntı biçim birimler getirilebilmektedir. İlk kullanımlar Türkçede epey yaygındır. İkincisi için örnekler daha sınırlıdır ve bu örneklerdeki alıntı biçim birimler çoğunlukla Arapça ve Farsçadan, daha azı Batılı dillerdendir. Karma sözcük, farklı dillere ait yapıların alınıp bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bunlardan biri, son dönemlerde özellikle genç kesim ve iş insanları tarafından kullanıldığı görülen *olabilite*dir. *olabilite*, Türkçe *ol-* fiili ile İngilizce *–ability* ekinin birleştirilmiş biçimidir ve “*olabilirlik*” anlamını taşımaktadır. *olabilir* sözcüğündeki *–abil-* çekimine hem ses hem de anlam bilgisel benzerliği nedeniyle onun alternatifi olarak ortaya çıkmıştır. Türkçede diğer dillerdeki sözcüklere benzerliği nedeniyle oluşturulmuş sözcükler (*école* / okul, *bulletin* / belleten gibi) vardır. Ancak *olabilite* sözcüğü tam tersine bir oluşumdur. Türkçe *olabilirlik* yerine uydurulmuş karma bir yapıdır. Henüz ölçünlü dile girmeyen yapıyla taranan eserlerde karşılaşılmamıştır.

4.1.2.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden Fiil Yapım Ekleri

Türkçede, TS'ye göre (2011) *ol-* fiiline fiilden fiil yapım eklerinin getirilmesiyle ortaya çıkan sözlük birimler Tablo 30'da gösterilmiştir.

Tablo 30:

ol- Fiilinden Fiilden Fiil Yapım Ekleriyle Türetilen Sözlük Birimler

SÖZLÜK BİRİMİ	F.F.Y.E.	F.F.Y.E.	F.F.Y.E.	SÖZLÜK BİRİMİ
<i>ol-</i>	-u-ş-			<i>OLUŞ-</i>
	-u-ş-	-tur-		<i>OLUŞTUR-</i>
	-u-ş-	-tur-	-u-l-	<i>OLUŞTURUL-</i>
	-u-ş-	-tur-	-t-	<i>OLUŞTURT-</i>
	-u-n-			<i>OLUN-</i>
	-dur-			<i>OLDUR-</i>
	-dur-	-t-		<i>OLDURT-</i>

Tablo 30'daki sözlük birimler, aynı zamanda *ol-* fiilinin çatı özelliklerini vermektedir. Buna göre *ol-* fiili, etken çatının yanı sıra türetme biçimleri bakımından ilk olarak işteş, edilgen ve (fiili geçişli duruma getiren oldurgan işlevli) ettirgen çatı özellikleri gösterebilmektedir. Yine Tablo 30'a göre fiilin genişlemeye uygun çatı biçimleri, işteş ve ettirgen çatıdır. Geçişsiz olan *ol-* fiili, ya doğrudan ya da işteşlik biçim birimi üzerinden *-Dur-* fiilden fiil yapan yapım ekini alarak geçişli hâle gelmektedir. Fiilin edilgen işlevli tek biçimi ise *olun-* sözlük birimidir. Ancak *ol-* fiilinin etken çatı görünümündeyken edilgen çatı özelliği gösterebildiği kullanımlar göze çarpmaktadır. Fiilin böylesi bir kullanımı, kavramsal alanının yanı sıra söz dizimsel özelliklerine bağlı görünmektedir. Çünkü Türk dilinin söz diziminde etken-geçişli çatılı yüklemde nesne, edilgen çatıya geçtiğinde özne olabilmektedir. Bu durum, öznenin eylem üzerindeki aktifliği veya pasifliği ile ilgilidir. Özne, eylem üzerinde doğrudan aktif bir tutum sergilediğinde fiil etken çatıdadır. Ancak eylem üzerinde böyle bir tutumu yoksa yani pasifse bu durumda yüklem, etken çatıdayken edilgen özellikler sergileyebilir. Yani öznenin yüklem üzerindeki kontrolü, önemli görünmektedir.

Her ne kadar yüklemdeki aktiflik-pasiflik, canlı-cansız ayrımına dayanıyor gibi görünse de canlı bir varlığa ait yüklem de pasif özellik gösterebilir. Bu da doğal olarak yüklemde edilgen çatıda olmasıyla veya onun yapısına bürünmesiyle olasıdır. Bu durum, kimi zaman geçişli fiillerde ancak çoğunlukla geçişsiz fiillerde söz konusudur. *Ol-* fiilinin de geçişsiz özelliğe sahip olması, yüzey yapıda etken çatıdayken derin yapıda edilgen işlevini karşılayabildiği izlenimi vermektedir. (408)’de bu kullanım örneklenmiştir.

(408) Gençliğinde Çamlıca’daki evinden Anadolu’ya adam kaçırıp idama *mahkûm olmuştu* ama evlendiğinde bir bürokratin durgun hayatını yaşamaya başlamıştı. (AA, İBY, s. 137)

Türk dili ve benzer özelliklere sahip diller “aktif cümlede *kılıcı* (agent), pasif cümlede ise *katılımcı* (patient) için özne ve aktif cümlede *katılımcı* için nesne terimlerini kullanarak olası karışıklıkları önlemektedir.” (Palmer, 1994, s. 19). Burada dikkat edilen nokta, cümlede etken veya edilgen çatıdayken kılıcı (yani özne) ve katılımcının (yani nesne) durumudur. Etken (ve geçişli) bir cümle hem özne hem de nesne alırken, cümle edilgen çatıya geçtiğinde önceki nesne, özne konumuna geçmektedir. Yani katılımcı özne konumuna yükseltilmektedir. Ancak her iki durumda da cümlede kılıcı değildir. Doğal olarak yüklemdeki eylem üzerinde kontrolü yoktur. Palmer’a göre (1994, s. 3) kılıcı ve katılımcı dil bilgisel rolleri, özne ve nesne ise dil bilgisel ilişkileri içermektedir. Böylece dil bilgisel roller anlam bilimi, dil bilgisel ilişkiler ise söz dizimi ile ilgilidir. Bu ilişkiye göre anlam bilgisel öğeler sabit kalırken, söz dizimsel öğeler değişken olabilmektedir. Bu da, doğal olarak söz dizimini etkileyen biçim bilgisel değişimlerle olasıdır. Yani “dil bilgisel ilişkiler olarak özne ve nesnenin konumları, pasifleştirmeye değişmektedir.” (Palmer, 1994, s. 19). Bu yaklaşımla (408)’e bakıldığında *mahkûm ol-* fiilinin kontrolü, cümlede öznesine değil (cümlede özne, babaannenin eşi) kararı veren makama bağlıdır. Yani özne katılımcı, karar veren makam, kılıcı rolündedir. Zaten *mahkûm ol-* fiili, doğrudan öznenin değil, yaptığı bir olay üzerine makam tarafından verilen bir karardır. Bu nedenle (408)’de *mahkûm ol-*, biçim düzlemine yansımayan *mahkûm edil-* fiiliyle eş değer görülmektedir. Böylece yüklem de doğal olarak edilgen *mahkûm olun-* biçiminin yerini tutmaktadır. Benzer bir özellik, (844)’te de vardır.

(844) Gençliğimizde bizim lisede, Abanoz Sokağı edebiyatı iyice gelişmişti. Günahımız affola ama, gerçeği saklayanlayız; biz bu edebiyatı, Servetifünun edebiyatından iyi bilirdik. Bu sokakta geçen olayların anıları, neşe kaynaklarımızdan birisiydi. (AB, BYS, s. 37)

(844)'te ise özne (*günahımız*) cansızdır ve doğal olarak cansız varlıkların yüklem (*affola*) üzerinde kontrolü yoktur. Dolayısıyla eylemin kılıcısı, başkasıdır (dinleyen, okuyan vb). Cümledeki *günahımız* öznesi, yalnızca katılımcıdır. Dolayısıyla yüklem, yine edilgen *affolun-* yapısına uygundur. Gerek (408)'de ve gerekse (844)'te *ol-* ile *edil-* fiilleri arasında bir yakınlık vardır ve benzer kavram alanı içine girmektedir. *Ol-* fiilinin bu özelliği, kendisiyle de ilgili görünmektedir. Çünkü *ol-* fiilinin bu tür kullanımlarda başkası tarafından yapılan bir eylem özelliği göstermesi söz konusudur. Zaten fiilin çatı özellikleri de bunu doğrular niteliktedir. Çatı bakımından “bir şeyden” veya “bir şey aracılığıyla / bir şey için” gerçekleşme anlamı vardır. Tar. S.nde (V, 1996, s. 2979) *olun-* fiili için “*olmak*” alt anlamı verilmesi de, bu görüşü desteklemektedir. Çünkü edilgen ile etken yapı anlamı veriliyorsa, etkenle de edilgen yapı anlamı verilebilir.

Geçişsiz olan *ol-* fiilinin geçişli hâle geldiği türetmeler, *oluştur-* ve *oldur-* sözlük birimleridir. *oldur-*, TS'de (2011) “1. Olmasını sağlamak; 2. Olgunlaştırmak” anlamlarındadır. Fiil, *boltur-* biçimiyle ET'de de (Bayat-Aliyeva, 2008, s. 45) aynı anlamları içermektedir. Taranan eserler içerisinde *oldur-* biçimiyle tek örnek tespit edilmiş ve bu örnekte “*olgunlaştırmak*” anlamıyla kullanılmıştır. Fiilin *oldurt-* biçimine ise rastlanmamıştır. Aslında *oldur-* ile *oldurt-* arasındaki fark, söz dizimseldir. *oldurt-* “birisine bir şeyi”, *oldur-* ise “birisi, bir şeyi” yapısındadır. Yani ayırım, yönelme durumu ekli tümleç alıp almamasındadır. Başka bir deyişle *oldur-* biçiminde kılıcı doğrudan *yapan* iken, *oldurt-* biçiminde kılıcı *yaptırandır*.

(1849) Zaman bu zeytinleri, iyice olduracak, tat verecek ve evin sevilen besinlerinden biri haline getirecekti. (AK, MS, s. 40)

Fiilin *oluş-* ve *oluştur-* biçimleri, diğer fiilden fiil yapım ekleriyle türetilmiş biçimlerine göre daha yaygındır. Taranan eserlerde *oluş-* daha çok sıfat-fiil eklerini alarak sıfat-fiil öbeği içinde yer almaktadır. Ancak aldığı sıfat-fiil

eklerine bağılı olarak *oluşan* ismin yeri değışkendir. *-an* sıfat-fiilini aldığıında isim ögesi sonraya, *-tuk* sıfat-fiilini aldığıında ise isim ögesi önceye yerleşmektedir. Tabii bunda sıfat-fiil eklerinin biçim düzlemine çıkma biçimleri etkindir. *-An* sıfat-fiili, üzerine herhangi bir isim çekim ekini alma ihtiyacı uymazken, *-D°k* (yeni bir sözlük birim türetmediğı durumlarda) üzerine isim çekim eklerini almak zorundadır. Bu bağlamda aşağıdaki örnekler karşılaştırılabilir.

- (690) MİMAR SİNAN —Bu seferden geri dönerken, Barbaros Hayrettin Paşa'nın, Preveze'de, 600 gemiden *oluşan haçlı donanmasını* yendiğı haberi alındı. (TÖ, BMS, s. 145)
- (1607) Yorgun göründüğümü, gözlerimin altında *mor halkalar oluştüğunu*, (= *oluşan mor halkaları*) yaşadığım sıkıntıyı anlayışla karşıladığını ve bu zor günlerimde bana destek olmak istediğini söylüyordu. (YK, DÖT, s. 25)
- (1766) Köprüden geçilip gerçeğe ulaşıldığında net olarak anımsanamayan hisler ya da görüntülerden *oluşan* bir *yaratıcılık*, her şeyden önce inandırıcı değildi. (YK, DÖT, s. 49)
- (1898) Sevgi, hayvanlarla arasında anlayış konusunda bir *kopukluğun oluştüğunu* (= *oluşan kopukluğu*) ve bunun kaçınılmaz olduğunu o yaşında öğrendi işte. (AK, MS, s. 65)

Türkçede *oluş-* ve *oluştur-* arasında söz dizimsel değıştirim açısından bir yakınlık görölmektedir. Özellikle sıfat-fiil öbeklerinde *oluş-* çoğunlukla biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan “+*Dan*” çıkma durumu, *oluştur-* ise eksiz veya “+*°n* / +*n°n*” ilgi durumu ekli tamlayıcıyla eş dizimlidir. Her ikisi sözcük biçim de kılıcı bakımından “başkası” anlamını içermektedir ve bu tamlayıcılar aynı zamanda kılıcı rolündedir. Yine bu çatı biçimleri, *ol-* fiilinin ontolojik ve öntür (proto-type) özelliğı hakkında da bilgi verir niteliktedir. *oluş-*, “belli bir varlık kazanmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek, teşekkül etmek” (TS, 2011) anlamlarıyla doğrudan veya dolaylı bir etken, yani kılıcı istemektedir. Böylece *oluş-* fiilinde işteşlik, kılıcı için değıl, katılımcı için geçerlidir. Çünkü işteş çatıda kılıcı(lar), eylemi doğrudan yapan rolündedir. Ancak sözü edilen sözcük biçimlerde böyle bir özellik görünmemektedir. Buna göre *oluş-* ve *oluştur-* biçimlerinde kılıcı ve katılımcı, aynı anda algılanmakta ve biçim düzlemine farklı tamlayıcılarla çıkmaktadır. Bu dil bilgisel rollerin her iki çatıda benzer özelliklerle

yer alması, sözü edilen fiilleri birbirine yaklaştırabilir. Böylece bu fiiller, birbirinin dönüştürücüsü gibi görünebilir.

- (66) Kış başındaki bahar günlerinde, birden bastıran sislerin, ılık güneşlerin ve cam bilyeleri andırarak birbirine vuruşan notalar**dan oluşan** (= *notaların oluşturduğu*) kuş ötüşlerinin yaşandığı zamansız mevsimlerde hatıralar da sorular da birden çoğalıyorlar, sığırcıklar gibi. (AA, İBY, s. 27)
- (112) Kitapların **oluşturduğu** (= *kitaplardan oluşan*) dikkat çekici sahnenin kulislerinde onlar geziniyordu ve onların hayatları romanlarından, hikâyelerinden daha karmaşıktı. (AA, İBY, s. 42)
- (130) Tanrının ve bizim bilinçaltımızın **oluşturduğu** (= *Tanrıdan ve bizim bilinçaltımızdan oluşan*) bir sisin içinde, o sisin arasında gözükkenleri asla bilinçli bir şekilde kavrayamadan yaşıyorduk. (AA, İBY, s. 48)
- (1650) Bir çantadan ve Kiraz'dan **oluşan** (= *bir çantanın ve Kiraz'ın oluşturduğu*) arka tarafın hafifliği, motorun ve benim varlığımla ağır çeken ön tarafa karşı bir savaş veriyor. (YK, DÖT, s. 32)
- (1824) O gün **oluşan** (= *...nın oluşturduğu*) güven ise, hiç eksilmedi. (AK, MS, s. 30)

oluş- ve *oluştur-* fiillerinin yüklem olduğu durumlarda ise durum, biraz farklıdır. Öncelikle belirtmek gerekir ki *oluş-* ve *oluştur-* fiillerinin yüklem olma sıklığı birbirinden farklıdır. *oluş-* fiilinin yüklem olduğu kullanımlar oldukça azdır. Buna karşın *oluştur-* biçimi ise oldukça fazladır. Bu durum, metin türüne, konusuna bağlı olabildiği gibi fiilin kendisiyle de ilgili düşünülebilir. Çünkü *oluş-*, bir şeyin “varlık kazanması” olduğuna göre *oluşan* ve onu *oluşturan* ögelere ihtiyaç duymaktadır. *Oluşturan* kılıcı öge, cümlede +DAn biçim birimini alırken, *oluşan* katılımcıdır. Bu iki rolü, söz dizimsel açıdan iki ayrı öge hâlinde (kılıcı / özne, katılımcı / nesne) *oluştur-* fiili, daha kullanışlı biçimde dile getirmektedir. Ancak *oluş-* fiilinin yüklem olduğu kimi cümlelerde kılıcı ile katılımcı rolleri, aynı olabilmektedir. Bu kullanımlarda *oluş-* eylemi, “kendi kendine, kendiliğinden” meydana gelir. Ancak bu işlevi verebilmek için dönüşlülük zamirinin kullanımı zorunludur. Bu durumda *-ş* biçim birimi, işteşlik değil, dönüşlülük işlevindedir. Çünkü *oluş-*, adı üzerinde bir oluş fiili olduğu için bu tür fiiller “dönüşlü fiillerle bazı pasif fiillere benzer şekilde bir kendi kendine olma

bildirir.” (Ergin, 2000, s. 207). Buna göre “-ş eki, eylemdeki kavramın özneye döndüğünü belirten ‘dönüştür’ çatı kurar.” (Hatiboğlu, 1981, s. 144). Böylece *oluşan* (katılımcı) ve *oluşturan* (kılıcı) ögeler, özneye bulunmaktadır. Yine de +DAn ekli tamlayıcıyı alması, bu fiilin doğrudan veya dolaylı olarak “dışarıdan” bir kılıcıya ihtiyaç duyduğu anlamına gelebilir. *oluştur-* fiilinin yüklem olduğu cümlelerde ise kılıcı, doğrudan öznedir.

(1457) Bir sözcük

Onu oluşturan öğelere ayrıldığında

Yenilenebilir

Başka bir sözcüğü oluşturabilir (AB, YÖBŞV, s. 167)

(1678) Öğleden sonra ise globalleşme, dünya ekonomisi, sivil toplum örgütlerinin olası baskıları gibi konularda tartışma gurupları oluşturuyoruz. (YK, DÖT, s. 37)

(1798) Akçay köyün sırtını dayadığı dağdan koca bir pınar olarak doğuyor, hemen yatağını genişletiyor, az ötede bir gölet oluşturuyor, içinde bir sürü balık besliyor, köyden aşağılara doğru kıvrılarak uzaklaşırken, bütün bahçelere, tarlalara suyundan dağıtıyor. (AK, MS, s. 17)

(1803) Pek öyle değil. Dikkat ettin mi, çıplak bir toprağı ağaçlandırırsan, toprağı kaplayan bitki örtüsü kendiliğinden oluşur. (AK, MS, s. 20)

Ol-, geçişsiz bir fiil olduğu için fiilin edilgen çatısında özne bulunmaz. Ancak özellikle dilekçe gibi resmi belgelerde kullanılan kalıp ifadelerde (*arz olunur, rica olunur*) *olun-* fiilinin yüklem olduğu edilgen çatılı cümlelerde özne bulunmaktadır. Aslında bu özne, derin yapıda nesnedir ve *olun-* fiili, *edil-* fiiliyle aynı kavram alanını paylaşmaktadır. *olun-* ve *edil-* fiillerinin koşutluğu, başka birleşik fiillerde de göze çarpmaktadır: *fark olunmak / fark edilmek, zapt olunmak / zapt edilmek, rivayet olunmak / rivayet edilmek* gibi. Görüldüğü üzere Türkçede (ve belki Türk dilinin diğer dönem ve sahalarında) *ol-* ve *et-* fiillerinin koşutluğu, yalnızca edilgen çatıda ortaya çıkmaktadır. Yine bu koşutluk, fiillerin isimleri veya isimlikleri yüklem yaptığı yardımcı fiil işlevlerinde vardır. *et-* ve *ol-* fiillerinin anlamsal koşutluğu, Türk dilinin tarihsel dönemlerinden gelmektedir. Boeschoten (2003) Türk dilindeki *kıl-*, *et-* ve *eyle-* fiillerinin kimi kullanımlarda anlam bakımından *ol-* fiiliyle bağlantısı olduğu düşüncesindedir. Ancak anlam

yönünden ortaklaşan bu bağlantı, biçim bilgisel yoldan *ol-* fiilinin ettirgen açısıyla bağdaşmaktadır.

(...) bu fiiller az da olsa daha özel (“kur-, inşa et-” gibi) anlamlarla karşımıza çıkar. Ancak bu fiilleri “başar-” anlamıyla kullanılmış olarak da görebiliriz. (...) Bu kullanımlarda “et-” anlamlı fiillere (*b)ol-* “ol-” fiilinin ettirgeni; “X(i) Y et-” yapısındaki diğer kullanımlarda, Y’ye bir isim ve / veya sıfat olarak bakılabilir. Burada Y, “X, Y olur”a karşılık gelen küçük bir önerme olarak düşünülebilir.¹⁸ Bir başka anlam, “X *ol-*” ve “X için yer al-” yapılarının ettirgeni sayılabilecek “X’in olmasına yol aç-” anlamıdır.¹⁹ (Boeschoten, 2003, s. 153).

Görüldüğü üzere Türk dilinin tarihsel dönemlerinde *et-* fiiline karşılık *ol-* fiilinin ettirgen çatısı koşutluk içindedir. *et-* etken çatısına karşılık *ol-* fiilinin ettirgen çatısı arasındaki koşutluk, zamanla genişlemiş ve buna *ol-* fiilinin edilgen çatısı da eklenmiştir. Ancak buradaki genişlemiş koşutluk, her iki fiilin de edilgen çatısında görülen bir durumdur. *edil-* yerine *olun-* biçiminin kullanılması, olasıdır ki gerçek kılıcıyı saklı tutmak içindir. Çünkü *et-* geçişli bir fiildir ve kılıcısı daha belirgindir. Ancak *ol-* geçişsizdir ve edilgen çatısında özne yoktur. Doğal olarak *olun-* altı kişiye yöneliktir. Bu nedenle yazarın / konuşucunun, kendi kimliğini ortaya koymak istemediği ya da özneye değil, nesneye dikkat çekmek için böyle bir tercihte bulunduğu söylenebilir. Böylece edilgen çatıda “konuşmacı, dikkati, cümledeki etkinlikle ilgilenen ya da gerçekleştiren öznenen uzaklaştırır.” (Nakipoğlu, 2001, s. 136). Ayrıca birleşik fiildeki isim veya isimliğin ne olduğu da bu bağlamda önemlidir. Çünkü örneğin “*rica*” veya “*tavsiye*” olunan değil, edilen bir durumdur. (657) ve (999), bu kullanıma örnektir.

(657) 5. OYUNCU: —Yalnız, pek sayın başkan bir gecekondu halkını ilk kez göreceğinden, ürkütülmemesi, şaşırtılmaması, her ne derse sükûnetle ve usuletle dinlenmesi, önemle ***rica olunur!*** Dan dan! (*Açıklar.*) Tokmak vurmaktan yoruldum da. (TÖ, DY, s. 121)

¹⁸ Boeschoten (2003, s. 153), bu düşüncesi için Dede Korkut’tan şu örnekleri vermiştir: “*Deli Karçarı yalınca eyledi. / Deli Karçarı soyub yalınca eyledi.*” Bu örneklerde görülen *eyle-* ve *oldur-* fiillerinin koşutluğu sonucunda “Deli Karçar çıplak olur” yapısı ve anlamı ortaya çıkmaktadır.

¹⁹ Bu anlam içinse yine Dede Korkut’tan verilen örnekler şunlardır: “*Gaza eyledi / Gaza kıldı / Banı çiçek düğünün eyledi / Banı Çiçek düğünün etdi.*”

(999) Bu durumda tek kurtuluş yolu, eve hiddet değil, şefkat çekecek kadar şiddetli sarhoş dönmektir. Hafiften şöyle biraz yara-bere de tavsiye olunur. (AB, BYS, s. 86)

Edilgenlik, Perlmutter ve Postal tarafından evrensel olarak geçişli bir fiildeki nesnenin özneye yükseltilmesi biçiminde karakterize edilmiştir. Edilgenliğin iki türü vardır: kişisiz (impersonal) ve kişili (personal) edilgen. (Özkaragöz, 1986, s. 37). Edilgenlikte özne bakımından görülen bu iki tür, kök fiilin geçişli-geçişsizlik özelliğiyle ilgilidir. Ancak burada öznenin söz dizimsel olarak mı yoksa anlam bilimsel olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda tartışma vardır. Yine de genel olarak kişili edilgenlerin geçişli fiillerden edilgen çatı türetilmesiyle sağlanır. Etken-geçişli fiillerdeki özne ve nesnenin yeri, edilgen çatıda değişir. İlkindeki kılıcı özne, edilgen çatıda biçim düzleminden çıkarılır, yerine katılımcı nesne yükseltilir. Böylece nesne boşta kalır. Kişisiz edilgenler ise geçişsiz fiillerin edilgen çatı yapılmasıyla ortaya çıkar. Ancak buradaki söz dizimsel ilişki, kişili edilgenlerden biraz farklıdır. Çünkü kişisiz edilgenlerde özne yoktur veya var olan nesne, özneye yükseltilmez. Böylece hem kılıcının hem de katılımcının özneye geçmesi söz konusu değildir. *Ol-* fiilinin edilgen çatıdaki *olun-* biçimi, ikinci tür edilgenliğe, yani kişisiz edilgen türüne girer. Çünkü bu türden kullanımlarda özne pozisyonu her zaman için boştur.

Ol- fiili geçişsiz bir fiildir. Ancak dil bilimde özellikle son zamanlarda geçişsiz fiillerin çeşitli türlere ayrıldığı düşüncesi vardır ve bunların türleri farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Perlmutter'in (1978) söz dizimsel ve anlamsal yaklaşımlarla incelediği bu konu, sonraki dönemlerde biçim bilgisi, görünüş vb. bakış açılarıyla genişletilmiştir. Perlmutter'in (1978, s. 160) *nesnesizlik varsayımına* (unaccusative hypothesis²⁰) göre dillerdeki geçişsiz fiiller *belirtmesiz* (unaccusative) ve *etkilemesiz* (unergative²¹) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Belirtmesiz fiiller, nesne içerir, ancak özne içermez. Etkilemesiz fiiller ise özne içerir, nesne içermez.” (Perlmutter, 1978, s. 160). Aslında buradaki nesne içerip içermemesi, biçim düzlemindeki öznenin eylem üzerindeki rolüyle ilgilidir. Eğer özne, eylemi yapma *istemi*ne sahip bir kılıcı ise bu tür fiiller, etkilemesiz türüne

²⁰Bu terim için Nakipoğlu (2002, s. 1) “*ayrık geçişsizlik varsayımı*” karşılığını vermiştir.

²¹ Nakipoğlu (2002, s. 1) “unaccusative” için “nesneli-geçişsiz”, “unergative” içinse “özneli-geçişsiz” terimlerini kullanmıştır.

aittir. Özne, eylemin kılıcısı değil de, eylemden etkilenen bir katılımcı özelliğine sahipse bu durumda fiil, belirtmesizdir. Başka bir deyişle “özneli-geçişsiz eylemlerde, temeldeki tek üye yüzeydeki özneyle aynıyken, nesneli-geçişsiz eylemlerin tek üyesi temelde nesnedir.” (Nakipoğlu, 2002, s. 1-2). Yani yüzey yapıdaki özne ile derin yapıdaki özne eşleşirse ve eylemi etkileyense etkilemesiz, yüzey yapıdaki özne derin yapıda eylemden etkilenen nesne ise belirtmesizdir. Bu durumda *ol-* geçişsiz fiilinin türü ne olmalıdır? Bu sorunun yanıtını Özkaragöz, (1986, s. 196-207), *et-* ve *ol-* fiillerinin alıntı sözcüklerle kurduğu birleşik fiillerdeki kullanımlarıyla belirlemeye çalışmıştır. Bilindiği üzere *et-* ve *ol-* (< ET *bol-*), Türk dilinin her dönem ve sahasında isim ve isimliklerin üzerine gelerek birleşik fiil kuran işlek yardımcı fiillerdir. Bunlardan *et-*, çoğunlukla geçişli fiil kimi zaman ise geçişsiz fiil kurarken, *ol-* (E.T *bol-*) her zaman geçişsiz fiil oluşturur. Dolayısıyla aralarında hem benzerlik hem de farklılık vardır. Benzerliği, her ikisinin de geçişsiz fiil oluşturmalarıdır. Buna göre “ödünc sözcüklerle yeni fiiller yaratmak için *et-* ya da *ol-* fiillerinin hangisinin seçileceğini ne belirler?” (Özkaragöz, 1986, s. 198). Olasıdır ki bu yardımcı fiiller, geçişsizlik durumlarında birbirinden farklı türlere aittir. Özkaragöz’e göre (1986, s. 200) *et-* yardımcı fiili etkilemesiz, *ol-* ise belirtmesiz fiillerdir. Çünkü *et-* doğrudan özneye, yani kılıcıya yöneliktir. *Ol-* ise biçim düzleminde özne olan ancak derin yapıda eylemden etkilenen nesneye yöneliktir. Bu bağlamda Özkaragöz (1986, s. 200) “*Attila tifo oldu*” ve “*Sema dans etti*” cümlelerini örnek göstermiştir. Bu örneklere göre *dans et-* doğrudan kılıcı rolünü üstlenen özne ile ilgilidir. Ancak *tifo ol-*, bir nedenden dolayı anlamı verdiği için özne (Attila) etkilenen rolündedir. Dolayısıyla özne, cümlenin derin yapısında mantıksal ve anlamsal olarak nesnedir ve biçim düzlemine özne olarak çıkmıştır. Zaten Özkaragöz de bu fiillerin ayrımı için (1986, s. 202) “ödünc bir sözcük ile yardımcı fiilden oluşan bir yükleme sahip cümle, nesneden özneye ilerleme içeriyorsa ortaya çıkan yardımcı fiil, *olmaktır*. Aksi takdirde *etmek* ortaya çıkmaktadır.” kuralını ortaya koymuştur.

Belirtmesiz bir fiil olan *ol-* fiilinin edilgen çatısı, özne bakımından belirsizdir ve bütün özneleri içeren bir gönderime sahiptir. Bu özelliği bakımından kişisiz edilgenlik gösteren çatı türü için “meçhul çatı” teriminin de kullanıldığı görülür. Geçişsiz fiillerin edilgen çatısı, çoğunlukla sürekliliği işaretleyen geniş zaman veya şimdiki zaman biçim birimleriyle kullanım alanına çıkar. Böyle

kullanımlar, genel bir anlatım sağlamanın yanı sıra sözü edilen eylemin yalnızca bir özneye değil, bütün öznelerle açık olduğunu gösterir. Bu öznelere konuşmacının kendisi de dâhildir. Bu durum, *olun-* biçimi için de geçerlidir ve taranan eserlerde yüklem olduğu durumlarda çoğunlukla geniş zamanla çekimlenmiştir. *Ol-* fiilinin edilgen çatısının geniş zaman işaretleyicileri ile çekimlenmesi ve geçmiş zamana uygun olmaması, bu fiilin yine belirtmesiz bir fiil olduğu hakkında fikir vermektedir. Çünkü etkilemesiz fiillerin geçmiş zaman çekimleriyle sıklıkla karşılaşılrken belirtmesiz fiillerde böyle bir durum çok yaygın değildir.

Kişisiz edilgenlerde eylem, dolaylı olarak konuşucunun da içinde bulunduğu bir gönderimle *biz* öznesini içerebilir. Nakipoğlu (2001, s. 137) geçmiş zamandaki kişisiz edilgenlerin örtük öznesinin –ima yoluyla- konuşucuyu da içeren çoğul bir küme oluşturduğu ve böylece 1. çokluk kişi yorumunun elde edildiği düşüncesindedir. “*Dün iki saat koşuldu / Dün iki saat koştuk*” gibi. Ancak etkilemesiz ve belirtmesiz fiillerin çekimleri, eylemi yapan kişi bakımından farklılık göstermektedir. Kişisiz edilgenlikte etkilemesiz fiiller hemen her çekimde çokluk *bizi* kapsayabilirken, belirtmesiz fiiller yalnızca geniş zaman çekimleriyle böyle bir gönderimi içerebilir. Belirtmesiz fiillerin geniş zaman çekimlerinde “genel (generic) ya da var olan (existential) yorumlara izin veren” (Nakipoğlu, 2001, s. 139) kullanımlar vardır ve bunlarda ya konuşucunun deneyimlediği / yaşadığı ya da çıkarımda bulunduğu olaylar söz konusudur. Bu çekim özellikleri, geçişsiz fiillerin türleri hakkında bilgi vericidir. Çünkü geçmiş zamanla çekimlenebilen kişisiz edilgen fiiller, etkilemesiz (*yapıldı, yüründü, koşuldu* vb), geçmiş zamana izin vermeyenler ise belirtmesizdir (**ölündü, *olundu, *erindi* vb). Türkçede aslında *olun-* fiilinin geçmiş zaman çekimli örnekleri vardır. Ancak burada çoğunlukla *edil-* fiiliyle aynı kavram alanını paylaşır ya da çokluk kişiye gönderimde bulunması nedeniyle geniş zaman anlatımı vardır. (842), buna örnektir. Geniş zaman yerine –*muş* kullanılımasının nedeni, –*tur* biçim birimini kullanarak kesinlik bildirimini öne çıkarmak içindir.

- (842) Bir iş eğer sadece zevk için yapılıyorsa, amatörlük sınırları içinde kalınır. Para, ya da ne biçimde olursa olsun çıkar sağlanmaya başlanırsa *profesyonel olunmuştur.* Böyle oyuncuya artık başka sınıftan bir lisans, ya da “vesika” verilmesi gerekir. (AB, BYS, s. 36)

olun- fiilinin geniş zaman çekimli örnekleri ise şöyledir:

(915) [Seksten söz edip belki o sevgili ağabeyime kendimi bağışlatırım. Edepli olursam da, belki yukarıdakiler görmezliğe gelirler. İdare ederiz.]

Bu konuda, nasıl edepli olunur? (AB, BYS, s. 58)

(1336) Doğrusu da budur. Bunda bir tarafın yandaşı olunur. Tarafsızlar bu maça alınmaz. Bu işte, politik yelpazenin merkez partileri gibi, herkese mavi boncuk gösterilemez. Ya kadınlardan yana olunur, ya erkeklerden... Olsa olsa cephe değiştirilir (politikada olduğu gibi). (AB, BYS, s. 195)

(1419) Çocuğumla bir uçurum konuldu aramıza

Sevinci nefretten kesin çizgilerle ayıran uçurum

Ve ben -aptal gibi- hâlâ

“Bu denli kötü olunamaz” diye düşünüyorum... (AB, YÖBŞV, s. 106)

(2045) Sevgi şaşkınlık içinde. Veteriner nasıl olunur? Kızlar da olur mu? Peki kendisi? Olur, olacak. Madem ki böyle bir iş var, dağları devirecek ve hayvanlarına ulaşacak.

Ayıp olmasa, koşacak. (AK, MS, s. 141)

Yukarıda verilen örneklerdeki *-r / -maz* biçim birimlerinin işlevi, cümlelerdeki örtük öznenin ne olabileceği hakkında bilgi vermektedir. “*-Ir* eki bir zaman eki olarak kullanıldığında edensiz edilgen yapı var olan (existential) bir durum anlamı kazanmakta ve gizli özne *birileri* olarak anlaşılmaktadır. (...) Olasılık belirten bir kip görevini yüklediği durumda ise edilgen yapı genel bir anlam kazanmakta ve gizli özne *insan / herkes* olarak anlaşılmaktadır.” (Nakipoğlu, 2002, s. 4). Buna göre (915), (1419) ve (2045) örneklerinde örtük öznenin *insan / herkes*, (1336)’da ise *birileri* biçiminde düşünülebilir.

Geçişsiz fiillerin edilgen biçimleri, bir genellemedir. Bu genelleme, eylemin her özne için geçerli olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla *kim / kimin* sorularına verilebilecek açık bir yanıt yoktur. Amaç, özneye değil, nesneye odak sağlamaktır. *olun-* edilgen yapısı, kök sözcük *ol-*’tan farklı olarak yalnızca [+canlı hatta [+]insanı karşılayan bir kullanıma sahiptir. Ancak insan arka plandayken, özelliği ön plana çıkmaktadır. Bu özellik, edilgen *olun-* fiilinin

fiilimsi ekli biçimlerinde de aynıdır. Ancak alabildiği fiilimsi eklerinde çeşitlilik göze çarpmaktadır.

- (1167) “Neee? Sen ha? Arabacı İvan haa? Tam yirmi dakikadır heladaydın ha? Tıpkı prensler gibi!”
Eveet sevgili dostlar? Nasıl prens olunacağını da böylece öğrenmiş olduk. (AB, BYS, s. 143)
- (1635) Bir tahterevallide dengede durabilmek için, diğer tarafta oturanla esit olunması gerektiğini, yıllar sonra bir gece eve gelip yemek masasının üstünde Meltem’in mektubunu bulduğumda anladım. (YK, DÖT, s. 29)
- (1679) Aynı anda hayatın iki ayrı noktasında olunabileceğini biliyorum. (YK, DÖT, s. 37)

Türkçede *ol-* fiilinin doğrudan dönüşlü çatısı yoktur. Ancak cümlede “*kendiliğinden, kendi kendine*” zarflarının kullanımıyla eylemin aynı anda özneye yönelik olduğu bilgisi verilebilir. Ancak bu kullanım, fiilin yalnızca işteş çatıdaki *oluş-* biçiminde tanıklanmıştır. (bk. (1803) örneği). Ancak (1803) örneğinde de görüldüğü üzere dönüşlü çatı anlamı verebilmek için başka bir ögenin kullanımı zorunlu görülmektedir. Bu da, doğal olarak *ol-* fiilinin dış istemli / belirtmesiz (external instigation) bir fiil olduğunu düşündürmektedir. Çünkü “dışarıdan teşvik edilen durumları tanımlayan fiiller, söz konusu durumu ortaya çıkaran bir dış teşvikçiyi ima eder. Fiilin tanımladığı özel durum, fiilin öznesi olarak gösterilen varlığın iç özelliklerinden kaynaklanmaz.” (Nakipoğlu, 2001, s. 134). Böylece fiilin özellikle *oluş-*, *oluştur-* ve *olun-* çatılarında biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan bir kılıcıya ihtiyaç duyması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu kılıcı, eylemin *oluşmasını*, *oluşturulmasını* ve *olunmasını* sağlayan bir dış etkidir. Bundan dolayı *ol-* fiili, geçişsiz fiillerin belirtmesiz türüne ait görünmektedir.

4.1.2.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilimsi Ekleri

4.1.2.3.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği İsim-Fiil Ekleri

Türkçedeki isim-fiil ekleri $-\text{ş}$, $-mA$ ve $-mA\text{ş}$ 'tır. Bu biçim birimler, geçici isimler yapmanın yanı sıra işlevini yitirerek kalıcı isimler de türetir. Bu yönüyle isim-fiil ekleri, diğer fiilimsi eklerinden farklı olarak yapım eklerine yaklaşan bir görünüm sergiler. Hatta bu eklerden çoğunlukla $-mA$, daha az sayıda $-\text{ş}$, çeşitli bilim dallarında terim yapmak için kullanılmaktadır. Bu yönüyle Türkçede *ol-* fiilinden $-u\text{ş}$ isim-fiil ekiyle türetilen *oluş* sözlük birimi, hem dil bilgisi / dil bilimi hem de felsefe terimi olarak kullanılır. Dil bilgisi ve dil biliminde “eylemin belirttiği çeşitli temel kavramları (iş, devinim, edim, kılış, oluşum, durum) göstermek için kullanılan terim(dir).” (Vardar, 2007, s. 151). Felsefe terimi olarak ise “[1- sayruret 2- tekevvün]: **I.** Değişme süreci. Bu anlamda: 1- Bir durumdan öteki duruma geçiş. 2- Olanaktan gerçekliğe geçiş. 3- Sürekli değişim olayı. 4- Değişmez, zamandışı olan öze karşıtlık içinde, gerçekliğin değişen, değişim içinde olan öz belirtisi. 5- Değişmez olan, olmuş bitmiş varlıkla karşıtlık içinde, yaşamın oluşma, gerçekleşme, kendisini tamamlama niteliği. **II.** İncelenen bir konunun (bir varlığın, bir görevin, bir kurumun) oluşu; göz önüne alınan andaki durumuna değin gelişip oluşma biçimi, Yaşamın oluşumu, doğuşu ya da gelişmesi.” (Akarsu, 1975, s. 128) anlamlarındadır. Görüldüğü üzere bilim dalları, *oluş* sözcüğüne belirli bir kapsam yüklemiştir. Bu kapsam, dil bilgisi / dil biliminde eylemlerle sınırlandırılmışken, felsefede her türlü varlığı karşılar niteliktedir. Böylece *oluş*, felsefi yaklaşımla hem oluşum hem de değişim içeren bir anlama sahiptir. *oluş* sözcüğünün özellikle felsefedeki anlamlarını andıran kullanımı, taranan yazınsal türlerdeki eserlerde görülmektedir.

Bu isim-fiil eklerinden, üzerine herhangi bir isim çekim eki almaksınız en sık kullanılanı, $-mA\text{ş}$ 'tır. Ancak isim çekim ekli sözcük biçimlerle birlikte düşünüldüğünde $-mA$ 'lı kullanımlar daha yaygındır. Bu durum, yalnızca *ol-* fiili için geçerli olmasa gerekir. Çünkü Türkçede $-mA$, kimi özellikleri bakımından $-mA\text{ş}$ 'ın kullanımlarını üstlenmiş görünmektedir. $-mA\text{ş}$ isim-fiili “Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde bir daralmaya uğrayarak bazı ekleri $-mA$ 'lı ad-fiillere aktarmıştır.” (Korkmaz, 2009, s. 868). Böylece Türkçede $-mA$, $-mA\text{ş}$ 'a göre isim çekim ekleriyle daha fazla kullanım

alanına sahiptir. Bu durum, taranan eserlerden elde edilen veriye göre *ol-* fiilli kullanımlarda da gözlenmektedir. Böylece sözlük birim ve sözcük biçimler birlikte düşünüldüğünde sıklık sırası, *olma* (*olmaya, olmayı, olması, olmasının vb*), *olmak* (*olmaktan, olmaktadır vb*), *oluş* (*oluşturma, oluşu vb*) biçimindedir.

EAT > Osm. T. > T. gelişim süreci bağlamında düşünüldüğünde isim-fiillerin kullanım özellikleri, birbirine benzer olmakla birlikte 13. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar geçen sürede kullanımdan kalkan, kullanım alanı azalan biçimler de göze çarpmaktadır. Örneğin EAT'nin son dönemleri ile Osm. T.nin ilk dönemlerinde *ol-* fiilinin ardı sıra kullanılmasıyla oluşan *ol-malu*²² *ol-* biçimi, Türkçe için olası değildir: *Sitti bint Firuz ve Gülpaşa bint Abdullah örfe salınup işkençe olmalu olucak (= olmaları yakinken, olacaklarken) hamlimiz vardır dediler, ol sebepten işkençe olmadı.* (Tar. S. V, 1996, s. 2975). Türkçede *-mAlI ol-* (ve yanı sıra *-mAkII ol-*), *ol-*'ın yardımcı fiil olduğu ancak ilk fiilin değiştiği az sayıdaki kullanımlarda devam etmektedir. *ağlamalı ol- / ağlamaklı ol-* gibi.

Türkçede *ol-* fiilinin *-mak*, *-ma* ve *-uş* isim-fiilli biçimleri, anlam bilgisel bakımdan birbirinden çok farklı değildir. Zaten söz dizimsel olarak *olmak*, *olma* ve *oluş*, çoğunlukla kendinden önceki isim veya isimliği yüklem yapan yardımcı fiil işlevindedir. Bu yönüyle de kurdukları söz dizimsel öbek yapı, benzerdir. Türkçede *-mA* isim-fiil eki kimi zaman eklendiği fiilden kalıcı sözcükler türetebilir ve bu türetmelerde sıfat işleviyle de kullanılabilir. *Ol-* fiilinin de kalıcı sözcük olmamakla birlikte *-ma* isim-fiil ekini alarak sıfat olarak kullanımları Türkçe için olasıdır. Ölçünlü dilde değilse de Türkçe ağızlarında “X’ten doğma (X, annenin adıdır) Y’den olma (Y, babanın adıdır)” kullanımı vardır. “*doğma*” ve “*olma*” sözcük biçimlerindeki *-ma* isim-fiili, sıfat-fiil eki *-an* veya *-muş*’un yerini tutmaktadır. Ancak taranan eserlerde böyle bir kullanıma rastlanmamıştır. *oluş* sözcüğü, felsefi bakış açısıyla varlığı temsil eden “oluşum” ve “değişim” anlamlarını içermesi yönüyle anlam bilimsel açıdan diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrım, *oluş* sözlük biriminin *var* ve *yok* ile kurduğu birleşik sözcüklerde daha

²² Buradaki *-mAlI* (/ *-mAlI*), Türkçedeki gereklilik / zorunluluk ekinin temelini oluşturmakla birlikte, ortaya çıktığı ilk dönemlerde bu işlevden farklı bir kullanımı vardır. Bergamalı Kadri “ve dahi eger *et kaynamalı, aş pişmelü* disek bunun gibiler kezâlik ism-i mensûb degülldür. “*-lü (-lu)*” bunlarda edât-ı takrîbdür. Yanî *etiñ pişmesi ve kaynaması yakîn oldı.*” demek ma’nâsınadır.” (Avşar, 1996, s. 54) diyerek *-mAlI*’nın yaklaşma anlamı verdiğini belirtmiştir. Buna göre *-mA* isim-fiil, *+IU* ise isimden isim yapım ekidir.

belirgindir. Aslında *oluş*, *olmak* ve *olma*'daki isim-fiil eklerinin anlam bilgisel özellikleri, birbirine oldukça yakın olmakla birlikte *oluş*'un tercih edilmesi, sözü edilen özelliğin vurgulanmak istenmesi nedeniyle olsa gerektir.

(1138) Kadınla erkek arasında bir başka fark, kel olma konusunda ortaya çıkar. Böylece de anlaşılır ki kel oluş, insanlara özgü bir “değişim ve gelişim” değildir. Yalnız erkeklere mahsustur. Hanımlarda rastlanmaz. Her ne kadar erkeklik ile kellik arasında “yakın ilişkiler” bulunmuyorsa da, gerçek odur ki, kellik erkeklere vergidir. (AB, BYS, s. 134)

(1470) Varolmak çünkü bir tanımdı, bilinmesiydi varlığın ya da yokluğun, başka varoluşlar ya da yokoluşlar bağlantısında... (AB, YÖBŞV, s. 187)

(3130) Ben de seni ele geçirmek için yanıp tutuşuyordum. Galiba bu bir tür varoluş, bir tür kendini kanıtlama meselesi. (AÜ, P, s. 268)

(1138) örneğindeki *kel oluş*, metin bağlamındaki *kel olma* ve *kellik* ile benzer anlamsal ilişkilere sahip görünmektedir. Ancak özellikle *kel olma* ve *kel oluş* –metin bağlamına göre de- anlatılan olayın durumu hakkında birtakım yönlendirme yapmaktadır. Buna göre *kel olma* sonradan, *kel oluş* ise özellikle erkekler için süregelen bir durum olduğunu anlatır niteliktedir. Zaten sonrasındaki ifadeler de sözü edilen olayın kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır.

Türkçede isim-fiil ekli *olmak*, *olma* ve *oluş* anlam bilgisel yakınlıklarına karşın biçim bilgisel bakımdan benzer ve farklı özellikler göstermektedir. Bu isim-fiil biçimlerinden *olmak* çoğunlukla üzerine herhangi bir isim çekim eki almazken, *olma* ve *oluş* çoğunlukla iyelik, kimi zaman ise durum ekleriyle kullanım alanına çıkmaktadır. Bu isim-fiil biçimlerinin alabildikleri isim çekim ekleri, Tablo 31’de gösterilmiştir.

Tablo 31:

Ol- 'lı İsim-Fiillerin Biçim Bilgisel Özellikleri

	<i>olmak</i>	<i>olma</i>	<i>oluş</i>
Çokluk Eki	-	-	+
İyelik Eki	-	+	+
İlgi (Tamlayan) Durumu	-	+	+
Belirtme Durumu	- / +	+	+
Yönelme Durumu	- / +	+	+
Bulunma Durumu	+	-	+
Çıkma (Ayrılma) Durumu	+	-	+
Araç (Vasıta) Durumu	+	- / +	+
Eşitlik Durumu	-	-	-

Tablo 31'e göre *olmak* isim-fiili çoğunlukla herhangi bir biçim birim almaksızın kullanım alanına çıkmakla birlikte kimi zaman bulunma, çıkma ve araç durumu eklerini alabilmektedir. Belirtme ve yönelme durumu eklerini alabildiği kullanımlar ise yaygın olmamakla birlikte Türkçe için olası iken taranan metinlerde örneklerine rastlanmamıştır. Yönelme ve belirtme durumu ekleri, yaygın olarak *olma* isim-fiilinin üzerine gelmektedir. Bu durum, yukarıda sözü edilen *-mA*'nın kullanım alanının daralarak yerini kullanım alanı genişleyen *-mA*'ya bırakmasıyla ilgili görünebildiği gibi ses değişimlerine de bağlanabilir. Yüceol Özezen (2009, s. 100) EAT'den Türkçeye uzanan süreç içinde görülen /-k-/ > /-g-/ > /-ğ-/ > /-y-/ değişimi sonucunda yönelme ve belirtme durumu eklerinin *-mA*'nın mı yoksa *-mA*'nın mı üzerine geldiğinin belirsizleştiğini belirtmiştir. Buna göre *olmaya* biçimi *ol-ma+y+a* veya *ol-mak+a*, *olmayı* biçimi ise *ol-ma+y+ı* veya *ol-mak+ı* biçiminde çözümlenebilir. Taranan metinlerde *olmağa* ve *olmağı* biçimleri için herhangi bir örneğe rastlanmamakla birlikte Türkçe yazı dilinde bu tür kullanımlar olasıdır ve yazarların tercihi olarak yorumlanabilir. Bu iki isim-fiil biçiminin yanı sıra *oluş* isim-fiili de yönelme ve belirtme durumu eklerini doğrudan alabilmektedir.

(206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok

olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile olmadığımız, heyecanlı olduğu kadar sakin, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA, İBY, s. 71-72)

- (216) O deprem başladığında gerçeklere sarılanlar, sarıldıkları gerçeklerle birlikte yokoluşa kayar, gerçeklerden kopmayı göze alanlar “eldoroda”ya, altın kente ulaşır. (AA, İBY, s. 73)
- (686) MİMAR SİNAN —Bir gün geldi ki, artık kendimi göstermek için fırsat gözlemeye başladım. Çünkü bilgiyle dolmuştum, taşmak üzereydim. İlk fırsatı, 1554 yılında yakaladım. 44 yaşındayken. Gençler, dikkatinizi çekerim. Bu, bazı insanlarımızın, nerdeyse emekli olmayı düşündükleri bir yaştır. (TÖ, BMS, s. 143)
- (953) Bunu önleyen, ama ne yazık ki artık yok olmaya yüz tutan ulusal alışkanlıklarımız içinde, “koltuk meyhaneleri” vardı. (AB, BYS, s. 73)
- (1450) Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir
Yetti parmaklarının bir dokunuşu
Geleceği birdenbire duyumsamak
Birdenbire duyumsamak varoluşu
Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir (AB, YÖBŞV, s. 153)
- (1661) Beni akademisyen olmaya yönlendirmek istediklerini biliyordum. (YK, DÖT, s. 34)
- (1928) “Doğrusunu isterseniz öğretmenim, iki kolum varken bile pek düzenli bir kız değildim ben. Bundan sonra düzenli olmayı öğreneceğim.” (AK, MS, s. 82)
- (2136) Öncelikle yitirdiği güveni yeniden kazanmalı, en azından dün gece yatağa girmeden önceki kadar sakin olmayı becerebilmeliydi... (AÜ, P, s. 16)
- (2206) Babam zamanımın büyük bölümünü destanlara, efsanelere ayırmamı hoş karşılamazdı ama büyükbabamla tartışmaktan kaçındığından olacak bana engel olmaya da kalkışmazdı. (AÜ, P, s. 32)

Türkçede -mAk, -mA ve -ş isim-fiillerinden yalnızca -ş çokluk ekini almaktadır. Buna bağlı olarak *ol-ma+lar ve *ol-mak+lar biçimlerine taranan eserlerde karşılaşılmamıştır. Aslında Türkçede -mA isim-fiilinin üzerine çokluk eki gelebilmesine karşın olma isim-fiili çokluk ekini almamaktadır.

(325) Bir de zamana bağılı olmayan ani kayboluşlar vardı. (AA, İBY, s. 108)

Türkçede bulunma ve çıkma durumu ekleri, isim-fiil eklerinden *-mA*k ve *-uş* isim-fiillerinin üzerine gelebilirken, *-mA* isim-fiiliyle çekimlenmemektedir. Böylece **ol-ma+dan* ve **ol-ma+da* örnekleriyle karşılaşılmamaktadır.

(161) Peki, o şiddetli altüst oluşta kendine değil de sevdiğine sarılanlar, kendi yatağını sakın tutup karanlık çamurlarıyla sürüngelerini oldukları yerde, derinliklerde tutabilenler bunu nasıl yapıyorlar? (AA, İBY, s. 57)

(261) [...] alacakaranlık bir kayboluştan çıkıp yeniden parçalarımızı bir araya topladığımızda içimizde ya bir zenginlik, bir çoğalma ya da bir eksiklik, bir yoksullaşma hissederiz. (AA, İBY, s. 90)

(1236) Mutlu veya mutsuz olmakta, iyimserlik ile kötümserliğin etkili olduğunu çok duyarız. (AB, BYS, s. 163)

(1700) [Hep düşünmüşümdür; üniversite sınavında bir soru eksik ya da bir soru fazla çözseydim. Yani sıralamamdaki okullardan bir diğerine girmek zorunda kalsaydım. Acaba o zaman her şey farklı olur muydu? Daha Önce Tanışmış mıydık Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu?] Daha az içerdim, her gün sakal tıraşı olurdum, cocuk sahibi olmaktan korkmazdım. (YK, DÖT, s. 40)

(1897) Onlar Sevgi'yi seviyorlardı. Onunla birlikte olmaktan kıvançlıydılar. (AK, MS, s. 65)

(3015) Elini şefkatle okşadım, yüzüne, gözlerine sevgiyle baktım ama bedenimi ondan uzak tutmaya çalıştım. Çünkü onu öpmekten, giysilerimi çıkarmaktan, onunla sevişmekten, yeniden başarısız olmaktan korkuyordum. (AÜ, P, s. 239)

Türkçede ilgi (tamlayan) durumu eki, *olma* (*ol-ma+nın*) ve *oluş* (*ol-uş+un*) üzerine gelebilirken *olmak* üzerine (**ol-mak+ın*) hiç gelmemektedir. Bu kullanım, yalnızca *ol-* fiili için değil, diğer fiiller için de geçerlidir.

(1229) Peki, mutsuz olmanın tüm yolları kapalı mı ki? Değil elbet. (AB, BYS, s. 162)

(1461) Duruyorum yokoluşun dört yol ağzında

Dört yolda birden yok oluyorum... (AB, YÖBŞV, s. 169)

- (2297) Ona göre babam uğursuz bir tohum, vefasız bir evlat olmanın ötesinde Fırat kıyılarının en iyi eğitilmiş alçağıydı. (AÜ, P, s. 54)

Diğer yandan Türkçede iyelik ekleri, *olma* ve *oluş* isim-fiillerinin üzerine sıklıkla gelebilmektedir. Ancak sıklık bakımından *olma*, *oluş*'a göre oldukça fazladır. *olmak* ise iyelik ekleriyle çekime girmez. Görüldüğü üzere ilgi ve iyelik eklerini alabilmesi bakımından *olma* ve *oluş* birbirine benzer biçim bilgisel ve söz dizimsel özellikler göstermektedir. Buna bağlı olarak her iki isim-fiil de isim tamlaması içinde yer alabilmektedir. Üzerine aldıkları ilgi (tamlayan) ve iyelik eklerine göre isim tamlamasında tamlayan veya tamlanan işlevinde kullanılabilmektedir.

- (49) [*Bizim*] Onun için değil miydi zaten bize kendimizi unutturanlara, aşka ve sanata hayran olmamız, onun için değil miydi zaten âşık olduklarımızı bir tanrı ya da tanrıça gibi görmemiz, onların bir mucizeyi gerçekleştirdiklerine, bizi değiştirdiklerine inanmamız? (AA, İBY, s. 21)
- (974) [*Benim*] Böyle zamanlar, benim yalnızlığım değildir. Sevdiklerimle, gerçek birlikte oluşumdur. (AB, BYS, s. 80)
- (1139) Akıllı bir adam kafasını kullanırken, güzel bir kadın gördüğünde onu döndürmesini de bilen kişidir. “Bir erkeğin çekici oluşunu, güç ve para sahibi bulunması tamamlar” (sirasını sakın ha şaşırmadan) derler. (AB, BYS, s. 135)
- (1775) [*Benim*] Bu kadar genç yaşta, birçok kişinin dikkatini çekebilmiş olmam içimdeki aşkı yeniden alevlendirdi. (YK, DÖT, s. 50)
- (2017) [*Onların*] Isıttı onları, var oluşlarını görmeden izledi, merak etti, dahası özledi. (AK, MS, s. 125)
- (2218) “Onları hiç tanımıyorsunuz. Onlar için önemli olan kargaşa çıkarmaktır. Bunun için ellerinden geleni yapmaktan çekinmezler. Sizin bilimle uğraşıyor olmanız umurlarında bile değildir.” (AÜ, P, s. 35)

olmak, *olma* ve *oluş* isim-fiillerinin ilgi (tamlayan) ve iyelik eklerini alıp alamamasına göre tamlamalardaki yerleri değişkendir. Bu isim-fiillerden *olma* ve

oluş'un sözü edilen biçim birimleri aldığı tamlamaların yapısı açıktır. Ancak eksiz biçimleriyle oluşturduğu tamlama yapıları üzerinde durmak gerekir. Bilindiği üzere isim tamlamalarında tamlayan ögenin ilgi (tamlayan) durumu ekini almadığı yapı, belirtisiz isim tamlamasıdır. *olmak* isim-fiili, ilgi (tamlayan) durumu ve iyelik eklerini almadığı için belirtili isim tamlaması içinde ne tamlayan ne de tamlanan olabilir. Ancak belirtisiz isim tamlaması kurabilir ve bu tamlamada tamlayan ögesini karşılayabilir.

(1315) “Ünlüsünüz... Ama ben çok daha ünlüyüm. Hatırlarsınız ya, size bir kitap müsveddenizi geri yollamıştım. Böylece çağımızın en büyük eşiği olmak hakkını kazandım. Öyle değil mi?” (AB, BYS, s. 185-186)

(1400) Şu yoksul, ıssız sokaklardan geçerken akşamüstleri
Elimde yiyecek filesi, evime doğru
Siliniyor sanki zihnimin yorgunluğu
Isıtıyor halkımın ozanı olmak duygusu içimi (AB, YÖBŞV, s. 77)

Türkçede yukarıda verilen örnekler (1315 ve 1400), yerini büyük oranda *olma* isim-fiilinin ilgi (tamlayan) durumu ekli biçimine (*ol-ma+nın*) bırakmasına karşın bu isim-fiil de isim tamlamasının tamlayanı olduğu durumlarda eksiz olabilmektedir. Bu durumda *olma*'nın belirtisiz isim tamlaması kurabildiği söylenebilir. Ancak bu yapıda düşünülmesi gereken bazı özellikler göze çarpmaktadır. İlki *olma*'nın tamlama içinde eksiz kullanılabilmesi, *olmak* biçimini örneksediğini düşündürebilir. Örnekmeye göre *-mA*'ın ilgi (tamlayan) durumu ekini almaması, *-mA*'yı da etkileyerek eksiz kullanılabilmesine olanak sağlamış olabilir. Ayrıca BT'de *-mA*'ın kimi özelliklerini tarihsel süreç içerisinde *-mA*'lı isim-fiilin üstlendiği bilinmektedir. Buna göre kurulan tamlamanın belirtisiz isim tamlaması olarak değerlendirileceği açıktır. İkincisi ise ilgi (tamlayan) durumu ekinin eksiltilmiş olabileceğidir. Bu eksiltme, özellikle kendinden öncesinde ilgi (tamlayan) ve iyelik ekli başka ögelerden sonrasında geldiği durumlarda daha belirgindir. Çünkü tamlamada sözü edilen biçim birimlerin kullanımı, sonrasında ilgi (tamlayan) durumu ve kimi zaman iyelik eklerinin eksiltilmesine olanak sağlamaktadır. Böylece eksiltilmiş görünen tamlamanın belirtili isim tamlaması olduğu söylenebilir. Eksiltme yalnızca *olma* isim-fiil için değil *oluş* için de geçerlidir. Aşağıdaki örnekler, bu düşünceye uygun görünmektedir.

- (1231) Hiç kimsenin ölümü, dünyanın sonunu getirmiyor. Getirmeyecek de. Kuruluş böyle... Çekinmeden söyleyelim: Dünyanın güzel oluş[unun] sebeplerinin başında, ölüm geliyor. (AB, BYS, s. 162)
- (1668) Üç yıl önce bir yayınevinde düzeltmen olarak çalışmaya başlamıştım. Ucundan kıyısından da olsa edebiyat dünyasının içinde olma[nın] fikri hoşuma gitmişti. (YK, DÖT, s. 36)
- (2675) “Savaşsız bir tarih düşünebilir misin? Sosyoloji, ekonomi, psikoloji? Tıbbın en çok ilerlediği evre bile Nazilerin Yahudi kobaylar üzerinde çalışmalar yaptığı dönem. Savaş insanoğlunun varoluş[unun] biçimlerinden biri. Hem toplumsal, hem de bireysel olarak böyle bu.” (AÜ, P, s. 148)

Eksiltme, yalnızca tamlama içerisindeki isim-fiillerde görülmemektedir. Kendinden önce herhangi bir tamlama ögesi bulunmayan ve eksiz kullanılan *olma* ve *oluş* isim-fiilleri için de ilgi (tamlayan) durumunun eksiltildiğinden söz edilebilir. Bu yönüyle de tamlamanın yapısı, yine belirtili isim tamlaması olarak değerlendirilebilir. Aslında bu tür kullanımlar, yazarın bir “üslup” ve “tercihi” olarak değerlendirilebilir. Çünkü eksiz *olma* ve *oluş*, taranan metinlerde çoğunlukla BYS’de görülmektedir.²³

- (868) Film yıldızı olma[nın] hevesindeki bir Fransız aile kızı, Paris’in Champs-Elysee Bulvarı’nda yürüyor. Peşinden gelen bir delikanlı, sonunda dayanamayıp konuşmaya başlıyor. (AB, BYS, s. 41)
- (995) Daha dünyaya gelirken mutluluğa daha yakın olma[nın] şansı, erkek değil hanım doğmakla başlar. (AB, BYS, s. 84)
- (1468) Romancı duydu bu bütünsel varoluş[un] anını, ölümsüzleştirdi ırmağı, göğü, kuşları, ağaçları, ihtiyarı ve gömleğini... ve hayat kaldığı yerden akmaya devam etti sonra... (AB, YÖBŞV, s. 185)
- (2339) Mitannuva, karısı Tunnavi’nin ölümünden sonra uzun yıllar kimseyle evlenmemişti ama yaşlılık günleri başlarken Tanrıça Kupaba ona yeniden âşık olma[nın] fırsatını verdi. (AÜ, P, s. 64)

²³ Bu kullanımlar, şu örnekle karşılaştırılabilir: “(1574) *Şu anda, arabamın tam ortasından uçurumun kenarında asılı kaldığımı söylediğimde, nefis bir sohbet konusu bulmuş olmanın heyecanıyla gözleriniz parlamıştır belki de.* (YK, DÖT, s. 31-32)” Bu örnek, nasıl ki “bulmuş olma heyecanı” biçiminde kullanılabilirse, eksiz görülen örnekler de ilgi (tamlayan) durumu ekiyle kullanılabilir.

Görüldüğü gibi eksiz *olma* ve *oluş* isim-fiillerinin tamlamadaki kullanımları ve kurulan tamlamanın yapısı, tartışmaya açık görünmektedir. Herhangi bir eksiltmenin olmadığı görüşü kabul edilirse belirtisiz isim tamlaması yapısı kurulmuş olacaktır. Buna göre *olma* ve *oluş*, hem tamlayan hem de tamlanan olacaktır. Eksiltme olduğu görüşü düşünülürse belirtili isim tamlaması söz konusudur.

olma ve *oluş* isim-fiillerinin tamlayan olduğu isim tamlamalarında işlev kaybindan da söz edilebilir. Bu isim-fiillerin ilgi (tamlayan) durumu eki almaksızın isim tamlamasında tamlayan olarak işlev gördüğünden söz edilmişti. Bu tamlamalarda tamlanan ise iyelik 3. kişi ekiyle çekimlenmiştir. Ancak tamlanan, 1. ve 2. kişi iyelik ekleriyle çekimlendiğinde, bu biçim birimler, iyelik 3. kişi eklerini öteleyerek onun işlevini üstlenmektedir. Böylece iyelik 3. kişi eki işlevini yitirerek bağlayıcı ünlüye dönüşmektedir. Aksi hâlde iki farklı iyelik eki üst üste gelecektir ancak böyle bir durum, Türkçe için olanaklı değildir. (1699) örneği, bu açıdan değerlendirilebilir.

(1699) Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu? (YK, DÖT, s. 40)

(1699)'daki tamlama, iyelik 1. teklik kişi eki olmadan “*iki büklüm olmama keyf+i*” biçimindedir ve *+i*, iyelik 3. teklik kişi ekidir. Ancak (1699)'da tamlama “[benim] *iki büklüm olmama keyf+i+m*” biçimindedir ve iyelik işlevini *+m* biçim birimi karşılamaktadır. Böylece önceki tamlamadaki iyelik 3. teklik kişi eki, bağlayıcı ünlü özelliği kazanmış görünmektedir. Benzer durum, (1971) için de geçerlidir.

(1971) Ben... Sizlere ne zamandır vermeye çalıştığım insan ve hayvan sevgisinden, bunun kadar önemli saydığım, hoşgörülü olma öğüdünden uzaklaştım ve hayvanları düşmanmış gibi gösterdim. (AK, MS, s. 102)

hoşgörülü olma öğüd+ü: iyelik 3. teklik kişi eki

hoşgörülü olma öğüd+ü+m: iyelik 1. teklik kişi eki

Tablo 31'e göre üç isim-fiilinin üzerine alabildiği isim çekim eki, araç durumudur. Ancak taranan metinlerde *olmak* ve *oluş*'un örnekleri varken *olma*'nın örnekleriyle karşılaşılmamıştır. Nedeni, *olma*'nın araç durumu ekini doğrudan değil de iyelik ekleri üzerinden alabilmesidir. Ayrıca üç isim-fiilin alamadığı tek isim çekim eki, eşitlik durumudur. Her ne kadar Ali Yüce'nin (2006) *Olmaca* adlı bir şiir derlemesi varsa da, bu türetim anlık bir oluşum olarak görülebilir. Yine Tablo 31'e göre isim çekimine en uygun isim-fiil biçimi, *oluş*'tur. Çünkü diğer iki isim-fiilden daha fazla isim çekimine girebilme potansiyeline sahiptir. *oluş*'un bu özelliği, biçim bilgisel görünümleri bakımından diğer iki isim-fiille bağlantı kuran bir yapıya sahip görünmektedir. Çünkü çekim özellikleri, kimi zaman *olmak* kimi zamanda *olma* isim-fiiliyle ortaklık taşımaktadır.

Türkçede bu isim-fiillerden *-mAk*, diğerlerinden farklı olarak üzerine gelen *-sIzIn* ile birlikte zarf işlevli *-mAksIzIn* ($\leftarrow -mAk + sIz + I + n$) yapılanmasının içerisinde yer almaktadır. Bu zarf yapısı, yine Türkçedeki *-mAdAn* zarf-fiilinin alternatifini oluşturmaktadır.

(1656) Biber uykusunun arasında kaşınıp duruyor ve ben kaşınmak için bile elimi kaldıracak gücüm *olmaksızın*, gecenin en yalnız saatinde geçmişimi okuyorum. (YK, DÖT, s. 33-34)

(1840) Kendisine kahvaltıda ekmeğinin arasına konularak verilen çökelekler *olmaksızın* da karnı doyduğu için, yağlı çökelekleri özenle temizlenmiş yerlere koyup duruyor Sevgi. (AK, MS, s. 36)

-mAk isim-fiili ayrıca BT'nin EAT döneminde daha sık görülen ancak tarihsel süreç içerisinde kullanımı azalarak Türkçede eskicil bir kullanım olan *-mAklık* yapısında da vardır. Her ne kadar *-mAk* isim-fiilinden genişlemiş olsa da *-mAklık* ile *-mAk*, EAT'de aynı işleve sahiptir (Gülsevin, 1997, s. 122) Ancak Türkçedeki kullanımları bakımından aralarında farklılık görülmektedir. (1391)'deki örnekten hareketle *-mAk*, iyelik eklerini alamazken *-mAklık* biçim birimi, iyelik eklerini alabilmektedir.

(1391) Anladık ki bir kez daha
Bizim gücümüz

Bu koskocaman dünyada

Yalnız olmamaklığımızdır... (AB, YÖBŞV, s. 61)

Türkçede *-mAk* ve *-mA* isim-fiilleri üzerinde *+DA* bulunma durumu ekini alarak *-(°)yor* biçim biriminin yanında zaman bakımından şimdiyi, görünüş bakımından sürekliliği / sınırlar arasılığı işaretleyen daha formel bir biçim birimi oluşturmaktadır. (bk. 4.1.1.1.1.4. *oluyor* Çekimi).

Ol- fiilinin üzerine gelen *-mak*, *-ma* ve *-uş* isim-fiil ekleri, söz dizimsel özellikleri bakımından da benzerlik ve farklılıklar göstermektedir. Örneğin Türkçede gereklilik / zorunluluk çekiminde *-mAk* ve *-mA* işlevsel olarak benzerlik gösterir niteliktedir. Türkçede gereklilik / zorunluluk çekimi, biçim bilgisinin yanı sıra söz dizimsel olanaklarla da karşılanmaktadır. Bu söz dizimsel yapıların kimisi, *-mAk* ve *-mA* isim-fiil eklerinin de yer aldığı kullanımlarla kurulmaktadır (bk. 4.1.1.1.2.2. Gereklilik Çekimi). Ancak bu isim-fiil ekleriyle kurulan gereklilik / zorunluluk çekimi, özne bakımından farklılık taşımaktadır. *-mAk gerek* / *-mAk lazım* gibi çekimlerde özne bütün kişileri kapsayan bir gönderim sergilerken, *-mA* isim-fiilli yüklemın gönderimde bulunduğu özne, iyelik ekinin yardımıyla biçim düzleminde belirginlik kazanmaktadır. Çünkü *-mA* isim-fiilli yüklemde iyelik eki, tamlayanın yanı sıra eylemin kılıcısına da gönderim sağlamaktadır.

(1660) Bu ziyaretlerden birinde bölüm başkanımız Tuğrul hoca, çok uluslu bir şirketin dünyanın çeşitli ülkelerinden başarılı öğrenciler için özel bir program düzenlediğini söylemişti. Bunun için yüksek bir mezuniyet ortalamasına sahip olmak, okul tarafından önerilmek ve yapılacak iki aşamalı sınavda başarılı olmak gerekiydi. (YK, DÖT, s. 34)

(1660) örneği, biçim düzleminde her ne kadar 3. teklik kişi ile çekimlenmişse de derin yapısında bütün özneleri kapsayan edilgen yapıyı karşılamaktadır. Bu yönüyle belirtilen şartlara sahip herkese açık bir gönderimi vardır.

(1529) Faik Işıkal. Lise mezunu. Çeşitli devlet dairelerinde memur olarak çalıştı. Hiç evlenmedi. Hayatı boyunca, insanları şaşırtacak bir şey keşfetmeye çalıştı... Başaramadı.

Ama bir kahraman olmak için başarmış olması gerekiydi. (YK, DÖT, s. 11)

(2481) “Benim de Tim’in yanında olmam gerekir,” diye düşündü Esra. Belki kendi işiyle uğraşırsa aklının böyle çözümü zor konulara takılmasını önlerdi. Doğru düşünmekten söz ederdi felsefe doktoru olan babası Salim Bey. (AÜ, P, s. 100)

(3371) “Araştırma yapmam için bu söylediklerinin doğru olması lazım. Bu bilgiler güvenilir yerden mi? Yoksa yine şu işgüzar aşçın mı söyledi?” (AÜ, P, s. 330)

-mAk isim-fiilli gereklilik / zorunluluk çekiminde özneye açıkça gönderim yapılmak istendiğinde “zorunda” kullanılmaktadır.

(1136) “Biz kadınlar, erkekler bizi sevsin diye güzel olmak zorundayız. Biz onları sevelim diye de, aptal olmamız gerekiyor.” (AB, BYS, s. 134)

(2274) Arkeologlar, öteki bilim adamları gibi yalnızca kendi konusu olan şeylerle ilgilenmek durumunda değillerdi, onlar aynı zamanda usta bir organizatör, insanlarla iyi ilişkiler kurabilen bir psikolog da olmak zorundaydılar. (AÜ, P, s. 49)

Türkçede yüklemi isim olan doğrudan aktarmalardaki *i-* (< ET *er-*) ve *+D°r* (ET *turur*) ekli bir cümle dolaylı aktarmaya dönüştürüldüğünde sözü edilen bu dil bilgisel ögeler, yerini *ol-* (ET *bol-*) fiiline bırakır. Ancak fiillerin her isim-fiil ekiyle dönüşüm gerçekleştirmeyeceği de açıktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki *ol-* fiilinin üzerine gelen *-mak* isim-fiili, cümlede doğrudan bir isim yüklemi oluşturabilirken, *-ma* ve *-uş* isim-fiil ekleri, üzerine iyelik eklerini alarak yüklem olabilmektedir. Aslında isim-fiil ekli *oluş*’un da doğrudan yüklem olabildiği sınırlı kullanımlara rastlanmakla birlikte ((1145) *Kastettiğim şey “dazlak” olustur. Saçlı kelleyi, sakal tıraş eder gibi kazımdır.* (AB, BYS, s. 135)), bu kullanımlarda *olmak* isim-fiiline yaklaşan ve hatta onun yerini alan bir özelliğe sahip görünmektedir. Böylece doğrudan yüklem olma özelliği bakımından dolaylı aktarmalara daha elverişli isim-fiil eki *-mAk*, daha az sayıda ise *-°ş*’tır. *-mA* isim-

fiili ise bu aktarmalara uygun değildir. Buna göre *olmak* ve daha sınırlı olarak *oluş* isim-fiilleri, dolaylı aktarmalarda *olmak ol-* (*olmak olan, olmak olduğunu vb*) *oluş ol-* (*oluş olduğu vb*) dönüşümleri gösterebilirken, *olma* isim fiilinin **olma ol-* dönüşümleri yoktur. Ancak dolaylı aktarmalardaki dönüşümlerin değişmez ögelerinden biri olan *ol-* fiilinin isim-fiil ekli biçimlerinde iki aynı fiilin üst üste gelmesi, çokça benimsenen bir kullanım değildir. Bu nedenle taranan metinlerde isim-fiil ekli *ol-* fiilinin dolaylı aktarmalardaki dönüşümleri için herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Yalnızca *olmak* isim-fiilinin doğrudan yüklem olduğu örnekler vardır.

- (871) Yaptıklarımızın en masumu, doktordan kaçmak, aldanmaya *gönüllü olmak*. (AB, BYS, s.43)
- (1065) Amacım sadece, ölüm evli çiftleri ayırmaya kadar, *barıştan yana olmaktır*. (AB, BYS, s. 108)
- (3114) İki taraf için de karanlıkta yapılması gereken tek şey, *sessiz, uyanık, tetikte olmaktır*. (AÜ, P, s. 264)

Ol- fiilinin üzerine *-ma* isim-fiili, iyelik 3. teklik kişi eki ve yönelme durumu ekinin gelmesiyle oluşan *olmasına* (< *ol-ma+sı+n+a*), söz dizimsel olarak iki türlü görünüm sunmaktadır. İlki, aynı türden iki sözcüğün arasına gelerek pekiştirme işleviyle kullanılmaktadır. Buradaki dizimsel birleşim “*X olmasına X (idi / imiş / -D°r)*” biçimindedir. Burada *olmasına* biçiminden önceki sözcük çekim eksiz isim, sonraki isim ise yüklemidir. İkincisi ise *ol-* fiilinin asıl veya yardımcı fiil işleviyle ortaya çıkan “*X olmasına ol- (du / muş / olacak vb.)*” dizilimidir. Özellikle ikinci dizilimde bütün fiillere açık bir kullanım görülmektedir. *sabah olmasına oldu, gelmesine gelecek, çalışmasına çalışıyor* gibi. Ancak *fil + mAsInA* yapısı, içinde bulunduğu cümleyi, bağlaçla bağlandığı sonraki cümleyle ilişkilendirmektedir. İki cümle arasındaki ilişki, “ama, fakat, lakin” bağlaçlarıyla kurulan çelişki, uyarı, şart veya beklentiye dayalıdır. Dolayısıyla ilk cümle, sonrasında gelen ve asıl düşüncüyü yansıtan başka bir cümlelerin kurulmasını sağlayan bir giriş cümlesi niteliğindedir. Bu yapıda değerlendirilmesi gereken bir konu vardır. O da, “*X olmasına X (idi / imiş / +D°r)*” ile “*X olmasına ol (du / muş / olacak vb)*” söz dizimleri arasındaki ayrımdır. Bu iki dizilim arasındaki ayrım, zamana yayılım noktasında farklılık

taşımaktadır. Örneğin yüklemnin geçmiş zaman olduğu kullanımlar ele alındığında ilk dizilim, yani “*X olmasına X idi*”, geçmiş zamanda işaretlenmekte birlikte kendi içerisinde sürekli bir duruma gönderim yapmaktadır. İkincisi ise yine geçmiş zamandadır, ancak bu kez bitmiş / son sınıra ulaşmış bir eylemden söz edilmektedir. Ayrıca bu tür söz dizimlerinin bütününde *ol-* fiiliyle oluşturulmuş bir birleşik fiilden söz etmek olası görünmemektedir. Çünkü örneğin Türkçede “*mutlu olmasına mutlu*” gibi bir söz diziminde “*mutlu ol-*” birleşik fiilinden söz edilebilirken “*masa olmasına masa*” gibi bir dizilimde “*masa ol-*” gibi bir birleşik fiilden söz edilemez. Ancak söz dizimsel ilişkisi ne olursa olsun “*X olmasına*” yapısı, sonrasında gelen “*X (idi / imiş / -D°r)*” yüklemnin pekiştiricisi olarak değerlendirilebilir. Yine bu söz dizimsel ilişkileri karşılamak için olumsuz formunun bulunmaması nedeniyle (**olmamasına*) bu yapının kalıplaştığını veya kalıplaşma aşamasında olduğunu da söylemek gerekir.

(661) 5. OYUNCU —(*Gittikçe sesini yükselterek*) “Oy bana oylar bana ey millet, oy bana oylar bana ey millet...”

2. OYUNCU —*Türkçe olmasına Türkçe...* Değil mi?

3. OYUNCU —Valla billa Türkçe! (TÖ, DY, s. 122)

(1753) Annem de *memnundu memnun olmasına* ama bir iki tane de sûre ezberlesem hiç fena olmayacaktı. (YK, DÖT, s. 48)

Türkçede isim-fiil ekleri üzerine edatları alarak edat öbekleri kurabilmektedir. Ancak *-mA* isim-fiili, *-mA* ve *-°ş* isim-fiillerinden farklı olarak bu öbek yapılarında iyelik eklerini almaksızın doğrudan isim ögesi işleviyle yer almaktadır. Buna göre Türkçede *olmak* isim-fiili, edat öbeğinin iyelik eksiz isim ögesi iken, *olma* ve *oluş* isim-fiilleri iyelik ekleri aracılığıyla edatlara bağlanmaktadır. Ancak *ile* edatıyla birleşmelerde üç isim-fiil biçiminin edat öbeğinin iyelik eksiz isim değişkeni *olma* bakımından ortaklık taşıdığı görülmektedir. Bu kullanımlarda *olma ile* (veya *olmayla*) ve *oluş ile* (veya *oluşla*), oldukça sınırlı sayıdadır.

(198) İki ünlü yazarın “aşk”la başlayan anlatımı da bir *yokoluşla* tamamlanıyor. [...] Nedir bu, aşkla *yokoluş* arasındaki ilişki? (AA, İBY, s. 70)

(232) Bir yavruya *adanmış olmak gibi* bir kutsallıkla sarmalanmış kadın

bedeni, tam da o kutsal adanmadan dolayı mı orospuluğu keşfediyor?
(AA, İBY, s. 78)

(1311) “Güzel bir kitap, her şeyden önce bir okuma aracıdır. Ancak, aynı zamanda bir sanat eseridir, bir kişisel karakter ifadesidir. Hür olma ile geçerlik kazanan kişisel düşüncenin, bütün belirtilerini taşır.” (AB, BYS, s. 184)

(1314) Sayın profesör, hâlâ saraylı olmakla övünen hanımefendiye soruyor:
(AB, BYS, s. 185)

(1657) İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştum. (YK, DÖT, s. 34)

(1926) “Evet” dedi Sevgi. Bütün yüreğiyle haklı bulmuştu doktoru. “Köyde kimsenin işine yaramam. Hem kendimi kurtarmak, hem de çevreme yararlı olmak için gayret edeceğime söz veriyorum.” (AK, MS, s. 81)

(3065) Bunları söylerken gözyaşlarımı hep tuttum; çünkü ben, artık büyük kral Pisiris’in danışmanı ve yazmanıydım. Bu onurlu unvana layık olmak için sakın ve güçlü olmalıydım. (AÜ, P, s. 254)

İsim-fiillerin edat öbeklerindeki kullanımlarına değinmişken *-mAk üzere* yapısından da ayrıca söz etmek gerekir. *-mAk üzere* edat öbeği, sözü edilen eylemin henüz gerçekleşmediği ancak gerçekleşmesi için şartların uygun olması durumunda gerçekleşmesinin yakın olduğu anlamı verebilmektedir. Bunun yanı sıra *üzere* edatının TS’de (2011) “amacıyla, şartıyla, neredeyse” anlamlarını karşılayan kullanımları vardır. Ancak sözü edilen bu kullanımlar ve anlamlar, *olmak üzere* edat öbeği için geçerli değildir. Çünkü bu yapı söz dizimsel olarak “sıralama” bildirmektedir. Yapı, “*başta X olmak üzere Y*” veya “*X başta olmak üzere Y*” ile “*X dâhil olmak üzere Y*” dizilişine sahip kendine özgü bir yapılaşma gibidir. Bu yönüyle gerçekleşmesi yakın değil, gerçekleşen bir durumdan söz etmek gerekir. Ayrıca bu yapı, “X” ile “Y” isimlerinin beraber / birlikte yapıldığı / yer aldığı bilgisini içermektedir. Ancak bu birliktelikte “X” ile “Y” arasında öncelik-sonralık ilişkisi vardır. Asıl vurgulanmak istenen öge birincil sıradadır, ikinci sıradaki ise birinciye *yanı sıra* katılmaktadır.

Türkçedeki *başta X olmaz üzere Y, X başta olmak üzere Y* gibi söz dizimsel olanaklarla anlatılan sıralama işlevli bu yapılar, ET’de biçim bilgisel

olarak işaretlenen zarf-fiil ekli *başlayu*, *başlayu ulayu*, *başlap* yapılarının yerini almış görünmektedir. Örneğin “kaşım türük bilge kagan olurtukınta türük amtı begler kisre tarduş begler kül çor *başlayu ulayu* şadapıt begler öñre tölis begler apa Tarkan *başlayu ulayu* [...]” (BK, G 13-14) parçasında geçen *başlayu ulayu* için Tekin’de (2010, s. 69) “başta olmak üzere” anlamı verilmiştir. Zarf-fiil ekli *başlap* biçimi de Uyg. T.nde yine “başta olmak üzere” (Eraslan, 2012, s. 556) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sözü edilen bu kullanımlar, ET > T. bağlamında düşünüldüğünde biçim bilgisel işaretlemeden söz dizimsel işaretlemeye geçildiğini göstermektedir. Diğer yandan ET’de zarf-fiilin eklenmesiyle karşılanan bu ilişki, Türkçede *-mak* isim-fiil ekli *ol-* fiilinin *üzere* edatıyla kurduğu *olmak üzere* edat öbeğiyle sağlanmaktadır. Ayrıca sıralama işlevli bu yapının kullanımı, Türkçede neredeyse genelleşmiştir.

- (923) Başta tükenmez denen o bilyalı rezil kalemler *olmak üzere*, endüstri üretimi hiçbir kalemi de sevmiyorum. (AB, BYS, s. 62)
- (3179) Başta kaymakam *olmak üzere* herkes onlara ilgi göstermiş, Hacı Settar’ın iki oğlu ellerini sıkarak, törene katıldıkları için onlara teşekkür etmişlerdi. (AÜ, P, s. 280)
- (3334) Başta Elif *olmak üzere* işçilerin başı Maho’dan tutun da Murat’a kadar herkes ondan uzak durmaya çalışıyordu. (AÜ, P, s. 319)
- (3555) Kral Pisiris, Panku Meclisi, halk, köleler, kentteki herkes tedirgindi ama ben dâhil *olmak üzere* hiç kimse başımıza gelecek felaketi tam olarak tahmin edemiyordu. (AÜ, P, s. 370)

4.1.2.3.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Sıfat-Fiil Ekleri

İlk yazılı eserlerin verildiği dönemden bu yana, Türk dilinde sıfat-fiil ekleri, eklendikleri fiilleri geçici isim veya sıfat yapmaktadır. Bu özelliğiyle sıfat-fiil ekleri, fiilden isim yapan yapım eklerine benzer özellikler sergilemektedir. Ancak fiilden isim yapan yapım ekleri, ismin genel geçer bir özelliğini karşılayan sıfatlar türetirken sıfat-fiiller geçici bir özelliği karşılamaktadır. Başka bir deyişle sıfat-fiillerin “asıl isimlerden farkı nesneyi hareketine göre adlandırması, onu asıl varlığı ile, şu veya bu kalıcı vasfı ile değil, hareketi ile ifade etmesidir.” (Ergin, 2000, s. 333) Yine de *ol-* fiiline sıfat-fiillerin eklenmesiyle TS’de (2011) madde

başı olan sözlük birimler vardır. Hatta kimi fiilden isim yapan yapım ekleri ile sıfat-fiiller, eklendikleri fiillerden aynı anlamlı sözcükler yapabilmektedir. Örneğin bu denklik, yapım eki $-(^{\circ})k$ ile $-m^{\circ}\text{ş}$ sıfat-fiili arasında gözlenmektedir. Öyle ki bu biçim birimlerin *ol-* fiilinin üzerine getirilmesiyle türetilen sözlük birimlerden *oluk* ($< ol-u-k$) ve *olmuş* ($< ol-mu\text{ş}$) “olgun, olgunlaşmış” anlamında birleşmektedir. Bunlardan ilki Türkçe ağızlarında, ikincisi ise ölçünlü dilde kullanım alanı bulmaktadır. Türkçede *ol-* fiilinin üzerine sıfat-fiil ekleri getirilerek oluşturulmuş çeşitli kalıcı sözlük birimler vardır. Bu sözlük birimlerin bir kısmı, sıfat-fiil eklerinin üzerine isim çekim eklerinin getirilmesiyle oluşmuştur. TS’de (2011) yer alan bu sözlük birimler ve anlamları Tablo 32’de verilmiştir.

Tablo 32:

*Ol- Fiilinden Sıfat-fiil Ekleriyle Oluşturulan Sözlük Birimler*²⁴

SÖZLÜK BİRİM	TS’DEKİ (2011) ANLAMI
<i>olanca</i>	(sf) bütün, elde bulunanın hepsi
<i>olmadık</i>	(sf) daha önce olmamış, alışılmamış, beklenmeyen, olağan karşıtı.
<i>olmuş</i>	(sf) olgunlaşmış, ergin
<i>olmamış</i>	(sf) olgunlaşmamış, ham.
<i>olacak</i>	1. (sf) olması, yapılması uygun olan 2. (is.) olma, gerçekleşme olasılığı bulunan şey 3. (is.) olmasının önüne geçilemeyen durum.
<i>olası</i>	1. (sf) görünüşe göre olacağı sanılan, muhtemel 2. (sf) mümkün
<i>olur</i>	1. (sf) olabilir 2. (is.) onay, tasdik, yapabilme izni

²⁴ Türk dilinde tarihsel süreç içerisinde unutulmuş kimi biçim birimler bulunmaktadır. Bunlardan biri, ET’de görülen ancak zaman içinde kullanımdan kalkan *-DAÇI* sıfat-fiilidir. EAT’de az da olsa kullanımına rastlanan bu sıfat-fiil eki, *ol-* fiilinin üzerine gelerek ($< ol-dacı$) “gelişmeye istidadı olan” (Tar. S. V, 1996, s. 2971) anlamında kalıcı sözlük birim oluşturmaktadır. Aynı sözlük birim, Türkçe ağızlarında da “şişman, gelişmeye ve büyümeye elverişli olan” (DS IX, 1993, s. 3277) anlamında tespit edilmiştir.

<i>oluru</i>	1. (is.) pazarlık olabilecek en düşük fiyat 2. (is.) bir işin yapılabilmesini sağlayacak çıkar yol
<i>olmaz</i>	1. (sf) imkansız, gerçekleşemez, gayrimümkün 2. (is.) yapılamayacak iş, tutum veya davranış

Tablo 32’de görüldüğü üzere *ol-* fiilinin üzerine neredeyse bütün sıfat-fiil eklerinin getirilmesiyle kalıcı sözlük birimler oluşturulmaktadır. Bu sözlük birimler, ya doğrudan sıfat-fiille ya da sıfat-fiilin de üzerine isim çekim eklerinin getirilmesiyle türetilmektedir. Ancak *-ası* biçim birimi, *ol-* fiilinin üzerine geldiği *olası* sözlük biriminde sıfat-fiil işlevini yitirmiş ve yapım (türetim) eki özelliği kazanmış görünmektedir. Bu nedenle *olası* sözlük birimi, *ol-* fiilinin alabildiği fiilden isim yapım ekleri bölümünde incelenmiştir (bk. 4.1.2.1.3. *-ası*). *-an* sıfat-fiili ise *+ca* eşitlik durumu ekiyle birlikte sözlük birim oluşturmaktadır. Tablo 32’deki sözlük birimlerin isim işleviyle kullanımları, üzerine isim çekim eklerini almasıyla olasıdır. İsim çekim eklerini almadıklarında doğal olarak sıfat işlevi görmektedirler. *olur* sözlük birimi, herhangi bir isim çekim eki almaksızın isim işlevini karşılayabilmektedir. Bu durumda *olur al-*, *olur ver-* biçimlerinde birleşik fiillerin kullanımları bulunmaktadır. Taranan metinlerden oluşturulan bütüncede Tablo 32’deki sözlük birimlerden *-olası* bir yana- *olanca*, *olmadık* ve *olacak* için örnekler vardır. Öte yandan Türkçede bulunan sözlük birimlerden örneğin *olmuş* ve *olmamış* sıfat-fiil biçimlerinin bütünceden tanıklanmaması, aynı anlam alanı içerisinde yer alan ve yine aynı fiilden türetilen *olgun* sözlük biriminin kullanılmasıyla açıklanabilir. *Ol-* fiilinin sıfat-fiil ekleriyle türetilerek sözlük birim olduğu kullanımlar için bütünceden şu örnekler tanıklanmıştır.

- (452) Tam bilemesek de, onun içinde de bize teslim olmayacak, bizi gözetleyecek, bizden uzak bir “yalnızlık” olduğunu, o “yalnızlığın” onu bizden uzaklaştıracağını, bize teslim olmasını engelleyeceğini, *olmadık* bir anda bizi terk etmeye onu zorlayacağını seziyoruz, biz sezmesek bile bizim “yalnızlığımız”, onun da içinde bir yalnızlık olduğuna dair bizi uyarıyor. (AA, İBY, s. 152)
- (553) 1. OYUNCU —Doğru... Öyleyse yine gençlik sorunlarına ya da sorunlu gençlere dönelim, yani kendimize gelelim. Şimdi, boş

durmadan bunalmış yetenekli bir genci, iş ararken izleyeceksiniz. Yani, beni!

(Adam, masada yerini alır. Delikanlı olanca enerjikliği ile girer.) (TÖ, AŞG, s. 57-58)

(1372) Belime bir kürek iniyor

Olanca şiddetiyle ve

Belkemiği kırılan bir sürüngen gibi

Acıyla kayıyorum otların ağaçların arasından (AB, YÖBŞV, s. 31)

(2047) Eczacının maymunu vardı, Sevgi'yi pencerenin ardından gördüğünde her şeyi kırıp dökerek sevinçle sıçrayan, olmadık yerlere tırmanan ve önce öpücük gönderen, ardından da “tüh... tüh...” diye tükürüyormuş gibi yapan. (AK, MS, s. 142-143)

(2621) Cinayetleri kimlerin, neden işlediğini düşünmek istemiyordu, akıl yürütmek istemiyordu, kimseden kuşkulananmak istemiyordu, kendi kendine tartışmak istemiyordu ama zihni onu dinlemiyor, en olmadık varsayımlar akimin içinde dönenip duruyordu. (AÜ, P, s. 134)

Tablo 32'ye bakıldığında sıfat-fiil ekleriyle türetilen *ol-* fiilli sözlük birimlerin kimisi yalnızca olumlu (*olanca, olası*) ya da yalnızca olumsuzdur (*olmadık*). Başka bir deyişle *olanca* sözlük biriminin olumsuz **olmayanca, olmadık* içinse olumlu **olduk* yoktur. Kimisi ise hem olumlu hem de olumsuz biçimleriyle (*olmuş / olmamış, olur / olmaz*) sözlük birimdir. Bununla birlikte aynı anlamda olumlu *olacak* ve olumsuz *olmayacak* sıfat-fiil biçimleri de vardır. Ancak TS'de (2011) *olacak* sözlük birim olarak yer aldığı hâlde *olmayacak* yer almamaktadır. Bu nedenle aynı anlamı paylaşan ve aynı söz dizimsel özellikler gösteren *olmayacak* sıfat-fiil biçiminin de sözlüğe eklenmesi gerekli görünmektedir. Buna bağlı olarak aşağıdaki örnekler, *olacak* ve *olmayacak* sözlük birimlerinin benzer özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

(1086) Katırcılar ise, bir gaz tenekesi kuma bir düz işçi gündeliği kadar para istiyorlardı. Olacak iş değildi. Parlak çare bulmak gerekiyordu. (AB, BYS, s. 116)

(1582) Kızla göz göze geldikçe, gülmemek için türlü hallere giriyoruz. Olacak iş değil yani... (YK, DÖT, s. 19)

(2300) Yas gecesinin kara tülleri yüreğimi yeniden sarmalayacakken, hiç olmayacak bir şey oldu. (AÜ, P, s. 55)

- (2523) Önemliydi ama o yine de tutmuş, hiç olmayacak bir adama Yüzbaşı Eşref'e ilgi duymuştu. "Kendini olayların merkezine koyma," diyen babasının sözleri yankılandı yine kulaklarında. (AÜ, P, s. 106)
- (2738) Valvaziti yeniden yanıma yaklaştı, omzumdan tutarak beni kaldırdı: "Ah genç Patasana, sen en olmayacak kıza sevdalanmışsın. O artık Kral Pisiris'e ait." (AÜ, P, s. 163)

olacak sıfat-fiili üzerine iyelik 3. teklik kişi eki alarak (*ol-acak+ı > olacağı*) geçici isim işleviyle "olmasının önüne geçilemeyen durum, olması olası durum" anlamını karşılamaktadır.

- (1030) Eğer yanlışlıklardan bazı sevimsiz sonuçlar çıkmışsa, o yanlışlık eş seçimindeki yanlışlıktan değil, insan tabiatındaki yanlışlıklardan kaynaklanmıştır. Unutulmasın: Olacağı buydu... (AB, BYS, s. 96)
- (1174) Çocuklar becerebilseler de kendilerini yetişkinlere bağlayan zincirleri koparıverseler, olacağı şu: (AB, BYS, s. 145)

olacak sıfat-fiili, yukarıdaki sözlük birimlerden farklı olarak yardımcı fiil işleviyle kendinden sonraki ismin veya isimliğin geçici sıfatı olabilmektedir. Bunun yanı sıra +l°, +s°z gibi eklendiği sözlük birimlerden sıfatlar türeten biçim birimlerden sonra gelerek de sıfatı kuvvetlendirici / pekiştirici bir işlev gördüğü görülmektedir.

- (801) "Eremit nerede? Nerede bu Eremit olacak herif? Sahneye çıkması gerekli!.." (AB, BYS, s. 20)
- (1979) Her ay az da olsa yardım edeceğim. Bıraktığım parayla kitap almanı istiyorum. Bundan sonra göndereceklerimle de, önce beslenmene sonra da kafanın gelişmesine yararı olacak biçimde harcama yapacaksın. Seni izleyecek, başarılarıyla övüneceğim. Sen başarılı olmazsan ben yanılmışım, insan tanımıyor, yanlış işler yapıyorum, demektir." (AK, MS, s. 106)
- (3538) "Kendi adıma ben, Kemal'in kuşku uyandıracak hiçbir davranışını, tavrını görmedim. Evet, biraz kıskanç bir insandı. İnsanları kışkırtırdı olurdu. Ancak onun cinayetlerle ilişkili olacak bir davranışına tanık olmadım." (AÜ, P, s. 365)

(801) örneği, *ol-* fiilinin anlam alanı için oldukça farklıdır. Sözü edilen örnekte *ol-* “ad vermek, adlandırmak” anlamlarındadır. ET’den günümüze kadar bu anlamda sıkça kullanılan fiil, “*de-* (< ET *ti-*)” fiilidir (bk. Yüceol Özezen, 2009). *Ol-* ve *de-* fiilleri, bu anlamı biçim bilgisel ve söz dizimsel olarak benzer biçimde vermektedir. Yalnızca alabildikleri sıfat-fiil eki, farklılık göstermektedir. *Ol-* fiili *-acak* (*olacak*), *de-* fiili ise *-en* (*denen / denilen*) sıfat-fiilleriyle biçim düzlemine çıkmaktadır.

Ol- fiilinin üzerine gelen *-acak* sıfat-fiili, aynı zamanda söz kalıplarında da vardır. Hatiboğlu’nun (1981b, s. 33) “eylemlerden ikileme” olarak değerlendirdiği *olup olacağı* yapılanması “hepsi bu kadar” anlamına gelen bir kalıp sözdür. Bu yapılanmada görüldüğü üzere *ol-* fiili tekrarlanmakta ve ilki *-up* zarf-fiilini, ikincisi ise *-acak* sıfat-fiili ile *+ı* iyelik 3. teklik kişi ekini almaktadır.

(139) Evet, işte hayat dediğin bir sis *olup olacağı*.

Hayat bir sis mi, *olup olacağı*. (AA, İBY, s. 50)

Türkçede *ol-* fiilinin üzerine gelen *-muş* sıfat-fiili, hem olumlu hem de olumsuz formda “*olgunlaşmak*” (olumsuzu olgunlaşmamak) anlam alanı içerisinde kalıcı sözlük birim oluşturmaktadır. Bu sözlük birimlerde *ol-*, yardımcı fiil değil asıl fiildir. Taranan metinlerde, bu anlamıyla *olmuş* ve olumsuz *olmamış* için herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Ancak farklı anlam özellikleriyle *olmuş* sıfat-fiili (*oluş-* çatı biçimiyle birlikte) kendinden sonra gelen isim veya isimliğin sıfatı olarak sıkça kullanılmaktadır.

(64) *Teninin parçası olmuş* niceleri uzaklaşıyorlar, bir zamanlar adını bile bilmediklerin ise daha sonra en mahrem gülüşlerinin sahibi oluyorlar. (AA, İBY, s. 26)

(1500) Bunlar kişinin, hele de böyle büyük bir *yazar olmuş* kişinin bileceği şeylerdir. (YK, DÖT, s. 7)

(2272) Duvarlarında ince çatlaklar *oluşmuş*, sıvaları dökülmüş koridorda ilerlerken Teoman’ın haklı olduğunu düşünüyordu. (AÜ, P, s. 49)

(3638) Timothy, genç kadına döndü, gözlerinde ezik, gerçekten *pişman olmuş* bir ifade vardı. (AÜ, P, s. 388)

Türkçede *-AsI* sıfat-fiili, işlevini yitirerek kalıcı sözlük birimler yapabilmektedir (bk. 4.1.2.1.3. -ası). Ancak daha çok sözlü dile ait olan ve olasıdır ki yazı diline oradan geçen beddualarda hâlâ işlekliğini korumaktadır. Yine de Türkçe ağızlarında bedduaların yanı sıra iyi dilekler için de bu sıfat-fiilin kullanımlarına rastlanmaktadır. Taranan metinlerde yalnızca olması istenmeyen kötü durumların betimlenmesinde kullanılan örneklere rastlanmıştır.

(1447) —Öğleye ne yemek pişireyim

Diye sordu kadın kocasına

—Tüm okyanuslarda yüzmek isterdim

Kahrolası sınırlar olmasa (AB, YÖBŞV, s. 144)

(3442) Kazıda çalışmayı teklif ettiğinde, kabul etmeden önceki duraksamam bu yüzdendi. Bir kez daha o *lanet olası* sonuca ulaşmaktan korkuyordum. (AÜ, P, s. 347)

(3614) Timothy'nin rahatça söylediği bu sözler günlerdir kafalarını kurcalayan, yüreklerini kemirip duran o *lanet olası* bilinmezliği açıklıyordu. (AÜ, P, s. 384)

olur ve *olmaz* sıfat-fiilleri, Tablo 32'de görüldüğü gibi isim veya sıfat işlevleriyle sözlük birimlerdir. *olmaz*'ın sözlük birimi olması, Türk dili için yeni değildir. Osm. T.nin ilk dönem metinlerinde Tablo 32'de verilen anlamıyla tespit edilmiştir. “olmayacak, lüzumsuz, yersiz, münasebetsiz.” (*Akça Koca eyitti: Bizim ev bekçisi erenlere olmaz kelam söylemiş...*) (Tar. S. V, 1996, s. 2976). *olur* sıfat-fiili üzerine +*u* iyelik 3. teklik kişi ekini alarak da isim işleviyle kalıcı sözlük birim yapmaktadır. Bunun yanı sıra iyelik 3. teklik kişi eki ve durum ekleriyle (yönelme ve araç durumu) birlikte yapılanarak *oluruna bırak-*, *oluruna bak-oluruyula yetin-* söz kalıpları oluşturmaktadır. *olmaz* sıfat-fiili ise *ol-* fiilinin farklı biçim bilgisel özelliklerinin tekrarlandığı +*n^on olmazsa olmazı* yapılanmasının son ögesidir ve iyelik 3. teklik kişi eki ile çekimlenmiştir. Sözü edilen bu söz kalıpları yeni yapılaşmalardır ve taranan metinlerde örneklerine rastlanmamıştır. Bununla birlikte Hatiboğlu'nun (1981b, s. 46) “aynı ortaçtan kurulan ikilemeler” olarak değerlendirdiği *olur olmaz*, bağlama göre iki farklı işlevi karşılamaktadır. İlki “olduğunda, olunca” anlamında zarf işlevindedir. İkincisi ise “1. İyi veya kötü olduğuna bakılmadan seçilen (şey); 2. Doğruluğu, yanlışlığı, yerinde olup

olmadığı düşünülmeden söylenen (söz)” anlamlarında sıfattır. TS’de (2011) *olur olmaz*, üzerine aldığı isim çekim ekiyle birlikte isim olarak değerlendirilmiş ve “rastgele, sıradan, kimliği, niteliği belirsiz kişi” anlamı verilmiştir. Ancak isim çekim olmadan doğal olarak sıfat işlevini karşılamaktadır.

(2428) ‘Anlamışam, benimle gelmeyeceksen.’

‘Hayır geleceğim.’

‘Sahi mi?’ dedi, sigaradan sararmış dişlerini göstererek.

‘Sahi,’ dedim. ‘Ama artık olur olmaz yerde bana takılmak yok.’ (AÜ, P, s. 89)

ıflah sözlük birimi ile oluşturulan birleşik yapıda yardımcı fiil olumsuz *olma-* biçimindedir. Dolayısıyla kurulan *ıflah olma-* birleşik fiilinin olumsuz bir anlamı vardır. Birleşik fiilin olumlu formunun olmaması nedeniyle yapılaşma yalnızca olumsuzlukla biçim kazanmaktadır. Doğal olarak *ıflah olma-* birleşik fiilinin sıfat işlevi görmesi de olumsuz *-maz* sıfat-fiili ile olasıdır. Olumlu **ıflah olur*’un sıfat işlevli formu ise Türkçe için olası değildir.

(3437) [...] insanoğlu yalnızca çağımızda değil, varoluşundan beri kan dökmekten, ötekine acı çektirmekten zevk alan, ıflah olmaz bir zalimdi. (AÜ, P, s. 346)

(3496) Anlaşılan yine abartmaya başlamış, o ıflah olmaz paranoyası depresmişti. (AÜ, P, s. 358)

olan sıfat-fiil biçimi, Türkçede oldukça sık kullanılmaktadır. Bu kullanımlar arasında söz kalıpları vardır. Hatiboğlu’nun (1981b, s. 46) “ayrı ortaçtan kurulan ikilemeler” olarak ele aldığı yapıya uygun *ol-* ve *bit-* fiillerinin – *An* sıfat-fiilini aldığı *olan biten* kalıp sözü (bu kalıp sözle aynı anlam alanını karşılayan *olup biten* kalıp sözü daha yaygındır.) “meydana gelen olaylar, ortaya çıkan durum veya oluşan her şey” anlamındadır. *olan biten*, kendinden sonra bir isim alarak sıfat işleviyle kullanılabildiği gibi üzerine isim çekim eklerini alarak da geçici isim olabilmektedir. Taranan metinlerde bu kalıp sözün belirtme durumu ekli örnekleriyle karşılaşılmıştır.

- (1137) Erkek kadından birinci öpücüğü, hırsızlama alır. İkinciye rica eder, üçüncüyü ister. Dördüncüyü alır, beşinciye kabul eder. Sonra da bütün olan biteni sabırla karşılar. (AB, BYS, s. 134)
- (1258) Hele mizahçı, çevreyi ve olan biteni, kişisel bir mercekten seyredecek ve onu yansıtacaktır. (AB, BYS, s. 168)
- (2689) Valvaziti yanıma geldi. Neler söyleyeceğini merakla, utançla, kafam karmakarışık bir halde bekliyordum. Yoksa Aşmunikal olanı biteni herkese anlatmış mıydı? (AÜ, P, s. 152)

Ol- fiilinin tekrarlanmasıyla ortaya çıkan bir başka kalıp söz daha vardır. Ancak bu kalıp sözde ilk *ol-* fiili *-an* sıfat-fiilini almışken, ikinci *ol-* fiili ise çekimli bir fiildir: *olan oldu, olan olmuş*. Bu söz kalıbının ilk biçimi, her zaman değişmez bir biçimdeyken ikincisinin çekim eki değişken olabilmektedir. Söz kalıbı, yapıdan da anlaşıldığı üzere geçmişte olmuş bitmiş bir olayı karşılamakta ve “iş işten geçti, artık yapacak bir şey kalmadı” anlamına gelmektedir. Ayrıca bu yapı, sonrasında anlamı pekiştirici ve aynı dizilişteki *biten bitti / biten bitmiş, yiten gitti / yiten gitmiş* yapılarıyla devam edebilmektedir.

- (1158) Ne kadarı geldi, nasıl geldi, bilemiyoruz ki! Olan olmuş, yiten gitmiş. (AB, BYS, s. 141)

Bununla birlikte *olan* sıfat-fiilinin biçim-söz dizimsel özellikleri dikkat çekicidir. *olan* sıfat-fiili bu özelliğiyle çeşitli cümle biçimlerinde *i-* ve *+D°r'*ın dönüşümlerini gerçekleştirmektedir (bk. 4.3. *ol-* Fiilinin Biçim-Söz Dizimsel Özellikleri).

-duk sıfat-fiil ekli *ol-* fiili, *-diğer* bütün fiillerde olduğu gibi- üzerine iyelik eklerini alarak sıfat işlevini de görmektedir. Bu işlevde *ol-* fiili, hem yardımcı fiil hem de asıl fiildir. Asıl fiil olduğu durumlarda çeşitli anlamsal özellikleri taşıdığı görülmektedir. Yine asıl fiil olduğunda bulunma durumu ekli *yer* sözcüğünü niteleyerek sıfat tamlaması kurmakta ve *bulunmak* anlamını karşılamaktadır.

- (47) Mutlu anları sık sık “yâd edemiyorduk”, istiyorduk bunu yapmayı ama o anlar, o güzel hatıralar bizim sahip olmadığımız bir hakka, sık sık hapishanemizin dışına, özgürlüğüne kaçma hakkına sahipti, [...] (AA, İBY, s. 21)

- (712) ANLATICI Arkadaşlar, bunlar yine mızıkçılık ederlerse “estepeta” diye bağırın, yeter. Oldukları yerde donup kalırlar. Neden mi? Akıllarını çalıştırmıyorlar da ondan. (TÖ, AMKM, s. 164)
- (870) Paris’te misafir olduğu yemekte Amerikalı kadeh kaldırıyor: (AB, BYS, s. 42)
- (1362) Yeni bir dönemi başladı ömrümün,
Annemin olmadığı dönemi,
Onu yüreğimin üstüne nasıl bastırmak
İstedigimi bilemeyecek artık (AB, YÖBŞV, s. 27)
- (1830) Sütlaç alaylı alaylı bakıyor ona. Hayvan olduğu yerde pusuyor. (AK, MS, s. 31)
- (2440) ‘Olduğun yerde kal,’ dedi. Yalnızca boyu posu, kıvrıcık saçları değil, sesi de Seyithan’inkine çok benziyordu. (AÜ, P, s. 91)

Türkçede “*fiil-°p fiil-mA-dIk+iyelik eki*” ve “*fiil-°p fiil-mA-AcAk+iyelik eki*” yapısı, bir ikileme formundadır. Bu yapı, aynı fiilin tekrarlanmasıyla oluşmakta ve her fiile uygunluk taşımaktadır. Ancak içerisinde yer alan biçim birimler, sıfat-fiil ekleri dışında değişken değildir. Konuşucunun eylemin gerçekleşmesi hakkında bilgisi bulunmadığını, eylemin gerçekleşmesinin belirsiz olduğunu anlatmaktadır. *gelip gelmeyeceği, bilip bilmediği, olup olmadığı* vb. örneklerde görüldüğü üzere ilk sözcük olumlu, ikincisi ise olumsuz yapıdadır ve birlikte kullanıldığında belirsizlik anlamını vermektedir. Yapıda kullanılan sıfat-fiil eklerinden *-D°k*, geçmiş zaman sıfat-fiili olması dolayısıyla ister gerçekleşsin isterse gerçekleşmesin konuşma anına göre eylemin bitmişliğine, *-AcAk* ise geleceğe yönelik bir öngörü bildirmesi nedeniyle bitmemişliğine vurgu yapmaktadır.

- (364) En güzel zamanlarda bile daha güzeli olup olmadığını merak edeceğiz, yetinmeyeceğiz, arayacağız, “tekdüzelik” bizim için büyük bir lanet olacak, tabiata hayran olacağız ama parçası olduğumuz o tabiata benzemeyi şiddetle reddedeceğiz. (AA, İBY, s. 118)
- (938) Öğrencilerinden biri Sokrat’a, evlenmesinin uygun olup olmayacağını sormuştu. (AB, BYS, s. 67)
- (1617) Evden çıkmadığım o günler boyunca Okan beni sık sık ziyaret ediyor, bir şeye gereksinmem olup olmadığını soruyordu. (YK, DÖT, s. 27)

(3360) “Müzeyi arayalım,” diye atıldı Elif, “böylece orada olup olmadığını anlarız.” (AÜ, P, s. 327)

Bununla birlikte *-duk* sıfat-fiil ekli *ol-* fiili (*olduğunu / olmadığını*) oldukça sık kullanılmaktadır. Nedeni, *ol-* fiilinin bu sıfat-fiil biçiminin dolaylı aktarımlara uygun olmasıdır. Böylece *olduğunu* (ve olumsuz *olmadığını*) biçim-söz dizimsel özellikler sergileyerek farklı cümle yapılarının dönüşümlerini sağlamaktadır (bk. 4.3. *ol-* Fiilinin Biçim-Söz Dizimsel Özellikleri).

Görüldüğü üzere sıfat-fiil ekli *ol-* fiili, gerek sözlük birim gerekse dil bilgisel olarak sıklıkla kullanılan fiillerden biridir. Her sıfat-fiille birlikte kalıcı sözlük birim yapmanın yanı sıra çeşitli biçim birimlerle birlikte kalıp sözler oluşturabilme potansiyeline sahiptir. Bunun yanı sıra biçim bilgisel açıdan çeşitli isim çekim eklerini üzerine alarak farklı söz dizimsel olanaklar sunmakta veya sıfat-fiil eklerinin temel işleviyle sıfat olarak da kullanılmaktadır.

Türk dilinde sıfat-fiil ekleri, zaman bildirebilme özellikleri bakımından ikincil zaman ekleridir. Sıfat-fiil ekli sözcükler, bir yanıyla fiil, diğer yanıyla sıfat veya isim olmaları dolayısıyla fiillerdeki gibi hareket ve zaman bildirmekte, isimler gibi üzerine kimi isim çekim eklerini (çokluk, iyelik ve durum eklerini) alabilmektedir. Ancak her sıfat-fiilin her isim çekim ekini alamaması, hareket ve zaman bildirmesi yönüyle sıfat-fiil ekleri, fiilden isim yapım eklerinden çok fiil çekim ekleriyle yakınlık kurmaktadır. Buna bağlı olarak Türkçede *ol-* fiilinin üzerine gelen *-acak*, *-an*, *-ası*, *-duk*, *-ur*, *-maz* ve *-muş* sıfat-fiillerinden *-acak* (*ol-acak+lar*), *-muş* (*ol-muş+lar*) ve *-an* (*ol-an+lar*) çokluk ekini doğrudan (iyelik eki olmaksızın) alabilmektedir. *-ası* (**ol-ası+lar*), *-duk* (**ol-duk+lar*), *-ur* ve (**ol-ur+lar*) ve *-maz*’ın (**ol-maz+lar*) ise çokluk ekini alabilmesi olası değildir. Türkçede *ol-* fiilinin üzerine çokluk ekini alabilen bu sıfat-fiillerden en sık görüleni (*olun-*, *oluş-*, *oluştur-* vb. çatı biçimleri de dâhil olmak üzere) *ol-an+lar* sıfat-fiil biçimidir. *Ol-acak+lar* ve *ol-muş+lar* ise çok yaygın değildir. Bunun yerine *ol-acak ol-an+lar*, *ol-muş ol-an+lar* kullanımı düşünülebilir, ancak bu tür yapılanmalarda iki aynı fiilin birlikteliği çokça benimsenen bir kullanım değildir. Taranan metinlerde de zaten bu tür bir kullanıma rastlanmamıştır.

(378) Hayatı beğenmez ve yeniden biçimlendirmek isterdi.
Yeniden de biçimlendirdi hayatı.

Çerçeveletip duvara astı.

Kaybolmuşlar yüceldi. (AA, İBY, s. 127)

(383) Kaybolmuşların ermişi.

Onları bir daha yarattı.

Var etti kaybolmuşları. (AA, İBY, s. 128)

(869) Bu Fransızların, papazları bile böyle... Ya papaz olmayanlar? (AB, BYS, s. 42)

(1683) Bu programın sonunda başarılı olanların, doğrudan şirkete alınacakları kesin. (YK, DÖT, s. 37)

(3351) Aşmunikal kralın malıydı. Pisiris artık onunla ilgilenmese bile bu böyleydi. Ve Pisiris'in kadınıyla birlikte olanlar ülkedeki en büyük cezaya çarptırılırdı. (AÜ, P, s. 324)

Sıfat-fiil ekleri, iyelik eklerini almaya oldukça uygundur. Türkçede yalnızca *olası* sıfat-fiilinin iyelik ekini alması (**ol-ası+y+ı*) *olası* değildir. Ancak her sıfat-fiilin iyelik eklerini alması, aynı sıklıkta değildir. *-D°k* sıfat-fiili, sözlük birimi yapmadığı durumlarda (*olmadık* gibi) iyelik ekini almaksızın biçim düzlemine çıkmaz. Bu nedenle iyelik ekleriyle en sık kullanılanı, *-D°k* sıfat-fiilidir. Taranan metinlerde iyelik ekli sıfat-fiillerden *ol-acak+ı* (> *olacağı*), *ol-an+ı* ve *ol-duk+u* (> *olduğu*) biçimlerine rastlanmıştır. Ayrıca iyelik ekli bu sıfat-fiil biçimleri üzerine ek-fiil alarak cümlede yüklem olabilmektedir. Aşağıda *ol-*'lı sıfat-fiillerin yüklem olduğu örnekler yer almaktadır.

(288) İlk düşündüğümüz, onunla mutlu ve huzurlu olacağımız. (AA, İBY, s. 101)

(1242) Bundan sonra varılacak sonuç: Ne kadar çok düşünülürse, o kadar çok yaşanmış olacağıdır. (AB, BYS, s. 165)

(1639) Tek gerçek, bir yalanın ardından buraya gelecek kadar deli olduğumdu. (YK, DÖT, s. 30)

(2162) Kazının sona ermesi hem fanatiklerin hem de define avcılarının işine geliyordu. Asıl yanıtlanması gereken soru, cinayetten kimin sorumlu olduğuydu. (AÜ, P, s. 20)

(3390) Pisiris yılmadan, kâhinlerin bir gün gelip sana bir veliaht verecek dediği kadını bekliyordu. Ama bu bir yalandı. Gerçek, Pisiris'in bir kaya kadar kısır olduğuydu. (AÜ, P, s. 335)

Türkçede sıfat-fiil eklerinden durum eklerini doğrudan alamayanı, *-D°k*, *-r* ve *-mAz*'dir. Ancak *-mAz* biçim birimi, az sayıda kalıplaşmış sözlerde *-DAn* çıkma durumunu (*görmezden gel-* gibi) alabilmektedir. Ancak Türkçede *ol-* fiili ile böyle bir kullanım görülmez. *-AcAk*, *-m°ş* ve *-AsI* sıfat-fiillerinin durum ekleriyle çekimlenmesi az sayıdadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki *ol-ası* sıfat-fiilinin Türkçe ağızlarında *+cA* eşitlik durumu ekini alabildiği kullanımlar vardır. *kör olasıca*, *adı batasıca* gibi. Ancak yazı dilinde zaten kullanımı azalmış olan *-AsI* sıfat-fiilinin *+cA* eşitlik durumu ile çekimlendiği herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Durum eklerini en çok alabilen ve neredeyse bütün durum ekleriyle çekimlenen tek sıfat-fiil eki, *-An*'dir. *Ol-an+a*, *ol-an+ı*, *ol-an+dan* vb. Bu durum, diğer tüm fiiller için de geçerlidir. Zaten *olan* sıfat-fiilinin *+ca* eşitlik durumu ekiyle kullanımı, kalıcı bir sözlük birimdir ve sıfat işlevlidir. Aynı zamanda *olmuş* ve *olur* sıfat-fiilleri üzerine eşitlik durumu, iyelik 3. teklik kişi ve yönelme durumu eklerini alarak cümlede bir başka fiile (fiilimsiye veya yükleme) zarf ilişkisiyle bağlanmaktadır. Ancak taranan metinlerde *olurcasına*, *olmuşçasına* ve olumsuz örneklerine rastlanmamıştır.

- (394) Hepimiz kendimizde olmayanı arıyoruz.
Ve, hepimiz ancak kendimizde olanı buluyoruz. (AA, İBY, s. 132)
- (440) Hem bizi o yalnız köşeden kurtaracak, varlığımızdaki yalnızlığı silecek birini arıyoruz hem de o köşeye en çok yaklaşımdan, oraya girmesi en muhtemel olandan, bizi fethedip tümünden korunmasız bırakacak diye kuşkulandı onu, farkına varmadan kimi zaman zihnimizde bir düşmana çeviriyoruz. (AA, İBY, s. 150)
- (457) O karanlığın bir parçası olana kadar durdum. (AA, İBY, s. 154)
- (768) Sevme gücü olmayana ise, değil sanat, tükettiği oksijen haramdır. (AB, BYS, s. 10)
- (1072) Dördüncü olanın doğum tarihi 27 Nisan 1912. (AB, BYS, s. 111)
- (1417) Yararlı olanın
en zorunu
seçtiğimi bilerek
yola koyuldum... (AB, YÖBŞV, s. 100)
- (1428) Çok sevdim bir zamanlar, seviyorum yine de
Düşüncemi geniş ve sonsuz olanla birleştirmeyi
Hırçın ve ele geçmezce atılğan

Uysal ve usulcacık benim olan şeyi... (AB, YÖBŞV, s. 127)

- (1838) Sevgi'nin savunulacak bir yanı var: O günlerde çok küçük daha. Zararlı olani gözleriyle görmemiş. (AK, MS, s. 36)
- (2100) Yazdığı antlaşmalarla, mektuplarla ülkesinin yazgısını değiştiren ama kendi yazgısına söz geçiremeyen zavallı Patasana. Sana, bu tabletleri bulacak olana, derim ki: Dikkat et. (AÜ, P, s. 11)
- (3165) Yapılmayacak olani yaptım, kapatılmayacak olani kapattım, bahçeme hoş kokular taşıyan rüzgârı karanlık bir odaya hapsettım. (AÜ, P, s. 276-277)

4.1.2.3.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Zarf-Fiil Ekleri

Türk dilinde zarf-fiiller, eklendikleri fiilleri bir başka fiile (fiilimsiye veya cümlelinin yüklemine) zarf ilişkisiyle bağlayan biçim birimlerdir. Basit ve birleşik yapıları olması dolayısıyla biçim bilgisel açıdan farklı sınıflandırmalara sahiptir. Örneğin Korkmaz (2009, s. 984) “1. gerçek zarf-fiiller, 2. sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller, 3. yapıcı bunların dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan zarf-fiil” olmak üzere üçe ayırmaktadır. Aydemir’e göre ise (2012, s. 16) zarf-fiiller dört gruba ayrılmaktadır: “1. basit yapıli zarf-fiiller, 2. yükleleştirici + iken, 3. isim-fiil + iyelik eki + durum ekleri, 4. isim-fiil²⁵ + iyelik eki + edat”. Bu çalışmada edat öbeklerinden oluşan ve zarf işlevi gören söz dizimsel birliktelikler dışındaki zarf-fiiller değerlendirilmeye alınmıştır. Çünkü edatlar isim-fiil ve sıfat-fiil biçimleriyle birleşerek cümlede zarf tümleci ilişkisi kurmaktadır.

Zarf-fiillerin diğer fiilimsi eklerinden farklı olarak eklendiği sözcüklerden sözlük birimler türetme özellikleri çok yaygın değildir. Ancak kalıplaşma yoluyla edat, bağlaç, zarf türünde sözcükler yapabildiği görülmektedir. Bu tür türetmelerde zarf-fiil ekleri, bilinen işlevlerini yitirerek kendi öz anlamından farklı yeni sözlük birimler türetmektedir. Bunlar arasında basit ve betimlemeli (tasviri) birleşik fiil yapısındaki *ol-* fiilinin üzerine *-dukça* ve *-diğince* birleşik zarflarının getirilmesiyle türetilen *oldukça* ve *olabildiğince* zarfları vardır. Bu zarflar

²⁵ Burada isim-fiil ile kastedilen sıfat-fiillerdir. Kimi çalışmalarda sıfatların, isimlerin bir alt sınıfı olarak değerlendirilmesi nedeniyle sıfat-fiillerin, isim yaptığı düşüncesiyle isim-fiil teriminin kullanıldığı görülmektedir.

yalnızca olumlu biçimleriyle sözlük birimlerdir ve olumsuz biçimleri (**olmadıkça*, **olamadıkça*) yoktur. Dolayısıyla buradaki zarf-fiiller, bilinen işlevlerinden uzaklaşmıştır. Çünkü sözü edilen zarf-fiil ekleri, temel özelliğiyle olumlu ve olumsuz bütün fiillerin üzerine gelebilmektedir.

oldukça zarfı, zarf-fiilin işlevine bağlı olarak iki biçimde anlamsal ve söz dizimsel özelliğe sahiptir. *-dukça* (< *-duk+ça*), zarf-fiil özelliği taşıdığında –az önce de belirtildiği gibi- bütün fiillerle biçim düzlemine çıkabilmekte ve bu özelliğiyle “-D°ğ° sürece” anlamını vermektedir. Söz dizimsel açıdan ise yalnızca cümledeki başka bir fiile (filimsi veya cümlenin yüklemine) bağlanmaktadır. *Ol-* fiili de bu durumda anlamına ve işlevine bağlı kalarak hem asıl hem de yardımcı fiil olarak kullanılabilmektedir.

(1429) Çok sevdim bir zamanlar, seviyorum yine de

Ve hep seveceğim beynim ve tenim varoldukça bu dünyada

Pırıl pırıl olanı, her zaman bir güz diriliğinde

Değişmez ve değişken olanı sonsuzca... (AB, YÖBŞV, s. 127)

(2867) Çaresiz başımı kaldırıp onlara baktım. Ama mümkün oldukça bakışlarımın Aşmunikal’a kaymasını önlemeye çalışıyordum. (AÜ, P, s. 197)

-dukça, kalıcı sözlük birim yaptığında ise *oldukça* zarf-fiili daha farklı anlamsal ve söz dizimsel özellikler göstermektedir. Anlam açısından “*olabildiğince*, *epey*, *epeyce*, *çok*” anlamlarına gelmekte, söz dizimsel olarak diğer işlevinden farklı olarak sıfatın veya zarfın önünde yer alabilmektedir. Bu yönüyle *oldukça* zarfı, *aşırılık* anlamıyla belirsiz bir miktar (azlık-çokluk) zarfıdır. Sıfatın veya zarfın önünde yer alması, *-dukça* zarf-fiilinin işlevini yitirmesiyle ilgilidir.

(1096) Papaz Fusee, oldukça edepsiz şiirlerin yazarıydı. (AB, BYS, s. 120)

(1732) Yokluğumda işlerimiz oldukça büyümüş, şirket ufak işleri bir kenara bırakıp, büyük ihalelere girmeye başlamıştı. (YK, DÖT, s. 45)

(1774) On sekiz yaşına girdiğim yıl, edebiyat çevresinin önde gelen dergilerinden birinde yayınlanan bir öyküm oldukça ses getirdi. (YK, DÖT, s. 50)

- (1868) Arkadaşlarından ayrılmayacaksın, ineklere sahip çıkacak, onları tehlikelerden koruyacaksın. Bu da oldukça önemli bir iştir. (AK, MS, s. 51)
- (2072) “Şerefenin duvarları oldukça yüksek, kendini kaybederek düşmesi imkânsız. Hacı Settar’ı, biri minareden atmış...” (AÜ, P, s. 4)
- (2174) Elli bir yaşında olmasına karşın oldukça dinç görünüyordu. (AÜ, P, s. 24)

Örneklerde görüldüğü üzere *oldukça* zarfı, (1096), (1868) ve (2072)’de sıfatın, (2174)’te zarfın, (1732) ve (1774)’te yüklem önünde yer alarak onlara ait bir özelliğin / niteliğin veya bir olayın *az denmeyecek ölçüde* gerçekleşmesini dile getirmektedir. Böyle bir anlatım için başka bir fiil değil de *ol-* fiilinin seçimi, fiilin kendisiyle açıklanabilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu sözlük birimin *aşırılık* anlamı için olumsuz bir form yoktur. Dolayısıyla *olmayan* değil *olan* bir olay veya özellik söz konusudur. Konuşucunun bildiği, gördüğü veya farkına vardığı *var olan* olayların / özelliklerin dışı vurumunu aktaran *oldukça* zarfı, bu yönüyle somut bir görüntü sunmaktadır. Böylece sözü edilen şeylerin konuşucu ve dinleyici açısından daha ilgi çekici olduğunu belirtmektedir. Bu da, *ol-* fiilinin *var (ol-)* ile ilgisiyle açıklanabilir. Aksi durumda *yok (ol-)* ile ilgisi olsaydı sözlük birimin olumsuz **olmadıkça* biçiminde de görülmesi beklenebilirdi. İki sözlük birim arasındaki anlamsal ilişki, bu türetimin yanı sıra *ol-* fiili aracılığıyla gerçekleşen dönüşümlerde de görülmektedir.

Ol- fiilinden türetilen bir başka zarf yapılanması, *olabildiğince* sözlük birimidir. Sözlük birim “1. olabildiği kadar, 2. olduğu kadar, 3. yeterince” anlamlarındadır. *oldukça* zarfında olduğu gibi bu zarf da sıfatlardan, zarflardan önce gelebilmektedir. Betimlemeli (tasviri) birleşik fiilden oluşan bir sözlük birim olması nedeniyle yapının bütünü “elverdiğince / elverdiği ölçüde” anlamı taşımaktadır. TS’de (2011) *oldukça* zarfı için “olabildiğince” anlamı verilmiştir. Ancak yapıca farklı olan iki türetimin anlamının da farklı olması gerekir. Üstelik *-D°kça* ile *-diğince* zarf-fiillerinin görünüş özellikleri de birbirinden farklıdır. Temel işlevi bakımından *-D°kça* zarf-fiilli olay “bir kerelik değil, aksine sıklıkla vuku bulan veya tedricî olarak gerçekleşen bir olay olma özelliği göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, üst cümle olayı, zarf-fiil cümlesi olayının sıklığı ve tedricîliği oranında gerçekleşmektedir.” (Aydemir, 2012, s. 22). Buna göre *-D°kça*,

süreklilik / sınırlar arasılık görünüş değerine sahiptir. Ancak kalıplaştığı *oldukça* zarfında bu özellik görülmez. Çünkü *oldukça*da beklenen sınır aşılmışken *olabildiğince*de sınıra yaklaşılmıştır. Başka bir deyişle ilki sınır ötesi, diğeri ise sınır yönelimlidir.

(2080) “Bakın Eşref Bey,” dedi olabildiğince güçlü görünmeye çalışarak. “Biliyorsunuz bu konu çok önemli. Hacı Settar’ın minareden atıldığı haberi, hele de bunu siyahlar giymiş bir keşişin yaptığı yayılırsa...” (AÜ, P, s. 6)

Türkçede *ol-* fiilinin en çok kullanıldığı zarf-fiil eki, *-arak*’tır. *olarak* zarfının tam anlamıyla bir sözlük birim olmadığı hâlde bu kadar çok kullanılmasının birtakım nedeni olmalıdır. İlki yine fiilin kendisiyle açıklanabilir. Çünkü yapılaşma eğilimi içinde olduğu durumlarda yine sözü edilen zarfın yalnızca olumlu biçimi bulunmaktadır. Doğal olarak gönderimde bulunulan özelliğin bağlı bulunduğu isimde *var olduğunu* ortaya koymaktadır. Bu işleviyle *olarak* zarfı “... biçiminde, ... şeklinde” anlamına gelmektedir. Korkmaz’a göre (2009, s. 998) *-ArAk* zarf-fiil eki belirli birkaç fiilde, anlam kaymasına uğrayarak kalıplaşmış edat veya zarflar yapmaktadır. Bunlardan biri, “... vasfı ile, biçiminde” açıklayıcı işleviyle *olarak* zarfıdır.

(1504) İnşallah bu mektubumu, bir ihtiyarın saçmalıkları olarak okumamışsınızdır. (YK, DÖT, s. 7)

(1798) Akçay köyün sırtını dayadığı dağdan koca bir pınar olarak doğuyor, hemen yatağını genişletiyor, az ötede bir gölet oluşturuyor, içinde bir sürü balık besliyor, köyden aşağılara doğru kıvrılarak uzaklaşırken, bütün bahçelere, tarlalara suyundan dağıtıyor. (AK, MS, s. 17)

(3459) Yüzbaşı çardağın altında tek başına ayakta duruyordu, onu getiren cip ön farları açık olarak, ilerideki yolun üstünde bekliyordu. (AÜ, P, s. 351)

Olarak zarf-fiilinin sık kullanılmasının bir diğer nedeni, Arapçadaki tenvinli sözcüklerin Türkçe karşılıklarında bulunmasıdır. Örneğin “‘*acâleten* ‘acele olarak’, *bedenen* ‘beden olarak’, *cevâben* ‘cevap olarak’, *ebediyyen* ‘ebedi olarak’, *gâfilen* ‘gafil olarak’ vb. (Yüceol Özezen, 2015, s. 69-86). Buna göre *olarak* zarf-fiili, hem anlamsal hem de dil bilgisel bir özelliğe sahiptir. Anlamsal

açından sözü edilen niteliğe sahip olmak, dil bilgisel açıdan yüklem ve fiilimsinin tarzını işaretlemek işlevini karşılamaktadır. Arapçadaki tenvinin Türkçe karşılığı olarak başka biçim birimlerin kullanıldığı düşünüldüğünde (örneğin +DAn çıkma durumu, +n / +lA araç durumu, +CA eşitlik durumu gibi) *olarak* zarf-fiil yapısının da bütünüyle değilse bile dil bilgiselleşme eğilimi içinde olduğu düşünülebilir. Çünkü bu tür yapılarda *ol-* fiili, asıl ve yardımcı fiil görünümünden uzaktır. Türkçedeki bu tür karşılıklar bağlamında kullanılan *-ArAk* ve bu biçim birimi alan *olarak*, Cumhuriyet dönemi sonrasındaki yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulma etkinliğinin ürünü olarak görünmektedir.

- (120) Tutkunun kaçınılmaz sonucu olan mutlaklık talebi cevapsız kaldığından, hiç olmazsa *mutlak olarak* kendisinin olduğuna inandığı küçük bir alanı bulmaya uğraşıyordu. (AA, İBY, s. 44)
- (931) Geçimsizliğin anası, kaynağı ise kafasızlık... *Ender olarak* tek tarafın, çok zaman da iki tarafın payı bulunan, kafasızlık... (AB, BYS, s. 65)
- (2194) Bakışlarını Timothy'e dikmişti ama herkese anlatıyor gibiydi. "Yine de şu 'Kara Kabir'in laneti' söylentisi beni *ciddi olarak* kaygılandırıyor." (AÜ, P, s. 29)

Örneklerde görüldüğü üzere "Ar. + T." birleşimiyle ortaya çıkan bir zarf yapılanması vardır. (120)'deki *mutlak olarak* zarfı tenvinle *mutlakâ* (< *mutlakan*), (2194)'teki *ciddi olarak* ise *cidden* biçimindedir. Buna göre Türkçedeki *olarak* zarf biçimi, Arapçadaki tenvinin yerini almaktadır. Her ne kadar Türkçede bu zarflar tenvinli *mutlaka* ve *cidden* biçimlerinde kullanılsa da bunların yerini büyük oranda *olarak* yapısının aldığı söylemek yanlış olmasa gerektir. (931)'de ise *ender* sözcüğünün zarf içerisinde yer alması, aynı kökten türeyen *nadir* sözcüğüyle ilgisi dolayısıyladır. Çünkü Türkçede *nadiren* ve *nadir olarak* zarflarının kullanılması, *nadir* sözcüğüyle aynı kökten türeyen *ender* sözcüğünün de *olarak* zarf-fiil yapısını almasına olanak sağlamıştır. Türkçede kimi zaman tenvinin karşılığı olabilen *olarak* zarf-fiili, kimi zaman biçim düzleminden eksiltilebilmektedir. Örneğin son dönemlerde askeri terminoloji aracılığıyla edebi dile girmiş çeviri *ölü (olarak) ele geçirmek* ifadesi, bu kullanımı yansıtmaktadır. Bora'nın (2021, s. 183) verdiği bilgilere göre bu ifade 1990'lardan itibaren vardır ve "meyyiten derdest" ifadesinin karşılığı olarak Türkçeye yerleşmiştir.

“meyyiten derdest” ise Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar kullanılmış ve sonradan ortadan kalkmıştır. *ölü olarak* ifadesi, işte Arapçadaki tenvinli “meyyiten” sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Yazılı metinlerde sözü edilen ifade, hem *ölü ele geçirmek* hem de *ölü olarak ele geçirmek* biçiminde ikili kullanılmaktadır. “meyyiten” sözcüğünün birebir çevirisi *ölü olarak* olmakla birlikte zamanla zarf ögesi eksiltilmiştir. Ancak bu eksiltmeye karşın işlevi, örtük biçimde sürmekte ve böylece isim olan “ölü” sözcüğünün zarf olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

(2211) Beş yıl önce Kürt gerillalar bir askeri konvoyu saldırmış, ancak çoğu *ölü olarak* ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 34)

(2950) Sakıp Amca’nın söylediği gibi örgütün işi miydi? Eğer böyleyse, yani cinayetleri örgüt işlediye, sorun kalmamış demekti, çünkü yüzbaşının söylediğine göre katiller *ölü olarak* ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 220)

(3141) O yaşadığı sürece benim huzur duymam imkânsızdı... Ama olmadı, ben hastaneden çıkmadan önce, Cemşid, Cudi Dağı’nda altı adamıyla birlikte Kobra helikopterlerinin ateşi sonucu *ölü* (=ölü olarak) ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 271)

Ol- fiilinin üzerine gelen zarf-fiil ekleri, *ol-* fiilini durum, zaman, miktar yönleriyle bir başka fiile (fiilimsiye veya cümlelin yüklemine) bağlamaktadır. Bu yönüyle *olarak*, “olup, açıdan, biçiminde, olmak suretiyle” anlamlarına gelmektedir. Ancak Türkçede *olarak* yapısının bu özelliklerinden farklı olarak *-(y)e* zarf-fiil ekli *de-* fiiliyle bağlantısı vardır. Bu bağlantıda *ol-* fiili, öncesinde *söylenen* bir isim, terim vb. ifadeyle, sonrasında ise “anıl-, adlandır-, çağır-, tanıtıl-” gibi fiillerle eş dizimlidir. Bu fiiller, *olarak* yapısından önceki *söyleneni / dile getirileni* öne çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu tür dizilimler, kullanım bakımından *de-* fiilinin eskicil olduğunu, *ol-* fiilinin onun kavram alanına girdiğini düşündürmektedir. Ayrıca *olarak* zarf-fiilinden önceki ifadelerin çoğunlukla tırnak işareti (“...”) içinde verilmesi de, yine *dile getirilene* vurgu yapıldığını gösterir niteliktedir. Yine bu dizilimlerde “*de-* fiilinin kendi anlamının *diye* yapısında büyük ölçüde kaybolduğu düşünülürse” (Yüceol Özezen, 2009, s. 115) *ol-* fiilinin de *olarak* yapısında anlamını kaybettiği söylenebilir.

- (406) Anlattığı hatıralar “paşalarla” doluydu, komşu köşkler bile “filanca paşanın” köşkü *olarak* (= *diye*) anılır, komşular “filanca paşanın refikası, kerimesi, mahdumu” *olarak* (= *diye*) tanıtılırdı. (AA, İBY, s. 137)
- (693) MİMAR SİNAN — Tarihçiler, XVI. Yüzyılı, “Türk Yüzyılı” *olarak* (= *diye*) adlandırırılar. (TÖ, BMS, s. 145)
- (3301) Herkes beni yine “Yazman Patasana” *olarak* (= *diye*) çağıracaktı ama âşık Patasana olacaktım. (AÜ, P, s. 312)

olarak yapısı, *-m°ş* sıfat-fiil ekli fiillerle birliktelik kurarak eylemin dil bilgisel görünüşü ve tarzı hakkında bilgi veren karmaşık fiiller oluşturmaktadır. “Bu zarf-fiil ekiyle kurulan bağımlı yapının zamansal yorumu, genelde eşzamanlılıktır; yani zarf-fiil cümlesinin olayı ile üst cümle olayı eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir.” (Aydemir, 2012, s. 20). Bu özelliğiyle *-ArAk*, süreklilik / sınır arasılık işaretleyen bir görünüş değerine sahiptir. Johanson’a göre (1988, s. 139) “*-ArAk* zarf-fiil eki, bağlamsal ve durumsal olarak koşullandırılmış çeşitli anlam tonları dâhil olmak üzere, eski *-A* zarf-fiilinden sınır arası görünüş işlevini üstlenmiştir. (...) Bu işlev, *-ArAk* zarf-fiilinin tipik özelliklerinden biridir. Sözü edilen görüş, sınır biçimlerinin önerdiği doğrusal ardışıklığı kesintiye uğrattığı için açıkça sınır arasılıkla bağlantılıdır.” Ancak *-m°ş olarak* yapısında böyle bir durumdan söz etmek zordur. Çünkü yapıdaki *-m°ş* biçim birimi, üst cümle eyleminden, yani bağlı bulunduğu eylemden önce gerçekleşmiş / tamamlanmış bir olaya gönderimde bulunarak bitmişlik / sınır sonrasılık işaretleyicisidir. Bu durumda *-arak* ve ekli bulunduğu *olarak*, süreklilik / sınır arasılık işaretleyicisi değil, eylemin niteliğini dışa vuran bir özelliğe sahiptir. Başka bir deyişle *-m°ş olarak* yapısında “eylem, yani hareket bitmiştir eylemin hareketten yoksun olan ancak başka bir eylemi niteleyen hali devam etmektedir. Kısacası eylem tamamlanmıştır ancak nitelik devam etmektedir.” (Çelikel, 2021). *olarak* zarf-fiil biçiminin yapıya “... bir biçimde / ... bir durumda” anlamını katması da bu görüşü destekler niteliktedir. Aksi durumda birbirine karşıt iki görünüş biçiminin aynı yapıda bir araya gelmesi söz konusu olacaktır. (1546) örneği, bu açıdan incelenebilir.

(1546) Faik amcam yaşıyor olsaydı bu makinenin, erişteyi pişmiş olarak çıkaracağını yapardı. (YK, DÖT, s. 13)

(1546)'da görüldüğü üzere bitmişlik / sınır sonrasılık bildiren *-miş* biçim birimi eylemin, dil bilgisel zaman çizgisinden önce tamamlandığını, *-arak* zarf-fiili ise hâlin niteliğini dışa vurmaktadır. Yani *pişmiş olarak* yapısı, *pişme* eyleminin bittiğini, ortaya çıkan oluş tarzının sürdüğünü anlatmaktadır. Bu açıdan *pişerek* ve *pişmiş olarak* yapıları karşılaştırıldığında, aralarındaki ayırım anlaşılacaktır.

(1359) Ben
kozmosu filan
unutmuş olarak
karışırken çıkış kalabalığına
Ateşçi
gömleğinin yeniyile
yüzünün terini kuruluyor (AB, YÖBŞV, s. 23)

(1944) Yarın annemin babamın karşısına süslenmiş olarak çıkacaktım. Beni her zaman güzel görsünler istiyorum. (AK, MS, s. 91)

(2942) ‘Eyvah!’ diyerek mağaraya koşturmuş babam. Masis’i şakağından vurulmuş olarak, kanlar içinde yatarken bulmuş. (AÜ, P, s. 218)

Diğer yandan Türkçede *olarak* yapısı, işlevsel ve anlamsal olarak kimi edatlarla benzerlik göstermesi bakımından yine farklı bir özellik göstermektedir. Nasıl ki edatlar kendinden önce gelen birimlere bağlanarak fiilimsinin veya yüklemnin zarf tümleci oluyorsa *olarak* yapısı da benzer bir ilişkiyle zarf tümleci işlevi görmektedir. Ayrıca elde edilen örneklerle göre söz dizimsel açıdan *olarak* yapısının tek başına kullanılmaması ve edatlar gibi kendinden önceki birimlerle öbek yapı kurması da bir diğer benzerlik olarak göze çarpmaktadır. Bu yönüyle *olarak* biçimi, kalıplaşmış bir edat gibi iş görmüyorsa da bu eğilimin içinde olduğu söylenebilir. Özkaragöz de (1986, s. 163) “-ArAk, eş zamanlı olayları, ardışık olayları ve *ol-* fiil köküne eklenerek ‘için’ anlamında kullanılabilen üretici bir zarf-fiil ekidir.” diyerek *olarak* yapısının edatlaşma eğilimini belirtmektedir.

- (785) Bir sinema bu büyüklüğü de reklam amacı olarak (= amacı ile) kullanıyor ve verdiği gazete ilanında şöyle yazıyordu: (AB, BYS, s. 15)
- (1126) Her ne kadar bazı kimseler, Amerika'nın bize karşı şimdiki davranışlarında oynaklıkların sebebi olarak (= sebebi için), o zaman başlayan ilişkilerin “kaygan bir zemine” oturuşunu göstermekte iseler de, ne derece haklıdırılar bilemem. (AB, BYS, s. 131)
- (1721) Böyle söylemem garip çünkü şirketin ortaklarından biriym ama uzun süredir kendimi sıradan bir çalışan olarak (= çalışan gibi) görüyorum. (YK, DÖT, s. 44)
- (2153) Onlara bu dünyada ve ahirette yardımcı olan yatırı, Kara Kabir'i kazacaklardı. Bunu inançlarına bir saldırı, Fayat'ın deyimiyle, bir küfür olarak (= küfür gibi) algılamaları çok doğaldı. (AÜ, P, s. 19)
- (2176) Toplantı yeri olarak (= yeri için) Teomanların kaldığı geniş dersliği seçmişlerdi. (AÜ, P, s. 24)
- (2364) Kadının asıl adı Nadya. O zamanlar on yaşındaymış. Nadya'yı komşuları büyötmüş. Adını da Nadide olarak (= Nadide ile) değiştirmişler. (AÜ, P, s. 70)

Yukarıda verilen örneklerden (785) ve (2364)'teki *ile* edatı, tarihsel süreç içerisinde ünlü düşmesi ve eklendiği sözcüğün ünlüsüne uyum sağlaması sonucunda ekleşerek +(y)lA araç (vasıta) durumu eki hâlini almıştır. Bu açıdan bakıldığında *olarak* yapısının işleyiş yönüyle biçim birimlerle benzerliği düşünülebilir. *olarak* biçiminin kattığı anlam, bazen kimi isim çekim ekleriyle de verilebilmektedir. Ancak bu anlamsal benzerlik, *olarak* yapısının ekleştiğini değil, yukarıdaki örnekler kadar belirgin olmasa da yine edatlaşma eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü örneğin Türkçede edatlarla verilen anlam, ET'de çoğunlukla biçim birimlerle dile getirilmektedir. ET'deki “*Kanın subça yüğürti süñükün tagça yatdı*” (KT, D 2) (Kanın su gibi aktı, kemiğin dağ gibi yattı.), “*Eligçe er tutdumuz*” (T 2) (Elli kadar asker yakaladık.), bu düşüncayı desteklemektedir. Bu anlatım biçimi, dilin tarihsel süreci içerisinde değişime uğramış ve biçim bilgisel özellikten çok söz dizimsel bir özellik, yani edat öbekleriyle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu değişim, biçim birimlerin yerini edatların almasıyla olasıdır. Başka bir deyişle bu kullanımlar için biçim birimlerin yanı sıra alternatif edatlar üretilmiştir. *olarak* yapısı da bu ihtiyaç doğrultusunda yeni bir oluşum olarak kimi isim çekim eklerinin yerini alan bir edat gibi işlev

kazanmıştır. Türk dilinde edatların büyük çoğunluğunun zarf-fiil eklerinin bilinen işlevinden uzaklaşarak donmasıyla ortaya çıktığı da düşünüldüğünde *olarak* yapısının da bu türetmeye uygun olduğu görülecektir. Ayrıca Türkçede –ArAk zarf-fiil ekiyle kalıplaşmış sözlük birimler de vardır ki bunlardan birisi, “göre, nazar” anlamlarındaki *bakarak* edatıdır. Bu anlamsal yakınlık özellikle *olarak* ile +CA eşitlik durumu arasında dikkat çekicidir. Hatta tanıklanan sözcüklerden bir kısmı aynı anlam ilişkisiyle ve +CA biçim birimiyle sözlük birimdir.

- (783) Konfor ve lüks, *düzenli olarak* (= *düzenlice*) artıyor. (AB, BYS, s. 14-15)
- (1704) Personel meslekî açıdan ulusal kimliğinden, kişisel konumundan *bağımsız olarak* (= *bağımsızca*) hareket ederek sadece bağlı bulunduğu şirketin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği takdirde kendi çıkarını da azamileştireceği düşüncesiyle hareket eder. (YK, DÖT, s. 40)
- (2474) Tapınak fahişelerinin bayram günlerinde tanrıça için *gönüllü olarak* (= *gönüllüce*) seviştiklerini ben de biliyordum ama bir gün gelip bu hizmetten yararlanacağımı hiç düşünmemiştim. (AÜ, P, s. 98)
- (3634) Ermenilerin *toplularak* (= *toplularca*) katledildiği doğrudur, ama Türklerin durumunda Ermeniler ya da Kürtler ya da Araplar olsaydı eminim aynı kıyımı gerçekleştirmekten kaçınmazlardı. (AÜ, P, s. 388)

Öte yandan *olarak* yapısının sayı bildiren *ilk* ve *son* sözcükleriyle birlikteliğinde de farklı bir işlevsel özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki *ilk olarak* ve *son olarak* yapıları, sayısal bakımdan öncelik–sonralık sıralamasını göstermektedir. Bu yönüyle dolaylı da olsa üstünlük bildirdikleri söylenebilir. ET ve OT’de üstünlük bildirmek için +rAk biçim birimi ve *eş* sözlük birimi bulunmaktadır. Bununla birlikte ET > T. bağlamında karşılaştırma yapan ve üstünlük bildiren +rAk biçim biriminin kullanım alanının azalması ve Türkçe ölçünlü dilde ortadan kalkmasıyla yerini “daha, pek, en” vb. söz dizimsel ögeler almıştır. ET *kiçigrek*, Türkçe “daha küçük”, EAT *tatlurak*, Türkçe “daha tatlı” buna örnek gösterilebilir. Bu durum, belki ET *eş ilk / eş ilki* için de geçerli olabilir. ET’deki bu derecelendirme yapısının BT’de kullanımdan kalkmasıyla yerini “ilk önce, ilk olarak” gibi başka yapılanmalara bırakmıştır. *eş ilk / eş ilki*’den *ilk önce / ilk olarak* vb. biçimlere geçişin +n araç durumu ekiyle gerçekleştiği düşünülebilir. Bu durumda geçiş sırasının *eş ilk / eş ilki, eş ilkin,*

ilkin, ilk önce / ilk olarak biçiminde olması beklenebilir. Ancak ilk yapı ile (yani *eş ilki*) son yapılar (yani *ilk önce / ilk olarak* gibi) arasında tersine bir dizilim vardır. İlkinde zarf ögesi başta, ikincisinde ise sondadır. Bu düşünce doğru ise Türkçedeki *ilk olarak* yapısının ET'deki *eş ilki*'nin ters çevrilmiş alternatifi olması söz konusu olacaktır. Bununla birlikte Türkçede *ilk olarak*, bağlama göre “ilk kez, ilk önce” anlamlarını da karşılamaktadır. Ayrıca ET'de *eş ilk / eş ilki*'nin “ilk önce, ilk olarak” anlamlarındaki kullanımları bulunmaktadır. “*Eş ilk toğu balıkda süşüştümüz*” (BK, D 30) cümlesi, bu kullanıma örnektir. *son olarak* yapısı ise *ilk olarak* yapısından örneksenerek üretilmiş olmalıdır. Türkçede *ilk* sözcüğü “en” zarfını almasa da *son* sözcüğü alabilmektedir. Bu durumda *en son* veya *son olarak*, anlamca birbirine koşut görünmektedir. Ölçünlü dilde **en son olarak* yapısının kulak tırmalayıcı olması da her iki zarf biçiminin bir arada kullanılmadığını gösterir niteliktedir.

- (1103) Şubat 1978 idi takvim. Bir arkadaşla, Avrupa'ya, on günlük bir iş yolculuğuna çıktık. ***Son olarak*** (= *en son*) Hannover'de yapı fuarını gördük. Veda içkisi olarak portakal suyuna cin karıştırmak için güzel hostese on mark verdim. (AB, BYS, s. 123)
- (1737) Bu kelimeyle ***ilk olarak*** (= *ilkin / ilk kez*) Istvan Szabo'nun, Klaus Maria Brandauer'un olağanüstü oyunuyla devleşen filmi aracılığıyla tanışmışım. (YK, DÖT, s. 45)
- (3172) Bernd, Elif'i sorunca konu değişmişti. Hastanede olanları da anlatmıştı Esra. Kemal'le ***son olarak*** (= *en son*) dün gece telefonla konuşmuştu. (AÜ, P, s. 279)
- (3585) Konuşmaya ***ilk olarak*** (= *ilkin / ilk önce*) Profesör Krencker başladı. (AÜ, P, s. 378)

olarak yapısının kendinden önceki sözcüklerle kalıplaşarak TS'de (2011) sözlük birim olduğu yapılanmalar bulunmaktadır. Bu yapılanmalarda sıfatlardan sonra gelmiş ve onları zarflaştırmıştır. Aslında bu işlevsellik, *olarak* zarf-fiilin beklenen / bilinen özelliğidir. *Ol-* fiilinin sözcük veya sözcük öbekleriyle birleşik fiil kurma veya onları yüklemleştirme işlevi, Türk dilinin her dönemi için geçerlidir. Ancak Türkçedeki sözlük birimlerdeki işlevi, *ol-* fiilinin bu özelliğiyle ilgili görünmemektedir. TS'de (2011) *doğal olarak* “elbette, beklenildiği gibi, işin gereği olarak) ve *kesin olarak* “kesinlikle” sözlük birimlerdir ve bunlarda hem *ol-*

hem de –*arak* bilinen işlevinden uzaklaşmış görünmektedir. Hatta *doğal olarak* yapısında değilse de *kesin olarak* yapısında yine derecelendirme / üstünlük kurma işlevinden söz edilebilir.

(2359) “‘Uygarlığın Yol Açtığı Yıkımlar’ adlı bir tez hazırlıyorum” diye açıkladı sıkıntılı bir tavırla. “Doğal olarak büyük katliamları incelemek durumundayım.” (AÜ, P, s. 70)

(2393) “Emin olmak zor,” dedi yüzbaşı sakın bir tavırla. “Yarın Antep’ten teknik ekip gelecek. Parmak izi alacaklar. Ancak o zaman kesin olarak (= *daha kesin*) bir şeyler söylenebilir.” (AÜ, P, s. 78)

Bu durumda “*olarak* zarf-fiili yalnızca bu iki sözlük birimle sınırlı mıdır, başka yapılanmalarla da sözlük birim olabilir mi?” sorusu akla gelebilir. Daha önce de belirtildiği üzere *ol-* fiilinin en çok –*arak* zarf-fiil ekiyle kullanımları vardır ve bunlarda oldukça farklı işlevleri söz konusudur. Nasıl ki *doğal olarak*, *kesin olarak* yapılanmalarında kalıplaşarak sözlük birim içinde yer aldıysa *tam olarak*, *son olarak*, *ilk olarak* yapılanmalarının da sözlük birim olarak TS’ye dâhil edilmesi gerekir. Çünkü sıralanan bu sözlük birimler yapısal açıdan birbiriyle aynıdır ve *olarak* zarf-fiili de anlamsal özelliğinden sıyrılarak işlevselleşmiştir. Bunun sonucunda *tam olarak* yapısı da “tam anlamıyla, bütün yönüyle” anlamında sözlük birimdir. Bu yapılanmalar (2859) ve (3329) örnekleriyle karşılaştırılabilir.

(434) O yüzden kendimizi bile tam olarak tanıyamayız. (AA, İBY, S. 148)

(1533) Şu anda tam olarak tarif edemem ama uçurtma ipinin bağlı olduğu bir makara sistemi ve bu makaranın yanına sabitlenmiş bir ağırlık çizdiğini anımsıyorum. (YK, DÖT, s. 11)

(3128) ‘Sanki sen beni yakalamak istemiyor muydun?’ dedim, bakışlarım elindeki tespihe kenetlenmişti. Ama Cemşid’in gölgesinde kaldığı için tam olarak göremiyordum. (AÜ, P, s. 268)

-*ArAk* zarf-fiili, bilinen temel işleviyle yüklemdeki eylemin tarzını bildirmektedir. Dolayısıyla bu zarf-fiilin kişi ve zaman bildirmesi, yüklemde işaretlenen kişi ve zaman ile doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle –*ArAk* biçim birimi, eklendiği fiille yüklemdeki eylem arasında çoğunlukla eşzamanlı kimi zaman ise

art zamanlı bir ilişki kurmaktadır. –ArAk ekli zarf-fiil öbeği ile yüklem arasındaki bu ilişki, eylemlerin aynı dil bilgisel özelliklere sahip olmasıyla belirginlik kazanmaktadır. Buna göre “–ArAk ulaşlı bir tümcenin, ana ve yan tümceciğinde *nesneli-geçişsiz*²⁶ eylemler bulundurması durumunda biri diğerini izleyen iki olay anlatılmakta ve *ardıl* olaylar anlamı kazanmaktadır. Ana ve yan tümcelerinde *özneli-geçişsiz* eylemler bulundurması halinde ise birbirinden bağımsız iki ayrı olayı anlatmakta ve *eşzamanlı* olaylar anlamı kazanmaktadır.” (Nakipoğlu, 2002, s. 6). Böylece *belirtmesiz ol-* fiilinin –arak ekli biçimiyle yüklem arasında artzamanlı bir ilişki vardır. Örneğin (2859)’da önce *kahrol-* eylemi gerçekleşmeye başlamış, bu eylemin sürmesi sırasında *iç geçir-* eylemi ortaya çıkmıştır. Ayrıca *iç geçir-* eyleminin olumsuz bir durumun sonucu olduğu düşünüldüğünde *kahrol-* eyleminin yine zamansal açıdan başlangıç noktasının önceye yerleşmesi söz konusu olacaktır. Ancak her iki ilişkide de –ArAk zarf-fiil yapısı, derin yapıda bağlı olduğu yüklemdeki zaman işaretleyicisini alarak “ve” bağlacıyla bağlı birleşik cümle kurabilmektedir. Bu işlev, yalnızca *ol-* fiili için değil, bütün fiiller için geçerlidir. Yine de *olarak* zarf-fiilini diğer fiillerden ayıran özel bir yeri vardır. Yüceol Özezen ve Sözer (2015, s. 262) Tanzimat dönemi metinlerinde *olarak*’ın derin yapıdaki yan yargıların yüzey yapıya dönüşümlerini sağladığını ve iki yargıyı birbirine bağladığını belirtmişlerdir. Buna göre *olarak* zarf-fiili “–dır ve”, “*idi ve*”, “*imiş ve*”, “*imiş çünkü*” gibi işlevler yüklenmiştir. Aşağıda verilen (2859) ve (3329), *olarak* yapısının dil bilgiselleşme içinde olduğunu ve yine *i-* fiiline koşut işlevler yüklendiğini gösteren örneklerdir.

(2859) Çatışmanın sona erip ermediğini sormamıştı. “Ya devam ediyorsa...” diye geçirdi içinden ***kahrolarak***. Gerçi başçavuş bitmiş bir olaydan bahsediyor gibiydi. Yine de belli olmazdı. (AÜ, P, s. 195)

(3329) Kemal’in amacı bir süre ortalıktan ***yok olarak*** belki de hâlâ kendisini sevdiğini sandığı Elif’in ilgisini yeniden kazanmaktı. (AÜ, P, s. 319)

Türkçede -*°p* ve –ArAk zarf-fiil ekleri işlevsel olarak birbirine benzemekle birlikte aralarında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu biçim birimler *ol-* fiili açısından değerlendirildiğinde *olarak* yapısında görülen geniş kullanım alanı, *olup* zarf-fiil biçiminde yoktur. -*°p* zarf-fiilinin –ArAk zarf-fiilinden ayrılan özelliği

²⁶ Bu çalışmada nesneli-geçişsiz için *belirtmesiz* (unaccusative), özneli-geçişsiz için ise *etkilemesiz* terimleri kullanılmıştır (bk. 4.1.2.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden Fiil Yapım Ekleri).

“birbiriyle ardışıklık ilişkisi olan, görece kısa zamanda art arda gerçekleşen eylemlerin (*dönüp bak-*, *bakıp çık-*, *gelip git-*, *silip süpür-* gibi) ifadesinde daha çok kullanılmasıdır. Böylece, kimi zaman söz kalıplarına benzeyerek donmuş bir yapı görünümü verebilmekte (*gelip çat-*, *kasıp kavur-*, *yanıp yakıl-* gibi), bu zarf-fiille alternatif eylemler ifade edilebilmekte (*gelip gelmeyeceğini*, *çalışıp çalışmadığını*, *içip içmemeye* gibi) ve bu zarf-fiil sürerlilik tasvir fiillerinde sıklıkla kullanılabilmektedir (*konusup dur-*, *bakıp kal-*, *yaşayıp git-* gibi) (Yüceol Özezen – Sözer, 2015, s. 261). Görüldüğü üzere *-°p* zarf-fiil eki, söz kalıpları kurmaya oldukça uygun bir görünüm sergilemektedir. *Ol-* fiiliyle birlikte de *olupbitti*, *olupbitmeye getir-* kalıp sözler vardır. Hatta bu kalıp sözlerin birleşik bir form hâlinde bulunması, bütünüyle donmuş bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Sözü edilen bu söz kalıplarında *-up* yerine *-du* biçim biriminin kullanımına da rastlanır: *olupbitti* = *oldubitti*, *olupbittiye getir-* / *oldubittiye getir-*. Bu ikili kullanımlar, -tıpkı *-ArAk* zarf-fiilinde olduğu gibi- *-°p* ekli yapının yüklemdeki çekimle ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Taranan metinlerde *olupbitti*, *olupbittiye getir-* biçimleriyle karşılaşılmamıştır. Ancak aynı yapıdaki *oldubitti* örneği tespit edilmiştir ve bu yapı, eşdeğerinden farklı olarak ayrı yazılmıştır. Bunun nedeni olarak 1969 yılında yazılan metnin yazarının ve / veya o dönemin yazım tercihi ile ilgili olması düşünülebilir.

(677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Akli başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, *oldu bitti* (= *olupbitti*). (TÖ, B, s. 134-135)

olup zarf-fiili bir başka yapılanmayla da söz kalıbı içinde yer almaktadır. Bu yapılanma yine *ol-* ve *bit-* fiilleriyle kurulmakla birlikte, yapıdaki biçim birimler değişkenlik gösterebilmektedir. *bit-* fiilinin *-en* sıfat-fiilini alması durumunda *ol-* fiili, hem *-an* sıfat-fiili hem de *-up* zarf-fiiliyle biçim düzlemine çıkabilmektedir. Bu durumda yapı, *olan biten* / *olup biten* biçiminde ikili eşdeğerliğe sahiptir. *olup biten* (olaylar), bulunduğu bağlama göre zaman çizgisi üzerinde geçmiş / şimdi / gelecekte gerçekleşebilir. Bunun belirlenmesi, yüklemdeki çekime bağlıdır.

- (347) Kendi hayatında biraz soğuk ve kibirli olan, büyük aşklardan ve tutkulardan kaçan, kadınlarla neşeli ve yüzeysel oynaşmaları yeğleyen, bir dostunun deyimiyle, “Sevmekten iyi ve cömert, bağlılık duymadan müşfik ve dikkatli olabilen”, bir başka dostunun tarifine göre de, “Kalbinin derinliklerinde olup bitenleri (=olan bitenleri) yakınlarından hiçbirinin tamamen anlayamadığı” ama bütün bunlara rağmen tutkuyu, ihtirası, aşkı bilen, belki de ruhundaki bu ikiliğin sıkışıklığını yaşayan Çehov’un hüznü çaresizliği, tek bir cümleyle benim çocuk ruhuma sızmış[tı], [...] (AA, İBY, s. 113)
- (1250) Geçmiş ve geleceği ile dünyayı ve tüm olup bitenleri (= olan bitenleri) düşünelim bir an. (AB, BYS, s. 166)
- (2499) Odalar erkeklerin sohbet ve eğlence yeridir. Köye gelen misafirler de bu odalarda ağırlanır. Her gün yemek pişirilir. Köyün meseleleri, olup bitenler (= olan bitenler) konuşulur. (AÜ, P, s. 102)

bit- fiilinin *-en* sıfat-fiil eki dışındaki çekimlerinde ise *olup* değişken değildir. Her iki söz kalıbında fiiller değişmez, değişen biçim birimlerdir. *olup bittiğini*, *olup bitiyor* vb. örneklerde görüldüğü üzere ikinci fiil (yani *bit-*) –sınırlı olmakla birlikte- farklı biçim birimleri alabilmektedir. Yukarıda söz edilen yapılaşmada ise ilk fiilin (yani *ol-*) farklı fiilimsileri aldığı görülmektedir. Her iki kalıp sözün farklı biçim bilgisel formları, her iki fiilin ardışık sıralandığını göstermektedir. Hatta fiillerin sözlüksel anlamları da bu durumu açıklamaktadır. Çünkü herhangi bir olay, önce meydana gelir, *olur*, sonra sona erer, *biter*. Bu tür ardışıklık ilişkisinin çoğunlukla *-op* zarf-fiiliyle aktarıldığı düşünüldüğünde *olup biten* yapısının *olan biten*’den daha önce kullanılmaya başlandığı sonucu çıkarılabilir.

- (2382) Neler olup bittiğini merak eden Timothy, Murat ve Teoman da yaklaşmışlardı yanlarına. Üçünün de gözleri Esra’nın elindeki tableteydi. (AÜ, P, s. 75)
- (2654) Gülümseyerek başını salladı Esra. Fırat’ın bu yakasında neler olup bitiyor, haberli olan bu işgüzar Barak genciyle her konuştuğunda morali düzeliyor, neşesi yerine geliyordu. (AÜ, P, s. 143)
- (2821) Neler olup bittiğini öğrenemeyen Esra’nın aklı köyde, silah seslerinde kalmıştı. Telefon açıp karakola sorsa, oradakiler ne bilsin? Hem Elif böyle kıvranırsa... (AÜ, P, s. 186)

olup zarf-fiilinin içinde bulunduğu bir başka yapılaşma, *olup olacağı* söz kalıbıdır. *Ol-* fiilinin tekrarlanması ve farklı fiilimsi ekleriyle oluşan bu yapının “küçümseme, şaşırma” kiplik anlamları verdiği söylenebilir. Çünkü bu kalıp yapı, beklenen düzeyin altında olan bir durumu sıfat işleviyle belirtmektedir.

(139) Evet, işte hayat dediğin bir sis *olup olacağı*.

Hayat bir sis mi, *olup olacağı*. (AA, İBY, s. 50)

(139) örneğinde görüldüğü gibi “hayatın bir sisten başka bir şey olmadığı” anlamında “küçümseme”, sonrasındaki soru cümlesi ise bu düşünceye karşı verilen bir “şaşkınlığı” ifade etmektedir.

Türkçede *-°p* zarf-fiili betimlemeli (tasviri) birleşik fiillerde asıl fiille yardımcı fiil arasında yer alabilmektedir. İkinci fiilin kılınış özelliğine göre süreklilik, tezlik gibi anlamlar verebilen bu betimleme yapısı, “*isim + olup git-*” biçiminde “bitiş / tamamlanış” anlamını karşılamaktadır (Bu betimleme yapısı için bk. 4.1.1.5.2. Bitiş / Tamamlanış).

Türkçede *-°p* ve *-ArAk* zarf-fiillerinin benzer özelliği ise bağlama işlevli olmalarıdır. Yani *-ArAk* zarf-fiilinde olduğu gibi *-°p*’lı zarf-fiil de derin yapıda yüklemdeki çekimin özelliklerini taşımaktadır. Johanson (1988, s. 138) “bütün Türkçe zarf-fiil ekleri gibi *-B* zarf-fiili, bağlayıcıdır, yani çekimsiz önermelerin olası yüklemleştiricisidir.” diyerek bu işlevi belirtmiştir. Buna göre gerekli dönüşümlerle yüzey yapıya taşınan *-°p* zarf-fiil ekli yan cümle ile ana cümle yüklemi arasında çekim özellikleri bakımından ortaklıklar vardır ve bu ortaklıkları sağlayan bağlayıcı *-°p* zarf-fiilidir. Gencan da (1979, s. 136) *-°p* zarf-fiilinin bu işlevini şu sözlerle anlatmaktadır: “Bağımsız önermeler, bağlaçlarla, virgül, noktalı virgül gibi imlerle bağlanır; bunlarda bağlamayı *-ip* eki yapar. Bu eki alan ulaç, kendinden sonra gelen eylemin, eylemsinin eşiti olur.” Başka bir deyişle “cümlelerin bazı işlevsel düzeylerinde kendine bağlı parçayı, üst parçayla hipotaktik olarak birleştirmektedir.” (Johanson, 1988, 138). Dolayısıyla bütün fiillerle kullanılabilen *-°p* zarf-fiil eki, kendinden önceki ifade ile ana cümle arasında *virgül* (.), *noktalı virgül* (;) işaretleri ya da “ve” bağlacı yerini tutarak “önce ayırma sonra bağlama işlevlerini” (Yüceol Özezen – Sözer, 2015, s. 264) gerçekleştirmektedir.

- (213) “Karımın ölümüne ağlayamıyorum, onun acısını hissedemiyorum” der.
 “Ama ben karım için ağlamak istiyorum, ameliyat olup (= ameliyat olacağım ve) o acıyı yaşayacağım.” (AA, İBY, s. 72)
- (1373) Nazlı Eray annesine rastlıyor bir parkta
 Oysa annesi yıllarca önce ölmemiş miydi,
 Bir balık olup (= balık oluyor ve) kayıyor avuçlarının arasından
 (AB, YÖBŞV, s. 31)
- (3252) Ohannes Ağa’yı duymuştum. Reşat Ağa’nın dedesi Kürt İsfendiyyar o zamanlar eşkiyaymış. Fransızların Antep’ten çekileceği belli olunca, sıkı bir Kuvayı Milliyeci olup (= Kuvayı Milliyeci olmuş ve) Ermenilere soluk aldırılmamaya başlamış. (AÜ, P, s. 299)

-^op zarf-fiili, yalnızca ana cümle yüklemine değil, ilişkili bulunduğu fiilimsilerin de çekim özelliklerini taşımaktadır. Bu yönüyle -^op biçim biriminin işlevi tek başına belirsizdir. Bu kullanım, yine bütün fiiller için geçerli olan genel bir özelliktir.

- (15) Onda yok olup onla var olduğum, bana her defasında aşkı, acıyı, sevinci, hayatı ve ölümü yeniden öğreten kadınlar yitirdim. (AA, İBY, s. 11)
- (1488) Vakit geç olup da hanım yattıktan sonra, Sait bana bir sıkıntısını anlattı. (YK, DÖT, s. 5)
- (1861) Yavrular inanılmayacak bir hızla büyüyüp, düşe kalka uçmaya başladılar, zeytinler olup da duvardan indirilene kadar da orayı yuva bildiler. (AK, MS, s. 46)

Türkçede *olup* zarf-fiilinin kimi özel kullanımları bulunmasına karşın çağdaş Türk dil ve lehçelerinde *bolup* kalıplaşmış bir edat işlevi kazanmıştır. Edatlar üzerine kapsamlı çalışmasında Li (2004, s. 176) *bolup* için “günümüz Türk dil ve lehçelerinin birkaçında yalın durumdaki sözcüklerden sonra getirilerek benzerlik gösterir.” demektedir. Bu özelliğiyle *bolup* “olarak; gibi” (Li, 2004, s. 176) anlamlarındadır. Türkçede ise bu işleviyle *olarak* biçimi yaygınlaşmıştır. Buna göre Özb. T., Kkp. T. ve Tat. T.nde görülen *bolup* ile Türkçedeki *olarak* zarf-fiil biçimleri, benzer biçim bilgisel özelliklere sahip görünmektedir. Ancak

bolup, sözü edilen çağdaş Türk dil ve lehçelerinde edat iken, Türkçede *olarak* biçimi edat eğilimi göstermektedir.

Türkçede *-ken* zarf-fiili *i-* ek-fiilinin aracılığıyla *olacak, olur, olmalı* vb. biçimlerin üzerine gelmektedir. Çoğunlukla çekimli biçimlere birleştirilerek yazılan *-ken* zarf-fiil eki, kimi zaman yazarın tercihiyle *i-ken* biçiminde ayrı da yazılabilmektedir. Öte yandan Türkçe ağızlarının etkisiyle bu zarf-fiil eki, *-ken*'in yanı sıra *-kene* biçiminde de genişletilebilmektedir.

-ken zarf-fiili, zaman yönünden çoğunlukla bağlı olduğu zarf-fiil öbeği ile ana cümle zamanı arasında eşzamanlılık ilişkisi kurmaktadır. Ancak dil bilgisel görünüşü, birleştiği biçim birimin özelliğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Çoğunlukla *-r / -Ar, (°)yor* gibi biçim birimlerle kullanımları gözlenen *-ken* zarf-fiil eki, bu biçim birimlerin önemli etkisiyle *süreklilik / sınırlar arasılık* işaretlemektedir. Bu durumda “iki olay paralel olarak devam eder ya da ikinci durumda paralel bir süreç değil, noktasal bir kesişme söz konusudur.” (Aydemir, 2012, s. 21-22). *-m°ş* biçim birimiyle birleştiğinde ise “olayı, kritik sınırı aşıldıktan sonraki bir safhada yansıtır ve bu özelliğiyle intraterminal bakış açısı bildiren *-(X)rken / -Arken* biçimine karşıtlık oluşturur.” (Aydemir, 2012, s. 24). Bu karşıtlık bağlamında ortaya çıkan *-m°şken* yapısı, *bitmişlik / sınır sonrasılık* bildirmektedir. *-ken* zarf-fiil ekinin sözü edilen işlevleri, genel bir özelliktir ve *ol-* fiili için de geçerlidir.

- (31) Bir yandan, onu bir kere daha görebilmek için hayatını tehlikeye atmaya *razı olurken* bir yandan da hayatının en önemli acısını ondan saklamak, gerçek duygularını açıklayamamak; kıskanan âşık bir insanın bir yanıyla sevdiğine yaslanıp bir yanıyla ondan, onun asla ulaşamayacağı kadar uzak olduğunu mu gösteriyordu? (AA, İBY, s. 16)
- (3145) Karım telefonda ağlıyor, araya torpil koyup İstanbul’a tayininin yapılmasını istiyordu. Ama ben üstlerime çıkıp bunu söyleyemezdim. Dedem şerefli bir askerd, ben onu örnek alarak Silahlı Kuvvetler’e katılmışım. Binlerce vatan evladı *şehit olurken* bencilce davranamazdım. (AÜ, P, s. 272)
- (3383) Askerî cip, neredeyse buharlaşacak olan asfalt yolda *kaybolurken*, onlar da kasabanın yolunu tuttular. (AÜ, P, s. 333)

Türkçede *-IncA*, eklendiği zarf-fiil parçası ile bağlı olduğu ana cümle arasında *zamansal-koşulluluk* bildiren bir zarf-fiildir (Johanson, 1991, s. 105). Buna göre ana cümle yüklemının gerçekleşmesi için, *-IncA* zarf-fiil parçası bir ön koşul oluşturmaktadır. Bu ön koşul, zarf-fiil parçasının ilgili sınırına ulaşmasıyla ilgilidir ve sonrasında ana cümle yüklemi gerçekleşecektir. Başka bir deyişle “üst cümleinin olayı, ancak zarf-fiil cümlesi olayının kritik sınırı (bu sınır, başlangıç sınırlı ve süreçli eylemlerde başlangıç sınırı, bitiş sınırlı eylemlerde ise bitiş sınırı olarak kabul edilmektedir) ulaşıldığında başlayabilir; yani birinci olayın kritik sınırının ulaşılması, ikinci olayın başlaması için bir önkoşuldur.” (Aydemir, 2012, s. 26). *-IncA* zarf-fiili, Aydemir’e göre (2012, s. 26) görünüş özelliği bakımından *sınıra bakış* (yazarın terimiyle *adterminal*) işaretlemektedir. Bu yönüyle *-IncA*, “zarf-fiilli olayın ilgili sınırına ulaşıldığı aşamada bütün olarak gözlendiğini gösteren bir zarf-fiildir.” (Johanson, 1991, s. 105).

(699) 14. SES —Mimar Ağa, saadetli padişahın ne buyurduğunu, işittin mi? Bu bina ne zaman, kapısı kapanacak şekilde tamam olur? Bir daha söyle!

MİMAR SİNAN — İki ay tamam olunca, bu bina da tamam olur. Bunun üzerine padişah şöyle dedi:

8. SES — Ağalar! Mimarbaşı ne dedi, işittiniz, şahit olun!

MİMAR SİNAN —Sonra padişah, bana döndü.

8. SES —Bak a Sinan Ağa! İki ayda tamam olmazsa, seninle konuşuruz.! (TÖ, BMS, s. 152)

(1585) İşte sohbet böyle tatlı olunca, bir ondan bir bundan bahsetmekten insanda kafa kalmıyor. (YK, DÖT, s. 19)

(3516) “Birileri kazıyı engellemeye çalışıyor,” dedi. “Korkutmak için ekip dışında üç kişiyi öldürdüler, olmayınca bize yöneldiler. Basın toplantısından bir gün önce Kemal’i öldürmelerinin başka bir anlamı olamaz.” (AÜ, P, s. 361)

Yukarıdaki örneklerden (699) ve (3516), *ol-* fiilinin kullanımları bakımından ilgi çekicidir. Türkçede kimi durumda yardımcı fiiller ile biçim birimler arasında öbek yapıya kattığı anlam bakımından koşutluk bulunmaktadır. Her ne kadar bu koşutluk, bazen söz dizimini değiştirse de anlam yönünden her hangi bir değişim görülmez. *etki et-* / *etkile-*, *selam ver-* / *selamla-* bu yapılarla

örnek gösterilebilir. Ancak bu koşut yapılardan birleşik fiiller, +° belirtme, diğerleri ise +A yönelme durumu ile eş dizimlidir. (699) örneğinde de *tamam ol-* / *tamamlan-* koşutluğu vardır. Ayrıca bu ikili durum, söz dizimsel ve anlam bilgisel yönden aynıdır. (3516) örneği ise *ol-* fiilinin anlam alanını genişletmekte ve bu bağlama uygun her fiilin yerini tutabildiğini göstermektedir. *Ol-*, kendinden önce gelen ve amaç içeren fiilin anlamını barındırmakla birlikte amaç fiilinin kılıcı öznesine göre farklı biçim bilgisel özelliklere sahiptir. Kılıcı özne, 3. kişi olarak düşünüldüğünde yeterliliğin olumsuzu (*korkutamayınca*), 1. kişiye fiilin doğrudan olumsuzu (*korkmayınca*) yapısına bürünmektedir.

-D°ğ°nda zarf-fiili, “zarf-fiil olayını zaman çizgisinin belli bir noktasında sabitleyerek bu noktadan hareketle zarf-fiil cümlesi olayı ile üst cümle olayı arasında belli bir zamansal ilişki kurmaktadır. Buna göre olay, kritik sınırının ulaşılmasıyla belli bir noktada sabitlenir ve bu olay ile üst cümle olayı arasında *öncekilik*, *sonrakilik* veya *eşzamanlılık* anlamında bir göreceli zaman ilişkisi söz konusu olabilir.” (Aydemir, 2012, s. 27). Zarf-fiil ekinin bu işlevi, ana cümle yüklemine çekimiyle ilişkisine bağlıdır.

- (14) İlişki *olmadığında* ben sevdiğimin ruhuna ulaşamıyorum, onunla kaynaşıp tek bir varlık haline dönüşemiyorum, ilişki *olduğunda* ortak hafızanın lekelerinden sevgimi, kendimi, sevdiğimi koruyamıyorum. (AA, İBY, s. 10)

- (1363) Hayatım sürüp gidecek, annem olmadan,
Çocuklarım *olduğunda* onlara annemi anlatabileceğim
Sadece (AB, YÖBŞV, s. 27)

- (2152) Yöre halkının yüzyıllardır, kuraklık *olduğunda*, sel bastığında, hastalandıklarında, çocukları *olmadığında*, kızları evde kaldığında sığındıkları, yardım diledikleri kutsal Kara Kabir’e el uzatmışlardı. (AÜ, P, s. 19)

(14) örneğinde olumlu *ol-* fiilinin *var (ol-)*, olumsuz *olma-* da *yok (ol-)* ile ilişkili görünmektedir. Parçada ilişkinin *varlığı* ve *yokluğu* sonucunda nelerin gerçekleştiği eşzamanlı olarak dile getirilmektedir. Zarf-fiil parçası ile ana cümle yüklemi arasındaki bu zamansal ilişki, (14) örneğinde *-ken* zarf-fiili ile de anlatılabilir. Zarf-fiil yüklemciği varoluşsal bir cümle olarak değerlendirilirse bu yüklemcikler *varken* (< *var iken*) ve *yokken* (< *yok iken*) biçimlerinde yer

alabilecektir. Buna göre (*var*) *olduğunda* ile *varken*, (*var*) *olmadığında* ile *yokken* arasında bir bağlantı kurmak olasıdır. Türkçede *ol-* ve *i-* fiillerinin birbirine koşutluğu bilinmektedir. Buna göre *i-* fiilinin dönüştürücüsü *ol-*, yalnızca *var* ile eş dizimlilik göstermektedir. Böylece *olduğunda* / *var olduğunda* / *olmadığında* / *var olmadığında* dil bilgiselken, **yok olduğunda* dil bilgisel değildir. Bu dizimlilik, *ol-* fiili ile *var (ol-)* sözcüğünün birbiriyle bağlantısı olduğunu gösterir niteliktedir. Öte yandan hem *varlık* hem de *yokluk*, *ol-* fiiliyle anlatılmaktadır. Ancak *varlık*'ın kök, *yokluk*'un ise türeme fiille dile getirilmesi, *ol-* ve *var (ol-)* ilişkisinin daha öncelikli olduğunu göstermektedir.

-mAdAn zarf-fiili, diğer zarf-fiil eklerinden farklı olarak olumsuzluk içermektedir. *Ol-* fiiliyle kullanıldığında –diğer fiillerde olduğu gibi- yoksunluk bildirmesinin yanı sıra *değilken*, *yokken* anlamlarına da gelebilmektedir. Aslında olumsuz biçimleriyle *ol-* fiilinin *değil* ile bağlantısı, Türk dili için yeni değildir. Özmen (1997, s. 355) “*değil*, cümle içerisindeki kullanımına ve almış olduğu ekin durumuna göre, ‘*olmamak*’ anlamına bağlı olarak ‘*olmaz, olmayan, olmadığı*’ vb. anlamlarını verir.” diyerek iki sözcük arasındaki anlamsal ilişkiyi belirtmektedir. Bu açıklamada dikkat çeken bir nokta vardır. *değil* sözcüğü olumsuzluk kavramını taşıdığı için bunun anlamsal ve işlevsel karşılığı olan *ol-* fiilinin de olumsuz çekimlenmesi gerektiğidir. Çünkü kök hâlindeki bir fiil, anlamca olumsuz bir çağrışım yapabilir, ancak biçim bilgisel yönden her fiil kök hâlinde olumludur. Özmen’in (1997, s. 355-356) BT’de *değil* = *olma-* koşutluğu için verdiği örnekler şunlardır: “*değil: olmaz, degül: olmayacak, olmadık, degülven: olmam, değilim, değil idiği: olmadığı, degülmüşse: olmasaydı, olmamış olsaydı, değilse: olmazsa, değilse: aksi halde, değilse bile: olmasa da, olmasa bile, değilse de: olmasa da, olmasa bile*”. Bunlara *olmadan* = *değilken* koşutluğu da eklenebilir. Bu koşutluk özellikle *farkında (bile) olmadan / farkında (bile) değilken* anlatım biçiminde görülmektedir.

(278) *Farkında olmadan* (= *farkında değilken*), onlar, bu duyguların gösterileceği tek yerin yatak odası olduğuna inandıklarından, kalabalıkların içinde sevgi ve şefkat gösterdiklerinde, herkesin seyrettiği bir yerde sevişiyorlarmış hissine kapılıp tedirgin olurlar. (AA, İBY, s. 96)

(284) Karşılaştığımız her kadına ve erkeğe, belki de hiç *farkında olmadan* (=

farkında değilken), girinti çıkıntıları o boşluğun kesiklerine uyacak diye mi bakıyoruz? (AA, İBY, s. 100)

Olumsuz *olma*- fiilinin *yok* sözcüğüyle koşutluğundan yukarıda söz edilmişti. Bu koşutluk *olmadan* ve *yokken* zarf-fiil biçimlerinde de göze çarpmaktadır. Ayrıca *yokken* anlamı veren *olma*- fiili, bu koşutlukta yardımcı fiil değildir.

(2151) Böylece kâfir arkeologlarla rahatça hesaplaşabilirlerdi. Üstelik Hacı Settar *olmadan* (= *yokken*) kasabadakileri yönlendirmek daha kolaydı. (AÜ, P, s. 19)

(2763) Orhan da Bernd gibiydi. “Senin yanında kendimi tamamlanmış gibi hissediyorum,” derdi. “Sen *olmadan* (= *yokken*) yarım insan gibiyim.” (AÜ, P, s. 169)

Türkçede *ol*- fiilinin üzerine *-a* ve *-u* zarf-fiil ekleri, betimlemeli (tasviri) birleşik fiil çekimlerinde gelebilmektedir (bk. 4.1.1.5. Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekim Özellikleri Bakımından *ol*- Fiili). Bunun yanı sıra Türkçede az da olsa *-a* zarf-fiil ekiyle ikileme biçiminde kullanımları vardır. Ancak taranan metinlerde böyle bir ikilemeye rastlanmamıştır. Öte yandan *ol*- fiilinin *-ve* diğer fiillerin- farklı fiilimsi eklerini almasıyla ikileme formuna benzer kullanımları görülmektedir. Bu yapılarda ilk öge *olup* zarf-fiiliyken ikincisi olumsuzdur ve çeşitli fiilimsi eklerini alabilmektedir: *olup olmadığı*, *olup olmayacağı* vb.

*olduğundan*²⁷ zarf-fiili, iyelik veya +DA bulunma durumu ekinden sonra geldiğinde “*bulun-*” fiiline koşut kullanılabilmektedir. Ancak bu kullanımlarda *bulun-* yerine *ol-* daha yaygındır ve *bulun-*, *ol-* fiilinin anlam alanını paylaşmaktadır.

(473) [...] sözlerin asla açamayacağı kadar derin yaraları *olduğundan* mı keskin seslere uysal gülümsemelerle karşılık veriyordu? (AA, İBY, s. 157)

²⁷ Bu zarf-fiil, bağlama göre cümle ögesi olarak hem dolaylı tümleç hem de zarf tümleci yapmaktadır. Zarf tümleci olduğunda bağlı olduğu fiili (fiilimsiyi veya cümlede yüklemi) durum yönünden nitelemektedir.

(1577) Bu adamların konu bulma yetenekleri olmadığından, böyle sessizlik durumlarında tek bir soruları vardır. (YK, DÖT, s. 17)

(1664) Herkes tatilde olduğundan ya da zor bir ders yılından sonra oturup çalışmak zor geldiğinden sınavlara katılım azdı. (YK, DÖT, s. 35)

Bu çalışma, *ol-* fiilinin alabildiği biçim birimlerin sıklığını belirlemek olmamakla birlikte –betimlemeli (tasviri) birleşik fiil yapıları ve söz kalıpları bir yana- yine de fiilinin üzerine geldiği zarf-fiil eklerinin sıklığının bilinmesi, Türkçede fiilin kullanımları açısından fikir vericidir. Tezcan Aksu ve Adalı'nın (2018) hazırladığı 2000 madde başından oluşan sıklık sözlüğünde *olarak* 1094053 (sıklık sırası 9), *olup* 62302 (sıklık sırası 497), *oldukça* 39376 (sıklık sırası 823), *olmadan* 25864 (sıklık sırası 1249), *olunca* 22098 (sıklık sırası 1466) defa tespit edilmiştir. Görüldüğü üzere bu zarf-fiil biçimlerinden en çok, *olarak* kullanılmıştır. *olarak*, farklı kullanım olanakları sunmakla birlikte bunlardan en dikkat çekici olanı, edatlaşma eğilimidir ve olumsuz **olmayarak* biçiminin bulunmaması, bunun göstergesidir. Aslında taranan metinlerde diğer zarf-fiillerin olumsuz biçimleri de genel olarak az kullanılmıştır. Bu, *ol-* fiilinin kendisiyle ve insan düşüncesiyle ilgili olabilir. Çünkü *ol-*, isim veya isimliğe ait özelliğin onda *var olduğunu / bulunduğunu* dile getirmekte ve insan düşüncesinde olumlu özellik olumsuzdan daha öncelikli görünmektedir. Ancak bu durumun genellenmesinin, diğer fiillerin kullanımlarıyla netlik kazanacağını da eklemek gerekir.

4.1.3. Sözcük Türleri Bakımından *ol-* Fiili

Ol- fiilinin sözcük türlerine göre betimlenmesine geçmeden önce birkaç konu üzerinde durmakta yarar var. İlki Türk dilindeki sözcük türlerinin sayısıdır. Aslında çalışmanın özü, sözcük türleri olmamakla birlikte yine de birkaç görüşe yer vermek faydalı olacaktır. Dil bilgisi kaynaklarında konu hakkında farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır. Boz (2020, s. 1) bu sınıflandırmaları şöyle gruplandırmıştır:

- i. Anlam ve görev bakımından sözcük türleri
- ii. Söz içindeki işleyişleri bakımından sözcük türleri
- iii. Sözlüksel ve dilbilgisel konumları bakımından sözcük türleri
- iv. Cümlede kullanılış ve yüklendiği anlam bakımından sözcük türleri
- v. Statik ve dinamik konumları bakımından sözcük türleri

vi. Dünyanın dilsel manzarası bakımından sözcük türleri

Görüldüğü üzere sınıflandırmalar genel olarak üst başlıkta ayırmakta, alt başlıkta ise birbirine benzer özellikler sergilemektedir. Her ne kadar bakış açıları farklı olsa da, sınıflandırmalar genel olarak iki görüş etrafında toplanmaktadır. İlki, birleştirici bir yaklaşımla sözcükleri önce “isim, fiil, edat” olmak üzere üç öbeğe ayırmaktadır. Ancak bunlar kendi içerisinde çeşitli alt başlıklardan oluşmaktadır. “İsim” başlığı, “isim, sıfat, zamir, zarf”, “edat” başlığı ise “son çekim edatları, bağlama edatları, ünlem edatlarını” içermektedir. Bunlara “fiil” de eklenince dolaylı olarak sekiz sözcük türü vardır. (bk. Ergin, 2000, s. 216-217). İkincisi ise ayrıştırıcı bir yaklaşımla “isim, sıfat, zarf, edat, bağlaç, edat, ünlem, fiil” biçiminde sözcükleri ayrı başlıklar altında değerlendirmektedir. (bk. Gencan, 1979, s. 145; Banguoğlu, 2011, s. 152). Bununla birlikte bu sınıflandırmaları eleştirerek daha farklı sınıflandırmalar da vardır. (Bu tasnifler için bk. Delice, 2012; Boz, 2020). Bu çalışmada *ol-* fiilli sözcükler, kullanım özelliklerine bağlı olarak “isim, sıfat, zarf, zamir, bağlaç, edat, ünlem, fiil” biçiminde sekiz başlık altında ele alınmıştır. Çünkü Guiraud’un (1999, s. 107) belirttiği gibi “sözcüklerin anlamları yoktur, yalnızca kullanımları vardır.” Bu kullanımlar, sözlük birimin anlamını ve yanı sıra işlevini öne çıkararak türünü ortaya koymaktadır.

İkinci konu ise *ol-* fiilli sözlük birimlerin türünün belirlenmesindeki biçim bilgisel yöntemdir. Bilindiği üzere Türk dilinde bir sözlük birim, iki biçimde genişletilebilmektedir. Bu durum, sözlük birimlerin diğer sözlük birimlerle bağlantısını kuran çekim ekleriyle ve sözcüğün işlevine ve anlamına etki eden türetme (yapım) ekleriyle sağlanmaktadır. Buna göre Türk dilinin çekim ve türetme olmak üzere iki sistemi vardır. Yine Türk dilinde bir sözcüğün türünü diğer sözcüklerle ilişkisi ve üzerine gelen son biçim birim belirlemektedir. Örneğin *+ki* aitlik eki, eklendiği sözcüğü sıfatlaştıran bir biçim birimdir. Buna göre örneğin “*sokak*” isimken “*sokaktaki* (çocuklar)” tamlamasında sıfattır. *Ol-* fiildir, ancak “*olgun* (ışık)” sıfat, “*olgunlaş-*” fiildir. Dolayısıyla sözcüğün biçim bilgisel ve söz dizimsel ilişkileri, sözcüğün türünün belirlenmesindeki önemli etkenlerdendir. Sözcüğün türü, aldığı biçim birimin ve söz dizimsel ilişkisinin sonucu olduğundan, bu çalışmada *ol-* fiilinin sözcük türü özellikleri, “*son biçim*” terimiyle karşılanmıştır. Çünkü bir sözcüğün isim, sıfat, zarf vb. olması, doğrudan son biçimiyle ilgilidir.

4.1.3.1. Son Biçimi Fiil İşlevli *ol-* Fiili

Ol-, bir fiil olduğu için bunun fiil olarak kullanılabilmesi, Türkçede belirli biçim birimlerle gerçekleşmektedir. Bu biçim birimler:

- i. Fiil çekim ekleri (*olmalıyım, olsan, oluyor vb.*)
- ii. Fiilden fiil türetme (yapım) ekleri (çatı ekleri) (*oluş-, olun-, oluşturun vb.*)
- iii. Sözcüğün isim, sıfat olmasından sonra üzerine gelen isimden fiil türetme (yapım) ekleridir. (*olgunlaş-, olağanlaş-, olanaksızlaş- vb.*)

Burada dikkat çeken bir durum söz konusudur. *Ol-* fiilinin türetme (yapım) ekleriyle isim veya sıfat olmasından sonra tekrar fiilleşmesi, yalnızca sıfatlardan sonra olmaktadır. Örneğin *olanak* ismi, **olanaklaş-* biçiminde değil, *olanaksızlaş-* biçiminde sıfattan sonra aldığı biçim birimle fiil durumuna geçmiştir. Öte yandan *ol-*'tan türetilmiş biçimler fiilleşirken yalnızca *+lan-* (<+la-n-) ve *+laş-* (<+la-ş-) biçim birimlerini alabilmektedir. Ancak *ol-*'ın son biçiminin fiil olabilmesi için tek koşul çekime girmesi ve cümlede yüklem olmasıyla olasıdır (bk. 4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili). Bu durum, her fiil için genel bir özelliktir.

(675) ADAM —(*Hızla girer.*) Şu sakalımı alıver, çabuk ama...

BERBER —Baş üstüne, hoş geldiniz, buyrun. Oğlum su ver.

ADAM —Ilık olsun.

BERBER —Ilık olacak. Gazete ister misiniz? (TÖ, B, s. 134)

(1399) Baban yiğit bir oğluydu halkının

Onun için öldürdüler

Sana halkımızdan armağan olsun

Getirdiğim kırmızı güller (AB, YÖBŞV, s. 75)

(1703) İzlenecek personel politikası açısından “şirket kimliği” yaratma köşe taşlarından birini oluşturur. (YK, DÖT, s. 40)

(1958) “Onlarla kesinlikle ve hiçbir koşulda bağ oluşturmamalıdır,” dedi. (AK, MS, s. 96-97)

(2327) Kayısılar henüz olgunlaşmamıştı ama dalları basan erikler yerlere dökülmeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 61)

(2754) Bernd karşı çıkmadı, döndüler. Yine bir suskunluk oluşmuştu

aralarında. (AÜ, P, s. 167)

4.1.3.2. Son Biçimi İsim İşlevli *ol-* Fiili

Türkçede *ol-* fiili, çeşitli fiilden isim türetme (yapım) eklerini alarak oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir (bk. 4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri). Bu türetmelerde sözlük birimler, isim veya sıfat işlevli olabilmektedir. Ancak ister isim isterse sıfat olsun, üzerine isimden isim türetme (yapım) eklerini alarak son biçimi isim olan sözlük birim hâline gelebilmektedir. Örneğin *olgun*, *olası* vb. sözlük birimleri sıfatken, bunlardan türetilen *olgunluk*, *olasılık* sözlük birimlerinin son biçimi isimdir. Bu türetmeler, kalıcı sözlük birimlerdir ve *ol-* fiilinin sözcük ailesi içerisinde yer almaktadır. Ayrıca son biçimi isim olan *ol-* fiilli sözlük birimlerin olağan isimlerden farkı yoktur ve onlar gibi isim çekim eklerini alabilmektedir.

- (472) Karşısındaki sertleştiğinde bile neden uysaldı sesi, artık hiçbir şeye aldırıyor muydu, sertleşmeye gerek duymayacak kadar anlamsız mı buluyordu her şeyi, kendi haksızlıklarını kabul edecek bir olgunluğa mı erişmişti, [...] (AA, İBY, s. 157)
- (788) Ün büyüdükçe olaylar genişliyor. (AB, BYS, s. 15)
- (2031) Dedem hâkimlik yapmış, şiirler yazmış bir adammış. Evde bunlar hep konuşulurdu, ama sandığı hiç açılmazdı. O yüzden yakalanmam olasılığı yoktu. (AK, MS, s. 133)
- (2127) Yetkili arkeolog herhangi bir olumsuzluk durumunda kazıyı da durdurabilirdi. Allahtan bu kazıda yetkili arkeolog Kemal olmuştu. (AÜ, P, s. 15)
- (3604) İnsanı asıl etkileyen ne din, ne sanat, ne bilimdir, insanı asıl etkileyen olgu, ölümdür. (AÜ, P, s. 382)

Ol- fiili, ayrıca isim-fiil ve sıfat-fiil ekleri aracılığıyla da isimleşebilmektedir. Bilindiği üzere bu biçim birimler, eklendiği fiillerden geçici isim ve sıfatların yanı sıra kimi zaman kalıcı sözlük birimler de yapmaktadır. *Ol-* fiilinden isim-fiillerle yalnızca *oluş* sözlük birimi türetilmiştir. Sıfat-fiillerin neredeyse bütünüyle de sözlük birim oluşturduğu görülmektedir. Doğal olarak sıfat-fiillerle yapılan türetmelerin çoğu sıfat türündedir, ancak isim türünde kullanımlarına da rastlanmaktadır. Özellikle sıfat-fiilin üzerine isim çekim eki

almaksızın türetildiği *olur al-*, *olur ver-* söz kalıplarının isim ögesi olması ilgi çekicidir.

Ol- fiilinin türetme (yapım) ekleriyle veya isim-fiil ve sıfat-fiil ekleriyle isimleşmeleri arasında farklılıklar vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi sözlük birim olduğunda diğer isimlerden farksız olarak çokluk, iyelik, durum eklerini alabilmektedir. *olayı, olaya, olayda, olaydan, olayla* vb. Ancak fiilimsili *ol-* fiillerinin isim çekim eklerini alabilmesi konusunda sınırlılıklar vardır. Türkçedeki *olanı, olana, olanda, olandan, olanla* biçimlerinin yanı sıra **olmazı, *olmaza, *olmazda, *olmazdan, *olmazla* vb. buna örnektir. Yine *ol-* fiilinin fiilimsi ekli kullanımlarında çoğunlukla söz dizimsel ilişkiler söz konusudur ve son biçimi isim olan *ol-lı* yapılar, fiilimsi öbeğinin yüklemciği konumundadır (bk. 4.1.2.3.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği İsim-Fiil Ekleri ve 4.1.2.3.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Sıfat-Fiil Ekleri).

- (69) Koca bir şehrin, sisin ardında tümüyle yok olmasına gülümseyebilirim. (AA, İBY, s. 28)
- (954) Bunların adı, koltukta oturmaktan değil, koltukla bir yerlere dayanıp, ayakta zıkkımlanan yerler oluşundan böyle idi. (AB, BYS, s. 73)
- (1330) Hafiften, tatlı tatlı ve hele en masum olanlarından başlayarak, perde aralanır. (AB, BYS, s. 191)
- (1627) Bu yolculuğa kovalamaktan korkmadığım bir şeye sahip olmak için çıkmamış mıydım? (YK, DÖT, s. 28)
- (3135) Onun batıl inançları olmadığını adım gibi biliyordum. Merakla lafı nereye getireceğini bekledim. (AÜ, P, s. 269)
- (3143) Doktorlar normale döndüğümü söylüyorlardı. Ama komutanlarım artık ön saflarda yararlı olmayacağıma inanmışlardı. (AÜ, P, s. 272)

4.1.3.3. Son Biçimi Sıfat İşlevli *ol-* Fiili

Son biçimi sıfat işlevli *ol-* fiilleri, tıpkı isim işlevlerinde olduğu gibi ya türetme ya da sıfat-fiil ekleriyle olasıdır. Ancak bir kavramın ismi olmakla o ismin sıfatı olmak arasında farklılık vardır. Çünkü bir dil bilgisel ögenin sıfat olabilmesi için niteleyeceği veya belirteceği bir ismin olması gerekir. Dolayısıyla sıfatlar, isimlere bağımlıdır ve onlar aracılığıyla işlev kazanır. Buna göre *ol-* fiilinin –veya herhangi bir sözlük birimin- türetmeler veya sıfat-fiiller aracılığıyla

son biçiminin sıfat olduğu kullanımlar, söz dizimsel ilişkilere göre belirlenir. Bu, hem kalıcı hem de geçici sıfatlar için geçerli bir durumdur. Söz dizimsel ilişkilere göre –sözlük birimler ve söz kalıpları bir yana bırakıldığında- son biçimi geçici sıfat olan *ol-* fiilli yapılar, çoğunlukla sıfat-fiil öbeğinin yüklemciği durumundadır. (bk. 4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri ve 4.1.2.3.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Sıfat-Fiil Ekleri).

- (461) Bedenim, bir zaman sonra kendisinin de parçası olacağı sonsuz bir gerçeği duygularımdan önce kavramıştı. (AA, İBY, s. 155)
- (495) Biz bu tür sakat, şaşkın evliliklerden olan çocukları izleyeceğiz. Bakalım... (TÖ, AŞG, s. 20)
- (946) Olgun yaşlara da, birbirini yormadan vardılar. (AB, BYS, s. 68)
- (1614) Kum havuzundaki kahkahalarımın, tahterevallide yukarıda olduğum anlarda nasıl da ağlamaya döndüğünü anımsayınca içim bir garip oluyor. (YK, DÖT, s. 26)
- (3330) Böyle düşünüp rahatlamaya çalışmasına karşın zihninin derinliklerindeki o kuşkucu şeytan bir türlü susmuyor, tekinsiz sesiyle en olumsuz olasılıkları fısıldayıp duruyordu. (AÜ, P, s. 319)
- (3603) Oysa insanın dinden, bilimden, sanattan, felsefeden etkilenecek olumlu yönde değişmesi içi boş, pembe bir düştən başka bir şey değildir. (AÜ, P, s. 382)

4.1.3.4. Son Biçimi Zarf İşlevli *ol-* Fiili

Türkçede *ol-* fiilinin söz dizimsel bağlantısından ve anlamından sıyrılarak son biçimi zarf olduğu iki yapılanma (sözlük birim) vardır: *oldukça* ve *olabildiğince*.

- (1099) Sözcükler, bilerek veya bilmeyerek yanlış yerde kullanılır. Ülkemizde yıllarca fabrika müdürlüğü yapmış bir yabancı dostumuz, ayrıldıktan yine yıllarca sonra eski fabrikasını ziyaret etti. Oldukça öğrendiği Türkçeyi epey unutmuş. (AB, BYS, s. 122)
- (1950) Sevgi'nin yolu oldukça uzundu. (AK, MS, s. 93)
- (2080) “Bakın Eşref Bey,” dedi olabildiğince güçlü görünmeye çalışarak. “Biliyorsunuz bu konu çok önemli. Hacı Settar'ın minareden atıldığı

haberi, hele de bunu siyahlar giymiş bir keşişin yaptığı yayılırsa...”
(AÜ, P, s. 6)

Türkçede *ol-* fiilinden türetilen bu zarf biçiminin, çağdaş Türk dil ve lehçelerinin kimisinde benzer biçim bilgisel özelliklerle yine aynı fiilden türetilerek aynı anlam bilgisel ve söz dizimsel özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Türkçe ile aynı grupta yer alan Az. T.nde bu zarf biçiminin olması (*oldugça*) normal karşılanabilir. Ancak Kıpçak grubu çağdaş Türk dil ve lehçelerinden Bşk. T., Tat. T. ve Kar.-Mal. T.nde kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum, sözü edilen çağdaş Türk dil ve lehçelerinin Türkçe ile ilişkisiyle veya *ol-* (/ *bol-* / *bul-*) fiilinin o kollarda da türetmeye elverişliliğiyle açıklanabilir. Yine sözü edilen kollarda fiilin birleşik zarf-fiil ile türetilmesi, biçim bilgisel yakınlığı gösterir niteliktedir. Başk. T.de *bulğansa*, Tat. T.nde *bulğança* (KTLS I, 1991, s. 660-661) biçimlerinde. Kar. Mal. T.nde ise beklenenin aksine olumsuz *bolmagança* “çok, pek, gayet, sınırsız” (Tavkul, 2000, s. 125) biçimiyle zarf işlevli sözlük birimdir.

Ol- fiili Türkçede ayrıca farklı söz kalıpları içinde son biçimi zarf işleviyle kullanılabilmektedir. Bu söz kalıpları, “*hiç olmazsa, nasıl olsa, oldum bittim, oldum olası*”²⁸ biçimlerinde.

hiç olmazsa söz kalıbı aynı anlamda ve aynı işlevde ayrıca *hiç değilse* biçiminde de kullanılabilmektedir. Bu ikili kullanım, *olmaz* ile *değil* sözcüklerinin birbirine alternatif olduğunu göstermektedir. Diğer yandan bu söz kalıbının hangi sözcük türü içinde yer aldığı, kaynaklarda farklı olarak değerlendirilmiştir. Efendioğlu (2006, s. 203) “Türkçede cümle kökenli olduğu açıkça belli olan birçok bağlama edatı vardır. Bunlarda, kalıplaşma ileri boyutta olmadığı için edatın cümle soylu olduğu bariz bir şekilde görülmektedir.” diyerek sıraladığı sözcükler içerisinde “*hiç olmazsa*”ya da yer vermiştir. Kimi kaynaklarda bağlaçların, bağlama edatı adıyla adlandırıldığı bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre düşünüldüğünde buradaki *hiç olmazsa* yapısının “bağlaç” olarak değerlendirildiği sonucu çıkarılabilir. Karahan (2009, s. 317) “Bir kelimenin bağlaç olabilmesi için kelimeleri, kelime gruplarını veya cümleleri bağlama özelliğine sahip olması

²⁸ *oldum bittim* ve *oldum olası* kalıp sözleri, farklı kişi ekleriyle de kullanım alanına çıkabilmektedir: *oldun bittin, oldu bitti, oldu olası* vb. Bu çalışmada, söz kalıplarının farklı kişi çekimleri bulunmasına karşın TS’de (2011) verilen madde başları temel alınmıştır.

gerekir. Mesela *ile*, cümleleri değil kelimeleri ve kelime gruplarını; *ki*, cümleleri; *fakat*, *ama*, *lakin* genellikle cümleleri, bazen kelime ve kelime gruplarını; *ve*, *veya* bütün dil birimlerini birbirine bağlar. Bağlantı yönü her bağlaca göre farklılık gösterir. *Çünkü* bağlacının bağlantı yönü geriye doğru iken, *mademki* bağlacının ileriye doğrudur. Vurgulama işlevli dil birimleri de birlikte kullanıldıkları öğeyi öncelikli öge hâline getirirken var olan veya var olabilecek önceki veya sonraki cümlelerin eş görevli ögesiyle ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme de bir tür bağlamadır.” demiş ve “*sadece*, *yalnızca*, *ancak*, *bilhassa*, *özellikle*, *bari*, *hiç olmazsa*, *da*, *dahi*, *bile*, *ise*, *mi*” gibi vurgulama işlevli kelimeleri bağlaç (bağlama edatı) olarak kabul etmiştir. Üstünoğlu ve Akkök (2009, s. 28-29) *hiç olmazsa* ve *hiç değilse* yapılarının “karşılaştırarak yeğleme işlevi”, “karşılaştırarak dilek belirtme işlevi” ve “karşılaştırarak yetinme bildirme işlevi” olduğundan söz etmişler ve bu yapıların “bağlama işlevini gerçekleştirirken yanı sıra eylemin gerçekleşme durumunu betimleme özelliği baskın olduğundan zarf olarak alınmasının yerinde olacağını” belirtmişlerdir. Karpuz (2000, s. 466) çalışmasında *hiç değilse* ve *hiç olmazsa* yapılarını “kelime grubundan türemiş yeterli zarfları” olarak değerlendirmiştir. Görüldüğü üzere *hiç olmazsa* söz kalıbı, kaynaklarda ya bağlaç (bağlama edatı) ya da zarf olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da *hiç olmazsa* söz kalıbı, zarf olarak ele alınmıştır. Çünkü bu söz kalıbının bağlama işlevi varsa da bu işlev, *ama*, *çünkü*, *ve* gibi bağlaçlardaki güçlü bağ kurma ilişkisine göre oldukça örtüktür ve dolaylıdır. Bunun yerine eylemi, durum yönüyle niteleme işlevi daha baskın görülmektedir.

- (424) Ve, beklersiniz *hiç olmazsa* bu sefer götürdüklerini de geri getirsin diye. (AA, İBY, s. 144)
- (1197) Oysa ki papağan ile güvercini çiftleştirsek, *hiç olmazsa* uçarken yolunu sorabilen bir kuş elde ederiz. (AB, BYS, s. 153)
- (1332) Eğer enflasyon, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi dertler insanların sırtına binmeseydi, *hiç olmazsa* yarısının mizah dehası olduğu, hemen anlaşılacaktı. (AB, BYS, s. 193)

nasıl olsa söz kalıbı ise yapıca ve anlamca *nasılsa* zarfı ile benzerlik göstermektedir. *nasıl olsa* “her durumda, her hâlükârda; er (veya) geç; öyle veya böyle” anlamlarına gelmektedir.

- (221) Gidip erkeği azdırıyorlarmış, erkek öylesine etkileniyormuş ki bundan, daha sevişmeden, nasil olsa sevişecegiz diye çıkartıp çakıltasını veriyormuş, [...] (AA, İBY, s. 75)
- (1593) Hayır, yola devam etmeyeceğim. Nasil olsa buradan başka bir otobüs geçer, biraz bekler ona binerim... (YK, DÖT, s. 20)
- (2311) Ben arasam, diye düşündü bir an. Sonra vazgeçti; ya sorgu devam ediyorsa? Onları rahat bırakmalıydı, yüzbaşı nasil olsa arardı. (AÜ, P, s. 58)

Bununla birlikte eylemin her koşulda yapılacağını kesin bir dille anlatan “kim olursa olsun, ne olursa olsun vb.” kalıp sözleri de yine zarf işlevlidir. Bu kalıp sözler, bu anlamı vermek için düzenli olarak soru sözcükleriyle dizimlilik içindedir ve Türkçede her fiil için geçerli görünmektedir.

- (772) Para sıkıntısı sancı veriyor. Nasil olursa olsun çalışmak zorunda. (AB, BYS, s. 10)
- (1146) Kel bir kellenin görünüşü düzgün, açık ve içtenliklidir. Neden doğmuş olursa olsun, erkekcedir. (AB, BYS, s. 135)
- (2355) Kemal’in tepkisi denecek gibi değildi:
“Ne olursa olsun, bir telefon edebilirdi.” (AÜ, P, s. 68)

Ol- fiilinin son biçimi zarf işlevli olduğu diğer söz kalıpları, anlam bakımından birbirine benzerdir. Bu söz kalıplarından *oldum bittim* yapısı, görüldüğü üzere çekimli *ol-* ve *bit-* fiillerinin kişi ekleri almış biçimleriyle oluşmuştur. *oldum olası* söz kalıbı ise aynı fiilin tekrarlanmasıyla oluşmuş ikileme yapısındadır. *oldum olası*’nın *oldum bittim* söz kalıbından farkı, yalnızca ilk ögenin çekimli fiil olmasıdır. Her iki söz kalıbı da “eskiden beri, kendini bildiğinden beri, yaratıldığından beri” anlamında kullanılan zaman zarfı işlevindedir. Taranan metinlerde yalnızca *oldum olası* söz kalıbı için örnek bulunmaktadır.

- (2064) Üniformaları oldu olası sevmezdi ama bu kaba, hakî kumaş Eşref’in üzerinde sanki işlevini yitiriyor, doğal bir giysi gibi görünüyordu gözüne. (AÜ, P, s. 3)

Diğer yandan Türk dilinin tarihsel ve çağdaş dönem ve sahalarında zarf-fiil öbeklerinin yüklemciği olan *ol-* fiilinin zarf-fiil ekli kullanımları, cümle ögesi olarak çoğunlukla zarf tümlecidir ve dolayısıyla zarf işlevini görmektedir. Bu durum, Türk dilinin bütün dönem ve sahaları için geçerli olan genel bir özelliktir (bk. 4.1.2.3.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Zarf-Fiil Ekleri).

4.1.3.5. Son Biçimi Edat İşlevli *ol-* Fiili

Türk dilinde, Türkçe kökenli edatlar ya isimlerin üzerine gelen isim çekim eklerinin ya da fiillerin üzerine gelen zarf-fiil eklerinin bilinen işlevini yitirerek donması sonucu oluşmuştur: *başka* (*baş+ka*), *gibi* (< *kip+i*), *için* (< *üçün* < *uç+u+n*), *göre* (< *kör-e*), *ile* (< *il-e*), *ötürü* (*öt-ür-ü*) gibi. Örneklerde görüldüğü üzere edat yapılanmalarında biçim birimlerin işlevini yitirmesinin yanı sıra türetildiği kök sözcükler de anlamlarını yitirmiştir. Böylece ortaya çıkan yapı, kendine uygun söz dizimsel özellikler sergilemektedir. Başka bir deyişle kök sözcükle, türetildiği edat arasında söz dizimi değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin Türkçede *gör-* fiili öncelikli tamlayıcı olarak +° belirtme durumunu alırken türetilen *göre* edatı +A yönelme durumuyla eş dizimlidir. Bir fiil olarak *ol-* da ancak zarf-fiil ekleriyle donup kalıplaşarak edat oluşturabilir. Ancak Türkçede zarf-fiil ekli *ol-* fiilleri, ister asıl isterse yardımcı fiil işlevinde olsun söz dizimi bağlamında öncelikli olarak eş dizimli olduğu +Ø ekli tamlayıcıyla²⁹ bağ kurmaktadır. Üstelik *ol-*, bu söz dizimsel bağlantıda çoğunlukla kendi anlamsal alanına bağlı kalmaktadır. Doğal olarak son biçimi zarf işlevli *ol-* fiilleri, bağlı olduğu fiilimsi veya yüklem arasında zarf tümleci ilişkisi kurmaktadır. Bu yönüyle *ol-* fiilinin Türkçede son biçimi edat işlevli bir kullanımı yoktur. Ancak *olarak* zarf-fiilinin edatlaşma eğilimi içerisinde yer aldığını söylemek gerekir. Türkçede –*ArAk* zarf-fiiliyle oluşturulmuş “göre” anlamıyla kullanılan *bakarak* edatının varlığı ve *olarak* yapısının oldukça sık kullanımı, bu yapılaşmanın edatlaşma içerisinde olduğunu gösterir niteliktedir. Ayrıca edatlaşma içerisinde

²⁹ Söz kalıpları dışarıda tutulduğunda *ol-* fiili, yardımcı fiil işlevinde olduğunda da kendinden önceki isim veya isimlik büyük oranda +Ø ekli tamlayıcıdır. Birleşik fiil yapısındaki zarf-fiil öbeğinin yüklemciği durumundaki *ol-* da doğal olarak söz dizimsel bağlantılarından kopmadan +Ø ekli tamlayıcıyla bağlantısını sürdürmektedir.

olduğu yapılarda da yine çoğunlukla +Ø ekli tamlayıcıyla eş dizimliliği bulunmaktadır.

Türkçe dil bilgisi kaynaklarında zarf-fiil ekli *ol-* fiilinin edat işlevli kullanımları için herhangi bir değerlendirme yoktur. Bu durum, özellikle *olarak* yapısının son dönemlerde yaygınlaşması ve bunun sonucunda edatlaşma eğilimi göstermesiyle ilgili olmalıdır. Türkçedeki durumun aksine çağdaş Türk dil ve lehçelerinde söz konusu fiilin zarf-fiil ekleriyle yapılaşması sonucunda son biçimi edat işlevli kullanımları tespit edilmiştir. Li (2004, s. 174-177) edatlar üzerine kapsamlı çalışmasında *bolup* ve *bola* biçimlerini edat olarak ele almıştır. Bunlardan *bola*'nın “verme durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek amaç veya sebep bildiren” (Li, 2004, s. 174) kullanımları vardır ve şu çağdaş Türk dil ve lehçelerinde bulunmaktadır:

Sal. T.	<i>vula, vüle, vulı, püle</i> “yüzünden, için, uğruna”
Y. Uyg. T.	<i>bola</i> “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden”
Kır. T.	<i>ola</i> “-den dolayı, yüzünden”
Kzk. T.	<i>bola</i> “için, uğruna”
Kkp. T.	<i>bola</i> “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden”
Tat. T.	<i>bula</i> “için, uğruna; -den dolayı, yüzünden”
Bşk. T.	<i>bula</i> “için, uğruna”
Çuv. T.	<i>pula</i> “yüzünden, sayesinde, -den dolayı”

bola'ya göre *bolup* edatı ise daha az çağdaş Türk dil ve lehçesinde kullanılmaktadır. Li'nin (2004, s. 176-177) belirlediği kadarıyla Özb. T. “*bolip*”, Kkp. T. “*bolip*”, Tat. T. “*bulip*” biçimlerinde yalın durumdaki sözcüklere gelerek “olarak, gibi” anlamlarını karşılamaktadır. Türkçedeki *olarak* yapılaşması, tespit edildiği kadarıyla anlam yönüyle “için” karşılığında amaç, “gibi” karşılığında benzerlik, “ile” karşılığında ise “birliktelik; yerine” ilişkisi kurmaktadır. Görüldüğü üzere anlamca Türkçedeki *olarak*, çağdaş Türk dil ve lehçelerinde görülen *bola* ve *bolup* yapılarıyla benzerlik gösterir niteliktedir. Ancak daha yakın görülebileceği biçim, *bolup* edatıdır. Çünkü söz dizimsel açıdan da *olarak*, edat eğilimi gösterdiği yapılarda yalın durumdaki sözcüklerle eş dizimlidir. Ancak bu çalışmada yukarıda sayılan gerekçeler nedeniyle *olarak*, kalıplaşarak son biçimi edat işlevli bir sözcük olarak değerlendirilmemiştir. Buna karşın oldukça işlevli bir zarf-fiil biçimi olan *olarak*, edatlaşma eğilimi içerisindedir.

Öte yandan aşağıda verilen (474) örneğindeki “*bir an olsun*” zarfı, aynı zamanda “*bir an için*” biçiminde de kullanılabilir. Buna göre emir 3. teklik çekimli *olsun* ile *için* edatı arasında bir yakınlıktan söz edilebilir.

- (474) Ercan’ın yapayalnız girdiği o sonsuz sinemanın karanlığını görmek, bir an *olsun* (= *için*) o karanlığı onunla paylaşmak ve onun o uysal sesiyle ona, “Geçti artık, hepsi geçti” demek için bekledim. (AA, İBY, s. 158)

4.1.3.6. Son Biçimi Zamir İşlevli *ol-* Fiili ve *ol-* Fiilli Yapıların Değişiririm Özellikleri

Türkçede *ol-* fiilinin zamir işlevli herhangi bir son biçimi yoktur. Ancak bu fiilin biçim bilgisel ve söz dizimsel kimi yapılarda değişiririm işlevini karşıladığı düşünülebilir. Metin dil bilimsel bir terim olarak değişiririm “karşıtlığı göstermek amacıyla aynı dizide yer alan öğelerden birinin yerine bir başkasını koyma işlemi. Anlatım ya da içerik düzleminde bir ögenin yerine bir başka öge koyarak bu değişikliğin öteki düzlemde de değişikliğe yol açıp açmadığını sınaama işlemi” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 83) biçiminde tanımlanmaktadır. *Ol-* fiilli Türkçede değişiririmin önemli öğelerinden biridir ve bu yönüyle kullanım alanı oldukça geniştir. Uygun bağlamlarda her türlü fiilin yerini alarak değişiririm sağlayabilen *ol-* fiilli, bu yönüyle dolaylı olarak çok anlamlılık kazanabilmektedir. *Ol-*, bir fiil olduğu için yalnızca fiillerin değişiririmini sağladığı düşünülebilir. Ancak farklı söz dizimsel yapılanmalarda –örneğin edat öbeği yapısında- farklı sözcüklerin değişiririmini karşılayabilmektedir. Öncelikle bu değişiririmlerde *ol-* fiilinin ve bu fiilden türetilen / genişletilen yapıların “meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak” sözlüksel anlamları önemli rol oynamaktadır. Çünkü her türlü eylemin, durumun temelinde *olmak* vardır. *Ol-* fiiliyle yapılan değişiririmler iki temel özelliğe sahip görünmektedir: i. değişiririm yaptığı sözcüğün yönü³⁰, ii. değişiririm yapılan dilsel öğelerle dizimsel ilişkisi

Ol- fiilinin anlam ve söz dizimi bakımından Türkçedeki *o* (< ET *ol*) zamirinin yer aldığı birleşik yapıdaki *öyle* / *öylece* zarfıyla ilişkisi bulunmaktadır. Bir zarf olarak *öyle* / *öylece*, eylemi durum / tarz yönüyle nitelemektedir. Bu

³⁰ *ol-* fiilli, çoğunlukla söz dizimsel ilişki içinde kendinden önce yer alan fiilin yerini alabilmektedir.

yönüyle kendinden önce gelen durumla ardışık dizilim göstermekte ve onunla güçlü bir bağlantı kurmaktadır. Türkçede *öyle / öylece* ile aynı anlam ve söz dizimi özelliği gösteren ve edat öbeğinden oluşan *olduğu gibi* yapılanması vardır. Bu yapılanma da –tıpkı *öyle / öylece* yapısı gibi- kendinden önce gelen durumun değişmeden kaldığını desteklemekte, hatta sözü edilen durumu pekiştirmektedir. *Olduğu gibi* yapısı, kendinden önce anlatılması beklenen durumun biçim düzlemine yansımadağı kullanımlarda sezdirme ve yine değiştirim yoluyla onun yerini alabilmektedir. (2233) örneği, bu açıdan incelenebilir.

(2233) “Tamam,” dedi soracakları bitince, “yardım ettiğin için sağ ol. Hadi şimdi çayını iç. Bak, olduğu gibi duruyor. Çayını iç de bizim çocuklar yazılı ifadeni alsın.” (AÜ, P, s. 38)

(2233)’te çaya hiç dokunulmadığı, o hâliyle kaldığı anlatılmakla birlikte bu sezdirilmek istenen asıl bilgi, biçim düzleminde dile getirilmemiştir. Bu bilgiyi, *öyle / öylece* zarfının yerine konan *olduğu gibi* yapısı vermektedir. Yani *olduğu gibi* yapısı, bu duruma ışık tutmakta ve çayın durumuna açıklık getirmektedir. Buna göre (2233) cümlesi, derin ve yüzey yapıda farklı değiştirimler sergilemektedir.

(2233a) [...] Hadi şimdi çayını iç. Bak, bir yudum bile almadan duruyor. [...]

(2233b) [...] Hadi şimdi çayını iç. Bak, *olduğu gibi / öyle / öylece* duruyor. [...]

(2233c) [...] Hadi şimdi çayını iç. Bak, aynı şekilde duruyor [...]

Görüldüğü üzere derin yapıda sezdirilen ancak yüzey yapıya yansımayan “bir yudum bile almadan” durumu, hemen sonrasında yüzey yapıya yansıyan *olduğu gibi* değiştirimiyle anlatılmaktadır. Dolayısıyla *olduğu gibi*, *dur*-eyleminin nasıl gerçekleştiğini aktaran asıl zarfın anlam ve işlevini üstlenerek onun art yerini alabilmektedir. Bu yönüyle *olduğu gibi* zarfı, “bir yudum bile almadan, *öyle / öylece*, aynı şekilde” zarflarının değiştirimini sağlayan bir işleve sahiptir. (2365) ve (3422) örneklerinde de bu durum söz konusudur.

- (2365) “Onu aşağıladıklarını sanmıyorum,” dedi Timothy. Böylece Esra’nın bir kez daha takdirini topladı. “Bakmayın gâvur dediklerine, köylü onu (gâvur haliyle /) **olduğu gibi** (/ öyle / öylece) kabul etmiş. Bir iki kendini bilmez dışında kimse de dinine karışmamış.” (AÜ, P, s. 71)
- (3422) Şanslıymışım, öğrencimin boş zamanını yakalamışım. Aynı gün gitmiş adrese. Bina (hiç değişmeden /) **olduğu gibi** (/ öyle / öylece) duruyormuş. Ama adamı tanıyan kimse yokmuş. (AÜ, P, s. 343)

Öte yandan *olduğu gibi* yapılanması, anlam bilgisel yönden *hepsi* zamirinin işlevini karşılar görünümüdür. Ancak bu ilişki, yalnızca anlamca sınırlıdır, söz dizimi bakımından değişiklik göstermektedir. *olduğu gibi*, cümlede yüklem zarf tümleci, *hepsi(ni)* ise nesnesi durumundadır. Diğer yandan *olduğu gibi* zarfıyla *tamamen, bütünüyle* zarfları arasında da bağlantı kurulabilir. Bu bağlantılarda *olduğu gibi*, sözü edilen nesnenin miktarına işaret etmektedir.

- (3007) Asker terbiyeli bir tavırla yaklaştı, bardaklardan birini alarak konuğun önüne koyacakken ayağı kaydı, dengesini kaybederek elindeki sıcak zahteri **olduğu gibi** Esra’nın üzerine döktü. (AÜ, P, s. 236)

olduğu gibi yapısı, hem önceki hem de sonraki bir durum arasında bağlantı kurabilmektedir. Bu iki durum, zaman çizgisinde birbiriyle ardışıktır. Ancak önce anlatılan durum, zaman çizgisinde epey geçmişte olabileceği gibi anlatı zamanına yakın bir noktada da gerçekleşebilmektedir. *olduğu gibi*, bu bağlantı da “önceki gibi, öncekine benzer” bir anlatımla iki durumu birbirine bağlamaktadır. Bu bağlantıda *olduğu gibi* yapısı, sonraki durumun yüklemine yerini alan değiştirim ögesidir. Değiştirimde *gibi* edatı sabittir, isim ögesi yüklemdeki fiille birlikte düşünülmektedir. (317) örneğinde böyle bir kullanım vardır.

- (317) O günleri geri aldığından yeniden yirmi üç yaşına geri dönüyor, o yıllarda (hayran bıraktığı gibi /) **olduğu gibi** herkesi kendine hayran bırakıyordu. (AA, İBY, s. 107)

Görüldüğü üzere cümlenin yüklemiyle anlatılan durumu, kılıcı geçmişte de gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla geçmişteki durumla anlatı zamanında

gerçekleşen durum aynıdır ve tekrarlamaktadır. Sözü edilen durumun (hayran bırakma durumu) tekrarlandığı bilgisini veren *olduğu gibi* yapısıdır. Buna göre *olduğu gibi*, hem geçmişteki *hayran bırakma* hem de anlatı zamanındaki *hayran bırakma* durumlarını anlatmaktadır. Ancak asıl değiştirim yaptığı öge, yüklemdeki fiildir. Aşağıdaki örneklerde de bu kullanım vardır.

(1670) Çünkü birçok şeyi (gömdüğü gibi / ***olduğu gibi*** Clare’i de Bangkok’un sokaklarına gömmüştüm. (YK, DÖT, s. 36)

(2937) Antep’in düşmesinin üzerinden on ay geçmeden Londra Konferansı gereği Fransızlar işgale son vererek, kuvvetlerini çekmişler; onlara güvenen Ermeniler bir kez daha büyük bir düş kırıklığına uğramışlar; tıpkı 1915’te (yollara düştükleri gibi / ***olduğu gibi*** yine çoluk çocuk yollara düşmüşler. (AÜ, P, s. 217)

Ol- fiilinin yaygın kullanılan anlamlarından birinin “meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak” olduğundan söz edilmişti. Bu yönüyle *ol-*, ortaya çıkan veya çıkacak olan her durumu içeren bir kullanım alanına sahip görünmektedir. Savaş, göç, evlilik, ayrılık vb. yapılan bütün durumlar, *ol-* fiiline bağlanabilir ve bu fiil üzerinden aktarılabilir. Bunun en güzel örneklerinden biri, *olay* sözlük birimidir. *Olay* sözlük biriminin “ortaya çıkan, oluşan durum, ilgi çeken veya çekebilecek nitelikte her türlü iş, hadise, vaka” anlamı da bu görüşü desteklemektedir. Çünkü küçüklü büyüklü, önemli önemsiz her türlü durum, aynı zamanda bir *olay*dır. *olay* sözlük biriminin her türlü durumu karşılaması, sıklığı ile de ilgilidir ve bu özelliği bakımından oldukça sık kullanılan sözlük birimlerden biridir. Örneğin Tezcan Aksu ve Adalı’nın (2018) hazırladığı sıklık sözlüğünde 114954 kez tanıklanarak 2000 sözcükten 220. sırada yer almaktadır. Herhangi bir eylemin, durumun *olay* niteliği kazanması, gerçekleşmesine / bilinmesine bağlıdır. Bu nedenle *olay* sözlük birimi, çoğunlukla daha önce meydana gelen / gerçekleşen durum(lar)ın yerine konabilen değiştirim işlevindedir. (462), *olay* sözlük biriminin kendinden önce gelen durumları yerini alabilmesine örnektir.

(462) [Yolda telefon çalmıştı.

“Bir kaza” olmuştu.

Gazetenin önünde bir otobüs çarpmıştı.

Önemli bir kazaya benzemiyordu.

Ama sezgilerim, önemsiz bir kazayı bana haber vermeyeceklerini söylüyordu.

İkinci telefon, durumun “ciddi hattâ ümitsiz” olduğunu söylüyordu.

Üçüncü telefon tek kelimelikti.

“Öldü.”

Olay, duygularla aklın hemen kavrayamayacağı kadar tuhaftı. (AA, İBY, s. 154-155)

(462)’de “kaza” ve “ölüm” meydana gelmiş / gerçekleşmiş ve bu durumlar, sonunda *olaya* bağlanmıştır. Dolayısıyla *olay*, burada “kaza” ve “ölüm” durumlarının yerine konmuştur. Örneğin *kaza yeri* ile *olay yeri* ifadelerinin aynı anlamda kullanımı, bu değiştirmeyi doğrular niteliktedir.

Kimi zaman *olay* sözlük birimi, kendinden önce gelen cümleleri ve bu cümlede geçen durumları kapsayarak onları birleştirici bir özelliğe sahiptir. Bu yönüyle *olay* sözlük biriminin, daha önce anlatılan bütün durumların yerini almış bir bağdaşıklık ögesi konumunda olduğu söylenebilir. (984) ve (2147)’de bu kullanım, örneklenmiştir.

(984) [Elif Naci Bey, eski günleri anlatırken, “Biz empresyonizmi Çallı’dan, sembolizmi de Ahmet Haşim’den öğrendik” diyordu. Günler geçmiş, Ahmet Haşim’le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, “Bir dost evinde olmasaydık, seninle boğazlaşırdım” demiş.]

Elif Naci Bey olaya üzülmüş. (AB, BYS, s. 81)

(2147) [Ama Fayat’ın dudakları hafifçe yukarı kıvrılarak, bakışlarında kınayan bir ifade belirmiş, Kürtçe aksanlı bozuk bir Türkçeyle, Kara Kabir’in çevresini kazmanın büyük günah olduğunu, bu işten vazgeçmezlerse büyük belaya uğrayacaklarını söylemişti. Çardağın altındakiler bu tuhaf adama nasıl karşılık vereceklerini düşünmeden birbirlerine bakmaya başlarken, o anda mutfakta öğle yemeğinin bulaşıklarını yıkayan, kazının hem şoförü hem de aşçısı olan Halaf üzerinde önlüğüyle dışarı fırlayıp, “Sen kimi tehdit ediyorsun lan?” diyerek Fayat’ın yakasına yapışmıştı. Esra ve arkadaşları araya girinceye kadar Halaf, Fayat’a okkalı iki tokat atarak yere yıkmıştı bile. İriyarı gövdesiyle Teoman ve yerinde duramayan Murat araya girip Fayat’ı kurtarıncaya kadar Halaf adamakıllı hırpalamıştı.]

Yerde yatan Fayat'ın dudağı patlamış, sızan kan dişlerini kızıla boyamıştı. Teoman'ın yardım için uzattığı elini reddeden Fayat, kendi kendine kalkmıştı ayağa. Toza batmış poturunu silkelerken, "Allah hepinizin belasını verecek," demişti nefret dolu bir sesle. "Bekleyin. Hak Teala belanızı verecek." (...)]

Bu olay Esra'yı çok etkilemişti. Ama yüzbaşıya söylememişti. Olaya jandarmayı karıştırıp, işi büyötmek istemiyordu. (AÜ, P, s. 18)

Türkçede değıştirim ögesi olarak yalnızca *ol-* fiilinden türetilmiş *olay* sözlük birimi kullanılmaz. Aynı anlam alanıyla *ol-* fiilin *-an* sıfat-fiilini almış sözcük biçimleri de –yukarıdaki belirtilen gerekçelerle- yine özellikle kendinden önce gelen cümlelerdeki durumları toparlayıcı / birleştirici bir işlev görebilmektedir. Yine bu kullanımlarda daha önce gerçekleştiği / meydana geldiği bilinen / duyulan durumların yerini *ol-* fiilli sözcük biçimleri almaktadır.

(149) ["Daha sonra Adèle, gerçeğin kendisinden saklanmış olduğunu kanıtladı Victor'a ve eğer varlığından haberi olmuş olsaydı, her şeyi hiçe sayıp hiçbir şeye aldırmadan, onunla ağlamak için yanına koşacağını belirtti. Ama o an için, bu yeni darbe Victor'u yıktı. Gerçek miydi bu? Mümkün olabilir miydi? Adèle onu böylesine unutmuştu ha... Adèle artık kendisini sevmiyordu demek ki."

Genç Victor'un, annesinin öldüğü gece sevgilisi Adèle'i dans ederken gördüğünü anlatan satırları bir romanda okuduğunuzda, bu ilişkinin nasıl gelişeceğini düşünürsünüz] mutlu bir birlikteliğin bir işareti olarak mı, yoksa bir mutsuzluğun ilk işareti olarak mı görürsünüz olanları? (AA, İBY, s. 54)

(1911) [Sevgi utanarak oturdu masaya. Çayını koydu doktor. Şekeri atmadı. Şekerliği uzattı. Sevgi almaya çalışırken toz şekerin bir bölümü masaya döküldü, bardağın kıyısına bulaştı. Sevgi kıpkırmızı kesildi.] Genç doktor olanları görmezden geldi. (AK, MS, s. 74)

(3063) ["Genç Patasana, sana acı bir haberim var. Ne yazık ki Asurların zalim kralı Tiglatpileser, benim danışmanımı, başyazmanımı, senin baban Araras'ı hunharca öldürdü. Onun canını kentimize dokunmamanın bedeli olarak aldığını söyleyen bir de mesaj yolladı bana. En yakın adamımın canını alarak bana gözdağı vermek istedi. Babanın ölümü büyük kayıp, ancak canını verirken bile krallığımıza

yararı dokundu. Ölümler bile ülkemizi Asurlu barbarların yağma ve acımasızlığından korudu. Tanrıların huzurunda, bu soylu adamın anısına büyük saygı duyuyor, senin de ona layık bir evlat olarak babanın bıraktığı yazmanlık görevini devralmanı emrediyorum.”]

Gözyaşlarımı tutarak dinledim Pisiris'i. Sonra izin isteyip eve koştum, haberi anneme ben vermeliydim. Yine gözyaşlarımı tutarak olanları anneme anlattım. (AÜ, P, s. 254)

Türkçede *ol-* fiilinin çekimli sözcük biçimlerinin soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığı *kim olacak, ne olacak, ne olsun, niye olacak* vb. biçimleri de, sorulan bir soruya yanıt olarak verildiğinde veya herhangi bir duruma karşılık söylendiğinde kendinden önceki cümlemin yüklemine yerini almaktadır. Bu kullanımlarda *ol-* fiilli çekimin bir düşünceyi, iddiayı, durumu öne çıkaran veya şaşkınlık bidiren değiştirim işlevi vardır. Şaşkınlık anlatımında *olur*, bir düşünceyi, iddiayı ortaya koyan anlatımlarda *olacak* sözcük biçimleri değiştirim ögesidir. Aşağıdaki (633)'te şaşkınlık, (2509) ve (3354)'te düşünce, iddia anlatımları dışa vurulmaktadır. Yine (633)'te *nasıl tanımazsın*, (2509)'da *kim öldürecek*, (3354)'te *neden arayacak* yüklemine yerini almaktadır.

(633) CEMAL ABDİ —Hiç canım, garip, hoş bir adamdı. Tanımazsın.

KIZ —Karagöz Amca'ydı.

ANNE —(*Durur.*) Tanımıyorum.

KIZ —Nasıl *olur* (/ Nasıl tanımazsın?)? Geçenlerde anlatmıştın ya... (TÖ, KD, s. 103)

(2509) “Peki o zaman kim öldürdü Hacı Settar'ı?”

“Kim *olacak* (/ Kim öldürecek), Şehmuz (*öldürdü*).” (AÜ, P, s. 104)

(3354) Neden aramıştı ki onu? Neden *olacak* (/ Neden arayacak), Kemal'in kaybolduğunu bildirmek, yardım istemek için. (AÜ, P, s. 325)

Ol- fiilli sözcük biçimleri, uygun söz dizimsel bağlamlarda yine kendinden önce gelen cümle yüklemine yerine konarak değiştirim sağlayabilmektedir. Özellikle *-mAk istiyordu (ama) olmuyordu, -mAyA çalışıyordu (ama) olmuyordu* vb. dizimsel ilişkilerde *ol-* fiilli yüklem, isim-fiil ekli fiilin yerini almakta ve etken çatılı yeterliliğin olumsuzunu (yani yetmezlik) karşılamaktadır. Kimi zamansa bu bildirimin yanı sıra edilgen çatılı fiilin olumsuzunu yerine kullanılabilmektedir.

- (1629) Yol boyunca Meltem'i düşündüm. Gözümün önüne çeşitli görüntüler geliyordu. Olağanüstü güzellikteki boynunu, ince ellerini, güneş ışıklarının oyunlar yapmayı sevdiği saçlarını hatırlamaya çalışıyordum. Olmuyordu (/ Hatırlayamıyordum / Hatırlanmıyordu). (YK, DÖT, s. 29)
- (1642) Saatler önce bataryası boşalan cep telefonumu umutsuzca bir kere daha açmaya çalışıyorum. Olmuyor (/ Açamıyorum / Açılmıyor). Ağlamayacağım... (YK, DÖT, s. 30)
- (3441) Ölümle duymamak için haberleri dinlememeye, gazeteleri okumamaya başladım. İnsanoğlundan, yani kendimden kaçmaya çalıştım. Ama olmadı (/ kaçamadım), kendinden kaçamıyorsun... (AÜ, P, s. 347)

Ol- fiilinin birer söylem belirleyicisi olarak onaylama, onaylamama kalıp sözleri de yine kendinden önceki cümle yüklemine alternatif bir kullanım sergilemektedir.

- (267) [...] “Biz sizin daha önceki gösterilerinizi de izledik, bize daha önce yapmadığınız, bizim dinlemediğimiz ses taklitleri yapar mısınız?” Adam, “Olur (/ Yaparım)” diyor. (AA, İBY, s. 92)
- (602) 1. HASTA —Nereye gidiyorsun?
2. HASTA —Arkaya. Bahçeye. Hava almaya. Anlarsın ya.
1. HASTA —Tamam. (*Yatar. 2. kapıya yürür.*) Üstat gece kalkınca bunun üstünü ört.
3. HASTA: Olur. (/ Örtirim) (TÖ, H, s. 86)
- (759) ANLATICI —Birinci yarış, şarkı yarışması.
K. MASALCI—Ooo, çok kolay. Biz başlıyoruz. Gelin buraya. (*Yardakçıları toplanırlar.*) Kolay dedim ama biz çocuk şarkısı bilmeyiz ki... Şeyi söyleyelim mi, “Kızım seni Ceyar’a vereyim mi?”
YAR. KIZ —Olmaz. (/ Söylemeyelim) (TÖ, AMKM, s. 193)
- (919) Kadın, “Çabuk, yanıma gel” dedi.
Erkek ise, “Olmaz, (/ Gelmem) sen gel!” dedi. (AB, BYS, s. 60)
- (1188) [Saç kesimi bittikten sonra, genel müdüre soruldu: “Şampuanla masaj ister misiniz?”] Hazret reddetti: “Hayır... Olmaz... (/ İstemem) (AB, BYS, s. 150)

Değiştirim yapılan dilsel ögelerle dizimsel ilişkisi ise değiştirmeyi sağlayan *ol-* fiilinin biçim bilgisel ve söz dizimsel özelliğine göre değişebilmektedir. *olduğu gibi* yapılanmasının gönderimde bulunduğu dizimsel ilişki, zarf tümleci iledir. Zaten *olduğu gibi*, edat öbeği yapısıyla cümle ögesi olarak zarf tümleci olduğu için değiştirimde bulunduğu öge de –biçim düzlemine yansısın veya yansımasın- doğal olarak zarf tümlecidir. *Olay* sözlük birim, *olanlar* ise sözcük biçim olarak isimdir. İsim olmaları dolayısıyla da isim durumundaki sözcüklerin yerini alabilmektedir. Örneğin trafik kazasının gerçekleştiği yer için *kaza yeri* veya *olay yeri* denmesi, bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Diğer yandan *olay* sözlük birimi ile *olanlar(ı)* sözcük biçimleri, kendinden önce gelen cümleleri veya durumları toparlayıcı / birleştirici bir kullanım sergileyerek bu cümlelerin / durumların tek bir sözcükle dile getirilmesine olanak sağlamaktadır. Aldığı durum ekli tamlayıcıya göre değiştirimde bulunduğu cümle ögesi Ö., N., D.T. olabilmektedir. Soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığı değiştirim işlevinde ise yüklemdeki eylemle ilişki kurduğu gözlenmektedir. Örneğin (2509)'daki *kim olacak* yapısındaki “kim” özneye (yani Şehmuz'la), *olacak* ise *öldürecek* yüklemiyle ilgi kurmaktadır.

Ol- fiilli yapıların bu değiştirim özellikleri bulunmasına karşın fiilin son biçimi zamir işlevli herhangi bir kullanımı bulunmamaktadır.

4.1.3.7. Son Biçimi Bağlaç İşlevli *ol-* Fiili

Türk dilinin ilk yazılı ürünlerinin verildiği ET'de bağlaçların bir kısmı, fiillerin üzerine donmuş zarf-fiil eklerinin getirilmesiyle oluşmuştur. Ancak Türk dilinin tarihsel süreci içerisinde farklı dillerden –özellikle Arapça ve Farsçadan- bağlaçlar alıntılanmış ya da Türk dilinin kendi dil özelliklerine dayalı çeşitli bağlaçlar türetilmiştir. Böylece ET > T. bağlamında bağlaçlar, yapıları bakımından çeşitlilik göstermiştir. Bağlaçlarda görülen bu çeşitlilik, biçim bilgisi ve söz dizimi kaynaklıdır. Dolayısıyla Türkçede bağlaçlar, tek sözcükten, sözcük öbeğinden veya cümle formundan oluşabilmektedir. Türkçede *ol-* fiili de, hem son biçimi bağlaç işleviyle kullanılmakta hem de bazı yapılanmalar içerisinde yer alarak bağlama işlevini karşılayabilmektedir. Hatta son biçimi bağlaç işlevli *ol-* fiilli yapılanmaların bazısının EAT'den beri kullanılageldiği görülmektedir. Bu yönüyle *ol-* fiilinin bağlaç olarak kullanılmaya uygun bir fiil olduğu söylenebilir.

Yine *ol-* fiili, bu yapılanmalarda özellikle cümle formundan oluşmakla birlikte çeşitli bağlamlarda farklı bağlaçların işlevini karşılar görünmektedir. Buna göre *ol-* fiili, son biçimiyle bağlaç olduğu durumlarda bilinen anlamlarından uzaklaşmış, bağlama işlevli yapılanmalarda ise diğer bağlaçların kullanım alanına yaklaşmıştır. Ayrıca taranan metinlerden elde edilen örneklerle göre *ol-* fiilli bağlaç yapılanmaları, çoğunlukla cümle başı bağlacı işlevindedir.

ola ki: BT’de cümle başı bağlacı olarak kullanılan bu yapı “belki, olabilir ki” anlamlarındadır. Bağlacın EAT ve Osm. T.nde *ola ki / ola kim* biçiminde ikili kullanımları görülmektedir. (Tar. S. V, s. 2961; Hacıeminoğlu, 2015, s. 187). Türkçede yalnızca *ola ki* biçimi bulunmaktadır.

(994) Ama **ola ki** aklınıza, öyle doğuştan zenginlik-soyluluk falan gibi nedenler, sakın haaa gelmesin! (AB, BYS, s. 84)

Türkçede sözü edilen bağlacın olumsuz *olmaya ki* biçimi de yine cümle başı bağlacıdır. Bu bağlaç da yine “belki, ihtimaldir ki” anlamlarında *olmaya ki / olmaya kim* yapısıyla ikili kullanılan ve BT’de görülen eskicil bağlaçlar arasında yer almaktadır. (Hacıeminoğlu, 2015, s. 188).

(1031) Bundan da gücenmeler (**olmaya ki** kinlenmeler) doğabilir. Oysa niyetim şakadır. (AB, BYS, s. 96)

olur ki: Türkçede cümle başı bağlacı olan bu yapı, “belki, muhtemelen” anlamındadır. Taranan metinlerde bu bağlaç için herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

olur da / olur ya: Yapısı bakımından birbirine benzeyen bu iki cümle başı bağlacı, “eğer” anlamı taşıyarak yan cümle yüklemi ile ana cümle yüklemi arasında şart ilişkisi kurmaktadır. Her iki bağlaç da TS’de (2011) yoktur. Taranan metinlerde yalnızca *olur da* için örnek tespit edilmiştir.

(1502) **Olur da** bu kitabın, yeni bir baskısını yapacak olursanız 152. sayfada, altında “Sait Tulgar, 1959 baharında bir hanım arkadaşıyla

Çengelköy’de çay içerken...” yazan resmi çıkarmanızı rica edeceğim.
(YK, DÖT, s. 7)

olsa olsa:³¹ Hacıeminoğlu’nun (2015, s. 188) verdiği bilgiye göre yalnızca Türkçede kullanılan ve “belki; ancak” anlamlarına gelen cümle başı bağlacıdır. Her iki anlamda da “ihtimal, olasılık” bildirme işlevi vardır. Aslında her fiil, şart ekiyle çekimlenerek ikileme formunda kullanılabilir. Bu durumda ana cümle yüklemi ile şartlı yan cümle yüklemi aynı olacaktır: “gelse gelse Ahmet gelmiştir” gibi. Ancak *ol-* fiilinde durum farklıdır. Çünkü *olsa olsa*, aynı yapıdaki diğer ikileme formlarından farklı olarak kalıplaşmıştır ve ana cümle yüklemi değişken olabilmektedir.

- (1257) Hele bir sanatçı, usta bellediği bir başka sanatçıya benzemeye çalıştı mı, o olsa olsa kendini “benzetmiş” olur. (AB, BYS, s. 167-168)
- (1278) Bana öyle geldi ki, insanların birbirinden hiçbir ciddi farkı yok. Olsa olsa, fırsat farkları var. (AB, BYS, s. 174)
- (1900) O yüzden ne hayvanları hor görmeye hakkım var ne de kendimle övünmeye. Bu olsa olsa, farklı görevler yüklenmiş olmamızdan geliyordur. (AK, MS, s. 65-66)

ne de olsa: Türkçede “çünkü, nasılsa, nasıl olsa; ne kadar eksiği, kusuru olursa olsun, böyle olmakla birlikte” anlamlarında cümle başı bağlacıdır.

- (1567) Yani sorularınız gerçekten de akıl dolu. Eee, ne de olsa üniversitelisiniz. (YK, DÖT, s. 17)
- (1834) İnsanların en iyisi, en akıllısı bile zaman zaman böyle saçmıyor demek. Onu bağışlıyorum. Ne de olsa deneyimsiz bir insan yavrusu o.” (AK, MS, s. 34)
- (2403) Ne de olsa Pisiris onun kralı, tanrıların yeryüzündeki temsilcisiydi. Ona karşı gelmek tanrıların öfkesini uyandırmak, büyük uğursuzluk demektir. (AÜ, P, s. 81)

³¹ Türkçede *olsa olsa* bağlacı yerine daha az olmak üzere *olsun olsun* bağlacı da kullanılabilmektedir.

(...) olsun (...) olsun: Türkçede eş görevli sözcük veya sözcük öbeklerini bağlama işleviyle kullanılmaktadır. Bu yönüyle “ve, veya, ya da” gibi bağlaçlarla benzer işleve sahiptir. Taranan metinlerde bu bağlaç için herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Yukarıdaki yapılanmalar, *ol-* fiilinin son biçimi bağlaç işlevli kullanımları için geçerlidir. Bunun yanı sıra Türkçede *ol-* fiilinin başka yapılanmalar içinde yer alarak tam kalıplaşma izlenimi vermediği ancak geçici bağlaç gibi kullanılabildiği yapılar bulunmaktadır. Bu yapılanmalarda da *ol-* fiili, çoğunlukla çekimli fiil durumundadır ve yine çoğunlukla cümle başı bağlacı işlevini karşılamaktadır.

olsa / olmazsa: *ol-* fiilinin olumlu ve olumsuz şart çekimleri, iki cümle arasında bağ kuran ve “yoksa, aksi takdirde, aksi halde” anlamlarına gelen cümle başı bağlacıdır. Bunlardan *olsa*, olumsuz cümleyi olumlu cümleye, *olmazsa* ise olumlu cümleyi olumsuz cümleye bağlamaktadır. Aynı zamanda *olmazsa*, eş görevli sözcükleri bağlama işlevi de görmektedir.

(713) ANLATICI —Arkadaşlar, en baştaki yaramazın adı Zorba. Hep kendi dediğinin olmasını ister. ***Olmazsa*** (= *yoksa, aksi halde, aksi takdirde*) kavga çıkarır. (TÖ, AMKM, s. 164-165)

(763) K. MASALCI—Heh heee, üüüç, masal okumak.

ANLATICI —Bu ne demek?

K. MASALCI—Kandırmak, yutturmak, yalan söylemek

ANLATICI —Doğruuu... Mesela sen bize hiç masal anlatmadın, hep masal okudun! Başka? Başka anlamı yok mudur okumak sözcüğünün.

K. MASALCI—Hayır. ***Olsa*** (= *yoksa, aksi halde, aksi takdirde*) bilirdim. (TÖ, AMKM, s. 196)

Ayrıca *olmaz / olmazsa*, işlevce ve anlamca *değil / değilse* bağlacıyla da benzerdir. Nasıl ki *değil / değilse*, bağlaç olarak iki ögeyi birbirine bağladığında “iki unsurdan birincisini, anlam olarak ortadan kaldırırken, bilgilendirme, yanlış bir bilgiyi, kanaati veya anlamayı düzeltme, beklenenin veya umulanın değil başka bir şeyin gerçekleşmesi esasına dayanıyorsa” (Özmen, 1997, s. 338) *olmaz / olmazsa* yapıları da aynı işlevi yerine getirebilmektedir.

(1595) Kitabın adı da, On Yolculuk On Öykü, olmaz da (= *değil de*), Yedi Yolculuğun Öyküsü olur... (YK, DÖT, s. 20)

(2441) ‘Yalan söylüyorsun,’ diye yineledim.

‘Yalan söylemiyorum,’ dedi kendinden emin, soğukkanlı bir tavırla.

‘Ben kısıtılmış durumdayım, bugün olmazsa (= *değilse*) yarın vuracaklardı beni.’ (AÜ, P, s. 92)

olsun: *ol-* fiilinin emir 3. teklik kişi çekimindeki bu yapı, “bile, da / de, dahi” anlamlarına gelerek bağlama işlevini karşılamaktadır.

(515) KIZ —Kapının önüne olsun (= *bile, de, dahi*) çıkamaz mıyım?

BABA —Çıkamazsın.

KIZ —Televizyon seyredeyim.

BABA —Ders çalış.

KIZ —Bir arkadaşımı çağırayım bari, ne olur?

ANNE-BABA —Ha-yır. (TÖ, AŞG, s. 30-31)

Türkçede emir 3. teklik kişi çekimindeki *olsun*, “bir kez olsun, bir gün olsun” dizilimlerinde yine “bile, dahi” anlamlarında bağlaç işlevini karşılayabilmektedir.

(678) ADAM —Hayat kumarsa sen de kumarbaz ol! Hilesini, inceliğini öğren. Değil mi ama? Bir tek işte bile zarar etmedim. ***Bir kez olsun*** başarısızlığa uğramadım. Hiç kimse beni aldatmadı. (TÖ, B, s. 135)

(2253) “O beni hiç bağışlamadı,” diye anlatırdı babam. “***Bir gün olsun*** sevgiyle yüzüme baktığını görmedim, şefkatle elime dokunduğunu hissetmedim.” (AÜ, P, s. 45)

Edat öbeği yapısındaki *olduğu kadar*, “1. kabul edilebilir düzeyde, 2. beklenilenin altında” anlamlarında zarf olarak kullanılmasının yanı sıra “ama, fakat” anlamıyla da eş görevli sözcük veya sözcük öbeklerini de bağlayabilmektedir.

(206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile

olmadığımız, heyecanlı olduğu kadar sakin, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA, İBY, s. 71-72)

Söz kalıbı biçimindeki *inan olsun (ki)* yapısı da yine cümle başı bağlacı olarak değerlendirilebilir.

(1047) Biliyorum, zor o insanı bulmak... Ama inan olsun ki bulacaksınız.
(AB, BYS, s. 103)

Görüldüğü üzere Türkçede *ol-* fiili, hem son biçimiyle hem de geçici yapılanmalarla bağlaç olarak kullanılmaya oldukça uygun bir fiildir. Yine *ol-* fiilli bağlaçların hemen tamamının cümle formunda olması da dikkat çekicidir. Türk dilinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dil ve lehçeleri üzerine yapılacak ayrıntılı bir çalışma, bu fiille kurulan başka bağlaç yapılanmalarını ortaya çıkaracaktır.

4.1.3.8. Son Biçimi Ünlem İşlevli *ol-* Fiili

Türkçede *ol-* fiilinin ünlem olarak kullanımlarına geçmeden önce kabul etme, onaylama ve reddetme / onaylamama içerikli sözcüklerin ünlem değeri taşıyıp taşımadığına değinmek yerinde olacaktır. Çünkü *ol-* fiilinin *oldu*, *olur* biçimleri kabul etme, onaylama, *olmaz* ise reddetme / onaylamama anlatımıyla kalıp sözdür. Buna göre yanıt verme, kabul etme, onaylama, onaylamama anlatımına sahip sözcüklerin veya sözcük öbeklerinin hangi sözcük türü içinde ele alınması gerektiği, *ol-* fiilinin kullanımları açısından önem taşımaktadır. Kimi kaynaklarda bu anlatımları karşılayan yapılar, ünlem adı altında değerlendirilmiştir (Topaloğlu, 1989, s. 149; Ergin, 2000, s. 351; Vardar, 2007, s. 206). Bu yaklaşıma göre *oldu*, *olur*, *olmaz* yapıları, ünlem (ünlem edatı) türündedir. Ancak aynı yapılar, zarf olarak değerlendirilebilir. Gencan (1979, s. 426) durum belirteçleri içerisinde yer verdiği yanıt belirteçleri için “sorulara karşılık olarak kullanılan sözcüklerdir. Eylemleri türlü yönlerden pekiştirir.” diyerek “*evet*, *hayır*” gibi sözcükleri, zarf olarak ele almıştır. Banguoğlu (2011, s. 372) gerçekleşme zarfları adı altında “*evet*, *hayır*, *olur*, *tabii*, *peki*” vb. sözcükleri

sıralamıştır. Vardar'ın (2007, s. 36) durum belirteçleri için verdiği örnekler arasında yanıt içerikli “evet, hayır” sözcükleri yer almaktadır. Yine TS'de (2011) onaylama, kabul etme, onaylamama / reddetme anlatan sözcükler zarf olarak verilmiştir. Görüldüğü gibi bu tür sözcükler, özellikle ünlem veya zarf adı altında ele alınmıştır. Bu tür sözcüklerin, herhangi bir cümle ögesi olarak değerlendirilemeyeceği için zarf olarak değil ünlem olarak ele alınması daha doğru olacaktır. Ancak “evet, hayır, tamam, peki” vb. sözcükler için değilse bile *olur, oldu, olmaz* gibi kalıp sözlerin farklı kullanım özellikleri vardır. Öncelikle “evet, hayır” vb. sözcükler, isim ve fiil cümlelerinin, *oldu, olur, olmaz* vb. ise yalnızca fiil cümlelerinin yanıtıdır. Ayrıca *oldu, olur, olmaz* vb. kalıp sözleri, “evet, hayır, peki” gibi sözcüklerden sonra da kullanılabilir. Örneğin “*Ben de geleyim mi?*” gibi bir soruya farklı yanıtlar verilebilir.

X kişi —Ben de geleyim mi?

Y kişi [1] —Hayır.

[2] —Olmaz.

[3] —Gelemezsin.

[4] —Hayır, olmaz.

[5] —Hayır, gelemezsin.

[6] —Olmaz, gelemezsin.

[7] —Hayır, olmaz. Gelemezsin.

Bu örneğe göre sorulan bir soruya, olumlu veya olumsuz yedi farklı biçimde yanıt verilebilmektedir. Bu yanıtlar, işlevsel eşleştirmelere göre değerlendirildiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Buna göre [1] ve [2] eşleştirildiğinde yapısal değil ama işlevsel olarak birbirine alternatif iki kullanım vardır. Aynı zamanda [1] ve [2] ile anlatılan, [3]'teki cümlelerin kendisidir. [4] ve [5] eşleştirildiğinde bu kez iki çekimli fiilden ve dolayısıyla iki yüklemden söz etmek gerekir. Ancak bu yüklemeler anlam bakımından birbirine uygunken yapısal bakımdan uygun değildir. *olmaz* çekimi, örtük olarak *gelemezsin* çekiminin özelliklerini taşımaktadır. [5] ve [6] eşleştirildiğinde ise yine onaylamama işaretleyici olarak *hayır* ve *olmaz* birbirine yaklaşmaktadır. Asıl dikkat çekici olan, [4] ve [6] eşleştirmesidir. Çünkü burada *olmaz*, kullanım yerine göre onaylamama işaretleyicisi *hayır* ile çekimli *gelemezsin* yüklemiyle

yakınlaşmaktadır. [7]'de ise *olmaz*'ın, hem *hayır* hem de *gelemezsin* çekimine eşit mesafede görüldüğü ve her ikisini de aynı derecede pekiştirdiği söylenebilir. Bütün bu yaklaşımlardan dolayı bu çalışmada kabul etme / onaylama, reddetme / onaylamama işaretleyicileri olan “*oldu, olur, olmaz*” gibi söz kalıpları ünlem olarak değerlendirilmemiştir. Bu nedenle Türkçede –ve belki Türk dilinin tarihsel dönemleri ile çağdaş Türk dil ve lehçelerinde- *ol-* fiilinin son biçimi ünlem işlevli kullanımları yoktur, denebilir.

Ünlem, duygu durumlarını dışa vuran sözcüklerdir. Duygu durumları, konuşmada vurgu, tonlama ve ses bilgisel özelliklerle yazıda ise ünlülerin birkaç defa tekrarlanmasıyla, sözcüğün kısa çizgi (-) ile ayrılmasıyla veya ünlem işaretiyle (!) daha belirgin bir hâle getirilebilir. Buna göre *ol-* fiilinin çekimli son biçimlerinin yazıda belirtilen bu özelliklere bağlı olarak duygu durumlarını yansıttığı kullanımlar, ikincil / geçici ünlem olarak değerlendirilebilir. Yine *ol-* fiili, herhangi bir duruma yanıt veya tepki olarak kullanıldığı için özellikle çekimli biçimleri, geçici ünlem işlevini karşılamaktadır. Diğer yandan *ol-* fiilli geçici ünlemlerin çoğunlukla konuşma diline daha yakın olan tiyatro metninde yer aldığını belirtmek gerekir.

- (558) ADAM —Özür dilerim. Sana uygun bir işimiz yok!
DELİKANLI —Ne? Yok ha? Bana? *Olaaamaaazzzz!* (TÖ, AŞG, s. 59)
- (644) 3. OYUNCU —(*Sandığın başında, ıvır zıvırı kaldırıp göstererek*)
Çıldırılmışın malı bunlar! Kârım varsa gözüm çıksın! Niyetim vergi vermek... Yurdumu budunumu özümden çok severim! (*Davul.*)
[...]
5. OYUNCU —Bravooo! (*Alkışlar.*) Yaşaaa! (*Tepinir.*) *Var oool!*
(*Davul*) (TÖ, DY, s. 115)
- (669) [1., 2., 3., 4. OYUNCU —(*Alkışlarlar.*) Ya ya ya şa şa şa!
1. OYUNCU —*Sağ ol!*
2 OYUNCU —*Varol!*
3. OYUNCU —Bravo! (TÖ, DY, s. 127)
- (792) Dostu, “Güzel ama, bunlar hep ayrıntı” deyince sanatçı özetliyor:
“*Olsun!* Düşünceme göre, ayrıntılar mükemmelliği tamamlar ama, mükemmellik ayrıntı değildir.” (AB, BYS, s. 17)
- (1867) Babası onu bahçelerden, korulardan, tepelerden ayırmasın. *Ne olur!*
(AK, MS, s. 50)

(1965) “Ya... Pire ne arasın?”

“Yayıyor işte. Yaymasa ben şimdi niye kaşınıyorum?”

“Ben de... Ay ben de kaşınıyorum. Pirelendim.”

“Ben de pirelendim.”

“Ben de... Ben de...”

“Hepiniz pirelendiniz, oh olsun!” (AK, MS, s. 99)

(3513) Aynı anda bir çığlık yükseldi masadan. Bağırın Elif’i.

“Hayır, olamaz!” diye çırpınmaya başlamıştı genç kız. (AÜ, P, s. 360)

4.1.4. Birleşik Sözcüklerde *ol-* Fiili

Türk dilinde ve pek çok dilde yaygın olarak kullanılan sözcük yapma yöntemlerinden biri, birleştirmedir (compounding). Birleştirme, genel olarak iki veya daha fazla sözcüğün dil bilgisel yollarla bir araya getirilmesi biçiminde tanımlanmakla birlikte neyin birleşik sözcük olduğu ve birleşik sözcüklerin nasıl yazılması gerektiği konusunda uzlaşının olmadığını belirtmek gerekir. Korkmaz (2005b, s. 632) bu görüş ayrılıklarını “doğrudan doğruya birleşik kelimelerin ne olduğu konusundaki farklı tanım ve anlayışlardan kaynaklandığına” bağlamaktadır. Birleşik sözcüklerin yazımı, ayrıca eserin yazıldığı dönemin yazım özellikleri ve / veya yazarın tercihleriyle de doğrudan ilintili olarak değişiklik göstermektedir. Göğüş’e göre (1963, s. 245) birleşiklik “o dilde kendi öz anlamıyla da kullanılan birden fazla kelimenin bulunması; bu kelimelerin öz anlamlarından ayrılarak aralarında ‘anlamca kaynaşma’ meydana gelip yeni bir anlam bildirmesi” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre birleşik yapıyı oluşturan sözcükler bilinen anlamlarını korumuş veya bilinen anlamlarının dışına çıkarak farklı bir anlamı karşılamış olabilmektedir. Anlamca kaynaşma, Zeynalov’a göre (1986) sözcük öbekleri ile birleşik sözcükleri birbirinden ayıran önemli bir etkidir. Sözcük öbeklerini söz dizimi, birleşik sözcükleri ise biçim bilgisiyle ilgili gören Zeynalov (1986, s. 456) bu ayrımı şu sözlerle anlatmaktadır:

Söz takımlarının her iki tarafı takım terkinde kendi lüğat mânalarını tamamıyla muhafaza ediyor, onlar arasında kaynayıp karışmıyor. Tâbiî ki; sonuç olarak, yeni bir söz de ortaya çıkmıyor. Birleşik sözlerde ise durum tamamıyla başkadır. Birleşmeyi meydana getiren taraflar önceki kendi mânalarını kaybederek çok zaman bu anlamlara bağlı yeni bir lüğat unsuru meydana getirir.

Zeynalov'un bu yaklaşımına göre sözlükselleşen ve dolayısıyla sözlük birim olması gereken yapılar, sözcük öbekleri değil birleşik sözcüklerdir. Ayrıca Zeynalov'un verdiği örneklerden anlaşıldığı üzere birleşik sözcükler, birleşik / bitişik yazılmalıdır. Sinanoğlu da (1958, s. 12) “yalnız kaynaşmış gruplar birer (bileşik) kelime teşkil ettiği için, bitişik yazılır.” diyerek birleşikliğin bitişik yazım ile bağlantılı olduğu düşüncesindedir. Diğer yandan Korkmaz (2007, s. 47) “yeni bir kavramı karşılamak için iki veya daha çok kelimenin Türkçenin söz kalıplarına uygun belirli yollarla bir araya getirilmesi ile kurulmuş söz birliği. Bunların benzetme yolu ile ilk anlamlarını kaybetmiş olanları ile birleştirme sırasında ses düşmesine uğrayanları ve iki fiil birleşimine dayananları bitişik, diğerleri genellikle ayrı yazılır.” diyerek birleşik sözcüklerde birleşik / bitişik yazılma zorunluluğu olmadığına vurgu yapmıştır. Gerçekten de birden fazla sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu birleşikler, kimi zaman ayrı yazılmakla birlikte bir tek kavramı ifade edebilme potansiyeline sahiptir. Birleşik fiil yapıları da bu açıdan düşünüldüğünde birleşikliğin yazımdaki bitişiklik demek olmadığı daha iyi anlaşılacaktır. Aksi hâlde örneğin *kaybolmak* bitişik yazıldığı için birleşik / bileşik sayılacakken, *mutlu olmak* ayrı yazıldığı için birleşik / bileşik olmayacaktır. Bu tür yapıların birleşik / bileşik olması dolayısıyla birleşiklik, ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve anlam bilgisiyle ilişkilidir. Hatta bunlara dil kullanıcılarının bilişsel özelliklerini de eklemek gerekir.

Birleşik sözcüklerde birleşik / bitişik yazım ölçüt alındığında Türkçede *ol-* fiilinin bir başka sözcükle birleştiği ve daha yaygın kullanıldığı yapılanma, *olağanüstü* sözlük birimidir. Bu sözlük birim, taranan metinlerin bütününde düzenli olarak bitişik yazılmıştır. *Ol-* fiilinden türetilen *olağan* sıfatı ile iyelik 3. teklik kişi eki almış *üst* isminin birleşmesiyle oluşan *olağanüstü* birleşigi, belirtisiz isim tamlaması yapısındadır ve sıfat türündedir. TS'de (2011) *olağanüstü* için “1. Alışılmıştan, benzerlerinden farklı olan, fevkalade; 2. Beklenmedik bir zamanda yapılan, önceden tasarlanmış olan, fevkalade; 3. Harikulade” anlamları verilmiştir. Aslında bu üç anlamın ortak noktası, olması beklenenden, düşünülenenden ayrı, aşırı, çoktur. Dolayısıyla *olağanüstü* birleşiginde odaklanan anlam, baş (head) konumundaki *üst(ü)* sözcüğündedir. Buna göre

olağanüstü birleşigi, içmerkezli ³² (endocentric) birleşik özelliğine sahiptir. “Dilbilgisel birliklerde odak anlam ve sözdizimsel işlev daha çok baş tarafından belirlenir. Dolayısıyla birleşiklerde de baş ögenin sağladığı anlamsal içerik, birleşğin toplam anlamsal içeriğinin büyük bir kısmını oluşturur.” (Sarı, 2016, s. 204). Ayrıca içmerkezli birleşiklerde, birleşen ögelerin anlamsal içerikleri anlaşılır veya tahmin edilebilir niteliktedir. Böylece birleşğin anlamı, baş ve yardımcı ögelerin toplam anlamıyla doğru orantılıdır. Buna göre *olağanüstü* birleşğinde baş konumundaki *üst(ü)*, *olağan* sözcüğünden daha fazla anlamsal içeriğe sahiptir ve *olağan* sözcüğü baş’a çeşitli yönleriyle katkı sağlamaktadır. Ancak birleşikteki her iki sözcük de bilinen sözlük anlamlarından çok fazla uzaklaşmadığı için *olağanüstü* birleşiminin anlamsal içeriği şeffaf, yani tahmin edilebilir görünmektedir.

- (804) “O *olağanüstü* güzel bahar geldiğinde, fakir bir gezici komedyenin yüreğine kara korkular dolar.” (AB, BYS, s. 21)
- (1671) Güney Afrika’dan gelen oğlanla, Japon kızın dışındakilerin umurunda değildi bu *olağanüstü* atmosfer. (YK, DÖT, s. 36)
- (3415) “*Olağanüstü* bir iş başardınız. Yıllardır kazılan bu yerde, böyle bir buluntuyu çıkarmak gerçek anlamda bir mucize. [...] Gerçekten büyük olay.” (AÜ, P, s. 341)

Öte yandan Türkçede *olağanüstü* ile aynı yapısal özelliğe sahip olan ancak ayrı yazılan *olağan dışı*³³ birleşigi vardır. *olağan dışı* birleşigi, *olağanüstü* gibi baş ögesi *dış(ı)* olan içmerkezli bir birleşiktir ve anlamsal içeriği yine şeffaftır. Her iki birleşik de anlamları dışında bütün yönleriyle benzerlik taşımalarına karşın *olağanüstü* düzenli olarak bitişik, *olağan dışı* ise ayrı yazılmaktadır. Belki de *olağanüstünün* bitişik yazılması, karşılık olarak türetildiği Arapça *fevkalade*

³² İçmerkezli Birleşik: Baş’ın bir alt türünü gösteren bileşik(tir). (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 153). İçmerkezli birleşiklerde, birleşğin genel anlam çerçevesini belirleyen bir baş öge bulunmaktadır. *olağanüstü* birleşğinde *üst(ü)* baş öge olduğuna göre bu baş ögenin alt türleri, eş dizimli olduğu *aşamüstü*, *insanüstü*, *doğüstü* vb. olabilmektedir. “Türkçe birleşiklerde baş öge, en sağda yer almakla birlikte” (Sarı, 2016, s. 208) kimi zaman solda da bulunabilmektedir. Bu açıdan *olağanüstü* ile *suçüstü* birleşikleri karşılaştırılabilir.

³³ *olağan dışı* birleşiminin, tıpkı *olağanüstü* gibi bitişik yazılması gerektiği düşünülmekle birlikte TS’ye (2011) bağlı kalarak ayrı yazılmıştır.

birleşiminin yazımına bağlanabilir. Ama bu bile, *olağan dışı*'nın ayrı yazımı için geçerli bir neden değildir. Taranan metinlerde *olağan dışı* birleşimine rastlanmamıştır. Ancak TS'de (2011) *olağan dışı* için “sıra dışı” anlamı verilmiştir. Bu da, bu birleşimin Türkçe için olası olduğunu göstermektedir.

Türkçede *ol-* fiiliyle kurulan birleşikler arasında en azından taranan metinler bağlamında bitişik yazım bakımından tutarlılık gösteren *varoluş* ve *yokoluş* birleşikleri vardır. Aslında *varoluş* bir felsefe terimi olarak *yokoluş*a göre daha önceki bir türetim gibi görünmektedir. *yokoluş* birleşiminin, hem türetim hem de yazım özellikleri bakımından *varoluş*tan örneksenerek oluştuğu düşünülebilir. Her iki birleşimin yapısı da aynıdır ve aynı biçim birimi (*-uş* isim-fiilini) alarak oluşturulmuştur. *varoluş*un, birleşik fiil yapısındaki sözcüklerin kaynaşması ve olasıdır ki bilimsel bir terim olarak kullanılması dolayısıyla bitişik yazılması söz konusu olabilir. Çünkü aynı birleşik fiil yapısı, aynı kavram alanında ve *var ol-* (*var olmak, var olduğu, var olması* vb.) biçiminde ayrı yazılmaktadır.³⁴ Ancak *varoluş* ile *var ol-* sıklıkları yönüyle birbirinden farklıdır. *var ol-* anlamca daha kapsamlı bir birleşik olarak daha sık, *varoluş* ise kapsam alanı daha dar olduğu için sıklığı azdır. Aynı durum *yokoluş* ile *yok ol-* (*yok olmak, yok olduğu, yok olması* vb.) için de geçerlidir. Bütün bunlara karşın TS'de (2011) *varoluş* “yaşama, var olma, bir şeyin ne olduğu, nasıl olduğu değil, var olduğu olgusu, mevcudiyet, öz karşıtı” anlamında sözlük birimken *yokoluş*a yer verilmemiştir. Her iki birleşikte de (yani *varoluş* ve *yokoluş* birleşikleri) anlam yoğunluğunu barındıran baş ögeler, *var* ve *yok* sözcükleridir. Anlam içeriği bakımından şeffaf bir özelliğe sahip bu birleşikler, yine içmerkezlidir. Ancak *olağanüstü* ve *olağan dışı* birleşiklerinden farklı olarak baş öge, sağda değil solda yer almaktadır. Baş ögenin solda yer almasında *varoluş* ve *yokoluş*un “isim + yardımcı fiil” yapısından oluşması ve *ol-*'in yardımcı fiil işleviyle öbek yapıya katılmasıdır.

(198) İki ünlü yazarın “aşk”la başlayan anlatımı da bir yokoluşla tamamlanıyor. [...] Nedir bu, aşkla yokoluş arasındaki ilişki? (AA, İBY, s. 70)

(214) Âşık olduğumuzda, o büyük duygusal deprem ruhumuzu antik Yunan

³⁴ Bu birleşik fiil yapısının, eserin yazıldığı dönemin ve yazarın kişisel tercihlerine bağlı olarak bitişik yazıldığı da görülmektedir: “(1489) Varolmak çünkü bir tanımdı, bilinmesiydi varlığın ya da yokluğun, başka varoluşlar ya da yokoluşlar bağlantısında...” (AB, YÖBŞV, s. 187)

kentleri gibi sallamaya başlayıp sütunlarımızı, kubbelerimizi, kemerlerimizi yıkarak, o yıkıntılardan sevdiğimizi de içine alacak yeni bir kent yaratmak için geldiğinde, mutlu bir varoluşla kederli bir yıkılış aynı anda dikilir önümüze. (AA, İBY, s. 73)

- (1450) Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir
Yetti parmaklarının bir dokunuşu
Geleceği birdenbire duyumsamak
Birdenbire duyumsamak varoluşu
Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir (AB, YÖBŞV, s. 153)
- (1461) Duruyorum yokoluşun dört yol ağzında
Dört yolda birden yok oluyorum... (AB, YÖBŞV, s. 169)
- (2097) “Antik kentin yokoluş tarihini anlattığını sanıyoruz. Kentin tarihiyle birlikte, kendi kişisel tarihini de anlatıyor.” (AÜ, P, s. 9)
- (2675) “Savaşsız bir tarih düşünebilir misin? Sosyoloji, ekonomi, psikoloji? Tıbbın en çok ilerlediği evre bile Nazilerin Yahudi kobaylar üzerinde çalışmalar yaptığı dönem. Savaş insanoğlunun varoluş biçimlerinden biri. Hem toplumsal, hem de bireysel olarak böyle bu.” (AÜ, P, s. 148)

Türkçede eserin yazıldığı döneme bağlı olarak birleşik / bitişik veya ayrı yazım özellikleri gösteren *oldubitti* birleşimi bulunmaktadır. Bu birleşik yapı, yukarıda verilen diğer birleşiklerden farklı olarak eşmerkezlidir³⁵ (coordinate, copulative). Eşmerkezli birleşiklerde “birleşimi oluşturan hiçbir öge, anlamsal açıdan öne çıkmaz, ancak her iki öge de birleşimin anlamına aynı derecede katkıda bulunur.” (Plag, 2003, s. 187). Bu yönüyle eşmerkezli birleşiklerde her iki öge de eşdeğerlidir. Aslında ögeler arasındaki eşdeğerlilik, Türkçe için olasıdır. Özellikle bağlama öbeklerinde bağlanan ögeler arasında yardımcı / yönetilen ve asıl / yöneten ilişkisi yoktur. Her iki öge de yapıya aynı oranda katkı sağlamaktadır. İşleyiş, eşmerkezli birleşikler de aynı biçimdedir ve ögeler arasında birinin diğerine göre üstünlüğü yoktur. Anlam bakımından ögeler arasında eşitlik bulunması yönüyle eşmerkezli birleşikler “iki başlı” (Plag, 2003, s. 187; Scalise-Bisotto, 2009, s. 46) ya da “başsız” olarak değerlendirilebilmektedir. Zaten “eşmerkezli birleşikler, bileşenleri ‘ve’ bağlacıyla bağlanabilen oluşumlardır”

³⁵ Bu birleşik türü için koşaçlı bileşik teriminin de kullanıldığı görülmektedir: “Her biri aynı biçimbilimsel konumda olan ögelerden kurulu bileşik. Bu tür bileşikte baş ayrımı yapılmaz.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 184).

(Scalise-Bisetto, 2009, s. 46) ve bu özellikleriyle söz dizimsel bir öbek yapıdan (yani bağlama öbeğinden) kısaltılarak yapılandığı izlenimi vermektedir. Ancak ortaya çıktığı öbek yapı ile son biçimini almış birleşik yapı arasında farklılıkların olduğu da açıktır. Bu farklılık *oldubitti* birleşğinde değilse bile *oldubittiye getir-* birleşğinde oldukça belirgindir. Çünkü ilkini *oldu (ve) bitti* biçiminde düşünmek olasıyken ikincisini **oldu (ve) bittiye getir-* biçiminde düşünmek olası değildir. Eşmerkezli birleşikler, ayrıca “*hem X hem Y*”, “*önce X sonra Y*” biçimlerinde de formüle edilebilir. Taranan metinlerde yalnızca *oldubitti* birleşği için örnek vardır ve bu birleşik yapı eserin yazıldığı dönemin yazım tercihine bağlı olarak ayrı yazılmıştır.

(677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Aklı başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, oldu bitti. (TÖ, B, s. 134-135)

Görüldüğü üzere sözü edilen bu yapılardan *olağanüstü*, *varoluş*, *yokoluş* düzenli olarak birleşik / bitişik yazılmıştır. Bunlar arasında *yokoluş* birleşğine TS’de (2011) yer verilmediğini yeniden belirtmek gerekir. *olağan dışı* düzenli olarak ayrı yazılırken *oldubittinin* yazımı, eserin yazıldığı döneme bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Ancak *ol-* fiilli birleşik sözcükler, bu yapılarla sınırlı olmasa gerekir. Çünkü genel dil bilgisinde “isim + yardımcı fiil” dizilişindeki yapılar “birleşik” adı altında değerlendirilmektedir ve yardımcı fiiller arasında en yaygın olanı *ol-* fiilidir. Yalnızca ses bilgisel ölçüt temel alındığında örneğin *kaybol-*, *hallol-* vb. ile *hasta ol-*, *memnun ol-* vb.nin farklı başlıklar altında ele alınması söz konusu olacaktır. Hâlbuki her iki yapı da hem biçim bilgisel hem de söz dizimsel bakımdan ortaklık taşımaktadır. Bu nedenle sözü edilen yapıdaki örnekler de birleşik sözcük olarak düşünülmelidir. GTS’de “birleşik kelimeler” arasında verilen örnekler de birleşikliğin birleşik / bitişik yazımla ilgili olmadığını göstermektedir. Bu bakış açısına göre Türkçedeki *ol-* fiilli söz kalıplarının da yine birleşik söz olarak düşünülmesi gerekecektir: *oldum bittim*, *oldum olası*, *olmazsa olmaz*, *oluruna bırak-*, *olurdu olmazdı derken* vb. (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.1.5. *ol-* Fiilinin Çatı Özellikleri

4.1.5.1. Özne – *ol-* İlişkisi Bakımından *ol-* Fiili

Türkçede *ol-* fiilinin özne ile ilişkisi, etken, edilgen, işteş ve ettirgen çatılarda görülebilmektedir. Ancak bunlardan yalnızca ettirgen çatı biçiminde özne kılıcı rolündedir. Çünkü *ol-* fiili, diğerlerinin aksine ettirgen çatıyla geçişli duruma geçerek katılımcı nesneyi almaktadır. Ettirgen çatıdaki katılımcı nesne, diğer çatı biçimlerinde yüzey yapıda yer alan öznedir. *Ol-*, geçişsiz-belirtmesiz (unaccusative) bir fiil olduğu için sözü edilen çatılarda özne, kılıcı ya da çoğunlukla katılımcı rolünde yer alabilmektedir. Kılıcı (eden, agent) “eylemin belirttiği hareketi yapan” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 110), “etken biçimde oluşa katılan öge” (Vardar, 2007, s. 88) biçiminde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kılıcı özne doğrudan eylem üzerinde kontrol sahibi olan, eylemi yapandır. Katılımcı ise (etkilenen, patient) “eylemin anlattığı oluş ya da durumdan etkilenen öge(dir).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 126). Yani katılımcı öge, nesnedir. Geçişsiz-belirtmesiz fiil için uygulanan formül, nesnenin özneye yükseltilmesi biçimindedir. Başka bir deyişle bu tür fiillerin yüklem olduğu durumlarda biçim düzlemine yansıyan özne derin yapıdaki katılımcı nesnedir. Bu özelliğe sahip *ol-* fiilinin de etken çatıdaki kimi kullanımları, edilgen çatıyı karşılar görünömlere sahiptir ve bu kullanımlarda özellikle edilgen çatılı *edil-* fiiliyle koşutluğundan söz edilebilir: *mahkum ol- / mahkum edil-, hallol- / halledil-* vb.

(737) BEKÇİ —Anlaşıldı, bu iş burada hallolmayacak. Yürüyün kadıya. Dinlesin davayı, versin kararını. (TÖ, AMKM, s. 180)

(833) Ünlü ceza avukatı Moro-Giafferi, bir duruşmaya iyice gecikiyor. Müvekkili olan sanık, altı ay hapse mahkûm oluyor. (AB, BYS, s. 33)

(737) ve (833)’teki *hallolmayacak* ve *mahkûm oluyor* yüklemelerinin özneleri sırasıyla biçim düzleminde (yüzey yapıda) “bu iş” ve “müvekkili olan sanık”tır. Ancak her iki cümlede de özne, yüklem üzerinde doğrudan bir *yapan / eden* özelliğine sahip değildir. Dolayısıyla sözü edilen özneler, derin yapıda düşünüldüğünde pasiftir ve katılımcı rolündedir. Bu cümleler derin yapıdaki kılıcı öznelere göre düzenlendiğinde (737) “Anlaşıldı, (siz) bu işi burada

halledemeyeceksiniz.” ve (833) “(*Mahkeme*) müvekkili olan sanığı, altı ay hapse mahkûm ediyor.” biçimine gelecektir. Böylece derin yapıda görünen kılıcı özneler, cümleden çıkarıldığında yerine katılımcı işlevindeki nesnelerin özneye yükseltilmesi söz konusu olacaktır. Başka bir deyişle derin yapıdaki katılımcı nesneler, kılıcı öznelerin yerini alacaktır. Bu tür cümle kuruluşlarındaki amacın kılıcıları değil de katılımcıları vurgulanmak, onları ön plana çıkarmak olduğu söylenebilir. Buna göre *hallol-*, derin yapıda *hallolun-* / *halledil-*, *mahkûm ol-* ise *mahkûm olun-* / *mahkûm edil-* ile benzer söz dizimsel özelliklere sahip görünmektedir.³⁶

Ol- fiilinin etken çatılı biçimlerinde yüzey yapıda görülen özne, derin yapıda yine katılımcı rolünde görülebilmektedir. Ancak bu tür kullanımlarda edilgenlik söz konusu değildir ve asıl kılıcı, yine etken çatıdaki *et-* fiiliyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü örneğin (1176) örneğinde *defolan* biçim düzlemindeki “Mehmet” iken, *defeden* eylem üzerinde doğrudan etkiye sahip “hoca”dır. Bu da, derin yapıda *defolanın* aslında katılımcı, *defedenin* ise kılıcı olduğunu göstermektedir. *defol-* “kovulmak”, *defet-* “kovmak” anlamları da, bu görüşü desteklemektedir. *Ol-* fiilinin bu özelliği, özellikle alıntı sözcüklerle birlikteliğinde ortaya çıkan bir durumdur. Aşağıdaki örneklerde de bu özellik söz konusudur.

(1176) Öğretmen anlatıyor: “Bu ünlü Milo Venüsü heykelidir. Bu büyük sanat eserinde neyi güzel bulduğunu sen söyle Mehmet.” Çocuk: “Çıplak bacaklarını.” Hoca: “Utanmazlığa bak! ***Defol!*** Çık dışarı!” (AB, BYS, s. 146)

(1874) Bir vahşi hayvanla karşılaşılabilir. O zaman kendini koruyamazsın. Kaşsan bile sorumluluğundaki hayvanlar ***telef olabilir.*** (AK, MS, s. 53)

(2870) O anda ne kadar utanç duyduğumu anlatamam. Sevdığım kadının önünde ***rezil olmuştum.*** hem de bunu kendi kendime yapmıştım. (AÜ, P, s. 197)

³⁶ Kılıcı özne ile katılımcı nesne arasındaki ilişkiye (701), oldukça iyi bir örnektir. Çünkü cümlelerin başında verilen iç cümlelerin yüzey yapıdaki öznesi, aslında katılımcıdır. Cümlelerin sonrasında kılıcı *tamam edip diyerek yapan / eden* kılıcının kendisi olduğunu açığa çıkarmaktadır: “(701) MİMAR SİNAN —Hazinedar’a da “İki ayda ***tamam olur***” dedim, “iki ayda ***tamam edip*** tarihe namımı bırakırım.” (TÖ, BMS, s. 152). *Tamam olur* ifadesinin Türkçede edilgen *tamamlanır* biçimiyle kullanılması da bu görüşü destekler niteliktedir.

Ol- fiilinin belirtmesiz bir fiil olduğu işteş çatısında daha belirgin bir görünümdeydir. Çünkü *oluş-*, biçim düzleminde doğrudan veya dolaylı +*DAn* çıkma durumuyla eş dizimlilik göstermektedir. +*DAn* çıkma durumu ekli sözcük veya sözcük öbeği, *oluşturan* öge olarak kılıcı, *oluşan* ise katılımcı işlevindedir.

- (380) Mehmet yıllar sonra kaybolmuş her ânı tutup yeniden yaptı, renklere, şekillere büründürdü onları, kayıp zamanların, kayıp insanların tanrısı oldu, yeniden can verdi onlara, renkli kuşlar, yalnız kadınlar, hüznü erkeklerden oluşan mutlu bir hayat yarattı. (AA, İBY, s. 127)
- (2493) İstanbul’da Türk, Kürt, Arap yemeklerinin bileşiminden oluşan zengin Antep mutfağının bilgisinin yanı sıra, Bolu’dan İzmir’e kadar neredeyse Türkiye’nin tüm yörelerinin yemeklerini öğrenme fırsatı olmuştur. (AÜ, P, s. 101)
- (3291) Yatıştırıcılık görevi yine Esra’ya düştü:
“Türklerden oluşan ekiplerde sorun yaşanmıyor mu sanki?” (AÜ, P, s. 309)

Ol- fiilinin ettirgen çatısı ise (*oldur-*, *oluştur-*) geçişli hâle gelerek nesne ile ilişki kurabilmektedir. Böylece asıl kılıcı özne biçim düzleminde yerini alarak eylem üzerinde kontrolü sağlayabilmektedir. Ettirgen çatıdaki *oldur-* veya *oluştur-* yüklem olduğunda kılıcı özne durum eksizdir. Ancak üzerine gelen fiilimsi eklerine bağlı olarak durum ekli veya eksiz olabilmektedir. Durum ekleri bakımından özellikle +^o*n* / +^o*n* *ilgi* (tamlayan) durum ekli tamlayıcıyla eş dizimlidir.

- (1439) Sesim kendini anımsamaya başlıyor yeniden
Uyum çatlıyor, taze bir bilinçle oluşturuyor kendini (AB, YÖBŞV, s. 134)
- (1849) Zaman bu zeytinleri, iyice olduracak, tat verecek ve evin sevilen besinlerinden biri haline getirecekti. (AK, MS, s. 40)
- (1884) Sevgi’nin iplikten dereleri Kedi Böğrünün eğiminin bittiği yerde küçük, doğal bir gölet oluşturuyordu. (AK, MS, s. 57-59)
- (3071) (Ben) Kısa sürede hazırlamıştım listemi; komutam altındaki en iyi askerlerden yirmi kişilik bir ekip oluşturmuştum. (AÜ, P, s. 256)

Belirtmesiz *ol-* fiilinin edilgen çatısında ise kılıcı özne, belirsizdir ve altı kişiyi de kapsayan bir görünümü vardır. Böylece *olun-* edilgen yapısı, özne bakımından “”herkesçe” olarak düşünülebilir. Çünkü burada vurgulanmak istenen tek bir kişiye değil, bütün kişilere yöneliktir (*ol-* fiilinin çatı özellikleri için bk. 4.1.2.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden Fiil Yapım Ekleri).

(838) “Madam! İsterse bütün ömür içinde bir kez ve bir gün olsun, *bakan da olunsa, fahişe de olunsa*, bu sıfatı taşımanın onurundan vazgeçilemez.” (AB, BYS, s. 34)

(1635) Bir tahterevallide dengede durabilmek için, diğer tarafta oturanla *esit olunması* gerektiğini, yıllar sonra bir gece eve gelip yemek masasının üstünde Meltem’in mektubunu bulduğumda anladım. (YK, DÖT, s. 29)

4.1.5.1. Nesne – *ol-* İlişkisi Bakımından *ol-* Fiili

Türkçede geçişsiz fiiller, ekli veya eksiz (yani belirtili veya belirtisiz) nesne almaz. *Ol-* da geçişsiz bir fiildir ve doğal olarak nesne ile herhangi bir bağlantısı yoktur.

Türkçede atasözleri, deyimler, kalıp sözler vb. yapılar, kendilere özgü belirli formlara sahip yapılaşmalardır. Ancak bu yapılaşmalar da, isim ve fiiller gibi yüklem olabilmekte ve bu yönüyle çeşitli çekim biçimlerine girebilmektedir. Hatta kimi durumlarda bilinen kalıplaşmış biçimlerinin dışına çıkarak çeşitli isim çekim eklerini alarak farklı söz dizimsel birliktelikler kurabilmektedir. Örneğin *yolu açık ol-* deyimini, farklı iyelik eklerinin kullanımıyla (*yolu açık olsun, yolun açık olsun* vb.) farklı zamirlere ve dolayısıyla da farklı kişilere gönderim yapmaktadır. Benzer durum (*birine*) *kul köle ol-* ile (*birinin*) *kulu kölesi ol-* yapıları için de geçerlidir. Ayrıca ikinci örnekte iyelik eklerinin kullanımı, aynı zamanda tamlayıcının da değişmesi sonucunu doğurmaktadır. Sözü edilen bu durum, çoğu söz kalıbı için geçerlidir. Öyleyse bu tür söz kalıpları, söz dizimi açısından nasıl çözümlenmelidir? Söz kalıplarının söz dizimi çalışmalarında “öbek” yapı olduğu ve öbek yapıların birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirildiği düşünüldüğünde bunları tek bir öge biçiminde incelemek olasıdır. Ancak bu durumda da (*yolun açık olsun* örneğindeki gibi) cümlelerin kurucu öğelerinden özne yok sayılmış olacaktır. Aslında bu sorun, birleşik

fiillerde de görülen bir durumdur. Aşağıda verilen (2541) örneği bu açıdan dikkat çekicidir. Çünkü (2541)’de birbiriyle ilişkili iki öbek yapı (*sabah tıraşı* ve *tıraş ol-*) vardır. Buna göre yüklem, bu öbek yapıların bütünü olarak mı (*sabah tıraşını olmuşt*) yoksa ayrı mı alınması (*sabah tıraşını / olmuşt*) gerektiği konusu, üzerinde düşünülmesi gereken bir sorun olarak ortada durmaktadır. Belki de *tıraş ol-* birleşik fiili arasındaki bağ, kendinden önce gelen tamlama (*sabah tıraşı*) nedeniyle esnemiş ve bunun sonucunda öbek yapının arasına başka biçim birimler girmiş olabilir. Bunun yanı sıra asıl şaşırtıcı olan, geçişsiz bir fiil olan *ol-*’ın belirtme durumu ekiyle dizimliliğidir.³⁷

(2541) Kazı yerine gitmeyecek olan Timothy’nin üzerinde dünkü giysileri vardı, Bernd ise sabah tıraşını olmuşt, haki renkli kolonyalı şapkasını yanına almıştı. (AÜ, P, s. 112)

4.1.6. *ol-* Fiilinin Ekleşmesi

Ekleme dil sınıfına dâhil olan Türk dilinde bağımlı biçim birimler, belirli bir düzene bağlı olarak bağımsız biçim birimlere (yani sözlük birimlere) eklenmektedir. Kuznetsov (1997, s. 193) “bir dildeki kelimelerin ne gibi köklerden çıktıklarını inceleyen, yani bunların kökenlerini ortaya çıkaran dilbilimi dalına *köken bilimi* veya *etimoloji* diyorsak, şekil bilgisi düzeyinde buna benzer görevleri olan bilim bölümüne *şekil bilgisi köken bilimi* ya da *morfoetimoloji* dememiz doğru olur.” der. Yani etimolojik çalışmalarda sözcükler kadar biçim birimlerin de köken incelemelerinin önemli olduğuna değinmektedir. Buna göre Hatiboğlu (1974, s. 331-332) biçim birimlerin oluşumunun “a. başlangıçta ayrı sözcükler oldukları halde, kullanış ve anlam zorunluluğu ile, zamanla ek

³⁷ Bu tür bir dizimlilik *ol-* fiili için sıra dışı görünmektedir ve belki de “...*tıraşını ol-*” dışında başka bir örneği yoktur. Hatta bu yapıda da daha çok tercih edilenin “... *tıraş ol-*” biçiminde olduğu söylenebilir. “krş. (1627) [Hep düşünmüşümdür; üniversite sınavında bir soru eksik ya da bir soru fazla çözseydim. Yani sıralamamdaki okullardan bir diğerine girmek zorunda kalsaydım. Acaba o zaman her şey farklı olur muydu? Daha Önce Tanışmış mıydık Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu?] Daha az içerdim, her gün sakal tıraşı olurdum, çocuk sahibi olmaktan korkmazdım. (YK, DÖT, s. 40)”

durumuna geçenler, b. iki ekin birleşmesiyle oluşanlar, c. belirli diller arasındaki ortak bir kaynaktan oluşanlar” biçiminde üç türlü olduğu düşüncesindedir. İlhan (2009, s. 1536-1537) ise biçim birimlerin oluşumu için dört madde öne sürmektedir.

1. Bazı eklerin, kelimelerin ekleşmesinden ortaya çıktığı bilinmektedir. Türkçede ekleşen kelimeler zamirler, edatlar ve yardımcı fiillerdir. Şahıs zamirleri de fiil çekimlerinde ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleşebilmektedirler.

2. Yeni ekler oluşurken var olan bir ek çeşitli ses olaylarına uğrayarak değişmekte, yeni bir ek görüntüsüyle varlığını sürdürmektedir.

3. Bazı yeni ekler, var olan eklerin birleşmesiyle oluşmaktadır.

4. Bir kısım yeni eklerin oluşumu da Eski Türkçe döneminden beri var olan bazı eklerin Türkçenin bazı kelimeleriyle kaynaşarak yeni bir ek kimliğiyle karşımıza çıkmasına dayanmaktadır.

Görüldüğü üzere yapılan sınıflandırmalarda biçim birimlerin oluşmasında öne çıkan gelişmelerden biri, sözcüklerin biçim birime dönüşmesidir. Türk dilinin tarihsel süreci içerisinde özellikle “kişi zamirlerinin, edatların ve yardımcı fiillerin” (İlhan, 2009, s. 1537) ekleştiği bilinmektedir. Genel kanı olarak ET’deki *tur-* fiilinin geniş zaman çekimi olan *turur* > *durur* > *+D°r* gelişimi, bu ekleşmenin tipik örneklerinden biridir. Bunun yanı sıra bir başka yardımcı fiil olan ET *er-*’in isimden fiil yapan *+r-* / *+Ar-*³⁸ biçiminde ekleştiği görüşünü de eklemek gerekir (Korkmaz, 2005ç, s. 175; Korkmaz, 2009, s. 113; Türk, 2006, s. 188; Alibekiroğlu, 2015, s. 203; Alibekiroğlu, 2019, s. 167-168). *er-* fiilinin ekleşerek isimden fiil yapan *+r-* / *+Ar-* biçimini almasına ilk örnekler DLT’de şu sözlerle anlatılmaktadır: “‘Elbise vb. kırmızılaştı’ anlamında *tōn kızardı* denir; aslı, ‘kırmızı oldu’ anlamında *kızıl erdi*’dir. İçinden lâm ile hemze düşürüldü; böylece tam fiil oldu. ‘Gece karardı’ anlamında *tūn karardı* denir; aslı ‘kara oldu’ anlamında *kara erdi*’dir.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015, s. 279). Bu düşünce, işlevsel ve anlamsal olarak ET *er-* (> *i-*) ve ET *bol-* (> *ol-*) fiillerinin birbirinin alternatifini olduğunu göstermektedir. Nasıl ki *er-* “olmak” anlamını içeriyorsa, bu

³⁸ Korkmaz’a göre (2005ç, s. 172-175) Türkçedeki *+r-* / *+Ar-* biçim biriminin iki farklı kaynağı bulunmaktadır. İlki ET *+GAR-* ekindeki ek başı */-g/* sesinin düşmesiyle gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişime sahip *+r-* / *+Ar-* biçim birimi, geçişli fiiller türetmektedir. İkincisi ise ET *er-* yardımcı fiilinin ekleşmesiyle ortaya çıkan *+r-* / *+Ar-* biçim birimidir. Bu biçim birim ise diğerinden farklı olarak geçişsiz fiiller yapmaktadır. Türk ise (2006, s. 184-185) Türkçede üç farklı *+r-* / *+Ar-* olduğu görüşündedir: 1. İki biçim birimin birleşimiyle ortaya çıkan *+r-* / *+Ar-* (< *+A-r-*) geçişli fiiller türetir. 2. ET *er-* fiilinin ekleşmesiyle oluşan *+r-* / *+Ar-* geçişsiz fiiller türetir. 3. ET *+GAR-* ekinden ek başı */-g/* sesinin düşmesiyle gelişimini sürdüren *+r-* / *+Ar-*.

fiilden ortaya çıktığı düşünülen *+r-* / *+Ar-* biçim birimleri de eklendikleri sözcüklere (*sarar-*, *karar-*, *kızar-*, *ağar-*, *göğ-er-* vb.) “olma, o duruma dönüşme” anlamı vermektedir. Yardımcı fiil *er-*’in ekleşebildiği düşüncesi, işlev ve anlam yönüyle ortaklık gösteren *bol-* (> *ol-*) yardımcı fiilinin de ekleşip ekleşmediği sorusunu akla getirmektedir. Çünkü “fiillerin ekleşebilmesi için önce yardımcı fiil durumuna gelmesi gerekir. Yardımcı fiil, uydu bir kelime olarak eklendiği asıl kelimenin değişik işlevlerde kullanılmasını sağlar. Âdeta onun bir parçası gibi vazife görür ve zamanla bu işlev onun morfolojik bir yapı hâline gelmesine de sebep olur.” (Buran, 1999, s. 212). ET’deki *tur-* (geniş zaman ekli biçimiyle *turur*) ve –yukarıdaki görüşlerden hareketle- *er-* yardımcı fiillerinin ekleşme potansiyeli, böyle bir gelişmenin olabileceğini düşündürmektedir. Bu gelişme, *er-* ~ *bol-* koşutluğundan yola çıkılarak isimden fiil yapan *+r-* / *+Ar-* ve *+l-* / *+Al-*³⁹ koşutluğunda da olabileceği düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Çünkü her iki biçim birim de eklendikleri sözcüklerden geçişsiz fiiller türetmekte ve türetilen fiiller “olma” anlamı taşımaktadır. Türk (2006, s. 188) *+l-* / *+Al-* biçim biriminin bir kısmının *ol-* yardımcı fiilinin ekleşmesiyle oluştuğu düşüncesini şu sözlerle anlatmaktadır:

Bir kısım *+l-* / *+Al-*, *ol-* ana yardımcı fiilinin, *er-* fiiline benzer bir biçimde ekleşmesi sonucunda oluşmuştur. Bunun en önemli kanıtı da bu fiilin *bol-* biçimini değil *ol-* biçimini kullanan Oğuz grubundaki lehçelerde *-al-* / *-el-*; *-l-* ekinin kullanılması ve diğer lehçelerde *-ar-* / *-er-*; *-r-* ile kurulan birtakım kelimelerin, Oğuz grubundaki lehçelerde *-al-* / *-el-*; *-l-* ekiyle kurulması ve aynı şekilde oluş bildiren geçişsiz görünüşlü fiiller türetmesidir.

Atanyázow (2004, s. 428) Türk. T.ndeki *yogal-* (ölmek, yitmek) fiili için “... *bar* sözünün karşılığı olan *yok* sözünden ve *bolmak* fiilinin daha eski biçimi olan *ol-* kökünden oluşmuştur: *yok olmak* > *yogalmak*.⁴⁰” diyerek *+Al-* biçim biriminin *ol-* fiil köküne dayandığı görüşündedir. Alibekiroğlu (2015, s. 203) “(...) *ol-* ‘var olma bilgisini’ taşıyan bir fiil olarak hem de ‘-Al / -l’ şeklinde isimden fiil türeten bir ek olarak Türkiye Türkçesi standart dilinde aynı anda

³⁹ Türk’e göre (2006) Türkçede iki farklı *+l-* / *+Al-* biçim birimi vardır. İlki, isimden fiil yapan *+A* ile edilgenlik eki *-l-*’nin birleşimiyle oluşan biçim birimdir. Diğeri ise BT’de *ol-* fiilinin ekleşmesiyle ortaya çıktığı düşünülen *+l-* / *+Al-*’dir.

⁴⁰ Özgün metinde “*yogalmak* [yo:galmak] “yitmek, ölmek” manısındaki *yogal* işligi *bar* sözünün karşılığı bolan *yok* sözünden we *bolmak* işliginiñ gadımı *ol-* kökünden durýar: *yok olmak* > *yogalmak*.” biçimindedir.

bulunmaktadır.” diyerek *+l-* / *+Al-* biçim birimlerinin kökeni olarak *ol-* fiilini kabul etmektedir. Alibekiroğlu (2019, s. 168-169) bir diğer çalışmasında *ol-* fiilinin sık kullanımına ve isim veya isimliğin üzerine gelerek “birleşik fiil” oluşturma esnekliğine vurgu yaparak “*ol-* fiilinin *-l-* / *-Al-* şeklinde bir isimden fiil yapma ekine dönüştüğünü” belirtmektedir. Öte yandan Korkmaz’a göre (2009, s. 112) *+Al-*, isimden fiil yapan *+A-* ile *-l-* edilgenlik ekinin birleşiminden oluşmaktadır: *azal*⁴¹, *bolal-*, *çoğal-*, *daral-*, *gencel-* vb. Korkmaz (2009, s. 116) *+l-* biçim birimini ise ayrı başlıkta ele alarak ““olma bildiren işlevi dolayısıyla *+Al-* ve *+Ar-* birleşik ekleriyle görevdeştir.” demektedir. Ergin’de de (2000, s. 181) *+l-* ve *+Al-* işlevleri bakımdan birbirinden farksız olan iki ayrı biçim birimdir. *+Al-* için herhangi bir köken açıklaması yapılmamakla birlikte *+l-* biçim biriminin “belki de aslında (...) fiilliği unutulmuş köklerin sonunda kalan fiilden fiil yapma eki *-l-*’den çıkmış” olabileceği olasılığı üzerinde durmaktadır. Bu görüşe göre örneğin *sağal-*, *daral-*, *çoğal-*, *düzel-* vb. ile *incel-*, *kısal-*, *sivril-* vb. örnekler, birbirinden farklı biçim birimleri almıştır. Ergin (2000, s. 182) *saral-*, *karal-* gibi örneklerde görülen *+l-* biçim biriminin ise *r > l* değişmesi sonucu ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere *+l-* / *+Al-* biçim birimlerinin kökeni hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Gerçekten de *ol-* fiili ile *+l-* / *+Al-* biçim birimleri arasındaki ses bilgisel benzerliğin yanı sıra işlevsel ve anlamsal yakınlık dikkat çekicidir. *Ol-* yardımcı fiil olarak “isim + yardımcı fiil” birleşğinde geçişsiz fiiller yapmakta birleşik yapıya “olma” anlamı katmaktadır. Aynı işlev isimden fiil yapan *+l-* / *+Al-* biçim birimi için de geçerlidir. Bu benzerlikler, *+l-* / *+Al-* biçim birimlerinin *ol-* fiilinden eşleşmiş olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. Türk (2006, 188-189) çeşitli sözlüklerden derleyerek Türkçe ölçünlü dilinde ve ağızlarında bu biçim birimlerle türetilen kimi sözcükleri listelemiştir:

<i>ağ+al-tı / ağ+ıl-tı</i>	“ağartı; süt, yoğurt ayran vb. ürünler”
<i>al+al-</i>	“alarmak; kızarmak, tahıl veya meyve olgunlaşmaya başlamak”
<i>bol+al-</i>	“bollaşmak, çoğalmak, artmak, genişlemek”
<i>boz+al-tı</i>	“alaca karanlık”
<i>ince+l-</i>	“incelmek, zayıflaşmak, yufkalaşmak”
<i>yuka+l-</i>	“incelmek, sığlaşmak, zayıflamak”
<i>iri+el- > irel-</i>	“irileşmek, gelişmek, büyümek, şişmanlamak”
<i>kara+l- / gara+l-</i>	“kararmak, göz kararmak, net görememek”

⁴¹ Kuznetsov (1997, s. 224), *azal-* fiilini örnek göstererek isimden fiil yapan *+Al-* biçim biriminin *kal-* fiilinden eklediği düşüncesindedir: *su az-al-dı < *az kaldı*.

<i>kara+l-tı</i>	“belli belirsiz, koyu renkli biçim”
<i>kısa+l- / gısa+l-</i>	“kısa duruma gelmek”
<i>saral-</i>	“sararmak, sarı renk almak, olgunlaşmak, solmak”
<i>sivri+l-</i>	“sivri duruma gelmek, sivrileşmek” ⁴²

Taranan metinlerden isimden fiil yapan *+l- / +Al-* ile türetilen kullanımlar için birkaç örnek vermek yeterli olacaktır.

(1202) Kaynanalarla gelinler daha mı iyi geçinir oldular, yoksa büyük aileler küçüldü de artık birbirinin yüzünü mü görmüyorlar, bilmem... (AB, BYS, s. 154)

(1890) Bitkilerin çoğalması, onunla beslenen hayvanların artması, besin değerlerinin yükselmesi, meyvelerin sebzelerin oluşması için bilerek, bilmeyerek çok şey yaptılar. (AK, MS, s. 62)

(2655) Endişesi azalıp yüreği yeğnileşerek Timothy’nin odasına yöneldi. Odaya vardığında Gâvur Nadide’nin gitmek üzere olduğunu gördü. (AÜ, P, s. 143)

Her ne kadar *ol-* ile isimden fiil yapan *+l- / +Al-* biçim birimlerinin birbirine benzer yönleri olsa da, fiilleştirdiği sözcüklere kattıkları hareket özellikleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Örneğin (1890)’daki *çoğal-* ile eskicil biçimi olduğu düşünülen *çok ol-* farklıdır. İlki (*çoğal-*) [+]devingenken, ikincisi (*çok ol-*) [+]durağan (veya [-]devingen) bir yapıdadır. Yani “bitkileri *çoğalması*” ile “bitkilerin *çok olması*” aynı görünmemektedir. Bu farklılığın nedeni, “isim + yardımcı fiil” yapısındaki birleşik fiillerde anlamın, isim veya isimliğin üzerinde olmasıyla, türetilmiş biçimlerde ise sözcüğün bütün yapısının anlamı karşılamasıyla açıklanabilir. Öte yandan bu farklılık, bağlamın ne istediğiyle de ilintili düşünülebilir. Bu nedenle isimden fiil yapan *+l- / +Al-* ile *ol-* fiili arasındaki bağlantının açık olmadığı söylenebilir.

⁴² Burada verilen örnekler, aynı ismin üzerine hem *+r- / +Ar-* hem de *+l- / +Al-* biçim birimleriyle türetilen sözcükleri içermektedir. Örneğin *bol* ismi hem *bol+ar-* hem de *bol+al-* biçimlerinde her iki biçim birimle de aynı anlamda türetilmektedir. Biçim birimler tek tek değerlendirildiğinde doğal olarak örneklerin sayısı artacaktır: *azal-*, *çoğal-*, *daral-*, *gencel-* vb.

4.2. Söz Dizimsel Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

4.2.1. Alabildiği Tamlayıcılar Bakımından *ol-* Fiili

4.2.1.1. Alabildiği Durum Ekli Tamlayıcılar Bakımından *ol-* Fiili

Ol- fiilinin alabildiği durum ekli tamlayıcılara geçmeden önce Türkçede durum ve tamlayıcı konusu üzerinde kısaca durmak yararlı olacaktır. Dil bilgisinde ve iletişimde “dil kullanıcısının dünyayla nesne-mekân ilişkisi kurduğu, dünyaya gönderimde bulunduğu *durumlar*, cümlelerin olmazsa olmazıdır.” (Yüceol Özezen, 2010b, s. 146). Bu özelliğine karşın durum kavramının tanımı ve Türkçede kaç durumun bulunduğu hakkında görüş birliğinin olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Karaağaç (2013, s. 340) dil bilgisel bir terim olarak durumu “dil kullanımında, varlık ile varlık (söz öbeği) veya varlık ile eylem (cümle) yapılarındaki ilişkilerin adlarına ad çekimi veya durum çekimi denir.” biçiminde tanımlamaktadır. Burada sözü edilen varlık ile kastedilen, isim veya isimliklerdir. O hâlde cümlelerin olmazsa olmazı *durumun* iki özelliği vardır. İlki, isimlerle fiiller arasında ilişki kurmaktır. İkincisi ise isimleri isimlere bağlamaktır. Bağlam içerisinde yer almak isteyen sözcükler, dil bilgisel bir bütünlük oluşturmak, anlam ve işlev kazanmak için birbirine belirli bağlarla bağlanmaktadır. Bu bağlar olmadan sözcükler, birbirinden kopuktur ve iletişim değerleri yoktur. Örneğin basitçe “*saat dokuz / bura / ol-*” gibi bir yapı, bütünlük kurabilmek için fiille çeşitli bağlantılar kurarak “*Saat dokuzda / burada / olacak*” biçimini alacaktır. Böylece dil bilgisel bir yapı oluşturma yanısıra sözcüklere işlev ve anlam yüklenecektir. Buna göre bağlantıyı sağlayan durum ekleri, sözcüklere işlev ve anlam kazandırmaktadır. Ancak isimlerle fiiller arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Nasıl ki isimler ve isimlikler durum ekleriyle nesne-mekân bildirimi sağlıyorsa fiillerde kendilerinden önce gelen durum ekli tamlayıcılar aracılığıyla anlam değerine sahip olmaktadır. Yalnızca *oldu, olacak, olur* vb. biçimlerde fiilin hangi anlamı karşıladığı belirsizken “*burada olacak*” gibi bir bağlamda “bulunmak” anlamı vardır. Dolayısıyla durum, isimler ve fiiller için çift yönlü bir ilişki kurmakta, biçimsel ilişkiden yola çıkılarak anlamsal özellikler saptanabilmektedir. Dillerde çok anlamlı sözcüklerin anlamı, bağlam içindeki

kullanımlarına borçlu olduğuna göre sözcükler kendinden önce veya sonraya yerleşen çevreleriyle değer kazanmaktadır. Buna göre isimler diğer isimlerle, fiiller de alabildiği tamlayıcılar bakımından isimler ve zarflarla çevrelenebilmektedir. Böylece sözcüklerin anlamı, çevreleriyle ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Yani biçim bilgisel ve söz dizimsel bağıntı, sözcüğün anlamındaki belirleyici ögedir. (141), (493) ve (2092) örnekleri, *ol-* fiilinin bu ilişkisini göstermektedir.

(141) Gençliğinde bir Rum kızı sevmiş, adı Eleni’ymiş. Kız da onu sevmiş. Uzun süren bir aşk yaşamışlar. Ama daha sonra, *oğullarının bir Rum kızıyla olmasını* istemeyen ailenin baskısı başlamış. (AA, İBY, s. 52)

(493) KEPLİ KIZ —İbo bey... *Bir oğlunuz oldu.*
İBO —Nee? Hah hah. *Erkek adamın erkek çocuğu olur.* Onu kendim gibi yetiştireceğim. Erkekçe. (TÖ, AŞG, s. 19)

(2092) “Bu Geç Hititler, bizim Etiler adını verdiğimiz uygarlık değil mi?”
“Evet, Anadolu’da kurulan ilk büyük imparatorluk. *Hint-Avrupa soyundan olmalarına* karşın bizim Osmanlılara benziyorlar. Onlar gibi Anadolu’ya dışarıdan geliyorlar.” (AÜ, P, s. 8)

Çok anlamlı bir fiil olan *ol-* fiili, (141)’de *+la*, (493)’te $\emptyset$, (2092)’de ise *+dan* biçim birimli tamlayıcılarla dizimlilik içerisinde. Sözcük ve sözcük öbekleri, bu tamlayıcıları alarak fiile bağlanıp işlev kazanırken fiil de yine bu tamlayıcılar yardımıyla anlam yüklenmektedir. Buna göre (141)’de “...*+la ol-*” dizilimi, “birlikte bulunmak, bir arada olmak, arkadaşlık ilişkisi kurmak” anlamı vermektedir. Hatta burada *+la* durum ekinin birliktelik anlatımı, kendinden sonra gelen “birlikte, beraber” zarfının eksiltilmesi sonucunu doğurmaktadır. (493) ise *ol-* fiiliyle eksiz ($\emptyset$) durum ilişkisi içerisinde. Ancak burada anlam belirleyici, ismi fiile bağlayan durum değil, eksiz durumdaki sözcüklerin kendileridir. Çünkü bu yapıyla (493) örneği, “doğmak, dünyaya gelmek” anlamındayken, örneğin “*Meyveler oldu.*” cümlesinde “olgunlaşmak”, “*Saat geç oldu*” cümlesinde “geçmek, tamamlanmak” anlamlarındadır. (2092)’de *ol-* “(köken bakımından) mensup olmak, ait olmak.” anlamındadır. Bütün bunlar, fiilin anlamının belirlenmesinde çevrelerinin ve çevrelerinde yer alan sözcük veya sözcük öbekleriyle olasıdır. Çünkü fiiller, tek başlarına soyut ve anlamlı değildir. Çekime

girerek somutluk kazanan fiiller, diğer sözcüklerle de bağlantı kurarak anlam kazanırlar. Başka bir deyişle “fiillerin öncelerinde yer alan ve biçim düzlemine yansıyan / yansımayan *durum*larla, *durum ekli* veya *durum eksiz tamlayıcı*larla ilişkileri olmasa zihinde anlamlama eksik kalır, dolayısıyla cümle de oluşmaz.” (Yüceol Özezen, 2000, s. 201).

“Durum, bağımlı isimleri, baş öğeleriyle girdikleri ilişki türüne göre işaretleme sistemidir.” (Blake, 2004, s. 1). Bu tanım, cümle kuruluşunda isimlerin yalnız başına hareket edemediklerini ve onları yönlendiren, anlam ve işlev kazandıran bir baş ögeye gereksinim duyduklarını göstermektedir. Yine bu tanım, neyin baş öge ve neyin bağımlı birimler olması gerektiği hakkında varsayımlar içermektedir. Burada sözü edilen baş öge, cümlede çoğunlukla hangi bağımlı birimlerin bulunabileceğini belirleyen fiildir. Bağımlı birimler ise fiilin alabileceği isimlerdir. Örneğin “*ver-*, üç argüman alan üç tümleçli bir fiildir: a. veren (yalın durumdaki bir özne), b. hediye (belirtme durumundaki doğrudan bir nesne), c. alıcı (yönelme durumundaki dolaysız nesne).” (Blake, 2004, s. 1). Ancak Blake’in verdiği örnek *ver-* fiilinin alabileceği öncelikli tamlayıcılar olarak biçim düzlemine yansımaktadır ve bu tamlayıcılar, *ver-* fiili için birincil konumdadır. Bununla birlikte *ver-* fiili için yer, zaman gibi ikincil tamlayıcılardan da söz etmek olasıdır. Aslında bu durum, her fiil için geçerlidir. Çünkü fiiller, izin verebildiği ölçüde kendine bağımlı tamlayıcılarla dizilim gösterirken bu tamlayıcılar kimi zaman birincil, ikincil veya daha sonraki sıralarda olabilmektedir. Doğal olarak tamlayıcılardaki bu sıralama, baş öge olan fiilin anlamıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Örneğin *ol-* fiilinin “(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek” anlamında birincil tamlayıcı +^on / +ⁿ°n tamlayan durumundaki isim veya isimlik iken, “yitirmek, elinden kaçırmak” anlamı için +*DAn* ekli tamlayıcıdır. Doğal olarak fiilin anlamsal belirleyicisinin bağımlı olduğu durum ekli tamlayıcılar olduğunu da yeniden belirtmek gerekir.

Durum, Chomsky’nin Üretici Dil Bilgisi için oldukça önemlidir ve “Üretici Dilbilgisinde AdÖbek’lerinin hangi DURUMu yüklendiklerini, DURUM yükleyicilerinin neler olabileceğini ve DURUM yüklemenin yapısal özelliklerini düzenleyen alt kuram”, (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 106) “durum kuramı” adını almaktadır. Durum kuramı, temelde “yönetme ve bağlama” kuramının içinde yer almaktadır. Bu kuramdaki “yönetme”, durum ile doğrudan ilişkilidir. Çünkü bu yaklaşımda yöneten ve yönetilenler vardır. Yöneten, baş öge

konumundadır. Türk dilinin söz diziminde yönetici öge, çoğunlukla sonda yer aldığına göre baş öge de sonda yer alacaktır. Dolayısıyla Türk dilinin cümle yapısında yönetici baş öge, sonda yer alan yüklemidir. Diğer ögeler baş ögeye göre konumlandığı için yönetilendir. Yönetilen öge, baş ögenin özelliğine bağlı olarak zorunlu veya seçimlik olabilmektedir. Bu da, zorunlu ögelerin baş ögeye göre birincil, seçimlik ögeler ise ikincil tamlayıcılar olduğunu göstermektedir. Durum, aynı zamanda Fillmore tarafından geliştirilen ve “tümceyi bir eylem ve bu eyleme belli durum ilişkileriyle bağlı ad dizimleri olarak ele alan, bunlar arasındaki anlam bağıntısını derin yapıda incelemeyi öngören dilbilim kuramı”, (Vardar, 2007, s. 85) biçiminde tanımlanan dil bilgisi, “Durum Dil Bilgisi” (Case Grammar) adını almıştır.

“Tamlayıcılar fiillerin bir dereceye kadar soyutluktan kurtulmalarını sağlayan, anlamlarını ‘tamlayan’ bir ön koşul başka bir deyişle fiiller için bir varlık koşuludur.” (Özezen, 2010b, s. 154). Dolayısıyla tamlayıcı (actant), isimler ve fiiller arasında anlamsal ve söz dizimsel bir ilişki kurmaktadır. Kurulan ilişkiye göre isimler ve fiiller arasındaki bağlantı, farklı yönlerde dönük olabilmektedir. Söz dizimsel betimlemede isimler, baş öge olan fiile göre işlev kazandığı için ilişkinin yönü ileriye dönükken, fiilin anlam değeri kazanması durum ekli tamlayıcıya bağlı olduğu için bu kez geriye dönük bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Fiilin anlamının belirlenmesinde son derece önemli olan tamlayıcı kavramı, Türkçe çalışmalarda son dönemlerde ilgi görmüş olmakla birlikte Batılı kuramlarda *eyleyen* terimiyle karşılanmaktadır. Özellikle Tesnière’in geliştirdiği Bağımsal Dil Bilgisi’nde (Dependency Grammar) “tümcenin hiyerarşik düzeni çözümlenmeye çalışılırken genellikle bir eylem, bu eylemin eyleyenleri ve çevre öğeleri” (Kıran, 2013, s. 185) üzerinde durulmaktadır. Yine bu dil bilgisinde fiilin özel bir yeri vardır ve cümlelerin merkezine yerleştirilmiştir. Amaç, fiilin çevresinde bulunan “boş alan”ların (empty slot) hangi eyleyenlerle doldurulabileceğini betimlemektir. Boş alan, “eylemlerin, birleşim değerlerine bağlı olarak çevrelerinde oluşturdukları, eyleyenlerle doldurulması gereken alan(dır).” (Vardar, 2007, s. 50). Türkçede de fiilin çevresindeki boş alanlar, ilgili tamlayıcıların yerleştirilmesiyle doldurulabilmektedir.

Türkçede durum, biçim bilgisel yollarla işaretlenmektedir. Ancak “Türkçenin durum belirleme sistemleri nelerdir?”, “Türkçede kaç durum bulunmaktadır?” ve “Biçim bilgisel işaretlemenin yanı sıra söz dizimsel yolla da

durum işaretlenebilir mi?” sorularına herkesçe verilen ortak bir yanıtın olmadığını söylemek gerekmektedir. Öner (1999, s. 12-13) ET’deki araç (+n), eşitlik (+çA) ve yön gösterme (+gArU, +rA) durumlarının BT’de işlevlerini kaybettiğini, yerine sırasıyla *ile*, *gibi* / *kadar* / *göre* ve *doğru* / *karşı* vb. edatların kullanıldığını belirterek çekimlerin sentaktik kanallar yoluyla yapılmaya devam ettiğini şu sözlerle aktarmaktadır:

Söz konusu bu üç hâlin eklerinin kalıplaşması, fakat sentaktik (edatlı) çekimin güçlenerek devam etmesi hiç de tesadüf olmamalıdır. Bu, dilde sentaktik (edatlı) çekimin, morfolojik (ekli) çekime paralel olarak, hep var olduğunu düşündürmektedir.

Türkçede isim çekiminin aynı zamanda sentaktik olarak da yapıldığından söz etmekte esas olan şey, sadece, bu çekim edatlarının ekleşmesi olgusu değildir. Ekleşme, çekim edatlarının gramer yüklerinin, hâl ekleriyle belki ne kadar yakın olduğunu göstermek için yorumlanabilir; ama sentaktik (edatlı) isim çekimi, ekleşmemiş olsa bile, ismin fiille olabilecek her türlü ilişkisini ortaya koyan kanallar olarak Türkçede isim çekimi içinde değerlendirilmelidir.

Benzer biçimde Blake de (2004, s. 2) “Türkçe, *dolayı* ve *sonra* gibi çıkma durumunu yöneten edatlara sahiptir.” diyerek *durumun* söz dizimsel yollarla da kurulabildiği üzerinde durmaktadır. Karaağaç’a göre de (2013, s. 341) “Türkçe, eski devirlerden beri ad çekimini eklerle, edatlarla ve bazen de hem ek hem de edatlarla yapmaktadır.” Başka bir deyişle Türkçede durum, biçim bilgisel ve söz dizimsel olanaklarla sağlanabilmektedir. Yüceol Özezen de (2010b, s. 150) ET’deki yön gösterme ve araç durumlarının Türkçede kalıplaşmalar dışında kullanılmadığından hareketle *doğru* edatıyla yapılan edat öbeğinin (*isim / isimlik* + *a doğru*) yön gösterme, *ile* edatıyla yapılan edat öbeğinin ise (*isim / isimlik* + *ile* veya *zamir* + (*n*)^o*n ile*) araç durumunu karşıladığı düşüncesindedir. Bu çalışmada da Türkçede durumun, biçim bilgisel ve söz dizimsel olanaklarla aktarıldığı görüşü kabul edilmiştir ve *ol-* fiilinin alabildiği tamlayıcılar bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Kahraman (1996, s. 221-222), *ol-* fiilinin Türkçede +*e*, +*de*, +*den*, +*le*, +*siz* durum ekli tamlayıcılarla dizimliliğini tespit etmekle birlikte fiilin + $\emptyset$, +*i* ekli tamlayıcılarla kullanımlarının bulunduğunu ancak taradığı eserlerde bu tür birlikteliğe rastlamadığını belirtmiştir. Geçişsiz bir fiil olan *ol-* fiilinin +^o ekli tamlayıcısıyla kullanımları Türkçe için sıra dışıdır. Asıl dikkat çekici olan *ol-* fiilinin sıfır ekli ($\emptyset$) tamlayıcıyla kullanımlarının tespit edilememiş olmasıdır. Çoğunlukla yardımcı fiil işlevli *ol-* fiilinin sınırlı da olsa asıl fiil olarak kullanımları vardır ve bunlarda özne görevindeki tamlayıcıyla eş dizimli

olabilmektedir. Yukarıda dile getirilen tartışmalar bir yana bırakıldığında Türkçede ekli veya eksiz (Ø / sıfır ekli) belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, tamlayan durumları biçim bilgisel, yön gösterme ve araç durumları söz dizimsel, eşitlik ise hem biçim bilgisel hem de söz dizimsel işaretleyicilere sahiptir. Bunlardan tamlayan dışındakilerin ilk ve temel özelliği, ismi, isimliği fiile bağlamakken, tamlayan durumu ismi isme, zamiri edata bağlama özelliği bulunmaktadır. Bu çalışmada *ol-* fiilinin isim veya isimliği yüklem yaptığı değil, asıl fiil olduğu kullanımların tamlayıcıyla ilişkisi değerlendirilmiştir. Buna göre Türkçede ve taranan eserlerden tespit edilebildiği kadarıyla *ol-* fiilinin alabildiği tamlayıcılar şöyledir:

4.2.1.1.1. Sıfır Ekli (+Ø) Tamlayıcı

Türkçede sıfır biçim birimi (Ø), yalın durumdaki özne, belirtme durumundaki (belirtisiz) nesne ve belirtisiz isim tamlamalarındaki tamlayan durumundaki ögeyi işaretlemektedir. Türkçede *ol-* fiilinin çeşitli kullanım alanları vardır ve bunlardan en yaygını, isim veya isimliği yüklem yapan yardımcı fiil olmasıdır. “isim / isimlik + *ol-*” dizilişindeki birleşik fiil yapısında, isim veya isimlik, temelde söz diziminde eksiz (Ø / sıfır biçim) nesnedir. Ancak birleşik fiil yapısı, bir bütün olduğu için, bu tür yapılanmalar için *ol-* fiilinin sıfır biçim birimli tamlayıcı ile bağlantısından söz edilemez. Bu aynı zamanda *ol-* fiilinin çatı özelliği ile de uyusmaz. *Ol-* fiilinin sıfır biçim birimli tamlayıcıyla dizimliliği, özne işlevindeki isim veya isimliklerledir ve *ol-* fiili, bu kullanımlarda yardımcı değil, asıl fiildir.

- (506) ERKEK —Evet sayın yargıç. Aşk ile şevk ile evlenmiştik. Evlenmezsek ölürüz sanıyorduk. Gözümüz dünyayı görmüyordu. Altı kız, altı oğlan çocuğumuz **olacak**, sonsuza kadar mutluluk içinde yüzecektik. Ama daha birinci çocukta pes ettik. (TÖ, AŞG, s. 27)
- (786) Bir gün kuaföre gittiğinde soruyor: “Saçım kesilecek... Gömleğimin yakasını açayım mı?” Kuaför rica ediyor:
“Açın... Ama şapkanızı çıkarmasanız da **olur**.” (AB, BYS, s. 15)
- (1521) Eminim Faik amca da **olsa** böyle yapardı... (YK, DÖT, s. 10)
- (1864) “Zeytinler **oldu**” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)

4.2.1.1.2. +° Ekli Tamlayıcı

Türkçe çalışmalarda “°” simgesi, biçim birimlerdeki dar ünlüleri karşılamaktadır. Buradaki +° simgesi de, açılımı +ı / +i / +u / +ü olan belirtme durumu eki için kullanılmaktadır. Belirtme durumu eki, eklendiği isim veya isimliği, fiilin veya fiilimsinin nesnesi (belirtili nesne) yapmaktadır. *Ol-* fiilinin geçişsiz bir fiil olması nedeniyle belirtme durumundaki tamlayıcıyla, yani nesne ile bağlantı kurmaması beklenir. Ancak (2541) örneği, bu açıdan sıra dışı görünmektedir ve *ol-* fiilinin nesne ile bağlantısı bulunmaktadır (bk. 4.1.5.2. Nesne – *ol-* İlişkisi Bakımından *ol-* Fiili).

(2541) Kazı yerine gitmeyecek olan Timothy’nin üzerinde dünkü giysileri vardı, Bernd ise sabah tıraşını *olmuş*, haki renkli kolonyalı şapkasını yanına almıştı. (AÜ, P, s. 112)

4.2.1.1.3. +A Ekli Tamlayıcı

Taranan eserlerden elde edilen örneklere göre +A yönelme durumu ekli tamlayıcıyla *ol-* fiilinin ilişkisi, söz dizimsel olarak yaygın biçimde *ne* soru sözcüğü ile kurulmaktadır. Dizilimde +A ekli tamlayıcının yeri değişmekle birlikte *ne ol-* dizilimi düzenli olarak ardışık sırayı takip etmektedir. Bu söz dizimsel ilişkide +A ekli tamlayıcı dolaylı tümleci, *ne* soru sözcüğü özneyi ve *ol-* fiili yüklemi karşılamaktadır. Yine aynı söz dizimsel ilişki, iki farklı anlam alanını içermektedir. İlki, +A durum ekli tamlayıcının akıbetinin ne olduğudur. Bu durumda sözü edilen söz dizimi, “...(n)ın akıbeti nedir / ne durumdadır?” biçiminde yeniden yazılabilir ve *ol-* fiili ile +D°r biçim birimi arasında bir koşutluk kurulabilir. Dolayısıyla “+A *ne ol-*” dizilimi, “akıbeti belirsiz bir durumda bulunmak” veya “bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek” anlamlarını vermektedir. Aşağıda verilen örneklerden (539), (2901) ve (3428)’de ilk, (3366) ve (3519)’da ise ikinci anlam söz konusudur.

(539) DELİKANLI —Kalp, yaşlılık derken şimdi de deliliğe geçti; amma yutturmaca program yapıyorlar ha, (*Semra gazeteyi getirmiştir.*) değil mi baba? Hala, ne *oldu* *bu suya* yahu? (TÖ, AŞG, s. 45)

- (2901) Sakıp'ın söyledikleriyle fazla ilgilenmedi Esra.
 “Öldürülen kişilerin ailelerine ne oldu?” diye sordu. (AÜ, P, s. 207)
- (3366) Eşref'in yüzünde şaşkın bir ifade belirmişti.
 “Kemal'e ne oldu?” diye sordu. (AÜ, P, s. 328)
- (3428) Etkilenmişti Esra:
 “Peki küçük Armenak'a ne olmuş?” diye sordu. (AÜ, P, s. 344)
- (3519) “Basın toplantısının canı cehenneme. Arkadaşıma ne olduğunu öğrenmeden şuradan şuraya adını atmam.” (AÜ, P, s. 361)

Aynı söz dizimsel ilişkinin karşıladığı bir diğer anlam ise “bir hâl olmak” deyimini için verilen “huyu değişmek” anlamıdır. Bu anlam, taranan metinlerden elde edilen örneklerle göre düzenli olarak *ol-* fiilinin süreklilik çekimiyle (*oluyor, oluyordu*) aktarılmaktadır. Bu nedenle “+A ne oluyor / oluyordu” dizilimi, şaşkınlık anlatımıyla kiplik bir işlevi karşılar görünümündedir. Belki bu söz dizimi aracılığıyla Türkçede “ne gereği var veya ne karışıyor?” anlamı veren *ne oluyor?* söz kalıbı ortaya çıkmış olabilir. Çünkü bu söz kalıbı da biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan +A yönelme durum ekli tamlayıcıyla eş dizimlidir.

- (1801) Sevgi'nin sepete eğilmesi rahatsızlığını artırdı, üst üste fıflamaya, tırnaklarını göstermeye başladı. Sevgi şaşırды, buna da ne oluyordu? (AK, MS, s. 19)
- (2319) Bu çakmaktaşı lafı da Halaf'ındı. Nereden takılmıştı şimdi aklına? Ne oluyordu ona böyle. (AÜ, P, s. 59)
- (2742) Günlerce yatakta yalnız uyanmaya alışamamıştı. Oysa ayrılmayı isteyen kendisiydi. Ama boşanmasının ardından yıllar geçmişti, bunca zamandan sonra ona ne oluyordu böyle? (AÜ, P, s. 164)

“+A bir şey(ler) ol-” dizilimi için TS'de (2011) “1. Huyu, durumu, tutumu değişmek, yeni huylar edinmek, 2. Bayılır gibi olmak, birden fenalık gelmek, 3. Ölmek” anlamları verilmiştir. Ancak bu birliktelik, yukarıda belirtilen “+A ne ol-” ile aynı söz dizimsel özelliklere sahip görünmektedir. Bu nedenle “+A bir şey(ler) ol-” yapısındaki *ol-* fiili yine “bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek” anlamına gelmektedir.

- (2624) Tersliklerin ardı arkası kesilmiyordu. Hayır, bundan sonrasını göze alamazdı. Ekiptekilerden birine bir şey olsa ömür boyu vicdan azabı çekerdi. (AÜ, P, s. 134)
- (2964) “İyi görünmüyor,” diye söylendi. “Onun için korkuyorum.” Yakından bakan Esra, kızın yüzündeki solgunluğun geçmiş olduğunu gördü. “O iyi,” dedi. “Bence sen kendine dikkat et. Senin rengin daha solgun.”
- “Bana bir şey olmaz. Önemli olan onun iyileşmesi.” (AÜ, P, s. 223)

“+A ol-” ilişkisinde *ol-* fiili, sıfat-fiil biçimiyle de kullanılabilir. Bu durumda *ol-* yalnızca *-an* sıfat-fiilini üzerine alabilmekte (*olan*) ve kendinden önceki ve sonraki isim veya isimlikle bağlantı kuran işlevsel bir özellik sergilemektedir. Ayrıca bu kullanımda dikkati çeken bir diğer özellik, *ol-* fiilinin düzenli bir biçimde olumlu kullanımıdır.

- (1415) Sevgili yurdumuz...
Güzelliklere olan umut... (AB, YÖBŞV, s. 99)
- (1771) Sonunda matematiğin edebiyatla olan yoğun ilişkisine ve teknolojinin ufkumu hep genişleteceğine olan inancım yüzünden bilgisayar mühendisliği okumaya karar verdim. (YK, DÖT, s. 50)
- (1802) “Sen bana ve yavrularıma zarar verirsin. Çünkü siz insanlar bizlerin duygularımıza aldırmazsınız. Sizlere olan bağlılığımızı önemsemezsiniz.” (AK, MS, s. 19)
- (3343) Günahımı önceden düşünerek, tasarlayarak, tadını çıkararak işleyecektim. Çünkü tanrılara olan güvenimi yitirmiştim. (AÜ, P, s. 322)

Ol- fiili, *ne / bir şey(ler)* gibi sıfır biçim birimli (Ø) tamlayıcılar olmaksızın yalnızca +A *ol-* eş dizimliliğiyle de “bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek” anlamı verebilmektedir. Bu anlam yönüyle *ol-* “başa gel-” deyiminin içerdiği anlamla koşutluk göstermektedir. Ancak bu anlamdaki “kötü bir şeyin / olayın” derecesi, değişken olabilmektedir. Yani olay, katlanılamaz veya katlanılabilir bir dereceye sahiptir.

- (1564) [Manyak bu herifler be, katil ruhlu pez... Vallahi, cebinde silahın olacak, hatalı sollama mı yaptın, gel bakayım, tak, tak, tak, bitti. Neyse

verilmiş sadakamız varmış...] Olan sizin uykunuza oldu... (YK, DÖT, s. 17)

- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışırsınız, sesiniz başka çıkar. Resimler de öyle oluyor işte. Bunun yanında, çizenleriniz de olacaktır. (AK, MS, s. 12)

4.2.1.1.4. +DA Ekli Tamlayıcı

Ol- fiilinin alabildiği tamlayıcılar arasında en sık kullanılanı, +DA bulunma durumu ekli tamlayıcıdır. Bunda *ol-* fiilinin anlam alanı kadar bir şeyin *olması* için özellikle bir yerin bazen zamanın belirtilmesi, önemli bir ön koşuldur. Çünkü +DA ekli tamlayıcı, çoğunlukla fiilin dolaylı tümleci kimi zamansa zarf tümleci işlevindedir.

- (668) 1. OYUNCU —İlk karşılaşmamıza kadar aylarca çalıştık. Kurbanlık koç gibi beslendik. Ne yapacağımızı ve ne düşüneceğimizi papağan gibi ezberledik. Karşılaşma, karşı takımın sahasında olacaktı... (TÖ, DY, s. 126)
- (697) Sonunda sütunlar dikildi. Oynamaz, yıkılmaz hale getirildi. Kubbe, 28 metre çapında olacaktı. (TÖ, BMS, s. 150)
- (906) “Önceden depremi bilen bir alet icat etseler... Saat kaçta, ne şiddette olacağını bir bilsek...” (AB, BYS, s. 56)

Ol- fiilinin +DA bulunma durumu ekli tamlayıcı ve *ne* soru sözcüğüyle kurduğu söz dizimsel ilişki, “*yap-*” fiiliyle benzer sözlüksel alanı paylaşabilmektedir. Ancak *ol-* ve *yap-* fiillerinin anlam alanı ortaklaşmakla birlikte içinde bulunduğu söz dizimsel yapılanma farklılık göstermektedir. +DA *ne ol-* dizilişinde biçim düzlemindeki *ne* özne iken +DA *ne yap-* dizilişinde nesnedir. Dolayısıyla ilkinde özneye, ikincisinde nesneye odaklanma vardır. Başka bir deyişle +DA *ne ol-* yapısı, eylemin asıl kılıcısını saklı tutarak *olayı* öne çıkartırken +DA *ne yap-* özneyi ortaya çıkartmaktadır.

- (1910) [Bakıcı yürüyüp gitti. Sevgi *ne* diyeceğini, niçin odadan koşarak çıktığını, şimdi *ne* yapması gerektiğini bilemedi.

Saçlarının üstünde bir el sevgiyle gezindi, dönüp baktı. Hastaneye yeni gelen genç doktordu bu.]

“Ne oluyor burada Sevgi’cik?” (= *Ne yapıyorsun burada Sevgi’cik?*)

AK, MS, s. 73)

(2418) Birkaç metre ötemde iki kişinin tartıştığını gördüm, iri cüssesiyle Reşit Çavuş hemen seçiliyordu ama yanındakini çıkaramıyordum.

“Ne oluyor orda?” diye seslendim öfkelenerek. (= *Ne yapıyorsunuz/ tartışıyorsunuz orda?*) (AÜ, P, s. 85)

Ol- fiili, “bir olay yaşamak, bir olay geçmek, cereyan etmek” anlamıyla da +DA ekli tamlayıcıyı alabilmektedir. Fiilin bu anlamdaki kullanımları, taranan metinlerde çoğunlukla sıfat-fiil biçimiyledir. Ancak alabildiği sıfat-fiil eki, *olan olayın* cümledeki özne ve konuşucu tarafından bilinip bilinmemesine bağlı olarak değişkendir. *Ol-* fiili, özne veya konuşucu olayı biliyorsa *olanı / olanları*, bilmiyorsa *olduğunu* sıfat-fiil biçimleriyle biçim düzleminde yerini almaktadır.

(1182) Bu anlatacağım **olay**, herhalde bizde *olmadı*. (AB, BYS, s. 149)

(2930) Laimas hayranlıkla Aşmunikal’ın çıktığı kapıya bakarken, ben, “Aramızda *olanları* öğrense yine böyle söyler miydi acaba?” diye düşünmekten kendimi alamadım. (AÜ, P, s. 215)

(3142) Günlerce gözü açık dolaştıktan sonra bitkin düşüp dalınca, Boynuz Geçidi’nde *olanları* yeniden yaşamaya başlıyordum. (AÜ, P, s. 272)

(3173) Elif hakkında konuşurken gözleri Timothy’ye kaymıştı. Amerikalı ilgilenmiyor gibiydi. Bunu rol gereği mi yapıyordu, yoksa ekip içinde bir tatsızlığa yol açmamak için artık Elif’e yakın olmamaya mı karar vermişti, belli olmuyordu. İkincisi olmasını dileyerek dün kazıda neler *olduğunu* sormuştu Esra. (AÜ, P, s. 279)

(3177) Yine de dün Hacı Settar’ın cenazesinde neler *olduğunu* sormadan edememişti. Teoman ile Murat katılmışlardı cenazeye. Oldukça kalabalık bir tören olmuştu, [...] Hatta kendi cenazeleri olmasına karşın Türkoğlu aşiretiyle, Gencililer de katılmışlardı. (AÜ, P, s. 280)

Ol- fiilinin “bulunmak” anlamı için +DA bulunma durumu ekli tamlayıcı birincil durumdadır ve fiilin bu anlamıyla “+DA *ol-*” dizilimi oldukça yaygındır. Aynı biçimde *bulun-* fiili için de +DA ekli tamlayıcı birincildir. Dolayısıyla *ol-*

ve *bulun-* fiilleri hem anlam bilgisel hem de söz dizimsel bakımdan koşutluk içindedir. Bu koşutluk, her iki fiilin de işlevsel kullanımına yansımıştır. *Ol-* fiilinin *i-* ve *D°r* alternatifi olarak doğrudan aktarmaları dolaylı aktarmalara çevirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla aynı dönüştürme özelliği *bulun-* fiili için de geçerli görünmektedir: *oradaydı / orada olduğunu, oradaydı / orada bulunduğunu* gibi.

- (983) Günler geçmiş, Ahmet Haşim’le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, “Bir dost evinde *olmasaydık*, seninle boğazlaştırdım” demiş. (AB, BYS, s. 81)
- (1665) Bu saatte sokakta kimse *olmaz* nasıl olsa... (YK, DÖT, s. 35)
- (3340) Bu, büyük bir başarıydı. Elif sevinçle genç öğrenciye sarılırken, Esra, “Keşke Kemal de burada *olsaydı*...” demekten kendini alamadı. (AÜ, P, s. 321)

Yukarıda verilen örnekler, *ol-* fiilinin asıl fiil olduğu kullanımları kapsamaktadır. Dolayısıyla bu örneklerde *ol-* fiili, sözlük birim niteliği taşımaktadır. Ancak dolaylı aktarmaların en önemli dönüştürücülerinden olan *ol-* fiili, dönüşüm sağladığı durumlarda anlam bildiriminden çok işlevsel özelliğiyle ön plana çıkmış görünmektedir.

- (561) ÖĞRETMEN —Söyleyin bakalım. Estergon kalesi nerededir?
[...]
ÖĞRETMEN —Ne sormuştum?
1. ÖĞRENCİ —Estergon kalesinin nerede *olduğunu*. (TÖ, ABŞ, s. 52)
- (1023) “Dul kadın her zaman, kocasının nerede *olduğunu* bilir.” (AB, BYS, s. 94)
- (2863) Bir kere bile o bölüme çıkan merdivenlere dönüp bakmasam da, Aşmunikal’ın orada *olduğunu* hissediyor, onunla karşılaşacağımız anı korkuyla, sabırsızlıkla, sevinçle bekliyordum. (AÜ, P, s. 196)

Türkçede *+ki* aitlik biçim birimi, durum eklerinden *yalnızca +DA* bulunma durumu ekinin üzerine gelebilmektedir. Bu yönüyle aitlik eki *+ki*’nin “içinde bulunma” (Korkmaz, 2009, s. 263) anlamı veren bir işlevi vardır. *Ol-* fiili de *+DA*’lı tamlayıcı ile kendinden sonra gelen isim arasında bağlantı kurarak iki

öge arasında “içinde bulunma, o özelliğe sahip olma” anlamı veren bir sıfat işleviyle kullanılabilmektedir. Ayrıca hem +*ki* aitlik biçim birimi hem de sıfat-fiil yapısıyla *ol-* fiili (*olan*), kendinden sonraki isim veya isimliği niteleyen sıfat işlevli birimler olma özelliği taşımaktadır. Böylece *ol-* fiili, +*ki* aitlik ekiyle benzerliği nedeniyle biçim-söz dizimsel (morpho-syntactic) bir özelliğe sahiptir.

(1215) Çünkü babam bir gün evvelki çarşamba akşamı kırk derece ateşle yataklara düşmüş. Çöller ortasında ve seferde *olan* bir taburda. (= Çöller ortasındaki ve seferdeki bir taburda) (AB, BYS, s. 158)

(2006) Herkes başka şey söylüyordu yumurtalar için. Biri kaplumbağa, bir başkası yılan yumurtası, dedi. Her şeyi bilmek savında *olan* biri de burun kıvrarak, “Cahiller” dedi. “O martı yumurtası...” (= Her şeyi bilmek savındaki biri) (AK, MS, s. 122)

(2905) Mehmet Akif’in ‘Tek dişi kalmış canavar,’ dediği müstemlekeçilerin, o sağlam dişi işte bu Amerika. Hıyanet içinde *olan* bizim Osmanlı da Amerika’yı ‘En ziyade müsaadeyi mazhar ülke,’ kabul edince bunlar istedikleri gibi at oynatmaya başladılar memleketimizde. (= Hıyanet içindeki bizim Osmanlı ...) (AÜ, P, s. 208)

Ol- fiilinin geniş zaman olumsuz çekimi olan *olmaz*, bir söz kalıbı olarak “onaylamama” işaretleyicisidir. *olmaz* çekiminin bu işlevi, aslında kendinden önce izin istenilen bir cümlemin yüklemindeki fiilin olumsuz karşılığını içermektedir. Böylece *olmaz*, yapılması istenilen bir durumu *onaylamamayı* işaretlerken biçim bilgisel olarak geniş zamanın olumsuz yeterliliğinin yerini tutmaktadır. (2841), bu kullanıma örnektir ve “... *içebilir miyim? / olmaz*”, “*içebilir miyim? / içemezsin*” koşutluğu vardır.

(2841) “Belki kızacaksınız ama sigara içebilir miyim?”

“Koridorda *olmaz* ama burada içebilirsiniz. Sıkılmayın canım, ben de yemeklerden sonra puro içiyorum.” (AÜ, P, s. 190)

4.2.1.1.5. +DAn Ekli Tamlayıcı

Türkçede *ol-* fiili ile +DAn ekli tamlayıcı ilişkisinden çeşitli anlamlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar “doğmak, dünyaya gelmek”, yitirmek, elinden

kaçırmak”, “bir kökenden gelmek”, “bir kuruluşla, örgütle ilgili olmak, desteklemek”, “zarar gelmek” biçiminde sıralanabilir. “+DAn ol-” dizilişinin karşıladığı anlamlar için şu örnekler verilebilir:

- (495) Biz bu tür sakat, şaşkın evliliklerden olan çocukları izleyeceğiz. Bakalım... (TÖ, AŞG, s. 20)
- (1012) Hatta acı talihin onları nasıl felaketlere sürüklediği, Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan nasıl oldukları bile anlatılır. (AB, BYS, s. 91)
- (1121) Sıcak ülkelerde yetişen ve ikiçenekliler familyasından olan bu ağacın adı, “Abanoz”dur. (AB, BYS, s. 129)
- (2375) “Bu akşam içmesek iyi olacak,” dedi Esra anlayış bekleyen bir yüz ifadesiyle. “Yarın işgünü. Kazıda akşamdan kalma adamlar görmek istemiyorum.”
“Birer kadehten bir şeycik olmaz,” diye Timothy’e destek çıktı Teoman. (AÜ, P, s. 72-73)
- (2792) “Bize ne adamin hangi partiden olduğu,⁴³” diyerek anlamsız bulduğu bu konuşmayı yarıda kesti Esra. “Gelelim ikinci konuya. Bugün tapınakta sunak odası olduğunu tahmin ettiğimiz bir mekân bulduk. Hırsızlar heykelleri oradan çıkarmışlar. Kazıyı bir süreliğine oraya yönlendirmek istiyoruz.” (AÜ, P, s. 179)

Ol- fiili, söz dizimsel ilişki ve metin bağlamında başka fiillerin yerini alabilme potansiyeline sahiptir. Bu durum, *ol-* fiili için olağan bir durum gibi görünmektedir. Çünkü özellikle onaylama ve onaylamama işaretleyicisi olduğunda izin istenilen eylemin olumlu veya olumsuz karşılığı olabilmektedir. *Ol-* fiilinin bu kullanımı, yalnızca sözü edilen durumla sınırlı değildir ve durum ekli tamlayıcılarla birlikteliğinde de başka fiillerin yerini tutabilmektedir.

- (1303) Bektaşî’den meyve isterler. O da sorar, “Allah yapısından mı olsun, kul yapısından mı?” diye... Çoğu cevap verir: “Elbet Allah yapısından...”

⁴³ (2792) örneği, *ol-* ve *i-* arasındaki koşutluğun yanı sıra +DAn ile isimden isim yapan +l° yapım eki arasında da benzerlik olduğunu göstermektedir. Çünkü (2792) örneğindeki “*partinden ol-*” nasıl ki bir partiyi desteklemek, o partiyle ilgili olmak” anlamını veriyorsa “*partili ol-*” da aynı anlamı vermektedir.

Bunun üzerine Bektaşî, ekşi ahlat uzatır. Ahlatı gören hemen lafı değiştirir: “Kul yapısından *olsun*.” (AB, BYS, s. 182)

(2583) Başucunda dikilen Kemal hayretle söylendi:

“Adamlar bizden daha özenli çalışmışlar!”

“Aferin onlara,” dedi Esra, “böylece kazıya az zarar vermişler.”

“Anlayamadığım, adamların bizim gibi düzenli olarak kazmayı kimden öğrendikleri?”

“Kimden *olacak*, arkeologlardan,” diyerek doğruldu Esra. “Halaf, Çolak Memili’nin adamlarını kazılarda işçi olarak çalıştırdığını söylemişti. Böylece toprağın nasıl açılacağını öğreniyorlarmış.” (AÜ, P, s. 125)

(1303) örneğinde yüklem, biçim düzleminde her ne kadar emir 3. teklik kişi ile çekimlenmiş olsa da derin yapıda öznenin durumuna bağlı olarak farklı çekimlere ve farklı fiillere bürünebilmektedir. Örneğin ilkinde *ol-* fiili, *iste-* veya *ver-* fiiliyle bağlantılı düşünülebilir. Eğer *iste-* fiili ile bağlantı kurulursa bu durumda yüklem çekimi *istersin / istiyorsun (Allah yapısından mı istersin / istiyorsun?)* biçiminde olacaktır. *ver-* fiiliyle bağı olduğunda ise *vereyim (Allah yapısından mı vereyim?)* biçiminde çekimlenecektir. İkinci *olsun* ise yine aynı fiillerle bağlantılıdır. Ancak çekimler yine farklıdır. *iste-* fiili yerine düşünüldüğünde çekim değişmez, yine *isterim / istiyorum (Allah yapısından isterim / istiyorum)* biçiminde çekimlenir. Ancak *ver-* yerini aldığı bu kez emir 2. teklik ile (*Allah yapısından ver*) kurulacaktır. (2583)’te ise bağlantılı olduğu önceki cümlemin sorusuna yanıt niteliği taşımaktadır. Böylece “*kimden olacak*”, aslında “*kimden öğrenecekler*” ile koşuttur.

4.2.1.1.6. +IA Ekli Tamlayıcı

Türkçede araç (vasıta) durumu eki, *ile* edatının ekleşmesiyle oluşan +IA biçim birimidir. Böylece Türkçede araç (vasıta) durumu –Türk dilinin tarihsel dönemlerinde kullanılan +*n* biçim biriminin Türkçede birkaç sözcükteki kalıplaşmalar dışarıda tutulduğunda- söz dizimsel olanaklarla sağlanmaktadır. Araç (vasıta) durumu, isim veya isimliği fiile bağladığında eylemin “neyle, kimle, nasıl, ne zaman” yapıldığı hakkında bilgi vermektedir ve araç (vasıta) durumunun temel özelliği budur. Özellikle eylemin kimle yapıldığı bilgisi, birliktelik /

beraberlik vurgusu yapmaktadır. Bu nedenle Türkçede araç (vasıta) durumu, kimi zaman +*la* ile kimi zamansa +*la birlikte* ile karşılanmaktadır. Korkmaz (2009, s. 320) +*la* araç (vasıta) durumu ekinin, bu işlevini pekiştirmek üzere kendisinden sonra *beraber* veya *birlikte* edatını aldığı görüşündedir. Taranan metinlerden elde edilen veriler de bu görüşü doğrular niteliktedir. Türkçede “+*la (birlikte) ol-*” genel olarak üç anlam alanında toplanabilir: 1. Arkadaşlık kurmak, bir arada bulunmak”, 2. Cinsel ilişkide bulunmak, 3. Meydana gelmek, gerçekleşmek.”

- (141) Gençliğinde bir Rum kızı sevmiş, adı Eleni’ymiş. Kız da onu sevmiş. Uzun süren bir aşk yaşamışlar. Ama daha sonra, oğullarının bir Rum kızıyla *olması* istemeyen ailenin baskısı başlamış. (AA, İBY, s. 52)
- (291) Kadın, başka erkeklerle de *oluyordu*, hattâ bir iki defa da evlenmişti. (AA, İBY, s. 101)
- (1350) [Bir alışkanlıktır ki; günlük yaşayışın tekdüzeliği içinde insan, bir an durup düşünmez, gözünü açmaz.] Baktığını görmek, düşünmekle *olur*. (AB, BYS, s. 200)
- (2532) Yeni Yıl Bayramı gelip çatığında içim içime sığmıyordu. O gece gözüme uyku girmemişti. Ertesi sabah hiç yaşamadığım bir ilişkiyi yaşayacak, bir kadınla birlikte *olacaktım*. (AÜ, P, s. 109)
- (2544) Sabah mahmurluğunun da etkisiyle masada bundan başka konuşma *olmadı*. (AÜ, P, s. 114)
- (3639) Onu öldürmeyi istemezdim. Ama kıskançlık krizine tutulmuştu. Elif’le birlikte *olduğumu* sanarak beni izlemiş. (AÜ, P, s. 389)

Ol- fiilinin +*la* araç (vasıta) durumu ekiyle birlikteliğinde *ol-* fiili, yalnızca anlamsal değil, işlevsel rol de oynamaktadır. Bunda +*la* biçim biriminin temel işlevi olan eklendiği isim veya isimliği fiile bağlaması gösterilebilir. Çünkü +*la* biçim biriminin bağladığı fiil ögesi biçim düzleminden kaldırıldığında bir kısaltma öbeği olan araç (vasıta) öbeği ortaya çıkmaktadır. Belki de böylesi bir söz dizimsel özellik, iki isim veya isimlik arasında *ol-* fiilinin kullanımını doğurmuş olabilmektedir. Çünkü bu kullanımlarda *ol-* fiili, düzenli olarak *-an* sıfat-fiil ekini (*olan*) almıştır.

- (128) Tesadüf dediğimiz, hayatımızın beklenmedik, tahmin edilmedik olaylarla ve insanlarla *olan* kesişmelerine bizi bilinçaltımızın hazırlayıp

sürüklediğini, bilinçaltımızda öyle bir hazırlık olmasa, rastladığımız olayların ve insanların da yanından, onları fark etmeden geçip gidebileceğimizi düşünüyordu. (AA, İBY, s. 48)

(1764) Yazıyla olan ilişkim rüyâ zamanı ile gerçek zaman arasındaki köprüde yaşanıyordu. (YK, DÖT, s. 49)

(3157) Yazmanlığa başlarken içimde iki büyük korku vardı: İlki babamın yardımcısı Laimas'ın kıskançlığa kapılıp ayağımı kaydırmaya çalışması, ikincisiyse Aşmunikal'la olan ilişkimiz. (AÜ, P, s. 274-275)

4.2.1.1.7. +^on / +ⁿ^on Ekli Tamlayıcı

Türkçede +^on / +ⁿ^on ilgi (tamlayan) durumu ekinin, ismi isme veya zamiri isme bağlaması yönüyle diğer durum eklerinden ayrılan bir özelliği vardır. Bu özelliği bakımından +^on / +ⁿ^on biçim birimli tamlayıcının doğrudan *ol-* fiiliyle kurduğu bir ilişkiden söz edilemez. “+^on / +ⁿ^on *ol-*” dizilimi, ancak dolaylı biçimde ve isim tamlamasında tamlanan ögenin eksiltilmesiyle bir araya gelebilmektedir. Dolayısıyla ilgi (tamlayan) durumu ile *ol-* fiilinin birlikteliği, tamlamanın kısaltılmasıyla olasıdır.

(451) [Belki de o şüpheci yalnızlığımızı tatmin edebilmek, onu yatıştırabilmek, haklı gerekçelerle susturabilmek için sevdiğimizden, sözler, garantiler, vaatler istiyoruz.]

“Benim ol” diyoruz. (AA, İBY, s. 152)

(507) 1. OYUNCU —Peki, çocuk?

KADIN —Sahi bir de çocuğumuz vardı. (*Çocuğu top gibi atar!*)

Al canım, senin olsun. (TÖ, AŞG, s. 28)

(2008) “Babacığım, onların içinden neyin çıkacağını bilmeden beklemek hoş bir şey olmalı. Onları bana ver, benim olsun.” (AK, MS, s. 123)

4.2.1.1.8. +CA Ekli Tamlayıcı

Türkçede eşitlik durumu, hem biçim bilgisel (+CA biçim birimiyle) hem de söz dizimsel (*gibi*, *göre*, *kadar* edatlarıyla) olanaklarla sağlanmaktadır. Türkçede *ol-* fiilinin asıl ve anlamlı birim olduğu kullanımların +CA biçim birimiyle birlikteliği oldukça sınırlıdır. Bu durum, Türkçede +CA biçim biriminin

özellikle fiille kurduğu bağlantının sınırlı olmasına ve *ol-* fiilinin kendisine bağlanabilir. Her ne kadar Türkçede “+CA + *fiil*” dizilimi varsa da bunlar yerini çoğu zaman edat öbeklerine bırakmış görünmektedir. Yine de bu düşüncenin doğruluğu veya yanlışlığı, Türkçedeki durum sistemlerinin daha kapsamlı çalışılmasıyla ortaya çıkacaktır. “+CA *ol-*” dizilimi, taranan metinlerde *ol-* fiilinin “(zaman) geçmek, (zaman) tamamlanmak” ve “uygun düşmek, yerinde görülmek” anlamlarıyla kullanıldığı (2270) ve (3203) örneklerinde görülmektedir. Bu anlamlar için +CA ekli tamlayıcının kullanımı uygundur. Çünkü zaman, zaten kendiliğinden akıp gider ve konuşma anına göre geçen belirli dereceleri vardır. “Uygun düşmek, yerinde görülmek” anlamı ise göreceli olduğu için *ol-* fiili, özellikle +CA biçim birimini almış zamirlerle eş dizim kurabilmektedir.

(2270) “Bence sen sakın olsan daha iyi olacak,” diye azarladı Esra. “Kazı bizim ülkemizde, bizim sorumluluğumuzda yapıyor.” (AÜ, P, s. 48)

(3203) “Çoktan beri mi tanıyorsun David’i?”

Durumundan hoşnut olmayan Timothy, “Epeyce oldu,” dedi. (AÜ, P, s. 287)

Fiilin çatı eki almış biçimleri de +CA ekli tamlayıcıyı alabilmektedir. Böylesi bir örnek, *ol-* fiilinin (oldurgan işlevli) ettirgenlik eki aldığı ve “olgunlaştırmak” anlamıyla kullanıldığı (1849) örneğinde vardır.

(1849) Zaman bu zeytinleri, iyice olduracak, tat verecek ve evin sevilen besinlerinden biri haline getirecekti. (AK, MS, s. 40)

Türkçede *ol-* fiilinin isim veya isimliğin üzerine gelerek onlarla “isim + yardımcı fiil” dizilişinde birleşik fiil yaptığı kullanımlar oldukça yaygındır. Ancak *ol-* fiili bu birleşiklere anlamsal değil, işlevsel olarak katılarak isim veya isimliği fiilleştirmektedir. Bu biçimde ortaya çıkan birleşik fiiller de +CA’lı tamlayıcıyla eş dizimli olabilmektedir.

(386) [Zamanı yakan tuhaf kızılığın içinde fildişi tuşları parlayan bir piyano çalıyor.]

Ve, defalarca kayboluyoruz. (AA, İBY, s. 129)

(3209) “Bu yüzden seni çok iyi anlıyorum. Ben de çok acı çektim; kolay değil; sevdiğiniz, inandığınız kişi, başka birisi için sizi bırakıp gidiyor. Ama sonra alışıyor insan. Bolca gözyaşı döktükten, bolca sarhoş olduktan, bolca kendine acıdıktan sonra sakinleşip konu üzerine akıl yürütmeye koyuluyorsun.” (AÜ, P, s. 288)

(3467) Yüzbaşının öfkeyle yanan gözlerine bakan Esra iyice emin oldu: Hayır, Eşref, Abid Hoca’yı korumuyordu. (AÜ, P, s. 352)

Türkçede söz dizimsel olanaklardan yararlanılarak *ol-* fiiliyle eşitlik durumu ilişkisi kuran edat, *göre* edatıdır. Hatta bu kullanım, “+CA *ol-*” dizilişinden daha yaygındır.

(2415) Ona bakarken yüreğinde bir ürperme duydu Esra, “Bu yönde hiçbir kanıt yok ki,” diyerek bakışlarını kaçırdı. “Ama böyle konuştuğuna göre bildiğin bir şey olmalı.” (AÜ, P, s. 84)

(3458) Yüzbaşı mı gelmişti? Bakışları saatine kaydı; on birdi. Bu vakitte geldiğine göre önemli bir gelişme olmalıydı. (AÜ, P, s. 351)

göre edatı aynı zamanda *ol-* fiilinin yardımcı fiil olduğu birleşik fiillerle de eşitlik durumu ilgisiyle bağlanabilmektedir.

(1510) Çizilen şekil, Faik amcanın o anki kararına göre zor ya da kolay olabilirdi. (YK, DÖT, s. 8)

(2250) Babamın anlattıklarına göre, daha doğar doğmaz ona düşman olmuştum büyükbabam. (AÜ, P, s. 44)

(3333) Eğer yeni bir cinayet işlenecekse, Esra’ya göre bu bir bakırcı ustası olmalıydı... (AÜ, P, s. 319)

Ol- fiili –Türkçedeki pek çok fiil gibi- çok anlamlı bir fiildir. Fiilin bu özelliği nedeniyle kullanıldığı anlama göre birincil önemdeki tamlayıcısı değişkenlik göstermektedir. Ancak buna karşın Türkçede *ol-* fiilinin alabildiği durum ekleriyle sıklığı göz önünde bulundurulduğunda –sıfır ekli (Ø) tamlayıcı dışarıda bırakılırsa⁴⁴- gereksinim içinde bulunduğu birincil önemdeki tamlayıcının

⁴⁴ Türkçede özne, eksiz belirtme (belirtisiz nesne) ve belirtisiz isim tamlamasındaki tamlayan, sıfır ekli (Ø) tamlayıcı durumundadır. Buna göre *ol-* fiilinin sıfır ekli (Ø) tamlayıcıyla ilişkisi, özne

+DA olduğu söylenebilir. Çünkü bir şeyin *olması* için kesinlikle bulunması gereken şey, mekândır. Dolayısıyla *olan* şeyin mekânı, +DA bulunma durumu eki ile sağlanmaktadır. Hatta *ol-* fiilinin diğer anlamları karşıladığı durumlarda da +DA ekli tamlayıcı, biçim düzlemine yansımaya da mantıksal olarak kendini hissettiren bir konumdur. Örneğin “(1864) “Zeytinler **oldu**” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)” cümlesinde bu durum söz konusudur. Burada *ol-* “yetişmek, olgunlaşmak” anlamına gelmekle birlikte birincil tamlayıcısı sıfır ekli (Ø) öznedir. Ancak “zeytinlerin yetiştiği / olgunlaştığı” bir mekân olmalıdır ve bu mekâna biçim düzleminde yer verilmemiştir. Yine de mekân algısı, arka planda varlığını sezdirmektedir. Bu nedenle +DA’lı tamlayıcı, *ol-* fiilinin ayrılmaz tamlayıcısı olarak göze çarpmaktadır. *Ol-* fiilinin geçişsiz olması nedeniyle sıfır (Ø) veya +° ekli nesne işlevindeki tamlayıcıları alması beklenmez. Ancak yine de fiilin +° ekli tamlayıcıyı alabilmesi (bk. (2541) örneği) sıra dışıdır. Bu durum, *ol-* fiilinin sıfır (Ø) veya +° ekli nesnelere gereksinim duymadığını göstermektedir. Yine *ol-* fiilinin ismi isme veya zamiri isme bağlayan +°n / +n°n ekli tamlayıcıyla dizimliliği, doğrudan bir ilişki değildir. Tamlanan ögenin biçim düzleminde eksiltilmesi sonucu ortaya çıkan dolaylı bir ilişki olarak değerlendirilmesi gerekir. *Ol-* fiili ile diğer durumlar arasındaki önem derecesi ise fiilin anlamına göre ikincil, üçüncül sıraya yerleşebilmektedir. Taranan metinlerde yalnızca yön gösterme durumu için herhangi bir örnekle karşılaşılmamıştır. Türkçede yön gösterme durumu için söz dizimsel olanaklardan (+A doğru / +A karşı) yararlanıldığı bilinmektedir. Aslında “meydana gelmek, gerçekleşmek” anlamlarındaki *ol-* fiilinin yön gösterme durumuyla eş dizimliliği olasıdır. Çünkü “meydana gelen / gerçekleşen” olayların bir mekânı olduğu gibi bir de zamanı vardır: *Sabaha doğru oldu / Sabaha karşı oldu* gibi. Bununla birlikte *ol-* fiilinin en sık kullanılan anlamlarından birinin “meydana gelmek, gerçekleşmek” olması nedeniyle fiilin tamlayıcılarla ilişkisi şöyle formüle edilebilir: “bir yerde, bir zamanda (+DA) / bir nedenden (+DAn) / bir şey (Ø) *ol-*”

veya nesne durumunda ortaya çıkmaktadır. Geçişsiz *ol-* fiilinin nesne almadığı düşünüldüğünde fiilin sıfır ekli (Ø) tamlayıcıyla ilişkisi özne düzleminde ortaya çıkmaktadır. Her fiilin özneye bağlantısı bulunduğu göre *özne + ol-* ilişkisi doğaldır.

4.2.1.2. Alabildiği Eksiz (Zarf-Fiil Ekli) Tamlayıcılar Bakımından *ol-* Fiili

Türkçede zarf-fiil ekleri, sözlük birim olan zarfların yanında eylemin GZ’sinin belirlenmesindeki önemli tamlayıcılardır. Eylemin GZ noktası, KZ ve OZ ile bağlantılıdır ve bunlarla ilişkisi, dilsel zaman (KZ ile GZ arasındaki ilişkiye göre) ve görünüşün (OZ ile GZ arasındaki ilişkiye göre) belirlenmesinde önem taşımaktadır (Zarf-fiillerin görünüş bildirimleri için bk. 4.1.2.3.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Zarf-Fiil Ekleri).

4.2.1.2.1. *-All* Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Türkçede *-All* (< *ET -gAll*), eklendiği fiilin geçmişteki başlangıç noktasından cümlemin yüklemine kadar sürdüğünü belirten bir zarf-fiildir. Biçim birimin bu işlevi, *ET*’den beri süregelmektedir. Aslında *ET*’de biçim birimin ayrıca “sebebe, amaç” (Tekin, 2003, s. 176; Eraslan, 2012, s. 404) bildiren başka bir işlevi daha bulunmaktaydı. Ancak bu işlev Türkçe için olası değildir. Dolayısıyla *-All* zarf-fiili, Türkçede yalnızca *zaman* bildirme işleviyle iş görmektedir.

Türkçede *-All* zarf-fiili ile *ol-* fiilinin ilişkisi, eylemin başlangıcından yüklem zamanına kadar geçen süreyi, diğer fiillerle olan ilişkisinden daha somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Hatta *-All* zarf-fiilli eylemin başlangıcından KZ’ye kadar geçen sürenin verildiği her cümlemin yüklemi, her zaman *ol-* fiili ile kurulmaktadır. Böylece *-All ol-* dizilişi, “-D°ğ°ndAn beri belli bir süre geçmek” biçiminde algılanmaktadır.

- (704) MİMAR SİNAN —Kanuni Sultan Süleyman’ın yaşayan tek oğlu Selim, II. Selim unvanıyla tahta geçti. Tarihçiler, II, Selim’i, hiç sefere çıkmadığı, içki ve eğlenceyi sevdiği için eleştirirler. Ama benim için çok önemli bir insandır. Bir gün beni huzuruna çağırdı. Tahta çıkalı daha bir yıl olmuştı. (TÖ, BMS, s. 155)
- (1545) Kadın gittikten sonra Pınar “Daha taşınalı iki gün oldu ve sayende ev sahibiyile ters düşmeyi başardık,” diye laf sokarken, bildiğim bir gerçeği ona asla açıklamamaya karar verdim: (YK, DÖT, s. 13)
- (2240) “Yapmayın yüzbaşı, siz beni üniversiteyi yeni bitirmiş genç bir kız

sandınız galiba. Ailemden ayrılalı yıllar **oldu**.” (AÜ, P, s. 40)

4.2.1.2.2. –ArAk Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Türkçede –ArAk, zaman, tarz ve sebep bildirme işlevini karşılayan bir zarf-fiildir. Zaman bildirimi bakımından eklendiği fiille yüklem arasında eş zamanlılık veya art zamanlılık ilişkisi kurmaktadır. Yani –ArAk ekli fiil ya yüklemden önceye ya da aynı ana yerleşmektedir. –mAk suretiyle anlamıyla tarz, -d°ğ° için / -dAn dolayı anlamıyla sebep bildirme işlevi vardır. Türkçede –ArAk ekli bir cümlemin dil bilgisel olup olmaması, hem fiilimsinin hem de bağlı olduğu yüklem çatı özelliklerinin ortak özellik taşımasına bağlıdır. Buna göre –ArAk ekli fiilimsi ile yüklem her ikisinin de ya *belirtmesiz* ya da *etkilemesiz* fiil olması gerekmektedir. Özkaragöz (1986) konuyu *Nesnesizlik Varsayımı* (*Unaccusative Hypothesis*⁴⁵) adı altında değerlendirerek –ArAk ekli bir cümlemin dil bilgisel olması için hem fiilimsinin hem de yüklem *denetleyici* (controller) ve *hedef* (target) bakımından ortaklık taşıması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşe göre *denetleyicinin* ve *hedefin* aynılığı, –ArAk ekli fiilimsi ve yüklemdeki fiilin ya *belirtmesiz* ya da *etkilemesiz* olmasına bağlıdır. Bu bağlamda şu iki örnek karşılaştırılabilir:

- [74] (a)*Adam yüzerek öldü.
(b) Adam yüzerek kıyıya çıktı.

Bu iki örnekten [74a] dil bilgiselken [74b] dil bilgisel değildir. Çünkü [74a]’daki *yüz-* ve *öl-* fiilleri, aynı özelliklere sahip değildir. *yüz-* fiili *etkilemesiz*, *öl-* fiili ise *belirtmesiz* bir fiildir. Buna karşın [74b]’deki *yüz-* ve *çık-* fiillerinin ikisi de *etkilemesiz*dir. [74a]’nın dil bilgisel olabilmesi için ya fiilimsiyi yükleme ya da yüklemi fiilimsiye uydurmak gerekir. Başka bir deyişle *etkilemesiz yüz-* fiili yerine *belirtmesiz* ya da *belirtmesiz öl-* fiili ([74b]’deki gibi) yerine *etkilemesiz* bir fiil getirilmelidir. Benzer düşünce, Nakipoğlu’nda da (2002, s. 5-6) vardır.

Ol- fiilinin –ArAk zarf-fiili ile ilişkisi bu bağlamda değerlendirildiğinde fiilimsinin de *ol-* gibi *belirtmesiz* bir fiil olması gerekir. *Belirtmesiz* özelliği

⁴⁵ Nakipoğlu (2002) bu terim, “Ayrık Geçişsizlik Varsayımı” olarak çevrilmiştir.

taşıyan fiilimsi ile *ol-* fiili arasında eylemlerin gerçekleşme sırasına göre bir diziliş bulunabilir. Bu dizilişte fiilimsi, *ol-* fiilinden önceye yerleşebildiği gibi *ol-* fiiliyle eş zamanlı da olabilir. Ancak belirtmek gerekir ki taranan metinlerde *-ArAk* ekli tamlayıcı ile *ol-* fiili arasında böyle bir zaman ilgisine sahip bir örnekle karşılaşılmamıştır. Bu durum, Türkçedeki diğer “*-ArAk ol-*” dizilimleri için de geçerli olabilir. Çünkü *ol-* fiilinin zarf-fiillerle kurabileceği zaman ilgisi, *-ArAk* dışındaki diğer zarf-fiillerle kurulmaktadır. Böylece *-ArAk* tamlayıcısı, *ol-* fiilinin tarzını veya sebebini bildiren bir zarf tümleci olmaktadır.

(627) CEMAL ABDİ —Hem ben isteyerek böyle olmuyorum ki...
Devir böyle istiyor. Uymak gerek. (TÖ, KD, s. 101)

(702) MİMAR SİNAN —Çok uzun yıllar sonra, büyük bir Türk şairi,
Yahya Kemal Beyatlı, Süleymaniye’deki bir bayram sabahını şöyle
anlatacaktı; kendim okumak istiyorum.

Artarak gönlümün aydınlığı, her saniyede

Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye’de

[...]

Tanrının mabedi her bir tarafından doluyor,

Bu saatlerde Süleymaniye tarih oluyor. (TÖ, BMS, s.

153-154)

(858) Hanımların akli baştan alışları, nice yollardan oluyor. Gözlerle
seyrederek mi? Nefesini ciğerlere çekerek mi? Sesiyle mest olarak mı?
(AB, BYS, s. 40)

Örneklerde görüldüğü üzere *-ArAk*’lı tamlayıcı (627)’de “istediğimden / istediğimden dolayı” anlamıyla sebep, (858)’de ise “seyretmek suretiyle, nefesini ciğerlere çekmek suretiyle, sesiyle mest olmak suretiyle” anlamında tarz bildiren bir zarf tümlecidir. (702)’de *-ArAk*’lı tamlayıcı *ol-* fiilini zaman yönüyle sınırlandıran bir zarf tümlecidir. Ancak bu örnekte *-ArAk* zarf-fiili, *-ken* zarf-fiilinin işlevini karşılar görünümündedir.

Ol- fiilinin ettirgen çatısının ve yardımcı fiil olduğu birleşik fiillerin yüklem olduğu cümleler, *-ArAk*’lı zarf-fiil tamlayıcısına zaman ilgisiyle bağlanabilmektedir. Çünkü bu durumlarda ortaya çıkan *ol-* fiilli yüklemlerde *denetleyici* ve *hedef* aynı olabilmektedir.

(337) Tren pencerelerinin ışıkları, rayların yanındaki ıslak ağaçlara, taşlara, tarlalara yansiyarak parlak izler oluşturuyor. (AA, İBY, s. 111)

(2464) Onu öpmek için doğrulmaya çalıştım ama eliyle gövdeyi bastırarak buna engel oldu. (AÜ, P, s. 97)

(3426) Sonunda Nancy Wilkinson adında bir kadın onun aklını çelmiş. Dikran, Nancy'nin ısrarlarına dayanamayarak evlenmeye razı olmuş. (AÜ, P, s. 344)

Türkçede belki de –ArAk ekli bir cümlemin dil bilgisel olma koşulu olarak formüle edilen özelliğe uygunluk taşımayan tek fiilin *iste-* fiili olduğu söylenebilir. Çünkü bu fiil, yüklemde hem *belirtmesiz* hem de *etkilemesiz* fiillerle dizilim göstermektedir. *Belirtmesiz* fiillerle “*istemeyerek düş-*, *isteyerek takıl-*”, *etkilemesiz* fiillerle “*isteyerek koş-*, *istemeyerek konuş-*” bu duruma örnek oluşturmaktadır. –ArAk ekli *iste-* fiilinin bu uygunluğu, –A ... –A zarf-fiilli ikilime formundaki “*bile isteye*”nin koşutluğuna bağlanabilir. Doğal olarak –ArAk ekli *iste-* fiilinin *ol-* fiiliyle de dizilimi vardır. Bu dizilimde *ol-* fiili, bağlam içinde gerçekleşen bir olayın, sergilenen herhangi bir davranışın yerini tutmakta ve çoğunlukla olumsuz *istemeyerek* tamlayıcısıyla birliktelik içinde yer almaktadır. (2799), bu duruma örnektir.

(2799) “Çok özür dilerim,” diye mırıldandı, “bir an kendimi kaybettim.”
“Elif’i hastaneye götürmek zorunda olmasam ben sana gösterirdim,” dedi Kemal öfkeyle.
“Özür dilerim,” diye yineledi Timothy, “istemeyerek oldu.” (AÜ, P, s. 181)

4.2.1.2.3. –D°ğ°ndA Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Birleşik bir yapıdan oluşan bu ikincil zarf-fiil eki, cümlemin yüklemi ile öncelik-sonralık ilişkisine dayalı bir sıralama ilişkisi kurmaktadır. Buna göre –D°ğ°ndA ekli zarf-fiil tamlayıcısı, cümlemin yükleminden ya önceye ya da sonraya yerleşmektedir. Zarf-fiilin bu özelliği, *ol-* fiilinin “yaklaşmak, gelip çatmak” anlamıyla kullanıldığı cümlelerde açıkça görülmektedir. Çünkü günün / zamanın bir bölümünün yaklaşması veya gelip çatması, ancak başka bir eylemin

gerçekleşme zamanıyla bağlantılıdır. Bu anlamdaki *-D°ğ°nDA ol-* diziliminde eylemlerin gerçekleşme sırası, önce yüklem sonra zarf-fiilli tamlayıcı biçimindedir.

(1906) Sevgi, uyandığında akşam olmuş, yemek saati geçmişti. Bunu gökyüzündeki ayın yerinden çıkardı. (AK, MS, s. 71)

Ol- fiili “meydana gelmek, gerçekleşmek” anlamıyla kullanıldığında ise *-D°ğ°nDA* zarf-fiilli tamlayıcı önce, yüklem sonra gerçekleşmektedir.

(18) Adam uzun bir seyahat dönüşü neşeye eve girdiğinde içeride birden tuhaf bir sessizlik olur, [...] (AA, İBY, s. 12)

Ol- fiilinin “(bir yerde) bulunmak” anlamına geldiği cümlelerde ise zarf-fiil ile yüklem arasındaki zamansal sıralama belirsiz görünmektedir. Bu belirsizlik cümlede kullanılabilecek zarf işlevli sözlük birimlerle ya da edatlarla ortadan kaldırılabilir. (3405), bu duruma örnek gösterilebilir.

(3405) Bir kanal yapımı işine gitmeseymiş Edip Başkan da burada olacaktı. Neylersin ki vazife her şeyden önemliymiş. Yarın gazeteciler geldiğinde burada olacaktı. (AÜ, P, s. 339)

(3405)’te “bulunmak” anlamındaki *ol-* fiilinin “gazetecilerin gelmesinden önce mi yoksa sonra mı gerçekleştiği açık değildir. Ancak bu cümlede geleceğe değil, geçmişe gönderimde bulunduğu zarf işlevli *çoktan* sözlük birimini alabileceği düşünüldüğünde *ol-* fiilinin önce, *gelme* eyleminin sonra gerçekleşmiş olabileceği söylenebilir.

Ol- fiili, yüklemleştirici bir işleve sahip olduğunda ek-fiile koşut bir özellik sergilemektedir. Bu koşutluk, OZ ile KZ arasındaki ilişkiyle belirlenmektedir. OZ, KZ’den sonraya yerleştirirse *olacak*, OZ ile KZ aynı noktadaysa *+D°r*, OZ, KZ’den önceyse *idi* kullanılacaktır. *Ol-* fiilinin bu işleve sahip olduğu cümlelerde yüklem önce, *-D°ğ°nDA* tamlayıcısı ise sonra gerçekleşmektedir. Ayrıca bu zaman ilişkisinde durum ekli tamlayıcıların etkisi de göze çarpmaktadır. (310)’da bu durum, görülmektedir.

- (310) Dudaklarını şişirerek oturur, yaşlarımızı hesap ederdim, ben kaç yaşına geldiğimde o kaç yaşında olacak, birlikte olmamızı sağlayacak zamana ne kadar sürede ulaşabiliriz. (AA, İBY, s. 106)

4.2.1.2.4. –D°ğ°ndAn Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Türkçede birleşik bir yapıdan oluşan bu ikincil zarf-fiil eki, asıl fiille sebep ilişkisi kurmaktadır. Biçim birimin zarf olarak kullanımları oldukça azdır. Taranan metinlerde *ol-* fiilinin –D°ğ°ndAn zarf-fiilli tamlayıcı ile eş dizimli olduğu tek örnekle karşılaşılmıştır.

- (2206) Babam zamanımın büyük bölümünü destanlara, efsanelere ayırmamı hoş karşılamazdı ama büyükbabamla tartışmaktan kaçındığından olacak bana engel olmaya da kalkışmazdı. (AÜ, P, s. 32)

(2206) örneğinde *ol-* fiili, anlamlı bir birim olmaktan çok kiplik işlevi karşılamaktadır. Bu yönüyle kiplik işlevli *olmalı / olabilir / +D°r* biçimleriyle koşutluk içindedir (bk. 4.1.1.4. *ol-* Fiilli Çekimlerde Olasılık ve Pekiştirme).

4.2.1.2.5. –D°kçA Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Bu birleşik ikincil zarf-fiili, “genellikle asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve ‘-dığı sürece’ anlamıyla zamanda devam, zamanda süreklilik veya sık sık oluş gösteren bir zarf-fiildir.” (Korkmaz, 2009, s. 1023). –D°kçA biçim biriminin bu süreklilik işlevi, en azından *ol-* fiili çerçevesinde düşünüldüğünde, temel cümle yüklemine de çekimini etkiler bir görünüm sergilemektedir. Çünkü –D°kçA ekli eylemin süreklilik içinde olması, *ol-* fiilli yüklemine de süreklilik işaretleyicisiyle çekimlenmesini beraberinde getirebilir. Ancak bu kanı, daha çok sayıda “–D°kçA *ol-*” dizimli örneklemin belirlenmesiyle açıklığa kavuşacaktır. Çünkü taranan metinlerde –D°kçA tamlayıcısıyla eş dizimli biri asıl biri yardımcı fiil olmak üzere iki örnek tanıklanmıştır ve ikisinde de *ol-* fiili, süreklilik çekimindedir. Belki başka bir veri olarak –D°kçA zarf-fiilli tamlayıcı ile *de-* fiilinin eş dizimliliği gösterilebilir.

Çünkü Yüceol Özezen'in (2009, s. 146) belirlediği örneklerde de *de-* fiili süreklilik işaretleyicisiyle çekimlenmiştir.

- (921) İnsan, kendi ruhunu emekliye ayırmadıkça, hiç beklenmedik zamanlarda ne güzel yenilikler **oluyor**. (AB, BYS, s. 62)
- (1493) Takdir edersiniz ki insan yaşlandıkça **sulugözlü oluyor**. O gece de, karşımdaki koca çınarın nasıl acımasızca budandığını gördükçe ağlayacak gibi oluyordum. (YK, DÖT, s. 5)

4.2.1.2.6. *-(i)ken* Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

– *-(i)ken* zarf-fiili, çoğunlukla asıl eylemin gerçekleşme biçimiyle aynı anda olan eylemleri anlatmaktadır. Bu zarf-fiilin *ol-* fiiliyle ilişkisi, farklı anlam bilgisel özellikler sergilemektedir. *-(i)ken* ekli tamlayıcı ile *ol-* fiili arasında başka durum ekli tamlayıcı bulunmuyorsa, *ol-* fiilinin anlam alanı, “yaşamak, gerçekleşmek, meydana gelmek” biçiminde yorumlanmaktadır. *-(i)ken* ile *ol-* arasında, durum ekli bir tamlayıcının bulunması durumunda anlam, durum ekli tamlayıcıyla *ol-* fiili arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu durum, fiil için durum ekli tamlayıcının zarf-fiil ekli tamlayıcılara göre daha öncelikli bir yeri olduğunu göstermektedir. Zaten zarf-fiil ekli tamlayıcılar, fiilin anlamını değil, zamanını işaretleyen birimlerdir.

- (635) İKİNCİ —Babam ölürse tüfeği bana kalacak.
BİRİNCİ —Ben nerede **olacağım**, **tüfek sana kalırken**? (TÖ, KP, s. 108)
- (1012) Hatta acı talihin onları nasıl felaketlere sürüklediği, Dimyat’a **pirince giderken** evdeki bulgurdan nasıl **oldukları** bile anlatılır. (AB, BYS, s. 91)
- (2300) Yas gecesinin kara tülleri yüreğimi yeniden sarmalayacakken, hiç olmayacak bir şey **oldu**. (AÜ, P, s. 55)

Ol- fiili (635)’te “(bir yerde) bulunmak” anlamındadır. *Ol-* ile *bulun-* fiillerinin koşutluğu, içerdikleri sözlüksel alanın yanı sıra işlevsel özellikleri bakımından da benzerlik göstermektedir. Özellikle *ol-* fiilinin doğrudan aktarımları dolaylayan işlevi, *bulun-* fiili için de geçerlidir. Bu dolaylamalarda *ol-* ve *bulun-* fiilleri, ek-fiilin dönüştürücüsüdür. Ayrıca her iki fiil, yine OZ ve KZ

noktalarının birbirine olan ilişkisine göre de ek-fiillere yaklaşan bir görünüm sergilemektedir (bk. 4.2.1.2.3. $-D^{\circ}g^{\circ}ndA$ Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı (310) örneği). (1012)’de “yitirmek, elinden kaçırmak”, (2300)’de ise “yaşanmak, gerçekleşmek, meydana gelmek” anlamlarını karşılamaktadır.

(1163)’da ise $-(i)ken$ ’li tamlayıcı ile yüklem *olur*, eş zamanlıdır ve *olur*, yine ek-fiil işlevlidir.

(1163) Hangi yaşta evlenmenin doğru olduğu Diyojen’e soruldu. O, her zamanki ışıyla konuyu aydınlattı:

“Genç iken, erken *olur*. Yaşlanınca da, artık geçmiştir.” (AB, BYS, s. 142)

4.2.1.2.7. $-^{\circ}ncA$ Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

$-^{\circ}ncA$ zarf-fiilinin temel işlevi, zaman bildirmesidir. Biçim birimin bu özelliği, bağlı bulunduğu cümlemin yüklemine gerçekleşmesi için bir ön koşuldur. Çünkü $-^{\circ}ncA$ zarf-fiilli tamlayıcının ilgili sınırı aşmasından sonra asıl cümle yüklemine gerçekleşmesi söz konusu olacaktır. Biçim birimin bu işlevi, bütün fiiller için geçerli genel bir özelliktir ve doğal olarak *ol-* fiilli yüklem de $-^{\circ}ncA$ tamlayıcısından sonra gerçekleşecektir. *Ol-* fiilinin $-^{\circ}ncA$ ekli tamlayıcıyla eş dizimliliği, fiilin pek çok anlamı için olasıdır. Bu anlamlara bağlı olarak $-^{\circ}ncA$ ekli tamlayıcı çoğunlukla zaman, bazen tarz işlevi gören zarf tümlecidir. Örneğin $-^{\circ}ncA$ zarf-fiilli tamlayıcı, “hastalığa yakalanmak, tutulmak” anlamındaki *ol-* fiilinin tarzını, “bir durumdan bir duruma geçmek, başka bir hâl almak” anlamının ön koşulu olan zamanını bildirmektedir.

(970) Erken kalkınca günün öyle bereketi *oluyor* ki, zaman bitmek bilmiyor. (AB, BYS, s. 79)

(2666) Timothy oturduğu iskemlede geriye yaslanarak başını salladı:

“Yüzbaşı olaylara objektif bakamıyor. İnsan uzun yıllar savaşınca böyle *olur*. Onun görüşlerini fazla ciddiye almasan iyi olur.” (AÜ, P, s. 145)

Ol- fiilinin yüklemleştirici olarak isim veya isimlikle kurduğu birleşiklerde de durum, aynıdır.

- (1550) [Hiç çocuğu olmamış, kocasını genç yaşta kaybetmiş zaten.] Tabii öyle yalnız kalınca da, *biraz sevgisiz bir kadın olmuş.* (YK, DÖT, s. 14)
- (1614) Kum havuzundaki kahkahalarımın, tahterevallide yukarıda olduğum anlarda nasıl da ağlamaya döndüğünü anımsayınca içim *bir garip oluyor.* (YK, DÖT, s. 26)
- (2864) Muhafızın sözlerini duyunca *tedirgin oldum,* acaba kral beni neden görmek istemişti? Yoksa Aşmunikal’la tapınakta sevişen adamın ben olduğumu öğrenmiş miydi? (AÜ, P, s. 196-197)

4.2.1.2.8. –^op Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

–^op zarf-fiil ekli tamlayıcı ile asıl işlevli *ol-* fiilinin dizilimi için taranan metinlerde yalnızca tek örnek tespit edilmiştir. Bu durum, –^op zarf-fiiliyle *ol-* fiilinin genel olarak bir araya gelemediği biçiminde değerlendirilebilir.

- (1171) [Rüya olurdu şu dünya, eğer tüm insanlar çocuk kalabilseydi.]
Çocuk kalmayıp da ne *oluyorlar?* Büyüyorlar ha? Büyümek değil bu. Yaşlanmak, eskimek. (AB, BYS, s. 145)

Buna karşın *ol-* fiilinin isim veya isimliği yüklemleştirdiği birleşiklerin –^op zarf-fiil ekliyle birlikteliği sayıca daha çoktur.

- (1446) Eski bir tavan arasında
Buldum defterini aşkın
Yazılar okunaksız
Belli belirsiz çizgilerini
Seçebildim bir kızın;
Dağınık sesler birleşip
Annemin sesi oldular (AB, YÖBŞV, s. 143)
- (1941) Çok şanslısın. Ablalarını okutamadık. Oysa sen sonuna kadar okuyup *büyük bir insan olacaksın.* Bir mesleğin, toplumda bir yerin bulunacak. (AK, MS, s. 90)
- (2899) Özellikle de dün öldürülen Reşat Türkoğlu’nun dedesi Kürt İsfendiyar’ın başı çektiğini herkes görmüştü. Nitekim sonra da Kürt İsfendiyar, Ohannes Ağa’nın toprağına el koyup kendisi *ağa olmadı mı?*” (AÜ, P, s. 207)

4.2.1.2.9. –mAdAn Zarf-Fiil Ekli Tamlayıcı

Olumsuzluk bildiren –mAdAn zarf-fiil eki ile *ol-* fiilinin birlikteliği, fiilin hem asıl hem de yardımcı fiil olduğu birleşiklerde görülmektedir. “–mAdAn *ol-*” diziliminde zarf-fiilli tamlayıcının zaman düzlemindeki gerçekleşme sırası, yüklemden sonradır. Bu sıralama, diğer fiiller için de geçerli genel bir özelliktir. Ancak yüklem yeterlilik olumsuz geniş zaman çekimlerinde zarf-fiilli tamlayıcı önceye yerleşmektedir.

- (73) Bu iki cümle zihnimin karanlıklarında, kendisine anlam kazandıracak hiçbir tecrübeye rastlamadan denize bırakılmış iki balık gibi kaybolup gitmişti. (AA, İBY, s. 30)
- (1883) Daha dileğini tutmadan, “Uç uç böceğim...” demeden böcek uçtu gitti. Hemen dilek dilemediği için biraz burkuldu. Ardından her zamanki iyimserliğiyle, “Dileğim hiç beklemeden olacaktı”, bu anlama geliyor böceğin uçuvermesi” dedi. (AK, MS, s. 57)
- (2600) Arkadaşının söyledikleri mantıklıydı ama Kemal direnmeyi sürdürdü: “Kazmadan emin olamayız.” (AÜ, P, s. 128)

Görüldüğü üzere *ol-* fiili, her zarf-fiille aynı oranda birliktelikler kurmamaktadır. En sık dizimlilik gösterdiği zarf-fiiller, –*All*, –*°ncA* ve –(*i*)*ken* zarf-fiilleridir. *Ol-* fiili, –*All* ile birlikteliğinde “geçmek, tamamlanmak”, –*°ncA* ve –(*i*)*ken* ile birlikteliğinde ise –araya herhangi bir durum ekli tamlayıcısı almaksızın- “gerçekleşmek, meydana gelmek” anlamlarındadır. *Ol-* fiilinin kimi zarf-fiillerle birlikteliğine ise taranan metinlerden örnek tespit edilmemiştir. Örneğin –*A* / –*I* zarf-fiilleriyle dizimliliğiyle karşılaşılmamıştır. Zaten bu zarf-fiillerin kullanımı, Türkçede oldukça azdır ve bilinen örnekleri de ikileme biçimlerinde görülmektedir. *Ol-* fiilinin de bu ikileme biçimiyle birlikteliği olasıdır.

4.2.2. Cümle Ögesi Olarak *ol-* Fiili

Ol- fiili, söz dizimsel özellikleri bakımından diğer fiillere koşut olarak birtakım görünümsergilemektedir. Yani *ol-* fiilinin son biçimi, aldığı biçim

birimlere göre cümlede doğrudan çeşitli cümle ögeleri (Y., Ö., N., D.T., Z.T. ve Bağ. T.) olarak işlev görmektedir. Ayrıca *ol-*, fiilimsi öbeklerinin oluşturduğu çeşitli cümle ögeleri içinde (örneğin isim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak Ö., N., Z.T., D.T. gibi) baş (kurucu) öge olabilmektedir. Yine *ol-* fiili, başka fiillerin baş (kurucu) öge olduğu fiilimsi öbeklerinin de (örneğin zarf-fiil öbeğinin nesnesi⁴⁶ gibi) herhangi bir ögesi, isim tamlamaların tamlayan veya tamlananı⁴⁷, sıfat tamlamasının sıfat veya isim ögesi⁴⁸, edat öbeklerinin isim ögesi konumunda bulunabilmektedir. Zaten *ol-* fiili, fiilimsi eklerini alarak sıklıkla fiilimsi öbekleri içinde yer alabilmekle birlikte fiilden isim yapma ekleriyle de türetmeye (*olağan, olanak, olası, olumlu, olumsuz* vb.) oldukça elverişlidir. Bu özelliğiyle *ol-* fiili, gerek isim ve gerekse sıfat tamlamalarında sıklıkla yer alabilmektedir (bk. 4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri). Hatta fiilin isimden isim yapma ekleriyle türetildiği biçimler, doğrudan isim ve sıfat işlevli sözlük birim olma özelliği taşımaktadır. Fiilin bu türetimlik özelliği, çoğu fiil için geçerli değildir. Fiilimsi öbeklerinden oluşan cümle ögeleri içinde ise sıradan isim, sıfat gibi davranarak üzerlerine isim çekim eklerini alabilmektedir (bk. 4.1.2.3. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilimsi Ekleri). Bu bağlamda *ol-* fiilinin söz dizimsel özellikleri, iki yönlü olarak ele alınmıştır. İlkinde, bağımsız *ol-* fiilli yapıların temel cümle ögesi (Y., Ö., D.T., Z.T., N., Bağ. T.) olma özellikleri betimlenmiştir. İkincisinde ise bağımlı *ol-* fiilinin baş (kurucu) öge olduğu fiilimsi öbeklerinin cümle ögesi özellikleri sınıflandırılmıştır. Çünkü *ol-* fiili, söz dizimine daha sınırlı sayıda asıl, ancak çoğunlukla yardımcı özelliği ile çıkmaktadır.

⁴⁶ *Ol-* fiilli fiilimsi öbeğinin bu işlevi için “(2247) Ayrıca, fırsat buldukça beni saray kütüphanesine götürür, başyazmanın görevlerinden birinin de bu kütüphaneyi yönetmek olduğunu söyleyerek, tabletlerin korunmasından tutun da, raflara dizilme sıralarına kadar her şeyi titizlikle açıklardı. (AÜ, P, s. 32-33).” örneği verilebilir. Burada *ol-*’lı fiilimsi öbeği, *söyle-* fiilinin baş (kurucu) öge olduğu zarf-fiil öbeğinin nesnesi durumundadır.

⁴⁷ “(67) Geleceği bilmek ister miydim?

Hayır, geleceği bilmek istemezdim.

Sevinçler kadar acılar da getireceğini daha yaşamadan biliyorum.

Bunların bir sırası olmadığını da... (AA, İBY, s. 28)” örneğinde isim tamlamasının tamlananıdır.

⁴⁸ “(1762) Sütlaç alaylı alaylı bakıyor ona. Hayvan olduğu yerde pusuyor. (AK, MS, s. 31)” örneğinde sıfat tamlamasının sıfat ögesidir.

4.2.2.1. Temel Cümlelerin Bir Ögesi Olarak *ol-* Fiili

4.2.2.1.1. Yüklem Olarak *ol-* Fiili

Türkçede bir fiilin yüklem olması için fiil çekim eklerini alarak çekime girmesi ve –her ne kadar kimi gereklilik çekimlerinde ve edilgen çatılarda kişi ögesi açıkça bulunmasa da- kişi ögesi barındırması gerekmektedir. *Ol-* fiili de ancak bu biçimde cümlelerin baş (kurucu) ögesi olarak yüklem olabilmektedir.

- (518) BİR SES —Kesin zırlıtyı. Saat on oldu. Uyuyacağız. (TÖ, AŞG, s. 33)
- (1204) Toplumumuz, düşündürmeyi önlemeye çalışarak düşündüren bu kişilere minnet borçlu... Bari öyle bir hayırları olsun. (AB, BYS, s. 155)
- (2112) Belki böylece insanlar akıllanır, belki zalimlikten vazgeçerler, belki böylece daha az ölüm olur, belki daha az acı çekilir. (AÜ, P, s. 12)

Ol- fiili, yine diğer bütün fiillere koşut olarak –*ma* olumsuzluk biçim birimini alıp olumsuzlanarak *olma-* biçimiyle cümlelerin baş (kurucu) ögesi konumunda yer alabilmektedir.

- (777) [Resim-heykel ve kardeşlerine, “görsel sanat” dedik... İşin içinden çıktığımızı sandık. Bu deyim biçimi sürüp gitseydi, müzik için işitsel sanat, edebiyat için okutsal sanat dememiz gerekirdi. Yazı ile sanat yapana yazar, resmi kendi tarzı içinde kullanan karikatür sanatçısına, çizer dedik.] Hiçbiri olmadı, yetmedi. (AB, BYS, s. 14)
- (1398) Baban artık hiç olmayacak yavrum
Sana çocuğum diyemeyecek bir daha
Güçlü, baba kucağının sıcaklığını
Duyamayacaksın minik vücudunda (AB, YÖBŞV, s. 75)
- (1626) Şerbetçi’nin çoktan dağlara gittiğini düşünen köylüler rahatça alışverişlerini yaparken, o sessizce Ayantepe’nin yolunu tutmuş, bir daha da onu gören olmamış. (YK, DÖT, s. 28)

Görüldüğü üzere *ol-* fiilinin olumsuz *olma-* biçimindedir. Ancak fiilin olumlu ve olumsuzunda biçim bilgisel farklılığın yanı sıra anlam bilgisel

bakımdan da farklılık bulunmaktadır. Çok anlamlı *ol-* fiilinin anlam alanından biri, (*var*) *ol-*'tır. Dolayısıyla olumlu *ol-* fiilinin *var*, olumsuzunun ise *yok* ile ilişkisi vardır. Bu anlamsal ilişki ve kimi bildirişim durumları nedeniyle *ol-* fiilinin yerini her durumda *olma-* fiili almamaktadır. Başka bir deyişle kimi durumlarda *ol-* fiilinin alternatifi *olma-* olmadığı gibi *olma-* fiilinin de alternatifi *ol-* değildir. Bildirişim, kimi zaman bunlardan yalnızca birinin kullanılmasına izin vermektedir. Bu karşıtlık, *ol-* fiilinden türeyen sözlük birimlerde de görülen bir özelliktir. Örneğin olumlu *olanca*'ya karşılık olumsuz **olmayanca*, olumsuz *olmadık*'a karşılık olumlu **olduk* türetimleri yoktur. Yine de olumlu *ol-* fiilinin olumsuz *olma-* fiiline göre daha sık kullanıldığını söylemek gerekir. Çünkü dil kullanıcıları için *olan* şeyler *olmayan* şeylere göre daha çok merak uyandırmaktadır.

(395) Nasıl oluyor da bir vakit yaşadıktan sonra insanların ne zaman, ne yapacağını öğreniyoruz, nasıl oluyor da birbirine hiç benzemeyen insanlar bile birbirine benzer şeyler yapıyor? (AA, İBY, s. 132)

(536) DELİKANLI —Sağlık programı bu galiba... Baba, teybi tamire vermiştin, ne oldu?

BABA —Yarın akşam alacağım. (TÖ, AŞG, s. 45)

(3198) “Boş ver, canını sıkmaya değmez,” dedi Esra.

Kemal sıkıntıyla iç geçirdi:

“Olmuyor, boş veremiyorum. Belki buradan gitsem...”

“Bunun iyi bir fikir olduğunu sanmıyorum,” dedi Esra. (AÜ, P, s. 285)

Örneklerde görüldüğü üzere *nasıl oluyor* yerine **nasıl olmuyor*, *ne oldu* yerine **ne olmadı*, *olmuyor* yerine de **oluyor* biçimlerinin kullanılmaması, *ol-* ve *olma-* fiillerinin kimi zaman birbirine koşturmadığını göstermektedir.

Öte yandan Türkçede çekimli fiillerden sonra gelerek olumlu cümleyi olumsuz veya olumsuz cümleyi olumluyan *değil* edatı vardır. Türkçede bu edatın çekimli fiillerle kullanım olanakları, diğer bütün fiillerde olduğu gibi *ol-* fiili için de geçerlidir. Buna göre örneğin *olmuş değil* ve *olmamış, olmamış değil* ve *olmuş* birbirine benzer görünmektedir. Bu benzerliğe karşın *değil* edatıyla *-mA*'lı olumsuzlama arasında birtakım farklılıklar görülmektedir. Örneğin fiil çekimlerinde *değil* edatı ile *-mA* olumsuzluk ekinin konumu ve kişi

ögelerinin bu yapılarla sıralanması değişkendir. *-mA*’lı olumsuzlamada kişi ögesi, çekimin sonunda yer alırken, *değil* edatlı olumsuzlamada çekimli fiille edat arasında da bulunabilmektedir. Buna göre *olmayacağım* ile *olacak değilim* / *olacağım değil* yapıları, bu farklılıkları göstermektedir. Üstelik *mA*’lı olumsuzluğun aksine *değil* edatlı olumsuzluk, olumsuz çekimle de bir araya gelebilmektedir. Bu yapısal farklılıklar, anlam bilgisel farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Özmen (1997, s. 323) bu anlamsal farklılığı şu sözlerle anlatmaktadır:

değil (..) şahıs eklerinden sonra gelerek, cümleyi tümüyle olumsuzlaştırıp, cümledeki hükmü reddedebilir. Mesela, “Hastalanacağım değil” ile “Hastalanacak değilim” cümleleri arasında yapı farkı yanında anlam farkı da vardır. “Hastalanacağım değil” cümlesinde cümledeki hükmün reddi, cümlenin tamamının olumsuzlaştırılması söz konusuysa, “Hastalanacak değilim” cümlesinde “Hastalanmayacağım” anlamı vardır.

Açıklamada görüldüğü üzere kişi ögesinin bulunduğu yer, anlam farkı yaratmaktadır. Ayrıca kişi ögesinin bulunduğu konum, verilen bilgiye bakış açısını da etkileyebilmektedir. Yüceol Özezen (2009, s. 154) kişi ögesinin *değil* edatından sonra geldiğinde bilginin “yeni”, çekimli fiilden sonra geldiğinde ise görece “eski” bir bilgi olduğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre *olacak değiliz* yeni, *olacağız değil* eski bir bilgiyi dışa vurmaktadır. Bu arada Türkçede kişi ögesinin çoğunlukla *değil* edatından sonra geldiğini de eklemek gerekir.

Türkçede *değil* edatlı olumsuzluk, belirli geçmiş zaman ve geniş zamanın olumlu biçimleri (**oldu değil*, **olur değil*) dışındaki zaman çekimlerinin hem olumlu hem de olumsuz biçimlerinin üzerine gelerek olumlu cümleyi olumsuz, olumsuz cümleyi olumlayabilmektedir. Buna göre Türkçede *olmaz değil*, *olmadı değil*, *olacak değil*, *olmayacak değil*, *oluyor değil*, *olmuyor değil*, *olmuş değil*, *olmamış değil* çekimleri olası görünmektedir. Bütün bunlara karşın çekimli *ol-* fiiliyle kurulan *değil* edatlı olumlama veya olumsuzlama, Türkçede çok yaygın değildir. Bu durum, *değilli* çekimin, *-mA*’lı çekime göre ikincil bir çekim sistemi olduğunu düşündürmektedir. Çünkü taranan metinlerde çekimli *ol-* fiilinin *değil* edatıyla kurduğu birliktelik çekimi için yalnızca bir örnek tespit edilmiştir.

(1323) [Zampara diye kullandığımız sözcüğün aslı çok edepli olup, Zepâre’den gelir. Yani, “Kadınların yüreğini parça parça eden”

demektir. Zampara da bunun çarpıtılmışıdır.] Hep “chemin-de-fer”, çimendifer olacak değil ya!.. (AB, BYS, s. 188)

Ol- fiili, diğer fiillerden farklı olarak çekimli veya sıfat-fiil ekli yapılardan sonra gelerek de yüklem içinde yardımcı fiil işleviyle bulunabilmektedir. *-m^oş ol-*, *-AcAk ol-*, *-(^o)yor ol-* vb. birliktelikler kuran *ol-* fiili, bu özelliğiyle kip, görünüş ve zaman bildirimleri bakımından farklı görünümeler sunmaktadır (bk. 4.1.1.3. *ol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimler).

Çekimli *ol-* fiilinin bir söz kalıbı olarak veya söz kalıbı niteliğindeki kullanımları, dinleyiciye yönelik önemsememe / küçümseme / vurdumduymazlık, şaşkınlık, kabul etme / reddetme vb. işlevli *edimsöz* değerleri taşımaktadır. “Konuşucuyla dinleyici arasındaki ilişkiyi etkileyen bir olgu niteliğine bürünen söz” (Vardar, 2007, s. 89) biçiminde tanımlanan *edimsöz*, bildirilişinde bulunan kişilere ve bildiriliş durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir. Yani kullanım özelliklerine bağlı olan *edimsöz* edimleri, “söylediklerimizden daha fazlasını anlatma” (Searle, 2000, s. 30) olanağı sağlamaktadır. Çünkü “bir tümcenin derin yapısı, vurgusu, tonlaması da cümlemin anlamını belirleyen öğeler arasında yer alır.” (Searle, 2000, s. 30). Buna göre örneğin *olmaz edimsöz*ü, vurguya bağlı olarak reddetmenin derecesini dile getirebilir. Vurgu son hecede olduğunda reddetme derecesi hafifletilmişken, ilk hecede olduğunda daha kesindir. Hatta bu *edimsöz* derecesi, muhatabın ısrarına bağlı olarak artmaktadır. Örneğin “gidebilir miyim?” isteğinin yapılması istenmediğinde verilen yanıt *olmaz* biçiminde olabilir ve bu *edimsöz*de vurgu sondadır. Eylemi yapma isteği ısrarla “Lütfen” biçiminde sürdürdüğünde olumsuzlama bu sefer *edimsöz* gücünü artırarak *olmaz* biçiminde tekrar dile getirilebilir, ancak vurgu bu kez ilk hecededir. Diyalogdaki ısrar “ya ama gitmek istiyorum” biçiminde sürdürdüğünde verilen *olmaz dedim* ya yanıtı, yapılmak istenen eylemin reddini daha kesin olumsuzlamaktadır. Doğal olarak böylesi *edimsöz* dereceleri, sözlü dilde daha belirgindir.

- (628) KARAGÖZ —Hacivat be. Gel baştan alalım, ne kaybedersin,
bir kere denesek?
CEMAL ABDİ —Neyi?

KARAGÖZ —Beraber olmayı. Eskisi gibi, haa?
Göreceksin...

CEMAL ABDİ —Olmaz.

KARAGÖZ —Gel inat etme...

CEMAL ABDİ —Olmaz. Bin güçlkle bir düzen kurmuşum, onu bozamam... Zenginim Karagöz. Tuttuğumu koparıyorum. Çocuklarım artık bu hayata alıştı. (*Susar*.) Keşke hiç gelmeseydin.

KARAGÖZ —Mutlu değilmişsin ama...

CEMAL ABDİ —Olsun. Ben mutlu olmakla vakit kaybedecek adam değilim. İşadamıyım. İşim var. (TÖ, KD, s. 101)

(828) Bir can-can dansözü mahkeme huzuruna çıkıyor. Ne olacak, alışmış bir türlü rahat durmuyor. (AB, BYS, s. 32)

4.2.2.1.2. Özne Olarak *ol-* Fiili

Ol- fiilinin temel cümle yüklemine öznesi olabilmesi için isim-fiil veya sıfat-fiil eklerini alması gerekir. İsim-fiil eklerini aldığı anda doğrudan özne olabilirken, sıfat-fiil eklerini aldığı anda ya nitelediği isim ögesinin eksiltilmesi ya da üzerine isim çekim eklerinden iyelik ve çokluk eklerini alması beklenir. Böylece *ol-* fiilli yapılar, normal bir isim gibi davranır.

(1030) Eğer yanlışlıklardan bazı sevimsiz sonuçlar çıkmışsa, o yanlışlık eş seçimindeki yanlışlıktan değil, insan tabiatındaki yanlışlıklardan kaynaklanmıştır. Unutulmasın: Olacağı buydu... (AB, BYS, s. 96)

(1174) Çocuklar becerebilseler de kendilerini yetişkinlere bağlayan zincirleri koparıverseler, olacağı şu: (AB, BYS, s. 145)

(2997) “Boş kuruntularla hiçbir yere varamazsın,” diye söylendi Eşref. Ders veren bir öğretmen gibi kendinden emindi. “Olanlar senin kafanda kurguladıklarından daha basit.”

“Haklı olabilirsin,” diyerek gülümsedi, “ama bu sabah öyle bir şey öğrendim ki duysan senin de kafan karışır.” (AÜ, P, s. 235)

4.2.2.1.3. Nesne Olarak *ol-* Fiili

Bir fiilin temel cümlelerin nesnesi olabilmesi için yine isim-fiil veya sıfat-fiil eklerini alması gerekir. Nesne, eksiz (sıfır ekli / Ø) veya +° belirtme durumu ekini almış olabilir. Buna göre fiilin eksiz nesne olabilmesi, *-mak* isim-fiilini aldığı anda olasıdır ve bu dizilim *-mAk iste-* biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ancak taranan metinlerde *ol-* fiilinin isim-fiil öbeği kurmaksızın böyle bir birlikteliği yoktur. Taranan metinlerde yalnızca +° belirtme durumu ekini almış nesne durumundadır ve tanıklanan örneklerin bütününde *olanları* (*ol-an+lar+ı*) biçimindedir.

- (149) [...] mutlu bir birlikteliğin bir işareti olarak mı, yoksa bir mutsuzluğun ilk işareti olarak mı görürsünüz *olanları*? (AA, İBY, s. 54)
- (2384) On dakika sonra Yüzbaşı Eşref masada oturmuş, *olanları* anlatıyordu. (AÜ, P, s. 75)
- (3063) Gözyaşlarımı tutarak dinledim Pisiris'i. Sonra izin isteyip eve koştum, haberi anneme ben vermeliydim. Yine gözyaşlarımı tutarak *olanları* anneme anlattım. (AÜ, P, s. 254)

4.2.2.1.4. Dolaylı Tümleç Olarak *ol-* Fiili

Ol- fiilinin dolaylı tümleç işlevi, isim-fiil veya sıfat-fiil ekleri aracılığıyla üzerine yönelme, bulunma, çıkma durum eklerinin getirilmesiyle olasıdır. Fiilimsi ekleriyle durum ekleri arasına çokluk veya iyelik ekleri getirilebilir. Taranan metinlerde bağımsız *ol-* fiilinin dolaylı tümleç işleviyle kullanıldığı tek örnek tespit edilmiştir.

- (2548) Ancak Esra işçilerin bugün kazıya geleceklerinden de pek emin değildi. Öyle ya, eğer *olanlardan* kazıyı sorumlu tutuyorlarsa, artık onlarla çalışmaya asla yanaşmazlardı. (AÜ, P, s. 114)

4.2.2.1.5. Zarf Tümleci Olarak *ol-* Fiili

Ol- fiilinin temel cümle yüklemine zarf tümleci işlevini görmesi, zarf-fiil eklerini almasıyla olasıdır. Bağımsız *ol-* fiilinin zarf tümleci. işlevli kullanıldığı tespit edilen iki örnek de *–ma* olumsuzluk eki ve *–(y)ınca* zarf-fiil eklidir. Bu yönüyle *ol-* fiili, biçim düzleminde kendinden önce gelen fiile (bu fiil çoğunlukla yüklemidir) gönderim yaparak onun yerini almıştır. Aynı zamanda *olmayınca* zarf tümleci, biçim bilgisel olarak yine gönderim yaptığı fiilin olumsuz yeterlilik yapısını karşılamaktadır. Yani *olmayınca* gönderimde bulunduğu fiile göre (2317)’de *çalışamayınca*, (3516)’da ise *korkutamayınca* yerinedir.

(2317) Timothy ile Elif yemeğe de gelmeyince Kemal’in bütün dikkati dağılmıştı, önce çizimlere devam etmeye çalışmış, *olmayınca* bilgisayarda biraz tetris *oynamış*, sonra amaçsızca odada bir ileri bir geri dolaşmış, bundan da sıkılarak yeniden tetrise dönmüş, nihayet pencere önünde dikilerek sevdiği kızı beklemeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 59)

(3516) “Birileri kazıyı engellemeye çalışıyor,” dedi. “Korkutmak için ekip dışında üç kişiyi öldürdüler, *olmayınca* bize yöneldiler. Basın toplantısından bir gün önce Kemal’i öldürmelerinin başka bir anlamı olamaz.” (AÜ, P, s. 361)

Ol- fiilinin *–dukça* zarf-fiiliyle türetilen *oldukça* zarfı, hem sıfatların ve zarfların hem de doğrudan yüklemine önünde zarf işlevi gören bir sözlük birimdir (bk. 4.1.3.4. Son Biçimi Zarf İşlevli *ol-* Fiili).

(1732) Yokluğumda işlerimiz *oldukça* büyümüş, şirket ufak işleri bir kenara bırakıp, büyük ihalelere girmeye başlamıştı. (YK, DÖT, s. 45)

(1774) On sekiz yaşına girdiğim yıl, edebiyat çevresinin önde gelen dergilerinden birinde yayınlanan bir öyküm *oldukça* ses getirdi. (YK, DÖT, s. 50)

4.2.2.1.6. Bağımsız Tümleç Olarak *ol-* Fiili

Bağımsız tümleç cümleye çeşitli anlam ilişkileri ile katılan; yükleme doğrudan doğruya bağlanamayan, yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen cümle ögesidir.” (Özmen, 2013, s. 43). Bu yönüyle *ol-* fiili, kimi kullanımlarda gerek söz kalıbı yapısıyla gerekse işlevsel özellikleri bakımından yükleme yanıt vermeyen ancak cümlelerin anlamına katkıda bulunan bir bağımsız tümleç olabilmektedir. Örneğin *ne olur* (*n’olur / ne olursun / n’olursun / ne olursunuz / n’olursunuz*) yerine göre “yalvarma, istek” vb. bildirimlerle cümlede anlam çeşitliliği sağlamaktadır.

(503) 2. BABA —Ben senin yaşındayken babamdan izinsiz işkembe çorbası bile içmezdim. Günahkâr herif. Tövbe estağfurullah. Kim azdırıyor bu çocukları böyle yahu? Lanet olsun, yine kafam bozuldu işte. (TÖ, AŞG, s. 25)

(1594) Ne olur böyle yapma Volkan. Baştan anlaşıştık, huysuzluk etmeyeceğine dair söz vermiştin... (YK, DÖT, s. 20)

(3238) Esra gülmeye başladı:

“Hay Allah maçı kaybettiniz ha.”

“Gülme be Esra,” dedi Teoman.

“Ne olacak canım altı üstü bir dostluk maçı.” (AÜ, P, s. 295)

Görüldüğü üzere bağımsız *ol-* fiilli yapılar, sayıca az olmakla birlikte cümlelerin temel ögeleri olarak Y., Ö., N., D.T., Z.T. ve Bağ. T. işlevlerinde bulunabilmektedir. *Ol-* fiilinin sıklığı en fazla olduğu cümle ögesi, yüklemidir. Bu durum, bir fiil için doğaldır. Çünkü fiiller, türünü değiştirmeksizin kendi özelliğini yüklemde yansıtmaktadır. Ayrıca çok anlamlı fiillerin anlam alanını en rahat biçimde dışa vurduğu öge yine yüklemidir. Doğal olarak bu durum *ol-* fiili için de geçerlidir. Bağımsız *ol-* fiilinin yüklem ve Bağ. T. dışındaki diğer cümle ögelerinde kullanımı, belirli dil bilgisel olanaklarla sağlanmaktadır. Bu olanaklarından başında fiili isimleştiren veya zarflaştıran fiilimsi ekleri gelmektedir. Böylece fiilimsi ekleri aracılığıyla isim veya zarf özelliğine bürünen fiiller, cümlede Ö., N., D.T. ve Z.T. olabilmektedir. *Ol-* fiili de önce isim-fiil ve sıfat-fiil eklerini sonrasında ise isim çekim eklerini alarak Ö., N. ve D.T., zarf-fiil

ekleriyle ise Z.T. işlevini kazanmaktadır. Bağımsız *ol-* fiilinin temel cümle ögesi olarak kullanımları sınırlıdır. Bu durum, üç nedene bağlanabilir. İlki, *ol-* fiilinin işleviyle ilgilidir. Çünkü asıl fiil olmanın yanı sıra yardımcı fiil olarak işlev gören *ol-* fiili, doğal olarak öbek yapı kurmakta ve bu öbeğin bir parçası konumunda yer almaktadır. İkincisi ise *ol-* fiilinin türetmeye elverişli bir fiil olmasıdır. Bu bağlamda *ol-* fiilinden türetilen *olay* sözlük birimi önemli görünmektedir. Çünkü *olay* sözlük birimi, fiilin Ö., N. ve D.T. olduğu (*olanlar*, *olanları*, *olanlardan* ve teklik biçimleri) kullanımlardaki *olan* sıfat-fiilli yapıların anlamını ve işlevini bünyesinde barındırarak oldukça yaygın bir kullanım olanağı sağlamaktadır. Böylece *olanlar* yerine *olaylar*, *olanları* yerine *olayları*, *olanlardan* yerine *olaylardan* biçimleri daha sıklıkla kullanılabilir. Türetim özelliğine bağlı sözlük birimlerin temel cümle ögesi olarak kullanımı, ancak türetmeye elverişli fiiller için geçerlidir ve *ol-* fiili de bunlardan biridir (4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri).

- (462) *Olay*, duygularla aklın hemen kavrayamayacağı kadar tuhaftı. (AA, İBY, s. 155)
- (1966) Öğretmenim beni suçladı. Arkadaşlarımın hepsi bu akşam gidip *olayı* ailelerine aktaracak. (AK, MS, s. 100)
- (2666) Timothy oturduğu iskemlede geriye yaslanarak başını salladı:
“Yüzbaşı *olaylara* objektif bakamıyor. İnsan uzun yıllar savaşınca böyle olur. Onun görüşlerini fazla ciddiye almasan iyi olur.” (AÜ, P, s. 145)

Üçüncüsü ise *ol-* fiilinin de içinde bulunduğu ikileme formundan oluşan *olan (olup) biten* söz kalıbının kullanımıdır. Çünkü bu söz kalıbı da üzerine isim çekim eklerini alarak benzer anlam bilgisel özellikler sergileyerek söz diziminde Ö., N. ve D.T. işlevini karşılayabilmektedir.

- (1258) Hele mizahçı, çevreyi ve *olan biteni*, kişisel bir mercekten seyredecek ve onu yansıtacaktır. (AB, BYS, s. 168)
- (2499) Odalar erkeklerin sohbet ve eğlence yeridir. Köye gelen misafirler de bu odalarda ağırlanır. Her gün yemek pişirilir. Köyün meseleleri, *olup bitenler* konuşulur. (AÜ, P, s. 102)
- (2689) Valvaziti yanıma geldi. Neler söyleyeceğini merakla, utançla, kafam

karmakarışık bir halde bekliyordum. Yoksa Aşmunikal olanı biteni herkese anlatmış mıydı? (AÜ, P, s. 152)

4.2.2.2. Fiilimsi Öbeklerinin Kurucu Ögesi ve Cümle Ögesi Olarak *ol-* Fiili

Bu aşamada *ol-* fiilinin baş (kurucu) öge olduğu fiilimsi öbeklerinin cümle ögesi olarak kullanımları ele alınmıştır. *Ol-* fiili, zaten yardımcı fiil ya da isim veya isimliği fiilleştiren özelliği dolayısıyla yaygın olarak fiilimsi öbekleri kurabilmekte ve bu öbek yapıların baş (kurucu) birimi olabilmektedir.

4.2.2.2.1. İsim-Fiil Öbeklerinde *ol-* Fiili

Ol- fiilinin, üzerine aldığı isim-fiil ekleri aracılığıyla oluşan biçimleri (*olmak, olma, oluş*), kendinden önce gelen diğer birimleri kendine bağlayarak öbek yapı oluşturabilmekte ve bu öbek yapı, cümlelerin çeşitli ögelerini içerebilmektedir. *Ol-* fiilli isim-fiil öbeklerinin hangi cümle ögesi olarak kullanıldığı, baş (kurucu) ögenin sonuna gelen biçim birimin işlevine göre belirlenebilmektedir. Buna göre baş (kurucu) öge olan *ol-* fiilli isim-fiil öbeği, cümlede Y., Ö., N., Z.T. ve D.T. olabilmektedir. Fiilin bu özellikleri, şöyle sınıflandırılabilir.

(İsim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak Y.)

- (230) [...] kadının hiçbir zaman o ânı tam yaşayamayıp hep gelecekle ilgilenmesi, güvence araması, hep erkeğinden gizli bir dünyası olması, onun, geleceğe bağlı bir zincirin parçası olmasından mı? (AA, İBY, s. 78)
- (2274) Arkeologlar, öteki bilim adamları gibi yalnızca kendi konusu olan şeylerle ilgilenmek durumunda değillerdi, onlar aynı zamanda usta bir organizatör, insanlarla iyi ilişkiler kurabilen bir psikolog da olmak zorundaydılar. (AÜ, P, s. 49)
- (2314) Peki yüzbaşıda ne buluyordu? Bunu kendi de bilmiyordu. Tek ortak yanları ikisinin de İstanbullu oluşuydu. (AÜ, P, s. 58)

(İsim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak Ö.)

- (49) Onun için değil miydi zaten bize kendimizi unutturanlara, aşka ve sanata hayran olmamız, onun için değil miydi zaten âşık olduklarımızı bir tanrı ya da tanrıça gibi görmemiz, onların bir mucizeyi gerçekleştirdiklerine, bizi değiştirdiklerine inanmamız? (AA, İBY, s. 21)
- (846) Başkası olsa bu kadar gülmezdik, ama arkadaşımızın aramızdaki en masum kişilerden birisi oluşu, bizi büsbütün azdırıyordu. (AB, BYS, s. 37)
- (2287) Tabletlere dokunmak, yazıları çözmek, ekiptekilerle yan yana, omuz omuza olmak ona yetiyordu. (AÜ, P, s. 52)

(İsim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak N.)

- (1053) “Değil, değil ama, gecenin bu saatinde pisi pisine buraya çağrılan tek enayi ben olmak istemiyorum.” (AB, BYS, s. 105)
- (1139) Akıllı bir adam kafasını kullanırken, güzel bir kadın gördüğünde onu döndürmesini de bilen kişidir. “Bir erkeğin çekici oluşunu, güç ve para sahibi bulunması tamamlar” (sirasını sakın ha şaşırmadan) derler. (AB, BYS, s. 135)
- (2886) Teoman’ın biraz kaygılanmasında yarar vardı. Arkadaşlarına karşı daha dikkatli olmayı öğrenmeliydi. (AÜ, P, s. 202)

(İsim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak D.T.)

- (421) Sarı ışıklı turuncu bir mehtabın uzaklaşıp kayboluşunda başka kayboluşların izini görmeyeceğiz. (AA, İBY, s. 142)
- (1700) [Hep düşünmüşümdür; üniversite sınavında bir soru eksik ya da bir soru fazla çözseydim. Yani sıralamamdaki okullardan bir diğerine girmek zorunda kalsaydım. Acaba o zaman her şey farklı olur muydu? Daha Önce Tanışmış mıydık Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu?] Daha az içerdim, her gün sakal tıraşı olurdum, çocuk sahibi olmaktan korkmazdım. (YK, DÖT, s. 40)

- (1831) Peki şimdi Sütlaç'ın yaptığı, sözlerinin tam tersi değil mi? Farenin can korkusu içinde olmasına aldırıyor. (AK, MS, s. 32)

(İsim-fiil öbeğinin isim-fiil ögesi olarak Z.T.)

- (1620) Gece ile gündüz arasındaki dengenin yok olmasıyla köydeki huzur, sevgi ve saygıdan da eser kalmamış. (YK, DÖT, s. 27)
- (1657) İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştım. (YK, DÖT, s. 34)
- (1694) Cok-uluslu ve ulus-ötesi şirketlerin uluslararası pazarda devleti san faaliyet ve denetim gücüne sahip olmasıyla ekonomik ilişkilerde piyasa mantığının gerektirdiği verimlilik ve kâr esaslı sınırsal güvenlik önceliklerinin önüne geçmeye başlamıştır. (YK, DÖT, s. 39)

4.2.2.2.2. Sıfat-Fiil Öbeklerinde *ol-* Fiili

Sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinin kendinden önce gelen diğer birimlerle birlikte kurduğu sıfat-fiil öbekleri, temel cümlede Y., Ö., N., D.T. ve Z.T. işlevlerini üstlenebilmektedir. Aslında sıfat-fiil eklerinin temel işlevi, eklendiği fiili sıfatlaştırmaktır. Ancak sıfat-fiil öbeklerinin temel cümle ögesi olduğu bu kullanımlarda fiiller normal isimler gibi hareket ederek sıfat-fiil eklerinden sonra isim çekim eklerini alabilmektedir. Bu dil bilgisel özellik, Türkçede fiiller için genel bir durumdur ve doğal olarak *ol-* fiili için de geçerlidir.

(Sıfat-fiil öbeğinin sıfat-fiil ögesi olarak Y.)

- (187) [...] ama asıl mükemmel olan anlar size geleceği unutturacak kadar muhteşem olanlardır [...] (AA, İBY, s. 63)
- (2162) Kazının sona ermesi hem fanatiklerin hem de define avcılarının işine geliyordu. Asıl yanıtlanması gereken soru, cinayetten kimin sorumlu olduğuydu. (AÜ, P, s. 20)
- (3328) Yolda hep Kemal'i düşündü. Onun başına kötü bir iş gelmeyeceğini kendi kendine kanıtlamaya çalıştı. Timothy'nin varsayımı akla en yatkın

olanıydı. (AÜ, P, s. 319)

(Sıfat-fiil öbeğinin sıfat-fiil ögesi olarak Ö.)

- (714) ANLATICI —Bu beş haylazın yaşadığı kente, oyun bu ya, yılda bir gün bir masalcı çıkagelir. Ne tür masallar anlatıyor ama biliyor musunuz? Hep vurdulu kırdılı, tekmeli tokatlı, tabancalı tüfekli, sevgisiz, acımasız masallar. Bu zavalluların niye böyle zorba, tahta kafalı, pashı, zilli ve ukala olduğu anlaşılıyor, değil mi? (TÖ, AMKM, s. 165)
- (2498) Bizim Barak köylerinde odalar vardır. Hali vakti yerinde olanlar oda açarlar. (AÜ, P, s. 102)
- (3411) Onları önce bayıltmış, sonra öldürmüş olmalıydı. Adam hoca olduğu için kurbanlar kuşulanmamıştır ondan. Rahatça sokulmuştur yanlarına. Kimin aklından geçer hocanın katil olacağı? (AÜ, P, s. 340)

(Sıfat-fiil öbeğinin sıfat-fiil ögesi olarak N.)

- (906) “Önceden depremi bilen bir alet icat etseler... Saat kaçta, ne şiddette olacağını bir bilsek...” (AB, BYS, s. 56)
- (1904) Burada seninle alay edecek tek kişi çıkamaz. O kalemle kâğıdı sakladın. İlgin çeksün diye daha süslü olanları bıraktım... (AK, MS, s. 70)
- (2629) Sanki karşımda etten kemikten bir dişi değil de bir tanrıça vardı. Düşlerimde canlandırdığım o sevişme görüntülerinin en masum olanını bile anımsayamıyordum. Çok geçmeden, Aşmunikal benim de en az onun kadar ürkek olduğumu fark etti. (AÜ, P, s. 136)

(Sıfat-fiil öbeğinin sıfat-fiil ögesi olarak D.T.)

- (513) 1. OYUNCU —Bunlar doğal gelişimler. Bu sırada genç insanlara sabırla, anlayışla yardımcı olanlara, yol gösterenlere selam olsun. (TÖ, AŞG, s. 30)
- (1466) Hiçbir iz yoktu, kente gece girip, gece çıkıp gitmiş olanlardan... (AB, YÖBŞV, s. 179)

- (1985) Bu iki insan arasındaki ilişkinin ne olduğunu bilmiyordu ama, herkesin içinde konuşup görüşmediklerine, aptal buldukları bir çocukla mektup ilettiklerine göre bu işin iyi olmayacağına inandı. (AK, MS, s. 110)

(Sıfat-fiil öbeğinin sıfat-fiil ögesi olarak Z.T.)

- (68) Hatıralarla, en acılarıyla bile başa çıkabiliyorum, gelecekle ilgili sorularla da başa çıkarım, en tehlikeli, en korkutucu, en yakıcı olanlarıyla bile. (AA, İBY, s. 28)

4.2.2.2.3. Zarf-Fiil Öbeklerinde *ol-* Fiili

Ol- fiilinin baş (kurucu) öge olduğu zarf-fiil öbekleri, cümlede yalnızca zarf tümleci işlevini görebilmektedir. Bu durum, diğer bütün fiilleri kapsayan genel bir özelliktir. Çünkü zarf-fiil ekleri, -isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinden farklı olarak- üzerine isim çekim eklerini almaz.

(Zarf-fiil öbeğinin zarf-fiil ögesi olarak Z.T.)

- (1034) Bir erkek, hiç susama duygusu olmadan saatlerce ıçer... (AB, BYS, s. 97)
- (1656) Biber uykusunun arasında kaşınıp duruyor ve ben kaşınmak için bile elimi kaldıracak gücüm olmaksızın, gecenin en yalnız saatinde geçmişimi okuyorum. (YK, DÖT, s. 33-34)
- (3424) Dikran çok efendi, sessiz bir adammış. Hatta fazla sessiz bir adammış. Ama içince sapıtmış; önce ağlar, sonra herkese saldırırmış. Güçlü kuvvetli bir adam olduğundan kolay kolay da zapt edilemezmiş. (AÜ, P, s. 343)

4.3. *ol-* Fiilinin Biçim-Söz Dizimsel Özellikleri

Türkçede *ol-* fiilinin biçim-söz dizimsel özelliği, özellikle çeşitli cümle biçimlerinin dönüşümlerinde veya dolaylı aktarımlarında *i-* fiili veya *+D°r* koşacının yerini alabilmesinde görülmektedir. Böylece *ol-* fiili, dönüşümler

sonucunda cümlelerin türünde, yapısında ve cümle öğelerinde değişim yapabilme, biçim bilgisini etkileme özelliğine sahip görünmektedir.

Türkçede *i-* (< ET *er-*), *ol-* (< ET *bol-*) fiilleri ile $+D^{\circ}r$ (< ET *tur-ur*) koşacının işlevsel benzerliği bilinmektedir. Bu işlevsel benzerliğe, ET’de aynı zamanda anlamsal benzerlik de katılmaktadır. Dolayısıyla bu öğelerin birbirine alternatif olduğunu ve kullanım özelliklerine bağlı olarak birbirinin yerini tutabildiğini söylemek gerekir. Bununla birlikte bu dil bilgisel öğelerin tarihsel süreçteki gelişmeleri aynı değildir. Türkçede *i-* ve $+D^{\circ}r$ bütünüyle dil bilgiselleşerek işlevselleşmişken *ol-* fiili anlamını ve işlevini korumuştur. Yine de *ol-* fiilinin *i-* ve $+D^{\circ}r$ ile koşut kullanımlara sahip olması, bu fiilin de dil bilgiselleşme içinde olduğunu gösterir niteliktedir. Bu üç dil bilgisel ögenin ortaklık gösterdiği kullanımlardan biri, isim veya isimliğin üzerine gelerek onları yüklemleştirmesidir. Ancak *i-* ve $+D^{\circ}r$ üzerine geldiği isim veya isimliklerden isim cümlesi yaparken *ol-* fiili, fiil cümlesi yapmaktadır. Aslında bu durum, yalnızca yapısal farklılıktır. *i-* ve $+D^{\circ}r$ dil bilgiselleştiği için $[+]$ durağan yapıdadır. *Ol-* fiili de bu ikisiyle koşut özellikler gösterdiğinde $[+]$ durağan özellikler sergilemektedir. Bu koşutluk *ol-* fiilinin “durum değişikliği” göstermediği kullanımlar için geçerlidir ve durumun her aşaması birbiriyle aynıdır, yani homojendir. Bu özelliği nedeniyle *ol-* fiili, işlevsel bir sözcük (function word) gibi hareket etmektedir. İşlevsel sözcük “tümcedeki görevi bir kavram anlatmaktan çok, tümcenin öğeleri arasındaki yapısal ilişkileri göstermek olan sözcükler(dir).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 164). Buna göre bu tür ilişkilerde *ol-* fiili bir anlama sahip olmaktan çok dil bilgisel bir görev üstlenerek işlevselleşmiş bir görünüm sergilemektedir. Bu görünümde *ol-* fiili –tıpkı *i-* ve $+D^{\circ}r$ ’da olduğu gibi-, isim veya isimliği $[+]$ durağan görünümde yüklemleştirmektedir. Burada *i-* veya $+D^{\circ}r$ yerine *ol-* fiilinin tercih edilmesi, Turan’a göre (1999, s. 285) “daha dinamik ve karmaşık” bir yapının sunulmak istenmesidir.

(3615) Ondan gelebilecek bir yalanlama, neden böyle konuştuğuna dair bir açıklama bekliyorlardı. Ama Timothy sözlerinin yarattığı etkinin tadını çıkarmak istercesine susuyordu. Kendini ilk toparlayan Esra oldu. (AÜ, P, s. 384)

(3615) örneğinde yüklem *Esra oldu*, geçmiş zaman çekim özelliği nedeniyle *i-* fiiliyle koşutluk içindedir. Çünkü Türkçede *i-* fiilinin belirli geçmiş zaman (*i-di*), belirsiz geçmiş zaman (*i-miş*), şart (*i-se*) ve geniş zaman–şimdiki zaman ($\emptyset$), $+D^{\circ}r$ koşacının yalnızca geniş zaman–şimdiki zaman bildirimi vardır. Bu bağlamda (3615) cümlesinde yüklem *Esra oldu* veya *Esra'ydı* denmesinde herhangi bir fark yoktur. Farklılık söz dizimsel olarak birinin fiil (*Esra oldu*), diğ erinin isim cümlesi (*Esra'ydı*) olarak değerlendirilmesinde yatmaktadır. *Ol-* fiili, tam anlamıyla dil bilgiselleşmediği için söz dizimini de etkileyerek yer aldığı yüklem lerin fiil cümlesi olması sonucunu doğ urmaktadır. *Ol-* fiilinin *i-* ve $+D^{\circ}r$ ile işlevsel koşutluğu pek çok fiil çekiminde görülmektedir (bk. 4.1.1. Ç ekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili). Aşağıdaki örneklerde de bu koşutluk söz konusudur.

- (1027) “Bir paraşütçü ile bakire bir genç kız arasında fark var mıdır?” Yanıt: “Yoktur. Her ikisinin de ilk hatası, aynı zamanda *son hatası olur.* (= *son hatasıdır*)” (AB, BYS, s. 95)
- (1150) Böyle mantık sahibi bir kişinin mezhebi o kadar geniş, boynuzu o kadar ulu *olur* (= *uludur*) ki, Gülhane Parkı’nın kapısından geçemez. (AB, BYS, s. 138)
- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışsınız, sesiniz başka çıkar. Resimler de *öyle oluyor* işte. (= *öyledir*) Bunun yanında, çizenleriniz de olacaktır. (AK, MS, s. 12)
- (2389) Yüzbaşının anlattıklarını ilgiyle dinleyen kazı ekibi şaşkınlık içindeydi. Dinlediklerinin etkisinden ilk sıyrılan *Halaf oldu.* (= *Halaf’tı*) (AÜ, P, s. 77)

Yukarıda sözü edilen koşutluk, yalnızca fiil çekimleri ile sınırlı değildir. Hatta *ol-* fiilinin kimi sıfat-fiil ekli biçimlerinde (özellikle *-an* ve *-duk* sıfat-fiil biçimlerinde) bu koşutluğun daha yaygın olduğu görülmektedir. Sıfat-fiil ekleri, Harris’in Dağılımsal Dil bilgisi (Distributional Grammar) ve Chomsky’nin Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi’ndeki (Transformational-Generative Grammar) dönüşümler için oldukça önemlidir. “Dildeki çok sayıdaki tümcenin oldukça az sayıdaki çekirdek tümcenin dönüşümünden oluştuğu görüşünü benimseyen Harris’e göre dokuz dönüşüm türü vardır: edilgen dönüşüm, giriş dönüşümü, değiştirim dönüşümü, adlaşma dönüşümü, *sıfatlaşma dönüşümü*, iyelik

dönüşümü, adillaşma dönüşümü, eleme dönüşümü, olumsuzluk dönüşümü.” (Toklu, 2018, s. 108-109). Görüldüğü üzere Harris’in dönüşüm türlerinden biri, sıfatlaş(tır)ma dönüşümüdür ve “Türkçenin özelliklerine en uygun düşeni, bu dönüşüm türüdür.” (Güven, 2016, s. 47). Dönüşüm, “cümle öğelerinin zaman içerisinde hem kalıcı yer değiştirmelerini, hem de geçici yer değiştirmelerini ifade etmektedir. Yani her dil, temelde ortak bir yapıya sahipken, ihtiyaçlara göre yeni yapılar oluşturur, bu yeni oluşumlar bir dönüşüm ve taşınım sonucunda gerçekleşir. Bu da her dilin iki seviyeli bir yapıya sahip olduğu varsayımını güçlendirir.” (Karabulut, 2009, s. 95). Böylece derin yapıda dile gelmeyen soyut düşünceyle yüzey yapıda dile gelen somut biçim arasında bir bağlantı kurulur. Ancak bu bağlantı sırasında derin yapıdan yüzey yapıya gelinceye kadar dillerin söz dizimindeki dizimsel ilişki farklılaşır. Özellikle Türk dilinde derin yapıdaki basit cümlelerin birleştirilmesinde ve yüzey yapıya yansıtılmasında çoğunlukla fiimsilerden yararlanılır. Türkçede *ol-* fiiliyle (ve belki diğer fiillerle de) en sık kullanılan sıfat-fiil eki, *-an*’dır. *-An*, sık kullanımı nedeniyle diğer sıfat-fiil eklerinden daha çok dönüşüm işlevine sahip görünmektedir. Buna göre sıfat-fiiller, özellikle de *-An* sıfat-fiili, Güven (2016) tarafından Türk dilinin tipolojik bir özelliği olarak değerlendirilmiştir.

Türkçede *-An* sıfat-fiili, Güven’e göre (2013, s. 1628) iki türlü dönüşüm sonucunda ortaya çıkmaktadır. İlki öznesi ortak, yüklemi geçmiş ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan cümlelerin dönüşümlerinden meydana gelen yapılardır. İkincisi ise öznesi ortak olmayan ve birinci cümlelerin öznesinin ikinci cümlelerin nesnesi olarak kullanıldığı geçmiş ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan cümlelerin dönüşümünden meydana gelen yapılardır. *-An* sıfat-fiili bu dönüşümlerde bütün fiiller için geçerlidir. Bu yaklaşımların ilkinde derin yapıdaki isim cümlesi, *olan* sıfat-fiil biçimiyle diğer cümlelerin yüklemine bağlanmakta ve yükleme bağlı özne içinde yer almaktadır. Öte yandan birden fazla cümle yine *olan* sıfat-fiil biçimiyle tek bir cümle hâlini almaktadır.

- (21) [*Kadın kutuları açıp eşyaları yerleştirmeye çalışırken içeri Eugene O’Neill girer. Eugene O’Neill kocasının en yakın arkadaşısıdır.*] Kadın, kutuları açıp eşyaları yerleştirmeye çalışırken içeri, kocasının en yakın arkadaşı olan, [...] Eugene O’Neill girer. (AA, İBY, s. 13)

- (1301) [*Yunus Emre bir Bektaşidir. (O), insancıl hazinelerden biri saydıkları gönül bilgisini (irfan), şöyle dile getirir.*] Bir Bektaşi olan Yunus Emre, insancıl hazinelerden biri saydıkları gönül bilgisini (irfan), şöyle dile getirir: (AB, BYS, s. 181)
- (1853) [*Yavrular yumurtadan çıktıklarında çok halsizlermiş. (Ancak onlar) kısa sürede güçlenmişler.*] Yumurtadan çıktıklarında çok halsiz olan yavrular, kısa sürede güçlenmişler, [...] (AK, MS, s. 41)
- (2158) [*Bu adamlar böylesine acımasız ve kurnazlardı. (Bu adamlar) kimlerdi acaba?*] Böylesine acımasız ve kurnaz olan bu adamlar kimlerdi acaba? (AÜ, P, s. 20)

İkincisi ise *olan* sıfat-fiilinin yüklem öznesi değil de başka bir ögenin içinde yer almasıdır. Ancak her iki dizilişte de *olan* sıfat-fiili, çoğunlukla bağlı olduğu yüklem çekim özelliklerini taşımaktadır. Aslında –An ile yüklem arasındaki biçim bilgisel ve söz dizimsel ilişki, bütün fiiller için geçerlidir. Ancak *ol-* fiilinin diğer fiillerden farklı bir özelliği vardır. Ayrım, bu dönüşümler gerçekleşmeden öncesinde yine isim cümlelerini yüklemleştiren *i-* ve *+D°r*’ın yerini alarak *olan* sıfat-fiil biçimiyle yüzey yapıya yansımalarıdır. Buna göre *ol-* fiilinin sıfat-fiil biçimleri, Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi’ne göre basit isim cümlelerinin farklı zaman çekimlerinde yan cümle işleviyle yüzey yapıya yansıyarak temel yükleme çeşitli cümle öğeleriyle bağlanmaktadır. Bu bağlantıda sıfat-fiil ekli *ol-* fiili, ana cümle yüklemine bağlı olarak *i-* veya *+D°r*’ın yerini alarak dönüşümler sağlamaktadır. Ana cümle yüklemi geniş zaman veya şimdiki zaman olduğunda *+D°r*, geçmiş zaman olduğunda ise *i-*’in yerini almaktadır.

- (413) [*Hatıralar anlatırdı. Babası generaldi. Dedesi şeyhti. Hatıralarında her ikisine de yer açmıştı.*] Anlattığı hatıralarda general babasının yanı sıra şeyh olan dedesine de yer açmıştı. (AA, İBY, s. 138)
- (1481) [*Lokantacılık halihazırda baba mesleğidir. Ben (bu) mesleği devam ettirmekteyim.*] Ben halihazırda baba mesleği olan lokantacılığı devam ettirmekteyim. (YK, DÖT, s. 4)
- (2168) [*Atalarımın Mitannuva ve Araras yazmandı. Ben onları bilirim yalnızca.*] Ben, yazman olan atalarımın Mitannuva ile babam Araras’ı bilirim yalnızca. (AÜ, P, s. 22)

Öte yandan *ol-* fiilinin sıfat-fiil biçimleri (özellikle *olan* ve *olduk*) *-AcAk*, *-m°ş*, *-mAktA* gibi biçim birimleri üzerine almış fiillerden sonra gelerek zaman ve görünüş açısından oldukça çeşitli kullanım olanakları da sunmaktadır. Ortaya çıkan yapıdaki sözü edilen biçim birimler, eylemin yapılma biçimi hakkında bilgi verirken *ol-* fiilinin üzerine gelen sıfat-fiillerden *-an*, “fiilin bildirdiği iş veya hareketin geçiciliğini değil, kendisinden sonra gelen ismin geçici vasfını bildirmektedir.” (Güven, 2013, s. 1629). Ancak *-AcAk olan*, *-mAktA olan* vb. yapılarıdaki ilk fiilin üzerine gelen biçim birimlerin ne olduğu tartışmaya açık görünmektedir. Yapı içindeki *-AcAk*, *-m°ş* gibi biçim birimlerin sıfat-fiil olduğu genel kanıdır. Bununla birlikte diziliş benzerliği bakımından ayrıca *-mAktA olan* birleşigi vardır ve *-mAktA* biçim birimi, deyim yerindeyse oyunbozanlık yapmaktadır. Çünkü *-mAktA*, *-mAk* isim-fiili ve *+tA* bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşmuştur ve *-(°)yor* biçim birimine alternatif bir fiil çekim ekidir. Ne kökeni ne de işlevi bakımından sıfat-fiil özelliği yoktur. Sıfat-fiil olamayacağı açık olan *-mAktA*, yine de *-AcAk*, *-m°ş* vb. biçim birimler gibi eylemin zamanını ve / veya görünüşünü işaretlemesi bakımından benzer bildirimlere sahiptir. Ancak sıfat-fiil eklerinin de ikincil zaman ekleri sayıldığı ve hatta kimi fiil çekim eklerinin sıfat-fiil kökenli olduğu bilinmektedir. Belki de ortak bildirimleri nedeniyle *-mAktA* biçim birimi, diğerleri gibi *ol-* fiiliyle birliktelikler kurabilmektedir.

Bu tür birliktelikler, Üretici-Dönüşümsel Dilbilgisi açısından düşünüldüğünde de yine bir dönüşümden söz etmek gerekecektir. Sebzecioğlu ve Şen (2020, 1581) kip, zaman ve görünüş kavramlarından ikisini barındıran yüklemli, yani birleşik çekimli cümlelerin *ol-* eylemi aracılığıyla yan cümle yapıldığı düşüncesindedir. Sebzecioğlu ve Şen’in (2020, 1583) verdiği örneklerden biri şöyledir:

- [75] (a) [Sen İstanbul’a git-miş EKEYLEM-tin] [Ben bunu biliyorum]
 (b) [[Sen-in İstanbul’a git-miş *ol-duğ-(u)n-u*] biliyorum]

[75a]’daki derin yapıya ait cümlelerin yüzey yapıya yansıması, [75b]’deki gibidir. Dolayısıyla dönüşüm sonucunda yüklemdeki *i-* fiilinin yerini sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinin aldığı görülmektedir. Aslında basit isim cümlelerinin ve birleşik çekimli yüklem dolaylı dönüşümlerinde *olduğu(nu)* sıfat-fiil biçimi, oldukça

yaygın kullanılmaktadır. Ancak bu kullanım, yalnızca *olduğu(nu)* sıfat-fiili ile sınırlandırılmaz. Çünkü *ol-* fiili, *i-* fiilinden daha çok çekim özelliklerine sahip olduğu gibi, bütün sıfat-fiil eklerini de alabilmektedir. Buna göre birleşik çekimli yüklemdeki *i-* fiilinin dönüştürülmesiyle oluşan yan cümlelerde dönüşüm ögesi olarak *olduğu(nu)* ve yanı sıra *olan* biçimi de bulunmaktadır: -AcAk *olan*, -m^oş *olan*, -mAktA *olan* gibi. Bu tür birleşiklerde ilk fiilinin üzerine gelen biçim birim, eylemin görünüş özelliğini yansıtırken, *olan* sıfat-fiil biçimi, kendinden sonra gelen ismin geçici bir özelliğini nitelemektedir. Bu dönüşüm özelliğine göre *i-* ve *ol-* fiilleri arasında bir koşutluk varsa, bu durumda *ol-* fiilinin yapıya biçimsel özelliği ile katıldığını ve yine dil bilgiselleşme eğilimi içinde olduğunu söylemek gerekir. Çünkü birleşik çekimdeki *i-*, yalnızca işlevseldir ve bunun dönüşümünü sağlayan *ol-* fiili de yapıya işlevsel olarak katılmaktadır. Ayrıca bu birleşiklerde asıl öne çıkarılmak istenen, nitelikle birlikte eylemin zamana yayılım sürecidir.

- (144) [*... Güneş çekilmekteydi ve ağaçların tepelerinde, solgun yaldızları kalmıştı.*] Orman kararmaya başlamış, ağaçların tepelerinde, çekilmekte olan güneşin solgun yaldızları kalmıştı. (AA, İBY, s. 53)
- (407) [*Annesi, kendisini bin bir mihnetle yetiştirmişti (ve) karsından ziyade, annesine bağlıydı.*] [...] karsından ziyade, kendisini bin bir mihnetle yetiştirmiş olan annesine bağlıydı. (AA, İBY, s. 137)
- (708) [*Manisa İshak Bey Camisi, 1366 yılında yapılmıştır (ve) tek kubbesi vardır.*] MİMAR SİNAN — 1366 yılında yapılmış olan Manisa İshak Bey Camisinin tek kubbesi vardır. (TÖ, BMS, s. 156)
- (812) [*Kongre o gün toplanacaktı. Büyük otel (o) kongrenin bayraklarıyla donatılmıştı.*] Büyük otel, o gün toplanacak olan kongrenin bayraklarıyla donatılmıştı. (AB, BYS, s. 24)
- (1032) [*Oğlunun ertesi günü düğünü yapılacaktı. Muttalip Bey, oğlu ile iki yudum rakı içiyor ve anlatıyordu.*] Muttalip Bey ertesi günü düğünü yapılacak olan oğlu ile iki yudum rakı içiyor ve anlatıyordu: (AB, BYS, s. 97)
- (1503) [*Hanım, rahmetli eşim Kadriye, o resimde yanımda oturmaktaydı. Bunu da kendim için değil, onun anısı için istiyorum.*] Bunu da kendim için değil, o resimde yanımda oturmakta olan hanım için, rahmetli eşim Kadriye'nin anısı için istiyorum. (YK, DÖT, s. 7)
- (2137) Kararlı bir tavırla dışarı çıktı, küçük bahçedeki asmanın altındaki

musluğa yöneldi. Suyu açıp yüzünü yıkamaya başladı. [*Su, gecenin ayazını yemişti (ve) buz gibiydi.*] Gecenin ayazını yemiş olan su buz gibiydi. (AÜ, P, s. 17)

(2402) [*Bu genç kral sonunda her ikisinin ölümüne yol açacaktı.*] Babamsa sonunda her ikisinin de ölümüne yol açacak olan bu genç kralın aşırılıklarına boyun eğerek, onunla uyum içinde yaşamaya başladı. (AÜ, P, s. 81)

(3509) [*Eşref, cipten inerek masaya yaklaşmaktaydı. Gözlerini yola dikmiş, Eşref'i izliyordu.*] Gözlerini yola dikmiş, cipten inerek masaya yaklaşmakta olan Eşref'i izliyordu. (AÜ, P, s. 360)

Türkçede –An sıfat-fiili ki’li birleşik cümlelerin dönüşümlerinde de önemli öğelerden biridir. Özellikle “ki’den önceki kısmı isim olan öge ancak –An’lı yapılara dönüşmektedir.” (Güven, 2016, s. 53). Ki’li birleşiklerin Türkçedeki yardımcı öge / temel öge ilişkisine aykırılık taşıması nedeniyle “ki’yi kaldırıp ki’den önceki yüklemi sona, ki’den sonraki yüklemi de başa alıp cümleyi Türkçe cümle yapısına göre düzenlediğimizde cümlenin sıfat-fiillerle dönüşmüş biçimi bulunur.” (Güven, 2016, s. 53). Bu durum, Türkçenin bağlaçlardan çok sıfat-fiil biçimlerini tercih ettiğini gösterir niteliktedir. Bu dönüşümlerde asıl önemli olan, ki’li birleşiklerde temel cümle ile yardımcı cümlelerinin isim olduğu yapıların dönüşümlerinin yalnızca *olan* sıfat-fiili ile biçim düzlemine çıkmasıdır. Ancak bu tür soyut yapıdaki ki’li birleşiklerde yardımcı cümle, temel cümlenin açıklayıcısıdır ve *ol-* fiili, yine *i-* veya *+D°r*’ın dönüştürücüsü işlevini karşılayan bir işlevsel özelliğe sahip görünmektedir. (114) örneği, bu açıdan değerlendirilebilir.

(114a) (ki’li soyut yapı) Bu ki kendini bile vermekten *zordu*.

(114) Kendini bile vermekten zor olan buydu... (AA, İBY, s. 40)

Bilindiği üzere *ki* bağlacı, Farsçadır ve Farsçadan Türk diline geçmiştir. Dolayısıyla ki’li birleşik cümle yapısı, Türk dilinin cümle yapısına aykırılık taşımaktadır. Çünkü Türk dili cümle yapısında temel öge, sonda yer alır. Ancak ki’li birleşik cümlelerde temel öge, “ki” bağlacından önce gelen yüklemidir. Bu aykırı diziliş, Türk dilinin cümle yapısına uygun duruma getirilirken “ki” bağlacından önce ve sonra gelen yüklem yer değiştirilir ve cümleler arasındaki

bağlantı, sıfat-fiiller aracılığıyla sağlanır. Buna göre (114a)'daki ki'den sonraki cümle, ilk cümlenin ne olduğunu açıklar niteliktedir ve geçmiş zamanlı bir isim yüklemine (zordu < zor idi) sahiptir. Ki bağlacı kaldırılıp cümleler yer değiştirildiğinde ise *ol-* fiili, *i-* fiilinin yerini alır. Ayrıca bu tür dönüşümlerde *ol-* fiilinin –an sıfat-fiilini alması ise ayrıca dikkat çekici görünmektedir. Aynı durum aşağıdaki örnekler için de geçerlidir.

(694) [*Ayasofya'yı da (Ayasofya ki ilk göz ağrım ve yürek yaramdır.) onardım.*] Bu arada, ilk göz ağrım ve yürek yaram olan Ayasofya'yı da onardım. (TÖ, BMS, s. 147)

(2101) [*Fırtına Tanrısı Teşup'a (Fırtına Tanrısı Teşup ki benim de senin de efendimizdir.) karısı Güneş Tanrıçası Hepat'a ve Tanrıça Kupaba'ya değerli adaklar götür, onlara saygını sun.*] Benim de, senin de efendimiz olan Gökyüzünün Fırtına Tanrısı Teşup'a, karısı Güneş Tanrıçası Hepat'a ve Tanrıça Kupaba'ya değerli adaklar götür, onlara saygını sun. (AÜ, P, s. 11)

Türkçede *ol-* fiilinin –duk sıfat-fiilini aldığı biçimin –sözlük birimi olduğu *olmadık* dışında- doğrudan, yani üzerine isim çekim almaksızın kullanımları yoktur. Daha çok iyelik ekleriyle, daha az sayıda ise durum ekleriyle kullanım alanına çıkmaktadır. Bu durum yalnızca *ol-* fiili için değil, diğer fiiller için de geçerlidir. Ancak *ol-* fiilinin bu sıfat-fiil ekiyle kullanımları, doğrudan aktarmaların dolaylanmasındaki en yaygın kullanımlardandır. Dolayısıyla yine bir dönüşümden söz etmek gerekir. Bu dönüşümlerde *ol-* fiilinin yine çekime bağlı olarak *i-* ve *+D°r*'ın yerini aldığı görülmektedir. Sebzecioğlu ve Şen (2020, s. 1578) *ol-* fiilinin, yan cümle oluşturulması sırasında *i-* fiilinin yerine ortaya çıktığı görüşündedir ve şu bilgileri vermektedir.

Yantümceleştirme sürecinde *{i-}* ekeylemi yerine *{ol-}* eyleminin ortaya çıkması, (...) kılınış farkının yansıtılabilme hamlesi olabilir. Ancak, bu yansıtma, eylemin içkin veya sözlüksel anlamından çok yantümceleştirme sürecinin kendisine ilişkin bir devinimin veya dilbilgisel hareketlenmenin bir yansıtılışı da olabilir. Yani, zaten sessel olarak görünme niteliğini kaybetmiş bir birimin yantümceleştirme sürecinin canlı ve somut görünme isteyen talebini taşıyabilecek gücü ve ışığı kalmamış durumdadır. *{ol-}* eylemi, onun yerine birleşim ve oluşum enerjisi gerektiren bu süreci üstlenir ve yantümceleşen temel tümcenin daha belirgin bir biçimde üyeleriyle birlikte görünebilmesini sağlar, dinamiğiyle eklemlenme sürecini kolaylaştırır.

Ol- ve *i-* fiillerin farklı kılınış özellikleri olabildiği gibi benzer özellikler de göstermektedir. Dolayısıyla iki fiilin birbirine yaklaşması, hatta *ol-* fiilinin *i-* fiilinin yerini alması, farklı kılınışları içermeleri değil, aksine [+]durağan özellikleri taşıdığı kullanımlarda görülebilir. Ancak yukarıda değinilen yan cümleleştirmede fiillerin kılınış özelliklerinin etkin olması çok belirgin görünmemektedir. Çünkü yan cümle yapımında *ol-* fiili, bir yardımcı fiil olmaktan çok dönüştürme ögesi olarak dil bilgiselleşmiş bir yapı sunmaktadır. Bu dil bilgiselleşme yönüyle, bir diğer dil bilgiselleşen fiilin yerini alabilecek ve onun yerine geçebilecektir. Yani her iki fiilin anlamsal değil, işlevsel yönü ön plana çıkmaktadır. Bu da doğal olarak *ol-* fiilinin anlamsal değil, işlevsel özellikler taşıdığı kullanımlar için geçerlidir. Asıl etken olan, ET'den günümüze ses ve yazım bakımından (ünlü ile biten isimleri yüklem yaptığı durumlarda dahi yarı ünlü /y/ sesine dönüşmesi de dâhil olmak üzere) neredeyse bütünüyle görünürlüğü yitiren *i-* fiilinin, yan cümleleştirme sırasında yerine geçebilecek başka bir fiile ihtiyaç duymasıdır. İki fiilin öteden beri birbirine yakın olması ve sıklıkla birbirini tamamlaması, dönüşüm yoluyla doğrudan aktarmaları dolaylaştırma, yani yan cümleleştirme sırasında da birbirine yaklaşmış ve *ol-* fiilinin, *i-* fiilinin yerini alması sonucunu doğurmuştur. Böylece *i-* fiili, görünürlüğü, *ol-* fiili üzerinden yansıtmaya devam etmiştir. Başka bir deyişle dolaylı aktarmalarda *i-* fiilinin boşluğu, *ol-* fiili ile doldurulmuştur. Geniş zaman-şimdiki zaman çekiminde ise *ol-* fiilinin +D°r ile yer değiştirdiği görülmektedir. (3) örneğinde bu durum vardır.

(3) Yitirmenin ne olduğunu biliyorum. (AA, İBY, s. 7)

(3)'teki örnek, *ol-* fiilinin yardımcı fiil olmadığını göstermektedir. *Ol-* fiilinin soru sözcükleriyle söz dizimsel birlikteliğinde (*ne oldu?*, *nasıl oldu?*, *nerede oldu?* vb.) “gerçekleşmek, meydana gelmek” anlamları vardır. Ayrıca bu söz dizimsel ilişkiler kısaca “Ö.+Y.” dizilişindedir. Dolayısıyla soru sözcüklerinden sonra *ol-* fiili, hem temel hem de anlamlı bir fiil olarak işlev görmektedir. Ancak (3) örneğinde böyle bir durumdan söz etmek zordur. Çünkü *ol-* fiili, (3) örneğinde doğrudan aktarımdaki “nedir?” sorusunu dolaylayan ve dönüşüm sağlayan dil bilgisel bir öge konumundadır. Buna göre (3) örneği, doğrudan aktarımdaki “Yitirmek nedir? Biliyorum.” cümlesinin dönüşmüş

biçimidir. Bu tür dönüşümlerde *ol-* fiilinin çoğunlukla belirtme durumu ekini alması da ayrıca göze çarpan bir özelliktir. Yine dolaylı aktarmalarda *-duk* ekli *ol-* fiili, sıfat değil, geçici bir isim durumundadır.

(541) KIZ [— *Daha Konvers nedir? Bilmiyor.*] —Daha Konvers’in ne *olduğunu* bilmiyor. (*Tepininr.*) Ölmek, ölmek, ölmek istiyorum.

BABA [— (*Konvers*) *nedir*? *Ne bileyim evladım,*] —Ne *olduğunu* ne bileyim evladım, kuş mu, çiçek mi, söyle de öğreneyim. (TÖ, AŞG, s.47)

(920) [*Kaç yaşımdayım. (Bunun) hesabını biliyorum da söyleyemiyorum.*] Kaç yaşında *olduğumun* hesabını biliyorum da söyleyemiyorum. (AB, BYS, s. 61)

(1722) [*Bu işi yapmaya başladığım ilk yıllarda, çok şanslıydım. (Bunu) düşünüyordum.*] Bu işi yapmaya başladığım ilk yıllarda, çok şanslı *olduğumu* düşünüyordum. Çünkü kendi işimin sahibi olduğum için zamanımı dilediğimce kullanabilecektim. Kendimle başa çıkabilmek için, yazının sihirli bir lunaparka benzeyen çekici dünyasıyla her an iç içe olmalıydım. (YK, DÖT, s. 44)

(2057) [*... arkadaşları neredeydi. Merak etmiyordu.*] Yorgundu, tek başınaydı, ama tuhaftır, arkadaşlarının nerede *olduğunu* merak etmiyordu. (AÜ, P, s. 1)

Yukarıda verilen örneklerde *ol-* fiilinin, yan cümleleştirme sürecinde isimleri yüklem yapan *i-* fiilinin yerini aldığı görülmektedir. Türkçede *i-* fiilinin, sözü edilen işlevinin yanı sıra birleşik çekim kurma özelliği de vardır. Dolayısıyla *ol-* fiili, soyut düzlemde birleşik çekim özelliği gösteren yapılarda da *i-* fiiliyle değişim göstermektedir. Bu düşünce kabul edildiği takdirde, Türkçede *i-* fiilinin şart dışında *-di* ve *-miş* çekimleri olduğuna göre *ol-* fiilinin üzerine gelen *-duk* sıfat-fiilinin de doğal olarak bu çekim eklerinin işlevlerini karşıladığı söylemek yanlış olmasa gerektir. Hatta *i-*’li fiil çekimindeki kişi ögesi, sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinde iyelik ekiyle karşılanmaktadır. “(*sen*) *gel-miş i-di-n* → (*senin*) *gel-miş ol-duğ-u-n*” gibi.

- (147) *[Daha sonra gerçek kendisinden saklanmıştı. Adele, bunu Victor’a kanıtladı.]* Daha sonra Adele gerçeğin, kendisinden saklanmış olduğunu kanıtladı Victor’a [...] (AA, İBY, s. 54)
- (1343) *[Karşıdan, güzel bir kadın gelmekteydi. (Onu) fark etti.]* Karşıdan, güzel bir kadının gelmekte olduğunu fark etti. (AB, BYS, s. 196)
- (2892) *[Esra, masada iki yaşlı adamla oturmaktaydı. Elinde kahvaltı tepsisi taşıyan orta yaşlı bir kadı kendilerine bakmaktaydı. (Bunları) gördü.]* Esra, masada oturmakta olan iki yaşlı adamla, elinde kahvaltı tepsisi taşıyan orta yaşlı bir kadının kendilerine bakmakta olduğunu gördü. “Gözlüklü olan babam,” diye açıkladı David. (AÜ, P, s. 203)
- (2998) “Ne öğrenmişsin bakalım?”
[... Nicholas, Hacı Settar ve Reşat cinayetlerinin benzerleri yetmiş sekiz yıl önce de işlenmişti, dedi.] “Amerikan Hastanesi’nin eski başhekimisi Nicholas, Hacı Settar ve Reşat cinayetlerinin benzerlerinin yetmiş sekiz yıl önce de işlenmiş olduğunu söyledi. O zamanlar bir de bakırcı ustası öldürülmüş.” (AÜ, P, s. 235)
- (3363) Cipin bütün pencereleri açtı, ama içeri dolan rüzgâr en ufak bir serinlik bile vermiyordu. *[Baş ağrısı geçmişti. (Bunu) fark etti.]* Baş ağrısının geçmiş olduğunu fark etti. (AÜ, P, s. 328)

Ol- fiilinin *-duk* sıfat-fiil ekli dönüşümlerinde göze çarpan başka bir söz dizimsel ilişki vardır. Türk dilinde “bir cümlemin başka bir cümlemin ögesi (özellikle nesnesi) ya da ögesinin parçasıyla oluşan cümle” (Özmen, 2013, s. 178) iç içe birleşik cümledir. Türk dilinde iç içe birleşik cümleler, doğrudan aktarmaların en önemli öğelerinden biridir. İç içe birleşik cümlelerde asıl yüklem olarak farklı fiiller kullanılmakla birlikte en yaygın olanı, *de-* fiilidir. *de-* fiiline bağlı iç cümle, isim cümlesi veya fiil cümlesi olabilmektedir. Fiil cümlesinden oluşan iç cümle dolaylı aktarıma dönüştürüldüğünde iç cümle yüklemeleri yine fiilimsi eklerini almaktadır. Örneğin “*Geleceğim, dedi*” iç içe birleşik cümlesi, dolaylandığında “*Geleceğini söyledi*” biçimini almaktadır. Türkçede bu tür dolaylamalar, bütün fiilleri kapsamaktadır. Ancak iç cümle isim cümlesi olduğunda dolaylama yalnızca *ol-* (kimi zaman *bulun-*) fiiliyle sağlanmaktadır. Örneğin “*Çok güzeldi, dedi*” cümlesi, dolaylı aktarımla “*Çok güzel olduğunu söyledi*” biçimini almaktadır. *Ol-* fiilini diğer fiillerden ayıran özellik budur. Bu tür dolaylamalar, söz dizimsel olarak birtakım değişiklikler barındırmaktadır. Bu

değişiklikler şöyle sıralanabilir.

i. Doğrudan aktarımlar, birleşik cümle türündedir, ancak *ol-* fiiliyle yapılan dolaylı aktarımlar basit cümledir⁴⁹ (veya girişik basit cümle (Özmen, 2013)).

ii. Doğrudan aktarımdaki iç cümle bağlı olduğu cümleye eksiz (Ø / sıfır ekli) belirtme durumuyla bağlıyken, dolaylı aktarıma dönüştürüldüğünde yükleme +° ekli belirtme durumuyla bağlanmaktadır.

iii. Dolaylı aktarım, yüklemdeki fiili de değiştirmektedir. İç içe birleşik cümlelerin asıl yüklemi çoğunlukla *de-* fiilidir. Dolaylı aktarımda ise *de-* fiiliyle aynı sözlüksel alanı paylaşan *söyle-* fiili ortaya çıkmaktadır. (37), bu kullanıma örnektir.

(37) Hayatın ne olduğunu bana sorarsanız, size uzun bir kaçış olduğunu söylerim. (AA, İBY, s. 18)

(37), bir dolaylı anlatım örneğidir. Bu cümle doğrudan aktarımla “*Hayat nedir diye bana sorarsanız, size uzun bir kaçıştır, derim*” biçimdedir. Dolaylı aktarım ile doğrudan aktarım biçimleri karşılaştırıldığında yukarıda sıralanan değişimlerin ortaya çıktığı görülecektir. Bu değişimleri ortaya çıkaran ve dolaylı anlatımların vazgeçilmez öğelerinden biri olan *ol-* fiilidir. İç cümle kimi zaman bir fiilimsiye de bağlı olabilmektedir. Yine bu iç cümleler dolaylı anlatıma dönüştürüldüğünde iç cümle yüklemi sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinin isim veya isimlik ögesi olmaktadır. Başka bir deyişle iki fiilimsi öbeği ortaya çıkmaktadır. İlki iç cümlelerin veya dolaylandığı biçimin bağlı olduğu fiilimsi öbeği, ikincisi ise *ol-* fiilli sıfat-fiil öbeğidir. (2251)’e bu açıdan bakılabilir.

(2251) Büyükbabam bunu uğursuzluk alameti sayıp falcıya koşmuş. Falcı da bunun kötü bir alamet olduğunu söyleyerek balığı tekrar Fırat’a atmasını söylemiş. (AÜ, P, s. 45)

(2251) örneği, doğrudan anlatımla “(...) *Falcı da bu kötü bir alamettir, diyerek (...)*” biçimindedir. Bu durumda bir fiilimsi öbeği vardır, o da iç cümlelerin

⁴⁹ İçerisinde fiilimsi barındıran cümlelerin basit cümle mi yoksa birleşik cümle mi olduğu hakkında tartışma vardır. Bu çalışmada içerisinde fiilimsi ekli cümleler, basit cümle olarak kabul edilmiştir.

bağlı olduğu zarf-fiil öbeğidir. Cümle dolaylandığında ise iki fiilimsi öbeği ortaya çıkar. İlki yine zarf-fiil öbeğidir (*bunun kötü bir alamet olduğunu söyleyerek*). İkincisi ise +D°r koşacının yerini alan *ol-* fiilli sıfat-fiil öbeğidir (*bunun alamet olduğunu*). Bu kullanıma ait diğer örnekler aşağıda verilmiştir.

- (1489) Onca kitaptan, adının onca duyulmasından sonra bunu söylemesinin *saçma olduğunu* söylediysem de, dinlemeyip devam etti. (YK, DÖT, s. 5)
- (1887) Eleştirebilirsiniz, *yanlış olduğunu* söyleyebilirsiniz. (AK, MS, s. 61)
- (2500) “Sahi Halaf, bu sabah yüzbaşıya *Kürt olduğunu* söyledin. Benim bildiğim Baraklar Türkmen soyundan gelmedir.” (AÜ, P, s. 102)

-D°k sıfat-fiil ekli dönüşümler, ki’li birleşikler için de geçerlidir. Güven’e göre (2016, s. 53) “ki’den önceki kısmı fiil olan öge, -dik’a dönüşmekte, /-An/’lı dönüşmüş biçimleri ise çok az kullanılmaktadır.” ki’li birleşiklerdeki dönüşümde *ol-* fiilinin rolü, ki’den sonraki cümlelerin yüklemine bağlıdır. İkinci cümlelerin yüklemi isim veya birleşik çekimli bir fiil ise, bu cümlelerin dönüşümlerinde yüklemleştirici *i-* veya +D°r, yerini -duk ekli *ol-* fiiline bırakmaktadır.

- (1482a) (ki’li soyut yapı) Takdir edersiniz ki yirmili yaşlarındaki biri için, İstanbul nasıl korkulacak bir *yerdur*.
- (1482) Yirmili yaşlarındaki biri için, İstanbul’un nasıl korkulacak bir yer *olduğunu* takdir edersiniz. (YK, DÖT, s. 4)
- (1827a) (ki’li soyut yapı) Öğrendi ki büyüdükçe bu inancı pek de doğru *değildi*.
- (1827) Büyüdükçe bu inancının pek de doğru *olmadığını* öğrendi. (AK, MS, s. 31)
- (2534a) (ki’li soyut yapı) Gördük ki saraya vardığımızda bayram telaşı herkesi sarmıştı.
- (2534) Saraya vardığımızda bayram telaşının herkesi *sarmış olduğunu* gördük. (AÜ, P, s. 109)

Ol- ve *bulun-* fiilleri hem aynı anlam alanını paylaşma hem de dil bilgisel işlev görme bakımından ortaklık taşıyan iki fiildir. Dolayısıyla -duk sıfat-fiil ekli *ol-* ve *bulun-* fiilleri, doğrudan aktarmaları dolaylayan dönüştürücü öğelerdir.

Ancak bu ortaklık, *bulun-* fiilinin *ol-* fiilini örneklemesiyle açıklanabilir. Çünkü *ol-* fiilinin dil bilgiselleşme eğilimi ET'den beri görülürken *bulun-* fiilinin daha yenidir. Bu da, dönüştürücü öge olarak *bulun-* fiilinin daha geç dönemlerde kullanılmaya başlandığı sonucunu doğurmaktadır. Ancak her iki fiilin dönüştürdüğü kullanımlar, anlamsal ve söz dizimsel açıdan benzerlik taşımaktadır. Söz dizimsel olarak *ol-* ve *bulun-* fiilleri, çoğunlukla +DA bulunma durumu ekli tamlayıcıyla biçim düzlemine çıktığında birbirinin alternatifi olabilmektedir. Anlamsal açıdan ise her iki fiil, varoluşsal cümlelerin dönüşümlerinde soyut yapıdaki *var*, olumsuzlarında ise *yok* sözcüklerinin ek-fiil çekimli yüklemine yerini almaktadır. Buna göre *ol-* ve *bulun-* fiilleri, aslında *var* / *yok* sözcüklerinin bir çeşit dönüşüm ögesi olabilmektedir. Hatta bu dönüşümlerde *ol-* fiili (ve *bulun-*) *var* ve *yok* sözcüklerinin biçim düzleminden eksiltilmesine olanak sağlamaktadır.

- (820) Günümüzdeki ölüm tehlikeli sirk numaralarında bile, o günlerin kalıntıları *olduğunu* söyleyenler var. (AB, BYS, s. 28)
- (1530) İleride onu anlatırken, yaşamımı yalanlarla bezeyip, birçok buluşun altında aslında onun imzasının *olduğunu* söyleyebilirim. (YK, DÖT, s. 11)
- (2033) Babam öldü, biz anne kız evde el elde, baş başta kaldık. Annem matbaayı satmaktan başka çaremiz *olmadığını* söylüyordu. (AK, MS, s. 135)
- (3019) Geçmişimizi bilen Valvaziti bizi görür görmez durumu anladı. Ve o gece üşenmeyerek bizim eve kadar geldi. Aşmunikal'la aramızda bir ilişki *olup olmadığını* sordu. *Olmadığını* söyledim, inanmadı ama yüzüme de vurmadı. (AÜ, P, s. 240)

Yukarıdaki örneğin (3019)'da ikileme formundaki *olup olmadığını* ile anlatılmak istenen ifade, “*var mıydı yok muydu*” biçimde de dile getirilebilir. Buna göre (3019), “(...) Aşmunikal'la ilişkimiz *var mıydı yok muydu diye sordu*” biçimde yeniden yazılabilir. Hatta bu dönüştürüm, gerçek soru formunu da ortadan kaldırmaktadır. Bu iki ifade biçimi arasındaki koşutluk, “var olmak, mevcut olmak, bulunmak” anlamını barındıran *ol-* fiilinin *var* (ve olumsuzu *yok*) sözcüklerinin biçim düzleminden eksiltilmesine ve onların da anlam özelliklerini bünyesinde taşımasına olanak sağlar niteliktedir. Bu tür ilişkilerde *ol-* fiili hem

işlevsel hem de içerikli sözcük (content word) özelliği taşımaktadır. Çünkü yüklemi *var* ve *yok* sözcüklerinin olduğu cümlelerin dönüşümündeki *ol-* fiili, anlam özelliğini kaybetmemiş görünmektedir.

olduğunu biçimi, (820), (1530) ve (3019) örneklerinde +DA bulunma durumu, (2033) örneğinde ise sıfır (Ø) ekli tamlayıcılarla eş dizimli durumdadır. Her iki dizimde de *ol-* yerine *bulun-* fiili kullanılabilir (*sandığı olduğunu / sandığı bulunduğunu; çaremiz olmadığını / çaremiz bulunmadığını*). Anlamsal ve söz dizimsel açıdan birbirinin yerine geçebilen bu iki fiilden hangisi kullanılırsa kullanılsın her ikisi de temelde varoluşsal cümlelerin dolaylı dönüşüm işlevini görmektedir. Olumlu ve olumsuz biçimlerine bağlı olarak *ol-* ve *bulun-*, (820) ve (1530)'da *var*, (2033) ve (3019)'te ise *yok* yüklemli cümleleri dolaylamaktadır. Bu durum, *ol-* fiilinin *var* (*ol-*) ile ilgisini açıklamaktadır. Buna göre yukarıdaki örnekler, şöyle doğrudan aktarılabilmektedir.

(820a) Günümüzdeki ölüm tehlikeli sirk numaralarında bile, o günlerin kalıntıları *var(dır) diyenler* var.

(1530a) İleride onu anlatırken, yaşamını yalanlarla bezeyip, birçok buluşun altında aslında onun imzası *var(dı) diyebilirim*.

(2033a) Annem matbaayı satmaktan başka çare *yok diyordu*.

(3019a) [...] Aşmunikal'la aramızda bir ilişkimiz *var mıydı yok muydu diye* sordu. *Yok dedim*, inanmadı ama yüzüme de vurmadı.

Bu örnekler, *ol-* fiilinin *var* ve *yok* sözcükleri arasında bir seçim yaptığını da göstermektedir. Yani (820) ve (1530) örnekleri *var olduğunu* biçiminde dil bilgiselken, (2033) ve (3019) **yok olmadığını* biçiminde dil bilgisel değildir. Bu yaklaşım, *ol-* fiilinin *var* sözcüğüyle yakın bir ilişki içinde olduğunu, *yok* sözcüğüyle birliktelik kurmadığını gösterir niteliktedir. Aşağıdaki (1472) örneğine bakıldığında olumsuz bir durumun dahi *var ol-* ile anlatıldığı görülecektir. Olumsuzluk *yok* sözcüğüyle karşılanırsa bile yapının **yok olduğunu* biçimine gelmesi, yine dil bilgisel olmayacaktır.

(1472) Müzikle dopdoluydu kalbi, dolaplar dopdoluydu, ağladı geçmişe. Ağlıyordu, hiçbir zaman *var olmadığını* düşündü. (AB, YÖBŞV, s. 188)

-duk sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinin üzerine iyelik 3. teklik kişi eki alarak *kadar* edatıyla kurduğu *olduğu kadar* edat öbeği, bir sözlük birimdir. Bu sözlük birim, “1. kabul edilebilir düzeyde; 2. Beklenilenin altında” anlamlarında zarf işlevindedir. Ancak edat öbeği yapısındaki *olduğu kadar*, bu işlevinden farklı olarak eş görevli özellikleri / nitelikleri birbirine bağlamak için de kullanılmaktadır. Bu durumda *olduğu kadar*, tam anlamıyla bir bağlaç olmasa da bağlaç gibi iş görmekte ve “ve” anlamını karşılamaktadır. Böylece “*olduğu kadar*” edat öbeği, bir bağlama öbeği kurma özelliği gösterir gibidir.

- (206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile olmadığımız, heyecanlı *olduğu kadar* sakin, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA, İBY, s. 71-72)
- (1609) Dişi zürafa dünyanın en hüznünlü canlılarından biri. Hüznünlü *olduğu kadar* çaresiz. (YK, DÖT, s. 26)
- (3070) En önemlisi psikolojik birlikti, bu yüzden cesaretli, uyanık, savaşımaya yetenekli *olduğu kadar* benimle uyum içinde çalışabilecek kişilerden kurmalıydım takımı. (AÜ, P, s. 256)

Türkçede *ol-* fiili ile *i-* ve $+D^o$ arasındaki koşutluk, *ol-* fiilinin sıfat-fiil ekli biçimleriyle sınırlı değildir. *olup* zarf-fiilinin de özellikle bağlama işlevli kullanımlarında yine sözü edilen dil bilgisel öğelerle koşutluğu vardır. Türkçede $-^o$ zarf-fiil eki, ardışık gerçekleşen iki eylem arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bu ardışıklıkta $-^o$ zarf-fiil ekli eylem önce diğeri ise sonra gerçeklemektedir. *Gelip gitti* gibi. Bu özelliğiyle $-^o$ zarf-fiil eki, aslında özellikle “ve” bağlacıyla bağlanan bağlı birleşik cümleleri dönüştürmektedir. *geldi ve gitti* gibi. Bu durum, Türkçede bütün fiiller için geçerlidir. Ancak *olup* zarf-fiilinin, $-^o$ ekli diğer fiillerden ayrılan önemli bir özelliği vardır. Bu özelliğe göre bağlı birleşik cümlelerdeki yüklem görevindeki isim veya isimlik, *olup* zarf-fiiliyle yüklem olmaktan çıkıp diğer yükleme zarf tümleci ilgisiyle bağlanmaktadır. Dolayısıyla bağlı birleşik cümle formu ortadan kalkarak yine basit cümle (veya girişik basit cümle (Özmen, 2013)) formuna bürünmektedir. Bu dönüşümlerde *olup* zarf-fiil biçimi, asıl yüklem çekim özelliklerine bağlı olarak yine *i-* veya $+D^o$ ’ın yerini

tutmaktadır. Ana cümle yüklemi geçmiş zamanla çekimlendiğinde *i-*, geniş zaman-şimdiki zamanla çekimlendiğinde ise $+D^{\circ}r$ ile koşuttur. $-^{\circ}p$ ise yine bağlayıcı işlevindedir.

- (481) UZMAN —Buna karşılık Profesör Mandrake şu görüşü geliştirmiştir: “Gençlik psikosomatik bir *fenomen olup* (= *fenomendir ve*) korrelasyon katsayısı geometrik olarak çoğalır.” (TÖ, AŞG, s. 13-14)
- (521) E. ÖĞRETMEN —Yaaa... Haydi baştan alıyorum. Kalkuyruk kuşu par prensip *iki ayaklı olup* (= *iki ayaklıdır ve*) kuyruğu... (*Anlatır ama sesi duyulmaz olur ne yazık ki.*) (TÖ, AŞG, s. 34)
- (1322) Zampara diye kullandığımız sözcüğün aslı çok *edepli olup* (= *edeplidir ve*), Zenpâre’den gelir. (AB, BYS, s. 188)

Ol- fiilinin dönüşümlerle cümle yapısını, türünü değiştirdiği, *i-* ve $+D^{\circ}r$ ile koşutluk kurduğu biçim-söz dizimsel özellikleri sıfat-fiil ve zarf-fiil biçimleriyle sınırlı değildir. Kimi isim-fiil ekli biçimlerinde de bu tür özellikler sergileyebilmektedir. Bu dönüşümlerde yine “{*i-*} yardımcı eyleminin bulunduğu temel tümceler yantümceleştirildiğinde işlevini {*ol-*} yardımcı eylemine aktardığı, yani bir anlamda görevini ona bıraktığı gözlenmektedir.” (Sebzecioğlu-Şen, 2020, s. 1574). Bu dönüşümler (veya yantümceleştirmeler) çoğunlukla *ol-* fiilinin sıfat-fiil ekli biçimleriyle kimi zamansa isim-fiil ekli kullanımlarıyla biçim düzlemine çıkarak bu işlevi karşılayabilmektedir. Birbirinin yerine kullanılabilmesi, bu dil bilgisel birimleri birbirine yaklaştırmasına karşın birbirinden farklı özellikleri vardır. Farklılıkları, biçim bilgisel bakımdan çekim ve yapım (türetim) özellikleri ile kınımlarında ortaya çıkmaktadır. Örneğin Türkçede *i-* fiilinin yapımlık (türetimlik) her hangi bir örneği yokken *ol-* fiili türetmeye oldukça elverişlidir. (bk. 4.1.2.1. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden İsim Yapım Ekleri). Yine bu iki fiilin kınımları benzer olduğu gibi farklılık da gösterebilir. *Ol-* (< *bol-*) “başlama, dinamiklik”, *i-* (< *er-*) ise “durağanlık” bildirmektedir (Karabeyoğlu, 2007, s. 87). *Ol-* ve *i-* fiillerinin benzerlikleri ise işlevsel ve anlamsal özelliklerindedir. Anlam açısından *i-* ve *ol-* fiilleri Alibekiroğlu’na göre (2015, s. 200) “var olma bilgisi”ni taşıırken Baydar’a göre (2013, s. 64) “olmak” anlamında ortaklaşmaktadır. Bu anlam ortaklığı nedeniyle her iki fiil, Alibekiroğlu’na göre (2015, s. 200)

eşdeğerdir. “Bu eşdeğerlilik, birbirine paralel olma değil, birbirini tamamlama şeklinde bir eşdeğerliktir. (...) *i-* fiili içinde bulunulan zamandan (şimdiden) önceki durumların bildirilmesinde kullanılırken; *ol-* fiili içinde bulunulan zaman (şimdi) ve sonrasını bildirmek için kullanılır.” Ancak bu bağlamda söz konusu fiillerin işlevsel özelliklerinin ET’den bu yana benzer biçimde gelişim gösterdiğini, anlamsal özelliklerinin ise değiştiğini belirtmek gerekir. Çünkü “Eski Anadolu Türkçesinden başlayarak bir süreç dâhilinde tözsel varlığını yitirdiğini gözlemlediğimiz *{i-}* ekeylemi günümüz Türkiye Türkçesi kullanımlarında *Öğretmen i-di-Ø* tümcesinde görüldüğü gibi nadir duyulan eylemlerden biri olmuştur. Dolayısıyla, sesletilişi artık seçimlik olma sınırını aşmıştır.” (Sebzecioğlu-Şen, 2020, s. 1574). Tarihsel süreç içerisinde sessel biçimini ve anlamını yitiren *i-* fiili ve $+D^{\circ}r$ koşacı yine yerini, kimi dönüşümlerde isim-fiil ekli *ol-* fiiline bırakabilmektedir. Başka bir deyişle *i-* ve $+^{\circ}D^{\circ}r$ ekli isim yüklemine dönüşümlerinde (yantümceleştirilmesinde) bu iki dil bilgisel birimin yerini kimi zaman isim-fiil ekli *ol-* fiili doldurmaktadır. Bu dönüşüm sonucunda bağlı birleşik cümle yapısı, isim-fiil ekli *ol-* fiiliyle basit cümleye dönüşmektedir. Bu açıdan (2174) örneği incelenebilir.

(2174) Elli bir yaşında olmasına karşın oldukça dinç görünüyordu. (AÜ, P, s. 24)

(2174) örneği, *karşın* edatının kullanımıyla karşıt iki özelliğe vurgu yapmaktadır. Bu karşıtlıkta dile getirilen özellikler, olumlu ve olumsuz olmakla birlikte sıraları yer değiştirebilmektedir. Doğal olarak bu iki karşıt anlatım, iki cümleyi birbirine bağlayan bağlaçlar aracılığıyla da dışa vurulabilmektedir. Bu durumda bir düşüncenin karşıtını anlatan zıtlık bağlaçlarından yararlanılır ve bunlar “ama, fakat, ancak, lakin” bağlaçlarıdır. Bu durumda *ol-* isim-fiil ekli biçim, *i-* veya $+D^{\circ}r$ birimlerinden birinin dönüştürücüsü işlevini üstlenmektedir. Ancak işlevini üstlendiği dil bilgisel birim, ikinci düşüncenin yüklemiyle belirlenmektedir. Bu durumda yüklem şimdiki zaman veya geniş zaman ise $+D^{\circ}r$ ’ın, yüklem geçmiş zaman ise *i-* fiilinin dönüştürücüsü işlevini karşılamaktadır. Buna göre (2174) örneği iki zaman işaretleyicisine göre şöyle düşünülebilir.

[2174a] Elli bir yaşında[dır] ancak / ama / fakat oldukça dinç görünüyor.

Elli bir yaşında olmasına karşın oldukça dinç görünüyor.

[2174b] Elli bir yaşındaidi ancak / ama / fakat oldukça dinç görünüyordu.

Elli bir yaşında olmasına karşın oldukça dinç görünüyordu.

Birbirini destekleyen veya aralarında bir bağ kurulan düşüncelerde ise bu düşünceleri bağlayan “ve” bağlacının kullanımı düşünülebilir. Aslında bu tür kullanımlar, bir tercihtir. Ayrıca bağlaçlardan çok isim-fiil ekli biçimlerin kullanımıyla anlatımın daha akıcı bir hâl aldığı düşünülebilir. Buna göre “*Onlar bu kadar oburlardı ve bu [durum] keyif vericiydi*” gibi bir düşünce (1857)’deki gibi *ol-* isim-fiiliyle kurulabilir.

(1857) Anne kuş mama aramaya gittiğinde elinde bir parça yumurta sarısıyla yuvanın yanında bitiveriyordu. Onların bu kadar obur olmaları keyif vericiydi. (AK, MS, s. 44)

Örneklerde görüldüğü üzere dönüştürücü işlevini üstlendiği düşünülen biçim bilgisel yapı, “isim-fiil + iyelik eki (+yönelme durumu eki)” dizilişindedir. Ancak bu dizilişteki her biçimin de dönüştürücü işlevini karşılamadığı da açıktır. Az sayıda olmasına karşın kimi zaman *oluş* isim-fiilinin de bu işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Ancak burada da, yukarıdaki isim-fiil yapısıyla eşdeğer bir dizilişe ve anlama sahiptir. Bu yaklaşımla aşağıda verilen (846) ve (1962) karşılaştırılabilir.

(846) Başkası olsa bu kadar gülmezdik, ama arkadaşımızın aramızdaki en masum kişilerden birisi oluşu, (= *birisi idi ve bu [durum]*) bizi büsbütün azdırıyordu. (AB, BYS, s. 37)

(1962) “Onun sakat diye aşağılanması yanlış!”

“Ne yani, sakat değil mi?”

“İnsanın eksikliği, şanssızlığı başına kakılır mı?”

“Üstelik kız olması (= *kız[dır] ve bu [durum]*) onun hor görülmesini gerektirmez.” (AK, MS, s. 98)

Bu iki örnekte görüldüğü üzere *oluşu* ve *olması*, aynı biçim bilgisel ve söz dizimsel yapıdadır. Aralarındaki ayrım, yazarın üslup veya seçimlik tercihi olarak

değerlendirilebilir. Doğal olarak *oluşu* yerine *olması* (veya tam tersi) isim-fiilinin kullanımı, sözü edilen örneklerde herhangi bir farklılık yaratmayacaktır. Buradaki aynılık, yüklemdeki çekime bağlı olarak (846)'da *i-*, (1962)'de *+D°r*'ın yerini alan dönüştürücü işlevinde ortaklaşması sonucunu doğurmaktadır.

Yapılan çalışmalarda ve bu çalışmada elde edilen bulgular, *ol-* fiilinin işlevsel ve içerikli sözcük olarak biçim-söz dizimsel özellikler sergilediğini ortaya koymaktadır. Biçim-söz dizimsel özelliklerine göre *ol-* fiili, gerek yüklem olduğunda ve gerekse fiilimsi ekli biçimlerinde söz dizimini etkilemekte ve farklı cümle türlerini dönüştürebilmektedir. Bu dönüşümlerde *i-* veya *+D°r*'ın yerini alarak isim cümlelerini fiilimsi öbekleri hâline getirmekte ve bu yönüyle yükleme bağlamaktadır. Ki'li ve bağlı birleşik cümleleri basit cümleye dönüştürmesinin yanı sıra kimi zaman biçim bilgisini de değiştirerek eksiz (Ø / sıfır ekli) belirtme durumundaki nesneyi *+°* belirtme durumundaki nesneye çevirebilmektedir. Bu değişimler, çoğunlukla dolaylı aktarımlarda gerçekleşmektedir ve *ol-* fiili, çeşitli biçimleriyle bu dolaylamaların vazgeçilmez öğelerinden biri konumundadır.

4.4. Anlam Bilgisel Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

4.4.1. Çok Anlamlılık ve Anlam Alanı Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Bir gösterenin çok anlamlılık özelliği, aynı zamanda o gösterenin anlam alanını çevrelediğinden bu iki konuya değinmek gerekir. Çünkü *ol-* fiili, hem çok anlamlıdır ve bu özelliği onun anlam alanını oluşturmaktadır.

Çok anlamlılık (polysemy), “bir gösterenin birçok gösterilen belirtme özelliği” (Vardar, 2007, 62; Kıran, 2013, s. 296), “bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 77; Karaağaç, 2013, s. 250), “bir sözcük biçiminin iki veya daha fazla anlamla ilişkilendirilen görüngü” (Falkum – Vicente, 2015, s. 1) biçimlerinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi çok anlamlılık için yapılan tanımlarda bir uzlaşma vardır. Doğal dillerde bir gösterenin birden fazla gösterilene sahip olması, yani çok anlamlılık sık görülen bir durumdur ve farklı bilimlerin inceleme alanı içinde yer almaktadır. Örneğin “birleşimsel bir anlam kuramında çok anlamlı sözcükler nasıl değerlendirilmelidir, iletişim sırasında bir sözcüğün yeni anlamı nasıl ortaya çıkabilir, dinleyiciler, belirli bir kullanım ortamında, çoğunlukla çaba

sarf etmeksizin içerik açısından uygun anlama nasıl ulaşabilirler?” (Falkum – Vicente, 2015, s. 1) soruları, dil bilimcilerin, felsefecilerin ve psikologların yanıtlamaya çalıştıkları sorulardandır. Bildirişim, genel olarak söz ve anlam üzerine kurulduğuna göre, çok anlamlılık yapısalcı bakış açısıyla gösteren ve gösterilenden oluşan iki ögeli bir sistemdir. Buna göre sözcüklerin sesletimi veya yazımı gösteren, anlamı ise gösterilenle ilgilidir. Dolayısıyla çok anlamlılık, Saussure’deki *dil*, Chomsky’deki *edinç* kavramlarıyla karşılık bulmaktadır. Konuşucunun gösterilen için hangi göstereni kullandığı ise bireyin dil kullanımına bağlı olduğundan *söz* ve *edim* ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yani dil kullanıcısı, kendinde var olan bilişsel özelliklerine bağlı olarak gösteren ve gösterilenleri yine kendilerinde var olan sözlükçelerine depolayarak gereksinim duyduklarında oradan seçmekte ve bildirişim durumunda kullanabilmektedir. Çünkü hiçbir dil kullanıcısı, bildirişim durumunda, zorluk çekmediği sürece dilin sözlüğüne başvurmaz. Bu düşünce “çok anlamlı bir ifadenin tüm farklı anlamlarının zihinsel sözlükte temsil edildiğini savunmaktadır. Yani, çok anlamlı bir sözcüğün her anlamı için farklı bir sembol vardır.” (Falkum – Vicente, 2015, s. 3). Böylece dil kullanıcılarının, soyut olan anlamları, belirli sembollerle somutlaştırdığı söylenebilir. Ayrıca dil ve dil kullanıcılarının, her bir gösterilen için ayrı gösterenler türetmek yerine dilde var olan gösterenlere farklı anlamlar yükleyerek çok anlamlı ögeler oluşturduğu düşünülebilir.

Doğal dillerde çok anlamlı ögeler, çoğunlukla sıklıkla ilgilidir. Yani sık kullanılan sözcükler, işlev ve anlam bakımından birbirine yakın olan diğer sözcüklerle benzeşmekte ve onların anlam ve işlev özelliklerine bürünebilmektedir. Elbette bu benzeşme dilin değişik dönemlerinde ve düzlemlerinde gerçekleşmiştir. Örneğin *ol-* ve *bulun-* fiillerinin anlamsal yakınlığı bilinmektedir. Bu yakınlık iki fiili, işlevsel olarak da yaklaştırmakta ve kimi dönüşümlerde *ol-* ve *bulun-* fiilleri birbirinin yerini alabilmektedir (bk. 4.3. *ol-* Fiilinin Biçim-Söz Dizimsel Özellikleri). Ayrıca yine bu yakınlık aracılığıyla, *ol-* ve *bulun-* fiilleri, kimi birleşik çekimlerde (*-m°ş ol-* / *-m°ş bulun-*) birbirine alternatif olmaktadır. Bu da göstermektedir ki çok anlamlılık, yalnızca içerikli sözcüklerle (content word) değil, aynı zamanda işlevsel sözcüklerle de (function word) ilgilidir. Ancak buna karşın çok anlamlılığın, çoğunlukla sözlüksel düzeydeki içerikli sözcükler bakımından değerlendirildiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.

Sözlüksel anlam bilimi kapsamındaki içerikli sözcüklerin çok anlamlılığının belirlenmesinde uygulanacak bir ölçüt “sözlük bilimcinin sözcüklerin tarihsel türetimlerine ilişkin bilgisidir.” (Lyons, 1995, s. 550), yani köken bilgisidir. Sözlük birimlerin kökeninin bilinmesi, kimi zaman çok anlamlılık ile eşadlılık arasında bir ayrım yapmaya yardımcı olabilir. Ancak bu bilgi, yalnızca sözcüklerin kökenini bilenler için geçerli görünmektedir. Çünkü anadil kullanıcıları, kullandıkları sözcüklerin kökenlerinden habersizdir ve sözcükleri yorumlamaları da yine tarihsel türetimler hakkındaki herhangi bir bilgiye bağlı değildir. Lyons’a göre (1995, s. 551) çok anlamlılık için kullanılabilecek temel ölçüt, “anlam ilişkileridir (...) ve aslında eşzamanlı olarak ilgili tek etkenin bu olduğu tartışılabilir.” Anlam ilişkileri, pek çok sözcüğün temel ve yan anlam kazanması için geçerli olabilir. Ancak kimi sözcükler vardır ki anlamları arasındaki ilişkiler ya oldukça zayıftır ya da aralarında hiçbir bağlantı yoktur. Örneğin Türkçedeki *ayak* sözcüğünün organ adı olmasıyla bir nesnenin yerle temas ettiği destek olması arasında anlamsal ilişkiden söz edilebilir. Bununla birlikte *dur-* fiilinin “dinmek, kesilmek” ile “varlığını sürdürmek” arasındaki anlam ilişkisi bütünüyle zayıftır. Çünkü her iki anlam, tamamen birbirine karşıtlık içindedir. Buna karşın her iki anlam da *dur-* fiilinin anlam alanı içinde yer almaktadır. Dolayısıyla anlam ilişkileri de, sözcüklerin çok anlamlılığı noktasında tümüyle belirleyici değildir. Sözcüklerin çok anlamlılığının belirlenmesi, onları belirli bir bağlam içinde kullanmayla olasıdır. Çünkü dilin söz varlığını oluşturan sözcükler, sözlükteki madde başları gibi birbirinden kopuk değildir, aksine birbiriyle bağlantısı vardır. Bu bağlantı kimi zaman sözcüklerin içerikleriyle kimi zamansa söz dizimsel özellikleriyle ilintilidir. Örneğin “(zaman) geçmek, tamamlanmak” anlamında *ol-* ve *geç-* fiilleri, içerikleri bakımından ortaklaşan anlam ilişkisine sahip görünmektedir. Zamanın (time) akıp giden bir kavram olması, *geç-* fiiliyle arasındaki bağı açıklamaktadır. *Ol-* fiili de bu anlam ilişkisine katılarak *geç-* fiiliyle aynı anlam alanını paylaşmış görünmektedir. Ancak *ol-* ve *geç-* fiillerinin yakınlığı, yalnızca bununla sınırlı değildir ve söz dizimsel bir yapılanmada da birbirine yaklaşmaktadır. “(birinin) yerini almak” anlamında hem *yerine geç-* hem de *yerinde ol-* yapıları birbirine benzer özellikler sergilemektedir. Ancak ne olursa olsun bir sözcüğün işlevi ve anlamı, onu bir dizge içine yerleştirmekle ve diğer sözcüklerle ilişkilerini bütün olarak değerlendirmekle gerçekleşebilir. Çünkü hiçbir sözcüğün –kalıp yapılarıdaki kullanımları dışında

bırakıldığında- tek başına belli bir değeri yoktur. Değeri, ancak diğer öğelerle ilişkileri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Anlam alanı / anlamsal alan (semantic field) ise kaynaklarda farklı terimlerle ve farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. “Trier’le başlayan bu görüş; *alan kuramı, dilsel alan, sözcük alanı, sözlük alanı, sözlüksel alan, anlam alanı, kavramsal alan* ve *kavram alanı* olarak adlandırılmıştır. Bu kadar farklı adlandırmaların olmasında bu terimlerin Trier’in eserinde sık geçmesinin ve her tercüme edenin veya bu alanda çalışanın kuramı kendisine göre yorumlamasının rolü büyüktür.” (Karçığa, 2015, s. 102). Karaağaç (2013, s. 119) anlam alanını “söz, söz öbeği ve cümle gibi bir dil biriminin gerçek ve öğretilme anlamlarının oluşturduğu alan” olarak tanımlamaktadır. Kıran (2013, s. 307) “bir metinde birçok kez kullanılan aynı sözcüğün almış olduğu anlamların tümüne o sözcüğün anlamsal alanı denir.” tanımını yapmaktadır. Buraya kadar verilen tanımlarda ve terim kullanımlarında bir farklılık yoktur. Ancak başka kaynaklarda farklı değerlendirmeler söz konusudur. Bu değerlendirmelerde anlam alanı, özellikle kavram alanıyla eşdeğer tutulmuştur. Örneğin Korkmaz (2007, s. 18) anlam alanını “zihinde aynı veya birbirine yakın kavramlar oluşturan kelimelerin meydana getirdikleri ortak alan” olarak tanımlamıştır. Benzer biçimde Toklu da (2018, s. 141) kavram alanı üst başlığı altında ele aldığı anlam alanı için “anlamca akraba, anlam yönünden birbirleri ile ilişkili sözcüklerden oluşur. Sözvarlığının anlam ilişkisi ve yakınlığına göre bir kesitidir.” demektedir. Arslan Erol’a (2014, s. 23) göre “anlam alanı, aynı kavram alanına giren kelimelerin seslere dökülmüş ifadelerinin oluşturduğu bütün olarak da tanımlanabilir. Bu yüzden de bugün kavram alanı ve anlam alanı terimleri çok sık şekilde birbirinin yerine kullanılmaktadır.” Hatta “birçok araştırmacı anlamsal alan terimini kavramsal ya da sözlüksel alan terimiyle özdeş tutmaktadır.” (Vardar, 2007, s. 22). Görüldüğü üzere kaynaklarda özellikle anlam alanı ile kavram alanı terimleri iç içe girmekte ve bu durum da terim karmaşasını beraberinde getirmektedir. Hâlbuki kavram alanı ile anlam alanı terimleri birbirinden farklıdır. Kavram alanı, bir üst basamak olarak aynı veya benzer içeriklere sahip sözcüklerin anlam ilişkileri bütünüdür. Anlamsal alan ise bir içerikli ögenin bütün kullanımlarının toplamıdır. Başka bir deyişle “bir sözcüğün anlam alanının incelenmesi, bu sözcüğün tüm kullanımlarının irdelenmesi ve anlam değişikliklerini ortaya çıkaran durumların gözden geçirilmesi demektir. Sözcüklerin anlam alanları incelendiğinde çok

anamlılık ortaya çıkmaktadır.” (Bayraktar, 2014, s. 189). Yani içerikli bir ögenin anlam alanı aynı zamanda onun çokanamlılığı anlamına gelmektedir. Bu çalışmada, taranan metinlerden hareketle *ol-* fiilinin anlam alanı ve dolayısıyla çokanamlılığı betimlenmiştir.

Ol- fiili, yalnızca dil bilgisi ve dil biliminin değil, aynı zamanda felsefenin de ele aldığı bir fiildir. Hatta denebilir ki felsefede *ol-*⁵⁰ fiili, diğer fiillerden ayrı bir yere konulmuş ve *varlık / var olma* ile bir tutulmuştur. Çünkü *varlık*, felsefenin temel kavramlarından biri olma özelliği taşımaktadır. Foucault (2001, s. 150) “bu sadeliği korumuş olan bir tek *olmak* fiili vardır. Dilin bütün özü, bu kendine özgü kelimedede toplanmaktadır. O olmasaydı, her şey sessiz kalırdı ve insanlar, tıpkı hayvanlar gibi, seslerini ne kadar kullanırlarsa kullansınlar, ormandaki çığlıkları asla dilin büyük zincirini meydana getiremezdi.” diyerek *ol-* fiilinin insanlık için son derece önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Bu görüşe göre *ol-* fiili, dilin temelidir ve dildeki diğer ögeler *ol-* fiilinin sayesinde vardır. Foucault (2001, s. 185) bu düşüncesini “dilini ancak önerme (cümle) sayesinde olabildiği görüldü: *olmak* fiilinin hiç değilse örtülü varlığı ve izin verdiği yüklem ilişkisi olmaksızın, karşımızdaki şey dil değil de, diğerleri gibi işaretler olacaktır.” sözleriyle dile getirmektedir. Özalan’ın (2017, s. 110) aktardığına göre Fichte de *ol-* fiilinin, dilin en temel ögelerinden biri olduğunu “olduğu gibi kalan bir şey algılanamaz; ama biz bütün değişimi kalıcı bir şeye bağlamak zorundayız, yani süregelen bir dayanağa, ama bu dayanak yalnızca hayal gücünün bir ürünüdür. Bu dayanağa *olmak* ya da *vardır* uygulanmıştır. Zekâmızın hiçbir eylemi böyle bir dayanak olmadan mümkün olamaz ve o şey adlandırılmazsa dil mümkün olmaz. Bu nedenle *olmak* kelimesi, gelişmeye başlayan bir dilde hemen ortaya çıkar.” sözleriyle anlatmaktadır. Özalan (2017, s. 113) dilsel bir yaklaşımla değerlendirdiği varlık kavramının anlamlı ögelerle, mahiyet⁵¹ kavramının ise biçim birimlerle dile getirildiğini belirtmektedir. Özalan (2017, s. 116-117) değerlendirmesinde *er-*, *bol-*, *tur-* fiillerinin (tarihî ve çağdaş Türk dil ve

⁵⁰ Buradaki Türkçe *ol-* fiili yalnızca biçimsel yönüyle seçimlik bir özellik taşımaktadır. Çünkü Türkçede *var olma* içeriğine sahip olan bu fiil, “Yunancada *on*, Latince *esse*, Fransızca *etre*, İngilizcede *being*, Almancada *sein* biçimlerindedir.” (Ülken, 1968, s. 104). Dolayısıyla felsefe alanındaki düşünceler, dillerdeki bu fiiller üzerinden dile getirilmiştir.

⁵¹ Özalan’da (2017, s. 113) varlık, bir şeyin varlığını bildirme işi, mahiyet ise bir şeyin niteliğini belirtme işi olarak tanımlanmıştır.

lehçelerindeki ses bilgisel varyantlarıyla) asıl fiil olduğunda “var olmak, mevcut olmak” anlamlarında *varlık*, yardımcı fiil olduğunda ise *mahiyet* bildirme işlevini karşıladığı sonucuna varmıştır. Aslında Türkçede sözü edilen bu fiillerden *ol-* (< ET *bol-*) ve *dur-* (< ET *tur-*) asıl ve yardımcı fiil olarak ikili işleve sahiptir. Çünkü Türkçede *i-* (< ET *er-*) bütünüyle dil bilgiselleşmiş ve anlamsal özelliğini yitirmiştir. Bu yönüyle Türkçedeki *i-* yalnızca nesnenin mahiyetini belirten bir biçim birim gibidir. Türkçede *ol-* fiilinin de –belirli kullanımlar dışında- tek başına varlık bildirme özelliği yoktur ve *var ol-* birleşimiyle bu işlevi karşılar bir görünüm sergilemektedir. Böylece Türkçede *ol-*, işlev yönüyle *i-* fiiline benzer bir kullanım olanağı sunmaktadır. Bu görüş, Türkçe için *ol-* fiilinin anlam alanından yalnızca biridir, ancak fiilin öntür (proto-type) özelliği bakımından dikkate değerdir.

Drevnetyurkskiy Slovar’da (1969) ET’deki *bol-* fiili için “1. ol-, başa gel-, vuku bul-, yerine gel-. 2. var ol-, mevcut ol-, bulun-, ol-. 3. (zaman için) geç-, geçmiş ol-. 4. ol-, bir şey ol-, yapıl-. 5. –a, -ı, -u, -p, -galı gerundium eklerinden ve -sa (şart) ekinden sonra kullanıldığında olabilirlik, imkân bildiren yardımcı fiil görevinde. 6. şimdiki ve gelecek zaman partisip ekleriyle birlikte kullanıldığında mecburiyet ve niyet bildiren yardımcı fiil görevinde. 7. dat., lok., abl. eki alan bir kelimedenden sonra -p gerundium ekiyle birlikte kullanıldığında herhangi bir şeyin sebebini bildiren yardımcı fiil görevinde.” (Şahin, 2018, s. 158) kullanımları verilmiştir. *bol-* bu kullanımların kimisinde asıl kimisinde ise yardımcı fiil işlevindedir.

Erdem Uçar (2016, s. 128-136) Çağ. T.nde *bol-* fiilinin asıl fiil olarak yirmi bir anlamı olduğu tespit etmiştir: “1. meydana gelmek, ortaya çıkmak, oluşmak, varlık kazanmak, var olmak. 2. gerçekleşmek, yapılmak. 3. bir şeyden yapılmak. 4. bir olayla karşılaşmak, başına bir şey gelmek. 5. bir yerde doğmuş olmak, kökü bir yere dayanmak. 6. bir yerde ikâmet etmek, belli bir süre yaşamak, bulunmak, bir yere yerleşmek. 7. herhangi bir yerde bulunmak, herhangi bir ortamda bulunmak, yer almak, herhangi bir ortama katılmak. 8. (insan dışı varlıklar için) herhangi bir yerde bulunmak, yer almak. 9. belli bir zamana ulaşmak, yaklaşmak. 10. belli bir zaman geçmek, tamamlanmak, sürmek. 11. uygun düşmek, yerinde görülmek, yerinde olmak. 12. bir şeyi elde etmek, edinmek, bir şeye sahip olmak, ulaşmak, erişmek. 13. bir şey mülkiyetine geçmek. 14. mensup olmak, ait olmak. 15. yetişmek, bitmek. 16. ‘tahmin, ihtimal’ ifade

etmek. **17.** doğmak, dünyaya gelmek. **18.** yol açmak, sağlamak, sebep olmak, kaynaklanmak. **19.** ‘imkânsızlık ifade etmek’. **20.** ‘ne’ soru kelimesiyle birlikte ‘değeri yok, önemi yok, sözü mü olur’ anlamını ifade etmek. **21.** ‘ne’ soru kelimesiyle birlikte olayın ortaya çıkış sebebini sormak.”

Turan (1999, s. 267) EAT’de *ol-* fiilinin, ibare ve terkiplerdeki kullanımlarına dayanarak on dört anlamı olduğunu belirlemiştir. “**1.** bir hâle gir-, bir hâl üzere bulun-. **2.** neş’et et-, sebebine dayan-, kaynaklan-. **3.** mevcut ol-, bulun-. **4.** vuku bul-, vaki ol-. **5.** teşekkül et-, vücuda gel-. **6.** hazır ol-, huzurda bulun-. **7.** mümkün ol-, imkân dâhilinde bulun-. **8.** imal edil-, yapıl-. **9.** yaratıl-. **10.** dönüş-, hususiyetini kazan-. **11.** geç- (zaman) arkada kal-. **12.** icra edil-. **13.** sür-, devam et-. **14.** yolunu tut-, usulünü takib et-.”

TS’de (2011) *ol-* fiilinin asıl, yardımcı ve işlevsel fiil olarak kullanıldığında ortaya çıkan içerikleri için yirmi beş alt anlam belirlenmiştir: “**1.** meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak. **2.** gerçekleşmek veya yapılmak. **3.** bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak. **4.** bir şeyi elde etmek, edinmek. **5.** bir durumdan başka bir duruma geçmek. **6.** herhangi bir durumda bulunmak. **7.** uygun düşmek, yerinde görülmek. **8.** yetişmek, olgunlaşmak. **9.** hazırlanmak, hazır duruma gelmek. **10.** bulunmak. **11.** geçmek, tamamlanmak. **12.** sürdürmek, yürütmek. **13.** bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak, mensup olmak. **14.** yaklaşmak, gelip çatmak. **15.** bir şey, birinin mülkiyetine geçmek. **16.** ek fiilin geniş zamanı olan –dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz. **17.** sarhoş olmak. **18.** uymak, tam gelmek. **19.** yitirmek, elinden kaçırmak. **20.** bir yerde doğmuş, yaşamış olmak. **21.** bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek. **22.** yol açmak. **23.** bir ad veya sıfatın belirttiği durumu almak. **24.** sıfat-fiil eki almış kelimelerle birlikte başlama, bitirme vb. bildiren fiilleri oluşturur. **25.** hastalığa yakalanmak, tutulmak.”

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere *ol-* (< ET *bol-*) fiili, Türk dilinin her dönem ve sahasında çok anlamlı bir fiil olma özelliği taşımaktadır. *Ol-* fiilinin kimi anlamları, ET’den Türkçeye kadar süregelirken kimi anlamları, dilin tarihsel süreci içerisindeki gereksinimler sonucunda ortaya çıkmıştır. Yine de *ol-* fiiline sonradan yüklenen anlamların belki de Türk dilinin tarihî dönemlerinde olduğu, ancak yazı diline yansımadağı düşünülebilir. Çünkü Türk dilinin tarihsel dönemleri üzerine yapılan incelemeler, yalnızca yazılı eserler aracılığıyla elde edilmektedir. Buna karşın *ol-* fiilinin anlam alanını oluşturan pek çok içeriğin

Türk dilinin neredeyse bütün dönem ve sahalarında bulunduğu görülmektedir. Hatta kimi içerik, aynı söz dizimsel olanaklarla Türkçeye kadar uzanmaktadır. Örneğin Çağ. T.ndeki kullanımları arasında sıralanan “‘ne’ soru sözcüğüyle birlikte olayın ortaya çıkış sebebini sormak” anlamı, Türkçede de hâlâ aynı söz dizimsel yollarla sağlanmaktadır. Ancak Çağ. T.ndeki *ne boldı* ile Türkçedeki *ne oldu* kullanımları, -farklı duygu durumlarını yansıttığı kullanımlar dışında- “meydana gelmek, gerçekleşmek” anlamı altında değerlendirilebilir. Aksi hâlde Türkçedeki *nasıl oldu*, *ne zaman oldu* vb. soru yollu söz dizimsel birlikteliklerin de ayrı bir anlamı karşılaması söz konusu olacaktır. Bütün bu bilgiler doğrultusunda *ol-* fiilinin çok anlamlılığı ve buna bağlı olarak anlam alanı⁵², anlamsal sıklığa bakılmaksızın şöyle sıralanabilir:

1. var olmak, mevcut olmak, bulunmak:

- (14) İlişki *olmadığında* ben sevdiğimin ruhuna ulaşamıyorum, onunla kaynaşıp tek bir varlık haline dönüşemiyorum, ilişki *olduğunda* ortak hafızanın lekelerinden sevgimi, kendimi, sevdiğimi koruyamıyorum. (AA, İBY, s. 10)
- (820) Günümüzdeki ölüm tehlikeli sirk numaralarında bile, o günlerin kalıntıları *olduğunu* söyleyenler var. (AB, BYS, s. 28)
- (2685) “Sen de tutmuş, bizi ilgilendirmeyen sorunlarla uğraşıyorsun. Bu sorunlar, biz buraya gelmeden önce de vardı, gittikten sonra da *olacak*.” (AÜ, P, s. 150)

2. meydana gelmek, gerçekleşmek, vuku bulmak, yaşanmak:

- (61) On iki yaşındayken bir pazar akşamı boş bir tramvayın arka sahanlığında yapayalnız hayaller kurarken, “on yıl sonra ne *olacak* acaba” diye düşündüğümü hatırlıyorum, [...] (AA, İBY, s. 26)
- (1951) Yolda, tam Sevgi gibilerin başına gelecek şey *oldu*, kocaman bir köpek Sevgi’yi çok sevdiği için ardına takıldı. (AK, MS, s. 93)

⁵² Bu çalışmada *ol-* fiilinin çok anlamlılığı ve anlam alanı, asıl fiil olduğu kullanımlar üzerinden ele alınmıştır. Ancak kimi durumlarda fiilin yardımcı fiil olduğu ve bu yönüyle anlamsal katkı sağladığı kullanımlara da değinilmiştir.

(2112) Belki böylece insanlar akıllanır, belki zalimlikten vazgeçerler, belki böylece daha az ölüm olur, belki daha az acı çekilir. (AÜ, P, s. 12)

3. gerçekleşmek ve / veya yapılmak: *ol-* fiili, kimi örneklerde her iki anlama gelecek biçimde kullanılmakla birlikte kimi zaman yalnızca “gerçekleşmek” veya yalnızca “yapılmak” anlamlarını karşılayabilmektedir. Bu durum, *ol-* fiilinin yüklem olduğu cümlelerde biçim düzleminde yer alan özneye bağlıdır. Örneğin *ol-* fiili (668)’de “gerçekleşmek, yapılmak”, (697)’de “yapılmak”, (906)’da “gerçekleşmek” anlamlarına gelmektedir.

(668) 1. OYUNCU —İlk karşılaşmamıza kadar aylarca çalıştık. Kurbanlık koç gibi beslendik. Ne yapacağımızı ve ne düşüneceğimizi papağan gibi ezberledik. Karşılaşma, karşı takımın sahasında olacaktı... (TÖ, DY, s. 126)

(697) Sonunda sütunlar dikildi. Oynamaz, yıkılmaz hale getirildi. Kubbe, 28 metre çapında olacaktı. (TÖ, BMS, s. 149-150)

(906) “Önceden depremi bilen bir alet icat etseler... Saat kaçta, ne şiddette olacağını bir bilsek...” (AB, BYS, s. 56)

4. bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak: *ol-* fiili, bu anlamı karşıladığı bütün kullanımlarda yardımcı fiil işlevindedir. Çünkü *olunan / kazanılan* özellik, kendinden önce gelen ve fiille birliktelik kuran isim veya isimliktir. *Ol-* fiilinin bu anlamda kullanımı, OZ ve KZ noktaları arasında ilgi çekici bir görünüm sergilemektedir. Özellikle *ol-* fiilinin basit geçmiş zaman çekiminde OZ noktası, geçmişe yerleşse de olayın kendisi veya etkileri KZ noktasını da içine alan bir zaman aralığına gönderim sağlamaktadır.

(1761) Çocukluk böyle bir ruh haline izin verir, “Oldum” demeniz yeter. Astronot oldum, pilot oldum, doktor oldum... Ama bunların içinde “şair oldum” diyenine az rastlanır. (YK, DÖT, s. 49)

(1901) Artık inek olan buzağısına Sarıışık adını vermiş ve derslerini hayvanlarına anlatmaz olmuştu. (AK, MS, s. 66)

(2129) Doğrusu, bu durum Esra’nın da işine gelmiş, Kemal gibi uyum içinde çalışacağı, daha doğrusu, işine hiç karışmayacak eski bir

arkadaşının kazı yetkilisi **olmasını** büyük bir memnuniyetle karşılamıştı. (AÜ, P, s. 15)

5. (bir şeye) sahip olmak, (bir şeyi) elde etmek, edinmek, ulaşmak: *ol-* fiilinin asıl fiil olarak bu anlamı karşılamasında, *sahip ol-* birleşik fiil yapısının etkin olduğu düşünülebilir. Bu birleşik fiilde *ol-*, yardımcı fiilken zaman içerisinde isim ögesini kendi içeriğiyle birleştirmiş ve bunun sonucunda asıl fiil olarak bu anlamı karşılamış olabilir. Ancak Türkçede hem *sahip ol-* hem de yalnızca *ol-* ile bu anlamların karşılanması, yani ikili kullanım, bu ikisi arasındaki ilişkinin sürdüğünü ya da *ol-* fiilinin *sahip ol-*'tan bağımsız, sözü edilen içeriği barındırdığı söylenebilir. Ayrıca *ol-* fiili, bu anlam özelliğini söz dizimsel olarak iyelik ekleriyle dizimlilik göstererek karşılamaktadır.

- (369) İskemlem **olmadığı** için, masanın çekmecelerinden birini, dikine yere koyup kendime bir çalışma iskemlesi yapmıştım. (AA, İBY, s. 120)
- (1932) Hafta sonunda babam geldiğinde ondan para alıp kendime kitap almayı düşünürdüm. Bir çocuk romanı ya da öykü kitabı. Hiç öyle bir kitabım **olmamıştı** o güne kadar. (AK, MS, s. 84-85)
- (2896) Kilisenin papazı Kirkor, şimdiki Göven köyü civarında geniş toprakları **olan** Ohannes Ağa ile bakırcı ustası Garo da onlardandı, işte bu üç adam Fransızların çekilmesinden bir hafta sonra hunharca öldürüldü. Papaz Kirkor, şimdi cami olan kilisenin çan kulesinden aşağıya atıldı. (AÜ, P, s. 206)

6. bir durumdan başka bir duruma geçmek, hâlini almak: *ol-* fiili, bu anlamıyla devingen bir özelliğe sahiptir. Yine bu anlamda *ol-* fiili, OZ bakımından çoğunlukla geçmişteki bir noktaya yerleşmektedir. Ancak OZ'nin farklı zaman noktalarında yer alması da olasıdır. *Ol-* fiili bu anlamıyla olayın başlangıç noktasına odak sağlamakta ve OZ, nereye yerleşirse yerleşsin, eylemin gerçekleşmesinden bitene kadar kendi içinde bir süreklilik barındırmaktadır.

- (208) Çok katı, bencil, çıkarıcı, zengin bir işadamı, hayatında karısından, çocuğundan ve parasından başka hiçbir şeyi sevmeden yaşarken bir gün bir kaza geçirir, başına çarpan bir vinç onun bütün beyin salgılarını değiştirir. Mutlu ve iyiliksever bir adam **olur**. (AA, İBY, s. 72)

(819) Hazreti İsa'dan sonra Romalıların Hristiyanları ızgara yapması, kara mizahın konusu oldu. (AB, BYS, s. 27)

(1416) Yoksa dökülen saçlardan
kalan boşluk
sadece yitik izleri olacak
hayatımızın... (AB, YÖBŞV, s. 99)

7. herhangi bir durumda bulunmak: *ol-* fiili, bu anlamıyla kullanıldığında durağan bir fiil görünümündedir. Bu yönüyle *ol-*, gerek yüklem olduğu gerekse doğrudan anlatımları dolayladığı durumlarda *i-* fiili ve $+D^{\circ}r$ koşacına koşut bir işlevi karşılamaktadır.

(1460) Biriken bir hüznün oluyor yitik aşk
Çekingen bir çağrı (AB, YÖBŞV, s. 169)

(1640) İşte tam o anda, sanki yerdeki bir delikten çıkmışçasına, nereden geldiği belli olmayan bir adamın bana doğru yürüdüğünü fark ettim. Gelenin olduğunu biliyordum: (YK, DÖT, s. 30)

(2538) Şarkılar bitince kalabalık, kral ve kraliçenin önünde eğilerek saygılarını sunduktan sonra dağıldı. Tapınağı en son terk edenlerse kral ve kraliçe oldu. (AÜ, P, s. 111)

8. uygun düşmek, yerinde görülmek: *ol-* fiili bu anlamda kullanıldığında, mantıksal olarak konuşucunun kişisel görüşünü yansıttığı için biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan eşitlik durumu eki $+CA$ ile eş dizimlilik göstermektedir.

(595) 3. HASTA —Kalk. Ben de olsam böyle ölürüm. Al sana para.
(*Cüzdanını 2.'nin yatağına atar.*) Benim bildiğim, insan öyle yaşamalı ki sonunda öldüğüne değmeli. Kalk, çabuk ol.

2. HASTA —Sen delirdin mi? Bu gece olmaz. (TÖ, H, s. 82)

(786) Bir gün kuaföre gittiğinde soruyor: “Saçım kesilecek... Gömleğimin yakasını açayım mı?” Kuaför rica ediyor:

“Açın... Ama şapkanızı çıkarmasanız da olur.” (AB, BYS, s. 15)

(3139) Yanıt vermek yerine doğruldum, ellerime yaslanarak yataktan çıktım.

‘Kalkman doğru olmaz,’ diyordu albay. (AÜ, P, s. 270-271)

9. yetişmek, olgunlaşmak: Bu anlam için *ol-* fiilinin kullanımı, oldukça sınırlıdır ve örneklerde de görüldüğü üzere taranan eserlerden yalnızca birinde bulunmaktadır. Bunun nedeni, “yetişmek, olgunlaşmak” anlamında yine *ol-* fiilinden türetilen *olgun* sözlük biriminin oldukça sık kullanımıdır.

(1849) Zaman bu zeytinleri, iyece olduracak, tat verecek ve evin sevilen besinlerinden biri haline getirecekti. (AK, MS, s. 40)

(1861) Yavrular inanılmayacak bir hızla büyüyüp, düşe kalka uçmaya başladılar, zeytinler olup da duvardan indirilene kadar da orayı yuva bildiler. (AK, MS, s. 46)

(1864) “Zeytinler oldu” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)

10. (bir yerde) bulunmak: *ol-* fiilinin bu anlamı için somut bir yerin / mekânın bulunması gerekir. Bu nedenle “(bir yerde) bulunmak” anlamlı *ol-* fiili için birincil önemdeki tamlayıcı, +DA ekli bulunma durumudur. *Ol-* fiilinin bu anlamı için bulunma durumu ekinin fiilden önce gelmesi beklenir. Ancak söz dizimsel olarak birbirinden ayrılmayan bir yapılaşma içinde sıfat-fiil ekli *ol-* fiilinin bulunma durumu eki almış *yer* sözcüğüyle dizilimlerinde de bu anlam vardır. *Ol-* fiilinin kendinden sonra gelen *yerde* sözcüğüyle dizilimi, bu açıdan ilgi çekicidir.

(480) UZMAN —Konu önemlidir. Hımmmm. Önemli olmasa zaten ben burada olmazdım. (TÖ, AŞG, s. 13)

(1830) Sütlaç alaylı alaylı bakıyor ona. Hayvan olduğu yerde pusuyor. (AK, MS, s. 31)

(2590) Bu kentte önemli bir kütüphane olduğunu, gerek Hattuşas’ta çıkan Hitit tabletlerinden, gerekse Ninova’da yapılan kazılarda elde edilen Asur kaynaklarından öğrenmişti. (AÜ, P, s. 126)

11. geçmek, tamamlanmak: *ol-* fiili bu anlamıyla ulaşılan zaman süresiyle ilişkilidir ve bu anlamıyla bağlantılı olarak en az bir zarf tümlecini almaktadır. *Ol-* fiili, bu anlamıyla iki farklı söz diziminin kurucu ögesi durumundadır. İlkinde OZ’ye kadar geçen süre (*üç gün, beş ay, yedi yıl vb.*) biçim düzleminde yer aldığı *ol-* fiili düzenli olarak –All ekli zarf-fiilli tamlayıcıyla eş dizimlidir. Bu durumda *ol-* fiili iki zarf tümlecisiyle söz dizimsel bir ilişki kurmaktadır. –All ekli

zarf tümleci, GZ noktasının başlangıcını, ikinci zarf tümleci ise GZ ile OZ arasında geçen süreyi işaretlemektedir. Bu dizilim, *ol-* fiilinin “geçmek, tamamlanmak” anlamını karşıladığı durumlar için daha sık bir görünüm sergilemektedir. İkinci dizilimde ise *ol-* fiili, bir zarf tümlecini almaktadır. Bu zarf tümleci, belirsiz bir sürenin geçtiğini gösteren *epey*, *çok*, *yıl* vb. sözlük birimlerden oluşmaktadır.

- (585) 2. HASTA —Ben ne kadar oluyor bakayım hasta olalı, beş yıl. Beş yıldır elime kadın eli değmedi. (TÖ, H, s. 78)
- (1516) Evleneli üç yıl oluyor. (YK, DÖT, s. 9)
- (2458) “Artık kalksak mı?” dedi güçlkle denetlediği bir sesle. “Vakit geç oldu.” (AÜ, P, s. 95)

12. (*zaman, saat vb.*) yaklaşmak, gelip çatmak: *ol-* fiilinin bu anlamı karşıladığı durumlarda özne konumundaki isim veya isimlikle art arda bir dizilim sergilemektedir. Böylece *odaklanan / vurgulanmak istenen* özne ile yüklem konumundaki *ol-* fiili arasında oldukça sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

- (1093) Napolyon zamanında bile şiddetli kış olunca, Paris yakınlarına kadar kurtlar inerdi. (AB, BYS, s. 120)
- (1906) Sevgi, uyandığında akşam olmuş, yemek saati geçmişti. Bunu gökyüzündeki ayın yerinden çıkardı. (AK, MS, s. 71)
- (3121) Gün doğdu, öğle oldu, ikindi oldu; yüze yakın insan dağı taşı karış karış aradık ama ne bir ize, ne bir işarete rastlayabildik. (AÜ, P, s. 266)

13. (*bir şey, birinin*) mülkiyetine geçmek: Bu anlamdaki *ol-* fiili düzenli olarak kendinden önce gelen $+^{\circ}n$ / $+n^{\circ}n$ ekli ilgi (tamlayan) durumu ekli tamlayıcıyla eş dizimlidir (bk. 4.2.1.1.7. $+^{\circ}n$ / $+n^{\circ}n$ Ekli Tamlayıcı). Ayrıca nesnenin ilgi (tamlayan) durumu ekli tamlayıcının mülkiyetine geçmesinden itibaren ona ait olduğunu anlatan bu anlam, “sahip olmak” anlamıyla da yakın bir ilişki içerisindedir.

- (575) 2. HASTA —Her gece bu pis oyun. Pinti herifler. Bir sigara alt tarafı. (*Yatağın ucuna bir paket sigara atar.*) Al senin olsun. İstedğin kadar iç aslanım. (TÖ, H, s. 73)
- (637) BİRİNCİ —Gel seninle bir anlaşma yapalım. Her şey senin olsun, babam ölürse, tüfeği bana bırak.
- İKİNCİ —Hayır. (TÖ, KP, s. 109)
- (1826) Oraya kendi kedinizin adını yazın isterseniz. Kediniz yoksa, olsaydı, ne ad koymak isterseniz o adı yazın. Bir önceki sayfada gördüğünüz Sütlaç'ın resmi yanına kendi kedinizin resmini çizin, ya da varsa fotoğrafını yapıştırın. Böylece sizin olan bir canlının yaşattığı ya da yaşatabileceği sevinci, dostluğu anımsamış olursunuz. (AK, MS, s. 30)

14. yitirmek, elinden kaçırmak: *ol-* fiili bu anlama geldiğinde +*DAn* çıkma durumu ekli tamlayıcıyla eş dizimlilik içerisinde. +*DAn* ekli tamlayıcı yitirilen bir durumu belirtmektedir. Ancak bir şeyin yitirilmesi için de bir nedenin olması gerekir. Bu neden, “yüzünden, dolayı, ötürü vb.” edatlarla kurulan zarflar aracılığıyla verilmektedir. Böylece anlam, “*bir şey yüzünden, bir şeyden ol-*” biçiminde formüle edilebilir.

- (1012) Hatta acı talihin onları nasıl felaketlere sürüklediği, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan nasıl oldukları bile anlatılır. (AB, BYS, s. 91)
- (3296) Peki tanrıların ne çıkan vardı insanların bu kadar acı çekmesinden, ölmesinden, sakatlanmasından, evinden yurdundan olmasından? (AÜ, P, s. 311)

15. mensup olmak, ait olmak: *ol-* fiili bu anlamıyla da +*DAn* çıkma durumuyla eş dizimlidir. Ancak *ol-*, bu anlamaları yalnızca fiilimsi ekli biçimleriyle karşılamaktadır. Çünkü +*DAn* ekli tamlayıcı, mensup / ait olunandır ve bu ögeler, *i-* ek-fiili veya +*D°r* koşacıyla yüklem olabilmektedir. Örneğin (3548)'deki *kimlerden olduğunu* fiilimsi öbeği, *kimlerdensin* biçiminde yüklem olabilecektir.

- (2092) “Bu Geç Hititler, bizim Etiler adını verdiğimiz uygarlık değil mi?”

“Evet, Anadolu’da kurulan ilk büyük imparatorluk. Hint-Avrupa soyundan olmalarına karşın bizim Osmanlılara benziyorlar. Onlar gibi Anadolu’ya dışarıdan geliyorlar.” (AÜ, P, s. 8)

(3020) Araras’ın oğlu, kralımızın ailesinden olan o kızla ilişkim yok diyorsun bana, oysa gördüklerim tam tersini söylüyor. Yine de sana inanmak istiyorum. Çünkü sen gelecekte bu ülkenin yazgısını belirleyecek kişilerden biri olacaksın. Aklın, görgün, bilgin, kralın emrinde olacak, halkın mutluluğu için kullanılacak. (AÜ, P, s. 240)

(3548) “Çok iyi olur. Bir kâğıda adını, soyadını ya da unvanını, lakabını, kimlerden olduğunu, hangi kent veya kasabada oturduğunu yazarsanız memnun olurum.” (AÜ, P, s. 367)

16. desteklemek, taraf olmak, bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak: +DAn çıkma durumuyla eş dizimli görülen bu anlam, yukarıda 17. maddede verilen anlama yakınlık gösterse de aralarında farklılık vardır. 17’de *ol-* fiilinin eş dizimli olduğu sözcük kişinin aile kökeniyle bir bağlantı kurarken ve kişinin kendi tercihi dışındayken, burada “taraf tutmak” ile birlikte belirli bir irade / tercih söz konusudur. Ayrıca +DAn çıkma durumundan sonra kullanılabilecek “*yana, taraf*” sözcükleri, *ol-* fiilinin bu anlamını kuvvetlendirmektedir.

(1065) Amacım sadece, ölüm evli çiftleri ayırıncaya kadar, barıştan yana olmaktır. (AB, BYS, s. 108)

(1336) Doğrusu da budur. Bunda bir tarafın yandaşı olunur. Tarafsızlar bu maça alınmaz. Bu işte, politik yelpazenin merkez partileri gibi, herkese mavi boncuk gösterilemez. Ya kadınlardan yana olunur, ya erkeklerden... Olsa olsa cephe değiştirilir (politikada olduğu gibi). (AB, BYS, s. 195)

(2946) “İnanç,” dedi Esra duygusal ama ne söylediğinden emin bir sesle, “bazen insanların gözlerini kör ediyor. Farklı olana hoşgörü gösterilmesini engelliyor. Kendinden olmayanların ölümünü, yok edilmesini doğal, hatta gerekli bir olaymış gibi gösteriyor.” (AÜ, P, s. 219)

17. demek, adı verilmek: *ol-* fiili bu anlamıyla sıfır ekli (Ø) isim veya isimlikle eş dizimlidir. Sıfır ekli (Ø) isim veya isimlik, bir kişinin / nesnenin adı konumundadır.

- (801) “Eremit nerede? Nerede bu Eremit olacak herif? Sahneye çıkması gerekli!..” (AB, BYS, s. 20)
- (1595) Kitabın adı da, On Yolculuk On Öykü, olmaz da, Yedi Yolculuğun Öyküsü olur... (YK, DÖT, s. 20)
- (2301) Bebeği kucağına aldı, ‘Bak,’ dedi, ‘bu senin oğlun. Bak, ne güzel bir çocuk. Ona babamın adını vereceğim. Onun adı bundan sonra Araras olacak.’ (AÜ, P, s. 55)

18. *bir olayla karşılaşmak, başına kötü bir şey gelmek*: *ol-* fiili, bu anlamıyla biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan +A yönelme durumu ekli tamlayıcıyla eş dizimlidir (bk. 4.2.1.1.3. +A Ekli Tamlayıcı).

- (570) 1. HASTA —Işığı aç dedim sana. Kalksana ulan!
4. HASTA —Başımız belaya girecek.
1. HASTA —Bir şey olmaz. Vız gelir onlar bana. Açıyor musun?
(TÖ, H, s. 71)
- (1560) Naile Teyze’ye ne olduğunu mu merak ettiniz. Öldü. (YK, DÖT, s. 16)
- (3519) “Basın toplantısının canı cehenneme. Arkadaşıma ne olduğunu öğrenmeden şuradan şuraya adını atmam.” (AÜ, P, s. 361)

19. *doğmak, dünyaya gelmek*: *ol-* fiili, bu anlamıyla özne görevindeki iyelik ekli isim veya isimlikle eş dizimlidir. Bu anlamıyla “... *sahibi olmak*” biçiminde de yorumlanabilir.

- (561) ANNE —Ne diyim, evlendim, iki oğlum, bir kızım oldu. Ev işleri üzerimde, vızır vızır çalışıyorum. (TÖ, AŞG, s. 61)
- (1549) Naile Teyze, o yıllarda evinde kiracı olarak oturduğumuz bir kadıncağızdı. Bahçe içinde küçük bir evi vardı. Biz alt katta otururduk, o da üst katta otururdu. Hiç çocuğu olmamış, kocasını genç yaşında kaybetmiş zaten. (YK, DÖT, s. 14)
- (3484) Bekledim. Günlerce, aylarca, yıllarca bekledim. Karım hamile kaldı, ilk oğlum oldu, bekledim, [...] Annem öldü, ikinci oğlum oldu, bekledim. (AÜ, P, s. 355)

20. yaşamak, hayatta olmak:

(1521) Eminim Faik amca da olsa⁵³ böyle yapardı... (YK, DÖT, s. 10)

21. hastalığa yakalanmak, tutulmak: *ol-* fiili, bu anlamı karşıladığı kullanımlarda yardımcı fiil işlevindedir. Dolayısıyla anlamı üzerinde barındıran öge, yardımcı fiilden önceki isim veya isimliktir. Doğal olarak bu isim ve isimlik, birleşik fiilin anlamına uygun olan hastalık adlarıdır.

(210) Paralarını kaybeder, buna da aldırılmaz.

Karısı kanser olur, o gene gülümser. (AA, İBY, s. 72)

(498) ANNE —Aaaa, aa, aa, o kadar hızlı koşma, terleyeceksin. Oğlum önüne bak. Ooo, yoo, salıncak yok. Terli terli zatiürree olursun. (TÖ, AŞG, s. 22)

(3369) Şişeye dokunan Eşref, “Buz gibi,” diye keyifle mırıldandı. Sonra şişeyi başına dikti, gözlerini kısarak, kana kana içti.

“Yavaş,” dedi, onu izleyen Esra, “hasta olacaksın.” (AÜ, P, s. 330)

22. arkadaşlık kurmak, bir arada bulunmak, ilişkiye girmek: *ol-* fiili bu anlamıyla +*la* (*beraber / birlikte*) araç (vasıta) durumu ekiyle eş dizimlidir (bk. 4.2.1.1.6. +*la* Ekli Tamlayıcı).

(238) [...] bir vakit Tolstoy’la yakın olan ve onunla olduğu günlerin notlarını yayımlayan Gorki, “Tanrı gibi bir adam” dediği bu olağanüstü dâhiden bazen “tiksindiğini”, “iğrendiğini” de söyler. (AA, İBY, s. 80)

(1897) Onlar Sevgi’yi seviyorlardı. Onunla birlikte olmaktan kıvançlıydılar. (AK, MS, s. 65)

(3351) Aşmunikal kralın malıydı. Pisiris artık onunla ilgilenmese bile bu böyleydi. Ve Pisiris’in kadınıyla birlikte olanlar ülkedeki en büyük cezaya çarptırılırdı. (AÜ, P, s. 324)

23. yol açmak, sağlamak, neden olmak, kaynaklanmak: Bu anlamıyla *ol-* fiili, +*DAn* çıkma durumuyla eş dizimlidir. Aslında söz konusu bu anlam için

⁵³ *ol-* fiilinin bu anlamı şu örnekle karşılaştırılabilir: “(1536) Faik amcam hayatta olsaydı bu makine, bilmem ne aleti olarak kalamazdı. (YK, DÖT, s. 9)”

“+DAn ol-” birlikteliği çok yaygın değildir. Çünkü +DAn biçim biriminin yapım eklerine yaklaşan kullanımıyla *neden* sözlük biriminin türetilmesi ve bunun sonucunda *neden ol-* birleşik fiilinin ortaya çıkması, “+DAn ol-” eş dizimliliğine alternatif oluşturmaktadır. Böylece eş dizimli yapı yerine birleşik fiil kullanımı, daha yaygın bir hâl almış görünmektedir. (821) örneği hem +DAn ol- hem de *neden ol-* kullanımlarını barındırmaktadır.

(821) [Hapishane papazı, mahkûmun günahını çıkarıyordu. Sabretti, sonuna kadar dinledi. Yorum yapmadan da anlatılanı özetledi:] “Diyorsunuz ki her şey alkol yüzünden oldu. Evliliğinizin yıkılmasına alkol neden oldu. (AB, BYS, s. 28)

(2206) Babam zamanımın büyük bölümünü destanlara, efsanelere ayırmamı hoş karşılamazdı ama büyükbabamla tartışmaktan kaçındığından olacak bana engel olmaya da kalkışmazdı. (AÜ, P, s. 32)

24. *bir yerde ikamet etmek, belli bir süre yaşamak, bulunmak, bir yere yerleşmek:* *ol-* fiili bu anlamıyla +DA ekli bulunma durumuyla eş dizimlilik göstermektedir (bk. 4.2.1.1.4. +DA Ekli Tamlayıcı).

(963) Tokyo’da olduğumu, bir gece Tokyo’daki otelimde, sabahın üçünde kalkıp balıkhaneyi gezmeye gittiğimi, anlattım. (AB, BYS, s. 77)

(1953) “Pis sümsük çolak... Hırsızlığı bile yakıştıramıyorsun. Aptalın birisin. Arabistan’da olsaydın, kalan o tek elini de keserlerdi. Doğrusu ne iyi olurdu, diye söylendi.

[...] Arabistan’da olmadığı için kendini çok şanslı buluyordu. (AK, MS, s. 93)

(2238) Günlerdir burada olmasına, daha önceden de defalarca Fırat’ı görmesine karşın ilk kez İstanbul Boğazı’na benzetti nehri. (AÜ, P, s. 39)

Taranan metinlerde *ol-* fiilinin yukarıda sıralanan anlamları betinlenmiştir. Bununla birlikte taranan metinlerde tanıklanmayan “*bir yerde doğmuş, yaşamış olmak; hazırlanmak, hazır duruma gelmek; sürdürmek, yürütmek; sarhoş olmak; uymak, tam gelmek; (bir şeyden) yapılmak; varmak, ulaşmak; yetişmek, bitmek*” anlamları da bulunmaktadır.

4.4.2. Eşanlamlılık ve Sözlüksel Alan Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Birden çok gösterenin eşanlamlılığı, o gösterenlerin sözlüksel alanlarını oluşturmaktadır. Böylece eşanlamlılık ile sözlüksel alan birbiriyle ilintilidir.

Eşanlamlılık (synonymy), “sözcük ve tümcelerin özdeş olmaları durumu”, (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 120), “İki ya da daha çok sayıda göstergenin aynı anlama gelme, ayrı gösterenlerin aynı gösterilene belirtme özelliği” (Vardar, 2007, s. 94), “iki ya da daha çok sayıda gösterenin bir tek gösterilene göndermede bulunması” (Kıran, 2013, s. 298) biçimlerinde tanımlanmaktadır. Ancak farklı gösterenlerin bütün bağlamlarda birbirinin yerini alabilmesi zordur ve bu nedenle gösterenlerin tam eşanlamlılığından çok anlamca yakınlığından söz etmek daha doğru olacaktır.

“Kavram alanı kuramının diğer bir adı sözlüksel alandır (lexical field). Jost Trier’in bir dilin kelime hazinesindeki anlamsal bağları açıklamak amacıyla geliştirdiği için bu kuram sözlüksel alan olarak da adlandırılmıştır.” (Karçığa, 2015, s. 108). Vardar’a göre (2007, s. 185) sözlüksel alan “aynı gerçeklik düzlemini belirten sözlüksel birimlerin oluşturduğu yapısal düzen(dir).” Kıran (2013, s. 301) sözlüksel alanı “aynı izlek ya da aynı kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütünü’nün oluşturduğu yapısal düzendir. Başka bir deyişle aynı kavramı sunmak ya da geliştirmek, gerçekliğin aynı alanını betimlemek, aynı düşüncüyü ifade etmek için kullanılan sözcüklerin tümünün oluşturduğu yapısal düzene verilen addır.” biçiminde tanımlamaktadır. Sözlüksel alan (/ sözlük alanı) yerine sözcük alanı teriminin yer aldığı Dilbilim Sözlüğü’nde (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 234) “bir dilin sözvarlığında anlam açısından birbiriyle bağıntılı sözcüklerin kümeler oluşturarak içinde yer aldıkları varsayılan alan” tanımı bulunmaktadır. Ancak aynı çalışmada anlam alanı kuramının “sözvarlığındaki birimlerin sözlüklerdeki madde başları gibi birbirinden bağımsız olmadığı, tam tersine bunların içerik açısından birbiriyle çeşitli ilişkiler içinde bulunduğu ve birbirini sınırlandığını benimseyen kuram” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 26) biçiminde tanımlanması, anlam alanı ile sözlüksel alanı birbirine yaklaştırmaktadır. Karaağaç da (2013, s. 783) “komşu bilgilerin adları belirli bir anlam alanı oluştururlar ve buna sözlük alanı denir.” diyerek sözlüksel alan ile anlam alanını aynı tanımda birbirine eş değer görmektedir. Trier’e göre (1973) “sözcüklerin tek tek telaffuz edilmesi gerçeğinin aksine, hiçbir sözcük insanların

bilincinde bağımsız olarak yer almaz.” (Özbent, 2013, s. 56). Başka bir deyişle dildeki herhangi bir gösterge, dil kullanıcısında tek başına yer edinmez, içeriğine bağlı olarak başka göstergelerle bağlantılı durumdadır. Göstergeler arasındaki bu bağlantılar, aynı kavram etrafında birleşebilir veya birbiriyle benzerlik gösterebilir. Çünkü “bir sözcük ait olduğu sözlüksel alan içerisinde anlamlıdır. Sözlüksel alan olmadan bir sözcüğün anlamından bahsetmek mümkün değildir.” (Özbent, 2013, s. 56). Dildeki herhangi bir göstergenin içeriklerinin başka göstergeler aracılığıyla dile getirilmesi, bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Göstergelerin oluşturduğu sözlüksel alan kümesi, dillerin gelişimiyle koşutluk göstermektedir. Göstergenin anlam alanının sürekli değişen bir görünüm sergilemesi, içerisinde yer alabileceği sözlüksel alanı da etkilemektedir. “Bir toplumda azalan, değerini yitiren bilgi ve anlamlar birleşirken, çoğalan, günden güne önemi artan bilgiler ve anlamlar ise bölünürler.” (Karaağaç, 2013, s. 119). Böylece sözlüksel alan kümesi, ortaya çıkan yeni göstergelerle, yeni yapılaşmalarla genişleyebilmekte veya kullanımdan kalkan göstergelerle daralabilmektedir. Başka bir deyişle “dil, kümeye yeni üyeler, yeni yapılaşmalar eklemeye yatkındır ve üyelerden birinin veya birkaçının unutulması bakımından küme sürekli bir hareketlilik içindedir.” (Yüceol Özezen, 2009, s. 175). Buna göre *ol-* (< ET *bol-*) fiilinin içinde yer aldığı sözlüksel alan kümesi, Türkçede unutilan ve yerine yenilerinin katıldığı bir alan oluşturmaktadır. ET’de *bol-* fiili ile yakın anlamsal ilişkiler içinde yer alan *kılın-* “yaratılmak, doğmak” fiilinin Türkçede bu anlamıyla unutulması ve yine ET *er-* “var olmak, mevcut olmak” fiilinin dil bilgiselleşmesi, söz konusu bu alanı daraltmaktadır. Ancak *dur-* “var olmak”, *vücut bul-* “oluşmak”, *doğ-* “doğmak, meydana gelmek” gibi fiillerin kümeye eklenmesiyle de genişlemektedir. Doğal olarak “sözlüksel alana yeni bir sözcük eklendiğinde, o alandaki diğer sözcüklerin değeri ve anlamları da etkilenmektedir.” (Özbent, 2013, s. 57). Bütün bu gelişmeler, ister daralsın isterse genişlesin, sözlüksel alan kümesinin sürekli hareket içinde olduğunu göstermektedir.

Özbent’in (2013, s. 57) Trier’den aktardığına göre “telaffuz edilen sözcük, sözlüksel alandaki diğer sözcüklerden ayrılır, fakat belli bir noktada alanı teşkil eden sözcüklerden biridir ve alanla bütünleşir. O sözcükle anlatılmak isteneni tam olarak belirleyen de, onu diğerlerinden ayıran, fakat yine de dilsel gösterge örtüsünün oluşturduğu eksiksiz bütün içerisine yerleşebilmesidir. Bir alandaki

sözcükler birbirleriyle ilişkilidirler.” Yani bir sözcüğü diğerlerinden ayıran etken, söylenmesidir. Ancak sözcüğün anlamı ve değeri, bütünleştiği sözlüksel alanla ilintilidir ve tek başına bir sözcüğün değeri ve anlamı belirsizdir. Örneğin *deniz* sözcüğünün büyüklüğü veya küçüklüğü ancak aynı alan içinde yer alan başka bir sözcükle belirginlik kazanmaktadır. Buna göre *deniz*, *okyanusa* göre küçük, *ırmağa* göre büyük olarak tanımlanacaktır. Bu durum, belki de dillerdeki bütün sözcükler için geçerlidir.

Ol- fiilinin Türkçede aynı sözlüksel alan içindeki diğer yakın (bu derecelendirme düzeyi varsayımsal olarak *ol-* fiiline *en yakın*, *yakın* ve *az yakın* olarak sıralanabilir) anlamlı fiillere bakıldığında aralarında biçim bilgisel benzerliklerin olduğu görülmektedir. *Ol-*, *bulun-*, *dur-*, *vücut bul-*, *doğ-*, *türe-*, *dünyaya gel-* vb. fiillerin bütünü geçişsiz fiildir ve dolayısıyla nesne ile ilişkileri yoktur. Yalnızca *yarat-* fiili geçişli bir fiil olarak nesne alabilmektedir ve bu durum, fiilin ettirgen çatıda olmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla “*varlık*, *var olmak*” kavramı etrafında birleşen bu fiiller, biçim düzleminde doğrudan özne ile bağlantılıdır. Yine bu fiillerin nesnenin özne görevine yükseltildiği *belirtmesiz fiiller* olması da dikkate değer başka bir özelliktir (bk. 4.1.2.2. *ol-* Fiilinin Alabildiği Fiilden Fiil Yapım Ekleri).

“*varlık*, *var olmak*” fiillerinin söz dizimsel özellikleri ise alabildiği durum ekli tamlayıcılar bakımından farklılık göstermektedir. Türkçede *ol-* belirtme durumu dışındaki bütün durum ekli tamlayıcılarla kullanım alanına çıkabilme potansiyeline sahipken (+A *ol-*, +DA *ol-*, +DAn *ol-* vb.), *doğ-*, *türe-* için birincil tamlayıcı +DAn, *bulun-* fiili içinse +DA’dır. Bu tamlayıcılar, aslında sözü edilen fiillerin biçim düzlemindeki öznelerinin derin yapıda kılıcı değil, katılımcı olduğunu göstermektedir. Bu tür fiiller, ettirgenlik ekleriyle türetildiğinde asıl kılıcı ortaya çıkmaktadır. Örneğin *doğ*, *dünyaya gel-* fiilleri, bu durumun belirgin örnekleridir. Çünkü bu ve bunun gibi fiiller, biçim düzlemine yansıyan özneler tarafından değil, durum ekli tamlayıcılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu da, eylemi yapan kılıcıların durum ekli tamlayıcılar olduğunu ve “*varlık*, *var olmak*” kavramı etrafında birleşen fiillere, bu özelliği tamlayıcıların kazandırdığını göstermektedir.

“İnsanlar kavramlarla düşünür, düşündüklerini dil göstergeleriyle anlatır.” (Kıran, 2013, s. 144). Dolayısıyla kavramlarla dilsel göstergeler arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bu düşünce, dillerdeki her kavram için mutlaka bir dilsel gösterge

olması demek değildir. Çünkü bir kavramla, o kavramı içeren dilsel göstergelerin sayısı değişkendir. Kimi zaman bir kavram birçok dilsel gösterge ile dışa vurulurken kimi zaman o kavramla ilgili bir gösterge bulunmayabilir. Buna göre “her içerikli sözcüğün bir anlamı olmasına karşın bu, her kavramın bir sözcüğe bağlı olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden sözcüklerle kavramlar eşit değildir. (...) Kimi kavramlar sözcüklerle etiketlenmemiş olsa da her sözcük bir kavramla bağlantılıdır.” (Murphy, 2002, s. 390). Örneğin Türkçede *acık-* ve *doy-* fiillerinde karşıtlık varken, *susa-* fiilinin bir karşıtı yoktur. Yine de kavramlarla dilsel göstergeler arasındaki ilişki, sürekli değişebilen bir görüntü sergilemektedir. Bu bağlamda Murphy (2002, s. 390) “kavramlarla sözcükler arasında yapılacak bir haritalandırma, henüz tamamlanmamıştır.” demektedir. Bu durumda kavram kişinin düşüncesiyle, anlam ise dil edinimiyle ilgilidir. Çünkü bir kavram düşüncede yer alabilirken, o kavrama karşılık gelen anlamın ve dilsel göstergenin dil kullanıcısında bulunması gerekmektedir. “Yani bildiğiniz bir sözcük bir şey anlamına geliyorsa, o şey, kavramsal yapınızın bir parçası olmalıdır. Kavramsal yapıda ayırt edilemeyen bir şeyin anlamsal ayrımı yapılamaz.” (Murphy, 2002, s. 391). Buna göre kavramın dışa vurumu, dilsel göstergelerle dile getirilmekte ve aynı veya benzer kavramları karşılayan göstergeler, o kavram bütününe parçası olarak sözlüksel alan oluşturmaktadır. *Ol-* fiili de “varlık, var olmak” kavramı etrafında *bulun-*, *dur-*, *doğ-*, *yaşa-*, *türe-*, *yarat-*, *vücut bul-*⁵⁴ vb. fiillerle yakın anlam ilişkisi içinde aynı sözlüksel alanı paylaşmaktadır. Doğal olarak sözü edilen bu fiillerin “varlık, var olmak” kavramı içindeki hiyerarşik sırası aynı değildir. Bu hiyerarşik sıra, dilin tarihsel süreci içerisinde değişebilmekte, *alt* (subordinate) sıradaki bir sözcük, *üst* (superordinate) sıralara (ya da tam tersi) geçebilmektedir. Bu değişiklikler, üst sıradaki sözcüğün unutulması, kullanım sıklığının azalması vb. nedenlerle yerini başka bir sözcüğün almasıyla gerçekleşmektedir. Acaba *ol-* fiilinin “varlık, var olmak” sözlüksel alanındaki hiyerarşik düzeni nasıl bir gelişim göstermiştir? Bu sorunun yanıtı, söz konusu kavram etrafında birleşen sözcüklerin tarihî ve çağdaş dönemlerindeki kullanımlarıyla ortaya konacağı için bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak *ol-* (ET *bol-*) fiilinin bu kavram etrafında

⁵⁴ Çalışmanın bütüncesi *ol-* fiili odaklı olduğu için “varlık kazanmak, var olmak” bilgisini barındıran fiillerin tanık cümleleri, rastlantısal seçilmiştir. Hatta örnek cümleler, kimi zaman serbest tarama yöntemiyle belirlenmiştir.

birleşen sözlüksel alandaki hiyerarşide *tepede* (superordinate) ya da en azından üst sıralarda olduğunu söylemek olasıdır. *Ol-* fiiline tarihsel açıdan bakıldığında, ET'deki birkaç fiille *-kılın-*, *törü-*, *tur-* ve özellikle *er-* fiilleriyle- yarıştığı söylenebilir. Ancak bu fiillerden *dur-* ve *türe-*, Türkçeye kadar uzanabilmiş, diğerlerinden *kılın-* *-yaratılmak* anlamıyla- unutulmuş, *er-* ise dil bilgiselleşmiştir. *dur-* ve *türe-* fiilleri ise “*var olma*” bilgisini ötelemiştir. *Ol-* fiili ise –belki kullanım sıklığından veya bu bilgiyi ontolojik olarak içerdiğinden- *var olma* kavramını Türkçeye kadar sürdürebilmiştir. Bu nedenle *ol-* fiilinin ET için değilse bile Türkçede “varlık kazanmak, var olmak” için oluşturulan hiyerarşideki yerinin en üstte olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. Ancak bu görüşün kesin doğruluğunun, derlem tabanlı sıklık çalışmalarıyla ortaya çıkacağını da belirtmek gerekir. Çalışmada “olmak, varlık kazanmak, var olmak” kavramında birleşen fiillerin sıralanışı, *ol-* fiilinin yakın (en yakın, yakın, uzak, en uzak) anlamlıları doğrultusunda değerlendirilmemiştir. Ancak bu kavramı karşılayan yapılarda Türkçe veya alıntı sözcük olup olmadığı göz önünde tutulmuştur.

bulun-: Fiilin *olmak* anlamı, ET'den beri vardır. Clauson (1972, s. 344) kesin olmamakla birlikte yalnızca Osm. T.nde kullanıldığını ve fiilin ET'de *olmak* içeriğini barındırdığını belirtmektedir. Fiil, EAT'de de *olmak*, *var olmak*, *mevcut olmak* anlamlarına gelebilmektedir (Arslan Erol, 2014, s. 222).

- (256) Hayatın sadece gerçeklerden ibaret olmadığını, gerçeklerin de ötesinde bir başka hakikatin **bulunduğunu**, duygularımızdan, düşüncelerimizden, ihtiraslarımızdan karlı bir kavşakta ayrıldığımızda her şeyin olduğundan başka bir biçimde görülebildiğini, denizin göle, suyun taşa, insanın ruha dönüştüğünü hissedebiliyordum. (AA, İBY, s. 86)
- (1088) Oysa ki asıl önemli olan, bunların altında nelerin **bulunduğudur**. (AB, BYS, s. 118)
- (1952) Kocaman kafalı, gövdesi apak, yalnızca sırtının tam ortasında yürek biçiminde kara bir benek **bulunan**, zayıflıktan kaburgaları çıkmış, karnı sırtına yapışmış, düşünceli bir yüzü, ışıklı kahverengi gözleri ve gözlerinde yumuşacık bakışları olan bir köpekti bu. (AK, MS, s. 93)

dur-: Fiilin OT'den beri *var olmak*, *mevcut olmak* içerikleri tanıklanmıştır (Arslan Erol, 2014, s. 531; Ozalan, 2017, s. 114).

(3004) Tepsinin üstünde küçük bir şeker kavanozu ve dumanı tütmekte olan açık sarı renkte bir sıvının konulduğu iki çay bardağı *duruyordu*. (AÜ, P, s. 236)

Şu şarkı sözünde *dur-* fiilinin *var olmak* bilgisi oldukça açıktır:

[76] Dünya *durdukça*
Nefes aldıkça
Ölüm bile seni benden almasın.

Zaten Arslan Erol'un (2014, s. 531) tanıkladığı örnek de benzer biçimdedir.

[77] Dir ana şahumuzsın şehriyar ol
Bu dünya *turduginca* payidar ol

dur- fiilinin *var olmak* anlamını özellikle zarf-fiil ekli biçimiyle –bütün zarf-fiillerle değil- daha açık bir biçimde karşıladığını söylemek olasıdır. Burada EAT'de –*duginca*, Türkçede –*dukça* zarf-fiil eklerini alması rastlantı değil gibi görünmektedir. Çünkü *var olmak*, kendi içinde sürekli ve aldığı zarf-fiil ekleri de *süreklilik / sınırlar arasılık* işaretlemektedir.

yaşa-: ET'de de bulunan bu fiil için Clauson (1972, s. 916) (uzun yıllardır ya da belirsiz bir dönem boyunca) yaşamak anlamına geldiğini ve karşıtının *tiril-* olduğunu belirtmektedir. Buradaki *yaşa-* ve *tiril-* fiilleri arasındaki karşıtlık, dikkat çekicidir. Aslında her iki fiil arasındaki ayrım, fiillerin kılınış özellikleriyle de koşutluk göstermektedir. *yaşa-* fiili, başlangıcı ve sonu arasında sürekli / sınırlar arası bir fiilken, *tiril-* başlamalı / ön sınırı vurgulayan bir fiildir.

(1205) Artık *yaşanmayan* olayların mizahı, ortadan çekiliyor. (AB, BYS, s. 155)

(2256) Babam, benden intikamını alamadığı için aramızda *yaşadığı* müddetçe

bana düşman olmayı sürdürdü. (AÜ, P, s. 45)

- (3141) O yaşadığı sürece benim huzur duymam imkânsızdı... Ama olmadı, ben hastaneden çıkmadan önce, Cemşid, Cudi Dağı’nda altı adamıyla birlikte Kobra helikopterlerinin ateşi sonucu ölü ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 271)

yaşa- fiilinin “var olmak” anlamı, birbiri ardınca söylenen “*yaşa, var ol*” ünlemleriyle pekiştirilen bir görünüm sunmaktadır. Ancak bu kullanımlar, fiillerin ontolojik içeriğinden çok tebrik ve teşekkür etmek için kullanılan kalıp söz özelliğindedir.

- (644) 3. OYUNCU —(*Sandığın başında, ıvır zıvırı kaldırıp göstererek*) Çıldırılmışın malı bunlar! Kârım varsa gözüm çıksın! Niyetim vergi vermek... Yurdumu budunumu özümnden çok severim! (*Davul.*)

[...]

5. OYUNCU —Bravooo! (*Alkışlar.*) Yaşaaa! (*Tepinir.*) Var oool! (*Davul*) (TÖ, DY, s. 115)

türe-: Fiilin ET’deki anlamını Clauson (1972, 533) “vücut bulmak, var olmak, yaratılmak” olarak vermiştir. Dolayısıyla *türe-* (ET *törü-*) fiilinin söz konusu anlamı, ET’den Türkçeye kadar uzanmaktadır.

- (1168) Mizahı anlatırken, yalnız “gülmek”ten türetilmiş bir sözcükle yetinmek, hakkımız olamaz ki! (AB, BYS, s. 144)

türe- (< ET *törü-*) fiilinin “var olmak” anlamı ET’de daha açık örneklerle sahipken, Türkçede daha dolaylıdır. Hatta KB’den alınan şu beyitte ET *törü-* fiilinin “var olmak” anlamı, mısra sonundaki *yokal-* “yok olmak” fiiliyle karşıtlık oluşturmaktadır.

- [78] törümüş neş erse yokalgu turur
törütigli halik ne kolsa kılur (KB, 692)

büt-: ET’de *büt-* biçiminde olan fiil Clauson’a göre (1972, s. 298) çıkış noktası “tamamlanmak” gibi görünen oldukça geniş anlam alanına sahip bir

fiildir. Yine Clauson (1972, s. 298) fiilin “sona ermek, bitmek” ve “başlamaya hazır olmak” biçimlerinde birbirine karşıt bir gelişim gösterdiğini belirtmektedir. DLT’de *büt-* fiili için “bitmek, doğmak, yaratılmak”⁵⁵ anlamları vardır. EAT’de de fiilin farklı anlamları bulunmakla birlikte “meydana gelmek, hâsıl olmak, büyümek, çıkmak, yetişmek, üremek” (Arslan Erol, 2014, s. 229, 230) anlamları tespit edilmiştir. TS’de ise (2011) DLT ve EAT’de verilen anlamlara kısmen benzer biçimde “bitki, tüy, saç vb. şeyler çıkıp yetişmek” anlamı bulunmaktadır. Aslında Türkçede *bit-* fiilinin *ol-* fiiliyle kavramsal ilişkisi vardır. Daha çok *ol-* ve *bit-* fiillerinin birlikteliğinden oluşan kalıp sözler de (*olan biten, olup biten, olanı biteni* vb.) bu kavramsal yakınlık göze çarpmaktadır. Bunun dışında *bit-* fiilinin – çok sık olmasa da- *ol-* fiilinden bağımsız kullanımlarında da “var olmak, varlık kazanmak” kavramını barındırdığı söylenebilir. (484)’te *bit-* fiilinin bu ilişkisi örneklenmiştir.

- (484) 1. OYUNCU —Arkadaşlar, müzikalimiz çok müzikal olmaya başladı. Lafı derleyip toparlamak zorundayım. Sorunlar yerden bitmez, gökten yağmaz. Şimdi sorunların kökenine iniyoruz.
5. OYUNCU —Aman dikkatli olalım. (TÖ, AŞG, s. 15)

yarat-: Fiil “tam anlamıyla uygun bulmak, uygun duruma getirmek anlamlarındadır. Ancak en erken dönemlerden beri belirsiz olarak dünyayı yaratan Tanrı için de kullanılmaktadır.” (Clauson, 1972, s. 959). *yarat-* fiilinin sıfat-fiil ekli biçimi olan *yaratgan* “yaradan, Tanrı” anlamıyla (Tar. S. VI, s. 4340) EAT’de bulunmaktadır. *Yaradan / Tanrı*, “var eden” olarak düşünüldüğünde *yarat-* fiilinin de “var olmak” ile ilgisi dolaylı olarak kurulabilmektedir. Yani *var edenin* ortaya çıkardığı şey, dolaylı olarak *var olandır*.

- (78) Hazzın sahip olduğu parlaklıktan daha büyük bir parlaklığı, getirdiği zevkten daha büyük bir zevki, verdiği heyecandan daha büyük bir heyecanı hayal gücüm yaratabiliyor, hiçbir hazzın tek başına sahip

⁵⁵ Ercilasun ve Akkoyunlu (2015, s. 324) DLT’de *büt-* fiili için “oglan *bütti*, oğlan doğdu. Herhangi bir şey biter (bitki), doğar ve yaratılırsa Kıpçak lehçesinde *bütti* denir” açıklamasını yapmışlardır.

olamayacağı bir zenginliği ona hayal gücüm katıyordu. (AA, İBY, s. 31)

- (116) Hayatı yaratan tanrının, yarattığı bu hayatı değerli kılabilmek için ölüme muhtaç olması gibi belki onlar da yarattıklarını değerli kılabilmek için kendi ruhlarının zaaflarına, hatta ölümüne muhtaçtılar. (AA, İBY, s. 42)

- (1305) “Allah her şeyi önce ham yaratır. İnsanlar Allah vergisi olan aklı kullansın da onu terbiye etsin diye... (AB, BYS, s. 182)

doğ-: ET’den beri fiilin bilinen anlamı “doğmak, dünyaya gelmek”tir. Ancak Clauson’un (1972, s. 465) bütün Türk dil ve lehçelerinde genişlemiş ve metaforik anlamlarla bulunduğunu belirtmesi, fiilin farklı anlamlar kazandığını göstermektedir. Fiilin öntür olarak bilinen anlamı, somutluk taşımaktadır ve bu yönüyle “Türkçenin orta dönemlerinde ‘(çocuk vb.) *doğurmak*’ anlamında geçişli fiil ortaya çıkmıştır.” (Clauson, 1972, s. 465-466). Yani *doğurma* eyleminin sonucunda *doğan / dünyaya gelen* bebek, çocuk vb. gözle görülebilen somut bir varlık hâlini almaktadır. Bu somutluk, zamanla soyutluğa da yansımış ve *ortaya çıkan* bütün her şeyi kapsamış görünmektedir. Bu nedenle *doğan / dünyaya gelen, ortaya çıkan* her şey, sonuç olarak *vardır* ve *doğ-* fiili “var olmak” anlamını da dolaylı olarak karşılamaktadır. *doğ-* (ET *tog-* / *tug-*) fiilinden türetilen *doğru* sözcüğünün “gerçek, hakikat” anlamına gelmesi de (çünkü *gerçek* sözcüğü felsefede 1. Düşünülen, tasarımlanan, imgelenen şeylere karşıt olarak, *var olan*; 2. Bilinçten bağımsız olarak *var olan* anlamlarındadır (Akarsu, 1975, s. 78)) *doğ-* fiilinin “var olmak” ile ilişkini ortaya koymaktadır.

- (430) İyi olan ne varsa, o ölümcül karanlıktan doğar. (AA, İBY, s. 147)

- (1636) Sadece güneş doğduğunda aydınlık, battığında karanlık olduğunu biliyorsun. (YK, DÖT, s. 29)

- (2519) Sevginin ihtiyaçtan doğduğuna inanırdı Esra. Timothy’nin kimseye ihtiyacı olmadığını daha ilk karşılaşmalarında sezinlemişti. (AÜ, P, s. 106)

yat-: Arslan Erol (2014, s. 709) *yat-* fiilinin “olmak” anlamını, Kitab-ı Gunya’da tespit etmiştir. Bu da, *yat-* fiilinin “olmak” anlamını OT’den beri taşıdığı anlamına gelmektedir.

- (2719) Girişkenliğimin, olaylara müdahale etmemin altında, kendime duyduğum güvensizlik mi yatıyor? Belki de dünyaya duyduğum güvensizlik... (AÜ, P, s. 157)
- [79] Sıkılmak ne söz? Bunalmalıdır bile. Çünkü boşluktan doğan sıkıntının kaynağında, kişisel kofluk yatar. (AB, BYS, s. 163)
- [80] Kubbe, 50 santimetre daha genişlemiştir. Her gelişimin temelinde, bilgi birikimi, deney ve fırsat yatar. (TÖ, BMS, s. 15)

çık-: Fiilin “olmak, var olmak” anlamını, *ortaya çık* birleşik fiil yapısıyla kazandığı düşünülebilir. *ortaya çık-*, “meydana çıkmak, yokken var olmak” anlamlarındadır ve bu anlamıyla *başlamalı / ön sınırı vurgulayan* bir fiildir. *çık-* fiilinin de bu anlamı, ya içkin olarak ya da birleşik fiilden esinlenerek barındırdığı söylenebilir. Böyle bir ilişki, “elde etmek, edinmek” anlamındaki *ol-* ile *sahip ol-* fiillerinin bağlantısına benzemektedir.

- (155) Bana, Victor’un annesinin öldüğü gece Adele’in baloda dans etmesinin, kıskançlıklarla, başkalarına duyulan aşklarla, yasak sevişmelerle parçalanmış bir ilişkinin işareti olarak görünmesi, küçük bir bulutun gerçekten büyük bir fırtınayı tecrübeli gözlere haber vermesinden mi, benim büyük sarsıntılara giden yoldaki maceranın haritasını çizen küçük işaretlere inanmamdan mı, yoksa biri ölüm döşeğinde yatan annesinin başında kederle beklerken diğeri eğlenebilen iki insanın ilişkisinden mutluluğun çıkmasının gerçekten imkânsız olmasından mı? (AA, İBY, s. 55-56)
- (268) Sesimizin, bizim bütün duygularımızı, kelimelerimizle onları ne kadar saklamaya çalışırsak çalışalım, ele vermesi gibi sarılışımız da, sevişmelerimiz nasıl olursa olsun, o sevişmeden ruhumuzun nasıl çıkışını ele veriyor. (AA, İBY, s.92-93)
- (3541) Aranızda bu soruyu yanıtlayacak biri çıkarsa inanın çok memnun olurum. (AÜ, P, s. 365)

yetiş-: Şemseddin Sami (2004, s. 1543) fiilin anlamlarından birini “vücuda gelmek, neşvünema bulmak, hasıl olmak” olarak vermiştir. TS’de de (2011) fiilin anlam alanlarından biri olarak “büyümek, olmak” anlamı vardır. Bu anlamlardan

anlaşıldığı üzere *yetiş-* fiilinin “olmak” ile ilişkisi, -tıpkı *çık-* fiilinde olduğu gibi- *ortaya çık-* birleşik fiili aracılığıyla kurulmaktadır. Bu durumda *yetiş-* fiili de *başlamalı / ön sınırı vurgulayan* bir fiil özelliği taşımaktadır. Çünkü *yetişen* sebze, meyve vb. *yetiştigi / ortaya çıktığı* andan itibaren artık *vardır*.

(1121) Sıcak ülkelerde *yetişen* ve ikiçenekliler familyasından olan bu ağacın adı, “Abanoz”dur. (AB, BYS, s. 129)

(2640) Şimdi benim cılız gövdem, onun tanrıların bahçelerinde *yetişen* meyvelerle bezenmiş eşsiz bedeninin yanındaydı. Daha çok utandım, son bir gayretle elbiseme uzanarak giymeye çalıştım ama Aşmunikal engel oldu. (AÜ, P, s. 138)

[81] Sevgi denildiğinde bir dalı ötekine, bir çiçeği başkasına benzemeyen, üstünde çeşit çeşit meyveler *yetişen* ve kökü dünyamızı, yükselen kolları gökyüzünü tutan bir ağaç gelir gözlerimin önüne. (AK, MS, s. 12-14)

ortaya çık-: TS’de (2011) “yokken var olmak, meydana çıkmak, türemek” anlamı verilmiştir.

(152) Ölümle eğlenenin, acıyla aldırmazlığın, kederle neşenin bir arada *ortaya çıktığı* o gecenin uğursuz bulutu, ne yazık ki onların hayatında uzun sürecek bir karanlığın başlangıcı oldu. (AA, İBY, s. 55)

[82] Din üzerine mizah, Hıristiyanlığın *ortaya çıkışı* ile doğmuş değil. (AB, BYS, s. 27)

[83] İnançla ilgili çatışmalar tektanrılı dinlerin *ortaya çıkmasıyla* başlıyor. (AÜ, P, s. 70)

Bu sözcüklerin yanı sıra özellikle Arapçadan alıntılanan kimi sözcüklerle kurulan birleşik fiiller de “olmak, var olmak, varlık kazanmak” bilgisine sahip olabilmektedir.

yücut bul-: “Felsefenin Arapçaya intikali sırasında ‘var olan’ anlamındaki Yunanca *estin* ve Farsça *hest* kavramları bazen *mevcûd* bazen *hüve* ile karşılanmıştır. Bu durumda hem *yücut* hem de –*hüveden* oluşturulan *hüviyyet* ‘varlık, var olma’ manasında masdar, *mevcûd* ise ‘var olan’ manasında isim

olarak kullanılır.” (Durusoy, 2013, s. 138). Bu durumda isim olan *vücut* sözcüğü “olmak, var olmak, varlık kazanmak” anlamı için Türkçede *bul-* fiiliyle birleşerek *vücut bul-* birleşği oluşmuştur. *vücut bul-* fiili için TS’de (2011) “oluşmak” anlamı vardır ve *oluşan* şey, *var olmuş* anlamına gelmektedir.

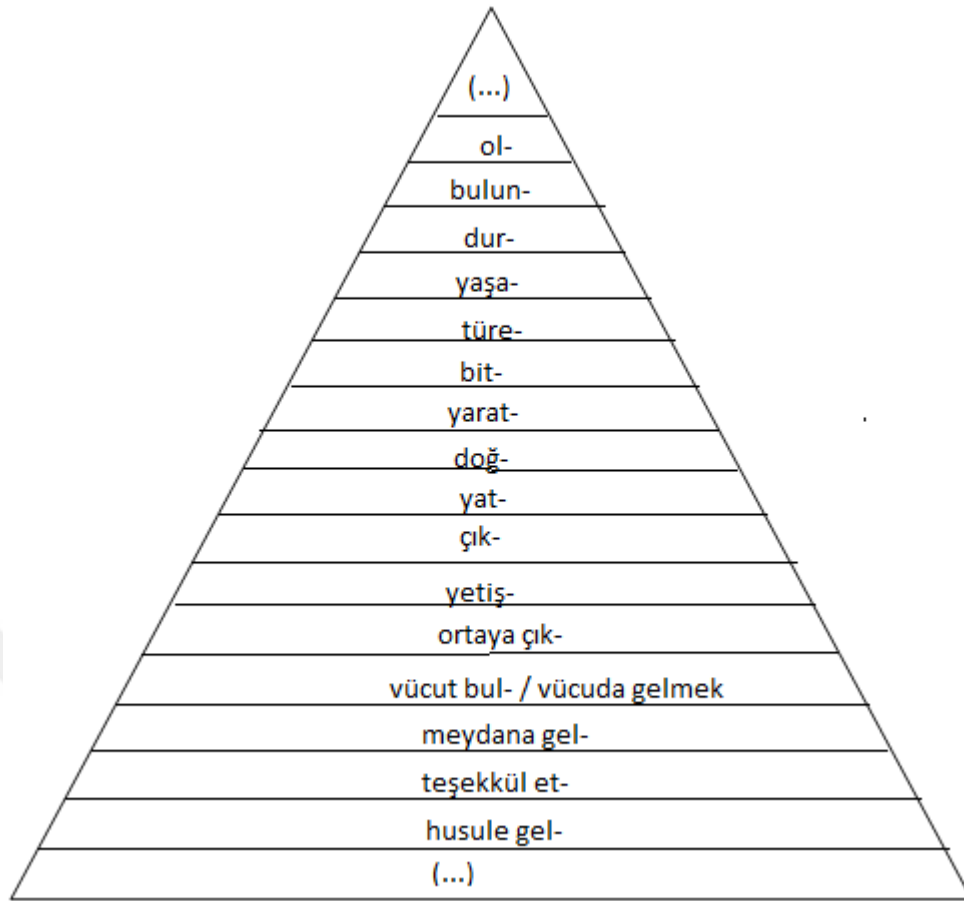
vücuda gel-: “var olmak, hasıl olmak, tekevvün etmek”, (Ş. Sami, 2004, s. 1487), “ortaya çıkmak, oluşmak, meydana gelmek, olmak” (TS, 2011) anlamlarındadır (bk. *vücut bul-*).

meydana gel-: +DAn çıkma durumu ekli tamlayıcıyla eş dizimli olduğunda “olmak, oluşmak” anlamlarına gelmektedir.

teşekkül et-: *teşekkül* ismi için TS’de (2011) verilen anlamlardan biri, “belli bir varlık ve biçim kazanma, oluşma, oluşum”dur. Sözcük, Türkçede *et-* yardımcı fiiliyle birlikte fiilleşmekte ve “belirmek, belli bir biçim almak, oluşmak” anlamını karşılamaktadır.

husule gel-: *husul*, “olma, oluş, oluşma, meydana gelme” anlamlarında isimdir. Sözcük, yönelme durumu ekini alarak ve *gel-* fiiliyle birleşerek fiilleşmiştir. Ortaya çıkan birleşik yapı için TS’de (2011) “olmak, oluşmak, doğmak, çıkmak, meydana gelmek” anlamları verilmiştir. *husul* sözcüğünün durum eksiz biçimi ise *bul-* fiiliyle (*husul bul-*) aynı anlamı karşılamaktadır. Ancak aynı kökten türetilen *hâsıl* sözcüğü, hem *et-* (*hâsıl et-*) hem *ol-* (*hâsıl ol-*) yardımcı fiilleriyle birliktelikler kurabilmektedir.

Ayrıca bu fiillerin “olmak, var olmak, varlık kazanmak” sözlüksel alandaki düzeni Şekil 59’da gösterilmiştir.

Şekil 59. “olmak, var olmak, varlık kazanmak”
anlamalı sözlüksel alan kümesi

Görüldüğü üzere Türkçede “olmak, var olmak, varlık kazanmak” sözlüksel alanı içerisinde Türkçe sözcüklerin yanı sıra Arapça sözcükler de girmektedir. “olmak, var olmak, varlık kazanmak” sözlüksel alanını paylaşan bu sözcüklerden Türkçe *bulun-*, *dur-*, *yaşa-*, *türe-* fiillerinin sözü edilen anlamı, ET’den Türkçeye kadar barındırdığı, *yarat-*, *doğ-*, *çık-*, *yat-*, *yetiş-* fiillerinin ise bu alana sonradan katıldığını söylemek olasıdır. Hatta bu fiillerden kimisi, sözü edilen anlamı, dolaylı olarak karşılamaktadır. Arapça sözcükler ise İslamiyet’in kabul edilmesi sonucunda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak Arapçadan alıntılan bu sözcüklerin Türkçede kullanılması, yazarın tercihinine bağlıdır ve özellikle son dönemlerde yazılan eserlerde çok fazla yer verilmediği söylenebilir. Zaten taranan eserlerde de bu birleşik fiil yapılarına ait bir örnekle karşılaşılmamıştır. Yine Arapçadan geçen sözcüklerin bütünü, Türkçede birleşik fiil yapılarıyla bu sözlüksel alanda yer almaktadır. Çünkü Arapça sözcükler, isim hâlinededir ve fiil olabilmeleri için

–biçim birimler aracılığıyla fiilleşmek yerine- yardımcı fiillerle birliktelik kurmaktadır.

4.4.3. Karşıt Anlamlılık Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Karşıt anlamlılık (antonymy) “anlam bakımından birbirinin karşıtı olan sözcüklerin özelliği” (Vardar, 2007, s. 130), “anlam bakımından birbirinin yerini alma durumu” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 172) biçiminde tanımlanmaktadır. Buna göre Türkçede karşıtı bulunan kimi sözcükler, aşamalı veya aşamasız olarak sınıflandırılabilirken kimi sözcüklerin ise karşıtı yoktur. Örneğin *yeni / eski* karşıtlığı içinde yer alan sözcükler aşamalıdır ve *daha yeni / daha eski* gibi derecelendirilebilir. Aşamalı karşıtlık içinde yer alan kimi sözcükler de kendi içinde ara aşamaları içerebilmektedir. Örneğin *sıcak / soğuk* karşıtlığı, *ılık / serin* ara aşamalarını barındırmaktadır. Kimi karşıt çiftler ise (öneğin *erkek / dişi* gibi) aşamasızdır ve derecelendirilemez. Bütün bu karşıtlığa karşın Türkçede kimi sözcüklerin karşıt anlamları olmayabilir. Bunlardan biri, Türkçedeki *ol-* fiildir. Her ne kadar birleşik fiil yapısındaki *var ol-* ve *yok ol-* fiilleri karşıtlık kuruyorsa da buradaki karşıtlık, *ol-* fiilinde değil, *var* ve *yok* isimleri arasındadır.

Türkçede *ol-* fiili, çok anlamlı bir fiildir ve buna bağlı olarak geniş bir anlam alanı oluşturmaktadır. *Ol-* fiilinin doğrudan karşıt anlamlı olduğu bir fiil yoktur. Ancak anlam alanı içerisinde yer aldığı kullanımlar çerçevesinden ve o anlamlar üzerinden karşıtlık ilişkisi kurabilmektedir. Örneğin *ol-* fiilinin anlam alanlarından biri, *yaşamak, hayatta olmaktır*. Bu anlama bağlı olarak *ol-* fiili, *yaşa- / hayatta ol-* fiilleri üzerinden dolaylı olarak *öl-* fiiliyle bir karşıtlık oluşturabilir. Başka bir deyişle bu karşıtlık doğrudan *ol-* fiilinden değil, anlam alanı ve sözlüksel alanı içerisinde yer alan *yaşa-* fiili üzerindendir. Aslında “var olmak, varlık kazanmak” kavramına sahip *ol-* fiilinin “sona ermek, can vermek” kavramındaki *öl-* fiiliyle doğrudan bir karşıtlık içerisinde olması beklenebilir. Ancak buradaki karşıtlık, fiillerin anlamları üzerinden sağlanmamakta, kavramları bakımından birbirine karşıtlık oluşturmaktadır. Anlam bakımından karşıtlığı, ilgili olduğu başka sözcükler aracılığıyla gerçekleşmektedir. *Ol-* fiili, *yaşa-* fiiline yakınlaşmış, ve bu yakınlıkla birlikte dolaylı olarak *öl-* fiiliyle karşıtlık içerisinde yer almıştır. Öte yandan aynı yapıyı ekiyle türetilen *ölüm* ve *yaşam* sözcükleri

birbirine karşıtken Türkçede *olum* biçiminin bulunmaması, bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Bu ilişki, aşağıdaki örneklerde görülmektedir.

(1515) Faik amcam hayatta olsaydı bu makine, bilmem ne aleti olarak kalamazdı. (YK, DÖT, s. 9)

(1521) Eminim Faik amca da olsa böyle yapardı... (YK, DÖT, s. 10)

(2088) “Bölücüler, huzursuzluğa yol açacak her olayı kullanmaktan çekinmezler. Hacı Settar’ı bu yüzden öldürdüler.” (AÜ, P, s. 7)

Türkçede *ol-* fiilinin anlam alanı içerisinde yer alan kimi anlamları aracılığıyla yine dolaylı olarak karşıtlık ilişkisi kurulabilmektedir. Örneğin *ol-* fiili “(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak” anlamıyla “zamanı aşmak, geride bırakmak” anlamındaki *geç-* fiiliyle karşıt olabilmektedir. Çok anlamlı bir fiil olan *ol-* fiili, kimi anlamlarının yardımıyla başka fiillerle dolaylı karşıtlıklar içerisinde bulunabilmektedir. Bu dolaylı karşıtlıklar, Tablo 33’te sıralanmıştır.

Tablo 33:

Ol- Fiilinin Dolaylı Karşıtlık İlişkisi

FİİL	ANLAMI	DOLAYLI KARŞITLIK İÇİNDE YER ALDIĞI FİİL
<i>Ol-</i>	Yaşamak, hayatta olmak	<i>Öl-</i>
	Doğmak, dünyaya gelmek	<i>Öl-, (dünyadan) göç-</i>
	Sür(dür)mek, yürü(t)mek	<i>Bitir-, tamaml-</i>
	Geçmek, tamamlanmak	<i>Sür-, sürdür-</i>
	(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak	<i>Geç-</i>
	Yitirmek, elinden kaçırmak	<i>(Elde) tut-</i>
	(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek	<i>(Elinden) al-</i>

Tablo 33'te görüldüğü üzere *ol-* fiili, anlam alanına giren fiiller aracılığıyla karşıtlık oluşturabilmektedir. Ayrıca *ol-* fiilinin, birbirine karşıt olan kimi fiillerin anlamlarını da bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Örneğin *sür(dür)mek*, *yürü(t)mek* anlamıyla *bitir-* / *tamamla-*, *geçmek*, *tamamlanmak* anlamıyla da *sür(dür)-* fiiliyle dolaylı karşıt görünmektedir. Yine böylesi bir karşıtlık *yitirmek*, *elinden kaçırmak* ile *(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek* anlamları arasında da görülmektedir. Bütün bu karşıt ilişkilere rağmen *ol-* fiilinin doğrudan karşıtı bir fiil bulunmadığını yeniden belirtmek gerekmektedir.

4.5. Görünüş, Kılınış ve Kip Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

4.5.1. Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

4.5.1.1. Dil Bilgisel Görünüş Özellikleri Bakımında *ol-* Fiili

“Dil bilgisel görünüş, dilsel incelemelere göre olayları yorumlamanın farklı yollarını kodlamak için konuşuculara olanak sağlayan yaygın bir dilsel araçtır. Dünya dillerinin pek çoğu, dil bilgisel görünüş olarak bilinen dilsel bir araç kullanarak olayların yapısını işaretlemektedir.” (Parrill–Bergen–Lichtenstein, 2013, s. 135-136). Bir dilsel araç olan görünüş, dilin farklı düzlemleriyle ilgilidir. Yani dil bilgisel görünüş, biçim bilgisinden söz dizimine ve hatta anlam bilgisine uzanmaktadır ve bu üçünün ilişkisiyle ilgilidir. Kısaca eylemin gerçekleşme biçimi olarak tanımlanabilen dil bilgisel görünüş, Türk dilinde büyük oranda biçim bilgisel olanaklarla işaretlenmiştir. Ancak cümledeki zarfların (özellikle zaman zarflarının / görünüşsel zarfların) eylemin gerçekleşmesi üzerindeki etkisi yadsınamaz ve böylece Türk dilinde dil bilgisel görünüş, aynı zamanda söz dizimiyle ilgilidir. Hatta söz dizimi, kimi zaman biçim bilgisinden daha etkin biçimde eylemin görünüşünün belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin *+DAn beri* edat öbeği, eylemin başlangıcı ve cümlenin üretildiği ana kadar geçen zaman aralığına işaret ederek süreklilik / sınırlar arasılık bildirmektedir. Dolayısıyla bu edat öbeğinin kullanıldığı bir cümlenin yüklemi, farklı çekim özellikleri gösterse de, edat öbeğinin etkisiyle yine süreklilik / sınırlar arasılık gösterebilmektedir. (2079) örneği, bu açıdan dikkate değerdir.

(2079) [Bölgede süren savaşın ön saflarında yer almış, onlarca çatışmaya katılmış, yüzlerce ölü görmüş bir askerin bu ürkmüş tavrı Esra'yı hem şaşırtıyor, hem de moralini bozuyordu. Çünkü güvenebileceği insanların başında Yüzbaşı Eşref geliyordu.] Başından beri kazı ekibine destek olmuş, gereksinim duyduklarında hemen yardımlarına koşmuştu. [Ama belki de yanılıyordu. Belki de yüzbaşı korkmuyordu...] (AÜ, P, s. 5)

(2079)'da *destek olmuştu* yüklemi, bilinen yaklaşımla bitmişlik / sınır sonrasılık işaretleyen iki biçim birimle çekimlenmiştir. $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekimi, öncelik-sonralık ilişkisi gösteren ardışık iki olay arasındaki bağlantıyı kurmaktadır. Buna göre $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekimi, OZ'yle GZ noktaları arasındaki ardışıklığı işaretlemektedir. Bu ardışıklıkta OZ, GZ'den önceye yerleşerek bitmişlik / sınır sonrasılık görünüş değerine sahiptir (bk. 4.1.1.2.1. *olmuştu* Birleşik Çekimi). Ancak (2079)'da durum, böyle değildir. Çünkü burada olmuş / bitmiş bir eylemden değil, devam eden bir eylemden söz edilmektedir. $-m^{\circ}st^{\circ}$ çekimlerinden önce ve sonra gelen cümle yüklemelerinin çekimleri de, bu görüşü desteklemektedir. Böylece *destek olmuştu* yüklemi, her ne kadar bitmişlik / sınır sonrasılık işaretleyicileriyle çekimlense de, söz dizimi ve bağlam özelliklerine göre eylem, süreklilik / sınırlar arasılık göstermektedir. Bu da dil bilgisel görünüşün yalnızca biçim bilgisiyle ilişkili olmadığı anlamına gelmektedir.

Türkçede (ve belki diğer dillerde) dil bilgisel görünüş, OZ ile GZ noktaları arasındaki ilişkiyle belirlenmektedir. Bu zaman noktaları kimi çekimlerde aynı ana yerleşirken, kimi çekimlerde aralarında öncelik-sonralık ilişkisi vardır. Ardışıklık ilişkisi içerisinde yer aldıkları çekimlerin görünüş özellikleri, eş zamanlı oldukları kullanımlara göre daha açıktır. Eş zamanlı bir konuma yerleştiklerinde ise yüklem çekim özellikleri önem taşımaktadır. Örneğin basit *oldu* çekiminde OZ ve GZ noktaları eş zamanlıdır ve bitmişlik / sınır sonrasılık veya ön sınıra yönelim göstererek başlama görünüşünü işaretlemektedir. Birleşik *oluyordu* çekiminde de eş zamanlıdır, ancak bu kez süreklilik / sınırlar arasılık bildirmektedir.

Bu çalışmada *ol-* fiilli yüklemelerin görünüş özellikleri, OZ ve GZ noktalarının ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Türkçede bütün fiiller, bütün çekim eklerini alarak yüklem olabilmekte ve bu yönüyle “zaman, kip, görünüş” bildirme özelliğine sahip olabilmektedir. Ancak *ol-* fiili, diğer fiillerden farklı olarak

kendinden önce gelen çekimli veya sıfat-fiil ekli bir fiille birleşerek farklı yapılanmalar oluşturmaktadır. Bu yapılanmalar, “kip, zaman, görünüş” işaretlemelerine göre de zengin kullanım olanakları sağlamakta, OZ, GZ ve KZ noktaları bakımından daha farklı ve karmaşık görünümeler sunmaktadır. Bu dizimsel ilişkilere daha önce değinildiği ve yeterli örnek verildiği için çalışmanın bu aşamasında bu konu üzerinde durulmamış, yalnızca *ol-* fiilli çekimlerin görünüşleriyle ilgili belirli örnekler verilmiştir (bk. 4.1.1. Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

Bu çalışmada *ol-* fiilli yüklemelerin dil bilgisel görünüşü dört başlık altında ele alınmıştır: *süreklilik (/ sınırlar arasılık)*, *bitmişlik (/ sınır sonrasılık)*, *bitmemişlik* ve *başlama*.

4.5.1.1.1. *ol-* Fiilli Çekimlerde Süreklilik Görünüşü

Süreklilik (/ sınırlar arasılık) “olayın başlangıç ve bitiş sınırları olarak dış sınırlarını yansıtmayan subjektif bir algılama tarzıdır. (...) Bu kavram, olayın başlangıcından sonrasının ve sonundan öncesinin gözlenmesini içerir. (Johanson, 2016, s. 91-92). Yani süreklilik (/ sınırlar arasılık), eylemin başlangıç ve bitiş noktaları arasındaki sürece odak sağlamaktadır. Böylece eylem, aralıklı veya aralıksız, uzun veya kısa bir zaman aralığında yinelenerek sürmektedir. Eylemin sürmesi, aynı zamanda o eylemin sona ermediği düşüncesinden hareketle süreklilik (/ sınırlar arasılık) görünüşü, bitmemişlik görünüşünün alt türü olarak da değerlendirilmektedir (bk. 2.5.2.3.1.3. Süreklilik Görünüşü).

Türkçe, süreklilik (/ sınırlar arasılık) *görünüşünü* işaretleme bakımından geniş bir kullanım olanağına sahiptir. Türkçede $-(^{\circ})yor$, $-r / -mAz$, $-mAktA$, $-mAdA$ biçim birimleri, bu görünüşü işaretlemektedir. Ancak bu biçim birimlerin kullanım alanları aynı değildir. Özellikle $-mAktA$ ve $-mAdA$ daha formel bir yapıdır ve bilimsel çalışmalarda daha sık kullanılmaktadır. Bununla birlikte sözü edilen biçim birimler yalnızca basit çekimlerde değil, birleşik çekimlerde de süreklilik (/ sınırlar arasılık) görünüşünü vermektedir: $-(^{\circ})yordu$, $-mAktAydl-$, $mAzsA$, vb. Dolayısıyla bu biçim birimlerin, basit veya birleşik çekimlerde bütün fiillerle kullanım olanağı vardır. Ancak *ol-* fiili, bu çekimleri zenginleştiren bir özelliğe sahiptir. Yardımcı fiil işleviyle birleşikler kuran *ol-* fiili, farklı yapılanmalar sunmaktadır. Bu yapılanmalar arasında yer alan $-(^{\circ})yor olmalı$, $-r /$

-mAz oldu, -r / -mAz oluyordu, -r / -mAz olmuş vb. görece kullanımlar da süreklilik (/ sınırlar arasılık) işaretleme işlevine sahiptir. Kimi zaman süreklilik (/ sınırlar arasılık), cümlede kullanılan “çoğunlukla, sürekli, her zaman, hep” vb. zarflar aracılığıyla pekiştirilebilmektedir.

- (784) Otomobiller büyük park alanına yayıldıklarından, bu sinemaların perdeleri vahşi derecede büyük olurdu. (AB, BYS, s. 15)
- (1329) Örneğin kuvartzlı saatler çıkalı, bazı şeyleri daha anlatamaz oldum. (AB, BYS, s. 191)
- (1616) Bazen bütün gece boyunca bir sözün anlamı üstüne düşündüğüm, bu evlilikte dengeyi bozan şeyin ne olduğunu anlamaya çalıştığım oluyordu. (YK, DÖT, s. 27)
- (1759) Bu bunaltıcı yalnızlıktan çıkmanın tek yolunu erken yaşta keşfetmiş, kitaplardan başımı kaldırmaz olmuştum. (YK, DÖT, s. 48)
- (2982) “Yüzbaşım uyumuyor. ‘Esra Hanım gelince lojmana buyursun,’ dedi. Bahçesi daha serin oluyormuş.” (AÜ, P, s. 231)
- (3044) “Bilmiyorum, hayat tuzaklarla dolu, insanın başına her gün bir şey geliyor, her gün bir olay oluyor.” (AÜ, P, s. 248)

4.5.1.1.2. *ol-* Fiilli Çekimlerde Bitmişlik Görünüşü

Bitmişlik (/ sınır sonrasılık) “bir durumun görünümünü, o durumu oluşturan çeşitli ayrı aşamaların farkı olmaksızın tek bir bütün olarak işaretlemektedir.” (Comrie, 1976, s. 16). Ancak bu işaretlemeye önemli olan, bir sınır vardır ve bu eylemin sona erdiğini / bittiğini gösteren bitiş sınırıdır. Eylemin bu kritik sınırı aşması sonucunda odak, ilgili sınırın aşılmasından sonraki aşamaya yoğunlaşmaktadır. Başka bir deyişle “sınırı aşmak, yalnızca sınıra bakış (adterterminal) anlamında ona ulaşmak değil, onun ötesine geçmek anlamına gelmektedir.” (Johanson, 2000a, s. 102). Sınırın ötesine geçmek de doğal olarak eylemin / olayın bitmişlik (/ sınır sonrasılık) içerisinde yer aldığını göstermektedir.

Türkçede bitmişlik (/ sınır sonrasılık) işaretleyicileri *-m°ş* ve *-D°* biçim birimleridir. Ancak bu biçim birimler, içinde yer aldığı her çekimde *dil bilgisel görünüşü* yansıtmaz. Çünkü çok işlevli biçim birimlerden olan *-m°ş* ve *-D°*, çekim özelliğine ve çekimdeki yerine göre *dil bilgisel zamanı* veya *dil bilgisel görünüşü*

işaretleme özelliği göstermektedir. Örneğin *oldu* ve *olmuş* basit çekimleri, “kip, zaman ve görünüşü” aynı yapıda yansıtırken, *oluyordu* ve *oluyormuş* çekimlerinde *dil bilgisel zaman* (*oluyormuş* çekiminde *-muş*, kullanım özelliğine göre kiplik anlam özelliği de taşımaktadır) işaretleyicileridir. Buna göre *-m°ş* ve *-D°* biçim birimlerinin işlevleri, çekim yapısı içerisindeki konumuyla belirlenmektedir.

Türkçede bütün fiillerin bu biçim birimlerle çekimlenebilme özelliği vardır. Ancak, *-tıpkı süreklilik (/ sınırlar arasılık)* görünüşünde olduğu gibi- *ol-* fiili, farklı çekim biçimlerinin olmazsa olmaz ögesi olarak birleşik yapılanmalar kurmakta ve bitmişlik (*/ sınır sonrasılık*) görünüşünü farklı yapılanmalarla sunmaktadır: *-m°ş oldu*, *-m°ş olacak*, *-m°ş oldu* vb.

- (125) Nasıl *oldu* anlayamadım, o ışık bir an öylesine güçlü bir biçimde beni içine çekti ki, sanki her şey gerçekliğini kaybetti, [...] (AA, İBY, s. 46)
- (893) “Sanatın da, aşkın da büyük bölümü alışkanlıktır” diyordu bir sayın zat. Adı aklıma gelmedi. Böylece, rakı alışkanlığı da, iyi *anlatılmış oluyor*. (AB, BYS, s. 51)
- (1748) İşte Erginol ailesinin ilk çocuklarından on üç yıl sonra bir evlat daha istemesine de evdeki bu sinir bozucu sessizlik *neden olmuş*. (YK, DÖT, s. 47)
- (2444) ‘Ben de ölürsem ailem iki oğlunu birden *yitirmiş olacak*...’ diye mırıldandı. ‘Bu kanı durdurmak lazım.’ (AÜ, P, s. 93)
- (2684) “İşte duymak istediğim haber buydu. Şans yardım ederse, yakında Patasana’nın bütün yazdıklarına *ulaşmış oluruz*.” (AÜ, P, s. 150)
- (3077) Karargâha indiğimizde Rıdvan Albay bir kahraman gibi karşıladı beni. Böylece ekibimin hakkındaki önyargılardan kurtulmuş, daha rahat hareket edebilme fırsatı *yakalamış oldum*. (AÜ, P, s. 257)

Kimi zaman yüklem süreklilik (*/ sınırlar arasılık*) biçim birimleriyle çekimlenmesine karşın bitmişlik (*/ sınır sonrasılık*) bildirebilmektedir. Bu tür kullanımlar, anlatıyı renklendirmek ve odağı daha canlı bir duruma getirmek için yapılabilir. Yine bu tür anlatımlarda yüklem, bitmişlik (*/ sınır sonrasılık*) işaretlemektedir. Çünkü OZ ve GZ noktaları, KZ’den önceye yerleşerek olmuş / bitmiş bir eylemi / olayı anlatmaktadır. Bu tür kullanım için (210) örneğine bakılabilir.

(210) Paralarını kaybeder, buna da aldırılmaz.

Karısı **kanser olur**, o gene gülümser. (AA, İBY, s. 72)

(210) örneği, sözü edilen kişinin başından geçen beklenmedik olayları, birbiriyle ilintili ve ardışık sırayla dile getirmektedir. Bu tür eylem sıralarına sahip yapılar, “ilerlemeli görünüş” olarak değerlendirilmektedir. İlerlemeli görünüşün bitmişlik mi bitmemişlik mi içerdiği tartışmalıdır (bk. 2.5.2.3.1.1. Bitmişlik–Bitmemişlik Görünüşleri). İlerlemeli görünüşün bitmemişlik görünüşünün alt türü olabilmesi için yüklemelerin daha çok –(°)yor biçim birimiyle çekimlenmesi ve böylece OZ ve GZ noktalarının KZ ile bağlantısı olması beklenebilir. –(°)yor biçim biriminin tercih edilmesi, eylemin ilgili sınırlarına daha çok odak sağlanmasıyla ilgilidir. Böylece olayların sürece yayılmış olduğu düşüncesi daha belirginlik taşıyacaktır. Ancak (210)’da böyle bir durum yoktur ve sözü edilen olaylar KZ’den önce yaşanmıştır. Bunun sonucunda GZ ve OZ noktaları, KZ’den önceye yerleşerek bitmişlik gösterdiği görülmektedir. Bu da, (210) örneğine göre ilerlemeli görünüşün, bitmişlik görünüşüyle de ilgili olabileceğini gösterir niteliktedir.

(833) Ünlü ceza avukatı Moro-Giafferi, bir duruşmaya iyice gecikiyor.
Müvekkili olan sanık, altı ay hapse **mahkûm oluyor**. (AB, BYS, s. 33)

(833)’te de yine KZ’ye göre geçmişte olmuş / bitmiş bir olay anlatılmaktadır. Hatta olayın *bitmişlik* olarak değerlendirilmesi, birkaç satır sonra geçen “*Gerçekten de hâkim, cezayı iki aya indirip tecil ediyor.*” sözleriyle desteklenmektedir. Yani “hüküm giyme” olayı, bütünüyle bitmiştir.

4.5.1.1.3. ol- Fiilli Çekimlerde Başlama Görünüşü

Başlama görünüşünün, bitmişlik (/ sınır sonrası) görünüşüyle ortak ve farklı özelliği vardır. Ortak özellik, her iki görünüş türünde de bir sınır noktasının bulunmasıdır. Ayrılan özellik ise birinde son sınırın, diğerinde ön sınırın aşılmasıdır. Başlama görünüşünde ön sınırın aşılması, sonraki aşamalarda eylemin / olayın süreceği anlamına gelmektedir. Yani eylemin / olayın başlamasından sonra biteceği zamana kadar geçen bir süreç vardır. Ancak

buradaki süreç, ikincil konumdadır. Çünkü eylemin / olayın sürmesi, dolaylıdır ve asıl önemli olan kritik ön sınırın aşılmasıdır.

Başlama görünüşü, dil bilgisel olduğu kadar anlam bilgisel özellik de taşımaktadır. Hatta eylemlerde bu görünüş, dil bilgisinden çok anlam bilgisel olanaklarla dışa vurulmaktadır. Çünkü başlama görünüşü, fiillerin kılınış özellikleriyle doğrudan ilintilidir. Kılınışları bakımından başlamalı / ön sınırı vurgulayan fiiller, kritik ön sınıra odak sağlayarak eylemin / olayın başladığını ve belli bir süre süreceğini belirtmektedir. *Ol-* fiili de çok anlamlı bir fiildir ve anlamlarına bağlı olarak farklı fiil çekimlerinde ön sınırı vurgulayarak başlama görünüşünü yansıtmaktadır. Örneğin “(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek” anlamındaki *ol-* fiilinde böyle bir durum vardır. Çünkü mülkiyetine geçen bir şey, tekrar elden çıkarılıncaya kadar o kişiye aittir. (641), buna örnek oluşturmaktadır.

- (641) İKİNCİ —Ben anneme gidiyorum.
BİRİNCİ —Dur. Bunu ne yapayım?
İKİNCİ —Senin olsun. (TÖ, KP, s. 110)

(641) örneğinde sözün söylendiği KZ, kritik ön sınırdır ve mülkiyete geçme olayı, bu sınırın aşılmasından sonra gerçekleşmektedir. Bundan sonra verilen nesne, o kişininidir. Ancak nesnenin ne kadar süre boyunca o kişide kalacağı belirsizdir. Bu belirsizlik, “*üç gün için, üç ay boyunca*” vb. zarflar aracılığıyla belirginlik kazanacaktır. Yine de bu geçen süre, ön sınırın aşılmasından sonraki aşamayı kapsamaktadır. Yani başlama görünüşünde aşılması gereken kritik ön sınır belirlidir, sonrasında gelen süreklilik belirsizdir.

Ol- fiilinin “bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak” anlamına geldiği kullanımlar da başlama görünüşünü yansıtmaktadır. Çünkü kazanılan görev, makam vb. durumlar, o kişinin mesleğidir, adıdır veya bir özelliğidir. Yine bu özellik kazanıldığı andan itibaren süreklilik göstermektedir. Ancak ne zamana kadar süreceği belirsiz bir görünümüdür.

- (896) Birisi yanındakini dürttürüp, değerli piyanistimiz için dedi ki: “Biliyor musun? Bizimki virtüöz oldu.” (AB, BYS, s. 52)

(896) örneğindeki *virtüöz olma* durumu, kritik ön sınırın aşılmasından

sonra kazanılan bir niteliktir. Diğer bir deyişle bu nitelik, kritik ön sınırın / başlangıcın aşılması sonucunda kazanılmıştır. (641) örneğinde olduğu gibi (896)'da da *virtüöz olma* durumu, -kişiyle ilgili bu özellik söylensin ya da söylenmesin- bu ilgili sınırın aşılmasından sonra gelecekte de sürecektir ve yine bu süre, belirsizdir.

Ol- fiilinin [+]devingen bir özellik gösterdiği “bir durumdan başka bir duruma geçmek” anlamı, başlama görünüşünü en uygun yansıtan anlam olarak düşünülebilir. Çünkü durum değişikliği, doğrudan bir sınırı ve dolaylı olarak belirli bir süreyi içermektedir. Ancak bu değişimde GZ noktası ile KZ noktası arasında bir bağlantının bulunması gerekir ki bu da, özellikle anlık diyalogların geliştiği konuşma parçalarında görülür. Aksi hâlde durum değişikliği geçmişte gerçekleşip bitmiş de olabilir ve böyle anlatılar KZ'den önceye yerleşen ve bitmişlik (/ sınır sonrası) işaretleyen *olmuştu* gibi bir çekimle dışa vurulmaktadır.

- (626) KARAGÖZ —Neden olacak? Bir zamanlar Hacivat'tın.
Şimdi Cemal Abdi olmuşsun. Yarın kimbilir hangi kılığa gireceksin?
CEMAL ABDİ —Yok canım, bu kadar basit olamaz. (TÖ, KD, s. 101)

(626), bağlam içerisinde de zaten metin karakterinin değişimlerini anlatmaktadır. Karagöz'ün söylediği “bir zamanlar Hacivat'tın” ifadesi, artık terk edilmiş ve dolayısıyla son sınırını geçmiş bitmişlik (/ sınır sonrası) görünüşündedir. Bu terk edilen durum, yerini “Cemal Abdi” biçiminde almış ve bu da ön sınırına ulaşmıştır. Yani ilkinde sınırı aşma, ikincisinde sınıra ulaşma vardır. Hacivat'tan Cemal Abdi'ye geçerek ortaya çıkan farklı durumun zamana yayılma süreci, *kim bilir* sözü ile belirsizlik kazanmaktadır.

Ol- fiilinin (özellikle zaman ifadeleriyle) “yaklaşmak, gelip çatmak” anlamı da başlama görünüşü içinde değerlendirilebilir. Çünkü zaman ifadeli sözcük veya sözcük öbeğinin “yaklaşması / gelip çatması” ancak ilgili ön sınıra ulaşmayla olasıdır. Örneğin “saat 3 oldu” gibi bir cümle, ancak bitiş sınırının geçilmesi (saat 2'nin bitmesi) ve ön sınıra ulaşılması (saatin 3 olması) anlamına gelmektedir. (518), bu duruma örnektir.

(518) BİR SES —Kesin zırlıtıyı. Saat on oldu. Uyuyacağız. (TÖ, AŞG, s. 33)

Ol- fiilinin gelecek zaman çekimi de kimi zaman başlama görünüşünü verebilmektedir. Ancak gelecek zaman çekimlerindeki başlama görünüşü, salt biçim bilgisi ya da anlam bilgisiyle değil, söz dizimiyle elde edilmektedir. Cümlede kullanılabilecek “artık, bundan sonra, bundan böyle” gibi zarflar (zaman zarfları / görünüşsel zarflar) eylemin / olayın ön sınırına odaklanmasını sağlamaktadır. Bu zarfların kullanımı, yalnızca *ol-* fiili için değil, bütün fiiller için geçerlidir ve eylemin / olayın gerçekleşmesindeki ön sınırı vurgulayabilir.

(2301) Bebeği kucağına aldı, ‘Bak,’ dedi, ‘bu senin oğlun. Bak, ne güzel bir çocuk. Ona babamın adını vereceğim. Onun adı bundan sonra Araras olacak.’ (AÜ, P, s. 55)

Örneklerden görüldüğü üzere söz dizimi ve anlam bilgisiyle daha yakın ilişkisi bulunan görünüş türünün başlama görünüşü olduğu söylenebilir. Çok anlamlı bir fiil olan *ol-* fiilinin kimi anlamları, başlama görünüşünü –doğal olarak çekim ögeleriyle birlikte- verebilme potansiyeline sahiptir. Söz dizimi ise görünüş türünü belirleyebilme veya pekiştirebilme özelliği taşımaktadır.

4.5.1.1.4. *ol-* Fiilli Çekimlerde Bitmemişlik Görünüşü

Özellikle Batılı kaynaklarda bitmemişlik, süreklilik (/ sınırlar arasılık) görünüşünün üst başlığı olarak sınıflandırılmaktadır. Bu bakış açısına göre örneğin Türkçedeki $-(^{\circ})yor$, $-r$ / $-mAz$ gibi biçim birimler, bitmemişlik görünüşünün alt başlığı olan süreklilik (/ sınırlar arasılık) işaretleyicileridir. Bu durumda süreklilik (/ sınırlar arasılık), aynı zamanda bitmemişlik bildirmektedir. Aslında bitmemiş bir eylem, düşünce düzleminde doğrudan veya dolaylı olarak ya sürmektedir ya da henüz başlamamıştır. Başka bir deyişle süren veya başlamayan bir eylem bitmemiştir. Böylece süreklilik (/ sınırlar arasılık) işaretleyicilerinin yanı sıra eylemin henüz başlamadığını işaretleyen $-AcAk$ biçimi birimi de bitmemişlik bildirebilmektedir. Süreklilik (/ sınırlar arasılık) ayrı bir başlık altında incelendiğinden geriye yalnızca eylemi zaman düzleminde geleceğe yerleştiren fiil çekim ekleri kalmaktadır. Geleceğe yönelik olan biçim

birimlerde ilgili kritik sınırı oluşturan GZ noktası, doğal olarak KZ'den sonradır ve ancak bu sınıra ulaşıncaya eylem bitmişlik (/ sınır sonralık) veya başlama bildirebilecektir.

(2420) Anlamamış gözlerle beni süzen Reşit Çavuş, 'Takımı uyandırıyor mı komutanım?' diye sordu.

'Hayır,' dedim, parkamı sırtıma geçirirken. 'Göreve Seyithan'la ikimiz gideceğiz.'

'Ama komutanım,' diyecek oldu.

'Aması yok,' dedim, sert bir tonla. 'Ben yokken komuta sende olacak. Tamam mı?' (AÜ, P, s. 86)

(2420)'de GZ noktası "*ben yokken*" zarfıdır ve cümlelerin yüklemi ile birlikte henüz gerçekleşmeyen bir olay olarak KZ'den sonraki bir noktaya yerleşmektedir. Doğal olarak cümle yüklemi de gelecekteki bir noktadır ve OZ de KZ'den sonradır (bk. 4.1.1.1.1.3. *olacak* Çekimi). Ayrıca burada gelecek zaman çekimiyle öne çıkarılan anlam, emirdir. Salt emir çekimi –diğer tasarlama çekimleri gibi- henüz başlamamış, başlamadığı için de bitmemiş bir eylemi dışı vurmaktadır. Eylem sürmemiş, bitmemiş olduğu için geriye başlamamış ve dolayısıyla *bitmemiş* olacaktır.

Benzer bakış açısı *olacakmış*, *olacaksa* çekimlerinde de görülmektedir (bk. 4.1.1.2.13. *olacakmış* Birleşik Çekimi ve 4.1.1.2.3.4. *olacaksa* Birleşik Çekimi).

(556) DELİKANLI —Sonra, bak söyleyeyim, bir amirin emrine de girmem. Başıma buyruk olacaksam, ne âlâ... Neden mi? Çünkü evde babam, okulda müdür, kahvede patron, maçı hakem... yetti artık. Amirsiz memur olmaz diyorsan, beni ırgalamaz. O senin sorunun. (TÖ, AŞG, s. 58)

(1883) Daha dileğini tutmadan, "Uç uç böceğim..." demeden böcek uçuştı. Hemen dilek dilemediği için biraz burkuldu. Ardından her zamanki iyimserliğiyle, "Dileğim hiç beklemeden olacakmış, bu anlama geliyor böceğin uçuvermesi" dedi. (AK, MS, s. 57)

Kimi zaman *-(°)yor* ve *-r / -mAz* biçim birimleri de geleceğe gönderim

yaparak eylemin henüz gerçekleşmediği ve yine bitmemiş olduğunu işaretleyebilmektedir. Bu tür kullanımlarda zaman belirleyici zarflar (zaman zarfları / görünüşsel zarflar) etkindir ve söz dizimi önemli rol oynamaktadır.

(332) Yeterince sabırla ve inançla beklersem olur diyerek. (AA, İBY, s. 109)

(698) 8. SES —Niçin benim camim ile ilgilenmeyip, mühim olmayan nesnelerle vakit geçirirsin? Şimdi tez söyle! Bu bina ne zaman tamam olur?

MİMAR SİNAN —Padişah'tan, şimdiye kadar işitmediğim bu sözler karşısında şaşırdım, dilim tutuldu. Ancak şu sözleri söyleyebildim.

(Yine padişaha döner.)

Saadetlu Padişahın devletinde, iki ayda tamam olur. (TÖ, BMS, s. 151)

(2283) [“Sizin çocuğunuz var mı?”

Esra bakışlarını kaçırdı.

“Yok” dedi. Bir an beş aylık hamileyken düşürdüğü kız çocuğunu anlatmak istedi, sonra vazgeçti. “Hayır, çocuğum yok.”

Esra’nın kederlendiği Bernd’in gözünden kaçmamıştı:]

“Üzülmeysin, daha gençsiniz, bir gün olur.”

Hiç olmayacak,” diye geçirdi içinden Esra ama bunu da söylemedi Bernd’e. (AÜ, P, s. 51)

Akçataş’ın (1999, s. 47) $-(^{\circ})yor$ biçim biriminin karşıladığı görünüş için *bitmişliği belirtmeme* terimi, bitmemişlik olarak düşünülebilir. Çünkü daha önce de söylendiği üzere *bitmişliği belirtmeyen* bir biçim birim, doğal olarak bitmemişlik işaretleyicisidir. Ancak bu çalışmada $-(^{\circ})yor$, $-r$ / $-mAz$ vb. biçim birimler süreklilik (/ sınırlar arasılık) işaretleyicileri olarak kabul edilmiştir (bk. 4.5.1.1.1. *ol-* Fiilli Çekimlerde Süreklilik Görünüşü).

4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Sözlüksel görünüş, fiillerin sınıflandırılmasına dayalıdır ve konu hakkındaki ilk bilgiler felsefe alanına aittir. Yunan felsefesinde Platon ve Aristoteles ile başlayan ayrımlar, yirminci yüzyılda daha kapsamlı bakış açıları kazanmış ve birbirine benzer ve farklı sınıflandırmalar yapılmıştır (bk. 2.5.2.3.2. Sözlüksel Görünüş). Sözlüksel görünüşün dil bilgisel görünüşten ayrılan yönü,

söz dizimiyle daha çok iç içe olmasıdır. Yani fiilin türü, içkin özelliğinin yanı sıra söz dizimindeki tamlayıcılarıyla ilişkisine göre belirlenmektedir. Ayrıca çok anlamlı fiillerin –ki dillerde sözcükler çoğunlukla çok anlamlıdır- anlam bilgisel özellikleri de bu bağlamda etkindir. Çünkü *ol-* fiili çok anlamlı bir fiildir ve bu anlamlarına göre farklı özellikler gösterebilmektedir. Bu çalışmada *ol-* fiilinin *sözlüksel görünüş* özellikleri, Smith’in (1997) sınıflandırmasına dayalıdır, ancak yeri geldikçe diğer sınıflandırma biçimleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Smith’in (1997) sınıflandırması, fiillerin [$\pm$]devingen, [$\pm$]sürerli ve [$\pm$]erekli özellik gösterip göstermemesi üzerine temellenmiş ve fiiller “durum, etkinlik, tamamlama, erişme, anlık” olmak üzere beş türe ayrılmıştır (bk. 2.5.2.3.2. Sözlüksel Görünüş).

4.5.1.2.1. Durum Fiili Olarak *ol-* Fiili

Smith’in (1997) sınıflandırmasında *durum* fiilleri, [-]devingen, [+]sürerli ve [-]erekli özellik göstermektedir. [-]devingenlik, bu sınıflandırma içinde, *durum* fiillerini diğer türlerden ayıran en önemli ölçüttür. Buradaki [-]devingenlik, [+]sürerli ile eş değer tutulmamalıdır. Çünkü bir fiil [+]sürerli olabilirken aynı zamanda [-]devingen olabilmektedir. Buradaki [-]devingenlik, fiilin her aşamasının aynı, yani kendi içinde homojen olmasıyla ilgilidir. Başka bir deyişle fiilin içyapısı, aynı süreçlerden oluşmaktadır.

Ol- fiilinin bu özelliği, “herhangi bir durumda bulunmak” anlamıyla birebir örtüşmektedir. Çünkü bu anlama gelen *ol-* fiili, eylemin içyapısındaki her aşamanın aynı süreçlerden oluştuğunu ve kendi içerisinde –eğer *erek* noktası belirtilmemişse- [-]devingen olduğunu göstermektedir. Ancak eylemin bu özelliği, onun zamana yayılmayacağı anlamına gelmez. İçinde bulunulan durum, hem [+]sürerli hem de [-]erekli olabilmektedir. [+]erekli bir durum alması, bu durumda fiilin hem anlamını hem de *sözlüksel görünüş*ünü değiştirecektir. Yani *ol-* fiili “herhangi bir durumda bulunmak” anlamında *durum* fiilinden “geçmek, tamamlanmak” anlamıyla *tamamlama* türüne geçecektir.

- (897) Biri bağırır: “Lan Arap! Şükret yine! Dünyaya şanslı gelmişsin...” Arap anlamıyor, soruyor: “O niye?” “Elbet ya! Bitlenirsen kolay yakalarsın. Bit beyaz olur senin tenin kara.” (AB, BYS, s. 53)

(1960) “Sus ve yerine otur. Hayvanla bu arkadaşını bir tutuyorsun sen. Yaptığın çok ayıp. Hem yanlış bir şey yapıyorsun, hem de saldırgansın. Üstelik bu durumunu hayvanları sevmeye maskesi altında bana kabul ettirmeye çalışıyorsun... Üstelik kız olacaksın” (AK, MS, s. 97)

(897) ve (1960) örneklerinde, “bitin beyaz olma” ve “kız olma” durumları [-]devingen, [+]sürerli ve [-]erekli olarak yorumlamaktadır. Çünkü “bitin beyaz olma” ve “kız olma” durumunun her aşaması, birbirinden farklı değildir, herhangi bir [+]devingenlik içermez. Aynı zamanda (897) ve (1960) örnekleri [+]sürerlidir, bitine rengi, kişinin cinsiyeti aynıdır. [-]ereklidir, belli bir son noktaları yoktur. Böylece (897) ve (1960)’da *ol-*, *durum* fiili özelliklerini taşımaktadır.

Benzer biçimde “(bir şey, birinin) mülkiyetine geçmek” anlamındaki *ol-* fiili de *durum* fiili özelliği göstermektedir.

(575) 2. HASTA —Her gece bu pis oyun. Pinti herifler. Bir sigara alt tarafı. (Yatağın ucuna bir paket sigara atar.) Al senin olsun. İstedğin kadar iç aslanım. (TÖ, H, s. 73)

(575)’te mülkiyete geçtikten yani ön sınırın aşılmasından sonra artık kişi, verilen nesnenin sahibidir ve “sahip olma” durumu ortaya çıkmaktadır. “Sahip olma” durumu, durumun her aşamasında aynı kalacağı, yani farklılaşmayacağı için [-]devingen (veya [+]durağan) yapıdadır. Eğer o nesne, belirli bir erek noktası olmaksızın o kişide kalacaksa, başka bir deyişle bir son nokta içermezse fiilin içyapısı gereği bir süre alacaktır. Doğal olarak bu süre, [+]sürerli olarak işaretlenmektedir. *Ol-* fiilinin “mülkiyetine geçmek” anlamı, sahipliğin bir son noktası olmadığına, başka bir deyişle sahip olunan nesne elden çıkarılmayacağına göre [-]erekli olarak yorumlanmaktadır.⁵⁶ (575) örneği, bu açıdan (3021) ile karşılaştırılabilir. Çünkü “*sahip ol-*” fiili de *sahip olma* durumunu aynı aşamalara yerleştirmekte ve hangi zamana yerleşirse yerleşsin sözü edilen durum aynı

⁵⁶ Eğer fiil, belirli bir erek noktası olarak bir zarfla (örneğin *on dakika boyunca*) çevrelenseydi bu kez fiilin özellikleri, [+]devingen, [+]sürerli ve [+]erekli olarak *tamamlama* özelliği gösterecekti: “Al, *on dakika boyunca* senin olsun” gibi. Çünkü burada ulaşılacak bir son nokta vardır ve bu süre sonunda devinim gerçekleşerek sahip olan kişi değişecektir. Başka bir deyişle bir durum değişikliği görülecektir.

kalmaktadır.

- (3021) Aşkın nasıl yakıcı, nasıl vazgeçilmez, insanı mutluluktan çıldırtan bir duygu olduğunu bilmez değilim. (...) Ne kadar delice bir güzelliğe, yaşamı soluk soluğa yaşatan bir tutkuya sahip olsa da geçicidir. (AÜ, P, s. 240)

Ol- fiili, “arkadaşlık kurmak, bir arada bulunmak, ilişkiye girmek” anlamında kimi zaman *durum* fiili olabilmektedir. Ancak burada biçim bilgisinin ve söz diziminin etkisi vardır. Nasıl ki çokluk biçim birimi *+lAr*, fiil türü üzerinde etkense, olumsuzluk biçim birimi *-mA* da o derece etkendir. Doğal olarak bu etki, söz dizimsel olarak sürekliliğe / sınırlar arasılığa odak sağlayan bir zarfla desteklenmektedir. (100) örneğine bu açıdan bakılabilir.

- (100) Profesör, yüzünün çizgilerinde kırılıp parçalanmış bir gülümsemeyle, “Ben uzun zamandır bir kadınla birlikte olmadım” deyince genç kadın, “Sen bilirsin” diyerek arabadan çıkıyor ama kaldığı odanın kapısını da içeri girdikten sonra ardına kadar açık bırakıyordu. (AA, İBY, s. 37)

(100) örneği aslında “sevişmek, cinsel ilişkide bulunmak” anlamında bir *etkinlik* fiilidir. *Etkinlik* fiilleri, Smith’e göre (1997) *[+]*devingen, *[+]*sürerli ve *[-]*jrekli özelliklere sahiptir. Ancak (100)’de *olumsuzluk*, epeydir değişmeyen ve bu yönüyle *[-]*devingen olan duruma gönderim sağlamaktadır. Yani durumun her aşaması, aynı biçimdedir ve bir devinim yoktur. “Uzun zamandır” zarfı, durumu zaman aralığına yerleştirmektedir. Bu zaman aralığının başlangıcı ve sonu belirsizdir. Dolayısıyla ne zaman sona ereceği belli olmayan bir son noktaya, yani erek noktasına sahip değildir. Böylece (100) örneğindeki *olma-* fiili, bir *durum* fiili olarak değerlendirilebilir. (100) örneğindeki *durum* fiili *olma-* ile (291)’deki *etkinlik* fiili *ol-* karşılaştırılabilir.

- (291) Kadın, başka erkeklerle de oluyordu, hattâ bir iki defa da evlenmişti. (AA, İBY, s. 101)

(291)’de belirli aralıklarla ve birçok kez gerçekleşen bir durum dile

getirilmektedir. Böylece durum, kendi içyapısı ve biçim düzlemine yansımayan söz dizimsel özellikleri bakımından değişen bir yapıya sahip görünmektedir. Durum değişikliği –yani eylemin kendi içyapısındaki hareketliliği- *ol-* fiilini [+]devingen bir konuma yerleştirmektedir. Eylemin belirli aralıklarla ve birçok kez gerçeklemesi, cümle yüklemindeki süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyicisi ve çokluk biçim birimiyle anlaşılmaktadır. Yüklemdeki süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyicisi, *dil bilgisel görünüşün sözlüksel görünüşün* belirlenmesinde etken olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Böylece (291) örneği [+]sürerlidir. Durumun bir son noktası olmadığı göz önünde bulundurulduğunda [-]jereklidir. Bütün bunlar, (291)’deki *ol-* fiilinin *etkinlik* (hatta *çoklu etkinlik*) fiili olduğu izlenimi vermektedir.

Aslında *ol-* fiilinin pek çok anlam alanı içindeki karşılıkları, *durum* fiili özelliklerini taşımaktadır. Aşağıdaki farklı anlamları içeren örneklerde *ol-* fiili, *durum* türü içinde yer almaktadır.

- (498) ANNE — Aaaa, aa, aa, o kadar hızlı koşma, terleyeceksin. Oğlum önüne bak. Ooo, yoo, salıncak yok. Terli terli *zatiirree olursun*. (TÖ, AŞG, s. 22) (*hastalığa yakalanmak tutulmak*)
- (712) ANLATICI Arkadaşlar, bunlar yine mızıkçılık ederlerse “estepeta” diye bağırın, yeter. *Oldukları* yerde donup kalırlar. Neden mi? Akıllarını çalıştırmıyorlar da ondan. (TÖ, AMKM, s. 164)
- (1530) İleride onu anlatırken, yaşamını yalanlarla bezeyip, birçok buluşun altında aslında onun imzasının *olduğunu* söyleyebilirim. (YK, DÖT, s. 11) (*var olmak, mevcut olmak, bulunmak*)
- (2792) “Bize ne adamın hangi partiden *olduğu*,” diyerek anlamsız bulduğu bu konuşmayı yarıda kesti Esra. “Gelelim ikinci konuya. Bugün tapınakta sunak odası olduğunu tahmin ettiğimiz bir mekân bulduk. Hırsızlar heykelleri oradan çıkarmışlar. Kazıyı bir süreliğine oraya yönlendirmek istiyoruz.” (AÜ, P, s. 179) (*desteklemek, taraf olmak, bir kuruluşla, örgütle ilgili bulunmak*)

Durum fiilleri, sözlüksel görünüş üzerine yapılan bütün sınıflandırmalarda benzer yaklaşımlarla ele alınmıştır. Sınıflandırmalarda görülen ortak özellik, *durum* fiillerinin [-]devingen (başka bir deyişle [+]durağan) olduğu yönündedir. Bu [-]devingen özellik, *durum* fiillerinde herhangi bir değişimin görülmediği,

zamana yayılım sürecinde hep aynı kaldığı anlamına gelmektedir. Yani hangi zaman noktası seçilirse seçilsin –değişim olmadığı sürece- *durum*, olduğu gibi devam eden homojen bir yapıya sahiptir. Yalnızca Bach (2004), *durum* fiillerinin hem [-]devingen hem de [+]devingen özellik gösterdiği düşüncesindedir. Yine bu sınıflandırmalarda *durum* fiilleri, bir zaman *boyunca* süren [+]sürerli fiillerdir. Ayrıca Kenny’nin (2003) belirttiği gibi *durum* fiilleri, bir eylemin yavaşça veya hızlıca yapıldığı bilgisi veren zarflarla kullanılamaz. Buna göre örneğin (2792) örneği “*Bize ne adamın yavaşça hangi partiden olduğu” biçiminde uygunluk taşımayacak ve dil bilgisel olmayacaktır.

4.5.1.2.2. Etkinlik Fiili Olarak *ol-* Fiili

Smith’in sınıflandırmasında (1997) *etkinlik* fiilleri, [+]devingen, [+]sürerli ve [-]erekli olarak yorumlanmaktadır. [+]devingen özellik, fiilin içyapısında birbirini izleyen hareketlerin olması, yani bir enerji girdisinin bulunması demektir. Bu tür fiiller, içyapılarındaki hareket gereğince zamana yayılarak [+]sürerli bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda *etkinlik* fiillerinin sona erdiğini işaretleyen erek (bitiş / son) noktası olmadığı için [-]ereklidir. Eğer [+]devingen ve [+]sürerli bir fiilin erek noktası olursa, bu durumda *etkinlik* fiili değil, *tamamlama* fiili olacaktır. Yani *etkinlik*ler ile *tamamlamalar* arasındaki ayırım, erek noktasının olup olmamasına bağlıdır.

Temel özellik bakımından [-]devingen bir özelliğe sahip olan *ol-* fiilinin *etkinlik* fiili olabilmesi, söz dizimsel özelliklerle ortaya çıkmaktadır. Söz dizimsel yapıda *ol-* fiilinin anlamı, iki biçimde belirlenmektedir. İlkinde *ol-* fiilinin yüklem olduğu cümlelerde özne görevindeki sözcük veya sözcük öbeğinin rolü öne çıkmaktadır. İkincisinde ise *ol-* fiili, kendinden önce gelen cümlenin yüklemine kapsamına girmektedir. Diğer bir deyişle *ol-* fiili, işlev ve anlam alanını genişleterek bağlama uygun her türlü fiilin kullanımlarını yansıtmaktadır. Bu iki özelliğe bağlı olarak *ol-* fiili, *etkinlik* özelliği gösterebilmektedir. (654) örneğinde *ol-* fiili, öznenin özelliğine göre *etkinlik* içermektedir.

(654) 2. OYUNCU —Vatann, milleet, Sakaryaaa!

4. OYUNCU —İşte politika bu. Bu kadar. Yarın gecekondulara gidip çileli yurttaşlarımıza teselli ve fikir götüreceğiz. Tartışmamız bitmiştir.

2. OYUNCU —(*Ayağa kalkar.*) Baş üstüne!

(*4. donup kalır.*)]

3. OYUNCU Bu oyun çok gerçekçi oluyor. (TÖ, DY, s. 120)

(654)'te *ol-* fiili, öznenin (aslında derin yapıdaki katılımcı nesnenin) etkisiyle “oynamak” anlamındadır. Böylece cümle, “*Bu oyun çok gerçekçi oynanıyor.*” Biçiminde düşünülmelidir. Buradaki oyun, bir tiyatro gösterisidir. Tiyatroda da oyuncular, rolleri gereği hareket içinde olduklarından “oynamak” anlamını karşılayan *ol-* fiili [+]devingendir. Tiyatro oyunu / gösterisi, belirli bir zaman aldığı için [+]sürerlidir. Yine gösterinin erek (bitiş / son) noktası dile getirilmediği için [-]ereklidir.⁵⁷ (654) örneğinin benzeri (843)'te vardır.

(843) Artık böyle bir spora başladıktan sonra, yatay egzersizlerin hangi sahalarda yapılacağı, oyuncunun hangi kümede olduğuna bağlıdır. (AB, BYS, s. 36)

Ol- fiilinin *etkinlik* özelliği kimi zaman söz dizimsel olanaklarla belirlenmektedir. Buna göre *ol-* fiili, kendinden önce gelen cümledeki eylemin yerini tutmakta ve onun anlamına bürünmektedir. Karşılık geldiği eylem eğer *etkinlik* fiili ise *ol-* fiili de bu durumda *etkinlik* fiili olarak işlev görmektedir. (2418)'de bu durum örneklenmiştir.

(2418) Birkaç metre ötemde iki kişinin tartıştığını gördüm, iri cüssesiyle Reşit Çavuş hemen seçiliyordu ama yanındakini çıkaramıyordum. ‘Ne oluyor orda?’ diye seslendim öfkelenerek. (AÜ, P, s. 85)

(2418)'de *ol-* fiili, “tartış-” fiilinin yerine kullanılarak bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm sonucunda “*Ne oluyor orda?*” ile “*Neden tartışıyorsunuz?*” cümleleri birbirine alternatif oluşturmaktadır. (2418)'deki *tartış-* fiili sözlü ve bedensel hareketleri içeren [+]devingen bir özelliğe sahiptir. Dil bilgisel görünüşün fiil üzerindeki etkisi göz önünde tutulduğunda süren bir eylem vardır ve [+]sürerlidir. Tartışmanın son bulmaması veya ne kadar süreceğinin

⁵⁷ (662) örneği eğer “*Bu oyun saat üçe kadar olacak*” biçiminde olsaydı bu kez *ol-* fiili, bir erek noktasına sahip olacağı için *tamamlama* fiili olacaktı.

bilinmemesi nedeniyle [-]jereklidir. Bu yönüyle (2418)'de *ol-*, “tartış-” fiilinin özelliklerine bürünen bir *etkinlik* fiilidir.

*Etkinlik*lerde eylemin tamlayıcısının niceliği önemli ölçütlerden biridir. Buna göre aynı eylem, teklik tamlayıcıyla *tamamlama*, çokluk tamlayıcıyla *etkinlik* fiili olabilmektedir. Örneğin “*Adam ölüyor*” ile “*Adamlar ölüyor*”, hem fiillerin türü hem de dil bilgisel görünüşleri bakımından farklılık göstermektedir. Bu farklılığı veren, tamlayıcının niceliğidir. Buna göre çokluk tamlayıcı, eylemin (/ durumun) *etkinlik* özelliğiyle bağlantılıdır ve sayılamaz olması bu bağlamda etkendir. Bu görüşe göre (2661) örneğindeki *ol-* fiili, *etkinlik* türündedir.

(2661) “Korkunç şeyler oluyor,” dedi Timothy. Önemli bir konuda konuşmaya başladığı zamanlarda yaptığı gibi sağ eliyle bakır rengi sakallarını karıştırmaya başlamıştı. (AÜ, P, s. 145)

(2661)'de çokluk öznenin sayılamaz olması, *olan* olayları [-]jrekli bir konuma yerleştirmektedir. Cümlelerin herhangi bir erek (son / bitiş) noktasının olmadığı, alabileceği bir zarfla anlaşılabilir. Örneğin (2661) cümlesi “*üç gün boyunca*” gibi bir zarfla kullanılabilirken “*üç gün içinde*” gibi bir zarfla kullanılamaz. Doğal olarak kullanıma uygunluk, biçim bilgisel işaretleyiciler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır ve burada çokluk ve süreklilik işaretleyicileri etkendir. Kenny'nin de (2003) belirttiği gibi *etkinlik* fiilleri, “*bir süre boyunca*” gerçekleşmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir nokta vardır. Eğer (2661) cümlesi, geçmiş zamanla işaretlenseydi bu durumda cümle, her iki tamlayıcıyla da uygunluk taşıyacaktı. Yani “*(üç gün boyunca) korkunç şeyler oldu*” ve “*(üç gün içinde) korkunç şeyler oldu*” cümlelerinin her ikisi de dil bilgiseldir. Bu durumda *ol-* fiilinin türü ne olmalıdır? Aslında her iki cümlede de *ol-* fiili, *etkinlik* türündedir. Değişen yalnızca dil bilgisel görünüşüdür. “*boyunca ol-*” ile belirtilen zaman süresinde eylemlerin sürekli gerçekleştiği, “*içinde ol-*” ile belli aralıklarla gerçekleştiği bilgisi vardır. Yani olaylar, ilkinde kesintisiz, ikincisinde kesintili bir biçimde gerçekleşmiş ve bitmiştir.

Ol- fiilinin anlam alanı içerisinde “arkadaşlık kurmak, bir arada bulunmak, ilişkiye girmek, sevişmek” anlamı vardır. Bunlardan özellikle “ilişkiye girmek, sevişmek” anlamında *ol-* fiili, [-]devingenlikten [+]devingenliğe geçmekte ve farklı bir fiil türü özelliği göstermektedir. Bu tür, *ol-* fiili için *etkinlik* biçiminde

yorumlanmaktadır. (291), bu kullanıma örnektir.⁵⁸ *ol-* fiilinin *etkinlik* özelliği göstermesi, yine çokluk ve süreklilik / sınırlar arasılık işaretleyicileri aracılığıyla anlaşılmaktadır.

(291) Kadın, başka erkeklerle de oluyordu, hattâ bir iki defa da evlenmişti.
(AA, İBY, s. 101)

Örneklerde görüldüğü üzere *ol-* fiilinin *etkinlik* özelliği, bağlam içindeki yeri, tamlayıcıların niceliği ve dil bilgisel görünümlemlerle belirlenmektedir. Bu belirlemelerin kimisinde *ol-* fiili, yerini aldığı fiilin özelliklerini taşımaktadır. Aslında *ol-* fiili, içyapısı gereği *durum* fiilidir ve diğer fiil türlerindeki kullanımı, farklı dilsel özelliklerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. *Ol-* fiilinin *etkinlik* fiili olabilmesi, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Etkinlik terimine kimi sınıflandırmalarda doğrudan yer verilirken kimisinde farklı adlandırmalar bulunmaktadır. *Etkinlik* terimi Vendler (1957), Kenny (2003), Mourelatos (1978) ve Smith'te (1997) vardır. Diğer sınıflandırmalarda ise *süreç* terimi, *etkinlik* terimiyle örtüşen bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. *Süreç*lerin özellikleri, çoğunlukla [+]devingen ve [-]erekli olarak verilmekle birlikte bunlara kimi zaman [+]sürerli özelliğin eklendiği de görülmektedir. Örneğin Verkuyl (2002) *süreç* fiillerini [+]artımlı ve [-]ABM olarak yorumlamaktadır. Buradaki [+]artımlı, [+]devingenlik, [-]ABM ise [+]sürerli ve [-]erekli ile bağdaşan bir görünümüdür.

4.5.1.2.3. Tamamlama Fiili Olarak *ol-* Fiili

Smith'in sınıflandırmasında (1997) *tamamlama* fiilleri, [+]devingen, [+]sürerli ve [+]erekli özelliklerini taşımaktadır. *Tamamlamaların etkinliklerden farkı*, erek noktasının bulunmasıdır. Yani *tamamlamalar*, uç / son noktaya sahiptir. Bu erek noktası, kimi zaman fiilin içkin yapısıyla kimi zaman fiili zaman açısından sınırlandıran tamlayıcıyla açığa çıkmaktadır.

Smith'te (1997) ve Pusteyovsky'de (1991) bir fiilin *etkinlik* veya

⁵⁸ Cümle bir zamansal sınırlayıcıyla kurularak geçmiş zamanla çekimlenseydi ve teklik yapı bulunsaydı, bu durumda *tamamlama* özelliği gösterecekti: “Kadın, saat üçe kadar bir erkekle *olmuştu*” gibi.

tamamlama içerisinde değerlendirilmesinde tamlayıcı ögenin teklik veya çokluk olması önemlidir. Benzer yaklaşım, Verkuyl'de de görülmektedir. Tamlayıcının çokluk olması, ilgili fiilin *etkinlik*, teklik olması ise *tamamlama* türüyle ilişkilendirilmektedir. Çünkü teklik olan tamlayıcının gerçekleşmesi kendi içerisinde tamamlanıncaya kadar sürecektir. *Tamamlama* fiillerinde açık olmasa da doğal bir erek noktası vardır. (697) örneği, bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

(697) Sonunda sütunlar dikildi. Oynamaz, yıkılmaz hale getirildi. Kubbe, 28 metre çapında olacaktı. (TÖ, BMS, s. 149-150)

(697) örneğinde *olacak* / *yapılacak* olan, yalnızca bir tek kubbedir. Sütunların dikilmesiyle birlikte kubbenin yapımına başlanmıştır. Dolayısıyla kubbenin yapılmaya başlandığı andan itibaren bir süreç başlamıştır ve bu süreç, –eğer eylemin tamamlanacağı doğruysa- kubbenin bitirildiği zamana kadar sürecektir. Bu da *ol-* (/ *yapıl-*) fiilinin bir başlangıcı ve bir bitişi olduğunu [+]sürerli biçimde işaretlemektedir. Eylem [+]devingen bir yapıdadır. Çünkü bir yapıyı inşa etmek, değişen durumlarla olasıdır. Malzemeler hazırlanır, taşınır, yerleştirilir. Ancak bir tek kubbenin yapımı, yapımının sona erdiği doğal bir son noktaya doğru ilerlemekte ve son taş konduğunda bitmektedir. Bu son, doğal bir uç noktadır ve (697)'deki *ol-* (/ *yapıl-*) fiilini [+]erekli bir konuma yerleştirmektedir. Bütün bu özellikler, *tamamlama* fiili için geçerlidir. Verkuyl'e göre (1997) tamlayıcının *sayılabilen* veya *sayılamayan* olması, fiil türünün belirlenmesinde etkindir. Buna göre *sayılabilen* bir tamlayıcıyı alabilen fiiller, *olay* fiilleridir ve bunlar aynı zamanda [+]devingen bir özelliğe sahiptir. Bu durumda Verkuyl'deki *olay* fiilleri, aynı zamanda *tamamlamalar* da kapsayan bir görünüm sergilemektedir. Ancak Aydemir'e göre (2006) bu tür örnekler, *tamamlama* değil, *erişme* örnekleridir. Çünkü bu iki fiil türü arasındaki ayrım, [±]değişim özelliğine bağlıdır. *Erişmeler* [+]değişim, *tamamlamalar* ise [-]değişim özellikleri taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre (697) örneğindeki kubbenin sona ermesinden sonra bir [+]değişim vardır, çünkü kubbe artık belirli bir biçim kazanmıştır. Yani parçaların birleştirilmesiyle yeni bir yapı oluşturularak [+]değişim gerçekleşmiştir. Smith de ise (1997) durum değişikliği, *erişmelerin* yanı sıra *tamamlamalar* için de geçerlidir. (697)'ye benzer bir örnek (668)'de vardır.

(668) 1. OYUNCU —İlk karşılaşmamıza kadar aylarca çalıştık. Kurbanlık koç gibi beslendik. Ne yapacağımızı ve ne düşüneceğimizi papağan gibi ezberledik. Karşılaşma, karşı takımın sahasında olacaktı... (TÖ, DY, s. 126)

(668)'de *ol-* fiili karşıladığı anlama (*yapılmak / gerçekleşmek*) ve özneye göre *etkinlik* veya *tamamlama* türüne girebilir. Örneğin özne, teklik bir nesne olarak yapılan bir şeyse (*bir sandalye yap-* gibi) bu durumda *tamamlama* olacaktır. (668)'de de özne teklik yapıdaki *karşılaşma*dır (buradaki karşılaşma, futbol maçıdır) ve bir spor türüdür. Spor karşılaşmaları, doğası gereği hareketli bir olaydır ve sürekli bir enerjiye gereksinim duymaktadır. Dolayısıyla (668) örneği, özne ve yüklem birbirine yaklaştırıldığında dolaylı olarak *maç yap-* / *maç et-* biçiminde anlaşılmaktadır. Karşılaşmada oyuncular sürekli hareket hâlinde bulundukları için burada *ol-* fiili (öznenin yapılma biçimi nedeniyle) [+]devingendir. Karşılaşmanın zamana yayılan bir süresi olduğu için [+]sürerlidir. Ancak öznenin tek bir karşılaşma olması, belirli bir zaman sonra (bir futbol karşılaşmasının doksan dakika olduğu düşünülürse) sona ereceğini / tamamlanacağını göstermektedir. Böylece [+]erekli bir özelliğe sahiptir. Bu özellikler nedeniyle (668)'de *ol-*, *tamamlama* türünde değerlendirilebilir.⁵⁹

(698) ise hem fiilin kendisi hem de zaman zarfı ile belirtilen bir uç noktanın belirtilmesiyle açıkça *tamamlama* örneğidir.

(698) 8. SES —Niçin benim camim ile ilgilenmeyip, mühim olmayan nesnelerle vakit geçirirsin? Şimdi tez söyle! Bu bina ne zaman tamam olur?

MİMAR SİNAN —Padişah'tan, şimdiye kadar işitmediğim bu sözler karşısında şaşırdım, dilim tutuldu. Ancak şu sözleri söyleyebildim.

(*Yine padişaha döner.*)

Saadetlu Padişahın devletinde, iki ayda tamam olur. (TÖ, BMS, s. 151)

(698)'de *tamam olur*, zaten sözlüksel anlamına göre “sona ermek, tamamlamak” demektir. Ayrıca sona erme olayı, “iki ayda” zarfı ile açıklık

⁵⁹ Eğer cümle sayılamayan çokluk bir özne olsaydı bu durumda *ol-*, *etkinlik* türü özellikleri gösterecekti: *Karşılaşmalar karşı takımın sahasında olacaktı* gibi. Çünkü karşılaşmanın sayısının belirsizliği, ne zaman sona ereceği hakkında açık bir son belirtmemektedir.

kazanmaktadır. Buna göre binanın yapımı, en çok iki ay sürecektir ve iki ayın sonunda tamamlanacaktır. Fiilin kendi içyapısındaki [+]sürerli özellik, bu zarfın yardımıyla biçim düzlemine yansıyan somut bir nitelik kazanmaktadır.

Tamamlama fiillerinde doğal bir uç nokta vardır. Bu uç nokta, kimi zaman fiillerin içkin yapısında bulunmaktadır. Ancak söz dizimsel açıdan fiili sınırlandıran bir tamlayıcının kullanımı, bu son noktayı varsayabilir veya daha açık bir konuma yerleştirebilir. Örneğin “*yerde otur-*” ile “*yere otur-*” aynı değildir. “*yere otur-*” zaman süresi *içinde* gerçekleşen bir durumdur ve +A *otur-*, tamlayıcının da etkisiyle bir uç noktaya sahiptir. +A *otur-*, -eğer doğru biçimde gerçekleşmişse- kişinin yerle temas ettiği an, durumun uç noktası olacaktır. Bu uç nokta, aynı zamanda “*bir dakika içinde*” gibi bir tamlayıcıyla [+]sürerli bir yapı kazanmaktadır. Bu kullanıma uygun bir örnek (2531)’de görülmektedir.

(2531) “Tabletlerin yankı uyandıracığı kesin. Basın toplantısının tarihi ne zaman *belli olacak?*”

“Bilmiyorum. Alman Arkeoloji Enstitüsü belirleyecek. *Bir iki güne kadar belli olur* sanırım. Ama bizim öncelikle tabletleri çevirmemiz gerekiyor.” (AÜ, P, s. 108)

belli ol- fiili, kendi içyapısında zaten doğal bir uç nokta barındırmaktadır. Zaten *belli ol-* fiili, Pusteyovsky (1991) ve Kenny’nin de (2003) belirttiği gibi zaman *içinde* gerçekleşen bir fiildir. (2531)’de fiili sınırlandıran tamlayıcı (*bir iki güne kadar / bir iki gün içinde*) da bu son noktayı kısa bir zaman sonrasına yerleştirerek eylemin ne zaman son bulacağını dışa vurmaktadır. Toplantı tarihinin *belli olmasından*, toplantı gerçekleşene kadar [-]devingen yapıdaki bir *durum* ortaya çıkmaktadır.

(2497)’de ise bağlam, *ol-* fiiliyle yapılan durumun sona erdiğini anlatmaktadır. Çünkü kahve içilmeye başlandığı için kahvenin yapılması / pişirilmesi tamamlanmıştır.

(2497) On dakika sonra bol köpüklü, az şekerli kahveyi cezveden fincanlara döküyordu Halaf. Boş cezveyi içeri götürüp iki bardak suyla dönerken, sigarasını yakan Esra da kahvesinden ilk yudumu almıştı.

“Eline sağlık, enfes *olmuş*.”

“Afiyet olsun,” diye yanıtladı onu genç aşçı. (AÜ, P, s. 102)

Aşağıda verilen şu örnekler de *tamamlama* türünde değerlendirilmiştir.

(1516) Evleneli üç yıl oluyor. (YK, DÖT, s. 9)

(2936) [...] işgal kuvvetlerini bir yere kadar kabul eden halk, Ermenilerin de onların yanında yer almalarını içine sindirememiş, silaha sarılarak direnmeye başlamış. Antep’te bu direniş tam on bir ay sürmüş; kuşatılan kent, halk açlıktan ölme noktasına gelinceye kadar teslim olmamış. (AÜ, P, s. 217)

(3260) “Ateşi yakalım mı ?”

“Daha erken,” dedi Halaf, “ateş göz açıp kapayıncaya kadar olur. Millet toparlansın da öyle yakarız.” (AÜ, P, s. 301)

Bu örneklerden (1516)’da *-All* zarf-fiili, *evlenme* durumunun başlangıcından KZ’ye kadar geçen süresini vurgulamaktadır. Ancak burada asıl vurgulanan *evlenme* değil, *evlenmenin* gerçekleşmesinden sonra geçen süredir ve bu süre “üç yıl” olarak belirtilmiştir. Yani üzerinde durulması gereken *evlenme / evli olma* durumu değil *zamandır*. Türk dilinde odaklanması istenen ögenin, yükleme yaklaştırılan öge olduğu düşünülürse *zamanın* vurgulandığı anlaşılabacaktır. Dolayısıyla evlenmelerinin üzerinden *üç yıl* geçmiş ve bu süreç tamamlanmıştır. (2936)’da ise biçim düzlemindeki tamlayıcı, *teslim olma* durumunun uç noktasını işaretlemektedir. (2936) örneği böylece, “...*halk açlıktan ölme noktasına gelince teslim olmuşlar*” anlamını vermektedir. Benzer özellik, (3260) için de geçerlidir.

Örneklerde görüldüğü üzere *ol-* fiili, kimi zaman karşıladığı anlama veya yerini aldığı fiilin özelliklerine bağlı olarak *tamamlama* özelliği gösterebilmektedir. *belli ol-*, *teslim ol-* gibi birleşik fiillerin *tamamlama* anlamı verebilmesi, *ol-* fiilinden değil, kendinden önce gelen isim veya isimliğin yapısından kaynaklandığını eklemek gerekir.

4.5.1.2.4. Erişme Fiili Olarak *ol-* Fiili

Smith’te (1997) *erişme* fiillerinin özellikleri, [+]devingen, [-]sürerli ve [+]erekli biçiminde verilmektedir. *Tamamlamalar* ile *erişmeler* arasındaki ayrım,

fiilin (eylemen / durumun) [$\pm$]sürerli olup olmasına bağlıdır. *Tamamlamalar* [$+$]sürerli, *erişmeler* ise [$-$]sürerlidir. Mourelatos (1978) ve Kenny⁶⁰ (2003) *tamamlamalar* ile *erişmelerin* zaman içinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Buna göre her iki fiil türü de belirli zamansal anla ilişkilidir ve bu an, fiilleri bir uç noktaya taşımaktadır. *Erişmeler* aynı zamanda [$+$]değişim özelliği göstermektedir. Bu değişim, olayın gerçekleşmesinden sonra başka bir olayın gerçekleşmesiyle ilgilidir. Bu [$+$]değişim, Pusteyovsky'ye göre (1991) *nokta-benzeri* bir anda gerçekleşen olayın sonucudur. Sözü edilen bu an, Comrie (1976) ve Smith'te (1997) *anlıklar* için geçerlidir. *Erişmeler*, Comrie'deki (1976) *tek kereliklere* benzemektedir. Çünkü *tek kerelikler*, çok kısa da olsa bir zaman sürecine sahiptir.

Türkçede *ol-* fiili, “(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak” anlamında *erişme* türüne uygun görünümsergilemektedir. Özellikle “*saat üç oldu*” gibi kullanımlar, “saat ikinin *bittiğini*” ve “üçe *ulaşıldığını*” anlatılmaktadır. Aslında “*saatin ikiden üçe*” geçmesi, *anlık* bir olay gibi düşünülebilir. Ne de olsa saatin üç olabilmesi, saniyelik bir olaydır. Ancak bu tür ifadelerde *anlık* değil, *erişme* vardır. Böyle düşünülmesinin nedeni, “(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak” anlamlı fiillerin “*birden, birdenbire, aniden*” gibi durum zarflarıyla uygunluk taşımasıdır. Yani “*iki dakika içinde saat üç olacak*” dil bilgiselken, “**birdenbire üç olacak*” dil bilgel değildir. Bu durumda sözü edilen anlamdaki *ol-* fiili, *anlık* değil, *erişme* fiili olarak değerlendirilebilir.

(518) BİR SES —Kesin zırlıtyı. Saat on oldu. Uyuyacağız. (TÖ, AŞG, s. 33)

(518) örneğinde *ol-*, *erişme* fiilinin özelliklerini barındırmaktadır. [$+$]devingendir, çünkü “saatin on olması”, aynı zamanda *zamanın* akıp gitmesiyle olasıdır. Bu durumda *zamanın* [$+$]devingenliği demek zaman göstergesi olan *saatin* de [$+$]devingenliği demektir. Ancak bu [$+$]devingenlik, [$+$]sürerli ile aynı değildir. *Zaman* akıp gitmektedir, ancak *saat* zamanın belirli bölümlerinden kesitler sunmaktadır. Bu kesitler, saat ifadelerinde (518) örneğinde olduğu gibi *ol-* fiili ile karşılık bulabilmektedir. Bu kullanımlarda süreklilik bildiren zarflarla uygunluk göstermemesi (örneğin **saat hâlâ on oldu*, **saat sürekli on oldu*, **saat hep on oldu* gibi), [$-$]sürerli özellik gösterdiğini doğrulamaktadır. [$+$]ereklidir,

⁶⁰ Kenny (2003), *tamamlamalar* ve *erişmeleri* *edim* olarak tek tür altında değerlendirmiştir.

çünkü saatin ulaştığı belirli bir zaman kesiti vardır. (518)’e benzer örnekler, (892), (2458) ve (3121)’de verilmiştir.

(892) Neredeyse sabah olacak... (AB, BYS, s. 50)

(2458) “Artık kalksak mı?” dedi güçlkle denetlediği bir sesle. “Vakit geç oldu.” (AÜ, P, s. 95)

(3121) Gün doğdu, öğle oldu, ikindi oldu; yüze yakın insan dağı taşı karış karış aradık ama ne bir ize, ne bir işarete rastlayabildik. (AÜ, P, s. 266)

Ol- fiilinin *olgunlaş-* anlamındaki kullanımlarının da *erişme* özelliklerini gösterdiği düşünülebilir. Nasıl ki *ol-* fiilinin “(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak” anlamındaki kullanımları, tezlik / anidenlik ve süreklilik bildiren zarflarla kullanılmıyorsa “olgunlaşmak” anlamında da bu tür zarfları alamamaktadır.

(1864) “Zeytinler oldu” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)

(1864)’teki *ol-* fiilinin içerdği anlamla *erişme* özelliği, aynı kavram alanı içinde yer alan hatta *ol-* fiilinden türetilen *olgunluk* sözcüğünde açıkça görülmektedir. Çünkü *olgunluk* söz dizimsel olarak bu fiil türüne adını veren *eriş-* fiiliyle eş dizimlilik gösterebilmektedir. Bu açıdan (1864) ile (472) karşılaştırılabilir.

(472) Karşısındaki sertleştiğinde bile neden uysaldı sesi, artık hiçbir şeye aldırıyor muydu, sertleşmeye gerek duymayacak kadar anlamsız mı buluyordu her şeyi, kendi haksızlıklarını kabul edecek bir olgunluğa mı erişmişti, [...] (AA, İBY, s. 157)

Ol- fiilinin belki de *erişme* özelliği taşıdığı en belirgin kullanım, “varmak, ulaşmak” anlamıdır. Özellikle +DA bulunma durumuyla eş dizimli olduğunda bu anlamı veren *ol-* fiili, bir hedefe yönelim göstererek [+]erekli bir görünüm çizmektedir. Hedefe / erek noktasına ulaşınca kadar [+]devinim içindedir. Ancak eylemin erek noktasına ulaşması [-]sürerli iken hedefe ulaştıktan sonra orada *olma* / *bulunma* [+]sürerli olabilmektedir. Böylece bir yerde / mekânda *olmak* / *bulunmak*, oraya *varma* / *ulaşma* ile olasıdır. Önce erek noktasına

ulaşılabacak, sonra o hedefte *olunacaktır*. Böylece *ol-* fiilinin, doğrudan veya dolaylı olarak *varmak / ulaşmak* anlamıyla *erişme* özelliğini barındırdığı söylenebilir. Aynı zamanda “varmak / ulaşmak” anlamındaki *ol-* fiili, bu özelliğiyle yine zaman *içinde* gerçekleşen bir fiil özelliğine sahiptir.

Taranan eserlerde doğrudan *ol-* fiilinin “(bir yere) varmak, ulaşmak” anlamında herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.⁶¹ Ancak “(bir yerde) bulunmak” anlamı, dolaylı olarak sözü edilen anlamla bağlantılıdır. Çünkü “(bir yerde) bulunmak” için öncesinde “(bir yere) varmak, ulaşmak” gerekmektedir. Dolayısıyla bu ilgiye sahip *ol-* fiili de *erişme* türü içinde sayılabilir. Aşağıdaki (1809) ve (2877)’de *ol-* fiilinin bu özelliği örneklenmiştir.

(1809) O gün burada ol ve dünyanın güzelliğini iki hafta süreyle içlerinde biriktiren yavrularımın sevincine tanıklık et. (AK, MS, s. 23)

(2877) “Yarın erkenden kütüphaneye gelip eserlere bakmak istiyorum, sabah orada olur musunuz?” (AÜ, P, s. 198)

Ol- fiilinin anlam alanı içerisinde “doğmak, dünyaya gelmek” anlamı vardır. *doğ-* / *dünyaya gel-* fiillerinin doğan özne bakımından özellikleri, bu fiillerin *erişme* türü içinde yer alabileceğini düşündürmektedir. Bu fiiller, [+]devingen yapıdadır, çünkü kendi içyapısında çeşitli aşamaları bulunmaktadır. Yani fiilin her aşaması, birbiriyle aynı değildir, değişen durumlara sahiptir. [+]ereklidir, çünkü bir uç noktası vardır ve bu uç nokta, dünyaya gözlerini açtığı andır. [-]sürerlidir, çünkü öznenin doğmak için herhangi bir çabası yoktur ve aynı zamanda *doğ-*, *doğur-* eyleminin bir sonucudur. Dolayısıyla çaba gösteren ve doğma olayında [+]sürerli özellik gösteren fiil, *doğur-*’tır. Çünkü annenin çocuğu dünyaya getirmesi, doğumun başlangıcından sonuna kadar belirli bir süreç almaktadır. Çocuğun doğmasında ise böyle bir süreç yoktur. Hem *doğ-* hem de *doğur-*, Smith’in (1997) belirttiği gibi bir [+]değişim, Mourelatos (1978) ve Kenny’nin (2003) belirttiği gibi belirli bir zaman *içinde* gerçekleşmektedir. *doğ-* ve *doğur-* fiilleri arasındaki ayrım ise [±] sürerli özelliktedir. *doğur-* [+]sürerli bir özellikle *tamamlama*, *doğ-* ise [-]sürerli özellikle *erişme* fiilleri olarak değerlendirilebilir.

⁶¹ *Ol-* fiilinin “(bir yere) varmak, ulaşmak” anlamıyla *erişme* özelliği örneğin “Pazartesi günü orada olacağız.” cümlesinde açıktır.

- (493) KEPLİ KIZ —İbo bey... *Bir oğlunuz oldu.*
 İBO —Nee? Hah hah. *Erkek adamın erkek çocuğu olur.* Onu kendim gibi yetiştireceğim. Erkekçe.(TÖ, AŞG, s. 19)
- (1100) “İyilik beyim, bir oğlum oldu.” (AB, BYS, s. 122)
- (3427) Evliliklerinin ilk yılında her şey yolundaymış. Bir oğulları olmuş, ikisi de çok mutluymuş. (AÜ, P, s. 344)

4.5.1.2.5. Anlık Fiil Olarak *ol-* Fiili

Smith'in sınıflandırmasında (1997) *anlık* fiillerin özellikleri, [+]devingen, [-]sürerli ve [-]erekli biçiminde verilmiştir. Bu tür eylemlerin zamansal özelliği, *nokta* biçimindedir ve oldukça kısa bir zaman aralığında –hatta saniyeler içinde– hızlı bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu yönüyle zamana yayılan bir özelliği yoktur ve süreklilik zarflarıyla uygunluk taşımaz. Her ne kadar *birden* gerçekleşse de bu tür eylemlerin erek noktası yoktur. Örneğin *öl-* fiili bu türdendir ve eylemin gerçekleşmesi için herhangi bir erek nokta gerekmez. Çünkü *öl-* fiili, *yaşa-* fiilinin karşısında yer alır ve iki fiil keskin bir çizgiyle birbirinden ayrılmaktadır.

Türkçede *ol-* fiilinin asıl fiil olarak böyle bir kullanımı yoktur. Ancak yardımcı fiil işleviyle isim veya isimliği fiilleştirdiği kullanımlarda *anlık* bir durum özelliği taşıyabilmektedir. *Ol-* fiiliyle kurulan bu birleşiklerde –tıpkı *öl-* ve *yaşa-* fiilleri arasındaki ayrım gibi– eylemin gerçekleşmesi, belirgin bir noktada olmaktadır ve bu nokta, zamansal açıdan oldukça kısadır. Örneğin *yok* sözcüğü, isim olarak durağan bir durum bildirmektedir. Ancak *yok ol-* “görünür durumdan görünmeyen bir duruma geçmek, ortadan kalkmak, gözden kaybolmak” anlamında böyle bir zaman noktasına sahip görünmektedir. Çünkü herhangi bir şey, görüldüğü sürece *yok olmamıştır*, ancak görünmediği anda *yok olmuş* olacaktır. Bu da, görünmeyle görünmeme durumları arasında oldukça kısa bir zaman aralığı olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca bu tür *anlık* fiillerin “aniden, birden, birdenbire” gibi durum zarflarına uygunluğu, bu görüşü destekler niteliktedir. (69), Bu duruma örnektir.

- (69) Koca bir şehrin, sisin ardında tümüyle yok olmasına gülümseyebilirim.
 (AA, İBY, s. 28)

Aslında *yok ol-* birleşik fiili “yavaşça, yavaş yavaş” gibi durum zarflarıyla da dil bilgisel uygunluk taşıyabilmektedir. Ancak bu durumda bile *yok olma* (gözden kaybolma) gerçekleşmemiştir ve şehir hâlâ bulanık da olsa görünür durumdadır. Şehrin bütünüyle *yok olması* (gözden kaybolması) oldukça kısa bir zaman kesintinde gerçekleşmektedir. Yani “yavaş yavaş, yavaşça” durum zarflarını alabildiğinde vurgulanmak istenen şey, *yok olma* (gözden kaybolma) durumu değil, görme düzeyidir ve sis bastırdıkça bu düzey azalmaktadır. Böylece şehrin görünür durumdan görünmez duruma geçmesi, ortadan kalkması ve hiç görünmemesi ile ilgili bir durumdur.

Ol- fiilinin birleşik fiil oluşturduğu *defol-* ve *kaybol-* yapıları da, *anlık* fiil özelliği gösterebilmektedir. Çünkü bu birleşik fiillerin de *–yok ol-* birleşiminde olduğu gibi- gerçekleşmesi, oldukça kısa bir andır. Örneğin *kaybol-* fiili, “görünür olmaktan çıkmak” anlamıyla *anlık* durumu daha açık anlatmaktadır. Çünkü bir şey, ya görünür ya da görünmez. Görünen bir şeyin görünmez duruma geçmesi yine saniyelere bağlıdır. Başka bir deyişle bir şeyin görünmesi, (gözden) kaybolduğu anlamına gelmez, görünmez olması sonucu (gözden) *kaybolmuştur*. Bu durum, *defol-* birleşimi için de geçerlidir. Aynı zamanda *defol*, emir olarak kullanıldığında “kaybol, gözüm görmesin” anlamında bir kalıp sözdür. Benzer biçimde *yok ol-*, *kaybol-*, *defol-* birleşiklerinin, emir ifade ettiklerinde aynı sözlüksel alanı paylaşan *anlık* fiiller olduğu söylenebilir.

(624) KIZ —Niye baba? Niye saklıyorsun? Yemin ederim bundan güzel bir ad olamaz, herkese anlatacağım. Babam diyeceğim, bir zamanlar Hacivat’mış. Hani meşhur Hacivat var ya, o...

CEMAL ABDİ —Kes diyorum sana. Defol. (TÖ, KD, s. 100)

(684) (Çarpıcı bir müzik girer ve Ayasofya’nın görüntüsü kaybolur. Sinan, büyük bir hışımla pergelini, tezgâha saplar. Pergelin üzerine, bir an için, kırmızı bir ışık düşer.) (TÖ, BMS, s. 143)

(850) ‘Ulan hayvan herifler, yetti be! Hepiniz buraya nasıl düştüğünüzü sorarsınız da, nasıl çıkılacağını söylemezsiniz... Defol!’ dedi. (AB, BYS, s. 37)

(2145) Sonra geldiği gibi kaybolmuştu sıcağın içinde. Fayat gidince Esra, Halaf’ı çağırmış, görevinin yemek yapmak olduğunu ve bu işlere karışmaması gerektiğini söylemişti. (AÜ, P, s. 18)

Temelde bir *durum* fiili olan *ol-* fiili, anlamlarına ve söz dizimsel özelliklerine bağlı olarak farklı fiil türlerinin özelliklerini taşıyabilmektedir. Özellikle söz dizimi, fiilin sınırlılıkları hakkında belirleyicidir ve konu üzerinde yapılan çalışmaların bütününde bu kullanımlara vurgu yapılmaktadır. Bu durumda *ol-* fiilinin (ve diğer fiillerin) *sözlüksel görünüş* özellikleri, fiilin içyapısı ve söz dizimsel özellikleriyle ortaya çıkmaktadır. Söz dizimi, fiillerin sınıflandırılmasında en az fiilin içkinliği kadar etkilidir. Çünkü alabildiği tamlayıcı, fiilin türünü doğrudan etkileyerek farklı bir özelliğe bürünmesine olanak sağlamaktadır.

4.5.2. Kılınış Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Kılınış, *sözlüksel görünüş*ten farklıdır. *Sözlüksel görünüş*, fiillerin –kendi içyapısı ve söz dizimine bağlı olarak- sınıflandırmasına yönelikken *kılınış*, bu sınıflandırmaya zemin hazırlayan özelliklere yöneliktir. Örneğin bir fiil [+]sürerli özellik göstermesi *kılınış* özelliğiyle, bu özellik yukarıda yapılan sınıflamada *durum*, *tamamlama* ve *etkinlik* fiillerinin yalnızca bir özelliğidir. Aslında birbiriyle bağlantılı olan bu iki konudan *sözlüksel görünüş*, fiillerin *kılınış* özelliklerine göre saptanmaktadır. Ancak *kılınış*, soyut durumdaki fiilin içkin yapısındaki zaman kesitiyle ilgilidir ve söz diziminden bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Kimi fiiller, zamana yayılan bir görüntü sergilerken, kimi fiiller bu zaman kesitinin başlangıcını veya sonunu vurgulamaktadır. Bu özellikleri nedeniyle Dilaçar (1989) fiilleri içerdikleri zaman kesitlerine göre *başlamalı*, *bitimli*, *sürekli*; Johanson ise (1971) *sınır vurgulamayanlar*, *ön sınırı vurgulayanlar*, *son sınırı vurgulayanlar* biçimlerinde tanımlamaktadır. Bu iki sınıflama terim kullanımı bakımından farklı, içerik bakımından birbirine benzerdir: *sürekli* = *sınır vurgulamayanlar*, *bitimli* = *son sınırı vurgulayanlar*, *başlamalı* = *ön sınırı vurgulayanlar*. Görüldüğü üzere bu sınıflamalar, soyut fiillerin zaman düzlemindeki yerleşimlerine göre yapılmaktadır. Ancak fiiller, yalnızca bu özelliklerine göre sınıflandırılmaz. Farklı bakış açılarıyla [±]devingen, [±]erekli, [±]aşama, [±]değişim vb. özelliklere de sahip olabilmektedir (bk. 2.5.2.3.2. Sözlüksel Görünüş). Ancak bu özelliklere karşın yine de açıklığa kavuşturulması gereken bir durum vardır. Farklı anlam alanları gösteren, yani çok anlamlı fiillerin *kılınış* özellikleri nasıl değerlendirilmelidir?

Fiiller çeşitli anlam anlamlarına sahip olduğundan her fiilin kendine özgün yapıları, doğal olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Bu durum, fiilin öntürü (prototype) ile tarihsel süreç içinde içerdikleri diğer anlamlarda da görülen doğal bir farklılaşmadır. Bu durumda çok anlamlı fiiller, ancak içerdikleri anlamlara bağlı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışmada *ol-* fiilinin *kıınış* özellikleri bu bakış açısıyla betimlenmiştir. Ayrıca *ol-* fiilinin diğer özelliklerine değinildiği için yalnızca zaman kesitindeki yerlerine göre değerlendirmeler yapılmıştır (4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

4.5.2.1. Süreklilik Özelliği Gösteren *ol-* Fiili

Süreklilik (/sınır vurgulamayanlar), dil bilgisel görünüş, sözlüksel görünüş ve *kıınış* sınıflandırmalarında kullanılan bir özelliktir. Görünüş kapsamında süreklilik (/ sınır vurgulamayanlar), dil bilgisel ve söz dizimsel olanaklarla işaretlenmektedir. Ancak *kıınış*, fiilin kendisiyle ilgilidir. Buna göre süreklilik (/ sınır vurgulamayanlar) fiilin zamana yayılması, belirli bir zaman kesiti içinde süre olarak gerçekleşmesi demektir. Sürekli fiillerin bir başlangıç (/ ön sınır) ve bitiş (/son sınır) noktaları yoktur. Bu fiiller, kendi içinde sürmektedir. Johanson’a göre süreklilik (/ sınır vurgulamayan) fiiller “*x-di mi? Evet, x-di ve hâlâ x-iyor*” (Uğurlu, 2003, s. 128) formülüne uygunluk taşımaktadır.

Ol- fiilinin gerçekleşme süresi, fiilinin kullanıldığı anlama bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. *Ol-* fiili, öntür anlamı (var olmak, mevcut olmak, bulunmak) bakımından düşünüldüğünde süreklilik (/ sınır vurgulamayan) gösterebilmektedir. *Ol-* fiilinin “var olmak, mevcut olmak, bulunmak” anlamıyla süreklilik (/ sınır vurgulamayan) içermesi, ontolojik özelliğine dayanmaktadır. Çünkü *var olan* bir şey, ortaya çıktığı andan itibaren *yok olana* kadar *varlığını* sürdürmektedir. Başka bir deyişle bir şey, belirli bir *varlık* kazandığı, *varlığı* bilindiği veya algılandığı sürece *var olmuş* demektir.

Ol- fiilinin yukarıda verilen formüle uygunluk gösterebilmesi, fiilin belirli bir bağlam içinde yer almasıyla olasıdır.⁶² Bu durum, çoğu fiil için geçerli

⁶² Örneğin (2920) örneği bu formüle göre “*sorun (var) oldu mu? Evet (var) oldu ve hâlâ (var) oluyor.*” biçiminde daha uygundur.

değildir. *Ol-* fiilinin sözü edilen anlamıyla süreklilik (/ sınır vurgulamayan) bildirmesi, (2685)’te görülmektedir.

(2685) “Sen de tutmuş, bizi ilgilendirmeyen sorunlarla uğraşıyorsun. Bu sorunlar, biz buraya gelmeden önce de vardı, gittikten sonra da olacak. (AÜ, P, s. 150)

Aslında *ol-* fiili, bu anlamıyla kullanıldığında Türkçede kimi zaman *i-* ek-fiiliyle kimi zaman *+D°r* koşacıyla işlevsel bir benzerliğe sahiptir (bk. 4.1.1.1.1. *ol-* Fiilinin Zaman Çekimleri). Bu benzerlik, üç fiilin ET’deki anlamsal benzerliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Öte yandan Türkçede –belki Türk dilinin tarihsel dönemlerinde ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde- *ol-* fiilinin kavramsal karşılığı, yalnızca *var* sözcüğüyle verilmektedir. Bu durum, sanki *ol-* fiilinin *var* sözcüğüne sonradan katıldığı izlenimi uyandırabilir. Ancak durum, böyle olmamalıdır. Çünkü “*var ol-*” birleşik fiil yapısındadır ve birleşik fiiller, dilin daha geç dönemlerinde ortaya çıkmış olmalıdır. Bu durumda *var* sözcüğü, *ol-* fiiline sonradan katılarak onun kavramsal karşılığını isim olarak içerebilmiştir. Yani “*bol-* esas fiil olarak üzerinde taşıdığı *ortaya çıkmak, meydana gelmek, mevcudiyet kazanmak* anlamlarını *ad + yardımcı fiil* kalıbında adlara yükleyerek onları fiilleştirir ve bu şekilde yardımcı fiil hâliyle söz dizimince birleşik fiilin öznesi *durumundaki varlığın birleşikteki adın gösterdiği varlık hüviyetiyle var olması, meydana çıkmasını bildirmek* görevi yüklenir.” (Karabeyoğlu, 1997, s. 90). Benzer durum, ET *er-* fiili için de geçerlidir. “*er-* esas fiil hâlinde üzerinde taşıdığı *bulunmak, mevcut olmak* anlamını *ad + yardımcı fiil* kalıbında önündeki adlara yükleyerek onları fiilleştirir ve bu şekilde *yardımcı fiil* olarak söz diziminde birleşik fiilin öznesi olan *varlığın birleşikteki adın gösterdiği durumda (hâlde) bulunduğu* bildirmek fonksiyonunda kullanılır.” (Karabeyoğlu, 1997, s. 93). Görüldüğü üzere bu gelişimler, her iki fiili de kapsayıcı niteliktedir. Zaten *ol-* fiilinin yukarıda verilen formüle uygunluk göstermesi, bu özelliği nedeniyledir: “*var oldu mu? Evet, var oldu ve hâlâ var(dır).*”. Bu ilişki, *ol-* fiili ile karşıladığı anlam arasındaki karşıtlık ilişkisinde de dikkat çekmektedir. *Ol-* fiilinin karşıtı *olma-* iken *var ol-* fiilinin karşıtı *yok ol-*’tır.

(34) O aşklar olmasaydı, o hatalar yapılmısaydı, o hayatlar nasıl **olacaktı**

hiç bilemiyoruz. (AA, İBY, s. 16)

(1220) Mimar Sinan olmasa idi, mimar Ahmet, mimar Mehmet yapardı. (AB, BYS, s. 160)⁶³

(2504) “Başından çok iş geçmiş ama yanlış düşünüyor. Örgüt mörgüt yoktur burada. Olsaydı bile Hacı Settar’ı öldüreceklerine karakolu tarar, korucuları vururlardı. Hacı Settar gibi mübarek bir adama ilişmez onlar.” (AÜ, P, s. 103)

Ol- fiili içsel olarak +DAn çıkma durumuyla eş dizimli olduğu kimi yapılanmalarda “mensup olmak, ait olmak” anlamına gelebilmektedir. Bu tür anlatımlarda *ol-* fiili, yine başlangıcı ve sonu olmayan bir sürece yöneliktir.

(2092) “Bu Geç Hititler, bizim Etiler adını verdiğimiz uygarlık değil mi?”

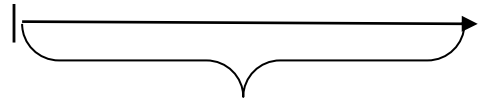
“Evet, Anadolu’da kurulan ilk büyük imparatorluk. Hint-Avrupa soyundan olmalarına karşın bizim Osmanlılara benziyorlar. Onlar gibi Anadolu’ya dışarıdan geliyorlar.” (AÜ, P, s. 8)

(3548) “Çok iyi olur. Bir kâğıda adını, soyadını ya da unvanını, lakabını, kimlerden olduğunu, hangi kent veya kasabada oturduğunu yazarsanız memnun olurum.” (AÜ, P, s. 367)

Ol- fiili, bu anlamı filimsi ekli biçimleriyle verebilmektedir. Yine bu özelliği bakımından *i-* ve +D°r koşacıyla işlevsel benzerliği vardır. Bu yönüyle (2092) “(...) Hint-Avrupa soyundandır ama (...)”, (3548) ise “(...) kimlerdensin (...)” biçimlerinde dönüşümler ortaya koyabilmektedir.

Ol- fiilinin gerçekleşme süreci bakımından süreklilik (/sınır vurgulamayan) özelliği gösterdiği anlamlarda doğal olarak *kesiksiz* bir özellikten söz etmek gerekir. Çünkü *sürekli* olarak *var olan* veya *var olunan* özellik, ister istemez *kesiksiz* bir biçimde gerçeklik kazanmaktadır. Bu özellik, Şekil 60’da gösterilmiştir:

⁶³ (1220)’de *ol-* fiilinin “var olmak” ile ilgisi, ET’deki şu örnekte açıkça görülmektedir: “*Köl tigin yok erser kop ölteçi ertigiz.* (KT, K 10)”

Gerçekleşme sürecindeki soyut *ol-* fiili

Şekil 60. *Ol-* fiilinin sürekli ve kesiksiz *kalınış* özelliği

Şekil 60'da da görüldüğü üzere *ol-* fiili başlangıç ve bitiş sınırlarını temsil eden iki çizgi arasındaki zaman kesitine yönelik bir eylem olarak süreklilik (/ sınır vurgulamayan) özelliğine sahip olabilmektedir. Aslında zaman düzlemi üzerinde her türlü eylemin dolaylı olarak bir başlangıcı ve bitişi vardır. Ancak sürekli (/ sınır vurgulamayan) fiillerin içkinliği, bu sınır noktalarına değil, sınır arasındaki zaman aralığına vurgu yapmaktadır. *Ol-* fiilinin kimi özellikleri de bu ardışık zamansal doğrultuyla ilgilidir.

4.5.2.2. Başlama Özelliği Gösteren *ol-* Fiili

Başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) fiillerde eylemin ilgili ön sınırına ulaşmak vardır. Bu ön sınır, aynı zamanda eylemin gerçekleştiği, daha doğrusu gerçekleşmeye başladığı sınırdır. Çünkü başlamanın (veya ön sınırı aşmanın), süreklilikle bağlantısı vardır. Eylem, bu başlangıç (/ ön sınır) sınırını aştıktan sonra bitene kadar süreklilik içindedir. Yani eylemin başlaması, o eylemin zamana yayılacağı anlamına gelmektedir. Ancak başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) fiillerle sürekli (/ sınır vurgulamayan) fiiller arasındaki ayrım da burada yatmaktadır. İlki, başladığı andan itibaren süreklilik içerirken diğerinin başlangıcı yoktur. Başlamalı (/ ön sınır vurgulayan) fiiller, Johanson'un verdiği "*saat 1'de x-idi ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu veya x-di, demek ki şimdi x-iyor*" (Uğurlu, 2003, 128) formülüne uygundur.

Ol- fiili kimi anlamlarına bağlı olarak başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) bir fiildir. Bu tür durumlarda *ol-* fiiliyle karşılanan içerik her ne kadar algılama düzeyinde o kişiye / nesneye atfedilse de bunun bir başlangıç noktası vardır ve bu nokta, eylemin odak noktasını oluşturmaktadır.

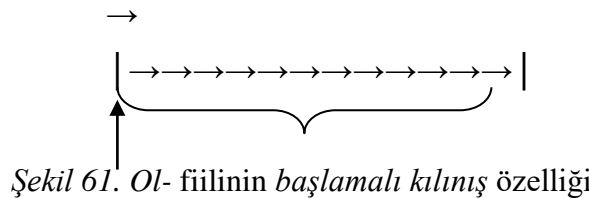
- (598) 2. HASTA —(Cüzdandan birkaç kâğıt para alır.) Bu kadar yeter bana. Gideyim ben artık. Geç bile kaldım. Oraları tam kıvamındadır. Çaydanlığım senin olsun üstat. İspirto ocağım da. (TÖ, H, s. 83)

(1038) Bu ezilmeler, Maamıt Bey'in yüreğinde hicran yarası olur. (AB, BYS, s. 98)

(2183) Yosun yeşili gözlerin üzerine dikildiğini fark eden Halaf'ın yüzü kıpkırmızı oldu. (AÜ, P, s. 27)

Yukarıda verilen örnekler, *ol-* fiilinin farklı anlam alanlarını içerse de ortak olan şey, *ol-* fiilinin isim veya isimliği yüklemleştirmesidir. Yine aynı örneklerde *ol-* fiili, durum değişikliğine işaret ederek yeni bir *durum alma*, *başka bir hâle girmeyi* anlatmaktadır. Bu nedenle sözü edilen durum değişikliği, bir nedenden dolayı ortaya çıkmakta ve bir başlangıç noktasına sahip olmaktadır. Bu başlangıçtan sonra [-]devingen özellikli bir *durum* ortaya çıkmakta ve tekrar bir [+]değişim olana dek süreklilik gösteren bu *durum* her aşamada *olduğu gibi* devam ederek gelecek yönünde ilerlemektedir. Yani ortaya çıkan yeni görünüm, bir *durum* özelliği göstermektedir. *Ol-* yardımcı fiili ile oluşan *durumların* zamana yayılması ve sürekliliği işaretlemesi, kimi zaman yine *i-* veya *+D°r* koşacıyla olasıdır. Bu durumda *ol-* fiilinin yukarıdaki formüle uygunluğu bu dil bilgisel olanaklarla sağlanmaktadır. Örneğin (2183) bu formüle göre “*saat 1’de kıpkırmızı oldu ve 10 dakika sonra hâlâ kıpkırmızıydı*” biçiminde uygunluk taşımaktadır.

Ol- fiilinin başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) kılınış özelliği Şekil 61’deki gibidir.

Şekil 61. *Ol-* fiilinin başlamalı kılınış özelliği

Şekil 61’de görüldüğü üzere *ol-* fiilinin başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) kılınış özelliğinde, *durum* değişikliğini gösteren ve dikey çizgiyle belirtilen bir sınır noktası vardır. Bu sınır noktası, yeni duruma göre yakın veya uzak geçmişte yer alan ve odaklanılan başlangıç (ön) noktasıdır. Böylece yeni durum, bu noktadan başlayıp geleceğe doğru uzanmaktadır. Durum değişiklikleri sürdükçe ortaya çıkan yeni durum(lar), aynı biçimde tekrar başlayacak ve bitene kadar kendi içinde bir süre alacaktır.

4.5.2.1. Bitim Özelliği Gösteren *ol-* Fiili

Bitimli (/ son sınırı vurgulayan) fiillerle başlamalı (/ ön sınırı vurgulayan) fiiller arasında benzer ve farklı özellikler vardır. Benzer özelliği, her iki *kılınış* türündeki fiillerin odaklandığı bir noktanın bulunmasıdır. Ayrılan özellik ise birinde önce eylemin başlaması sonra sürmesi, diğerinde -kimi zaman- önce eylemin sürmesi sonra bitmesi söz konusudur. Bu yönüyle bitimli (/ son sınırı vurgulayan) fiillerde görülebilen süreç, geçmiş yönündedir. Johanson’a göre bu fiiller “*x-di mi? Evet, x-di ve hâlâ x-iyor*” (Uğurlu, 2003, s. 128) yapısına uygun değildir. Çünkü süreç geçmişte kalmıştır ve şimdiye ve geleceğe uzanan bir süreklilik içinde değildir.

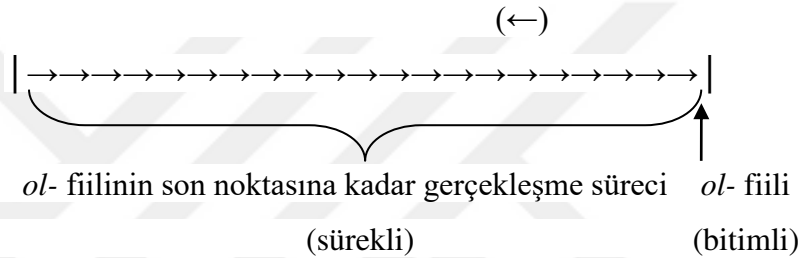
Smith’in (1997) sınıflandırmasında ve bu çalışmada da kullanılan ölçütler arasında yer alan uç noktaya sahip olan fiiller, *tamamlama* ve *erişme* fiilleridir (bk. 4.5.1.2. Sözlüksel Görünüş Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili). *Ol-* fiilinin kimi anlamları da bitimli (/ son sınırı vurgulayan) bir fiil olduğunu göstermektedir. Ancak *ol-* fiilinin bitimli (/ son sınırı vurgulayan) özelliğinin kimisinde uç sınırdan önceki zamana yayılan süreklilik, fiilin *tamamlama* durumunda görülürken *erişme* durumunda görülmez. Örneğin “doğmak, dünyaya gelmek” anlamına geldiğinde bir uç (bitiş / son) noktası vardır ancak öncesinde fiille ilgili bir süreç yoktur. Çünkü *doğum* zaman alabilirken *doğ-* eylemi belirli bir zaman noktasında gerçekleşir.

(3484) Bekledim. Günlerce, aylarca, yıllarca bekledim. Karım hamile kaldı, ilk oğlum oldu, bekledim, [...] Annem öldü, ikinci oğlum oldu, bekledim. (AÜ, P, s. 355)

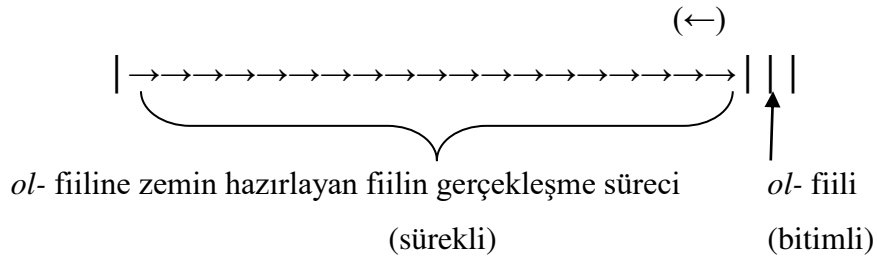
Ol- fiilinin “yetişmek, olgunlaşmak” ve “(zaman, saat vb.) yaklaşmak, gelip çatmak” anlamları da yine bitimli (/ son sınırı vurgulayan) bir özelliğe sahiptir. Çünkü *olgunlaşma* ve *gelip çatma* durumları, belli bir zamana ulaşınca olmakta, o zaman geldiğinde eylemler tamama ermektedir (diğer örnekler için bk. 4.5.1.2.3. Tamamlama Fiili Olarak *ol-* Fiili ve 4.5.1.2.4. Erişme Fiili Olarak *ol-* Fiili).

Bitimli *ol-* fiili, bir uç noktaya sahip olduğunda *tamamlama* ve *erişme* türü özelliği göstermektedir. Bu iki türde *ol-* fiili, zamana yayılma bakımından

farklıdır. *Tamamlamada* uç noktaya ulaşınca kadar fiilin kendisiyle ilgili doğrudan bir süreç ve süreklilik bulunmaktadır. Bu süreklilik, fiilin sona erdiği zamandan öncesine, yani geçmişe aittir. Öte yandan *erişmede* fiilin kendisiyle ilgili bir süreç ve süreklilik yoktur. Süreç ve süreklilik, ancak başka bir eylemin yapılmasıyla ilgilidir. Örneğin *zirveye ulaşmak* için *tırmanmak* gerekir. Bu durumda sürekli olan *tırman-* eylemidir ve biri, diğerinin ancak bir sonucudur. *Erişme* türündeki *ol-* fiili için de böyle bir ardışık eylemler zinciri vardır. *Saatın on olması*, ancak *saat dokuzun sona ermesiyle* olasıdır. Bu durumda *ol-* fiilinin bitimli (/ son sınırı vurgulayan) kılınış özelliği, fiilin *tamamlama* ve *erişme* türlerinde farklılık göstermektedir. Bu özellikler, Şekil 62 ve Şekil 63'te verilmiştir.

Şekil 62. *Ol-* fiilinin *tamamlama* türündeki bitimli kılınış özelliği

Şekil 63. *Ol-* fiilinin *erişme* türündeki bitimli kılınış özelliği

(702) MİMAR SİNAN —Çok uzun yıllar sonra, büyük bir Türk şairi, Yahya Kemal Beyatlı, Süleymaniye'deki bir bayram sabahını şöyle anlatacaktı; kendim okumak istiyorum.

Artarak gönlümün aydınlığı, her saniyede

Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye'de

[...]

Tanrının mabedi her bir tarafından doluyor,

Bu saatlerde Süleymaniye tarih oluyor. (TÖ, BMS, s. 153-154)

(1861) Yavrular inanılmayacak bir hızla büyüyüp, düşe kalka uçmaya başladılar, zeytinler olup da duvardan indirilene kadar da orayı yuva bildiler. (AK, MS, s. 46)

Ol- fiiliyle ilgili bu belirlemeler, fiilin olumlu biçimini kapsamaktadır. Olumsuzluk, fiilin türü ve *kılınış* özelliği üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olarak fiillere farklı özellikler yükleyebilmektedir. Özellikle *süreksiz* fiiller, olumsuzlukla *sürekli* fiile dönüşebilmektedir. Bu durumda *ol-* fiilinin olumsuz *olma-* biçimi de -söz kalıpları bir yana bırakıldığında- düzenli olarak *sürekli* bir fiil özelliğine sahiptir. (1626) ve (2527)'de *olma-*, *sürekli* bir görünümde dir.

(1626) Şerbetçi'nin çoktan dağlara gittiğini düşünen köylüler rahatça alışverişlerini yaparken, o sessizce Ayantepe'nin yolunu tutmuş, bir daha da onu gören olmamış. (YK, DÖT, s. 28)

(2527) “Senin de çocuğun yok, değil mi?”

“Yok. Olmadı,” dedi Timothy. Bir anlık bir suskunluktan sonra sesini ciddileştirerek konuyu değiştirdi: (AÜ, P, s. 107)

4.5.3. Kiplik Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili

Kip konusu, kaynaklarda en çok tartışılan konulardan biridir. Bu tartışmalarda *kip*in ne olduğu ve Türk dilinde hangi olanaklarla dışa vurulduğu hakkında farklı yaklaşımlar vardır. Ayrıca *kip* ile ilgili *kiplik* teriminin de varlığı, bu konuyu daha karmaşık bir hâle getirmektedir. Aslında *kip* ile *kiplik* birbiriyle ilişkili iki terim olmakla birlikte karşılıkları birbirinden farklıdır. Vardar (2007, s. 135) *kipi* “eylemin belirttiği oluş karşısında konuşucunun tutumunu, bir başka deyişle, salt bildirmeye mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu, istek, dilek, koşul, gereklilik, buyrum mu anlattığını gösteren eylem biçimlerinin özelliği” biçiminde tanımlamaktadır. Dilbilim Sözlüğü'nde ise *kip* “belli bir söylem ortamında konuşurun iş, olgu, durum karşısındaki tutumunu belirleyen dilbilgisi ulamı(dır).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 178). Her iki tanımda da görülmektedir ki *kip*, konuşucunun tutumuyla ilgilidir. Bu tutum, Türk dilinde dil bilgisel olanaklarla sağlanmaktadır ve bu olanakları sağlayan farklı etkenler

bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri, fiillere işlerlik kazandıran fiil çekim ekleridir. Fiil çekim ekleri, yargı ekleri ile kişi eklerinden oluşur. Kişi ekleri, eylemi yapan öznelerle gönderim sağladığına göre konuşucunun tutumunu aktaran biçim birimler olarak geriye yargı ekleri kalmaktadır. Bu durumda Türk dilinde *kipin* fiile belirli bir biçim kazandıran yargı ekleriyle ilgili olduğu sonucu çıkabilir. Böylece konuşucu, fiille belirtilen olay karşısında bildirme, istek, şart vb. tutumunu ortaya koyabilir. Öte yandan Dilaçar'ın (1989, s. 106-107) “fiilin gösterdiği süreç’in (vetire, procès) hangi *psikolojik koşullar* altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve *ruh durumunu*, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten gramatikal ulam” biçiminde tanımladığı *kipi* “ruh durumlarıyla” ilgili görmesi ve “ruh durumlarının sayısınca *kip* olduğunu” belirtmesi dikkat çekicidir. Konuşucunun bildirisinde dile getirebileceği tutumun sayısı oldukça fazladır. Bu durum, doğal olarak *kiplik* sayısını belirsizleştirmekte ve betimlemesini güçleştirmektedir. Böylece konuşucunun yansıttığı duygu durumunu betimlemek, aynı zamanda onların *kiplik* özelliklerini betimlemek demektir. Konuşucu, dinleyiciye emir / rica / öneri, zorunluluk / gereklilik, istek / rica, bildirme, beğeni, öfke / kızma, şaşkınlık vb. duygu durumlarını iletebilir. Ancak bunların bütünü iletebileceği, farklı kullanımlar vardır ve nasıl kullanılırsa kullanılsın çoğunlukla bir yükleme bağlanmaktadır. Bu durumda yüklem belli formlara bürünmekte ve bu yönüyle belirli aktarımlar ortaya çıkabilmektedir. Kocaman (1983, s. 81) “dilde iç ve dış etmenlerin karşılıklı etkileşimini en iyi gösteren öğelerden birisi kiptir.” diyerek *kipin* yalnızca fiille ilgili bir kavram olmadığı düşüncesindedir Kocaman’a göre (1983, s. 82) “*belki, herhalde* sözcükleri olasılık anlatırken *kaçınılmaz, zorunlu, kesinlikle* sözcükleri ise gereklilik *kipinin* değişik ayrımlarını dile getirmektedir.” Bu bakış açısına göre *kip* aynı zamanda söz dizimsel bir özelliğe sahiptir.

Kiplik, terim sözlüklerinde şöyle açıklanmıştır: “Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirilişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da dilek cümlesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca *kiplikleri* oluşturur.” (Vardar, 2007, s. 135). “Bir konuşmacının karşılıklı bildirilişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi.” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 178). *Kiplikler*, yani anlatım biçimleri, hem biçim bilgisel hem de söz dizimseldir. Çünkü konuşucu, bildirisine kesinlik veya olasılık

gibi anlamlar yüklediğinde, bu anlamı pekiştirmek için *kesinlikle*, *mutlaka*, *belki* gibi zarflar kullanılabilir. Buna göre *kip*, biçim, *kiplik* ise biçim-anlam eşleşmesinin sonucudur. Ancak Türk dilinde ister *kip* isterse *kiplik* olsun bunlar, büyük oranda yargı ekleriyle ilgili görünmektedir ve bu biçim birimlerin kimisi (örneğin *-m°ş*) bu özelliği daha belirgin bir biçimde karşılayabilme işlevine sahiptir. Bununla birlikte fiilin çevresini oluşturan *kiplik* zarflarının da etkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü örneğin *olur* ile *mutlaka olur* cümlelerinin belirttiği *kiplikler* birbirinden farklıdır.

Bu yaklaşımla *ol-* fiilinin *kip* ve *kiplik* özelliklerine bakıldığında basit ve birleşik çekimlerde farklı yapı ve anlatımlarla karşılaşılmaktadır. Türkçede *ol-* fiili (ve diğer fiiller), basit çekimlerde 9 temel çekim özelliği göstermektedir. Basit çekimlerde kimi biçim birimler –kullanımlarına bağlı olarak- üç dil bilgisel kategoriye karşılar niteliktedir. Örneğin *oldu*, zaman bakımından *geçmiş zaman*, dil bilgisel görünüş bakımından *bitmişlik*, *kiplik* bakımından *bildirme* özelliklerini taşıyabilmektedir. Doğal olarak Türk dilinde bir biçim birim, çok işlevli olarak birden fazla kategoriye ilişkilendirilebilir. Bu çalışmada *ol-* fiilinin *kiplik* özellikleri, söz diziminin de *kiplik* bildiriminde etkin olduğu görüşünden hareketle hem biçim bilgisel hem de söz dizimsel yaklaşımla ele alınmıştır. Çünkü *ol-* fiilli cümlelerin kimisinde biçim bilgisinin kimisinde ise *kiplik* zarfların etkisi vardır. Hatta kalıplaşma eğilimi gösteren *ol-* fiilli kimi yapılar, *kipliklerin* belirlenmesinde söz dizimin önemini göstermektedir. Bununla birlikte kimi *kiplikler*, *ol-* fiilinin çekimli biçimlerine özgü kullanımlarla ortaya çıkmaktadır. Buna göre Türkçede basit çekimlerdeki 9 temel çekim, temel *kiplikleri* verebilmektedir. Bunlardan *oldu*, *oluyor*, *olmuş*, *olacak*, *olur* / *olmaz* çekimleri, temelde *bildirme* işlevi görmektedir. *Olmalı*, *olsa*, *olayım*, *ola*, *olsanız*, *olalım* vb. çekimler ise *tasarlama* işlevlidir. Bununla birlikte Türkçede farklı olanaklara sahip fiil çekimlerinin (*-mAk üzere*, *-sA gerek*, *-mAk lazım* vb.) bulunduğunu ve yapılacak araştırmalarla bu bulguların artacağını eklemek gerekir. Öte yandan bu yargı ekleri, yalnızca bu *kipliklerle* sınırlı değildir. Farklı olanaklarla çeşitli duygu durumlarını da ifade edilme özelliği gösterebilmektedir. Bu *kiplik* anlamlar, ilgili yerlerde incelenmiştir. Farklı bakış açılarıyla ortaya konabilecek yeni bulgular saklı kalmak kaydıyla ve taranan metinlerden elde edilen örnekler bağlamında *ol-* fiilli cümlelerin belirlenen *kiplik* özellikleri şöyle sıralanabilir.

4.5.3.1. *ol-* Fiilli Basit Çekimlerin Kiplik Özellikleri

4.5.3.1.1. Bildirme Kip Ekleriyle Ortaya Çıkan Kiplik Anlamlar

Türkçede genel anlamda *bildirme* işlevli biçim birimler, *-D°*, *-m°ş*, *-(°)yor*, *-AcAk*, *-r / -mAz*'dir. Buna göre *ol-* fiilinin (ve diğer fiillerin) salt *bildirme* özelliği, *oldu*, *olmuş*, *olacak*, *oluyor*, *olur / olmaz* ile sağlanmaktadır.⁶⁴ Ancak bütün bu çekim biçimlerinin yalnızca *bildirme* işlevli olmadığı, *beğeni / övgü*, *olasılık*, *kızma / öfke*, *küçümseme* vb. kiplikleri karşıladığı da görülmektedir. Bu kiplik özellikler, aşağıda sıralanmıştır.

Bildirme:

- (404) Aradan uzun yıllar geçti, birçok olay *oldu* ama ben hep aynı günü hatırlarım; defalarca yaşanan, o sıradan, sakın günü. (AA, İBY, s. 135)
- (1132) “Erkeğin çirkini *olmaz*” diye bir tekerleme vardır. (AB, BYS, s. 133)
- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışsınız, sesiniz başka çıkar. Resimler de öyle *oluyor* işte. Bunun yanında, çizenleriniz de olacaktır. (AK, MS, s. 12)

Şaşma: *ol-* fiilli yüklemelerde *şaşma* kipliği, özellikle söz dizimsel olanaklarla açığa çıkmaktadır. Bu tür söz dizimsel yapılarda *ol-* fiili *nasıl* soru sözcüğüyle bitişiklik ilişkisi içerisindedir. Ortaya çıkan *nasıl olur / nasıl oluyor* gibi söz dizimsel birliktelikler, bütünüyle kalıplaşmış bir söz kalıbı niteliğinde değildir, ancak sözü edilen *kiplik* bakımından bir bütünlük oluşturmaktadır. Hatta kimi kullanımlarda çekimli *ol-* fiilinden sonra “da” bağlacı gelerek *şaşılan* duruma zemin hazırlanmaktadır.

- (395) Nasıl *oluyor* da bir vakit yaşadıktan sonra insanların ne zaman, ne yapacağını öğreniyoruz, nasıl *oluyor* da birbirine hiç benzemeyen insanlar bile birbirine benzer şeyler yapıyor? (AA, İBY, s. 132)

⁶⁴ Durum zarflarının yardımıyla *ol-* fiilli çekimlerin *kiplik* anlamları kuvvetlendirilebilir. Örneğin “(540) GENÇ —(Pijamalıdır) Bizim köyün ilkokulunu bitirdim. Babam, ‘bu çocuk ille de *doktor olacak*’ diye tutturdu. (TÖ, AŞG, s. 36)” cümlesinde *-acak* biçim birimi, *kesinlik* veya *zorunluluk / gereklilik* bildirebilir. Bu anlatımlar, cümledeki *ille* zarfıyla pekiştirilmektedir.

- (609) KARAGÖZ —Bir tanedir o be. Aslandır. (*Delikanlıya doğru yürür.*)
Yahu nasıl olur? (*Delikanlı geriler.*) Peki peki, gelen yok. Sakin ol. Sen beni hatırlamadın herhalde. Git babana haber ver, benim geldiğimi.
(TÖ, KD, s. 93)
- (910) “Nasıl oluyor da çalışma gücü bulabiliyorsun?” (AB, BYS, s. 56)
- (2765) İster Sokrates ve Platon gibi önemli düşünürlerce, isterse Orhan ve Bernd gibi sadık âşıklarca dile getirilsin Esra bunu anlayamıyordu. Bir insan nasıl olur da başka birinde kendini bulurdu? (AÜ, P, s. 169)

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere *şaşma kipliklerinde ol-* fiilinin özellikle geniş zaman veya şimdiki zamanla çekimlenmesi de dikkate değerdir. Böylece ortaya çıkan *nasıl olur (da) / nasıl oluyor (da)* yapılaşmaları, bu hâliyle söz dizimsel açıdan kalıplaşma eğilimi gösterir niteliktedir.

Küçümseme / Alay etme: *ol-* fiilli yüklemelerin *küçümseme / alay etme* kipliği yine söz dizimsel olanaklara bağlı görünmektedir. *Ol-* fiilinin yine soru sözcükleriyle (*ne olacak, kim olacak vb.*) ya da soru ekiyle dizimliliği ((...) *mi olur vb.*) bu *kiplik* anlamın elde edilmesinde etkindir. *Küçümseme / alay etme kipliklerinin*, özelde konuşucunun kendi fikrini yansıttığı için salt bir edimden çok bir *edimsöz* değeri taşıdığını belirtmek gerekir.

- (717) K. MASALCI—Acele edin, yoksa elimi böyle ağzınızdan içeri sokar, sonra da midenizi, kirli bir çorap gibi tersine çeviririm. Ona göre. İşte başlıyorum. Giriş müziği. (*Bir çocuk şarkısı duyulur. Kara Masalcı tepinir.*) Susturun, susturun şunu. Yedi canlı, gözleri kanlı Kara Bela’nın giriş müziği böyle mi olur, okul şarkısıyla uygun adım, pikniğe mi gidecek bu adam? (TÖ, AMKM, s. 168)
- (731) YAR. KIZ —Bana sizi yolladı ya. Sizden iyi kaz olur mu efendim. (*Elini uzatır.*) (TÖ, AMKM, s. 176)
- (828) Bir can-can dansözü mahkeme huzuruna çıkıyor. Ne olacak, alışmış bir türlü rahat durmuyor. (AB, BYS, s. 32)
- (1909) Okulu mokulu sürdüremezsın. Okuyup da adam mı olacaksın? (AK, MS, s. 73)

Olasılık: *ol-* fiilinin *olasılık* kipliği, özellikle *–acak* biçim birimiyle çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu tür anlatımlarda *olacak* çekimi, *olmalı* çekiminin yerini almakta ve bir çıkarım / akıl yürütme bulunmaktadır. *olacak* çekiminin bu hâliyle *olasılık* bildirmesi, *ol-* fiilini diğer fiillerden ayıran bir özelliktir.

(615) KARAGÖZ —(*Gülmeye çalışarak*) Ben, Karagöz, kırk yıllık dostun...
CEMAL ABDİ —Bir yanlışlık *olacak*. Sizi tanımıyorum. (TÖ, KD, s. 97)

(1859) Anne, gagasının ucunda sallanan bir kurtçuk, bir tırtıla sevinçle geliyor, artık biraz büyümüş olan yavrularına taze besin sağladığı için *olacak*, kasılarak yavrularının gagalarının önüne bırakıyordu. (AK, MS, s. 44)

(2206) Babam zamanımın büyük bölümünü destanlara, efsanelere ayırmamı hoş karşılamazdı ama büyükbabamla tartışmaktan kaçındığından *olacak* bana engel olmaya da kalkışmazdı. (AÜ, P, s. 32)

Ol- fiili, ayrıca aynı çekimin soru ekiyle bağlandığı yapılarda da *olasılık* anlamı verebilmektedir. Bu yapılarda her iki çekimde aynı özelliktedir. *Olasılık* bildirmek için kullanılan bu yapı, Türkçede diğer fiiller için de geçerlidir.

(664) 2. OYUNCU —Kabul diyelim, geldik işte, kulübe giriyoruz.
4. OYUNCU —Sonra?
2. OYUNCU —Sonra, ya futbolcu oluruz, ya basketbolcu.
5. OYUNCU —Alkış, ün, para...]
3. OYUNCU —*Olur mu olur?* (TÖ, DY, s. 125)

Öğüt / Nasihat: *ol-* fiilinin *öğüt / nasihat* kipliğinin, “uygun düşmek, yerinde görülmek” anlamıyla yakın ilişkisi vardır. Bu ilişki nedeniyle *ol-* fiili, kendinden önce özellikle *iyi / kötü* vb. zarflarla dizimlidir ve *ol-* fiili düzenli olarak geniş zaman (*olur / olmaz*) veya gelecek zamanla (*olacak*) çekimlenmiştir. Ayrıca bu *kiplikte* dikkat çeken bir diğer özellik ise cümlelerin çoğunlukla bir şarta bağlanmasıdır, yani cümle, şartlı birleşik cümle formundadır.

- (1842) Anne, bize bağırp hesap soracağına, şu yaramaz küçük kızınla biraz ilgilensen, yanlışı doğruyu anlatsan iyi olur. (AK, MS, s. 37)
- (2245) “Bugün kasabaya inmeseniz iyi olur,” diyerek araya girdi Eşref. O da ayağa kalkmıştı. “Olay henüz çok sıcak. Kendini bilmezsin biri, size zarar verebilir.” (AÜ, P, s. 43)
- (2269) “Böyle konuşmamalısın... O kötü biri değil. Sadece tarzı farklı.”
“Tarzını değiştirse iyi olacak,” diye homurdandı Teoman. (AÜ, P, s. 48)

Kesinlik: Taranan metinlerden elde edilen örneklere göre *ol-* fiilinin *kesinlik* kipliği, özellikle geniş zaman (*olur / olmaz*), şimdiki zaman (*oluyor / olmuyor*) ve gelecek zamanla (*olacak / olmayacak*) çekimlendiğinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu *kiplik*, *ol-* fiilinin geçmiş zamanlarla çekimlendiği kullanımlar için de geçerlidir ve burada söz dizimsel ilişkiler etkindir.⁶⁵ Bu kipliğin geçmiş zaman dışındaki çekimleri iki türlü olabilmektedir. İlki, söz dizimseldir ve *asla*, *hiçbir zaman*, *mutlaka* gibi durum zarfları bu bağlamda etkindir. İkincisi ise sezdirmeyle olasıdır. Sezdirmede genel geçer bir durumun anlatılması da göz önünde bulundurulursa *kesinlik* kipliğinin geniş zaman ve şimdiki zamana uygunluğu daha iyi anlaşılacaktır.

- (265) Sevişmelerin taklitleri olabildiği, bu taklitlerle kendimizi bile kandırabildiğimiz halde sarılışların taklidi olmuyor, [...] (AA, İBY, s. 9)
- (566) BABA DELİ —(*Şefkatle*) Hanım, bu oğlan yine ne düşünüyor acaba? Üzülüyorum. Bir sor bakalım.
ANA DELİ —(*Ölçülü*) Sen sorsana hayatım!
BABA DELİ —(*Samimi*) Ben nasıl sorarım güzelim? Ben babayım, yüz göz olamam. Sor lütfen! (TÖ, AŞG, s. 65)
- (2045) Sevgi şaşkınlık içinde. Veteriner nasıl olunur? Kızlar da olur mu? Peki kendisi? Olur, olacak. Madem ki böyle bir iş var, dağları devirecek ve hayvanlarına ulaşacak.
Ayıp olmasa, koşacak. (AK, MS, s. 141)

⁶⁵ “(1407) Ama dürüstlüğünden midir bilinmez, işleri açık bir avukat olmadı hiçbir zaman. (YK, DÖT, s. 5)”, “(1718) Sevgi hiçbir zaman tembel ve mızımız bir çocuk olmadı. (AK, MS, s. 11)” cümlelerinde de bu durum görülmektedir.

Öfke / Tehdit:

- (599) 3. HASTA —Hışşt. Otur diyorum sana.
 4. HASTA —Karışma, senin de gırtlığını ekmek gibi doğrarım.
 1. HASTA —(*Oturur*) Ne oluyor be?
 4. HASTA —(*Birden döner.*) Yat yerine. O güzel yüzüne yazık olur. (*Kapıyı kilitler.*) (TÖ, H, s. 83-84)
- (1555) Vermiyoruz efendim, ne oldu bir aksilik mi oldu? Oldu tabii kardeşim, bana bayan yanı vermişsiniz, adam yol boyunca baydı durdu... (YK, DÖT, s. 15)
- (2575) Yaşlı adamı karşısında gören Esra ciddileşmişti:
 “Bu olmadı Selo. Biz sana kazıyı koruman için bıraktık, sen hırsızlara teslim etmişsin.” (AÜ, P, s. 124)

Sitem / Hayıflanma:

- (1105) Felaket haaaa? Beş dakika önce ölümden döndük. Felaket dediğimiz şeye bak! Biz insanlar, adam falan olmayız. (AB, BYS, s. 125)

Beğeni:

- (681) BERBER —Hışşt, gel, bak yakından. Hayat ticaretini kârla kapatmış adamın yüzü böyle olur, çizgisi kımıldamıyor. Soluk almak için bile yorulmuyor. (TÖ, B, s. 137)

Varsayım / Öngörü: Türkçede *varsayım* / *öngörü* anlatımı, geleceğe yönelik işaretlemelerle olasıdır. Böylece *ol-* fiilli yüklemlerde *varsayım* / *öngörü*, *olacak*, *olur* / *olmaz*, *oluyor* çekimleriyle anlatılmaktadır. Bu durum, Türkçede bütün fiillerin için geçerlidir. Çalışmada *ol-* fiilli çekimlerde bu anlatımı karşılayan yalnızca *olacak* biçimleri tanıklanmıştır.

- (423) Tek tesellimiz, dalgaların üstünde kalmak mı olacak? (AA, İBY, s. 143)
- (656) 5. OYUNCU Konjonktür, indeks, plan, program, proje, kanalizasyon manalizasyon konularında, hiç kimsenin şimdiye kadar bir türlü düşünmediği şeyler söyleyecektir... (*Dan dun dan!*)
 2. OYUNCU —Ne diyor?
 3. OYUNCU —Dur bakalım, ne olacak? (TÖ, DY, s. 121)

(2331) “Bu kadar çok uyursa zaten hasta olacak,” diye sevecen bir tavırla söyledi Esra.

“Bir şey olmaz. Bir şey olmaz. Az sonra uyandırırım onu. Gel hele, sen de bir soluk al, bir çay yapayım, birlikte içeriz.” (AÜ, P, s. 62)

Önemsememe / Umursamama: Bu *kiplik*, *ne* soru sözcüğüyle *-muş* ekli *ol-* fiilinin birlikteliğinden elde edilmektedir. Ortaya çıkan *ne olmuş* yapısı, soru sormaktan çok “önemli değil, sorun değil, boş ver” gibi anlamlara gelen *edimsöz* işlevindedir. Yine bu yapı, yalnızca *ol-* fiiline özgü bir kullanım izlenimi vermektedir.

(540) DELİKANLI —Allah, Allah... Ne olmuş yani, çalışsınlar biraz... İşleyen demir ısıldar... Yuvarlanan taş yosun tutmaz... Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin. (TÖ, AŞG, s. 46)

(543) ANNE —Oğlum, yarın sınavım var demiştin...

DELİKANLI —Ne olmuş?

ANNE —O saçma sapan şeyleri okumayı bırakıp da biraz ders çalışsan.

DELİKANLI —Git başımdan Allah aşkına. (TÖ, AŞG, s. 48)

(636) BİRİNCİ —Bir kere, babam ölmez. Ölse de tüfeği benim olur. Ben senden büyüğüm.

İKİNCİ —Ol.

BİRİNCİ —İki yaş büyüğüm.

İKİNCİ —Ne olmuş? İlk ben gördüm tüfeği. (TÖ, KP, s. 108)

Gereklilik / zorunluluk: Bu anlatım, kimi zaman *nasihat* / *öğüt* kimi zaman *kesinlik* içerebilmektedir. Bu yönüyle *gereklilik* / *zorunluluk*, kimi *kiplikleri* kapsayıcı niteliktedir. Örneğin (427) ve (2294) *nasihat* / *öğüt*, (667) ise *kesinlik* bildirimlerine yakınlık göstermektedir. Hatta bu *kiplik*, aynı fiilin önce gelecek zaman sonra *gereklilik* / *zorunluluk* çekimlerinde daha belirgindir: *olacak*, *olmalı*; *olacaksın*, *olmalısın* gibi. Diğer pek çok *kiplikte* olduğu gibi bu kullanım da Türkçede bütün fiiller için geçerlidir.

(427) Hiçbir zaman yeterince içten olamayacaksın.

Hep diğer insanlarla aranda bir sır olacak. (AA, İBY, s. 146)

(667) 5. OYUNCU —Ben antrenörünüzüm... Takımda disiplin isterim. Düşünmek yasak... Ben düşünürüm. Terbiye asıldır. Ben ne dersem o olur! (TÖ, DY, s. 125-126)

(2294) “Biz burada dünyanın en zor işini yapıyoruz. Tartışma olacak ama hepsinden önce disiplin olacak. Sabah söylediğiniz gibi buranın sorumlusu sizsiniz.” (AÜ, P, s. 52-53)

Görüldüğü üzere Türkçede *ol-* fiilli basit çekimlerin yüklem olduğu cümlelerde dile getirilen *kiplikler* çeşitlilik göstermektedir. Türkçede bu *kipliklerin* pek çoğu diğer fiilleri de kapsayan bir görünüme sahiptir. Ancak kimi *kiplikler* ve kuruluşları, yalnızca *ol-* fiiline özgü bir yapılaşma içerisindeymiş gibi bir izlenim vermektedir. Örneğin *şaşma* ve *olasılık kiplikleri*, bu açıdan dikkate değerdir. Türkçede *olasılık* için farklı işaretleyiciler vardır ve bu işaretleyiciler içerisinde *ol-* fiilinin yeri önemlidir. Çünkü *ol-* fiilinin çeşitli biçimleri (*olmalı, olacak, olabilir* vb.) bu açıdan oldukça sık kullanım alanına sahiptir (bk. 4.1.1.4. *ol-* Fiilli Çekimlerde Olasılık ve Pekiştirme). *Şaşma kipliği* de bütün fiillerle anlatılabilir. Ancak burada *ol-* fiilinin öncesindeki *nasıl* ve sonrasındaki *da* bağlacıyla ilgisi (*nasıl olur (da) / nasıl oluyor (da)*), bu *kiplik* bildiriminde etkindir. Böylesi bir söz dizimsel birlikteliğin *şaşma* dışavurumuyla başka bir fiile uyarlanması zor görünmektedir. Bu bağlamda bir özelliğe daha değinmek yerinde olacaktır. Bu çalışmanın çıkış noktalarından biri, dillerde sıklığı yüksek sözcüklerin birbirinden farklı kullanım olanaklarına sahip olduğu görüşüdür. Buna göre *ol-* fiili (ve örneğin sıklığı yüksek *bil-*, *de-*, *git-* vb.) farklı yapılaşmalar içerisinde söz kalıpları kurabilmektedir. *Ol-* fiilli kalıp sözler de söylem belirleyicisi işleviyle *kiplik* işaretlemelerinde dikkat çekmektedir. *olur, oldu, olmaz, ne olur (n’olur / ne olursun / n’olursun), oldu mu* vb. kalıp sözler, bu açıdan *edimsöz* işleviyle sık kullanılan yapılaşmalardır ve çeşitli dışavurumları en kısa yoldan aktaran dilsel birimlerdir (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.5.3.1.2. Tasarlama Kip Ekleriyle Ortaya Çıkan Kiplik Anlamlar

Türkçede *tasarlama kip* ekleri, *-mall*, *-sA*, *-A* ve kişiden kişiye değişen emir ekleridir. Bu biçim birimlerle çekimlenmiş bir fiil, *gereklilik / zorunluluk, şart, istek* ve *emir kipliklerine* bağlanabilir. Tıpkı *bildirmelerde* görüldüğü gibi

tasarlamalarda da biçim birimler farklı dışavurumlar sağlayabilmektedir. Örneğin *ol-* fiili çerçevesinde *olmalı* çekimi, *gereklilik / zorunluluktan çok olasılık* işaretlemektedir. *Ol-* fiilinin *tasarlama kip* ekleriyle çekimlenmesinden ortaya çıkan *kiplikler* şöyle sıralanabilir.

Dilek / şart:

- (1089) Hani ceza kanunundaki gibi olsa, suçun tarifi bilinse, yine bir şey demeyeceğim. (AB, BYS, s. 119)
- (2833) Rica etsem, yarın kazıya sen gider misin? Herkes ne yapacağını biliyor aslında ama yanlarında sen olsan daha iyi olur. Teşekkür ederim. Yarın yine telefonlaşırız. Hoşça kal, arkadaşlara selam. Olur söylerim. (AÜ, P, s. 188)
- (3148) “Korkunç şeyler yaşamışsın... Gene iyi dayanmışsın, başka biri olsa çıldırırdı.” (AÜ, P, s. 273)

Gereklilik / Zorunluluk: Türkçede *gereklilik / zorunluluk* hem dil bilgisel hem de söz dizimsel olanaklarla anlatılmaktadır. *olmalı, olmak zorunda, olmam gerek, olsa gerek* vb. Ancak *ol-* fiilinin bu çekimleri, yalnızca *gereklilik / zorunluluk* işaretlemez. Özellikle *olmalı* ve *olsa gerek* yapıları çoğunlukla *olasılık, olmak zorunda, olmam gerek* vb. yapılar ise *gereklilik / zorunluluk* bildirmektedir (*ol-* fiilli yapılardaki olasılık için bk. 4.1.1.4. *ol-* Fiilli Çekimlerde Olasılık ve Pekiştirme).

- (555) DELİKANLI —Ama Ankara dışındaysa, kabul edemem! Neden? Çünkü ailem burada, çevrem burada, berberim burada ağabey, berberim! Kafama emanet edeceğim adam, kafama denk olmalı. (TÖ, AŞG, s. 58)
- (1136) “Biz kadınlar, erkekler bizi sevsin diye güzel olmak zorundayız. Biz onları sevelim diye de, aptal olmamız gerekiyor.” (AB, BYS, s. 134)
- (2122) Sanki kötü görüntüleri kovmak istercesine sağ elini boşlukta savurarak, “Sakin olmalıyım, sakın olmalıyım,” diye mırıldandı. (AÜ, P, s. 15)
- (2481) “Benim de Tim’in yanında olmam gerekir,” diye düşündü Esra. Belki kendi işiyle uğraşırsa aklının böyle çözümü zor konulara takılmasını önlerdi. Doğru düşünmekten söz ederdi felsefe doktoru olan babası Salim

Bey. (AÜ, P, s. 100)

(3417) “Akşam yemeğine kalırsınız artık.”

“Ne yazık ki akşam otelde olmak zorundayız. Ankara’dan gelecek olan gazeteciler bizi arayabilir.”

Esra için bundan daha güzel bir haber olamazdı. Ama ısrar etti:

“Canım birazcık geç gitseniz ne olur.” (AÜ, P, s. 341)

Olasılık: Türkçede *ol-* fiilli *olasılık*, *-mAll* biçim birimiyle ya da söz dizimsel *-sA gerek* ile anlatılmaktadır. Hatta *-sA gerek*, pek çok fiille bu *kiplik* anlamı vermemektedir.

(1143) Kel oluşu gizlemeye çalışmak, dayanaksız bir kompleks olsa gerekir. (AB, BYS, s. 135)

(3025) Sevim’in söylediği bu olsa gerek, diye düşündü: “Bir kadına doyurucu bir sevişme kadar iyi gelen bir şey yoktur.” (AÜ, P, s. 242)

(3461) “Tehlikeli bir durum yoktur, değil mi?”

“Sanmıyorum. Mahmut ile arkadaşlarının sığınağı olmalı. Köye inmediği zamanlar orada kalıyorlardır.” (AÜ, P, s. 351)

Türkçede *olasılık* aynı zamanda *ol-* fiilinin isim veya isimliği yüklemleştirdiği *olmasın* çekiminde de görülmektedir. Ancak burada *olasılık* derecesi *olmasın* ile kuvvetlendirilmektedir. Çünkü *olması ihtimal olan şey* hakkında güçlü bir akıl yürütme vardır.

(127) “Benim başımdan geçenler, etrafımdakilerin başlarından geçenler hakikat mi, hayal mi, yoksa tanrının bir rüyası mı sadece? O uyandığı zaman kaybolacak bir rüya olmasın bunlar, [...]” (AA, İBY, s. 47)

(2178) “Belki de Hacı Settar kalp krizi geçirerek, kendi kendine düşmüştür.”
“Eski bir kan davası olmasın” dedi Kemal. (AÜ, P, s. 25)

(2775) “Almanlardan böyle gözü kara âşıkların çıkacağını pek sanmazdım. Büyükbabalarınızdan biri Fransız olmasın. Ya da Latin filan. Brezilya’ya giden Almanların arasında akrabanız yok değil mi?” (AÜ, P, s. 172)

Emir / istek / rica / öneri: Türkçede bu *kiplikler*, çoğunlukla bilindik adıyla *emir* ekleriyle verilmektedir. Hatta Türkçede bu biçim birimlerin *emir*

işlevi, 2. teklik kişi dışında neredeyse ortadan kalkmış görünmektedir. Ancak yazı dilinden büyük oranda kalkmış olmakla birlikte kimi klişeleşmiş yapılarda –A istek biçim birimi de *istek* bildirimini sağlamaktadır.

- (392) Ve, o zaman bir ses bize diyor ki:
“Sen mükemmel değilsen başkası niye olsun?” (AA, İBY, s. 132)
- (476) 1. OYUNCU —Sakin olun, müzikal, tamam ama nasıl bir müzikal? (TÖ, AŞG, s. 11)
- (505) ANNE —Ayol sen sey ol, yaslı koca ol, ben de karısı olayım. Seni uğurlamaya gelmişmişim. (TÖ, AŞG, s. 26)
- (569) 1. OYUNCU İzin verirsiniz sözü toparlayayım. Amacımız ukalalık etmek değildi. Sürç-i lisan ettikse affola. (TÖ, AŞG, s. 66)
- (1082) “Ya buna razı olalım, ya da Hakkâri’de gömülmeye...” (AB, BYS, s. 115)
- (3022) Sen sen ol, bu hastalıklı duygudan uzak dur. Genç bir kadının seni kışkırtmasına izin verme. Güzel bir kısrak gördüğünde azgınlaşan vahşi bir aygırdan farklı olduğunu göster. (AÜ, P, s. 240)

Bu örnekler içindeki (3022) sıra dışı görünmektedir. Hem aynı zamirin olduğu gibi tekrarlanması ve ikinci zamirin *ol-* fiiline bağlanarak yüklemleşmesi, başka hiçbir fiilde görülmeyen bir dizilimdir. Kullanıldığı bağlama göre *tehdit*, *öğüt*, *uyarı* işlevi gören bu yapı, Türkçede özellikle 2. kişilerle (*sen sen ol*, *siz siz olun*) kullanım alanına çıkmaktadır. Bununla birlikte 1980’lerde bir çocuk programında *teşvik etme* / *öğüt verme* için 2. kişilerdeki çekimlerden örneklenerek 1. çokluğa uyarlanmıştır: *Hadi hep birlikte hep birlikte / Biz biz olalım*.

Öfke / tehdit: Türkçede *tasarlamalar* içinde *öfke* / *tehdit* kiplik anlamı, özellikle emir ekleriyle verilmektedir. Aslında *öfke* / *tehdit* içeriğinde aynı zamanda *emir* de vardır. Bu kipliğin elde edilmesinde ses tonunun yükseldiğini gösteren ses tekrarlarının görülmesi etkindir. Bu bağlamda özellikle *kovma* işlevli *defol* kalıp sözü sık kullanılmaktadır.

- (522) K. ÖĞRETMEN —Sus diyorum saygısız. Hepinizi disipline vereceğim. Hepinizi yakacağım, hepinizi sınıfta bırakacağım. Defolun diyorum. Defoluuuuuuun.

9. ÖĞRENCİ —(*Saf*) Ben de defolayım mı?

K. ÖĞRETMEN —Sen de defol geri zekâlı İbiş. [...] (TÖ, AŞG, s. 35)

(522)’de her ikisi de *öfke / tehdit* bildiren *defolun* ile *defoluuuuuuuun* aynı derecede değildir. İkincisindeki /u/ sesinin birçok defa yazılması, ses tonunun yükseldiğini ve aşırı sinirlendiğini göstermektedir.

(624) KIZ —Niye baba? Niye saklıyorsun? Yemin ederim bundan güzel bir ad olamaz, herkese anlatacağım. Babam diyeceğim, bir zamanlar Hacivat’mış. Hani meşhur Hacivat var ya, o...

CEMAL ABDİ —Kes diyorum sana. Defol. (TÖ, KD, s. 100)

(1176) Öğretmen anlatıyor: “Bu ünlü Milo Venüsü heykelidir. Bu büyük sanat eserinde neyi güzel bulduğunu sen söyle Mehmet.” Çocuk: “Çıplak bacaklarını.” Hoca: “Utanmazlığa bak! Defol! Çık dışarı!” (AB, BYS, s. 146)

Tavsiye: *ol-* fiili bağlamında *tavsiye* kipliği, (*senin / onun vb.*) *yerinde* (*yerinizde*) *olsam* söz dizimsel yapıyla aktarılmaktadır.

(578) 3. HASTA —Neden?

1. HASTA —Uyuz da onun için. Ben onun yerinde olsam, şimdi seni çarşafı boğardım. Ya da bir bıçak aşırır, gırtlığını ekmek gibi doğardım. (TÖ, H, s. 74)

(3292) Bardağındaki rakıdan bir yudum içen Teoman, “Yerinde olsam onu beklemezdim,” diye homurdandı. (AÜ, P, s. 309)

Küçümseme / Alay etme:

(2506) “Bilemiyorum,” dedi Esra kararsızlıkla iç geçirerek. “Peki, Fayat için ne diyorsun?”

“Şu benim dövdüğüm Fayat mı?”

“Belki o değil ama arkasındakiler, mesela Abid Hoca.”

“Abid Hoca adam olsa, önce namusunu temizler,” dedi Halaf. (AÜ, P, s. 104)

Türkçede *ol-* fiilli yüklem, *bildirme kip* eklerinde olduğu gibi *tasarlama kip* eklerinde de çeşitli *kiplik*lerde yer alabilmektedir. Yine bu *kiplik*lerin kimisi, pek çok fiilin *tasarlama* çekimleri için olasıdır. Kimi *kiplik*lerde *ol-* fiili kendine özgü bir yapıya sahiptir. Ayrıca *ol-* fiilinin kimi *tasarlama* çekimleri, kalıp söz özelliği göstererek yine *edimsöz* işlevi görmekte ve söylem belirleyicisi işleviyle *kiplik* anlatımlara olanak sağlamaktadır (bk. 4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları).

4.5.3.2. *ol-* Fiilli Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri

4.5.3.2.1. *ol-* Fiilinin Tarz Çekimlerinin Kiplik Özellikleri

Türkçede *i-* fiilinin isim veya isimliği yüklemleştirmesinin yanı sıra birleşik çekim (*-AcAktI, -sAydI, -m°şt°* vb.) kurabilme özelliği vardır. Çalışmanın bu aşamasında *ol-* fiilinin yüklem olduğu birleşik çekim biçimlerinin *kiplik* özellikleri değerlendirilmiştir. İçeriği bakımından özellikle *durum* fiili olan *ol-* fiilinin birleşik çekim biçimleri, çoğunlukla bir olayı betimlemek için kullanılmaktadır. Ancak kimi çekimlerde olayın gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında bir *istek, beğeni, şaşma, varsayım* vb. dışavurumları da yansıtabilmektedir. Doğal olarak bu okumalar, farklı bakış açılarıyla daha farklı biçimlerde yorumlanabilir. Buna göre taranan eserlerde birleşik çekimli *ol-* fiilli yüklemelerin *kiplik* yorumlamaları şöyle sıralanabilir:

Gerçekleşmemiş niyet / istek / beklenti / olasılık:

- (134) Tanrı gülümseyerek birgün uyandığında yok mu olacaktık? (AA, İBY, s. 49)
- (1700) [Hep düşünmüşümdür; üniversite sınavında bir soru eksik ya da bir soru fazla çözseydim. Yani sıralamamdaki okullardan bir diğerine girmek zorunda kalsaydım. Acaba o zaman her şey farklı olur muydu? Daha Önce Tanışmış mıydık Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu?] Daha az içerdim, her gün sakal tıraşı olurdum, çocuk sahibi olmaktan korkmazdım. (YK, DÖT, s. 39-40)

- (1784) Keşke küçük kayıt aletim yanımda olsaydı, dilerim unutmam ve bu fikri daha sonra bir öykümde kullanırım. (YK, DÖT, s. 51)
- (2003) İki hemşire konuşarak içeri girdi:
—Kaybolan şeylerin çokluğuna... İnanmazsın.
“Keşke ben de burada olsaydım.” (AK, MS, s. 121)
- (2172) Elimden gelse babamdan hemen kurtulur, tümüyle büyükbabam gibi olurdum. Ama bunu yapamadım. (AÜ, P, s. 22)
- (2268) “Ama bugün tabletleri çözse iyi olacaktı... Tatil gününde kitabı için çalışmak istedi anlaşılan. Neyse, adamın bu kadarcık lüksü olsun.”
“Olsun tabii,” diye iğneleyici bir tavırla söylendi Kemal. (AÜ, P, s. 48)

Ol- fiilinin olumsuz *olmazdı* çekimi, *olurdu*’dan farklıdır. *olmazdı* çekimi, *-dı* biçim biriminden dolayı yine geçmişe yerleşmekle birlikte bu defa gerçekleşmeyen değil, gerçekleşen olumsuz bir olaya *niyet / istek / beklenti / olasılık* anlamı katmaktadır.

- (1805) Böyle bir şeyi söylemeseydin, kötülükten haberim de olmazdı. (AK, MS, s. 22)
- (1949) Eğer o bir çift kurdeleye bile göz koyarak açgözlülük etmese, o kadar düşman olmazdım ona. (AK, MS, s. 92)
- (2900) “Ben onu bunu bilmem,” diye çark etti yaşlı adam, “etme bulma dünyası. Çalma kapımı çalarlar kapını. Ermeniler rahat dursaydı bunlar olmazdı.” (AÜ, P, s. 207)

Gerçekleşmiş Niyet: Taranan eserlerden elde edilen örnekler bağlamında *gerçekleşmiş niyet* kipliği, olumlu ve olumsuz *ol-* fiilinin *-acaktı* ile çekimlenmesiyle elde edilmektedir.

- (705) MİMAR SİNAN —Caminin, çok sevdiği Edirne’de yapılmasını emretti. Yüreğim kaygı ve sevinçle dolu, tezgâhımın başına geçtim.

[...]

Bu, belki de benim için son fırsattı.

(Pergeli, koparıp alır.)

77 yaşındaydım.

(Işıklar, normalleşir.)

Selimiye Camisi, benim ustalık eserim olacaktı. (TÖ, BMS, s. 155)

- (1669) Arkasından koşabilirdim. Hatta ona bir yerlerde bir şeyler içmeyi teklif eder, kur yapabilirdim. Bu Arzu'yu ilk aldatmam olmayacaktı ki... (YK, DÖT, s. 36)
- (2532) Yeni Yıl Bayramı gelip çatığında içim içime sığmıyordu. O gece gözüme uyku girmemişti. Ertesi sabah hiç yaşamadığım bir ilişkiyi yaşayacak, bir kadınla birlikte olacaktım. (AÜ, P, s. 109)

Küçümseme / Alay Etme / Beğenmeme:

- (1041) Sizde kafa olsaydı, sebebini anlardınız: (AB, BYS, s. 99)
- (1109) İki elim, dünya-ahret bu balık köftesi ile balık böreğini icat edenlerin yakasında olsun! Balığın köftesi mi olurmuş a vicdan fukaraları! Balığın içi temizlenir pişirilir. Kafası bile koparılmaz. Torik bile diliminden anlaşılır. (AB, BYS, s. 126)
- (1218) Sonra hocamız Koçu, yaptığı İstanbul resmine bu direği çizdi. Gerçekten de direğin etkisi, pek kepazece bir şey oluyordu. (AB, BYS, s. 159)
- (2781) “Yapma Tim,” dedi, “patlıcan sebzelerin kralıdır. Onu küçük görmeyi sana yakıştıramadım. Bizde patlıcanın on beş çeşit yemeği yapılır.”
Murat, aşçıya inanmamıştı:
“Amma attın be Halaf! On beş çeşit patlıcan yemeği mi olurmuş.” (AÜ, P, s. 175)

Kızma / tehdit

- (983) Günler geçmiş, Ahmet Haşim’le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, “Bir dost evinde olmasaydık, seninle boğazlaşırdım” demiş. (AB, BYS, s. 81)

Alışkanlık:

- (309) Çocukken, büyük kadınlara âşık olurdum. (AA, İBY, s. 106)
- (376) [Adım başı biri katılırdı bize, şarkılarıyla, şiirleriyle, romanlarıyla, hikayeleriyle gelirlerdi.
Mehmet bazılarının şarkılarına eşlik ederdi.
Ben dinlerdim.]
Kaybolurduk ve kaybolmayı severdik. (AA, İBY, s. 126)
- (3538) “Kendi adıma ben, Kemal’in kuşku uyandıracak hiçbir davranışını, tavrını görmedim. Evet, biraz kıskanç bir insandı. İnsanları kırdığı

olurdu. Ancak onun cinayetlerle ilişkili olacak bir davranışına tanık olmadım.” (AÜ, P, s. 365)

Şaşma:

- (1013) “Böyle bir fıkra da şu: Muttalip Bey, horozunun tembelliğinden o derece şiddetli ve sürekli şikâyet etmiş ki, arkadaşları da bıkmış. “Anlat be! Bu hayvan nasıl bu kadar tembel oluyormuş?” Muttalip Bey de örnek vermiş: “Sabah erken komşuların horozları öterken, o namussuz *ötmüyor* da, tasdik niyetine başını sallıyor.” (AB, BYS, s. 91)
- (1570) [...] yahu inanamıyorum, dedi, yani kaç tane erkek arkadaşım oldu ama beni böyle on dakikada anlayan olmamıştı... (YK, DÖT, s. 17)
- (1801) Sevgi’nin sepete eğilmesi rahatsızlığını artırdı, üst üste fıflamaya, tırnaklarını göstermeye başladı. Sevgi şaşırdı, buna da ne oluyordu? (AK, MS, s. 19)
- (2319) Bu çakmaktaşı lafı da Halaf’ındı. Nereden takılmıştı şimdi aklına? Ne oluyordu ona böyle. (AÜ, P, s. 59)
- (2800) Timothy’nin tavrı Esra’yı da şaşırtmıştı. O her davranışı ölçülü adama ne olmuştu? (AÜ, P, s. 182)

Başkasından Duyma

- (459) Gece yarısı, ormanın ortasında kamyoneti durdurup bütün ışıklarını söndürdükten sonra indim.
Saf, katışıksız, lekesiz, dokunulmamış karanlığı görmek istiyordum.
[...]
Yolda telefon çalmıştı.
“Bir kaza” olmuştu. (AA, İBY, s. 154)
- (2982) “Yüzbaşım uyumuyor. ‘Esra Hanım gelince lojmana buyursun,’ dedi. Bahçesi daha serin oluyormuş.” (AÜ, P, s. 231)
- (3033) Doktorlar yatıştırıcı bir iğne yaptılar, anneme de tepkimin normal olduğunu söylediler. Çocuğunu yitiren anne adaylarında bu tür depresyonlar olurmuş. (AÜ, P, s. 245)

Yetmezlik: *Ol-* fiilli birleşik çekimlerde *yetmezlik* kipliği, *-mAyA çalışıyordum (ama) olmuyordu, -mAk istiyordu (ama) olmuyordu* vb. söz dizimsel olanaklara sahiptir. Bu söz dizimsel ilişkilerde *ol-* fiilli birleşik çekim,

değiştirimle isim-fiil ekli fiilin yerini alarak yetmezlik kipliğinin anlatımını karşılamaktadır.

- (1629) Yol boyunca Meltem'i düşündüm. Gözümün önüne çeşitli görüntüler geliyordu. Olağanüstü güzellikteki boynunu, ince ellerini, güneş ışıklarının oyunlar yapmayı sevdiği saçlarını hatırlamaya çalışıyordum. Olmuyordu. (YK, DÖT, s. 29)

Sonradan Fark Etme

- (326) Daha bir gün önce kapıları olan katedralin bir sabah kapıları ortadan kayboluyor(du) [...] (AA, İBY, s. 108)

Mutluluk / sevinç

- (2858) Telefon kapanınca içinde büyük bir rahatlama duydu. Demek yüzbaşıya bir şey olmamıştı. (AÜ, P, s. 195)

Gerçekleşmesi güçlü olasılık:

- (2703) Evet, belki cinayetlerin kazıyla ilgisi yoktu ama birbirleriyle ilişkileri olmalıydı. (AÜ, P, s. 154)
- (3116) Osman adamı tabanından vurdu, ayak zıplayıp düştü, o kadar. Ayağın sahibi hiçbir tepki göstermedi. Bu, az önce Yorgo'nun ateş ettiği kişi olmalıydı, [...] (AÜ, P, s. 265)
- (3412) Bernd'in konuştuğu iki Alman'ı da daha önce gördüğünü anımsıyordu. Bunlar dün İstanbul'dan gelen ekip olmalıydı. (AÜ, P, s. 340)

Gerçekleşmesi güçlü beklenti: Henüz gerçekleşmemiş, gelecekte gerçekleşmesi beklenen bir olayın dışavurumu *-AcAkmlş* çekimiyle sağlanmaktadır. Bu çekimdeki kiplik işaretleyicisi *-mlş* biçim birimidir ve bu çekim, her fiille aynı kiplik anlamı verebilmektedir.

- (1883) Daha dileğini tutmadan, "Uç uç böceğim..." demeden böcek uçtu gitti. Hemen dilek dilemediği için biraz burkuldu. Ardından her zamanki iyimserliğiyle, "Dileğim hiç beklemeden olacaktı, bu anlama geliyor böceğin uçuvermesi" dedi. (AK, MS, s. 57)
- (3405) Bir kanal yapımı işine gitmeseymiş Edip Başkan da burada

olacaktı. Neylersin ki vazife her şeyden önemliymiş. Yarın gazeteciler geldiğinde burada olacaktı. (AÜ, P, s. 339)

Gerçeklememiş güçlü varsayım:

- (296) Eğer biri aniden o sorunu çözümlerse, hayatımızdan bize acı veren sorun çıkarılsa hissedeceğimiz duygu, bir rahatlama çok, bir boşalma ve eksilme olacaktı. (AA, İBY, s. 102)
- (1333) Eğer enflasyon, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi dertler insanların sırtına binmeseydi, hiç olmazsa yarısının mizah dehası olduğu, hemen anlaşılacaktı. İkinci yarısının ne olduğu konusunda ise üzölmeye gerek yok... Çünkü onlar, bugün tanıdığımız çoğunluktan farklı olmayacaktı. İkinci yarının da altında kalanlara ise özellikle minnet borçlu olacaktık. (AB, BYS, s. 193)
- (2811) Parçalanmış, küçük kentler halinde yaşayan Hitit krallıklarını bir araya toplamanın zorluğu bir yana, egemenliği altında yaşadığımız Asur İmparatorluğunun buna göz yumacağını sanmak aptallık olurdu. (AÜ, P, s. 184)

Gerçekleşmesi beklenen gereklilik / zorunluluk:

- (2610) “Ben de konuşmak için en uygunsuz zamanı seçmişim,” diye geçirdi aklından. “Böylece zıvanadan çıktı zavalılık.” Ona karşı daha anlayışlı olmalıydı. (AÜ, P, s. 130)
- (2695) Aklım böyle olduğunu söylüyordu ama içimdeki kaygıyı atamıyordum. Ya yine başarısız olursam? Hayır hayır, başarısız olmayacaktım. (AÜ, P, s. 153)

Gerçekleşmesi kesin gereklilik / zorunluluk:

- (414) O, kendi hayatının Sarah Bernhardt’ıydı. Hayat, kendi yazdığı bir pives gibi olmalı, onun istendiğı gibi oynanmalıydı, oyunda onun istemediğı bir aksaklık olmamalı, başka artistler sahnenin önüne fazla geçmemeliydi. (AA, İBY, s. 139)
- (2274) Arkeologlar, öteki bilim adamları gibi yalnızca kendi konusu olan şeylerle ilgilenmek durumunda değillerdi, onlar aynı zamanda usta bir organizatör, insanlarla iyi ilişkiler kurabilen bir psikolog da olmak zorundaydılar. (AÜ, P, s. 49)
- (2430) Meşeliğe girince serinliğin arttığını fark ettim. Neredeyse titremeye başlayacaktım ama kendime hâkim olmalıydım. (AÜ, P, s. 89)

Gerçekleşmeyen Kesinlik:

- (1198) “Bu gördüğümüz orangutan maymunu insanlara çok yakındır. Tek fark şudur: Bu konuşamaz. Zaten, ‘Ben orangutanım’ diyebilseydi insan olurdu.” (AB, BYS, s. 153)
- (2052) Sarıışık’ın alınları akıtmalı buzağları olurdu. Bu kez olmayacaktı. “Olsun” dedi içinden Sevgi. Anne ve babasının da “Olsun” dediklerini biliyordu. “Bize o kadar çok şey verdi ki... Yavrusunun ölmesi acıklı bir şey. Bundan sonra da doğuramayacak. Yaşlı, çok yaşlı, olsun. Ona her zaman bakarız.” (AK, MS, s. 145)

Gerçekleşen Kesinlik:

- (294) Bana, içimizde başka bir insana ait bir boşlukla doğduğumuzu düşündüren ilk, bu kadının anlattıkları olmuştur. (AA, İBY, s. 102)
- (1948) Çünkü yoksulduk biz, hiçbir zaman öylesine güzel şeylerim olmamıştı. Dahası, yeni giysim bile pek olmamış, ablalarımın kalan şeyleri giymiştim bugüne değin. (AK, MS, s. 92)
- (2463) Bir gece rüyamda kendimi büyükbabam Mitannuva olarak gördüm. Tuhaf bir rüyaydı. Bedenim hiç değişmemişti ama ben Mitannuva olmuştum. (AÜ, P, s. 96)
- (2770) Babası Nilgün’e âşık olduğunu söylüyordu ama bir zamanlar annesine de aynı duyguları beslemişti. Annesine duyduğu tutku nasıl zamanla yok olduysa, Nilgün’e duyduğu aşk da yok olacaktı. (AÜ, P, s. 170)

Gerçekleşmemiş şart:

- (891) “O kadar değil... Altında otomobil olsaydı, daha kötü olacaktı.” (AB, BYS, s. 49)
- (1953) “Pis sümsük çolak... Hırsızlığı bile yakıştıramıyorsun. Aptalın birisin. Arabistan’da olsaydın, kalan o tek elini de keserlerdi. Doğrusu ne iyi olurdu, diye söylendi.
[...] Arabistan’da olmadığı için kendini çok şanslı buluyordu. (AK, MS, s. 93)
- (3634) Ermenilerin toplu olarak katledildiği doğrudur, ama Türklerin durumunda Ermeniler ya da Kürtler ya da Araplar olsaydı eminim aynı kıyımı gerçekleştirmekten kaçınmazlardı. (AÜ, P, s. 388)

Olumsuz *olmasaydı* birleşik çekimi, olumlu biçimin aksine *gerçekleşmiş şart* bildirimi sağlamaktadır.

- (864) “Sansür olmasaydı ‘pornografi’nin tadı mı kalırdı?” (AB, BYS, s. 41)
- (2267) Düşünsenize, Tim olmasaydı, tabletler üniversiteye gidecek de, oradaki Akkadca bilen biri tarafından çözülecek de... Bulduğumuz metinleri günü gününe öğrenebilmek büyük bir ayrıcalık. (AÜ, P, s. 48)
- (2751) Konuşmanın seyrinden Alman’ın kendine pay çıkaracağını zanneden Esra, “Ama sonuçta yardım ettiler,” diyerek sözünü kesti.
“Etiler ama Herr Krencker’in sayesinde. Eğer onun ikna edici çabaları olmasaydı bir fenik bile alamazdık.” (AÜ, P, s. 166)

Gerçekleşmemiş tavsiye:

- (1783) Tanıtımı hazırlayan metin yazarının yerinde ben olsaydım, şöyle bir şey yazabilirdim: (YK, DÖT, s. 51)

Koşula Bağlı Beklenti / Olasılık:

- (336) Eğer birgün hayatıma ihtiyacın olursa gel ve al onu. (AA, İBY, s. 111)
- (556) DELİKANLI —Sonra, bak söyleyeyim, bir amirin emrine de girmem. Başıma buyruk olacaksam, ne âlâ... Neden mi? Çünkü evde babam, okulda müdür, kahvede patron, maçta hakem... yetti artık. Amirsiz memur olmaz diyorsan, beni ırgalamaz. O senin sorunun. (TÖ, AŞG, s. 58)
- (2653) Yanından ayrılmadan onu şöyle bir süzdü Esra:
“Umarım haklı çıkarsın. Soran olursa ben Tim’in yanındayım. Bir şeyler konuşacağız.” (AÜ, P, s. 143)

Tanık olunmayan güçlü varsayım

- (2888) Yemekten, içkiden, uyumaktan, sohbetten hoşlanırdı. Kalender bir insandı. Ama dün gece ne olduysa birden çıldırmıştı. Belki de Murat çok üstüne gitmişti. “Ne olursa olsun öyle davranmaya hakkı yoktu,” diye düşünüyordu Esra. (AÜ, P, s. 202-203)
- (3398) Saraydan bazı görevliler bu günahkâr kadının arada bir kütüphaneye gittiğini de söylemişlerdi ama benden kuşkulanan Pisiris, dikkatini Aşmunikal’ın üç ay önce anne babasına yaptığı ziyarete

çevirmişti. Ne olduysa orada olduğunu düşünüyordu. (AÜ, P, s. 337)

Tanık olunan şart:

(1104) [Şubat 1978 idi takvim. Bir arkadaşla, Avrupa'ya, on günlük bir iş yolculuğuna çıktık. Son olarak Hannover'de yapı fuarını gördük. Dönüş yolculuğuna başlamak üzere kocaman uçağa bindik. On, on beş hostes hizmette. Vakit öğle. Kalkar kalkmaz portakal suyu dağıtmaya başladılar. Arkadaşımınla yollarımız ayrılıyor. Veda içkisi olarak portakal suyuna cin karıştırmak için güzel hostese on mark verdim.]

Ne olduysa o anda oldu. (AB, BYS, s. 123)

4.5.3.2.2. *ol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri

Türkçede *ol-* yardımcı fiili, *i-* yardımcı fiilinden daha farklı ve karmaşık birleşik çekimler oluşturabilmektedir. Bilindiği gibi Türkçede birleşik çekimlerde *i-* fiilinin *i-di*, *i-miş*, *i-se* çekimleri vardır. *Ol-* fiili ise bunlardan farklı olarak üzerine gereklilik / zorunluluk (*ol-malı*), geniş zaman (*ol-ur / ol-maz*), emir (*ol-ayım / ol / ol-sun*) gibi çekim eklerini alarak *zaman / görünüş / kip* işaretlemeleri bakımından *i-* fiilinden daha fazla olanaklar sağlamaktadır (bk. 4.1.1.3. *ol-* Yardımcı Fiiliyle Kurulan Birleşik Çekimler).

Ol- yardımcı fiiliyle kurulan bu birleşik çekimler biçim bilgisel açıdan farklı görünümlere sahiptir. Hem *ol-* fiilinin hem de kendinden önceki fiilin olumlu biçimleri doğal olarak olumlu bir anlamı karşılamaktadır. Ancak olumsuz biçimlerinde farklılıklar olabilir. Bu olumsuz biçimler üç türlü yapıya sahip olabilmektedir. 1. İlk fiilin olumsuz *ol-* fiilinin olumlu biçimlerinden ortaya çıkan olumsuz anlam (örneğin *koşmamış ol-*). 2. İlk fiilin olumlu *ol-* fiilinin olumsuz biçimlerinden ortaya çıkan olumsuz anlam (örneğin *koşmuş olma-*). 3. İlk fiilin de *ol-* fiilin de olumsuz biçimlerinden ortaya çıkan olumlu anlam (örneğin *koşmamış olma-*). Buna göre bir çekim biçiminin olumlu anlamı için kullanılabilecek örneğin *koşmuş ol-* ile *koşmamış olma-* ve olumsuz anlam için kullanılabilecek *koşmamış ol-* ile *koşmuş olma-* arasında bir fark yoktur. Bu durum, *ol-*'li birleşik çekimler içerisindeki *korku / endişe* ve *gerçekleşmemiş olasılık / şart* bildirimlerinde farklılık göstermektedir. Çünkü bu anlamı yansıtan çekimler, biçim bilgisel yapının tam tersi bir olumluluk-olumsuzluk işaretlemesine sahip

görülmektedir. Örneğin *ol-* yardımcı fiilinin emir 1. kişiyle çekimlendiği *korku / endişe* bildirimlerinde ilk fiil her zaman olumlu, *ol-* fiili ise olumsuz çekimlenmektedir (örneğin *gelmiş olmayayım*). Yine *gerçekleşmemiş olasılık / şart* bildirimlerinde de fiillerin olumlu biçimleri olumsuz, olumsuz biçimleri ise olumlu bir olayı anlatmaktadır. Örneğin *gelmiş olsaydı* çekiminde her iki fiil de olumlu yapıdadır. Buna karşın karşıladığı anlam, olumsuzdur (*gelmemiş*). Fiillerden birinin olumsuz biçimlerinde ise (*gelmemiş olsaydı, gelmiş olmasaydı*) aksine olumlu (*gelmiş*) bir çağrışım vardır. Sözü edilen bu durumlar, bütün fiiller için geçerlidir. Bununla birlikte söylemek gerekir ki fiillerin her ikisinin de olumsuz biçimleriyle kurulan birleşik çekimler Türkçede (belki Türk dilinin tarihsel dönemleri ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde de) çok fazla kullanılmaz. Nedeni, zaten olumlu anlam vermek olduğu için yerine her iki fiilin de olumlu biçimlerinin tercih edilmesidir. Taranan eserlerde de böyle bir kullanıma rastlanmamıştır. Çalışmanın bu aşamasında taranan eserlerden tanıklanan örnekler bağlamında *ol-* fiilli bu çekimlerin *kiplik* özellikleri betimlenmeye çalışılmıştır.

Sürmekte olan alışkanlık:

- (1194) Yıllar geçti. Trakya’da yapı yerlerini *dolaşır olduk*. (AB, BYS, s. 152)
- (1351) Hele Düsseldorf’u Kadıköy’den iyi tanıdığımı düşününce, kendime karşı *utanır oldum*, [...] (AB, BYS, s. 200)
- (3563) O günden sonra benim için gün ışığı kayboldu, o günden sonra karıma dokunamaz, çocuklarımın yüzüne *bakamaz oldum*. Soluduğum hava, içtiğim su, yediğim yemek bana zehir oldu. (AÜ, P, s. 372)

Düşük odaklı olasılık / varsayım:

- (865) İster Avrupa’da olsun, ister Amerika’da... Açık giyim ve ten ilişkileri sinema dünyasında artık iyice kanıksanmış. Alışkanlık ve görev haline gelince, herhalde artık zevki de *kalmamış olsa gerek*... (AB, BYS, s. 41)
- (1045) Atatürk de öyle değil miydi? Zaten biz onu, ne yaşadığında anladık, ne de öldükten sonra! Sözüünü anlamadığımız devlet kurucusuna gösterdiğimiz saygı, ölüm günleri içki içmemekti. Hem de Atatürk’e karşı... Samimiyetsizlik bu. Onu elimizden aldı diye rakıya da kızmayalım. Herhalde kendi istedi gitti. Bize *dayanamamış olsa gerek*. (AB, BYS, s. 102)

- (1833) “Bırak onu diyorum sana. Ben böyle bir hayvanı yemem. İnsanlar hayvanları böyle yemezler.”
 “Kendi akılsızlıkları...” diyerek omuz silkiyor Sütlaç. Sonra da fareyi ağzına aldığı gibi, yıldırım hızıyla oradan uzaklaşıyor. Kaçarken şöyle düşünüyor olmalı: (AK, MS, s. 34)
- (1968) Mendilimi bulamıyordum cebimde. Boğuşurken düşürmüş olacaktım. (AK, MS, s. 100-101)

Yüksel odaklı olasılık / varsayım:

- (1464) Kocakarı içkisini
Bitirmiş olmalıydı ki
 Çıkıp gitti torunuyla
 Biri bir kahve söyledi (AB, YÖBŞV, s. 173)
- (2062) Kapıdaki duymuş olmalıydı ki, bir daha bağırmadı. (AÜ, P, s. 2)
- (2252) Fırtına Tanrısı Teşup güzel Tunnavi’yi büyükbabamdan daha çok sevmiş olacak ki yanına almış. (AÜ, P, s. 45)
- (2673) Timothy sanki soruyu duymamış gibiydi; ne yüzündeki ağırlık kaybolmuş, ne gözlerindeki anlam değişmişti.
 “Korkunç şeyler yaşamış olmalısın,” diye üsteledi Esra. (AÜ, P, s. 147)
- (3040) “Tamam kalıyorum. Ama odandaki genç kadını, kapıdaki nöbetçilere nasıl açıklayacaksın?”
 Hevesle Esra’ya sarılmaya çalıştı yüzbaşı:
 “Onlar çoktan nöbet değiştirdiler. Şimdi yenileri gelmiş olmalı.” (AÜ, P, s. 247)
- (3013) Yanaklarındaki kızarıklığı, gözlerindeki tuhaf ısıltıyı sevmemiş olacak ki, “Saçmalama Esra,” diye söylendi. (AÜ, P, s. 238)
- (3102) Aşağıdaki kovuklarda saklanıyor olmalılardı. (AÜ, P, s. 262)
- (3413) Timothy, Teoman ve Elif ortalıkta görünmüyordu. Odalarında çalışıyor olmalıydılar. (AÜ, P, s. 341)

Korku / endişe

- (605) KARAGÖZ —(*İçten*) Oğlum, ben yanlış yere gelmiş olmayayım sakın? Burası Cemil Abdi Beyin evi mi? (TÖ, KD, s. 92)
- (613) KARAGÖZ —Kes. Demek rüyada filan değilim. Bu ne iş anlamadım gitti. Sen Frenkçe konuşuyorsun, ben Türkçe. Gül gibi de anlaşıyoruz.

Bana bak, bu sefer gözünü seveyim doğrusunu söyle, ben yanlış bir yere gelmiş olmayayım. (TÖ, KD, s. 95)

Gerçekleşmemiş niyet: Türkçede bu *kiplik* anlamı veren birleşik yapı, *-AcAk oldu*, *-AcAk olmuş*, *-m^oş olacaktı* çekimleridir. Bunlardan *-AcAk oldu*, *-AcAk olmuş* çekimlerinde sözün kesilmesi söz konusudur ve kızma / itiraz etme nedeniyle konuşucunun sözü kesilmektedir. Yazı dilinde sözün kesintiye uğradığı ve yarım kaldığı, “...” (üç nokta) işaretiyle belirgin hâle gelmektedir. Yine bu birleşik çekimlerin taranan eserlerde çoğunlukla *de-* fiiliyle kullanımları dikkate değerdir. Bir şey demek, bir şeyi konuşmak konuşucunun niyetine / isteğine bağlı olduğu için bu birleşik çekim, genel olarak bu başlık altında değerlendirilmiştir. *olacaktı* ile *-m^oş olacaktı* arasında, kiplik bildirim bakımından fark yoktur. Farklılık, görünüş-zaman düzlemindeki işaretlemesidir (bk. 4.1.1.2. 3. *olacaktı* Birleşik Çekimi ve 4.1.1.3.1.7. *-m^oş olacaktı* Birleşik Çekimi).

(776) Şimdi denebilir ki bundan sonraki sahne ne oldu? İyiydi, hoştu ama, anlatmam ki.

Bir anlatabilsem, küfür sanatının güzel örneklerinden birini aktarmış olacaktım. (AB, BYS, s. 13)

(1984) “Ama...” diyecek oldu. Hatice Hanım gözlerini açıp öyle bir bakış baktı ki, Sevgi hemen uzanıp mektubu aldı elinden. (AK, MS, s. 110)

(2619) “Aptal mısın sen?” diye güreledi, belki de ürperdiği için kendi kendisine bağıırıyordu.”İki bin yedi yüz yıl önceki bir kültürün inançlarına göre mi değerlendiriyorsun olayları?..”

“Günümüzde de...” diyecek oldu Murat.

“Lütfen keser misin,” diyerek lafı ağzına koydu çocuğun, “başımızda yeterince sorun var, bir de senin batıl inançlarınla uğraşamam şimdi.” (AÜ, P, s. 133)

(3520) “Ama...” diye itiraz edecek oldu Bernd.

“Aması maması yok,” dedi Esra. “Kemal’e ne olduğunu öğrenmeden basın toplantısına gidemem.” (AÜ, P, s. 361)

Gerçekleşmiş niyet: Bu kiplik anlam da yine Türkçede *-Acak oldu*, *-Acak olmuş* ile aktarılmaktadır. Ancak buradaki ayrım, konuşucunun sözünü tamamlaması ve bütün bir hâlde dile getirilmesidir.

(2073) “Ama bu sadece bir varsayım” diye itiraz edecek oldu.

“Keşke öyle olsaydı” dedi yüzbaşı özür dilercesine. “Sabah namazına gidenler, camiden kaçan, siyahlar giyinmiş bir keşiş görmüşler...” (AÜ, P, s. 4)

(2564) “Bu safsatalara boş verin Esra Hanım,” dedi Maho. “Abid Hoca, cahillerin sözüne bakarak öyle söylemiştir. Gelip Kara Kabir’i görse, o da anlardı hakikati.”

“Hocanın karşısında böyle konuşmadınız,” diyecek oldu Şıhlı. (AÜ, P, s. 118)

(3205) İçinden Kemal’e lanetler okuyan Esra, “Çocuklar lütfen,” diye araya girecek oldu.

Öfkeyle solumaya başlayan Kemal, “Esra sen karışma lütfen,” dedi. (AÜ, P, s. 287)

Gerçekleşmesini kesin olarak isteme / uyarma / tavsiye etme / emretme:

(1260) Tanımış olayım ya da olmayayım, her sevdiğim insanı düşündüğümde, bir mizah dehası pırıltısı buldum. (AB, BYS, s. 168)

(1368) Ey hayat güç ver bana,
Anneme yaraşan şiirler söyleyim,

Boşuna yaşamış olmasın o,

Sonsuzlaşsın,

İçten, pürüzsüz dizelerimle... (AB, YÖBŞV, s. 29)

(2736) Valvaziti elimden tutarak beni kaldırdı, işte; o zaman yaşlı rahibin yüzünün gölgelendiğini fark ettim:

“Ah zavallı evladım, sen bana bu soruyu hiç sormamış ol. Biz bu konuşmayı hiç yapmamış olalım.” (AÜ, P, s. 162)

Gerçekleşmemiş olasılık / şart:

(148) [...] ve eğer varlığından haberi olmuş olsaydı, her şeyi hiçe sayıp hiçbir şeye aldırmadan, onunla ağlamak için yanına koşacağını belirtti. [...] Mümkün olabilir miydi? (AA, İBY, s. 54)

(1993) Ah! Ne çare, bir de okumuş olsaydık. O zaman sarı sıçana benzeyen karı gibi doktor bile olurduk.” (AK, MS, s. 115)

(2442) ‘Ha başkaları, ha ikiz kardeşim, benim İçin fark etmezdi. Ama eğer beni Seyithan yurmuş olsaydı ailem, kardeşlerim kurtulmuş olurlardı.

Üstelik Seyithan da yaşamını yitirmezdi.’ (AÜ, P, s. 92)

Bu kiplikte birleşik çekimde yer alan fiillerden birinin olumsuz olması, *gerçekleşen olasılık / şart* anlamı vermektedir.

(2053) Sarıışık yine bağırmaya başladı. Sevgi de onunla birlikte bağırıyordu, ama bunun farkında değildi. Boğazı ağrıyor gibiydi yalnızca. Bu geceyi yaşıyor olmasaydı, uyanacaktı. Bir düş, bir karabasan olduğunu anlayacaktı. Uyanamıyordu. (AK, MS, s. 145)

(3036) “Belki de,” dedi Esra, “üzerime o kadar düşmemiş olsaydı, onu affedebilirdim, insan bazen büyük yanlışlar yapabilir. Ama Orhan samimi değildi.” (AÜ, P, s. 245)

(3239) “Orası öyle de, insana en çok eski oyuncumuzun attığı gol koyuyor,” dedi Murat. Acı çeker gibi kasılmıştı yüzü. “O atmamış olsaydı, iki iki berabere bitecekti maç.” (AÜ, P, s. 295)

Gerçekleşme oranında kesinlik: Bu kiplik anlam, Türkçede *-m°ş olacak* ve *-m°ş oldu* çekimleriyle olasıdır. Ancak her iki çekim, olayın gerçekleşmesini kesin bir dille anlatırken, bu kesinlik sonuca ulaşma noktasında farklı içeriklere sahiptir. *-m°ş olacak* çekiminde kesinlik, tavsiye / uyarı / akıl verme / akıl yürütme gibi anlatımlarla dışa vurulurken *-m°ş oldu* çekiminde böyle bir anlatım yoktur.

(250) Sen de birgün kendi yaşamını sürmüş, tüketmiş olacaksın, her şey tıpkı eskisi gibi duracak, işte o zaman sen de benim gibi, benden daha kötü ağlayacaksın. (AA, İBY, s. 83)

(835) “Cezayı aynı bırakırsanız, savunma denen fırsatın, hiçbir işe yaramadığını anlatmış olacaksınız.” (AB, BYS, s. 33)”

(1167) “Neee? Sen ha? Arabacı İvan haa? Tam yirmi dakikadır heladaydın ha? Tıpkı prensler gibi!”

Eveet sevgili dostlar? Nasıl prens olunacağını da böylece öğrenmiş olduk. (AB, BYS, s. 143)

(2409) “Hattuç Nine’nin nar bahçesinin yanından geçerken, “Haklıymışsın,” dedi Esra çitten taşan bir nar dalına çarpmamak için başını hafifçe eğdikten sonra, “Yanlış adamdan kuşkulanmışız.”

“Eh, bunun bir işe yaramadığını söyleyemeyiz. Böylece tarihi eser

kaçakçılarını yakalamış olduk.” (AÜ, P, s. 83)

(2444) ‘Ben de ölürsem ailem iki oğlunu birden yitirmiş olacak...’ diye mırıldandı. ‘Bu kanı durdurmak lazım.’ (AÜ, P, s. 93)

(3155) Bu konuşmadan sonra, çocukluğumdan beri önce büyükbabam Mitannuva’nın, sonra babam Araras’ın verdiği eğitimle hazırlandığım yazmanlık görevine başlamış oldum. (AÜ, P, s. 274)

Bu kiplik anlam düzenli olarak ilk fiilin olumsuz geniş zaman ve *ol-* fiilinin olumlu soru biçimiyle (örneğin *gelmez olur mu*) de dile getirilebilmektedir. Burada aynı zamanda gerçek bir soru sorma yoktur, konuşucu, iletisini bilmektedir. Amaç, aynı tutumu muhatabına da yansıtmak ve şüpheyi yer bırakmamaktır. Belki bu tür anlatımlarda “hayıflanma”dan da söz edilebilir.

(719) K. MASALCI —Tamam, her kovboy filminde bir salon bulunur, her salonda da en azından bir kavga olur. Şimdi, bu kasabanın salonuna giriyorum, havamı atarak, kaşımı çatarak, biraz da yan yatarak. (*Kapıyı tekme ile açar, içeri girer.*) Nüfus sayımı mı var? Kimse yok ortalıkta. Yoksa geldiğimi anladılar da tüydüler mi? Hey, Kimse yok mu?
YARDAKÇI KIZ —(*Çıkar*) Olmaz olur mu? Ben varım. (TÖ, AMKM, s. 169)

(887) “İyi ama sen karına, hırsızların hiç ses çıkarmadığını anlatmadın mı?”
“Anlatmaz olur muyum? Şimdi de her sessizlik olduğunda beni uyandırıyor.” (AB, BYS, s. 48)

Tavsiye / uyarı / akıl verme

(834) “Sayın hâkim, eğer savunma yaparsam ve siz cezayı yükseltirseniz, kanıtlamış olursunuz ki, benim savunmam ancak cezayı yükseltir.”
(AB, BYS, s. 33)

(2091) “Hacı Settar bizim tarafımızdaydı. Kazı yapmanın yatıra saygısızlık olmadığını söylüyordu. Belki de bu yüzden öldürüldü. Kazıyı yarıda bırakırsak en başta Hacı Settar’ın anısına saygısızlık etmiş oluruz.”
(AÜ, P, s. 7-8)

(2790) “Basın toplantısında ben, Tim ve Bernd, üçümüz konuşacağız,” diye sürdürdü sözlerini. “Tim ile Bernd’in katılmasını özellikle istiyorum. Çünkü uluslararası basın gelecek. Böylece hem kazımızın uluslararası

niteliğini vurgulamış, hem de İngilizce ve Almanca konuşan gazetecilerin sorularını kendi dillerinde yanıtlamış olunuz." (AÜ, P, s. 178)

Gerçekleşebilir temenni

- (2263) “İyi,” dedi Esra şapkasıyla gözlüğünü çıkarırken. “Çok iyi, Şehmuz kaçarken yakalandı. Bir de cinayeti işlediğini itiraf ederse bu beladan kurtulmuş olunuz.” (AÜ, P, s. 47)
- (2684) “İşte duymak istediğim haber buydu. Şans yardım ederse, yakında Patasana’nın bütün yazdıklarına ulaşmış olunuz.” (AÜ, P, s. 150)

Meyletme / eğilim gösterme / niyet etme

- (2985) “Kendinden bahsetmek çok mu zor?” diye sordu Esra. “Ne zaman senden söz edecek olsak konuyu kapatıyorsun.” (AÜ, P, s. 232)
- (3029) “İkimiz de istiyorduk çocuğu. Orhan her zaman olduğu gibi benden daha hevesliydi, sanki çocuğu benden daha çok istiyor gibiydi. Üzerime titriyordu. Birazcık ağır bir şey kaldıracak olsam, ‘Yapma yapma!’ diye atılıyordu.” (AÜ, P, s. 244)
- (3090) Hamit Ağa tespihlere meraklıdır. Ne zaman bizim takımdan birisi izne gidecek olsa, ‘Dönerken bana tespih getirin,’ diye tutturur. (AÜ, P, s. 259)

Varsayım

- (1010) İnsan sevgisini hayvan sevgisine bu denli bağlamakla, insanlarla hayvanları birbirinden ayırmak için hiçbir özen gösterilmiş olmaz. (AB, BYS, s. 91)
- (3098) ‘Yanılıyorsak, biraz yorulmuş olunuz,’ dedim gülümseyerek. ‘Kaç gündür karargâhta hamladık zaten.’ (AÜ, P, s. 261)
- (3445) “Haklısın ama yine de biz görevimizi yapmalıyız,” dedi. Sesi yeterince kararlı çıkmamıştı ama sürdürmeye çalıştı: “Hiç değilse insanlara bu gerçeği göstermiş olunuz...” (AÜ, P, s. 347)

Gerçekleşme oranı yüksek önerme

- (826) Düzen sağlamak bir kenara, eğer uygulama olanağı bulunmayan bir kanun konmuşsa, hiçbir amaç elde edilemiyor, üstelik tüm hukuk

düzenine güven sarsacak bir yanlışlık yapılmış oluyor. (AB, BYS, s. 31)

(893) “Sanatın da, aşkın da büyük bölümü alışkanlıktır” diyordu bir sayın zat. Adı aklıma gelmedi. Böylece, rakı alışkanlığı da, iyi anlatılmış oluyor. (AB, BYS, s. 51)

(2223) “Evet, çok önemli,” demişti Esra. “Binlerce yıl öncesi hakkında bilgi veriyor. Bir anlamda geçmişi karanlıktan kurtarmış oluyoruz.” (AÜ, P, s. 36)

Gerçekleşme oranı belirsiz olasılık

(307) Eğer tümüyle ortadan yok olmuş olsa, bütün dünyayı gezip onu aramaya razısınızdır [...] (AA, İBY, s. 105)

(2622) Bu kadar düşündüğüne göre, bir sonuca ulaşabilmiş olsa yine iyiydi. Ama vardığı yer hep aynıydı: O karanlık, o kaygan belirsizlik. (AÜ, P, s. 134)

(2881) Hem cinayetleri örgüt işlemiş olsa kamuoyuna duyururdu, gizlemelerinin hiçbir anlamı yoktu. Gerçi Reşat daha dün öldürülmüştü ama önceki cinayeti çoktan medyaya duyurmuş olmaları gerekmez miydi? (AÜ, P, s. 201)

Fiillerden birinin olumsuz olması hâlinde gerçekleşmiş bir olayın olasılık derecesi belirli bir duruma gelmektedir.

(894) Açık konuşalım, çok genç yaşta başlayıp alışmış olmasak, bu rakı içilecek zıkkım değil... (AB, BYS, s. 51)

(1142) Seks gücü ile ilişkisi tıp kitaplarına geçmiş olmasa bile, kel oluş yalnız erkeklerde görülmektedir. (AB, BYS, s. 135)

(3400) O söyler söylemez kavradım gerçeği. Hiç şaşırmadım, kendi kendime itiraf etmemiş olsam da bekliyordum bu sonucu. (AÜ, P, s. 337-338)

Gözlemleyerek / deneyimleyerek farkına varma

(96) Yollar biraz ıssızlaşıp sessizleşmiş, kentte hayat, geceleri biraz erken durur olmuş, vitrinler soluklaşmış, ışıklar azalmış. (AA, İBY, s. 35)

(1854) Sevgi biraz büyüdüğü için, büyüklerinin sözünü dinlemiş, bir iki gün sonra yavruları eline almaz olmuş. Merdivenin en üst basamağında, anne kumrunun yavruları doyurmasını soluk almaktan korkarak izlerken

ayaklarının dibindeki Sütlaç da yalana yalana yavrulardan birinin aşağı düşmesini, ya da Sevgi'ye belli etmeden onları ve annesini kapıp götürmeyi hayal ediyormuş. (AK, MS, s. 41-42)

- (3162) Yaşlanmışsın Patasana. Yüzündeki çizgiler derinleşmeye başlamış, her an gülümsemeye hazır dudakların, sevinç duymaktan utanır olmuş, üzerine bir ağırlık çökmüş. (AÜ, P, s. 276)

Sonuca odaklanma

- (43) Bunları anlatırken kendi gerçeğimizi unutuyor, kendi hapishanemizden kaçıyor, özgürleşiyorduk ama gözlerimizi yeniden açtığımızda kendimizi yeniden aynı hapishanenin içinde buluyorduk, üstelik bizi bunaltan duygularımız yeni yeni yalanlarla daha da güçlenmiş, ruhumuzu yaralayan yalanlar daha da çoğalmış oluyordu. (AA, İBY, s. 19)
- (2020) Böyle giderse, bir gün onları çömlekten yuvalarında bulamayacağını anlayınca, çömlek parçasının üstüne bir torba geçirdi. Böylece küçük dostlarını tehlikelerden de korumuş oluyordu. (AK, MS, s. 126)
- (3183) İçindeki şair yaşadıklarını öteki insanlarla paylaşmaya zorlamış onu. Böylece bir anlamda yaşadıklarını aşmış, çektiklerine yabancılaşmış oluyordu. (AÜ, P, s. 281)

Gerçekleşmemiş bir olayı temenni etme

- (2442) ‘Ha başkaları, ha ikiz kardeşim, benim İçin fark etmezdi. Ama eğer beni Seyithan vurmuş olsaydı ailem, kardeşlerim kurtulmuş olurlardı. Üstelik Seyithan da yaşamını yitirmezdi.’ (AÜ, P, s. 92)
- (2727) Yüzbaşı haklıysa, yarın herkese açıklardı zaten, değilse kimseyi boşa umutlandırmamış olurdu. (AÜ, P, s. 159)
- (2995) “Sen niye savcı olmadın,” dedi Yüzbaşı. “Eminim karanlıkta hiçbir olay bırakmaz, hepsini çözerdin. Böylece bizim gibi salaklar da katilleri nasıl yakalayacaklarını öğrenmiş olurdu.” (AÜ, P, s. 234)

(Geçmişte süren) alışkanlık:

- (1759) Bu bunaltıcı yalnızlıktan çıkmanın tek yolunu erken yaşta keşfetmiş, kitaplardan başımı kaldırmaz olmuşum. (YK, DÖT, s. 48)
- (2488) “Ama ben aşk yüzünden bitirmedim ki evliliğimi,” diye geçirdi aklından. Yürütemiyorlardı, adamın her davranışı batır olmuştu. (AÜ, P, s. 100-101)

(2495) Bunun üzerine orada burada çalışır olmuş, Rüstem Bey sayesinde yazları arkeologlarla kazılara gitmeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 101)

(Sürmekte olan) bir eyleme duyulan yoğun özlem / sitem:

(947) Yıllar geçtikçe, dünya üzerinde gezdiğim gördüğüm yerler arttıkça, çocukluk günlerimi ve çevrelerimi daha çok arar oluyorum. (AB, BYS, s. 69)

(1663) Su ısındığı için ilk kadehten sonrası çekilmez oluyor. Ama her seferinde gecenin sessizliğini bölüp mutfağa gitmek, buzdolabını açmak, soğuk su ve buz koyarken çıkacak gürültüleri engellemeye çalışmak zor geldiğinden buna katlanıyorum. (YK, DÖT, s. 34)

(3187) Murat incir ağacına yollanırken, “Bazen çekilmez oluyor,” diye dert yandı Esra. (AÜ, P, s. 282)

Daha önce de belirtildiği üzere biçimle ilişkili *kip* ve biçim-anlam eşleşmesiyle ilgili *kiplik*, konuşucunun tutumunu yansıtan dil bilgisel öğelerdir. Kişisel tutumun sayıca çokluğu, doğal olarak kiplik sayısının çokluğu anlamına gelmektedir. Öte yandan kişisel tutum, biçime ve anlama öznel bir değer yüklemek demektir. Bu gerekçelerle konuşucunun / yazarın iletisinde hangi kişisel tutumu (kipliği) yansıttığını çözmek, çoğu zaman zordur. Konuşucu / yazar örneğin aynı kiplik işaretleyicileri olmakla birlikte salt *olacaktı* yerine niçin *–AcAk oldu* biçimini kullanır? Her iki biçim de çoğunlukla “gerçekleşmemiş niyet” bildirdiğine göre aralarındaki ayrım nedir? Hatta bu iki çekim, “görünüş-zaman” bakımından da benzerdir. Belki de bu gönderimler, konuşucunun / yazarın bu iki çekimden hangisini kullanması gerektiği bağlamında etken olabilir. Çünkü bu iki çekim, kullanıldığı bağlama göre yine gerçekleşmemiş ancak gerçekleşme olasılığı yüksek “beklenti”lere gönderim yapabilmektedir. Buna karşın bu “beklenti”lerin olasılık dereceleri birbirinden farklıdır. *–AcAktI* çekiminde bu beklenti yüksek odaklıyken *–AcAk oldu*’da düşük odaklıdır. Gerçekleşebilecek bir beklenti dışında ise odak dereceleri tam tersi gibi görünmektedir. Bütün bunlara karşın yine de her çekimin kiplik özelliklerini betimlemek zordur. Çünkü kimi çekimlerde kiplik özellikler daha ön plandayken kimisinde “görünüş-zaman” özellikleri daha belirgindir. Tekrar belirtmek gerekir ki bu çalışmada betimlenmeye çalışılan *ol-* fiilli çekimlerin kiplik özellikleri, farklı okumalarla farklı değerlendirmelere açıktır.

4.5.3.3. *ol-* Fiilli Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekimlerin Kiplik Özellikleri

Türkçede her fiil gibi *ol-* fiili de üzerine tasvir fiilleri olarak farklı anlatım biçimlerine (*olabil-*, *oluver-*, *olagel-* vb.) bürünebilmektedir. Bunlar arasındaki en dikkat çekici olanı *olabil-* betimlemeli (tasviri) birleşik fiilidir. Çünkü bu betimlemeli (tasviri) birleşik fiil, olağan yapısı gereği diğer bütün fiiller gibi kullanılabilir. Ancak çekimli bir fiilin üzerine geldiği kullanımlar, *ol-* fiilini, diğer fiillerden ayrı bir yere koymaktadır (*-m^oş olabilir / -(^o)yor olabilir*). Aynı zamanda özellikle *olabil-* betimlemeli (tasviri) birleşik fiilin herhangi bir soruya karşılık geldiğinde bağlam içinde yer alan her fiilin yerini alabilme potansiyeli vardır. Örneğin “*Bugün yağmur yağar mı?*” sorusu, olumlu biçimiyle iki türlü olasılığa bağlanabilir. İlki sorudaki fiille (*yağabilir*), ikincisi ise *ol-* fiiliyle (*olabilir*) olasıdır. Dolayısıyla *olabilir* ile *yağabilir* arasında bir koşutluk vardır. Ancak bu koşutlukta konuşucunun olasılığa bakış açısı aynı görünmemektedir. İlkinde gerçekleşme olası yüksektir, ikincisinde ise daha belirsizdir. (*ol-* fiilli betimlemeli (tasviri) birleşik fiillerin kiplik anlamları için bk. 4.1.1.5. Betimlemeli (Tasviri) Birleşik Çekim Özellikleri Bakımından *ol-* Fiili).

4.6. *ol-* Fiilli Söz Kalıpları

Söz kalıpları⁶⁶, “önceden hazırlanan ya da öyle görünen, dil bilgisiyle üretilmek veya analiz edilmek yerine, kullanım sırasında bellekte bütün olarak depolanan ve anımsanan söz dizisi” (Wray, 2002, s. 9) ve “geleneksel bir amaca hizmet eden, genellikle değişmez bir sıra düzeninde kullanılan sözcük kümesi(dir).” (İmer-Kocaman-Özsoy, 2013, s. 167). Sözü edilen bu küme veya söz dizisi, atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri ve kalıp sözleri kapsamaktadır. Bunlara ek olarak Altınöz (2013) “anlatım kalıpları” adını verdiği beşinci bir yapılaşmadan söz etmektedir. Altınöz’e göre (2013, s. 2) anlatım kalıpları “başka biçimlerde de ifade edebileceğimiz birçok anlamsal işlevi, sabit ve değişken

⁶⁶ Bu çalışmada *kalıp söz* ile *söz kalıbı* farklı terimler olarak değerlendirilmiştir. Çünkü *söz kalıpları*, yalnızca *kalıp söz*lerden ibaret değildir. Atasözleri, deyimler, ikilemeler de birer söz kalıbı olduğu için *kalıp söz* bunlar dışındaki kalıplaşmaları karşılar nitelikte kullanılmıştır.

öğeleri bir arada bulunduran özel yapıları aracılığıyla çok daha etkili, güçlü, basit ve kolay bir biçimde ifade edebilen dil ürünleridir.” Türkçe alan araştırmalarında atasözleri, deyimler ve ikilemeler için çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın kalıp sözler üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu nedenle, çalışmanın bu aşamasında özellikle kalıp sözler hakkında bilgi verilmiştir.

Kalıp sözler, dil bilgisel ve söz dizimsel olarak belirli bir düzene bağlıdır. Bu düzen, kalıplaşan ya da kalıplaşmaya yaklaşan öğeler arasında çoğunlukla sıkı sıkıya bağlı olan ve alternatif olarak başka bir sözcüğü yerine bırakmayan bir yapıdadır. Hatta kalıp sözlerdeki sözcüklerin hiyerarşik sırası bile bir düzen içerisinde. Her ne kadar söz kalıplarında –çoğunlukla kalıplaşmamış, ancak kalıplaşma aşamasında olanlarda- kimi zaman ekleme veya eksiltme olabilmekle birlikte çekirdek yapı, kendini korumaktadır. “Bu bağlamda ‘kalıp söz’ paradigması, (zaman, sayı, kişi hariç) biçimce değişmez olan ancak uygulanabilirlikte değişmez değilse de oldukça sınırlı bir paradigmadır.” (Tannen-Öztek, 1981, s. 38). Yani kalıp sözlerin kendine özgü bir biçimi vardır ve bu biçimde, yalnızca zaman, kişi gibi biçim bilgisel öğeler değişkenlik gösterebilmektedir. Söz kalıbı, eğer yapısında yer alan bir birimin değişmesine izin verirse, ister istemez gönderim yaptığı iletişim değeri de değişiklik gösterecektir. Örneğin “yalvarma, rica” için söylenen *ne olur* kalıp sözü, bu iletişim değerini *ne* ve *ol-* sözcükleri ile *-ur* geniş zaman ekinin kalıplaşmasıyla vermektedir. Ancak bu kalıp söz, kişi ögesi bakımından tek varyantlı değildir ve teklik 2. kişiyle *ne olursun*, çokluk 2. kişiyle *ne olursunuz* biçimleri de vardır. Aslında *ne olur / ne olursun / ne olursunuz* kalıp sözlerinde kişi ögesi, yalnızca bir gönderim ilişkisi sağlamakta ve kalıp sözün *edimsöz* değerinde herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır. Kalıp sözün anlam değeri, sözcük değiştirimiyle kendini gösterir. Buna göre *ne olur* yerine *nasıl olur (da)* kullanıldığında bu kez iletişim, “şaşkınlık, anlam verememe, merak” üzerine kurulacaktır. Dolayısıyla her kalıp sözün biçim bilgisel ve söz dizimsel yapılaşması kendine özgü bir özellik taşımaktadır.

Dillerin sözvarlığında söz kalıplarının önemli bir yeri vardır ve –dilden dile değişken olmakla birlikte- sıklıkla kullanılabilir. Söz kalıplarının sık kullanımı, sözlü dilde konuşucu, yazı dilinde yazar için anlatım zenginliğinin yanı sıra kolaylık sağlamaktadır. Çünkü daha fazla sözcükle veya cümleyle anlatılması gereken bir durum, kimi zaman söz kalıplarıyla daha kısa biçimde dile

getirilebilmektedir. Örneğin “*Akşam saat on otuzda arkadaşlarımla sahile gidebilir miyim?*” gibi bir isteğin karşılığı olumlu ise *olur* kalıp sözüyle olumlanabilir, olumsuz ise *olmaz* kalıp sözüyle olumsuzlanabilir. Türkçede *olur* ve *olmaz* kullanımlarının yanı sıra *evet*, *hayır*, *elbette*, *asla*, *hı hı*, *neden olmasın* gibi olumlama ve olumsuzlama stratejileri vardır. Türkçede bu olumlama ve olumsuzlama ifadeleri olmasaydı olumlama veya olumsuzlama “(*Akşam saat on otuzda arkadaşlarıyla sahile*) *gidebilirsin / gidemezsin.*” biçiminde ya cümlelerin tekrar edilmesi ya da yalnızca yüklem olumlu veya olumsuz çekimlenmesiyle olası olacaktı. Dilde en az çaba gereksinimi nedeniyle cümlelerin olduğu gibi tekrar edilmesi, oldukça uzak bir olasılıktır. Bunun yerine yalnızca yüklem olumlu ve olumsuz çekiminin kullanıldığı görülür. Ancak bu kullanım bile birer söylem belirleyicisi olarak olumlama için *olur*, olumsuzlama için *olmaz* kadar sık değildir. Çünkü “küçük birimlerden dil bilgisel diziler oluşturan çözümlemeli (analytic) sistemin⁶⁷ avantajı, yeni sözler ile yeni ve beklenmedik girdilerin yorumlanmasına uygun olan esnekliğidir. Bütüncül (holistic) sistemin avantajı ise işleme çabasını azaltmasıdır.” (Wray, 2002, s. 18). Görüldüğü üzere kalıp sözler (aynı zamanda diğer söz kalıpları), dil kullanıcısının herhangi bir durum karşısındaki tutumunu, az çaba harcamayla dışa vurmaktadır. Bu bağlamda, Wray’ın belirttiği ikili sistemden hangisinin daha öncelikli olduğu sorusu akla gelebilir. Çözümlemeli sistem, kalıp sözün üretimi, bütüncül sistem ise üretilen biçimin belleğe depolanarak uygun olduğu durumlarda anımsanmasıyla ilgilidir. Bu yönüyle her iki sistem de birbirine bağlıdır. Dilde var olan kalıp sözler üzerinden değerlendirildiğinde, bütüncül sistemin diğerine göre daha öncelikli olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü iletişim var olmayan değil, var olan yapılar üzerinden gerçekleşmekte ve bu yapılar, dil kullanıcısının belleğinde yer edinmektedir. Böylece dil kullanıcısı, üretmek yerine üretilen dilsel materyali kullanma gereksinimi duymaktadır. Ancak üretilmeyen kullanılamayacağı düşünüldüğünde, bu kez üretim süreciyle ilgili olan çözümlemeli sistem daha öncelikli görünmektedir. Yani bakış açısının hangi sürece odaklandığına göre bu

⁶⁷ Wray (2002) kalıp sözlerin çift sistemli bir çözümü olduğu düşüncesindedir. Bu çift sistem, *çözümlemeli* ve *bütüncül sistemler*dir. “Çözümlemeli işlem, yeni –ya da potansiyel olarak yeni– dilsel materyal oluşturmak ve kodunu çözmek için dil bilgisel kurallara bağlı olarak sözcüklerin ve biçim birimlerin etkileşimini zorunlu kılmaktadır. Bütüncül işlem, bellekte depolanan önceden hazırlanmış dizilere dayanmaktadır.” (Wray, 2002, s. 14).

sistemlerden biri öne çıkabilir. Wray de (2002, s. 18) “önceden hazırlanmış bir diziyi (bellekten) geri çağırmanın yeni bir dizi oluşturmaktan daha verimli ve etkili olduğundan” hareketle yetişkin dil kullanıcılarında, bu iki sistemin göreceli dengesinin bütüncül olandan yana olduğu düşüncesindedir. Çünkü dil kullanıcıları “iç biçimleriyle hiçbir zaman ilgilenmedikleri kalıplaşmış dizileri kolaylıkla kullanabilmektedir.” (Wray, 2002, s. 18). Söz kalıpları, ayrıca iletişimde akıcılığı da sağlayan önemli etkenlerdendir. Çünkü söz kalıpları, konuşucunun ve dinleyicinin iletilmek istenen mesaja bütünlüklü bakabilmesine olanak tanımaktadır. Başka bir deyişle “konuşucuların ve dinleyicilerin dikkatlerini, üretildikleri anda sözcüklere tek tek odaklanmaktansa, söylemin daha geniş yapısına izin verebilmektedir.” (Wray, 2002, s. 17).

Kalıp sözlerin belirlenebilmesi ve diğer söz kalıplarından (atasözleri deyimler, ikilemeler) hangi yönleriyle ayrılabilceği konusunda tam bir netlik yoktur. Alandaki bu boşluğu Yüceol Özezen (2009, s. 230) “araştırmacıların dil duyguları, sezgileri, dil bilgisel ve dil bilimsel birikimleri, söz konusu yapıların sözlü ve yazılı metinlerdeki sıklıkları ve anlamsal kayıplarıyla ilgili gözlemler en önemli ölçütler olarak öne sürülebilir.” sözleriyle dile getirmektedir. Gökdayı (2008) ise kalıp sözlerin belirlenmesinde ve diğer söz kalıplarından ayrılmasında kullanılabilecek ölçütlere değinmektedir. Bunlar, yapısal, işlevsel, anlamsal ve bağlamsal ölçütlerdir. Yapısal ölçütlerden ilki, kalıplaşma özelliğidir. “Kalıp sözlerin bir kısmı atasözleri ve deyimler gibi tamamen donmuş, değiştirilemeyecek, ekleme veya çıkarılma yapılamayacak bir yapıya sahiptir. (...) Bir kısmı ise çoğu deyim ve bazı ikilemeler gibi ad çekim, kip ve kişi ekleri alabilmekte, konuşan ve dinleyen kişilere göre yeni dilbilgisel yapılara bürünebilmektedir.” (Gökdayı, 2008, s. 93). Buna göre söz kalıplarının bir kısmı, zaman ve kişiye bağlı olmayıp her durumda aynı kullanılırken bir kısmı ise zaman ve kişiye göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ancak değişken biçimlerde bile söz kalıplarının çekirdek kadrosu yine aynı kalmaktadır. Örneğin *anam avradım olsun* kalıp sözü, bütün olarak donmuşken, *olan oldu* kalıp sözü, *olan olmuş* biçiminde küçük değişikliklere izin verebilmektedir. Yapısal ölçütlerden ikincisi, öğelerin dizilişidir. “Kalıp sözlerin bir kısmı tümce (...) bir kısmı sözcük öbeği olarak kalıplaşmıştır. Bu dizimsel özellikler, kalıp sözlerin atasözleri, deyimler ve ikilemelerle ortak yönlerinden biridir.” (Gökdayı, 2008, s. 94). Buna göre *hayırlı (ve) uğurlu olsun* cümle yapısında kalıplaşan bir kalıp söz iken, *olduğu kadar*

sözcük öbeği yapısında kalıplaşmıştır. Yapısal ölçütlerden “söz dizimsel türler” alt başlığı altında söz kalıpları, cümle türleri ve sözcük öbeği yapıları bakımından değerlendirilmiştir. Buna göre örneğin *selam olsun* basit cümleden, *ne de olsa* şart cümlesinden, *olduğu gibi* edat öbeği yapısından kalıplaşan kalıp sözlerdir. Yapısal ölçütlerin sonuncusu ise “sözcük sayısı”dır. Bu ölçüt yalnızca “tek sözcükten oluşan kalıp sözleri, diğer söz kalıplarından ayırmaktadır.” (Gökdayı, 2008, s. 96). Bu bağlamda Türkçede *ol-* fiilli tek sözcükten oluşan *olur, olmaz, olsun, oldu* kalıp sözleri oldukça ilgi çekicidir. Kalıp sözlerin işlevi “dil kullanıcılarına iletişim durumuna ve bağlama göre kullanıma hazır ifadeler sunarak dilsel üretim ve anlamlandırma işini kolaylaştırmaktır.” (Gökdayı, 2019, s. 24). Buna göre kalıp sözler, toplumlarda ancak uygun koşullar altında dile getirilebilir. Yani her kalıp söz (veya diğer söz kalıpları), her ortamda dile getirilemez. “Aynı söz, o kültürdeki herkes tarafından uygun durumda kullanılır, o kültürdeki hiç kimse başka bir söz dile getiremez.” (Tannen-Öztek, 1981, s. 38). Böylece övgü, sitem veya helalleşme durumlarında kullanılan *helal olsun* söz kalıbı, bunların dışındaki başka bir durum için uygunluk taşımaz. Anlamsal ölçüte göre ise kalıp sözler, anlam alanlarına bağlı olarak sınıflandırılabilir. Çünkü “kalıp sözlerin bir veya birden fazla anlamı bulunabilir.” (Gökdayı, 2008, s. 100). Örneğin *helal olsun* söz kalıbı, TS’de (2011) “1. Bir hizmet veya özverinin istenilerek yapıldığını ve takdir edildiğini göstermek için kullanılan bir söz, 2. ‘hakkımı helal ediyorum’ anlamında kullanılan bir söz, 3. Bir davranış karşısında sitemle söylenen bir söz” olmak üzere üç farklı durumda üç farklı anlam alanına sahiptir. Bu durumda *helal olsun* yapılaşması, “bir kalıp söz müdür, yoksa deyim niteliğinde bir söz kalıbı mıdır?” sorusu sorulabilir. Kalıp sözlerin “mecazsız ve herkesçe büyük bir sıklıkla kullanıla kullanıla artık tek bir kavramın karşılığı olan birliktelikler olduğu” (Yüceol Özezen, 2001, s. 877) düşünülürse yukarıda verilen anlamlardan yalnızca ikincisinde kalıp söz, diğerlerinde ise deyim olduğu sonucu çıkarılabilir.

Altınöz (2013), deyimlerin, atasözlerin, ikilemelerin ve kalıp sözlerin yanı sıra bir başka kalıplaşma özelliği gösteren anlatım kalıplarından söz etmektedir. Altınöz (2013, s. 41) anlatım kalıplarının atasözlerinden yapısal farkını “her atasözü ayrı bir kalıptır. Anlatım kalıpları da kalıplaşmış yapılardır ancak anlatım kalıplarında, yapı bütünüyle donmuş değildir, her anlatım kalıbının sabit ve değişken öğeleri vardır.” sözleriyle açıklamaktadır. Buna göre atasözleri bütünüyle donmuşken anlatım kalıpları yapıcı değişken öğeleri içermektedir. Bu

değişken ögeler, sözcük veya biçim birim olabilmektedir. Altınöz (2013, s. 42) “(deyimlerde) sözcükler değiştirilip yerlerine -aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamaz. Yani bir bütün meydana getirmeye yönelik kalıplaşma tamdır. Oysa anlatım kalıplarında sabit ve değişken ögelerin birlikteliğiyle bir bütün oluşur ve kalıplaşma bu bütünün işleyişini içeren bir olgudur.” sözleriyle deyimler ve anlatım kalıpları arasındaki ayrımı dile getirmiştir. Öte yandan “deyimlerdeki sözcüklerin çoğunlukla mecazlı kullanımlar olması, anlatım kalıplarındaki ögelerin ise mecaz anlam elde etmek için değil, anlamsal bir işlevi yerine getirmek için bir araya getirilmesi” (Altınöz, 2013, s. 42) kalıplaşan bu dilsel birimler arasındaki önemli ayrımlardan biri olarak gösterilmektedir. Kalıp sözler ile anlatım kalıpları arasındaki ayrım ise başta biçimsel özelliklere ve kültürel kullanımlara bağlı olarak açıklanmıştır. Biçimsel bakımdan kalıp sözler Gökdayı’ya göre (2008, s. 95) sözcük öbeği, cümle ve hatta tek bir sözcükten oluşabilirken “anlatım kalıpları en az iki sözcükten meydana gelen kuruluşlardır.” (Altınöz, 2013, s. 43). Bilgin’e göre de (2006) “kalıp sözler; doğum, ölüm, evlenme gibi özel durumlarda geleneklerimizin, kullanılmasının zorunlu kıldığı sözlerdir. Bu zorunluluk, öteki kalıplaşmış dil birimlerinde yoktur.” (Altınöz, 2013, s. 43-44). İkilemelerle anlatım kalıpları arasındaki ayrım da –diğer söz kalıplarında olduğu gibi- donma derecelerine göre belirlenmiştir. İkilemelerde “kalıplaşma o kadar kesindir ki, ikilemelerde kullanılan bazı sözcüklerin sırası değiştirilemez, bazıları da tek başlarına yaşayamazlar, kullanılamazlar.” (Hatiboğlu, 1971, s. 15). Bu açıklamaya göre ikilemeler bütünüyle donmuş yapılardır. Anlatım kalıplarında ise “sabit ve değişken ögeler bulunur, aynı kalıptaki ögeler bazen yer değiştirilir, değişik ekler alabilirler.” (Altınöz, 2013, s. 46). İkilemelerle anlatım kalıpları sözcük sayıları bakımından da farklılaşmaktadır. İkilemeler “çoğunlukla sözcük veya sözcük öbeği olan iki birimden oluşan bir yapıya sahiptir.” (Gökdayı, 2008, s. 95). “Anlatım kalıplarının sözcük sayısı ise ikiden fazla olabilmektedir.” (Altınöz, 2013, s. 46). Anlatım kalıplarını diğer söz kalıplarından ayıran bu değerlendirmeler, çoğunlukla kalıplaşan birimlerin donma derecelerine göre belirlenmiştir. Buna göre anlatım kalıpları dışındaki söz kalıpları, bütünüyle –ya da neredeyse bütünüyle- donmuş yapılardır. Anlatım kalıpları ise kendi içerisinde sabit ve değişken ögeleri bir arada barındırabilmektedir. Hatta belirtildiğine göre kimi anlatım kalıplarında hiyerarşik bir düzen yoktur ve yapıyı oluşturan sözcükler kimi zaman yer

değiştirebilmektedir. Bu düşünceye göre örneğin Türkçedeki *olur, olmaz, olabilir, olamaz, oldu* vb. yapıların tek sözcükten oluştuğu için anlatım kalıbı olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Ancak çekirdek yapısı sabit olan ve küçük biçim bilgisel değişikliklere izin veren *olan biten / olup biten, olan oldu / olan olmuş* veya sözcük değişkenliği gösteren *afiyet olsun / afiyet şeker olsun / afiyet bal olsun / afiyet bal şeker olsun* gibi yapıların hangi söz kalıbı içerisinde değerlendirileceği açık değildir. Elbette biçim birim veya sözcük değişikliği kimi zaman iletilmek istenen anlam üzerinde etkin olabilmektedir. Ancak sözü edilen bu tür söz kalıplarında iletilmek istenen anlamda herhangi bir değişim yoktur ve belirli bağlamda belirli anlamsal işlevleri yerine getirebilmektedir. Bu gerekçelerle ufak değişimlere izin veren ve bu değişimlerle farklı bir anlam bildirimini sağlamayan söz kalıpları, kalıp söz olarak değerlendirilmiştir.

Söz kalıplarının kalıplaşma dereceleri, birbirinden farklı olabilmektedir. Çünkü kimi söz kalıpları bütün bir hâlde donmuş olmakla birlikte, kimisi kullanılabilen biçim birimlerin veya dizimin değişebilmesine izin verebilmektedir. Dizimdeki değişiklikler ise, söz kalıbının arasına başka sözcük veya sözcük öbeklerinin girmesi, sözcüklerin yer değiştirmesi gibi özellikler gösterebilmektedir. Bu bağlamda Gökdayı (2012, s. 665) kalıplaşmış dil birimlerini şöyle sınıflandırmıştır:

1. Tamamen kalıplaşanlar
2. Çekirdek olarak kalıplaşanlar
 - 2.1. Biçimsel değişikliklere izin verenler
 - 2.1.1. Ad çekim eki değişebilenler
 - 2.1.2. Eylem çekim eki değişebilenler
 - 2.2. Dizimsel değişikliklere izin verebilenler
 - 2.2.1. Sözcük ekleme / çıkarma görülenler
 - 2.2.2. Sözcük değişikliği görülenler
 - 2.2.3. Sözcüklerin yer değiştirmesi görülenler

Söz kalıplarında görülen bu durum, belki de üretilen biçimin eskiliği veya yeniliği derecesinde düşünülebilir. Çünkü çok önceden üretilen biçimler, tarihsel süreç içinde artık tamamıyla donmuş olabilmekte ve söz kalıbındaki en küçük bir değişikliğe bile izin vermeyen yapılar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ancak nispeten daha yeni üretimler, tam kalıplaşma aşamasına gelmediği veya bu aşama içinde olduğu için yapısında birtakım değişimlere izin verebilmektedir. Ancak bunun tespiti, oldukça zordur. Çünkü çoğu söz kalıpları (atasözü, deyimler gibi) anonimdir ve ne zaman ortaya çıktığı belirsizdir. Bu yönüyle söz kalıpları, belki de üretildiği ilk dönemlerde yazıya yansımamış, sözlü dilde kullanılmaya devam

etmiş olabilir. Ayrıca “bir sözün cümle içindeki yerinin sabitleşmeye başlaması ve o sözün yerine başka herhangi bir değişkenin konulamaması” (Yüceol Özezen, 2009, s. 220) bir sözün işlevselleşmeye başladığının göstergesidir.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda *ol-* fiilli söz kalıpları şöyle sıralanabilmektedir: TS’de (2011) *ol-* sözlük birimi altında “*ola ki, olan (olup) biten, olan(lar) oldu (olmuş), oldu bil- (say-), oldu olacak, oldu olacak kırıldı nacak, oldu olanlar, olduğu kadar, olmayacak duaya amin de-, ... olsun ... olsun, olup olacağı, olar a!, oldubitti, oldum bittim, oldum olası, olur olmaz, olsa olsa*” söz kalıpları verilmiştir. Bunların yanı sıra yine TS’de (2011) *ol-* fiilli madde başlarında “*olabilir, olacak gibi değil, olacak o kadar, olacakla öleceğe çare bulunmaz (yok), olamaz, olay çıkar-, olay yap-, olay yarat-, olayın üstüne (üzerine) git-, oldu, oldubittiye getir-, oldum olasıya, olmaz olmaz, olmazsa olmaz, olur, olur al-, olur ki, olur da, olur iş değil, olur ver-, oluruna bak-, oluruna bırak-, oluruyla yetin-*” söz kalıpları bulunmaktadır. Tar. S.nde (V, 1996) ise “*ola, ola mı, ola ki (kim), oldu olaldan, olmaya,*” kalıp sözleri vardır. Tar. S. ile TS’de verilen söz kalıplarının bazıları, örtüşmektedir. Bu durum, BT’deki kimi söz kalıplarının geçmişi hakkında bilgi vericidir. Çünkü söz kalıplarının kimisi geçmiş dönemlerde ortaya çıkmışken kimisi geç dönemlere aittir. Geç dönemlere ait olanlara, sadeleştirme etkinliğinin sonucunda türetilmiş biçimlerin geçtiği söz kalıpları (*olay çıkar-, olay yarat-, olur al-, olur ver-* gibi) örnek gösterilebilir. Yine söz kalıplarından bazıları Türkçe yazı diline girmemiş, yalnızca sözlü dille sınırlı kalmıştır. Örneğin “*ola, ola mı*” bunlar arasındadır. Buna göre “*ola, ola mı, ola ki*”, BT’de XIV. yüzyılda tespit edilen ve günümüze kadar ulaşabilen kalıp sözlerdir. Ancak Türkçedeki *ol-* fiilli söz kalıpları, bunlarla sınırlı değildir. Yukarıda sıralanan söz kalıplarından bazıları taranan eserlerde bulunmakta, bazıları ise geçmemektedir. Bu nedenle burada sıralanan *ol-* fiilli söz kalıpları, taranan eserlerdeki tanıklarla sınırlıdır.

► **adam ol- (olma-):** “gelişmek, büyümek” anlamında kalıp söz; “iyi yetişmek, iyi bir duruma gelmek” anlamında deyim.

(619) KARAGÖZ —Ulan her devrin adamısın be! Akıllısın gözüm çıksın.
Bir bana bak, bir kendi haline. Seni döveceğime keşke kendimi

dövseymişim. Benim dayağımı yiye yiye adam oldun, anam babam ölsün ki... Tüh... (TÖ, KD, s. 98)

(2506) “Bilemiyorum,” dedi Esra kararsızlıkla iç geçirerek. “Peki, Fayat için ne diyorsun?”

“Şu benim dövdüğüm Fayat mı?”

“Belki o değil ama arkasındakiler, mesela Abid Hoca.”

“Abid Hoca adam olsa, önce namusunu temizler,” dedi Halaf. (AÜ, P, s. 104)

(3186) “Yaa, aslına bakarsanız Patasana’nın ruhunun senin bedenini ele geçirmesi değil de reenkarnasyon diye bir şey...”

“Bu çocuk adam olmayacak,” dedi Esra. “Çekinmese Tim’e Patasana diyecek.” (AÜ, P, s. 282)

► **afiyet (şeker / bal / bal şeker) olsun:** “ağız tadıyla yiyin” anlamında iyi dilek sözü olarak kullanılan kalıp söz. Bu kalıp söz, araya sözcük olarak *afiyet şeker olsun*, *afiyet bal şeker olsun* varyantlarını alabilmektedir.

(745) AK MASALCI —Bizim saf Keloğlan’la anası yola koyuldular bile. Yorulunca bir çeşme başında mola verdiler. Bir parça ekmekle iki yumurtaları vardı. Derken bir derviş çıkageldi.

DERVİŞ —Afiyet olsun.

KELOĞLAN —(*Kalkar.*) Buyur derviş kardeş. Açsındır mutlaka. Benim iştahım yok. Bu yumurtayı sana vereyim.

DERVİŞ —Sağ ol. (TÖ, AMKM, s. 185)

(2497) On dakika sonra bol köpüklü, az şekerli kahveyi cezveden fincanlara döküyordu Halaf. Boş cezveyi içeri götürüp iki bardak suyla dönerken, sigarasını yakan Esra da kahvesinden ilk yudumu almıştı.

“Eline sağlık, enfes olmuş.”

“Afiyet olsun,” diye yanıtladı onu genç aşçı. (AÜ, P, s. 102)

(2782) “Gerçekten de güzel olmuş,” diye atıldı yıldızı hiçbir zaman aşçıyla barışık olmayan Kemal. “Eline sağlık Halaf.”

Kazı boyunca ondan ilk övücü sözü işiten Halaf, duyduklarına inanamamış gibi baktı genç adama. Ama, “Afiyet olsun,” demeyi unutmadı. (AÜ, P, s. 176)

► **Allah (senden / ondan vb.) razı olsun:** “Tanrı seninle olsun, iyiliğini senden esirgemesin” anlamında hayır duası veya teşekkür işlevli kalıp söz.

(516) K. ADAM —Yeter, yeter, yeter... Bu ne gürültü yahu? Hiç kafayı dinleyemeyecek miyiz bu mahallede? İnsaf efendim insaf.

K. KADIN —Hay Allah razı olsun Apti Bey. Mahalle içinde top oynanır mı canım? (TÖ, AŞG, s. 31)

(1181) “Allah razı olsun beyefendi. Beni yormayacak bir çözüm bulacağınızı biliyordum.” (AB, BYS, s. 148)

(2577) “Yaptığın büyük yanlış,” dedi sıkıntıyla. “Ama seni işten çıkarmayacağım...”

Sigaradan sararmış seyrek dişlerini göstererek, minnetle gülümsedi Selo:

“Allah razı olsun.” (AÜ, P, s. 124)

► **allak bullak ol-:** “çok karışık duruma gelmek, altı üstüne gelmek, düzeni bozulmak” anlamlarında deyim.

(2873) Şaşkınlık, heyecan, sevinç, korku duygularıyla allak bullak olmuş kafamı güçlkle toparladıktan sonra, “Emredersiniz Yüce Pisiris,” dedim boynumu bükerek. (AÜ, P, s. 198)

► **(ama) olsun:** “sorun değil, önemli değil” anlamlarında kalıp söz.

(526) GENÇ —Beni köycek, kasabadaki liseye yazdırdılar. Gerçi İngilizce dersine cimlastik öğretmeni, matematiğe okulun muhasebecisi geliyordu ama olsun, maksat istikbal kurtulsun... (TÖ, AŞG, s. 36)

(2052) Sarıışık’ın alınları akıtmalı buzağıları olurdu. Bu kez olmayacaktı. “Olsun” dedi içinden Sevgi. Anne ve babasının da “Olsun” dediklerini biliyordu. “Bize o kadar çok şey verdi ki... Yavrusunun ölmesi acıklı bir şey. Bundan sonra da doğuramayacak. Yaşlı, çok yaşlı, olsun. Ona her zaman bakarız.” (AK, MS, s. 145)

(3224) Topladığımız ürünün önemli bir bölümü, sığırlarımızın, domuzlarımızın, koyunlarımızın en besili olanları, şaraplarımızın, biralarımızın en iyileri Asur’a akmaktaydı ama olsun artık barış vardı. (AÜ, P, s. 291-292)

► **anam avradım olsun (ki):** “birini kesin olarak inandırmak amacıyla söylenen kalıp söz.”

(2386) “Yine yalan söylüyorsan...”

“Valla doğru, anam avradım olsun ki doğru.” (AÜ, P, s. 77)

► **asık yüzlü (suratlı) ol-:** “hoşnutsuzluğunu, kızgınlığını yüzüne sert bir anlam vererek belirtmek” anlamında deyim.

(2042) Koridorları geçtiler, üst kata çıktılar. Kütüphanenin kapısını açtı öğretmen, girdi, Sevgi’ye;

“Gel bakalım” dedi. “Sana asık yüzlü olmak hiç yakışmıyor. Anlaşılan derdin çok büyük.” (AK, MS, s. 140)

► **aşk olsun:** “(beğenilmeyen bir davranışı, tutumu) kınama, sitem; (beğenilen bir davranışı, tutumu) övme işlevli kalıp söz.”

(3243) “Aşk olsun Esra Hanım,” diye söylendi Halaf, “insan geldiğini haber vermez mi?” (AÜ, P, s. 296)

(3309) “Sen de kimsin?”

“Aşk olsun Esra Hanım,” diyerek yaklaştı adam, “size nefis yemekler yapan, her gün dertleştığınız aşçınızı tanımadınız mı?” (AÜ, P, s. 314)

► **ayak bağı ol-:** “bir yere gidilmesine veya bir işin yapılmasına engel olmak” anlamında deyim.

(2902) Delikanlı, çocuğun kendilerine ayak bağı olacağını anlayınca kız kardeşini iyi bir komşusuna bırakıp annesiyle Beyrut’a kaçmış. (AÜ, P, s. 207)

(3156) Babam, “Yazmanlık özveri ister,” derdi. “Görevin için sana ayak bağı olan her şeyden, herkesten kurtulmalısın.” (AÜ, P, s. 274)

► **başına bela ol-:** “sıkıntı vermek, tedirgin etmek, sorun çıkarmak” anlamlarında deyim.

(3024) Babam inansın mı, inanmasın mı bilemedi. Ama ülkenin bu zor durumunda bir de benim gönül işlerimin başına bela olmaması için işi şansa bırakmadı. Benim saraya girişimi yasakladı. (AÜ, P, s. 240)

(3312) Dün gece yaşadığı tatsızlıklar yetmezmiş gibi bir de bu kâbus bela olmuştur başına. (AÜ, P, s. 315)

► **bir an olsun:** “oldukça kısa bir süre için” anlamında kalıp söz. Bu kalıp sözün yerine, yazarın tercihiyle bağlı olarak, aynı bağlamda *bir anlığına* veya *bir an için* biçimleri de kullanılabilir.

(474) Ercan’ın yapayalnız girdiği o sonsuz sinemanın karanlığını görmek, bir an olsun o karanlığı onunla paylaşmak ve onun o uysal sesiyle ona, “Geçti artık, hepsi geçti” demek için bekledim. (AA, İBY, s. 158)

► **bir hâl(ler) ol-:** “huyu değişmek” anlamında deyim.

(1619) Bundan kırk yıl kadar önce, sarp kayalıkların dibinde kurulmuş, hayvancılık ve tarımla uğraşan bu köyün halkına bir haller olmuş. (YK, DÖT, s. 27)

(2390) “Selo Dayı’da bir haller olduğunu sezmiştim. Herhalde sabah kazı yerine gelip bir tuhaflik olduğunu görünce olanları anladı, amma velakin iş işten geçmişti. Korktuğundan kimseye bir şey de söyleyemedi.” (AÜ, P, s. 77)

► **(birinin veya bir şeyin) kurbanı ol-:** “uğruna ıstırap veya büyük üzüntü, sıkıntı çekmek, zarara girmek, ölmek” anlamlarında deyim.

(136) Kaderimizi şekillendirmekte, bilincimizin, aydınlık düşüncelerimizin, keskin duygularımızın gücünü yüceltmeye çalışırken tanrısal bir şakanın kurbanı mı oluyorduk? (AA, İBY, s. 50)

(1406) Hazin ve sıcak bir gülümseyiş

Dudaklarında bir genç kızın

Kurbanı olmuş

Faşist kurşunlarının (AB, YÖBŞV, s. 94)

► **(birinin) maskarası ol-:** “birinin eğlencesi haline gelmek” anlamında deyim.

(1162) “Kendi yiyeceğini hazırlamayı bilseydin, saray maskarası olmak zorunda kalmazdın!” (AB, BYS, s. 142)

► **boyun (boynumun / boynumuzun vb.) borcu ol-:** “mutlaka yapılmak üzere söz vermek” anlamında deyim.

(969) Veremden solan saz benizli güzel cariyeleri sevgiyle anmak, boynumuzun borcu oldu. (AB, BYS, s. 78)

► **bu kadar kusur kadı kızında da olur (bulunur):** “üzerinde durulmaya değmeyecek kadar küçük bir kusur” anlamında atasözü.

(2367) İyi öğrencilerinden biriydi. Yalnızca çalışkan değil, oldukça da zekiymiş, daha da önemlisi, arkeolojiyi deli gibi seviyordu. Tek kusuru aklını biraz parapsikolojiyle bozmuş olmasıydı. “Bu kadar kusur kadı kızında da olur,” diyerek kazıya katılmasında sakınca görmemişti Esra. (AÜ, P, s. 71-72)

► **bu ne demek oluyor:** “bir söze, bir davranışa karşın söylenen sitem yollu kalıp söz.”

(730) 2. YARDIMCI —Ah çok kolaymış. (*Parayı verir.*) Ah... Bir de sana, “Aptal bir kaz yollasam, yolar mısın” dedi. Sen de, “Hem de nasıl” demiştin. Bu ne demek oluyor? (TÖ, AMKM, s. 176)

► **canı (canım / canın / canımız vb.) sağ olsun:** “üzülmeye gerek olmadığını belirten teselli işlevli kalıp söz.”

(670) 5. OYUNCU —(*Düdüğünü çıkarır. Üfler. Ses çıkmaz.*) Bunun sesi çıkmıyor?
HEPSİ —Canın sağ olsun! (TÖ, DY, s. 127)

► **cehennem ol-:** “yaşanılmaz, katlanılmaz bir hale gelmek” anlamında deyim.

- (936) Teselliye kalksaydı da, hayat büsbütün cehennem olurdu bana. (AB, BYS, s. 67)
- (944) Birbirimizle de inatlaşmaya başladık. Yaşamak cehennem oldu ikimize de... (AB, BYS, s. 67)

► **daha ne olsun:** 1. “sitem” işlevli kalıp söz; 2. “her şey var, yeteri kadar var” anlamında kalıp söz.

- (620) CEMAL ABDİ —Bir işin var mı?
KARAGÖZ —Var.
CEMAL ABDİ —Ne?
KARAGÖZ —Yaşamak. Yaşıyorum. Daha ne olsun? (TÖ, KD, s. 98)
- (859) “Sarf'lere sarınmış güzel bir Hintli kadın, kendisini seyreden erkeği kapalı giysileriyle bile öyle bir büyülüyor ki, daha ne olsun...” (AB, BYS, s. 40)
- (3197) Esra sanki olanların farkında değilmiş gibi yaklaştı yanına:
“Hoş geldin, ne var ne yok?”
“Bombok,” dedi Kemal.
“Ne oldu ki?”
“Daha ne olsun,” dedi, “baksana şuna, herifi görünce aklı başından gidiyor.” (AÜ, P, s. 285)

► **dama taşı ol-:** “sık sık bir yerden başka bir yere gitmek ya da atanmak” anlamında deyim.

- (3293) Babam yazmanların tanrıların kalemi olduğunu söylemişti, oysa biz, akıllı ya da aptal, korkak ya da cesur, bilgili ya da cahil kralların kendi aralarında oynadıkları kanlı oyunlarda birer dama taşı olmaktan başka bir işe yaramamıştık. (AÜ, P, s. 310)

► **defol (defolun):** “savuş git, uzaklaş” anlamında kovma işlevli kalıp söz.

- (502) 2. BABA —Ulan ben sana içki içmeyeceksin dememiş miydim? Ha? Öküz aleyhisselam. Bir daha görürsem şerefsizim seni kuşbaşı

doğrarım. Bademciklerini sökerim. Dalağını alırım. Küstah herif.
Defol... (TÖ, AŞG, s. 25)

(522) K. ÖĞRETMEN —Sus diyorum saygısız. Hepinizi disipline vereceğim. Hepinizi yakacağım, hepinizi sınıfta bırakacağım. Defolun diyorum. Defoluuuuuuuun.

9. ÖĞRENCİ —(Saf) Ben de defolayım mı?

K. ÖĞRETMEN —Sen de defol geri zekâlî İbiş. (TÖ, AŞG, s. 35)

(1176) Öğretmen anlatıyor: “Bu ünlü Milo Venüsü heykelidir. Bu büyük sanat eserinde neyi güzel bulduğunu sen söyle Mehmet.” Çocuk: “Çıplak bacaklarını.” Hoca: “Utanmazlığa bak! Defol! Çık dışarı!” (AB, BYS, s. 146)

► **deli ol-:** “çok sevmek ya da aşırı sinirlenmek” anlamlarında deyim.

(589) 3. HASTA —Ulan şu taş duvar bile senden duyguludur be. Deli olacağım. Yarın bir bakacaksın, geberip gitmişsin. Ne olacak, zaman geçsin, sen ona bak. (TÖ, H, s. 80)

► **Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan ol-:** “aşırı hırs göstererek elindekini de yitirmek” anlamında deyim.

(1012) Hatta acı talihin onları nasıl felaketlere sürüklediği, Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan nasıl oldukları bile anlatılır. (AB, BYS, s. 91)

► **doğal olarak:** “elbette, beklenildiği gibi” anlamlarında kalıp söz.

(2359) “‘Uygarlığın Yol Açtığı Yıkımlar’ adlı bir tez hazırlıyorum” diye açıkladı sıkıntılı bir tavırla. “Doğal olarak büyük katliamları incelemek durumundayım.” (AÜ, P, s. 70)

► **dünyadan haberi olma-:** “çevresinde olup bitenleri bilmemek” anlamında deyim.

(2217) Yüzbaşı, dünyadan haberi olmayan saf bir kıza bakar gibi bakmıştı ona: (AÜ, P, s. 35)

► **düşenin dostu olmaz:** “varlıklı kişi yoksullaşınca çevresindeki dostlarından kimse kalmaz” anlamında atasözü.

- (722) JON —Ama üzölmeyin, insan düşe kalka büyöyör.
 JİM —Düşmez kalkmaz bir Allah.
 JON —Ama düşenin de dostu olmaz. (TÖ, AMKM, s. 171)

► **elinde (elimde / elimizde vb.) ol- (bulun-):** “herhangi bir şeye sahip bulunmak” anlamında deyim. Özellikle şart çekimiyle kullanılan bu söz kalıbı, olumlu çekimlenmekle birlikte olumsuz sonuç bildiren bir işleve sahiptir. Deyim, aynı zamanda gerek ilk ögesindeki iyelik eklerinin ve gerekse *ol-* fiilinin olumlu ve olumsuz kullanılabilmesine bağılı olarak değışkenlik göstermektedir. Bu yapıyla deyim, çekirdek kadrosuyla kalıplaşmış görünmektedir.

- (372) Elimde olsa onlara, başarılı insanların hayat hikâyelerini okutmak isterdim, korkularının, endişelerinin, güvensizliklerinin nasıl benzeştiğini görüp biraz içleri rahatlasın diye. (AA, İBY, s. 124)
 (1224) Aklımızı kullanarak yapacağımız birinci iş, yaşama filozofimizi karara bağlamaktır. Yaşayışımızın pratik amaçlarının neler olduğunu, bilmek zorundayız. Elimizde olmayan sebeplerle varamadığımız amaçlar var ise bile, mutsuz olmaya gerek yok. (AB, BYS, s. 161)
 (1818) Özür dilemek istiyordu Sevgi, ama hangi sözcükleri seçeceğini bilemiyordu. Elinde olsa, sözünü geri alacaktı. (AK, MS, s. 27)
 (2400) Babam ona karşı çıkmaya çalıştı ama kral onu açıkça tehdit etti. “Ya benden yana olursun ya da yıllardır sizin sülalenizin elinde olan saray yazmanlığı geleneğine son veririm,” dedi. (AÜ, P, s. 80)

► **eşek kadar ol-:** “aşırı derecede büyömek” anlamında deyim.

- (608) KARAGÖZ —(*Uşaga*) Bu da kim?
 UŞAK —(*Resmi*) Beyefendinin oğulları...
 KARAGÖZ —Ulan Allah bağışlasın, eşek kadar olmuşun. Gel, gel kucaklaşalım. (*Delikanlının üstüne yürör.*) Seni yaradana kurban olsun bu amcan... Seni... (TÖ, KD, s. 93)

► **geçmiş(ler) olsun:** “1. hastalar, kaza geçirenler, kısaca olumsuz duruma düşenler için söylenen, 2. “nafile” anlamında kullanılan kalıp söz.

(1565) Haydi, hepimize geçmiş olsun. (YK, DÖT, s. 17)

(2308) Yakıcı sığağa karşın, “Keşke kazı bekçisi Selo’ya yemek götüren Halaf’la birlikte gitseydim,” diye düşündü. Belki kazı yerinde vakit daha kolay geçerdi. Ama geçmiş olsun. Halaf çoktan kazı yerine varmış olmalıydı. (AÜ, P, s. 57)

(3138) Yüzü kederle incelmış olan Rıdvan Albay’ın, ‘Gecmiş olsun Eşref,’ dediğini duydum. (AÜ, P, s. 270)

► **göz (gözümün, gözünün vb.) önünde ol-:** “sürekli denetin altında tutmak” anlamında deyim.

(611) UŞAK —(*Uzaklaşmaya çalışarak*) İsterseniz ben gidip bir bakayım.

KARAGÖZ —Hööt. Bir yere gidemezsin. Seni himayeme aldım ya, bitti artık. Gözümün önünde olacaksın. (TÖ, KD, s. 94)

► **gözleri çakmak çakmak ol-:** “ateşli bir hastalıktan veya öfkeden gözleri kızarmak, parlamak” anlamında deyim.

(3545) “Yalan söylemiyorum,” dedi Bernd. Esra’nın tepkisi onu şaşırtmış, dahası utandırmıştı. “Yalan söylemiyorum,” dide tekrarladı kıpkırmızı olmuş bir yüzle.

“Hayır, yalan söylüyorsun.” Esra’nın gözleri çakmak çakmak olmuşt. (AÜ, P, s. 366)

► **gözleri dolu dolu ol-:** “ağlayacak kadar duygulanmak” anlamında deyim.

(1491) Gazetelerinde ne büyük adamdır yazıp, içki masalarında, yayıncılar acımasa hiçbir kitabı yayınlanmaz, diye meze yaparlar adamı, deyip deyip dertleniyordu. Gözleri dolu dolu olmuşt. (YK, DÖT, s. 5)

► **günün (gününüz) aydın olsun:** “iyi sabahlar” anlamında kalıp söz. Bu anlamda ayrıca *günaydın* daha sık kullanılmaktadır.

(2968) Kendinden emin bir gülümseyişle yaklaştı yanıma:

“Günün aydın olsun Yazman Patasana.” (AÜ, P, s. 225)

► **hamdolsun:** “hoşnutluk durumunda Tanrı’ya şükürler olsun” anlamında kalıp söz.

(614) KARAGÖZ —(*Oturduğu yerden*) Vay Hacıvatım vay. Vay hacı cav cav vay. (*Uşağa*) Tut elimi, kalkamıyorum. (*Kalkar.*) Hamdolsun kavuşturana... (TÖ, KD, s. 96)

► **hangi (ne) cehennemde ol-:** “nerelerdesin, nereye kayboldun” anlamında sitem, öfke işlevli deyim. Aslında deyim, çoğunlukla *ol-* fiiliyle değil *i-* ek-fiilinin çekimlenmesiyle kullanım alanına çıkmaktadır. *i-* ve *ol-* ilişkisi, bu ve bunun gibi pek çok deyimde görülen bir durumdur ve deyimdeki *i-* ek-fiilli doğrudan anlatımı, *ol-* fiili dolaylı anlatıma dönüştürmektedir.⁶⁸

(1166) Prenses hışımla, ne cehennemde olduğunu üsteleyerek sorunca Ivan çaresiz kalıp, “Heladaydım” dedi. (AB, BYS, s. 143)

► **haşır neşir ol-:** “ilgilenmek, uğraşmak” anlamında deyim.

(1621) Bütün gün sarp kayalıklarda, tarlalarda dolaşıp bitkilerle konuşan, kendi yaptığı kovanlarda arılarla haşır neşir olduğundan elleri hep yapış yapış olan ve bu yüzden de herkesin Şerbetçi diye çağırdığı öksüz genç, köyün yaşlılarından üç gün üç gece vakit istemiş. (YK, DÖT, s. 27)

⁶⁸ Deyimin *i-* ek-fiiliyle kullanıldığı ve *ol-* fiiliyle dolaylı anlatıma dönüştürüldüğü şu örnekte açıktır: “CEMAL ABDİ —Kaç senedir hangi cehennemdeydin? (TÖ, KD, s. 97)”. Diyaloglarda doğrudan anlatımların yüklemi, çoğunlukla çekimli *de-* fiilidir. Bu nedenle cümle, doğrudan aktarımla “Kaç senedir hangi cehennemdeydin? dedi.” biçimindedir. Cümle dolaylamayla “kaç senedir hangi cehennemde olduğunu sordu” biçimine gelmektedir. Dolayısıyla kimi deyimlerde (belki atasözlerinde) *i-* ve *ol-* arasında koşutluk bulunduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

► **hayırlı (ve) uğurlu olsun:** “kutlama işlevli kalıp söz.” Bu kalıp söz, (503) örneğinde olduğu gibi bütün halde kullanılabildiği gibi, *hayırlı olsun*, *uğurlu olsun*, *uğurlu kademli olsun* biçimlerinde ayrı ayrı da kullanılabilmektedir.

- (485) 1. OYUNCU —Yeni bir evliliğin temelini atmış bulunuyoruz.
8. OYUNCU —*Hayırlı ve uğurlu olsun* efendim. (TÖ, AŞG, s. 15)

► **hayrola (hayırdır):** “ne var, ne oluyor” anlamında kalıp söz. Bu kalıp söz, ayrıca *hayırdır* biçiminde de kullanılabilmektedir. Bu yönüyle de kalıplaşmış *ola* biçimi, +*dır* koşacıyla koşutluk içindedir.

- (577) 3. HASTA —Bir tane de bize tut evlat, babanın canına rahmet okuyalım. (4. *güvenle, alayla güler.*) Tövbe estağfurullah... (4. *kibriti çakar. Bir eliyle paketin kapağını açar. Yüzü donar.*) *Hayrola* hazret, ne oldu? (TÖ, H, s. 73)

- (2613) Kafasından bunlar geçerken saray yönünden gelen Murat’ı gördü. Telaş içindeydi, hızlı adımlarla adeta koşarcasına yürüyordu. Merakla ona yöneldi Esra.

“Seni arıyordum,” diye bağırdı yaklaşan delikanlı birkaç metre öteden.

“*Hayrola*?” (AÜ, P, s. 131)

- (3364) Dudaklarında manidar bir gülümseyiş belirdi Esra’nın. “*Hayrola*,” dedi, “bu sıcakta ne işiniz var bizimle?” (AÜ, P, s. 328)

► **helal olsun:** “övgü, beğeni, takdir veya sitem için kullanıldığında deyim; cenaze, alışveriş vb. durumlarda helalleşmek için kullanıldığında kalıp söz.”

- (542) BABA —Aman kızım, sen bu pabuçları giyince, yüz metreyi on saniyenin altında koşacaksan, *helal olsun*, boğazımızdan keser alırsın. (TÖ, AŞG, s. 47)

- (586) 1. HASTA —Ne korkuyorsun. Kısmetini kesmem. Elimi sallasam ellisi. Milyonla güzel kız var dünyada.

2. HASTA —*Helal olsun* sana.

1. HASTA —Kapı kilitli olmasa...

2. HASTA —Aşağıdan da kuş uçurtmazlar. (TÖ, H, s. 79)

- (3244) Deli olsaydı, yarasını kapatır, kimseye göstermezdi. Hem kendini, hem

kızcağızı, hem de öteki adamı rezil etmezdi. Ben şahsen Tim'i çok takdir ettim. Gâvur mavur ama helal olsun, yiğit adammış. (AÜ, P, s. 297)

► **hiç olmazsa (değilse):** TS'de (2011) bu kalıp söz için üç anlam belirlenmiştir. “1. önemli olmasa bile, başka bir şey olmasa bile, 2. en azından, 3. bari.” Bunlardan ikinci ve üçüncü anlam, birleştirilerek *en azından* yerine *bari*, *bari* yerine *en azından* kullanılabilir. *hiç olmazsa (değilse)*, zarf işlevli kalıp sözdür.

(120) Tutkunun kaçınılmaz sonucu olan mutlaklık talebi cevapsız kaldığından, hiç olmazsa mutlak olarak kendisinin olduğuna inandığı küçük bir alanı bulmaya uğraşıyordu. (AA, İBY, s. 44)

(532) ANNE —Ayol, yemeği yaptım, sofrayı kurdum, kaldırdım. Hiç olmazsa... (TÖ, AŞG, s. 43)

(1287) Güzel soru bu. Hiç olmazsa bir dakika yüreğini boşaltırım. (AB, BYS, s. 177)

► **(içi / içim vb.) bir tuhaf (garip) ol-:** “garipleşmek, acayipleşmek” anlamında deyim.

(1614) Kum havuzundaki kahkahalarımın, tahterevallide yukarıda olduğum anlarda nasıl da ağlamaya döndüğünü anımsayınca içim bir garip oluyor. (YK, DÖT, s. 26)

(1634) Annem ne zaman beni evimizin yakınındaki çocuk bahçesine götürüp tahterevalliye bindirse içim bir tuhaf olurdu. (YK, DÖT, s. 29)

(2973) Uzanıp elimi tutarak sözlerini şöyle sürdürdü:

“Sen de şiiri çok güzel okudun. Duygulandım. Yoksa her zaman ağlamam.”

Elimi tutunca içim bir tuhaf olmuştu. (AÜ, P, s. 228)

► **içli dışlı ol-:** “karşılıklı olarak içten ve candan davranmak” anlamında deyim.

(2330) Ama bir kötülüklerini görmeyince uzak durmaktan vazgeçmiş, özellikle de bahçenin önünden her geçişinde hatırını soran Teoman'ın tatlı diline, sevimliliğine dayanamayarak kısa sürede içli dışlı olmuştu onlarla. (AÜ, P, s. 61-62)

(3508) “Belki o da bizimle gelecek,” dedi Teoman. “Adamla o kadar icli dışlı olduk ki. Artık ekipten sayılır.” (AÜ, P, s. 360)

► **iki büklüm ol- (olma-):** “riyakârlık, dalkavukluk vb. nedenlerle iki kat olup öne eğilmek” anlamında deyim.

(1699) Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu? (YK, DÖT, s. 40)

► **iki eli (elim / elin vb.) yakasında (yakanda / yakalarında) ol-:** “kıyamette davacı olmak” anlamında deyim.

(1109) İki elim, dünya-ahret bu balık köftesi ile balık böreğini icat edenlerin yakasında olsun! Balığın köftesi mi olurmuş a vicdan fukaraları! Balığın içi temizlenir pişirilir. Kafası bile koparılmaz. Torik bile diliminden anlaşılır. (AB, BYS, s. 126)

► **illet ol-:** “çok sinirlenmek, çok kızmak” anlamında deyim.

(1556) Aslında haklısınız, fıkralara ben de gülmem. Hele o soğuk Amerikan esprileri yok mu, illet oluyorum. (YK, DÖT, s. 15)

► **inan olsun (ki):** “bana inanınız” anlamında kalıp söz.

(1047) Biliyorum, zor o insanı bulmak... Ama inan olsun ki bulacaksınız. (AB, BYS, s. 103)

► **kulak misafiri ol-:** “yanında konuşulanları konuşmaya katılmadan dinlemek” anlamında deyim.

(3262) Konuşmalara kulak misafiri olan Halaf daha fazla kayıtsız kalamadı. (AÜ, P, s. 301)

► **kurban (kurbanın) olayım:** “aşırı sevgi besleme, hayranlık duyma veya yalvarma işlevli kalıp söz.”

(746) ANA —Ne diyecekmışın?

KELOĞLAN —Neydi? Fanfana finfon muydu, neydi? Yok canım şeydi, dur, fantiri fitton, hah. (*Seyircilere*) Aman kardeşler, anladınız, benim aklım biraz kıttır. Bu karışık lafı **kurban olayım**, aklınızda tutun. Gerekirse bana tıslarsınız, he mi? (TÖ, AMKM, s. 185)

► **kurt kocayınca itin (köpeğin / çakalın) maskarası olur:** “güç ve yeteneğini yitiren insan, basit ve kendini bilmezlerce aşağılanır” anlamında atasözü.

(2546) Teoman bu genç öğrencinin yerli yersiz takılmalarından sıkılmıştı ama bozuntuya vermedi, “Görüyorsunuz değil mi, kurt kocayınca **itin maskarası olurmuş**,” dedi yalnızca. (AÜ, P, s. 114)

► **laf olsun diye:** “rastgele, bir amaç gözetmeden” anlamında kalıp söz.

(2680) Meslektaşının görüşlerine katılmasa da, “ilginç” demekten kendini alamadı Esra. Bunu **laf olsun diye** söylememişti, Timothy onu gerçekten de şaşırtmıştı. Onun yaşama iyimser gözlerle bakan biri olduğunu düşünürdü. (AÜ, P, s. 149)

(2759) İnanmamış gözlerle Bernd'i süzen Esra, “Kaç yıldır tanışıyorsunuz?” diye sordu. Bunu **laf olsun diye** sormamıştı, gerçekten merak ediyordu. (AÜ, P, s. 169)

► **lanet olsun:** “öfkeyi veya kını dışa vurma için kullanılan ilenme işlevli kalıp söz.”

(503) 2. BABA —Ben senin yaşındayken babamdan izinsiz işkembe çorbası bile içmezdim. Günahkâr herif. Tövbe estağfurullah. Kim azdırıyor bu çocukları böyle yahu? **Lanet olsun**, yine kafam bozuldu işte. (TÖ, AŞG, s. 25)

(754) K. MASALCI—**Lanet olsun**. Veriyorum. (*Kara Masalcı ile ötekilerin yayınmaları ağırlaşır, durur.*) Pılımızı pırtımızı toplayıp biz gidelim burdan. **Lanet olsun**. (*Kırmızı sopa Kara Masalcı'nın elinde kalmıştır.*)

Aptal bir Keloğlan masalına yenildim. Bunu unutmayacağım. Lanet olsun. (TÖ, AMKM, s. 192)

(758) ANLATICI —Çocuklar yerlerinize geçin. (*Dört çocuk ak sıraya geçerler.*) Kim arkadaşlarımızdan daha çok alkış alırsa, yarışı o kazanacaktır. Tamam mı?

AK MASALCI —Tamam.

K. MASALCI—Lanet olsun, tamam. (TÖ, AMKM, s. 193)

► (*...mAsIyla ...mAsI*) *bir ol-*: “çabukluk / tezlik işlevli deyim.”

(527) GENÇ —Ee bana bir güven geldi. O güvenle üniversite sınavlarına girdim... Anaa, girmemle iki seksen yatmam bir oldu. Yetenekten batmışım. (TÖ, AŞG, s. 36)

► *mezar ol-*: “ölüme neden olmak” anlamında deyim.

(1393) Kayseri'nin Bakırdağı
Bucağına bağlı bir köy
Ayvazhacı diye bir yer
Canlara mezar oldu vay (AB, YÖBŞV, s. 69)

► *nasıl olmasın*: “elbette var, tabii ki var” anlamında kalıp söz.

(794) Yani başımızda hiç mi dert yoktu? Nasıl olmasın? (AB, BYS, s. 18)

► *nasıl olsa (nasılsa)*: “her durumda, her hâlükârda; er (veya) geç; öyle veya böyle” anlamlarında zarf işlevli kalıp söz.

(621) CEMAL ABDİ — Seninle bir pazarlık yapalım.
KARAGÖZ —Nasıl olsa aldanırım ya, yapalım haydi. (TÖ, KD, s. 99)

(1665) Bu saatte sokakta kimse olmaz nasıl olsa... (YK, DÖT, s. 35)

(2394) “Şu halde yemeğimize dönebiliriz,” dedi açlıktan ölmek üzere olan Teoman. “Aç kalmamızın daha çabuk öğrenmemize bir faydası yok nasıl olsa.” (AÜ, P, s. 78)

► **nasıl olur (oluyor) da:** “şaşkınlık, merak, sitem, öfke vb. durumlarda çoğunlukla cümle başında yer alan kalıp söz.” Bu kalıp söz, farklı duygu durumlarının dışı vurumunu soru yoluyla sağlamaktadır. Bu yapı, söz dizimsel değişikliklerle cümle sonuna da getirilebilir. Ancak yapının cümle sonunda yer alması, cümle başında olduğu kadar anlam yoğunluğu sağlamamaktadır. Başka bir deyişle cümle başındaki kullanım, daha çarpıcı ve dikkat çekicidir.

- (395) Nasıl oluyor da bir vakit yaşadıkdan sonra insanların ne zaman, ne yapacağını öğreniyoruz, nasıl oluyor da birbirine hiç benzemeyen insanlar bile birbirine benzer şeyler yapıyor? (AA, İBY, s. 132)
- (831) Hâkim sanığa öfkeyle soruyor: “Nasıl olur da utanmadan, kaynananın karnına tekme atarsın?” (AB, BYS, s. 32)
- (1112) Sen padişahımız efendimizin fermanını bilmez misin? Nasıl olur da rakı içersin?” deyince Bektaşî anlatmış: (AB, BYS, s. 126-127)

► **ne de olsa:** “çünkü, nasılsa, nasıl olsa; ne kadar eksik, kusuru olursa olsun, böyle olmakla birlikte” anlamlarında bağlaç işlevli kalıp söz.

- (1702) Ne de olsa o içeride, sıcak bir yuvanın rahatlığında, tehlikelerden ve sorunlardan uzakta. (YK, DÖT, s. 40)
- (2909) Okul yönetimi ne yapacak, memnun oldu. Neden, çünkü Müslümanları kandırmanız daha zor. Ermenileri kandırmanız daha kolay. Ne de olsa Hristiyanlar. (AÜ, P, s. 209)
- (2979) “Yine de acele etmemekte, olayın ayrıntılarını öğrenmekte fayda var,” diye geçirdi aklından. Ne de olsa yüzbaşı bu konuda ondan daha deneyimliydi, yıllarca dağlarda savaşmıştı, örgütü ondan daha iyi tanıyordu. (AÜ, P, s. 230)

► **ne olacak:** “ne değeri var, ne önemi var” anlamında ya da küçümseme işlevinde kalıp söz.

- (828) Bir can-can dansözü mahkeme huzuruna çıkıyor. Ne olacak, alışmış bir türlü rahat durmuyor. (AB, BYS, s. 32)
- (1583) Sonra ne mi oldu? Ne zaman? Haa, Aysel olayını soruyorsunuz. Ne olacak, beğenmedim dedim, konu kapandı. (YK, DÖT, s. 19)

(3238) Esra gülmeye başladı:

“Hay Allah maçı kaybettiniz ha.”

“Gülme be Esra,” dedi Teoman.

“Ne olacak canım altı üstü bir dostluk maçı.” (AÜ, P, s. 295)

► **ne olsun:** “iyilik, sağlık” anlamında kalıp söz.

(530) ERKEK —Oooo, ne haber lan? (*Omuzuna vurur.*)

KIZ —Ne olsun be annem! (*O da vurur vb.*) (TÖ, AŞG, s. 42)

► **ne olur (n’olur / ne olursun / n’olursun / ne olursunuz / n’olursunuz):**

“yalvarırım, lütfen, rica ederim” anlamlarında kalıp söz.

(57) Hadi şimdi nedenini aramayı bırakın

Meraklı, güzel, tatlı sesim, ne olur, sus artık. (AA, İBY, s. 22)

(538) DELİKANLI —Bitmedi gitti şu sağlık programı da... Hala be, halacığım, hadi şu süveterimi getir, n’olursun. (TÖ, AŞG, s. 45)

(2803) “Ayağım ateş gibi yanıyor,” diye söylendi Elif, “pencereden dışarı çıkarsak belki serinler.”

“Bunun doğru olduğunu sanmıyorum,” dedi Esra. “Ne olur, canım çok yanıyor.” (AÜ, P, s. 182)

► **ne olursa olsun:** “her durumda, olumlu ve olumsuz bütün şartlarda” anlamında zarf işlevli kalıp söz.

(163) Galiba, onu ne olursa olsun kaybetmeye dayanamamak, bazen kendimizi kaybetmek pahasına ona sahip olmayı isteyecek kadar onu değerli bulmak; karanlıklarımızı karıştıran aşkı, sevdiğimize duyduğumuz hayranlıkla, beğeniyle, sevgiyle, onun biricikliğine olan inançla sarıp sarmalamak, aşkın bazen sığlaşan vahşetini aşkın içinde her zaman bulunmayan duygularla zenginleştirmek. (AA, İBY, s. 58)

(2355) Kemal’in tepkisi denecek gibi değildi:

“Ne olursa olsun, bir telefon edebilirdi.” (AÜ, P, s. 68)

(2888) Yemekten, içkiden, uyumaktan, sohbetten hoşlanırdı. Kalender bir insandı. Ama dün gece ne olduysa birden çıldırmıştı. Belki de Murat çok üstüne gitmişti. “Ne olursa olsun öyle davranmaya hakkı yoktu,” diye

düşünüyordu Esra. (AÜ, P, s. 202-203)

Bu kalıp söz, baştaki soru sözcüğünün kullanımına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Yani soru sözcüğünden sonra gelen kısım olduğu gibi kalıplaşmışken (*olursa olsun*) değişen, yalnızca soru sözcüğüdür (*nasıl olursa olsun, ne kadar olursa olsun gibi*). Hatta (3245) örneğinde görüldüğü gibi, soru sözcüğünden sonra başka sözcük veya sözcük öbeği gelebilmektedir. Ancak bu değişkenliğe karşın ortaya çıkan kalıp sözün anlamı aynıdır.

(772) Para sıkıntısı sancı veriyor. Nasıl olursa olsun çalışmak zorunda. (AB, BYS, s. 10)

(793) O günler, sahiden o kadar güzel miydi? Yoksa biz mi daha yaşantının kirine bulaşmamıştık?

Hangisi olursa olsun! Kana kana seviyorduk o günlerimizi... (AB, BYS, s. 18)

(3245) Kız ‘İstemem,’ diyor. Var mı bunun ötesi? Ne kadar gücüne giderse gitsin, ne kadar ağır olursa olsun, ‘Eyvallah,’ diyeceksin. (AÜ, P, s. 297)

► **oh olsun (oldu / olmuş):** “kötü duruma düşenlere ‘çok iyi olmuş’” anlamında kalıp söz.

(1965) “Ya... Pire ne arasın?”

“Yayıyor işte. Yaymasa ben şimdi niye kaşınıyorum?”

“Ben de... Ay ben de kaşınıyorum. Pirelendim.”

“Ben de pirelendim.”

“Ben de... Ben de...”

“Hepiniz pirelendiniz, oh olsun!” (AK, MS, s. 99)

► **ola ki:** “belki, olabilir ki” anlamlarında bağlaç işlevli kalıp söz.

(994) Ama ola ki aklınıza, öyle doğuştan zenginlik-soyluluk falan gibi nedenler, sakın haaa gelmesin! (AB, BYS, s. 84)

► **olabilir:** “gerçekleşebilir, olası, belki” anlamında kalıp söz.

(2236) “Şehmuz’u o kışkırtmış olabilir.”

“Olabilir,” dedi Eşref başını sallayarak, sonra Halaf’a dönüp babacan bir gülümseyişle ekledi:

“Boş yere kaygılanma, ifadenden kimsenin haberi olmayacak.” (AÜ, P, s, 38)

(3521) “Yani sen katil aramızdan biri mi diyorsun?”

“Olabilir diyorum. Bugüne kadar katili hep dışarıda aradık. Neden içimizden biri olmasın?” (AÜ, P, s. 362)

► **olacak (olur) iş değil:** “gerçekleşmesi beklenemez” anlamında kalıp söz.

(1086) Katırcılar ise, bir gaz tenekesi kuma bir düz işçi gündeliği kadar para istiyorlardı. Olacak iş değildi. Parlak çare bulmak gerekiyordu. (AB, BYS, s. 117)

(1582) Kızla göz göze geldikçe, gülmemek için türlü hallere giriyoruz. Olacak iş değil yani... (YK, DÖT, s. 19)

► **olamaz:** “hayır, inanmıyorum, imkânsız” anlamlarında kalıp söz.

(563) SİKER —Vay vay vay! Sanki her gün bu rakiplerle didişiyormuş, çekişiyormuş gibi alışkın, rahat bekliyor. Bu ne müthiş Türk. Bu kadar insanın istekleri, tutkuları, kaprisleri, ihtiyaç ve talepleriyle mücadele edecek. Olamaz, olamaz, olamaz... (TÖ, AŞG, s. 62)

(1141) Kellik hastalık mıdır? Olamaz, değildir. Çünkü hanımlarda yoktur. (AB, BYS, s. 135)

(3513) Aynı anda bir çılgılık yükseldi masadan. Bağırın Elif’ti.

“Hayır, olamaz!” diye çırpınmaya başlamıştı genç kız. (AÜ, P, s. 360)

► **olan (olup) biten:** “meydana gelen olaylar, ortaya çıkan durum veya oluşan her şey” anlamında kalıp söz.

(1137) Erkek kadından birinci öpücüğü, hırsızlama alır. İkinciye rica eder, üçüncüyü ister. Dördüncüyü alır, beşinciye kabul eder. Sonra da bütün olan biteni sabırla karşılar. (AB, BYS, s. 134)

(2499) Odalar erkeklerin sohbet ve eğlence yeridir. Köye gelen misafirler de bu odalarda ağırlanır. Her gün yemek pişirilir. Köyün meseleleri, olup

bitenler konuşulur. (AÜ, P, s. 102)

- (3023) Bir ay sonra babam Araras seyahatten dönünce olanı biteni ona anlatmış. Zaten devlet işleri nedeniyle yeterince sıkıntılı olan zavallı babam yaralı bir domuz gibi burnundan soluyarak, beni karşısına alıp sorguya çekti. (AÜ, P, s. 240)

► **olan oldu (olmuş):** “iş işten geçti, artık yapacak bir şey kalmadı” anlamında kalıp söz. Bu kalıp söz, (1158)’de olduğu gibi “yiten yitti (yitmiş)” biçimiyle genişletilebilmektedir.

- (1158) Ne kadarı geldi, nasıl geldi, bilemiyoruz ki! Olan olmuş, yiten gitmiş.
(AB, BYS, s. 141)

► **olay çıkar- (çıkart-):** “hoş olmayan bir durum yaratmak” anlamında deyim.

- (593) 2. HASTA —Ben de düşünsem, olay çıkarmazsınız ya? (TÖ, H, s. 81)
- (725) ZORBA —Hoşlanmayız.
ÖTEKİLER —Duymadık bile.
K. MASALCI —Anladın mı?
AK MASALCI —Olabilir... Ama bir tane anlatacağım. Armağan olarak. Çocuklar karar versin, sizinkiler mi güzel, benimkiler mi?
K. MASALCI —Olmaz, olamaz. Olay çıkartırım. Rakip istemem. (TÖ, AMKM, s. 173)

► **olay ol-:** “gündeme oturmak” anlamında deyim.

- (787) Sanatın ve sanatçının, çevresi tarafından “anlaşılması”, hep bir olay oluyor. (AB, BYS, s. 15)

► **oldu:** “tamam, pekâlâ” anlamında onaylama işlevli kalıp söz.

- (531) ERKEK —Öyleyse akşama görüşürüz be annem...
KIZ —Oldu koç. Çavvv... (*Erkeği aşırıpt yere atar.*) (TÖ, AŞG, s. 42)

- (652) 2. OYUNCU —(*Para çıkarır.*) Yazı mı, tura mı?
 1. OYUNCU —Yazı!
 2. OYUNCU —(*Parayı atar, tutar, gösterir.*) Yazı!
 1. OYUNCU —Oldu. (2. *iskemle olur, 1. oturur.*) (TÖ, DY, s. 119)

► **oldubitti (olupbitti):** “Başkalarının karışmasına fırsat vermeden işi aceleyle ve kargaşayla sonuca bağlama” anlamında kalıp söz. Bu kalıp söz, ayrıca *oldubittiye getir-* biçimindeki deyimde de yer almaktadır.

- (677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Akli başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, oldu bitti. (TÖ, B, s. 134-135)

► **olduğu gibi:** “öyle, öylece” anlamında zarf işlevli kalıp söz.

- (186) “Her zaman hayatın yüzüne bak. Ne olduğunu bilebilmek için, sonunu bilebilmek için, onu olduğu gibi sevebilmek için hayatın yüzüne bak.” (AA, İBY, s. 63)
- (1292) Gerçekleri olduğu gibi yansıtmaya kararıyla başlıyorum. (AB, BYS, s. 178)
- (3007) Asker terbiyeli bir tavırla yaklaştı, bardaklardan birini alarak konuğun önüne koyacakken ayağı kaydı, dengesini kaybederek elindeki sıcak zahteri olduğu gibi Esra’nın üzerine döktü. (AÜ, P, s. 236)

► **olduğu kadar:** “beklenilenin altında, aynı düzeyde” anlamlarında kalıp söz. Bu kalıp söz, özellikle “aynı düzeyde” anlamına geldiğinde eş görevli sözcük veya sözcük öbeklerini bağlayan bir görünüme sahiptir ve bu özelliği ile “ve” bağlacıyla benzerlik göstermektedir.

- (206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile olmadığımız, heyecanlı olduğu kadar sakin, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA,

İBY, s. 71-72)

(1609) Dişi zürafa dünyanın en hüznünlü canlılarından biri. Hüznünlü olduğu kadar çaresiz. (YK, DÖT, s. 26)

(3070) En önemlisi psikolojik birlikti, bu yüzden cesaretli, uyanık, savaşımaya yetenekli olduğu kadar benimle uyum içinde çalışabilecek kişilerden kurmalıydım takımı. (AÜ, P, s. 256)

► **oldukça:** “olabildiğince, epey, epeyce, çok” anlamlarında zarf işlevli kalıp söz.

(1325) Buraları oldukça iyi tanıyan Ewald, bir akşam buradaki meyhanelerden birinde kendini iyice vermiş içiyordu. (AB, BYS, s. 189)

(1602) Resimlerde ya da filmlerde gördüğümüz, ilkökul şarkılarında dillendirdiğimiz köylerden çok farklı, birbirlerinden oldukça uzağa yapılmış tek katlı beyaz evlerden başka bir şey görülmeyen bir yerd. (YK, DÖT, s. 24)

(2787) “İlki oldukça önemli bir konu,” diyerek devam etti, artık yemeklerini bitirmek üzere olan arkadaşlarını tek tek süzerek. (AÜ, P, s. 178)

► **oldum (oldun / oldu vb.) olası:** “eskiden beri, kendimi bildiğimden beri” anlamında zarf işlevli kalıp söz.

(2066) Üniformaları oldu olası sevmezdi ama bu kaba, hakî kumaş Eşref’in üzerinde sanki işlevini yitiriyor, doğal bir giysi gibi görünüyordu gözüne. (AÜ, P, s. 3)

► **oldu mu:** “tamam mı, kabul mü” anlamında onaylama bekleme işlevli kalıp söz.

(600) 2. HASTA —Uğraşma benimle. Basıp gideceğim ben.

4. HASTA —Bir yere gidemezsin. Uyuz.

2. HASTA —Bak bana. Ne dersen de. Tamam. Uyuz benim. Hakkın var. Ne söyledimse geri alıyorum. Oldu mu? Şimdi gitmem gerek. (TÖ, H, s. 84)

► **olmadı:**⁶⁹ “hayır, yanlış” anlamında onaylamama işlevli kalıp söz.

(551) 1. OYUNCU —Size soruyorum, dikkatle dinleyin ve bir defada cevap verin. Realist ne demektir?]

1. ERKEK —(*Danıştıktan sonra*) Real Madrit takımını kuran bir taraftara, kısaca realist denir.

1. OYUNCU —Olmadı. (TÖ, AŞG, s. 56)

► **olmaya ki:** “belki, ihtimaldir ki” anlamında bağlaç işlevli kalıp söz.

(1031) Bundan da gücenmeler (olmaya ki kinlenmeler) doğabilir. (AB, BYS, s. 96)

► **olmaz:** “hayır, asla” anlamlarında onaylamama işlevli kalıp söz.

(514) KIZ —Baba, beni sinemaya götürür müsün?

BABA —Vaktim yok.

KIZ —Tiyatroya götür öyleyse.

BABA —İşim çok.

KIZ —Ben gideyim.

BABA —Olmaz. (TÖ, AŞG, s. 30-31)

(1188) Saç kesimi bittikten sonra, genel müdüre soruldu: “Şampuanla masaj ister misiniz?” Hazret reddetti: “Hayır... Olmaz...” (AB, BYS, s. 150)

(2432) ‘Sığınağın başka bir girişi daha var,’ dedi; artık o da fısıltıyla konuşuyordu. ‘Sen çalılgın altından el bombasını salla, ben arkadaki çıkışı tutayım.’

‘Olmaz,’ dedim kesin bir ifadeyle. ‘Yine beni çatışmadan kaçtı, korkak diye suçlarsın.’ (AÜ, P, s. 90)

► **olsa olsa:** “belki, ancak, ya da” anlamlarında bağlaç işlevli kalıp söz.

⁶⁹ *Olmadı* yapısının iki cümleyi birbirine bağladığı kullanımlar, kalıp söz bakımından daha belirleyicidir. Örneğin “*Oraya önce sen git olmadı ben gideyim*” cümlesinde *olmadı* kalıp sözü, iki cümleyi bağlayan bir işleve sahiptir.

- (1129) Bu sokağa olsa olsa, yaptığı hayırlı hizmetleri unutturmayacak bir anıt dikilmelidir. (AB, BYS, s. 132)
- (1257) Hele bir sanatçı, usta bellediği bir başka sanatçıya benzemeye çalıştı mı, o olsa olsa kendini “benzetmiş” olur. (AB, BYS, s. 167-168)
- (1336) Doğrusu da budur. Bunda bir tarafın yandaşı olunur. Tarafsızlar bu maça alınmaz. Bu işte, politik yelpazenin merkez partileri gibi, herkese mavi boncuk gösterilemez. Ya kadınlardan yana olunur, ya erkeklerden... Olsa olsa cephe değiştirilir (politikada olduğu gibi). (AB, BYS, s. 195)

► **olsun bitsin:** “her şey hallolsun, sorun çözülsün” anlamında kalıp söz.

- (3568) “Olayı çözmeye çalışsak, eminim elimize yüzümüze bulaştırırız. Belki içimizden birkaçı daha ölür. Bence işi bırakmalıyız. Kazıyı erteleyelim olsun bitsin.” (AÜ, P, s. 374)

► **olup olacağı:** “hepsi bu kadar” anlamında kalıp söz.

- (139) Evet, işte hayat dediğin bir sis olup olacağı. (AA, İBY, s. 50)
Hayat bir sis mi, olup olacağı. (AA, İBY, s. 50)

► **olur biter:** “her şey hallolur, sorun çözülür” anlamında kalıp söz.

- (2926) “Düşündüğün şeye bak Patasana, Saygıdeğer Aşmunikal için bu şiiri çevirirsin, olur biter. Zaten şiiri ezbere bilmiyor musun?” (AÜ, P, s. 214)

► **olur da:** “eğer” anlamlarında bağlaç işlevli kalıp söz:

- (1502) *Olur da* bu kitabın, yeni bir baskısını yapacak olursanız 152. sayfada, altında “Sait Tulgar, 1959 baharında bir hanım arkadaşıyla Çengelköy’de çay içerken...” yazan resmi çıkarmanızı rica edeceğim. (YK, DÖT, s. 7)

► **olur mu:** “tamam mı, anladın mı” anlamında kalıp söz.

- (1173) “Sevgili Allahım! Şu ıspanağa koyduğun vitaminleri oradan al da, pastalara koy, olur mu?” (AB, BYS, s. 145)
- (1348) N’olacak şaka hepsi!.. Bana da, kimseye de kızmayın olur mu? (AB, BYS, s. 199)
- (1974) Yaklaşıp ıslak saçlarımı okşadı, sıranın yanına çömelerek kızarıp şişmiş, çirkinleşmiş yüzümü kendine çevirdi, sordu:
“Olur mu Sevgi?” (AK, MS, s. 103)

► **olur mu:** “olmaz” anlamında onaylamama işlevli kalıp söz:

- (1180) Kani Bey, müdür beye rica ediyordu: “Beyefendi, bizim evde boya işi var... Temizliğe yardım edeyim diye, karım yarın evde kalmamı istiyor. Bana yarın için izin verir misiniz?” Müdür bey öfkelenildi: “Olur mu Kani Bey! Böyle sebeplerle izin verirsem, halimiz ne olur! Hayır... Veremem...” (AB, BYS, s. 148)
- (1791) “Böyle Sevgi olur mu hiç,” diye kendime sordum. Yanıtım, “Hayır,” oldu. (AK, MS, s. 11-12)
- (2179) “Yav hiç öyle şey olur mu?” diyerek başını salladı. “Tabî ki daha önceden anlatmıştı.” (AÜ, P, s. 26)

► **olur olmaz:** “iyi veya kötü olduğuna bakılmadan, rastgele, gereksiz” anlamlarında kalıp söz:

- (2428) ‘Anlamışam, benimle gelmeyeceksen.’
‘Hayır geleceğim.’
‘Sahi mi?’ dedi, sigaradan sararmış dişlerini göstererek.
‘Sahi,’ dedim. ‘Ama artık olur olmaz yerde bana takılmak yok.’ (AÜ, P, s. 89)

► **olur:** “tamam, pekâlâ” anlamlarında onaylama işlevli kalıp söz.

- (267) [...] “Biz sizin daha önceki gösterilerinizi de izledik, bize daha önce yapmadığınız, bizim dinlemediğimiz ses taklitleri yapar mısınız?”
Adam, “Olur” diyor. (AA, İBY, s. 92)
- (602) 1. HASTA —Nereye gidiyorsun?
2. HASTA —Arkaya. Bahçeye. Hava almaya. Anlarsın ya.

1. HASTA —Tamam. (*Yatar. 2. kapıya yürür.*) Üstat gece kalkınca bunun üstünü ört.

3. HASTA: Olur. (TÖ, H, s. 86)

(1988) “Tamam, tamam” dedi Doktor Hanım. “Sen kızım... Sevgi... Yarın sabah okula gitmeden önce beni mutlaka gör. Unutma, sakın.”

Sevgi başıyla olur, dedi. Korkudan ağzını açamıyordu. (AK, MS, s. 111)

► **oralı (bile) olma-:** “önemsememek, umursamamak, aldırış etmemek” anlamında deyim.

(1945) [‘Birisi çalmış olmalı...’ dedim. ‘Çünkü çok iyi saklıyordum. Yarın annemin babamın karşısına süslenmiş olarak çıkacaktım. Beni her zaman güzel görsünler istiyorum.’]

Hiç oralı olmadı. (AK, MS, s. 91)

(2584) Kemal’in şaşkınlığı sürüyordu.

“Vay be, heriflere bak!” diye mırıldandı. “Amma akıllıların ha.” Bunları söylerken Elife bakmıştı ama kız hiç oralı olmadı. (AÜ, P, s. 125)

(2783) Yine kınayan gözlerle “O mayoyu niye giydin?” der gibi bakacağını düşünüyordu. Ama Kemal hiç oralı olmamış, Murat ve Teoman’la şakalaşmış, Elif’le hiç ilgilenmemişti. (AÜ, P, s. 176)

► **önayak ol-:** “bir işe ilk önce başlamak” anlamında deyim.

(3272) Kadehler kalkarken Timothy durdurdu:

“Madem bu akşam içki içilmesine Teoman önayak oldu, kadeh konuşmasını o yapsın.”

“Tamam,” dedi tombul arkeolog. Kadehi elinde, nazlanmadan ayağa kalktı. “Tek derdiniz konuşma olsun.” (AÜ, P, s. 303)

► **pahalıya mal ol- (patla-):** “zarara, sıkıntıya yol açmak” anlamında deyim.

(3126) ‘Onlara dağda walkman dinlenemeyeceğini öğretmemişsiniz,’ dedi Cemşid başını sallayarak. ‘Müzik dinleme merakları çok pahalıya mal oldu.’ (AÜ, P, s. 268)

► **rahmetli ol-:** “ölmek” anlamında deyim.

(1497) Akrabaların çoğu ve hanım rahmetli oldu. (YK, DÖT, s. 6)

► **ruhu (ruhun, ruhun, ruhları) şad olsun:** “ölüler sevin, mutlu olsun” anlamında dua işlevli kalıp söz.

(1076) Ondan sonra da, daya eski taklidi kubbe ile şerefeli minareyi ki, atalarımızın ruhu şad olsun! Kolay yutsunlar. (AB, BYS, s. 113)

► **sağ ol (olun):** “çok yaşa, teşekkür ederim” anlamlarında kalıp söz.

(576) 3. HASTA —(l.'ye) Sen içme ha, gözünü oyarım. Doktorun dediğini biliyorsun...

1. HASTA —Ben deli miyim?

2. HASTA —(Babacan) Al, al...

4. HASTA —Sağ ol. (TÖ, H, s. 73)

(1597) Sizin için koridor ya da pencere kenarı fark eder mi? Sağ olun... (YK, DÖT, s. 21)

(2321) Elinde bir hortumla sıcaktan çatlamış toprağı ıslatıyor, açmaya hazırlanan mor gecese-falarına, kırmızı sardunyalara su veriyordu. Sardunyaların acı kokusunu içine çekerek, “Kolay gelsin,” dedi.

“Sağ olun, etrafı serinletiyim, dedim.” (AÜ, P, s. 60)

► **sağ olasin:** “teşekkür ederim” anlamında kalıp söz:

(2408) “Biz biraz dolaşacağız,” dedi Esra arkadaşlarına. Yüzbaşının da toparlandığını gören Halaf koşturmuştu:

“Geri geleceksiniz, değil mi? Daha meyve koyacağım.”

“Sağ olasin,” dedi yüzbaşı içten bir gülümsemeyle. “Yemekler nefisti. Çok yedim. Artık bir şey yiyebileceğimi sanmıyorum.” (AÜ, P, s. 83)

► **sağ olsun(lar):** “sitem yollu kullanıldığında deyim, güven duygusunu dışa vurmak için kullanıldığında kalıp söz.”

(2832) Alo... Tim sen misin? Hastaneye geldik. Sağ olsun Mr. David çok yardımcı oldu. [...] Biraz zaman geçsin de yüzbaşını arayayım bari. Belki o bize neler olduğunu anlatır... (AÜ, P, s. 188)

(3201) “Sağ olsun David, bize çok yardımcı oldu. Seni de çok seviyor.” (AÜ, P, s. 286)

► **selam olsun:** “esenlik dileklerim ulaşsın” anlamında kalıp söz.

(494) 1. OYUNCU —Bilgili, bilinçli, fedakâr ana babalara selam olsun. (TÖ, AŞG, s. 20)

(513) 1. OYUNCU —Bunlar doğal gelişimler. Bu sırada genç insanlara sabırla, anlayışla yardımcı olan, yol gösterenlere selam olsun. (TÖ, AŞG, s. 30)

► **sen sen ol (siz siz olun):** “tehdit, öğüt, uyarı” anlamı veren kalıp söz.

(3022) Sen sen ol, bu hastalıklı duygudan uzak dur. Genç bir kadının seni kışkırtmasına izin verme. Güzel bir kısrak gördüğünde azgınlaşan vahşi bir aygırdan farklı olduğunu göster. (AÜ, P, s. 240)

► **şükran olsun (şükürler olsun):** “gerçekleşen güzel bir durum sonucunda Tanrı’ya teşekkür ederim” anlamında kalıp söz.

(2536) Bu bayramda Fırtına Tanrısı için yedik, içtik, doyduk, susuzluğumuzu giderdik. Onlara bin şükran olsun. (AÜ, P, s. 111)

(2731) Fırtına Tanrısı’na şükürler olsun, babam bana inanmıştı. (AÜ, P, s. 161)

► **tetikte (tetik) ol- (bulun- / dur-):** “her an uyanık ve hazır bulunmak” anlamında deyim.

(3114) İki taraf için de karanlıkta yapılması gereken tek şey, sessiz, uyanık, tetikte olmaktı. (AÜ, P, s. 264)

► **toprak ol-:** “ölmek” anlamında deyim.

- (1387) Kimimiz toprak oldu çoktan
Kimimiz yenik düştü kavgada (AB, YÖBŞV, s. 50)

► **tüyleri (tüylerim vb.) diken diken ol-:** “üşümek, korkmak, heyecan gibi durumlarda vücuttaki kıllar kabarıp dikilmek” anlamında deyim.

- (1492) İnanın şu anda bu satırları yazarken tüylerim diken diken oluyor. (YK, DÖT, s. 5)
- (2618) Patasana’nın tabletleriyle, cinayetler arasında Murat’ın kurduğu bağlantı anlamsızdı ama yine de tüylerinin diken diken olmasını önleyemedi Esra. (AÜ, P, s. 133)
- (2959) Cesedi bulan çobanın söylediklerini anımsayınca tüyleri diken diken oldu. (AÜ, P, s. 221)

► **var ol:** “yaşa, çok yaşa” anlamında seslenme işlevli kalıp söz.

- (644) 3. OYUNCU —(*Sandığın başında, ıvır zıvırı kaldırıp göstererek*)
Çıldırılmışın malı bunlar! Kârım varsa gözüm çıksın! Niyetim vergi vermek... Yurdumu budunumu özümden çok severim! (*Davul*.)
[...]
5. OYUNCU —Bravooo! (*Alkışlar*.) Yaşaaa! (*Tepinir*.) Var oool!
(*Davul*) (TÖ, DY, s. 115)
- (669) 1., 2., 3., 4. OYUNCU —(*Alkışlarlar*.) Ya ya ya şa şa şa!
1. OYUNCU —Sağ ol!
2 OYUNCU —Varol!
3. OYUNCU —Bravo! (TÖ, DY, s. 127)

► **vatan sağ olsun:** “şehit olan bir kişinin veya kötü sonuçlanan bir olayın ardından söylenen teselli işlevli kalıp söz.”

- (672) (5. merdivenden iner. Başı önündedir. Oyuncular arkasında dururlar.)
5. OYUNCU: Yeniliyoruz. Çünkü hakemler yan tutuyor. Sahalar iyi değil! Son oyunda top yamuktu. Güneş gözümüze geliyordu. Yerli malı

düdükle sporumuz kalkınmaz! Başkan çekilmeli, kulübün renkleri de değişmelidir. Uğur getirmiyor. Vatan sağ olsun! Ben oyuncularıyla birlikte bir başka kulübe geçiyorum. Orası bana daha fazla aylık verecek, bunlar nasıl olsa amatör, parayla, pulla ilgileri yok. (TÖ, DY, s. 128)

► **yaradana kurban ol-:** “aşırı sevgi, hayranlık bildiren deyim.”

- (608) KARAGÖZ —(*Uşşağa*) Bu da kim?
 UŞAK —(*Resmi*) Beyefendinin oğulları...
 KARAGÖZ —Ulan Allah bağışlasın, eşek kadar olmuşun. Gel, gel kucaklaşalım. (*Delikanlının üstüne yürür.*) Seni yaradana kurban olsun bu amcan... Seni... (TÖ, KD, s. 93)

► **yazık ol-:** “boş yere zarar verilmek” anlamında deyim.

- (599) 3. HASTA —Hşşt. Otur diyorum sana.
 4. HASTA —Karışma, senin de gırtlığını ekmek gibi doğrarım.
 1. HASTA —(*Oturur*) Ne oluyor be?
 4. HASTA —(*Birden döner.*) Yat yerine. O güzel yüzüne yazık olur. (*Kapıyı kilitler.*) (TÖ, H, s. 83-84)
 (1028) “Yazık oldu güzelim kıza... Bütün kısmetlerini tepti de, o kazık gibi herifle evlendi...” diye yakınırılar. (AB, BYS, s. 96)

► **yük ol- (olma-):** “zahmet, sıkıntı vermek” anlamında deyim.

- (1913) Kahvaltısını yaptı döke saça. Yıllar sonra düşündüğünde o gün biraz aç kaldığını hatırlıyor. Ancak içinde bir sevinç: “İlk kez tek kolumla yaşamımı sürdüreceğim şeyleri yaptım. Kimseye yük olmayabilirim. Önemdeki yol uzun. Yine de gidebilirim.” (AK, MS, s. 76)
 (1990) Senin neyini seveyim a aptal kız. Hem sakatsın, hem de başımıza yük oldun. İnşallah köyüne sepetler seni. (AK, MS, s. 113)

► **yüz yüze ol-:** “bir arada bulunmak” anlamında deyim.

(246) [...] belki de yüz yüze olduğu insanları, yüceliği karşısında ezilmekten kurtarmak için kullanır bunu. (AA, İBY, s. 81)

► **zehir ol-:** “(çoğunlukla yenilen içilen şeylerden) zevk almak umulurken üzüntü ile karşılaşmak” anlamında ilenme işlevli deyim. Deyim, bu anlamıyla bir başka deyim olan *zehir zıkkım ol-* söz kalıbını anımsatmaktadır.

(1395) Dağın altında ölümler
Kimi güvey, kimi gelin
Koca kentte ağa, paşa

Zehir olsun yediklerin (AB, YÖBŞV, s. 71)

(3563) O günden sonra benim için gün ışığı kayboldu, o günden sonra karıma dokunamaz, çocuklarımın yüzüne bakamaz oldum. Soluduğum hava, içtiğim su, yediğim yemek bana zehir oldu. (AÜ, P, s. 372)

► **zincirlik ol-:** “çok sinirlenmek” anlamında deyim.

(747) KELOĞLAN —Aman ana, bu ne itibar? Eller üstündesin. İş oldu, demek?

ANA —Şimdi görürsün... (*Anayı bohça gibi yere bırakırlar. Uzaklaşırlar.*) İşte, anladın mı? Deli kızın çeyiz bohçası gibi kodular beni buraya. Aman oğul, bu padişah hiç yol yordam bilmiyor canım. Meseleyi güzelce açtım, adam vallaha çıldırdı. Zincirlik oldu. Şaşıp kaldı. Kovaladı beni, ne edeceğiz? (TÖ, AMKM, s. 187)

Görüldüğü üzere *ol-* fiili, çeşitli yapılanmalarla söz kalıbı oluşturmaya veya söz kalıbı içinde yer almaya oldukça elverişli bir fiildir. Yukarıda sıralanan *ol-* fiilli söz kalıpları, yalnızca taranan eserlerle sınırlıdır. Farklı eserlerin taranmasıyla *ol-* fiilli daha başka söz kalıpları elde edilebilir. Örneğin *olmayacak duaya amin de-, olacak o kadar, olacak gibi değil, yavaş ol (gel), oldu bil-, olur al-, olur ver-, oluruna bırak-, oldu olacak, olmazsa olmaz, olurdu olmazdı, olmayınca olmuyor, başın(ız) sağ olsun vb.* bunlar arasındadır. Zaten *ol-* fiili, pek çok atasözünün yüklemi, deyim in ise mastarı biçimindedir.

BÖLÜM V

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bir dilin söz varlığında yer alan her sözcüğün o dilin dil bilgisel yapısında önemli bir yeri vardır ve her sözcük kullanımda olduğu sürece bir boşluğu doldurur. Ancak fiiller, bir yargıda bulunmak, yüklem olabilmek vb. bakımlardan diğer sözcük türlerinden daha merkezi bir konumda yer almaktadır. Yüklemin, dolayısıyla da fiilin, gerek dil bilgisi gerekse dil bilim alanında bildirilişimin en temel ögesi olarak kabul edilmesi, cümlelerin ana ögesi sayılması, Bağımsal Dil Bilgisi ve Yönetim Bağlama Kuramı gibi kuramların fiil odaklı olması bunu kanıtlamaktadır. Çünkü bu kuramlarda yüklem, yöneticidir ve kendine uygun olanları çekerken uygun olmayanları itmektedir. Böylece cümlelerin ve sözcük öbeklerinin bir *baş* ögesi vardır ve her şey bu *baş* ögenin etrafında gelişir. Bu *baş* öge, fiillerdir. Buna göre, her sözcüğün dil bilgisi ortaya konulabilir. Ancak, fiillerin sayılan gerekçelerle bir önceliğe sahip oldukları kabul edilecektir. Ayrıca, bir dildeki her fiilin o dilin dil bilgisindeki konumu ve değeri aynı oranda değildir. Bazı fiillerin “kurucu, yöneten, esas” olma özellikleri diğerlerinden daha fazladır. Başka bir deyişle, her fiilin dil bilgisinde kapladığı yer aynı değildir. Bu çalışma, Türkçe dil bilgisinde kapladığı yer bakımından öncelikli kabul edilen *ol-* fiili üzerine yapılmıştır. Türkoloji kaynaklarında karşılaşılabilecek en bilinen yargılardan birinin “Türk dilinin her düzlem ve her dönemi için ana yardımcı fiili, *ol-* fiilidir.” olması, bu fiilin örneğin *koş-*, *bul-*, *oyna-* vb. fiillerden daha farklı bir değerde olduğunu kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, *ol-* fiilinin temelde bir yardımcı fiil sayılmasının da ana yargıyla çeliştiği düşünülebilir. Çünkü bu fiil yardım eden ikincil bir öge değil, yöneten, yapıyı ve anlamı belirleyen, bu bakımdan da yardımcı teriminin adlandırılmasında yetersiz kaldığı bir fiildir. Çünkü *ol-* fiili yalnızca dil bilgisel ve dil bilimsel düzlemler için değil, dinler tarihi, özellikle İslam felsefesi ve ontolojik araştırmalara da veri olabilmektedir. Bütün bu yönleriyle *ol-* fiili bir çalışmanın tek başına konusu olmayı hak etmektedir.

Bu çalışma, sözcük dil bilgisi çalışmasıdır. 1980’lerde Amerika’da bir söz dizim kuramı olarak ortaya çıkan Sözcük Dil Bilgisi’nde söz dizimini belirleyen ögeler, sözcüklerdir ve bu yönüyle sözcükler, söz dizimindeki temel birimlerdir. Benzer bakış açısı, Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi için de geçerlidir. Bu iki kuram, temelde sözcüklerin birbirinden bağımsız hareket edebildiği ve dildeki her sözcüğün ayrı bir potansiyele sahip olduğu görüşünde birleşmektedir. Buna göre *ol-* (< ET *bol-*) fiili de Türk dilinde öteden beri sıklığı yüksek ve pek çok fiilde görülmeyen bir potansiyele sahip sözcükler arasındadır. Bu çalışmada, Türkçe yazı dilindeki *ol-* fiilinin dil bilgisel özellikleri betimlenmiştir. Betimleme yapmak için farklı yazın türlerine ait 7 eser temel alınmıştır. Araştırma malzemesi için belirlenen 7 eserden oluşan bütüncü aracılığıyla *ol-* fiili, dil bilgisel ve dil bilimsel bakış açılarıyla incelenmiştir. Çalışmanın amacı, *ol-* fiilinin sıklığını belirlemek değildir. Zaten *ol-* fiili sıklığı yüksek sözcükler arasındadır. Ancak yine de ne kadar sık kullanıldığını belirtmek için şu bilgiyi paylaşmak yerinde olacaktır. 7 eserden oluşan bütüncede ± 4000 *ol-* fiilli kullanım bulunmaktadır. Taranan eserlerde yalnızca metinlerin yer aldığı sayfa sayısı 1300’dür. Bu iki sayısal veri, birbirine oranlandığında *ol-* fiilinin her sayfada 3 kez kullanıldığı sonucu çıkmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar şöyle sıranalabilir:

- ✓ *Ol-*, bir fiil olduğu için Türkçedeki diğer fiiller gibi (dil bilgiselleşmiş *i-* fiil dışındaki) bütün fiil çekimlerine girerek cümlelerin temel ögesi olabilmektedir. Ancak bu çekimler içerisinde alabildiği kişi ögesi değişken bir dağılım sergilemektedir. Çoğunlukla 3. kişi çekimlerinin yaygınlıkta olduğu bu durum, anlatıcı tipolojisine bağlanabilir. Ancak *ol-* fiilli çekimlerin çok azı için bu durum etkindir. Çünkü *ol-* fiilinin anlam alanı, çoğunlukla cansız varlıkları içermektedir. Örneğin “öğle oldu” dil bilgiselken “öğle oldum” dil bilgisel değildir. Ancak insanlara yönelik bir anlama sahip olabildiği kullanımlarda 1. ve 2. kişilere yönelik çekimleri vardır. *Bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak; (bir yerde) bulunmak; herhangi bir durumda bulunmak; yitirmek, elinden kaçırmak; mensup olmak, ait olmak* vb. bunlar arasındadır. *Ol-* fiili, bu anlamları karşıladığı kullanımların kimisinde *i-* ve *+D°r* ile koşutluk içerisindedir. Hatta çekim eki de *ol-* fiilinin kullanımına göre biçim almaktadır. Örneğin *ol-* fiilinin *mensup olmak; ait olmak* anlamı, bu duruma uygundur. Biçim düzlemine çoğunlukla sıfat-fiil ekli

biçimleriyle çıkan *ol-* fiili eğer bu anlamıyla yüklem olabilecekse ancak *-r / -Ar* veya *-(°)yor* ile çekimlenmektedir.

(3548) “Çok iyi olur. Bir kâğıda adını, soyadını ya da unvanını, lakabını, kimlerden olduğunu, hangi kent veya kasabada oturduğunu yazarsanız memnun olurum.” (AÜ, P, s. 367)

(3548)’de *ol-* fiili, geniş zaman-şimdiki zaman çekimli *i-* fiilinin dönüştürücüsü işlevini görmektedir. Başka bir bakış açısıyla *ol-* fiilinin *i-* fiilinin yerini aldığı düşünülebilir. Çünkü Türkçedeki *olduğunu* ile EAT’deki *idüğünü* aynı biçim bilgisel özelliklere sahiptir. Belki de bu benzerlik, BT’de tarihsel süreç içerisinde kullanım alanı azalan *i-* fiilinin yerini *ol-* fiilinin alması sonucunu doğurmuş olabilir. Zaten *i-* fiilinin bu kullanımı daha çok Türkçe ağızlarında *ne idüğü* ifadesinde kullanılagelmışken yazı dilinde yerini *ne olduğu* kullanımına bırakmış görünmektedir. Bu benzerliğe ve koşutluğa karşın (3548)’de *ol-* fiili yüklem olacaksa bu durumda çekim, *kimlerden oluyorsun*, *kimlerden olursun* biçimlerine girecektir. Bu tür örnekler göstermektedir ki *ol-* fiili, diğer fiiller gibi bütün çekimlere bürünebilmektedir. Ancak bürünebileceği çekim biçimini büyük oranda anlamı belirlemektedir.

✓ Türkçenin çekim sistemi içerisinde *ol-* fiilinin diğer fiillerden ayrı bir yeri vardır. Bilindiği üzere Türk dilinin basit ve birleşik olmak üzere iki türlü fiil çekim sistemi vardır. *Ol-* (< ET *bol-*) fiili, isim veya isimliği fiilleştirmenin yanı sıra *i-* (< ET *er-*) fiiline benzer ancak ondan daha geniş birleşik çekim olanakları sunmaktadır. Türkçede *i-* fiili üzerine *-di*, *-miş* ve *-se* biçim birimlerini alarak birleşik çekimler kurabilirken *ol-* fiili bunlara ek olarak *-ur / -maz*, *-malı*, *-(°)yor*, *-acak*, *-a* ve emir biçim birimlerini (*gelmiş olur*, *öğrenmiş olacak*, *bakmış olmayasın*, *sevmiş oluyor* vb.) alabilmektedir. Böylece *ol-* fiili, görünüş-zaman-kip özellikleri bakımından daha karmaşık yapılar kurabilme potansiyeline sahiptir. Ancak dillerdeki üretimlerin basit yapılardan karmaşık yapılara doğru bir eğilim gösterdiği düşünülürse birleşik çekimlerin basit çekimlere göre daha sonra ortaya çıktığı söylenebilir. Bu düşünceye göre *ol-*’lı birleşik çekimler, Türk dilinde daha geç oluşumlardır. Hatta *i-*’li fiil çekimlerinden sonra kullanılmaya başlandığı söylenebilir. İlk örneklerinin Uyg. T.nde ortaya çıkması, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Buna göre Türkçedeki fiil çekim sistemi “basit çekim – *i-*’li birleşik

çekim – *ol*’lı birleşik çekim” biçiminde düşünülebilir. Bunlara *bulun*- fiilli birleşik çekimleri de eklemek gerekir. Çünkü *bulun*- fiili, gerek anlam ve gerekse işlevsel özellikleri bakımından –sınırlı kullanımları olmasına karşın- *ol*- fiiline benzer görünüm sergilemektedir. Doğal olarak bu zincirin son halkası “*bulun*’lı birleşik çekimlerle” tamamlanabilir.

✓ Türkçede bir fiil çekimini hem olasılığa hem de pekiştirmeye bağlayan tek biçim birim, $+D^{\circ}r$ ’dır. Ancak *ol*- fiili, kalıplaşmalarla veya söz dizimsel olanaklarla olasılık veya pekiştirme işleviyle kullanılabilir. Bu özellik, yine *ol*- fiilini diğer fiillerden ayrı bir yere koymaktadır. Ancak olasılık ve pekiştirme işlevlerinde *ol*- fiili, birbirinden farklı çekim biçimlerine bürünmektedir. *Ol*- fiili olasılık işleviyle *olacak*, *olmalı*, *olabilir*, *olmasın*, pekiştirme işleviyle *olur*, *oluyor* çekimleriyle biçim düzlemine çıkabilmektedir. Aslında *ol*- fiilinin üzerine gelen dilsel ögeler, her fiille olasılık bildirebilir. Ancak *olacak*, *olmalı*, *olabilir*, *olmasın* biçimleri çekimli bir fiilin üzerine geldiğinde diğer fiillerden farklı bir dil bilgisel işaretleyici işlevine sahiptir. Hatta *olabilir* kalıp sözü, daha önce sorulan bir soruya yanıt işleviyle oldukça sık kullanılan bir olasılık işaretleyicisidir ve soruda yer alan her fiilin özelliklerini taşıyan genel bir kullanım alanına sahiptir.

(718) K. MASALCI—Bu tabancayı bir kavgada, Red Kid denilen sıska bir kovboyun elinden almıştım. Elimin tersiyle şöyle bir tane çakmıştım, adam duvara afiş gibi yapıştı. Hâlâ *duruyor olmalı*, orada. (TÖ, AMKM, s. 169)

(2236) “Şehmuz’u o *kışkırtmış olabilir*.”

“*Olabilir*,” dedi Eşref başını sallayarak, sonra Halaf’a dönüp babacan bir gülümseyişle ekledi:

“Boş yere kaygılanma, ifadenden kimsenin haberi olmayacak.” (AÜ, P, s, 38)

(3000) “Kaç yaşında bu adam?”

“Doksanın üzerinde.”

“*Bunamış olmasın?*”

“Yok canım, cin gibi. Yetmiş yıl önce olanları tarihleriyle birlikte dün olmuş gibi hatırlıyor.” (AÜ, P, s. 235)

Hatta sözü edilen *ol-* fiilli yapılar, isim veya isimliğin üzerine gelerek de olasılık bildirebilmektedir. *Ol-* fiilinin pekiştirme işleviyle kullanıldığı biçimler ise süreklilik işaretleyicileri ile olasıdır. Bu işaretlemelerde *olur* ve *oluyor* ile anlatılan, o nesnenin genel geçer bir özelliğini ön plana çıkarmaktır. Bu yönüyle *olur*, *oluyor* çekimleri, yine $+D^{\circ}r$ 'a koşut bir özellik sergilemektedir. Böylece olasılık ve pekiştirmenin her ikisini $+D^{\circ}r$ 'ın yanı sıra farklı çekim biçimleriyle *ol-* fiili de karşılayabilmektedir.

✓ Türk dilinde betimlemeli (tasviri) birleşik fiiller, ya tam kalıplaşmış ya da kalıplaşma eğilimi gösteren yapılardır ve “fiil + zarf-fiil + yardımcı fiil” dizilişindedir. Türk dilinin tarihî ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde *ol-* fiilinin yardımcı fiil (art / tasviri fiil) işleviyle yeterlilik betimlemesi içinde yer aldığı kullanımlar vardır. Ancak *ol-* fiilinin bu kullanımı, Türkçe için olası değildir. *Ol-* fiilinin –pek çok fiilde görüldüğü gibi- yardımcı fiilin içeriğine göre “süreklilik, tezlik, bitiş / tamamlanış, yaklaşma, yeterlilik” betimlemeleri vardır. Ancak *ol-* fiilli bu betimlemelerin kullanım sıklığı Türkçede aynı değildir. Hatta aynı betimlemenin sıklığı bile birbirinden farklıdır. Türkçede süreklilik betimlemesi için yardımcı fiil işlevindeki *gel-*, *dur-*, *gör-*, *kal-* vb. kullanılmaktadır. Buna göre *olagel-*, *oladur-*, *olakal-*, *olagör-* / *olmayagör-* betimlemeleri, Türkçe için olası yapılardır. Ancak GTS’de bu süreklilik betimlemelerinden yalnızca *olagel-* bulunmaktadır. Öte yandan GYTOS’de *olagel-* betimlemesinin yanı sıra *oladur-* betimlemesi de yer almaktadır. Diğerleri ise Türkçe ağızlarında görülebilecek kullanımlardır. Ne var ki taranan metinlerde *ol-* fiilinin süreklilik betimlemesiyle ilgili herhangi bir örneğe rastlanmamıştır. Bu durum, *olagel-* için yazarın tercihine bağlanabilir. Ancak *ol-* fiiliyle yakınlık gösteren *sürüp git-* birleşigi, kimi zaman *olagel-* yerine kullanılabilir. Bununla birlikte *ol-* fiili, farklı yapılaşmalar içerisinde süreklilik bildirebilmektedir. *olağan*, *oldum bittim*, *oldum olası* bunlar arasındadır. Tezlik / birdenbirelik betimlemesi, -bütün fiillerde görüldüğü üzere- *ver-* fiiliyle sağlanmaktadır. Ancak *ol-* fiili, (...-mAsIylA ...-mAsI) bir *ol-* ve *oldubitti* gibi kalıplaşmalarda da tezlik / birdenbirelik anlatabilmektedir. Betimlemeli (tasviri) birleşik fiil özelliği bakımından *ol-* fiilinin en sık kullanımı, *olabilir* ve olumsuz *olamaz* yeterlilik betimlemesidir. Bu betimleme yapısı, bağlama göre çeşitli kiplik anlamları taşıyabilmektedir. Bitiş / tamamlanış betimlemesi ise *olup git-* birleşigiyle dışa vurulmaktadır. Bu yapı içerisinde *ol-* ve *git-*, birbirini tamamlayan / pekiştiren bir görünüm sergilemektedir. Yine bu

yapıda *ol-*, isim veya isimliği fiilleştirmektedir ve sınırlı örnekleri vardır. Yaklaşma betimlemesi ise Türkçe ağızlarında ancak birkaç sözcükte kalmıştır. Ancak *ol-* fiili, “*gibi ol-*” yapısı içerisinde eylemin gerçekleşmesine az kaldığını anlatan yaygın bir kullanım alanına sahiptir.

(2119) Yüzbaşı Eşref’in kararlı tutumu, Hacı Settar’ın yatıştırıcılığıyla sorun tatlıya bağlanınca kaygıları yatıştır gibi olmuştur. (AÜ, P, s. 14)

✓ *Ol-* fiilinin en dikkat çeken özelliklerinden biri, sözcük türetimine (yapımına) oldukça elverişli olmasıdır. Türkçede *ol-* fiilinden türetilen sözlük birimler, fiilden isim yapım ekleriyle, sıfat-fiil eklerinin bütünüyle ve kimi zarf-fiil ekleriyle gerçekleşmektedir. Bu türetmeler, dilin farklı dönemlerine ait olmalıdır. Çünkü *olağan* ve *olumsuz* sözlük birimleri, Türk dilinin tarihî dönemlerinden tanıklanmıştır. Diğerleri ise özellikle Cumhuriyet’in kabul edilmesinden sonraki yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar türetilmesi bağlamında Türkçeye kazandırılmıştır: *imkân / olanak, mümkün, ihtimal / olası, hadise, vaka / olay* vb. Hatta bu türetmeler, üzerine farklı yapım eklerinin getirilmesiyle genişletilmekte ve bazıları, birleşik sözcükler içerisinde (*olağanüstü, olağan dışı* gibi) yer alabilmektedir. Bu türetmeler içerisinde en sık kullanılanı, *olay* sözlük birimidir. Çünkü dilde her şeyin karşılığı, *olay* sözcüğüne bağlanabilir. Örneğin dildeki ses düşmesi, aynı zamanda bir ses *olay*ıdır. *Ol-* fiilinden fiilden isim yapım ekleriyle türetilen kimi sözlük birimler, aynı zamanda farklı disiplinlerde bilimsel terim olarak kullanılmaktadır. Örneğin *olumlu, olumsuz* dil bilgisi ve dil bilimi, *olgu, olumsal* ise felsefe terimleridir.

✓ *Ol-* fiili, fiilden fiil yapım eklerini alarak farklı çatı özellikleri gösterebilmektedir. Herhangi bir çatı eki almamış etken *ol-* fiili, üzerine ilk olarak işteş (*oluş-*), edilgen (*olun-*) ve ettirgen (*oldur-*) çatı eklerini alabilmektedir. Fiil , ancak işteş ve ettirgen çatı biçimlerinin üzerine diğer çatı eklerini alarak (*oluştur-, oluşturul-, oluşturt-, oldurt-*) genişleyebilmektedir. Ancak *ol-* fiilinin sözü edilen çatı biçimlerinin sıklığı aynı değildir. En sık, *oluş-* ve *oluştur-* çatı biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Etken çatıdaki *ol-* fiili geçişsiz bir fiildir. Ancak geçişsiz fiiller, kılıcı özneye bağlı olarak *etkilemesiz* ve *belirtmesiz* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Ol-* fiili, bu iki türden *belirtmesiz* fiil özelliği göstermektedir. *Belirtmesiz* fiiller, kısaca nesnenin özneye yükseltilmesi biçiminde

tanımlanmaktadır. *Ol-* fiilinin bu özelliği, alıntı sözcüklerle birlikteliğinde görülen bir durumdur. Buna göre alıntı isim veya isimliklerle birleşik fiil kuran *ol-*'lı cümlelerde biçim düzlemine yansıyan özne, aslında derin yapıdaki nesnedir. Örneğin *mahkûm ol-* bu durumu yansıtmaktadır. Her ne kadar bu birleşik fiile bağlı bir özne varsa da eylem, öznenin kendisine bağlı değildir. Başka bir deyişle *mahkûm ol-* birleşiminin kontrolü, biçim düzlemindeki öznedeki değil, kararı veren makamdadır. Dolayısıyla bu birleşik fiilin yüklem olduğu cümlelerde özne aslında katılımcıdır, yani derin yapıdaki nesnedir. Kararı veren makam ise kılıcıdır, yani derin yapıdaki öznedir. Bu türden bir denklem, *mahkûm ol-* birleşiminin *mahkûm olun-* veya *mahkûm edil-* biçiminde yorumlanması gerektiğini göstermektedir. *Ol-* fiilinin bu özelliği, *oluş-* çatı biçiminde açıkça görülür. Çünkü *oluş-*, düzenli olarak *+DAn* çıkma durumu ekiyle eş dizimlidir. *+DAn* çıkma durumu ekli sözcük veya sözcük öbeği de *oluş-* eyleminin asıl kılıcısı rolündedir. Fiilin *oldur-* çatı biçiminde kılıcı özne eksiz (sıfır ekli / Ø), *oluştur-* çatı biçiminde ise eksiz (sıfır ekli / Ø) veya *+°n / +n°n* ilgi (tamlayan) durum ekli sözcük veya sözcük öbeğidir. Fiilin edilgen çatısında ise özne belirsizdir ve bütün kişilere yöneliktir. *Ol-* fiilinin doğrudan işteş çatısı yoktur. İşteşlik yalnızca *kendiliğinden*, *kendi kendine* gibi zarfların yardımıyla dışa vurulmaktadır. Bu durum, yine *ol-* fiilinin *dış istemli belirtmesiz* bir fiil olduğunu desteklemektedir.

✓ *Ol-* fiili, diğer bütün fiiller gibi fiilimsi eklerini alarak cümle içinde çeşitli işlevler yüklenebilmektedir. Ancak *ol-* fiilinin fiilimsi ekli kullanımlarında kendine özgü bazı görünümleri vardır. Tıpkı fiilden isim yapan yapım eklerinde olduğu gibi sıfat-fiillerin bütünüyle ve bazı zarf-fiil ekleriyle sözlük birim türetebilmektedir. Bu türetmelerde *ol-* fiilli sözlük birimler, isim, sıfat veya zarf işlevinde kullanılabilmektedir.

(553) 1. OYUNCU —Doğru... Öyleyse yine gençlik sorunlarına ya da sorunlu gençlere dönelim, yani kendimize gelelim. Şimdi, boş durmaktan bunalmış yetenekli bir genci, iş ararken izleyeceksiniz. Yani, beni!

(Adam, masada yerini alır. Delikanlı olanca enerjikliği ile girer.) (TÖ, AŞG, s. 57-58)

- (1086) Katırcılar ise, bir gaz tenekesi kuma bir düz işçi gündeliği kadar para istiyorlardı. Olacak iş değildi. Parlak çare bulmak gerekiyordu. (AB, BYS, s. 117)
- (2047) Eczacının maymunu vardı, Sevgi'yi pencerenin ardından gördüğünde her şeyi kırıp dökerek sevinçle sıçrayan, olmadık yerlere tırmanan ve önce öpücük gönderen, ardından da “tüh... tüh...” diye tükürüyormuş gibi yapan. (AK, MS, s. 142-143)

✓ Aynı zamanda *ol-* fiilinin kimi fiilimsi ekli biçimleri, ET'den Türkçeye bazı tipolojik değişimleri göstermektedir. ET'de biçim bilgisiyle işaretlenen kimi dilsel birimler, Türkçede *ol-* fiilinin fiilimsi ekli biçimleriyle karşılanmaktadır. Türkçenin *durum* ekli görünümüleri, bunların başında gelmektedir. ET'de biçim bilgisiyle işaretlenen kimi *durum*ların Türkçede hem biçim bilgisiyle hem de söz dizimiyle işaretlenmesi, değişen tipolojiye örnek gösterilebilir. Örneğin ET'de +CA eşitlik durumu, Türkçede kullanılmaya devam etmekle birlikte işlevini *göre* edatı da karşılamaktadır. Bu durumda *bence* ile *bana göre* işlevce birbirine koşutluk göstermektedir. Bu durum *olarak* zarf-fiil biçiminin de +CA eşitlik durumuna alternatif olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü Türkçede *topluca* kullanımının yanı sıra *toplu olarak* kullanımı da vardır ve her iki yapı, birbirine koşut olabilmektedir. Yine *olarak* zarf-fiil biçimi, Türkçede sıklıkla *ilk* ve *son* sözcükleriyle birlikte kullanılabilir. Bu birliktelikten ortaya çıkan *ilk olarak*, *son olarak* yapıları, sayısal açıdan öncelik-sonralık ilişkisini göstermektedir. Bu ilişki, dolaylı da olsa üstünlük bildirir. Ancak ET ve OT'de üstünlük bildirmek için +*rAk* biçim birim vardır. Bu biçim birim Türkçe ölçünlü dilinde ortadan kalkmış, yerini “en, daha, pek, çok” gibi zarflar almıştır. Bu değişim, ET'deki *eş ilk / eş ilki* yapılarının Türkçede *ilk olarak* zarf-fiiliyle karşılık bulması sonucunu doğurmuş olabilir. Doğal olarak ET'deki biçimlerden Türkçedeki biçimlere geçişin +*n* araç durumu ekiyle gerçekleştiği söylenebilir. Buna göre “*eş ilk / eş ilki, eş ilkin, ilkin, ilk önce / ilk olarak*” biçiminde bir gelişimin gerçekleşmesi beklenebilir. Bu durumda biçim bilgisiyle işaretleme, yerini *olarak* zarf-fiil biçiminin kullanıldığı söz dizimsel işaretlemeye bırakmış görünmektedir. Diğer bir değişim ise ET'deki *başlayı* (< *baş+la-yu*), *başlayı ulayı* ve *başlap* (< *baş+la-p*) zarf-fiil biçimlerinde görülmektedir. ET'de zarf-fiilli biçimlerin kullanımıyla öncelik-sonralık sıralaması verilirken bu işlev

Türkçede *başta X olmak üzere* veya *X başta olmak üzere Y* yapılaşmasıyla karşılanır olmuştur. Sözü edilen bu üç kullanım, *ol-* fiili özelinde biçim bilgisinden söz dizimine geçişi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

✓ *Ol-* fiili, sözcük türleri bakımından da dikkat çekici özelliklere sahiptir. Fiilin isim türünde kullanımları, türetme biçimlerine bağlı olarak oldukça geniştir. Aynı zamanda üzerine isim-fiil ve sıfat-fiil eklerini alarak da isim olabilmektedir. Ancak *ol-* fiilinin türetme (yapım) ekleriyle veya isim-fiil ve sıfat-fiil ekleriyle isimleşmesi arasında farklılıklar vardır. Türetme (yapım) ekleriyle isimleşenler, diğer isimler gibi isim çekim eklerini (*olaylar, olumsuzu, olgunlukta, olasılıklar* vb.) alabilmektedir. Ancak isim-fiil veya sıfat-fiil ekleriyle isimleşmesinde bazı sınırlılıklar olabilir. Örneğin bütünceden tanıklanmamakla birlikte Türkçe için olası olan *olurları, olmazları* vb. kullanımların daha sınırlı, *olani, olana, olanları* vb. kullanımların ise daha sık olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir. *Ol-* fiilinin *-dukça* ve *olabil-* birleşik fiilinin *-diğince* zarf-fiil eklerini alarak türetilen *oldukça* ve *olabildiğince* zarf işlevli sözlük birimlerdir. Bu kalıcı zarf işlevli sözlük birimler, hem fiillerin hem de sıfat veya zarfların önünde yer alabilmektedir.

(2787) “İlki oldukça önemli bir konu,” diyerek devam etti, artık yemeklerini bitirmek üzere olan arkadaşlarını tek tek süzerek. (AÜ, P, s. 178)

✓ Bu zarfların yanı sıra *ol-* fiilli kimi söz kalıpları da zarf işlevinde bulunabilmektedir. *hiç olmazsa, nasıl olsa, nasıl olursa olsun, oldum bittim* vb. bunlara örnek gösterilebilir. *Ol-* fiilinin sözcük türleri arasında dikkat çekici bir diğer özelliği, bağlaç işlevinde yer alabilmesidir. *Ol-* fiili yine bazı söz kalıplarında (*olsa olsa, ola ki, olmaya ki, olur da / olur ya* vb.) özellikle cümle başı bağlacı görevindedir. Fiilin *olmaz / olmazsa* biçimleri ise kimi zaman eş görevli sözcükleri birbirine bağlamaktadır. Fiilin son biçimi edat işlevi bir kullanımı yoktur. Ancak *olarak* zarf-fiil biçimi, kimi özellikleri bakımından edatlarla koştur bir görünüm sergilemekte ve bu yönüyle edatlaşma eğilimi göstermektedir. Fiilin son biçimi zamir işlevli bir kullanımı bulunmamaktadır. Ancak *olduğu gibi* edat öbeği, *olay* sözlük birimi ve *ne, kim* gibi soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığı *ne olacak, kim olacak* gibi söz dizimsel birliktelikler, değişim özellikleri sergileyebilmektedir.

✓ *Ol-* fiili, çatı özelliği bakımından geçişsiz bir fiildir. Geçişsiz fiiller, nesne almaz. Ancak *ol-* fiili yalnızca bir örnekte sıra dışı bir biçimde +° belirtme durumu ekiyle dizimlilik göstermektedir.

(2541) Kazı yerine gitmeyecek olan Timothy'nin üzerinde dünkü giysileri vardı, Bernd ise sabah tıraşını *olmuş*, haki renkli kolonyalı şapkasını yanına almıştı. (AÜ, P, s. 112)

✓ *Ol-* fiili alabildiği *durum* ekli tamlayıcılar bakımından da çeşitlilik göstermektedir. *Durum*, bir cümlelinin anlamlı bir bütünlük sağlaması ve bildirişimin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi için olmazsa olmaz türünden bir koşuldur. İsimler cümle içerisinde belirli işlevler yüklenmek için fiile bağlanırken fiillerin de belirli anlamlara gelebilmesi alabildiği *durum* ekli tamlayıcılara bağlıdır. Çok anlamlı fiiller, içerdikleri anlamları *durum* ekli tamlayıcılara borçlu olduğu için fiillerin sıra zincirinde birincil, ikincil tamlayıcılar olabilmektedir. Bu bağlamda *ol-* fiili, çoğunlukla +DA bulunma durumuyla eş dizimlilik göstermektedir. Çünkü *ol-* fiilinin *öntürü* olarak kabul edilebilecek “var olmak, mevcut olmak, bulunmak” için bir yerin / mekânın olması, birincil önemdedir. Başka bir deyişle *ol-* fiili için “var olan / mevcut olan / bulunan” bir şey, belli bir kütleye sahip olacağı için bu kütlenin kaplayacağı bir yer / mekân gerekli koşulların başında gelmektedir. Ancak *ol-* fiili, farklı *durum* ekleriyle farklı anlamları barındırmaktadır ve bu anlamlara bağlı olarak birincil önemdeki tamlayıcı değişkenlik gösterebilir. Örneğin *ol-* fiilinin “*uygun düşmek, yerinde görülmek*” anlamı için biçim düzlemine yansıyan veya yansımayan +CA eşitlik durumu, “(bir şey, birinin) *mülkiyetine geçmek*” anlamı için +°n / +n°n, “*yitirmek, elinden kaçırmak*” anlamı için +DAn ekli tamlayıcılar birincil önemdedir.

✓ *Ol-* fiili cümle ögesi bakımından Ö., N., D.T., Z.T., Y. ve Bağ. T. olabilmektedir. *Ol-*, doğası gereği bir fiil olduğu için en sık kullanılan cümle ögesinin yüklem olması doğaldır. Bir fiil olarak zarf-fiil eklerini aldığı da doğal olarak Z.T. işlevi görmektedir. Fiilin özne olabilmesi, üzerine isim-fiil veya sıfat-fiil eklerini alabilmesiyle olasıdır. N. ve D.T. olabilmesi için bu fiilimsilerin üzerine durum eklerini alması gerekecektir. Bağ. T. işlevi ise *ol-* fiilinin bağlaç veya ünlem işlevini karşıladığında görülmektedir. *Ol-* fiili, üzerine bütün fiilimsi eklerini alarak geçici isim, geçici sıfat ve geçici zarf olarak iş görebilmektedir. Bu

yönüyle *ol-* fiili, aldığı fiilimsi ekine bağlı olarak kendine bağlı diğer ögelerle birlikte fiilimsi öbeğinin kurucu birimi (yüklemciği) olabilmektedir.

✓ *Ol-* fiili, biçim-söz dizimsel özellikleri bakımından *i-* ve *+D°r*'ın dönüştürücüsü işleviyle kimi birleşik cümleleri, basit cümleye çevirebilen bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda özellikle *olan* ve *olduğu(nu)* sıfat-fiil biçimleri etkin bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra *olup* zarf-fiil biçimi ile *oluş* ve *olma* isim-fiil biçimlerinin de cümleleri dönüştürme özelliği göze çarpmaktadır. Ancak içlerinde en yaygın olanları, *olan* ve *olduğu(nu)* sıfat-fiil biçimleridir. *Ol-* fiilli bu sıfat-fiillerden *olduğu(nu)*, iç içe birleşik cümlelerde iç cümledeki *i-* veya *+D°r*'ın yerini alarak birleşik cümle yapısını basit cümleye çevirmektedir. Bu durumda ortaya çıkan cümlenin biçimsel yapısı da değişiklik göstermektedir. Bu açıdan (1159) ve (2007) karşılaştırılabilir.

(1159) Fabia Dollabella, otuz yaşında *olduğunu* söyledi. (AB, BYS, s. 141)

(2007) “Burada, denizden kilometrelerce uzakta martı yumurtasının işi ne” dediler. “Yolunu şaşırmıştır” dedi bilgiç olan. (AK, MS, s. 122)

Yukarıda verilen (1159) dolaylı, (2007) ise doğrudan anlatıma örnektir. (2007) örneği *dedi* yüklemine bağlı bir iç cümleyi (yolunu şaşırmıştır) barındıran iç içe birleşik cümledir ve iç cümle, yükleme eksiz (sıfır ekli / Ø) durum ekiyle bağlanan nesnedir. Ancak (1159)'da *olduğunu* sıfat-fiil biçimi, dolaylı anlatımla iç içe birleşik cümleyi ortadan kaldırmakta ve fiilimsi ekli *ol-* fiili *+°* belirtme durumunu alarak yükleme bağlanmaktadır. (1159) doğrudan anlatımla yazıldığında “*Fabia Dollabella, otuz yaşındayım dedi*” biçiminde olacaktır. Bu durumda (1159)'daki *ol-* fiili, yardımcı fiil değil, doğrudan anlatımdaki yüklemeleştirici ögelerin dönüştürücü işlevini görmektedir. Hatta bu tür dönüşümlerde asıl yüklemdeki fiilin de değiştiği görülmektedir. Doğrudan anlatımlarda yaygın kullanılan *de-* fiili, dolaylı anlatımlarda aynı sözlüksel alanda yer alan *söyle-* fiiliyle yer değiştirmektedir. Bütün bunları yapan, *ol-* fiilinin cümleleri dönüştürme özelliğidir. Hatta *ol-* fiilli bu tür dönüşümler, birleşik çekimlerde de görülmektedir.

(2998) “Ne öğrenmişsin bakalım?”

“Amerikan Hastanesi'nin eski başhekimini Nicholas, Hacı Settara ve

Reşat cinayetlerinin benzerlerinin yetmiş sekiz yıl önce de işlenmiş olduğunu söyledi. O zamanlar bir de bakırcı ustası öldürülmüş.” (AÜ, P, s. 235)

(2998)’de “(...) *işlenmiş olduğunu söyledi*” cümlesi, doğrudan aktarımla “(...) *işlenmişti, dedi*” biçimindedir.

✓ *Ol-* fiili, anlamsal özellikleri bakımından çok anlamlılık sergilemektedir. Bu yönüyle pek çok sözcükle yakınlığa sahip bir görünüme sahiptir. Bu anlamlar içerisinde *ol-* fiilinin “bulunmak” anlamı, öne çıkmaktadır. Çünkü bu anlamsal yakınlık, fiilin öntür anlamında birleşmektedir. Bu anlamsal birliktelik tarihsel süreç içerisinde *ol-* ve *bulun-* fiillerini işlevsel açıdan da yaklaştırmıştır. Bu yakınlığa, *bulun-* fiilinin *ol-* fiilini örneklemesi sonucunda gerçekleşmiş görünmektedir. Böylece Türkçede *-m°ş ol-* alternatifi için *-m°ş bulun-* ve *olduğu(nu)* alternatifi için *bulunduğu(nu)* kullanımları ortaya çıkmıştır. *Ol-* fiili bu yönüyle kendinde olan kimi özellikleri başka fiillere yansıtma ve onları kendine benzetme özelliğine sahip bir görünüm çizmektedir. (2697)’de *ol-* ve *bulun-* fiillerinin aynı cümlede aynı işlevle kullanıldığı örneklenmiştir.

(2697) Yarın, evet yarın Aşmunikal’ın kim olduğunu, nerede oturduğunu, hangi soya mensup bulunduğunu öğrenecektim. Öğreneceklerimin benim felaketim olacağını nereden bilebilirdim. (AÜ, P, s. 153)

✓ *Ol-* fiili, sözlüksel alan bakımından “var olmak, mevcut olmak” öntür anlamıyla başka bazı sözcüklerle yakınlık kurmaktadır. Bu yakınlık, hem Türkçe hem de alıntı sözcükler için geçerlidir. “var olmak, varlık kazanmak” kavramı içerisinde yer alan sözcüklerin hiyerarşik sırası, Türk dilinin tarihsel sürecinde değişebilmektedir. Bu değişimle birlikte alt sıralarda yer alan bir sözcük üst sıralara (ya da tam tersi) geçebilmektedir. Bu değişimler, üst sıradaki sözcüğün kullanımdan kalkması, kullanım sıklığının azalması, dil bilgiselleşmesi gibi nedenlerle gerçekleşebilmektedir. Türkçede “var olmak, varlık kazanmak” kavramını barındıran kimi sözcüklerde bu türden değişimler görülür. Örneğin ET > T. bağlamında düşünüldüğünde *er-* dil bilgiselleşmiş, *kılın-* “yaratılmak” anlamıyla unutulmuştur. Yine ET’deki *törü-*, *tur-*, *bulun-* “var olmak, varlık kazanmak” anlamlarını tarihsel süreç içerisinde ötelemiştir. Ancak *ol-* (< ET *bol-*)

bu anlamını, tarihsel süreç içerisinde hep barındırmıştır. Bu nedenle “var olmak, varlık kazanmak” kavramı etrafında birleşen sözcükler içerisindeki yarışta *ol-* fiilinin her dönem için üst sıralarda yer aldığı söylenebilir. Hatta *ol-* fiilinin Türkçede bu hiyerarşide en üstte olduğu da iddia edilebilir. Ancak bu görüşün açıklığa kavuşması, derlem tabanlı sıklık çalışmalarıyla ortaya çıkacaktır.

✓ *Ol-* fiili –diğer bütün fiiller gibi- üzerine aldığı fiil çekim eklerine bağlı olarak dil bilgisel görünüş bakımından “süreklilik, bitmişlik, bitmemişlik, başlama” özellikleri göstermektedir. Biçim-anlam birleşimi olan dil bilgisel görünüş, *ol-* fiili açısından kimi zaman önem taşımaktadır. Çünkü *ol-* fiilinin “bir durumdan başka bir duruma geçmek ve yaklaşmak, gelip çatmak” anlamları, özellikle başlama görünüşünde önemli birer yönlendirici konumundadır. *Ol-* fiili, dil bilgisel görünüş için önemli bir fiildir. Çünkü bu fiil daha önce de belirtildiği üzere *i-* fiilinin yanında ikinci tip birleşik çekimler oluşturabilmektedir. Sözlüksel görünüş özellikleri bakımından *ol-* fiili, temelde *durum* fiilidir. *Durum* fiilleri, her aşamasının aynı olduğu homojen bir görünümde. [-]devingen, [+]sürerli ve [-]erekli özelliklere sahiptir. Ancak söz diziminin etkisiyle ve aldığı tamlayıcıların özelliğine bağlı olarak farklı fiil türlerine bürünebilmektedir. Örneğin tamlayıcının çokluk (belirsiz) olması, eylemi [-]erekli bir konuma yerleştirerek *ol-* fiilini *etkinlik* fiiline dönüştürebilecektir.

✓ *Ol-* fiili söz kalıpları bakımından da zengin bir kullanıma sahiptir. Atasözü, deyim yapısında veya ikileme formunda dahası kalıp sözlerde oldukça işlek bir görünüm sergilemektedir. *zehir olsun, olsa olsa, kim olursa olsun, ne olur / ne olursun, olup olacağı, yüz göz ol-* tanıklanan söz kalıplarından yalnızca birkaçıdır. Çalışmanın 7 eserden tespit edilen *ol-* fiilli kullanımlar üzerinden betimlenmesi, *ol-* fiilli söz kalıplarını doğal olarak sınırlandırmaktadır. Bu nedenle taranan metinlerden tanıklanmayan *olur al-, oluruna bırak-, oluruyla yetin-, olmayınca olmuyor, olmazsa olmazı, olurdu olmazdı derken, olur ver-, oldum bittim* gibi kalıp sözlerini de listeye eklemek gerekecektir. Ayrıca *ol-* fiilinin kimi zaman deyimlerde yalnızca biçimiyle bulunduğunu da söylemek yanlış olmasa gerekir. *aklı başka yerde olmak, aklından zoru olmak, aynı yolun yolcusu olmak, başı belada olmak* vb. deyimlerde *ol-* fiili, biçimiyle vardır. Çünkü bu tür deyimlerin yüklem olduğu durumlarda *ol-* fiili biçim düzleminde görülmez. Bu tür deyimlerde yalnızca fiilimsi biçimleriyle yer almaktadır. Deyimler yüklem olduğunda yerine ek-fiilin çekim biçimleri kullanılmaktadır.

✓ *Ol-* fiili, söz dizimi içerisinde bağlama uygun her fiili kapsayan ve her fiilin yerini tutan bir kullanım alanına sahiptir. –*mAk istiyordu (ama) olmuyordu, -mAyA çalışıyorum (ama) olmuyor* gibi söz dizimsel ilişkilerde isim-fiilleri alan her fiilin yerine rahatlıkla kullanılabilen ve metin içerisinde sık kullanılan bir değiştirim ögesi işlevini görmektedir. Bu durumda *ol-* fiili, iki tür dil bilgisel görünüm sergilemektedir. İlki etken çatılı yeterliliğin olumsuzudur. Bu yapıya büründüğünde eylemin bir öznesi vardır ve bu özne, ilk cümlelerin kişi ögesine bağlıdır. Buna göre *açmak istiyordum, olmuyordu* gibi bir söz diziminde *olmuyordu* çekimi, yeterliliğin olumsuz 1. teklik kişisiyle *açamıyordum* yapısını karşılamaktadır. İkincisi ise isim-fiil ekli fiilin edilgen çatı biçimini almaktadır. Bu yönüyle *olmuyordu, açılmıyordu* ile koşutluk kurmaktadır. Benzer ilişki, *-mAyA çalıştı olmadı / olmuyor* gibi söz dizimsel birliktelikler için de geçerlidir. Ancak hangi dizilim içinde olursa olsun *ol-* fiili, düzenli biçimde olumsuz bir yapıdadır. *Ol-* fiilinin bu kapsayıcı özelliğine onaylama / onaylamama için kullanılan *olur / olabilir / olmaz / olamaz* kalıp sözlerini de eklemek gerekir. Bu kalıp sözler de yine kullanıldığı bağlamdaki fiilin olumlu veya olumsuz biçiminin yerine kullanılan değiştirim ögesi işlevindedir.

(267) [...] “Biz sizin daha önceki gösterilerinizi de izledik, bize daha önce yapmadığınız, bizim dinlemediğimiz ses taklitleri yapar mısınız?”

Adam, “Olur” diyor. (AA, İBY, s. 92)

(3501) Onları böyle bayram çocukları gibi güzel giysiler giyinmiş, tatlı bir telaş içinde gören Halaf olaya kendini kaptırarak:

“Basın toplantısına ben de gelebilir miyim?” diye sordu.

“Ne yazık ki olmaz,” dedi Esra, [...] (AÜ, P, s. 359)

(267)’de *olur* ile anlatılmak istenen onaylamadır ve 1. teklik kişiye yönelik bir çekimin yerini almıştır: *yaparım*. (3501)’de ise onaylamama anlatılmaktadır. Bu yönüyle sorudaki yeterliliğin olumsuz 2. teklik kişi çekiminin yerine kullanılmıştır: *gelemezsin*. Görüldüğü üzere *ol-* fiili, söz dizimsel özelliklerle veya kalıp sözlerle bağlama uygun her türlü fiili kapsayan ve onların yerini alan geniş bir kullanıma sahip değiştirim olanağı sunmaktadır.

✓ Bu çalışma, Türkçe dil bilgisine, dil bilim incelemelerine ve TS’ye pek çok açıdan veri sağlamaktadır. Elde edilen bulgular sonucunda *ol-* fiilinin bazı

anlamlarının, söz kalıplarının ve sözlük birimlerinin TS’de olmadığı görülmüştür. Hatta farklı anlamların aynı maddede toplandığı da görülmektedir. Örneğin TS’de (2011) *ol-* fiili için verilen ilk anlam maddesi “meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmak” biçimindedir. Bu madde, birbirinden ayrılmalı ve iki ayrı maddede verilmelidir. Çünkü örneğin “kaza, vuku bulabilir” ancak bu durumda “kaza varlık kazanmamıştır.” Tespit edildiği kadarıyla TS’de (2011) *ol-* fiili için bulunmayan anlamlar şunlardır:

demek, adı verilmek

doğmak, dünyaya gelmek

yaşamak, hayatta olmak

arkadaşlık kurmak, bir arada bulunmak, ilişkiye girmek

bir yerde ikamet etmek, belli bir süre yaşamak, bulunmak, bir yere yerleşmek

(bir şeyden) yapılmak

varmak, ulaşmak

(meyve, sebze) yetişmek, bitmek

Bununla birlikte TS’de (2011) *ol-* fiilinden *-ma* olumsuzluk biçim birimi ve *-acak* sıfat-fiil ekiyle türetilen yalnızca *olmayacak* sözlük birimine yer verilmemiştir. Hatta bu sözlük birim, TS’de (2011) yer alan *olacak* sözlük birimden daha sık kullanılmaktadır. *olmayacak* sözlük birimi, “imkansız, olması, yapılması uygun olmayan” anlamlarında TS’ye eklenmelidir. Bunun yanı sıra *ol-* fiilli şu söz kalıplarının da TS’ye eklenmesi, fiilin bütünlüğü açısından yararlı olacaktır.

olduğu gibi: “öyle, öylece” anlamında kalıp söz

yüz yüze olmak: “bir arada bulunmak” anlamında deyim

bir an olsun: “oldukça kısa bir süre için” anlamında kalıp söz

sağ olasın: “teşekkür ederim” anlamında kalıp söz

olmaz: “hayır, asla” anlamında onaylamama işlevli kalıp söz

(ama) olsun: “sorun değil, önemli değil” anlamında kalıp söz

ne olsun: “iyilik, sağlık” anlamında kalıp söz

oldu: “tamam, pekâlâ” anlamında onaylama işlevli kalıp söz

oldu mu: “tamam mı, kabul mü” anlamında onaylama bekleme işlevli kalıp söz.

sen sen ol (siz siz olun): “tehdit, öğüt, uyarı” anlamı veren kalıp söz.

yaradana kurban ol-: “aşırı sevgi, hayranlık bildiren deyim.”

vatan sağ olsun: “şehit olan bir kişinin veya kötü sonuçlanan bir olayın ardından söylenen teselli işlevli kalıp söz.”

zincirlik ol-: “çok sinirlenmek” anlamında deyim.

daha ne olsun: 1. “sitem” işlevli kalıp söz; 2. “her şey var, yeteri kadar var” anlamında kalıp söz.

olay ol-: “gündeme oturmak” anlamında deyim.

nasıl olmasın: “elbette var, tabii ki var” anlamında kalıp söz.

cehennem ol-: “yaşanılmaz, katlanılmaz bir hale gelmek” anlamında deyim.

Dimyat’a pirince giderken evdeki bulgurdan ol-: “aşırı hırs göstererek elindekini de yitirmek” anlamında deyim.

olmaya ki: “belki, ihtimaldir ki” anlamında bağlaç işlevli kalıp söz.

hangi (ne) cehennemde ol-: “nerelerdesin, nereye kayboldun” anlamında sitem, öfke işlevli deyim.

olur mu: “tamam mı, anladın mı” anlamında kalıp söz.

olur mu: “olmaz” anlamında onaylamama işlevli kalıp söz:

mezar ol-: “ölüme neden olmak” anlamında deyim.

olur da: “eğer, belki” anlamlarında bağlaç işlevli kalıp söz:

asık yüzlü (suratlı) olmak: “hoşnutsuzluğunu, kızgınlığını yüzüne sert bir anlam vererek belirtmek” anlamında deyim

laf olsun diye: “rastgele, bir amaç gözetmeden” anlamında kalıp söz.

olur biter: “her şey hallolur, sorun çözülür” anlamında kalıp söz.

günün (gününüz) aydın olsun: “iyi sabahlar” anlamında kalıp söz. Bu anlamda ayrıca “*günaydın*” daha sık kullanılmaktadır.

olsun bitsin: “her şey hallolsun, sorun çözülsün” anlamında kalıp söz.

olmadı: “hayır, yanlış” anlamında onaylamama işlevli kalıp söz.

nasıl olur da (nasıl oluyor da): “şaşkınlık, merak, sitem, öfke vb. durumlarda çoğunlukla cümle başında yer alan kalıp söz.”

Ol- fiilinin dil bilgisel görünümünün betimlendiği bu çalışma, son değil, bir başlangıç olabilir ve dilin farklı düzlemlerinde yapılacak incelenmelerle *ol-*

fiilinin genel görünümü ortaya çıkabilir. Ancak tarihsel süreçlerin yanı sıra aynı dil dönemi içerisinde bile bir sözcükle ilgili farklı yapılaşmalar / üretimler ortaya çıkabilmektedir. Bu durum *ol-* fiilinin (ve belki başka sözcüklerin) çekim biçimlerinden türetme (yapım) ve fiilimsi eklerine, sözcük öbeklerine, söz dizimine ve anlam bilgisine kadar birçok yeni yapılaşmalar içerisinde olabilecek bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Türkçede *olarak* zarf-fiil biçiminin bu kadar yaygın kullanılması, bu düşüncüyü desteklemektedir. Çünkü *olarak* zarf-fiili, kalıplaşmış bir edat değilse bile edatlaşma eğilimi içerisindedir. Şimdilik *olarak* yapısının edatlaşma süreci tamamlanmasa da bu sürecin hızlı bir biçimde ilerlediği, yapının oldukça sık kullanımından anlaşılmaktadır. Yine Türkçedeki son dönem türetmeler arasında yer alan ve ticari bir terim niteliğinde kullanılan *oluru* (1. Pazarlıkta olabilecek en düşük fiyat, 2. Bir işin yapılabilmesini sağlayacak çıkar yol) sözlük birimi de yine bu bağlamda önemlidir. Çünkü gereksinimlere bağlı olarak dilde üretimler sürmekte ve bu üretimler dilin bir son biçim değil, sürekli yapılaşma / üretim içerisinde olan devingen bir yapı olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışma *ol-* fiilinin dildeki diğer fiillere benzeyen yanları olduğu kadar kendine özgü kullanım potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Hatta *ol-* fiili kimi zaman başka bazı dilsel öğeleri de kendi kullanım alanına çekerek kendine benzetmektedir. Buna göre *ol-* fiili, kendi başına hareket ederek yapılaşmalar içerisinde yer alabilmekte ve kendine özgü yapılaşmalarla dil bilgisinde belirli bir boşluğu doldurabilmektedir. Bu görüş, Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi ve Sözcük Dil Bilgisi'nin ortaya çıkmasındaki temel anlayışı yansıtmaktadır. Bu bakış açıları, örneğin Türkçedeki *ola ki* yerine **bula ki*, **gele ki*, **koşa ki* veya *almazsa olmaz* yerine **bilmezse bilmez*, **almazsa almaz*, *olsa* yerine **uysa uysa*, **gitse gitse*, *olur al-* yerine **bilir ver-*, **görür ver-*, **atar ver-* biçimlerinin yerini alamayacağını açıklar niteliktedir. Türkçede *ol-* fiili, kimi özellikleri bakımından diğer fiiller gibi hareket edebilmektedir. Ancak kendine özgü potansiyeli göstermektedir ki *ol-* fiilinin Türkçede (belki Türk dilinin tarihî ve çağdaş Türk dil ve lehçelerinde) özel bir yeri vardır. *Ol-* fiilinin bu özel durumu, en azından kullanım sıklığı yüksek olan ve dil bilgisinde önemli bir yer tutan diğer sözcüklerin dil bilgisel görünümünün incelenmesiyle ortaya çıkabilecektir. Ayrıca bu çalışmalar, dilin daha sağlıklı bir biçimde betimlenmesi ve dil bilgisinin daha sağlıklı verilere dayanarak yazılması açısından son derece

önem taşımaktadır. Bu tür çalışmalar, aynı zamanda Türk dilinin değişen veya değişmeye yüz tutan yapılarının ortaya çıkmasında da önemli veriler sunabilecektir.

5.2. Öneriler

Bu çalışma, Türkçe yazı dilinden hareketle *ol-* fiilinin dil bilgisel görünümünü ortaya çıkarmak amacını taşımaktadır. Bu bağlamda dil bilgisi ve dil bilimde sözcüklerin birbirinden ayrı kullanım özelliklerinin olduğu görüşünün yaygınlık kazanması, sözcüklerin potansiyel görünümünün ortaya çıkmasında önemlidir. Bu açıdan sözcüklerin farklı dönem ve sahaları da kapsayan çok boyutlu bir bakış açısıyla incelenmesi gerektiği ortadadır. Yapılan bu çalışma, Türkçe ve yazı dili ile sınırlandırıldığı için doğal olarak *ol-* fiilinin olası başka görünümünü içermemektedir. *Ol-* fiilinin bütün dil bilgisel kullanımlarının ortaya çıkması için fiilin Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönem ve sahalarında da incelenmesi gerektiği önerilmektedir. Aynı zamanda yapılacak bu tür çalışmalar, bu çalışmada elde edilen bulguları destekleyecek ve üzerine yeni bulguların eklenmesine katkı sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda *ol-* fiili üzerine yapılacak çalışmalar için önerilerimiz şöyle sıralanmaktadır:

✓ *Ol-* fiilinin ses bilgisel özellikleri bakımından değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu betimleme, fiilin farklı varyantlarını ortaya çıkaracağı gibi fiilin nasıl bir gelişim gösterdiği hakkında da bilgi verecektir. Fiilin ses bilgisel incelemesi, öncelikle ağızları kapsayacak bir bakış açısıyla yapılmalıdır. Çünkü tarih boyunca Türk dilinin yazımı için kullanılan pek çok alfabenin kalıplaşmış bir imlasının olduğu ve sesin ses bilgisel gelişimini yansıtmada yetersiz kaldığı düşünülürse, özellikle fiilin ses bilgisel betimlemelerinde ağız araştırmalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, ağız araştırmalarından elde edilen bulgular, fiilin Türk dil ve lehçeleri ile ağızlarındaki ses bilgisel özelliklerin gösterilmesinde önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır. Sonrasında ise ses bilgisel araştırmalarda ikincil kaynak niteliğinde olan tarihî Türk yazı dillerindeki biçimler belirlenebilir. Böylece fiilin eskicil biçiminin ne olduğu hakkındaki düşünceler bir sonuca bağlanabilecektir. Diğer yandan fiilin ses bilgisel özelliklerine göre Türk dilleri ve lehçeleri arasındaki yakınlıklar veya ortaklıklar ortaya konabilecektir.

✓ *Ol-* fiilinin ses bilgisel açıdan incelenmesi, -her ne kadar yazılı belge olmasa ve varsayımlara dayansa da- Altay dil teorisi için de önemlidir. Bilindiği gibi dillerin temel söz varlıkları vardır ve bunlar ödünçlenemez. *Ol-* fiili (ve varyantları), Türk dilinin temel söz varlığı içinde yer alan sözcüklerdendir. Ancak fiilin örneğin ET’de *bol-*, Eski Moğolcada *bol-* ve Eski Japoncada *wor-* / *wor-u-* biçimlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. “Acaba sözü edilen bu fiiller, o dillerin temel söz varlığı içinde midir yoksa diller arasındaki birer ödünçleme midir?” Bu soru, *ol-* fiili ve varyantlarının (ve bunun gibi kullanımı yüksek başka sözcüklerin) ses ve anlam bilgisel özelliklerinin o dillerdeki kullanımlarının ortaya konmasıyla yanıt bulabilecektir. Bu yanıt sonucunda dillerin akraba olduğu görüşü desteklenebilir ya da fiillerin ödünçlenemediği görüşü yeniden gözden geçirilebilir.

✓ *Ol-* fiilinin dil bilgisel görünümünün Türkçe ağızları bakımından incelenmesi önemlidir. Böyle bir çalışma –eğer varsa- yazı dili ile sözlü dil arasındaki etkileşimin ne ölçüde gerçekleştiği hakkında bilgi verecektir. Çünkü *ol-* fiili bağlamında kimi kullanımlar ağızlarda üretilip yazı diline ya da yazı dilinde üretilip ağızlara geçebilmektedir. Örneğin *olağan* sözlük birimi, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Çünkü Türkçe ağızlarında –*AğAn* biçim birimi ile türetilen sözlük birimlerin sayısı, yazı dilindekinden oldukça fazladır. Bu tür kullanımların tespiti, *ol-* fiilinin sözlü dildeki kullanımlarının belirlenmesiyle elde edilebilecektir.

✓ *Ol-* fiili, çağdaş Türk dil ve lehçelerinin her birinde ayrı ayrı incelenebilir. Bu konu hakkında yapılacak çalışmalar, *ol-* fiilinin Türk dünyasındaki genel perspektifini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Örneğin Türkçedeki *olumsuz* sözlük birimi Kır. T.nde *bolumsuz* biçimindedir. Yine Kır. T.nde fiilin emir 2. teklik kişi çekimi *bol*, “çabuk, tez” anlamlarındayken Türkçede bu anlam için *çabuk ol* birleşik fiili kullanılmaktadır. *Ol-* fiili özelinde tespit edilecek bu tür veriler, Türk dil ve lehçeleri arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların ortaya çıkmasında önemli birer kaynak niteliğindedir.

✓ *Ol-* fiilinin dil bilgisel özelliklerinin tarihî Türk yazı dillerinde de ele alınması önerilmektedir. Böylece Türkçede *ol-* fiilinin belirlenen özelliklerinin izleri takip edilebilecek, ne kadarının eskiden beri var olduğu veya nelerin yeni üretimler olduğu hakkında veriler ortaya konabilecektir.

- ✓ Çağdaş Türk dil ve lehçelerinden yalnızca (Türk. T. dışındaki) Oğuz grubunda, ET'deki *bol-* fiilinin sözcük başı /b-/ sesinin düşerek *ol-* biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, acaba Oğuzcanın mı *ol-* fiiline birtakım özel görevler ve anlamlar yüklediği sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu düşünceye bağlı olarak *ol-* fiili, fonoloji bakımından incelenerek bu soruya yanıt bulunabilecektir.
- ✓ *Ol-* fiilinin zamir olarak kullanımları yoktur. Ancak Türkçede fiilin farklı dil bilgisel görünüşleri, değiştirim işlevi görebilmektedir. Bu durum, *ol-* fiilinin metinsellik ölçütleri arasında yer alan değiştirimin kuvvetli bir örneği olduğunu göstermektedir. Ayrıca *ol-* fiilinin değiştirim özelliği, fiile dolaylı olarak çok anlamlılık da kazandırmaktadır. Doğal olarak metin dil biliminde bağdaşıklık ögeleri arasında değiştirim işlevi görebilen fiillere yer verilmesi, değiştirimin farklı sözcük türleriyle sağlanabileceği anlamına gelmektedir. *Ol-* fiili özelinde değiştirim işlevinin fiillerle ilgisi, metin dil bilimi bakımından değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abdurrazak Yükselen, G. (2012). *The tense, aspect, mood – modality system of the Turkish spoken in Cyprus: a socio-linguistic perspective*. Unpublished doctoral dissertation, University of London, England.
- Acarlar, K. (1969). Fiil kiplerindeki anlam kaymalarının nedenleri. *Türk Dili*, 213, 250-254.
- Aitchison, J. (1990). *Words in the mind: An introduction to the mental lexicon* (4. edition). Oxford: Blackwell.
- Akarsu, B. (1975). *Felsefe terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akaslan, T. (1999). Sözceleme işlemleri kuramı açısından şimdiki zaman. *Dil Dergisi*, 83, 37-49.
- Akçataş, A. (2004). Cümlede zaman. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 20-26 Eylül 2004, 1. Cilt* içinde (s. 97-103). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D., Atabay, N., Kutluk, İ. & Özel, S. (1983). *Sözcük türleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim* (5. baskı). Ankara: Engin Yayın Evi.
- Akşehirli, S. (2010). Türkçe’de konuşma zamanı, olay zamanı ve referans zamanı ilişkileri. *Turkish Studies*, 5(4), 15-73.
- Alibekiroğlu, S. (2015). Ol- fiilinin Türkiye Türkçesi standart dilindeki kullanımları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 14/1, 193-206.
- Alibekiroğlu, S. (2019). Türkiye Türkçesinde ikili biçim birimler. *TÜRKÜL Uluslar arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 17, 164-176.
- Altınöz, M. (2013). *Türkiye Türkçesinde anlatım kalıpları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Arat, R. R. (1988). *Kutadgu Bilig II çeviri* (4. baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I metin* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Aristoteles–Augustinus–Heidegger (1996). *Zaman kavramı* (2. baskı). (S. Babür, Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Arslan Erol, H. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan Kechriotis, Z. C. (2006). “Perfect” in Turkish. *Turkic Languages*, 10, 246-270.
- Aslan Demir, S. (2011). Türkiye Türkçesi istek kategorisine semantik-pragmatik bir yaklaşım. Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. Bağlan Özer, R. Gürses & B. Karababa Taşkın (eds.), *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 10-15 Eylül 2007 içinde* (s. 435-445). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Aslan, S. (2012). Türkiye Türkçesinde ol- yardımcı fiilli yapıların görünüş-zaman bildirimindeki işlevleri. *Bilig*, 63, 11-30.
- Aslan Demir, S. (2013). Türkmencede kılınıp işlemcisi olarak art-fiiller. *Türkbilig*, 26, 67-90.
- Aslan Demir, S. (2016). *Görünüş kategorisi: Türkmence örneği* (2. baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lûgat-it Türk III* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atanyázow, S. (2004). *Türkmen dilinin sözköki (etimolojik) sözlüğü*. Aşgabat: Miras Yayınları.
- Atay, A. (2018). Tarihi Türk şivelerinde bol- > ol- fiilinin iktidar ve imkân bildirmesi üzerine. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6/13, 479-511.
- Avşar, U. (1996). *Müeyyessiretü’l–Ulûm (Bergamalı Kadri)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ay. Ö. (2011). “ol-” fiili ile yapılan birleşik çekimler ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki kullanımı üzerine. *Turkish Studies*, 6(1), 679-692.
- Aydemir, İ. A. (2012). Türkçede zarf-fiillerin görünüş değerleri. *Erdem*, 64, 15-30.
- Aydemir, Y. (2006). *Sözlüksel görünüş ve Türkçede eylemlerin anlambilimsel sınıflandırması: sözlükçe-sözdizim etkileşimi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aydın, M. (2014). *Dilbilim el kitabı temel kavramlar ve konular*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- Bacanlı, E. (2008). Türkiye Türkçesindeki –miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarında zamansal atıf. *Bilig*, 44, 1-24.
- Bacanlı, E. (2010). Altay Türkçesindeki -atan ekinin görünüş-zamansal ve kiplik anlamları. *Bilig*, 55, 71-92.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış kategorisi ve Altaycada kılınış belirleyicisi olarak art-fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bach, E. (1986). The algebra of events. *Linguistics and Philosophy*, 9, 5-16.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri* (9. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baştürk, M. (1999). Türkçe’de zamansal eklerin yeniden sistemleştirilmesi (deneme). *Dil Dergisi*, 80, 5-18.
- Bayat, F. & Aliyeva, M. E. (2008). *Eski Türkçe sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Bayat, F. (2008). *Orta Türkçe sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Baydar, T. (2013). İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 49, 55-66.
- Bayraktar, N. (2014). *Dil bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Binnick, I. R. (1991). *Time and the verb: a guide to tense and aspect*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Blake, B. J. (2004). *Case* (2. edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Boeschoten, H. (2003). *Yapmak neden etmek yerine kullanılıyor –tarihsel bir bakış-* (M. Yüceol Özezen, Çev.). *Türkbilig*, 5, 149-156.
- Bora, T. (2021). *Zamanın kelimeleri yeni Türkiye’nin siyasi dili* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Borik, O. (2006). *Aspect and reference time*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Bosco, J. A. (2002). What do you mean: A Brief look at Ogden and Richards’ theory of meaning. <http://zimmer.csufresno.edu/~johnca/spch100/4-1-ogden.htm>. Erişim tarihi: 11.10.2016.
- Boz, E. (2020). Türkiye Türkçesinde sözcük türleri üzerine bir tasnif denemesi. *Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 1-10.

- Bozel, M. (2008). *Türkiye Türkçesindeki türemiş adların aldıkları yapım eklerine göre anlam ve görev özellikleri bu konudaki bilgi ve bulguların ilköğretim 2. Kademe Türkçe (dilbilgisi) derslerinde kullanılışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bulut, G. (2014). *Tarihi Türkiye Türkçesinde perifrastik fiil yapıları (olmak yardımcı fiiliyle kurulan birleşik çekim yapıları)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Buran, A. (1999). Türkçede kelimelerin ekleşmesi ve eklerin kökeni. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri 23-27 Eylül 1996* içinde (s. 207-214). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Burke, L., Crowley, T. & Girvin, A. (2000). *The routledge language and cultural theory reader*. London: Routledge.
- Canbulat, M. (2004). Dil bilimi açısından zaman ve dil. V. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri 20-26 Eylül 2004, 1. Cilt* içinde (s. 563-571). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Chomsky, N. (1989). Some notes on economy of derivation and representation. *MIT Working Papers in Linguistics*, 10, 43–74.
- Chomsky, N. (2009). *Cartesian linguistics: a chapter in the history of rationalist thought* (3. edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Courteille, P. (1870). *Dictionnaire Turk-oriental*. Paris.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: syntactic theory in typological perspective*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- Croft, W. & Cruise, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Çelik, Ü. (1997). Altay Türkçesi ile üç metin (Tuba-Çalkandu-Altay). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1995, 37-98.
- Çelikel, S. (2021). *Türkiye Türkçesinde öncelik fiilleri ve işlevleri*. İstanbul: Duvar Kitabevi.

- Çiloğlu, M. (2008). *Anadolu ve Rumeli ağızlarında tasvirî fiiller*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Delice, H. İ. (2012). Sözcük türleri nasıl tasnif edilmelidir?. *Turkish Studies*, 7(4), 27-34.
- Demir, N. (2006). Birleşik fiiller ve vurgu: -iver- şeklinin görevlerini tespitte vurgunun rolü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1994, 83-94.
- Demirgüneş, S. (2007). *Türkçede görünüş ve zaman morfemleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Demirgüneş, S. (2010). Yazılı girdilerde görünüş hipotezi: Türkçe 1. sınıf ders kitabı örneği. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi [TÜBAR]*, XXVII, 225-237.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)* (A. U. Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Derleme Sözlüğü IX (2. baskı). (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (1974). Türk fiilinde kılınış'la görünüş ve dilbilgisi kitaplarımız. *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1973-1974, 159-171.
- Dilaçar, A. (1989). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1971 (2. baskı), 83-145.
- Doğan, T. & Usta, Ç. (2015). Türkiye Türkçesinde sınır öncesi bakış açısı ve yaklaşma. *Türkiyat Mecmuası*, 25, 173-198.
- Durusoy, A. (2013). Vücûd. *Türkiye diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (C.43, s. 137-139). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Efendioğlu, S. (2006). Cümle menşeli edatlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 193-207.
- Ekmekçi, Ö. (1991). Psikodilbilimin amacı. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 1-6.
- Elman, J. L. (2004). An alternative view of the mental lexicon. *Trends in Cognitive Sciences*, 8/7, 301-306.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig grameri – fiil –*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic, handbook of oriental studies*. Leiden-Boston: Brill.
- Erdem Uçar, F. M. (2016). Çağatay Türkçesinde bol- “olmak” fiilinin çok anlamlı yapısı. *Dil Araştırmaları*, 19, 125-151.
- Ergin, M. (2000). *Türk dil bilgisi*, İstanbul: Bayrak Baskı / Yayım / Tanıtım.
- Ergönenç Akbaba, D. (2015). Standart Türkiye Türkçesinde tasvir fiillerinin zaman çizgisindeki yeri. A. Buran, E. Alkaya, F. Özek & S. K. Yalçın (eds.), 7. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 16-18 Ekim 2014, 1. Cilt* içinde (s. 579-593). Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Erguvanlı Taylan, E. (2018). Türkçede dilbilgisel kiplikte olasılık ve gereklilik. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15(2), 1-22.
- Erkman Akerson, F. (2007), *Türkçe örneklerle dile genel bir bakış* (2. baskı). İstanbul: Multilingual.
- Ersan, R. (2015). *Altun Yaruk bağlamında eski Uygurcada fiil birleşmeleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ertürk, H. İ. (2005). Müyessiretü'l-Ulûm üzerine bir inceleme ve değerlendirme çalışması. *Turkish Studies*, 10(8), 1059-1086.
- Falkum, I. L & Vicente, A. (2015). Polysemy: current perspectives and approaches. *Lingua*, 157, 1-16.
- Field, J. (2004). *Psycholinguistics: the key concepts*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve şeyler* (3. baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Fried, M. & Östman, J. (2004). Construction grammar: a thumbnail sketch. In M. Freid & J. Östman (eds.), *Construction Grammar in a Cross-Language Perspective* (s. 11-86). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gabain, A. Von. (1979). Eski Türkçe (M. Akalın, Çev.). *Tarihi Türk Şiveleri* içinde (s. 31-72). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gabain, A. Von (1988). Türkçede fiil birleşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1953, 16-28.
- Gabain, A. Von (2000). *Eski Türkçenin grameri* (3. baskı). (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gabrielatos, C. (2004). Teaching the expression of time: A concise framework. In A. Purlverness (ed.), *IATEFL 2003 Brighton Conference Selections* (s. 133-136). Canterbury.
- Gay, W. C. (1980). Analogy and metaphor: two models of linguistic creativity. *Philosophy and Social Criticism* 7 (3/4), 299-317.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gerçek, O. (2011). *Obadan köye, köyden mahalleye: Boyacı*. Kayseri: Netform Matbaacılık.
- Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Goldberg, A. E. (2006). *Construction at work*. Oxford: Oxford University Press.
- Göğüş, B. (1963). Türkçe’de bileşik kelimelerin oluşumu ve nasıl yazılması gerektiği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1963, 245-264.
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig*, 44, 89-110.
- Gökdayı, H. (2012). Dilde kalıplaşma dereceleri. M. Yüceol Özezen & H. Sözer (eds.), *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri 20-22 Ekim 2011 içinde* (s. 660-670). Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Gökdayı, H. (2019). Türkiye Türkçesinde kalıp sözler, bu sözleri içeren bir sözlük ihtiyacı ve hazırlama yöntemi. *TÜRÜK Uluslar arası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 19, 18-35.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (1997). *Turkish: a comprehensive grammar*. London-New York: Routledge.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1990). Türkçede –sA şart gerundiumu (zarf-fiil) üzerine. *Türk Dili*, 467, 276-279.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2000). Türkiye Türkçesindeki zaman ve kip çekimlerinde birleşik yapılar üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1997, 215-224.
- Güneş, F. (2013). Kelimelerin gücü ve zihinsel sözlük. *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 1 – 24.

- Güven, M. (2008a). Görünüş terimlerinin Türkçeleştirilmesi üzerine bazı gözlem ve öneriler. *Dilbilim Araştırmaları*, 125-137.
- Güven, M. (2008b). Türkçede çevrik yapıların görünüş özellikleri. Y. Aksan & M. Aksan (eds.), *XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri 10-11 Mayıs 2007* içinde (s. 79-88). Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Güven, M. (2013). -An, -En sıfat-fiil ekinin dilbilgisel işlemi, dönüşmüş yapılar kurma ve *ki bağlayıcısı tabanında* dönüşüm gerçekleştirme işlevi. *Turkish Studies*, 8(9), 1625-1637.
- Güven, M. (2016). Sıfat fiillerle oluşmuş dönüşümlü *tipolojik* yapılarda özneyüklem bağıntıları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/5, 41-60.
- Güzel, F. (2018). Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri I: yazı dilinde bulunmayan yapım ekleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 2018*, 73-114.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1974). Türkçedeki eklerin kökeni. *Türk Dili*, 268, 331-340.
- Hatiboğlu, V. (1981a). *Türkçenin ekleri* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981b). *Türk dilinde ikileme* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hudson, R. (1998). Word grammar. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?rep=rep1&type=pdf&doi=10.1.1.11.9606>, Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- Hudson, R. (2007). *Language Networks the new word grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Hudson, R. (2010). *An introduction to word grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İbe Akcan, P. (2005). Edinim sürecinde görünüş: ilköğretim ikinci sınıf hayat bilgisi kitaplarındaki eylemler, durum türleri ve görünüş etkileşimi. *Dil Dergisi*, 130, 7-17.
- İlhan, N. (2009). Türkçede ek + kök / kök + ek kaynaşmasıyla ortaya çıkan ekler. *Turkish Studies*, 4(8), 1535-1557.

- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2013). *Dilbilim sözlüğü* (2. baskı). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Johanson, L. (1988). On the renewal and reinterpretation of “instrumental” gerunds in Turkic. *Oriens*, 31, 136-153.
- Johanson, L. (1991). Zur typologie Türkischer gerundialsegmente. *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, 98-110.
- Johanson, L. (2000a). Viewpoint operatörs in European languages. In Ö. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages of Europe* (s. 27-187). Berlin-New york: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2000b). Turkic indirectives. In L. Johanson & B. Utas (eds), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* (s. 61-87). Berlin-New york: Mouton de Gruyter.
- Johanson, L. (2004). On Turkic transformativizers and nontransformativizers. *Turkic Languages*, 8, 180-190.
- Johanson, L. (2005). Participles in Caucasus Turkic. In D. Haug & E. Welo (eds.), *Haptacahaptaitis-Festschrift for Fridrik Thordarson* (s. 151-156). Oslo: Novus Forlag.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede görünüş*. (N. Demir, Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Johnson, M. R. (1977). *A semantic analysis of Kikuyu tense and aspect*. Unpublished doctoral dissertation, Ohio State University.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin durum ekli tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, F. (2011). “Bil-” tasvir fiilinin işlevleri. *Turkish Studies*, 6(1), 1421-1438.
- Karaağaç, G. (1997). *Lutfi dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karabeyoğlu, A. R. (2007). Orhon Yazıtları’nda bol- ve er- fiilleri üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi [TÜBAR]*, XXII, 87-100.
- Karabulut, F. (2009). Köktürkçenin sıfat fiilli yapı tipolojisi. *Bilig*, 48, 91-118.
- Karahan, L. (2009). Vurgulama işlevli dil birimleri üzerine. *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27–28 Ağustos 2007, 1. Cilt* içinde (s. 313-322). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.

- Karçığa, S. (2015). *Dede Korkut kitabının anlam bilimsel çözümlemesinde kavram alanının rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Karpuz, H. Ö. (2000). *Türkçe’de zarflar*. Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Katamba, F. (1993). *Morphology*. New York: St. Martin’s Press.
- Kempson, R. M. (1996). *Semantic theory*. (9. edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenny, A. (2003). *Action, emotion and will*. London: Routledge.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kıran, Z. & Kıran A. (2013). *Dilbilime giriş*. (4. baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kocaman, A. (1983). Türkçede kip olgusu üzerine görüşler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-81*, 81 – 85.
- Kocaman, A. (1992). Anlambilim sorunları. *Dilbilim Araştırmaları*, 87 – 92.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka* (Yayınlanmamış basım) *Çağdaş Türk edebi dilinin grameri* (S. Paylı, Çev.). Moskova: Sovyet İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü.
- Korkmaz, Z. (2005a). –ası / -esi gelecek zaman sıfat-fiil (participium) ekinin yapısı üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1. Cilt* içinde (2. baskı) (s. 145-150). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2005b). Birleşik kelimeler ve yazılışları üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1. Cilt* içinde (2. baskı) (s. 632-637). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2005c). Türkiye Türkçesinde ‘iktidar’ ve ‘imkân’ gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1. Cilt* içinde (2. baskı) (s. 607-619). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2005ç). Türkçede isimden fiil türeten +r- +ar- / +er- eki ve yapısı üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, 1. Cilt* içinde (2. baskı) (s. 168-178). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)* (3. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London-New York: Routledge.

- Kuningas, J. & Leino, J. (2006). Word orders and construction grammar. *A man of measure: Festschrift in Honour of Fred Karlsson on His 60th Birthday*, 301-309.
- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, 193-262.
- Leech, G. (1981). *Semantics: the study of meaning* (2. edition). England: Penguin Books.
- Lété, B. (2003). Building the mental lexicon by exposure to print: A corpus-based analysis of French reading books. In P. Bonin (ed.), *Mental Lexicon: Some Words to Talk About Words* (s. 187-214). New York: Nova Science Publisher.
- Li, Y. S. (2004). *Türk dillerinde sontakılar*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Lyons, J. (1983). *Kuramsal dilbilime giriş*. (A. Kocaman, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lyons, J. (1995). *Semantics 2* (3. edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinowski, B. (1946). The problem of meaning in primitive languages. https://mnytud.arts.unideb.hu/tananyag/szoclingv_alap/malinowski-the_problem_of_meaning_in_primitive_languages.pdf, Erişim tarihi: 12.10.2016.
- Mansuroğlu, M. (1960). Türkiye Türkçesi söz yapımı üzerinde notlar. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 10, 5-24.
- Michaelis, L. A. (2006a). Construction grammar. In K. Brown (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, 3, 73-84.
- Michaelis, A. L. (2006b). Tense in English. In B. Aarts & A. McMahon (eds.), *The Handbook of English Linguistics* (s. 220-243). Oxford: Blackwell.
- Młynarczyk, A. K. (2004). *Aspectual pairing in polish*. Netherlands: Published by LOT.
- Mourelatos, P. D. M. (1978). Events, processes and states. *Linguistics and Philosophy*, 2, 415-434.
- Murphy, G. L. (2002). *The big book of concepts*. Cambridge-Massachusetts: MIT Press.
- Mutlu, B. (2009). *Aristoteles'te doğal, etik, politik bir tasarım olarak insan anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Nakipoğlu Demiralp, M. (2001). The referential properties of the implicit arguments of impersonal passive constructions. In E. Erguvanlı Taylan (ed.), *The Verb in Turkish* (s. 129-150). Amsterdam: John Benjamins.
- Nakipoğlu Demiralp, M. (2002). Türkçe'deki ayırık geçişsiz eylemlerin olay yapısal bir incelemesi. *Dilbilim Araştırmaları*, 1-16.
- Ogden, C. K. & Richards, I. A. (1923). *The meaning of meaning*. New York: A Harvest Book Harcourt, Brace & World, Inc.
- Olsen, M. J. B. (1997). *A semantic and pragmatic model of lexical and grammatical aspect*. New York-London: Routledge.
- Ong, W. J. (2002). *Orality and literacy: the technologizing of the word*. (2. edition). London-New York: Routledge.
- Öner, M. (1999). Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi. *Türk Dili*, 565, 10-18.
- Özalan, U. (2014). Türk dilinin çağdaş diyalektlerinde cevherî ek fiil olarak +(B)O(L)-. *TÜRK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3, 6-31.
- Özalan, U. (2017). Türk dilinde *olmak* kavram alanı ve varlık ile mahiyetin ifadesi. *Dil Araştırmaları*, 20, 109-119.
- Özbay, M. & Barutçu, T. (2013). Dil psikolojisi ve Türkçe öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 933-973.
- Özbek, A. (2011). Aspect and modality in negative constructions: a contrastive analysis of Turkish and Japanese. *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature*, 8/2, 1-17.
- Özbent, S. (2013). Sözlüksel alan teorisi ve çeviri. *Dialog*, 2, 55-66.
- Özdemir, E. (1989). Türkçede fiillerin çekimlenişine toplu bir bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1967* (2. baskı), 177-203.
- Özer, S. (2015). Türkçede *anlam* ve *kavram* terimleri üzerine / Ogden ve Richards'ın üçgenine yeniden bakmak. *International Journal of Language Academy*, 3/1, 142-158.
- Özkaragöz, İ. Z. (1986). *The relational structure of Turkish syntax*. Unpublished doctoral dissertation, University of California, America.
- Özmen, M. (1997). Türkçede *değil* kelimesi ve kullanımları. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995*, 315-368.
- Özmen, M. (2010). Olmak fiiliyle kurulan birleşik fiil çekimleri üzerine. *Türk Dili Üzerine Makaleler içinde* (s. 489-499). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Özsoy, S., Erk Emeksiz, Z., Turan, Ü. D. & Uzun, L. (2013). *Genel dilbilim II* (2. baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Palmer, F. R. (1994). *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Panitsa, G. (2010). *Aspects of aspect: the acquisition of viewpoint and situation aspect in modern Greek*. Unpublished doctoral dissertation, University College, London.
- Parrill, F., Bergen, B. K. & Lichtenstein, P. V. (2013). Grammatical aspect, gesture, and conceptualization: using co-speech gesture to reveal event representations. *Cognitive Linguistics*, 24(1), 135-158.
- Perlmutter, D. (1978). Impersonal passives and the unaccusative hypothesis. In *Proceedings of the Fourth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 157-189.
- Plag, I. (2003). *Word-formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pustejovsky, J. (1991). The syntax of event structure. *Cognition*, 41, 47-81.
- Ruhi, Ş., Zeyrek, D. & Osam, N. (1997). Türkçede kiplik belirteçleri ve çekim ekleri ilişkisi üzerine bazı gözlemler. *Dilbilim Araştırmaları*, 105-111.
- Saeed, J. I. (2003). *Semantics* (2. edition). Oxford: Blackwell Publishers.
- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesindeki birleşik sözcüklerin merkezlilik odağında sınıflandırılması. *Dil Araştırmaları*, 18, 199-217.
- Saussure, F. (2014). *Genel dilbilim yazıları* (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Scalise, S. & Bisetto, A. (2009). The classification of compounds. In R. Lieber & P. Štekauer (eds), *The Oxford Handbook of Compounding* (s. 34-53). Oxford: Oxford University Press.
- Schilder, F. (1995). Aspect and discourse structure: is a neutral viewpoint required?. *Centre for Cognitive Science*, 326-328.
- Searle, J. R. (2000). *Söz edimleri (Bir dil felsefesi denemesi)* (R. Levent Aysever, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Sebzecioğlu, T. (2004). Türkçede kip kategorisi ve -yor biçimbiriminin kipsel değeri. *Dil Dergisi*, 124, 18-33.

- Sebzecioğlu, T. & Şen, S. (2020). Türkiye Türkçesinde {ol-} eyleminin {i-} eylemiyle işlevsel eşdeğerliğine kanıt sunan yantümceleştirme sürecinin Kırgız Türkçesiyle karşılaştırılması. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(31), 1573-1590.
- Sinanoğlu, S. (1958). Dilbilgisi konuları: bileşik kelimeler ve yazılışları üzerine deneme. *Türk Dili*, 85, 7-12.
- Smith, S. C. (1997). *The parameter of aspect* (2. edition). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Smith, S. C. (2007). Tense and temporal interpretation. *Lingua*, 117, 419-436.
- Swart, H. & Verkuyl, H. (1999). *Tense and aspect in sentence and discourse*. Utrecht: Utrecht University.
- Şahin, H. (2002). Türkiye Türkçesinde –İp ulaçlı fiillerin durumuna bir bakış. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 99-105.
- Şahin, H. (2003). Birleşik çekimli fiillerin zaman ve anlam açısından gösterdiği çeşitlilikler. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 157-168.
- Şahin, H. (2018). Türk dili sözlüklerinde madde başı olarak “bol-/ol-” ve “er-” fiilleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRK LAD)*, 2(1), 156-162.
- Şanjarhan, B. (2011). Semantik üçgen etrafındaki düşünceler (E. Atmaca, Çev.). *Turkish Studies*, 6(4), 367-372.
- Şemseddin Sami (2004). *Kâmûs-ı Türkî* (13. baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şen, S. (2010). Orhon yazıtlarında geçen teŋri teg teŋride bolmuş türük Bilge Kagan ve teŋri teg teŋri yaratmış türük Bilge Kagan ifadelerinin yeni bir yorumu. C. Alyılmaz, Ö. Ay & M. Yılmaz (eds.), *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni 18-20 Kasım 2009 içinde* (s. 251-259). Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Şeyh Süleyman Efendi-i Buhârî (H. 1298-M. 1882). *Lügat-i Çagatay ve Türkî-i Osmanî*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Tannen, D. & Cömert Öztekin, P. (1981). Formulaic expressions in Turkish and Greek. In F. Coulmas (ed.), *Conversational Routine* (s. 37-54). The Hauge: Mouton de Gruyter.

- Tanyu, H. (1980). *İslamlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarama Sözlüğü V (2. baskı). (1996), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarama Sözlüğü VI (2. baskı). (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tatçı, M. (tarihsiz). *Dîvân-ı Yûnus Emre*. (Kültür ve Turizm Bakanlığı Divanlar ve Mesneviler), Erişim Tarihi, 25.01.2016.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1989). *XI. yüzyıl Türk şiiri Dîvânı Lugâat't-Türk'teki manzum parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri* (2. baskı). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Teres, E. (2009). *Çağataycada söz yapımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Tezcan Aksu, B. & Adalı, E. (2018). *Çağdaş Türkçenin sıklık sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Toklu, M. O. (2018). *Dilbilime giriş* (7. baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topakkaya, A. (2012). Zaman kavramı bağlamında Platon-Aristoteles karşılaştırması. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 219-231.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tulum, M. (2014). *Tazarru'-nâme-yakarışlar kitabı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Turan, Z. (1999). Eski Anadolu Türkçesinde ol- cevheri fiili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1996, 265-289.
- Türk, V. (2006). İsimden fiil yapan -al-/el-/; -l- ve -ar-/er-; -r- eklerinin kökeni. *İlmî Araştırmalar*, 21, 183-191.
- Türkçe Sözlük (11. baskı). (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçak, N. Ö. & Güzeldere, Ş. O. (2006). Bilişsel yapının ve işlemlerin bilgi arama davranışı üzerine etkisi. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(1), 7-28
- Uçar, A. (2009). *Türkçe eylemlerde çokanlamlılık: uygunluk kuramı çerçevesinde bir çözümleme*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Uğurcan, F. Z. (2016). *Altay destanları üzerine bir inceleme –yaratılış, yaşam, öte dünya-*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Uğurlu, M. (2003). Türkiye Türkçesinde “bakış” (‘aspektotempora’). *Türkbilig*, 5, 124-133.
- Underhill, R. (1985). *Turkish grammar* (4. edition). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Uslu, Z. (1999). Yan tümcelerdeki –dık ekinde zaman ve görünüş. *Dil Dergisi*, 79, 5-10.
- Uzun, M. (2009). *Tahsin Yücel’in Kumru ile Kumru ve Dönüşüm eserlerinde -(°)yor eki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Uzun, N. E. (1998a). *Dilbilgisinin temel kavramları – Türkçe üzerine tartışmalar*, Ankara.
- Uzun, N. E. (1998b). Türkçede görünüş / kip / zaman üçlüsü. *Dil Dergisi*, 68, 5-22.
- Üçok, N. (2004). *Genel dilbilim (lengüistik)*. İstanbul: Multilingual.
- Ülken, H. Z. (1968). *Varlık ve oluş*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi satır-arası Kuran tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (giriş-metin-inceleme-analitik dizin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üstünoğlu, K. (2004). Dilek kipleri ve zaman kavramı. *Türk Dili-Dil ve Edebiyat Dergisi*, 635, 678-686.
- Üstünoğlu, K. (2005). Türkçede zaman kavramı ve işleniş. *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 187-201.
- Üstünoğlu, K. & Akkök, M. (2009). “Hiç”in yer aldığı yapılar ve yüklendiği anlamsal işlevler. *Dil Araştırmaları*, 4, 25-35.
- Vardar, B. (2007) [yönetiminde N. Güz, E. Huber, O. Senemoğlu, E. Öztokat]. *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (2. baskı). İstanbul: Multilingual.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and times. *Philosophical Review*, 56, 143-160.

- Verkuyl, H. J. (2002). Aspectual composition: surveying the ingredients. In *Proceedings of the Utrecht Prospectives on Aspect Conference 2001*, s. 201-219.
- Vet, C. & Veters, C. (1994). *Tense and aspect in discourse*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Wierzbicka, A. (1988). *The semantics of grammar*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wikipedia [The Free Encyclopedia]. Mental lexicon. https://en.wikipedia.org/wiki/Mental_lexicon. Erişim tarihi: 15.10.2016.
- Williams, C. (2001). The progressive form and the non-progressive form in English: the theory of “susceptibility to change”. *CAUCE Revista de Filologia y su Didactica*, 24, 87-117.
- Wray, A. (2001). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yaman, E. (1992). Türkçede “kip” ve “zaman” kavramları. *Dil Dergisi*, 6, 55-63.
- Yaman, E. (1999). *Türkiye Türkçesinde zaman kaymaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yetmen, A. (2014). *Zamanın felsefi temelleri üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Yudahin, K.K. (1998). *Kırgız sözlüğü I (A-J)* (4. baskı) (A. Taymas, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yüceol Özezen, M. (2000). *Namık Kemal’in romanlarında cümle*. Yayınlanmamış doktora tezi, 2 Cilt, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Yüceol Özezen, M. (2001). Türkçe deyimler üzerine birkaç söz. *Türk Dili*, 600, 869-879.
- Yüceol Özezen, M. (2009). *De- fiilinin grameri*. Adana: Karahan Yayınları.
- Yüceol Özezen, M. (2010a). Türkçede “bildirme” çekimi ve pekiştirme-olasılık kategorisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17/2, 187-196.
- Yüceol Özezen, M. (2010b). Türkçe dil bilgisinde durum ve tamlayıcı konusu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2007, 145-164.
- Yüceol Özezen, M & Sözer, H. (2015). Tanzimat dönemi metinlerinde ayırma, bağlama ve dönüştürme işlevli *olup* ve *olarak* zarf-fiilleri. *Prof. Dr. Mehmet*

Özmen Adına Sözdizimi Çalıştayı Bildirileri içinde (s. 258-271). Adana: Karahan Yayınları.

Yüceol Özezen, M. (2015). *Tenvin ve Osmanlı Türkçesi – Türkiye Türkçesi bağlamındaki görünüşleri*. Adana: Karahan Yayınları.

Zawada, B. E. (2005). *Linguistic creativity and mental representation with reference to intercategoryal polysemy*. Unpublished doctoral dissertation, University of South Africa.

Zeynalov, F. R. (1986). Türk dillerinde birleşik eylem meselesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24. 455-468.

Zlatev, J. (1999). Situated embodied semantics and connectionist modeling. In J. Allwood & P. Gärdenfors (eds.), *Cognitive Semantics: Meaning and Cognition* (s. 173 – 194). Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

EK 1: TÜRKÇE-İNGİLİZCE TERİMLER DİZİNİ

Durum Dil Bilgisi:	Case Grammar
anlam alanı:	semantic field
anlam:	meaning
anlılık:	semelfactive
Bağımsal Dil Bilgisi:	Dependency Grammar
bağıntılı sonralık:	relative posteriority
bakış açısı görünüşü:	viewpoint aspect
başlangıç görünüşü:	ingressive aspect
belirtmesiz fiil:	unaccusative verb
betimleyici anlam:	descriptive meaning
biçim-söz dizimsel:	morpho-syntactic
bilişsel anlam:	cognitive meaning
birleştirme:	compounding
bitmemişlik görünüşü:	imperfective aspect
bitmişlik görünüşü:	perfective aspect
bütüncül sistem:	holistic system
çağrışımsal anlam:	evoked meaning
çekirdek dil bilgisi:	core grammar
çok anlamlılık:	polysemy
çözümlemeli sistem:	analytic system
Dağılımsal Dil bilgisi:	Distributional Grammar
denetleyici:	controller
deneyimsel bitmişlik:	experiential perfect
derin yapı:	deep structure
dış istemli:	external instigation
dil bilgisel anlam:	grammatical meaning
dil bilgisel görünüş:	grammatical aspect
dil bilgisel zaman:	tense
dilsel yaratıcılık:	linguistic creativity
dolaylılık:	indirectivity
durum görünüşü:	situation aspect
durum:	state

duygusal anlam:	affective meaning
düğüm:	: node
edim:	performance
edinç:	competence
erekli:	telic
ereklilik:	telicity
ereksiz:	atelic
erişme:	achievement
eşanlamlı:	synonymous
eşanlamlılık:	synonymy
eş dizimli:	collacation
eş dizimsel anlam:	collocative meaning
eşmerkezli birleşik:	coordinate / copulative compound
etkilemesiz fiil:	unergative verb
etkinlik:	activity
evrensel bitmişlik:	universal perfect
Evrensel Dil Bilgisi:	Universal Grammar
eyleyen:	actant
gönderge:	referent
göndergesel anlam:	referential meaning
gönderim zamanı:	reference time
gönderim:	reference
görünüş bilimi:	aspectology
görünüş:	aspect
görünüşsel birleşim:	aspectual composition
görünüşsel zarflar:	aspectual adverbial
gösteren:	signifier
gösterge:	sign
gösterici:	deictic
gösterilen:	signified
hedef:	target
içerikli sözcük:	content word
içkin anlam:	inherent meaning
içlem :	sense

içmerkezli birleşik:	endocentric compound
iki bileşen kuramı:	two component theory
işlevsel sözcük:	function word
kalıcı durumlu bitmişlik:	perfect of persistent situation
kalıtım:	inheritance
katılımcı:	patient
kavramsal anlam:	conceptual meaning
kılıcı:	agent
kılınış:	act of manner
kip:	mood
kiplik:	modality
konusal anlam:	thematic meaning
konuşma zamanı:	speech time
Nesnesizlik Varsayımı:	Unaccusative Hypothesis
olay zamanı:	event time
ön dönüşümlü:	initiotransformative
ön varsayımsal anlam:	presupposed meannig
önermeli anlam:	propositional meaning
öntür:	prototype
sembol:	symbol
sıfır işaretleyici:	zero marking
sıfır nokta:	zero point
sınır noktası:	post terminum
sınır ötesi:	postterminal
sınır sonrası bakış:	postterminality
sınıra bakış:	adterminality
sınırlar arası bakış:	intraterminality
sonuçlu bitmişlik:	perfect of result
sosyal anlam:	social meaning
söylem:	discourse
söz kalıbı:	formulaic expression
sözcük ailesi:	family of words
sözcük biçim:	word form
Sözcük Dil Bilgisi:	Word Grammar

sözlük birim:	lexeme
sözlüksel alan:	lexical field
sözlüksel anlam:	lexical meaning
sözlüksel görünüş:	lexical aspect
sözlüksel yaratıcılık:	lexical creativity
sözlükselleşme:	lexicalization
tamamlama:	accomplishment
tamlayıcı:	actant
Üretici Dil Bilgisi:	Generative Grammar
üretici yaratıcılık:	generative creativity
Üretici-Dönüşümsel Dil Bilgisi:	Transformational-Generative Grammar
varoluş durumu:	existential status
yakın geçmişte bitmişlik:	perfect of recent past
yan anlamsal anlam:	connotative meaning
yansıtıcı anlam:	reflected meaning
yansız görünüş:	neutral viewpoints
Yapılaşma / Kuruluş Dil Bilgisi:	Construction Grammar
yaratıcılık:	creativity
yüzey yapı:	surface structure
zamansal görünüş:	temporal aspect
zihinsel sözlükçe:	mental lexicon

EK 2: BÜTÜNCE

- (2) Kızıl bir kor gibi örslerine bıraktığım ruhumu bazen sert darbelerle, bazen yumuşak dokunuşlarla şekillendiren, benden bir başka ben yaratan, onun her şeyi, babası, oğlu, kardeşi, kocası, sevgilisi olduğum, onu her şeyim yaptığım, varlığıyla her şeyin tadını, kokusunu, görüntüsünü değiştiren, sıradan birçok davranışı olağanüstü maceralara dönüştürüp olağanüstü maceraları olağanlaştıran kadınlar. (AA, İBY, 7)
- (3) Yitirmenin ne olduğunu biliyorum. (AA, İBY, s. 7)
- (7) Birbirlerini sevmişler, birbirlerine âşık olmuşlar, evlenmişlerdi. (AA, İBY, s. 8)
- (8) Birbirlerini sevmişler, birbirlerinden uzaklaşmışlar, milyonlarca insanın içinde dolaştığı bir meçhule dalmışlar ve o milyonlarca insanın içinde yeniden birbirlerini bulup yeniden birbirlerine âşık olmuşlardı. (AA, İBY, s. 9)
- (9) İki insanın ortak hafızası olan “ilişkiyi” unutup o ilişkiden bağımsız bir macera aradıklarında gene birbirlerini buluyor, gene birbirlerine âşık oluyorlardı. (AA, İBY, s. 9)
- (14) İlişki olmadığında ben sevdiğimin ruhuna ulaşamıyorum, onunla kaynaşıp tek bir varlık haline dönüşemiyorum, ilişki olduğunda ortak hafızanın lekelerinden sevgimi, kendimi, sevdiğimi koruyamıyorum. (AA, İBY, s. 10)
- (15) Onda yok olup onla var olduğum, bana her defasında aşkı, acıyı, sevinci, hayatı ve ölümü yeniden öğreten kadınlar yitirdim. (AA, İBY, s. 11)
- (16) Sevdim.
Çok sevdim.
Ama sevdiğimi, sevgimi, aramızdaki üçüncü canlıdan, ilişkimizden koruyacak kadar güçlü olamadım.
Birçok insan da olamadı. (AA, İBY, s. 11)
- (18) Adam uzun bir seyahat dönüşü neşeyle eve girdiğinde içeride birden tuhaf bir sessizlik olur, [...] (AA, İBY, s. 12)
- (21) Kadın, kutuları açıp eşyaları yerleştirmeye çalışırken içeri, kocasının en yakın arkadaşı olan, [...] Eugene O’Neill girer. (AA, İBY, s. 13)
- (28) Eğer kadın, sevgilisi seyahatleyken O’Neill’le kırıştırmasaydı ve Reed eve döndüğünde bunu fark etmeseydi hayatları nasıl olurdu ya da o mektubu bulduğunda karısının açıklamasını bile beklemeden, “Umurumda değil” demeseydi de karısını dinleseydi, kıskançlığını saklamaya çalışmak yerine gösterebilseydi ne olurdu? (AA, İBY, s. 15)
- (34) O aşklar olmasaydı, o hatalar yapılmıyaydı, o hayatlar nasıl olacaktı hiç bilemiyoruz. (AA, İBY, s. 16)
- (37) Hayatın ne olduğunu bana sorarsanız, size uzun bir kaçış olduğunu söylerim. (AA, İBY, s. 18)

- (43) Bunları anlatırken kendi gerçeğimizi unutuyor, kendi hapishanemizden kaçıyor, özgürleşiyorduk ama gözlerimizi yeniden açtığımızda kendimizi yeniden aynı hapishanenin içinde buluyorduk, üstelik bizi bunaltan sezgilerimiz yeni yeni yalanlarla daha da güçlenmiş, ruhumuzu yaralayan yalanlar daha da çoğalmış oluyordu. (AA, İBY, s. 19)
- (47) Mutlu anları sık sık “yâd edemiyorduk”, istiyorduk bunu yapmayı ama o anlar, o güzel hatıralar bizim sahip olmadığımız bir hakka, sık sık hapishanemizin dışına, özgürlüğüne kaçma hakkına sahipti, [...] (AA, İBY, s. 21)
- (49) Onun için değil miydi zaten bize kendimizi unutturanlara, aşka ve sanata hayran olmamız, onun için değil miydi zaten âşık olduklarımızı bir tanrı ya da tanrıça gibi görmemiz, onların bir mucizeyi gerçekleştirdiklerine, bizi değiştirdiklerine inanmamız? (AA, İBY, s. 21)
- (57) Hadi şimdi nedenini aramayı bırakın
Meraklı, güzel, tatlı sesim, ne olur, sus artık. (AA, İBY, s. 22)
- (60) [Gelecek o siyah bulutlarla dolu.
İçlerinden neler çıkacak?
Karanlık bir kış gecesi beklerken sığırcıkların keyifle şakıdığı bir bahar sabahı mı bulacağım, bir yaz günü beklerken kış günlerinin azgın boralarından biri mi çarparak yüzüme?
Nasıl baş edeceğim hayatın beklenmedik değişiklikleriyle?
[...]
Yoksa bir kar sessizliği mi hâkim olacak hayata? (AA, İBY, s. 25)
- (61) On iki yaşındayken bir pazar akşamı boş bir tramvayın arka sahanlığında yapayalnız hayaller kurarken, “on yıl sonra ne olacak acaba” diye düşündüğümü hatırlıyorum, [...] (AA, İBY, s. 26)
- (63) Aradan yıllar geçti.
Geleceğini merak ederek izledim kendi hayatımı.
Mutluluk ve başarı bekledim hep.
İkisini de bulduğum zamanlar oldu, ikisini de kaybettiğim zamanlar.
Hayatın benle dalga geçtiği ve benim hayatla dalga geçtiğim zamanlar oldu. (AA, İBY, s. 26)
- (64) Teninin parçası olmuş niceleri uzaklaşıyorlar, bir zamanlar adını bile bilmediklerin ise daha sonra en mahrem gülüşlerinin sahibi oluyorlar. (AA, İBY, s. 26)
- (66) Kış başındaki bahar günlerinde, birden bastıran sislerin, ılık güneşlerin ve cam bilyeleri andırarak birbirine vuruşan notalardan oluşan kuş ötüşlerinin yaşandığı zamansız mevsimlerde hatıralar da sorular da birden çoğalıyorlar, sığırcıklar gibi. (AA, İBY, s. 27)
- (68) Hatıralarla, en acılarıyla bile başa çıkabiliyorum, gelecekle ilgili sorularla da başa çıkarım, en tehlikeli, en korkutucu, en yakıcı olanlarıyla bile. (AA, İBY, s. 28)
- (69) Koca bir şehrin, sisin ardında tümüyle yok olmasına gülümseyebilirim. (AA, İBY, s. 28)

- (73) Bu iki cümle zihnimin karanlıklarında, kendisine anlam kazandıracak hiçbir tecrübeye rastlamadan denize bırakılmış iki balık gibi kaybolup gitmişti. (AA, İBY, s. 30)
- (78) Hazzın sahip olduğu parlaklıktan daha büyük bir parlaklığı, getirdiği zevkten daha büyük bir zevki, verdiği heyecandan daha büyük bir heyecanı hayal gücüm yaratabiliyor, hiçbir hazzın tek başına sahip olamayacağı bir zenginliği ona hayal gücüm katıyordu. (AA, İBY, s. 31)
- (80) Hazzı ertelemek, o hazza sahip olmak için çırpınan bedenle zihnini o hazzdan uzak tutmak sanki kendi varlığını inkâr etmek gibiydi, kendinden, benliğinden, sınırlarından kopup uzaklaşıyor, kendini neredeyse tümüyle unutuyor ve hayal gücünün genişlettiği hazzın içine, uzun bir bekleyişten sonra daldığında artık orada kayboluyordun. (AA, İBY, s. 32)
- (90) Bir filmde Romy Schneider, tanıştıktan kısa süre sonra seviştiği erkeğe, “Ben kendimi çabuk teslim ettiğim erkeklere âşık olmam” diyordu. (AA, İBY, s. 34)
- (96) Yollar biraz ıssızlaşıp sessizleşmiş, kentte hayat, geceleri biraz erken durur olmuş, vitrinler soluklaşmış, ışıklar azalmış. (AA, İBY, s. 35)
- (98) Böyle bir aşağılanmadan hoşlanmayan profesör istifa etmeye karar veriyor ama bu kararını söylediği karısı, “Bir şey oluyor” dedikten sonra kocasının kollarında ölüyordu. (AA, İBY, s. 36)
- (100) Profesör, yüzünün çizgilerinde kırılıp parçalanmış bir gülümsemeyle, “Ben uzun zamandır bir kadınla birlikte olmadım” deyince genç kadın, “Sen bilirsin” diyerek arabadan çıkıyor ama kaldığı odanın kapısını da içeri girdikten sonra ardına kadar açık bırakıyordu. (AA, İBY, s. 37).
- (112) Kitapların oluşturduğu dikkat çekici sahnenin kulislerinde onlar geziniyordu ve onların hayatları romanlarından, hikâyelerinden daha karmaşıktı. (AA, İBY, s. 42)
- (116) Hayatı yaratan tanrının, yarattığı bu hayatı değerli kılabilmek için ölüme muhtaç olması gibi belki onlar da yarattıklarını değerli kılabilmek için kendi ruhlarının zaafına, hatta ölümüne muhtaçtı. (AA, İBY, s. 42)
- (120) Tutkunun kaçınılmaz sonucu olan mutlaklık talebi cevapsız kaldığından, hiç olmazsa mutlak olarak kendisinin olduğuna inandığı küçük bir alanı bulmaya uğraşıyordu. (AA, İBY, s. 44)
- (125) Nasıl oldu anlayamadım, o ışık bir an öylesine güçlü bir biçimde beni içine çekti ki, sanki her şey gerçekliğini kaybetti, [...] (AA, İBY, s. 46)
- (127) “Benim başımdan geçenler, etrafımdakilerin başlarından geçenler hakikat mi, hayal mi, yoksa tanrının bir rüyası mı sadece? O uyandığı zaman kaybolacak bir rüya olmasın bunlar, [...]” (AA, İBY, s. 47)
- (128) Tesadüf dediğimiz, hayatımızın beklenmedik, tahmin edilmedik olaylarla ve insanlarla olan kesişmelerine bizi bilinçaltımızın hazırlayıp sürüklediğini, bilinçaltımızda öyle bir hazırlık olmasa, rastladığımız olayların ve insanların da yanından, onları fark etmeden geçip gidebileceğimizi düşünüyordu. (AA, İBY, s. 48)
- (130) Tanrının ve bizim bilinçaltımızın oluşturduğu bir sisin içinde, o sisin arasında gözükenleri

asla bilinçli bir şekilde kavrayamadan yaşıyorduk. (AA, İBY, s. 48)

(134) Tanrı gülümseyerek birgün uyandığında yok mu olacaktık? (AA, İBY, s. 49)

(136) Kaderimizi şekillendirmekte, bilincimizin, aydınlık düşüncelerimizin, keskin duygularımızın gücünü yüceltmeye çalışırken tanrısal bir şakanın kurbanı mı oluyorduk? (AA, İBY, s. 50)

(139) Evet, işte hayat dediğin bir sis olup olacağı.

Hayat bir sis mi, olup olacağı. (AA, İBY, s. 50)

(140) Babası, daha doğduğunda kızına duyduğu hayranlıktan olsa gerek adını İnci koymuş. (AA, İBY, s. 51)

(141) Gençliğinde bir Rum kızı sevmiş, adı Eleni'ymiş. Kız da onu sevmiş. Uzun süren bir aşk yaşamışlar. Ama daha sonra, oğullarının bir Rum kızıyla olmasını istemeyen ailenin baskısı başlamış. (AA, İBY, s. 52)

(144) Orman kararmaya başlamış, ağaçların tepelerinde, çekilmekte olan güneşin solgun yıldızları kalmıştı. (AA, İBY, s. 53)

(147) Daha sonra Adele gerçeğin, kendisinden saklanmış olduğunu kanıtladı Victor'a [...] (AA, İBY, s. 54)

(148) [...] ve eğer varlığından haberi olmuş olsaydı, her şeyi hiçe sayıp hiçbir şeye aldırmandan, onunla ağlamak için yanına koşacağını belirtti. [...] Mümkün olabilir miydi? (AA, İBY, s. 54)

(149) ["Daha sonra Adèle, gerçeğin kendisinden saklanmış olduğunu kanıtladı Victor'a ve eğer varlığından haberi olmuş olsaydı, her şeyi hiçe sayıp hiçbir şeye aldırmandan, onunla ağlamak için yanına koşacağını belirtti. Ama o an için, bu yeni darbe Victor'u yıktı. Gerçek miydi bu? Mümkün olabilir miydi? Adèle onu böylesine unutmuştu ha... Adèle artık kendisini sevmiyordu demek ki."]

Genç Victor'un, annesinin öldüğü gece sevgilisi Adèle'i dans ederken gördüğünü anlatan satırları bir romanda okuduğunuzda, bu ilişkinin nasıl gelişeceğini düşünürsünüz] mutlu bir birlikteliğin bir işareti olarak mı, yoksa bir mutsuzluğun ilk işareti olarak mı görürsünüz olanları? (AA, İBY, s. 54)

(152) Ölümle eğlencenin, acıyla aldırmaazlığın, kederle neşenin bir arada ortaya çıktığı o gecenin uğursuz bulutu, ne yazık ki onların hayatında uzun sürecek bir karanlığın başlangıcı oldu. (AA, İBY, s. 55)

(154) Ama iki yıl sonra, "L'ucrice Borgia" isimli piyesinde oynayan Juliette Drouet'ye âşık oldu [ve Juliette'in ölümüne kadar çok uzun yıllar sürecek bir ilişki başladı aralarında.] (AA, İBY, s. 54)

(155) Bana, Victor'un annesinin öldüğü gece Adele'in baloda dans etmesinin, kıskançlıklarla, başkalarına duyulan aşklarla, yasak sevişmelerle parçalanmış bir ilişkinin işareti olarak görünmesi, küçük bir bulutun gerçekten büyük bir fırtınayı tecrübeli gözlere haber vermesinden mi, benim büyük sarsıntılara giden yoldaki maceranın haritasını çizen küçük işaretlere inanmamdan mı, yoksa biri ölüm döşeğinde yatan annesinin başında kederle beklerken diğeri eğlenebilen iki insanın ilişkisinden mutluluğun çıkmasının gerçekten

imkânsız olmasından mı? (AA, İBY, s. 55-56)

- (161) Peki, o şiddetli altüst oluşta kendine değil de sevdiğine sarılanlar, kendi yatağını sakın tutup karanlık çamurlarıyla sürüngelerini oldukları yerde, derinliklerde tutabilenler bunu nasıl yapıyorlar? (AA, İBY, s. 57)
- (163) Galiba, onu ne olursa olsun kaybetmeye dayanamamak, bazen kendimizi kaybetmek pahasına ona sahip olmayı isteyecek kadar onu değerli bulmak; karanlıklarımızı karıştıran aşkı, sevdiğimize duyduğumuz hayranlıkla, beğeniyle, sevgiyle, onun biricikliğine olan inançla sarıp sarmalamak, aşkın bazen sığlaşan vahşetini aşkın içinde her zaman bulunmayan duygularla zenginleştirmek. (AA, İBY, s. 58)
- (165) [...] âşık da olsak bir kadının ya da bir erkeğin boşluğu doldurulabilir birgün ama sevdiğimizin boşluğunu dolduracak başka hiç kimse olmadığına gerçekten inandığımızda, aşkımız bu inançla bütünleştğinde ve bu inanç gerçek olduğunda, o zaman kendimize değil de sevdiğimize sarılmak her şeye rağmen mümkün olur sanırım. (AA, İBY, s. 58)
- (166) Onun annesinin öldüğünden haberdar olmasan bile, onun annesinin başında beklediğini bilirken baloda gülerken dans edemezsin. (AA, İBY, s. 58)
- (186) “Her zaman hayatın yüzüne bak. Ne olduğunu bilebilmek için, sonunu bilebilmek için, onu olduğu gibi sevebilmek için hayatın yüzüne bak.” (AA, İBY, s. 63)
- (187) [...] ama asıl mükemmel olan anlar size geleceği unutturacak kadar muhteşem olanlardır [...] (AA, İBY, s. 63)
- (189) Bir tanrı kadar zalim olabildiği gibi bir tanrı kadar da bağışlayıcı olabilir hayat, bir tanrı kadar hoyrat olabildiği gibi bir tanrı kadar da cömert olabilir. (AA, İBY, s. 64).
- (197) Büyücü kendini lanetleyerek ağlarken denizkızı, sevdiği denizciyle birlikte dalgaların arasında kaybolmuş.
[Bu, ünlü Alman yazarı Hermann Hesse’nin çok bilinen “Cüce” hikayesinde anlatılan masallardan biri.] (AA, İBY, s. 70)
- (198) İki ünlü yazarın “aşk”la başlayan anlatımı da bir yokoluşla tamamlanıyor. [...] Nedir bu, aşkla yokoluş arasındaki ilişki? (AA, İBY, s. 70)
- (204) [Sanırım, aşkla ilgili kesin olarak söyleyebileceğimiz tek gerçek, bu sihirli alana girdikten sonra büyük bir sarsıntıdan geçeceğimiz.]
Bu sarsıntıdan sonra bizim için yeni bir dünya oluşacağı. (AA, İBY, s. 71)
- (206) Böyle büyük bir altüst oluşu yaşarken yok etmediyse ve yok olmadıysak eğer, elimizde kalanlarla yepyeni, varlığından haberdar bile olmadığımız, heyecanlı olduğu kadar sakın, tedirgin ettiği kadar güven veren, korkuttuğu kadar yatıştıran mutlu bir âlem yaratabileceğiz. (AA, İBY, s. 71-72)
- (207) O kadar mutlu olacaklar ki bazen birçok şeyi kendi istekleriyle feda edecekler. (AA, İBY, s. 72)

- (208) Çok katı, bencil, çıkarıcı, zengin bir işadamı, hayatında karısından, çocuğundan ve

parasından başka hiçbir şeyi sevmeden yaşarken bir gün bir kaza geçirir, başına çarpan bir vinç onun bütün beyin salgılarını değiştirir. Mutlu ve iyiliksever bir adam olur. (AA, İBY, s. 72)

- (210) Paralarını kaybeder, buna da aldırılmaz.
Karısı kanser olur, o gene gülümser. (AA, İBY, s. 72)
- (214) Âşık olduğumuzda, o büyük duygusal deprem ruhumuzu antik Yunan kentleri gibi sallamaya başlayıp sütunlarımızı, kubbelerimizi, kemerlerimizi yıkarak, o yıkıntılardan sevdiğimizi de içine alacak yeni bir kent yaratmak için geldiğinde, mutlu bir varoluşla kederli bir yıkılış aynı anda dikilir önümüze. (AA, İBY, s. 73)
- (216) O deprem başladığında gerçeklere sarılanlar, sarıldıkları gerçeklerle birlikte yokoluşa kayar, gerçeklerden kopmayı göze alanlar “eldoroda”ya, altın kente ulaşır. (AA, İBY, s. 73)
- (221) Gidip erkeği azdırıyorlarmış, erkek öylesine etkileniyormuş ki bundan, daha sevişmeden, nasıl olsa sevişeceğiz diye çıkartıp çakıltaşını veriyormuş, [...] (AA, İBY, s. 75)
- (225) Ellerindekini dişilere kaptıran erkekler gördükleri kadar aptal olsalar o paraları, çakıltaşlarını, yiyecekleri bulup biriktiremezlerdi, demek tek neden bu değil. (AA, İBY, s. 76)
- (230) [...] kadının hiçbir zaman o ânı tam yaşayamayıp hep gelecekle ilgilenmesi, güvence araması, hep erkeğinden gizli bir dünyası olması, onun, geleceğe bağlı bir zincirin parçası olmasından mı? (AA, İBY, s. 78)
- (232) Bir yavruya adanmış olmak gibi bir kutsallıkla sarmalanmış kadın bedeni, tam da o kutsal adanmadan dolayı mı orospuluğu keşfediyor? (AA, İBY, s. 78)
- (238) [...] bir vakit Tolstoy’la yakın olan ve onunla olduğu günlerin notlarını yayımlayan Gorki, “Tanrı gibi bir adam” dediği bu olağanüstü dâhiden bazen “tiksendiğini”, “iğrendiğini” de söyler. (AA, İBY, s. 80)
- (246) [...] belki de yüz yüze olduğu insanları, yüceliği karşısında ezilmekten kurtarmak için kullanır bunu. (AA, İBY, s. 81)
- (250) Sen de birgün kendi yaşamını sürmüş, tüketmiş olacaksın, her şey tıpkı eskisi gibi duracak, işte o zaman sen de benim gibi, benden daha kötü ağlayacaksın. (AA, İBY, s. 83)
- (256) Hayatın sadece gerçeklerden ibaret olmadığını, gerçeklerin de ötesinde bir başka hakikatin bulunduğunu, duygularımızdan, düşüncelerimizden, ihtiraslarımızdan karlı bir kavşakta ayrıldığımızda her şeyin olduğundan başka bir biçimde görülebildiğini, denizin göle, suyun taşla, insanın ruha dönüştüğünü hissedebiliyordum. (AA, İBY, s. 86)
- (261) [...] alacakaranlık bir kayboluştan çıkıp yeniden parçalarımızı bir araya topladığımızda içimizde ya bir zenginlik, bir çoğalma ya da bir eksiklik, bir yoksullaşma hissederiz. (AA, İBY, s. 90)
- (265) Sevişmelerin taklitleri olabildiği, bu taklitlerle kendimizi bile kandırabildiğimiz halde sarılışların taklidi olmuyor, [...] (AA, İBY, s. 9)
- (267) [...] “Biz sizin daha önceki gösterilerinizi de izledik, bize daha önce yapmadığınız, bizim

dinlemediğimiz ses taklitleri yapar mısınız?”

Adam, “Olur” diyor. (AA, İBY, s. 92)

- (268) Sesimizin, bizim bütün duygularımızı, kelimelerimizle onları ne kadar saklamaya çalışırsak çalışalım, ele vermesi gibi sarılışımız da, sevişmelerimiz nasıl olursa olsun, o sevişmeden ruhumuzun nasıl çıktığını ele veriyor. (AA, İBY, s.92-93)
- (278) Farkında olmadan, onlar, bu duyguların gösterileceği tek yerin yatak odası olduğuna inandıklarından, kalabalıkların içinde sevgi ve şefkat gösterdiklerinde, herkesin seyrettiği bir yerde sevişiyorlarmış hissine kapılıp tedirgin olurlar. (AA, İBY, s. 96)
- (284) Karşılaştığımız her kadına ve erkeğe, belki de hiç farkında olmadan, girinti çıkıntıları o boşluğun kesiklerine uyacak diye mi bakıyoruz? (AA, İBY, s. 100)
- (288) İlk düşündüğümüz, onunla mutlu ve huzurlu olacağımız. (AA, İBY, s. 101)
- (289) Çoğunlukla içimizdeki boşluğa uyan “parça”, kötülük oluyor. (AA, İBY, s. 101)
- (290) Paralarını yiyen, olanaklarından insafsızca yararlanan, yalan söyleyen, başka kadınlarla kırıstıran, onu bırakıp bırakıp giden bir adama tutulmuştu. (AA, İBY, s. 101)
- (291) Kadın, başka erkeklerle de oluyordu, hattâ bir iki defa da evlenmişti. (AA, İBY, s. 101)
- (294) Bana, içimde başka bir insana ait bir boşlukla doğduğumuzu düşündüren ilk, bu kadının anlattıkları olmuştu. (AA, İBY, s. 102)
- (296) Eğer biri aniden o sorunu çözümlerse, hayatımızdan bize acı veren sorun çıkarılsa hissedeceğimiz duygu, bir rahatlamadan çok, bir boşalma ve eksilme olacaktı. (AA, İBY, s. 102)
- (302) Birbirine hiç benzemeyen iki duyguyu, iki zıt ucu aynı anda tutabilen biri de neredeyse hayatın bütün enerjisini, bazen olumlu bazen de olumsuz bir biçimde, bütün bedeninde ve ruhunda hissediyor.
- Bağımlılığı yaratan da bu olmalı. (AA, İBY, s. 104)
- (306) Sevdiğiniz karşınızdadır, işte onun saçları, onun dudakları, onun gözleri, onun sesi, onun gülümseyişi, onun bakışı, onun duruşu ama bütün bunlar onu, sizin sevdiğiniz “o” yapmaya yetmemektedir, “o” kendi içinde kaybolmuştur. (AA, İBY, s. 105)
- (307) Eğer tümüyle ortadan yok olmuş olsa, bütün dünyayı gezip onu aramaya razısınızdır [...] (AA, İBY, s. 105)
- (309) Çocukken, büyük kadınlara âşık olurdum. (AA, İBY, s. 106)
- (310) Dudaklarını şişirerek oturur, yaşlarımızı hesap ederdim, ben kaç yaşına geldiğimde o kaç yaşında olacak, birlikte olmamızı sağlayacak zamana ne kadar sürede ulaşabiliriz. (AA, İBY, s. 106)
- (315) [Çok genç ve güzel bir kadına bir gün bir adam geliyordu, “Kızım hasta, ölecek” diyordu, “Siz hayatınızdan bir yıl verin benim kızıma, şimdi o kadar gençsiniz ki, bu bir yılı fark etmezsiniz bile, daha sonra bu bir yılı ben size gün gün ödeyeceğim, bana verdiğiniz üç yüz altmış beş günü aynen geri alacaksınız.”]
- Genç kadın razı oluyordu. (AA, İBY, s. 106)
- (317) O günleri geri aldığında yeniden yirmi üç yaşına geri dönüyor, o yıllarda olduğu gibi

herkesi kendine hayran bırakıyordu. (AA, İBY, s. 107)

(325) Bir de zamana bağlı olmayan ani kayboluşlar vardı. (AA, İBY, s. 108)

(326) Daha bir gün önce kapıları olan katedralin bir sabah kapıları ortadan kayboluyor(du) [...] (AA, İBY, s. 108)

(332) Yeterince sabırla ve inançla beklersem olur diyerek. (AA, İBY, s. 109)

(336) Eğer birgün hayatıma ihtiyacın olursa gel ve al onu. (AA, İBY, s. 111)

(337) Tren pencerelerinin ışıkları, rayların yanındaki ıslak ağaçlara, taşlara, tarlalara yansiyarak parlak izler oluşturuyor. (AA, İBY, s. 111)

(340) Böyle bir cümleyi söyleyebilecek, “Hayatıma ihtiyacın olursa gel ve al” birine öylesine ihtiyaç duyuyordum ki, bana hayatını sunacak bir kadının varlığını hayalimde hissedebilmek için aynı hayalin içinde ölmeye razı oluyordum. (AA, İBY, s. 112)

(348) Yıllar geçti, o piyesi seyrettiğim günden bu yana.

Yaşlandım.

Yazar oldum.

Gece trenleri geçti.

Yağmurlar yağdı.

Kadınlar oldu. (AA, İBY, s. 113)

(351) [...] Boğaz tepelerinin koyu yeşil korulukları, tebessümünü zor zapt eden olgun bir kadın gibi, bu ışıklı eğlenceye katılmakla bigâne kalmak arasında tuhaf bir kararsızlık geçiriyor. (AA, İBY, s. 115)

(364) En güzel zamanlarda bile daha güzeli olup olmadığını merak edeceğiz, yetinmeyeceğiz, arayacağız, “tekdüzelik” bizim için büyük bir lanet olacak, tabiata hayran olacağız ama parçası olduğumuz o tabiata benzemeyi şiddetle reddedeceğiz. (AA, İBY, s. 118)

(366) Bize kendi yaratıcılığından ve huzursuzluğundan bir parça verdiği, bizi yeryüzündeki yansımaları haline getirdiği için tanrıya minnettar mı olmalıyız, yoksa bizi ahenginin sessiz ve itaatkâr bir parçası kılmadığı için sitem mi etmeliyiz bilemiyoruz. (AA, İBY, s. 119)

(369) İskemlem olmadığı için, masanın çekmecelerinden birini, dikine yere koyup kendime bir çalışma iskemlesi yapmıştım. (AA, İBY, s. 120)

(372) Elimde olsa onlara, başarılı insanların hayat hikâyelerini okutmak isterdim, korkularının, endişelerinin, güvensizliklerinin nasıl benzeştiğini görüp biraz içleri rahatlasın diye. (AA, İBY, s. 124)

(373) Kaybolmalı bazen insan.

Kendi tenhaliğine çekilmeli. (AA, İBY, s. 125)

(376) [Adım başı biri katılırdı bize, şarkılarıyla, şiirleriyle, romanlarıyla, hikâyeleriyle gelirlerdi.

Mehmet bazılarının şarkılarına eşlik ederdi.

Ben dinlerdim.]

Kaybolurduk ve kaybolmayı severdik. (AA, İBY, s. 126)

(378) Hayatı beğenmez ve yeniden biçimlendirmek isterdi.

Yeniden de biçimlendirdi hayatı.

Çerçeveletip duvara astı.

Kaybolmuşlar yüceldi. (AA, İBY, s. 127)

- (380) Mehmet yıllar sonra kaybolmuş her ânı tutup yeniden yaptı, renklere, şekillere büründürdü onları, kayıp zamanların, kayıp insanların tanrısı oldu, yeniden can verdi onlara, renkli kuşlar, yalnız kadınlar, hüznü erkeklerden oluşan mutlu bir hayat yarattı. (AA, İBY, s. 127)

- (383) Kaybolmuşların ermişi.

Onları bir daha yarattı.

Var etti kaybolmuşları. (AA, İBY, s. 128)

- (385) Çok kaybolduk biz.

Geçenlerde bir sergide kayboldum. (AA, İBY, s. 128)

- (386) [Zamanı yakan tuhaf kızılığın içinde fildişi tuşları parlayan bir piyano çalıyor.]

Ve, defalarca kayboluyoruz. (AA, İBY, s. 129)

- (387) [Kendimizle her karşılaştığımızda sevimsiz bir yabancı görmüş gibi başımızı çeviriyoruz, kendi yüzümüze yerleştireceğimiz bir başka yüz arıyoruz.]

“Bu değil benim yüzüm” diyoruz, “bu olmamalı.” (AA, İBY, s. 131)

- (388) Kendimizin çocuğu gibiyiz, her gece kendimize kendimizle ilgili bir masal anlatıyoruz, bir prens oluyoruz, bir prenses, dürtüst, içten, cesur oluyoruz, iyiliklerle donanıyor, sevecenliklerle yüceliyoruz. (AA, İBY, s. 131)

- (392) Ve, o zaman bir ses bize diyor ki:

“Sen mükemmel değilsen başkası niye olsun?” (AA, İBY, s. 132)

- (394) Hepimiz kendimizde olmayı arıyoruz.

Ve, hepimiz ancak kendimizde olanı buluyoruz. (AA, İBY, s. 132)

- (395) Nasıl oluyor da bir vakit yaşadıkdan sonra insanların ne zaman, ne yapacağını öğreniyoruz, nasıl oluyor da birbirine hiç benzemeyen insanlar bile birbirine benzer şeyler yapıyor? (AA, İBY, s. 132)

- (402) Ve, o zaman biz diyoruz ki:

“Ben mükemmel olsaydım, mükemmel birini niye arayacaktım?” (AA, İBY, s. 132)

- (404) Aradan uzun yıllar geçti, birçok olay oldu ama ben hep aynı günü hatırlarım; defalarca yaşanan, o sıradan, sakın günü. (AA, İBY, s. 135).

- (408) Gençliğinde Çamlıca’daki evinden Anadolu’ya adam kaçırıp idama mahkûm olmuştu ama evlendiğinde bir bürokratin durgun hayatını yaşamaya başlamıştı. (AA, İBY, s. 137)

- (413) Anlattığı hatıralarda general babasının yanı sıra şeyh olan dedesine de yer açmıştı. (AA, İBY, s. 138)

- (414) O, kendi hayatının Sarah Bernhardt’ıydı. Hayat, kendi yazdığı bir piyes gibi olmalı, onun istediği gibi oynanmalıydı, oyunda onun istemediği bir aksaklık olmamalı, başka artistler sahnenin önüne fazla geçmemeliydi. (AA, İBY, s. 139)

- (421) Sarı ışıklı turuncu bir mehtabın uzaklaşıp kayboluşunda başka kayboluşların izini

görmeyeceğiz. (AA, İBY, s. 142)

(423) Tek tesellimiz, dalgaların üstünde kalmak mı olacak? (AA, İBY, s. 143)

(424) Ve, beklersiniz hiç olmazsa bu sefer götürdüklerini de geri getirsin diye. (AA, İBY, s. 144)

(427) Hiçbir zaman yeterince içten olamayacaksın.

Hep diğer insanlarla aranda bir sır olacak. (AA, İBY, s. 146)

(430) İyi olan ne varsa, o ölümcül karanlıktan doğar. (AA, İBY, s. 147)

(440) Hem bizi o yalnız köşeden kurtaracak, varlığımızdaki yalnızlığı silecek birini arıyoruz hem de o köşeye en çok yaklaşıldan, oraya girmesi en muhtemel olandan, bizi fethedip tümünden korunmasız bırakacak diye kuşkulayıp onu, farkına varmadan kimi zaman zihnimizde bir düşmana çeviriyoruz. (AA, İBY, s. 150)

(451) [Belki de o şüpheli yalnızlığımızı tatmin edebilmek, onu yatıştırabilmek, haklı gerekçelerle susturabilmek için sevdiğimizden, sözler, garantiler, vaatler istiyoruz.]

“Benim ol” diyoruz. (AA, İBY, s. 152)

(452) Tam bilemesek de, onun içinde de bize teslim olmayacak, bizi gözetleyecek, bizden uzak bir “yalnızlık” olduğunu, o “yalnızlığın” onu bizden uzaklaştıracağını, bize teslim olmasını engelleyeceğini, olmadık bir anda bizi terk etmeye onu zorlayacağını seziyoruz, biz sezmesek bile bizim “yalnızlığımız”, onun da içinde bir yalnızlık olduğuna dair bizi uyarıyor. (AA, İBY, s. 152)

(457) O karanlığın bir parçası olana kadar durdum. (AA, İBY, s. 154)

(459) Gece yarısı, ormanın ortasında kamyoneti durdurup bütün ışıklarını söndürdükten sonra indim.

Saf, katışıksız, lekesiz, dokunulmamış karanlığı görmek istiyordum.

[...]

Yolda telefon çalmıştı.

“Bir kaza” olmuştu. (AA, İBY, s. 154)

(461) Bedenim, bir zaman sonra kendisinin de parçası olacağı sonsuz bir gerçeği duygularımdan önce kavramıştı. (AA, İBY, s. 155)

(462) [Yolda telefon çalmıştı.

“Bir kaza” olmuştu.

Gazetenin önünde bir otobüs çarpmıştı.

Önemli bir kazaya benzemiyordu.

Ama sezgilerim, önemsiz bir kazayı bana haber vermeyeceklerini söylüyordu.

İkinci telefon, durumun “ciddi hattâ ümitsiz” olduğunu söylüyordu.

Üçüncü telefon tek kelimelikti.

“Öldü.”]

Olay, duygularla aklın hemen kavrayamayacağı kadar tuhaftı. (AA, İBY, s. 154-155)

(472) Karşısındaki sertleştiğinde bile neden uysaldı sesi, artık hiçbir şeye aldırıyor muydu,

sertleşmeye gerek duymayacak kadar anlamsız mı buluyordu her şeyi, kendi haksızlıklarını kabul edecek bir olgunluğa mı erişmişti, [...] (AA, İBY, s. 157)

(473) [...] sözlerin asla açamayacağı kadar derin yaraları olduğundan mı keskin seslere uysal gülümsemelerle karşılık veriyordu? (AA, İBY, s. 157)

(474) Ercan'ın yapayalnız girdiği o sonsuz sinemanın karanlığını görmek, bir an olsun o karanlığı onunla paylaşmak ve onun o uysal sesiyle ona, "Geçti artık, hepsi geçti" demek için bekledim. (AA, İBY, s. 158)

(476) 1. OYUNCU —Sakin olun, müzikal, tamam ama nasıl bir müzikal? (TÖ, AŞG, s. 11)

(480) UZMAN —Konu önemlidir. Hımmmm. Önemli olmasa zaten ben burada olmazdım. (TÖ, AŞG, s. 13)

(481) UZMAN —Buna karşılık Profesör Mandrake şu görüşü geliştirmiştir: "Gençlik psikosomatik bir fenomen olup korrelasyon katsayısı geometrik olarak çoğalır." (TÖ, AŞG, s. 13-14)

(482) YÖNETİCİ —Sayın ve sevgili izleyiciler, programımız burada sıfırı tüketti. Hepinize iyi uykular, videotik rüyalar dileriz. Şen ve esen kalın. Güle güle, yine görüşelim. (Ses gittikçe duyulmaz olur.) Bir dahaki programa kadar... (TÖ, AŞG, s. 14)

(484) 1. OYUNCU —Arkadaşlar, müzikalimiz çok müzikal olmaya başladı. Lafı derleyip toparlamak zorundayım. Sorunlar yerden bitmez, gökten yağmaz. Şimdi sorunların kökenine iniyoruz.

5. OYUNCU —Aman dikkatli olalım. (TÖ, AŞG, s. 15)

(485) 1. OYUNCU —Yeni bir evliliğin temelini atmış bulunuyoruz.

8. OYUNCU —Hayırlı ve uğurlu olsun efendim. (TÖ, AŞG, s. 15)

(487) ANNE —Hiç sorma kızım. İbo'da atlar, yatlar, katlar, milyonlar var, milyonlar.

KIZ —Acaba akıllı mı?

ANNE —Zengin, hırslı.

KIZ —Genç mi, yakışıklı mı, anlayışlı mı?

ANNE —Para babası.

KIZ —Ya mutlu olamazsak. (TÖ, AŞG, s. 16)

(491) KIZ BABASI —Ben hiç Macara kız verir miyim? Verirsem kahrolayım. (TÖ, AŞG, s. 18)

(493) KEPLİ KIZ —İbo bey... Bir oğlunuz oldu.

İBO —Nee? Hah hah. Erkek adamın erkek çocuğu olur. Onu kendim gibi yetiştireceğim. Erkekçe. (TÖ, AŞG, s. 19)

(494) 1. OYUNCU —Bilgili, bilinçli, fedakâr ana babalara selam olsun. (TÖ, AŞG, s. 20)

(495) Biz bu tür sakat, şaşkın evliliklerden olan çocukları izleyeceğiz. Bakalım... (TÖ, AŞG, s. 20)

(496) BABA —Şimdi dikkat et, matematiğe geçiyoruz. Matematik çok önemlidir. Benim matematiğim çok iyiydi. Sen de tıpkı benim gibi olmalısın. (TÖ, AŞG, s. 20)

(497) ANNE —Bunca işimin arasında, seni elinden tutup buraya getiriyorum. Neden? Böyle süklüm püklüm olma, biraz girişken, canlı kanlı ol diye. (TÖ, AŞG, s. 22)

- (498) ANNE —Aaaa, aa, aa, o kadar hızlı koşma, terleyeceksin. Oğlum önüne bak. Ooo, yoo, salıncak yok. Terli terli zatürree olursun. (TÖ, AŞG, s. 22)
- (502) 2. BABA —Ulan ben sana içki içmeyeceksin dememiş miydim? Ha? Öküz aleyhisselam. Bir daha görürsem şerefsizim seni kuşbaşı doğrarım. Bademciklerini sökerim. Dalağını alırım. Küstah herif. Defol... (TÖ, AŞG, s. 25)
- (503) 2. BABA —Ben senin yaşındayken babamdan izinsiz işkembe çorbası bile içmezdim. Günahkâr herif. Tövbe estağfurullah. Kim azdırıyor bu çocukları böyle yahu? Lanet olsun, yine kafam bozuldu işte. (TÖ, AŞG, s. 25)
- (505) ANNE —Ayol sen şey ol, yaşlı koca ol, ben de karısı olayım. Seni uğurlamaya gelmişmişim. (TÖ, AŞG, s. 26)
- (506) ERKEK —Evet sayın yargıç. Aşk ile şevk ile evlenmiştik. Evlenmezsek ölürüz sanıyorduk. Gözümüz dünyayı görmüyordu. Altı kız, altı oğlan çocuğumuz olacak, sonsuza kadar mutluluk içinde yüzecektik. Ama daha birinci çocukta pes ettik. (TÖ, AŞG, s. 27)
- (507) 1. OYUNCU —Peki, çocuk?
KADIN —Sahi bir de çocuğumuz vardı. (Çocuğu top gibi atar!) Al canım, senin olsun. (TÖ, AŞG, s. 28)
- (509) SPİKER —Baba yakaladı ve anında çevirdi topu... Anne topu yakaladı, kendi etrafında dönüyor, dönüyor, dönüyor ve fırlattı. Top uçtu, uçtu, uçtu... Alan dışına çıktı. Kalabalığa karıştı. Top kayboldu... (TÖ, AŞG, s. 28)
- (511) 1. OYUNCU —Yıllar sel gibi akar. Dünün cimcimeleri, ufaklıkları birdenbire delikanlı oluverirler.
KIZ —Anneee, baba. Koşun, koşun, Ali tıraş oluyor. (TÖ, AŞG, s. 29)
- (513) 1. OYUNCU —Bunlar doğal gelişimler. Bu sırada genç insanlara sabırla, anlayışla yardımcı olan, yol gösterenlere selam olsun. (TÖ, AŞG, s. 30)
- (514) KIZ —Baba, beni sinemaya götürür müsün?
BABA —Vaktim yok.
KIZ —Tiyatroya götür öyleyse.
BABA —İşim çok.
KIZ —Ben gideyim.
BABA —Olmaz. (TÖ, AŞG, s. 30-31)
- (515) KIZ —Kapının önüne olsun çıkamaz mıyım?
BABA —Çıkamazsın.
KIZ —Televizyon seyredeyim.
BABA —Ders çalış.
KIZ —Bir arkadaşımı çağırayım bari, ne olur?
ANNE-BABA —Ha-yır. (TÖ, AŞG, s. 31)
- (516) K. ADAM —Yeter, yeter, yeter... Bu ne gürültü yahu? Hiç kafayı dinleyemeyecek miyiz bu mahallede? İnsaf efendim insaf.

- K. KADIN —Hay Allah razı olsun Apti Bey. Mahalle içinde top oynanır mı canım? (TÖ, AŞG, s. 31)
- (518) BİR SES —Kesin zırlıtyı. Saat on oldu. Uyuyacağız. (TÖ, AŞG, s. 33)
- (521) E. ÖĞRETMEN —Yaaa... Haydi baştan alıyorum. Kılkuş kuşu par prensip iki ayaklı olup kuyruğu... (Anlatır ama sesi duyulmaz olur ne yazık ki.) (TÖ, AŞG, s. 34)
- (522) K. ÖĞRETMEN —Sus diyorum saygısız. Hepinizi disipline vereceğim. Hepinizi yakacağım, hepinizi sınıfta bırakacağım. Defolun diyorum. Defoluuuuuuun.
9. ÖĞRENCİ —(Saf) Ben de defolayım mı?
- K. ÖĞRETMEN —Sen de defol geri zekâlı İbiş. (TÖ, AŞG, s. 35)
- (526) GENÇ —Beni köycek, kasabadaki liseye yazdırdılar. Gerçi İngilizce dersine cimlastik öğretmeni, matematiğe okulun muhasebecisi geliyordu ama olsun, maksat istikbal kurtulsun... (TÖ, AŞG, s. 36)
- (527) GENÇ —Ee bana bir güven geldi. O güvenle üniversite sınavlarına girdim... Anaa, girmemle iki seksen yatmam bir oldu. Yetenekten batmışım. (TÖ, AŞG, s. 36)
- (528) GENÇ —Babam “Aman oğlum yat, kavun, karpuz da yata yata olgunlaşır” dedi. O yıl olgunlaştım, ertesi yıl bir hamle daha yaptım. (TÖ, AŞG, s. 36-37)
- (530) ERKEK —Oooo, ne haber lan? (Omuzuna vurur.)
- KIZ —Ne olsun be annem! (O da vurur vb.) (TÖ, AŞG, s. 42)
- (531) ERKEK —Öyleyse akşama görüşürüz be annem...
- KIZ —Oldu kaç. Çavv... (Erkeği aşırtıp yere atar.) (TÖ, AŞG, s. 42)
- (532) ANNE —Ayol, yemeği yaptım, sofrayı kurdum, kaldırdım. Hiç olmazsa... (TÖ, AŞG, s. 43)
- (534) AĞABEY —Tezcan, bari zahmet olmazsa saati söyle de, babama saat kaçta mars oldum, tarihe geçsin. (TÖ, AŞG, s. 44)
- (535) 1. OYUNCU —Aramızda sorunlarımıza cevap vermek üzere bir uzman bulunuyor. Doktor bey, arkadaşımız çocuk felci olmasın?
- DOKTOR —Hayır efendim, gözlemlerime göre turp gibi. (TÖ, AŞG, s. 44)
- (536) DELİKANLI —Sağlık programı bu galiba... Baba, teybi tamire vermiştin, ne oldu?
- BABA —Yarın akşam alacağım. (TÖ, AŞG, s. 45)
- (538) DELİKANLI —Bitmedi gitti şu sağlık programı da... Hala be, halacığım, hadi şu süveterimi getir, n’olursun. (TÖ, AŞG, s. 45)
- (539) DELİKANLI —Kalp, yaşlılık derken şimdi de deliliğe geçti; amma yutturmaca program yapıyorlar ha, (Semra gazeteyi getirmiştir.) değil mi baba? Hala, ne oldu bu suya yahu? (TÖ, AŞG, s. 45)
- (540) DELİKANLI —Allah, Allah... Ne olmuş yani, çalışsınlar biraz... İşleyen demir ışıldar... Yuvarlanan taş yosun tutmaz... Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin. (TÖ, AŞG, s. 46)
- (541) KIZ —Daha Konvers’in ne olduğunu bilmiyor. (Tepinir.) Ölmek, ölmek, ölmek istiyorum.

- BABA —Ne olduğunu ne bileyim evladım, kuş mu, çiçek mi, söyle de öğreneyim. (TÖ, AŞG, s.47)
- (542) BABA —Aman kızım, sen bu pabuçları giyince, yüz metreyi on saniyenin altında koşacaksan, helal olsun, boğazımızdan keser alırız. (TÖ, AŞG, s. 47)
- (543) ANNE —Oğlum, yarın sınavım var demiştin...
- DELİKANLI —Ne olmuş?
- ANNE —O saçma sapan şeyleri okumayı bırakıp da biraz ders çalışsan.
- DELİKANLI —Git başımdan Allah aşkına. (TÖ, AŞG, s. 48)
- (551) 1. OYUNCU —Size soruyorum, dikkatle dinleyin ve bir defada cevap verin. Realist ne demektir?]
1. ERKEK —(Danıştıktan sonra) Real Madrid takımını kuran bir taraftara, kısaca realist denir.
1. OYUNCU —Olmadı. (TÖ, AŞG, s. 56)
- (553) 1. OYUNCU —Doğru... Öyleyse yine gençlik sorunlarına ya da sorunlu gençlere dönelim, yani kendimize gelelim. Şimdi, boş durmaktan bunalmış yetenekli bir genci, iş ararken izleyeceksiniz. Yani, beni!
- (Adam, masada yerini alır. Delikanlı olanca enerjikliği ile girer.) (TÖ, AŞG, s. 57-58)
- (555) DELİKANLI —Ama Ankara dışındaysa, kabul edemem! Neden? Çünkü ailem burada, çevrem burada, berberim burada ağabey, berberim! Kafama emanet edeceğim adam, kafama denk olmalı. (TÖ, AŞG, s. 58)
- (556) DELİKANLI —Sonra, bak söyleyeyim, bir amirin emrine de girmem. Başıma buyruk olacaksam, ne âlâ... Neden mi? Çünkü evde babam, okulda müdür, kahvede patron, maçta hakem... yetti artık. Amirsiz memur olmaz diyorsan, beni ırgalamaz. O senin sorunun. (TÖ, AŞG, s. 58)
- (558) ADAM —Özür dilerim. Sana uygun bir işimiz yok!
- DELİKANLI —Ne? Yok ha? Bana? Olaaamaaazzzz! (TÖ, AŞG, s. 59)
- (559) ERKEK —(Kafa sesi) Babam her şeyden anlar sanıyordum. Futboldan zerre kadar çakmıyormuş, geçen gün rezil oldum. (TÖ, AŞG, s. 60)
- (561) ANNE —Ne diyim, evlendim, iki oğlum, bir kızım oldu. Ev işleri üzerimde, vızır vızır çalışıyorum. (TÖ, AŞG, s. 61)
- (563) SPİKER —Vay vay vay! Sanki her gün bu rakiplerle didişiyormuş, çekişiyormuş gibi alışkın, rahat bekliyor. Bu ne müthiş Türk. Bu kadar insanın istekleri, tutkuları, kaprisleri, ihtiyaç ve talepleriyle mücadele edecek. Olamaz, olamaz, olamaz... (TÖ, AŞG, s. 62)
- (564) SPİKER —Çok üzgünüm... Eee kira, konvers, yaz tatili, sebze, yeni elbise, harçlık, yağ, sinema filan derken, zavallı Baba yenildi. Pili bitti adamın... Ne, ne, ne... Fırladı yerinden... Aman yarabbi, devam edecek. Bu ne sabır, bu ne direnç, bu ne

dayanıklılık... Ama... ama ben maçı anlatmaya devam edemeyeceğim, fena oluyorum, dayanamayacağım aahh... Yazık adama yahu. (TÖ, AŞG, s. 63)

- (565) 1. OYUNCU —Geldik müzikalin sonuna...
KORO —(Olumsuz) Oooooooooo.
1. OYUNCU —Biraz daha devam edersek, hepimiz merkez stüdyolarını boylayacağız. (Deliler köşesini gösterir.) (TÖ, AŞG, s. 64)
- (566) BABA DELİ —(Şefkatle) Hanım, bu oğlan yine ne düşünüyor acaba? Üzülüyorum. Bir sor bakalım.
ANA DELİ —(Ölçülü) Sen sorsana hayatım!
BABA DELİ —(Samimi) Ben nasıl sorarım güzelim? Ben babayım, yüz göz olamam. Sor lütfen! (TÖ, AŞG, s. 65)
- (569) 1. OYUNCU —İzin verirseniz sözü toparlayayım. Amacımız ukalalık etmek değildi. Sürç-i lisan ettikse affola. (TÖ, AŞG, s. 66)
- (570) 1. HASTA —Işığı aç dedim sana. Kalksana ulan!
4. HASTA —Başımız belaya girecek.
1. HASTA —Bir şey olmaz. Vız gelir onlar bana. Açıyor musun? (TÖ, H, s. 71)
- (575) 2. HASTA —Her gece bu pis oyun. Pinti herifler. Bir sigara alt tarafı. (Yatağın ucuna bir paket sigara atar.) Al senin olsun. İstedğin kadar iç aslanım. (TÖ, H, s. 73)
- (576) 3. HASTA —(l.'ye) Sen içme ha, gözünü oyarım. Doktorun dediğini biliyorsun...
1. HASTA —Ben deli miyim?
2. HASTA —(Babacan) Al, al...
4. HASTA —Sağ ol. (TÖ, H, s. 73)
- (577) 3. HASTA —Bir tane de bize tut evlat, babanın canına rahmet okuyalım. (4. güvenle, alayla güler.) Tövbe estağfurullah... (4. kibriti çıkar. Bir eliyle paketin kapağını açar. Yüzü donar.) Hayrola hazret, ne oldu? (TÖ, H, s. 73)
- (578) 3. HASTA —Neden?
1. HASTA —Uyuz da onun için. Ben onun yerinde olsam, şimdi seni çarşafı boğardım. Ya da bir bıçak aşırır, gırtlığını ekmek gibi doğrardım. (TÖ, H, s. 74)
- (579) 2. HASTA —Kim çıkardı koynundan tavşanları, ördekleri?
1. HASTA —Ben!
2. HASTA —Gördün mü?
1. HASTA —Ne diye engel olmadınız? (TÖ, H, s. 74)
- (582) 1. HASTA —Bırak şunu dinini seversen. Şampanya içermiş. Küstah. Ben bir kere bir şişe içtimdi. Dehşet içki ha. Üç saat hiç durmadan dans etmişim. Fırsat olsa şimdi de ederim ya... (TÖ, H, s. 76)
- (585) 2. HASTA —Ben ne kadar oluyor bakayım hasta olalı, beş yıl. Beş yıldır elime kadın eli değmedi. (TÖ, H, s. 78)
- (586) 1. HASTA —Ne korkuyorsun. Kısmetini kesmem. Elimi sallasam ellisi. Milyonla güzel kız var dünyada.
2. HASTA —Helal olsun sana.

1. HASTA —Kapı kilitli olmasa...
2. HASTA —Aşağıdan da kuş uçurtmazlar. (TÖ, H, s. 79)
- (588) 3. HASTA —Oğlum, toyluğu bırak. Bir de çilek dudaklı, sıırım gibi, çakı gibi bir kız çıkarsa, elimin üstünden ayağımın altından öpersin. Vur diyorum sana.
1. HASTA —Sahi vurayım mı?
3. HASTA —Tabii. Ama usturuplu. Tak tak.
2. HASTA —Bir tutarsa, iyi eğlence olacak ha. (TÖ, H, s. 79-80)
- (589) 3. HASTA —Ulan şu taş duvar bile senden duyguludur be. Deli olacağım. Yarın bir bakacaksın, geberip gitmişsin. Ne olacak, zaman geçsin, sen ona bak. (TÖ, H, s. 80)
- (592) 2. HASTA —Kızın üstünde, ne diyorlar ona, kırmızı bir sabahlık olur, söz gelişi...
3. HASTA —Düşün düşün. Elleri ateşten cayır cayır yanıyordu.
2. HASTA —Gözleri ateşten iri iri olmuştur. (TÖ, H, s. 81)
- (593) 2. HASTA —Ben de düşünsem, olay çıkarmazsınız ya? (TÖ, H, s. 81)
- (595) 3. HASTA —Kalk. Ben de olsam böyle ölürüm. Al sana para. (Cüzdanını 2.'nin yatağına atar.) Benim bildiğim, insan öyle yaşamalı ki sonunda öldüğüne değmeli. Kalk, çabuk ol.
2. HASTA —Sen delirdin mi? Bu gece olmaz. (TÖ, H, s. 82)
- (598) 2. HASTA —(Cüzdandan birkaç kâğıt para alır.) Bu kadar yeter bana. Gideyim ben artık. Geç bile kaldım. Oraları tam kıvamındadır. Çaydanlığım senin olsun üstat. İspirto ocağım da. (TÖ, H, s. 83)
- (599) 3. HASTA —Hışşt. Otur diyorum sana.
4. HASTA —Karışma, senin de gırtlığını ekmek gibi doğrarım.
1. HASTA —(Oturur) Ne oluyor be?
4. HASTA —(Birden döner.) Yat yerine. O güzel yüzüne yazık olur. (Kapıyı kilitler.) (TÖ, H, s. 83-84)
- (600) 2. HASTA —Uğraşma benimle. Basıp gideceğim ben.
4. HASTA —Bir yere gidemezsin. Uyuz.
2. HASTA —Bak bana. Ne dersen de. Tamam. Uyuz benim. Hakkın var. Ne söyledimse geri alıyorum. Oldu mu? Şimdi gitmem gerek. (TÖ, H, s. 84)
- (602) 1. HASTA —Nereye gidiyorsun?
2. HASTA —Arkaya. Bahçeye. Hava almaya. Anlarsın ya.
1. HASTA —Tamam. (Yatar. 2. kapıya yürür.) Üstat gece kalkınca bunun üstünü ört.
3. HASTA: Olur. (TÖ, H, s. 86)
- (605) KARAGÖZ —(İçten) Oğlum, ben yanlış yere gelmiş olmayayım sakın? Burası Cemil Abdi Beyin evi mi? (TÖ, KD, s. 92)
- (608) KARAGÖZ —(Uşağa) Bu da kim?
- UŞAK —(Resmi) Beyefendinin oğulları...
- KARAGÖZ —Ulan Allah bağışlasın, eşek kadar olmuşun. Gel, gel kucaklaşalım. (Delikanlının üstüne yürür.) Seni yaradana kurban olsun bu amcan... Seni... (TÖ, KD, s. 93)

- (609) KARAGÖZ —Bir tanedir o be. Aslandır. (Delikanlıya doğru yürür.) Yahu nasıl olur? (Delikanlı geriler.) Peki peki, gelen yok. Sakin ol. Sen beni hatırlamadın herhalde. Git babana haber ver, benim geldiğimi. (TÖ, KD, s. 93)
- (610) KARAGÖZ —Karısı canım. Ne yapıyor kocakarı?
 UŞAK —Hanımefendi mi?
 KARAGÖZ —Haa hanımefendi ya. Çenesi yine mitralyöz gibi çalışıyor mu?
 UŞAK —Estağfurullah.
 KARAGÖZ —Ne oluyorsun, yoksa seni korkutuyorlar mı? (TÖ, KD, s. 94)
- (611) UŞAK —(Uzaklaşmaya çalışarak) İsterseniz ben gidip bir bakayım.
 KARAGÖZ —Hööt. Bir yere gidemezsin. Seni himayeme aldım ya, bitti artık. Gözümün önünde olacaksın. (TÖ, KD, s. 94)
- (612) KARAGÖZ —(Bir an durur, sonra uşağa bir tekme atar.) Acıdı mı ulan bir yerin?
 UŞAK —Acımaz olur mu? Fakat size... (TÖ, KD, s. 95)
- (613) KARAGÖZ —Kes. Demek rüyada filan değilim. Bu ne iş anlamadım gitti. Sen Frenkçe konuşuyorsun, ben Türkçe. Gül gibi de anlaşıyoruz. Bana bak, bu sefer gözünü seveyim doğrusunu söyle, ben yanlış bir yere gelmiş olmayayım. (TÖ, KD, s. 95)
- (614) KARAGÖZ —(Oturduğu yerden) Vay Hacivatım vay. Vay hacı cav cav vay. (Uşağa) Tut elimi, kalkamıyorum. (Kalkar.) Hamdolsun kavuşturana... (TÖ, KD, s. 96)
- (615) KARAGÖZ —(Gülmeye çalışarak) Ben, Karagöz, kırk yıllık dostun...
 CEMAL ABDİ —Bir yanlışlık olacak. Sizi tanımıyorum. (TÖ, KD, s. 97)
- (616) CEMAL ABDİ —Beni bırak şimdi.
 KARAGÖZ —Peki Hacivat.
 CEMAL ABDİ —Bu adı da unut.
 KARAGÖZ —Peki Haciv... Beyefendi.
 CEMAL ABDİ —Yok canım aramızda biraz daha samimi olabiliriz. (TÖ, KD, s. 97)
- (619) KARAGÖZ —Ulan her devrin adamısın be! Akıllısın gözüm çıksın. Bir bana bak, bir kendi haline. Seni döveceğime keşke kendimi dövseymişim. Benim dayacağımı yiye yiye adam oldun, anam babam ölsün ki... Tüh... (TÖ, KD, s. 98)
- (620) CEMAL ABDİ —Bir işin var mı?
 KARAGÖZ —Var.
 CEMAL ABDİ —Ne?
 KARAGÖZ —Yaşamak. Yaşıyorum. Daha ne olsun? (TÖ, KD, s. 98)
- (621) CEMAL ABDİ —Seninle bir pazarlık yapalım.
 KARAGÖZ —Nasıl olsa aldanırım ya, yupalım haydi. (TÖ, KD, s. 99)
- (622) CEMAL ABDİ —Laf ebeliğini bırak. Vaktim az. Baloya yetişeceğiz. Sana iş vereyim, ne dersin? Belki birtakım işlerde ortak bile oluruz. (TÖ, KD, s. 99)
- (624) KIZ —Niye baba? Niye saklıyorsun? Yemin ederim bundan güzel bir ad olamaz, herkese anlatacağım. Babam diyeceğim, bir zamanlar Hacivat'mış. Hani meşhur Hacivat var ya, o...
 CEMAL ABDİ —Kes diyorum sana. Defol. (TÖ, KD, s. 100)

- (626) KARAGÖZ —Neden olacak? Bir zamanlar Hacivat'tın. Şimdi Cemal Abdi olmuşsun. Yarın kimbilir hangi kılığa gireceksin?
CEMAL ABDİ —Yok canım, bu kadar basit olamaz. (TÖ, KD, s. 101)
- (627) CEMAL ABDİ —Hem ben isteyerek böyle olmuyorum ki... Devir böyle istiyor. Uymak gerek. (TÖ, KD, s. 101)
- (628) KARAGÖZ —Hacivat be. Gel baştan alalım, ne kaybedersin, bir kere denesek?
CEMAL ABDİ —Neyi?
KARAGÖZ —Beraber olmayı. Eskisi gibi, haa? Göreceksin...
CEMAL ABDİ —Olmaz.
KARAGÖZ —Gel inat etme...
CEMAL ABDİ —Olmaz. Bin güçlkle bir düzen kurmuşum, onu bozamam... Zenginim Karagöz. Tuttuğumu koparıyorum. Çocuklarım artık bu hayata alıştı. (Susar.) Keşke hiç gelmeseydin.
KARAGÖZ —Mutlu değilmişin ama...
CEMAL ABDİ —Olsun. Ben mutlu olmakla vakit kaybedecek adam değilim. İşadamıyım. İşim var. (TÖ, KD, s. 101)
- (633) CEMAL ABDİ —Hiç canım, garip, hoş bir adamdı. Tanımazsın.
KIZ —Karagöz Amca'ydı.
ANNE —(Durur.) Tanımıyorum.
KIZ —Nasıl olur? Geçenlerde anlatmıştın ya... (TÖ, KD, s. 103)
- (635) İKİNCİ —Babam ölürse tüfeği bana kalacak.
BİRİNCİ —Ben nerede olacağım, tüfek sana kalırken? (TÖ, KP, s. 108)
- (636) BİRİNCİ —Bir kere, babam ölmez. Ölse de tüfeği benim olur. Ben senden büyüğüm.
İKİNCİ —Ol.
BİRİNCİ —İki yaş büyüğüm.
İKİNCİ —Ne olmuş? İlk ben gördüm tüfeği. (TÖ, KP, s. 108)
- (637) BİRİNCİ —Gel seninle bir anlaşma yapalım. Her şey senin olsun, babam ölürse, tüfeği bana bırak.
İKİNCİ —Hayır. (TÖ, KP, s. 109)
- (641) İKİNCİ —Ben anneme gidiyorum.
BİRİNCİ —Dur. Bunu ne yapayım?
İKİNCİ —Senin olsun. (TÖ, KP, s. 110)
- (644) 3. OYUNCU —(Sandığın başında, ıvır zıvırı kaldırıp göstererek) Çıldırılmışın malı bunlar! Kârım varsa gözüm çıksın! Niyetim vergi vermek... Yurdumu budunumu özümnden çok severim! (Davul.)
- [...]
5. OYUNCU —Bravooo! (Alkışlar.) Yaşaaa! (Tepinir.) Var oool! (Davul) (TÖ, DY, s. 115)

- (647) 1. OYUNCU —(Gittikçe yavaşlayarak) Gıdı da gıdı gıdı... (Son oyuncu da kımıldayamaz olmuştur, sessizlik.) Gene olmadı değil mi? Soğuk kaçtı... Ne yapalım, öyle unutmamız ki gülmeyi, taklidini bile yapamıyoruz. (TÖ, DY, s. 116)
- (649) 1. OYUNCU —Çocuklar tamam mı, neden politikaya atılmadık da kendimizi getirip getirip sanata çarptık, bunun taklidini yapalım? Olgun ve dolgun bir oyun olur! (TÖ, DY, s. 116)
- (652) 2. OYUNCU —(Para çıkarır.) Yazı mı, tura mı?
 1. OYUNCU —Yazı!
 2. OYUNCU —(Parayı atar, tutar, gösterir.) Yazı!
 1. OYUNCU —Oldu. (2. iskemle olur, 1. oturur.) (TÖ, DY, s. 119)
- (654) 2. OYUNCU —Vatann, milleet, Sakaryaaa!
 4. OYUNCU —İşte politika bu. Bu kadar. Yarın gecekonduklara gidip çileli yurttaşlarımıza teselli ve fikir götüreceğiz. Tartışmamız bitmiştir.
 2. OYUNCU —(Ayağa kalkar.) Baş üstüne!
 (4. donup kalır.)]
 3. OYUNCU —Bu oyun çok gerçekçi oluyor. (TÖ, DY, s. 120)
- (656) 5. OYUNCU —Konjonktür, indeks, plan, program, proje, kanalizasyon manalizasyon konularında, hiç kimsenin şimdiye kadar bir türlü düşünmediği şeyler söyleyecektir... (Dan dun dan!)
 2. OYUNCU —Ne diyor?
 3. OYUNCU —Dur bakalım, ne olacak? (TÖ, DY, s. 121)
- (657) 5. OYUNCU: —Yalnız, pek sayın başkan bir gecekondu halkını ilk kez göreceğinden, ürkütülmemesi, şaşırtılmaması, her ne derse sükûnetle ve usuletle dinlenmesi, önemle rica olunur! Dan dan! (Açıklar.) Tokmak vurmaktan yoruldum da. (TÖ, DY, s. 121)
- (660) 4. OYUNCU —E, en büyük, en güzel, her şey bütün ruhumla, huzur ve refah, mutluluk, kahraman, geleceğin, hizmet aşkı, muhabbet, sevdâ, sevgi, ben, ben, ben, ben, ben, ben...
 (Ses gittikçe düşer ve duyulmaz olur. Sözsüz oyun, 4. Söylevini canla başla sürdürmektedir.) (TÖ, DY, s. 122)
- (661) 5. OYUNCU —(Gittikçe sesini yükselterek) “Oy bana oylar bana ey millet, oy bana oylar bana ey millet...”
 2. OYUNCU —Türkçe olmasına Türkçe... Değil mi?
 3. OYUNCU —Valla billa Türkçe! (TÖ, DY, s. 122)
- (664) 2. OYUNCU —Kabul diyelim, geldik işte, kulübe giriyoruz.
 4. OYUNCU —Sonra?
 2. OYUNCU —Sonra, ya futbolcu oluruz, ya basketbolcu.
 5. OYUNCU —Alkış, ün, para...]
 3. OYUNCU —Olur mu olur? (TÖ, DY, s. 125)
- (667) 5. OYUNCU —Ben antrenörünüzüm... Takımda disiplin isterim. Düşünmek yasak... Ben düşünürüm. Terbiye asıldır. Ben ne dersem o olur! (TÖ, DY, s. 125-126)

- (668) 1. OYUNCU —İlk karşılaşmamıza kadar aylarca çalıştık. Kurbanlık koç gibi beslendik. Ne yapacağımızı ve ne düşüneceğimizi papağan gibi ezberledik. Karşılaşma, karşı takımın sahasında olacaktı... (TÖ, DY, s. 126)
- (669) 1., 2., 3., 4. OYUNCU —(Alkışlarlar.) Ya ya ya şa şa şa!
 1. OYUNCU —Sağ ol!
 2 OYUNCU —Varol!
 3. OYUNCU —Bravo! (TÖ, DY, s. 127)
- (670) 5. OYUNCU —(Düdüğünü çıkarır. Üfler. Ses çıkmaz.) Bunun sesi çıkmıyor?
 HEPSİ —Canın sağ olsun! (TÖ, DY, s. 127)
- (671) 1. OYUNCU —(Bir süre sonra aralarından çıkar.) Çok çalıştık, ama olmadı, yenildik o gün. Yenilince disiplin daha sıkılaştı. Daha iyi beslendik, daha çok ezberledik. Antlar içtik, dualar ettik, kurbanlar kestik, oynadık. Ama ha babam yeniliyorduk. Yenildikçe yandaşlarımız kızıyor, kızışıyor, kulüp karışıyordu. Başkanın koltuğu sallanıyordu. Antrenör bir basın toplantısı yaparak durumu açıkladı. (TÖ, DY, s. 128)
- (675) ADAM —(Hızla girer.) Şu sakalımı aliver, çabuk ama...
 BERBER —Baş üstüne, hoş geldiniz, buyrun. Oğlum su ver.
 ADAM —Ilık olsun.
 BERBER —Ilık olacak. Gazete ister misiniz? (TÖ, B, s. 134)
- (677) ADAM —Bilemezsin tabii. On sekiz. Liseyi bitirttim, tamam, sıra evlendirmeye geldi. O kadar. Her iş hesaplı olmalı. Ortağımın oğlu var. Akı başında, işbilir bir delikanlı. Ben açtım evlenmeleri konusunu, oldu bitti. (TÖ, B, s. 134-135)
- (678) ADAM —Hayat kumarsa sen de kumarbaz ol! Hilesini, inceliğini öğren. Değil mi ama? Bir tek işte bile zarar etmedim. Bir kez olsun başarısızlığa uğramadım. Hiç kimse beni aldatamadı. (TÖ, B, s. 135)
- (679) BERBER —Güzel söylüyorsunuz ya, beni alalım ele. Babam ben daha ilkokula giderken ölüverdi. Tıpkı sizin berber gibi. Annem çaresiz beni işe verdi. Kendi de başladı çalışmaya. Gece oldu mu, ikimiz de yorgunluktan bitkin, çorbamızı içer içmez, küt yatağa, leş gibi uyurduk. (TÖ, B, s. 136)
- (680) BERBER —Siz hayat ticarettir dediniz ya, haklısınız tabii, haklı olmasanız söylemezsiniz. Yalnız bayım biz bu ticarete yaya kalmışız. Taksitle yaşıyoruz, haftada bir. (TÖ, B, s. 136)
- (681) BERBER —Hışşt, gel, bak yakından. Hayat ticaretini kârla kapatmış adamın yüzü böyle olur, çizgisi kımıldamıyor. Soluk almak için bile yorulmuyor. (TÖ, B, s. 137)
- (682) Müzikle birlikte, fona verilen ışığın şiddeti de yükselecektir. Mimar Sinan'ı olgunluk çağı görünümü ve giysileri içinde görürüz. (TÖ, BMS, s. 141)
- (684) (Çarpıcı bir müzik girer ve Ayasofya'nın görüntüsü kaybolur. Sinan, büyük bir hışımla pergelini, tezgâha saplar. Pergelin üzerine, bir an için, kırmızı bir ışık düşer.) (TÖ, BMS, s. 143)

- (686) MİMAR SİNAN —Bir gün geldi ki, artık kendimi göstermek için fırsat gözlemeye başladım. Çünkü bilgiyle dolmuştum, taşmak üzereydim. İlk fırsatı, 1554 yılında yakaladım. 44 yaşındayken. Gençler, dikkatinizi çekerim. Bu, bazı insanlarımızın, nerdeyse emekli olmayı düşündükleri bir yaştır. (TÖ, BMS, s. 143)
- (687) MİMAR SİNAN —Ben, hiçbir emeğin, çabanın boşa gitmeyeceğine inananlardanım. Nitekim 4 yıl sonraki olaylar, bu inancımı doğruladı. 1538’de ordumuz, bu kez batıya sefere çıkmıştı. Ordunun başında da, Kanuni Sultan Süleyman bulunuyordu.(TÖ, BMS, s. 144)
- (690) MİMAR SİNAN —Bu seferden geri dönerken, Barbaros Hayrettin Paşa’nın, Preveze’de, 600 gemiden oluşan haçlı donanmasını yendiği haberi alındı. (TÖ, BMS, s. 145)
- (693) MİMAR SİNAN —Tarihçiler, XVI. Yüzyılı, “Türk Yüzyılı” olarak adlandırırlar. (TÖ, BMS, s. 145)
- (694) Bu arada, ilk göz ağrım ve yürek yaram olan Ayasofya’yı da onardım. (TÖ, BMS, s. 147)
- (697) Sonunda sütunlar dikildi. Oynamaz, yıkılmaz hale getirildi. Kubbe, 28 metre çapında olacaktı. (TÖ, BMS, s. 150)
- (698) 8. SES —Niçin benim camim ile ilgilenmeyip, mühim olmayan nesnelerle vakit geçirirsin? Şimdi tez söyle! Bu bina ne zaman tamam olur?
- MİMAR SİNAN —Padişah’tan, şimdiye kadar işitmediğim bu sözler karşısında şaşırdım, dilim tutuldu. Ancak şu sözleri söyleyebildim.
- (Yine padişaha döner.)
- Saadetlu Padişahın devletinde, iki ayda tamam olur. (TÖ, BMS, s. 151)
- (699) 14. SES —Mimar Ağa, saadetlu padişahın ne buyurduğunu, işittin mi? Bu bina ne zaman, kapısı kapanacak şekilde tamam olur? Bir daha söyle!
- MİMAR SİNAN — İki ay tamam olunca, bu bina da tamam olur. Bunun üzerine padişah şöyle dedi:
8. SES — Ağalar! Mimarbaşı ne dedi, işittiniz, şahit olun!
- MİMAR SİNAN —Sonra padişah, bana döndü.
8. SES —Bak a Sinan Ağa! İki ayda tamam olmazsa, seninle konuşuruz.! (TÖ, BMS, s. 152)
- (702) MİMAR SİNAN —Çok uzun yıllar sonra, büyük bir Türk şairi, Yahya Kemal Beyatlı, Süleymaniye’deki bir bayram sabahını şöyle anlatacaktı; kendim okumak istiyorum.
- Artarak gönlümün aydınlığı, her saniyede
Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye’de
[...]
Tanrının mabedi her bir tarafından doluyor,
Bu saatlerde Süleymaniye tarih oluyor. (TÖ, BMS, s. 153-154)
- (703) MİMAR SİNAN —1566’da Zigetvar Kalesi’ni kuşatmıştık. Dış kale düşmüştü ama iç kale hâlâ dayanıyordu.
- [...]

Kalenin düşmesine belki de birkaç saat kala, Kanuni Sultan Süleyman, savaş çadırının içinde, gözlerini yumdu.

[...]

8. SES (Hafif ekolu)

—Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi

Saltanat dedikleri bir cihan kavgasıdır

Olmaya baht ü saadet dünyada vahdet gibi. (TÖ, BMS, s. 154)

(704) MİMAR SİNAN —Kanuni Sultan Süleyman'ın yaşayan tek oğlu Selim, II. Selim unvanıyla tahta geçti. Tarihçiler, II. Selim'i, hiç sefere çıkmadığı, içki ve eğlenceyi sevdiği için eleştirirler. Ama benim için çok önemli bir insandır. Bir gün beni huzuruna çağırdı. Tahta çıkalı daha bir yıl olmuştu. (TÖ, BMS, s. 155)

(705) MİMAR SİNAN —Caminin, çok sevdiği Edirne'de yapılmasını emretti. Yüreğim kaygı ve sevinçle dolu, tezgâhımın başına geçtim.

[...]

Bu, belki de benim için son fırsattı.

(Pergeli, koparıp alır.)

77 yaşındaydım.

(Işıklar, normalleşir.)

Selimiye Camisi, benim ustalık eserim olacaktı. (TÖ, BMS, s. 155)

(707) MİMAR SİNAN —O tarihlerde, demir ve çimento karışımı betonarme tekniği henüz bulunmamıştı. Bu yüzden, bu amaç, birdenbire gerçekleşemezdi. Adım adım, ağır ağır gerçekleşecektir. Bakınız, gelişim nasıl oldu. (TÖ, BMS, s. 156)

(708) MİMAR SİNAN — 1366 yılında yapılmış olan Manisa İshak Bey Camisinin tek kubbesi vardır. (TÖ, BMS, s. 156)

(711) ANLATICI —Bir, iki, üç... (Gerekirse tekrarlanır.) Tamam, çok güzel. Şimdi de bakın, tıptış tıptış nasıl dönecekler sahneye. Ben bir kelime söyleyeceğim, siz de söyledüğim kelimeyi tekrarlayacaksınız. Bakalım ne olacak? Hazır mıyız? (TÖ, AMKM, s. 164)

(712) ANLATICI —Arkadaşlar, bunlar yine mızıkçılık ederlerse “estepeta” diye bağırın, yeter. Oldukları yerde donup kalırlar. Neden mi? Akıllarını çalıştırmıyorlar da ondan. (TÖ, AMKM, s. 164)

(713) ANLATICI: —Arkadaşlar, en baştaki yaramazın adı Zorba. Hep kendi dediğinin olmasını ister. Olmazsa kavga çıkarır. (TÖ, AMKM, s. 164-165)

(714) ANLATICI —Bu beş haylazın yaşadığı kente, oyun bu ya, yılda bir gün bir masalcı çıkagelir. Ne tür masallar anlatıyor ama biliyor musunuz? Hep vurdulu kırdılı, tekmeli tokatlı, tabancalı tüfekli, sevgisiz, acımasız masallar. Bu zavallıların niye böyle zorba, tahta kafalı, paslı, zilli ve ukala olduğu anlaşılıyor, değil mi? (TÖ, AMKM, s. 165)

(717) K. MASALCI —Acele edin, yoksa elimi böyle ağzınızdan içeri sokar, sonra da midenizi, kirli bir çorap gibi tersine çeviririm. Ona göre. İşte başlıyorum. Giriş müziği.

(Bir çocuk şarkısı duyulur. Kara Masalci tepinir.) Susturun, susturun şunu. Yedi canlı, gözleri kanlı Kara Bela'nın giriş müziği böyle mi olur, okul şarkısıyla uygun adım, pikniğe mi gidecek bu adam? (TÖ, AMKM, s. 168)

(718) K. MASALCI —Bu tabancayı bir kavgada, Red Kid denilen sıska bir kovboyun elinden almıştım. Elimin tersiyle şöyle bir tane çakmıştım, adam duvara afiş gibi yapıştı. Hâlâ duruyor olmalı, orada. (TÖ, AMKM, s. 169)

(719) K. MASALCI —Tamam, her kovboy filminde bir salon bulunur, her salonda da en azından bir kavgı olur. Şimdi, bu kasabanın salonuna giriyorum, havamı atarak, kaşımı çatarak, biraz da yan yatarak. (Kapıyı tekme ile açar, içeri girer.) Nüfus sayımı mı var? Kimse yok ortalıkta. Yoksa geldiğimi anladılar da tüydüler mi? Hey, Kimse yok mu?

YARDAKÇI KIZ —(Çıkar) Olmaz olur mu? Ben varım. (TÖ, AMKM, s. 169)

(721) K. MASALCI —Baylar, duyduğuma göre bu havalinin en anlı, şanlı ve tez canlı silahşorları, sizmişsiniz. Doğru mu?

JİM —Ben olabilirdim.

K. MASALCI —Güzel.

JİM —Ama annem izin vermedi.

JON —Aaa, ben de olabilirdim, silah sesinden ödüm kopmasaydı değil mi Jim? (TÖ, AMKM, s. 170)

(722) JON —Ama üzülmeyin, insan düşse kalka büyür.

JİM —Düşmez kalkmaz bir Allah.

JON —Ama düşenin de dostu olmaz. (TÖ, AMKM, s. 171)

(725) ZORBA —Hoşlanmayız.

ÖTEKİLER —Duymadık bile.

K. MASALCI —Anladın mı?

AK MASALCI —Olabilir... Ama bir tane anlatacağım. Armağan olarak. Çocuklar karar versin, sizinkiler mi güzel, benimkiler mi?

K. MASALCI —Olmaz, olamaz. Olay çıkartırım. Rakip istemem. (TÖ, AMKM, s. 173)

(728) 1. YARDIMCI —Yalnız erkeklerin akıllı olduğunu iddia edip durursun. Kızla konuştuklarımızı dinledin.

2. YARDIMCI —Dinledim efendim.

1. YARDIMCI —Anladın mı?

2. YARDIMCI —Anlamaz olur muyum? (TÖ, AMKM, s. 175)

(730) 2. YARDIMCI —Ah çok kolaymış. (Parayı verir.) Ah... Bir de sana, “Aptal bir kaz yollasam, yolar mısın” dedi. Sen de, “Hem de nasıl” demiştin. Bu ne demek oluyor? (TÖ, AMKM, s. 176)

(731) YAR. KIZ —Bana sizi yolladı ya. Sizden iyi kaz olur mu efendim. (Elini uzatır.) (TÖ, AMKM, s. 176)

(732) K.MASALCI —Ben de size en kanlı ve canlı masallarımdan birini anlatayım. Kara Korsan! (Çocuklar alkışlarlar.) Hani Temel Reis'in kavgacı bir arkadaşı var, Kabasakal. Kara Korsan, bu Kabasakal'ın büyükbabası olur. (TÖ, AMKM, s. 177)

- (742) K. MASALCI —Profesör Çokbilmiş ile iki yardımcısı, uzun yıllar çalışarak bir süperrobot yaptılar. Uçan, yüzen, koşan, sürünen bir robot. Bu robot, benim! Bugün beni ilk kez çalıştıracaklar. Şimdi robot olmam gerekiyor. (TÖ, AMKM, s. 182)
- (745) AK MASALCI —Bizim saf Keloğlan'la anası yola koyuldular bile. Yorulunca bir çeşme başında mola verdiler. Bir parça ekmekle iki yumurtaları vardı. Derken bir derviş çıkageldi.
- DERVİŞ —Afiyet olsun.
- KELOĞLAN —(Kalkar.) Buyur derviş kardeş. Açsındır mutlaka. Benim iştahım yok. Bu yumurtayı sana vereyim.
- DERVİŞ —Sağ ol. (TÖ, AMKM, s. 185)
- (746) ANA —Ne diyecekmişin?
- KELOĞLAN —Neydi? Fanfana finfon muydu, neydi? Yok canım şeydi, dur, fantiri fitton, hah. (Seyircilere) Aman kardeşler, anladınız, benim aklım biraz kıttır. Bu karışık lafı kurban olayım, aklınızda tutun. Gerekirse bana tıslarsınız, he mi? (TÖ, AMKM, s. 185)
- (747) KELOĞLAN —Aman ana, bu ne itibar? Eller üstündesin. İş oldu, demek?
- ANA —Şimdi görürsün... (Anayı bohça gibi yere bırakırlar. Uzaklaşırlar.) İşte, anladın mı? Deli kızın çeyiz bohçası gibi kodular beni buraya. Aman oğul, bu padişah hiç yol yordam bilmiyor canım. Meseleyi güzelce açtım, adam vallaha çıldırdı. Zincirlik oldu. Şaşıp kaldı. Kovaladı beni, ne edeceğiz? (TÖ, AMKM, s. 187)
- (752) KELOĞLAN —Valla olmaz. (Toparlanır, ayağa kalkar.) Aman diyim, bozma!
- K. MASALCI —Haydi, toplayın pılımızı pırtınızı defolun burdan. Burası benim. Bu ne bu? (Yaylananları gösterir.) Böyle masal mı olurmuş? (İtmek ister, o da yapışır.) Ne oldu bana? (TÖ, AMKM, s. 190-191)
- (753) KELOĞLAN —Her şey pek iyi, pek hoş da, bunları, nasıl durduracağız? Nasıl durdurulacağını bilmiyorum ki. Aman oyuncu başı, ne yapacağız?
- ANLATICI —Onu Ak Masalcı'ya sor.
- KELOĞLAN —Sahi canım, masalı anlatan o. Ben de kafa olsa, rüyada gördüm diye padişah kızı peşine düşer miydim zaten? (TÖ, AMKM, s. 191)
- (754) K. MASALCI —Lanet olsun. Veriyorum. (Kara Masalcı ile ötekilerin yaylanmaları ağırlaşır, durur.) Pılımızı pırtımızı toplayıp biz gidelim burdan. Lanet olsun. (Kırmızı sopa Kara Masalcı'nın elinde kalmıştır.) Aptal bir Keloğlan masasına yenildim. Bunu unutmayacağım. Lanet olsun. (TÖ, AMKM, s. 192)
- (756) AK MASALCI —Ben razıyım. (Dört çocuk alkışlar.)
- K. MASALCI —Ben...
- YAR. KIZ —Biz de razı olalım.
1. YARDIMCI —Evet.
2. YARDIMCI —Olalım. (TÖ, TO, s. 113)

- K. MASALCI —Ama bu kez, çok dikkatli olacaksınız. (TÖ, AMKM, s. 192-193)
- (758) ANLATICI —Çocuklar yerlerinize geçin. (Dört çocuk ak sıraya geçerler.) Kim arkadaşlarımızdan daha çok alkış alırsa, yarışı o kazanacaktır. Tamam mı?
- AK MASALCI —Tamam.
- K. MASALCI —Lanet olsun, tamam. (TÖ, AMKM, s. 193)
- (759) ANLATICI —Birinci yarış, şarkı yarışması.
- K. MASALCI —Ooo, çok kolay. Biz başlıyoruz. Gelin buraya. (*Yardakçıları toplanırlar.*) Kolay dedim ama biz çocuk şarkısı bilmeyiz ki... Şeyi söyleyelim mi, “Kızım seni Ceyar’a vereyim mi?”
- YAR. KIZ —Olmaz. (TÖ, AMKM, s. 193)
- (760) K. MASALCI —Yooo, vitaminli mitaminli soru istemem. Çünkü yalnız Kara Bela, Kara Korsan, Kara Robot değilim. Kara cahil de benim. Çok dikkatli olun. En önemli soruyu soruyorum. Kovboy ne demektir?
- AK MASALCI —Sığır çobanı demektir.
- K. MASALCI —Olamaz. Yalan söylüyor. Tamam, ben kazandım. (TÖ, AMKM, s. 194)
- (763) K. MASALCI —Heh heee, üüüç, masal okumak.
- ANLATICI —Bu ne demek?
- K. MASALCI —Kandırmak, yutturmak, yalan söylemek
- ANLATICI —Doğruuu... Mesela sen bize hiç masal anlatmadın, hep masal okudun! Başka? Başka anlamı yok mudur okumak sözcüğünün.
- K. MASALCI —Hayır. Olsa bilirdim. (TÖ, AMKM, s. 196)
- (764) ANLATICI —Kitap okumak, okulda okumak, su gibi okumak, kalmadan okumak... Bunları bilmiyor musun?
- K. MASALCI —Yooo... Niye bileyim? Bana ne zaten. (Seyircilere) Okusam, böyle rezil mi olurdum? (TÖ, AMKM, s. 196)
- (766) ANLATICI —(Kara Masalci’ya) Sıra sizin.
- K. MASALCI —Oynamıyorum. (Ak Masalci’ya) Senin olsun hepsi. Ben kendime yeni müşteriler bulurum, nasıl olsa. Yürü, Zorba. Gidiyoruz. (TÖ, AMKM, s. 197)
- (768) Sevme gücü olmayana ise, değil sanat, tükettiği oksijen haramdır. (AB, BYS, s. 10)
- (772) Para sıkıntısı sancı veriyor. Nasıl olursa olsun çalışmak zorunda. (AB, BYS, s. 10)
- (774) O akşam “Kralın Ölümü” ilk defa oynanıyor. Tiyatro eleştirmeni T. Fontane temsilden sonra sokağa çıktığında oyun yazarını karşısında buluyor. Yazar fena halde hiddetli: “Sizin eleştiri yazmaya hakkınız olamaz! Son perdede uyudunuz!” (AB, BYS, s. 12)
- (775) Şimdi neredeyse hepsi frizör oldu, berber kalmadı. Ben yine de berbere giderim ya. (AB, BYS, s. 12)
- (776) Şimdi denebilir ki bundan sonraki sahne ne oldu? İyiydi, hoştu ama, anlatmam ki. Bir anlatabilsem, küfür sanatının güzel örneklerinden birini aktarmış olacaktım. (AB, BYS, s. 13)

- (777) [Resim-heykel ve kardeşlerine, “görsel sanat” dedik... İşin içinden çıktığımızı sandık. Bu deyim biçimi sürüp gitseydi, müzik için işitsel sanat, edebiyat için okutsal sanat dememiz gerekirdi. Yazı ile sanat yapana yazar, resmi kendi tarzı içinde kullanan karikatür sanatçısına, çizer dedik.] Hiçbiri olmadı, yetmedi. (AB, BYS, s. 14)
- (778) Çünkü sanat, ne sunan ne de algılayan için, vücudun hangi organı köprü oluyorsa, o eylem içinde hapsedilen sözcüklerle anlatılmamalıydı. (AB, BYS, s. 14)
- (783) Konfor ve lüks, düzenli olarak artıyor. (AB, BYS, s. 14-15)
- (785) Bir sinema bu büyüklüğü de reklam amacı olarak kullanıyor ve verdiği gazete ilanında şöyle yazıyordu: (AB, BYS, s. 15)
- (784) Otomobiller büyük park alanına yayıldıklarından, bu sinemaların perdeleri vahşi derecede büyük olurdu. (AB, BYS, s. 15)
- (786) Bir gün kuaföre gittiğinde soruyor: “Saçım kesilecek... Gömleğimin yakasını açayım mı?” Kuaför rica ediyor:
“Açın... Ama şapkanızı çıkarmasanız da olur.” (AB, BYS, s. 15)
- (787) Sanatın ve sanatçının, çevresi tarafından “anlaşılması”, hep bir olay oluyor. (AB, BYS, s. 15)
- (788) Ün büyüdükçe olaylar genişliyor. (AB, BYS, s. 15)
- (792) Dostu, “Güzel ama, bunlar hep ayrıntı” deyince sanatçı özetliyor:
“Olsun! Düşünceme göre, ayrıntılar mükemmelliği tamamlar ama, mükemmellik ayrıntı değildir.” (AB, BYS, s. 17)
- (793) O günler, sahiden o kadar güzel miydi? Yoksa biz mi daha yaşantının kirine bulaşmamıştık?
Hangisi olursa olsun! Kana kana seviyorduk o günlerimizi... (AB, BYS, s. 18)
- (794) Yani başımızda hiç mi dert yoktu? Nasıl olmasın? (AB, BYS, s. 18)
- (798) Kasa çoğu zaman tamtakır olurdu. Merhametli manastırların dilencilere verdiği çorba ile “kifafı nef” edilirdi çok zaman. (AB, BYS, s. 20)
- (800) Richard Wagner’in, Dresden kenti akşam gazetesindeki bir yazısında şu olay anlatılıyor: (AB, BYS, s. 20)
- (801) “Eremit nerede? Nerede bu Eremit olacak herif? Sahneye çıkması gerekli!..” (AB, BYS, s. 20)
- (802) Direktör, yazılması olanağı bulunmayan bir küfürden sonra emir veriyor: (AB, BYS, s. 20)
- (804) “O olağanüstü güzel bahar geldiğinde, fakir bir gezici komedyenin yüreğine kara korkular dolar.” (AB, BYS, s. 21)
- (809) İtır çiçekli, kamış perde sineklikli berberler kuaför olmuş. (AB, BYS, s. 22)
- (812) Büyük otel, o gün toplanacak olan kongrenin bayraklarıyla donatılmıştı. (AB, BYS, s. 24)
- (814) “Muhterem peder, hela duvarındaki çıplak kadın resmine baktınız mı?” Papaz: “Baktım.”
“İncir yaprağını da gördünüz mü?” “Evet, gördüm.” Garson açıkladı:
“O yaprağı kaldırıp altına bakan olursa salonda ziller çalar da, ona gülüyorlar...” (AB, BYS, s. 25)

- (818) Nasrettin Hoca sosyal bir fenomen olmuş. Toplum düzenine ışık tutuyor. Filozof. Halka düşünmeyi öğretiyor. Düşünme ürkekliğini körükleyen karanlık çığırtkanlarından değil. Kişi olarak tanınmasının artık zaten zamanı geçmiş. Belki bilinmemesi daha iyi. O artık halkın simgesi olmuş Hayır! Daha ötesi... O artık halkın kendisi... (AB, BYS, s. 25-26)
- (819) Hazreti İsa'dan sonra Romalıların Hristiyanları ızgara yapması, kara mizahın konusu oldu. (AB, BYS, s. 27)
- (820) Günümüzdeki ölüm tehlikeli sirk numaralarında bile, o günlerin kalıntıları olduğunu söyleyenler var. (AB, BYS, s. 28)
- (821) [Hapishane papazı, mahkûmun günahını çıkarıyordu. Sabretti, sonuna kadar dinledi. Yorum yapmadan da anlatılanı özetledi:] “Diyorsunuz ki her şey alkol yüzünden oldu. Evliliğinizin yıkılmasına alkol neden oldu. (AB, BYS, s. 28)
- (823) Papazlığı o kadar övmüş, o kadar göklere çıkartmış ki, sınıftaki küçük kızlardan birinin içine şüphe düşmüş, papazların da pis işlerle ilişkisi olabilir mi ki acaba diye, soruyor: (AB, BYS, s. 29)
- (826) Düzen sağlamak bir kenara, eğer uygulama olanağı bulunmayan bir kanun konmuşsa, hiçbir amaç elde edilemiyor, üstelik tüm hukuk düzenine güven sarsacak bir yanlışlık yapılmış oluyor. (AB, BYS, s. 31)
- (828) Bir can-can dansözü mahkeme huzuruna çıkıyor. Ne olacak, alışmış bir türlü rahat durmuyor. (AB, BYS, s. 32)
- (831) Hâkim sanığa öfkeyle soruyor: “Nasıl olur da utanmadan, kaynananın karnına tekme atarsın?” (AB, BYS, s. 32)
- (833) Ünlü ceza avukatı Moro-Giafferi, bir duruşmaya iyice gecikiyor. Müvekkili olan sanık, altı ay hapse mahkûm oluyor. (AB, BYS, s. 33)
- (834) “Sayın hâkim, eğer savunma yaparsam ve siz cezayı yükseltirseniz, kanıtlamış olursunuz ki, benim savunmam ancak cezayı yükseltir.” (AB, BYS, s. 33)
- (835) Cezayı aynı bırakırsanız, savunma denen fırsatın, hiçbir işe yaramadığını anlatmış olacaksınız. (AB, BYS, s. 33)
- (836) “Sayın jüri üyeleri! Sizi uzun sözlerle yormayacağım. Yarım saat sonra serbest olacaksınız...” (AB, BYS, s. 34)
- (838) “Madam! İsterse bütün ömür içinde bir kez ve bir gün olsun, bakan da olursa, fahişe de olursa, bu sıfatı taşımanın onurundan vazgeçilemez.” (AB, BYS, s. 34)
- (842) Bir iş eğer sadece zevk için yapılıyorsa, amatörlük sınırları içinde kalınır. Para, ya da ne biçimde olursa olsun çıkar sağlanmaya başlanırsa profesyonel olunmuştur. Böyle oyuncuya artık başka sınıftan bir lisans, ya da “vesika” verilmesi gerekir. (AB, BYS, s. 36)
- (843) Artık böyle bir spora başladıktan sonra, yatay egzersizlerin hangi sahalarda yapılacağı, oyuncunun hangi kümede olduğuna bağlıdır. (AB, BYS, s. 36)
- (844) Gençliğimizde bizim lisede, Abanoz Sokağı edebiyatı iyice gelişmişti. Günahımız affola ama, gerçeği saklayanlayız; biz bu edebiyatı, Servetifünun edebiyatından iyi bilirdik. Bu sokakta geçen olayların anıları, neşe kaynaklarımızdan birisiydi. (AB, BYS, s. 37)

- (845) Bıkmadan dinlenip, her anlatılışında kahkahadan kırıldığıımız olay, sınıfın ünlü “ineklerinden birisinin, kahramanı olduğı bir kovulmaydı. (AB, BYS, s. 37)
- (846) Başkası olsa bu kadar gülmezdik, ama arkadaşımızın aramızdaki en masum kişilerden birisi oluşu, bizi büsbütün azdırıyordu. (AB, BYS, s. 37)
- (847) Kovulma işi biraz unutulur gibi oldu. (AB, BYS, s. 37)
- (850) ‘Ulan hayvan herifler, yetti be! Hepiniz buraya nasıl düşüldüğünü sorarsınız da, nasıl çıkılacağını söylemezsiniz... Defol!’ dedi. (AB, BYS, s. 37)
- (855) Hem sevmek, hem de aklın baştan gitmesinden korunmak, olası mıdır? Evet... Olasıdır. Arada mesafe bırakarak olasıdır. (AB, BYS, s. 39)
- (858) Hanımların aklı baştan alışları, nice yollardan oluyor. Gözlerle seyrederek mi? Nefesini ciğerlere çekerek mi? Sesiyle mest olarak mı? (AB, BYS, s. 40)
- (859) “Sarf'lere sarınmış güzel bir Hintli kadın, kendisini seyreden erkeğı kapalı giysileriyle bile öyle bir büyülüyor ki, daha ne olsun...” (AB, BYS, s. 40)
- (863) Oysa, aile kızı giyinmesiyle pavyon kızı giyinmesinde farklılık olmalı. Aynı modeli giyseler bile, öyle bir başkalık olmalı ki, fark anlaşılsın. Bunun da basit çareleri var. Ünlü modacı hanımlardan Edith Head, hanımlara verdiği şu öğütle bu çareyi açıklıyor: “Giysileriniz, kadın olduğunuz anlaşılacak kadar dar, hanımefendi olduğunuz anlaşılacak kadar da geniş olmalıdır.” (AB, BYS, s. 41)
- (864) “Sansür olmasaydı ‘pornografi’nin tadı mı kalırdı?” (AB, BYS, s. 41)
- (865) İster Avrupa’da olsun, ister Amerika’da... Açık giyim ve ten ilişkileri sinema dünyasında artık iyice kanıksanmış. Alışkanlık ve görev haline gelince, herhalde artık zevki de kalmamış olsa gerek... (AB, BYS, s. 41)
- (868) Film yıldızı olma hevesindeki bir Fransız aile kızı, Paris’in Champs-Elysee Bulvarı’nda yürüyor. Peşinden gelen bir delikanlı, sonunda dayanamayıp konuşmaya başlıyor. (AB, BYS, s. 41)
- (869) Bu Fransızların, papazları bile böyle... Ya papaz olmayanlar? (AB, BYS, s. 42)
- (870) Paris’te misafir olduğü yemekte Amerikalı kadeh kaldırıyor: (AB, BYS, s. 42)
- (871) Yaptıklarımızın en masumu, doktordan kaçmak, aldanmaya gönüllü olmak. (AB, BYS, s.43)
- (873) “Yani beni iyi ederseniz, ikimiz de dünyaca ünlü olacak mıyız?” (AB, BYS, s. 43)
- (874) Yaşlı kadın arkadaşına yakınıyordu: “Sinirlerim bozuk. Doktor bana, en az iki ay, çevremden uzaklaşarak tatile gitmemi salık verdi. Ama ben doktora inanmıyorum.” Arkadaşı “Neden?” deyince de açıkladı.
“Kendisi damadım olur da.” (AB, BYS, s. 44)
- (887) “İyi ama sen karına, hırsızların hiç ses çıkarmadığını anlatmadın mı?”
“Anlatmaz olur muyum? Şimdi de her sessizlik olduğunda beni uyandırıyor.” (AB, BYS, s. 48)
- (891) “O kadar değil... Altında otomobil olsaydı, daha kötü olacaktı.” (AB, BYS, s. 49)
- (892) Neredeyse sabah olacak... (AB, BYS, s. 50)

- (893) “Sanatın da, aşkın da büyük bölümü alışkanlıktır” diyordu bir sayın zat. Adı aklıma gelmedi. Böylece, rakı alışkanlığı da, iyi anlatılmış oluyor. (AB, BYS, s. 51)
- (894) Açık konuşalım, çok genç yaşta başlayıp alışmış olmasak, bu rakı içilecek zıkkım değil... (AB, BYS, s. 51)
- (896) Birisi yanındakini dürttürüp, değerli piyanistimiz için dedi ki: “Biliyor musun? Bizimki virtüöz oldu.” (AB, BYS, s. 52)
- (897) Biri bağırır: “Lan Arap! Şükret yine! Dünyaya şanslı gelmişsin...” Arap anlamıyor, soruyor: “O niye?” “Elbet ya! Bitlenirsen kolay yakalarsın. Bit beyaz olur senin tenin kara.” (AB, BYS, s. 53)
- (900) Hayvansal küfürlerimiz öteki türlere oranla, daha ince ve iyi niyetli gibi görünmektedir. “Vay köpoğlu vay!” diye iltifat edilir. “Vay ayı vay!” derken, hafif gülümsenir. Hayvan sevgimizi ulusça, insanlar üzerine kaydırarak belirtmiş oluruz. (AB, BYS, s. 53)
- (906) “Önceden depremi bilen bir alet icat etseler... Saat kaçta, ne şiddette olacağını bir bilesek...” (AB, BYS, s. 56)
- (908) Biraz bekleyip ekler: Hem kendini mutlu sanmıyorsan bile, mutsuz olmana sebep yok. Hele sabret! Birisi bir enayilik yapar, sen mutlu olursun... Böyledir bu iş! (AB, BYS, s. 56)
- (910) “Nasıl oluyor da çalışma gücü bulabiliyorsun?” (AB, BYS, s. 56)
- (914) Seksten söz edip belki o sevgili ağabeyime kendimi bağışlatırım. Edepli olursam da, belki yukarıdakiler görmezliğe gelirler. (AB, BYS, s. 58)
- (915) [Seksten söz edip belki o sevgili ağabeyime kendimi bağışlatırım. Edepli olursam da, belki yukarıdakiler görmezliğe gelirler. İdare ederiz.]
Bu konuda, nasıl edepli olunur? (AB, BYS, s. 58)
- (916) Sanatta ise “müstehcen” yoktur. Her açık olan ayıp olmaz. (AB, BYS, s. 59)
- (917) İlk kez yemeğe çıktığı erkek, genç ve güzel kadını gece yarısı evinin kapısına getirdi. Erkeğin ısrarı üzerine de razı oldu: (AB, BYS, s. 60)
- (919) Kadın, “Çabuk, yanıma gel” dedi.
Erkek ise, “Olmaz, sen gel!” dedi. (AB, BYS, s. 60)
- (920) Kaç yaşında olduğumun hesabını biliyorum da söyleyemiyorum. (AB, BYS, s. 61)
- (921) İnsan, kendi ruhunu emekliye ayırmadıkça, hiç beklenmedik zamanlarda ne güzel yenilikler oluyor. (AB, BYS, s. 62)
- (923) Başta tükenmez denen o bilyalı rezil kalemler olmak üzere, endüstri üretimi hiçbir kalemi de sevmiyorum. (AB, BYS, s. 62)
- (928) Kahroldum oracıkta. Yahu ben kırk yıllık mimarım. Yıllarca Oda’mızda sorumlu görev almışım. On beş yıl eğitimde çalışmışım. Yaptığım tesis yüzü geçmiş. Uluslararası ciddi ödül de kazanmışım. Genç meslektaşım beni bunlardan tanımıyor da, altı aylık pazar ilavesi yazısından tanıyor.
Hani ikisi de ben olmasam, oracıkta bağıra bağıra ağlayacaktım. (AB, BYS, s. 63-64)
- (931) Geçimsizliğin anası, kaynağı ise kafasızlık... Ender olarak tek tarafın, çok zaman da iki tarafın payı bulunan, kafasızlık... (AB, BYS, s. 65)

- (932) Evlenen kişi, eskisine oranla daha başka türlü yaşamaya mahkûm olduğunu da bilmelidir. Az ya da çok. Ama kesinlikle başka türlü. Bu kabulle başlanmadıysa, ne iyi olurdu hiç başlanmaması... (AB, BYS, s. 66)
- (935) Evlenebileceğim yaşlarda iken, bestelerim ısıklanıyordu. Böyle gecelerde yalnız eve döndüğüm zaman, kendimi cesaretim kırılmış gibi hissetmezdim. Ama bir karım olsaydı, bu kadar çok yenilgi geçmişte birikseydi, ben de ona hâlâ ‘yine kötü gitti’ demek zorunda olsaydım, buna tahammül edemezdim. (AB, BYS, s. 67)
- (936) Teselliye kalksaydı da, hayat büsbütün cehennem olurdu bana. (AB, BYS, s. 67)
- (938) Öğrencilerinden biri Sokrat’a, evlenmesinin uygun olup olmayacağını sormuştu. (AB, BYS, s. 67)
- (944) Birbirimizle de inatlaşmaya başladık. Yaşamak cehennem oldu ikimize de... (AB, BYS, s. 67)
- (946) Olgun yaşlara da, birbirini yormadan vardılar. (AB, BYS, s. 68)
- (947) Yıllar geçtikçe, dünya üzerinde gezdiğim gördüğüm yerler arttıkça, çocukluk günlerimi ve çevrelerimi daha çok arar oluyorum. (AB, BYS, s. 69)
- (948) Oltayı üretmek de, neredeyse kilim örmek kadar emek isteyen yoğun bir işti. Önce üçer tek, sonra üçer üçlü burulur, iki-üç karışık parça birbirine özel düğümlerle bağlanırdı. Oltanın sicili, dokuz kat-otuz kulaç gibisinden anlatılırdı. Daha birinci günü kopup gittiği olurdu. (AB, BYS, s. 70)
- (949) Ben olta yapmak için hep ekmekçinin atının kuyruğundan kıl koparmayı tercih ederdim. Çünkü ekmekçi bağıramaz, ortalığı velveleye veremezdi. Olayın, peder merhumun kulağına gitmesi olasılığı da azalırdı. (AB, BYS, s. 70)
- (950) Benim çocukluğumun çevresi bile yok oldu gitti. (AB, BYS, s. 71)
- (951) [“Ne güzel şey, elli-altmış-yetmiş yıl önce yaşadığın çevrenin bozulmadan kalması. Çevre sürekliliğinin bozulmaması. Evini, okulunu görebilmen. Kışkandım seni. Benim çocukluğumun çevresi bile yok oldu gitti.”
Önemli bir izlenimini de şöyle dile getirdi:]
“Ama ne yazık ki bu süreklilik isteyerek sağlanmış değil. Bakımsızlık ve terk edilmişlikten olmuş. Burada oturanlar her zaman, ancak geçinen aileler olmuş. Çevreyi değiştirmeye güçleri olmamış ki...” (AB, BYS, s. 71)
- (953) Bunu önleyen, ama ne yazık ki artık yok olmaya yüz tutan ulusal alışkanlıklarımız içinde, “koltuk meyhaneleri” vardı. (AB, BYS, s. 73)
- (954) Bunların adı, koltukta oturmaktan değil, koltukla bir yerlere dayanıp, ayakta zıkkımlanılan yerler oluşundan böyle idi. (AB, BYS, s. 73)
- (963) Tokyo’da olduğumu, bir gece Tokyo’daki otelimde, sabahın üçünde kalkıp balıkhaneyi gezmeye gittiğimi, anlattım. (AB, BYS, s. 77)
- (966) Evet, yıllar geçti... Neler olmadı neler... Sesli film mi icat olmadı, aya mı gidilmedi... (AB, BYS, s. 78)
- (969) Veremden solan saz benizli güzel cariyeleri sevgiyle anmak, boynumuzun borcu oldu. (AB, BYS, s. 78)

- (970) Erken kalkınca günün öyle bereketi oluyor ki, zaman bitmek bilmiyor. (AB, BYS, s. 79)
- (974) Böyle zamanlar, benim yalnızlığım değildir. Sevdiklerimle, gerçek birlikte oluşumdur. (AB, BYS, s. 80)
- (977) Bu zihinsel buluşmalar olasılığını başıslayan, kolaylaştıran, insanlara duyabileceğim sevgidir. (AB, BYS, s. 80)
- (978) Dünyada hiçbir iş başarmış olmasam, salt bazı insanları sevebilmiş olduğum için kendimi affederim. (AB, BYS, s. 80)
- (979) Bazen sanılır ki, iyimser olmak, sevebilmenin şartlarından birisidir... Olamaz! Sevebilmeye, kişisel hazinesinin ağırlığını koyabilen kişinin, iyimserliğin yardımına ihtiyacı yoktur. (AB, BYS, s. 81)
- (981) Öyle bir zat tanıdım ki, ömrümde yalnız iki kez görüştüm, iki akşam yemeğinde beraber oldum. (AB, BYS, s. 81)
- (983) Günler geçmiş, Ahmet Haşim'le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, "Bir dost evinde olmasaydık, seninle boğazlaşırdım" demiş. (AB, BYS, s. 81)
- (984) [Elif Naci Bey, eski günleri anlatırken, "Biz empresyonizmi Çallı'dan, sembolizmi de Ahmet Haşim'den öğrendik" diyordu. Günler geçmiş, Ahmet Haşim'le araları açılmış, hatta bir gün çok sert tartışmışlar, Ahmet Haşim kendisine, "Bir dost evinde olmasaydık, seninle boğazlaşırdım" demiş.]
Elif Naci Bey olaya üzölmüş. (AB, BYS, s. 81)
- (988) Cihat Burak'la dostluğumuz, yarım yüzyılı geçti. Mimarlık öğreniminde beraber olmuştuk. (AB, BYS, s. 82)
- (991) Bizim sevgili esnek demokrasimizde de, bize başımızdakilerin kim olduğunu belletiyorlar, işte böylece, en iyimser olmamız gereken işin, politika olduğunu hatırlamış oluyoruz. (AB, BYS, s. 83)
- (994) Ama ola ki aklınıza, öyle doğuştan zenginlik-soyluluk falan gibi nedenler, sakın haaa gelmesin! (AB, BYS, s. 84)
- (995) Daha dünyaya gelirken mutluluğa daha yakın olma şansı, erkek değil hanım doğmakla başlar. (AB, BYS, s. 84)
- (999) Bu durumda tek kurtuluş yolu, eve hiddet değil, şefkat çekecek kadar şiddetli sarhoş dönmektir. Hafiften şöyle biraz yara-bere de tavsiye olunur. (AB, BYS, s. 86)
- (1010) İnsan sevgisini hayvan sevgisine bu denli bağlamakla, insanlarla hayvanları birbirinden ayırmak için hiçbir özen gösterilmiş olmaz. (AB, BYS, s. 91)
- (1012) Hatta acı talihin onları nasıl felaketlere sürüklediği, Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan nasıl oldukları bile anlatılır. (AB, BYS, s. 91)
- (1013) Böyle bir fıkra da şu: Muttalip Bey, horozunun tembelliğinden o derece şiddetli ve sürekli şikâyet etmiş ki, arkadaşları da bıkmış. "Anlat be! Bu hayvan nasıl bu kadar tembel oluyormuş?" Muttalip Bey de örnek vermiş: "Sabah erken komşuların horozları öterken, o namussuz ötmüyor da, tasdik niyetine başını sallıyor." (AB, BYS, s. 91)
- (1019) Hadiiih.. Bir soru daha ki, bilinmesi olası değil... (AB, BYS, s. 95)

- (1023) “Dul kadın her zaman, kocasının nerede olduğunu bilir.” (AB, BYS, s. 94)
- (1027) “Bir paraşütçü ile bakire bir genç kız arasında fark var mıdır?” Yanıt:
“Yoktur. Her ikisinin de ilk hatası, aynı zamanda son hatası olur. (AB, BYS, s. 95)
- (1028) “Yazık oldu güzelim kıza... Bütün kısmetlerini tepti de, o kazık gibi herifle evlendi...”
diye yakınırılar. (AB, BYS, s. 96)
- (1029) Böyle düşünceler masaldır. Kim kiminle evlenmiş olsa, bugün görülen evlilik manzaraları
değişmiş olamazdı... Tıpatıp aynı kalacaktı... Bu yanlış evlenme olmasa, bir başka yanlış
evlenme yapılmış olacaktı. (AB, BYS, s. 96)
- (1030) Eğer yanlışlıklardan bazı sevimsiz sonuçlar çıkmışsa, o yanlışlık eş seçimindeki
yanlışlıktan değil, insan tabiatındaki yanlışlıklardan kaynaklanmıştır. Unutulmasın:
Olacağı buydu... (AB, BYS, s. 96)
- (1031) Bundan da gücenmeler (olmaya ki kinlenmeler) doğabilir. Oysa niyetim şakadır. (AB,
BYS, s. 96).
- (1032) Muttalip Bey ertesi günü düğünü yapılacak olan oğlu ile iki yudum rakı içiyor ve
anlatıyordu: (AB, BYS, s. 97)
- (1034) Bir erkek, hiç susama duygusu olmadan saatlerce içer... (AB, BYS, s. 97)
- (1038) Bu ezilmeler, Maamıt Bey’in yüreğinde hicran yarası olur. (AB, BYS, s. 98)
- (1041) Sizde kafa olsaydı, sebebini anlardınız: (AB, BYS, s. 99)
- (1045) Atatürk de öyle değil miydi? Zaten biz onu, ne yaşadığında anladık, ne de öldükten sonra!
Sözünü anlamadığımız devlet kurucusuna gösterdiğimiz saygı, ölüm günleri içki
içmemektir. Hem de Atatürk’e karşı... Samimiyezsizlik bu. Onu elimizden aldı diye rakıya
da kızmayalım. Herhalde kendi istedi gitti. Bize dayanamamış olsa gerek. (AB, BYS, s.
102)
- (1047) Biliyorum, zor o insanı bulmak... Ama inan olsun ki bulacaksınız. (AB, BYS, s. 103)
- (1050) Onlar beni nasıl olsa, kurtarırlar ötekilerin elinden diyorum. (AB, BYS, s. 104)
- (1053) “Değil, değil ama, gecenin bu saatinde pisi pisine buraya çağrılan tek enayi ben olmak
istemiyorum.” (AB, BYS, s. 105)
- (1054) “Aile doktorum bana her sabah, önce bir bardak soğuk su, sonra bir fincan sıcak kahve,
sonra da bir bardak soğuk su daha içmemi söyledi. Bu sabah ben birinci bardak soğuk
suyu unuttum. Ne halt edeceğim şimdi?” Doktor çareyi gösterdi:
“Sakin olun. Şimdi evinize gidip bir bardak soğuk suyu rektal olarak aşağıdan şırınga
edin. Kahve yine ortada kalmış olur.” (AB, BYS, s. 105)
- (1057) Hekimlerin politikaya meraklanmaları dünyada yaygın. Şimdi hatırladığıma göre bizde
de başbakanlarımızdan ikisi doktordu. Zaten devlet adamı olarak yetişmiş başbakan bize
nasip olmadı. (AB, BYS, s. 106)
- (1065) Amacım sadece, ölüm evli çiftleri ayırmaya kadar, barıştan yana olmaktır. (AB, BYS, s.
108)
- (1072) Dördüncü olanın doğum tarihi 27 Nisan 1912. (AB, BYS, s. 111)
- (1076) Ondan sonra da, daya eski taklidi kubbe ile şerefeli minareyi ki, atalarımızın ruhu şad
olsun! Kolay yutsunlar. (AB, BYS, s. 113)

- (1077) [Aradan bir yüzyıla yakın zaman geçtikten sonra yaptığımız Ankara Kocatepe ve İstanbul Şişli Camileri nasıl sanki? ihtiyar doğmuş, çağdışı yapılar bunlar da!]
Ama, televizyonda Rafaella Carra'nın bacaklarını seyrederken, çağdaş oluveriyoruz. Birdenbire nasılsa! (AB, BYS, s. 113)
- (1080) Denizden 1700 m. yükseklikteki Hakkâri'nin aralık ayı fırtınalarında, hele geceleri, çadırdı yaşamının bizi dönülmez yolculuklara çıkarabileceği düşüncesi, yüreklerimizi de titretir olmuştu. (AB, BYS, s. 114)
- (1081) Bir anlık tezek parlaması ile suratlarımızı yakan soba, sırtımızın donmasını önlemiyordu. Yatarken diktiğimiz yarım bardak sek rakı, bir anda ciğerimizi kavuruyor, ısındık sanıyorduk. Bu yalancı ısınmadan bir saat sonra buz kesiyor ve uyuyamaz oluyorduk. (AB, BYS, s. 114)
- (1082) “Ya buna razı olalım, ya da Hakkâri’de gömülmeye...” (AB, BYS, s. 115)
- (1084) Kısa bir süre sonra şantiye binasını, her çareye başvurarak bitirir gibi olduk. (AB, BYS, s. 116)
- (1086) Katırcılar ise, bir gaz tenekesi kuma bir düz işçi gündeliği kadar para istiyorlardı. Olacak iş değildi. Parlak çare bulmak gerekiyordu. (AB, BYS, s. 116)
- (1088) Oysa ki asıl önemli olan, bunların altında nelerin bulunduğuydur. (AB, BYS, s. 118)
- (1089) Hani ceza kanunundaki gibi olsa, suçun tarifesi bilinse, yine bir şey demeyeceğim. (AB, BYS, s. 119)
- (1093) Napolyon zamanında bile şiddetli kış olunca, Paris yakınlarına kadar kurtlar inerdi. (AB, BYS, s. 120)
- (1096) Papaz Fusee, oldukça edepsiz şiirlerin yazarıydı. (AB, BYS, s. 120)
- (1099) Sözcükler, bilerek veya bilmeyerek yanlış yerde kullanılır. Ülkemizde yıllarca fabrika müdürlüğü yapmış bir yabancı dostumuz, ayrıldıktan yine yıllarca sonra eski fabrikasını ziyaret etti. Oldukça öğrendiği Türkçeyi epey unutmuş. (AB, BYS, s. 122)
- (1100) “İyilik beyim, bir oğlum oldu.” (AB, BYS, s. 122)
- (1103) Şubat 1978 idi takvim. Bir arkadaşla, Avrupa’ya, on günlük bir iş yolculuğuna çıktık. Son olarak Hannover’de yapı fuarını gördük. Veda içkisi olarak portakal suyuna cin karıştırmak için güzel hostese on mark verdim. (AB, BYS, s. 123)
- (1104) [Şubat 1978 idi takvim. Bir arkadaşla, Avrupa’ya, on günlük bir iş yolculuğuna çıktık. Son olarak Hannover’de yapı fuarını gördük. Dönüş yolculuğuna başlamak üzere kocaman uçağa bindik. On, on beş hostes hizmette. Vakit öğle. Kalkar kalkmaz portakal suyu dağıtmaya başladılar. Arkadaşımla yollarımız ayrılıyor. Veda içkisi olarak portakal suyuna cin karıştırmak için güzel hostese on mark verdim.]
Ne olduysa o anda oldu.(AB, BYS, s. 123)
- (1105) Felaket haaaa? Beş dakika önce ölümden döndük. Felaket dediğimiz şeye bak! Biz insanlar, adam falan olmayız. (AB, BYS, s. 125)
- (1107) Bir yakın arkadaşımın Kumkapı meyhanelerinden birine gidip oturduk. Eski dostlar yok olmuş. Tüm meyhaneler yeni. (AB, BYS, s. 126)

- (1109) İki elim, dünya-ahret bu balık köftesi ile balık böreğini icat edenlerin yakasında olsun! Balığın köftesi mi olurmuş a vicdan fukaraları! Balığın içi temizlenir pişirilir. Kafası bile koparılmaz. Torik bile diliminden anlaşılır. (AB, BYS, s. 126)
- (1112) Sen padişahımız efendimizin fermanını bilmez misin? Nasıl olur da rakı içersin?” deyince Bektaşî anlatmış: (AB, BYS, s. 126-127)
- (1117) İstanbul olmuş 20 milyon. (AB, BYS, s. 128)
- (1118) [Tarihimizden kalan beş-on camiye koruyoruz. Tarihimizi korumuyoruz. İstanbul olmuş 20 milyon. Yarıdan çoğu gecekondu. Kültür hazinelerimizi korumak, vicdanımızı rahatlatmak için, beş-on saray yavrusu ya da yalı tamiri yetiyor. Çünkü bunlar gözle görülüyor.]
Gözle görülmeyen kültür hazinelerimiz ise yok olup gidiyor. (AB, BYS, s. 128)
- (1121) Sıcak ülkelerde yetişen ve ikiyeşenler familyasından olan bu ağacın adı, “Abanoz”dur. (AB, BYS, s. 129)
- (1123) Bu zavallı sokak uzun süre, şehrimizin yaya trafiği yükünü ve günahını taşıyan mekânlardan birisi olmuştur. Sanırım ki, normal olmayan cinsel ilişkilerin artmayışında, görülmeyen-hesaba gelmeyen bir rolü olmuş olsa gerekir. (AB, BYS, s. 129)
- (1125) Adları yıllardır, vergi şampiyonları listelerinden eksik olmamaktadır. (AB, BYS, s. 131)
- (1126) Her ne kadar bazı kimseler, Amerika’nın bize karşı şimdiki davranışlarında oynaklıkların sebebi olarak, o zaman başlayan ilişkilerin “kaygan bir zemine” oturuşunu göstermekte iseler de, ne derece haklıdır bilemem. (AB, BYS, s. 131)
- (1129) Bu sokağa olsa olsa, yaptığı hayırlı hizmetleri unutturmayacak bir anıt dikilmelidir. (AB, BYS, s. 132)
- (1130) “Kadınlar erkeklerin güçlü yanlarına hayran olurlar, zayıf yanlarını severler.” (AB, BYS, s. 133)
- (1132) “Erkeğin çirkini olmaz” diye bir tekerleme vardır. (AB, BYS, s. 133)
- (1136) “Biz kadınlar, erkekler bizi sevsin diye güzel olmak zorundayız. Biz onları sevelim diye de, aptal olmamız gerekiyor.” (AB, BYS, s. 134)
- (1137) Erkek kadından birinci öpücüğü, hırsızlama alır. İkinciye rica eder, üçüncüyü ister. Dördüncüyü alır, beşinciye kabul eder. Sonra da bütün olan biteni sabırla karşılar. (AB, BYS, s. 134)
- (1138) Kadınlara erkek arasında bir başka fark, kel olma konusunda ortaya çıkar. Böylece de anlaşılır ki kel oluş, insanlara özgü bir “değişim ve gelişim” değildir. Yalnız erkeklere mahsustur. Hanımlarda rastlanmaz. Her ne kadar erkeklik ile kellik arasında “yakın ilişkiler” bulunmuyorsa da, gerçek odur ki, kellik erkeklere vergidir. (AB, BYS, s. 134)
- (1139) Akıllı bir adam kafasını kullanırken, güzel bir kadın gördüğünde onu döndürmesini de bilen kişidir. “Bir erkeğin çekici oluşunu, güç ve para sahibi bulunması tamamlar” (sırasını sakın ha şaşırmadan) derler. (AB, BYS, s. 135)
- (1141) Kellik hastalık mıdır? Olamaz, değildir. Çünkü hanımlarda yoktur. (AB, BYS, s. 135)
- (1142) Seks gücü ile ilişkisi tıp kitaplarına geçmiş olmasa bile, kel oluş yalnız erkeklerde görülmektedir. (AB, BYS, s. 135)

- (1143) Kel oluşu gizlemeye çalışmak, dayanaksız bir kompleks olsa gerekir. (AB, BYS, s. 135)
- (1145) Kastettiğim şey “dazlak” oluşturun. Saçlı kelleyi, sakal tıraş eder gibi kazımdır. (AB, BYS, s. 135)
- (1146) Kel bir kellenin görünüşü düzgün, açık ve içtenliklidir. Neden doğmuş olursa olsun, erkekçedir. (AB, BYS, s. 135)
- (1149) Kötü bir işin yüzde yüzüne sahip olacağıma, çok iyi bir işte yüzde yirmi hisseye razı olurum. (AB, BYS, s. 137)
- (1150) Böyle mantık sahibi bir kişinin mezhebi o kadar geniş, boynuzu o kadar ulu olur ki, Gülhane Parkı’nın kapısından geçemez. (AB, BYS, s. 138)
- (1155) Nasıl olmuşsa olmuş, Asya ve Avrupa mizahları çok eski yüzyıllardan beri, birbirine karışmıştır. (AB, BYS, s. 141)
- (1156) [Haçlı seferlerinden de çok eski bu. Herhalde Büyük İskender’in Hindistan seferinde başladı. Moğolların doğurduğu çalkalanmalarda sürdü gitti. Göçebe uluslar, deniz ticareti yapanlar, Finikeliler-Venedikliler, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya taşındılar mizah hazinelerini.]
Bu tohumlar bazı ülkelerde çürürken, bazı yerlerde hemen oranın çiçeği oluverirler. (AB, BYS, s. 141)
- (1158) Ne kadarı geldi, nasıl geldi, bilemiyoruz ki! Olan olmuş, yiten gitmiş. (AB, BYS, s. 141)
- (1162) “Kendi yiyeceğini hazırlamayı bilseydin, saray maskarası olmak zorunda kalmazdın!” (AB, BYS, s. 142)
- (1163) Hangi yaşta evlenmenin doğru olduğu Diyojen’e soruldu. O, her zamanki ışığıyla konuyu aydınlattı:
“Genç iken, erken olur. Yaşlanınca da, artık geçmiştir.” (AB, BYS, s. 142)
- (1166) Prensese hışımla, ne cehennemde olduğunu üsteleyerek sorunca Ivan çaresiz kalıp, “Heladaydım” dedi. (AB, BYS, s. 143)
- (1167) “Neee? Sen ha? Arabacı İvan haa? Tam yirmi dakikadır heladaydın ha? Tıpkı prensler gibi!”
Eveet sevgili dostlar? Nasıl prens olunacağını da böylece öğrenmiş olduk. (AB, BYS, s. 143)
- (1168) Mizahı anlatırken, yalnız “gülmek”ten türetilmiş bir sözcükle yetinmek, hakkımız olamaz ki! (AB, BYS, s. 144)
- (1171) [Rüya olurdu şu dünya, eğer tüm insanlar çocuk kalabilseydi.]
Çocuk kalmayıp da ne oluyorlar? Büyüyorlar ha? Büyümek değil bu. Yaşlanmak, eskimek. (AB, BYS, s. 145)
- (1173) “Sevgili Allahım! Şu ıspanağa koyduğun vitaminleri oradan al da, pastalara koy, olur mu?” (AB, BYS, s. 145)
- (1174) Çocuklar becerbilseler de kendilerini yetişkinlere bağlayan zincirleri koparıverseler, olacağı şu: (AB, BYS, s. 145)

- (1176) Öğretmen anlatıyor: “Bu ünlü Milo Venüsü heykelidir. Bu büyük sanat eserinde neyi güzel bulduğunu sen söyle Mehmet.” Çocuk: “Çıplak bacaklarını.” Hoca: “Utanmazlığa bak! Defol! Çık dışarı!” (AB, BYS, s. 146)
- (1178) “Baba! Yetişkin eşeklerden birisi daha büyük, öteki daha küçük. Bunların hangisi ‘baba’dır?” Adam sorunun karşılığını çok iyi biliyordu, söyleyiverdi:
“Aman evladım, sakın unutma! Eşeğin büyüğü daima ‘baba’ olur.” (AB, BYS, s. 147)
- (1179) Hepimiz öğrenmişizdir: Hipnotizmacı sorularını yöneltmek için, önce uyutur. Bu mesleğin de herhalde kolay ve zor yanları olsa gerekir. (AB, BYS, s. 148)
- (1180) Kani Bey, müdür beye rica ediyordu: “Beyefendi, bizim evde boya işi var... Temizliğe yardım edeyim diye, karım yarın evde kalmamı istiyor. Bana yarın için izin verir misiniz?” Müdür bey öfkelenmişti: “Olur mu Kani Bey! Böyle sebeplerle izin veririm, halimiz ne olur! Hayır... Veremem...” (AB, BYS, s. 148)
- (1181) “Allah razı olsun beyefendi. Beni yormayacak bir çözüm bulacağınızı biliyordum.” (AB, BYS, s. 148)
- (1182) Bu anlatacağım olay, herhalde bizde olmadı. (AB, BYS, s. 149)
- (1186) Müdürün, başka yere tayini çıktı. Son defa daireyi dolaşırken, memurlardan birisini para sayarken gördü, takıldı: “Hayrola! Ne parası o öyle?” (AB, BYS, s. 150)
- (1188) Saç kesimi bittikten sonra, genel müdüre soruldu: “Şampuanla masaj ister misiniz?” Hazret reddetti: “Hayır... Olmaz...” (AB, BYS, s. 150)
- (1194) Yıllar geçti. Trakya’da yapı yerlerini dolaşır olduk. (AB, BYS, s. 152)
- (1197) Oysa ki papağan ile güvercini çiftleştirsek, hiç olmazsa uçarken yolunu sorabilen bir kuş elde ederiz. (AB, BYS, s. 153)
- (1198) “Bu gördüğümüz orangutan maymunu insanlara çok yakındır. Tek fark şudur: Bu konuşamaz. Zaten, ‘Ben orangutanım’ diyebilseydi insan olurdu.” (AB, BYS, s. 153)
- (1202) Kaynanalarla gelinler daha mı iyi geçinir oldular, yoksa büyük aileler küçüldü de artık birbirinin yüzünü mü görmüyorlar, bilmem... (AB, BYS, s. 154)
- (1204) Toplumumuz, düşündürmeyi önlemeye çalışarak düşündüren bu kişilere minnet borçlu... Bari öyle bir hayırları olsun. (AB, BYS, s. 155)
- (1205) Artık yaşanmayan olayların mizahı, ortadan çekiliyor. (AB, BYS, s. 155)
- (1213) Birinci Dünya Savaşı zamanında başından geçip de unutamadığı olay, evliliğe varmayan bir nişanlılıktı. (AB, BYS, s. 158)
- (1215) Çünkü babam bir gün evvelki çarşamba akşamı kırk derece ateşle yataklara düşmüş. Çöller ortasında ve seferde olan bir taburda. (AB, BYS, s. 158)
- (1217) Babam gözünü, hastalandıktan ancak bir ay sonra açabilmiş. Hem de düğünün yapılacağı yerden, bin kilometre kadar uzakta. İlk işi, gelin hanımı aramak. Ama ortada ne düğün kalmış, ne de gelin. Zaten oraları, artık gidilemez hale gelmiş. Geriye kala kala, elli yıl süreyle anlatılacak bir anı kalmış. Ya kız güzel miymiş? Aaaa! Peder merhum sağ olmalıydı da anlatmalıydı. (AB, BYS, s. 159)
- (1218) Sonra hocamız Koçu, yaptığı İstanbul resmine bu direği çizdi. Gerçekten de direğin etkisi, pek kepazece bir şey oluyordu. (AB, BYS, s. 159)

- (1219) Hocamızın son önerisi şu oldu: (AB, BYS, s. 159)
- (1220) Mimar Sinan olmasa idi, mimar Ahmet, mimar Mehmet yapardı. (AB, BYS, s. 160)
- (1224) Aklımızı kullanarak yapacağımız birinci iş, yaşama filozofimizi karara bağlamaktır. Yaşayışımızın pratik amaçlarının neler olduğunu, bilmek zorundayız. Elimizde olmayan sebeplerle varamadığımız amaçlar var ise bile, mutsuz olmaya gerek yok. (AB, BYS, s. 161)
- (1229) Peki, mutsuz olmanın tüm yolları kapalı mı ki? Değil elbet. (AB, BYS, s. 162)
- (1231) Hiç kimsenin ölümü, dünyanın sonunu getirmiyor. Getirmeyecek de. Kuruluş böyle... Çekinmeden söyleyelim: Dünyanın güzel oluş sebeplerinin başında, ölüm geliyor. (AB, BYS, s. 162)
- (1236) Mutlu veya mutsuz olmakta, iyimserlik ile kötümserliğin etkili olduğunu çok duyarız. (AB, BYS, s. 163)
- (1240) Bakıyorsunuz yanık türkü söyleyen ileri yaşta bir işportacı, ülke çapında ün kazanıyor. Bir başka okul kaçkını ise, hızla bir gazinoda ünlü oluyor. “Geleceğe nasıl bakıyorsunuz?” diyen dedikodu yazarına ise, verdiği yanıt şöyle: “Sanatıma güveniyorum.” Hemen “sanatı” oluverdi yaptığı iş. Bir anda, miras yoluyla tarla sahiplenir gibi... (AB, BYS, s. 164)
- (1242) Bundan sonra varılacak sonuç: Ne kadar çok düşünülürse, o kadar çok yaşanmış olacağıdır. (AB, BYS, s. 165)
- (1250) Geçmişi ve geleceği ile dünyayı ve tüm olup bitenleri düşünelim bir an. (AB, BYS, s. 166)
- (1257) Hele bir sanatçı, usta bellediği bir başka sanatçıya benzemeye çalıştı mı, o olsa olsa kendini “benzetmiş” olur. (AB, BYS, s. 167-168)
- (1258) Hele mizahçı, çevreyi ve olan biteni, kişisel bir mercekten seyredecek ve onu yansıtacaktır. (AB, BYS, s. 168)
- (1260) Tanımış olayım ya da olmayayım, her sevdiğim insanı düşündüğümde, bir mizah dehası pırıltısı buldum. (AB, BYS, s. 168)
- (1267) Çok eskiden okuduğum bir sözü de unutamıyorum. Jack London, “İlham (Esin) yazmakla gelir” diyordu. Yazmanın, “aşk ile ve şevk ile” çalışmaktan başka yolunu bilmiyorum. Hele mizahın sululuğa hiç tahammülü yoktur. Bunu söyleyerek laf cambazlığı da yapılmış olmaz. (AB, BYS, s. 171)
- (1278) Bana öyle geldi ki, insanların birbirinden hiçbir ciddi farkı yok. Olsa olsa, fırsat farkları var. (AB, BYS, s. 174)
- (1287) Güzel soru bu. Hiç olmazsa bir dakika yüreğini boşaltırım. (AB, BYS, s. 177)
- (1291) Mimarlık üzerine yazı yazmaya başlarken, mizah yapmak gibi bir düşüncem kesinlikle olmuyor. (AB, BYS, s. 178)
- (1292) Gerçekleri olduğu gibi yansıtmaya kararıyla başlıyorum. (AB, BYS, s. 178)
- (1293) Örnek verelim: Mimarların bir bölümü toplumsal ve bilimsel hiçbir içeriği olmayan, vicdansızca pahalı olan, işlemeyen, asalet düşkünlerini gururlandıran, eski taklidi çağdışı yapıları yaparak veya onurlandırarak, insan avına çıkmış bulunuyor. (AB, BYS, s. 178)

- (1301) Bir Bektaşî olan Yunus Emre, insancıl hazinelerden biri saydıkları gönül bilgisini (irfan), şöyle dile getirir: (AB, BYS, s. 181)
- (1303) Bektaşî'den meyve isterler. O da sorar, "Allah yapısından mı olsun, kul yapısından mı?" diye... Çoğu cevap verir: "Elbet Allah yapısından..." Bunun üzerine Bektaşî, ekşi ahlat uzatır. Ahlatı gören hemen lafı değiştirir: "Kul yapısından olsun." (AB, BYS, s. 182)
- (1304) Bunun üzerine Bektaşî, olgun aşılannmış armut ikram eder. (AB, BYS, s. 182)
- (1305) "Allah her şeyi önce ham yaratır. İnsanlar Allah vergisi olan akli kullansın da onu terbiye etsin diye... (AB, BYS, s. 182)
- (1311) "Güzel bir kitap, her şeyden önce bir okuma aracıdır. Ancak, aynı zamanda bir sanat eseridir, bir kişisel karakter ifadesidir. Hür olma ile geçerlik kazanan kişisel düşüncenin, bütün belirtilerini taşır." (AB, BYS, s. 184)
- (1314) Sayın profesör, hâlâ saraylı olmakla övünen hanımefendiye soruyor: (AB, BYS, s. 185)
- (1315) "Ünlüsünüz... Ama ben çok daha ünlüyüm. Hatırlarsınız ya, size bir kitap müsveddedenizi geri yollamıştım. Böylece çağımızın en büyük eşiği olmak hakkını kazandım. Öyle değil mi?" (AB, BYS, s. 185-186)
- (1321) Gazetelerimizde "hayat kadını" diye bir deyim kullanılıyor. "Gizli çalışan bilmem kaç hayat kadını yakalandı" diye haber veriyorlar. Bu deyimdeki "hayat" sözcüğü, kimin hayatı ola ki acaba? O kadınların mı yoksa zamparaların mı? (AB, BYS, s. 188)
- (1322) Zampara diye kullandığımız sözcüğün aslı çok edepli olup, Zennâre'den gelir. (AB, BYS, s. 188)
- (1323) [Zampara diye kullandığımız sözcüğün aslı çok edepli olup, Zennâre'den gelir. Yani, "Kadınların yüreğini parça parça eden" demektir. Zampara da bunun çarpıtılmışıdır.] Hep "chemin-de-fer", çimendifer olacak değil ya!.. (AB, BYS, s. 188)
- (1325) Buraları oldukça iyi tanıyan Ewald, bir akşam buradaki meyhanelerden birinde kendini iyice vermiş içiyordu. (AB, BYS, s. 189)
- (1329) Örneğin kuvarzlı saatler çıkalı, bazı şeyleri daha anlatamaz oldum. (AB, BYS, s. 191)
- (1330) Hafiften, tatlı tatlı ve hele en masum olanlarından başlayarak, perde aralanır. (AB, BYS, s. 191)
- (1332) Eğer enflasyon, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi dertler insanların sırtına binmeseydi, hiç olmazsa yarısının mizah dehası olduğu, hemen anlaşılacaktı. (AB, BYS, s. 193)
- (1333) Eğer enflasyon, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı gibi dertler insanların sırtına binmeseydi, hiç olmazsa yarısının mizah dehası olduğu, hemen anlaşılacaktı. İkinci yarısının ne olduğu konusunda ise üzülmeye gerek yok... Çünkü onlar, bugün tanıdığımız çoğunluktan farklı olmayacaktı. İkinci yarının da altında kalanlara ise özellikle minnet borçlu olacaktık. (AB, BYS, s. 193)
- (1336) Doğrusu da budur. Bunda bir tarafın yandaşı olunur. Tarafsızlar bu maça alınmaz. Bu işte, politik yelpazenin merkez partileri gibi, herkese mavi boncuk gösterilemez. Ya kadınlardan yana olunur, ya erkeklerden... Olsa olsa cephe değiştirilir (politikada olduğu gibi). (AB, BYS, s. 195)

- (1340) “Fark etmez. Neye karar verirsen ver, on yıl sonra nasılsa pişman olacaksın.” (AB, BYS, s. 195)
- (1343) Karşıdan, güzel bir kadının gelmekte olduğunu fark etti. (AB, BYS, s. 196)
- (1347) “Dünyaya bir kere kadın gelmişim. Niye erkek gelmediğim üzerine kafa yoruyorum da, en sağlam teselliği şöyle buluyorum. Böylece hiç olmazsa, bir kadınla evlenmek gibi bir akıbetten, kendiliğinden kurtulmuş oluyorum.” (AB, BYS, s. 199)
- (1348) N’olacak şaka hepsi!.. Bana da, kimseye de kızmayın olur mu? (AB, BYS, s. 199)
- (1350) [Bir alışkanlıktır ki; günlük yaşayışın tekdüzeliği içinde insan, bir an durup düşünmez, gözünü açmaz.] Baktığını görmek, düşünmekle olur. (AB, BYS, s. 200)
- (1351) Hele Düsseldorf’u Kadıköy’den iyi tanıdığımı düşününce, kendime karşı utanır oldum, [...] (AB, BYS, s. 200)
- (1355) Eldiveni basarak sürttükçe vücudumdan makarnaya benzeyen ince sosisler çıkıyordu. Bunlar kir olamazdı. (AB, BYS, s. 203)
- (1359) Ben
kozmosu filan
unutmuş olarak
karışırken çıkış kalabalığına
Ateşçi
gömleğinin yeniyle
yüzünün terini kuruluyor (AB, YÖBŞV, s. 23)
- (1361) Sabah kahvaltılarının masası olmayacak artık,
Yine gel demeyecek,
çıkarken ben kapıdan, çıkıp karanlığa karışırken (AB, YÖBŞV, s. 27)
- (1362) Yeni bir dönemi başladı ömrümün,
Annemin olmadığı dönemi,
Onu yüreğimin üstüne nasıl bastırmak
İstedığımı bilemeyecek artık (AB, YÖBŞV, s. 27)
- (1363) Hayatım sürüp gidecek, annem olmadan,
Çocuklarım olduğunda onlara annemi anlatabileceğim
Sadece (AB, YÖBŞV, s. 27)
- (1366) Bir çocuk gibi korunmasız,
karıştı bin yılın ölüsüne
Ama onun umutları,
Benim de umutlarım olacak bundan böyle. (AB, YÖBŞV, s. 29)
- (1368) Ey hayat güç ver bana,
Anneme yaraşan şiirler söyleyim,
Boşuna yaşamış olmasın o,
Sonsuzlaşsın,

İçten, pürüzsüz dizelerimle... (AB, YÖBŞV, s. 29)

(1370) Ama gizli sevgiler bulunup çıkarılırsa

Yüreklerinden insanların,

Çıkarılırsa karanlığından unutuşun

Yaşanmış olan şeyler

Ve tek bir insan yüreği gibi çarparsa

Bir gün insanlık,

Hiçbir şey yok olmamış olacaktır,

Dönüşerek sonsuz, büyük ve

Bütün zamanları birleştiren bir sevgiye... (AB, YÖBŞV, s. 30)

(1372) Belime bir kürek iniyor

Olanca şiddetiyle ve

Belkemiği kırılan bir sürüngen gibi

Acıyla kayıyorum otların ağaçların arasından (AB, YÖBŞV, s. 31)

(1373) Nazlı Eray annesine rastlıyor bir parkta

Oysa annesi yıllarca önce ölmemiş miydi,

Bir balık olup kayıyor avuçlarının arasından (AB, YÖBŞV, s. 31)

(1383) Uyuyamadım bütün gece

Kâh dalgaların sesi irkiltti beni

kâh gıcırdayan pencere.

Dalar gibi olduğumda da

düşümde seni gördüm hep. (AB, YÖBŞV, s. 42)

(1384) Hiçbir şey

görkemli olamaz

kocaman

bir göğün altında

yüce bir dağla

engin bir denizin

birleşmesi kadar... (AB, YÖBŞV, s. 44)

(1387) Kimimiz toprak oldu çoktan

Kimimiz yenik düştü kavgada (AB, YÖBŞV, s. 50)

(1390) Ve kederi de yaşamalısın, namusluca, bütün benliğinle

Çünkü acılar da, sevinçler gibi, olgunlaştırır insanı (AB, YÖBŞV, s. 56)

(1391) Anladık ki bir kez daha

Bizim gücümüz

Bu koskocaman dünyada

Yalnız olmamaklığımızdır... (AB, YÖBŞV, s. 61)

(1392) Ve dalgakıranlarla zincirlenmiş deniz

Gitgide çürüyen bir su olmadık artık

Akıtmada zehrini doğaya
İçimizdeki bataklık... (AB, YÖBŞV, s. 63)

- (1393) Kayseri'nin Bakırdağı
Bucağına bağlı bir köy
Ayvazhacı diye bir yer
Canlara mezar oldu vay (AB, YÖBŞV, s. 69)

- (1395) Dağın altında ölüler
Kimi güvey, kimi gelin
Koca kentte ağa, paşa
Zehir olsun yediklerin (AB, YÖBŞV, s. 71)

- (1398) Baban artık hiç olmayacak yavrum
Sana çocuğum diyemeyecek bir daha
Güçlü, baba kucağının sıcaklığını
Duyamayacaksın minik vücudunda (AB, YÖBŞV, s. 75)

- (1399) Baban yiğit bir oğluydu halkının
Onun için öldürdüler
Sana halkımızdan armağan olsun
Getirdiğim kırmızı güller (AB, YÖBŞV, s. 75)

- (1400) Şu yoksul, ışıksız sokaklardan geçerken akşamüstleri
Elimde yiyecek filesi, evime doğru
Siliniyor sanki zihnimin yorgunluğu
Isıtıyor halkımın ozanı olmak duygusu içimi (AB, YÖBŞV, s. 77)

- (1402) Bir öykü çeviriyordum Çehov'dan
Masamda bira bardağı
-Odam, kitaplarım, olağan dünyam-
Tül perdede ağustos ışınları (AB, YÖBŞV, 87)

- (1406) Hazin ve sıcak bir gülümseyiş
Dudaklarında bir genç kızın
Kurbanı olmuş
Faşist kurşunlarının (AB, YÖBŞV, s. 94)

- (1415) Sevgili yurdumuz...
Güzelliklere olan umut... (AB, YÖBŞV, s. 99)

- (1416) Yoksa dökülen saçlardan
kalan boşluk
sadece yitik izleri olacak
hayatımızın... (AB, YÖBŞV, s. 99)

- (1417) Yararlı olanın
en zorunu
seçtiğimi bilerek

yola koyuldum... (AB, YÖBŞV, s. 100)

(1419) Çocuğumla bir uçurum konuldu aramıza

Sevinci nefretten kesin çizgilerle ayıran uçurum

Ve ben -aptal gibi- hâlâ

“Bu denli kötü olunamaz” diye düşünüyorum... (AB, YÖBŞV, s. 106)

(1422) Tüm kamu mallan özelleştirilmelidir...

“Bazı karşı çıkışlar olabilir...” (AB, YÖBŞV, s. 109)

(1424) Ah, o şairler gibi olabilsem ben de

Yetse sesim

Anlatmaya

Yaşadığımız bütün bu şeyleri... (AB, YÖBŞV, s. 113)

(1426) Değerini arttıran bu armağanın

Bir hapishaneden bir başka hapishaneye gelmesiydi

Şiir de böyle bir şey olmalı diye düşündüm: (AB, YÖBŞV, s. 121)

(1428) Çok sevdim bir zamanlar, seviyorum yine de

Düşüncemi geniş ve sonsuz olanla birleştirmeyi

Hırçın ve ele geçmezce atılğan

Uysal ve usulcacık benim olan şeyi... (AB, YÖBŞV, s. 127)

(1429) Çok sevdim bir zamanlar, seviyorum yine de

Ve hep seveceğim beynim ve tenim varoldukça bu dünyada

Pırl pırl olanı, her zaman bir güz diriliğinde

Değişmez ve değişken olanı sonsuzca... (AB, YÖBŞV, s. 127)

(1435) Bulacağım şiiri zihnimin anlığında

İçten tazeliğinde duygularımın

Daha olgun bir buluşmada, yeniden... (AB, YÖBŞV, s. 132)

(1441) Zihnin ve duyarlığın aydınlanması

Suların aydınlanması gibi bir şey olmalı (AB, YÖBŞV, s. 135)

(1446) Eski bir tavan arasında

Buldum defterini aşkın

Yazılar okunaksız

Belli belirsiz çizgilerini

Seçebildim bir kızın;

Dağınık sesler birleşip

Annemin sesi oldular (AB, YÖBŞV, s. 143)

(1447) —Öğleye ne yemek pişireyim

Diye sordu kadın kocasına

—Tüm okyanuslarda yüzmek isterdim

Kahrolası sınırlar olmasa (AB, YÖBŞV, s. 144)

(1450) Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir

Yetti parmaklarının bir dokunuşu

Geleceği birdenbire duyumsamak
Birdenbire duyumsamak varoluşu
Dilsiz bir kuytuda ölüyordu şiir (AB, YÖBŞV, s. 153)

(1456) Sözcüklerin de

Yazgıları var

Ne kötü

Ölüm sözcüğü olmaya tutsaklanmak (AB, YÖBŞV, s. 167)

(1457) Bir sözcük

Onu oluşturan öğelere ayrıldığında

Yenilenebilir

Başka bir sözcüğü oluşturabilir (AB, YÖBŞV, s. 167)

(1460) Biriken bir hüznün oluyor yitik aşk

Çekingen bir çağrı (AB, YÖBŞV, s. 169)

(1461) Duruyorum yokluğun dört yol ağzında

Dört yolda birden yok oluyorum... (AB, YÖBŞV, s. 169)

(1464) Kocakarı içkisini

Bitirmiş olmalıydı ki

Çıkıp gitti torunuyla

Biri bir kahve söyledi (AB, YÖBŞV, s. 173)

(1466) Hiçbir iz yoktu, kente gece girip, gece çıkıp gitmiş olanlardan... (AB, YÖBŞV, s. 179)

(1467) Ölüm de böyle bir şey olmalı diye düşündü; gitgide yoğunlaşan bir unutkanlık. (AB, YÖBŞV, s. 184)

(1468) Romancı duydu bu bütünsel varoluş anını, ölümsüzleştirdi ırmağı, göğü, kuşları, ağaçları, ihtiyarı ve gömleğini... ve hayat kaldığı yerden akmaya devam etti sonra... (AB, YÖBŞV, s. 185)

(1470) Varolmak çünkü bir tanımdı, bilinmesiydi varlığın ya da yokluğun, başka varoluşlar ya da yokoluşlar bağlantısında... (AB, YÖBŞV, s. 187)

(1472) Müzikle dopdoluydu kalbi, dolaplar dopdoluydu, ağladı geçmişe. Ağlıyordu, hiçbir zaman var olmadığını düşündü. ((AB, YÖBŞV, s. 188)

(1474) Evvela böyle bir mektup yollayarak zamanınızı aldığım için özür dilerim. Maruzatımı arz etmek için en uygun şeklin bir mektup yollamak olduğuna karar verdiğim günden beri, konuyu nasıl toparlayacağımı ve sizi nasıl daha fazla rahatsız etmeyeceğimi düşünüyorum. Yine de kantarın topuzunu kaçırır ve sözü uzatırsam şimdiden affola. (YK, DÖT, s. 3)

(1475) Efendim, bendeniz Kemal Tulhar. Soyadım size kim olduğum hakkında bir fikir vermiş olabilir ancak ben yine de söyleyeyim. (YK, DÖT, s. 3)

(1481) Ben halihazırda baba mesleği olan lokantacılığı devam ettirmekteyim. (YK, DÖT, s. 4)

(1482) Yirmili yaşlarındaki biri için, İstanbul'un nasıl korkulacak bir yer olduğunu takdir edersiniz. (YK, DÖT, s. 4)

- (1485) Tam o tarihlerde, lokantanın karşısındaki ilkokulda öğretmenlik yapan Kadriye Hanım'a aşık oldum. (YK, DÖT, s. 4)
- (1486) Kadriye Hanım bütün hayatımı değiştirdi. İnanır mısınız, o okumayı sevmeyen hayta, kitap üstüne kitap devirmeye başladı. Rahmetli babam bu çabamı göremedi yazık ki!.. Tıpkı babam gibi eğlenceden, gezmelerden, sazdan sözden keyif aldım. Üç çocuk sahibi olduk. (YK, DÖT, s. 5)
- (1488) Vakit geç olup da hanım yattıktan sonra, Sait bana bir sıkıntısını anlattı. (YK, DÖT, s. 5)
- (1489) Onca kitaptan, adının onca duyulmasından sonra bunu söylemesinin saçma olduğunu söylediysem de, dinlemeyip devam etti. (YK, DÖT, s. 5)
- (1491) Gazetelerinde ne büyük adamdır yazıp, içki masalarında, yayıncılar acımasa hiçbir kitabı yayınlanmaz, diye meze yaparlar adamı, deyip deyip dertleniyordu. Gözleri dolu dolu olmuştu. (YK, DÖT, s. 5)
- (1492) İnanın şu anda bu satırları yazarken tüylerim diken diken oluyor. (YK, DÖT, s. 5)
- (1493) Takdir edersiniz ki insan yaşlandıkça sulugözlü oluyor. O gece de, karşımdaki koca çınarın nasıl acımasızca budandığını gördükçe ağlayacak gibi oluyordum. (YK, DÖT, s. 5-6)
- (1497) Akrabaların çoğu ve hanım rahmetli oldu. (YK, DÖT, s. 6)
- (1500) Bunlar kişinin, hele de böyle büyük bir yazar olmuş kişinin bileceği şeylerdir. (YK, DÖT, s. 7)
- (1502) Olur da bu kitabın, yeni bir baskısını yapacak olursanız 152. sayfada, altında "Sait Tulgar, 1959 baharında bir hanım arkadaşıyla Çengelköy'de çay içerken..." yazan resmi çıkarmanızı rica edeceğim. (YK, DÖT, s. 7)
- (1503) Bunu da kendim için değil, o resimde yanımda oturmakta olan hanım için, rahmetli eşim Kadriye'nin anısı için istiyorum. (YK, DÖT, s. 7)
- (1504) İnşallah bu mektubumu, bir ihtiyarın saçmalıkları olarak okumamışsınızdır. (YK, DÖT, s. 7)
- (1510) Çizilen şekil, Faik amcanın o anki kararına göre zor ya da kolay olabilirdi. (YK, DÖT, s. 8)
- (1515) Faik amcam hayatta olsaydı bu makine, bilmem ne aleti olarak kalamazdı. (YK, DÖT, s. 9)
- (1516) Evleneli üç yıl oluyor. (YK, DÖT, s. 9)
- (1518) Acaba sadece "Benimle evlenir misin?" yazsam daha mı iyi olurdu? (YK, DÖT, s. 10)
- (1519) Taşınma telaşı bittikten sonra, bir gece o garip makineyi önüme alıp ne olabileceğini düşünmeye başladım. Belli ki o büyük delik bir şeyin girişine yarıyordu ve kol da o şeyin bir değişim sürecine girmesini sağlıyordu. Ama o şey ne olabilirdi, nasıl bir değişim süreci yaşıyordu ve bütün bunlar sonuçta neye yarıyordu? (YK, DÖT, s. 10)
- (1521) Eminim Faik amca da olsa böyle yapardı... (YK, DÖT, s. 10)
- (1524) Bizden başka akrabası yok gibiydi, bizimle de son yıllarda pek görüşmez olmuştu. (YK, DÖT, s. 10)

- (1529) Faik Işıkal. Lise mezunu. Çeşitli devlet dairelerinde memur olarak çalıştı. Hiç evlenmedi. Hayatı boyunca, insanları şaşırtacak bir şey keşfetmeye çalıştı... Başaramadı. Ama bir kahraman olmak için başarmış olması gerekliydi. (YK, DÖT, s. 11)
- (1530) İleride onu anlatırken, yaşamını yalanlarla bezeyip, birçok buluşun altında aslında onun imzasının olduğunu söyleyebilirim. (YK, DÖT, s. 11)
- (1533) Şu anda tam olarak tarif edemem ama uçurtma ipinin bağlı olduğu bir makara sistemi ve bu makaranın yanına sabitlenmiş bir ağırlık çizdiğini anımsıyorum. (YK, DÖT, s. 11)
- (1535) Keşke Faik amca burada olsa ve o yumuşacık ses tonuyla çocukluk buluşunun marifetlerini tek tek açıklasa. (YK, DÖT, s. 11)
- (1545) Kadın gittikten sonra Pınar “Daha taşınalı iki gün oldu ve sayende ev sahibiyile ters düşmeyi başardık,” diye laf sokarken, bildiğim bir gerçeği ona asla açıklamamaya karar verdim: (YK, DÖT, s. 13)
- (1546) Faik amcam yaşıyor olsaydı bu makinenin, erişteyi pişmiş olarak çıkararını yapardı. (YK, DÖT, s. 13)
- (1549) Naile Teyze, o yıllarda evinde kiracı olarak oturduğumuz bir kadıncağızdı. Bahçe içinde küçük bir evi vardı. Biz alt katta otururduk, o da üst katta otururdu. Hiç çocuğu olmamış, kocasını genç yaşında kaybetmiş zaten. (YK, DÖT, s. 14)
- (1550) [Hiç çocuğu olmamış, kocasını genç yaşta kaybetmiş zaten.] Tabii öyle yalnız kalınca da, biraz sevgisiz bir kadın olmuş. (YK, DÖT, s. 14)
- (1551) Bunlar şirketin numaraları, dokuz hat, alttaki faks numarası, oradan aramayın. Ben genelde şirket dışında oluyorum ama not bırakırsınız... (YK, DÖT, s. 15)
- (1554) İner inmez, şirketin otogardaki bürosuna gittim. Buyrun efendim ne vardı? Ne olacak, hani bu şirkette bayan yanı vermiyordunuz? (YK, DÖT, s. 15)
- (1555) Vermiyoruz efendim, ne oldu bir aksilik mi oldu? Oldu tabii kardeşim, bana bayan yanı vermişsiniz, adam yol boyunca baydı durdu... (YK, DÖT, s. 15)
- (1556) Aslında haklısınız, fıkralara ben de gülmem. Hele o soğuk Amerikan esprileri yok mu, illet oluyorum. (YK, DÖT, s. 15)
- (1557) Yaaa, ben sizi nereden tanıyor olabilirim? Nerede oturuyorum demiştiniz? Aaaa, hangi sokak peki? Sokağınızın adını bilmiyor musunuz? (YK, DÖT, s. 16)
- (1558) Belki de kocası öldükten sonra erkeklere düşman oldu kadıncağız. Vardır böyle durumlar. Tabii ya öyle olmalı. (YK, DÖT, s. 16)
- (1560) Naile Teyze’ye ne olduğunu mu merak ettiniz. Öldü. (YK, DÖT, s. 16)
- (1562) Amannn!.. Tamam geçti, sakın olun. (YK, DÖT, s. 16)
- (1563) Vallahi, cebinde silahın olacak, hatalı sollama mı yaptın, gel bakayım, tak, tak, tak, bitti. (YK, DÖT, s. 16-17).
- (1564) [Manyak bu herifler be, katil ruhlu pez... Vallahi, cebinde silahın olacak, hatalı sollama mı yaptın, gel bakayım, tak, tak, tak, bitti. Neyse verilmiş sadakamız varmış...] Olan sizin uykunuza oldu... (YK, DÖT, s. 17)
- (1565) Haydi, hepimize geçmiş olsun. (YK, DÖT, s. 17)

- (1567) Yani sorularınız gerçekten de akıl dolu. Eee, ne de olsa üniversitelisiniz. (YK, DÖT, s. 17)
- (1570) [...] yahu inanamıyorum, dedi, yani kaç tane erkek arkadaşım oldu ama beni böyle on dakikada anlayan olmamıştı... (YK, DÖT, s. 17)
- (1577) Bu adamların konu bulma yetenekleri olmadığından, böyle sessizlik durumlarında tek bir soruları vardır. (YK, DÖT, s. 17)
- (1582) Kızla göz göze geldikçe, gülmek için türlü hallere giriyoruz. Olacak iş değil yani... (YK, DÖT, s. 19)
- (1583) Sonra ne mi oldu? Ne zaman? Haa, Aysel olayını soruyorsunuz. Ne olacak, beğenmedim dedim, konu kapandı. (YK, DÖT, s. 19)
- (1585) İşte sohbet böyle tatlı olunca, bir ondan bir bundan bahsetmekten insanda kafa kalmıyor. (YK, DÖT, s. 19)
- (1586) Haydaaa, ne garip şeyleri merak ediyorsunuz?... Dur, bir düşünelim bakalım... Mmm... Yok o olmaz... (YK, DÖT, s. 19).
- (1593) Hayır, yola devam etmeyeceğim. Nasıl olsa buradan başka bir otobüs geçer, biraz bekler ona binerim... (YK, DÖT, s. 20)
- (1594) Ne olur böyle yapma Volkan. Baştan anlaşmıştık, huysuzluk etmeyeceğine dair söz vermiştin... (YK, DÖT, s. 20)
- (1595) Kitabın adı da, On Yolculuk On Öykü, olmaz da, Yedi Yolculuğun Öyküsü olur... (YK, DÖT, s. 20)
- (1597) Sizin için koridor ya da pencere kenarı fark eder mi? Sağ olun... (YK, DÖT, s. 21)
- (1601) Mahkemeye gitmek istememiş ama davanın uzayabileceği düşüncesiyle avukatın sözünü dinlemiştim. Meltem de oradaydı. Duruşma salonuna girmeden önce biraz konuşmuştuk. Keyfi yerindeydi. Evi aniden terk ettiği için üzgün olduğunu ama kavgalı bir ayrılıktan korktuğu için böyle yaptığını söylemişti. En azından birimiz çıkıp gidebilecek kadar cesur olmalıydık. (YK, DÖT, s. 23-24)
- (1602) Resimlerde ya da filmlerde gördüğümüz, ilkokul şarkılarında dillendirdiğimiz köylerden çok farklı, birbirlerinden oldukça uzağa yapılmış tek katlı beyaz evlerden başka bir şey görülmeyen bir yerdi. (YK, DÖT, s. 24)
- (1606) Uykusuzluk işimi yapmama engel olmuyordu. Kimi gece hiç uyumadan kimi gece de garip bir kâbusun tuzağına düşeceğim kısa bir uykunun ardından işe gidiyordum. Bir iki bardak kahveden sonra toparlanıyor, gün boyunca başka hiçbir şey düşünmeden çalışıyordum. (YK, DÖT, s. 25)
- (1607) Yorgun göründüğümü, gözlerimin altında mor halkalar oluştuğunu, yaşadığım sıkıntıyı anlayışla karşıladığını ve bu zor günlerimde bana destek olmak istediğini söylüyordu. (YK, DÖT, s. 25)
- (1609) Dişi zürafa dünyanın en hüznü canlılarından biri. Hüznü olduğu kadar çaresiz. (YK, DÖT, s. 26)
- (1614) Kum havuzundaki kahkahalarımın, tahterevallide yukarıda olduğum anlarda nasıl da ağlamaya döndüğünü anımsayınca içim bir garip oluyor. (YK, DÖT, s. 26)

- (1616) Bazen bütün gece boyunca bir sözün anlamı üstüne düşündüğüm, bu evlilikte dengeyi bozan şeyin ne olduğunu anlamaya çalıştığım oluyordu. (YK, DÖT, s. 27)
- (1617) Evden çıkmadığım o günler boyunca Okan beni sık sık ziyaret ediyor, bir şeye gereksinmem olup olmadığını soruyordu. (YK, DÖT, s. 27)
- (1619) Bundan kırk yıl kadar önce, sarp kayalıkların dibinde kurulmuş, hayvancılık ve tarımla uğraşan bu köyün halkına bir haller olmuş. (YK, DÖT, s. 27)
- (1620) Gece ile gündüz arasındaki dengenin yok olmasıyla köydeki huzur, sevgi ve saygıdan da eser kalmamış. (YK, DÖT, s. 27)
- (1621) Bütün gün sarp kayalıklarda, tarlalarda dolaşıp bitkilerle konuşan, kendi yaptığı kovanlarda arılarla haşır neşir olduğundan elleri hep yapış yapış olan ve bu yüzden de herkesin Şerbetçi diye çağırdığı öksüz genç, köyün yaşlılarından üç gün üç gece vakit istemiş. (YK, DÖT, s. 27)
- (1622) Kimileri inanmamış, kimileri daha kötü olamaz ya diye düşünmüş, kimileri de aç kurt gibi saldırmış Şerbetçi'nin macununa. (YK, DÖT, s. 28)
- (1626) Şerbetçi'nin çoktan dağlara gittiğini düşünen köylüler rahatça alışverişlerini yaparken, o sessizce Ayantepe'nin yolunu tutmuş, bir daha da onu gören olmamış. (YK, DÖT, s. 28)
- (1627) Bu yolculuğa kovalamaktan korkmadığım bir şeye sahip olmak için çıkmamış mıydım? (YK, DÖT, s. 28)
- (1629) Yol boyunca Meltem'i düşündüm. Gözümün önüne çeşitli görüntüler geliyordu. Olağanüstü güzellikteki boynunu, ince ellerini, güneş ışıklarının oyunlar yapmayı sevdiği saçlarını hatırlamaya çalışıyordum. Olmuyordu. (YK, DÖT, s. 29)
- (1634) Annem ne zaman beni evimizin yakınındaki çocuk bahçesine götürüp tahterevallide bindirse içim bir tuhaf olurdu. (YK, DÖT, s. 29)
- (1635) Bir tahterevallide dengede durabilmek için, diğer tarafta oturanla eşit olunması gerektiğini, yıllar sonra bir gece eve gelip yemek masasının üstünde Meltem'in mektubunu bulduğumda anladım. (YK, DÖT, s. 29)
- (1636) Sadece güneş doğduğunda aydınlık, battığında karanlık olduğunu biliyorsun. (YK, DÖT, s. 29)
- (1638) [Bir ara, tepeye arabayla çıkmamam konusunda beni uyaran delikanlıyı dinlemediğim için kendime kızdım ama artık dönemezdim. Dolambaçlı keçi yolu bittiğinde bulabildiğim bir düzlüğe park ettim.] Akşamüstü olmuştu. [Plastik şişede ısınmış suyun kalanını içtim. Torpidodaki kolonyalı mendille, ellerimi, alnımı, boynumu sildim.] Terden sıırıslıklam olmuşum. [Bomboş bir alandaydım. Ne yana bakmam, ne yana yürümem gerektiğini bilmiyordum. Arabanın önüne çöktüverdim. Bir sigara yaktım. Sonra bir sigara daha. Gelen giden yoktu. Tabii ya, yalandı her şey. Uykusuzluk çeken Sellice halkı, gizemli macun, Şerbetçi, hepsi yalandı. Tek gerçek, bir yalanın ardından buraya gelecek kadar deli olduğumdu. Cesaret diye adlandırmak istediğim şey aslında delilikti. Arabanın kapısını açıp, radyoda bir kanal ayarlamaya çalıştım. Garip bir şekilde, şehir merkezinden kilometrelerce ötede, bir dağ başında klasik müzik çalan bir kanal buldum. Güneş batana kadar oturup, müzik dinlemeye karar verdim. İşte tam o anda, sanki yerdeki bir delikten

çıkışına, nereden geldiği belli olmayan bir adamın bana doğru yürüdüğünü fark ettim.] (YK, DÖT, s. 30)

- (1639) Tek gerçek, bir yalanın ardından buraya gelecek kadar deli olduğumdu. (YK, DÖT, s. 30)
- (1640) İşte tam o anda, sanki yerdeki bir delikten çıkışına, nereden geldiği belli olmayan bir adamın bana doğru yürüdüğünü fark ettim. Gelenin o olduğunu biliyordum: (YK, DÖT, s. 30)
- (1642) Saatler önce bataryası boşalan cep telefonumu umutsuzca bir kere daha açmaya çalışıyorum. Olmuyor. Ağlamayacağım... (YK, DÖT, s. 30)
- (1643) Böyle yapmam onda bir güven duygusu yaratmış olacak ki, hırıltılı ama tok bir sesle konuşmaya başladı. (YK, DÖT, s. 30-31)
- (1650) Bir çantadan ve Kiraz'dan oluşan arka tarafın hafifliği, motorun ve benim varlığımla ağır çeken ön tarafa karşı bir savaş veriyor. (YK, DÖT, s. 32)
- (1656) Biber uykusunun arasında kaşınıp duruyor ve ben kaşınmak için bile elimi kaldıracak gücüm olmaksızın, gecenin en yalnız saatinde geçmişimi okuyorum. (YK, DÖT, s. 33-34)
- (1657) İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştum. (YK, DÖT, s. 34)
- (1659) [İşletme bölümünü üçüncülükle bitirmiştım. Hatta sadece bölümümde başarılı olmakla kalmamış genelde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinin en başarılı beş mezunundan biri olmuştum. Bölüm başkanımız ve hocalarım bana özel bir ilgi gösteriyorlardı. Kim bilir, belki de beni diğer başarılı mezunlardan daha sosyal biri olarak görüyorlardı. Okulda kalmaya karar vermem işlerine gelirdi çünkü birçoğunun istediği tipte bir asistan adayydım.] Sektörde çalışacak olsam da, fakültenin adını yücelteceğimden emin görünüyorlardı. (YK, DÖT, s. 34)
- (1660) Bu ziyaretlerden birinde bölüm başkanımız Tuğrul hoca, çok uluslu bir şirketin dünyanın çeşitli ülkelerinden başarılı öğrenciler için özel bir program düzenlediğini söylemişti. Bunun için yüksek bir mezuniyet ortalamasına sahip olmak, okul tarafından önerilmek ve yapılacak iki aşamalı sınavda başarılı olmak gerekliydi. (YK, DÖT, s. 34)
- (1661) Beni akademisyen olmaya yönlendirmek istediklerini biliyordum. (YK, DÖT, s. 34)
- (1662) Aslında ben bunu istemiyordum ama olayı çekici kılan bir şey vardı ki reddedemedim: (YK, DÖT, s. 34)
- (1663) Su ısındığı için ilk kadehten sonrası çekilmez oluyor. Ama her seferinde gecenin sessizliğini bölüp mutfığa gitmek, buzdolabını açmak, soğuk su ve buz koyarken çıkacak gürültüleri engellemeye çalışmak zor geldiğinden buna katlanıyorum. (YK, DÖT, s. 34)
- (1664) Herkes tatilde olduğundan ya da zor bir ders yılından sonra oturup çalışmak zor geldiğinden sınavlara katılım azdı. (YK, DÖT, s. 35)
- (1665) Bu saatte sokakta kimse olmaz nasıl olsa... (YK, DÖT, s. 35)
- (1668) Üç yıl önce bir yayınevinde düzeltmen olarak çalışmaya başlamıştım. Ucundan kıyısından da olsa edebiyat dünyasının içinde olma fikri hoşuma gitmişti. (YK, DÖT, s. 36)

- (1669) Arkasından koşabilirdim. Hatta ona bir yerlerde bir şeyler içmeyi teklif eder, kur yapabilirdim. Bu Arzu'yu ilk aldatmam olmayacaktı ki... (YK, DÖT, s. 36)
- (1670) Çünkü birçok şeyi olduğu gibi Clare'i de Bangkok'un sokaklarına gömmüştüm. (YK, DÖT, s. 36)
- (1671) Güney Afrika'dan gelen oğlanla, Japon kızın dışındakilerin umurunda değildi bu olağanüstü atmosfer. (YK, DÖT, s. 36)
- (1674) Hepimiz ileride büyük şirketlerin yöneticileri olmayacak mıyız? (YK, DÖT, s. 36)
- (1677) Bizim gibi olmayanların, bizim gibi olabilmeleri için yardım derneklerinin toplantılarında içki içeceğiz. (YK, DÖT, s. 37)
- (1678) Öğleden sonra ise globalleşme, dünya ekonomisi, sivil toplum örgütlerinin olası baskıları gibi konularda tartışma gurupları oluşturuyoruz. (YK, DÖT, s. 37)
- (1679) Aynı anda hayatın iki ayrı noktasında olunabileceğini biliyorum. (YK, DÖT, s. 37)
- (1683) Bu programın sonunda başarılı olanların, doğrudan şirkete alınacakları kesin. (YK, DÖT, s. 37)
- (1686) Gürültü çıkmasın diye sifonu çekmiyorum, sabaha Arzu halleder nasıl olsa. (YK, DÖT, s. 38)
- (1693) 1980'lerden itibaren her alanda yaygın bir olgu olarak karşımıza çıkan küreselleşme deneyimi en somut görüntüsünü ekonomik alanda ulus-devletin temel aktör olarak gerilemesinde bulmuştur. (YK, DÖT, s. 39)
- (1694) Çok-uluslu ve ulus-ötesi şirketlerin uluslararası pazarda devleti şan faaliyet ve denetim gücüne sahip olmasıyla ekonomik ilişkilerde piyasa mantığının gerektirdiği verimlilik ve kâr esası sınırsal güvenlik önceliklerinin önüne geçmeye başlamıştır. (YK, DÖT, s. 39)
- (1695) Serbest piyasa zihniyetiyle iktisadi açıdan olumlu bir gelişme olarak saptanan bu değişim, küreselleşmenin diğer boyutları göz önüne alındığında uluslararası piyasada rekabet içinde bulunan şirketleri birtakım sorunlarla yüz yüze getirmektedir. (YK, DÖT, s. 39)
- (1697) O tarihlerde benim için çok şey ifade eden bu sözler, şimdi bana çözülmesi olanaksız bir bilmece gibi geliyor. (YK, DÖT, s. 39)
- (1699) Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu? (YK, DÖT, s. 40)
- (1700) [Hep düşünmüşümdür; üniversite sınavında bir soru eksik ya da bir soru fazla çözseydim. Yani sıralamamdaki okullardan bir diğerine girmek zorunda kalsaydım. Acaba o zaman her şey farklı olur muydu? Daha Önce Tanışmış mıydık Düzenli bir işim, yarınlarla ilgili kararları almada rahatlığım, beş para etmez adamların karşısında iki büklüm olmama keyfim, mutlu bir evliliğim olur muydu?] Daha az içerdim, her gün sakal tıraşı olurdum, çocuk sahibi olmaktan korkmazdım. (YK, DÖT, s. 40)
- (1702) Ne de olsa o içeride, sıcak bir yuvanın rahatlığında, tehlikelerden ve sorunlardan uzakta. (YK, DÖT, s. 40)
- (1703) İzlenecek personel politikası açısından “şirket kimliği” yaratma köşe taşlarından birini oluşturur. (YK, DÖT, s. 40)

- (1704) Personel meslekî açıdan ulusal kimliğinden, kişisel konumundan bağımsız olarak hareket ederek sadece bağlı bulunduğu şirketin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği takdirde kendi çıkarını da azamileştireceği düşüncesiyle hareket eder. (YK, DÖT, s. 40)
- (1708) Başka neler dediğimi hatırlamıyorum. Zaten aslında sizin de, düzeninizin de canı cehenneme demek istiyordum. Belki onu da demişimdir. Çünkü Mr.Wellers'dan ve onun temsil ettiği hayatlardan nefret ediyordum. Oysa şimdi o tiksindiğim hayatlardan birine sahip olamadığım için kendimden tiksiniyorum.. (YK, DÖT, s. 41)
- (1710) Biraz sonra ya burada sızacağım ya da kalkabilirsem Arzu'nun kollarının arasına atılacağım. [...] Yeni bir iş bulacağım, birkaç gün toparlanacağım. Tıraş olacağım, tırnaklarımı keseceğim. (YK, DÖT, s. 41)
- (1719) Beyin, bu konuşmanın öncesini ve sonrasını da depoya almak ister ama bu olanaksızdır. (YK, DÖT, s. 44)
- (1721) Böyle söylemem garip çünkü şirketin ortaklarından biriyim ama uzun süredir kendimi sıradan bir çalışan olarak görüyorum. (YK, DÖT, s. 44)
- (1722) Bu işi yapmaya başladığım ilk yıllarda, çok şanslı olduğumu düşünüyordum. Çünkü kendi işimin sahibi olduğum için zamanımı dilediğimce kullanabilecektim. Kendimle başa çıkabilmek için, yazının sihirli bir lunaparka benzeyen çekici dünyasıyla her an iç içe olmalıydım. (YK, DÖT, s. 44)
- (1728) Henüz üçüncü sınıf öğrencisiyken arkadaşlarımla kurduğumuz bir şirketle iş hayatına girmiştik. Akademisyen olmak istiyordum ama genç yaşta iyi para kazanmaya başlamam, yüksek lisans yapmama bile engel olmuştu. (YK, DÖT, s. 44-45)
- (1732) Yokluğumda işlerimiz oldukça büyümüş, şirket ufak işleri bir kenara bırakıp, büyük ihalelere girmeye başlamıştı. (YK, DÖT, s. 45)
- (1733) Ama bir süre sonra, işteki tekdüzelik ve özellikle büyük ölçekli olmanın gerektirdiği ayak oyunlarından midem bulanır oldu. (YK, DÖT, s. 45)
- (1734) Diğer iki ortak -şu andaki konumlarını düşünerek adlarını vermekten kaçınmam gerekiyor- üniversite yıllarındaki heyecanlarını, umutlarını, hayallerini bir kenara bırakmış serbest piyasa ekonomisinin saldırgan savaşçıları olmuşlardı. (YK, DÖT, s. 45)
- (1737) Bu kelimeyle ilk olarak Istvan Szabo'nun, Klaus Maria Brandauer'un olağanüstü oyunuyla devleşen filmi aracılığıyla tanışmıştım. (YK, DÖT, s. 45)
- (1748) İşte Erginol ailesinin ilk çocuklarından on üç yıl sonra bir evlat daha istemesine de evdeki bu sinir bozucu sessizlik neden olmuş. (YK, DÖT, s. 47)
- (1753) Annem de memnundu memnun olmasına ama bir iki tane de süre ezberlesem hiç fena olmayacaktı. (YK, DÖT, s. 48)
- (1759) Bu bunalıcı yalnızlıktan çıkmanın tek yolunu erken yaşta keşfetmiş, kitaplardan başımı kaldırmaz olmuştum. (YK, DÖT, s. 48)
- (1761) Çocukluk böyle bir ruh haline izin verir, “Oldum” demeniz yeter. Astronot oldum, pilot oldum, doktor oldum... Ama bunların içinde “şair oldum” diyenine az rastlanır. (YK, DÖT, s. 49)

- (1764) Yazıyla olan ilişkim rüyâ zamanı ile gerçek zaman arasındaki köprüde yaşıyordum. (YK, DÖT, s. 49)
- (1766) Köprüden geçilip gerçeğe ulaşıldığında net olarak anımsanamayan hisler ya da görüntülerden oluşan bir yaratıcılık, her şeyden önce inandırıcı değildi. (YK, DÖT, s. 49)
- (1771) Sonunda matematiğin edebiyatla olan yoğun ilişkisine ve teknolojinin ufku hep genişleteceğine olan inancım yüzünden bilgisayar mühendisliği okumaya karar verdim. (YK, DÖT, s. 50)
- (1774) On sekiz yaşına girdiğim yıl, edebiyat çevresinin önde gelen dergilerinden birinde yayınlanan bir öyküm oldukça ses getirdi. (YK, DÖT, s. 50)
- (1775) Bu kadar genç yaşta, birçok kişinin dikkatini çekebilmiş olmam içimdeki aşkı yeniden alevlendirdi. (YK, DÖT, s. 50)
- (1783) Tanıtımı hazırlayan metin yazarının yerinde ben olsaydım, şöyle bir şey yazabilirdim: (YK, DÖT, s. 51)
- (1784) Keşke küçük kayıt aletim yanımda olsaydı, dilerim unutmam ve bu fikri daha sonra bir öykümde kullanırım. (YK, DÖT, s. 51)
- (1787) Aslında bütün bunlar bunaldığım işime, yeniden dört elle sarılmam için yeterli olur [...] (YK, DÖT, s. 51)
- (1791) “Böyle Sevgi olur mu hiç,” diye kendime sordum. Yanıtım, “Hayır,” oldu. (AK, MS, s. 11-12)
- (1793) Herkese olur: Kafanızda bildiğiniz bir şarkı vardır, söylemeye kalkışsınız, sesiniz başka çıkar. Resimler de öyle oluyor işte. Bunun yanında, çizenleriniz de olacaktır. (AK, MS, s. 12)
- (1794) Böylece, belki de dünyada ilk kez bir kitap okurlarınca resimlenmiş olacak. (AK, MS, s. 12)
- (1796) Gün gelecek, hiçbir marifetinin bulunmadığı sanılan bir çocuk herkesi şaşkınlığa uğratacak büyük bir başarının sahibi olacaktır. (AK, MS, s. 16)
- (1798) Akçay köyün sırtını dayadığı dağdan koca bir pınar olarak doğuyor, hemen yatağını genişletiyor, az ötede bir gölet oluşturuyor, içinde bir sürü balık besliyor, köyden aşağılara doğru kıvrılarak uzaklaşırken, bütün bahçelere, tarlalara suyundan dağıtıyor. (AK, MS, s. 17)
- (1799) Şimdi köyden bu kadar sonrasını görmek olası değil kuşkusuz. (AK, MS, s. 17)
- (1801) Sevgi’nin sepete eğilmesi rahatsızlığını artırdı, üst üste fıflamaya, tırnaklarını göstermeye başladı. Sevgi şaşırdı, buna da ne oluyordu? (AK, MS, s. 19)
- (1803) Pek öyle değil. Dikkat ettin mi, çıplak bir toprağı ağaçlandırırsan, toprağı kaplayan bitki örtüsü kendiliğinden oluşur. (AK, MS, s. 20)
- (1805) Böyle bir şeyi söylemeseydin, kötülükten haberim de olmazdı. (AK, MS, s. 22)
- (1809) O gün burada ol ve dünyanın güzelliğini iki hafta süreyle içlerinde biriktiren yavrularının sevincine tanıklık et. (AK, MS, s. 23)
- (1810) “Hiç kuşkun olmasın” diye yanıtladı kedi. (AK, MS, s. 24)

- (1802) “Sen bana ve yavrularıma zarar verirsin. Çünkü siz insanlar bizlerin duygularımıza aldırmazsınız. Sizlere olan bağlılığımızı önemsemezsiniz.” (AK, MS, s. 19)
- (1818) Ötür dilemek istiyordu Sevgi, ama hangi sözcükleri seçeceğini bilemiyordu. Elinde olsa, sözünü geri alacaktı. (AK, MS, s. 27)
- (1821) Ben tehlikeli biri değilim. Seninle birlikte yavrularını koruyacağım. Sana yardımcı olacağım. İster ver, ister verme, artık önemi yok. Senin bildiğin pek çok şeyi bilmiyor olabilirim ama, sen de benim başardığım pek çok şeyi başaramazsın kedi. (AK, MS, s. 29)
- (1824) O gün oluşan güven ise, hiç eksilmedi. (AK, MS, s. 30)
- (1826) Oraya kendi kedinizin adını yazın isterseniz. Kediniz yoksa, olsaydı, ne ad koymak isterseniz o adı yazın. Bir önceki sayfada gördüğünüz Sütlaç’ın resmi yanına kendi kedinizin resmini çizin, ya da varsa fotoğrafını yapıştırın. Böylece sizin olan bir canlının yaşattığı ya da yaşatabileceği sevinci, dostluğu anımsamış olursunuz. (AK, MS, s. 30)
- (1827) Büyüdükçe bu inancının pek de doğru olmadığını öğrendi. (AK, MS, s. 31)
- (1830) Sütlaç alaylı alaylı bakıyor ona. Hayvan olduğu yerde pusuyor. (AK, MS, s. 31)
- (1831) Peki şimdi Sütlaç’ın yaptığı, sözlerinin tam tersi değil mi? Farenin can korkusu içinde olmasına aldırıyor. (AK, MS, s. 32)
- (1832) “Deli mi oldun kızım sen? Hiç bu kadar güzel bir av bırakılır mı? Güzel bir elmayı bırakır mısın sen? Taze cevizi yahut? Hiç lezzetli, yararlı yiyecekler bırakılır mı?” (AK, MS, s. 34)
- (1833) “Bırak onu diyorum sana. Ben böyle bir hayvanı yemem. İnsanlar hayvanları böyle yemezler.”
“Kendi akılsızlıkları...” diyerek omuz silkiyor Sütlaç. Sonra da fareyi ağzına aldığı gibi, yıldırım hızıyla oradan uzaklaşıyor. Kaçarken şöyle düşünüyor olmalı: (AK, MS, s. 34)
- (1834) İnsanların en iyisi, en akıllısı bile zaman zaman böyle saçmıyor demek. Onu bağışlıyorum. Ne de olsa deneyimsiz bir insan yavrusu o.” (AK, MS, s. 34)
- (1838) Sevgi’nin savunulacak bir yanı var: O günlerde çok küçük daha. Zararlı olanı gözleriyle görmemiş. (AK, MS, s. 36)
- (1840) Kendisine kahvaltıda ekmeğinin arasına konularak verilen çökelekler olmaksızın da karnı doyduğu için, yağlı çökelekleri özenle temizlenmiş yerlere koyup duruyor Sevgi. (AK, MS, s. 36)
- (1842) Anne, bize bağırıp hesap soracağına, şu yaramaz küçük kızınla biraz ilgilenen, yanlış doğruyu anlatsan iyi olur. (AK, MS, s. 37)
- (1843) Her hayvanın beslenmeyeceğini iyice öğreniyor Sevgi. Sonraları onlara yiyecek bırakmıyor. Giderek onları yaşamından çıkarmayı da beceriyor. “Şimdi beni bekliyorlardır, şimdi karınları acıkmıştır” diye düşünmez oluyor.
[Sonra bir gün...
Sözünü ettiğim gün evde büyük temizliğe kalkışıldı. Sevgi’nin bile yapacağı pek çok iş vardı. Yalnızca ailenin barındığı bölümler değil, ahır, samanlık, ambar... Her yer temizlenmeye başlandı. Zararlılar için ilaç yapıldı ve fareler kendilerini dışarı attılar. Büyüklü küçüklü on kadardılar.] (AK, MS, s. 37)

- (1849) Zaman bu zeytinleri, iyice öldüracak, tat verecek ve evin sevilen besinlerinden biri haline getirecekti. (AK, MS, s. 40)
- (1851) Kumru, bu evde sevgiyle karşılaşacağını, kendisine kötülük yapılmayacağını bildiği için burayı yuva seçmiş olmalıydı. (AK, MS, s. 40)
- (1853) Yumurtadan çıktıklarında çok halsiz olan yavrular, kısa sürede güçlenmişler, [...] (AK, MS, s. 41)
- (1854) Sevgi biraz büyüdüğü için, büyüklerinin sözünü dinlemiş, bir iki gün sonra yavruları eline almaz olmuş. Merdivenin en üst basamağında, anne kumrunun yavruları doyurmasını soluk almaktan korkarak izlerken ayaklarının dibindeki Sütlaç da yalana yalana yavrulardan birinin aşağı düşmesini, ya da Sevgi'ye belli etmeden onları ve annesini kapıp götürmeyi hayal ediyormuş. (AK, MS, s. 41-42)
- (1857) Anne kuş mama aramaya gittiğinde elinde bir parça yumurta sarısıyla yuvanın yanında bitiveriyordu. Onların bu kadar obur olmaları keyif vericiydi. (AK, MS, s. 44)
- (1859) Anne, gagasının ucunda sallanan bir kurtçuk, bir tırtıla sevinçle geliyor, artık biraz büyümüş olan yavrularına taze besin sağladığı için olacak, kasılarak yavrularının gagalarının önüne bırakıyordu. (AK, MS, s. 44)
- (1861) Yavrular inanılmayacak bir hızla büyüüp, düşe kalka uçmaya başladılar, zeytinler olup da duvardan indirilene kadar da orayı yuva bildiler. (AK, MS, s. 46)
- (1864) “Zeytinler oldu” diye ekledi babası. (AK, MS, s. 47)
- (1865) “Doğru taşıyorsun” dedi annesi, “ama canın isterse taşıyorsun. Bana gerektiği zaman değil. Ne kadar seslensem, tuhaf biçimde kulakların duymaz oluyor, kimi zaman, ‘Evde annem yemek pişirmek için bu suyu bekliyor’ demeden, arkadaşların çağırdığı için yolun ortasında kovayı güğümü bırakıp çekip gittiğin de oluyor. Daha neler var neler...” (AK, MS, s. 48)
- (1867) Babası onu bahçelerden, korulardan, tepelerden ayırmasın. Ne olur! (AK, MS, s. 50)
- (1868) Arkadaşlarından ayrılmayacaksın, ineklere sahip çıkacak, onları tehlikelerden koruyacaksın. Bu da oldukça önemli bir iştir. (AK, MS, s. 51)
- (1872) “Baba” dedi Sevgi. “Pek iyi uyuyamadım bu gece. Niçin yalnız gitmemem için bu kadar ısrar ettiniz, anlamadım.”
“Yalnız olursan bin türlü tehlikeyle karşı karşıya kalabilirsin.” (AK, MS, s. 53)
- (1874) Bir vahşi hayvanla karşılaşılabilir. O zaman kendini koruyamazsın. Kaçsan bile sorumluluğundaki hayvanlar telef olabilir. (AK, MS, s. 53)
- (1875) Annesinin hazırladığı güzel, süslü yiyecek torbasını boynundan ve kolundan geçirerek çaprazlamasına astı. Sokağın başında öteki çocukları bekledi, hayvanları kapıdan çıkarıp ötekilerin arasına kattı, bu sırada diğer çocuklar Sevgi'ye yardımcı oldular. (AK, MS, s. 54)
- (1883) Daha dileğini tutmadan, “Uç uç böceğim...” demeden böcek uçtu gitti. Hemen dilek dilemediği için biraz burkuldu. Ardından her zamanki iyimserliğiyle, “Dileğim hiç beklemeden olacakmış, bu anlama geliyor böceğin uçuvermesi” dedi. (AK, MS, s. 57)

- (1884) Sevgi'nin iplikten dereleri Kedi Böğrünün eğiminin bittiği yerde küçücük, doğal bir gölet oluştuyordu. (AK, MS, s. 57-59)
- (1887) Eleştirebilirsiniz, yanlış olduğunu söyleyebilirsiniz. (AK, MS, s. 61)
- (1890) Bitkilerin çoğalması, onunla beslenen hayvanların artması, besin değerlerinin yükselmesi, meyvelerin sebzelerin oluşması için bilerek, bilmeyerek çok şey yaptılar. (AK, MS, s. 62)
- (1894) Bütün kuşaklar için okula başlamak yaşamın en önemli olaylarından sayıldı. Sevgi için de böyle oldu. (AK, MS, s. 63)
- (1897) Onlar Sevgi'yi seviyorlardı. Onunla birlikte olmaktan kıvançlıydılar. (AK, MS, s. 65)
- (1898) Sevgi, hayvanlarla arasında anlayış konusunda bir kopukluğun oluştuğunu ve bunun kaçınılmaz olduğunu o yaşında öğrendi işte. (AK, MS, s. 65)
- (1900) O yüzden ne hayvanları hor görmeye hakkım var ne de kendimle övünmeye. Bu olsa olsa, farklı görevler yüklenmiş olmamızdan geliyordur. (AK, MS, s. 65-66)
- (1901) Artık inek olan buzağısına Sarıuşık adını vermiş ve derslerini hayvanlarına anlatmaz olmuştu. (AK, MS, s. 66)
- (1904) Burada seninle alay edecek tek kişi çıkamaz. O kalemle kâğıdı sakladın. İlgin çeksın diye daha süslü olanları bıraktım... (AK, MS, s. 70)
- (1906) Sevgi, uyandığında akşam olmuş, yemek saati geçmişti. Bunu gökyüzündeki ayın yerinden çıkardı. (AK, MS, s. 71)
- (1907) Bir kolum var. Pek çok şeye yetebilir. Onun yetmediği durumlarda insanlar ve araçlar var. Yaşamımı kendi başıma sürdürecekt kadar güçlüyüm, daha güçlü olabilirim. (AK, MS, s. 72)
- (1909) Okulu mokulu sürdüremezsın. Okuyup da adam mı olacaksın? (AK, MS, s. 73)
- (1910) [Bakıcı yürüyüp gitti. Sevgi ne diyeceğini, niçin odadan koşarak çıktığını, şimdi ne yapması gerektiğini bilemedi.
Saçlarının üstünde bir el sevgiyle gezindi, dönüp baktı. Hastaneye yeni gelen genç doktordu bu.]
“Ne oluyor burada Sevgi'cik?” AK, MS, s. 73)
- (1911) [Sevgi utanarak oturdu masaya. Çayını koydu doktor. Şekeri atmadı. Şekerliği uzattı. Sevgi almaya çalışırken toz şekerin bir bölümü masaya döküldü, bardağın kıyısına bulaştı. Sevgi kıpkırmızı kesildi.] Genç doktor olanları görmezden geldi. (AK, MS, s. 74)
- (1912) İçinden sürekli olarak, kurutmam gerek, kurutmam gerek, bugün çok güçlü olmazsam sonra zayıflarım, diyordu. (AK, MS, s. 74)
- (1913) Kahvaltısını yaptı döke saça. Yıllar sonra düşündüğünde o gün biraz aç kaldığını hatırlıyor. Ancak içinde bir sevinç: “İlk kez tek kolumla yaşamımı sürdürecekt şeyleri yaptım. Kimseye yük olmayabilirim. Önümdeki yol uzun. Yine de gidebilirim.” (AK, MS, s. 76)
- (1914) Artık ağlamaması gerektiğini biliyordu. İnsanın kendine karşı görevleri olduğunu öğrendi bu yaşında. Bu görevlerden en önemlisi sözcüklere dökememiş olsa da şu: İnsan kendini mutsuz olmamaya zorlamalıdır. (AK, MS, s. 76)

- (1915) Annesi babası odasına gelmedi. Sevgi'nin yüreği korkuyla doldu. Unutmuş olabilirler kendisini. Ya da daha kötüsü yolda bir kazaya uğramış olabilirler. (AK, MS, s. 76)
- (1923) "Denemem gerekiyor" dedi. "Yapamazsam, sizlerin özleminize dayanamazsam her şeyi bırakır, gelirim."
"Hayır... Böyle söylersen, böyle düşünürsen olmaz!" (AK, MS, s. 80)
- (1926) "Evet" dedi Sevgi. Bütün yüreğiyle haklı bulmuştu doktoru. "Köyde kimsenin işine yaramam. Hem kendimi kurtarmak, hem de çevreme yararlı olmak için gayret edeceğime söz veriyorum." (AK, MS, s. 81)
- (1928) "Doğrusunu isterseniz öğretmenim, iki kolum varken bile pek düzenli bir kız değildim ben. Bundan sonra düzenli olmayı öğreneceğim." (AK, MS, s. 82)
- (1929) Sevgi yeni yaşamına kolayca alıştı. Dahası, sınıfın en iyi resim yapan öğrencisi oldu. (AK, MS, s. 82)
- (1932) Hafta sonunda babam geldiğinde ondan para alıp kendime kitap almayı düşünürdüm. Bir çocuk romanı ya da öykü kitabı. Hiç öyle bir kitabım olmamıştı o güne kadar. (AK, MS, s. 84-85)
- (1936) 'Ben gidiyorum' dedi. Tam gidecekken, geri döndü, eski, ürktüğüm Hatice Hanım olmuştu: (AK, MS, s. 89)
- (1937) Bunları söylemeseydi ütü işi o kadar ağır gelmezdi, yaparken duyduğum büyük sıkıntı olmazdı belki. (AK, MS, s. 89)
- (1941) Çok şanslısın. Ablalarımı okutamadık. Oysa sen sonuna kadar okuyup büyük bir insan olacaksın. Bir mesleğin, toplumda bir yerin bulunacak. (AK, MS, s. 90)
- (1943) En çok bir hafta sonra, yalnızca bir kez kullanmışken ortadan kayboldu kurdelelerim. Aradım, aradım, bulamadım. Hatice Teyze'ye koştum. Ağlamak üzereydim.
'Birisi çalmış olmalı...' dedim. 'Çünkü çok iyi saklıyordum.' (AK, MS, s. 91)
- (1944) Yarın annemin babamın karşısına süslenmiş olarak çıkacaktım. Beni her zaman güzel görsünler istiyorum. (AK, MS, s. 91)
- (1945) ['Birisi çalmış olmalı...' dedim. 'Çünkü çok iyi saklıyordum. Yarın annemin babamın karşısına süslenmiş olarak çıkacaktım. Beni her zaman güzel görsünler istiyorum.']
Hiç oralı olmadı. (AK, MS, s. 91)
- (1948) Çünkü yoksulduk biz, hiçbir zaman öylesine güzel şeylerim olmamıştı. Dahası, yeni giysim bile pek olmamış, ablalarımın kalan şeyleri giymiştim bugüne değin. (AK, MS, s. 92)
- (1949) Eğer o bir çift kurdeleye bile göz koyarak açgözlülük etmese, o kadar düşman olmazdım ona. (AK, MS, s. 92)
- (1950) Sevgi'nin yolu oldukça uzundu. (AK, MS, s. 93)
- (1951) Yolda, tam Sevgi gibilerin başına gelecek şey oldu, kocaman bir köpek Sevgi'yi çok sevdiği için ardına takıldı. (AK, MS, s. 93)
- (1952) Kocaman kafalı, gövdesi apak, yalnızca sırtının tam ortasında yürek biçiminde kara bir benek bulunan, zayıflıktan kaburgaları çıkmış, karnı sırtına yapışmış, düşünceli bir yüzü,

ışıklı kahverengi gözleri ve gözlerinde yumuşacık bakışları olan bir köpekti bu. (AK, MS, s. 93)

(1953) “Pis sümsük çolak... Hırsızlığı bile yakıştıramıyorsun. Aptalın birisin. Arabistan’da olsaydın, kalan o tek elini de keserlerdi. Doğrusu ne iyi olurdu, diye söylendi.

[...] Arabistan’da olmadığı için kendini çok şanslı buluyordu. (AK, MS, s. 93)

(1954) Sevgi ona içinden bir ad koymuştu, ama köpeği çağırması olanaksızdı. (AK, MS, s. 94)

(1958) “Onlarla kesinlikle ve hiçbir koşulda bağ oluşturmamalıdır,” dedi. (AK, MS, s. 96-97)

(1959) Sonunda dayanamadım. İçimden “güçlü olmalı, görüşümü, güzelce açıklamalıyım,” diyordum ama, ayağa kalkar kalkmaz ağlamaya başladım: (AK, MS, s. 97)

(1960) “Sus ve yerine otur. Hayvanla bu arkadaşını bir tutuyorsun sen. Yaptığın çok ayıp. Hem yanlış bir şey yapıyorsun, hem de saldırgansın. Üstelik bu durumunu hayvanları sevme maskesi altında bana kabul ettirmeye çalışıyorsun... Üstelik kız olacaksın.” (AK, MS, s. 97)

(1962) “Onun sakat diye aşağılanması yanlış!”

“Ne yani, sakat değil mi?”

“İnsanın eksigi, şanssızlığı başına kakılır mı?”

“Üstelik kız olması onun hor görülmesini gerektirmez.” (AK, MS, s. 98)

(1965) “Ya... Pire ne arasın?”

“Yayıyor işte. Yaymasa ben şimdi niye kaşınıyorum?”

“Ben de... Ay ben de kaşınıyorum. Pirelendim.”

“Ben de pirelendim.”

“Ben de... Ben de...”

“Hepiniz pirelendiniz, oh olsun!” (AK, MS, s. 99)

(1966) Öğretmenim beni suçladı. Arkadaşımdan hepsi bu akşam gidip olayı ailelerine aktaracak. (AK, MS, s. 100)

(1968) Mendilimi bulamıyordum cebimde. Boğuşurken düşürmüş olacaktım. (AK, MS, s. 100-101)

(1969) Aynaya baktığımda, karşımda iki kırmızı top gibi, şişen gözlerimi gördüm. Ne ayıp, herkese rezil oldun Sevgi, dedim kendime. (AK, MS, s. 101)

(1971) Ben... Sizlere ne zamandır vermeye çalıştığım insan ve hayvan sevgisinden, bunun kadar önemli saydığım, hoşgörülü olma öğüdümünden uzaklaştım ve hayvanları düşmanmış gibi gösterdim. (AK, MS, s. 102)

(1974) Yaklaşp ıslak saçlarımı okşadı, sıranın yanına çömelerek kızarıp şişmiş, çirkinleşmiş yüzümü kendine çevirdi, sordu:

“Olur mu Sevgi?” (AK, MS, s. 103)

(1977) Yarıyl tatili geldi ve Sevgi köyüne gitti. Döndüğünde, hiç akla gelmez bir olayla karşılaştı. [Çok sevdiği, ona güç ve güven veren başhekim bir başka kente atanmıştı.

Ona bir mektup zarfı uzattılar. Yaşamında ilk kez bir zarf açıyordu. İçinden mektup ve para çıktı.] (AK, MS, s. 105-106)

- (1979) “Her ay az da olsa yardım edeceğim. Bıraktığım parayla kitap almanı istiyorum. Bundan sonra göndereceklerimle de, önce beslenmene, sonra da kafanın gelişmesine yararı olacak biçimde harcama yapacaksın. Seni izleyecek, başarılarınla övüneceğim. Sen başarılı olmazsan ben yanılmışım, insan tanımıyor, yanlış işler yapıyorum, demektir.” (AK, MS, s. 106)
- (1982) Cebinden, Sevgi’nin, renkleri birbirine karışmış, eski bir bez parçası görünümü almış kurdelelerini çıkardı. Sevgi’nin ağzı açık kaldı. Ne yapmış bu kötü yürekli kadın. Bunlar onun kurdeleleri değil. Bunlar benim değil, diyecek kadar yürekli olamadı, “Sağ ol...” dedi, “sağ ol Hatice Teyze.” (AK, MS, s. 109)
- (1984) “Ama...” diyecek oldu. Hatice Hanım gözlerini açıp öyle bir bakış baktı ki, Sevgi hemen uzanıp mektubu aldı elinden. (AK, MS, s. 110)
- (1985) Bu iki insan arasındaki ilişkinin ne olduğunu bilmiyordu ama, herkesin içinde konuşup görüşmediklerine, aptal buldukları bir çocukla mektup ilettiklerine göre bu işin iyi olmayacağına inandı. (AK, MS, s. 110)
- (1988) “Tamam, tamam” dedi Doktor Hanım. “Sen kızım... Sevgi... Yarın sabah okula gitmeden önce beni mutlaka gör. Unutma, sakın.”
Sevgi başıyla olur, dedi. Korkudan ağzını açamıyordu. (AK, MS, s. 111)
- (1990) “Senin neyini seveyim a aptal kız. Hem sakatsın, hem de başımıza yük oldun. İnşallah köyüne sepetler seni.” (AK, MS, s. 113)
- (1991) “Benim yastığımın altında mı? Orada paranın ne işi var Hatice Teyze? Hayır o para benim değil, benim olamaz.” (AK, MS, s. 114)
- (1993) “Ah! Ne çare, bir de okumuş olsaydık. O zaman sarı sıçana benzeyen karı gibi doktor bile olurduk.” (AK, MS, s. 115)
- (2003) İki hemşire konuşarak içeri girdi:
—Kaybolan şeylerin çokluğuna... İnanmazsın.
“Keşke ben de burada olsaydım.” (AK, MS, s. 121)
- (2006) Herkes başka şey söylüyordu yumurtalar için. Biri kaplumbağa, bir başkası yılan yumurtası, dedi. Her şeyi bilmek savında olan biri de burun kıvrarak, “Cahiller” dedi. “O martı yumurtası...” (AK, MS, s. 122)
- (2007) “Burada, denizden kilometrelerce uzakta martı yumurtasının işi ne” dediler. “Yolunu şaşırmıştır” dedi bilgiç olan. (AK, MS, s. 122)
- (2008) “Babacığım, onların içinden neyin çıkacağını bilmeden beklemek hoş bir şey olmalı. Onları bana ver, benim olsun.” (AK, MS, s. 123)
- (2017) Isıttı onları, var oluşlarını görmeden izledi, merak etti, dahası özledi. (AK, MS, s. 125)
- (2020) Böyle giderse, bir gün onları çömlekten yuvalarında bulamayacağını anlayınca, çömlek parçasının üstüne bir torba geçirdi. Böylece küçük dostlarını tehlikelerden de korumuş oluyordu. (AK, MS, s. 126)
- (2022) Aklına geldiği zamanlar Sevgi süt koydu çömleğin içine. Süt bittiğinde, iki yılanın içtiğini düşünüyordu. Bir gün annesi, farelerin ya da başka hayvanların sütü içmiş olabileceğini söyledi. (AK, MS, s. 128)

- (2028) “Babam hastalandı, giderek hareketleri ağırlaştı, sonra hareket edemez oldu, annem işi yüklenmek zorunda kaldı. Babam eve tıklandı, bir araba da alamıyorduk, o yüzden hiçbir yere gidemez oldu. Yataktan koltuğa, koltuktan yatağa taşıyorduk annemle.” (AK, MS, s. 132)
- (2031) Dedem hâkimlik yapmış, şiirler yazmış bir adammış. Evde bunlar hep konuşulurdu, ama sandığı hiç açılmazdı. O yüzden yakalanmam olasılığı yoktu. (AK, MS, s. 133)
- (2033) Babam öldü, biz anne kız evde el elde, baş başta kaldık. Annem matbaayı satmaktan başka çaremiz olmadığını söylüyordu. (AK, MS, s. 135)
- (2038) İnsana ve insanın yarattığı olumlu her şeye saygım o gün kesin biçim almıştır. (AK, MS, s. 137)
- (2039) Aradan yıllar geçti. Sevgi on beş yaşında artık. Ortaokulu bitirdi, liseye başlayacağı yaz acılı günler geçirdi. Bir olayla karşılaştı, etkisi günlerce yitmedi. (AK, MS, s. 138)
- (2042) Koridorları geçtiler, üst kata çıktılar. Kütüphanenin kapısını açtı öğretmen, girdi, Sevgi’ye;
“Gel bakalım” dedi. “Sana asık yüzlü olmak hiç yakışmıyor. Anlaşılan derdin çok büyük.” (AK, MS, s. 140)
- (2045) Sevgi şaşkınlık içinde. Veteriner nasıl olunur? Kızlar da olur mu? Peki kendisi? Olur, olacak. Madem ki böyle bir iş var, dağları devirecek ve hayvanlarına ulaşacak.
Ayıp olmasa, koşacak. (AK, MS, s. 141)
- (2047) Eczacının maymunu vardı, Sevgi’yi pencerenin ardından gördüğünde her şeyi kırıp dökerek sevinçle sıçrayan, olmadık yerlere tırmanan ve önce öpücük gönderen, ardından da “tüh... tüh...” diye tükürüyormuş gibi yapan. (AK, MS, s. 142-143)
- (2051) Sevgi Sarıışık’ın yanaklarını okşuyor, ara sıra eğilip öpüyordu. Sarıışık bazı bazı yerinden doğrulur gibi yapıyor, ama doğrulamıyordu. Gövdesindeki kasılmaların doğuma katkısı yoktu. Yılların deneyimli hayvancıları çaresizlik içindeydi.
Sonunda biri;
“Olmayacak” dedi. “Doğuramayacak. Çaresiz yavrudan vazgeçeceğiz.” (AK, MS, s. 144)
- (2052) Sarıışık’ın alınları akıtmalı buzağıları olurdu. Bu kez olmayacaktı. “Olsun” dedi içinden Sevgi. Anne ve babasının da “Olsun” dediklerini biliyordu. “Bize o kadar çok şey verdi ki... Yavrusunun ölmesi acıklı bir şey. Bundan sonra da doğuramayacak. Yaşlı, çok yaşlı, olsun. Ona her zaman bakarız.” (AK, MS, s. 145)
- (2053) Sarıışık yine bağırmaya başladı. Sevgi de onunla birlikte bağırıyordu, ama bunun farkında değildi. Boğazı ağrıyor gibiydi yalnızca. Bu geceyi yaşıyor olmasaydı, uyanacaktı. Bir düş, bir karabasan olduğunu anlayacaktı. Uyanamıyordu. (AK, MS, s. 145)
- (2054) Sizleri üzdüğümü biliyorum. Yaşam sevinçlerle birlikte üzüntülerle de sürüyor. Onlara tutsak olmasak acıları en aza indirgeyebiliriz. (AK, MS, s. 148)
- (2057) Yorgundu, tek başınaydı, ama tuhaftır, arkadaşlarının nerede olduğunu merak etmiyordu. (AÜ, P, s. 1)
- (2062) Kapıdaki duymuş olmalıydı ki, bir daha bağırmadı. (AÜ, P, s. 2)

- (2064) Üniformaları oldu olası sevmezdi ama bu kaba, hakî kumaş Eşref'in üzerinde sanki işlevini yitiriyor, doğal bir giysi gibi görünüyordu gözüne. (AÜ, P, s. 3)
- (2072) “Şerefenin duvarları oldukça yüksek, kendini kaybederek düşmesi imkânsız. Hacı Settar'ı, biri minareden atmış...” (AÜ, P, s. 4)
- (2073) “Ama bu sadece bir varsayım” diye itiraz edecek oldu.
“Keşke öyle olsaydı” dedi yüzbaşı özür dilercesine. “Sabah namazına gidenler, camiden kaçan, siyahlar giyinmiş bir keşiş görmüşler...” (AÜ, P, s. 4)
- (2079) [Bölgede süren savaşın ön saflarında yer almış, onlarca çatışmaya katılmış, yüzlerce ölü görmüş bir askerin bu ürkmüş tavrı Esra'yı hem şaşırtıyor, hem de moralini bozuyordu. Çünkü güvenebileceği insanların başında Yüzbaşı Eşref geliyordu.] Başından beri kazı ekibine destek olmuş, gereksinim duyduklarında hemen yardımlarına koşmuştu. [Ama belki de yanılıyordu. Belki de yüzbaşı korkmuyordu...] (AÜ, P, s. 5)
- (2080) “Bakın Eşref Bey,” dedi olabildiğince güçlü görünmeye çalışarak. “Biliyorsunuz bu konu çok önemli. Hacı Settar'ın minareden atıldığı haberi, hele de bunu siyahlar giymiş bir keşişin yaptığı yayılırsa...” (AÜ, P, s. 6)
- (2082) Yüzbaşı yanıt vermedi ama Esra onun, “Kazı durursa işler yoluna girer,” diye düşündüğünü, en azından bu olasılığa sıcak baktığını sanıyordu. (AÜ, P, s. 6)
- (2088) “Bölücüler, huzursuzluğa yol açacak her olayı kullanmaktan çekinmezler. Hacı Settar'ı bu yüzden öldürdüler.” (AÜ, P, s. 7)
- (2091) “Hacı Settar bizim tarafımızdaydı. Kazı yapmanın yatıra saygısızlık olmadığını söylüyordu. Belki de bu yüzden öldürüldü. Kazıyı yarıda bırakırsak en başta Hacı Settar'ın anısına saygısızlık etmiş oluruz.” (AÜ, P, s. 7-8)
- (2092) “Bu Geç Hititler, bizim Etiler adını verdiğimiz uygarlık değil mi?”
“Evet, Anadolu'da kurulan ilk büyük imparatorluk. Hint-Avrupa soyundan olmalarına karşın bizim Osmanlılara benziyorlar. Onlar gibi Anadolu'ya dışarıdan geliyorlar.” (AÜ, P, s. 8)
- (2097) “Antik kentin yokoluş tarihini anlattığımı sanıyoruz. Kentin tarihiyle birlikte, kendi kişisel tarihini de anlatıyor.” (AÜ, P, s. 9)
- (2100) Yazdığı antlaşmalarla, mektuplarla ülkesinin yazgısını değiştiren ama kendi yazgısına söz geçiremeyen zavallı Patasana. Sana, bu tabletleri bulacak olana, derim ki: Dikkat et. (AÜ, P, s. 11)
- (2101) Benim de, senin de efendimiz olan Gökyüzünün Fırtına Tanrısı Teşup'a, karısı Güneş Tanrıçası Hepat'a ve Tanrıça Kupaba'ya değerli adaklar götür, onlara saygını sun. (AÜ, P, s. 11)
- (2112) Belki böylece insanlar akıllanır, belki zalimlikten vazgeçerler, belki böylece daha az ölüm olur, belki daha az acı çekilir. (AÜ, P, s. 12)
- (2119) Yüzbaşı Eşref'in kararlı tutumu, Hacı Settar'ın yatıştırıcılığıyla sorun tatlıya bağlanınca kaygıları yatıştır gibi olmuştu. (AÜ, P, s. 14)
- (2122) Sanki kötü görüntüleri kovmak istercesine sağ elini boşlukta savurarak, “Sakin olmalıyım, sakın olmalıyım,” diye mırıldandı. (AÜ, P, s. 15)

- (2127) Yetkili arkeolog herhangi bir olumsuzluk durumunda kazıyı da durdurabilirdi. Allahtan bu kazıda yetkili arkeolog Kemal olmuştu. (AÜ, P, s. 15)
- (2129) Doğrusu, bu durum Esra'nın da işine gelmiş, Kemal gibi uyum içinde çalışacağı, daha doğrusu, işine hiç karışmayacak eski bir arkadaşının kazı yetkilisi olmasını büyük bir memnuniyetle karşılamıştı. (AÜ, P, s. 15)
- (2136) Öncelikle yitirdiği güveni yeniden kazanmalı, en azından dün gece yatağa girmeden önceki kadar sakin olmayı becerebilmeliydi... (AÜ, P, s. 16)
- (2137) Kararlı bir tavırla dışarı çıktı, küçük bahçedeki asmanın altındaki musluğa yöneldi. Suyu açıp yüzünü yıkamaya başladı. Gecenin ayazını yemiş olan su buz gibiydi. (AÜ, P, s. 17)
- (2145) Sonra geldiği gibi kaybolmuştu sıcaklığın içinde. Fayat gidince Esra, Halaf'ı çağırmış, görevinin yemek yapmak olduğunu ve bu işlere karışmaması gerektiğini söylemişti. (AÜ, P, s. 18)
- (2147) [Ama Fayat'ın dudakları hafifçe yukarı kıvrılarak, bakışlarında kınayan bir ifade belirmiş, Kürtçe aksanlı bozuk bir Türkçeyle, Kara Kabir'in çevresini kazmanın büyük günah olduğunu, bu işten vazgeçmezlerse büyük belaya uğrayacaklarını söylemişti. Çardağın altındakiler bu tuhaf adama nasıl karşılık vereceklerini düşünmeden birbirlerine bakmaya başlarken, o anda mutfakta öğle yemeğinin bulaşıklarını yıkayan, kazının hem şoförü hem de aşçısı olan Halaf üzerinde önlüğüyle dışarı fırlayıp, "Sen kimi tehdit ediyorsun lan?" diyerek Fayat'ın yakasına yapışmıştı. Esra ve arkadaşları araya girinceye kadar Halaf, Fayat'a okkalı iki tokat atarak yere yıkmıştı bile. İriyarı gövdesiyle Teoman ve yerinde duramayan Murat araya girip Fayat'ı kurtarıncaya kadar Halaf adamakıllı hırpalamıştı. Yerde yatan Fayat'ın dudağı patlamış, sızan kan dişlerini kızıla boyamıştı. Teoman'ın yardım için uzattığı elini reddeden Fayat, kendi kendine kalkmıştı ayağa. Toza batmış poturunu silkelerken, "Allah hepinizin belasını verecek," demişti nefret dolu bir sesle. "Bekleyin, Hak Teala belanızı verecek." (...)]
- Bu olay Esra'yı çok etkilemişti. Ama yüzbaşıya söylememişti. Olaya jandarmayı karıştırıp, işi büyütme istemiyordu. (AÜ, P, s. 18)
- (2151) Böylece kâfir arkeologlarla rahatça hesaplaşabilirlerdi. Üstelik Hacı Settar olmadan kasabadakileri yönlendirmek daha kolaydı. (AÜ, P, s. 19)
- (2152) Yöre halkının yüzyıllardır, kuraklık olduğunda, sel bastığında, hastalandıklarında, çocukları olmadığında, kızları evde kaldığında sığındıkları, yardım diledikleri kutsal Kara Kabir'e el uzatmışlardı. (AÜ, P, s. 19)
- (2153) Onlara bu dünyada ve ahirette yardımcı olan yatırı, Kara Kabir'i kazacaklardı. Bunu inançlarına bir saldırı, Fayat'ın deyimiyle, bir küfür olarak algılamaları çok doğaldı. (AÜ, P, s. 19)
- (2158) Böylesine acımasız ve kurnaz olan bu adamlar kimlerdi acaba? (AÜ, P, s. 20)
- (2162) Kazının sona ermesi hem fanatiklerin hem de define avcılarının işine geliyordu. Asıl yanıtlanması gereken soru, cinayetten kimin sorumlu olduğuydu. (AÜ, P, s. 20)

- (2168) Ben, yazman olan atalarımın büyükbabam Mitannuva ile babam Araras'ı bilirim yalnızca. (AÜ, P, s. 22)
- (2172) Elimden gelse babamdan hemen kurtulur, tümüyle büyükbabam gibi olurum. Ama bunu yapamadım. (AÜ, P, s. 22)
- (2174) Elli bir yaşında olmasına karşın oldukça dinç görünüyordu. (AÜ, P, s. 24)
- (2176) Toplantı yeri olarak Teomanların kaldığı geniş dersliği seçmişlerdi. (AÜ, P, s. 24)
- (2178) “Belki de Hacı Settar kalp krizi geçirerek, kendi kendine düşmüştür.”
“Eski bir kan davası olmasın” dedi Kemal. (AÜ, P, s. 25)
- (2179) “Yav hiç öyle şey olur mu?” diyerek başını salladı. “Tabii ki daha önceden anlatmıştı.” (AÜ, P, s. 26)
- (2183) Yosun yeşili gözlerin üzerine dikildiğini fark eden Halaf'ın yüzü kıpkırmızı oldu. (AÜ, P, s. 27)
- (2194) Bakışlarını Timothy'e dikmişti ama herkese anlatıyor gibiydi. “Yine de şu ‘Kara Kabir’in laneti’ söylentisi beni ciddi olarak kaygılandırıyor.” (AÜ, P, s. 29)
- (2206) Babam zamanımın büyük bölümünü destanlara, efsanelere ayırmamı hoş karşılamazdı ama büyükbabamla tartışmaktan kaçındığından olacak bana engel olmaya da kalkışmazdı. (AÜ, P, s. 32)
- (2211) Beş yıl önce Kürt gerillalar bir askeri konvoyu saldırmış, ancak çoğu ölü olarak ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 34)
- (2217) Yüzbaşı, dünyadan haberi olmayan saf bir kıza bakar gibi bakmıştı ona: (AÜ, P, s. 35)
- (2218) “Onları hiç tanımıyorsunuz. Onlar için önemli olan kargaşa çıkarmaktır. Bunun için ellerinden geleni yapmaktan çekinmezler. Sizin bilimle uğraşırken olmanız umurlarında bile değildir.” (AÜ, P, s. 35)
- (2223) “Evet, çok önemli,” demişti Esra. “Binlerce yıl öncesi hakkında bilgi veriyor. Bir anlamda geçmişi karanlıktan kurtarmış oluyoruz.” (AÜ, P, s. 36)
- (2233) “Tamam,” dedi soracakları bitince, “yardım ettiğin için sağ ol. Hadi şimdi çayını iç. Bak, olduğu gibi duruyor. Çayını iç de bizim çocuklar yazılı ifadeni alsın.” (AÜ, P, s. 38)
- (2236) “Şehmuz'u o kıskırtmış olabilir.”
“Olabilir,” dedi Eşref başını sallayarak, sonra Halaf'a dönüp babacan bir gülümseyişle ekledi:
“Boş yere kaygılanma, ifadenden kimsenin haberi olmayacak.” (AÜ, P, s. 38)
- (2238) Günlerdir burada olmasına, daha önceden de defalarca Fırat'ı görmesine karşın ilk kez İstanbul Boğazı'na benzetti nehri. (AÜ, P, s. 39)
- (2240) “Yapmayın yüzbaşı, siz beni üniversiteyi yeni bitirmiş genç bir kız sandınız galiba. Ailemden ayrılan yıllar oldu.” (AÜ, P, s. 40)
- (2245) “Bugün kasabaya inmeseniz iyi olur,” diyerek araya girdi Eşref. O da ayağa kalkmıştı.
“Olay henüz çok sıcak. Kendini bilmezsin biri, size zarar verebilir.” (AÜ, P, s. 43)
- (2250) Babamın anlattıklarına göre, daha doğar doğmaz ona düşman olmuştu büyükbabam. (AÜ, P, s. 44)
- (2251) Büyükbabam bunu uğursuzluk alameti sayıp falcıya koşmuş. Falcı da bunun kötü bir

alamet olduğunu söyleyerek balığı tekrar Fırat'a atmasını söylemiş. (AÜ, P, s. 45)

- (2252) Fırtına Tanrısı Teşup güzel Tunnavi'yi büyükbabamdan daha çok sevmiş olacak ki yanına almış. (AÜ, P, s. 45)
- (2253) “O beni hiç bağışlamadı,” diye anlatırdı babam. “Bir gün olsun sevgiyle yüzüme baktığını görmedim, şefkatle elime dokunduğunu hissetmedim.” (AÜ, P, s. 45)
- (2256) Babam, benden intikamını alamadığı için aramızda yaşadığı müddetçe bana düşman olmayı sürdürdü. (AÜ, P, s. 45)
- (2263) “İyi,” dedi Esra şapkasıyla gözlüğünü çıkarırken. “Çok iyi, Şehmuz kaçarken yakalandı. Bir de cinayeti işlediğini itiraf ederse bu beladan kurtulmuş oluruz.” (AÜ, P, s. 47)
- (2266) “Salak sensin lan,” diyerek başını geri çekti Kemal. “Benim yerimde sen olsan, ne yapardın acaba?” (AÜ, P, s. 48)
- (2267) Düşünsenize, Tim olmasaydı, tabletler üniversiteye gidecek de, oradaki Akkadca bilen biri tarafından çözülecek de... Bulduğumuz metinleri günü gününe öğrenebilmek büyük bir ayrıcalık. (AÜ, P, s. 48)
- (2268) “Ama bugün tabletleri çözse iyi olacaktı... Tatil gününde kitabı için çalışmak istedi anlaşılan. Neyse, adamın bu kadarcık lüksü olsun.”
“Olsun tabii,” diye iğneleyici bir tavırla söylendi Kemal. (AÜ, P, s. 48)
- (2269) “Böyle konuşmamalısın... O kötü biri değil. Sadece tarzı farklı.”
“Tarzını değiştirse iyi olacak,” diye homurdandı Teoman. (AÜ, P, s. 48)
- (2270) “Bence sen sakın olsan daha iyi olacak,” diye azarladı Esra. “Kazı bizim ülkemizde, bizim sorumluluğumuzda yapılıyor.” (AÜ, P, s. 48)
- (2272) Duvarlarında ince çatlaklar oluşmuş, sıvaları dökülmüş koridorda ilerlerken Teoman'ın haklı olduğunu düşünüyordu. (AÜ, P, s. 49)
- (2274) Arkeologlar, öteki bilim adamları gibi yalnızca kendi konusu olan şeylerle ilgilenmek durumunda değillerdi, onlar aynı zamanda usta bir organizatör, insanlarla iyi ilişkiler kurabilen bir psikolog da olmak zorundaydılar. (AÜ, P, s. 49)
- (2283) [“Sizin çocuğunuz var mı?”
Esra bakışlarını kaçırdı.
“Yok” dedi. Bir an beş aylık hamileyken düşürdüğü kız çocuğunu anlatmak istedi, sonra vazgeçti. “Hayır, çocuğum yok.”
Esra'nın kederlendiği Bernd'in gözünden kaçmamıştı:]
“Üzülmeysin, daha gençsiniz, bir gün olur.”
“Hiç olmayacak,” diye geçirdi içinden Esra ama bunu da söylemedi Bernd'e. (AÜ, P, s. 51)
- (2287) Tabletlere dokunmak, yazıları çözmek, ekiptekilerle yan yana, omuz omuza olmak ona yetiyordu. (AÜ, P, s. 52)
- (2288) Esra, bazen onun bir şeyler gizlediğini düşünmesine karşın, şu ana kadar hiçbir olumsuzluğunu görmemişti. (AÜ, P, s. 52)
- (2294) “Biz burada dünyanın en zor işini yapıyoruz. Tartışma olacak ama hepsinden önce disiplin olacak. Sabah söylediğiniz gibi buranın sorumlusu sizsiniz.” (AÜ, P, s. 52-53)

- (2295) Kazı başladığından bu yana Bernd’le ilk kez olumlu bir diyalog kurmuştu. (AÜ, P, s. 53)
- (2297) Ona göre babam uğursuz bir tohum, vefasız bir evlat olmanın ötesinde Fırat kıyılarının en iyi eğitilmiş alçağıydı. (AÜ, P, s. 54)
- (2298) “Kalbimin sevgilisi Tunnavi’yi tanrılar elimden çekip alınca, karaya vurmuş yayınbalığı gibi ne yapacağımı bilemez olmuştum,” diye anlatırdı büyükbabam. (AÜ, P, s. 54)
- (2300) Yas gecesinin kara tülleri yüreğimi yeniden sarmalayacakken, hiç olmayacak bir şey oldu. (AÜ, P, s. 55)
- (2301) Bebeği kucağına aldı, ‘Bak,’ dedi, ‘bu senin oğlun. Bak, ne güzel bir çocuk. Ona babamın adını vereceğim. Onun adı bundan sonra Araras olacak.’ (AÜ, P, s. 55)
- (2308) Yakıcı sığağa karşın, “Keşke kazı bekçisi Selo’ya yemek götüren Halaf’la birlikte gitseydim,” diye düşündü. Belki kazı yerinde vakit daha kolay geçerdi. Ama geçmiş olsun. Halaf çoktan kazı yerine varmış olmalıydı. (AÜ, P, s. 57)
- (2311) Ben arasam, diye düşündü bir an. Sonra vazgeçti; ya sorgu devam ediyorsa? Onları rahat bırakmalıydı, yüzbaşı nasıl olsa arardı. (AÜ, P, s. 58)
- (2314) Peki yüzbaşıda ne buluyordu? Bunu kendi de bilmiyordu. Tek ortak yanları ikisinin de İstanbullu oluşuydu. (AÜ, P, s. 58)
- (2317) Timothy ile Elif yemeğe de gelmeyince Kemal’in bütün dikkati dağılmıştı, önce çizimlere devam etmeye çalışmış, olmayınca bilgisayarda biraz tetris oynamış, sonra amaçsızca odada bir ileri bir geri dolaşmış, bundan da sıkılarak yeniden tetrise dönmüş, nihayet pencere önünde dikilerek sevdiği kızı beklemeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 59)
- (2319) Bu çıkmaktaşı lafı da Halaf’ındı. Nereden takılmıştı şimdi aklına? Ne oluyordu ona böyle. (AÜ, P, s. 59)
- (2321) Elinde bir hortumla sıcaktan çatlamış toprağı ıslatıyor, açmaya hazırlanan mor gecese-falarına, kırmızı sardunyalara su veriyordu. Sardunyaların acı kokusunu içine çekerek, “Kolay gelsin,” dedi.
“Sağ olun, etrafı serinleteyim, dedim.” (AÜ, P, s. 60)
- (2327) Kayısılar henüz olgunlaşmamıştı ama dalları basan erikler yerlere dökülmeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 61)
- (2330) Ama bir kötülüklerini görmeyince uzak durmaktan vazgeçmiş, özellikle de bahçenin önünden her geçişinde hatırını soran Teoman’ın tatlı diline, sevimliliğine dayanamayarak kısa sürede içli dışlı olmuştu onlarla. (AÜ, P, s. 61-62)
- (2331) “Bu kadar çok uyursa zaten hasta olacak,” diye sevecen bir tavırla söyledi Esra.
“Bir şey olmaz. Bir şey olmaz. Az sonra uyandırırım onu. Gel hele, sen de bir soluk al, bir çay yapayım, birlikte içeriz.” (AÜ, P, s. 62)
- (2339) Mitannuva, karısı Tunnavi’nin ölümünden sonra uzun yıllar kimseyle evlenmemişti ama yaşlılık günleri başlarken Tanrıça Kupaba ona yeniden âşık olma fırsatını verdi. (AÜ, P, s. 64)
- (2354) Yüzbaşı söz verdiği halde gelmemişti. Kazı ekibi her akşam olduğu gibi yemek için çardağın altındaki uzun, ahşap masada toplanmış, yaklaşık bir saattir onu bekliyordu. (AÜ, P, s. 68)

- (2355) Kemal'in tepkisi dincecek gibi değildi:
 "Ne olursa olsun, bir telefon edebilirdi." (AÜ, P, s. 68)
- (2359) "‘‘Uygarlığın Yol Açtığı Yıkımlar’ adlı bir tez hazırlıyorum’’ diye açıkladı sıkıntılı bir tavırla. "Doğal olarak büyük katliamları incelemek durumundayım." (AÜ, P, s. 70)
- (2364) Kadının asıl adı Nadya. O zamanlar on yaşındaymış. Nadya'yı komşuları büyüttmüş. Adını da Nadide olarak değiştirmişler. (AÜ, P, s. 70)
- (2365) "Onu aşağıladıklarını sanmıyorum," dedi Timothy. Böylece Esra'nın bir kez daha takdirini topladı. "Bakmayın gâvur dediklerine, köylü onu olduğu gibi kabul etmiş. Bir iki kendini bilmez dışında kimse de dinine karışmamış." (AÜ, P, s. 71)
- (2366) "Oğlum sen yanlış meslek seçmişsin. Sen sosyolog olmalıymışsın, böylece memleketimizin güzel insanlarıyla daha sık bir arada olurdun."
 "Sosyolog olmaya gerek yok. Arkeologlar da yeteri kadar insanla ilişkide bulunuyorlar." (AÜ, P, s. 71)
- (2367) İyi öğrencilerinden biriydi. Yalnızca çalışkan değil, oldukça da zekiydi, daha da önemlisi, arkeolojiyi deli gibi seviyordu. Tek kusuru aklını biraz parapsikolojiyle bozmuş olmasıydı. "Bu kadar kusur kadı kızında da olur," diyerek kazıya katılmasında sakınca görmemişti Esra. (AÜ, P, s. 71-72)
- (2375) "Bu akşam içmesek iyi olacak," dedi Esra anlayış bekleyen bir yüz ifadesiyle. "Yarın işgünü. Kazıda akşamdan kalma adamlar görmek istemiyorum."
 "Birer kadehten bir şeycik olmaz," diye Timothy'e destek çıktı Teoman. (AÜ, P, s. 72-73)
- (2382) Neler olup bittiğini merak eden Timothy, Murat ve Teoman da yaklaşmışlardı yanlarına. Üçünün de gözleri Esra'nın elindeki tableteydi. (AÜ, P, s. 75)
- (2384) On dakika sonra Yüzbaşı Eşref masada oturmuş, olanları anlatıyordu. (AÜ, P, s. 75)
- (2386) "Yine yalan söylüyorsan..."
 "Valla doğru, anam avradım olsun ki doğru." (AÜ, P, s. 77)
- (2389) Yüzbaşının anlattıklarını ilgiyle dinleyen kazı ekibi şaşkınlık içindeydi. Dinlediklerinin etkisinden ilk sıyrılan Halaf oldu: (AÜ, P, s. 77)
- (2390) "Selo Dayı'da bir haller olduğunu sezmiştim. Herhalde sabah kazı yerine gelip bir tuhafılık olduğunu görünce olanları anladı, amma velakin iş işten geçmişti. Korktuğundan kimseye bir şey de söyleyemedi." (AÜ, P, s. 77)
- (2393) "Emin olmak zor," dedi yüzbaşı sakın bir tavırla. "Yarın Antep'ten teknik ekip gelecek. Parmak izi alacaklar. Ancak o zaman kesin olarak bir şeyler söylenebilir." (AÜ, P, s. 78)
- (2394) "Şu halde yemeğimize dönebiliriz," dedi aılıktan ölmek üzere olan Teoman. "Aç kalmamızın daha çabuk öğrenmemize bir faydası yok nasıl olsa." (AÜ, P, s. 78)
- (2400) Babam ona karşı çıkmaya çalıştı ama kral onu açıkça tehdit etti. "Ya benden yana olursun ya da yıllardır sizin sülalenizin elinde olan saray yazmanlığı geleneğine son veririm," dedi. (AÜ, P, s. 80)
- (2402) Babamsa sonunda her ikisinin de ölümüne yol açacak olan bu genç kralın aşırılıklarına

boyun eğerek, onunla uyum içinde yaşamaya başladı. (AÜ, P, s. 81)

(2403) Ne de olsa Pisiris onun kralı, tanrıların yeryüzündeki temsilcisiydi. Ona karşı gelmek tanrıların öfkelerini uyandırmak, büyük uğursuzluk demektir. (AÜ, P, s. 81)

(2408) “Biz biraz dolaşacağız,” dedi Esra arkadaşlarına. Yüzbaşının da toparlandığını gören Halaf koşturmuştu:

“Geri geleceksiniz, değil mi? Daha meyve koyacağım.”

“Sağ olasın,” dedi yüzbaşı içten bir gülümsemeyle. “Yemekler nefisti. Çok yedim. Artık bir şey yiyebileceğimi sanmıyorum.” (AÜ, P, s. 83)

(2409) “Hattuç Nine’nin nar bahçesinin yanından geçerken, “Haklıymışsın,” dedi Esra çitten taşan bir nar dalına çarpmamak için başını hafifçe eğdikten sonra, “Yanlış adamdan kuşkulandık.”

“Eh, bunun bir işe yaramadığını söyleyemeyiz. Böylece tarihi eser kaçakçıları yakalamış olduk.” (AÜ, P, s. 83)

(2415) Ona bakarken yüreğinde bir ürperme duydu Esra, “Bu yönde hiçbir kanıt yok ki,” diyerek bakışlarını kaçırdı. “Ama böyle konuştuğuna göre bildiğin bir şey olmalı.” (AÜ, P, s. 84)

(2418) Birkaç metre ötemde iki kişinin tartıştığını gördüm, iri cüssesiyle Reşit Çavuş hemen seçiliyordu ama yanındakini çıkaramıyordum.

‘Ne oluyor orda?’ diye seslendim öfkelenerek. (AÜ, P, s. 85)

(2420) Anlamamış gözlerle beni süzen Reşit Çavuş, ‘Takımı uyandırayım mı komutanım?’ diye sordu.

‘Hayır,’ dedim, parkamı sırtıma geçirirken. ‘Göreve Seyithan’la ikimiz gideceğiz.’

‘Ama komutanım,’ diyecek oldu.

‘Aması yok,’ dedim, sert bir tonla. ‘Ben yokken komuta sende olacak. Tamam mı?’

(AÜ, P, s. 86)

(2428) ‘Anlamışam, benimle gelmeyeceksen.’

‘Hayır geleceğim.’

‘Sahi mi?’ dedi, sigaradan sararmış dişlerini göstererek.

‘Sahi,’ dedim. ‘Ama artık olur olmaz yerde bana takılmak yok.’ (AÜ, P, s. 89)

(2430) Meşeliğe girince serinliğin arttığını fark ettim. Neredeyse titremeye başlayacaktım ama kendime hâkim olmalıydım. (AÜ, P, s. 89)

(2432) ‘Sığınağın başka bir girişi daha var,’ dedi; artık o da fısıltıyla konuşuyordu. ‘Sen çalılığın altından el bombasını salla, ben arkadaki çıkışı tutayım.’

‘Olmaz,’ dedim kesin bir ifadeyle. ‘Yine beni çatışmadan kaçtı, korkak diye suçlarsın.’

(AÜ, P, s. 90)

(2440) ‘Olduğun yerde kal,’ dedi. Yalnızca boyu posu, kıvrık saçları değil, sesi de Seyithan’ınkine çok benziyordu. (AÜ, P, s. 91)

(2441) ‘Yalan söylüyorsun,’ diye yineledim.

‘Yalan söylemiyorum,’ dedi kendinden emin, soğukkanlı bir tavırla. ‘Ben kısıtlanmış durumdayım, bugün olmazsa yarın vuracaklardı beni.’ (AÜ, P, s. 92)

- (2442) ‘Ha başkaları, ha ikiz kardeşim, benim İçin fark etmezdi. Ama eğer beni Seyithan vurmuş olsaydı ailem, kardeşlerim kurtulmuş olurlardı. Üstelik Seyithan da yaşamını yitirmezdi.’ (AÜ, P, s. 92)
- (2444) ‘Ben de ölürsem ailem iki oğlunu birden yitirmiş olacak...’ diye mırıldandı. ‘Bu kanı durdurmak lazım.’ (AÜ, P, s. 93)
- (2458) “Artık kalksak mı?” dedi güçlkle denetlediği bir sesle. “Vakit geç oldu.” (AÜ, P, s. 95)
- (2463) Bir gece rüyamda kendimi büyükbabam Mitannuva olarak gördüm. Tuhaf bir rüyaydı. Bedenim hiç değişmemişti ama ben Mitannuva olmuşum. (AÜ, P, s. 96)
- (2464) Onu öpmek için doğrulmaya çalıştım ama eliyle gövdemi bastırarak buna engel oldu. (AÜ, P, s. 97)
- (2474) Tapınak fahişelerinin bayram günlerinde tanrıça için gönüllü olarak seviştiklerini ben de biliyordum ama bir gün gelip bu hizmetten yararlanacağımı hiç düşünmemiştim. (AÜ, P, s. 98)
- (2481) “Benim de Tim’in yanında olmam gerekir,” diye düşündü Esra. Belki kendi işiyle uğraşırsa aklının böyle çözümü zor konulara takılmasını önlerdi. Doğru düşünmekten söz ederdi felsefe doktoru olan babası Salim Bey. (AÜ, P, s. 100)
- (2488) “Ama ben aşk yüzünden bitirmedim ki evliliğimi,” diye geçirdi aklından. Yürütemiyorlardı, adamın her davranışı batar olmuştu. (AÜ, P, s. 100-101)
- (2493) İstanbul’da Türk, Kürt, Arap yemeklerinin bileşiminden oluşan zengin Antep mutfağının bilgisinin yanı sıra, Bolu’dan İzmir’e kadar neredeyse Türkiye’nin tüm yörelerinin yemeklerini öğrenme fırsatı olmuştu. (AÜ, P, s. 101)
- (2495) Bunun üzerine orada burada çalışır olmuş, Rüstem Bey sayesinde yazları arkeologlarla kazılara gitmeye başlamıştı. (AÜ, P, s. 101)
- (2497) On dakika sonra bol köpüklü, az şekerli kahveyi cezveden fincanlara döküyordu Halaf. Boş cezveyi içeri götürüp iki bardak suyla dönerken, sigarasını yakan Esra da kahvesinden ilk yudumu almıştı.
“Eline sağlık, enfes olmuş.”
“Afiyet olsun,” diye yanıtladı onu genç aşçı. (AÜ, P, s. 102)
- (2498) Bizim Barak köylerinde odalar vardır. Hali vakti yerinde olanlar oda açarlar. (AÜ, P, s. 102)
- (2499) Odalar erkeklerin sohbet ve eğlence yeridir. Köye gelen misafirler de bu odalarda ağırlanır. Her gün yemek pişirilir. Köyün meseleleri, olup bitenler konuşulur. (AÜ, P, s. 102)
- (2500) “Sahi Halaf, bu sabah yüzbaşıya Kürt olduğunu söyledin. Benim bildiğim Baraklar Türkmen soyundan gelmedir.” (AÜ, P, s. 102)
- (2501) “Haklısınız Esra Hanım. Baraklar Türkmen’dir. Ama burada kuş karışması olmuş. Kız alıp vermişler, akraba olmuşlar. Türkmenler Araplara, Araplar Kürtlere karışmış. Ama Barak âdetleri yok olmamış.” (AÜ, P, s. 103)
- (2504) “Başından çok iş geçmiş ama yanlış düşünüyor. Örgüt mörgüt yoktur burada. Olsaydı bile Hacı Settar’ı öldüreceklerine karakolu tarar, korucuları vururlardı. Hacı Settar gibi

mübarek bir adama ilişmez onlar.” (AÜ, P, s. 103)

(2506) “Bilemiyorum,” dedi Esra kararsızlıkla iç geçirerek. “Peki, Fayat için ne diyorsun?”

“Şu benim dövdüğüm Fayat mı?”

“Belki o değil ama arkasındakiler, mesela Abid Hoca.”

“Abid Hoca adam olsa, önce namusunu temizler,” dedi Halaf. (AÜ, P, s. 104)

(2509) “Peki o zaman kim öldürdü Hacı Settari?”

“Kim olacak, Şehmuz.” (AÜ, P, s. 104)

(2519) Sevginin ihtiyaçtan doğduğuna inanırdı Esra. Timothy’nin kimseye ihtiyacı olmadığını daha ilk karşılaşmalarında sezinlemişti. (AÜ, P, s. 106)

(2523) Önemliydi ama o yine de tutmuş, hiç olmayacak bir adama Yüzbaşı Eşref’e ilgi duymuştu. “Kendini olayların merkezine koyma,” diyen babasının sözleri yankılandı yine kulaklarında. (AÜ, P, s. 106)

(2527) “Senin de çocuğun yok, değil mi?”

“Yok. Olmadı,” dedi Timothy. Bir anlık bir suskunluktan sonra sesini ciddileştirerek konuyu değiştirdi: (AÜ, P, s. 107)

(2531) “Tabletlerin yankı uyandıracığı kesin. Basın toplantısının tarihi ne zaman belli olacak?”

“Bilmiyorum. Alman Arkeoloji Enstitüsü belirleyecek. Bir iki güne kadar belli olur sanırım. Ama bizim öncelikle tabletleri çevirmemiz gerekiyor.” (AÜ, P, s. 108)

(2532) Yeni Yıl Bayramı gelip çatığında içim içime sığmıyordu. O gece gözüme uyku girmemişti. Ertesi sabah hiç yaşamadığım bir ilişkiyi yasayacak, bir kadınla birlikte olacaktım. (AÜ, P, s. 109)

(2534) Saraya vardığımızda bayram telaşının herkesi sarmış olduğunu gördük. (AÜ, P, s. 109)

(2536) Bu bayramda Fırtına Tanrısı için yedik, içtik, doyduk, susuzluğumuzu giderdik. Onlara bin şükran olsun. (AÜ, P, s. 111)

(2538) Şarkılar bitince kalabalık, kral ve kraliçenin önünde eğilerek saygılarını sunduktan sonra dağıldı. Tapınağı en son terk edenlerse kral ve kraliçe oldu. (AÜ, P, s. 111)

(2541) Kazı yerine gitmeyecek olan Timothy’nin üzerinde dünkü giysileri vardı, Bernd ise sabah tıraşını olmuş, haki renkli kolonyalı şapkasını yanına almıştı. (AÜ, P, s. 112)

(2544) Sabah mahmurluğunun da etkisiyle masada bundan başka konuşma olmadı. (AÜ, P, s. 114)

(2546) Teoman bu genç öğrencinin yerli yersiz takılmalarından sıkılmıştı ama bozuntuya vermedi, “Görüyorsunuz değil mi, kurt kocayınca itin maskarası olurmuş,” dedi yalnızca. (AÜ, P, s. 114)

(2548) Ancak Esra işçilerin bugün kazıya geleceklerinden de pek emin değildi. Öyle ya, eğer olanlardan kazıyı sorumlu tutuyorlarsa, artık onlarla çalışmaya asla yanaşmazlardı. (AÜ, P, s. 114)

(2555) Esra sakın görünmeye çalışıyordu:

“Hayır şer olacak bir şey yok Maho Usta. Her gün ciple gidiyordum, bugün de minibüsle gideyim, dedim. Sizde ne var ne yok? Nasılsınız?”

“Ne olacak” diyen Maho’nun güneşten kösele gibi sertleşmiş yüzü kederle buruşmuştu

“Hacı Settar’ı duymuşuz, perişan olmuşuz.” (AÜ, P, s. 116)

(2564) “Bu safatalara boş verin Esra Hanım,” dedi Maho. “Abid Hoca, cahillerin sözüne bakarak öyle söylemiştir. Gelip Kara Kabir’i görse, o da anlardı hakikati.”

“Hocanın karşısında böyle konuşmadınız,” diyecek oldu Şıhlı. (AÜ, P, s. 118)

(2575) Yaşlı adamı karşısında gören Esra ciddileşmişti:

“Bu olmadı Selo. Biz sana kazıyı koruman için bıraktık, sen hırsızlara teslim etmişsin.”

(AÜ, P, s. 124)

(2577) “Yaptığın büyük yanlış,” dedi sıkıntıyla. “Ama seni işten çıkarmayacağım...”

Sigaradan sararmış seyrek dişlerini göstererek, minnetle gülümsedi Selo:

“Allah razı olsun.” (AÜ, P, s. 124)

(2583) Başucunda dikilen Kemal hayretle söylendi:

“Adamlar bizden daha özenli çalışmışlar!”

“Aferin onlara,” dedi Esra, “böylece kazıya az zarar vermişler.”

“Anlayamadığım, adamların bizim gibi düzenli olarak kazmayı kimden öğrendikleri?”

“Kimden olacak, arkeologlardan,” diyerek doğruldu Esra. “Halaf, Çolak Memili’nin adamlarını kazılarda işçi olarak çalıştırdığını söylemişti. Böylece toprağın nasıl açılacağını öğreniyorlarmış.” (AÜ, P, s. 125)

(2584) Kemal’in şaşkınlığı sürüyordu.

“Vay be, heriflere bak!” diye mırıldandı. “Amm akıllıların ha.” Bunları söylerken Elife bakmıştı ama kız hiç oralı olmadı. (AÜ, P, s. 125)

(2590) Bu kentte önemli bir kütüphane olduğunu, gerek Hattuşaş’ta çıkan Hitit tabletlerinden, gerekse Ninova’da yapılan kazılarda elde edilen Asur kaynaklarından öğrenmişti. (AÜ, P, s. 126)

(2600) Arkadaşının söyledikleri mantıklıydı ama Kemal direnmeyi sürdürdü:

“Kazmadan emin olamayız.” (AÜ, P, s. 128)

(2610) “Ben de konuşmak için en uygunsuz zamanı seçmişim,” diye geçirdi aklından. “Böylece zıvanadan çıktı zavalılık.” Ona karşı daha anlayışlı olmalıydı. (AÜ, P, s. 130)

(2613) Kafasından bunlar geçerken saray yönünden gelen Murat’ı gördü. Telaş içindeydi, hızlı adımlarla adeta koşarcasına yürüyordu. Merakla ona yöneldi Esra.

“Seni arıyordum,” diye bağırды yaklaşan delikanlı birkaç metre öteden.

“Hayrola?” (AÜ, P, s. 131)

(2618) Patasana’nın tabletleriyle, cinayetler arasında Murat’ın kurduğu bağlantı anlamsızdı ama yine de tüylerinin diken diken olmasını önleyemedi Esra. (AÜ, P, s. 133)

(2619) “Aptal mısın sen?” diye gürledi, belki de ürperdiği için kendi kendisine bağıırıyordu. “İki bin yedi yüz yıl önceki bir kültürün inançlarına göre mi değerlendiriyorsun olayları?..”

“Günümüzde de...” diyecek oldu Murat.

“Lütfen keser misin,” diyerek lafı ağzına koydu çocuğun, “başımızda yeterince sorun var, bir de senin batıl inançlarınla uğraşamam şimdi.” (AÜ, P, s. 133)

(2621) Cinayetleri kimlerin, neden işlediğini düşünmek istemiyordu, akıl yürütmek

istemiyordu, kimseden kuşkulananmak istemiyordu, kendi kendine tartışmak istemiyordu ama zihni onu dinlemiyor, en olmadık varsayımlar akimin içinde dönenip duruyordu. (AÜ, P, s. 134)

(2622) Bu kadar düşündüğüne göre, bir sonuca ulaşabilmiş olsa yine iyiydi. Ama vardıgı yer hep aynıydı: O karanlık, o kaygan belirsizlik. (AÜ, P, s. 134)

(2624) Tersliklerin ardı arkası kesilmiyordu. Hayır, bundan sonrasını göze alamazdı. Ekiptekilerden birine bir şey olsa ömür boyu vicdan azabı çekerdi. (AÜ, P, s. 134)

(2629) Sanki karşımda etten kemikten bir dişi değil de bir tanrıça vardı. Düşlerimde canlandırıdığım o sevişme görüntülerinin en masum olanını bile anımsayamıyordum. Çok geçmeden, Aşmunikal benim de en az onun kadar ürkek olduğumu fark etti. (AÜ, P, s. 136)

(2640) Şimdi benim cılız gövdem, onun tanrıların bahçelerinde yetişen meyvelerle bezenmiş eşsiz bedeninin yanındaydı. Daha çok utandım, son bir gayretle elbiseme uzanarak giymeye çalıştım ama Aşmunikal engel oldu. (AÜ, P, s. 138)

(2643) Ve Eşref'i de belki bir daha göremeyecekti. Sahi bunu hiç düşünmemişti. "Amaan, dert ettiğim şeye bak. Göremezsem göremeyeyim. Adam neyim oluyor sanki," diyerek yüzbaşının esmer yüzünü gözlerinin önünden uzaklaştırmak istedi. (AÜ, P, s. 139-140)

(2650) "Ee anlat bakalım ne olmuş?"

"Ne olacak, Abid Hoca namusunu temizledi sonunda," dedi Halaf. "Bu sabah Reşat Ağa'nın kafasını kesip eline vermiş." (AÜ, P, s. 142)

(2653) Yanından ayrılmadan onu şöyle bir süzdü Esra:

"Umarım haklı çıkarsın. Soran olursa ben Tim'in yanındayım. Bir şeyler konuşacağız." (AÜ, P, s. 143)

(2654) Gülümseyerek başını salladı Esra. Fırat'ın bu yakasında neler olup bitiyor, haberli olan bu işgüzar Barak genciyle her konuştuğunda morali düzeliyor, neşesi yerine geliyordu. (AÜ, P, s. 143)

(2655) Endişesi azalıp yüreği yeğnileşerek Timothy'nin odasına yöneldi.

Odaya vardığında Gâvur Nadide'nin gitmek üzere olduğunu gördü. (AÜ, P, s. 143)

(2661) "Korkunç şeyler oluyor," dedi Timothy. Önemli bir konuda konuşmaya başladığı zamanlarda yaptığı gibi sağ eliyle bakır rengi sakallarını karıştırmaya başlamıştı. (AÜ, P, s. 145)

(2666) Timothy oturduğu iskemlede geriye yaslanarak başını salladı:

"Yüzbaşı olaylara objektif bakamıyor. İnsan uzun yıllar savaşınca böyle olur. Onun görüşlerini fazla ciddiye almasan iyi olur." (AÜ, P, s. 145)

(2670) Bir insanın bu kadar fit olması, kusursuza yakın davranışlar sergilemesi pek olağan gelmezdi. (AÜ, P, s. 146)

(2673) Timothy sanki soruyu duymamış gibiydi; ne yüzündeki ağırlık kaybolmuş, ne gözlerindeki anlam değişmişti.

"Korkunç şeyler yaşamış olmalısın," diye üsteledi Esra. (AÜ, P, s. 147)

(2675) "Savaşsız bir tarih düşünebilir misin? Sosyoloji, ekonomi, psikoloji? Tıbbın en çok ilerlediği

evre bile Nazilerin Yahudi kobaylar üzerinde çalışmalar yaptığı dönem. Savaş insanoğlunun varoluş biçimlerinden biri. Hem toplumsal, hem de bireysel olarak böyle bu.” (AÜ, P, s. 148)

- (2680) Meslektaşının görüşlerine katılmasa da, “ilginç” demekten kendini alamadı Esra. Bunu laf olsun diye söylememiştii, Timothy onu gerçekten de şaşırtmıştı. Onun yaşama iyimser gözlerle bakan biri olduğunu düşünürdü. (AÜ, P, s. 149)
- (2684) “İşte duymak istediğim haber buydu. Şans yardım ederse, yakında Patasana’nın bütün yazdıklarına ulaşmış oluruz.” (AÜ, P, s. 150)
- (2685) “Sen de tutmuş, bizi ilgilendirmeyen sorunlarla uğraşıyorsun. Bu sorunlar, biz buraya gelmeden önce de vardı, gittikten sonra da olacak. (AÜ, P, s. 150)
- (2688) “Aşmunikal’ı, Valvaziti’ye sorsam...” diye geçirdim aklımdan. Ama beni fark eden başrahibin bakışlarını üzerimde hissedince korktum. Onu selamlayarak çıkışa yürüdüm. Birkaç adım atmıştım ki, “Bekle genç Patasana,” diyen Valvaziti’nin gür sesi beni durdurdu.
Olduğum yerde kaldım. (AÜ, P, s. 151-152)
- (2689) Valvaziti yanıma geldi. Neler söyleyeceğini merakla, utançla, kafam karmakarışık bir halde bekliyordum. Yoksa Aşmunikal olanı biteni herkese anlatmış mıydı? (AÜ, P, s. 152)
- (2695) Aklım böyle olduğunu söylüyordu ama içimdeki kaygıyı atamıyordum. Ya yine başarısız olursam? Hayır hayır, başarısız olmayacaktım. (AÜ, P, s. 153)
- (2703) Evet, belki cinayetlerin kazıyla ilgisi yoktu ama birbirleriyle ilişkileri olmalıydı. (AÜ, P, s. 154)
- (2705) Olay ne kadar yaygınlık kazanırsa cinayeti isleyen aşiret ya da aile bir o kadar saygınlık kazanıyor, bir o kadar korkulur hale geliyordu. Çünkü ayaklar altına alınan onurlarını yiğitlikle yeniden kazanmış oluyorlardı. (AÜ, P, s. 155)
- (2719) Girişkenliğimin, olaylara müdahale etmemin altında, kendime duyduğum güvensizlik mi yatıyor? Belki de dünyaya duyduğum güvensizlik... (AÜ, P, s. 157)
- (2722) Onun insanın kanını donduran çelik mavisi soğuk bakışlarını hiçbir olumsuzluk heyecanlandıramaz. Hadi canım, karısı Vartuhi kazıda olsaydı, görürdüm onun soğukkanlılığını... (AÜ, P, s. 157)
- (2727) Yüzbaşı haklıysa, yarın herkese açıklardı zaten, değilse kimseyi boşa umutlandırmamış olurdu. (AÜ, P, s. 159)
- (2731) Fırtına Tanrısı’na şükürler olsun, babam bana inanmıştı. (AÜ, P, s. 161)
- (2736) Valvaziti elimden tutarak beni kaldırdı, işte; o zaman yaşlı rahibin yüzünün gölgelendiğini fark ettim:
“Ah zavallı evladım, sen bana bu soruyu hiç sormamış ol. Biz bu konuşmayı hiç yapmamış olalım.” (AÜ, P, s. 162)
- (2738) Valvaziti yeniden yanıma yaklaştı, omzumdan tutarak beni kaldırdı:
“Ah genç Patasana, sen en olmayacak kıza sevdalanmışsın. O artık Kral Pisiris’e ait.” (AÜ, P, s. 163)
- (2742) Günlerce yatakta yalnız uyanmaya alışamamıştı. Oysa ayrılmayı isteyen kendisiydi.

Ama boşanmasının ardından yıllar geçmişti, bunca zamandan sonra ona ne oluyordu böyle? (AÜ, P, s. 164)

(2745) Esra telaşlanmıştı:

“Çarşamba mı? Bu kadar çabuk mu?”

“Çarşambaya daha dört gün var,” diyerek bu tarihi olumladığını belirtti Alman. (AÜ, P, s. 165)

(2751) Konuşmanın seyrinden Alman’ın kendine pay çıkaracağını zanneden Esra, “Ama sonuçta yardım ettiler,” diyerek sözünü kesti.

“Ettiler ama Herr Krencker’in sayesinde. Eğer onun ikna edici çabaları olmasaydı bir fenik bile alamazdık.” (AÜ, P, s. 166)

(2754) Bernd karşı çıkmadı, döndüler. Yine bir suskunluk oluşmuştu aralarında. (AÜ, P, s. 167)

(2759) İnanmamış gözlerle Bernd’i süzen Esra, “Kaç yıldır tanışıyorsunuz?” diye sordu. Bunu laf olsun diye sormamıştı, gerçekten merak ediyordu. (AÜ, P, s. 169)

(2763) Orhan da Bernd gibiydi. “Senin yanında kendimi tamamlanmış gibi hissediyorum,” derdi. “Sen olmadan yarım insan gibiyim.” (AÜ, P, s. 169)

(2765) İster Sokrates ve Platon gibi önemli düşünürlerce, isterse Orhan ve Bernd gibi sadık âşıklerce dile getirilsin Esra bunu anlayamıyordu. Bir insan nasıl olur da başka birinde kendini bulurdu? (AÜ, P, s. 169)

(2766) Peki yaşamın öteki etkinlik alanları, arkeoloji, arkadaşlar, aileler... Dünyanın ilişki olanakları, insanın kendini var etmesi için sunulan zengin çeşitlilik... (AÜ, P, s. 170)

(2770) Babası Nilgün’e âşık olduğunu söylüyordu ama bir zamanlar annesine de aynı duyguları beslemişti. Annesine duyduğu tutku nasıl zamanla yok olduysa, Nilgün’e duyduğu aşk da yok olacaktı. (AÜ, P, s. 170)

(2775) “Almanlardan böyle gözü kara âşıkların çıkacağını pek sanmazdım. Büyükbabalarınızdan biri Fransız olmasın. Ya da Latin filan. Brezilya’ya giden Almanların arasında akrabanız yok değil mi?” (AÜ, P, s. 172)

(2781) “Yapma Tim,” dedi, “patlıcan sebzelelerin kralıdır. Onu küçük görmeyi sana yakıştıramadım. Bizde patlıcanın on beş çeşit yemeği yapılır.”

Murat, aşçıya inanmamıştı:

“Amma attın be Halaf! On beş çeşit patlıcan yemeği mi olurmuş.” (AÜ, P, s. 175)

(2782) “Gerçekten de güzel olmuş,” diye atıldı yıldızı hiçbir zaman aşçıyla barışık olmayan Kemal. “Eline sağlık Halaf.”

Kazı boyunca ondan ilk övücü sözü işiten Halaf, duyduklarına inanmamış gibi baktı genç adama. Ama, “Afıyet olsun,” demeyi unutmadı. (AÜ, P, s. 176)

(2783) Yine kınayan gözlerle “O mayoyu niye giydin?” der gibi bakacağını düşünüyordu. Ama Kemal hiç oralı olmamış, Murat ve Teoman’la şakalaşmış, Elif’le hiç ilgilenmemişti. (AÜ, P, s. 176)

(2787) “İlki oldukça önemli bir konu,” diyerek devam etti, artık yemeklerini bitirmek üzere

olan arkadaşlarını tek tek süzerek. (AÜ, P, s. 178)

(2788) “Bildiğiniz gibi Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün Patasana’nın tabletlerini uluslararası bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyurma talebi vardı. Bu talep gerek üniversite, gerekse bu kazıda görev alan bizler tarafından olumlu karşılanmıştı. Basın toplantısı çarşamba günü yapılacak.” (AÜ, P, s. 178)

(2790) “Basın toplantısında ben, Tim ve Bernd, üçümüz konuşacağız,” diye sürdürdü sözlerini. “Tim ile Bernd’in katılmasını özellikle istiyorum. Çünkü uluslararası basın gelecek. Böylece hem kazımızın uluslararası niteliğini vurgulamış, hem de İngilizce ve Almanca konuşan gazetecilerin sorularını kendi dillerinde yanıtlamış oluruz.” (AÜ, P, s. 178)

(2792) “Bize ne adamın hangi partiden olduğu,” diyerek anlamsız bulduğu bu konuşmayı yarıda kesti Esra. “Gelelim ikinci konuya. Bugün tapınakta sunak odası olduğunu tahmin ettiğimiz bir mekân bulduk. Hırsızlar heykelleri oradan çıkarmışlar. Kazıyı bir süreliğine oraya yönlendirmek istiyoruz.” (AÜ, P, s. 179)

(2799) “Çok özür dilerim,” diye mırıldandı, “bir an kendimi kaybettim.”

“Elif’i hastaneye götürmek zorunda olmasam ben sana gösterirdim,” dedi Kemal öfkeyle.

“Özür dilerim,” diye yineledi Timothy, “istemeyerek oldu.” (AÜ, P, s. 181)

(2800) Timothy’nin tavrı Esra’yı da şaşırtmıştı. O her davranışı ölçülü adama ne olmuştu? (AÜ, P, s. 182)

(2803) “Ayağım ateş gibi yanıyor,” diye söylendi Elif, “pencereden dışarı çıkarsak belki serinler.”

“Bunun doğru olduğunu sanmıyorum,” dedi Esra. “Ne olur, canım çok yanıyor.” (AÜ, P, s. 182)

(2811) Parçalanmış, küçük kentler halinde yaşayan Hitit krallıklarını bir araya toplamanın zorluğu bir yana, egemenliği altında yaşadığımız Asur İmparatorluğunun buna göz yumacağını sanmak aptallık olurdu. (AÜ, P, s. 184)

(2821) Neler olup bittiğini öğrenemeyen Esra’nın aklı köyde, silah seslerinde kalmıştı. Telefon açıp karakola sorsa, oradakiler ne bilsin? Hem Elif böyle kıvrılırken... (AÜ, P, s. 186)

(2832) Alo... Tim sen misin? Hastaneye geldik. Sağ olsun Mr. David çok yardımcı oldu. [...] Biraz zaman geçsin de yüzbaşıyı arayayım bari. Belki o bize neler olduğunu anlatır... (AÜ, P, s. 188)

(2833) Rica etsem, yarın kazıya sen gider misin? Herkes ne yapacağını biliyor aslında ama yanlarında sen olsan daha iyi olur. Teşekkür ederim. Yarın yine telefonlaşırız. Hoşça kal, arkadaşlara selam. Olur söylerim. (AÜ, P, s. 188)

(2841) “Belki kızacaksınız ama sigara içebilir miyim?”

“Koridorda olmaz ama burada içebilirsiniz. Sıkılmayın canım, ben de yemeklerden sonra puro içiyorum.” (AÜ, P, s. 190)

(2854) Esra’nın bakışları saatine kaydı, David fark etmişti:

“Uykunuz geldiyse sizi daha fazla tutmayayım.”

“Elif’in yanına gitsem iyi olacak.” (AÜ, P, s. 194)

(2856) “Silah sesleri duyduk,” dedi. “Neler oluyor?” (AÜ, P, s. 194)

(2858) Telefon kapanınca içinde büyük bir rahatlama duydu. Demek yüzbaşıya bir şey olmamıştı.(AÜ, P, s. 195)

(2859) Çatışmanın sona erip ermediğini sormamıştı. “Ya devam ediyorsa...” diye geçirdi içinden kahrolarak. Gerçi başçavuş bitmiş bir olaydan bahsediyor gibiydi. Yine de belli olmazdı. (AÜ, P, s. 195)

(2863) Bir kere bile o bölüme çıkan merdivenlere dönüp bakmasam da, Aşmunikal’ın orada olduğunu hissediyor, onunla karşılaşacağımız anı korkuyla, sabırsızlıkla, sevinçle bekliyordum. (AÜ, P, s. 196)

(2864) Muhafızın sözlerini duyunca tedirgin oldum, acaba kral beni neden görmek istemişti? Yoksa Aşmunikal’la tapınakta sevişen adamın ben olduğumu öğrenmiş miydi? (AÜ, P, s. 196-197)

(2867) Çaresiz başımı kaldırıp onlara baktım. Ama mümkün oldukça bakışlarımın Aşmunikal’a kaymasını önlemeye çalışıyordum. (AÜ, P, s. 197)

(2870) O anda ne kadar utanç duyduğumu anlatamam. Sevdiğim kadının önünde rezil olmuşum, hem de bunu kendi kendime yapmıştım. (AÜ, P, s. 197)

(2873) Şaşkınlık, heyecan, sevinç, korku duygularıyla allak bullak olmuş kafamı güçlükle toparladıktan sonra, “Emredersiniz Yüce Pisiris,” dedim boynumu bükerek. (AÜ, P, s. 198)

(2877) “Yarın erkenden kütüphaneye gelip eserlere bakmak istiyorum, sabah orada olur musunuz?” (AÜ, P, s. 198)

(2881) Hem cinayetleri örgüt işlemiş olsa kamuoyuna duyururdu, gizlemelerinin hiçbir anlamı yoktu. Gerçi Reşat daha dün öldürülmüştü ama önceki cinayeti çoktan medyaya duyurmuş olmaları gerekmez miydi? (AÜ, P, s. 201)

(2883) Esra kararsızdı. David’in babasıyla konuşmayı çok istiyordu ama Elif tümüyle iyileşmemişti, onu bırakıp gitmeyi içine sindiremiyordu. “Elif...” diyecek oldu. (AÜ, P, s. 202)

(2886) Teoman’ın biraz kaygılanmasında yarar vardı. Arkadaşlarına karşı daha dikkatli olmayı öğrenmeliydi. (AÜ, P, s. 202)

(2888) Yemekten, içkiden, uyumaktan, sohbetten hoşlanırdı. Kalender bir insandı. Ama dün gece ne olduysa birden çıldırmıştı. Belki de Murat çok üstüne gitmişti. “Ne olursa olsun öyle davranmaya hakkı yoktu,” diye düşünüyordu Esra. (AÜ, P, s. 202-203)

(2892) Esra, masada oturmakta olan iki yaşlı adamla, elinde kahvaltı tepsisi taşıyan orta yaşlı bir kadının kendilerine bakmakta olduğunu gördü.

“Gözlüklü olan babam,” diye açıkladı David. (AÜ, P, s. 203)

(2896) Kilisenin papazı Kirkor, şimdiki Güven köyü civarında geniş toprakları olan Ohannes Ağa ile bakırcı ustası Garo da onlardandı, işte bu üç adam Fransızların çekilmesinden bir hafta sonra hunharca öldürüldü. Papaz Kirkor, şimdi cami olan kilisenin çan kulesinden aşağıya atıldı. (AÜ, P, s. 206)

- (2899) Özellikle de dün öldürülen Reşat Türkoğlu'nun dedesi Kürt İsfendiyar'ın başı çektiğini herkes görmüştü. Nitekim sonra da Kürt İsfendiyar, Ohannes Ağa'nın toprağına el koyup kendisi ağa olmadı mı?" (AÜ, P, s. 207)
- (2900) "Ben onu bunu bilmem," diye çark etti yaşlı adam, "etme bulma dünyası. Çalma kapımı çalarlar kapını. Ermeniler rahat dursaydı bunlar olmazdı." (AÜ, P, s. 207)
- (2901) Sakıp'ın söyledikleriyle fazla ilgilenmedi Esra.
"Öldürülen kişilerin ailelerine ne oldu?" diye sordu. (AÜ, P, s. 207)
- (2902) Delikanlı, çocuğun kendilerine ayak bağı olacağını anlayınca kız kardeşini iyi bir komşusuna bırakıp annesiyle Beyrut'a kaçmış. (AÜ, P, s. 207)
- (2905) Mehmet Akif'in 'Tek dişi kalmış canavar', dediği müstemlekeçilerin, o sağlam dişi işte bu Amerika. Hıyanet içinde olan bizim Osmanlı da Amerika'yı 'En ziyade müsaadeyi mazhar ülke,' kabul edince bunlar istedikleri gibi at oynatmaya başladılar memleketimizde. (AÜ, P, s. 208)
- (2909) Okul yönetimi ne yapacak, memnun oldu. Neden, çünkü Müslümanları kandırmanız daha zor. Ermenileri kandırmanız daha kolay. Ne de olsa Hristiyanlar. (AÜ, P, s. 209)
- (2926) "Düşündüğün şeye bak Patasana, Saygıdeğer Aşmunikal için bu şiiri çevirirsin, olur biter. Zaten şiiri ezbere bilmiyor musun?" (AÜ, P, s. 214)
- (2930) Laimas hayranlıkla Aşmunikal'ın çıktığı kapıya bakarken, ben, "Aramızda olanları öğrense yine böyle söyler miydi acaba?" diye düşünmekten kendimi alamadım. (AÜ, P, s. 215)
- (2936) [...] işgal kuvvetlerini bir yere kadar kabul eden halk, Ermenilerin de onların yanında yer almalarını içine sindirememiş, silaha sarılarak direnmeye başlamış. Antep'te bu direniş tam on bir ay sürmüş; kuşatılan kent, halk açlıktan ölme noktasına gelinceye kadar teslim olmamış. (AÜ, P, s. 217)
- (2937) Antep'in düşmesinin üzerinden on ay geçmeden Londra Konferansı gereği Fransızlar işgale son vererek, kuvvetlerini çekmişler; onlara güvenen Ermeniler bir kez daha büyük bir düş kırıklığına uğramışlar; tıpkı 1915'te olduğu gibi yine çoluk çocuk yollara düşmüşler. (AÜ, P, s. 217)
- (2942) 'Eyvah!' diyerek mağaraya koşturmuş babam. Masis'i şakağından vurulmuş olarak, kanlar içinde yatarken bulmuş. (AÜ, P, s. 218)
- (2946) "İnanç," dedi Esra duygusal ama ne söylediğinden emin bir sesle, "bazen insanların gözlerini kör ediyor. Farklı olana hoşgörü gösterilmesini engelliyor. Kendinden olmayanların ölümünü, yok edilmesini doğal, hatta gerekli bir olaymış gibi gösteriyor." (AÜ, P, s. 219)
- (2950) Sakıp Amca'nın söylediği gibi örgütün işi miydi? Eğer böyleyse, yani cinayetleri örgüt işlediyse, sorun kalmamış demektir, çünkü yüzbaşının söylediğine göre katiller ölü olarak ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 220)
- (2959) Cesedi bulan çobanın söylediklerini anımsayınca tüyleri diken diken oldu. (AÜ, P, s. 221)

- (2964) “İyi görünmüyor,” diye söylendi. “Onun için korkuyorum.” Yakından bakan Esra, kızın yüzündeki solgunluğun geçmiş olduğunu gördü.
“O iyi,” dedi. “Bence sen kendine dikkat et. Senin rengin daha solgun.”
“Bana bir şey olmaz. Önemli olan onun iyileşmesi.” (AÜ, P, s. 223)
- (2968) Kendinden emin bir gülümseyişle yaklaştı yanına:
“Günün aydın olsun Yazman Patasana.” (AÜ, P, s. 225)
- (2973) Uzanıp elimi tutarak sözlerini şöyle sürdürdü:
“Sen de şiiri çok güzel okudun. Duygulandım. Yoksa her zaman ağlamam.”
Elimi tutunca içim bir tuhaf olmuştu. (AÜ, P, s. 228)
- (2979) “Yine de acele etmemekte, olayın ayrıntılarını öğrenmekte fayda var,” diye geçirdi aklından. Ne de olsa yüzbaşı bu konuda ondan daha deneyimliydi, yıllarca dağlarda savaşırmıştı, örgütü ondan daha iyi tanıyordu. (AÜ, P, s. 230)
- (2982) “Yüzbaşım uyumuyor. ‘Esra Hanım gelince lojmana buyursun,’ dedi. Bahçesi daha serin oluyormuş.” (AÜ, P, s. 231)
- (2985) “Kendinden bahsetmek çok mu zor?” diye sordu Esra. “Ne zaman senden söz edecek olsak konuyu kapatıyorsun.” (AÜ, P, s. 232)
- (2987) Adamı zorlamış, konuşturmuştu. Karısıyla arasının kötü olduğunu da öğrenmişti. Ne olacaktı şimdi? O da kocasından boşanmış olduğunu mu anımsatacaktı? Böylece iki özgür, yetişkin kişi olarak bir ilişkiye girebileceklerini ima mı etmiş olacaktı? (AÜ, P, s. 232)
- (2988) “Belki de asker olmasaydın iyi bir ressam olurdun.”
“Belki ama ben asker olduğum için mutluyum.” (AÜ, P, s. 233)
- (2995) “Sen niye savcı olmadın,” dedi Yüzbaşı. “Eminim karanlıkta hiçbir olay bırakmaz, hepsini çözerdin. Böylece bizim gibi salaklar da katilleri nasıl yakalayacaklarını öğrenmiş olurdu.” (AÜ, P, s. 234)
- (2997) “Boş kuruntularla hiçbir yere varamazsın,” diye söylendi Eşref. Ders veren bir öğretmen gibi kendinden emindi. “Olanlar senin kafanda kurguladıklarından daha basit.”
“Haklı olabilirsin,” diyerek gülümsedi, “ama bu sabah öyle bir şey öğrendim ki duysan senin de kafan karışır.” (AÜ, P, s. 235)
- (2998) “Ne öğrenmişsin bakalım?”
“Amerikan Hastanesi’nin eski başhekimi Nicholas, Hacı Settar ve Reşat cinayetlerinin benzerlerinin yetmiş sekiz yıl önce de işlenmiş olduğunu söyledi. O zamanlar bir de bakırcı ustası öldürülmüş.” (AÜ, P, s. 235)
- (3000) “Kaç yaşında bu adam?”
“Doksanın üzerinde.”
“Bunamış olmasın?”
“Yok canım, cin gibi. Yetmiş yıl önce olanları tarihleriyle birlikte dün olmuş gibi hatırlıyor.” (AÜ, P, s. 235)
- (3004) Tepsinin üstünde küçük bir şeker kavanozu ve dumanı tütmede olan açık sarı renkte bir sıvının konulduğu iki çay bardağı duruyordu. (AÜ, P, s. 236)

- (3005) “Adamlardaki kurnazlığı düşünebiliyor musun? Bölgeye yerleşebilmek için yetmiş sekiz yıl önceki olaydan bile yararlanmaktan çekinmiyorlar...” (AÜ, P, s. 236)
- (3007) Asker terbiyeli bir tavırla yaklaştı, bardaklardan birini alarak konuğun önüne koyacakken ayağı kaydı, dengesini kaybederek elindeki sıcak zahteri olduğu gibi Esra’nın üzerine döktü. (AÜ, P, s. 236)
- (3013) Yanaklarındaki kızarıklığı, gözlerindeki tuhaf ışıltıyı sevmemiş olacak ki, “Saçmalama Esra,” diye söylendi. (AÜ, P, s. 238)
- (3015) Elini şefkatle okşadım, yüzüne, gözlerine sevgiyle baktım ama bedenimi ondan uzak tutmaya çalıştım. Çünkü onu öpmekten, giysilerimi çıkarmaktan, onunla sevişmekten, yeniden başarısız olmaktan korkuyordum. (AÜ, P, s. 239)
- (3019) Geçmişimizi bilen Valvaziti bizi görür görmez durumu anladı. Ve o gece üşenmeyerek bizim eve kadar geldi. Aşmunikal’la aramızda bir ilişki olup olmadığını sordu. Olmadığını söyledim, inanmadı ama yüzüme de vurmadı. (AÜ, P, s. 240)
- (3020) Araras’ın oğlu, kralımızın ailesinden olan o kızla ilişkim yok diyorsun bana, oysa gördüklerim tam tersini söylüyor. Yine de sana inanmak istiyorum. Çünkü sen gelecekte bu ülkenin yazgısını belirleyecek kişilerden biri olacaksın. Aklın, görgün, bilgin, kralın emrinde olacak, halkın mutluluğu için kullanılacak. (AÜ, P, s. 240)
- (3021) Aşkın nasıl yakıcı, nasıl vazgeçilmez, insanı mutluluktan çıldırtan bir duygu olduğunu bilmez değilim. (...) Ne kadar delice bir güzelliğe, yaşamı soluk soluğa yaşatan bir tutkuya sahip olsa da geçicidir. (AÜ, P, s. 240)
- (3022) Sen sen ol, bu hastalıklı duygudan uzak dur. Genç bir kadının seni kışkırtmasına izin verme. Güzel bir kısrak gördüğünde azgınlaşan vahşi bir aygırdan farklı olduğunu göster. (AÜ, P, s. 240)
- (3023) Bir ay sonra babam Araras seyahatten dönünce olanı biteni ona anlatmış. Zaten devlet işleri nedeniyle yeterince sıkıntılı olan zavallı babam yaralı bir domuz gibi burnundan soluyarak, beni karşısına alıp sorguya çekti. (AÜ, P, s. 240)
- (3024) Babam inansın mı, inanmasın mı bilemedi. Ama ülkenin bu zor durumunda bir de benim gönül işlerimin başına bela olmaması için işi şansa bırakmadı. Benim saraya girişimi yasakladı. (AÜ, P, s. 240)
- (3025) Sevim’in söylediği bu olsa gerek, diye düşündü: “Bir kadına doyurucu bir sevişme kadar iyi gelen bir şey yoktur.” (AÜ, P, s. 242)
- (3029) “İkimiz de istiyorduk çocuğu. Orhan her zaman olduğu gibi benden daha hevesliydi, sanki çocuğu benden daha çok istiyor gibiydi. Üzerime titriyordu. Birazcık ağır bir şey kaldıracak olsam, ‘Yapma yapma!’ diye atılıyordu.” (AÜ, P, s. 244)
- (3033) Doktorlar yatıştırıcı bir iğne yaptılar, anneme de tepkimin normal olduğunu söylediler. Çocuğunu yitiren anne adaylarında bu tür depresyonlar olurmuş. (AÜ, P, s. 245)
- (3036) “Belki de,” dedi Esra, “üzerime o kadar düşmemiş olsaydı, onu affedebilirdim, insan bazen büyük yanlışlar yapabilir. Ama Orhan samimi değildi.” (AÜ, P, s. 245)
- (3038) Kendilerine geldiklerinde hava iyice kararmıştı. Bakışları pencereye kayan Esra, “Ooo

vakit geç olmuş,” dedi uykulu bir sesle, “artık gitmeliyim.”

Eşref düş kırıklığına uğramış gibiydi:

“Gidecek misin? Yemeği birlikte yiyeceğimizi sanıyordum.”

“Gitsem iyi olur,” dedi Esra. Aslında gitmeyi istemiyordu. (AÜ, P, s. 246)

- (3040) “Tamam kalıyorum. Ama odandaki genç kadını, kapıdaki nöbetçilere nasıl açıklayacaksın?”

Hevesle Esra’ya sarılmaya çalıştı yüzbaşı:

“Onlar çoktan nöbet değiştirdiler. Şimdi yenileri gelmiş olmalı.” (AÜ, P, s. 247)

- (3044) “Bilmiyorum, hayat tuzaklarla dolu, insanın başına her gün bir şey geliyor, her gün bir olay oluyor.” (AÜ, P, s. 248)

- (3055) Urartu ordusuyla Asur ordusu savaşa tutuştular. Asur aslanı Urartuları perişan etti. Sardur, ordusundan kalanları da yanına alarak kaçmaya başladı. Böylece Pisiris’in güvendiği dağlardan biri çökmüş oldu. (AÜ, P, s. 251-252)

- (3063) [“Genç Patasana, sana acı bir haberim var. Ne yazık ki Asurların zalim kralı Tiglatpileser, benim danışmanımı, başyazmanımı, senin baban Araras’ı hunharca öldürdü. Onun canını kentimize dokunmamanın bedeli olarak aldığını söyleyen bir de mesaj yolladı bana. En yakın adamımın canını alarak bana gözdağı vermek istedi. Babanın ölümü büyük kayıp, ancak canını verirken bile krallığımıza yararı dokundu. Ölümler bile ülkemizi Asurlu barbarların yağma ve acımasızlığından korudu. Tanrıların huzurunda, bu soylu adamın anısına büyük saygı duyuyor, senin de ona layık bir evlat olarak babanın bıraktığı yazmanlık görevini devralmanı emrediyorum.”]

Gözyaşlarımı tutarak dinledim Pisiris’i. Sonra izin isteyip eve koştum, haberi anneme ben vermeliydim. Yine gözyaşlarımı tutarak olanları anneme anlattım. (AÜ, P, s. 254)

- (3064) Annem yere yığıldı, bir ağıt tutturarak, yüzünü gözünü tırmalamaya başladı. Onu durdurdum, bu ölümü olgunlukla karşılaması gerektiğini söyledim. (AÜ, P, s. 254)

- (3065) Bunları söylerken gözyaşlarımı hep tuttum; çünkü ben, artık büyük kral Pisiris’in danışmanı ve yazmanıydım. Bu onurlu unvana layık olmak için sakın ve güçlü olmalıydım. (AÜ, P, s. 254)

- (3070) En önemlisi psikolojik birlikti, bu yüzden cesaretli, uyanık, savaşılmaya yetenekli olduğu kadar benimle uyum içinde çalışabilecek kişilerden kurmalıydım takımı. (AÜ, P, s. 256)

- (3071) Kısa sürede hazırlamıştım listemi; komutam altındaki en iyi askerlerden yirmi kişilik bir ekip oluşturmuştum. (AÜ, P, s. 256)

- (3077) Karargâha indiğimizde Rıdvan Albay bir kahraman gibi karşıladı beni. Böylece ekibimin hakkındaki önyargılardan kurtulmuş, daha rahat hareket edebilme fırsatı yakalamış oldum. (AÜ, P, s. 257)

- (3090) Hamit Ağa tespihlere meraklıdır. Ne zaman bizim takımdan birisi izne gidecek olsa, ‘Dönerken bana tespih getirin,’ diye tutturur. (AÜ, P, s. 259)

- (3098) ‘Yanılıyorsak, biraz yorulmuş oluruz,’ dedim gülümseyerek. ‘Kaç gündür karargâhta

hamladık zaten.’ (AÜ, P, s. 261)

(3102) Aşağıdaki kovuklarda saklanıyor olmalıydı. (AÜ, P, s. 262)

(3114) İki taraf için de karanlıkta yapılması gereken tek şey, sessiz, uyanık, tetikte olmaktı. (AÜ, P, s. 264)

(3116) Osman adamı tabanından vurdu, ayak zıplayıp düştü, o kadar. Ayağın sahibi hiçbir tepki göstermedi. Bu, az önce Yorgo’nun ateş ettiği kişi olmalıydı, [...] (AÜ, P, s. 265)

(3121) Gün doğdu, öğle oldu, ikindi oldu; yüze yakın insan dağı taşı karış karış aradık ama ne bir ize, ne bir işarete rastlayabildik. (AÜ, P, s. 266)

(3126) ‘Onlara dağda walkman dinlenemeyeceğini öğretmemişsiniz,’ dedi Cemşid başını sallayarak. ‘Müzik dinleme merakları çok pahalıya mal oldu.’ (AÜ, P, s. 268)

(3128) ‘Sanki sen beni yakalamak istemiyor muydun?’ dedim, bakışlarım elindeki tespihe kenetlenmişti. Ama Cemşid’in gölgesinde kaldığı için tam olarak göremiyordum. (AÜ, P, s. 268)

(3130) Ben de seni ele geçirmek için yanıp tutuşuyordum. Galiba bu bir tür varoluş, bir tür kendini kanıtlama meselesi. (AÜ, P, s. 268)

(3135) Onun batıl inançları olmadığını adım gibi biliyordum. Merakla lafi nereye getireceğini bekledim. (AÜ, P, s. 269)

(3138) Yüzü kederle incelmış olan Rıdvan Albay’ın, ‘Geçmiş olsun Eşref,’ dediğini duydum. (AÜ, P, s. 270)

(3139) Yanıt vermek yerine doğruldum, ellerime yaslanarak yataktan çıktım.

‘Kalkman doğru olmaz,’ diyordu albay. (AÜ, P, s. 270-271)

(3141) O yaşadığı sürece benim huzur duymam imkânsızdı... Ama olmadı, ben hastaneden çıkmadan önce, Cemşid, Cudi Dağı’nda altı adamıyla birlikte Kobra helikopterlerinin ateşi sonucu ölü ele geçirilmişti. (AÜ, P, s. 271)

(3142) Günlerce gözü açık dolaştıktan sonra bitkin düşüp dalınca, Boynuz Geçidi’nde olanları yeniden yaşamaya başlıyordum. (AÜ, P, s. 272)

(3143) Doktorlar normale döndüğümü söylüyorlardı. Ama komutanlarım artık ön saflarda yararlı olmayacağıma inanmışlardı. (AÜ, P, s. 272)

(3145) Karım telefonda ağlıyor, araya torpil koyup İstanbul’a tayinimin yapılmasını istiyordu. Ama ben üstlerime çıkıp bunu söyleyemezdim. Dedem şerefli bir askerdi, ben onu örnek alarak Silahlı Kuvvetler’e katılmışım. Binlerce vatan evladı şehit olurken bencilce davranamazdım. (AÜ, P, s. 272)

(3148) “Korkunç şeyler yaşamışsın... Gene iyi dayanmışsın, başka biri olsa çıldırırdı.” (AÜ, P, s. 273)

(3155) Bu konuşmadan sonra, çocukluğumdan beri önce büyükbabam Mitannuva’nın, sonra babam Araras’ın verdiği eğitimle hazırlandığım yazmanlık görevine başlamış oldum. (AÜ, P, s. 274)

(3156) Babam, “Yazmanlık özveri ister,” derdi. “Görevin için sana ayak bağı olan her şeyden, herkesten kurtulmalısın.” (AÜ, P, s. 274)

- (3157) Yazmanlığa başlarken içimde iki büyük korku vardı: İlki babamın yardımcısı Laimas'ın kıskançlığa kapılıp ayağımı kaydırmaya çalışması, ikincisiyse Aşmunikal'la olan ilişkimiz. (AÜ, P, s. 274-275)
- (3162) Yaşlanmışsın Patasana. Yüzündeki çizgiler derinleşmeye başlamış, her an gülümsemeye hazır dudakların, sevinç duymaktan utanır olmuş, üzerine bir ağırlık çökmüş. (AÜ, P, s. 276)
- (3165) Yapılmayacak olanı yaptım, kapatılmayacak olanı kapattım, bahçeme hoş kokular taşıyan rüzgârı karanlık bir odaya hapsettim. (AÜ, P, s. 276-277)
- (3172) Bernd, Elif'i sorunca konu değişmişti. Hastanede olanları da anlatmıştı Esra. Kemal'le son olarak dün gece telefonla konuşmuştu. (AÜ, P, s. 279)
- (3173) Elif hakkında konuşurken gözleri Timothy'ye kaymıştı. Amerikalı ilgilenmiyor gibiydi. Bunu rol gereği mi yapıyordu, yoksa ekip içinde bir tatsızlığa yol açmamak için artık Elif'e yakın olmamaya mı karar vermişti, belli olmuyordu. İkincisi olmasını dileyerek dün kazıda neler olduğunu sormuştu Esra. (AÜ, P, s. 279)
- (3177) Yine de dün Hacı Settar'ın cenazesinde neler olduğunu sormadan edememişti. Teoman ile Murat katılmışlardı cenazeye. Oldukça kalabalık bir tören olmuştu, [...] Hatta kendi cenazeleri olmasına karşın Türkoğlu aşiretiyle, Gencililer de katılmışlardı. (AÜ, P, s. 280)
- (3179) Başta kaymakam olmak üzere herkes onlara ilgi göstermiş, Hacı Settar'ın iki oğlu ellerini sıkarak, törene katıldıkları için onlara teşekkür etmişlerdi. (AÜ, P, s. 280)
- (3181) Gizli bölümün ortaya çıkmasıyla, günlerdir kafalarını kurcalayan sorulardan biri yanıtlanmış oluyordu. (AÜ, P, s. 281)
- (3183) İçindeki şair yaşadıklarını öteki insanlarla paylaşmaya zorlamış onu. Böylece bir anlamda yaşadıklarını aşmış, çektiklerine yabancılaşmış oluyordu. (AÜ, P, s. 281)
- (3186) “Yaa, aslına bakarsanız Patasana'nın ruhunun senin bedenini ele geçirmesi değil de reenkarnasyon diye bir şey...”
“Bu çocuk adam olmayacak,” dedi Esra. “Çekinmese Tim'e Patasana diyecek.” (AÜ, P, s. 282)
- (3187) Murat incir ağacına yollanırken, “Bazen çekilmez oluyor,” diye dert yandı Esra. (AÜ, P, s. 282)
- (3193) Esra havlusunu alıp çıkmak üzereydi ki telefonu çaldı. Eşref'in sesini duyunca yine bir tuhaf oldu. “Âşık olmayalım herife...” diye geçirdi içinden. (AÜ, P, s. 284)
- (3197) Esra sanki olanların farkında değilmiş gibi yaklaştı yanına:
“Hoş geldin, ne var ne yok?”
“Bombok,” dedi Kemal.
“Ne oldu ki?”
“Daha ne olsun,” dedi, “baksana şuna, herifi görünce aklı başından gidiyor.” (AÜ, P, s. 285)
- (3198) “Boş ver, canını sıkırmaya değmez,” dedi Esra.
Kemal sıkıntıyla iç geçirdi:

“Olmuyor, boş veremiyorum. Belki buradan gitsem...”

“Bunun iyi bir fikir olduğunu sanmıyorum,” dedi Esra. (AÜ, P, s. 285)

(3201) “Sağ olsun David, bize çok yardımcı oldu. Seni de çok seviyor.” (AÜ, P, s. 286)

(3203) “Çoktan beri mi tanıyorsun David’i?”

Durumundan hoşnut olmayan Timothy, “Epeyce oldu,” dedi. (AÜ, P, s. 287)

(3205) İçinden Kemal’e lanetler okuyan Esra, “Çocuklar lütfen,” diye araya girecek oldu.

Öfkeyle solumaya başlayan Kemal, “Esra sen karışma lütfen,” dedi. (AÜ, P, s. 287)

(3209) “Bu yüzden seni çok iyi anlıyorum. Ben de çok acı çektim; kolay değil; sevdiğiniz, inandığınız kişi, başka birisi için sizi bırakıp gidiyor. Ama sonra alışıyor insan. Bolca gözyaşı döktükten, bolca sarhoş olduktan, bolca kendine acıdıktan sonra sakinleşip konu üzerine akıl yürütmeye koyuluyorsun.” (AÜ, P, s. 288)

(3220) Tam öfkeler yatıştı, tartışma olumlandı derken, “Sana inanmıyorum,” diye atıldı Kemal yeniden, [...] (AÜ, P, s. 290)

(3224) Topladığımız ürünün önemli bir bölümü, sığırlarımızın, domuzlarımızın, koyunlarımızın en besili olanları, şaraplarımızın, biralarımızın en iyileri Asur’a akmaktaydı ama olsun artık barış vardı. (AÜ, P, s. 291-292)

(3238) Esra gülmeye başladı:

“Hay Allah maçı kaybettiniz ha.”

“Gülme be Esra,” dedi Teoman.

“Ne olacak canım altı üstü bir dostluk maçı.” (AÜ, P, s. 295)

(3239) “Orası öyle de, insana en çok eski oyuncumuzun attığı gol koyuyor,” dedi Murat. Acı çeker gibi kasılmıştı yüzü. “O atmamış olsaydı, iki iki berabere bitecekti maç.” (AÜ, P, s. 295)

(3243) “Aşk olsun Esra Hanım,” diye söylendi Halaf, “insan geldiğini haber vermez mi?” (AÜ, P, s. 296)

(3244) Deli olsaydı, yarasını kapatır, kimseye göstermezdi. Hem kendini, hem kızcağızı, hem de öteki adamı rezil etmezdi. Ben şahsen Tim’i çok takdir ettim. Gâvur mavur ama helal olsun, yiğit adammış. (AÜ, P, s. 297)

(3245) Kız ‘İstemem,’ diyor. Var mı bunun ötesi? Ne kadar gücüne giderse gitsin, ne kadar ağır olursa olsun, ‘Eyvallah,’ diyeceksin. (AÜ, P, s. 297)

(3252) Ohannes Ağa’yı duymuştum. Reşat Ağa’nın dedesi Kürt İsfendiyar o zamanlar eşkiyaymış. Fransızların Antep’ten çekileceği belli olunca, sıkı bir Kuvayı Milliyeci olup Ermenilere soluk aldırılmaya başlamış. (AÜ, P, s. 299)

(3259) “Kayınpeder de mangalda et pişirmeye düşkündür,” diye sürdürdü Alman. “Güneylilerin hepsinin eli yatkın olurmuş bu işe.” (AÜ, P, s. 300)

(3260) “Ateşi yakalım mı?”

“Daha erken,” dedi Halaf, “ateş göz açıp kapayıncaya kadar olur. Millet toparlansın da öyle yakarız.” (AÜ, P, s. 301)

(3262) Konuşmalara kulak misafiri olan Halaf daha fazla kayıtsız kalamadı. (AÜ, P, s. 301)

(3272) Kadehler kalkarken Timothy durdurdu:

“Madem bu akşam içki içilmesine Teoman önayak oldu, kadeh konuşmasını o yapsın.”

“Tamam,” dedi tombul arkeolog. Kadehi elinde, nazlanmadan ayağa kalktı. “Tek derdiniz konuşma olsun.” (AÜ, P, s. 303)

(3291) Yatıştırıcılık görevi yine Esra’ya düştü:

“Türklerden oluşan ekiplerde sorun yaşanmıyor mu sanki?” (AÜ, P, s. 309)

(3292) Bardağındaki rakıdan bir yudum içen Teoman, “Yerinde olsam onu beklemezdim,” diye homurdandı. (AÜ, P, s. 309)

(3293) Babam yazmanların tanrıların kalemi olduğunu söylemişti, oysa biz, akıllı ya da aptal, korkak ya da cesur, bilgili ya da cahil kralların kendi aralarında oynadıkları kanlı oyunlarda birer dama taşı olmaktan başka bir işe yaramamıştık. (AÜ, P, s. 310)

(3296) Peki tanrıların ne çıkan vardı insanların bu kadar acı çekmesinden, ölmesinden, sakatlanmasından, evinden yurdundan olmasından? (AÜ, P, s. 311)

(3301) Herkes beni yine “Yazman Patasana” olarak çağıracaktı ama âşık Patasana olacaktım. (AÜ, P, s. 312)

(3305) Önünü iyi göremediği için artık daha yavaş ilerliyordu. Birden tökezledi, ayağı bir ağaç gövdesine takılmış olmalıydı. (AÜ, P, s. 314)

(3309) “Sen de kimsin?”

“Aşk olsun Esra Hanım,” diyerek yaklaştı adam, “size nefis yemekler yapan, her gün dertleştığınız aşçınızı tanımadınız mı?” (AÜ, P, s. 314)

(3312) Dün gece yaşadığı tatsızlıklar yetmezmiş gibi bir de bu kâbus bela olmuştu başına. (AÜ, P, s. 315)

(3328) Yolda hep Kemal’i düşündü. Onun başına kötü bir iş gelmeyeceğini kendi kendine kanıtlamaya çalıştı. Timothy’nin varsayımı akla en yatkın olanıydı. (AÜ, P, s. 319)

(3329) Kemal’in amacı bir süre ortalıktan yok olarak belki de hâlâ kendisini sevdiğini sandığı Elif’in ilgisini yeniden kazanmaktı. (AÜ, P, s. 319)

(3330) Böyle düşünüp rahatlamaya çalışmasına karşın zihninin derinliklerindeki o kuşkucu şeytan bir türlü susmuyor, tekinsiz sesiyle en olumsuz olasılıkları fısıldayıp duruyordu. (AÜ, P, s. 319)

(3333) Eğer yeni bir cinayet işlenecekse, Esra’ya göre bu bir bakırcı ustası olmalıydı... (AÜ, P, s. 319)

(3334) Başta Elif olmak üzere işçilerin başı Maho’dan tutun da Murat’a kadar herkes ondan uzak durmaya çalışıyordu. (AÜ, P, s. 319)

(3340) Bu, büyük bir başarıydı. Elif sevinçle genç öğrenciye sarılırken, Esra, “Keşke Kemal de burada olsaydı...” demekten kendini alamadı. (AÜ, P, s. 321)

(3343) Günahımı önceden düşünerek, tasarlayarak, tadını çıkararak işleyecektim. Çünkü tanrılara olan güvenimi yitirmiştim. (AÜ, P, s. 322)

(3351) Aşmunikal kralın malıydı. Pisiris artık onunla ilgilenmese bile bu böyleydi. Ve Pisiris’in kadınıyla birlikte olanlar ülkedeki en büyük cezaya çarptırılırdı. (AÜ, P, s. 324)

(3354) Neden aramıştı ki onu? Neden olacak, Kemal’in kaybolduğunu bildirmek, yardım istemek için. (AÜ, P, s. 325)

- (3360) “Müzeyi arayalım,” diye atıldı Elif, “böylece orada olup olmadığını anlarız.” (AÜ, P, s. 327)
- (3363) Cîpin bütün pencereleri açtı, ama içeri dolan rüzgâr en ufak bir serinlik bile vermiyordu. Baş ağrısının geçmiş olduğunu fark etti. (AÜ, P, s. 328)
- (3364) Dudaklarında manidar bir gülümseyiş belirdi Esra’nın. “Hayrola,” dedi, “bu sıcakta ne işiniz var bizimle?” (AÜ, P, s. 328)
- (3366) Eşref’in yüzünde şaşkın bir ifade belirmişti.
“Kemal’e ne oldu?” diye sordu. (AÜ, P, s. 328)
- (3369) Şişeye dokunan Eşref, “Buz gibi,” diye keyifle mırıldandı. Sonra şişeyi başına dikti, gözlerini kısarak, kana kana içti.
“Yavaş,” dedi, onu izleyen Esra, “hasta olacaksın.” (AÜ, P, s. 330)
- (3371) “Araştırma yapmam için bu söylediklerinin doğru olması lazım. Bu bilgiler güvenilir yerden mi? Yoksa yine şu işgüzar aşçın mı söyledi?” (AÜ, P, s. 330)
- (3382) Esra cipe binmeden önce yüzbaşıya döndü:
“Akşam uğra istersen.”
Manidar bir ifade belirdi Eşref’in yüzünde.
“Çok yorgun oluyorsunuz,” dedi, “sizi rahatsız etmek istemem.” (AÜ, P, s. 333)
- (3383) Askerî cip, neredeyse buharlaşacak olan asfalt yolda kaybolurken, onlar da kasabanın yolunu tuttular. (AÜ, P, s. 333)
- (3390) Pisiris yılmadan, kâhinlerin bir gün gelip sana bir veliaht verecek dediği kadını bekliyordu. Ama bu bir yalandı. Gerçek, Pisiris’in bir kaya kadar kısır olduğuydu. (AÜ, P, s. 335)
- (3398) Saraydan bazı görevliler bu günahkâr kadının arada bir kütüphaneye gittiğini de söylemişlerdi ama benden kuşkulanmayan Pisiris, dikkatini Aşmunikal’ın üç ay önce anne babasına yaptığı ziyarete çevirmişti. Ne olduysa orada olduğunu düşünüyordu. (AÜ, P, s. 337)
- (3400) O söyler söylemez kavradım gerçeği. Hiç şaşırmadım, kendi kendime itiraf etmemiş olsam da bekliyordum bu sonucu. (AÜ, P, s. 337-338)
- (3405) Bir kanal yapımı işine gitmeseymiş Edip Başkan da burada olacaktı. Neylersin ki vazife her şeyden önemliymiş. Yarın gazeteciler geldiğinde burada olacaktı. (AÜ, P, s. 339)
- (3411) Onları önce bayıltmış, sonra öldürmüş olmalıydı. Adam hoca olduğu için kurbanlar kuşkulanmamıştır ondan. Rahatça sokulmuştur yanlarına. Kimin aklından geçer hocanın katil olacağı? (AÜ, P, s. 340)
- (3412) Bernd’in konuştuğu iki Alman’ı da daha önce gördüğünü anımsıyordu. Bunlar dün İstanbul’dan gelen ekip olmalıydı. (AÜ, P, s. 340)
- (3413) Timothy, Teoman ve Elif ortalıkta görünmüyordu. Odalarında çalışıyor olmalıydılar. (AÜ, P, s. 341)
- (3415) “Olağanüstü bir iş başardınız. Yıllardır kazılan bu yerde, böyle bir buluntuyu çıkarmak gerçek anlamda bir mucize. [...] Gerçekten büyük olay.” (AÜ, P, s. 341)

- (3417) “Akşam yemeğine kalırsınız artık.”
 “Ne yazık ki akşam otelde olmak zorundayız. Ankara’dan gelecek olan gazeteciler bizi arayabilir.”
 Esra için bundan daha güzel bir haber olamazdı. Ama ısrar etti:
 “Canım birazcık geç gitseniz ne olur.” (AÜ, P, s. 341)
- (3422) Şanslıymışım, öğrencimin boş zamanını yakalamışım. Aynı gün gitmiş adrese. Bina olduğu gibi duruyormuş. Ama adamı tanıyan kimse yokmuş. (AÜ, P, s. 343)
- (3424) Dikran çok efendi, sessiz bir adammış. Hatta fazla sessiz bir adammış. Ama içince sapıtmış; önce ağlar, sonra herkese saldırırmış. Güçlü kuvvetli bir adam olduğundan kolay kolay da zapt edilemezmiş. (AÜ, P, s. 343)
- (3426) Sonunda Nancy Wilkinson adında bir kadın onun aklını çelmiş. Dikran, Nancy’nin ısrarlarına dayanamayarak evlenmeye razı olmuş. (AÜ, P, s. 344)
- (3427) Evliliklerinin ilk yılında her şey yolundaymış. Bir oğulları olmuş, ikisi de çok mutluymuş. (AÜ, P, s. 344)
- (3428) Etkilenmişti Esra:
 “Peki küçük Armenak’a ne olmuş?” diye sordu. (AÜ, P, s. 344)
- (3437) [...] insanoğlu yalnızca çağımızda değil, varoluşundan beri kan dökmekten, ötekine acı çekirtmekten zevk alan, iflah olmaz bir zalimdi. (AÜ, P, s. 346)
- (3441) Ölümleri duymamak için haberleri dinlememeye, gazeteleri okumamaya başladım. İnsanoğlundan, yani kendimden kaçmaya çalıştım. Ama olmadı, kendinden kaçamıyorsun... (AÜ, P, s. 347)
- (3442) Kazıda çalışmayı teklif ettiğinde, kabul etmeden önceki duraksamam bu yüzdendi. Bir kez daha o lanet olası sonuca ulaşmaktan korkuyordum. (AÜ, P, s. 347)
- (3445) “Haklısın ama yine de biz görevimizi yapmalıyız,” dedi. Sesi yeterince kararlı çıkmamıştı ama sürdürmeye çalıştı: “Hiç değilse insanlara bu gerçeği göstermiş oluruz...” (AÜ, P, s. 347)
- (3458) Yüzbaşı mı gelmişti? Bakışları saatine kaydı; on birdi. Bu vakitte geldiğine göre önemli bir gelişme olmalıydı. (AÜ, P, s. 351)
- (3459) Yüzbaşı çardağın altında tek başına ayakta duruyordu, onu getiren cip ön farları açık olarak, ilerideki yolun üstünde bekliyordu. (AÜ, P, s. 351)
- (3461) “Tehlikeli bir durum yoktur, değil mi?”
 “Sanmıyorum. Mahmut ile arkadaşlarının sığınağı olmalı. Köye inmediği zamanlar orada kalıyorlardır.” (AÜ, P, s. 351)
- (3467) Yüzbaşının öfkeyle yanan gözlerine bakan Esra iyice emin oldu: Hayır, Eşref, Abid Hoca’yı korumuyordu. (AÜ, P, s. 352)
- (3484) Bekledim. Günlerce, aylarca, yıllarca bekledim. Karım hamile kaldı, ilk oğlum oldu, bekledim, [...] Annem öldü, ikinci oğlum oldu, bekledim. (AÜ, P, s. 355)
- (3496) Anlaşılan yine abartmaya başlamış, o iflah olmaz paranoyası depresmişti. (AÜ, P, s. 358)
- (3501) Onları böyle bayram çocukları gibi güzel giysiler giyinmiş, tatlı bir telaş içinde gören

Halaf olaya kendini kaptırarak:

“Basın toplantısına ben de gelebilir miyim?” diye sordu.

“Ne yazık ki olmaz,” dedi Esra, [...] (AÜ, P, s. 359)

- (3508) “Belki o da bizimle gelecek,” dedi Teoman. “Adamlar o kadar içli dışlı olduk ki. Artık ekipten sayılır.” (AÜ, P, s. 360)
- (3509) Gözlerini yola dikmiş, cipten inerek masaya yaklaşmakta olan Eşref’i izliyordu. (AÜ, P, s. 360)
- (3513) Aynı anda bir çılgılık yükseldi masadan. Bağırın Elif’ti.
“Hayır, olamaz!” diye çırpınmaya başlamıştı genç kız. (AÜ, P, s. 360)
- (3516) “Birileri kazıyı engellemeye çalışıyor,” dedi. “Korkutmak için ekip dışında üç kişiyi öldürdüler, olmayınca bize yöneldiler. Basın toplantısından bir gün önce Kemal’i öldürmelerinin başka bir anlamı olamaz.” (AÜ, P, s. 361)
- (3519) “Basın toplantısının canı cehennemde. Arkadaşıma ne olduğunu öğrenmeden şuradan şuraya adını atmam.” (AÜ, P, s. 361)
- (3520) “Ama...” diye itiraz edecek oldu Bernd.
“Aması maması yok,” dedi Esra. “Kemal’e ne olduğunu öğrenmeden basın toplantısına gidemem.” (AÜ, P, s. 361)
- (3521) “Yani sen katil aramızdan biri mi diyorsun?”
“Olabilir diyorum. Bugüne kadar katili hep dışarıda aradık. Neden içimizden biri olmasın?” (AÜ, P, s. 362)
- (3538) “Kendi adıma ben, Kemal’in kuşku uyandıracak hiçbir davranışını, tavrını görmedim. Evet, biraz kıskanç bir insandı. İnsanları kırdığı olurdu. Ancak onun cinayetlerle ilişkili olacak bir davranışına tanık olmadım.” (AÜ, P, s. 365)
- (3541) Aranızda bu soruyu yanıtlayacak biri çıkarsa inanın çok memnun olurum. (AÜ, P, s. 365)
- (3545) “Yalan söylemiyorum,” dedi Bernd. Esra’nın tepkisi onu şaşırtmış, dahası utandırmıştı.
“Yalan söylemiyorum,” diye tekrarladı kıpkırmızı olmuş bir yüzle.
“Hayır, yalan söylüyorsun.” Esra’nın gözleri çakmak çakmak olmuştu. (AÜ, P, s. 366)
- (3548) “Çok iyi olur. Bir kâğıda adını, soyadını ya da unvanını, lakabını, kimlerden olduğunu, hangi kent veya kasabada oturduğunu yazarsanız memnun olurum.” (AÜ, P, s. 367)
- (3555) Kral Pisiris, Panku Meclisi, halk, köleler, kentteki herkes tedirgindi ama ben dâhil olmak üzere hiç kimse başımıza gelecek felaketi tam olarak tahmin edemiyordu. (AÜ, P, s. 370)
- (3563) O günden sonra benim için gün ışığı kayboldu, o günden sonra karıma dokunamaz, çocuklarımın yüzüne bakamaz oldum. Soluduğum hava, içtiğim su, yediğim yemek bana zehir oldu. (AÜ, P, s. 372)
- (3564) Kıyısında yürüyerek sakinleştiğim Fırat bana düşman kesildi. Üzüntümü almaz, sıkıntımı gidermez oldu. Gün ışığına çıkamaz oldum, [...] (AÜ, P, s. 372)

- (3568) “Olayı çözmeye çalışsak, eminim elimize yüzümüze bulaştırırız. Belki içimizden birkaçı daha ölür. Bence işi bırakmalıyız. Kazıyı erteleyelim olsun bitsin.” (AÜ, P, s. 374)
- (3581) Onu teselli ederken, aslında kendisini yatıştırmaya çalışıyor, böylece birazcık olsun kaygılarından, kuşkularından, tedirginliklerinden kurtulmuş oluyordu. (AÜ, P, s. 377)
- (3585) Konuşmaya ilk olarak Profesör Krencker başladı. (AÜ, P, s. 378)
- (3601) “Buraya geldiğiniz için pişman olmayacaksınız küçük hanım,” dedi. Yüzünde gizemli bir ifade belirmişti. “Burada bulunan hiçbir gazeteci pişman olmayacak. İstanbul’a sıkı bir haberle döneceksiniz. Ama biraz sabırlı olmalısınız.” (AÜ, P, s. 381)
- (3603) Oysa insanın dinden, bilimden, sanattan, felsefeden etkilenecek olumlu yönde değişmesi içi boş, pembe bir düştan başka bir şey değildir. (AÜ, P, s. 382)
- (3604) İnsanı asıl etkileyen ne din, ne sanat, ne bilimdir, insanı asıl etkileyen olgu, ölümdür. (AÜ, P, s. 382)
- (3614) Timothy’nin rahatça söylediği bu sözler günlerdir kafalarını kurcalayan, yüreklerini kemirip duran o lanet olası bilinmezliği açıklıyordu. (AÜ, P, s. 384)
- (3615) Ondan gelebilecek bir yalanlama, neden böyle konuştuğuna dair bir açıklama bekliyorlardı. Ama Timothy sözlerinin yarattığı etkinin tadını çıkarmak istercesine susuyordu. Kendini ilk toparlayan Esra oldu. (AÜ, P, s. 384)
- (3634) Ermenilerin toplu olarak katledildiği doğrudur, ama Türklerin durumunda Ermeniler ya da Kürtler ya da Araplar olsaydı eminim aynı kıyımı gerçekleştirmekten kaçınmazlardı. (AÜ, P, s. 388)
- (3638) Timothy, genç kadına döndü, gözlerinde ezik, gerçekten pişman olmuş bir ifade vardı. (AÜ, P, s. 388)
- (3639) Onu öldürmeyi istemezdim. Ama kıskançlık krizine tutulmuştu. Elif’le birlikte olduğumu sanarak beni izlemiş. (AÜ, P, s. 389)